
STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS PRIMVS
LIBRVM DE ARBORIBVS QVI VOCATVR CONTINENS

VPSALIAE
IN LIBRARIA LUNDEQUISTIANA

LIPSIAE
OTTO HARRASSOWITZ

MDCCCXCVII

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

Columella, Lucius Junius Moderatus

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

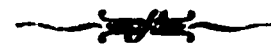
OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS PRIMVS

LIBRVM DE ARBORIBVS QVI VOCATVR CONTINENS

VPSALIAE
IN LIBRARIA LUNDEQUISTIANA

LIPSIAE
OTTO HARRASSOWITZ

MDCCCXCVII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

LIBER DE ARBORIBVS

QVI VOCATVR

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MDCCCXCVII

MANIBVS

HAEGGSTROEMII

SACRVM

LANGLETUS meus a. 1896 Mediolani uersans. Ad postremum curae mihi erat, ut inter recentiorum codicum turbam meliores indagarentur et in recensionis usum etiam deterioris notae libri examinarentur; ad quam rem adsequendam per tres aestates bibliothecas Italiae perlustraui.

Praeterea de libris manu scriptis hoc loco breuiter agere licet, praesertim cum et HAEUSSNERUS de iis optime disputauerit [1] et post eum ipse conpluribus locis quid de Columellae codicibus sentirem exposuerim [2].

Hi autem sunt codices, quos ad hanc editionem conficiendam adhibui:

Sangermanensis (**S**) nunc Petropolitanus 207 membranaceus fol. 138 saec. IX.

Ambrosianus L 85 sup. (**A**) membranaceus fol. 252 saec. IX—X.

Codices recentiores (**R**) saec. XV:

Laurentianus plut. 53,32 (**a**) membranaceus fol. 172.

Brerensis Mediolan. A. D. XV,4 (**b**) chartaceus fol. non num.

Caesenas Malatestianus plut. 24,2 (**c**) membranaceus fol. 218 praeter Columellam etiam Varronem et Catonem continens.

Laurentianus Conu. Suppr. 285 (**d**) (olim S. M. Novell. 350,6).

Marcianus 462 (**m**) membranaceus fol. 326 praeter Columellam Varronem et Catonem continens.

Laurentianus plut. 91,6 inf. (**q**) membranaceus fol. 234.

Laur.-Strozzianus 69 (**s**) chartaceus fol. 201.

Urbino-Vaticanus 260 (**u**) membranaceus fol. 185 praeter Columellam »Sexti Phytagorici Enchiridion« continens.

---

[1] J. HÄUSSNER, Die hdschr. Überlieferung des L. Junius Moderatus Columella, Progr. Karlsruhe 1889.

[2] Cfr inprimis commentationem meam "Ein Columellaexcerptor aus dem 15. Jahrhundert" (= Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala III: 6, Upsala 1894), ubi recentiores codices in ordines dispositi sunt; tum etiam commentatiunculas meas "Emendationes in Columellam" (Eranos I pag. 38—47, 169—180; II pag. 49—58), ad postremum LANGLETI de codice Sangermanensi adnotationes (Eranos I p. 86 sqq.). Adhibenda est etiam commentatio SCHMITTII de codice Sangermanensi inter commentationes Urlichsio dedicatos inserta (Wirceburgi 1880, p. 139 sqq.).

Senensis L IX 24 (σ) chartaceus fol. 131 excerpta e Columella continens.

Mosquensis Demidovianus (μ) membranaceus fol. 264, anno 1812 flammis deuoratus, per collationem C. Fr. Matthaei[1] ex parte cognitus.

Laurentianus plut. 53,27 (**p**) membranaceus fol. 201.

Laurentianus plut. 53,24 (**k**) chartaceus fol. 229.

Vaticanus 1524 (**w**) chartaceus fol. 203, praeter Columellam Varronem et Catonem continens.

Vaticanus 1525 (**r**) membranaceus fol. 255.

Vaticanus 1526 (**v**) membranaceus fol. 227 + 1.

Vaticanus 1527 (**y**) membranaceus fol. 231.

Vallicellianus E 39 (**g**) membranaceus fol. 220.

Bononiensis 2523 (**t**) (ex lib. S. Salv. 168) chartaceus fol. non numer.

Lipsiensis rep. I f. 13 (**l**) chartaceus.

Optimum codicum recentiorum delectum faciunt libri **a b c d** (codices **b** et **d** quod in usum nostrum protracti sunt, Langleti sagacitati debemus), quibus prope accedunt **m q s u** (praesertim codex **m** saepe cum **b**, **q** autem cum **c** concinunt); de codicibus μ et σ conferenda sunt, quae alio loco disserui[2]. Longius iam recedunt a melioribus codicibus libri **k r w y**, praecipuum quendam locum sibi uindicat **p**, quem codicem olim Poggii fuisse subscriptio testatur eiusque coniecturas seruare ueri simile est. Magnopere denique interpolati sunt libri **g l t v**, qui corruptelis arbitrariis scatent, sed iidem non minus quam manus correctrices, quibus pertractati sunt codices **b** et **d**, saepe ingeniosissimas librariorum coniecturas praebent.

Id autem in apparatu critico conparando consilium, quod ad hunc quidem fasciculum adtinet, sum secutus, ut duorum uetustissimorum codicum conlationem ne minutiis quidem omissis plenam darem et inter recentiores in primis libros **a b c d** diligenter excuterem. De his igitur codicibus sicubi in apparatu

---

[1] Matthaei, Lectiones Mosquenses I, Lips. 1779. Ad nostrum autem librum Matthaei nihil nisi titulum cum argumento et tria uerba in initio libri exstantia seruauit.

[2] "Ein Columellaexcerptor" p. 13 et 15 sqq.

nostro deerit adnotatio, concludere licebit, eos cum textu nostro concinere. Ceteros haud ita saepe adhibui, saepius tamen codices **m** et **q**, deinceps **k p s σ u**, exquisitioribus tantum locis libros **g l t v**, rarissime autem **r w y**.

Adnotationes Politiani, de quibus et HAEUSSNERUS egit (p. 12 sqq.) et ipse in commentatione mea, quae »Quaestiones Papinianae» (Upsaliae 1893) inscribitur, disserui (p. 17 sqq.), consulto non adhibui. Nam quamquam »antiquum» Politiani codicem eundem atque Ambrosianum fuisse non omnino certum uidetur, tamen manifestum est, codicem illum huic fuisse simillimum; accedit, quod adnotationes Politiani ita »indistincte» inter se confusae sunt, ut apparatui nostro inmixtas nihil commodi, detrimenti non nihil eas adlaturas esse pro certo habere liceat.

Ad postremum grato animo mihi profitendum est, quantopere de hac Columellae editione meriti sint LANGLETUS et STROEMBERGIUS mei, quorum ille nec labori nec sumptui pepercit, ut in meum usum codices mecum inuestigaret, inuestigatos conferret conlatosque denuo examinaret, hic autem per duos annos in libris manu scriptis excutiendis schedisque meis denuo cum codicibus conferendis diligentissimus mihi erat adiutor.

Scribebam Upsaliae Non. Sept. a. MDCCCXCVII.

Vil. Lundström.

INDEX SIGLORUM

Ṡ = Sangermanensis Petropolitanus 207.
A = Ambrosianus L 85 sup.
R = codices recentiores uel omnes meliores uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.

a = Laurentianus plut. 53, 32.
b = Bibl. Brer. Mediol. A. D. xv, 4.
c = Caesenas Malatestianus plut 24, 2.
d = Laur. Conu. Suppr. 285.
g = Vallicellianus E 39.
k = Laurentianus plut. 53, 24.
l = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I f. 13.
m = Venetus Marcianus 462.
p = Laurentianus plut. 53, 27.
q = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
r = Vaticanus lat. 1525.
s = Laur.-Strozzianus 69.
t = Bononiensis 2523.
u = Urbino-Vaticanus 260.
v = Vaticanus lat. 1526.
w = Vaticanus lat. 1524.
y = Vaticanus lat. 1527.
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus.
ɜ = excerpta Senensia L IX 24.

uett. edd. = editiones duae uetustissimae.
ed. pr. = editio princeps ("Iensoniana" Venetiis 1472).
ed. Brusch. = editio secunda ("Bruschiana" Regii 1482).
ed. Ald. = Iucundi editio Aldina Venetiis 1514.

Numeri paginarum nude positi (*"scripsi p. 000"*) ad Erani uolumen primum spectant.

XI Ut uua (De uua **bm**) acinorũ complura (ɔplura **A**) habeant **SAbmμ** XI Ut uua acinor, complura habeant gñ̃a **d** : genera *post* acinorum *addidi ad simil. arg. post lib. XI ins.* agygaryta *(alt.* y *postea add.)* **S** agigaryta **A** *om.* **bdmμ** XIIII De panpinatione **S** De panpinatione (m *in* n *postea mut.*) **A** XV Derobigo (in Ne rubigo *mut.* m^1) **A** XVII Ne uolucra uitẽ ledant **S** (m^2 *in* **d**) XVII Ne uolucres uitem laedant (ledant) **Abdmμ** XXII Quando ficus erenda sit **A** cythiso **b**

uendidit legendis seminibus adhibuerit diligentiam; tum etiam quod ex longinquo petitur, parum familiariter nostro solo uenit, propter quod difficilius conualescit alienum exterae
4 regionis. optimum est itaque eodem agro, quo uitem dispositurus es, uel certe uicino facere seminarium, idque multum refert loci natura. nam si colles uineis uel arbustis occupaturus es, prouidendum est, ut siccissimo loco fiat seminarium et iam quasi ab incunabulis uitis exiguo adsuescat humore; aliter cum transtuleris de humido in aridum locum,
5 uiduata pristino alimento deficiet. at si campestres et uliginosos agros possidebis, proderit quoque seminarium simili loco facere et uitem largo consuescere humore. nam quae ex sicco in aquosum agrum transfertur, utcunque putrescit. ipsum autem agrum, quem seminario destinaueris planum et sucosum, sat erit bipalio uertere, quod uocant rustici sestertium. ea repastinatio altitudinis habet plus sesquipedem, minus tamen quam duos pedes. iugerum agri uertitur
6 operis quinquaginta. collem autem et cliuosum modum iu-

5 ēs **A** est **c**   certo **d**   uel] aut **s** arbustus **SAcq**   es qs est **SAR**   ẽ ^(nt) succissimo **d**   umore aliter **S** humore aliter **bs** humore liter **Aadmpq** humore similiter **k** humore (*omisso* aliter) **c** humori aliter **t** exiguo adsuescat *om.* (*in marg. postea adscr.* assiduo assuescat humore licet) **d**   umido **SA**   10 uiduata pristino *ed. pr.*: uideat' a^(i)pristino **S** uideat apristino **Admpsu** uideat apstino **bc** uideat a pristima **q** uideat ne a pristino **a** uide ne a pristino **gktv**   at//si (t *ex* c *ut uid.*) **S** ad si (d *in* t postea mut.) **A** ac si **q**   prodiderit **SAbdmq**   umore **S** (h *postea adscr.*) **A** humore **R**   12 nam quae ex sicco in *scripsi p. 39 sq.*: nãquæ exis quo in **S** namq; ex his co In **A** namque(Namq;)ex his coin **cd** namq; ex hiis coin **a** nam ex his coin (quom Ї aquosum *in marg.* **m**) **mq** namque ex his cum in **ksu** Nam ex his co **b** nam ex iis quom in **p**   aqua sum **d**   utcunque *ed. Ald.*: utrimque **SA** utrunque **bkm** utri^(n)q; **d** utrũque **c** utrumque **as**   13 *uerba* transfertur—agrum *om.* **q**   desi^(g)naberis (g *suprascr. m*[2]) **A** designaberis **abdmqu** designaueris **ck** designauere **s** designabis **p**   15 sucosũ **Sbs** succosũ **AR**   bipabulo uerte qđ uocant **S** bipalo uerte (uertere **ak**) qđ uertunt **AR**   rusticis es tertiũ **A** rusticis sestertium **dm** sextertium **pv** sextarium **q**   16 ea res pastinatio **SAR** *om.* **s**   plus sesquipedẽ **S** plus es quipede' **A** plures (*om.* **s**) qui (quam **bp** *in marg.*) pedem **R** plus quam pedem **t**   18 cliuosũ modũ **S** cliuos modũ **AR**

bonumque uinum praebebunt. nam qualiscunque generis uuae, quae integrae et incorruptae ad maturitatem perueniunt, longe melioris saporis uinum faciunt quam quae praecipientur aestu aut alia de causa.

Quem ad modum semina eligas.

3 Semina autem eligito grandi acino, tenui folliculo, paucis minutisque uinaceis, dulci sapore. optima habentur a lumbis, secunda ab humeris, tertia a summo uertice uitis lecta, quae celerrime conprehendunt et sunt feraciora, sed aeque celeriter senescunt. pampinaria sarmenta deponi non placet, quia sterilia sunt. locis pinguibus et planis et humidis praecoques uites serito, raris acinis, breuibus nodis, inbecillas (nam tali generi uitium eiusmodi ager aptus est),
2 locis aridis et macris et siccis uitem sero maturantem et ualidam crebrisque acinis. quod si pingui agro ualidas uites deposueris, pampinis magis eluxuriabuntur, et qualemcunque

1 nam] namq; q 2 quæ integrę & S quae et AR que *(etiam* et *omisso)* p pueniunt SAdm proueniunt R 3 percipientur ks preripientur b estua ut A est^u aut d estua uel b

III Quē ad modū semina eligas *rubr. litt. unc.* S quē admo | dū semina eligas *rubr. litt.* (· III · *ante* Semina *pos.*) A Q^m admodum semina eligas Cap. 3 *rubr. litt. in marg.* b quemadmodum semina eligas Cap III m Qualia semina et quando (i) legas II *rubr. litt.* q pauci//s S paucos A

6 optuma Abq a lumbis] alūbis SA alunbis m a lombis p umeris S (h *postea adiect.*) A 7 tertia a summo uertice uitis *scripsi p. 40 sq.*: tertia a sūme uite uita S tertia sūme uitae uita A tertia summę (-e) uitę (-e) uita R tertie sūme uite uita c tertia uite summa p 8 lecta quae s lectę aque SAbm lecta aque a lectęque (lecteq;) cdq collecta que p celeberrime c comprehendunt (cōprehendunt) R feraciora sed abs ferocioras et *(in* ferociora sed *mut. m²*) S ferociora sed (a *suprascr. m²*) Ad feratiora sed ckmpq 9 aeque *scripsi p. 41*: ea quā // S et qua' A et quam R etiam quam s quam p sermeta S qz S q A qui R quę dp et umidis S et h sed umidis (et h *suprascr. m²*) A 11 raris S paris AR paruis dt paribus (i) bs nodes A nobis d 12 nam tamē cq tali generi *uett. edd.*: talis generis SAR ager] terra *(in marg.* + ager) d 13 sero maturantem et ualidam *scripsi p. 41*: sere maturam | /' et ualidā S serę matura uere metuali | dā A sere matura uere metualidam R sere maturauere me tualibam d sere maturam et ualidam p sere maturantem et ualidam l sere maturaneam et ualidam gtv 14 cerebrisq; Ad ereptisq; q 15 qualencunque a

gemmam laedas, rotunda plaga amputato et statim fimo
bubulo linito: tum in terram bene pastinatam et stercoratam
rectum sarmentum defigito, ita ut ne minus quattuor gem-
5 mae abscondantur. pedale quoquouersus spatium sat erit
inter semina relinqui; cum conprehenderint, identidem pam-
pinentur, ne plura sarmenta, quam debent, nutriant. item
quam saepissime fodiantur, ferro ne tangantur. uicensimo
et quarto mense resecentur, post tricesimum et sextum men-
sem transferantur.

De uineis constituendis.

In agro requieto uineam ponito. nam ubi uinea fuit,
quod citius decimo anno seueris, aegrius conprehendet nec
6 umquam roborabitur. agrum antequam uineis obseras, ex-
plorato qualis saporis sit; talem enim etiam gustum uini
praebebit. sapor autem, sicuti primo docuimus uolumine,
conprehendetur, si terram aqua diluas et, cum consederit,
tum demum aquam degustes. aptissima uitibus terra est

1 ledas S ridas Abcdmqou radas agktv rodas p ridas (ledas *ead. manu ut uid.*) s rutunda (*priore litt.* u *in* o *mut.*) S rodtunda a amputato et S amputat cet A amputat et R amputant et c amputa et kp amputet et o 2 linito tūin Scps linitotū in A lini totum in ak lini totam b lini totam in m lini totam (tū) in d lini totā cum in q 3 ita ut ne S ita ne AR *inter* quattuor *et* gemmae *ras. in* S 4 abscundant˜ (u *post in* o *mut.*) S ascondantur d asondantur p pedale (p *m*[2]) S quoq'uersus S q̊quersus A quoq; uersus (q̊; uersus) R quoquo usus q 5 seminare lin | qui S nutriant *om.* AR 7 uicensimo SAm uicesimo R uigesimo ak 8 resecentur *ed. Brusch.* resecantur SAR tricesimum Sbdp tricessimum A trigesimum ackqs tricensimum m

IIII De uineis constituendis *rubr. litt. unc.* S deuineis constituendis *rubr. litt.* (·V· *in marg.*) A De uineis constituendis Cap. 5 b De uineis custodiendis Cp. V m: *uulgo om.* R uineam *ex* uincam *ut uid.* S ponito ckp posito SAR posito uel ponito q uinea R uineā S uineam (m *iam a m*[1] *expunct.*) A quod R qđ A quo S cicius m sæueris SA saeueris bd sęueris km unquam abdm obseras (e *et* r *in ras.*) S explorato pmo (i) qualis c si·talemenī (t) S sitalem enim A sic talem enim a gustum lt gustus SAR sicut docuimus (*omisso* primo; *cfr supra:* explorato pmo (i) c 15 terra A aquas c consederit l conderit SAR conderis s conciderit p tutuderis gtv 16 deçustes S deçustes (g) A

fructum aequaliter percoquunt. hoc genus uitium arbustiuum uocamus, de quo pluribus suo loco dicemus. uinearum autem fere genera in usu tria sunt, iugata, humi proiecta et deinde tertia, *quae* est a Poenis usurpata, more arborum in se consistens. id genus conparatum iugatae quadam parte
2 deficitur, quadam superat. iugata plus aëris recipit et altius fructum fert et aequalius concoquit, sed difficilior est eius cultus; at haec ita constituta est, ut etiam arari possit, eoque ubertatem maiorem consequitur, quod saepius et minore inpensa excolitur. at quae protinus in terram porrecta est, multum, sed non bonae notae uinum facit. uinea optime repastinato agro ponitur, nonnunquam tamen uel melius quibusdam locis sulcis committitur; interdum etiam scrobibus deponitur. sed, ut dixi, repastinatur iugerum in
3 altitudinem pedum trium operis octoginta; sulcum autem terrenum altum duorum, longum septuaginta una opera effodit; scrobes ternarios, id est quoquouersus pedum trium, una opera facit XVIII. uel si cui cordi est laxius uites po-

1 arbustissimū c arbustium (u *supra*) d 3 autem *om.* b iugati c 4 quae est a Poenis usurpata *scripsi p. 42:* est aponis urpata S ÷ aponi surpata A est aponi (apponi ac) surpata R est apponi usurpata ls est apo sūpata *(spat. rel.)* k est appoñe (e *ex* i) suppara t *om. sed spat. rel.* p 5 consistens. id genus *ed. Ald.:* consistent /// | ingens S consistent In genus A consistent in genus R consistēs in genus b consistent genus *(spat. rel.)* k consistentium genus t 6 iugatae *ed Ald.:* iugatum SAR superest (a *supra*) c eris SA aeris R acris m 7 concoquit /// S concoquid (t *supra*) A conquoquit q conquoquit (co *supra*) b (c *supra* qu) p coquit (cō *supra*) d conquit (co *supra*) (i *ex* o *ut uid.*) s at R ad SA ari possit (ri *suprascr.* m[2]) A 10 porrecta S precta A procecta bk proiecta cs pro|iectam (i *in ras. et* m *del.*) d poiecta (*litt.* i *et* e *dub.*) a coniecta p protecta q 11 multū *in marg. adscr.* S 12 nonumq c 13 cōmitur (c *supra*) S 14 srobibus A repastinabitur (bi *supra*) cq repastinatur d 15 operis S opis p optos (opertos) AR 16 altum *om.* AR una opera R una opere SAamq uno opere s 17 scroues (u *post. in* b *mut.*) S scrobos s est *om.* ak quoq; usus c una opere m 18 uel sicui //// cordi est S ‡ sīc uicordi ÷ A uel sicu///i cordi est d uel si cui corde (i *supra*) est m[1] *in* m · uites · *supra uersum adscr.* A uires c

lunt, aestate humorem praebent; uinaceae uitis radices agere cogunt.

De cultura uinearum. Quoniam praecepimus, quem ad modum uites ponendae sint, nunc culturam earum docebimus.

5 Vineam nouellam omnis gemmas agere sinito. simul atque pampinus instar quattuor digitorum erit, tum demum pampinato et duas materias relinquito: alteram quam uitis constituendae causa submittas, alteram subsidio habeas, si forte illa ordinaria interierit; hanc rustici custodem uocant. proximo deinde anno, cum putabis uitem, meliorem unam uirgam relinquito, alteras tollito. tertio anno uitem, in quam
2 formam uoles, dum tenera est, conponito. si iugatam eris facturus, unam materiem submittito, ita ut duas gemmas, quae sunt proximae a terra, falce acuta radas, quo ne iam possint germinare et deinde tres sequentis relinquas, reliquam partem uirgae amputes. sin autem uitem in se consistere uoles, sicut arbori brachia submitti patieris et dabis

1 umorem S $\overset{h}{\text{umorem}}$ (h *suprascr.* m^2) A uinaceae uitis *scripsi p. 173:* uineaceis SAR cogunt$\underset{..}{\text{ur}}$ a

De cultura uinearum (VII *in altero marg.*) *rubr. litt. unc.* S de cultura uinearum (VII *ante* Quõ) *rubr. litt.* A quemadmodum uites coli debeant Cp̄ VII m Quem admodum uites coli debeant. Cap. sextum (*post* ponendae sint) q : *uulgo om.* R Quõ SAq quom adms cum bck precipimus abs 4 nunc] Tunc c

omnis SAabm omnes R 5 simulq; atq; c simulat m $\overset{ac}{\text{simulat}}$ b

7 $\overset{n}{\text{reliquito}}$ S reliquito Ab relinquito R 8 summittas p submictas q 9 hanc rustici R ac rusti S hac $\overset{n}{\text{rusti}}$|ci (ci *in marg. iuxta uersum et* n *supra u. scr.* m^2) A 10 anno deinde (*transpos. sign. post adpos.*) A 11 alteras tollito S *om.* AR in qua formã SR in qua formè A in quam formam bks in qua forma q 12 iugatam t iugata SAR eris SA erimus R exerimus a 13 facturus *Pontedera:* facturis (s *postea adscr.*) S facturi AR unam materiam t una materia SR uma materia A ima materia aks submittito q sũmittito (summittito) SAR sumittito s 14 acuta d acute SAR quo ne iam *scripsi p. 173 sq.:* quo SAR que d 15 sequentis S sequentis *supra u. add. et* i *in* e *postea mut.* m^2 A sequentes R relinquã (n *postea del.*) S 17 sicut SAas sicuti R sic̄ d summitti bm

sic resectae inarescunt nec ultra uitibus obsunt. possunt
etiam suboles per brumam caedi, eo magis quod frigoribus
extirpatae minus recreantur. peracta oblaqueatione ante bru-
mam tertio quoque anno macerati stercoris, ne minus sex-
tarios binos ad radices uitium posuisse conueniet, praeter-
quam columbinum; quod si quo amplius quam heminam
posueris, uiti nocebit. post brumam deinde oblaqueationem
5 circumfodito. ante aequinoctium uernum, quod est octauo
Kal. Apriles, oblaqueationem adaequato. post Idus Apriles
terram ad uitem aggerato. aestate deinde quam potes sae-
pissime occato. iugerum uineae quinque operis oblaqueatur,
quinque foditur, tribus occatur. iugerum ualentis et iam con-
6 stitutae uineae, quattuor operis putatur, sex adligatur. ar-
busto nihil eiusmodi potest ante finiri, quia inaequalitas
arborum non patitur operis iusta conprehendi. quibusdam
placet uitem proximo anno translatam non putare, sequenti
deinde anno purgare et unam uirgam, quam submittamus,
ad tertiam gemmam resecare, tertio deinde si uitis recte
conualuerit, una plus gemma submittere, quarto duas gem-
mas proximae putationi adicere atque ita quinto demum

1 resectęm b secte c inarescunt *Schneiderus:* inalescunt Saksv Inalescunt A malescunt cmqu inallescunt p mallescunt b inalescunt d ~ualescunt t conualescunt l intalescu̅t q obsint c 2 suboles (u *in* o *postea mut.*) S suboles A soboles R cęli d 3 ante *om.* AR 4 macerato a nec minus ct nõ minus s 5 uinos (u *post in* b *mut.*) S uinos A posuisse R posuisset SAb (*m*[1] *in* d) m 6 columbarium s hieminã A hominum a eminam c 8 quod est] ẽ qđ ẽ c *uerba* circumfodito — oblaqueationem *om.* b VIII S octaua AR octauo k 9 k̃ apriles S kł apřl A kl. aprilis am kł aplis cdk kł april pqs idus apriles S id̃ ap A id ap c id apr. a iđ aprił dpqs idus april b id. aprilis m 11 oblatur Abm oblatur d 12 et *in ras.* S 13 adligatur mps alligatur SÅR 14 potest ante *scripsi p. 174:* potestate SAR potest apte t quia *scripsi:* qua *in ras.* S quã A quam (quã, q̃) R q̊m k 16 translatam — anno *in marg. adscr.* d sequenti demum anno m 17 unam] imã c submittimus cq submitta d at (t *post in* d *mut.*) tertiã S atertia (c *supra* t *m*[2]) A at tertiam s ac tertiam R 19 summittere b 20 adicere S adiecere Aas adiacere R ad iecere d adiicere kp

anno uitem iugare. hunc eundem ordinem culturae nos quoque experti conprobauimus.

Veterem uineam, si in summo radices habebit, resecare 6
nolito; alioquin etiam nouellam uineam, quae ex resectione
enata fuerit, inutilem habebis, prima parte terrae natantibus
radicibus, neque fructum uberem percipies et nihilominus
celeriter consenescet. eiusmodi itaque uinea, si non peraridos habet truncos et flecti potest, factis sulcis op-
time sternitur atque ita renouellatur. sin autem usque eo 2
exaruit, ut curuari non possit, primo anno summatim, ita ne radices eruas aut laedas, oblaqueato eam et stercus ad radices addito atque ita putato, ut paucas et certas materias relinquas, et fodias diligenter et saepius pampines, ne
omnino superuacua sarmenta nutriat. sic exculta longas et 3
firmas materias creabit, quas sequenti anno scrobibus inter ordines factis propaginabis ac deinde triennio, cum conualescat, saepius fodies matremque ipsam onerabis; nihil in posterum prospicies ei, quam sublaturus es. posterum *in* annum

De rese canda u tere uin et prop ganda.

VIII De rececanda uetere uinea et propaganda *rubr. litt. unc.* S de resecanda ueterę uinea et propaganda *rubr. litt. unc.* A De resecanda uetere uinea Cap̄ 8 b De Resecanda uetere uinea et propaganda Cap̄ VIII m De resecanda uetere uinea et propaganda VII q : *uulgo om.* R 4 aliq (o *et* n *adscr. m²*) p : aliqui SAR nouelam m 5 fuerit R fuerint A (n *expunct.*) Sb inutilem *scripsi:* uinutilē SA uim inutilem R uini inutilem s habebis *scripsi:* habebit SAR habere dicūt b 7 celiter a uinea si non perarid S uineas Inoperari A uineas inoperari (in operari) R 8 habet *uett. edd.:* habent SAR truncos S runcos AR factistis ' sulcis A 9 atq; itaq; (*alt.* q; *postea del.*) d renouellant` c renouelantur q autem *om.* bm 10 curuari gktv: curari SAR possit d possint SAR sūmati A 11 ne] nec cq nō s erubas SA (u *post suprascr.*) A ledes q eam *om.* AR 12 atque] autq; c ut (a *post adscr.*) c aut SAR 13 panpines S 14 excultas cq 15 firmas et longas cq creauit (u *post in* b *mut.*) S creauit AR 16 propaginabis *Pontedera:* propaginib; S propaginibus AR 17 matresque c honerabis d enecabis (uł onerabis *in marg.*) s 18 prospicies SAR prospities mq sublat(urus) A ei S et AR es p ÷ SA est R posterum in annum *scripsi:* posterū annū SAR

matrem radicitus tolles atque ita nouellam uineam ordinabis.
4 sin autem uetus uinea dumtaxat generis boni radices alte positas habebit, ita ut oblaqueatae non conspiciantur, eam uineam circa Kal. Martias, antequam reseces, oblaqueato et protinus, cum alte oblaqueaueris, sic resecato. quattuor digitos ab radicibus trunci relinquito et, si fieri poterit, iuxta aliquem nodum serrula desecato et plagam acutissimo ferro deleuato. deinde minutam terram mediocriter stercoratam ita superponito, ut adobruto trunco ne minus tres digiti
5 terrae super plaga sint, hoc idcirco, ne sole inarescat et ut melius materias citet percepto humore, quem terra praebet. at quae mali generis et infructuosa uinea est summasque partes eiuncidas et exesas habet, si radices eius satis alte positae sunt, optime inseretur ita, ut oblaqueata et nudata pars ima secundum terram sic amputetur, ne cum aggerata fuerit, supra terram extet.

De propagatione.

7 Propagationum genera tria sunt in usu maxime: unum, quo uirga edita a matre sulco committitur, alterum, quo ipsa mater prosternitur atque in pluris palos per suas uirgas diuiditur, tertium, quo uitis finditur in duas uel tres

1 radicibus c uinea duntaxat p uineam taxat d uineam | taxat (uinea dūtaxat *suprascr.*) S uineā (uineam) taxat AR 2 alte positas S alterositas Ampqs altero sitas R alte resitas a 4 kł martias Sd kł mārt Ak kał mart bp kl mart c kł marti. s kł. mar. mq kl. M. a 6 relinquinto (n *post del.*) d si *supra u. add.* d 7 modū c sercula a 8 delebato A 10 iccirco d 11 materia | scit & S materiascit et Aaq materias citet d materiascat et p matesiascit et ku materias et (*spat. rel.*) c materias et b materias det m materiam det s materias creet gtv umere (*pr. litt.* e *in* o *mut.*) S umere (u *et* o *postea suprascr.*; h o) A 12 sumasq: c 13 eiuncidas *scripsi praeeunte Schneidero:* et iuncidas SAR et uincidas bkm et nitidas s hn̄t (*sed hoc del. et* ht *iuxta adscr.*) d habent SAR 15 ima] una cs 16 fu(e)rit S furit (e *post adscr.*) A

VIIII. De propagatione *rubr. litt. unc.* S depropagatione *rubr. litt. unc.* A De propagatione cap̄ 9ᵐ b De propagatione Capitul. VIIII. m De propagatione seqt᷑ VIII· q: *uulgo om.* R Propagationē (ē *in* ū *mut.*) S

18 uirgaedita (a *suprascr.* m²) A uirga aedita bm 19 ipsam mat (m *postea del.*) S 20 funditur abcmqu

5 paletur, atque ita terra adoperies. sin autem uitis exiguam materiem habebit et in diuersos ordines deducenda erit neque aliter potuerit palos, ad quos perducitur, pertingere, quam ut diffluuietur, curabis, ut quam acutissima falce ab ea parte, qua bifurca est, findas eam et item ferro acuto plagam emendes, sicubi inaequaliter findi uidebitur; sic deducta poterit in plures ordines diuidi.

6 Non inutilis est etiam illa propagatio, quam nos repperimus, si quando in ordinem uitis deest neque est tam procera uirga, quae cum in imum scrobem demissa fuerit, retorqueri et erigi supra terram possit. breuitatem ne reformidaueris, sed qualemcunque uirgam, cuius cacumen in imum scrobem peruenit, deprimito et obruito. deinde gemmas, quae secundum ipsam matrem sunt, submittito, ut materias a superiore parte citent. tum demum post triennium a matre amputato et ad suum palum eam partem, quam a matre praecideris, reducito et caput uitis facito. propaginis scrobem minime triennio paulatim conpleto. summas radices praecidito, crebre fodito.

De insitione.

8 Cum uitem inserere uoles, optimi generis sarmenta fructuaria, tum cum gemmas agere incipient, uento austro

1 ppaletur **SA** propaletur **R** exigua materiæ **S** exigua materiæ **A** exigua materiam **d** exigua materiem **c** exiguam materiæm **a** $\overset{u}{\text{exiguam}}$ materiem **R** 4 diffluui&ur **S** diffluietur (u *suprascr.* *m*²) **A** diffluetur **R** diffluatur **k** diffindatur **t** 5 quabi furca (quabi *et* rc *in ras.*) **S** quabitur furca **AR** (equatr *in marg.* **d**) equabitur furca **aeq** qua bifurcata **k** qua equabiliter furca **p** item **lt**: idem **SAR** 6 deducta (e *in* i *mut.* *m*²) **S** seducta **s**

deest] est **a** imum] unũ **c** $\overset{\text{unum}}{\text{imum}}$ **d** 10 dimissa **SAR**: *corr. uett. edd.* 11 supra] super **a** 12 reformideris **S** qualecunq; **cm** qualencunque **a** 13 imum] unum **cm** $\overset{\text{unum}}{\text{imum}}$ **d** abruito **c** 14 quae] quas **b** ut] et **c** 15 decitent **S** eĩ precideris **S** et p̄cideris **AR** et precidens **a** 17 & caput uitis facito *in marg. adscr.* **S** 18 compleeto **R** 19 crebe **A** crebro **b**

X· De insitione *rubr. litt. unc.* **S** de Insitione ·X· *rubr. litt. unc.* **A** De insitione Capm Xm **b** De insitionibus fructuosis uites fecundas facere Cp̄ 10 **m** De insitione IX **q**: *uulgo om.* **R** Cum — sarmenta *unc. litt.* **A** 21 tum qum **d**

scrobem facit et propter hoc urit eam partem, quam perforat. praeusta autem pars raro umquam conprehendit insertos surculos. nos rursus terebram, quam gallicanam dicimus, huic insitioni aptauimus; ea excauat nec urit, quia non scobem, sed ramenta facit. itaque cauatum foramen cum purgauimus, undique adrasos surculos inserimus atque ita circumlinimus. talis insitio facillime conualescit. igitur secundum aequinoctium perfectam uitium insitionem habeto; humida loca de uua alba, sicca de nigra inserito.

Infructuosas uites fecundas facere.

Vites, quae exiguum dant fructum, aceto acri cum
5 cinere arrigato ipsumque codicem eodem cinere linito. at si fructum, quem ostendunt, ad maturitatem non perducunt, sed, priusquam mitescant uuae, inarescunt, hoc modo emendabuntur. cum instar ad erui amplitudinem acini habuerunt, radice tenus uitem praecidito, plagam acri aceto pariter ac

1 scrobem R   et *om.* AR   unquam R   2 comprebendit R   terebrã e (*m*² *in* d) terebras SAR   qua p   3 gallicanã e (*m*² *in* d) t gallinacã SAR gallinatã s   4 aptauimus (b *post suprascr.*) d actu uinuis s.   excabat S excabat (sic *suprascr. m*²) A exsiccabat R exiccabat q exicabat e exicabat u exsiccabit a exsecat t exsiccat p execat v   quia SqA qui R que p   5 scobẽ (r *suprascr. m*²) A scrobem R   ramenta] iumenta m rasamenta t   cauatum] cautum a   6 arrasos ae ad rasos m   8 perfecta e   insitione AR   9 umida S umida (h *post suprascr.*) A   sicca de nigra *bis* a

Infructuosas uites fecundas facere *atram. scr. textui inser.* SAR *rubr. litt. ante* igitur; *post* inserito: Infructuosas uites cinerem e Infructuosas uites fecũdas facere ·X·; *deinde post* inseritur: fructuosas uites fecundas facere q Infructuosas uites fecundas facere c. x. Igitur ... *et post* inserito: infructuosas uites fecundas facito tv   quae S quã A quam (q̃m) R   acetum AR   acri cũ /, S acri cum k agricũ AR agri cum d   adrigato bmp arigato SAR arrigato ks   12 ad si (t *suprascr. m*¹ *ut uid.*) S at si a adsit AR et sic b *om. spat. rel.* p Atq; si t   quem (quẽ) bckm quae SA q; adpqs   13 mittescant tuuæ Inharescunt A   inarescant m inharescant a   14 emundabuntur (e *ex pr. litt.* u *postea fact.*) S emundabuntur AR buntur (*om. cett. spat. rel.*) b   instar | ader ui S Insitione A insitione R   habuerunt AR habuerĩt A   15 radicem tenus aqs

lamque omnem eradito; tum demum in se conpositum conligato, sic ne gemmas adlidas, atque ita terra stercorata deponito et rigato. cum coles agere coeperit, saepe et alte refodito. adulta uitis tales uuas sine uinaceis creabit.

10 **Vineam quo modo putes.** Vindemia facta statim putare incipito ferramentis quam optimis et acutissimis; ita plagae leues fient neque in uite aqua consistere poterit, quae simulatque inmorata est, corrumpit uitem uermesque et alia creat animalia, quae materiam exedunt. plagas autem rotundas facito; nam celerius
2 cicatricem ducunt. sarmenta lata, uetera, male nata, contorta, omnia haec praecidito; nouella et fructuaria et interdum subolem idoneam, si iam superficies parum ualebit, submittito brachiaque conseruato. quam celerrime poteris, putationem perficito. arida et uetera, falce quae amputari non possunt, acuta dolabra abradito. in agro macro et sicco uineam inbecillam ante brumam putato; quam partem non deputaueris, circa Kal. Februarias repetito. ab Idibus Decembribus ad Idus Ianuarias ferro tangi uitem et arborem non
3 conuenit. cum uitem putabis, inter duas gemmas secato; nam

1 omem **c** compositum **R** 2 conligato **Sm** cligato **A** colligato **R** ne] nec **c** alliges **SAadk** adliges **bmps** allides **c** adlides **q** 3 coles **Sabm** colles **A** colos **R** collos **t** 4 alte refodito **akt** alero fodito **SA** altero fodito **R** uineaceis **A** uineaceis **s** creauit **AR**

XIII. Vineam quomodo putes *rubr. litt. unc.* **S** XIII. uineã quomodo putes *rubr. litt.* **A** Vineam quo putes Cap^m 12^m **b** Vineam quomodo putes Cap XIII *supra ante* Malleolum *pos.* **m** Vineam quo modo putes **q** : *uulgo om.* **R** 6 acutissimis ita plage **Sp** acutissima sit aplage **Abs** acutissima sit a plage **m** acutissimis (accutissimis **c**) ita ut plage **ckqt** acutissima sit ut plage **a** fiant **c** 7 immorata **t** inmortale **SAR** immota **k** materiem **c** 9 rotundos **SA** 11 fructi uaria **As** 12 subolem (u *post in* o *mut.*) **S** 13 submitto (ti *suprascr. m*²) **A** summittito **b** braciaq; **S** brachia|q; **A** 14 arrida **c** quae eam putari **A** 16 imbecillam **R** imbecillũ **s** imbecillem **kq** ante brumam **a** *(cfr p. 176):* ad (*ex* aN *ut uid. factum*) brumã **S** an brum|ãn (n *postea del.*) **A** a bruma **R** putato **SA** amputato **R** 17 kl februarios **S** kl feb **A** kl febr **R** kl februarias **d** idib; decembrib; **S** idibus decembrib, **A** idibus (idib;) decembris **R** idus decebr **c** 18 ad idus ianuarias **S** adus (id *post adscr.*) ianuarias **A** id (idus) ian **R** id ianuarj **m** uitæ **A**

quibus uineam putaueris, peracta putatione, sanguine ursino linito; uel si pellem fibri habueris, in ipsa putatione, quotiens falcem acueris, ea pelle aciem detergeto atque ita putare incipito.

Quoniam de uineis abunde diximus, de arbustis praecipiamus.

16 Vitem maxime populus alit, deinde ulmus, deinde

De arbustis. fraxinus. populus, quia non frondem idoneam habet, a plerisque inprobatur. ulmus autem, quam Atiniam uocant rustici, generosissima est et laetissima multamque frondem habet, eaque maxime serenda est locis pinguibus uel etiam mediocribus; sed si aspera et siticulosa loca arboribus obserenda erunt, neque populus neque ulmus tam idoneae sunt quam orni; eae autem siluestres fraxini sunt, paulo latioribus tamen foliis quam ceterae fraxini, nec deteriorem

2 frondem quam ulmi praestant. caprae quidem et oues uel libentius etiam hanc frondem adpetunt.

Igitur qui arbustum constituere uolet, ante annum quam deponantur arbores, scrobes faciat quattuor quoquo*uersus*

1 putaueris (ã *adscr. m*²) A putatione (ã *adscr. m*²) A *et mox similiter uerba* sanguine—putatione *om.* c 2 ursi | nolito uel A 3 quociens c detergeto **SAadkmprsw** detergito **R** *Post* incipito *rubr. minusc.* De arbustis c De Arbustis Capitulum XVI q quõ SA quom (cum) R abundo (h *adscr. m*²) A XX De arbustis *rubr. litt. unc.* S XX· de arbustios *rubr. litt. unc.* A de Arbustis cap^m 18^m *in marg.* b De Arbustis Capitul' XVIII· m De arbustis XVII *in marg.* d ait Ab (l *suprascr.*) 8 fraxineus SA quia non *scripsi p. 176:* quõ SA quom (cum) R 9 improbatur R atinã cq atiliam b (n *suprascr.*) 10 genesissimest S (ro a *suprascr.*) letissimaultãq S (m *suprascr.*) lentissima c 13 obserenda *uett. edd.:* obseruanda SAR 14 orni eae autem siluestres *scripsi:* orniae siluestres S orniæ at siluestre A ornie (ornię, orme) aut siluestre R ormę aut siluestres b 15 fraxini R fraxi SA 17 liuentius S hãc As hanc ak hac SR *om.* q appetunt R 18 ante unũ annũ cv 19 deponantur *scripsi:* deponant SAR disponant c scrobes *supra u. add.* S fatiunt c faciunt u quattuor quoquouersus pedum. postero anno *scripsi praeeuntibus ex parte* t *et Beroaldo:* quattuor quoquo (*ex* quoque *ut. uid. factum*) annũ S quattuor q̃q annũ A quattuor quaeque (queq; *sed* q̃q bdm) annum R IIII· pedes quoquouersus t q̃rtum quenq; annum p

tabulata disponito materias, ita tamen ne uitem oneres, sed certa et robustissima flagella submittas. arbustiuam uitem quam putare tam alligare diligenter oportet. nam in eo fructus maxime uis consistit diutiusque perannat, quae firmis toris et idoneis locis religata est. itaque omnibus annis conuenit subsequi putationem, ita ut tori renouentur et uitis per idoneos ramos disponatur.

17 Olea maxime collibus siccis et argillosis gaudet; at
De oliueto. humidis campis et pinguibus laetam frondem sine fructu
adfert. melius autem truncis quam plantis oliuetum constituitur. Magoni placet siccis locis oliuam autumno post
aequinoctium seri ante brumam; nostrae aetatis agricolae
2 fere uernum tempus circa Kal. Maias seruant. oportet
autem scrobem oleae quoquouersus pedes quaternos patere, in imum scrobem lapidem glareamque abicere, deinde super terram quattuor digitorum inicere, tum arbusculam deponere ita rectam, ut quod scrobe extiterit, in medio sit, arbusculam autem a tempestatibus tueri diligenter adminiculando et terram, quae in scrobem reponitur, stercore
3 miscere. oleam decet inter sexagenos pedes disponi, ut

1 materias |||||||||| (*postea* ita *in ras. scr.*) S materia (materiā d) si (sed p) ita tam̄ (tamen) AR uitē ||||| oneres S 2 summittas SA arbustiua AR abustiua c 3 quam] quas c putare tam alligare *uett. edd.*: putar & amalis gera S putaret amallis gera AR putes alligare tv 4 ɔsitit A pannat (at *ex* is *ut uid.*) atquae S pannat quæ A perennat quę (quae) R 5 firmis storis AR firmis coris a

XXI De oliueto *rubr. litt. unc.* S XXI· | deoliuato *rubr. litt.* A Cap^m 19^m De olea b De oliueto Capitul' XVIIII° m De olíueto q *uulgo om.* R at] aut c 9 umidis S (h *postea suprascr.*) A laetam frondem] letam spondere bcdmqryw letā spondē s affert cp ad affert (ad *postea del.*) a 11 Magoni SR magoni A locis *om.* c autūno S at̄ ñ A aut nō cq autem non abdm 13 fere Sac ferre AR kl̄ maias SAa kl maias c kat̄ maias b kl̄ martias d 14 quouersus c 15 abiicere d 16 inigere SA uincire c arbustulam a 17 sectam abkms septam (*in marg.* rectā) d qđ scrobe SAR quod scrobem c exstiterit S extiterit AR in medio S in mediū A in medium R 18 arbusculū S 19 terrā S terra AR in scrobem pv scrobem SAR reponit c stercore miscere *scripsi p. 44:* stercori inmiscere SAR stercoris inmiscere d stercori immiscendo t 20 Oleum a sexagenos S saxagenos d

spatium in latitudinem crescendi habeat; nam quae in pro ceritatem extenduntur, euanidae fiunt parumque fructus ferunt. optima est oleo Liciniana, posia secunda oleo, es cae orcita. sunt et regiae et radii non sine specie neque oleo neque esui tam gratae quam quas supra diximus. si oleam posueris eo loco, unde quercus effossa est, emorietur ideo quod quidam uermes, qui raucae dicuntur, in radice quercus nascuntur eique maxime semina oleae consumunt. si in olea unus ramus aliquanto ceteris laetior est, nisi eum recideris, arbor tota fiet retorrida. omnes arbusculas prius quam transferas, rubrica notare conuenit, ut, cum serentur, easdem caeli partes aspiciant, quas etiam in seminario conspexerant; alioquin frigore uel calore laborabunt ab iis partibus, quas contra consuetudinem sub alio aëre positas habuerint.

Priusquam pomarium constituas, quam magnum habere uoles, circummunito macerie aut fossa, ita ut non solum pe cori, sed nec homini transitus sit nisi per ostium, dum adolescant semina. nam si saepius cacumina manu prae

3 posia] posita **SAR** 4 sine *om.* c 5 esui tam *Schneiderus:* sui tã suuitã (*alt.* u *in* b *postea mut.*) **A** subitam **R** cibo tam **p** 6 effusa (*in* effoss *mut. m*[2]) **S** effosa **cq** efossa **R** emorietur **R** emeriet̀ **SA** moriet̀ **cq** 7 qui raucae dicuntur *scripsi p. 177:* quirunt educunt̀ **S** quirt̃ ędicuntur **A** qui sunt educuntur **R** radices **cquv** quescus (*pr.* s *in mut. m*[2]) **S** 8 nascunt̀ **S** nascunt (*in* ·nt` *mut. m*[2]) **A** nascuntur nascunt **am** 10 eum ////////// recideris **S** arbusculas **Sbmv** arbusculus **AR** arbusculis **d** 11 transferas **gtv** *m*[2] *in* **b** transferat **SA** transferatur **k** 13 aliquin **c** his] iis **dp** 14 quas **t** quę q : **A** que **R** alio aëre positas *scripsi p. 44 sq:* alio aepositas **S** ali æpositas **A** alio ępositas (epositas) **R** alio expositas **av** alio positas **p** cel *suprascr. in* **d** 15 habuerunt **aw**

XXII· De poma|rio constituendo *rubr. litt. unc.* **S** XXII· | de pomario constituendo **A** Cap[m] XX[m] De pomarijs **b** De pomario constituend Cap̃· XX· **m** De pomaĩo ɔstituẽdo **q** : *uulgo om.* **R** 17 circũ[m] unit (m *suprascr. m*[2] *ut uid.*) **A** solũs[d] **c** 18 pecoris& (& *in* e *mu m*[2]) **S** pecori ¦ si **d** transitu sit **A** transitu fit **aq** transitus fit (sit **bc**) ostium *m*[2] *in* **b**: odium **SAR** aditum **ptv** 19 adulescant **am** nam *om.* **AR**

fracta aut a pecore praerosa fuerint in perpetuum corrumpuntur. generatim autem arbores disponere utile est, maxime ne inbecilla a ualentiore prematur, quia nec uiribus nec magnitudine sunt pares neque pariter crescunt. terra, quae uitibus apta est, eadem quoque utilis est arboribus.

19 Ante annum quam poma disponere uoles, scrobes fodito. ita sole pluuiaque macerabuntur et quod posueris cito conprehendet. sed si quo anno scrobes feceris, etiam semina ponere uoles, minime ante duos menses fodito scrobes, postea stramentis eos inpleto et incendito. quo latiores patentioresque scrobes feceris, hoc erunt laetiores uberio-
2 resque fructus. scrobis clibano similis esto, imus quam summus patentior, ut laxius radices uagentur ac minus frigoris minusque aestate uaporis per angustum ostium intret, tum etiam cliuosis locis terra, quae in eum congesta est, plu-
3 uiis non abluatur. arbores raris interuallis serito, ut cum creuerint, spatium habeant, quo ramos extendant. nam si spisse posueris, neque infra quid serere poteris nec sic ipsae fruc-

De scrobibus faciendis.

1 praefacta S p̃facta A prefracta **abd** prefacta **m** perfacta **e** aut a **R** ausa **SAmrs** (*m*[1] *in* **bdu**) 2 utile est *scripsi cum* **p** *ex r. r. V, 10, 2:* utili^s S utilis **AR** utile **k** utilius est **t** 3 imbecilla **R** a ualentiore S ualentione A ualentiore **R** quia *scripsi p. 45:* qua **SAadu** quae (que) **R**

XXIII· De scrobibus facien¦dis *rubr. litt. unc.* S XXIII· de scrobibus fa¦ciendis *rubr. litt.* A De scrobibus faciendis quõ ¦ semina elegas Cap^m XXI **b** De scrobibus faciendis Cap̃ XXI **m** De scrobibus fatiendis **q**: *uulgo om.* **R** *Deinceps* Ante annũ S De scrobibus idest defossis ante annũ A de scrobibus id est de fossis ante annum **bdmqrsçyw** de scrobibus ·I· de fossis ante annum **eu** de scrobibus de fossis ante annum **a** De scrobibus. Ante annum **gpv** Ante annum *om. cett.* **kt**: *cfr p. 44*

7 quot (t *in* d *mut. m*[2]) S 8 cũprehendet S ɔp̃hendet A comprehendet **R** 10 eos] eo **eq** inpleto S impleto **AR** incendio **e** 11 ‚/‚uberioresq. S superioresq, A supioresq: (superioresque) **R** scro‚//bis **SR** scrob̃ **Am** scrobes **eq** scrobs **b** 12 cliuano A esto *scripsi p. 45 sq.:* est **SAR** 13 potentior **e** 14 ostium intret *scripsi p. 46:* ostentarit **SAR** os penetret **t** 16 abluitur **eq** raris *Ursinus:* pares **SAR** paris **b** pari **v** interuallo **euv** sepito **SAR** 17 creuerit **e** habea^nt (n *suprascr. m*[1]) A 18 infra] in terra **etv** (*m*[2] *in* **b**) poteris S potieris A potueris **R** sic *m*[2] *in* **u**: si **SAR** *om.* **pv**

tuosae erunt, nisi interuulseris. itaque placet inter ordines quadragenos pedes minimumque trigenos relinqui.

Semina lege, ne minus crassa, quam manubrium est 20
bidentis, recta, leuia, procera, sine ulceribus, integro libro. Quo m[odo] semin[a] [le]gas
ea bene et celeriter conprehendunt. semina si ex arboribus sumes, de iis potissimum sumito, quae omnibus annis bonos et uberes ferunt fructus. obseruabis autem ab humeris, qui sunt contra solem orientem, ut eosdem decerpas. sed si cum radice plantam posueris, incrementum ei *maius* futurum quam
ceteris senties. arbos insita fructuosior, quam quae insita non 2
est, id est, quam quae ramis aut plantis ponitur. priusquam arbusculas transferas, rubrica uel alia qualibet re signato, ut isdem uentis, quibus ante steterunt, constituas eas, curamque adhibeto, ut ab superiore et sicciore et exiliore in planiorem, humidiorem, pinguiorem agrum transferas. semina trifurca maxime ponito; ea extent supra terram tribus pedibus. si in eodem scrobe duas aut tres arbusculas ponere uoles, curato, ne inter se contingant; nam ita uer-

1 intuulseris **S** interuaseris **AR** interraseris qv   ordines *ed. Ald.*: ordinem **SAR**   2 trigenos (g [ç] *ex* c?) **S** trigenos **A** tricenos **R**   relinqui |||| uolseris (uolseris *linea supraducta del. iam* m^1) **S** relinqui uolseris (u *in ras.*) **AR** relinqui uolueris **a** relinqui uelseris b relinqui **t**

XXIII· Quomodo semina le|gas *rubr. litt. unc.* **S** XXIII· quomodo semina legas *rubr. litt.* **A** De Seminibus legendis *in marg.* **b** Quomodo semina leges q: *uulgo om.* **R**   gråssa **S** grassa (c *suprascr.* m^2) **A** crossa s   4 uidentis (u *in* b *mut.* m^2) **S** uidentis **A**   uulceribus s (*expunct. pr.* u) c   5 et] uel **a**   celerite (r *suprascr.* m^2) **S** ͻprendunt (re *in ras.*) **A** comprehendunt **R**   6 iis **S** his **AR** hiis **a**   sumisuto (su *linea quoque supraduct. del.*) **S** sumisuto **A**   7 ferant cq   umeris **SA**   8 decerras s& (& *in* ed *mut.* m^2) **S** decertasset **AR** decerpas sed m^2 *in* p   9 plantã b planta **SAR**   ei maius *scripsi*: eius **SAR**   futurum quam *scripsi praeeunte ex parte ed. Ald.*: fruitq. **S** fruit quæ **A** fueritque **R** feruitque **a**   10 sentieris c sentiens **m**   arbos **Sa** arbus **A**   fructiosior **S**   11 ramis ckq (m^2 *in* bd) ramus **SR** ram' **A**   planis (n *in* Nt *mut.* m^2) **S** planis **AR** plantis c   12 arbustulas **d**   alia qualibent **S** aliqualibent **A** aliqualibet **R**   13 iisdem **R**   quibus *om.* **AR**   ante ster̃ **S** ante stert̃ **A** ante steterunt **R** antestent **a**   constituas |||| eas **S** constitues eas **AR**   14 adhibito **d**   15 umidiorẽ **SA**   pinguioremq: c   16 trifuca cq   17 si *om.* **AR**   18 ita *ed. Ald.*: ut **SAR**

3 mibus interibunt. cum semina depones, dextra sinistraque usque in imum scrobem fasciculos sarmentorum brachii humani crassitudine deponito, ita ut supra terram paululum extent, per quos aestate paruo labore aquam radicibus subministres. arbores aut semina *cum* radicibus autumno serito circa Idus Octobres. taleas et ramos uere, antequam germinare arbores incipiunt, deponito. sed ne tinea molesta sit seminibus ficulneis, in imum scrobem taleam lentisci, ita ut cacumen eius deorsum spectet, obruito.

21 **Quando ficus serenda sit.** Ficum frigoribus ne serito. loca aprica, calculosa, glareosa, interdum et saxeta amat. eiusmodi agro cito conualescit, si scrobes amplos et idoneos feceris. ficorum genera, etiam si sapore et habitu differunt, tamen uno modo, sed dispari loco pro differentia agri seruntur. locis frigidis et autumni temporibus aquosis praecoques serito, ut ante pluuiam fructum deligas; locis calidis hibernas serotinas serito. at si uoles ficum quamuis non natura seram facere, cum grossuli minuti erunt, fructum decutito; ita alterum

1 interibunt *scripsi ex r. r. V, 10, 7:* interbunt S interimunt AR dextra sinistraque usque *Pontedera:* dextra sinistra sinis quæusque S dextra sinistra sinis quousq; AR 2 fasciculus S brachiū S brachi AR bracchi c brachij a bracchii d 3 grassitudine A 5 sumministres SA subminisceres a cum *om.* SAR: *addidit Pontedera* 6 idus octobres S id octobris A idus octobris bdm id octobr a ut octobr c taleas et *uett. edd.:* talaer (r *in* t *mut.* *m*²) S tala et AR Tala & d *uerba* antequam—n&inea *in superiore folio adscr.* *m*² *in* A *om.* m 7 sed ne tinia S sed n&inea *m*² *in* A sed net in ea c sed nec in ea pq si nec in ea d sed nec mea bs 8 imum] unū cq (*m*² *in* d) taleam ||||| lentiscit | ||||| aut S 9 deōsus c dehorsum b

XXV· Quando ficus serenda sit *rubr. litt. unc.* S XXV· | quando ficus | serenda sit rubr. litt. A Capᵐ 22ᵐ De fico qū serenda sit b Quando ficus serenda est m quando fuc˜ serēda sit q: *uulgo om.* R 11 glareosū AR saxea s agracito A agra cito R 12 ficorum] si eorum c 14 sed dispari loco pro differentia agri *scripsi p. 47 praeeuntibus Pontedera et Schneidero:* sed (set S) dispro (disp A *om.* y) differentia agri pari loco SAbdmrtuw sed dispari (disparo s) differentia agri pari loco ac (*m*² *in* du) gkpqsv 15 perecoquos a prequoques kq 16 delegas *m*² *in* S seroninas (t *suprascr.* *m*¹) A 17 ad si (d *in* t *mut.* *m*²) S adsi A 18 grossoli cq deducito c ita alterū S itc˜ alterū A iterum alterum R

edet fructum, in hiemem seram differet maturitatem. non- 2
nunquam etiam, cum frondere coeperint arbores, cacumina
fici acutissimo ferramento summa amputare prodest. sic
firmiores arbores et feraciores fiunt. semper proderit, simul
ac folia agere coeperit ficus, rubricam amurga diluere et
cum stercore humano ad radicem infundere; ea res efficit
uberiorem fructum et fartum fici speciosius et plenius.

De ceteris pomis.

Nucem Graecam serito Arcturi signo uel circa Kal. **22**
Februarias, quia prima gemmascit. agrum calidum, durum,
siccum desiderat. nam in locis diuersis eiusmodi natura si
posueris nucem, protinus putrescet. ante quam nucem de-
ponas, in aqua mulsa, ne nimis dulci macerato; ita iucun-
dioris saporis fructum, cum adoleuerit, praebebit et interim
melius atque celerius nascetur. ternas nuces in trigonum 2
statuito, parsque acutior inferior sit, quia inde radices mit-
tit, nuxque a nuce minime palmo absit et anceps ad Fa-
uonium spectet. omnis nux unam radicem mittit et simplici
stilo prorepit. cum ad scrobis solum radix peruenit, duritia
humi coërcita recuruatur et extensa in modum ramorum
alias radices emittit.

Nucem Graecam et Auellanam Tarentinas hoc modo
facere poteris. in quo scrobe destinaueris nuces serere, 3
terram minutam in modum semipedis ponito ibique semen

1 seram *m*² *in* **b** serũ **SAR** differet *uett. edd.*: differat **SAR** maturitate **a** 4 feratiores **SAR** 5 rubrica *(supra litt.* a *ras.)* **S** subricã **bcdm** amurga *(supra ult. litt.* a *ras.)* **S** amurca **b**

XXVI De ceteris pomis *litt. rubr. unc.* **S** De ceteris pomis *litt. unc. atr. scr. m*² **A** Capⁿ 23ᵐ De ceteris pomis **b** De cæteris ponis Cap̄ XXIII **m** De ceteris pomis **q** : *uulgo om.* **R** arturi **cq** 9 kl̄ feb̄rs **S** kl̀ fēb **A** kl̄ febr **am** kl febr **c** kal̄ febr **b** kl̄ februarias **d** quia **S** q **Ac** qui **R** primagemmascit **S** primacemmascit **A** primacem mascit **bc** primatẽ mascit **s** primacem inascit **R** prunacẽ uiuascit **c** primacem uiuascit **qu** primacem gemmascit **k** prima gemmascit **pt** callidum **c** 11 putrescit **d** 12 in qua **cq** mulsa (mul *in ras.*) **S** 13 iocundioris **ackq** 16 nuxq. **S** ñcq; **A** nuncq; **R** palme **AR** absint **c** *post* absit *uerba* q inde radices *rep. et postea del. in* **b** 17 fonium **S** si ˋ stilo **c** 18 ad scrob̄ **Am** ad scrobem **bc** ad scrobum **a** duricia **SA** 19 co///ercita **S** cohercita **bc** 21 abellanã **SAmq**

ferulae iacito. cum ferula fuerit enata, eam findito et in medullam eius sine putamine nucem Graecam uel Auellanam abscondito et ita adobruito. hoc ante Kal. Martias facito, uel etiam inter Nonas et Idus Martias. hoc eodem tempore iuglandem et pineam et castaneam serere oportet.

23 Malum Punicum uere usque in Kal. Apriles recte seritur. quod si acidum aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur. stercore suillo et humano et lotio humano ueteri radices rigato. ea res et fertilem arborem reddet et primitiuos annos fructum uinosum, post uero etiam dulcem et apyrinum facit. nos exiguum admodum laser cyrenaicum uino diluimus et ita cacumina arboris summa
2 obleuimus; ea res emendauit acorem malorum. mala Punica ne rumpantur in arbore, remedio placuit, lapides tres si, cum seres arborem, ad radicem ipsam conlocaueris. at si iam arborem satam habueris, scillam secundum radicem arboris serito. alio modo, cum iam matura mala fuerint, ante quam rumpantur, peciolos, quibus pendent, intorqueto. eo modo seruabuntur etiam anno toto.

1 iacito **S** facito **AR** fercula **a** et in] ut in **c** 3 abellanā **SA** abscindito **a** abruito **c** obruito **aq** kl̄ mār **S** kl̄ mart **A** kl mart **c** kl martias **a** kl̄ martias **d** kal̄ mar **b** kl' mart **m** 4 Nonas] non **c** idus martias **Sbdm** id̄ marť **A** id martias **c** idus mart **a** 5 tempore *om.* *m*¹, *suprascr.* *m*² *in* **A** iug//landē **S** iugulandē **A**

Titul. et num. h. l. om. **SAR** de Malo punico **b** kl̄ apriles **S** kl̄ aprl̄ **A** kl. apr. **a** kl april **c** kal aplis (i *suprascr.*) **b** kl̄ aplis **d** 8 em̄dabitur **S** 11 apirinū (i *suprascr.*) **S** aprinū **A** aprinum **abs** apirinum **cmpqruvwy** aperinum **d** 12 lacer cirenaicum **a** lacire nai cū **S** laci | renai cū (*pr. litt.* i *in* y *mut.* *m*¹) **A** laci renaicum **cqu** lacirenaicum **sv** lacineraicum **m** lacyneraicum **b** lacyrenaicum **lprw** layci re naicum (y *postea del.*) **d** cirenaicum **kt** 13 res emendauit **S** res semendauit **A** res semen dauit **mq** res semen dabit **R** res emendabit **adk** res remendabit **p** aquorē (co *suprascr.*) **S** 15 conlocaueris **SAm** collocaueris **R** ad si (t *supra* d *adscr.* *m*²) **S** ad si **A** 16 *post* arborem *uerba* ad radicem ipsam collocaueris *rep. et postea expunct.* **c** 18 pendet **a** 19 etiam] et cū **A** et cum **R** toto anno **cq**

et cum autumnus incesserit, ante quam frigus cacumina adurat, omnia folia decerpere expediet et ita crassis harundinibus, quae ab una parte nodos integros habent, quasi pilleolos induere atque ita a frigore et gelicidiis teneras adhuc uirgas tueri. post quartum et uicesimum deinde mensem, siue transferre et disponere in ordinem uoles seu inserere, satis tuto utrumque facies.

26 **De insitione.** Omnis surculus inseri potest, si non est ei arbori, cui inseritur, dissimilis cortice; si uero fructum etiam eodem tempore fert, sine ullo scrupulo optime inseritur. tria autem genera insitionum antiqui tradiderunt: unum, quod resecta et fissa arbore recipit insertos surculos; alterum, quo resecta inter librum et materiem admittit semina, quae utraque genera uerni temporis sunt; tertium, cum ipsas gemmas cum exigua cortice in partem sui delibratam recipit, quam uocant agricolae emplastrationem; hoc genus aestatis est.
2 quarum insitionum rationem cum tradiderimus, a nobis quoque repertam docebimus.

Omnes arbores simulatque gemmas agere coeperint, luna crescente inserito, oliuam autem circa aequinoctium uernum usque in Idus Apriles. ex qua arbore inserere uoles et surculos ad insitionem sumturus es, uideto, ut sit tenera et ferax nodisque crebris, et cum primum germina tumebunt, de ramulis anniculis, qui solis ortum spectabunt et integri erunt, eos legito crassitudine minimi digiti; surculi sint bi-

pe
2 exdiet (pe *iam* m[1]?) S exdiet A   4 inducere **acdp** *om.* **q**   5 post] potest **abkms** pōt **dq**   uiçesimū S uigesimum **ab**   messem **AR**

XXVII. De insitione *rubr. litt. unc.* S ·XXVIII· | deinsi|tione *rubr. litt. unc.* A De insitione *infra post* docebimus *inseruit* **q** : *om.* R   ei *om.* m[1], *suprascr.* m[2] *in* S   12 incertos **cq**   quo S qđ A quod R   15 deliberatam **a**   recepit **bm**   16 emplastationem **bcdmpq**   17 quorum **SAR**   crescenti S crescentæ A   21 idus apriles S ĭd apr̄ A id apr **c** iđ apr **b** idus aprilis **d** id quod apr **a**   22 adĭsitionē (sitionē *in ras.*) A   sūturus S sūpturus A sumpturus R   23 nodisq. *in ras.* A   crebis (r *suprascr.*) A   24 anni circulis **AR**   & integrae *in ras.* S   25 diciti (c *in* ç *mut.* m[2]) S digito (o *del et* i *suprascr.* m[1]) A

sulci. arborem, quam inserere uoles, serra diligenter exse- 3
cato ea parte, quae maxime nitida et sine cicatrice est,
dabisque operam, ne librum laedas. cum deinde truncam
reddideris, acuto ferramento plagam leuato; dein quasi cu-
neum ferreum uel osseum inter corticem et materiem, ne
minus digitos tres, sed lente dimittito, ne laedas aut rumpas
corticem. postea surculos, quos inserere uoles, falce acuta 4
ab una parte eradito tam alte quam cuneum demisisti, sed
ita ne medullam neue alterius partis corticem laedas; ubi
surculos paratos habueris, cuneum uellito statimque surculos
demittito in ea foramina, quae cuneo adacto inter corticem
et materiem facta sunt. ea autem fine, qua adraseris, sur-
culos demittito ita, ut sex digitis de arbore extent. in una
autem arbore duos aut tres ramulos figito, dum ne minus
quaternum digitorum inter eos sit spatium. pro arboris
magnitudine et corticis bonitate haec facito. cum omnes 5
surculos, quos arbor patietur, demiseris, libro ulmi uel ui-
mine arborem adstringito; postea paleato luto bene subacto
oblinito totam plagam et spatium, quod est inter surculos
usque eo, ut duobus digitis insita extent; supra lutum mu-
scum inponito et ita adligato, ne pluuia dilabatur. si pusillam 6
arborem inserere uoles, iuxta terram abscidito, ita ut sesqui-
pedem a terra extet. cum deinde abscideris, plagam dili-
genter leuato et medium truncum acuto scalpro modice
findito, ita ut fissura trium digitorum sit. in eam deinde
cuneum, quo dispaletur, inserito et surculos ex utraque parte
adrasos demittito, ita ut librum seminis libro arboris aequa-
lem facias. cum surculos diligenter aptaueris, cuneum uel-

1 exēcato S 3 dein S deinde AR 4 *post* habueris *uerba* acuto ferramento plagam leuato *repet.* cq *et in marg.* d 10 uel-lito ||||. S 11 adacto (acto *in ras.*) S abacto d adiecto m adacta s 12 fine S fines AR quas arraseris cq 13 digiti cq 16 ut corticis a 18 uimine] minime c astringito c postea *in ras.* S posita a 20 insita] insicca cq 21 mustum a adligato ams alligato SAR 22 abscindito cr abscito m 23 sesquidẽ (pe *supra* i *adscr.* m^2) Aq sexquipedem c (m^2 *in* d) ksv abscinderis s 24 scalpello bcm 25 fixura cqsuv in ea c 26 quo dispaletur *scripsi:* qđ is patetur AS quod is (his c) patietur R

lito et arborem, ut supra dixi, alligato et oblinito; dein
terram circa arborem aggerato usque ad ipsum insitum. ea
7 res a uento et calore maxime tuebitur. tertium genus in-
sitionis, cum sit subtilissimum, non omni generi arborum
idoneum est, et fere eae recipiunt talem insitionem, quae
humidum sucosumque et ualidum librum habent, ficuti ficus.
nam et lactis plurimum remittit et corticem robustam habet.
8 optime itaque ea inseritur tali ratione. ex qua arbore in-
serere uoles, in ea quaerito nouellos et nitidos ramos. in
his deinde obseruato gemmam, quae bene apparebit cer-
tamque spem germinis habebit; eam duobus digitis qua-
dratis circumsignato, ut gemma media sit, et ita acuto scal-
pello circumcisam diligenter, ne gemmam laedas, delibrato.
item quam arborem inserere uoles, in ea nitidissimum ramum
eligito et eiusdem spatii corticem circumcidito et a materie
delibrato. deinde in eam partem, quam nudaueris, gemmam,
quam ex altera arbore sumseras, aptato, ita ut ante em-
9 plastrum circumcisae parti conueniat. ubi haec feceris, circa
gemmam bene uincito, ita ne laedas; deinde conmissuras
et uincula luto oblinito, spatio relicto, qua gemma libere
germinet. materiem quam inseueris, si subolem uel supra
ramum habebit, omnia praecidito, ne quid sit, quo possit
auocari aut cui magis quam insito seruiat. post unum et

1 uellito et arborem *scripsi:* uellito dein terrã circa circa arborẽ **S** uellito deln terra | circa arborem **A** uellito deinde terram circa arborem **R** uellito deinde (Dein **d**) terram circa arborem aggerato (adgerato) *om. cett.* **cdmpt** alligato et *om.* **b** 2 terra **S** tr̃a **A** adgerato **admqs** 4 suptilissimum **d** non] in **b** genere **c** arborum *om.* **AR** 5 eae *om.* **c** *uerba* habent—robustam *om.* **b** 7 nam] nac **c** 9 quærito **S** quæsito (s *in ras.; antea scr. fuit* r *ut uid.*) **A** quesito **R** quesitos **cq** 11 dicitis (c *in* ç *mut.* *m*²) **S** 12 media gemma **c** 13 circumcisam *scripsi p. 179:* circũcisę **S** circũcisæ **A** circumcisę **bdmrw** circumscise **sy** circumcide **c** (*in marg.* **d**) **kpqtu** circũire **a** deliberato **acm** 14 itẽ quã **SA** item (ita *m*² *in* **d**) quam **R** ita cum **c** 15 a materie **S** materiæ **A** materie **R** 16 deliberato **am** 17 sumseras **S** sũpseras **A** sumpseras **R** 18 enplastrũ **SA** circum **c** 19 commissuras **AR** 20 spatio *om.* **cq** 21 materiam **aq** subolem (u *in* o *mut.* *m*²) **S** sobolem **c** 22 quo] quod **abdm** 23 auocari *om.* **c** aduocari **kq** ac cui **c** unũ et XX diem **S** unũ & XXti diẽ **Ak** unum et uiginti diem **R**

uicesimum diem soluito emplastrum. hoc genere optime etiam olea inseritur. quartum illud genus insitionis iam docuimus, cum de uitibus disputauimus; itaque superuacuum est hoc loco repetere iam traditam rationem terebrationis.

Sed cum antiqui negauerint posse omne genus surcu- 27
lorum in omnem arborem inseri et illam quasi infinitionem,
qua nos paulo ante usi sumus, ueluti quandam legem san-
xerint, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cor-
tice ac libro et fructu consimiles iis árboribus, quibus
inseruntur, existimauimus errorem huius opinionis discu-
tiendum tradendamque posteris rationem, qua possit omne
genus surculi omni generi arboris inseri. quod ne longiori 2
exordio legentes fatigemus, unum quasi exemplum subicie-
mus, qua similitudine quod quisque genus uolet omni arbori
poterit inserere.

Oliuam fico inserere.

Scrobem quoquouersus pedum quattuor ab arbore oli-
uae tam longe fodito, ut extremi rami oleae possint eam
contingere. in scrobem deinde fici arbusculam deponito
diligentiamque adhibeto, ut robusta et nitida fiat. post tri- 3
ennium aut quinquennium, cum iam satis amplum incre-
mentum ceperit, ramum oliuae, qui uidebitur nitidissimus,
deflecte et ad crus arboris ficulneae religa atque ita ampu-
tatis ceteris ramulis ea tantum cacumina, quae inserere uo-
les, relinquito; tum arborem fici detruncato plagamque le-
uato et mediam cuneo findito. cacumina deinde oliuae, si- 4

1 soluto **cq** enplastrum **A** 3 de] die (i *exp.* m^2) **S** die **A** 4 hoc co repetere (lo *suprascr.* m^2) **S** hoc corepetere **Adm** hoc correpetere **a** hoc competere **cq** corepetere (*om.* hoc) **b** repetere (*om.* hoc co) **k** hoc locorrepetere (lo *add. et* r *exp.* m^2) **p** 7 quasi **Sb** quas **AR** 10 a libro (e *suprascr.*) **S** /// iis **S** is (i *suprascr.* m^2) **A** ut **c**

XXVIIII. Oliuā fico inserere *rubr. litt. unc.* **S** Oliuam fico | inserere *maiusc. litt. atr. scr.* m^2 *ut uid.* **A** Cap^m XXV^m De insitione oliua fico inserere **b** De insitione oliuam ficum inserere Cap̄ XXV **m** Oliuam fico inserere **q** : *uulgo om.* **R** 18 oliuę *in marg. add.* m^1 **S** oliue *in ras.* **A** 19 arbusculū **c** arbustulam **d** terminum **a** 22 coeperit **A** suscepit **cq** 25 relinquit totū **A** totā **c** 26 medium **Sc** cuneo] cum eo **c** fundito **A**

cuti matri inhaerent, utraque parte adradito et ita fissurae fici aptato cuneumque eximito et diligenter conligato, ne qua ui reuellantur. sic interposito triennio coalescet ficus oliuae, et tum demum quarto anno, cum bene coierit, uelut propaginis ramulos oliuae ramos a matre resecabis. hoc modo omne genus in omnem arborem inseritur.

28 De cytiso. Cytisum, quod Graeci aut zeas aut carnicin aut tripharin uocant, quam plurimum habere expedit, quod gallinis, apibus, ouibus, capris, bubus quoque et omni generi pecudum utilissimum est, quod ex eo cito pinguescit et lactis plurimum praebet ouibus, tum etiam octo mensibus uiridi eo pabulo uti et postea arido possis. praeterea in quolibet agro quamuis macerrimo celeriter conprehendit omnemque
2 iniuriam sine noxa patitur. mulieres quidem, si lactis inopia premuntur, cytisum aridum in aqua macerari oportet; cum tota nocte permaduerit, postero die expressi suci ternas heminas permisceri modico uino atque ita potandum dare; sic et ipsae ualebunt et pueri abundantia lactis confirmabuntur. satio autem cytisi uel autumno circa Idus Octobres
3 uel uere fieri potest. cum terram bene subegeris, in modum olerum areas facito ibique uelut ocimum semen cytisi au-

1 atradito (t *in* d *mut.* *m*[2]) **S** atradito **A**   fixure **cq**   2 cuneũ /// quæ **S**   conligato **S** ɔligato **A** colligato **R**   3 uir cuellatur **SA**   4 et cum **a**   coierit *scripsi* (coierint *uulgo*): poterit **SAR**   5 a matre] amare **c**   hic (i *in* o *mut.* *m*[2]) **S** hic **A**

De cytiso XXX *rubr. litt. unc.* **S** De citiso *maiusc. litt. atr. scr.* *m*[2] **A** De Cythiso Cap[m] 26[m] **b** De cityso Capitul̃ XXVI **m** De cythiso **q**: *uulgo om.* **R**   *uerba* quod Graeci—uocant *om.* **S**   7 zeas **AR** theas **bsσ** teas **m**   carnicin **AR** carnicui **cq** carnicum **m** χαργουμ *ut uid.* σ   trifarin **Apsuvwy** tripharin **bd** trifarim **akr** trifarui **cq** trifarum σ   aut tripharin *om.* **m**   9 capris bub. *in ras.* **S** caprib, **A** capris **R**   11 ouis **S** ouib, **A**   12 pabulo] paulo **A**   13 macerrimo *uett. edd.:* acerrimũ **S** agessimũ (ss *in ras.; antea* rr *ut uid.*) **A** agerrimum **a** agersimum **R** ager simũ **c**   comprehendit **R**   15 *uerba* mulieres—premuntur *om.* **a**   citisũ (i *in* y *mut.* *m*[2]) **S** cythisum **R**   aquã cerari **A** aquam marcerari **a** aquam macerari **bm** aquam macetari **q**   16 postremo **c**   expressit **S** exp̃ssit **A**   17 hiæminas **A** eminas **d**   dare **SR** tare (t *in* d *mut.* *m*[2]) **A**   18 ipsæ **S** ipsa **AR**   habundantia **acq**   19 cythisi **R**   idus octobr **Sbdm** id̃ octob̃ **A** id octobr **ac**   21 olerum *scripsi p. 47:* herum (m *an* n *m*[1] *incertum*) **S** herũ **A** herum **R**   cythisi **R**

tumno serito; plantas deinde uere disponito, ita ut inter se quoquouersus quattuor pedum spatio distent. si semen non habueris, cacumina cytisorum uere disponito, stercoratam terram circa aggerato. si pluuia non incesserit, rigato quindecim proximis diebus. simul ac nouam frondem agere coeperit, sarrito. post triennium deinde caedito et pecori praebeto. equo abunde est uiridis pondo quindecim, boui pondo 4
uiginti caeterisque pecudibus pro portione uirium. potest autem etiam circa saepem *agri satis commode ramis cytisus seri, quoniam facile conprehendit et sustinet iniuriam.* aridum si dabis, exiguius dato, quoniam maiores uires habet, priusque aqua macerato et exemptum paleis permisceto. cytisum, quod aridum facere uoles, circa mensem Septembrem, cum semen ejus grandescere incipiet, caedito. paucis deinde horis, dum flaccescat, in sole habeto. deinde in umbra adsiccato et ita condito.

29 **De salice et genista**

Salicem et genistam crescente luna uere circa Kal. Martias serito. salix humida loca desiderat, genista etiam sicca, utraque tamen circa uineam opportune seruntur, quoniam palmitibus idonea praebent uincula.

1 dsponito **A** ita ut *scripsi p. 47:* haut **SA** haud **abdk** aut **c** (*m*² *in* **d**) **mpq** sese **c** 2 si semen non **a** (*in marg.* **b**) ky sistitiennon **SA** si stitien non **bdm** si sticien nõ **w** si stitionnon **ds** estitio nõ **o** (si semina *in marg.* **d**) si semina non **cpquv** 3 cythisorũ **SAR** 4 ingesserit **SAkrs** 6 sarito **SAR** pecora | **S** 8 *uerba* agri— iniuriam *om.* **SAR**, *addidi ex r. r. V,12, 4* (*eadem, sed* iniuriam subferet *add. in marg.* **b**) 11 dab **A** exiguus (i *inser. ante alt.* u *m*²) **S** exiguus **ckm** exiguis **b** quõ **SAp** quo modo **cq** quom **dm** cum **ab** 12 exemptum *m*² *in* **b**: exemplũ **SAR** palis **cq** 13 cytisum quod **a** cytisũq. **SA** cythisumque **R** cytisum **d** arida **c** 14 septembrem **SAR** septembr **c** 16 assiccato **ck** assicato **b**

XXXI. De salice et genista *rubr. litt. unc.* **S** de salice et genesta *litt. unc.* **A** De salice & Genista Cap[m] 27[m] **b** De salice et genista Capitol XXVII **m** De salice et genesta **q**: *uulgo om.* **R** 17 genistã **S** genestam **AR** 18 kl mãr **S** kl marti **A** kl mart **acm** kal mart **b** kl martias **d** salixũ idaloca (ũ ida *exp. et* umida *suprascr. m*²) **A** 19 oportune **Aadmquv** optime **b** quõ **SA** quom **dpqu** cum **abcms** Tum **v**

De harundine

[illegible] mense seritur, quos alii bulbos, alii oculos uocant. sed ubi terram bipalo repastinaueris, radicem harundinis acuta falce praesectam inpendenti pluuia disponere. sunt qui harundines integras sternant, quoniam ex omnibus nodis strata harundines emittat. sed fere hoc genus euanidam exilemque et humilem harundinem adfert. melior itaque satio est ea, quam prius demonstrauimus. placet autem omnibus annis, simul harundinem cecideris, locum alte et aequaliter confodere atque ita rigare.

30 Violam, qui facturus est, terram stercoratam et repastinatam ne minus alte pedem in puluinos redigat. atque ita plantas annotinas scrobiculis pedalibus factis ante Kal. Martias dispositas habeat. semen autem uiolae sicut olerum in areis duobus temporibus seritur, uere uel autumno. colitur autem modo eo, quo et cetera olera, ut runcetur, ut sarriatur, ut interdum etiam rigetur.

De uiola.

2 Rosam fructibus ac surculis disponi per sulculos pedales conuenit per idem tempus quo et uiola. sed omnibus

De rosa.

XXXII De harundine *rubr. litt. unc.* S deharundine *litt. unc.* A De Arundine 28ᵐ Capᵐ b De harundine Cap XXVIII m De harundine q: *uulgo om.* R 1 alioculos S alioculos (li *suprascr. m²*) A 2 bipalore pastinaueris S bipalo repastinaueris Aak radicē A radicitem ak radicitatem p 3 arundinis d impendenti R 4 harundines ·tegras (in *postea adscr. m¹ ut. uid.*) S harundines tegras A quō SA quom dmpqzu cum abeksv 5 strata S rata A sata R omittat a 6 euanidum SAR adfert SAmqsz affert R 7 satio (sa *in ras.*) S

XXIII De uiola *rubr. litt. unc.* S de uiola *litt. unc.* A de Viola C. 29ᵐ b De uiola—Cap XXVIIII m De uiola *in marg.* q: *uulgo om.* R

10 stercoratam (tam *ex* tem *fecit iam m¹*) S 11 ne min S nimius Abcdq nimium z minus km nimin p nimis s *om. spat. rel.* a 12 kl martias S kl mār A kl mart acm kal martias bd 13 holerū SAabdkp 14 areis] ortis c 15 eo modo A etcēt A holera SAbdk runcetur] uincetur c sariatur SAR

XXXIIII De rosa *rubr. litt. unc.* S de rosa *litt. unc.* A De rosa XXX Cᵐ b De rosa Cap. XXX m De rosa *in marg.* q: *uulgo om.* R 17 ac surculis *om.* c sulculos S surculos AR 18 sed] ut c 19 fodi c kl mār S kalendas martias A kl mart ac

annis fodiri ante Kal. Martias et interputari oportet. hoc modo culta multis annis perennat.

Liber tertius explicit feliciter | L. iuli moderati columelle rei rustice Liber tertius phyteu|ticus surculis exp. ***rubr. litt. unc.*** **S liber tertius | explicit feliciter iuni moderati columellae | rei rusticæ liber tertius phyteuticus surculis** ***rubr. litt.*** **A Liber tertius explicit b Finis libri tertii Mo. Co. rei rusticae** ***unc. litt.*** **d Iunii moderati Columelle liber tertius explicit m Liber III explicit s:** ***uulgo om.*** **R.**

3 —

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS ALTER
RVSTICAE LIBROS PRIMVM ET SECVNDVM CONTINENS

GOTOBVRGI
ERANOS' FÖRLAG
MCMXVII

(Diuendunt apud exteros O. Harrassowitz Lipsiensis et Williams & Norgate Londinenses)

cuti matri inhaerent, utraque parte adradito et ita fissurae fici aptato cuneumque eximito et diligenter conligato, ne qua ui reuellantur. sic interposito triennio coalescet ficus oliuae, et tum demum quarto anno, cum bene coierit, uelut propaginis ramulos oliuae ramos a matre resecabis. hoc modo omne genus in omnem arborem inseritur.

28 Cytisum, quod Graeci aut zeas aut carnicin aut tripha-
De cytiso. rin uocant, quam plurimum habere expedit, quod gallinis, apibus, ouibus, capris, bubus quoque et omni generi pecudum utilissimum est, quod ex eo cito pinguescit et lactis plurimum praebet ouibus, tum etiam octo mensibus uiridi eo pabulo uti et postea arido possis. praeterea in quolibet agro quamuis macerrimo celeriter conprehendit omnemque
2 iniuriam sine noxa patitur. mulieres quidem, si lactis inopia premuntur, cytisum aridum in aqua macerari oportet; cum tota nocte permaduerit, postero die expressi suci ternas heminas permisceri modico uino atque ita potandum dare; sic et ipsae ualebunt et pueri abundantia lactis confirmabuntur. satio autem cytisi uel autumno circa Idus Octobres
3 uel uere fieri potest. cum terram bene subegeris, in modum olerum areas facito ibique uelut ocimum semen cytisi au-

1 atradito (t *in* d *mut.* *m*²) **S** atradito **A** fixure **cq** 2 cuneū /// quæ **S** conligato **S** ɔligato **A** colligato **R** 3 uir euellatur **SA** 4 et cum **a** coierit *scripsi* (coierint *uulgo*): poterit **SAR** 5 a matre] amare **c** hic (i *in* o *mut.* *m*²) **S** hic **A**

De cytiso XXX *rubr. litt. unc.* **S** De citiso *maiusc. litt. atr. scr.* *m*² **A** De Cythiso Capᵐ 26ᵐ **b** De cityso Capitul XXVI **m** De cythiso **q**: *uulgo om.* **R** *uerba* quod Graeci—uocant *om.* **S** 7 zeas **AR** theas **bs**ɔ teas **m** carnicin **AR** carnicui **cq** carnicum **m** καργουμ *ut uid.* σ trifarin **Apsuvwy** tripharin **bd** trifarim **akr** trifarui **cq** trifarum σ aut tripharin *om.* **m** 9 capris bub. *in ras.* **S** caprib, **A** capris **R** 11 ouis **S** ouib, **A** 12 pabulo] paulo **A** 13 macerrimo *uett. edd.*: acerrimū **S** agessimū (ss *in ras.; antea* rr *ut uid.*) **A** agerrimum **a** agersimum **R** ager simū **c** comprehendit **R** 15 *uerba* mulieres—premuntur *om.* **a** citisū (i *in* y *mut.* *m*²) **S** cythisum **R** aquā cerari **A** aquam marcerari **a** aquam macerari **bm** aquam macetari **q** 16 postremo **c** expressit **S** expssit **A** 17 hiæminas **A** eminas **d** dare **SR** tare (t *in* d *mut.* *m*²) **A** 18 ipsæ **S** ipsa **AR** habundantia **acq** 19 cythisi **R** idus octobr **Sbdm** id octob **A** id octobr **ac** 21 olerum *scripsi p. 47:* herum (m *an* n *m*¹ *incertum*) **S** herū **A** herum **R** cythisi **R**

tumno serito; plantas deinde uere disponito, ita ut inter se quoquouersus quattuor pedum spatio distent. si semen non habueris, cacumina cytisorum uere disponito, stercoratam terram circa aggerato. si pluuia non incesserit, rigato quindecim proximis diebus. simul ac nouam frondem agere coeperit, sarrito. post triennium deinde caedito et pecori praebeto. equo abunde est uiridis pondo quindecim, boui pondo 4 uiginti caeterisque pecudibus pro portione uirium. potest autem etiam circa saepem *agri satis commode ramis cytisus seri, quoniam facile conprehendit et sustinet iniuriam.* aridum si dabis, exiguius dato, quoniam maiores uires habet, priusque aqua macerato et exemptum paleis permisceto. cytisum, quod aridum facere uoles, circa mensem Septembrem, cum semen ejus grandescere incipiet, caedito. paucis deinde horis, dum flaccescat, in sole habeto. deinde in umbra adsiccato et ita condito.

29 **De salice et genista**

Salicem et genistam crescente luna uere circa Kal. Martias serito. salix humida loca desiderat, genista etiam sicca, utraque tamen circa uineam opportune seruntur, quoniam palmitibus idonea praebent uincula.

1 dsponito A ita ut *scripsi p. 47:* haut SA haud **abdk** aut c (*m*[2] *in* **d**) **mpq** sese c 2 si semen non **a** (*in marg.* **b**) **ky** sistitiennon SA si stitien non **bdm** si sticien nõ **w** si stitionnon **ds** estitio nõ **o** (si semina *in marg.* **d**) si semina non **cpquv** 3 cythisorũ SAR 4 ingesserit **SAkrs** 6 sarito SAR pecora ! S 8 *uerba* agri— iniuriam *om.* SAR, *addidi ex r. r. V,12, 4* (*eadem, sed* iniuriam subferet *add. in marg.* **b**) 11 dab̄ A exiguus (i *inser. ante alt.* u *m*[2]) S exiguus **ckm** exiguis **b** quõ SAp quo modo **cq** quom **dm** cum **ab** 12 exemptum *m*[2] *in* **b**: exemplũ SAR palis **cq** 13 cytisum quod **a** cytisũq. SA cythisumque R cytisum **d** arida c 14 septembrem SAR septembr c 16 assiccato **ck** assicato **b**

XXXI. De salice et genista *rubr. litt. unc.* S de salice et genesta *litt. unc.* A De salice & Genista Cap[m] 27[m] **b** De salice et genista Capitol XXVII **m** De salice et genesta **q**: *uulgo om.* R 17 genistã S genestam AR 18 kl̄ mãr S kl marti A kl mart **acm** kal mart **b** kl̄ martias **d** salixũ idaloca (ũ ida *exp. et* umida *suprascr. m*[2]) A 19 oportune **Aadmquv** optime **b** quõ SA quom **dpqu** cum **abcms** Tum **v**

De harundine.
Harundo optime seritur, quos alii bulbos, alii oculos
uocant. simulatque terram bipalio repastinaueris, radicem
harundinis acuta falce praesectam inpendenti pluuia dispo-
2 nito. sunt, qui harundines integras sternant, quoniam ex
omnibus nodis strata harundines emittat. sed fere hoc genus euanidam exilemque et humilem harundinem adfert. melior itaque satio est ea, quam prius demonstrauimus. placet autem omnibus annis, simul harundinem cecideris, locum alte et aequaliter confodere atque ita rigare.

30
De uiola.
Violam, qui facturus est, terram stercoratam et repastinatam ne minus alte pedem in puluinos redigat. atque ita plantas annotinas scrobiculis pedalibus factis ante Kal. Martias dispositas habeat. semen autem uiolae sicut olerum in areis duobus temporibus seritur, uere uel autumno. colitur autem modo eo, quo et cetera olera, ut runcetur, ut sarriatur, ut interdum etiam rigetur.

2
De rosa.
Rosam fructibus ac surculis disponi per sulculos pedales conuenit per idem tempus quo et uiola. sed omnibus

XXXII De harundine *rubr. litt. unc.* S deharundine *litt. unc.* A De Arundine 28^m Cap^m b De harundine Cap̄ XXVIII. m De harundine q: *uulgo om.* R   1 alioculos S aliocu(i)los (i *suprascr.* m[2]) A   2 bipalore pastinaueris S bipalo repastinaueris Aak   radicitē A radicitem ak radicitatem p   3 arundinis d   impendenti R   4 harundines in tegras (in *postea adscr.* m[1] *ut. uid.*) S harundines ¦ tegras A   quō SA quom dmpqσu cum abcksv   5 strata S rata A sata R   omittat a   6 euanidum SAR   adfert SAmqsσ affert R   7 satio (sa *in ras.*) S

XXIII· De uiola *rubr. litt. unc.* S de uiola *litt. unc.* A de Viola C. 29^m b De uiola—Cap̄ XXVIIII m De uiola *in marg.* q: *uulgo om.* R   10 stercoratam (tam *ex* tem *fecit iam* m[1]) S   11 ne min^s S nimius Abcdq nimium σ minus km nimin^s p nimis s *om. spat. rel.* a   12 kl̄ martias S kl̄ mār A kl mart acm kal martias bd   13 holerū SAabdkp   14 areis] ortis c   15 eo modo A   etcēt A holera SAbdk   runcetur] uincetur c   sariatur SAR

XXXIIII De rosa *rubr. litt. unc.* S de rosa *litt. unc.* A De rosa XXX C^m b De rosa Cap̄. XXX m De rosa *in marg.* q: *uulgo om.* R   17 ac surculis *om.* c   sulculos S surculos AR   18 sed] ut c   19 fodi c   kl̄ mār S kalendas martias A kl mart ac

annis fodiri ante Kal. Martias et interputari oportet. hoc modo culta multis annis perennat.

Liber tertius explicit feliciter | L. iuli moderati columelle rei rustice Liber tertius phyteu|ticus surculis exp.ʼ *rubr. litt. unc.* **S** liber tertius | explicit feliciter iuni moderati columellae | rei rusticæ liber tertius phyteu·ticus surculis *rubr. litt.* **A** Liber tertius explicit **b** Finis libri tertii Mo. Co. rei rusticae *unc. litt.* **d** Iunii moderati Columelle liber tertius explicit **m** Liber III explicit **s** : *uulgo om.* **R.**

3—

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

IVNI MODERATI COLVMELLA

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS ALTER

RVSTICAE LIBROS PRIMVM ET SECVNDVM CONTIN

GOTOBVRGI
ERANOS' FÖRLAG
MCMXVII

(Diuendunt apud exteros O. Harrassowitz Lipsiensis et Williams & Norgate Londinenses)

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

Columella, Lucius Junius Moderatus

L. IVNI MODERATI COLVMELLA

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS ALTER
REI RVSTICAE LIBROS PRIMVM ET SECVNDVM CONTINE

GOTOBVRGI
ERANOS' FÖRLAG

MCMXVII

ALMAE CONIVGI

HVIVS OPERIS ADSIDVAE ADHORTATRICI

EDITOR

INDEX SIGLORUM

S = Sangermanensis Petropolitanus olim 207, nunc Mscr. Lat. 1.
A = Ambrosianus L 85 sup.
R = codices recentiores uel omnes meliores uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.

a = Laurentianus plut. 53, 32.
b = Bibl. Brer. Mediol. A. D. xv, 4.
c = Caesenas Malatestianus plut. 24, 2.
d = Laur. Conu. Suppr. 285.
g = Vallicellianus E 39.
k = Laurentianus plut. 53, 24.
l — Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I f. 13.
m = Venetus Marcianus 462.
p = Laurentianus plut. 53, 27.
q = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
r = Vaticanus lat. 1525.
s = Laur.-Strozzianus 69.
t = Bononiensis 2523.
u = Urbino-Vaticanus 260.
v = Vaticanus lat. 1526.
w = Vaticanus lat. 1524.
y = Vaticanus lat. 1527.
ŭ = Parisinus lat. 6830 C.
ă = Parisinus lat. 6830 A.
δ = Parisinus lat. 6830 B.
ʒ̆ = consensus codicum **d s ŭ δ**.
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus. Lectiones reddidi e collatione C. Fr. Matthaei (Lect. Mosq. vol. I, Lips. 1779).

uett. edd. = editiones duae uetustissimae.
ed. pr. = editio princeps (Iensoniana Venetiis 1472).
ed. Brusch. = editio secunda (Bruschiana Regii 1482).
ed. Ald. = Iucundi editio Aldina (Venetiis 1514).

Discrepantiae scripturarum *ae*, *ę*, *e*, *ę*, *œ* utpote in codicibus confusae rationem non habui.

Ad uerba *umor*, *umidus* al. in **SA** semper sine *h*, a librario codicum **R** et a manu recentiore in **A** semper cum *h* scripta, in apparatu critico singulis locis nullam adnotationem adhibui.

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER PRIMVS

LIBER PRIMVS HAEC CONTINET

L. Juni Moderati Columellę rei rusticę lib̃. prim̃ incip̃ *maiusc. litt rubr.* S Incipit liber primus Iuni Moderati Columelle rei rustice *rubr.* A L. Iunii moderati columellae (columellę d) rei rusticae liber primus incipit bd L. Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber primus incipit feliciter μ Iunii Moderati Columelle rei rustice liber primus incipit feliciter *maiusc. litt. aur.* a L. Iuni moderati columellę rerũ rusticarum liber primus incipit *rubr.* m Lutij Iunii Moderati Columelle de Re Rustica liber primus Incipit Prohemium *rubr.* l L. Moderati Columelle De re rustica liber primus incipit *maiusc. litt. rubr.* g L. Iunii Moderati Columelle rei rustice liber primus *maiusc. rubr.* qs L. Iunii Moderati Columellae rei rustici libri primi capitula *maiusc. litt.* t *inscriptionem om.* ckpuvλ *al.*

Argumentum libri om. SA *et* R *plerique, praebent* bdmqstuμ, *post praefationem posuit* g *tabulam argumenta omnium librorum continentem praemittunt* a *et uett. edd.* *conferenda sunt argumenta, quae post finem libri undecimi inseruit scriptor*

LIBER PRIMVS HAEC CONTINET *ex arg. post lib. XI pro titulo hoc loco addidi* *numeros post uersus posuit* m c. I, II *sq. post uersus* t 2 uolunt (i *supra* u *scr.*) d 3 Qualititer b 4 respiciendo s 5 sint *scripsi* : sunt *codices et hoc loco et post lib. XI* 9 patris familias m

VIII. De pecore et pecorum magistris.
VIIII. Qualis corporaturae mancipia cuique operi contribuenda sint.

1 De seruis et eorum officio c. VIII t 2 operi *om.* b tribuenda (cō *s. u. add.*) d 3 sint m *et post lib. XI* S sunt *codd. plerique et hoc loco et post lib. XI.*

Saepe numero ciuitatis nostrae principes audio cul- ⟨Prae
pantis modo agrorum infecunditatem modo caeli per multa
iam tempora noxiam frugibus intemperiem, quosdam etiam
praedictas querimonias uelut ratione certa mitigantis, quod
existiment ubertate nimia prioris aeui defatigatum et effe-
tum solum nequire pristina benignitate praebere mortalibus
alimenta. quas ego causas, P. Siluine, procul a ueritate 2
abesse certum habeo, quod neque fas est existimare rerum
naturam, quam primus ille mundi genitor perpetua fecun-
ditate donauit, quasi quodam morbo sterilitate adfectam,
neque prudentis est credere tellurem, quae diuinam et
aeternam iuuentam sortita communis omnium parens dicta
sit, quia et cuncta peperit semper et deinceps paritura sit,
uelut hominem consenuisse. nec post haec reor uiolentia 3
caeli nobis ista, sed nostro potius accidere uitio, qui rem
rusticam pessimo cuique seruorum uelut carnifici noxae dedi-
mus, quam maiorum nostrorum optimus quisque et optime
tractauerat. atque ego satis mirari non possum, quid ita
dicendi cupidi seligant oratorem, cuius imitentur eloquen-
tiam, mensurarum et numerorum modum rimantes placitae
disciplinae consectentur magistrum, uocis et cantus modula-
torem nec minus corporis gesticulatorem scrupulosissime
requirant saltationis ac musicae rationis studiosi, iam qui 4
aedificare uelint, fabros et architectos aduocent, qui nauigia

1 culpantis SR culpantes Ad^2klsδ 2 per multa] *usque adhuc mai.* S 4 mitigantis R mitigantes SAd^1lδ interrogantes s 5 effectum R *aliquot* 6 neque re (i *s. alt.* e *scr.*) A 7 P. *om.* Asδ^1 8 rerum SAδ humi R 10 affectam SR 14 uiolentia SAδ intemperantia R 16 nosse d^1 ñ (*in marg.* N̄) A 18 tractauerit R Atque SA Aqu; d^1 atqui (*uel* atq) R At sδ 19 imitantur sδ 20 rimantis S 21 consectantur sδ 23 iamq; qui R

[illegible] gubernandi peritos, qui bella moliri, ar[illegible]ae gnaros, et ne singula persequar, ei studio, [illegible] agere uelit, consultissimum rectorem adhibeat, [illegible] animi sibi quisque formatorem praeceptoremque [illegible] coetu sapientium arcessat, sola res rustica, quae [illegible]tatione proxima et quasi consanguinea sapientiae [illegible] discentibus egeat quam magistris. adhuc enim [illegible] rhetorum et, ut dixi, geometrarum musicorumque [illegible] quod magis mirandum est, contemptissimorum uitiorum [illegible] gulosius condiendi cibos et luxuriosius fericula [illegible]uendi, capitumque et capillorum concinnatores non solum esse audiui, sed et ipse uidi: agricolationis neque doctores,
6 qui se profiterentur, neque discipulos cognoui. cum etiam si praedictarum artium professoribus ciuitas egeret, tamen sicut apud priscos florere posset res publica — nam sine ludicris artibus atque etiam sine causidicis olim satis felices fuerunt futuraeque sunt urbes; at sine agri cultoribus nec
7 consistere mortalis nec ali posse manifestum est. quo magis prodigio simile est, quod accidit, ut res corporibus nostris uitaeque utilitati maxime conueniens minimam usque in hoc tempus consummationem haberet idque sperneretur genus amplificandi relinquendique patrimonii, quod omni crimine caret. nam cetera diuersa et quasi repugnantia dissident a iustitia, nisi aequius existimamus cepisse praedam ex militia, quae nobis nihil sine sanguine et cla-
8 dibus alienis adfert. an bellum per obsessa maris et negotiationis alea sit optabilior, ut rupto naturae foedere

3 uellit (*pr.* l *eras.*) **A** 4 sibi *ex* sui *factum incert. an pr. m.* **A** 5 ocoetu (e *s. pr.* o. *scr.*) **A** sapientium **SAbdgkqu** sapientum **R** 7 egat (e *s.* a *m. rec.*) **A** 8 rhethorum **S** (*alt.* h *exp.*) **A** 10 luxoriosius **A** fercula **AR** 13 discipulos *in ras.* **S** 14 egeret ciuitas (*transpos. signa add. m. pr. ut uid.*) **S** 15 respublica nam **R** res prima **S** (· P · *super* prima *scr. m. rec.*) **A** res pu /// Nam **c** respublica Nam (publica *postea in ras. scr.*) **ä** resp. **s** (Nam *in marg.*) **d** res publica **ö** respublica namque **ü** 17 fuerunt **SAδ** fuere **R** ac **S** 18 neconsistere **S** mortalis **S** mortales **AR** 19 prodigi **p** 20 minime **sö** 22 relinquendique **SAsö** retinendique **R** patrimoni **S** 25 *inter* ex *et* militia *ras.* **S** 26 adfert **SApä** affert **R** 27 alea **R** alia **SAapsö**[1] alta **ä**

quaesierat, et ne singulos intempestiue nunc persequar,
cum tot alios Romani generis intuear memorabiles duces
hoc semper duplici studio floruisse uel defendendi uel
colendi patrios quaesitosue finis, intellego luxuriae et deli-
ciis nostris pristinum morem uirilemque uitam displicuisse. 15
omnes enim, sicut M. Varro iam temporibus auorum con-
questus est, patres familiae falce et aratro relictis intra
murum correpsimus et in circis potius ac theatris quam
in segetibus ac uineis manus mouemus adtonitique miramur
gestus effeminatorum, quod a natura sexum uiris denega-
tum muliebri motu mentiantur decipiantque oculos spec-
tantium. mox deinde, ut apti ueniamus ad ganeas, co- 16
tidianam cruditatem lactucis excoquimus et exusto sudore
sitim quaerimus noctesque libidinibus et ebrietatibus, dies
ludo uel somno consumimus, ac nosmet ipsos ducimus
fortunatos, quod nec orientem solem uidimus nec oc-
cidentem. itaque istam uitam socordem persequitur uale- 17
tudo. nam sic iuuenum corpora fluxa et resoluta sunt,
ut nihil mors mutatura uideatur. at me hercules uera illa
Romuli proles adsiduis uenatibus nec minus agrestibus
operibus exercitata firmissimis praeualuit corporibus ac
militiam belli, cum res postulauit, facile sustinuit durata
pacis laboribus semperque rusticam plebem praeposuit ur-
banae. ut enim qui in uillis intra consaepta morarentur,
quam qui foris terram molirentur, ignauiores habitos, sic
eos, qui sub umbra ciuitatis intra moenia desides cunctaren-

4 finis R (e *s. pr.* i *m. rec.*) S fines A intelligo R delitiis S 6 m̃ uarro S 7 patris p (e *s.* i *m. alt.*) S 9 ac uinetis adltũã *m. rec. in* A et uinetis aδ[3] attonitique SAR 12 caneas S quotidianam R 13 lactucis Ap lacticis S lattucis d[1] latucis asã latutis δ[1] laticis k laconicis R (*s. u. uel in marg. etiam* dãδ) exquoquimus Sadklms 15 ipsos *ex* issos *in ras. ut uid. factum* S 16 *Cato ap. Sen. ep. 122, 2* uidemus SA (*sed* uiderunt *Sen. l. l.*) 17 ualitudo R *aliquot* 18 resolata (u *s. pr.* a *m. rec.*) A 19 mors *omissum ss. m. pr.* S ac *ex* ad *in ras. fact.* S mehercules R meherculem a mehercule bltũ hercules SAd[1] 20 assiduis R 24 qui in uillis R quę (quae Ad) inutilis SAd[1]s qui in /// utilis c que (i *ss.*) in uilis p q inutilis uillis ã qui in uillis inutiles b uillis inutiles : q ũ 25 ignauioris aptũ

tur, quam qui rura colerent administrarentue opera colo-
18 norum, segniores uisos. nundinarum etiam conuentus
manifestum est propterea usurpatos, ut nonis tantummodo
diebus urbanae res agerentur, reliquis administrarentur rusti-
cae. illis enim temporibus, ut ante iam diximus, proceres
ciuitatis in agris morabantur et, cum consilium publicum
desiderabatur, a uillis arcessiebantur in senatum; ex quo,
19 qui eos euocabant, uiatores nominati sunt. isque mos
dum seruatus est, perseuerantissimo colendorum agrorum
studio ueteres illi Sabini Quirites atauique Romani, quam-
quam inter ferrum et ignes hosticisque incursionibus uasta-
tas fruges largius tamen condidere quam nos, quibus diuturna
20 permittente pace prolatare licuit rem rusticam. itaque in
hoc Latio et Saturnia terra, ubi di fructus agrorum pro-
geniem suam docuerant, ibi nunc ad hastam locamus, ut
nobis ex transmarinis prouinciis aduehatur frumentum, ne
fame laboremus, et uindemias condimus ex insulis Cycla-
dibus ac regionibus Baeticis Gallicisque. nec mirum, cum
sit publice concepta et confirmata iam uulgaris existimatio
rem rusticam sordidum opus et id esse negotium, quod
21 nullius egeat magisterio praeceptoue. at ego, cum aut
magnitudinem totius rei quasi quandam uastitatem corporis
aut partium eius uelut singulorum membrorum subtilitatem
dispicio, uereor, ne supremus ante me dies occupet, quam
22 uniuersam disciplinam ruris possim cognoscere. nam qui

1 *uerba* administrarentue opera colonorum *om.* SAd[1]sõ *uett. edd.* administrarent a (ne *in ras. add.*) b administrarentur m admiserarentue c administrarentque t 2 segnioris tü 3 nonis S ñ is (iis *ss. m. rec.*) A his *uel* hijs *uel* iis R 7 e uillis R *aliquot* arcessiebantur S arcessabantur Am arcessebantur R accersebantur g accersibantur p 11 hosticisq; R hosticis SAõ 12 largius R parcius SAd[1] partius ă partium sõ[1] partius at largius r 13 prolata relicuit S 14 *Enn. ann.* 25 *V*[2] dii R fructus SAd[1]ă[1] cultus R cultũ s cultum fructus õ 16 no///bis S aduehatur //////// frumentum S aduehatur ꝑum | frumentũ (ꝑum *postea del.*) A 17 condimus /// ex S 18 betticis A 21 nullius Ad[1]sñăõ nullis S nullus c nullo R 23 subtilitatem dispicio A (dispitio *m. pr.*; e *s. pr.* i *m. alt.*) S (despicio ăõ)ƺk numerum recenseo R 24 subpremus A (b *postea del.*) S occupet R occultet SAd[1]ă excipiat tü

se in hac scientia perfectum uolet profiteri, sit oportet rerum naturae sagacissimus, declinationum mundi non ignarus, ut exploratum habeat, quid cuique plagae conueniat, quid repugnet. siderum ortus et occasus memoria repetat, ne imbribus uentisque inminentibus opera inchoet laboremque frustretur. caeli et anni praesentis mores intueatur, 23
neque enim semper eundem uelut ex praescripto habitum gerunt, nec omnibus annis eodem uultu uenit aestas aut hiems, nec pluuium semper est uer aut umidum autumnum; quae praenoscere sine lumine animi et sine exquisitissimis disciplinis non quemquam posse crediderim. iam ipsa terrae uarietas et cuiusque soli habitus quid nobis neget, quid promittat, paucorum est discernere, contemplatio uero 24
cunctarum in ea disciplina partium quanto cuique contigit, ut et segetum arationumque perciperet usum et uarias dissimillimasque terrarum species pernosceret — quarum non nullae colore, non nullae qualitate fallunt, atque in aliis regionibus nigra terra, quam pullam uocant, ut in Campania, est laudabilis, in his pinguis lubrica melius respondet, quibusdam sicut in Africa Numidiaque putres harenae fecunditate uel robustissimum solum uincunt, in Asia Mysiaque densa et glutinosa terra maxime exuberat — atque in his ipsis haberet cognitum, quid recusaret collis, 25
quid campestris positio, quid cultus, quid siluestris ager, quid umidus et graminosus, quid siccus et spurcus, rationem quoque dispiceret et in arboribus uineisque, quarum infinita sunt genera, conserendis ac tuendis et in pecoribus

1 coprfiteri (co *exp.*) A 3 quit (t *in* d *mut.*) S 5 imminentibus SAR incohet R *plerique* 9 hiemps (p *exp.*) A humidus autumnus lüö 11 quenquam *uel* quẽquam R 14 quanto SAd[1] quando sö quid R quoto *Gesnerus et Maduigius forsitan recte* contigit d[2]p contingit SAR 16 quorum SAs 18 in campania est et maxime in monte fumonis laudabilis p 19 in his SAδ in aliis R rubrica d[1] 20 Numidiaque *scripsi*: numidia AR nũ idia (˜ *eras. et* mj *pro* i *scr. m. alt.*) S 24 campestis (r *ss. m. rec.*) A siluester s syluester ŏ 25 quit (t *in* d *mut.*) tumidus S quid tumidus (h *s.* t *m. rec.*) A quid humidus R

rerum natura sagacitatem Democriti uel Pythagorae fuerit consecutus et in motibus astrorum uentorumque Metonis prouidentiam uel Eudoxi et in pecoris cultu doctrinam Chironis ac Melampodis et in agrorum solique molitione Triptolemi aut Aristaei prudentiam, multum tamen profecerit, si usu Tremelios Sasernasque et Stolones nostros aequauerit. 33 potest enim nec subtilissima nec rursus, quod aiunt, pingui Minerua res agrestis administrari. nam illud procul uero est, quod plerique crediderunt, facillimam esse nec ullius acuminis rusticationem. de cuius uniuersitate nihil adtinet plura nunc disserere, quoniam quidem cunctae partes eius destinatis aliquot uoluminibus explicandae sunt, quas ordine suo tunc demum persequar, cum praefatus fuero, quae reor ad uniuersam disciplinam maxime pertinere.

1 sagacitatẽq. S 2 metonis *uel* methonis R mentonis SAasãõ 3 eydoxi A 4 chronis (i *ss. m. uet.*) A monitione SAsãõ 5 prudentiam SAõ prouidentiam R 6 tremellios R *aliquot* solones S (t *s.* so *m. rec.*) A 8 ægrestis (a *s.* æ *m. rec.*) A illut (t *in* d *mut*) S 9 facillima S 11 attinet SAR qm̃ S quõ A quom *uel* cum R 12 aliquod S (d *exp. et* t *ss. m. rec.*) A

esse mouerentur, idque etiam non spernendus auctor rei rusticae Saserna uidetur adcredidisse. nam eo libro, quem de agri cultura scriptum reliquit, mutatum caeli situm sic conligit, quod quae regiones antea propter hiemis adsiduam uiolentiam nullam stirpem uitis aut oleae depositam custodire potuerint, nunc mitigato iam et intepescente pristino frigore largissimis oliuitatibus Liberique uindemiis exuberent. sed haec siue falsa seu uera ratio est, litteris astro-
6 logiae concedatur. cetera non dissimulanda erunt agrorum cultori praecepta rusticationis, quae cum plurima tradiderint Poeni ex Africa scriptores, multa tamen ab his falso prodita coarguunt nostri coloni, sicut Tremelius, qui querens id ipsum tamen excusat, quod Italiae et Africae solum caelumque diuersae naturae nequeat eosdem prouentus habere. quaecumque sunt autem, quae propter disciplina ruris nostrorum temporum cum priscis discrepat, non deterrere debent a lectione discentem. nam multo plura repperiuntur apud ueteres, quae nobis probanda sint, quam quae repudianda.

7 Magna porro et Graecorum turba est de rusticis rebus praecipiens, cuius princeps celeberrimus uates non minimum professioni nostrae contulit Hesiodus Boeotius. magis deinde eam iuuere fontibus orti sapientiae Democritus Abderites, Socraticus Xenophon, Tarentinus Archytas, Peripatetici magister ac discipulus Aristoteles cum Theo-
8 phrasto. Siculi quoque non mediocri cura negotium istud prosecuti sunt Hieron et Epicharmus, cuius discipulus

1 itque (t *in* d *mut. m. alt.)* S 3 statum pā 4 colligit SAR anteea S assiduam R 6 hunc (*fort.* Nunc) S iam *om.* Asō 8 seu uera SAč siue uera R 12 *inter* coarguunt *et* Nostri *ras.* S tremelius pā tremellius SAR 13 excussat A 15 quecunq; R *plerique* quae propter AR propter S propterque akp disciplina p *et uett. edd.*: disciplinam SAR 16 discrepat (~ *post* s. at *pos.*) S discerpat *uett. edd.* discrepant AR discrepent bklmp 17 repperiuntur SAam reperiuntur R 19 magna porro et graecorum turba est SAč magna quippe est grecorum turba abkm magna quippe grecorum turba est cd[v]gqtū magna quippe penorum et grecorum turba est l 21 boetius SAR 23 archytas dqū[2] archythas A arcythas S architas R 24 theophyrasto A 25 istut (t *in* d *mut. m. alt.*) S 26 cuius *addidi*: *om.* SAR

Philometor et Attalus. Athenae uero scriptorum frequentiam pepererunt, e qua probatissimi auctores Chaereas, Aristandros, Amphilochus, Euphronius, Chrestus — Euphronius non, ut multi putant, Amphipolites, qui et ipse laudabilis habetur agricola, sed indigena soli Attici. insulae 9
quoque curam istam celebrauerunt, ut testis est Rhodius Epigenes, Chius Agathocles, Euagon et Anaxipolis Thasii. unius quoque de septem Biantis illius populares Menander et Diodorus in primis sibi uindicauerunt agricolationis prudentiam. nec his cessere Milesii Bacchius et Mnasias, Antigonus Cymaeus, Pergamenus Apollonius, Dion Colophonius, Hegesias Maronites. nam quidem Diophanes Bi- 10
thynius Uticensem totum Dionysium, Poeni Magonis interpretem per multa diffusum uolumina sex epitomis circumscripsit. et alii tamen obscuriores, quorum patrias non accepimus, aliquod stipendium nostro studio contulerunt. hi sunt Androtion, Aeschrion, Aristomenes, Athenagoras, Crates, Dadis, Dionysius, Euphyton, Euphorion. nec minore 11
fide pro uirili parte tributum nobis intulerunt Lysimachus

1 philometer *uel* phylometer R *plerique* 2 peperunt (re *ss. m. rec.*) A e qua *scripsi*: eaquæ SAδ[1] ea ęque s æque *uel* eque R e queis *ed. Ald.* 3 aristandres sδ[1] anthandros ā aristandus b arontis a amphilocus SAR euphronius sāδ[1] eyphronius S eyphyronius A euphyronius dm euphironius acqā euphiromius b euphormus p euphorbius t emphironius l crestus R *aliquot* Euphronius *Reitzensteinius praeeuntibus ex parte Ursino et Pontedera*: euphrontis SAR 4 et ipse R et esse SAsδ[1] *om.* d[1] 5 agricolas & indigena (& *in* ed *mut. m. alt.*) S 6 hrodius S 7 & *in ras.* S thasi S 9 agriculationis A prudentem (ia *ss m. rec.*) A 10 *ante* cessere *ras.* A mnasias S manassias A manasseas R 11 pergameus (n *s.* eu *scr. m. alt. et* e *add. m. rec.*) A cholophonius SA 12 hic & ias mariotes S (hegesias maronites *m. rec.*) A bitinius *uel* bithinius *uel* bytthinius R 13 dionisium S (y *ss. m. rec.*) A *et* R *aliquot* 17 androcion A aeschrion *uel* eschrion dklqū escrion c aeschion SA æsciron *uel* esciron abmpsδ æschirion *uel* eschirion gtā 18 dadis R eladis *uel* cladis cgltūā dandis SAp dionysius (*sed* y *ex* i *factum*) A dyonisius Ss dionisius *uel* dyonisius R euphiton *uel* emphiton R eyheton SA euphorion cd[2]gūāδ eyphonon SA euphonon bd[1] eupherion p euphorin q euphocion s Euphorion euphonon (*om.* Euphyton) k minori R aliquot 19 uili (ri *ss. m. rec.*) A lisimacus R *plerique*

et Eubulus, Menestratus et Plentiphanes, Persis et Theo-
12 philus. et ut agricolationem Romana tandem ciuitate donemus (nam adhuc istis auctoribus Graecae gentis fuit) iam nunc M. Catonem Censorium illum memoremus, qui eam latine loqui primus instituit, post hunc duos Sasernas, patrem et filium, qui eam diligentius erudiuerunt, ac deinde Scrofam Tremelium, qui etiam eloquentem reddidit, et M. Terentium, qui expoliuit, mox Vergilium, qui carminum
13 quoque potentem fecit, nec postremo quasi paedagogi eius meminisse dedignemur Iuli Hygini, uerum tamen ut Carthaginiensem Magonem rusticationis parentem maxime ueneremur; nam huius octo et uiginti memorabilia illa uolumina ex senatus consulto in Latinum sermonem conuersa sunt.
14 non minorem tamen laudem meruerunt nostrorum temporum uiri Cornelius Celsus et Iulius Atticus, quippe Cornelius totum corpus disciplinae quinque libris conplexus est, hic de una specie culturae pertinentis ad uitis singularem librum edidit. cuius uelut discipulus duo uolumina similium praeceptorum de uineis Iulius Graecinus conposita facetius et eruditius posteritati tradenda curauit.
15 Hos igitur, P. Siluine, prius quam cum agricolatione contrahas, aduocato in consilium, nec tamen sic mente dispositus uelut summam totius rei sententiis eorum consecuturus, quippe eiusmodi scriptorum monumenta magis instruunt
16 quam faciunt artificem. usus et experientia dominantur

1 eybulus SA eubolus *uel* embolus R et Plentiphanes *scripsi*: euanthipanes SA & antiphanes p plentiphanes ad¹ä plentifanes l plantiphanes bmsö plennphanes k pentiphanes *uel* pentifanes cd²gq persiphanes ü et *post* Persis *om.* R *plerique* 2 romanā S ciuitatē S ciuitatem (*sed* m *aqua del.*) A 3 athuc (t *in* d *corr. m. uet.*) S 4 illum illum A illum *et in fine fol. 3ᵛ et in initio fol. 4ʳ* S 6 patrem et filium R filium et patrem SAp erudiuerunt SAδl erudierunt R 7 tremelium p tremellium SAR etiam SAδ eam R 8 uirgilium R carminum S (e *ss. m. rec.*) A carmine R 10 ut *om.* ast carthaginem sen (n *ex* m factum) A carthaginensem ltüä 14 meruere R *plerique* 16 complexus R 17 pertinentes (i *s. ult* e *ss.*) A uitis S uites AR uitem cü 18 uelud A 19 composita SAR 21 Publi R *aliquot* 23 consecuturos (o *in* u *mut.*) S 24 quippe SAδlü quia R monimenta S

in artibus, neque est ulla disciplina, in qua non peccando
discatur. nam ubi quid perperam administratum cessit
inprospere, uitatur quod fefellerat, inluminatque rectam
uiam docentis magisterium. quare nostra praecepta non 17
consummare scientiam, sed adiuuare promittunt. nec sta-
tim quisquam compos agricolationis erit his perlectis ratio-
nibus, nisi et obire eas uoluerit et per facultates potuerit.
ideoque haec uelut adminicula studiosis promittimus, non
profutura per se sola, sed cum aliis. ac ne ista quidem 18
praesidia, ut diximus, non adsiduus labor et experientia
uilici, non facultates ac uoluntas inpendendi tantum pollent
quantum uel una praesentia domini, quae nisi frequens
operibus interuenerit, ut in exercitu, cum abest imperator,
cuncta cessant officia. maximeque reor hoc significantem
Poenum Magonem suorum scriptorum primordium talibus
auspicatum sententiis: qui agrum parauit, domum uen-
dat, ne malit urbanum quam rusticum larem colere;
cui magis cordi fuerit urbanum domicilium, rustico
praedio non erit opus. quod ego praeceptum, si posset 19
his temporibus obseruari, non inmutarem. nunc quoniam
plerosque nostrum ciuilis ambitio saepe euocat ac saepius
detinet euocatos, sequitur, ut suburbanum praedium commo-
dissimum esse putem, quo uel occupato cotidianus excursus
facile post negotia fori contingat. nam qui longinqua, ne 20
dicam transmarina rura mercantur, uelut heredibus patrimo-
nio suo et, quod grauius est, uiui cedunt seruis suis, quoniam
quidem et illi tam longa dominorum distantia corrumpuntur
et corrupti post flagitia, quae conmiserunt, sub exspecta-
tione successorum rapinis magis quam culturae student.

1 non *om. s. u. adscr. m. pr.* A 2 discitur S cesserit R *aliquot* 3 improspere R *plerique* illuminatque R 5 admittunt (p *ss. m. rec.*) A 8 uelud A 10 assiduus R 11 impendendi R 14 significante S 17 mallit (*pr.* l *postea del.*) SA colore (or *in* er *corr. m. alt.*) S 20 immutarem SR qũo SA quom *uel* cum R 23 uel R ut SAδ uelut cd²qũ quotidianus R *plerique* 24 contingant S 25 transmarinarũ mercantur S 26 quonã S quδ nã A 28 corrupti d²pũãδ² corruptis SAR commiserunt SR commisserunt A exspectatione (s *postea exp.*) A expectatione SR 29 culturis R *aliquot*

Qualiter dispositus fundus maxime probetur

2 Censeo igitur in propinquo agrum mercari, quo et frequenter dominus ueniat et frequentius uenturum se, quam sit uenturus, denuntiet. sub hoc enim metu cum familia uilicus erit in officio. quicquid uero dabitur occasionis, ruri moretur, quae non sit mora segnis nec umbratilis. nam diligentem patrem familiae decet agri sui particulas omnis et omni tempore anni frequentius circumire, quo prudentius naturam soli siue in frondibus et herbis siue iam maturis frugibus contempletur nec ignoret, quicquid in
2 eo recte fieri poterit. nam illud uetus est Catonis agrum pessime mulcari, cuius dominus quid in eo faciendum sit non docet, sed audit uilicum. quapropter uel a maioribus traditum possidenti uel empturo fundum praecipua cura sit scire, quod maxime regionis genus probetur, ut uel careat inutili uel mercetur lauda-
3 bilem. quod si uoto fortuna subscribit, agrum habebimus salubri caelo, uberi glaeba, parte campestri, parte alia collibus uel ad orientem uel ad meridiem molliter deuexis terrenisque aliis atque aliis siluestribus et asperis nec procul a mari uel nauigabili flumine, quo deportari fructus et per quod merces inuehi possint. campus in prata et arua
4 salictaque et harundineta digestus aedificio subiaceat. colles alii uacui arboribus, ut solis segetibus seruiant; quae tamen modice siccis ac pinguibus campis melius quam praecipitibus locis proueniunt, ideoque etiam celsiores agri frumentarii planitias habere et quam mollissime deuexi ac simil-

II. Qualiter dispositus fundus maxime probetur *rubr.* **gq** *in marg.* **ǎ** *maiusc.* (*add.* c. II) **t** *iam* I 1, 20 *ante* quod ego praeceptum *pos.* **m**
1 propinque **S** 2 pueniat **S** perueniat **p** 4 *ante* erit *ras.* **S** quidquid (c *ss. m. rec.*) **A** 7 omnes **Aǎõ** 8 fruduentius (*corr. m. rec.*) **A** natura **SAsõ** 9 quitquit (*in* quicquid *mut. m. alt.*) **S** quidquid **A** 10 illud **cd[2]gpqtüõ** ille ut **SAd[1]** illud ut **bklmǎ** illud et **as** 11 mulcari **SA** multari **R** mulctari **bg[2]päõ** 13 possidenti (ti *in ras.*) **S** 14 cura *om. ss. m. uet.* **A** 15 prohibetur (hi *exp.*) **A** 16 subscribit **SAd[1]q** suscribit **k** subscribsit **ǎ[1]** subscripserit **ü** *in marg.* **d** subriserit *uel* surriserit **R** 17 glębe (e *in* a *corr.*) **S** 19 alis atque alis **S** ex asperis **S** 20 uel **Sgpt** ut **ü** nec **AR** nec a **õ** 22 salictaque (ict *in ras.*) **S** 24 campis *om.* **Aõ** 25 frumentari **SA** 26 planities **cgqt** simillime **S**

limi debent esse campestri positioni. alii deinde colles oliuetis uineisque et earum futuris pedamentis uestiantur, materiam lapidemque, si necessitas aedificandi coegerit, nec minus pecudibus pascua praebere possint, tum riuos decurrentis in prata et hortos et salicta uillaeque aquas salientis demittant. nec absint greges armentorum ceterorumque qua- 5
dripedum culta et dumeta pascentium. sed haec positio, quam desideramus, difficilis et rara paucis contingit; proxima est huic, quae plurima ex his habet, tolerabilis, quae non paucissima.

Porcius quidem Cato censebat inspiciendo agro prae- 3 Qu
cipue duo esse consideranda, salubritatem caeli et uber- cip
tatem loci; quorum si alterum deesset ac nihilo minus quis cle
uellet incolere, mente esse captum atque eum ad agna- agi qui
tos et gentilis deducendum. neminem enim sanum de- 2 tui
bere facere sumptus in cultura sterilis soli, nec rursus pestilenti da
quamuis feracissimo pinguique agro dominum ad fructus peruenire. nam ubi sit cum orco ratio ponenda, ibi non modo perceptionem fructuum, sed et uitam colonorum esse dubiam uel potius mortem quaestu certiorem. post haec 3
duo principalia subiungebat illa non minus intuenda: uiam, aquam, uicinum. multum conferre agris iter commodum, primum, quod est maximum, ipsam praesentiam domini, qui libentius commeaturus sit, si uexationem uiae non reformidet, deinde ad inuehenda et exportanda utensilia,

1 positione SAδcq   2 uinetisque R   3 maceriam SAsδ²   5 decurrentes Aacklstüäδ   ortos S *et* R *aliquot*   salientes csδ   6 quadripedum SAas quadrupedum R   inculta p *et Madvigius*   9 tolerabiles (es *in* Js *mut. m. alt.*) S

III. Quæ p̃cipue inspiciendo agro antequam ematur notanda sunt III *rubr.* m De sulubritate r̃gioñs ca IIII *iam* I 2, 5 *ante* proxima est *rubr. litt. ins.* l *ceterum cfr init. cap. sequent.*   10 portius A   censebat inspiciendo agro Sbcdgq   censebat in inspiciendo agro Astäδ *et* m² *in* S censebat in emendo inspiciendo agro l censebat in emendo in agro a censebat in emendo agro kü censebat emendo agro m *et in marg.* d censuit in emendo agro p   11 et libertatẽ S et libertatem (u *ss. m. rec.*) A   14 gentilis S gentiles AR   17 orcho *uel* orco *uel* orto R   18 fructuum (fru *in ras.*) S

20 illa SAgtü illam R   intuenda Stü intuendam AR   21 uicinum SAt uicinam R   24 ad inuehenda Sad ad uehenda AR in aduehenda ä ad aduehenda ü

et Hiberos, Albanos quoque nec minus Siculos et, ut primordia nostra contingam, Pelasgos, Aboriginis, Arcadas, quam quia malos uicinos ferre non potuerant. ac ne 7
tantum de publicis calamitatibus loquar, priuatos quoque memoria tradidit et in regionibus Graeciae et in hac ipsa Hesperia detestabiles fuisse uicinos, nisi Autolycus ille cuiquam potuit tolerabilis esse conterminus aut Auentini montis incola Palatinis ullum gaudium finitimis suis Cacus adtulit. malo enim praeteritorum quam praesentium meminisse, ne uicinum meum nominem, qui nec arborem prolixiorem stare nostrae regionis nec inuiolatum seminarium nec pedamenta ad nexum uineae nec etiam pecudis neglegentius pasci sinit. iure igitur, quantum mea fert opinio, M. Porcius talem pestem uitare censuit et in primis futurum agricolam praemonuit, ne sua sponte ad eam perueniret.

Nos ad cetera praecepta illud adicimus, quod sapiens 8
unus de septem in perpetuum posteritati pronuntiauit, adhibendum modum mensuramque rebus, idque ut non solum aliud acturis, sed et agrum paraturis dictum intellegatur, ne maiorem, quam ratio calculorum patitur, emere uelint. nam huc pertinet praeclara nostri poetae sententia:

laudato ingentia rura,
exiguum colito.

quod uir eruditissimus, ut mea fert opinio, traditum uetus 9
praeceptum numeris signauit, quippe acutissimam gentem Poenos dixisse conuenit inbecilliorem agrum quam agricolam esse debere, quoniam, cum sit conluctandum

1 hiliberos (li *exp.*) A 2 aboriginis S aborigines AR arcadas Atū arcados (o *eras. et* a *scr.*) S archadas R 6 nisi SAδ nisi si R aytolicus SA autolicus R 7 tolerabiles (i *s. alt.* e *m. rec.*) A 8 palatini S finitissimis S 9 attulit SAR 10 ne carbonē SA ne tiarbonem bm nec carbonem sā 12 pedamentum bŏ² pedamenti cd²q pedamenti quicquam gtū pedamen p ad nexum gst adnexū SA adnexum *uel* annexum R negligentius R 13 paci (s *ss. m. pr.*) A 14 M̄. SA 16 illut (t *postea in* d *corr.*) S 19 paraturis isdictū S intelligatur R 21 uelint *Pontedera*: uelit SAR nostri coepta (ca *in uerb. interuallo ss. m. alt.*) S nostra (i *ss. m. alt.*) poetae A 22 *Verg. Georg. 2, 412 sq.* 26 imbecilliorem R 27 colluctandum R *plerique* *post* conluctandū *ras. in* S

Sequitur deinceps Caesonianum praeceptum, quo fertur 4 usus etiam Cato Marcus, agrum esse reuisendum saepius eum, quem uelis mercari. nam prima inspectione neque uitia neque uirtutes abditas ostendit, quae mox retractantibus facilius apparent. inspectionis quoque uelut formula nobis a maioribus tradita est agri pinguis ac laeti, de cuius qualitate dicemus suo loco, cum de generibus terrae disseremus. in uniuersum tamen quasi testificandum atque 2 saepius praedicandum habeo, quod primo iam Punico bello dux inclytissimus M. Atilius Regulus dixisse memoratur fundum sicuti ne fecundissimi quidem soli, cum sit insalubris, ita nec effeti, si uel saluberrimus sit, parandum; quod Atilius aetatis suae agricolis maiore cum auctoritate censebat peritus usu, nam Pupiniae pestilentis simul et exilis 3 agri cultorem fuisse eum locuntur historiae. quapropter cum sit sapientis non ubique emere nec aut ubertatis inlecebris aut deliciarum concinnitate decipi, sic uerum industrii patris familiae est, quicquid aut emerit aut acceperit, facere fructuosum atque utile, quoniam et grauioris caeli multa remedia priores tradiderunt, quibus mitigetur pestifera lues, et in exili terra cultoris prudentia ac diligentia maciem soli uincere potest. haec autem consequimur, si 4 uerissimo uati uelut oraculo crediderimus dicenti:

u e n t o s e t p r o p r i u m c a e l i p r a e d i s c e r e m o r e m
c u r a s i t a c p a t r i o s c u l t u s h a b i t u s q u e l o c o r u m
e t q u i d q u a e q u e f e r a t r e g i o e t q u i d q u a e q u e r e c u s e t

IV. Quę precipue in (in *om.* dgqt) inspiciendo agro antequam ematur notanda sunt *rubr.* cgmq *atr.* ŭ *maiusc.* t *in marg.* dă 6 a Sdgklptŭ *om.* AR 9 abeo (h *ss. m. pr. ut uid.*) S 10 inclitissimus R *plerique post* disseremus *tit. rubr.* De salubritate regionum IIII m M. *om.* SA attilius R 11 sicut ine S sic̃ Ine A 12 effeti R effecti Ab[1]cmst[1] (c *exp.*) S si *om.* SAδ 13 attilius R censebat ad[1]klp ueniebat SAR *uett. edd.* 14 ex illis S exillis s (s *del.*) A 15 locuntur SAd loquuntur R 16 illecebris R *plerique* 17 diliciarum A 18 quicquit (t *in* d *mut. m. alt.*) S quitquid (c. *s.* t *scr. m. rec.*) A autẽ (ãt A) erit SA 19 fructuosam (v *s.* a *m. rec.*) A 21 diligentiã aciem (*corr. postea*) SA 22 consequimur SAlqt consequemur R 24 *Verg. Georg. 1, 51 sqq.* proprium AR ꝓpiũ S uarium *codd. Verg.* 25 cultusque *codd. Verg.* 26 quit (t *in* d *mut.*) SA *utroque loco* quę (q; *s. u. add.*) SA *utroque loco*

nec contenti tamen auctoritate uel priorum uel praesen-
tium colonorum nostra promiserimus exempla nouaque
5 temptauerimus experimenta. quod etsi per partis non num-
quam damnosum est, in summa tamen fit conpendiosum,
quia nullus ager sine profectu colitur, si multa temptando
possessor efficit, ut in id formetur, quod maxime praestari
possit. ea res etiam feracissimos agros utiliores reddit.
itaque nusquam experimentorum uarietas omittenda est,
longeque etiam in pingui solo magis audendum, quoniam
6 nec laborem nec sumptum frustratur effectus. sed quam
refert, qualis fundus et quo modo colatur, tam uilla qua-
liter aedificetur et quam utiliter disponatur. multos enim
deerrasse memoria prodidit, sicut praestantissimos uiros
L. Lucullum et Q. Scaeuolam, quorum alter maioris, alter
minus amplas, quam postulauit modus agri, uillas exstruxit,
7 cum utrumque sit contra rem familiarem. diffusiora enim
consaepta non solum pluris aedificamus, sed etiam inpensis
maioribus tuemur; at minora cum sunt, quam postulat
fundus, dilabitur fructus. nam et umidae res et siccae,
quas terra progenerat, facile uitiantur, si aut non sunt aut
propter angustias incommoda sunt tecta, quibus inferantur.
8 pro portione etiam facultatium quam optime pater familiae
debet habitare, ut et libentius rus ueniat et degat in eo
iucundius. utique uero, si etiam matrona comitabitur,
cuius ut sexus ita animus est delicatior, amoenitate aliqua

2 promiserimis A 3 tentauerimus R *plerique* per *om.* A partes R *aliquot* 4 compendiosum R 5 simulta tēptando S simul temptando Ad¹sō simul attemptando *uel* attentando R simul a temptando a si multa tentando p simul attentabo c 6 praestari SAksāō praestare R 7 ferocissimos A *et* R *aliquot* feracissimo sacros (c *in* ç *corr. m. alt.*) S 9 quō SA quom *uel* cum R 10 quam (*uel* quā̃ *uel* q̃) R quōm A cū S cum d¹ qm̃ ks quoniam aō 14 quæscæuolam (quæ *exp. et* Q. *ss. m. rec.*) A //// scęuo /// lā̃ (*in pr. ras.* Q *scr. m. alt.*) S 15 exstruxit A extrùxit SR 16 utrunque R *plerique* ɔc̃ (contra *ss. m. rec.!*) A 17 impensis R 18 ac (c *in* d *corr. m. alt.*) S ad (t *ss. m. rec.*) A 22 facultatum R qua optime SAō 24 iucundius *uel* iocundius R iucundus S (i *s. ult.* u *m. pr. ut uid.*) A uero S (i *s.* e *m. rec.*) A uiro R

demerenda erit, quo patientius moretur cum uiro. eleganter igitur aedificet agricola nec sit tamen aedificator, atque areae pedem tantum conplectatur, quod ait Cato, quantum ne uilla fundum quaerat neue fundus uillam. cuius uniuersum situm qualem oporteat esse, nunc explicabimus.

Quod inchoatur aedificium, sicut salubri regione ita 9
saluberrima parte regionis debet constitui. nam circumfusus aer corruptus plurimas adfert corporibus nostris causas offensarum. sunt quaedam loca, quae solstitiis minus concalescunt, sed frigoribus hiemis intolerabiliter horrent, sicut Thebas ferunt Boeotias; sunt, quae tepent hieme, sed aestate saeuissime candent, ut adfirmant Euboicam Chalcidem. petatur igitur aer calore et frigore temperatus, qui 10
fere medios optinet collis, quod neque depressus hieme pruinis torpet aut torret aestate uaporibus neque elatus in summa montium perexiguis uentorum motibus aut pluuiis omni tempore anni saeuit. haec igitur est medii collis optima positio, loco tamen ipso paulum intumescente, ne cum a uertice torrens imbribus conceptus adfluxerit, fundamenta conuellat.

Sit autem uel intra uillam uel extrinsecus inductus 5
fons perennis, lignatio pabulumque uicinum. si deerit fluens unda, putealis quaeratur in uicino, quae non sit haustus profundi, non amari saporis aut salsi. haec quo- 2.

1 pacientius S 3 pedem S (a *s.* p. *m. rec*) A ædem *uel* ędem R complectatur R 4 ne uilla R *m. rec. in* A ne ulla SAc fundum SAR fructum bd²klm fructus p *om.* a fundus gtü *Plin. 18, 32* fructus SAR *uett. edd.; Cat. agr. 3, 1 uerba* neue fundus uillam *exciderunt in codice unico* 6 De salubritate regionum (c. IIII *add.* tü) tü *rubr.* gq *in marg.* dā Q~ edificium in saluberrima regione constituenda sit *rubr.* c incohatur Aaδ 7 circumfusis (u *s. alt.* i *m. rec.*) A 8 aer corruptus S (atq; *ss. m. rec.*) A aer atque corruptus R affert AR 9 solstitis (i *ss. postea*) SA 10 set (t *in* d *corr. m. alt.*) S 11 boeotias A *et in marg.* S boetias SR 12 candet (nt *s.* t *m. rec.*) A affirmant R 13 quem R *aliquot* 14 medios S medius AR optinet SAd obtinet R 18 paululum R *aliquot et m. rec. in* A 19 affluxerit R V. De aqua (V *add.* m) *rubr.* cgmq *maiusc.* t *in marg.* dā sit cdgpqtüā si SAabklmsδ 21 ignatio (l *ss. m. rec.*) A 24 austus S (h *ss. m. rec.*) A

quae nisi ui maiore inspirantium uentorum submouentur, pecudibus hominibusque conferunt pestem. optime autem 5 salubribus, ut dixi, locis ad orientem uel ad meridiem, grauibus ad septentrionem uilla conuertitur. eademque semper mare recte conspicit, cum pulsatur ac fluctu respergitur, numquam ex ripa, sed haut paulum submota a litore. nam praestat a mari longo potius interuallo quam breui 6 refugisse, quia media sunt spatia grauioris halitus. nec paludem quidem uicinam esse oportet aedificiis nec iunctam militarem uiam, quod illa caloribus noxium uirus eructat et infestis aculeis armata gignit animalia, quae in nos densissimis examinibus inuolant, tum etiam nantium serpentiumque pestis hiberna destitutas uligine, caeno et fermentata colluuie uenenatas emittit, ex quibus saepe contrahuntur caeci morbi, quorum causas ne medici quidem perspicere queunt, sed et anni toto tempore situs atque umor instrumentum rusticum supellectilemque et inconditos conditosque fructus corrumpit; haec autem praetereuntium uia- 7 torum populationibus et adsiduis deuertentium hospitiis infestat rem familiarem. propter quae censeo eius modi uitare incommoda uillamque nec in uia nec a uia procul editiore situ condere, sic ut frons eius ad orientem aequinoctialem directa sit. nam eius modi positio medium tempera- 8 tumque libramentum uentorum hiemalium et aestiuorum tenet. quantoque fuerit aedificii solum pronius orienti, tanto et aestate liberius capere perflatus et hiemis procellis minus infestari et matutino regelari ortu poterit, ut concreti rores liquescant, quo-

1 summouentur R *aliquot* 3 ab orientẽ S (d *s.* b *m. rec.*) A ad *ante* meridiem *om.* S (*s. u. add. m. rec.*) A 4 septemtrionem A 5 ac fluctu R a fluctu S (c *s. u. add. m. rec.*) A 6 haud *in marg.* d aut SAaδ haud aut ũ nec p *om.* R paululum R *plerique* summota SAR littore R 8 grauioris (ris *in ras.*) S nec R ne SA 9 quidem *om.* A uici nũ (am *adscr. m. rec.*) A 10 uiris (u *s. alt.* i *m. rec.*) A 13 pestis aδ *uett. edd.* pestes SAR distitutas //// uligine S destituta suligine A 19 assiduis R *plerique* diuertentium R *aliquot* 21 nec auia procul d²qt nec auia procul auie c nec alia procul SAR 23 derecta Aa *et m. alt. in* S 25 ędificiis SAaδ ætate A aetate (s *ss. m. uet.*) S etate d¹p 27 recelari (c *in* ç *postea mut.*) S contretiores (r *sup. alt.* o. *scr. m. rec.*) A

niam fere pestilens habetur, quod est remotum ac sinistrum soli et apricis flatibus; quibus si caret, nulla alia uis potest nocturnas pruinas et quodcumque rubiginis aut spurcitiae resedit, siccare atque detergere. haec autem cum hominibus adferunt perniciem, tunc et armentis et uirentibus
9 eorumque frugibus. sed quisquis aedificare uolet in decliuibus areis, exstruere semper ab inferiore parte auspicetur, quia cum ex depressiore loco fuerint orsa fundamenta, non solum superficiem suam facile sustinebunt, sed et pro fultura et substructione fungentur aduersus ea, quae mox, si forte uillam prolatare libuerit, ad superiorem partem adplicabuntur, quippe ab imo praestructa ualenter resistent contra
10 ea, quae postmodum superposita incumbant. at si summa pars cliui fundata propriam molem susceperit, quicquid ab inferiore mox adposueris, fissum erit rimosumque. nam tum cum ueteri adstruitur recens aedificium, quasi surgenti reluctans oneri cedit, et quod prius exstructum inminebit cedenti, paulatim degrauatum pondere suo praeceps adtrahetur. igitur id structurae uitium, cum primum statim fundamenta iaciuntur, euitandum est.

6 Modus autem membrorumque numerus aptetur uniuerso consaepto et diuidatur in tres partes, urbanam, rusticam, fructuariam. urbana rursus in hibernacula et aestiua sic digeratur, ut spectent hiemalis temporis cubi-

3 quodcunq; **R** spurcicię (*alt.* c *in* t *postea mut.*) **S** spurgitiae **A** 5 afferunt **R** pernitiem **Sad** tunc **SAδ** tum **R** et **R** ex **SA** 6 frugibus **SA**δ**gt** fructibus **R** aedificare **SAd**[1] edificiare **a** ædificia quis ædificare **sδ** ędificia *uel* edifitia **R** 7 exstruere **SAd** exstruxere **a** extruere **R** 8 pressiore **SAsδ** 9 superficie **A** et *om.* **Sasδ** te **ak** 11 ad superiorem partem **AR** ab superiore parte **S** a superiori parte **p** applicabuntur **R** *plerique* 13 postmodum *om.* **SAδ** ad si **S** (t *s.* d *m. rec.*) **A** 14 quitquid (c *s.* t *m. rec.*) **A** 15 apposueris **R** rimosumque (rimosum **a**) *post* adstruitur *repet.* **SAaδ** uerba nam — astruitur *om. et in marg. add.* **d** 17 exstructum **A** extructum **SR** est *post* extructum *inser.* **R** *om.* **SAδ** imminebit **SAR** 18 paulatimq; **R** *aliquot* degrabatum **A** (b *in* v *postea mut.*) **S** attrahetur **R** 19 statū **A** 20 euitandus **Alδ**

VI. De positione (posicione **g**) uille (c VI *add.* t) *rubr.* **gq** *maiusc.* t *in marg.* **dã** 22 ptis **ū** 23 hibernacula **SA** hybernacula **δ** hiberna **R**

cula brumalem orientem, cenationes aequinoctialem occi-
dentem. rursus aestiua cubicula spectent meridiem aequi- 2
noctialem, sed cenationes eiusdem temporis prospectent
hibernum orientem. balnearia occidenti aestiuo aduertantur,
ut sint post meridiem et usque in uesperum inlustria.
ambulationes meridiano aequinoctiali subiectae sint, ut et
hieme plurimum solis et aestate minimum recipiant. at in 3
rustica parte magna et alta culina ponetur, ut et contig-
natio careat incendii periculo et in ea commode familiares
omni tempore anni morari queant. optime solutis seruis
cellae meridiem aequinoctialem spectantes fient, uinctis
quam saluberrimum subterraneum ergastulum plurimis sit-
que id angustis inlustratum fenestris atque a terra sic
editis, ne manu contingi possint. pecudibus stabula, quae 4
neque frigore neque calore infestentur, domitis armentis
duplicia bubilia sint hiberna atque aestiua, ceteris autem
pecoribus, quae intra uillam esse conuenit, ex parte tecta
loca, ex parte sub diuo parietibus altis circumsaepta, ut
illic per hiemem, hic per aestatem sine uiolentia ferarum
conquiescant. sed ampla stabula sic ordinentur, ne quis 5
umor influere possit et ut, quisque ibi conceptus fuerit,
quam celerrime dilabatur, ut nec fundamenta parietum
corrumpantur nec ungulae pecudum. lata bubilia esse 6
oportebit pedes decem uel minime nouem, quae mensura
et ad proc''mbendum pecori et iugario ad circumeundum
laxa ministeria praebeat. non altius edita esse praesaepia

1 brumale morientẽ (*corr. m. alt.*) **S** aequinoctalem **A** equnoctalem (i *bis ss. m. alt.*) **S** 2 cubicula**SAaptüä** cubilia **R** aequinoctalem **A** 3 prospectent **gkltü** prospectant **SAR** prospiciant **p** 4 occidentia æstiuo **Aäö** 5 illustria **R** *plerique* 7 hieme *uel* hyeme **R** hiemps (p *postea del.*) **SA** hiems **ls**[1] hyems **d**[1] hyemes **ö** hiemes **a** æstatẽ Inimum **A** ad (t *s.* d *m. rec.*) **A** 10 omni **pü** om̃s **S** omnes **AR** 11 uictis (n *ss. m. pr. ut uid.*) **A** 12 plurimis sit que (quæ **A** que *uel* quę **R**) id angustis **SAR** plurimis sit et id angustis **d**[2] plurimisque sit et id angustis **c** plurimis sit que et id angustis **q** plurimisque et id (iis **t**) angustis **gtüä** plurimisque et angustulis **p** 13 illustratum **R** *et m. rec. in* **A** 16 bubilia **pt**· *in marg.* **ü** bubula· **SAR** 18 dio **R** *aliquot* circũsepta (sep *in ras.*) **A** 19 illic **R** illis **SA** 21 quisquis **p** 24 minime ¦ ouem (N *ante* o *m. alt.*) **S** 25 et ad iugario ad **Ad**[1]**ö**

conueniet, quam ut bos aut iumentum sine incommodo
status uesci possit. uilico iuxta ianuam fiat habitatio, ut
7 intrantium exeuntiumque conspectum habeat, procuratori
supra ianuam ob easdem causas; et is tamen uilicum ob-
seruet ex uicino, sitque utrique proximum horreum, quo
conferatur omne rusticum instrumentum, et intra id ipsum
8 clausus locus, quo ferramenta recondantur. bubulcis pasto-
ribusque cellae ponantur iuxta sua pecora, ut ad eorum
curam sit opportunus excursus. omnes tamen quam proxi-
me alter ab altero debent habitare, ne uilici diuersas partis
circumeuntis sedulitas distendatur et ut inter se diligentiae
9 et neglegentiae cuiusque testes sint. pars autem fructuaria
diuiditur in cellam oleariam, torculariam, cellam uinariam,
defrutariam, faenilia paleariaque et apothecas et horrea, ut
ex iis, quae sunt in plano, custodiam recipiant umidarum
rerum tamquam uini aut olei uenalium, siccae autem con-
gerantur tabulatis, ut frumenta, faenum, frondes, paleae
10 ceteraque pabula. sed granaria, ut dixi, scalis adeantur
et modicis fenestellis aquilonibus inspirentur. nam ea
caeli positio maxime frigida et minime umida est, quae
11 utraque perennitatem conditis frumentis adferunt. eadem
ratio est in plano sitae uinariae cellae, quae submota pro-
cul esse debet a balineis, furno, stercilino reliquisque in-
munditiis taetrum odorem spirantibus nec minus a cisternis
aquisue salientibus, quibus extrahitur umor, qui uinum cor-
12 rumpit. neque me praeterit sedem frumentis optimam
quibusdam uideri horreum camara contectum, cuius solum

1 conueniet SAlδ (*sed* conueniat δ) conuenit R 2 status SAd[1] stratus ā *om.* sδ stans R 6 conteratur A omne *om.* Ad[1] *post* rusticum *inser.* S 7 recondantur Sp condantur AR bubuleis A 9 oportunis (u *s.* i *m. rec.*) A quã ꝑ////xime A 10 partis SAad[2]k[2] partes R 11 circu-enti S ci/cueunti A circũeunti d[1]δ 12 negligentiae R 15 ex is SA ex his *uel* hijs R ex iis d custodia A 16 tanquam R *plerique* congerantur AR congeruntur Sā congregantur ak 18 pabulas et SA 21 afferunt R 22 summota SAR 23 a balineis abd[1]gmt[1] *m. rec. in* A ab alienis SAcqsāδ a balneis d[2]klpt[2] furno stercilino Sd *m. rec. in* A fur ñr cilino A furno stercilinio R reliquis /// q; A immunditiis *uel* -ciis R 25 quibus SAδ ex quibus R extraitur (h *ss.*) S 27 camera R

terrenum, prius quam consternatur, perfossum et amurga
recenti non salsa madefactum uelut Signinum opus pilis
condensatur. tum deinde cum exaruit, simili modo paui- 13
menta testacia, quae pro aqua receperint amurgam mixtam
calci et harenae, supersternuntur et magna ui pauiculis
inculcantur atque expoliuntur, omnesque parietum et soli
iuncturae testaceis puluinis fibulantur, quoniam fere cum in
his partibus aedificia rimas egerunt, caua praebent et late-
bras subterraneis animalibus. sed et lacibus distinguntur
granaria, ut separatim quaeque legumina ponantur. parietes 14
oblinuntur amurga subacto luto, quoi pro paleis admixta
sunt arida oleastri uel, si ea non sunt, oleae folia. dein
cum praedictum tectorium inaruit, rursus amurga respergi-
tur, qua siccata frumentum infertur. ea res ab noxia cur- 15
culionum et similium animalium commodissime uidetur con-
ditas fruges defendere, quae nisi diligenter repositae sint,
celeriter ab iis consumuntur. sed id genus horrei, quod
scripsimus, nisi sicca positione uillae quamuis granum ro-
bustissimum corrumpit situ; qui si nullus adsit, possis
etiam defossa frumenta seruare, sicut transmarinis quibus-
dam prouinciis, ubi puteorum in modum, quos apellant siros,
exhausta humus editos a se fructus recipit. sed nos in nostris 16
regionibus, quae redundant uligine, magis illam positionem
pensilis horrei et hanc curam pauimentorum et parietum
probamus, quoniam, ut rettuli, sic emunita sola et latera
horreorum prohibent curculionem. quod genus exitii cum

1 **amurga** *in ras. scr. et* **g** *in* c *postea mut.* **S** 2 **opus** *in ras.* **S** 4 **testacia A** (i *in* e *mut.*) **S testacia** *uel* **testatia R** **amurgam** (c *s.* g *postea scr.*) **S** **mixta** *in fine uersus* **S** 5 **arene** *uel* **arenę R** **panniculis R** *aliquot* 7 **testacens** (n *in* i *mut.*) **A** **qūo SA cum R** **in** *om.* **R** *aliquot* 9 **distinguuntur R** *aliquot* 10 **ligumina R** *plerique* 11 **amurca S** **quoi SAd**[1] **quo a qui cd**[2]**lmq quę b**[1] **cui b**[2]**gkpstūāō** *m. alt. in* **S** 12 **dein SA deinde R** 13 **amurga** (c *s.* g *postea scr.*) **S** 14 **ab noxia SAdā obnoxia absō a noxia p obnoxa k** (a *suprascr.*) **l a noxa cgqtū** 16 **sunt** (u *ras. in* i *corr.*) **A** 17 **ab his R** *plerique* 19 **possis** *Schneiderus:* **possit SAR** 21 **poteorū** (*pr.* o *in* u *postea mut.*) **S** **sirros** *uel* **syros R** 24 **et hanc SAd**[1] **sed hanc a sed et** (*uel* **etiam**) **hanc R** 25 **qūo SA quom** *uel* **cum R** **retuli R** **sitē unita** (*in* **sic emunita** *postea mut.*) **S** **sit emunita A** 26 **çurculionē S**

3

...ulti opinantur arceri posse, si exesae fruges in horreo ...ur et quasi refrigerentur. id autem falsissimum ...e enim hoc facto expelluntur animalia, sed inmi... ...otis aceruis. qui, si maneant inmoti, summis tantum ...nfestentur, quoniam infra mensuram palmi non ...curculio, longeque praestat id solum, quod iam ... est, quam totum periculo subicere. nam cum ... facile est eo sublato, quod uitiatum erat, inte...re uti. sed haec, etsi extrinsecus, non tamen ...ue uideor hoc loco rettulisse. torcularia praeci... ...que oleariae calidae esse debent, quia commodius ...quor uapore soluitur ac frigoribus magnis conficitur, ... quod minus prouenit, si congelatur, fracessit. sed ... naturali est opus, qui contingit positione caeli et ...atione, ita non est opus ignibus aut flammis, quo... ... fumo et fuligine sapor olei corrumpitur. propter quod ...ular debet a meridiana parte inlustrari, ne necesse ha...amus ignes lucernamque adhibere, cum premetur olea. ...tinale, ubi defrutum fiat, nec angustum nec obscurum ...it, ut sine incommodo minister, qui sapam decoquet, uersari possit. fumarium quoque, quo materia, si non sit iam pridem caesa, festinato siccetur, in parte rusticae uillae fieri potest iunctum rusticis balneis. nam eas quoque re-
20 fert esse, in quibus familia, sed tamen feriis, lauetur; neque

1 oppinantur **A** possessi **A** exese *uel* exesę *uel* exęsę **ðbklmtū** exsesae **S** exsere **A** exaesię **d**[1] exesse **g** ex sese **cd**[2]**q** ex se **a** ex se ac **p** 3 enim *m. pr. om. ss. m. rec.* **A** set *m. pr.* **S** et **A** inmiscentur **A** immiscentur **SR** 4 immoti **SR** summis tantum **R** sūmit tant ~ **S** sūmittantur **A** summittantur **d**[1] 5 infestentur **SAd**[1]**ps** infestantur **R** qūo **SA** quom *uel* qum *uel* cum **R** 6 çurculio **S** 8 usus *om.* **SAð** *ed. pr.* 9 uitis et haec **Ad**[1] 10 rettulisse **SAð** retulisse **R** 12 magnis **SAað** magis **R** 13 congelantur **S** fracessit sed *scripsi*: fracesset **SAR** fracessit **l** fracesset. Sed **t** 14 contingit **cdgqtū** contigit **SAR** 15 quō **SA** quom *uel* cum **R** 16 sapor (r *in ras.*) **S** 17 a meridiana parte illustrari **R** meridiana parte et inlustrari (illustrari **ð**) **SAð** ne *om.* **Að**[1]**ā** *post* necesse *pos.* s *uett. edd.* (nec **ð**) 18 athibere (t *post in* d *mut.*) **S** premitur **S**

19 detru///tum **A** defructum **ðc** 20 dequoquet **SAbdqs** 21 potest *m. pr. in* **A** quod **SAdā** qua **c** 24 familias et tamen **SA** familia sed tamen (*uel* tm̄ *uel* tam̄) **R** familia sed tantum **k** feriis **glptū** fereis **Aaqō** fereiis **Sdsā** *et m. rec. in* **A** fere is **k** fere his **bc**

enim corporis robori conuenit frequens usus earum. apothecae recte superponentur his locis, unde plerumque fumus exoritur, quoniam uina celerius uetustescunt, quae fumo quodam genere praecoquem maturitatem trahunt. propter quod et aliud tabulatum esse debebit, quo amoueantur, ne rursus nimia suffumatione medicata sint.

Quod ad uillae situm partiumque eius dispositionem,
satis dictum est. circa uillam deinceps haec esse oportebit: 21
furnum et pistrinum, quantum futurus numerus colonorum
postulauerit, piscinas minime duas, alteram, quae anseribus pecoribusque seruiat, alteram, in qua lupinum, ulmi uimina et uirgas atque alia, quae sunt usibus nostris apta, maceremus. stercilina quoque duo sint, unum, quod noua purgamenta recipiat et in annum conseruet, alterum, ex quo uetera uehantur, sed utrumque more piscinarum deuexum leni cliuo et exstructum pauimentatumque solo, ne umorem
tramittant. plurimum enim refert non adsiccato suco fimum 22
uires continere et adsiduo macerari liquore, ut, si qua interiecta sint stramentis aut paleis spinarum uel graminum semina, intereant nec in agrum exportata segetis herbidas reddant, ideoque periti rustici, quicquid ouilibus stabulisque conuersum progesserunt, superpositis uirgis tegunt nec
arescere solis incursu patiuntur uel exuri. area, si conpetit, 23
ita constituenda est, ut uel a domino uel certe a procuratore despici possit, eaque optima est silice constrata, quod et

2 plerunque R *plerique* 3 quō SA quom *uel* cum R 4 prequoquē S præquoquem A 5 aliut (t *in* d *postea mut.*) S amoueatur (n *ss. iam m. pr. ut uid.*) A 6 suffumatione SAδact suffitione *uel* sufficione R suffusione p 10 pistinas (st *postea eras. et* sc *scr.*) S (*in* pistrinas *mut. m. rec.*) A minime (e *in* ū *mut. m. alt.*) S 11 ulmi *om.* SAδ 12 sunt A 15 utrunque R 16 leui SAR extructum SR pauimentatumque *scripsi*: pauim̃tu|que S pauimentumque AR pauitumq; kl 17 suco *om.* SAd¹ã 18 assiduo R 20 seminam tereant (*corr. m. rec.*) A 21 quidquit (*in* quicquid *mut. m. rec.*) A 22 processerunt R *aliquot* 23 arcessere R *aliquot* uel *addidi* : *om* SAR aut *post* arescere *inser.* gt exuri *om.* SAδ competit R 25 potest (ssit *ss. iam m. uet. ut uid.*) A silice R insilice SAδ

celeriter frumenta deteruntur, non cedente solo pulsibus ungularum tribularumque, et eadem euentilata mundiora sunt lapillisque carent et glaebulis, quas per trituram fere
24 terrena remittit area. huic autem nubilar adplicari debet maximeque in Italia propter inconstantiam caeli, quo conlata semitrita frumenta protegantur, si subitaneus imber incesserit. nam in transmarinis quibusdam regionibus, ubi aestas pluuia caret, superuacuum est. pomaria quoque et hortos oportet saepto circumdari et esse in propinquo atque in ea parte, qua possit omnis stercorata colluuies chortis balneariorumque et oleis expressa amurgae sanies influere. nam quoque eius modi laetatur alimentis et holus et arbor.

De officiis patris familiae

7 His omnibus ita uel acceptis uel conpositis, praecipua cura domini requiritur cum in ceteris rebus tum maxime in hominibus. atque hi uel coloni uel serui sunt soluti aut uincti. comiter agat cum colonis facilemque se praebeat et auarius opus exigat quam pensiones, quoniam et minus id offendit et tamen in uniuersum magis prodest. nam ubi sedulo colitur ager, plerumque conpendium, numquam, nisi si caeli maior uis aut praedonis incessit, detrimentum adfert, eoque remissionem colonus petere non
2 audet. sed nec dominus in unaquaque re, cui colonum obligauerit, tenax esse iuris sui debet, sicut in diebus pe-

2 angularum (u *ss. m. rec.*) **A** 3 ferre **SAad**[1] 4 nubilar **SA** nubilarium **R** applicari **R** 5 in *ante* Italia *om.* **SAd**[1] collata **R** *plerique* 6 protercantur (g *ss. m. rec.*) **A** imber *in textu om.*, *in marg. add.* **S** 7 ingesserit **SA** 9 circundari **R** *aliquot* 10 in *om.* **sõ** chortes **SA** cohortes **d**[1]**sõ** cohortis **R** 11 balneariorũquæ **S** balneariorumque **Aδcqt**[2]**u** balineariorumq; **gklt**[1] balineoriorumq; **b** balineariorem quia **a** balinearum **p** 12 letantur **R** *aliquot* olus **R**

VII. De officiis (*uel* offitiis) patris familię (familias VII. **m**) *rubr.* **gmq** (*add.* Ca. VII.) **l** *maiusc.* (*add.* C. VII) **t** *in marg.* **dā** 14 compositis **R** 17 soluti & aut soluti aut uincti **S** soluti aut uicti (n *s.* c *scr. iam m. pr*; et aut soluti sunt *ss. m. alt.*) **A** Cũ iter **S** 18 quom *uel* cum **R** *plerique* 20 compendium **R** nunquam **R** 21 nisi si **Acgkstā** nisi (si *postea ss. ead. m. ut uid.*) **Sdq** nisi **ablmpũõ** 22 affert **R** colonis **R** *aliquot* 23 cui **R** cũ **S** cum **Ad**[1]**õ**

cuniarum uel lignis et ceteris paruis accessionibus exigendis,
quarum cura maiorem molestiam quam inpensam rusticis adfert.
nec sane est uindicandum nobis quicquid licet, nam summum ius antiqui summam putabant crucem. nec rursus
in totum remittendum, quoniam uel optima nomina non
appellando fieri mala faenerator Alfius dixisse uerissime
fertur. sed et ipse nostra memoria ueterem consularem 3
uirumque opulentissimum P. Volusium adseuerantem audiui
felicissimum fundum esse, qui colonos indigenas haberet
et tamquam in paterna possessione natos iam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. ita certe mea fert opinio
rem malam esse frequentem locationem fundi, peiorem
tamen urbanum colonum, qui per familiam mauult agrum
quam per se colere. Saserna dicebat ab eius modi homine 4
fere pro mercede litem reddi, propter quod operam dandam esse, ut et rusticos et eosdem adsiduos colonos retineamus, cum aut nobismet ipsis non licuerit aut per
domesticos colere non expedierit; quod tamen non euenit
nisi in his regionibus, quae grauitate caeli solique sterilitate uastantur. ceterum cum mediocris adest et salubritas 5
et terrae bonitas, numquam non ex agro plus sua cuique
cura reddidit quam coloni, numquam non etiam uilici, nisi
si maxima uel neglegentia serui uel rapacitas interuenit.
quae utraque peccata plerumque uitio domini uel conmitti
uel foueri nihil dubium est, cum liceat aut cauere, ne talis
praeficiatur negotio, aut iam praepositus ut submoueatur

1 uel *scripsi:* ut **SAR** 2 cura **abgk²tüö** curã **S** curam **AR** 3 affert **R** quitquit (*in* quicquid *mut. iam m. pr. ut uid.*) **S** quidquit (c *s.* d *et* d *s.* t *m.rec.*) **A** 5 qũo **SA** quom *uel* cum **R** 6 non||non appellando **S** non appellanda **AR** interpellando **klpü** alphius **R** uerissime **klüä** seuerissime **SAR** 7 et *om.* **SAö** 8 uolussium **SA** asseuerantem **R** *plerique* audi **SA** audii **d¹** 10 tanquam **R** in *om.* **Asö** 13 uilbanum (ur *ss. m. rec.*) **A** colon uis qui (~ *s.* n *adscr. m. uet.*; um *ss. m. rec.*) **A** 14 *ante* saserna *ras. et* sa *in ras.* **S** 16 assiduos **R** 19 nisi si **A** nisi **R** (si *ss. m. pr. ut uid.*) **S** nisi sit **d¹** quæui grauitate (*pr.* ui *exp. m. rec.*) **A** 21 nunquam *uel* non quam **R** cuiquem (m *exp. m. rec.*) **A** 22 *post* uilici *ras.* **S** nisi maxima **R** *aliquot* 23 negligentia **R** 24 plerunque **R** committi **R** cõmentuei **S** commentuei (mitti *ss. m. rec.*) **A** 26 submoueatur **d** summoueatur **SAR**

6 curare. in longinquis tamen fundis, in quos non est facilis excursus patris familiae, cum omne genus agri tolerabilius sit sub liberis colonis quam sub uilicis seruis habere, tum praecipue frumentarium, quem et minime, sicut uineas aut arbustum, colonus euertere potest et maxime uexant serui, qui boues elocant eosdemque et cetera pecora male pascunt nec industrie terram uertunt longeque plus inputant seminis iacti, quam quod seuerint, sed nec quod terrae mandauerunt sic adiuuant, ut recte proueniat, idque cum in aream contulerunt, per trituram cotidie minuunt uel
7 fraude uel neglegentia. nam et ipsi diripiunt et ab aliis furibus non custodiunt, sed nec conditum cum fide rationibus inferunt. ita fit, ut et actor et familia peccent et ager saepius infametur. quare talis generis praedium, si, ut dixi, domini praesentia cariturum est, censeo locandum.

De pecore et pecorum magistris

8 Proxima est cura de seruis, cui quemque officio praeponere conueniat quosque et qualibus operibus destinare. igitur praemoneo ne uilicum ex eo genere seruorum, qui corpore placuerunt, instituamus, ne ex eo quidem or-
2 dine, qui urbanas ac delicatas artis exercuerit. socors et somniculosum genus id mancupiorum, otiis, campo, circo, theatris, aleae, popinae, lupanaribus consuetum, numquam non easdem ineptias somniat, quas cum in agri culturam transtulit, non tantum in ipso seruo quantum in uniuersa re detrimenti dominus capit. eligendus est rusticis operi-

4 frumentaria S (ū *ss. m.rec.*)A 7 imputant R 9 adiuuant ut recte Sgtn adiuuantur haec te A adiuuantur nec te a adiuuantur ut recte R adiuuatur ut recte l 10 quotidie *uel* quottidie R 11 negligentia R 14 agere sæpius (*alt.* e *postea exp.*) A

VIII. De pecore et pecorum magistris (VIII *add.* m) *rubr.* mq *in marg. atr.* ā De colonis et mancipiis officiisque eorum *rubr.* g De seruis et eorum offo. C. VIII *maiusc.* t 16 de cura de A quenque R *plerique* 17 con//ueniat S distinare (*pr.* i *in* e *mut. m. rec.*) A 20 artes R *aliquot* socors SAƃ secors *uel* socros R 21 somnicolosum (*alt.* o *in* u *mut. m.alt.*) S mancipiorum R 22 nunquam R *plerique* 23 cultura SA 24 ditranstulit (di *postea exp.*) A quantum Sƃ quam cum AR

singulorum officiorum sedulo munia sua exsequuntur, et
ceteri post fatigationem operis quieti ac somno potius
quam deliciis operam dabunt. iam illa uetera, sed optimi 12
moris, quae nunc exoleuerunt, utinam possint optineri,
ne conseruo ministro quoquam, nisi in re domini, utatur,
ne cibum nisi in conspectu familiae capiat neue alium
quam qui ceteris praebetur. sic enim curabit, ut et panis
diligenter confiat et reliqua salubriter adparentur. ne extra
fines nisi a se missum progredi sinat, sed nec ipse mittat,
nisi magna necessitate cogente. neue negotietur sibi pe- 13
cuniamque domini aut animalibus aut rebus aliis promer-
calibus occupet; haec enim negotiatio curam uilici auocat
nec umquam patietur eum cum rationibus domini paria
facere, sed ubi numeratio exigetur, rem pro nummis osten-
dit. in uniuersum tamen hoc maxime optinendum ab eo
est, nequid se putet scire, quod nesciat, quaeratque semper
addiscere, quod ignorat. nam cum multum prodest perite 14
quid facere, tum plus obest perperam fecisse. unum enim
ac solum dominatur in rusticatione, quicquid exigit ratio
culturae, semel facere, quippe cum emendatur uel inpru-
dentia uel neglegentia, iam res ipsa decoxit nec in tan-
tum postmodo exuberat, ut et se amissam restituat et
quaestum temporum praeteritorum resarciat.

In ceteris seruis haec fere praecepta seruanda sunt, 15
quae me custodisse non paenitet, ut rusticos, qui modo
non incommode se gessissent, saepius quam urbanos fa-
miliarius adloquerer et cum hac comitate domini leuari

1 exsequuntur *uel* exequuntur R exsequantur SAd¹sδ et R sed SAd¹δ 3 sed SAδ et R 4 exsoleuerunt SAd¹ exsoluerunt d² exoluerunt sāδ optineri SA optinere adlu obtinere R 8 confiat SAabd¹gklmū² cōficiat s conficiatur *uel* confitiatur cd²pqtū¹āδ adparentur Sa adperentur A apparentur R 10 negotientur SAad¹s auilicia|uocat (*pr.* a *exp.*) A 13 unquam R pa//ria S 15 optinendum SAl obtinendum R 19 quitquid (t *eras. et* c *scr.*) S quidquit (*in* quicquid *corr. m. rec.*) A 20 commendatur Aδ imprudentia R 21 negligentia R 22 postmodo SA postmodum R postea tū 26 quam SR qui Ad¹ urbanus A² (us *in* os *postea corr.*) S familiaribus R *aliquot* 27 alloquerer R cum hac *Schneiderus*: hac S hāc A a R cum *uett. edd.* comitatu A

perpetuum laborem eorum intellegerem, non numquam etiam
iocarer et plus ipsis iocari permitterem. iam illud saepe
facio, ut quasi cum peritioribus de aliquibus operibus nouis
deliberem et per hoc cognoscam cuiusque ingenium, quale
quamque sit prudens. tum etiam libentius eos id opus
adgredi uideo, de quo secum deliberatum et consilio ipso-
16 rum susceptum putant. nam illa sollemnia sunt omnibus
circumspectis, ut ergastuli mancipia recognoscam, ut ex-
plorem, an diligenter uincti sint, an ipsae sedes custodiae
satis tutae munitaeque sint, num quem uilicus aut adligaue-
rit quempiam domino nesciente aut reuinxerit; nam utrum-
que maxime seruare debet, ut et quem pater familiae tali
poena multauerit, uilicus nisi eiusdem permissu compedi-
bus non eximat et quem ipse sua sponte uinxerit, ante
17 quam sciat dominus, non resoluat, tantoque curiosior in-
quisitio patris familiae debet esse pro tali genere seruorum,
ne aut in uestiariis aut in ceteris praebitis iniuriose trac-
tentur, quanto et pluribus subiecti, ut uilicis, ut operum
magistris, ut ergastulariis, magis obnoxii perpetiendis iniu-
riis et rursus saeuitia atque auaritia laesi magis timendi
18 sunt. itaque diligens dominus cum et ab ipsis tum et ab
solutis, quibus maior est fides, quaerit, an ex sua constitu-
tione iusta percipiant, atque ipse panis potionisque probi-

1 intellegerem **SA** intelligerem **dā** intelligemur **ŏ** intelligere **R** num **S** (quam *ss. m. rec.*) **A** nunquam **R** 2 iocarer **SA** iocarier **R** permittere **Aŏl** 4 quale quamque *uel* quanque sit **R** quale cũq; est **S** quale cunq; est **äŏ** quale quamque est **A** 6 aggredi **R** 7 putant **Sdgklptũ** putat **AR** nam **AR** riã *ut uid.* (*in marg.* et *adscr.*) **S** sollemnia **S** solemnia (*alt.* l *ss. m. uet.*) **A** solemnia **R** sollennia **ŏ** 8 circumseptis **SAad**[1] recognoscam *scripsi*: recognoscant **SAR** explorem *scripsi*: explorent **SAR** 9 uincti **SAsŏ** uincta **R** 10 num quem *scripsi praeeunte ex parte Schneidero*: numquam **SAŏ** num **R** alligauerit **SAR** 11 reuincxerit **SA** 12 tanem (*an* tarem? *in* talem *postea corr.*) **A** 13 mulctauerit **R** *plerique* 14 uincxerit **S** uinserit (x *ss. m. rec.*) **A** 15 dominus *in textu om., in mg. add.* **A** 18 ut *ante* operum *om.* **R** 19 ut **SAad**[1]**lpũ** et **R** et ut **k** 20 timenda **A** 21 absis (*pr.* s *in ras.*) **S** (ip *ss. m. rec.*) **A** 23 iuxta **Aa** potioniq. **S** potionique (s *ss. m. rec.*) **A** probitatem **SAŏ** bonitatem **R**

tatem gustu suo explorat, uestem, manicas pedumque
tegumina recognoscit. saepe etiam querendi potestatem
faciat de iis, qui aut crudeliter eos aut fraudulenter infes-
tent. nos quidem aliquando iuste dolentis tam uindicamus,
quam animaduertimus in eos, qui seditionibus familiam
concitant, qui calumniantur magistros suos, ac rursus prae-
mio prosequimur eos, qui strenue atque industrie se gerunt.
feminis quoque fecundioribus, quarum in subole certus 19
numerus honorari debet, otium, non numquam et libertatem
dedimus, cum conplures natos educassent. nam cui tres
erant filii, uacatio, cui plus, libertas quoque contingebat.
haec et iustitia et cura patris familiae multum confert au-
gendo patrimonio. sed et illa meminerit, cum e ciuitate 20
remeauerit, deos penatis adorare, deinde, si tempestiuum
erit, confestim, si minus, postero die fines oculis perlust-
rare, omnis partis agri reuisere atque aestimare, num
quid absentia sua de disciplina et custodia remiserit, num
aliqua uitis, num arbor, num fruges absint; tum etiam
pecus et familiam recenseat fundique instrumentum et supel-
lectilem. quae cuncta si per pluris annos facere instituerit,
bene moratam disciplinam, cum senectus aduenerit, op-
tinebit. nec erit ulla eius aetas annis ita confecta, ut
spernatur a seruis.

Dicendum etiam est, quibus operibus quemque habitum 9 ¶

1 explorat SAδa exploret R manitas (t *exp. et* c *ss. m. rec.*) A 2 tegmina R *aliquot* recognoscit SAd[1] recognoscat R recognoscant sδ recognoscunt ā 3 dei is S de his A de eis *uel* de his R quia ut *disting.* AR 4 iuste Sd[1] iusto AR 7 prosequimur R prosequamur SAū consequamur stδ prosequiamur g 8 subole (*pr.* u *in* o *postea mut.*) S 9 nunnūquā (*pr.* u *in* o *postea corr.*) S numquam A nonnunquam R *plerique* 10 complures R plures SAd[1]ā 11 uacatio Sd[2]δ uocatio AR plus SAd[1] plures R plure c 14 tempestiuem (o *s. ult.* e *scr. m. uet.*) A 16 et *ante* omnis *inser.* R *aliquot* omnes partes R *aliquot* extimare R *plerique* nunquid R *plerique* 19 pecus SAδ pecudes R 21 optinebit SAdū obtinebit R 22 uilla S (i *postea exp.*) A 23 spernantur (*alt.* n *postea exp.*) A

VIIII. Qualis corporature mancipia cuique operi contribuenda sunt (VIIII° *add.* m) *rubr.* gmq *maiusc.* (*add.* C. VIIII) t *in marg.* d

incidit, multi opinantur arceri posse, si exesae fruges in horreo
17 uentilentur et quasi refrigerentur. id autem falsissimum
est; neque enim hoc facto expelluntur animalia, sed inmi-
scentur totis aceruis. qui, si maneant inmoti, summis tantum
partibus infestentur, quoniam infra mensuram palmi non
nascitur curculio, longeque praestat id solum, quod iam
uitiatum est, quam totum periculo subicere. nam cum
exiget usus, facile est eo sublato, quod uitiatum erat, inte-
gro inferiore uti. sed haec, etsi extrinsecus, non tamen
18 intempestiue uideor hoc loco rettulisse. torcularia praeci-
pue cellaeque oleariae calidae esse debent, quia commodius
omnis liquor uapore soluitur ac frigoribus magnis conficitur,
oleum, quod minus prouenit, si congelatur, fracessit. sed
ut calore naturali est opus, qui contingit positione caeli et
declinatione, ita non est opus ignibus aut flammis, quo-
niam fumo et fuligine sapor olei corrumpitur. propter quod
torcular debet a meridiana parte inlustrari, ne necesse ha-
beamus ignes lucernamque adhibere, cum premetur olea.
19 cortinale, ubi defrutum fiat, nec angustum nec obscurum
sit, ut sine incommodo minister, qui sapam decoquet,
uersari possit. fumarium quoque, quo materia, si non sit
iam pridem caesa, festinato siccetur, in parte rusticae uillae
fieri potest iunctum rusticis balneis. nam eas quoque re-
20 fert esse, in quibus familia, sed tamen feriis, lauetur; neque

1 oppinantur **A** possessi **A** exese *uel* exesę *uel* exęsę **ꝺbklmtŭ** exsesae **S** exsere **A** exaesię d^1 exesse **g** ex sese cd^2q ex se **a** ex se **ac p** 3 enim *m. pr. om. ss. m. rec.* **A** set *m. pr.* **S** et **A** inmiscentur **A** immiscentur **SR** 4 immoti **SR** summis tantum **R** sũmit tant ~ **S** sũmittantur **A** summittantur d^1 5 infestentur SAd^1ps infestantur **R** qũo **SA** quom *uel* qum *uel* cum **R** 6 çurculio **S** 8 usus *om.* **SAꝺ** *ed. pr.* 9 uitis et haec Ad^1 10 rettulisse **SAꝺ** retulisse **R** 12 magnis **SAaꝺ** magis **R** 13 congelantur **S** fracessit sed *scripsi*: fracesset **SAR** fracessit l fracesset. Sed **t** 14 contingit **cdgqtŭ** contigit **SAR** 15 quꝺ **SA** quom *uel* cum **R** 16 sapor (r *in ras.*) **S** 17 a meridiana parte illustrari **R** meridiana parte et inlustrari (illustrari **ꝺ**) **SAꝺ** ne *om.* $Aꝺ^1$**ã** *post* necesse *pos.* **s** *uett. edd.* (nec **ꝺ**) 18 athibere (t *post in* d *mut.*) **S** premitur **S** 19 detru///tum **A** defructum **ꝺc** 20 dequoquet **SAbdqs** 21 potest *m. pr. in* **A** quod **SAdã** qua **c** 24 familias et tamen **SA** familia sed tamen (*uel* tm̃ *uel* tam̃) **R** familia sed tantum **k** feriis **glptŭ** fereis **Aaqõ** fereiis **Sdsã** *et m. rec. in* **A** fere is **k** fere his **bc**

enim corporis robori conuenit frequens usus earum. apothecae recte superponentur his locis, unde plerumque fumus exoritur, quoniam uina celerius uetustescunt, quae fumo quodam genere praecoquem maturitatem trahunt. propter quod et aliud tabulatum esse debebit, quo amoueantur, ne rursus nimia suffumatione medicata sint.

Quod ad uillae situm partiumque eius dispositionem,
satis dictum est. circa uillam deinceps haec esse oportebit: 21
furnum et pistrinum, quantum futurus numerus colonorum postulauerit, piscinas minime duas, alteram, quae anseribus pecoribusque seruiat, alteram, in qua lupinum, ulmi uimina et uirgas atque alia, quae sunt usibus nostris apta, maceremus. stercilina quoque duo sint, unum, quod noua purgamenta recipiat et in annum conseruet, alterum, ex quo uetera uehantur, sed utrumque more piscinarum deuexum leni cliuo et exstructum pauimentatumque solo, ne umorem
tramittant. plurimum enim refert non adsiccato suco fimum 22
uires continere et adsiduo macerari liquore, ut, si qua interiecta sint stramentis aut paleis spinarum uel graminum semina, intereant nec in agrum exportata segetis herbidas reddant, ideoque periti rustici, quicquid ouilibus stabulisque conuersum progesserunt, superpositis uirgis tegunt nec
arescere solis incursu patiuntur uel exuri. area, si conpetit, 23
ita constituenda est, ut uel a domino uel certe a procuratore despici possit, eaque optima est silice constrata, quod et

2 plerunque R *plerique* 3 quõ SA quom *uel* cum R 4 prequoquẽ S præquoquem A 5 aliut (t *in* d *postea mut.*) S amoueatur (n *ss. iam m. pr. ut uid.*) A 6 suffumatione SAδact suffitione *uel* sufficione R suffusione p 10 pistinas (st *postea eras. et* sc *scr.*) S (*in* pistrinas *mut. m. rec.*) A minime (e *in* ũ *mut. m. alt.*) S 11 ulmi *om.* SAδ 12 sunt A 15 utrunque R 16 leui SAR extructum SR pauimentatumque *scripsi*: pauim̃tu|que S pauimentumque AR pauitumq; kl 17 suco *om.* SAd¹ã 18 assiduo R 20 seminam tereant (*corr. m. rec.*) A 21 quidquit (*in* quicquid *mut. m. rec.*) A 22 processerunt R *aliquot* 23 arcessere R *aliquot* uel *addidi* : *om* SAR aut *post* arescere *inser.* gt exuri *om.* SAδ competit R 25 potest (ssit *ss. iam m. uet. ut uid.*) A silice R insilice SAδ

celeriter frumenta deteruntur, non cedente solo pulsibus ungularum tribularumque, et eadem euentilata mundiora sunt lapillisque carent et glaebulis, quas per trituram fere
24 terrena remittit area. huic autem nubilar adplicari debet maximeque in Italia propter inconstantiam caeli, quo conlata semitrita frumenta protegantur, si subitaneus imber incesserit. nam in transmarinis quibusdam regionibus, ubi aestas pluuia caret, superuacuum est. pomaria quoque et hortos oportet saepto circumdari et esse in propinquo atque in ea parte, qua possit omnis stercorata colluuies chortis balneariorumque et oleis expressa amurgae sanies influere. nam quoque eius modi laetatur alimentis et holus et arbor.

De officiis patris familiae

7 His omnibus ita uel acceptis uel conpositis, praecipua cura domini requiritur cum in ceteris rebus tum maxime in hominibus. atque hi uel coloni uel serui sunt soluti aut uincti. comiter agat cum colonis facilemque se praebeat et auarius opus exigat quam pensiones, quoniam et minus id offendit et tamen in uniuersum magis prodest. nam ubi sedulo colitur ager, plerumque conpendium, numquam, nisi si caeli maior uis aut praedonis incessit, detrimentum adfert, eoque remissionem colonus petere non
2 audet. sed nec dominus in unaquaque re, cui colonum obligauerit, tenax esse iuris sui debet, sicut in diebus pe-

2 angularum (u *ss. m. rec.*) **A** 3 ferre **SAad**[1] 4 nubilar **SA** nubilarium **R** applicari **R** 5 in *ante* Italia *om.* **SAd**[1] collata **R** *plerique* 6 protercantur (g *ss. m. rec.*) **A** imber *in textu om., in marg. add.* **S** 7 ingesserit **SA** 9 circundari **R** *aliquot* 10 in *om.* **sŏ** chortes **SA** cobortes **d**[1]**sŏ** cohortis **R** 11 balneariorũquæ **S** balneariorumque **Aδcqt**[2]**u** balineariorumq; **gklt**[1] balineoriorumq; **b** balineariorem quia **a** balinearum **p** 12 letantur **R** *aliquot* olus **R**

VII. De officiis (*uel* offitiis) patris familię (familias VII. **m**) *rubr.* **gmq** (*add.* Ca. VII.) **l** *maiusc.* (*add.* C. VII) **t** *in marg.* **dă** 14 compositis **R** 17 soluti & aut soluti aut uincti **S** soluti aut uicti (n *s.* c *scr. iam m. pr*; et aut soluti sunt *ss. m. alt.*) **A** Cũ iter **S** 18 quom *uel* cum **R** *plerique* 20 compendium **R** nunquam **R** 21 nisi si **Acgkstă** nisi (si *postea ss. ead. m. ut uid.*) **Sdq** nisi **ablmpŭŏ** 22 affert **R** colonis **R** *aliquot* 23 cui **R** cũ **S** cum **Ad**[1]**ŏ**

cuniarum uel lignis et ceteris paruis accessionibus exigendis, quarum cura maiorem molestiam quam inpensam rusticis adfert. nec sane est uindicandum nobis quicquid licet, nam summum ius antiqui summam putabant crucem. nec rursus in totum remittendum, quoniam uel optima nomina non appellando fieri mala faenerator Alfius dixisse uerissime fertur. sed et ipse nostra memoria ueterem consularem 3 uirumque opulentissimum P. Volusium adseuerantem audiui felicissimum fundum esse, qui colonos indigenas haberet et tamquam in paterna possessione natos iam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. ita certe mea fert opinio rem malam esse frequentem locationem fundi, peiorem tamen urbanum colonum, qui per familiam mauult agrum quam per se colere. Saserna dicebat ab eius modi homine 4 fere pro mercede litem reddi, propter quod operam dandam esse, ut et rusticos et eosdem adsiduos colonos retineamus, cum aut nobismet ipsis non licuerit aut per domesticos colere non expedierit; quod tamen non euenit nisi in his regionibus, quae grauitate caeli solique sterilitate uastantur. ceterum cum mediocris adest et salubritas 5 et terrae bonitas, numquam non ex agro plus sua cuique cura reddidit quam coloni, numquam non etiam uilici, nisi si maxima uel neglegentia serui uel rapacitas interuenit. quae utraque peccata plerumque uitio domini uel conmitti uel foueri nihil dubium est, cum liceat aut cauere, ne talis praeficiatur negotio, aut iam praepositus ut submoueatur

1 uel *scripsi:* ut **SAR** 2 cura **abgk²tüö** curā **S** curam **AR** 3 affert **R** quitquit (*in* quicquid *mut. iam m. pr. ut uid.*) **S** quidquit (c *s.* d *et* d *s.* t *m.rec.*) **A** 5 qūo **SA** quom *uel* cum **R** 6 non||non appellando **S** non appellanda **AR** interpellando **klpü** alphius **R** uerissime **klüä** seuerissime **SAR** 7 et *om.* **SAö** 8 uolussium **SA** asseuerantem **R** *plerique* audi **SA** audii **d**[1] 10 tanquam **R** in *om.* **Asö** 13 uilbanum (ur *ss. m. rec.*) **A** colon uis qui (~ *s.* n *adscr. m. uet.*; um *ss. m. rec.*) **A** 14 *ante* saserna *ras. et* sa *in ras.* **S** 16 assiduos **R** 19 nisi si **A** nisi **R** (si *ss. m. pr. ut uid.*) **S** nisi sit **d**[1] quæui grauitate (*pr.* ui *exp. m. rec.*) **A** 21 nunquam *uel* non quam **R** cuiquem (m *exp. m. rec.*) **A** 22 *post* uilici *ras.* **S** nisi maxima **R** *aliquot* 23 negligentia **R** 24 plerunque **R** committi **R** cōmentuei **S** commentuei (mitti *ss. m. rec.*) **A** 26 submoueatur **d** summoueatur **SAR**

6 curare. in longinquis tamen fundis, in quos non est fa-
cilis excursus patris familiae, cum omne genus agri tolera-
bilius sit sub liberis colonis quam sub uilicis seruis habere,
tum praecipue frumentarium, quem et minime, sicut uineas
aut arbustum, colonus euertere potest et maxime uexant
serui, qui boues elocant eosdemque et cetera pecora male
pascunt nec industrie terram uertunt longeque plus inpu-
tant seminis iacti, quam quod seuerint, sed nec quod terrae
mandauerunt sic adiuuant, ut recte proueniat, idque cum
in aream contulerunt, per trituram cotidie minuunt uel
7 fraude uel neglegentia. nam et ipsi diripiunt et ab aliis
furibus non custodiunt, sed nec conditum cum fide ratio-
nibus inferunt. ita fit, ut et actor et familia peccent et
ager saepius infametur. quare talis generis praedium, si,
ut dixi, domini praesentia cariturum est, censeo locandum.

De pecore et pecorum magistris

8 Proxima est cura de seruis, cui quemque officio
praeponere conueniat quosque et qualibus operibus desti-
nare. igitur praemoneo ne uilicum ex eo genere seruorum,
qui corpore placuerunt, instituamus, ne ex eo quidem or-
2 dine, qui urbanas ac delicatas artis exercuerit. socors et
somniculosum genus id mancupiorum, otiis, campo, circo,
theatris, aleae, popinae, lupanaribus consuetum, numquam
non easdem ineptias somniat, quas cum in agri culturam
transtulit, non tantum in ipso seruo quantum in uniuersa
re detrimenti dominus capit. eligendus est rusticis operi-

4 frumentaria S (ũ *ss. m.rec.*)A 7 imputant R 9 adiuuant ut recte Sgtu adiuuantur haec te A adiuuantur nec te a adiuuantur ut recte R adiuuatur ut recte l 10 quotidie *uel* quottidie R 11 negligentia R 14 agere sæpius (*alt.* e *postea exp.*) A

VIII. De pecore et pecorum magistris (VIII *add.* m) *rubr.* mq *in marg. atr.* ā De colonis et mancipiis officiisque eorum *rubr.* g De seruis et eorum offo. C. VIII *maiusc.* t 16 de cura de A quenque R *plerique* 17 con///ueniat S distinare (*pr.* i *in* e *mut. m. rec.*) A 20 artes R *aliquot* socors SAδ secors *uel* socros R 21 somnicolosum (*alt.* o *in* u *mut. m.alt.*) S mancipiorum R 22 nunquam R *plerique* 23 cultura SA 24 ditranstulit (di *postea exp.*) A quantum Sö quam cum AR

bus ab infante duratus et inspectus experimentis. si ta-
men is non erit, de iis praeficiatur, qui seruitutem laborio-
sam tolerauerunt, iamque is transcenderit aetatem primae 3
iuuentae nec dum senectutis adtigerit, illa ne et auctorita-
tem detrahat ad imperium, quoniam maiores dedignentur
parere adolescentulo, haec ne laboriosissimo succumbat
operi. mediae igitur sit aetatis et firmi roboris, peritus
rerum rusticarum aut certe maximae curae, quo celerius
addiscat. nam non est nostri negotii alterum imperare et
alterum docere; neque enim recte opus exigere ualet, qui 4
quid aut qualiter faciendum sit ab subiecto discit. potest
etiam inlitteratus, dum modo tenacissimae memoriae, rem
satis commode administrare. eius modi uilicum Cornelius
Celsus ait, saepius nummos domino quam librum adferre,
quia nescius litterarum uel ipse minus possit rationes con-
fingere uel per alium propter conscientiam fraudis timeat.
sed qualicumque uilico contubernalis mulier adsignanda est, 5
quae et contineat eum et in quibusdam rebus tamen ad-
iuuet, eidemque actori praecipiendum est, ne conuictum
cum domestico multoque minus cum extero habeat. non
numquam tamen eum, quem adsidue sedulum et fortem
in operibus administrandis cognouerit, honoris causa mensae
suae die festo dignetur adhibere. sacrificia, nisi ex prae-
cepto domini, ne fecerit. haruspices sagasque, quae utra- 6
que genera uana superstitione rudis animos ad inpensas

2 de his A *et* R *aliquot* 3 iamque iis S Iamque his A iamq; qui adō iam qui R *et m. rec. in* A iamq; is qui l aetatis S (is *in* em *mut. m. rec.*) A 4 attigerit SAR 5 qūo SA quoniam p quom *uel* cum R adulescentulo S nec (c *postea exp.*) A succumbebat SAδ succumbebant l 8 quod (d *postea exp.*) A 9 negocii R *plerique* 11 qui quid Aδ quicquit (t *in* d *mut. ead. m. ut uid.*) S quicquid *quel* quicquit R *plerique* 12 illitteratus R *plerique* 13 cornelus S 14 minos (mi *in* nū *corr. ead. m.*) S numos R *plerique* afferre R 16 fraudis *om.* SAδ timeat SAdsō timere R 17 qualicunque R conturbernalis (*pr.* r *postea exp.*) A assignanda R *plerique* 18 et *om.* SAδcqū 19 eidemque *uel* idemque R eidem SRō 20 domes|co A 21 nunquam R assidue R 25 impensas SR

ac deinceps ad flagitia conpellunt, ne admiserit, neque
urbem neque ullas nundinas nouerit, nisi emendae uenden-
7 daeue pertinentis ad se rei causa. uilicus enim, quod ait
Cato, ambulator esse non debet nec egredi terminos,
nisi ut addiscat aliquam culturam, et hoc si ita in uicino est,
ut re manere possit. semitas nouosque limites in agro fieri
ne patiatur, neue hospitem, nisi amicum familiaremque do-
8 mini necessarium, receperit. ut ab his arcendus, ita exhor-
tandus est ad instrumentorum ferramentorumque curam, ut
duplicia, quam numerus seruorum exigit, refecta et repo-
sita custodiat, ne quid a uicino petendum sit, quia plus in
operis seruorum quam in pretio rerum eius modi consumitur.
9 cultam uestitamque familiam magis utiliter quam delicate
habeat munitamque diligenter a uento, frigore pluuiaque,
quae cuncta prohibentur pellibus manicatis, centonibus con-
fectis uel sagis cucullis. id si fiat, nullus dies tam into-
10 lerabilis est, quo non sub diuo moliri aliquid possit. nec
tantum operis agrestis sit artifex, sed et animi, quantum
seruile patitur ingenium, uirtutibus instructus, ut neque re-
misse neque crudeliter imperet semperque aliquos ex
melioribus foueat, parcat tamen etiam minus bonis, ita ut
potius timeant eius seueritatem, quam crudelitatem dete-
stentur. id contingere poterit, si maluerit custodire subiec-
tos, ne peccent, quam neglegentia sua conmittere, ut pu-
11 niat delinquentis. nulla est autem maior uel nequissimi
hominis custodia quam operis exactio, ut iusta reddantur,
ut uilicus semper se repraesentet. sic enim et magistri

1 adfligia (agitia *ss. m. rec.*) **A** cōpellunt **S** compellunt **AR** ne admiserit *om. s. u. add. m. uet. in* **A** 2 emunde **d** uendundęue **Sdl** uendundeq; **õ** 3 quod **SA**ƺ ut **R** *Cato agr. 5, 2* 4 non *om.* (*ss. m. rec.*) **A** 6 remanere **SA**ƺ**cqā** remeare **R** 8 ut *om.* **A** 10 et reposita refecta *transpos. sign. add.* **A** repositā (~ *postea eras.*) **S** 11 quit (t *in* d *postea mut.*) **S** 12 operis **Sapõ** *et m. alt. in* **A** operibus **AR** 15 prohibentur **Sstũõ** prohiberentur **AR** 16 intollerabilis **R** *plerique* 17 aliquit (t *in* d *postea mut.*) **S** 20 aliquos **A**ƺ**bgmt** aliquē **l** alios (qu *ss. m. uet.*) **S** alios **ckq** *in marg.* **d** alos (ι *ss.*) **a** *om.* **ũ** 23 it (t *in* d *postea mut.*) **S** 24 negligentia **R** committere **SAR** 25 delinquentes **R** *aliquot* 27 et **R** ut **SAd**[1]**s**

singulorum officiorum sedulo munia sua exsequuntur, et
ceteri post fatigationem operis quieti ac somno potius
quam deliciis operam dabunt. iam, illa uetera, sed optimi 12
moris, quae nunc exoleuerunt, utinam possint optineri,
ne conseruo ministro quoquam, nisi in re domini, utatur,
ne cibum nisi in conspectu familiae capiat neue alium
quam qui ceteris praebetur. sic enim curabit, ut et panis
diligenter confiat et reliqua salubriter adparentur. ne extra
fines nisi a se missum progredi sinat, sed nec ipse mittat,
nisi magna necessitate cogente. neue negotietur sibi pe- 13
cuniamque domini aut animalibus aut rebus aliis promer-
calibus occupet; haec enim negotiatio curam uilici auocat
nec umquam patietur eum cum rationibus domini paria
facere, sed ubi numeratio exigetur, rem pro nummis osten-
dit. in uniuersum tamen hoc maxime optinendum ab eo
est, nequid se putet scire, quod nesciat, quaeratque semper
addiscere, quod ignorat. nam cum multum prodest perite 14
quid facere, tum plus obest perperam fecisse. unum enim
ac solum dominatur in rusticatione, quicquid exigit ratio
culturae, semel facere, quippe cum emendatur uel inpru-
dentia uel neglegentia, iam res ipsa decoxit nec in tan-
tum postmodo exuberat, ut et se amissam restituat et
quaestum temporum praeteritorum resarciat.

In ceteris seruis .haec fere praecepta seruanda sunt, 15
quae me custodisse non paenitet, ut rusticos, qui modo
non incommode se gessissent, saepius quam urbanos fa-
miliarius adloquerer et cum hac comitate domini leuari

1 exsequuntur *uel* exequuntur **R** exsequantur SAd[1]sõ et **R** sed SAd[2]õ 3 sed SAõ et **R** 4 exsoleuerunt SAd[1] exsoluerunt d[2] exoluerunt sãõ optineri SA optinere adlu obtinere **R** 8 confiat SAabd[1]gklmũ[2] cõficiat s conficiatur *uel* confitiatur cd[2]pqtũ[1]ãõ adparentur Sa adperentur A apparentur **R** 10 negotientur SAad[1]s auilicia|uocat (*pr.* a *exp.*) A 13 unquam **R** pa//ria S 15 optinendum SAl obtinendum **R** 19 quitquid (t *eras. et* c *scr.*) S quidquit (*in* quicquid *corr. m. rec.*) A 20 commendatur Aõ imprudentia **R** 21 negligentia **R** 22 postmodo SA postmodum **R** postea tũ 26 quam SR qui Ad[1] urbanus Aõ (us *in* os *postea corr.*) S familiaribus **R** *aliquot* 27 alloquerer **R** cum hac *Schneiderus*: hac S hãc A a **R** cum *uett. edd.* comitatu A

perpetuum laborem eorum intellegerem, non numquam etiam
iocarer et plus ipsis iocari permitterem. iam illud saepe
facio, ut quasi cum peritioribus de aliquibus operibus nouis
deliberem et per hoc cognoscam cuiusque ingenium, quale
quamque sit prudens. tum etiam libentius eos id opus
adgredi uideo, de quo secum deliberatum et consilio ipso-
16 rum susceptum putant. nam illa sollemnia sunt omnibus
circumspectis, ut ergastuli mancipia recognoscam, ut ex-
plorem, an diligenter uincti sint, an ipsae sedes custodiae
satis tutae munitaeque sint, num quem uilicus aut adligaue-
rit quempiam domino nesciente aut reuinxerit; nam utrum-
que maxime seruare debet, ut et quem pater familiae tali
poena multauerit, uilicus nisi eiusdem permissu compedi-
bus non eximat et quem ipse sua sponte uinxerit, ante
17 quam sciat dominus, non resoluat, tantoque curiosior in-
quisitio patris familiae debet esse pro tali genere seruorum,
ne aut in uestiariis aut in ceteris praebitis iniuriose trac-
tentur, quanto et pluribus subiecti, ut uilicis, ut operum
magistris, ut ergastulariis, magis obnoxii perpetiendis iniu-
riis et rursus saeuitia atque auaritia laesi magis timendi
18 sunt. itaque diligens dominus cum et ab ipsis tum et ab
solutis, quibus maior est fides, quaerit, an ex sua constitu-
tione iusta percipiant, atque ipse panis potionisque probi-

1 intellegerem **SA** intelligerem **dā** intelligemur **ŏ** intelligere **R** num **S** (quam *ss. m. rec.*) **A** nunquam **R** 2 iocarer **SA** iocarier **R** permittere **Aδl** 4 quale quamque *uel* quanque sit **R** quale cũq; est **S** quale cunq; est **äŏ** quale quamque est **A** 6 aggredi **R** 7 putant **Sdgklptŭ** putat **AR** nam **AR** riã *ut uid.* (*in marg.* et *adscr.*) **S** sollemnia **S** solemnia (*alt.* l *ss. m. uet.*) **A** solemnia **R** sollennia **ŏ** 8 circumseptis **SAad**[1] recognoscam *scripsi*: recognoscant **SAR** explorem *scripsi*: explorent **SAR** 9 uincti **SAsŏ** uincta **R** 10 num quem *scripsi praeeunte ex parte Schneidero*: numquam **SAδ** num **R** alligauerit **SAR** 11 reuincxerit **SA** 12 tanem (*an* tarem? *in* talem *postea corr.*) **A** 13 mulctauerit **R** *plerique* 14 uincxerit **S** uinserit (x *ss. m. rec.*) **A** 15 dominus *in textu om.*, *in mg. add.* **A** 18 ut *ante* operum *om.* **R** 19 ut **SAad**[1]**lpŭ** et **R** et ut **k** 20 timenda **A** 21 absis (*pr.* s *in ras.*) **S** (ip *ss. m. rec.*) **A** 23 iuxta **Aa** potioniq. **S** potionique (s *ss. m. rec.*) **A** probitatem **SAδ** bonitatem **R**

tatem gustu suo explorat, uestem, manicas pedumque tegumina recognoscit. saepe etiam querendi potestatem faciat de iis, qui aut crudeliter eos aut fraudulenter infestent. nos quidem aliquando iuste dolentis tam uindicamus, quam animaduertimus in eos, qui seditionibus familiam concitant, qui calumniantur magistros suos, ac rursus praemio prosequimur eos, qui strenue atque industrie se gerunt. feminis quoque fecundioribus, quarum in subole certus 19
numerus honorari debet, otium, non numquam et libertatem dedimus, cum conplures natos educassent. nam cui tres erant filii, uacatio, cui plus, libertas quoque contingebat. haec et iustitia et cura patris familiae multum confert augendo patrimonio. sed et illa meminerit, cum e ciuitate 20
remeauerit, deos penatis adorare, deinde, si tempestiuum erit, confestim, si minus, postero die fines oculis perlustrare, omnis partis agri reuisere atque aestimare, num quid absentia sua de disciplina et custodia remiserit, num aliqua uitis, num arbor, num fruges absint; tum etiam pecus et familiam recenseat fundique instrumentum et supellectilem. quae cuncta si per pluris annos facere instituerit, bene moratam disciplinam, cum senectus aduenerit, optinebit. nec erit ulla eius aetas annis ita confecta, ut spernatur a seruis.

Dicendum etiam est, quibus operibus quemque habitum 9

1 explorat SAδa exploret R manitas (t *exp. et* c *ss. m. rec.*) A 2 tegmina R *aliquot* recognoscit SAd¹ recognoscat R recognoscant sδ recognoscunt ä 3 dei is S de his A de eis *uel* de his R quia ut *disting.* AR 4 iuste Sd¹ iusto AR 7 prosequimur R prosequamur SAū consequamur stδ prosequiamur g 8 subole (*pr.* u *in* o *postea mut.*) S 9 nunnūquā (*pr.* u *in* o *postea corr.*) S numquam A nonnunquam R *plerique* 10 complures R plures SAd¹ä 11 uacatio Sd²δ uocatio AR plus SAd¹ plures R plure c 14 tempestiuem (o *s. ult.* e *scr. m. uet.*) A 16 et *ante* omnis *inser.* R *aliquot* omnes partes R *aliquot* extimare R *plerique* nunquid R *plerique* 19 pecus SAδ pecudes R 21 optinebit SAdū obtinebit R 22 uilla S (i *postea exp.*) A 23 spernantur (*alt.* n *postea exp.*) A

VIIII. Qualis corporature mancipia cuique operi contribuenda sunt (VIIII° *add.* m) *rubr.* gmq *maiusc.* (*add.* C. VIIII) t *in marg.* d

poraturae mancipia cuique operi contribuenda sint

corporis aut animi contribuendum putemus. magistros pe-
coribus oportet praeponere sedulos ac frugalissimos. ea res
utraque plus quam corporis statura roburque confert huic
negotio, quoniam id ministerium custodiae diligentis et
2 artis officium est. bubulco quamuis necessaria non tamen
satis est indoles mentis, nisi eum uastitas uocis et habitus
metuendum pecudibus efficit. sed temperet uires cle-
mentia, quoniam terribilior debet esse quam saeuior, ut et
obsequantur eius imperiis et diutius perennent boues, non
confecti uexatione simul operum uerberumque. sed quae
sint magistrorum munia quaeque bubulcorum, suo loco repe-
3 tam; nunc admonuisse satis est nihil in his, in illis pluri-
mum referre uires et proceritatem. nam longissimum quem-
que aratorem, sicut dixi, faciemus, et propter id, quod
paulo ante rettuli, et quod in re rustica nullo minus opere
fatigatur prolixior, quia in arando stiuae pene rectus inni-
titur. mediastinus qualiscumque status potest esse, dum
4 modo perpetiendo labori sit idoneus. uineae non sic altos
quem ad modum latos et lacertosos uiros exigunt, nam hic
habitus fossuris et putationibus ceterisque earum culturis
magis aptus. minus in hoc officio quam in ceteris agrico-
latio frugalitatem requirit, quia et in turba et sub monitore
uinitor opus facere debet ac plerumque uelocior animus
est inproborum hominum, quem desiderat huius operis con-
ditio. non solum enim fortem, sed et acuminis strenui
ministrum postulat, ideoque uineta plurimum per adligatos

3 statura **R** statum **Ad**[1] statū (∼ *in* s *postea corr.*) **S** q̄uo **SA** quom *uel* cum **R** 6 indolis **A** (is *in* es *corr. m. uet.*) **S** efficit **R** effecit **SA** sed et temperet **R** q̄uo **SA** cum **R** 8 sænior (*s. u. corr. et m. uet. et m. rec.*) **A** 13 quenque **R** 14 aratorem **bkmtüä** *in marg.* **q** maiorem **SAδacq** aratorem maiorem **l** minorem **g** 15 rettuli **SAδa** retuli **R** 16 quia in **R** quin in **SAd**[1] 17 qualisunq; **R** *plerique* 18 labori **alptüä** labore **SAbcdgkmq** labor **sõ** 19 quemadmodum **Sbcgkmqü** quomodo **Aad**[1]**t** admodum quomodo **l** q̄uo **sä** quam **d**[2] cum **õ** uiros *om.* (*s. u. add. m. rec.*) **A** 22 frugrlitatem (*alt.* r *in* a *corr. m. uet.*) **A** 23 plerunque **R** 24 improborum **R** hominum *post* improborum *inser.* **R** *om.* **SAd**[1]**üä** condicio **A** *et* **R** *aliquot* 26 alligatos **SAR**

excoluntur. nihil tamen eiusdem agilitatis homo frugi non 5
melius quam nequam faciet. hoc interposui, ne quis existimet in ea me opinione uersari, qua malim per noxios quam per innocentis rura colere. sed et illud censeo, ne confundantur opera familiae, sic ut omnes omnia exsequantur. nam id minime conducit agricolae, seu quia nemo 6
suum proprium aliquod esse opus credit, seu quia cum enisus est, non suo, sed communi officio proficit ideoque labori multum se subtrahit; nec tamen uiritim malefactum deprehenditur, quod fit a multis. propter quod separandi sunt aratores a uinitoribus et uinitores ab aratoribus iique a mediastinis. classes etiam non maiores quam denum 7
hominum faciundae, quas decurias appellauerunt antiqui et maxime probauerunt, quod is numeri modus in opere commodissime custodiretur nec praeeuntis monitoris diligentiam multitudo confunderet. itaque si latior est ager, in 8
regiones deducendae sunt eae classes diuidundumque ita opus, ut neque singuli biniue sint, quoniam dispersi non facile custodiuntur, nec tamen supra decem, ne rursus, ubi nimia turba sit, id opus ad se pertinere singuli non existiment. haec ordinatio non solum concitat aemulationem, sed et deprehendit ignauos. nam cum certamine opus excitetur, tum in cessantis animaduersio iusta et sine querela uidetur adhiberi.

Sed nimirum, dum quae maxime prouidenda sunt 9
agricolae futuro praecipimus, de salubritate, de uia, de uicino, de aqua, situ uillae, fundi modo, colonorum et seruorum generibus, officiorum operumque distributione

4 illut (t *in* d *postea corr.*) S 5 exequantur R 8 enixus R *plerique* 11 aratores (a *ss. m. alt. in* S) uinitoribus ab aratoribus SAd[1] 12 et qua mediastinis SA eique *uel* iique *uel* hique (& que d[1] eque *m. alt. in mg.* S) a mediastinis R 14 quod is *om.* SAd[1]ō (ut *init. uers. ante* numeri *add. m. alt. in* S) 17 deducendae (*pr.* e *in* i *corr. m. alt.*) S diuidunde R *aliquot* eae S ea (h *ss. et* a *exp. m. rec.*) A ee *uel* he R 18 qūo SA quom *uel* cum R 23 querella Aā athiberi (t *in* d *corr. m. alt.*) S 26 futuro ū *ed. Ald.* futura SAR

L ////[1] Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber primus explicit *maiusc. rubr.* S L. Iuni Moderati Columellae rei rusticę liber primus ex-

tempestiue per haec ad ipsum iam terrae cultum peruenimus, de quo pluribus libro insequente mox disseremus.

plicit *rubr.* **A** Lutij Iuni Moderati Columelle Liber primus explicit **l** L Iunii Moderati Columelle R. R. L. I. explicit *maiusc.* **t** L. Iuni Moderati Columelle rustice rei liber primus explicit *maiusc. rubr.* **bm** Primi libri finis **d** Finis libri primi *rubr.* **s** *subscriptionem om.* **R** *plerique.*

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER SECVNDVS

SEMENTIVVS

LIBER SECVNDVS HAEC CONTINET

Incipit ·II· sementiuus · liber secundus haec continet *mai. rubr.* S liber secundus haec continent A liber secundus haec continet b *mai.* s incipit secundus *mai. rubr.* m secundus incipit in quo haec sunt d incipit secundus de re rustica l incipit l. II. de sementib. *mai.* t   *inscriptionem om.* R *plerique*

Argumentum libri om. cklā *al.*   *ceterum cfr app. crit. ad arg. lib. I*   *numeros in plerisque codd. confuderunt librarii*

2 stercores S stercora (a *exp. et* etur *add. m. rec.*) A stercoretur F terre b terrae *arg. p. l. XI*   3 Quod SA   4 Quod SA   9 *post* dinoscatur *sequitur* et uliginosa terra *omissis* VIII quae sequenda — XIIII quem ad modum emendetur salsa SAdμ (*omissa add. in marg.* d²) 17 XI. De seminum generibus *om. codd. praeter* t (*cfr autem arg. post lib. XI*)   19 cuiusque s   sit *om. post. lib. XI*

XIIII. Quem ad modum emendetur salsa et uliginosa terra.
XV. Quem ad modum ad sementem frumenta sint eligenda.
XVI. Quem ad modum facta semente frumenta colenda sint.
XVII. De sartione.
XVIII. De runcatione.
XVIIII. Quod solum cuique legumini conueniat.
XX. Quem ad modum et quot operis iugerum quodque frumentorum et leguminum colatur.
XXI. Pro modo cuiusque agri quot operae desiderentur.
XXII. Quae legumina agris prosint quaeque noceant.
XXIII. De generibus stercoris.
XXIIII. Quibus temporibus agri stercorandi sint.
XXV. Quem ad modum ex aruo prata fiant.
XXVI. Quem ad modum facta prata colantur.
XXVII. Quem ad modum succisum faenum tractari et condi debeat.
XXVIII. De area constituenda.
XXVIIII. De messe facienda.
XXX. Quo modo araturae fieri debeant.
XXXI. Quae per ferias liceat agricolis et quae non liceat facere.

3 *pro* XV *sqq.* VII *sqq. pos.* **SAμ** (*numeros omnino om.* **d**) 4 eliganda **A** 5 sementi **ms** (*cfr arg. p. l. XI*) 7 satione **SAd**[1]**μ** 10 quod **SA** iugerum quodque *arg. post lib. XI*: unumquodq; **SR** unum quotque **A** 12 quod **SAs** 15 stercorandi **SAR** proscindendi *p. l. XI* sunt (*sed* u *ras. in* i *mut.*) **S** 22 area ternę araturę **d**[1]**q** aratura **g**[2]**ms** aritura **g**[1] area terrae **SAd**[1]**μ** debeant *p. l. XI*: debent **SAμs** debeat **m** debet **dgq** 24 fereas **S** feretis **A**

Terram nec senescere nec fatigari si stercores

Quaeris ex me, P. Siluine, quod ego sine cunctatione 1 non recuso docere, cur priore libro ueterem opinionem fere omnium, qui de cultu agrorum locuti sunt, a principio confestim reppulerim falsamque sententiam repudiauerim censentium longo aeui situ longique iam temporis exercitatione fatigatam et effetam humum consenuisse. nec te 2 ignoro cum et aliorum inlustrium scriptorum tum praecipue Tremeli auctoritatem reuereri, qui, cum plurima rusticarum rerum praecepta simul eleganter et scite memoriae prodiderit, uidelicet inlectus nimio fauore priscorum de simili materia disserentium falso credidit, parentem omnium terram sicut muliebrem sexum aetate anili iam confectam progenerandis esse fetibus inhabilem. quod ipse quoque confiterer, si in totum nullae fruges prouenirent. nam et 3 hominis tum demum declaratur sterile senium, non cum desinit mulier trigeminos aut geminos parere, sed cum omnino nullum conceptum edere ualet. itaque transactis iuuentae temporibus, etiam si longa uita superest, partus tamen annis denegatus non restituitur. at e contrario seu sponte seu quolibet casu derelicta humus, cum est repetita cultu, magno faenore cessatorum colono respondet.

Incipit liber secundus Sementibus *rubr.* Aμ Incipit liber secundus (feliciter *add.* b) *mai.* bm Liber secundus iucipit *mai.* s 1 Quaeris — sine *maiusc.* S Quaeres (i *ss. m. uet.*) A 2 recusso A ueterem SAδ ueterum R ferre (*pr.* r *postea exp.*) A 4 reppulerim SAacgqt repulerim R 5 longaeui (o *s.* g *m. rec.*) A 6 effetam Sdps effertam A effectam R 7 et aliorum *bis scr., alt. postea exp.* A illustrium R tremeli SA tremelli R tremellii gqt 10 inlectus Smqā inelectus (*pr.* e *postea exp.*) A illectus R 12 aetati R *aliquot* 14 prouenirent R conuenirent SAd[1] 15 com (o *in* u *corr. m. alt.*) S 20 destituta gltū 21 repetitā cultū agno (*sign. nas. postea eras.*; *deinde* m *post* cultu *inser. m. alt.*) S repetitam cultum ago (*pr.* m *postea exp.*; n *s.* g *adscr. m. uet.*) A faenore (re *in ras.*) S cessationis t responderet (re *ante* t *postea exp.*) A

siccis quaeque umidis locis gaudent; sed ex his nihil non melius resoluta humo quam densa prouenit. quod noster quoque Vergilius, cum et alias fecundi arui laudes rettulisset, adiecit:

et cui putre solum, namque hoc imitamur arando.

neque enim aliud est colere quam resoluere et fermen-
5 tare terram, ideoque maximos quaestus ager praebet idem pinguis ac putris, quia cum plurimum reddat, minimum poscit, et quod postulat exiguo labore atque inpensa conficitur: praestantissimum igitur tale solum iure dicatur. proximum deinde huic pinguiter densum, quod inpensam
6 coloni laboremque magno fetu remuneratur. tertia est ratio loci rigui, quia sine inpensa fructum reddere potest. hanc primam Cato esse dicebat, qui maxime reditum pratorum ceteris anteponebat; sed nos de agitatione terrae nunc
7 loquimur, non de situ. nullum deterius habetur genus, quam quod est pariter siccum et densum et macrum, quia cum difficulter tractetur, tum ne tractatum quidem gratiam refert nec relictum pratis uel pascuis abunde sufficit. itaque hic ager siue exercetur seu cessat, colono est paenitendus ac tamquam pestilens refugiendus. nam ille mortem facit, hic taeterrimam comitem mortis famem, si tamen Graecis camenis habemus fidem clamitantibus:

λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν.

8 Sed nunc potius uberioris soli meminerimus, cuius demonstranda est duplex tractatio, culti et siluestris. de

1 iis S 3 uirgilius R rettulisset SAä retulisset R 5 *Verg. Georg. 2, 204* 6 aliut (t in d *corr. m. alt.*) S & (& *exp. et* ac *ss. m. uet.*) S 8 redat (*alt.* d *ss. m. uet. ut uid.*) S 9 impensa R 11 huc (i *ss. m. pr. ut uid.*) A inpensam S impensam R inpensa A 13 impensa R 18 tractum s (ta *ss. m. uet.*) A 19 relictis Aa꜋ 21 tanquam R 24 λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν *Hom. Od.* XII 342: ΛЄΙΑΛωΔΟΙΚΤΙϹΤΟΝΘΑΝЄϹΙΝ S aeIaIωaOIKTICTONOaNeeIN A ἀεὶ λειμῶ οἴκτιϛον θανέειν d ἀεὶ λοιμῶ οἴκτιϛον κτανέειν (θανεῖν *in marg.*) s οὐ εἰ λή /// νῦν οἴκ///τι ἐτόη θανέειν k *om. uac. sp. rel.* R *plerique* 25 *post* clamitantibus *inser.* Quemadmodum siluestris locus excolatur et aruum fiat *rubr.* gq (*add.* C. III) *maiusc.* t tractatio SA꜋ ratio R

siluestri regione in aruorum formam redigenda prius dicemus, quoniam est antiquius facere agrum quam colere. incultum igitur locum consideremus, siccus an umidus, nemorosus arboribus an lapidibus confragosus, iuncone sit et gramine uestitus an felictis aliisue frutectis inpeditus. si umidus erit, abundantia uliginis ante siccetur fossis. 9
earum duo genera cognouimus, caecarum et patentium. spissis atque cretosis regionibus apertae relinquuntur; at ubi solutior humus est, aliquae fiunt patentes, quaedam etiam occaecantur, ita ut in eas ora hiantium fossarum conpetant, sed latius apertas summa parte decliuesque et ad solum coartatas imbricibus supinis similes facere conueniet. nam quarum recta sunt latera, celeriter aquis uitiantur et superioris soli lapsibus replentur. opertae rursus 10
occaecari debebunt sulcis in altitudinem tripedaneam depressis; qui cum parte dimidia lapides minutos uel nudam glaream receperint, aequentur superiecta terra, quae fuerat effossa. uel si nec lapis erit nec glarea, sarmentis conexus uelut funis informabitur in eam crassitudinem, quam solum fossae possit angustae quasi adcommodatam coartatamque capere. tum per imum contendetur, ut super 11
calcatis cupressinis uel pineis aut, si eae non erunt, aliis frondibus terra contegatur, in principio atque exitu fossae

1 redigenda cd²glpqtūäŏ derigenda S dirigenda Aabd¹kms 2 quō SA quom *uel* cum R *post* colere *inser.* Quemadmodum siluestris locus excolatur et aruū fiat. cap̄ V. *rubr.* m Quot species terrenorum. capl'm III. *rubr.* l 5 an gramine d²ls de gramine ak an *ante* filictis p ac SAR a c felictis SAd felicibus s salictis kp² (*idem uoluer.* falictis *scrib.* ā *et m. alt. in* S) silictis c filictis R alisue Ad¹ (*alt.* i *ss. m. alt.*) S frutectis SAadgmq fructetis cklptā frutetis b fructis s impeditus SAR 6 si umidus S stumidus (it *ss. m. rec.*) A si humidus R 7 et SAd¹s atque R 8 at *in ras.* (at *ex* ad *corr. ut uid.*) S 9 solatior (u *s.* a *m. rec.*) A 10 in eas ora R in ea hora (h *postea exp.*) S in ea ora As 11 competant SAR et *om.* R *aliquot* 14 labsibus S 16 minotos (u *ss. pr.* o *m. alt.*) S 17 suptecta S (i *s.* t *m. rec.*) A 18 connexus R 20 accommodatam SAR. 21 tum per imum *uel* tum per unum R tū primū S tum primum kl (e *s.* pr *scr. m. rec.*) A 22 si eæ (ee s) ñ Ads si æ æ non S si he *uel* hę non R aliis SR nisi As

more ponticulorum binis saxis tantum modo pilarum uice constitutis et singulis superpositis, ut eius modi constructio ripam sustineat, ne praecludatur umoris inlapsus atque exitus. nemorosi frutectosique tractus duplex cura est uel exstirpandis radicitus arboribus et remouendis uel, si rarae
12 sunt, tantum succidendis incendendisque et inarandis. ac saxosum facile est expedire lectione lapidum, quorum si magna est abundantia, uelut quibusdam substructionibus partes agri sunt occupandae, ut reliquae emundentur, uel in altitudinem sulco depresso lapides obruendi; quod ta-
13 men ita faciendum erit, si suadebit operarum uilitas. iunci et graminis pernities repastinatio est, felicis frequens exstirpatio, quae uel aratro fieri potest, quoniam intra biennium saepius conuulsa emoritur, celerius etiam, si eodem tempore stercores et lupino uel faba conseras, ut cum aliquo reditu medearis agri uitio. namque constat felicem sationibus et stercoratione facilius interemi. uerum et si subinde nascentem falce decidas, quod uel puerile opus
14 est, intra praedictum tempus uiuacitas eius absumitur. sed iam expediendi rudis agri rationem sequitur cultorum noualium cura, de qua mox quid censeam profitebor, si quae ante discenda sunt, aruorum studiosis praecepero.

2 et R ut SAad[1]s huiusmodi R *aliquot* 3 procecludatur (oce *exp. et* ae *ss. m. rec.*) A 4 frutectosique SAd fructectosiq; b fructetosiq; agktū fructetorosiq; m frutetoseq; l fructuosiq; cpqsāō 5 extirpandis R radicibus S (t *s.* b *scr. m. rec.*) A et *om.* S (*s. u. add. m. rec.*) A si rare sunt R si rareta sunt SA 6 incendisque (den *postea ss.*) A ax saxosum A ac saxorum R *aliquot* 10 lapide (s *ss. m. uet.*) A 11 utilitas R *aliquot* 12 pernities S pernicies A *uacillant* R repastinatio est SAat repastinationem (-ne lp) R felicis SAm filicis R silicis ā extirpatio R 13 q̃uo SA quoniam p *in marg.* d quom *uel* cum R 14 conuulsa emoritur *distinxit Madvigius*: conuolsæ (v *s. alt.* o *m. alt.*) moritur S conuulsæ moritur A conuulse moriuntur R 15 stercoresed (d *ras. in* et *corr.*) S faua A 16 felicem SAag[1] filicem R 17 sationibus (t *s.* a *m. rec.*) A interemi A (*alt.* e *in* J *mut. m. alt.*) S interimi R 19 *post* absumitur *inser.* Quemadmodum pinguis (pinguis *om.* q) & frumentarius ager dinoscatur *rubr.* gq 20 rudis agri rationem SAdgktū ruris agricolationem R 22 praeceptorum A

quae res nos admonent inesse tali materiae naturalem
19 sucum et pinguitudinem. sed si uelis scrobibus egestam
humum recondere et recalcare, cum aliquo quasi fer-
mento abundauerit, certum erit esse eam pinguem, cum
defuerit, exilem, cum aequauerit, mediocrem. quamquam
ista, quae nunc rettuli, non tam uera possint uideri, si sit
pulla terra, quae melius prouentu frugum adprobatur.
20 saporem quoque sic dinoscemus: ex ea parte agri, quae
maxime displicebit, effossae glaebae et in fictili uaso made-
factae dulci aqua permisceantur ac more faeculenti uini
diligenter colatae gustu explorentur; nam qualem traditum
ab eis rettulerit humor saporem, talem esse dicemus eius
soli. sed et citra hoc experimentum multa sunt, quae et
dulcem terram et frumentis habilem significent, ut iuncus,
ut calamus, ut gramen, ut trifolium, hebulum, rubi, pruni
siluestres et alia conplura, quae etiam indagatoribus aqua-
21 rum nota non nisi dulcibus terrae uenis educantur. nec
contentos esse nos oportet prima specie summi soli, et
diligenter exploranda est inferioris materiae qualitas, ter-
rena necne sit. frumentis autem sat erit, si aeque bona
suberit bipedanea humus; arboribus altitudo quattuor pe-
dum abunde est. haec cum ita explorauerimus, agrum
sationibus faciundis expediemus. is autem non minimum
exuberat, si curiose et scite subigitur. quare antiquissimum
est formam huius operis conscribere, quam uelut sec-

2 succum **R** *plerique* pinguitudinem **SAadgkls**^{2} pinguedinem **R** 3 aliquo quasi **R** quasi aliquo **S** aliquo quasi *transpos. sign. postea add.* **A** 4 habundauerit **R** *aliquot* quom *uel* cum **R** 5 quom *uel* cum **R** tum **SA** quanquam **R** *plerique* 6 rettuli **SAakā** retuli **R** 7 pulla **klp**^{2}**st** pulila **SAR** pullila **p**^{1}**ā** approbatur **R** *plerique* 8 saporem **Sd** sapore **R** 9 uaso **SAd**^{1}**ms** uase **R** 10 uino (i *ss. m. uet.*) **A** 12 retulerit **R** *aliquot* 13 circa **R** *aliquot* 16 conplura **A** cumplura (*pr.* u *in* o *corr. m. alt.*) **S** complura **R** 17 nota non nisi **S** non tamen nisi **AR** 20 siti **A** 22 habunde **R** *aliquot et m. rec. in* **A** *post* abunde est *inser.* Quæ sequenda quæque uitanda sint in proscindendo solo *rubr.* **gq** Que sequenda q;ᵉq; uitanda sũt in proscindendo agro (*ss.* solo) C. V. *maiusc.* **t** 23 faciendis **R** *plerique* 25 conscribere **Sd**^{2}**pst** conscripsere **AR** sectā̃ **S** sectam **gstū** secta **Aabkqā** septa **cd**^{2} septam **d**^{1} scriptam **d**^{3} scita **l** *om.* **p**

tur frequenter explorare debet agricola nec tantum uisu, qui fallitur non numquam superfusa terra latentibus scamnis, uerum etiam tactu, qui minus decipitur, cum solidi rigoris admota pertica transuersis sulcis inseritur. ea si aequaliter ac sine offensatione penetrauit, manifestum est totum solum deinceps esse motum; sin autem subeunti durior aliqua pars obstitit, crudum ueruactum esse demonstrat. hoc cum saepius bubulci fieri uident, non conmittunt scamna facere. igitur uliginosi campi proscindi debent
4 post Idus mensis Aprilis. quo tempore cum arati fuerint, uiginti diebus interpositis circa solstitium, quod est nonum uel octauum Kalendas Iulias, iteratos esse oportebit ac deinde circa Septembris Kalendas tertiatos, quoniam in id tempus ab aestiuo solstitio conuenit inter peritos rei rusticae non esse arandum, nisi si magnis, ut fit non numquam, subitaneis imbribus quasi hibernis pluuiis terra per-
5 maduerit. quod cum accidit, nihil prohibet, quo minus mense Iulio ueruacta subigantur. sed quandoque arabitur, obseruabimus, ne lutosus ager tractetur neue exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici uariam cariosamque appellant. ea est, cum post longas siccitates leuis pluuia superiorem partem glaebarum madefecit, inferiorem non adtigit. nam quae limosa uersantur arua, toto anno desinunt posse tractari nec sunt habilia sementi aut occationi aut sationi; at rursus, quae uaria subacta sunt, continuo
6 triennio sterilitate adficiuntur. medium igitur temperamentum maxime sequamur in arandis agris, ut neque suco careant nec abundent uligine, quippe nimius umor, ut

2 nunquam R scannis R *aliquot* 6 silum A committunt SAR 9 scanna *uel* scamina R *aliquot* De uliginoso quando proscindi debeat *in marg. m. alt.* A *post* facere *uac. sp. in* d 11 uiginti S *om.* AR 12 kalendas *uel* kl̄as *uel* kl̄ R *ut fere semper* quoniam S quō A quom *uel* cum R 15 fit *an* sit *scripserit m. pr. inc.* A nunquam R 18 uerua acta S (*pr.* a *postea exp.*) A 20 semimadidus S semimadibus AR cariosamque Sad[1]kptū curiosam (u *in* a *uel* o *mut. m. rec.*; q; *adscr. m. uet*) A curiosamq; bmāō coriosamq; cd[2]glq caretosamque s 23 adtigit p attigit SAR 26 afficiuntur R *plerique* 27 succo R *aliquot*

dixi, limosos lutososque reddit, at qui siccitatibus aruerunt, expediri probe non possunt. nam uel respuitur duritia soli dens aratri, uel si qua parte penetrauit, non minute diffundit humum, sed uastos caespites conuellit, quibus obiacentibus inpeditum aruum minus recte potest iterari, quia ponderibus glaebarum, sicut aliquis obstantibus fundamentis uomis a sulco repellitur, quo euenit, ut in iteratione quoque scamna fiant et boues iniquitate operis maxime mulcentur. 7 accedit huc, quod omnis humus quamuis laetissima tamen inferiorem partem ieiuniorem habet eamque adtrahunt excitatae maiores glaebae, quo euenit, ut infecundior materia mixta pinguiori segetem minus uberem reddat, tum etiam ratio rustici adgrauatur exiguo profectu operis. 8 iusta enim fieri nequeunt, cum induruit ager. itaque siccitatibus censeo quod iam proscissum est iterare pluuiamque opperiri, quae madefacta terra facilem nobis culturam praebeat. sed iugerum talis agri quattuor operis expeditur; nam commode proscinditur duabus, una iteratur, tertiatur dodrante, in liram satum redigitur quadrante operae. liras autem rustici uocant easdem porcas, cum sic aratum est, ut inter duos latius distantis sulcos medius cumulus siccam sedem frumentis praebeat. 9 colles pinguis soli peracta satione trimestrium mense Martio, si uero tepor caeli siccitasque regionis suadebit, Februario statim proscindendi sunt, deinde ab Aprile medio usque in solstitium iterandi tertiandique Septembri circa aequinoctium, ac totidem operis, quot uliginosi campi, excoli-

1 ad (d *postea in* t *corr.*) qui S atque A at quę gt atq; quę (*uel* que) R 3 soli d[3] *m. rec. in* A solis SAR 4 diffindit *m. rec. in* A caepites (s *s.* ae *m. alt.*) S 5 impeditum SAR iterare (*ult.* e *in* i *corr. m. alt.*) S 6 aliquibus glst 7 uomis /// sulco (a *iuxta ras. inser. m. alt.*) S 8 scanna *uel* scampna R *aliquot* 9 mulcentur A (c *in* t *corr. m. alt.*) S multentur R 11 attrahunt R *aliquot* 13 aggrauatur R *pauci* 14 induruit SAabklmps induruerit cdgqtüäδ 15 procissum R *aliquot* 16 operiri R *plerique* 19 liram (ram *in ras.*) S satum Sa statum R statim mps *om.* ct regitur (di *ss. m. uel.*) A 20 li///ras S 21 distantes R *pauci* 23 trimenstrium δak 24 febroario A 27 quot R quod SAa

10 tur iugerum talis agri. sed in arando maxime est obseruandum, semper ut transuersus mons sulcetur. nam hac ratione difficultas accliuitatis infringitur, laborque pecudum et hominum commodissime sic minuitur. paulum tamen, quotiensque iterabitur, modo in elatiora, modo in depressiora cliui obliquum agi sulcum oportebit, ut in utramque partem rescindamus nec eodem uestigio terram moliamur.

11 exilis ager planus, qui aquis abundat, primum aretur ultima parte mensis Augusti, subinde Septembri sit iteratus paratusque ad sementim circa aequinoctium. expeditior autem labor eius modi solo est, eoque pauciores inpenduntur operae; nam tres uni iugero sufficiunt. item graciles cliui non sunt aestate arandi, sed circa Septembris Kalendas, quoniam si ante hoc tempus proscinditur, effeta et sine suco humus aestiuo sole peruritur nullasque uirium reliquias habet. itaque optime inter Kalendas et Idus Septembris aratur ac subinde iteratur, ut primis pluuiis aequinoctialibus conseri possit, neque in lira, sed sub sulco talis ager seminandus est.

Quem ad modum frumentarius ager stercorandus sit

5 Prius tamen quam exilem terram iteremus, stercorare conueniet, nam eo quasi pabulo gliscit. in campo rarius, in colle spissius, acerui stercoris instar quinque modiorum disponentur atque in plano pedes interualli quoquo uersus octo, in cliuo duobus minus relinqui sat erit. sed id nobis

1 obseruandam (u *ss. m. uet.*) A 2 hāc A 3 accliuitatis R *aliquot* 5 quotiesque A 6 oblicum SA utranque R *plerique* 7 terra S 8 aretur Sd[2] aruetur AR ultima parte Sgtū ultima in parte *in marg.* d ultimam partem ðclq ultimum partem Aabm in ultimam partem p prima parte k 10 ad sementim *scripsi*: ac sementi SAR sementi d ad semen gt 11 solo (i *s. alt.* o *m. alt.*) S impenduntur R 14 qm̄ S qūo Aa quom *uel* cum R 15 succo R *aliquot* 16 septembris A (i *in* e *corr.*) S septembris *uel* septemb̄r R 19 seminandus Sagkltūā eseminandus Abcmpq esse e seminandus s exeminandus *in marg.* d subseminandus d
V. Quemadmodum frumentarius ager stercorandus sit *rubr.* gq (*add.* cf. X) m (*add.* C. VIII) *atr.* t Quēadmodū frum̄tariū agıū stercoıādū sit *in marg.* d 20 stercorare d[2]ls stercorari p stercore SAR
21 rarus S 22 quoquouersus d[2] quoq; uersus (o *s. alt.* q *scr. m. alt.*) S quoqueuersus AR 24 cliuo (cli *in ras. scr.*) S

decrescente luna fieri placet, nam ea res herbis liberat 2 segetis. iugerum autem desiderat, quod spissius stercoratur, uehes quattuor et uiginti, quod rarius, duodeuiginti. disiectum deinde protinus fimum inarari et adrui conuenit, ne solis halitu uires amittat et ut permixta humus praedicto alimento pinguescat. itaque, cum in agro disponentur acerui stercoris, non debet maior modus eorum dissupari, quam quem bubulci eodem die possint obruere.

De seminum generibus

Quoniam sementi terram docuimus praeparare, nunc 6 seminum genera persequamur. prima et utilissima sunt hominibus frumenta triticum et semen adoreum. tritici genera conplura cognouimus, uerum ex iis maxime serendum est, quod robus dicitur, quoniam et pondere et nitore praestat. secunda conditio est habenda siliginis, cuius 2 species in pane praecipua pondere deficitur. tertium erit trimenstre, cuius usus agricolis gratissimus, nam ubi propter aquas aliamue causam matura satio est omissa, praesidium ab hoc petitur; id porro genus est siliginis. reliquae tritici species, nisi si quos multiplex uarietas frugum et inanis delectat gloria, superuacuae sunt. adorei autem ple- 3 rumque uidemus in usu genera quattuor: far, quod appellatur Clusinum, candidi oris et nitidi, far, quod uocatur uennuculum, rutilum atque alterum candidum, sed utrum-

2 segetes R *aliquot* 3 quatuor *uel* IIII R *aliquot* quad (o *ss. m. alt.*) S 4 obrui klt *in marg.* d 5 halitu Sap habitu AR 7 dissupari SA dissipari R dispari a 8 possit A

VI. Quemadmodum ad sementem frumenta sint eligenda caþ. XI *rubr.* m Quo pacto eliguntur semina ad serendum. Capitulum VII *rubr.* l De seminum generibus *rubr.* gq (*add.* C. VIIII) *atr.* t *in marg.* d (*tit. post* obruere *inscr.* t, *post* preparare gq, *post* persequamur dlm) 9 quõ SA quom *uel* cum R 10 ulissima (ti *s.* u *scr. m uet*) A 12 ɔplura A cũplura S complura R iis Sp his AR 13 rubus R *aliquot* qm̃ Sd² quõ A quom *uel* cum R 15 precipue *uel* -o R *aliquot* 16 trimestre AR propter aquas Sd²l propterea quas AR propter quas s 18 porro *om.* AR 19 si *om.* R *aliquot* 20 plerunque R 21 quatuor *uel* IV R *aliquot* 22 candidi oris et nitidi *distinxi*: candidioris et nitidi SR candidoris (i *s.* o *m. uet.*) et nitidi A uocatur SAδa appellatur R

23 uenuculum *uel* uẽnũculum R alterũ Sa alter AR utrunque R

que maioris ponderis quam Clusinum, semen trimenstre, quod dicitur halicastrum, idque pondere et bonitate est
4 praecipuum. sed haec genera tritici et adorei propterea custodienda sunt agricolis, quoniam raro quisquam ager ita situs est, ut uno semine contenti esse possimus, interueniente parte aliqua uel uliginosa uel arida. triticum autem sicco loco melius coalescit, adoreum minus infestatur umore.

7 Leguminum genera cum sint conplura, maxime grata et in usu hominum uidentur faba, lenticula, pisum, phaselus, cicer, cannabis, milium, panicum, sesama, lupinum, linum etiam et hordeum, quia ex eo tisana est. item pabulorum optima sunt Medica et faenum Graecum nec
2 minus uicia, proxima deinde cicera et eruum et farrago, quae est ex hordeo. sed de his prius disseremus, quae nostra causa seminantur, memores antiquissimi praecepti, quo monemur, ut locis frigidis nouissime, tepidis celerius, calidis ocissime iaciamus. nunc autem proinde ac si temperatae regioni praecepta dabimus.

De temporibus sationum

8 Placet nostro poetae adoreum atque etiam triticum non ante seminare, quam occiderint Vergiliae. quod ipsum numeris sic edisserit:

at si triticeam in messem robustaque farra
exercebis humum solisque instabis aristis,
ante tibi Eoae Atlantides abscondantur.

1 trimestre R *aliquot* 2 ponitate (p *in* b *postea corr.*) S bonitati A 4 qño SA quoniam ps quom R 6 uligi///nosa A

VII. 9 complura R 10 et *om.* S faua (u *in* b *corr. m. rec.*) A 11 gannabis SA panicium SAgp sesania R *plerique* 12 et *om.* S quia SAds qui R tisana SR tisanana A ptisana ls cisana ā (phtisana ex hordeo *in marg.* S) 14 uicia d uitia SAR 17 quo AR cõ S 18 calidis (is *in ras.*) S iaciamus *scripsi*: metamus SAd¹p metamur ad²gkls metemur cm metantur ā metam q sereremus t 19 dabimus (mus *in ras.*) S

VIII. De temporibus sationum *rubr.* g (*add.* cap̄ XII) m (*add.* c. X) *atr.* t De temporibus sationum quantucũq; seminis in iugerum adiciendum *rubr.* q *in marg.* d 21 uerginię (n *exp. et* l *ss. m. alt.*) S uergine (n *exp. et* li *ss. m. rec.*) A 23 *Verg. Georg. 1, 219 sqq.* at Sal ac AR triticem (a *s.* e *scr. m uet.*) A 25 atlantides abgl athantides S (l *inter* h *et* a *ss. m. rec.*) A athlantides cdkqstā atlandites m athalantides p

absconduntur autem altero et tricensimo die post autumnale aequinoctium, quod fere conficitur VIIII Kal. Octobris; propter quod intellegi debet tritici satio dierum sex et quadraginta ab occasu Vergiliarum, qui fit ante diem nonum Kalendas Nouembris ad brumae tempora. sic enim seruant prudentes agricolae, ut quindecim diebus prius, quam conficiatur bruma, totidemque post eam confectam neque arent neque uitem aut arborem putent; nos quoque non abnuimus in agro temperato et minime umido sementem sic fieri debere, ceterum locis uliginosis atque exilibus aut frigidis aut etiam opacis plerumque citra Kalendas Octobris seminare conuenire, 2 3

dum sicca tellure licet, dum nubila pendent,

ut prius conualescant radices frumentorum, quam hibernis imbribus aut gelidis pruinisue infestentur. sed quamuis tempestiue sementis confecta erit, cauebitur tamen, ut patentis liras crebrosque sulcos aquarios, quos non nulli elices uocant, faciamus et omnem umorem in colliquias atque inde extra segetes diriuemus. nec ignoro quosdam ueteres auctores praecepisse, ne seminarentur agri, nisi cum terra pluuiis permaduisset; quod ego, si tempestiue conpetat, magis conducere agricolae non dubito. sed si, quod euenit non numquam, seri sunt imbres, quamuis sitienti solo recte semen conmittitur, idque etiam in quibus- 4

1 abscunduntur (*pr.* u *in* o *corr m. alt.*) **S** *om.* **R** *aliquot* tricensimo **Am** (n *postea exp.*) **S** trigesimo *uel* tricesimo **R** 2 nono **ds** kl̄ **S** kl **A** kl̄ *uel* kl. *uel* kal. **R** 3 intelligi **R** 5 kl̄ **S** kalendas **A** kalendas *uel* kl̄ *uel* kl *uel* kalendarum **R** nouemb̄r **S** brumę **Sd** bruma **AR** bruimę **l** 8 pute (˜ *s.* e *scr. m. uet. ut uid.*) **A** 11 plerunque **R** circa **R** *aliquot* kl̄ **S** kalendas **A** kl̄ *uel* kl. *uel* klendas **R** 12 octb̄r **S** octobris **A** octobris *uel* octob **R** 13 *Verg. Georg. 1, 214* 15 gelicidiis **gkmst** *uett. edd.* quanuis **R** *plerique* 17 patentis **AR** patentes **S** li///ras **S** 18 hominem (*in* humorem *corr. m. uet.*) omnem *transpos. signo* **A** colliquias **As** colli quias **S** colloquias **R** 19 atque /// Inde (*etiam* e *et* I *in ras.*) **S** segetas **A** diriuemus **aclmpqsäö** diruemus **SA** deriuemus **dgktü** nec *in ras.* **S** 21 pluu·s (*alt* i *ss. m. uet.*) **A** 22 competat **SAR** 23 nunquam **R** qua··uis **R** *plerique* 24 committitur **SAR** itque (t *in* d *postea mut.*) **S** itaque (a *exp.*) **A**

dam prouinciis, ubi status talis caeli est, usurpatur. nam quod sicco solo ingestum et inoccatum est, proinde ac si repositum in horreo non corrumpitur, atque ubi uenit
5 imber, multorum dierum sementis uno die surgit. Tremelius quidem adseuerat, prius quam inpluuerit, ab auibus aut formicis sata non infestari, dum aestiuis serenitatibus ager aret, idque etiam saepius nos experti uerum adhuc esse conperimus. magis apte tamen in eius modi agris adoreum quam triticum seritur, quoniam folliculum, quo continetur, firmum et durabilem aduersus longioris temporis umorem habet.

Quantum cuique seminis in iugerum adiciendum sit

9 Iugerum agri pinguis plerumque modios tritici quattuor, mediocris quinque postulat; adori modios nouem, si est laetum solum, si mediocre, decem desiderat. nam quamuis de mensura minus auctoribus conuenit, hanc tamen uideri commodissimam docuit noster usus; quem si quis sequi recusat, utatur praeceptis eorum, qui uberem campum in singula iugera tritici, quibus et adori, octo modiis obserere praecipiunt atque hac portione mediocribus agris se-
2 mina praebenda censent. nobis ne istam quidem, quam praediximus, mensuram semper placet seruari, quod eam uariat aut loci aut temporis aut caeli conditio: loci, cum uel in campis uel collibus frumentum seritur atque iis uel pingui-

4 tremelius tremellius SAR 5 asseuerat R *aliquot* prius *om.*, *s. u. adscr. m. pr.* S inpluuerit SAs impluuerit R implueerit d[1] 6 sata non infestari dũ S sat aridu As sata ridu R sata rodi p sata edi ubi g nox (*corr. m. uet.*) A 8 comperimus SR comperibus (b *in* m *corr. m. uet.*) A apte *ed. Reg. 1496* alte Slp alter AR alitur gt 9 quã tritiũ S quam in triticum AR quõ SA quoniam s quom *uel* cum R 11 umorem S humorẽ s umorum A humorum a *m. rec. in* A humorum *uel* humores (-ris) R

IX. Quantum cuiusque seminis in iugerũ adiiciendum sit *rubr.* g (*add.* cp̃ XIII) m (*add.* C. XI) *atr.* t De sationis m̃sura *in marg. maiusc. m. alt.* S 12 plerunque R quatuor *uel* IIII R *aliquot* 13 adori (*alt.* i *ss m. uet.*) A adorii (ii *in* ei *corr. m. alt.*) S adorei R si Sb[2]dgkl[2]ps[2]tũã sic Aab[1]cl[1]mqs[1]t 14 quanuis R 18 adori AR (i *in* ei *corr. m. alt.*) S adorei p modis (*alt.* i *ss. m. alt.*) S (*alt.* i *ss. m uet.*) A 22 condicio A 23 iis S his AR

bus uel mediocribus uel macris; temporis, cum autumno aut
etiam ingruente hieme frumenta iacimus, nam prima semen-
tis rarius serere permittit, nouissima spissius postulat; caeli,
cum aut pluuium aut siccum est, nam illud idem quod
prima sementis, hoc quod ultima desiderat. omne autem fru- 3
mentum maxime campo patente et ad solem prono aprico-
que et soluto laetatur; collis enim quamuis granum ro-
bustius aliquanto, minus tamen tritici reddit. densa creto-
saque et uliginosa humus siliginem et far adoreum non
incommode alit. hordeum nisi solutum et siccum locum
non patitur. atque illa uicibus annorum requietum agita- 4
tumque alternis et quam laetissimum uolunt aruum; hoc
nullam mediocritatem postulat, nam uel pinguissima uel
macerrima humo iacitur. illa post continuos imbris, si
necessitas exigat, quamuis adhuc limoso et madente solo
sparseris, iniuriam sustinent; hoc si lutoso conmiseris,
emoritur. siliginis autem uel tritici, si mediocriter cretosus 5
uliginosusue ager est, etiam paulo plus quam, ut prius iam
dixi, quinque modiis ad sationem opus est. at si siccus
et resolutus locus idemque uel pinguis uel exilis est, quat-
tuor, quoniam et e contrario macer tantundem seminis po-
scit, nam nisi rare conseritur, uanam et minutam spicam 6
facit. at ubi ex uno semine pluribus culmis fructificauit,
etiam ex rara segete densam facit. inter cetera quoque
non ignorare debemus quinta parte seminis amplius occu-
pari agrum consitum arbusto quam uacuum et apertum.

1 aut (*in* cũ *corr. m. rec.*) A 3 De nouiss (*huc usque maiusc.*) ima & prima satione *in marg. m. alt.* S 4 illut (t *in* d *mut. m. alt.*) S 6 aprico que (co *in ras.*) S 7 quanuis R *plerique* robostius As 13 uel g uł t ut (*sed* uł *ualde sim.*) A ut SR uel ut q in p 15 quanuis R *plerique* 16 sustinent t *ed. Ald.* sustinet SA (*uel* substinet) R commiseris SR commisseris A 17 medriocriter (*pr.* r *exp.*) A 19 modis (*alt* i *ss. m. alt.*) Sd modis (*alt.* i *ss. m. rec.*) A 20 quatuor *uel* IIII R *aliquot* 21 quõ SA quom *uel* cum R et *om.* bd[1]ms *uett. edd.* tantumdem A 23 fructificauit (*pr.* c *et* fi *postea exp.*) S fructiuicauit (*pr.* c *et* ui *postea exp.*) A fructificauit ðbglmqt fructicauit acd[1]kp 24 densem (*alt.* e *exp. et* a *ss. m. uet.*) A 25 quinta parte S quintam partem AR occupare klt[2]

atque ita ex ea, cum paulum inmorata sunt semina, iaciunt non dubitantes prouentura, quae sic sata sint. quaedam 10
etiam subterraneae pestes adultas segetes radicibus subsectis enecant; id ne fiat, remedio est aquae mixtus sucus herbae, quam rustici sedum appellant, nam hoc medicamine una nocte semina macerata iaciuntur. quidam cucumeris anguinei umorem expressum et eiusdem tritam radicem diluunt aqua similique ratione madefacta semina terrae mandant. alii hac eadem aqua uel amurga insulsa, cum coepit infestari seges, perfundunt sulcos et ita noxia animalia submouent.

Quem ad medum ad sementem frumenta sint eligenda

Illud deinceps praecipiendum habeo, ut demessis segetibus iam in area futuro semini consulamus. nam quod 11
ait Celsus, ubi mediocris est fructus, optimam quamque spicam legere oportet separatimque ex ea semen reponere; cum rursus amplior messis prouenerit, quicquid exteretur, caphisterio expurgandum erit, et semper, quod propter magnitudinem ac pondus in imo subsederit, ad semen reseruandum. nam id plurimum prodest, quia quamuis celerius locis umidis, tamen etiam siccis frumenta degenerant, nisi cura talis adhibetur. neque enim dubium est ex robusto 12

1 immorata R 2 sic (*in* sit *mut. man. uet.*) S siccata Aā sic//ata (s *s. rasuram postea scr.*) d 4 enegant (c *s.* g *m. pr. ut uid.*) S fiant Sas est *om.* (*s. u.* ē *adscr. m. rec.*) A succus R *aliquot*

6 cucumeri sanguine (i *s.* e *scr. m. uet.*) S cucumeri sanguini (e *s. ult* i *scr. m rec.*) A 7 mitram (*exp.* et *in in. uers.* tritam *adi. m. rec.*) A 11 submouent gt summouent SAR

Quemadmodum ad semētem frumēta sint eligenda & qd. solum cuiq. frumēto conueniat C. XIII *maiusc.* t Quemadmodum facta sementi frumenta colenda sint. cp̄ XV *rubr.* m Quemadmodum ad sementem frumenta sint eligenda *rubr.* gq *in marg.* d 12 habeo SAdklst habeto R

13 futura (o *s* a *m. rec*) A consolamus (u *s. alt.* o *m. alt.*) SA

14 quanque R *plerique* 16 quicquit (t *in* d *mut. m. uet.*) A exoretur R *aliquot* 17 capisterio R *aliquot* expurdum (gan *ss. m. uet.*) A

19 quanuis R *aliquot* 20 degnerant (e *s.* gn *scr. m. uet.*) A

21 adhibetur S (a *s.* et *adscr. m. rec.*) A adhibeatur R robosto (u *s. alt.* o *m. alt.*) S

tur frequenter explorare debet agricola nec tantum uisu, qui fallitur non numquam superfusa terra latentibus scamnis, uerum etiam tactu, qui minus decipitur, cum solidi rigoris admota pertica transuersis sulcis inseritur. ea si aequaliter ac sine offensatione penetrauit, manifestum est totum solum deinceps esse motum; sin autem subeunti durior aliqua pars obstitit, crudum ueruactum esse demonstrat. hoc cum saepius bubulci fieri uident, non conmittunt scamna facere. igitur uliginosi campi proscindi debent
4 post Idus mensis Aprilis. quo tempore cum arati fuerint, uiginti diebus interpositis circa solstitium, quod est nonum uel octauum Kalendas Iulias, iteratos esse oportebit ac deinde circa Septembris Kalendas tertiatos, quoniam in id tempus ab aestiuo solstitio conuenit inter peritos rei rusticae non esse arandum, nisi si magnis, ut fit non numquam, subitaneis imbribus quasi hibernis pluuiis terra per-
5 maduerit. quod cum accidit, nihil prohibet, quo minus mense Iulio ueruacta subigantur. sed quandoque arabitur, obseruabimus, ne lutosus ager tractetur neue exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici uariam cariosamque appellant. ea est, cum post longas siccitates leuis pluuia superiorem partem glaebarum madefecit, inferiorem non adtigit. nam quae limosa uersantur arua, toto anno desinunt posse tractari nec sunt habilia sementi aut occationi aut sationi; at rursus, quae uaria subacta sunt, continuo
6 triennio sterilitate adficiuntur. medium igitur temperamentum maxime sequamur in arandis agris, ut neque suco careant nec abundent uligine, quippe nimius umor, ut

2 nunquam **R** scannis **R** *aliquot* 6 silum **A** committunt **SAR** 9 scanna *uel* scamina **R** *aliquot* De uliginoso quando proscindi debeat *in marg. m. alt.* **A** *post* facere *uac. sp. in* **d** 11 uiginti **S** *om.* **AR** 12 kalendas *uel* kłas *uel* kł **R** *ut fere semper* quoniam **S** quõ **A** quom *uel* cum **R** 15 fit *an* sit *scripserit m. pr. inc.* **A** nunquam **R** 18 uerua acta **S** (*pr.* a *postea exp.*) **A** 20 semimadidus **S** semimadibus **AR** cariosamque **Sad¹kptü** curiosam (u *in* a *uel* o *mut. m. rec.*; q; *adscr. m. uet*) **A** curiosamq; **bmäö** coriosamq; **cd²glq** caretosamque **s** 23 adtigit **p** attigit **SAR** 26 afficiuntur **R** *plerique* 27 succo **R** *aliquot*

dixi, limosos lutososque reddit, at qui siccitatibus aruerunt, expediri probe non possunt. nam uel respuitur duritia soli dens aratri, uel si qua parte penetrauit, non minute diffundit humum, sed uastos caespites conuellit, quibus obiacentibus inpeditum aruum minus recte potest iterari, quia ponderibus glaebarum, sicut aliquis obstantibus fundamentis uomis a sulco repellitur, quo euenit, ut in iteratione quoque scamna fiant et boues iniquitate operis maxime mulcentur. accedit huc, quod omnis humus quamuis lae- 7
tissima tamen inferiorem partem ieiuniorem habet eamque adtrahunt excitatae maiores glaebae, quo euenit, ut infecundior materia mixta pinguiori segetem minus uberem reddat, tum etiam ratio rustici adgrauatur exiguo profectu operis. iusta enim fieri nequeunt, cum induruit ager. ita- 8
que siccitatibus censeo quod iam proscissum est iterare pluuiamque opperiri, quae madefacta terra facilem nobis culturam praebeat. sed iugerum talis agri quattuor operis expeditur; nam commode proscinditur duabus, una iteratur, tertiatur dodrante, in liram satum redigitur quadrante operae. liras autem rustici uocant easdem porcas, cum sic aratum est, ut inter duos latius distantis sulcos medius cumulus siccam sedem frumentis praebeat. colles 9
pinguis soli peracta satione trimestrium mense Martio, si uero tepor caeli siccitasque regionis suadebit, Februario statim proscindendi sunt, deinde ab Aprile medio usque in solstitium iterandi tertiandique Septembri circa aequinoctium, ac totidem operis, quot uliginosi campi, excoli-

1 ad (d *postea in* t *corr.*) qui S atque A at quę gt atq; quę (*uel* que) R 3 soli d² *m. rec. in* A solis SAR 4 diffindit *m. rec. in* A caepites (s *s.* ae *m. alt.*) S 5 impeditum SAR iterare (*ult.* e *in* i *corr. m. alt.*) S 6 aliquibus glst 7 uomis /// sulco (a *iuxta ras. inser. m. alt.*) S 8 scanna *uel* scampna R *aliquot* 9 mulcentur A (c *in* t *corr. m. alt.*) S multentur R 11 attrahunt R *aliquot* 13 aggrauatur R *pauci* 14 induruit SAabklmps induruerit cdgqtüäδ 15 procissum R *aliquot* 16 operiri R *plerique* 19 liram (ram *in ras.*) S satum Sa statum R statim mps *om.* ct regitur (di *ss. m. uet.*) A 20 li///ras S 21 distantes R *pauci* 23 trimenstrium δak 24 febroario A 27 quot R quod SAa

10 tur iugerum talis agri. sed in arando maxime est obseruandum, semper ut transuersus mons sulcetur. nam hac ratione difficultas adcliuitatis infringitur, laborque pecudum et hominum commodissime sic minuitur. paulum tamen, quotiensque iterabitur, modo in elatiora, modo in depressiora cliui obliquum agi sulcum oportebit, ut in utramque partem rescindamus nec eodem uestigio terram moliamur.

11 exilis ager planus, qui aquis abundat, primum aretur ultima parte mensis Augusti, subinde Septembri sit iteratus paratusque ad sementim circa aequinoctium. expeditior autem labor eius modi solo est, eoque pauciores inpenduntur operae; nam tres uni iugero sufficiunt. item graciles cliui non sunt aestate arandi, sed circa Septembris Kalendas, quoniam si ante hoc tempus proscinditur, effeta et sine suco humus aestiuo sole peruritur nullasque uirium reliquias habet. itaque optime inter Kalendas et Idus Septembris aratur ac subinde iteratur, ut primis pluuiis aequinoctialibus conseri possit, neque in lira, sed sub sulco talis ager seminandus est.

Quem ad modum frumentarius ager stercorandus sit

5 Prius tamen quam exilem terram iteremus, stercorare conueniet, nam eo quasi pabulo gliscit. in campo rarius, in colle spissius, acerui stercoris instar quinque modiorum disponentur atque in plano pedes interualli quoquo uersus octo, in cliuo duobus minus relinqui sat erit. sed id nobis

1 obseruandam (u *ss. m. uet.*) **A** 2 hāc **A** 3 accliuitatis **R** *aliquot* 5 quotiesque **A** 6 oblicum **SA** utranque **R** *plerique* 7 terra **S** 8 aretur **Sd²** aruetur **AR** ultima parte **Sgtū** ultima in parte *in marg.* **d** ultimam partem **ðclq** ultimum partem **Aabm** in ultimam partem **p** prima parte **k** 10 ad sementim *scripsi*: ac sementi **SAR** sementi **d** ad semen **gt** 11 solo (i *s. alt.* o *m. alt.*) **S** impenduntur **R** 14 qm̄ **S** qūo **Aa** quom *uel* cum **R** 15 succo **R** *aliquot* 16 septembris **A** (i *in e corr.*) **S** septembris *uel* septemb̄r **R** 19 seminandus **Sagkltūā** eseminandus **Abcmpq** esse e seminandus **s** exeminandus *in marg.* **d** subseminandus **d**

V. Quemadmodum frumentarius ager stercorandus sit *rubr.* **gq** (*add.* cp̄ X) **m** (*add.* C. VIII) *atr.* **t** Quēadmodū frum̄tariū agıū stercorādū sit *in marg.* **d** 20 stercorare **d²ls** stercorari **p** stercore **SAR** 21 rarus **S** 22 quoquouersus **d²** quoq; uersus (o *s. alt.* q *scr. m. alt.*) **S** quoqueuersus **AR** 24 cliuo (cli *in ras. scr.*) **S**

decrescente luna fieri placet, nam ea res herbis liberat 2 segetis. iugerum autem desiderat, quod spissius stercoratur, uehes quattuor et uiginti, quod rarius, duodeuiginti. disiectum deinde protinus fimum inarari et adrui conuenit, ne solis halitu uires amittat et ut permixta humus praedicto alimento pinguescat. itaque, cum in agro disponentur acerui stercoris, non debet maior modus eorum dissupari, quam quem bubulci eodem die possint obruere.

Quoniam sementi terram docuimus praeparare, nunc 6 seminum genera persequamur. prima et utilissima sunt hominibus frumenta triticum et semen adoreum. tritici genera conplura cognouimus, uerum ex iis maxime serendum est, quod robus dicitur, quoniam et pondere et nitore praestat. secunda conditio est habenda siliginis, cuius 2 species in pane praecipua pondere deficitur. tertium erit trimenstre, cuius usus agricolis gratissimus, nam ubi propter aquas aliamue causam matura satio est omissa, praesidium ab hoc petitur; id porro genus est siliginis. reliquae tritici species, nisi si quos multiplex uarietas frugum et inanis delectat gloria, superuacuae sunt. adorei autem ple- 3 rumque uidemus in usu genera quattuor: far, quod appel latur Clusinum, candidi oris et nitidi, far, quod uocatur uennuculum, rutilum atque alterum candidum, sed utrum-

De seminum generibus

2 **segetes R** *aliquot* 3 quatuor *uel* IIII **R** *aliquot* quad (o *ss. m. alt.*) **S** 4 obrui **klt** *in marg.* **d** 5 **halitu Sap habitu AR** 7 **dissupari SA dissipari R dispari a** 8 possit **A**

VI. Quemadmodum ad sementem frumenta sint eligenda cap̃. XI *rubr.* **m** Quo pacto eliguntur semina ad serendum. Capitulum VII *rubr.* **l** De seminum generibus *rubr.* **gq** (*add.* C. VIIII) *atr.* **t** *in marg.* **d** (*tit. post* obruere *inser.* **t**, *post* preparare **gq**, *post* persequamur **dlm**) 9 quõ **SA** quom *uel* cum **R** 10 ulissima (ti *s.* u *scr. m uet*) **A** 12 ɔplura **A** cũplura **S** complura **R** iis **Sp** his **AR** 13 rubus **R** *aliquot* qm̃ **Sd²** quõ **A** quom *uel* cum **R** 15 precipue *uel* -o **R** *aliquot* 16 trimestre **AR** propter aquas **Sd²l** propterea quas **AR** propter quas **s** 18 porro *om.* **AR** 19 si *om.* **R** *aliquot* 20 plerunque **R** 21 quatuor *uel* IV **R** *aliquot* 22 candidi oris et nitidi *distinxi*: candidioris et nitidi **SR** candidoris (i *s.* o *m. uet.*) et nitidi **A** uocatur **SAδa** appellatur **R** 23 uenuculum *uel* uẽnũculum **R** alterũ **Sa** alter **AR** utrunque **R**

que maioris ponderis quam Clusinum, semen trimenstre, quod dicitur halicastrum, idque pondere et bonitate est
4 praecipuum. sed haec genera tritici et adorei propterea custodienda sunt agricolis, quoniam raro quisquam ager ita situs est, ut uno semine contenti esse possimus, interueniente parte aliqua uel uliginosa uel arida. triticum autem sicco loco melius coalescit, adoreum minus infestatur umore.

7 Leguminum genera cum sint conplura, maxime grata et in usu hominum uidentur faba, lenticula, pisum, phaselus, cicer, cannabis, milium, panicum, sesama, lupinum, linum etiam et hordeum, quia ex eo tisana est. item pabulorum optima sunt Medica et faenum Graecum nec
2 minus uicia, proxima deinde cicera et eruum et farrago, quae est ex hordeo. sed de his prius disseremus, quae nostra causa seminantur, memores antiquissimi praecepti, quo monemur, ut locis frigidis nouissime, tepidis celerius, calidis ocissime iaciamus. nunc autem proinde ac si temperatae regioni praecepta dabimus.

De temporibus sationum

8 Placet nostro poetae adoreum atque etiam triticum non ante seminare, quam occiderint Vergiliae. quod ipsum numeris sic edisserit:

at si triticeam in messem robustaque farra
exercebis humum solisque instabis aristis,
ante tibi Eoae Atlantides abscondantur.

1 trimestre R *aliquot* 2 ponitate (p *in* b *postea corr.*) S bonitati A 4 qūo SA quoniam ps quom R 6 uligi///nosa A

VII. 9 complura R 10 et *om.* S faua (u *in* b *corr. m. rec.*) A 11 gannabis SA panicium SAgp sesania R *plerique* 12 et *om.* S quia SAds qui R tisana SR tisanana A ptisana ls cisana ā (phtisana ex hordeo *in marg.* S) 14 uicia d uitia SAR 17 quo AR cō S 18 calidis (is *in ras.*) S iaciamus *scripsi*: metamus SAd¹p metamur ad²gkls metemur cm metantur ā metam q sereremus t 19 dabimus (mus *in ras.*) S

VIII. De temporibus sationum *rubr.* g (*add.* cap̄ XII) m (*add.* c. X) *atr.* t De temporibus sationum quantucūq; seminis in iugerum adiciendum *rubr.* q *in marg.* d 21 uerginię (n *exp. et* l *ss. m. alt.*) S uergine (n *exp. et* li *ss. m. rec.*) A 23 *Verg. Georg. 1, 219 sqq.* at Sal ac AR triticem (a *s.* e *scr. m uet.*) A 25 atlantides abgl athantides S (l *inter* h *et* a *ss. m. rec.*) A athlantides cdkqstā atlandites m athalantides p

absconduntur autem altero et tricensimo die post autumnale aequinoctium, quod fere conficitur VIIII Kal. Octobris; propter quod intellegi debet tritici satio dierum sex et quadraginta ab occasu Vergiliarum, qui fit ante diem nonum Kalendas Nouembris ad brumae tempora. sic enim seruant prudentes agricolae, ut quindecim diebus prius, quam conficiatur bruma, totidemque post eam confectam neque arent neque uitem aut arborem putent; nos quoque non abnuimus in agro temperato et minime umido sementem sic fieri debere, ceterum locis uliginosis atque exilibus aut frigidis aut etiam opacis plerumque citra Kalendas Octobris seminare conuenire,

2 … 3 (section numbers in right margin at lines "autum-" and "atque")

dum sicca tellure licet, dum nubila pendent,

ut prius conualescant radices frumentorum, quam hibernis imbribus aut gelidis pruinisue infestentur. sed quamuis tempestiue sementis confecta erit, cauebitur tamen, ut patentis liras crebrosque sulcos aquarios, quos non nulli elices uocant, faciamus et omnem umorem in colliquias atque inde extra segetes diriuemus. nec ignoro quosdam 4
ueteres auctores praecepisse, ne seminarentur agri, nisi cum terra pluuiis permaduisset; quod ego, si tempestiue conpetat, magis conducere agricolae non dubito. sed si, quod euenit non numquam, seri sunt imbres, quamuis sitienti solo recte semen conmittitur, idque etiam in quibus-

1 abscunduntur (*pr.* u *in* o *corr m. alt.*) S *om.* R *aliquot* tricensimo Am (n *postea exp.*) S trigesimo *uel* tricesimo R 2 nono ds kł S kl A kł *uel* kl. *uel* kal. R 3 intelligi R 5 kł S kalendas A kalendas *uel* kł *uel* kl *uel* kalendarum R nouemb̄r S brumę Sd bruma AR bruimę l 8 pute (˜ *s.* e *scr. m. uet. ut uid.*) A 11 plerunque R circa R *aliquot* kł S kalendas A kł *uel* kl. *uel* klendas R 12 octb̄r S octobris A octobris *uel* octob R 13 *Verg. Georg. 1, 214* 15 gelicidiis gkmst *uett. edd.* quanuis R *plerique* 17 patentis AR patentes S li///ras S 18 hominem (*in* humorem *corr. m. uet.*) omnem *transpos. signo* A 19 colliquias As colli quias S colloquias R 19 atque /// Inde (*etiam* e *et* I *in ras.*) S segetas A diriuemus aclmpqsäü diruemus SA deriuemus dgktü nec *in ras.* S 21 pluu·s (*alt* i *ss. m. uet.*) A 22 competat SAR 23 nunquam R quanuis R *plerique* 24 committitur SAR itque (t *in* d *postea mut.*) S itaque (a *exp.*) A

dam prouinciis, ubi status talis caeli est, usurpatur. nam quod sicco solo ingestum et inoccatum est, proinde ac si repositum in horreo non corrumpitur, atque ubi uenit 5 imber, multorum dierum sementis uno die surgit. Tremelius quidem adseuerat, prius quam inpluuerit, ab auibus aut formicis sata non infestari, dum aestiuis serenitatibus ager aret, idque etiam saepius nos experti uerum adhuc esse conperimus. magis apte tamen in eius modi agris adoreum quam triticum seritur, quoniam folliculum, quo continetur, firmum et durabilem aduersus longioris temporis umorem habet.

Quantum cuique seminis in iugerum adiciendum sit

9 Iugerum agri pinguis plerumque modios tritici quattuor, mediocris quinque postulat; adori modios nouem, si est laetum solum, si mediocre, decem desiderat. nam quamuis de mensura minus auctoribus conuenit, hanc tamen uideri commodissimam docuit noster usus; quem si quis sequi recusat, utatur praeceptis eorum, qui uberem campum in singula iugera tritici, quibus et adori, octo modiis obserere praecipiunt atque hac portione mediocribus agris se-
2 mina praebenda censent. nobis ne istam quidem, quam praediximus, mensuram semper placet seruari, quod eam uariat aut loci aut temporis aut caeli conditio: loci, cum uel in campis uel collibus frumentum seritur atque iis uel pingui-

4 tremelius tremellius **SAR** 5 asseuerat **R** *aliquot* prius *om.*, *s. u. adscr. m. pr.* **S** inpluuerit **SAs** impluuerit **R** impluerit $\mathbf{d}^1$ 6 sata non infestari dũ **S** sat aridu **Aa** sata ridu **R** sata rodi **p** sata edi ubi **g** nox (*corr. m. uet.*) **A** 8 comperimus **SR** comperibus (b *in* m *corr. m. uet.*) **A** apte *ed. Reg. 1496* alte **Slp** alter **AR** alitur **gt** 9 quã tritiũ **S** quam in triticum **AR** quõ **SA** quoniam **s** quom *uel* cum **R** 11 umorem **S** humorẽ **s** umorum **A** humorum **a** *m. rec. in* **A** humorum *uel* humores (-ris) **R**

IX. Quantum cuiusque seminis in iugerũ adiiciendum sit *rubr.* **g** (*add.* cp̃ XIII) **m** (*add.* C. XI) *atr.* **t** De sationis m̃sura *in marg. maiusc. m. alt.* **S** 12 plerunque **R** quatuor *uel* IIII **R** *aliquot* 13 adori (*alt.* i *ss m. uet.*) **A** adorii (ii *in* ei *corr. m. alt.*) **S** adorei **R** si $\mathbf{Sb^2dgkl^2ps^2t}$**üä** sic $\mathbf{Aab^1cl^1mqs^1t}$ 14 quanuis **R** 18 adori **AR** (i *in* ei *corr. m. alt.*) **S** adorei **p** modis (*alt.* i *ss. m. alt.*) **S** (*alt.* i *ss. m uet.*) **A** 22 condicio **A** 23 iis **S** his **AR**

bus uel mediocribus uel macris; temporis, cum autumno aut
etiam ingruente hieme frumenta iacimus, nam prima semen-
tis rarius serere permittit, nouissima spissius postulat; caeli,
cum aut pluuium aut siccum est, nam illud idem quod
prima sementis, hoc quod ultima desiderat. omne autem fru- 3
mentum maxime campo patente et ad solem prono aprico-
que et soluto laetatur; collis enim quamuis granum ro-
bustius aliquanto, minus tamen tritici reddit. densa creto-
saque et uliginosa humus siliginem et far adoreum non
incommode alit. hordeum nisi solutum et siccum locum
non patitur. atque illa uicibus annorum requietum agita- 4
tumque alternis et quam laetissimum uolunt aruum; hoc
nullam mediocritatem postulat, nam uel pinguissima uel
macerrima humo iacitur. illa post continuos imbris, si
necessitas exigat, quamuis adhuc limoso et madente solo
sparseris, iniuriam sustinent; hoc si lutoso conmiseris,
emoritur. siliginis autem uel tritici, si mediocriter cretosus 5
uliginosusue ager est, etiam paulo plus quam, ut prius iam
dixi, quinque modiis ad sationem opus est. at si siccus
et resolutus locus idemque uel pinguis uel exilis est, quat-
tuor, quoniam et e contrario macer tantundem seminis po-
scit, nam nisi rare conseritur, uanam et minutam spicam 6
facit. at ubi ex uno semine pluribus culmis fructificauit,
etiam ex rara segete densam facit. inter cetera quoque
non ignorare debemus quinta parte seminis amplius occu-
pari agrum consitum arbusto quam uacuum et apertum.

1 aut (*in* cū *corr. m. rec.*) **A** 3 De nouiss (*huc usque maiusc.*) ima & prima satione *in marg. m. alt.* **S** 4 illut (t *in* d *mut. m. alt.*) **S** 6 aprico que (co *in ras.*) **S** 7 quanuis **R** *plerique* robostius **As** 13 uel g ut t ut (*sed* ut *ualde sim.*) **A** ut **SR** uel ut q in p 15 quanuis **R** *plerique* 16 sustinent t *ed. Ald.* sustinet **SA** (*uel* substinet) **R** commiseris **SR** commisseris **A** 17 medriocriter (*pr.* r *exp.*) **A** 19 modis (*alt* i *ss. m. alt.*) **Sd** modis (*alt.* i *ss. m. rec.*) **A** 20 quatuor *uel* IIII **R** *aliquot* 21 quō **SA** quom *uel* cum **R** et *om.* bd[1]ms *uett. edd.* tantumdem **A** 23 fructificauit (*pr.* c *et* fi *postea exp.*) **S** fructiuicauit (*pr.* c *et* ui *postea exp.*) **A** fructificauit ðbglmqt fructicauit acd[1]kp 24 densem (*alt.* e *exp. et* a *ss. m. uet.*) **A** 25 quinta parte **S** quintam partem **AR** occupare klt[2]

Atque adhuc de satione autumnali loquimur; hanc enim
7 potissimam ducimus. sed est altera, cum cogit necessitas: semenstrem uocant agricolae. ea locis praegelidis ac niuosis, ubi aestas est umida et sine uaporibus, recte committitur, ceteris admodum raro respondet. quam tamen ipsam celeriter et utique ante aequinoctium uernum conueniet peragere; si uero locorum et caeli conditio patietur, quanto
8 maturius seuerimus, commodius proueniet. neque enim est ullum, sicut multi crediderunt, natura trimenstre semen, quippe idem iactum autumno melius respondet. sed sunt nihilo minus quaedam aliis potiora, quae sustinent ueris tepores, ut siligo et hordeum Galaticum et halicastrum granumque fabae Marsicae. nam cetera robusta frumenta semper ante hiemem seri debent in regionibus temperatis.

Quem ad modum emendetur salsa et uliginosa terra

Solet autem salsam non numquam et amaram uliginem uomere terra, quae quamuis matura iam sata manante noxio umore corrumpit et locis calentibus sine ulla stirpe
9 seminum areas reddit. eam glaebam signis adhibitis notari conuenit, ut suo tempore uitiis eius modi medeamur; nam ubi uel uligo uel alia quae pestis segetem enecat, ibi columbinum stercus uel, si id non est, folia cupressi conuenit spargi et inarari. sed antiquissimum est omnem inde umorem facto sulco deducere; aliter uana erunt praedicta remedia. nonnulli pelle hyaenae satoriam trimodiam uestiunt

2 et est **R** *aliquot* 3 semenstrem **Ad** semestrem **Sps** semenstre **m** triticum semẽstrem **abc** triticum semestrem **gq** triticum semẽstre **k** triticum semestre **ltüă** 4 commituitur **SAR** 5 ceteros **Ad**^{1}**p** 9 trimenstre **R** trimestre **SAb**^{2}**să** tremestre **cq** 10 sed *om.* **SAd**^{1}**s** 12 galatium (c *s.* i *m. uet.*) **A**

Quemadmodum emendatur salsa et uliginosa terra *rubr.* **cq** Quemadmodum emendetur falsa et uliginosa terra cp̃ XIIII° *rubr.* **m** Quemadmodum salsa et uliginosa terra emendetur C. XII *maiusc.* **t** Quemadmodum salsa et uliginosa terra emendatur *rubr* **g** 15 nunquam **R** 16 quanuis **R** *plerique* satam ante (an *s. u. in interuallo scr. m. rec.*) **A** 17 glabrentibus **gktă**^{2} *uett. edd.* 18 eam glaebam *scripsi*: eam glæba **SA** eam gleba **d** ea in gleba **a** eam glebas (uł glabreta *marg.*) **s** eam glabreta **bmă** ea in glabreta **k** eam glabretas **l** ea glabreta **cæpqt** athibitis **A** (at *in* ad *corr. m. alt.*) **S** 20 alia quae **S** aliquæ **A** aliquę **d**^{1} aliqua **R** negat **SAd**^{1}**ă** 24 hræne **A** hyeme **R** *aliquot*

atque ita ex ea, cum paulum inmorata sunt semina, iaciunt
non dubitantes prouentura, quae sic sata sint. quaedam 10
etiam subterraneae pestes adultas segetes radicibus sub-
sectis enecant; id ne fiat, remedio est aquae mixtus sucus
herbae, quam rustici sedum appellant, nam hoc medica-
mine una nocte semina macerata iaciuntur. quidam cucumeris
anguinei umorem expressum et eiusdem tritam radicem di-
luunt aqua similique ratione madefacta semina terrae man-
dant. alii hac eadem aqua uel amurga insulsa, cum coepit
infestari seges, perfundunt sulcos et ita noxia animalia
submouent.

Quem ad modum ad sementem frumenta sint eligenda

Illud deinceps praecipiendum habeo, ut demessis sege-
tibus iam in area futuro semini consulamus. nam quod 11
ait Celsus, ubi mediocris est fructus, optimam quamque
spicam legere oportet separatimque ex ea semen reponere;
cum rursus amplior messis prouenerit, quicquid exteretur,
caphisterio expurgandum erit, et semper, quod propter mag-
nitudinem ac pondus in imo subsederit, ad semen reseruan-
dum. nam id plurimum prodest, quia quamuis celerius
locis umidis, tamen etiam siccis frumenta degenerant, nisi
cura talis adhibetur. neque enim dubium est ex robusto 12

1 immorata R 2 sic (*in* sit *mut. man. uet.*) S siccata Aă sic//ata (s *s. rasuram postea scr.*) d 4 enegant (c *s.* g *m. pr. ut uid.*) S fiant Sas est *om.* (*s. u.* ẽ *adscr. m. rec.*) A succus R *aliquot* 6 cucumeri sanguine (i *s.* e *scr. m. uet.*) S cucumeri sanguini (e *s. ult* i *scr. m rec.*) A 7 mitram (*exp.* et *in in. uers.* tritam *adi. m. rec.*) A 11 submouent gt summouent SAR

Quemadmodum ad semẽtem frumẽta sint eligenda & qd. solum cuiq. frumẽto conueniat C. XIII *maiusc.* t Quemadmodum facta sementi frumenta colenda sint. cp̃ XV *rubr.* m Quemadmodum ad sementem frumenta sint eligenda *rubr.* gq *in marg.* d 12 habeo SAdklst habeto R

13 futura (o *s* a *m. rec*) A consolamus (u *s. alt.* o *m. alt.*) SA 14 quanque R *plerique* 16 quicquit (t *in* d *mut. m. uet.*) A ex·oretur R *aliquot* 17 capisterio R *aliquot* expurdum (gan *ss. m. uet.*) A 19 quanuis R *aliquot* 20 degnerant (e *s.* gn *scr. m. uet.*) A 21 adhibetur S (a *s.* et *adscr. m. rec.*) A adhibeatur R robosto (u *s. alt.* o *m. alt.*) S

semine posse fieri non robustum; quod uero protinus ex leui natum sit, numquam robur accipere manifestum est, ideoque Vergilius cum et alia tum et hoc de seminibus praeclare sic disseruit:

uidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni uis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret, sic omnia fatis
in peius ruere ac retro sublapsa referri.

13 granum autem rutilum si, cum est diffissum, eundem colorem interiorem habet, integrum esse non dubitamus; quod extrinsecus albidum, intus etiam candidum conspicitur, leue ac uanum intellegi debet. nec nos tamquam optabilis agricolis fallat siligo, nam hoc tritici uitium est et, quamuis candore praestet, pondere tamen uincitur. uerum in umido statu caeli recte prouenit et ideo locis manantibus magis apta est. nec tamen ea longe nobis aut magna difficultate requirenda est, nam omne triticum solo uligi-

Quem ad modum facta sementi frumenta colenda sint

14 noso post tertiam sationem conuertitur in siliginem. proximus est his frumentis usus hordei, quod rustici hexastichum, quidam etiam cantherinum appellant, quoniam et omnia animalia, quae ruri sunt, melius quam triticum pascit et hominem salubrius quam malum triticum, nec aliud in egenis rebus magis inopiam defendit. seritur soluta siccaque terra et uel praeualida uel exili, quia constat

1 protenus (e *in* ȷ *mut. m. rec.*) A protenus d[1] ex leui SAa exile R 2 nunquam R 3 uirgilius R *m. rec. in* A 5 *Verg. Georg.* *I*, 197 *sqq.* 6 quodannis SA 9 si cum ks[2]t sic cum *uel* siccum SAas[1] sicc//um d[1] et si cum *uel* et sicum mgq et siccum bcd[2]lpā diffissum glt diffisum S diffusum AR 12 intelligi R tanquam R stabilis S (optabilis *in marg. m. rec.*) A 13 agricollis S agricolli (s *s. u. add. m. uet.*) A quanuis R *plerique* 14 Quemadmodum iacta sementi frumenta colenda sunt *post* uincitur *inser. rubr.* cq *in marg.* d 16 ea *om.* SAd[1]s 18 uliginosa (o *s.* a *m. rec.*) A 19 hexastichum S hexasthicum A exastichum d hexasticum *uel* exasticum R 20 quō SA quem *uel* cum R 22 *post* malum triticum *alterum* pascit *inser.* R (*exc.* p); pascit *s. u. adscr. m. uet.*, *fort. m. pr. in* S *uerba* et hominem *usque ad* triticum *om.* A, *sed in inf. marg.* & hominem sabrius (lu *ss. m. rec.*) quam malum triticum pascit *adscr. m. uet.* 23 genis (e *s. u. ante* g *adscr. m. uet.*) A

arua segetibus eius marcescere; propter quod pinguissimo
agro, cuius nimis uiribus noceri non possit, aut macro,
cui nihil aliud, conmittitur. altero sulco seminari debet 15
post aequinoctium media fere sementi, si laeto solo, si
gracili, maturius. iugerum quinque modios occupabit, id-
que, ubi paulum maturuerit, festinantius quam ullum aliud
frumentum demetendum erit. nam et fragili culmo et nulla
uestitum palea granum eius celeriter decidit isdemque de
causis facilius teritur quam cetera. sed cum eius messem
sustuleris, optimum est noualia pati anno cessare, si mi-
nus, stercore saturare et omne uirus, quod adhuc inest
terrae, propulsare. alterum quoque genus hordei est, quod 16
alii distichum, Galaticum nonnulli uocant, ponderis et can-
doris eximii, adeo ut tritico mixtum egregia cibaria familiae
praebeat. seritur quam pinguissimis, sed frigidis locis
circa Martium mensem; melius tamen respondet, si cle-
mentia hiemis permittit, cum seminatur circa Idus Ianua-
rias. iugerum sex modios postulat. inter frumenta etiam 17
panicum ac milium ponenda sunt, quamuis iam legumini-
bus ea contribuerim, nam multis regionibus cibariis eorum
coloni sustinentur. leuem solutamque humum desiderant
nec in sabuloso solo, sed in harena quoque proueniunt,
modo umido caelo uel riguo solo, nam siccum cretosum-
que reformidant. ante uer seri non possunt, quoniam 18
teporibus maxime laetantur, ultima tamen parte Martii
mensis commodissime terrae conmittuntur. nec inpensa

1 marcescere **gp** *m. rec. in* **A** manascere **A** manescere **S** macescere **R** 2 nimis **SAaδ** nimiis **R** 3 committitur **SAR** 7 nullum (um *exp. et* a *ss. m. alt.*) **A** 8 isdemque **SA** iisdemq; **t** hisdem **s** hisdemque *uel* his denique **R** de *om.* **SAs** 13 disthicum *uel* disticum **R** *plerique* galathicum **R** *aliquot* 16 marciũ **S** 18 modias **A** 19 panicium **s** (*alt.* i *postea exp.*) **A** quanuis **R** *aliquot* 20 ea **Sadgltũ** eam **AR** 21 sustinerentur **Aã** 22 area (n *s. u. inter* e *et* a *scr. m. uet.*) **A** 24 uer seri **Sst** uerseri (*alt.* e *exp. et* a *ss. m. rec.*) **A** uersari **R** quδ **SAa** quom *uel* cum **R** 25 teporibus **gls³tũ** *in marg.* **d** tẽporibus (˜ *postea del.*) **S** temporibus **AR** (*sed* m *postea exp.* s) mai *ut. uid. prius scr. in* **S** 26 committuntur **SAR** impensa **SAR**

De sartione De runcatione

graui rationem cultoris onerant, quippe sextariis fere quattuor iugerum inplent; frequentem tamen exigunt sartionem et runcationem, ut herbis liberentur. ea cum spicas ediderunt, prius quam semina hient aestibus, manu carpuntur, et suspensa in sole cum adsiccuerunt, reconduntur atque
19 ita reposita perennant diutius quam cetera. panis ex milio conficitur, qui ante quam refrigescat, sine fastidio potest absumi. panicum pinsitum et euolutum furfure, sed milium quoque pultem quamuis in copia maxime cum lacte non fastidiendam praebet.

Quod solum cuique legumini conueniat

10 Quoniam de frumentis abunde praecepimus, de leguminibus deinceps disseremus. lupini prima ratio est, quod et minimum operarum absumit et uilissime emitur et maxime ex iis, quae seruntur, iuuat agrum. nam uineis iam emaciatis et aruis optimum stercus praebet ac uel effeto solo prouenit uel repositum in granario patitur aeuum. boues per hiemem coctum maceratumque probe alit, famem quoque, si sterilitas annorum incessit, hominibus com-
2 mode propulsat. spargitur statim ex area, atque id solum omnium leguminum non desiderat requiem in horreo, siue Septembri mense ante aequinoctium seu protinus a Kalendis Octobribus crudis noualibus ingeras, et qualiter-

1 rationem SAc sationem *uel* sartionem R 2 implent AR De sartione. De runcatione *post* implent *rubr. ins.* m rucationem (n *s.* uc *scr. m. rec.*) A 4 aestibus *om.* SAd[1] 5 adsiccuerunt SAs *in marg.* d adsiccauerunt abd[1]m adsiccauerint d[2]ä assiccauerunt kp assicauerint cgqtü iam sicca erunt l recunduntur (*pr.* u *in* o *corr. m. uet.*) S 8 panitium R *aliquot* pinsitum SAd[1]s pinsatum R 9 quanuis R maxime cum lacte *om.* S (*in marg. add. m. rec.*) A

X. De leguminibus *rubr.* q *in marg.* d De satione *rubr.* g De leguminibus et quod solum cuique legumini conueniat C. XIIII t Quod solum cuiq; legumini conueniat cp̄. XVII *post* disseramus *inser. rubr.* m 11 Qm̄ S quō A Quom *uel* Cum R abunde (h *s.* u *praescr. m. rec*) A 12 disseremus S disseramus AR 13 adsumit (b *s.* d *m. rec.*) A adsumit m assumit abl maxume (i *s.* u *m rec.*) A 14 iis Sd his AR iam *om.* SA 15 emaciatis Sp et maceatis A emaceatis *uel* emaceratis R 16 patitur *in ras. scr.*; *antea* positū *fuisse uid* S 20 in horreo *om.* SAd[1] 21 kl̄ S kalendas A kl̄ *uel* kl. R 22 octobribus SA octobris *uel* octob R qualitercunq; R *plerique*

cumque obruas, sustinet coloni neglegentiam. teporem
tamen autumni desiderat, ut celeriter confirmetur, nam si
non ante hiemem conualuit, frigoribus adfligitur. reliquum 3
quod semini superest, in tabulatum, quo fumus peruenit,
optime reponas, quoniam si umor inuasit, uermes gignit;
qui simul atque oscilla lupinorum adederunt, reliqua pars
enasci non potest. id, ut dixi, exilem amat terram et ru-
bricam praecipue, nam cretam reformidat limosoque non 4
exit agro. iugerum decem modiis occupat. ab hoc recte
phaselus terrae mandabitur uel in uetereto uel melius pin-
gui et restibili agro, nec amplius quattuor modiis iugerum
obseretur. similis quoque ratio est pisi, quod tamen faci-
lem et solutam terram desiderat tepidumque locum et
caelum frequentis umoris. eadem mensura iugerum uel
modio minus quam phaselum licet obserere primo tempore
sementis ab aequinoctio autumnali.

Fabae pinguissimus locus uel stercoratus destinetur et 5
si ueteretum erit in ualle situm, quod a superiore parte
sucum accipit. prius autem iaciemus semina, deinde pro-
scindemus terram proscissamque in liram reuocabimus occa-
bimusque, quo altius largiore humo contegatur; nam id
plurimum refert, ut radices enatorum seminum penitus de-
mersae sint. sin autem proximae messis occupandum erit 6

1 negligentiam R 3 conualuit SAad[1]s conualuerit R affligitur R *aliquot* 4 quod (*in fine uersus; exp. et* quo *adscr m. rec.*) A 5 quõ SA quom *uel* cum R 6 adederunt Sqt ædiderunt A edederunt *uel* ediderunt R ederunt ck corroderunt l 7 id *om.* (*s. u add. m. rec*) A elem (xi *s. u. scr. m uet.*) A 9 modiis R modis A (*alt.* i *ss. m. uet.*) S modios cd[2]q 10 terra Aad[1] uetereto R ueterio SAõ uetero a 11 quatuor *uel* IIII[or] R *plerique* modis (*alt.* i *ss. m. uet.*) A 12 obseretur S obseruetur Ad[1] obseritur R 13 desolutam As dessolutam d[1] 14 iugerem (*alt.* e *exp et* u *ss. m. rec.*) A 15 modo S (i *s. alt.* o *m. rec.*) A 16 æquinoctium (um *exp. et* o *ss. m. rec.*) A autumni S (al *ss m. rec.*) Al 17 Fauę A destinetur S destinatur AR 18 siue SA 19 succum R *aliquot* iaciemus t iactemus R alemus SAd[1] 20 procissamque (s *s.* oc *scr. m. rec.*) A in librã (b *postea eras.*) S 21 quo S quod AR largiore *om.* (*in marg. adscr. m rec.*) A

restibile, desectis stramentis quattuor et uiginti uehes ster-
coris in iugerum disponemus dissipabimusque et similiter,
cum semen crudo solo ingesserimus, inarabimus inporci-
tumque occabimus; quamuis sint, qui negent locis frigidis
oportere occari fabam, quia exstantes glaebae a gelicidiis
adhuc eam teneram uindicent et aliquem teporem frigore
7 laboranti praebeant. sunt etiam, qui putent in aruis hanc
eandem uice stercoris fungi; quod sic ego interpretor, ut
existimem non sationibus eius pinguescere humum, sed
minus hanc quam cetera semina uim terrae consumere.
nam certum habeo frumentis utiliorem agrum esse, qui
8 nihil quam qui istam spicam proximo anno tulerit. iuge-
rum agri, ut Tremelio quattuor, ut nobis uidetur, fabae sex
occupant modii, si solum pingue sit, si mediocre, paulo
amplius, eaque nec macrum nec nebulosum locum patitur,
densa tamen humo saepe commode respondet. media se-
menti pars seri et pars ultima debet, quae septimontialis
satio dicitur; tempestiua frequentius, non numquam tamen
9 sera melior est. post brumam parum recte seritur, pessime
uere; quamuis sit etiam trimestris faba, quae mense Fe-
bruario seratur, quinta parte amplius quam matura, sed
exiguas paleas nec multam siliquam facit. ueteres itaque
rusticos plerumque dicentis audio malle se maturae fabalia
10 quam fructum trimestris. sed quocumque tempore anni
seretur, opera danda erit, ut quantum destinauerimus in

1 restibite (*alt.* t *in* l *postea corr.*) **S** (*alt.* t *exp. et* l *ss. m. rec.*) **A** quatuor **R** *aliquot* 2 disperemus (er *exp. et* on *ss. m. rec.*) **A** dissipauimusque **SAam** 3 solo crudo (*transpos. sign. postea pos.*) **A** imporci· tũq; **S** inporcitumque (*alt.* i *exp. et* a *ss. m. rec.*) **A** inporcatumq; **dm** imporcatumq; *uel* importatumq; **R** 4 occupabimus **A** qusnuis **R** 5 occari (up *s.* ca *scr. m. rec.*) **A** extantes **SR** 8 uicem **R** *plerique* si **R** *aliquot* 13 tremelio **SAp** tremellio **R** quatuor *uel* IIII *uel* IIII^or **R** *plerique* fauę **A** 14 modii si **gt** modiis **SAd¹ä** modiis si **cq** modios **abd²ms** modios si **kl** 17 sultuma (i *s. alt.* u *m. rec.*) **A** 18 nunquam **R** 20 quanuis **R** *plerique* faua **A** febroario **A** 23 plerunque **R** dicentes **R** *aliquot* maturae **S** (a *s.* ae *scr. m. rec*) **A** matura **R** *uett. edd.* 24 trimenstris **bdksq** trimestrem *uett. edd.* quocunque **R**

sationem, tantum quinta decima luna, si tamen ea non
transcurret eo die solis radios, quod Graeci *ἀπόκρουσιν*
uocant, si minus, quarta decima utique adhuc lunae cre-
scente lumine spargatur, etiam si confestim totum semen
operiri non poterit. nihil enim nocebitur ei nocturnis rori-
bus aliisue ex causis, dum a pecore et auibus uindicetur.
priscis autem rusticis nec minus Vergilio prius amurga uel 11
nitro macerari eam et ita seri placuit,

laetior ut fetus siliquis fallacibus esset
et quamuis igni exiguo properata maderent.

nos quoque sic medicatam conperimus, cum ad maturi-
tatem perducta sit, minus a curculione infestari. sed et
illud, quod deinceps dicturi sumus, experti praecipimus.
silente luna fabam uellito ante lucem, deinde cum in area 12
exaruerit, confestim, prius quam luna incrementum capiat,
excussam refrigeratamque in granarium conferto; sic con-
dita a curculionibus erit innoxia, maximeque ex legumini-
bus ea sine iumentis teri, sine uento purgari expeditissime
sic poterit. modicus fasciculorum numerus resolutus in 13
extrema parte areae conligetur, quem per longissimum
eius mediumque spatium tres uel quattuor homines pro-
moueant pedibus et baculis furcisue contundant; deinde
cum ad alteram partem areae peruenerint, in aceruum cul-

1 deci//ma A 2 transcurrat (*alt.* a *in* e *postea mut.*) S ΑΠΟΚΡΟΥCΙΝ S αΠΟΚΡΟΥCΙΝ A ἀπόχρουσιν d ἀποχρουσιν s αποχρούσιν k *om uac sp. rel.* R *plerique* 3 deci//ma A luna *post* quarta decima *inser.* R (*exc.* d[1]s) 7 uirgilio R amurca R *aliquot* 8 intro Aā 9 *Verg. Georg. 1, 195 sq.* laetior SAR grandior *codd. Verg.* siquis (li *ss. m. rec.*) A 10 *inter* igni *et* exiguo *ras.* S mader& S 11 comperim; S comperibus A çomperimus R 12 curculione (*in* gurg- *mut. m. alt.*) S 13 praecepimus *uel* praecipiemus R *plerique* 14 fauā̃ (b *s.* u *scr. m. rec.*) A 16 excusam A 17 curculionibus (*in* gurg- *mut. m. alt.*) S ex SR et A 18 siue (u *exp. et* n *ss. m. rec.*) A 19 modius SA 20 conligetur SA colligetur acdqsā conlocetur m collocetur bgklptū 21 quatuor R *aliquot* 22 furcisue SAcκqstū furcisq; ā furcillisue abkmp furcillis l contundant R contundat SAk dein S 23 culmo S (s *ss. m rec.*) A

14 mos regerant. nam semina excussa in area iacebunt, superque ea paulatim eodem modo reliqui fasciculi excutientur, ac durissimae quidem acus reiectae separataeque erunt a cudentibus, minutae uero, quae de siliquis cum faba resederint, aliter secernentur. nam cum aceruos paleis granisque mixtus in unum fuerit congestus, paulatim ex eo uentilabris per longius spatium iactetur, quo pacto palea, quae leuior est, citra decidet, faba, quae longius emittitur, pura eo perueniet, quo uentilator eam iaculabitur.

15 Lentim modo semediata luna usque in duodecimam solo tenui et resoluto uel pingui, sed sicco maxime loco seri conuenit; nam in flore facile luxuria et umore corrumpitur. quae ut celeriter prodeat et ingrandescat, ante quam seritur, fimo arido permisceri debet, et cum ita quatriduo aut quinque diebus requieuerit, spargi. sationes eius duas seruamus, alteram maturam per mediam sementim,
16 seriorem alteram mense Februario. iugerum agri paulo plus quam modius occupat. ea ne curculionibus absumatur — nam etiam dum est in siliqua, exestur — curandum erit, ut cum extrita sit, in aquam dimittatur et ab inani, quae protinus innatat, separetur solida; tum in sole siccetur et radice silphi trita cum aceto adspargatur defriceturque atque ita rursus in sole siccata et mox refrigerata recondatur, si maior est modus, in horreo, si minor, in uasis oleariis salsamentariis-

1 iacebunt **R** iacebant **SA**d^{1} 4 faua **A** resederint **SAt** resederunt **R** 5 acerbos **SA** aceruos **R** aceruus d^{2} 7 longius **SAds** longum **R** iactetur **SAdqs** iacietur **t** iactentur **R** 8 est *om* (ẽ *s. u. add. m. rec.*) **A** decidet **SA** decidit **R** qu//ę **S** 10 Lentim modo semediata *scripsi* (Lentim modo a dimidiata *Schneiderus*): lenti modo semediata **SA** lentẽ modo semediata **a**d^{1} Lentem semente media crescente **R** duodecima **SA** 11 pingius & **SA**$d^{1}s^{1}$ pinguis sed **a** pingui et **R** 15 quatriduo **SAδa** quattuor *uel* quatuor *uel* IIII **R** 17 men///e (s *s. ras. scr. m. uet.*) **A** 18 curculionibus (*in* gurg- *mut. m. alt*) **S** 19 exestur curãdũ **S** exestur|curam dum (*in* exstercorandum *mut. m. rec.*) **A** extercorandum **R** 21 ꝑtinus (i *in* e *postea mut.*) **S** proienus **A** silphi **R** silpi **SAsã** silphii *uett. edd.* 22 ad‹pargatur **SAb** aspargatur d^{1}**k** aspargitur d^{2} spargatur **a** adspergatur **lm** aspergatur **pst** asꝑgitur **cqã** defrigeturque **S** atque **R** æque **SAs** aque **a** 23 recundatur (*pr.* u *in* o *postea mut.*) **S**

que; quae repleta cum confestim gypsata sunt, quandoque in usus prompserimus, integram lentim repperiemus. potest tamen etiam citra istam medicationem cineri mixta commode seruari.

17 Lini semen, nisi si magnus est eius in ea regione, quam colis, prouentus et pretium proritat, serendum non est; agris enim praecipue noxium est. itaque pinguissimum locum et modice umidum poscit. seritur a Kalendis Octobribus in ortum Aquilae, qui est VII Idus Decembris. iugerum agri octo modiis obseritur. non nullis placet macro solo et quam spississimum semen eius conmitti, quo tenuius linum proueniat. idem etiam, si laeto solo seratur mense Februario, decem modios in iugerum iaci oportere dicunt.

18 Sesama, quae rigantur, maturius, quae carent umore, ab aequinoctio autumnali serenda sunt in Idus Octobres. putre solum, quod Campani pullum uocant, plerumque desiderant; non deterius tamen etiam pinguibus harenis uel congesticia humo proueniunt, tantumque seminis quantum milium panicumque, interdum etiam duobus sextariis amplius in iugerum spargitur. sed hoc idem semen Ciliciae Syriaeque regionibus ipse uidi mense Iunio Iulioque conseri et per autumnum, cum permaturuit, tolli.

19 Cicer aut cicercula, quae piso est similis, mense Ianuario aut Februario seri debet laeto loco caelo umido; quibusdam

1 gypta (sa *s.* pt *m. rec.*) A quandoque S (cū̃ *s. u. adscr. m. rec.*) A quandocunq; R 2 lentem R *aliquot* reperiemus S *et* R *aliquot* 5 si *om.* R (*exc.* p) 7 præcipue eṫ *transpos. signo* S 8 kalendis octobribus SA kl̃ (*uel* kl.) octobris (*uel* octobr.) R 9 id. R *plerique* deceb̃ S decembris A decembris *uel* decenb̃r R 10 modis (*alt.* i *s. u.*) S (*alt.* i *ss. m. rec.*) A opseritur SA 11 spissimum Sa committi SAR tenuius *Schneiderus*: tenui ut linū̃ S tenui (e *adscr. m. rec. in fine u*) ut (*postea exp.*) linum A tenue linum R 12 seruatur Ads 14 sesama bs sesema SAalā sesania R 15 octobres SA octobris *uel* octob̃r R 16 pullium S (i *exp. m. rec.*) A 18 congesticia A congestitia SR 21 iulioqu///e S 22 *uerba* et per autumnum cum permaturuit tolli *om.* SAd¹s permaturuit gpt permaturiunt abm permaturuerit ckIq *uett. edd.* maturuerit ā 23 Cicer aut cicercula SAd¹s Cicercula R

tamen Italiae locis ante Kalendas Nouembris seritur. tres modii iugerum inplent. nec ullum legumen minus agro nocet, sed raro respondet, quoniam nec siccitates nec austros in flore sustinet; quae utraque incommoda fere
20 eo tempore anni sunt, quo deflorescit. cicer, quod arietillum uocatur, itemque alterius generis, quod Punicum, seri mense Martio toto potest caelo humido loco quam laetissimo, nam etiam id terram laedit atque ideo inprobatur a callidioribus agricolis; quod tamen si seri debeat, pridie macerandum erit, ut celerius enascatur. iugero modii tres abunde sunt.

21 Cannabis solum pingue stercoratumque et riguum uel planum atque umidum et alte subactum deposcit. in quadratum pedem seruntur grana sex eius seminis Arcturo exoriente, quod est ultimo mense Februario, circa sextum aut quintum Kalendas Martias, nec tamen usque in aequinoctium uernum, si sit pluuius caeli status, inprobe seretur.

22 Ab his leguminibus ratio est habenda napi raparumque, nam utraque rusticos inplent. magis tamen utilia rapa sunt, quia et maiore incremento proueniunt et non hominem solum, uerum etiam boues pascunt, praecipue in Gallia, ubi hiberna cibaria praedictis pecudibus id holus praebet. solum putre et solutum res utraque desiderat
23 nec densa nascitur humo. sed rapa campis et locis umidis laetantur, napus deuexam amat et siccam tenuique propiorem terram; itaque glareosis sabulosisque aruis melior

1 tamen *om.* SA kł nouem̄br S kalendas nouembris A kł (*uel* kl.) nouembris (*uel* nouembr.) R 2 modi S implent SAR 3 qūo SA quom *uel* cum R 4 incommodo (o *in* a *corr. m. pr. ut uid.*) S 8 inꝑbatur S improbatur AR 11 abunde (h *praescr. s. u. m. rec.*) A 12 stercoratūq; triguum A 14 *ante* grana *ras.* S 16 VI aut V R *plerique* kł martias S k̄l martias A kł (*uel* k. *uel* kal.) martii (*uel* mar. *uel* mart.) R 17 improbe R 19 napi S (or; *s.* i *m. rec.*) A naporum R raporumq bgklpt 20 rosticos A implent AR 23 olus R *plerique* 26 laetatur S propriorem Asā 27 terram itaque SR terramque Ad[1]s terram atq; cd[2]qt çlariosis S glariosis A

exit, locique proprietas utriusque semen conmutat; namque in alio solo rapa biennio sata conuertuntur in napum, in alio napus raporum accipit speciem. riguis locis utrumque recte ab solstitio seritur, siccis ultima parte mensis Augusti uel prima Septembris. subactum solum pluribus iterationibus aratri uel rastri largoque stercore satiatum postulant; nam id plurimum refert, non solum quod me- 24
lius ea proueniunt, sed quod etiam post fructum eorum sic tractatum etiam solum segetes opimas facit. iugerum agri non amplius quattuor sextariis raporum seminis obserendum est; quarta parte amplius napi spargendum, quia non in uentrem latescit, sed tenuem radicem deorsum agit.

Atque haec hominum causa serenda censemus, illa deinde pecudum pabulorum genera conplura, sicut Medicam, uiciam, farraginem quoque hordeaciam et auenam, faenum Graecum nec minus eruum et ciceram; nam cetera neque enumerare et minus serere dignamur, excepta tamen cytiso, de qua dicemus in iis libris, quos de generibus surculorum conscripsimus. sed ex iis, quae placent, eximia est 25
herba Medica, quod semel seritur, decem annis omnibus deinde recte quater, interdum etiam sexiens demetitur, quod agrum stercorat, quod omne emaciatum armentum ex ea pinguescit, quod aegrotanti pecori remedium est, quod iugerum eius toto anno tribus equis abunde sufficit; seritur, 26
ut deinceps praecipiemus. locum, in quo Medicam proximo uere saturus es, proscindito circa Kalendas Octobris

1 commutat SAR   3 utrumque R   6 rasti S a *in in. u. scr. et exp. ante lac. membr., sequitur* rastri A   saciatum (c *in* t *mut. m. pr. ut uid.*) S   10 quatuor R *aliquot*   11 napi S napis AR   quia S q A qui R   14 complura R   15 uictam Ad[1] uitiam R *aliquot*   hordeaceam R *plerique*   16 ciceram SA cicerculam *uel* cicerclam *uel* cicerdam R   17 et SAd[1]s nec R *om.* bm   dignamur SAd[1]s dedignamur R   18 iis d his SAR   19 sulculorum (*pr.* l *in* r *mut. m. uet.*) A   sex (x *in* d *mut.*) S (x *exp. et* d *ss. m. rec.*) A   19 iis A is S his R   20 seritur R seruntur SA   decem S X AR   21 quattuor *uel* quatuor R *aliquot*   24 ius to (e *s. u. ante* i *et* to *s. u. post* to *scr. m. uet.*) A   25 pxime (e *exp. et* o *ss. m. uet.*) A   26 kł octobr S kł octob A kł (*uel* kl.) octobris (*uel* octobr.) R

6

et eum tota hieme putrescere sinito, deinde Kalendis Februariis diligenter iterato et lapides omnes elegito glaebasque obfringito, postea circa Martium mensem tertiato et occato. cum sic terram subegeris, in morem horti areas latas pedum denum, longas pedum quinquagenum facito, ut per semitas aqua ministrari possit aditusque utraque parte runcantibus pateat. deinde uetus stercus inicito
27 atque ita mense ultimo Aprili serito tantum, quantum ut singuli cyathi seminis locum occupent decem pedum longum et quinque latum. quod ubi feceris, ligneis rastris — id enim multum confert — statim iacta semina obruantur; nam celerrime sole aduruntur. post sationem ferro tangi locus non debet atque, ut dixi, ligneis rastris sariendus et identidem runcandus est, ne alterius generis herba inuali-
28 dam Medicam peremat. tardius messim primam eius facere oportebit, cum iam seminum aliquam partem eiecerit. postea quam uoles teneram, cum prosiluerit, deseces licet et iumentis praebeas, sed inter initia parcius, dum consuescant, ne nouitas pabuli noceat; inflat enim et multum creat sanguinem. cum secueris autem, saepius eam rigato, paucos deinde post dies, ubi coeperit fruticare, omnis alterius generis herbas eruncato. sic culta sexiens anno demeti poterit et permanebit annis decem.

29 Viciae autem duae sationes sunt: prima, qua pabuli causa circa aequinoctium autumnale serimus septem modios eius in unum iugerum, secunda, qua sex modios mense Ianuario uel etiam serius iacimus semini progenerando.

1 toto S   kl̄ februariis S kl̄ fēb A kl̄ (*uel* kl) febr. (*uel* febrᵘa.) R   2 eligito SAR   3 obfringito d offringito SAR   mar̄t A   8 aprili SAp aprilis *uel* apri. R   9 decem S X (em *ss. m. uet.*) A X R   13 sarciendus R *aliquot*   14 runcundus (*alt* u *in* a *corr. m. uet.*) S rucandus (n *s.* uc *scr. m. rec*) A   herbā̃ A   15 ꝑemat A peremat (*alt.* e *in* ȷ *mut. m. alt.*) S perimat R   messem blmtā   16 aliquam partem *post* prosiluerit *repet.* R (*exc.* d¹s)   17 et *om.* Ap   18 parcius Aklst partius SR   20 rogato (*pr.* o *exp. et* i *ss. m rec.*) A   21 fructificare AR   22 sexies in anno R *aliquot*   23 decem S X^em A X R   24 uitiae A   qua *Ursinus:* quā̃ SA quam R *plerique*   25 seram; A   septem S VII^em A VII R   27 serus (i *s.* ru *scr. m. uet.*) A

utraque satio potest cruda terra fieri, sed melius proscissa,
idque genus praecipue non amat rores, cum seritur. ita- 30
que post secundam diei horam uel tertiam spargendum
est, cum iam omnis umor sole uentoue detersus est, neque
amplius proici debet, quam quod eodem die possit operiri;
nam si nox incessit, quantulocumque umore, prius quam
obruatur, corrumpitur. obseruandum erit, ne ante quintam
et uicesimam lunam terrae mandetur; aliter satae fere
limacem nocere conperimus.

Farraginem in restibili stercoratissimo loco et altero 31
sulco serere conuenit. ea fit optima, cum cantherini hordei
decem modiis iugerum obseritur circa aequinoctium autum-
nale, sed inpendentibus pluuiis, ut consita rigataque imbri-
bus celeriter prodeat et confirmetur ante hiemis uiolentiam.
nam frigoribus cum alia pabula defecerunt, ea bubus cete-
risque pecudibus optime desecta praebetur, et si depascere
saepius uoles, usque in mensem Maium sufficit. quod si 32
etiam semen uoles ex ea percipere, a Kalendis Martiis
pecora depellenda et ab omni noxa defendenda est, ut
sit idonea frugibus. similis ratio auenae est, quae autumno
sata partim caeditur in faenum uel pabulum, dum adhuc
uiret, partim semini custoditur.

Faenum Graecum, quod siliquam uocant rustici, duo 33
tempora sationum habet, quorum alterum est Septembris

1 terre (*alt* e *in* a *mut. m. alt.*) S 2 eius *post* genus *inser.* R (*exc.* d[1]s *uett edd.*) 4 solo (*alt.* o *exp. et* e *ss. m. rec.*) A 6 quantu-locunq; R qua tũ locũ quę S quantũ locũq (n *postea exp*) A 8 uicesimam (c *in* ç *mut m. alt.*) S 9 comperimus AR 10 restibilis SA 11 sulso SA 12 decem S X^{em} A X R 13 impendentibus R 15 bobus R *plerique* 17 uolens (n *postea exp.*) A 18 kl̄ mãr S kl̄ martiis A kl̄ (*uel* kl.) martiis (*uel* martii *uel* mart.) R 20 ratio SA satio R est SA *om* R *post* satio *ins.* A quae autumno sata partim *post* est *om.* SA (*sed in marg cod.* A *m. al. adscr.* qua autumno sata partim ceditur in fenum uel pabulum dũ adhuc uiret partim custoditur) quę *uel* q̃ kmt qua R 21 pabulo cum A 22 quae autumno sata partim (partim *in ras.* S) *post* uiret *inser.* SA partim semini custoditur *om.* SAd[1] 23 siliqua A 24 quarum Ad[1]

propior. seritur primo uel altero sulco mense Martio, ita
ut postulat soli laetitia, quod eadem quattuor modiis, non
numquam et tribus, interdum etiam duobus ac semodio
iugerum occupat.

Quoniam quando quidque serendum sit persecuti su- 11
mus, nunc quem ad modum quotque operis singula eorum,
quae rettulimus, colenda sint demonstrabimus. peracta
sementi sequens cura est sartionis; de qua non conuenit
inter auctores. quidam negant eam quicquam proficere,
quod frumenti radices sarculo detegantur, aliquae etiam
succidantur ac, si frigora incesserint post sartionem, gelu
frumenta enecentur; satius autem esse ea tempestiue run-
cari et purgari. pluribus tamen sariri placet, sed neque 2
eodem modo neque isdem temporibus usque quaque fieri;
nam in agris siccis et apricis, simul ac primum sartionem
pati queant segetes, debere eas permota terra adobrui, ut
fruticare possint. quod ipsum ante hiemem fieri oportere,
deinde post hiemem iterari; in locis autem frigidis et
palustribus plerumque transacta hieme sariri nec adobrui,
sed plana sartione terram permoueri. multis tamen nos 3
regionibus aptam esse hiemalem sartionem conperimus,
dum taxat ubi et siccitas caeli et tepores permittunt, sed
nec istud ubique fieri censemus, uerum incolarum consue-
tudine uti. sunt enim regionum propria munera, sicut

1 uel *om.* A 2 quatuor *uel* IIII R *plerique* modiis d[2]l[2] modis SAR 3 nunquam R

XI. De sartione *rubr.* cgq *in marg.* d De sartione c. XV *maiusc.* t *post* demonstrabimus *titulum inser.*: De sarcione Capitulũ VIII *rubr.* l Quemadmodum et quot opis unumquodq; frumentorũ et leguminũ colatur a c XVIII *rubr.* m 5 quō SA Quoniam blmps Quom *uel* Cum R 6 q̄dē admodũ A qđq; S singula eorum *omiss. s. u. adscr. m. uet.* S 7 rettulimus SAā retulimus R 8 rationis (*in* sationis *corr. m. alt.* *in* sartionis *m. rec.*) A 9 negauit A eam *om.* SA 10 alia quae S 11 frigore (a *s.* e *m. rec.*) A incesserit (n *s.* it *m. rec.*) A sarcionē S 12 negentur A necent˜ d[1] 14 isdem Sa iisdem Ad eisdem ā hisdem *uel* hiisdem R 17 fruticare S fructificare AR fructicare m fructitare b 20 & (*in* sed *mut. m. alt.*) S permoueri S ꝑmoueri Ad[1]s promoueri R remoueri bm 21 comperimus SAR 22 duntaxat R *aliquot*

Aegypti et Africae, quibus agricola post sementim ante
messem segetem non adtingit, quoniam caeli conditio et
terrae bonitas ea est, ut uix ulla herba exeat nisi ex
semine iacto, siue quia rari sunt imbres seu quia qualitas
4 humi sic se cultoribus praebet. in iis autem locis, ubi
desideratur sartio, non ante sunt adtingendae segetes,
etiam si caeli status permittat, quam cum sata sulcos
contexerint. triticumque et adorium, cum quattuor fi-
bras habere coeperint, hordeum, cum quinque, faba et
cetera legumina, cum quattuor digitis a terra exstiterint,
recte sarientur, excepto tamen lupino, cuius semini con-
traria est sartio, quoniam unam radicem habet, quae
siue ferro succisa est seu uulnerata, totus frutex emoritur.
5 quod etiam si non fieret, superuacuus tamen erat cultus,
cum sola haec res adeo non infestetur herbis, ut ipsa her-
bas peremat. at quae aliae segetes uel umidae moueri
possunt, melius tamen siccae sariuntur, quia sic tractatae
non infestantur rubigine; hordeum uero nisi siccissimum
6 tangi non debet. fabam multi ne sariendam quidem pu-
tant, quod et manibus, cum maturuerit, ducta secernatur
a cetera runca et internatae herbae faeno reseruentur.
cuius opinionis etiam Cornelius Celsus est, qui inter ceteras
dotes eius leguminis hanc quoque enumerat, quod sublata
faba faenum ex eodem loco secari posse dicat. sed mihi

1 agricola SAd[1]s agricolatio R sementim SAabms sementem R 2 messem R messe SA messim d[1] adtingit A attingit SR 5 iis d[1] is S his R 6 sarcio A attingendae SR attingenda A 7 permittat Sp permittit AR 8 adoreum R *plerique* quatuor *uel* IIII R *aliquot hic et mox infra* 10 extiterint AR 12 sarcia (o *s. alt.* a *m. rec.*) A quō S qm̃ A quom *uel* cum R 13 ferre (o *s. alt.* e *m. rec.*) A seuulnerata (v *s. u. inter* e *et* u *scr. m. alt.*) S 14 & si S superuacuis S erat SA erit R esset ac 16 peremat (e *in* i *mut. m. alt.*) S perebat (b *exp. et* m *ss. m. rec.*) A at quae *distinxi*: atque *uel* atq; SAR alie *uel* aliȩ R alia S alias Aa emoueri R *plerique* quia S q̧ A quoniam *uel* q̧m̃ *uel* quom R 18 robigine (u *s.* o *m. rec.*) A sicissimum A 21 runca S (tione *ss. m. rec.*) A runcatione R in (*in fine u.* ter *adscr. m. rec.*) A 23 totes (*pr.* t *exp. et* d *ss. m. uet.*) A eius *om.* R 24 faua A messe *uel* inesse *post* faba *inser.* R *om.* SAs

uidetur pessimi agricolae conmittere, ut satis herba proue-
niat; frugibus enim plurimum detrahitur, si relinquitur
runca. neque est rustici prudentis magis pabulis studere 7
pecudum quam cibis hominum, cum praesertim liceat illa
quoque cultu pratorum consequi; adeoque fabam sariendam
censeo, ut existimem debere etiam ter sariri. nam sic
cultam conperimus non solum multiplicare fructum, sed
et exiguam portionem in ualuulis habere fresaeque eius et
expurgatae modium paene tam plenum esse quam integrae,
quoniam uix minuatur mensura detractis putaminibus. at- 8
que in totum, sicut ante iam diximus, hiberna sartio plu-
rimum iuuat diebus serenis ac siccis post brumam con-
fectam mense Ianuario, si gelicidia non sint. ea porro sic
debet fieri, ne radices satorum laedantur et ut potius ado-
bruantur cumulisque exaggerentur, ut latius se frutex culmi
diffundat. id prima sartione fecisse proderit, secunda
oberit, quia cum pullulare desit frumentum, putrescit, si
adrutum est. nihil itaque amplius in iteratione quam 9
remoliri terra debet aequaliter, eamque transacto aequinoctio
uerno statim peragi oportet intra dies uiginti, ante quam
seges in articulum eat, quoniam serius sarta corrumpitur
insequentibus aestiuis siccitatibus et caloribus. subiungenda
deinde est sartioni runcatio curandumque, ne florentem
segetem tangamus, sed aut ante aut mox cum defloruerit.
omne autem frumentum et hordeum, quicquid denique non 10
duplici semine est, spicam a tertio ad quartum nodum
emittit et, cum totam edidit, octo diebus deflorescit ac
deinde grandescit diebus quadraginta, quibus post florem

1 pessimi agricolę R pessime agricola SAaā committere SAR 3 runca SA runcatio R enim *post* neque *inser.* R 5 fauā A 6 sari S 7 cōperimus A comperimus SR 8 et *om.* AR partionem (a *postea in* o *mut.*) A inuualuulis A fresșque S 10 quō SA quoniam ap quom *uel* cum R 11 sarcio Ad 12 iuuet A 15 exagerentur ā[1] exaggerantur SAR culmi SAd[1] humi R 17 obierit A pullulare t pululare R populare s paululū SA paulum a desiit R 18 adobrutum R 20 uiginti Sd xxti A XX R 21 eant R *aliquot* 22 *post* caloribus *tit.* Runcandi ratio *rubr. inser.* l De runcatione c. XVI *maiusc.* t subiugenda A 24 antea R *plerique* 25 quidquid S

ad maturitatem uenit. rursus quae duplici semine sunt, ut faba, pisum, lenticula, diebus quadraginta florent simulque grandescunt.

Pro modo cuiusque agri quot operae desiderentur

12 Et ut iam percenseamus, quot operis in aream perducantur ea, quae terrae credidimus, tritici modii quattuor uel quinque bubulcorum operas occupant quattuor, occatoris unam, sartoris duas primum et unam cum iterum sariuntur, runcatoris unam, messoris unam et dimidiam; in totum summam operarum decem et dimidiam. siliginis modii quinque totidem operas desiderant. seminis modii nouem uel decem totidem operas quot tritici modii quinque postu-
2 lant. hordei modii quinque bubulci operas tres exigunt, occatoriam unam, sartoriam unam et dimidiam, messoriam unam: summam operarum sex et dimidiam. fabae modii quattuor uel sex in uetereto duas operas bubulcorum detinent, at in restibili unam, occantur sesquiopera, sariuntur sesquiopera et una opera iterum, tertium sariuntur una opera,
3 metuntur una: summa fit operarum octo uel septem. uiciae modii sex uel septem in uetereto bubulcorum duas operas uolunt, in restibili unam, item occantur una opera, metuntur una: summa fit operarum quattuor. erui modii quinque totidem operis conseruntur, occantur una, item singulis sariuntur, runcantur, metuntur; quae cuncta sex operas

2 faua A XL ta A

XII. Quemadmodum quot opis iugerum quotq; frumentorum et leguminum colatur pro modo cuiusq; agri (apte d) quot per ea desiderentur (dederent d) *rubr.* gq *in marg.* d Quemadmodũ & quot opis unũ quodq; frumentor; (*huc usque maiusc.*) & leguminum colatur C. XVII t Pro modo cuiusq; agri quod ope desiderentur cp̃ XVIIII° *rubr. mox infra post* credidimus *inser.* m 4 qđ SA 5 quatuor *uel* IIII R *plerique h. l. et sequ.*

6 eperas (*pr.* e *exp. et* o *ss. m. rec.*) A 9 m̃ S modii A modiï *uel* M̊ R nouem quinque A 10 Seminis Sp si seminis AR sesamii *uett. edd.*

11 quot R qđ SA m̃ S mo (dii *ss. m. rec.*) A modii R 14 fauae A 15 ueteretos (s *postea exp.*) A 16 at SAds ac R sesq; opera SAp sesquiopa dt sex qui opera R sex una opera s 17 sariuntur sesquiopera et una opera *scripsi*: sariuntur sex una opera R *om.* SAds sariuntur sesquiopera t tertium *addidi*: *om.* SAR 19 modi S (i *adscr. s. u. m. rec.*) A VII A *et* R *aliquot* 21 modi S (*alt.* i *adscr. m. uet.*) A 23 satiuntur A

occupant. siliquae modii sex uel septem totidem operis
obruuntur, metuntur una. phaseoli modii quattuor obruuntur
totidem operis, occantur una, metuntur una. cicerae 4
uel cicerculae modii quattuor operas bubulcorum tres
postulant, occantur una opera, runcantur una, uelluntur
una: summa fit sex operarum. lentis sesquimodius totidem
operis obruitur, occatur una, saritur duabus, runcatur una,
uellitur una: summa fit operarum octo. lupini modii decem
obruuntur una, occantur una, metuntur una. milii sextarii
quattuor totidemque panici bubulcorum operas occupant
quattuor, occantur operis tribus, sariuntur tribus; quot operis
carpantur, incertum est. ciceris modii tres operis totidem se- 5
minantur, occantur duabus, sariuntur una, runcantur una, uelluntur
tribus: summa fit undecim operarum. lini decem modii
uel octo quattuor iugis conseruntur, occantur tribus, runcantur
una, uelluntur tribus: summa fit undecim operarum.
sesami sextarii sex tribus iugis a proscissione tolluntur,
occantur operis quattuor, sariuntur quattuor et sariuntur
iterum duabus, metuntur duabus: summa fit operarum
quindecim. cannabis seritur, ut supra docuimus, sed in- 6
certum est, quantam inpensam curamque desideret. at Medica
obruitur non aratro, sed, ut dixi, ligneis rastellis.

Iugerum agri eius occant duo, sarit unus, metit unus.
hac consummatione operarum conligitur posse agrum ducen- 7

1 *post* occupant *uerba* desiderant totidem *inser.* R modi S VII A *et* R *aliquot* 2 phasseoli d passeoli A (h *s.* pa *scr. m. uet.*) S phaseli *uel* phasseli *uel* faseli R modi S 4 modi S 5 occantur una opa runcantur una dā occantur opera una runcantur una R occantur opera runcantur una A occantur una S una a 6 VI A 7 operis SAd[1]ā operas R obruitur *add. Maduigius: om.* SAd[1] desiderat *inculc.* R

11 qđ SA 17 sesam///isextarii A tolluntur SAd colluntur q coluntur R 18 *post* occantur *uerba* tribus runcantur una uelluntur tribus sũma fit *c. uu.* 15 *sq. repetita inculc.* SAds 20 XV S sup (ra *ss. m. rec.*) A 21 impensam R 22 atro S (ra *ss. m. rec.*) A set (d *s.* t *m. rec.*) A 23 iuge reum age//is (is *in ras.*) S iugereum agenis (i *s.* g *scr. m. rec.*) A occant duo SA occantur duabus R sarit unus SAd[1] sarit una R metit unus SAd metit una R 24 haec SA colligitur SAR

torum iugerum subigi duobus iugis bouum totidemque bubulcis et sex mediastinis, si tamen uacet arboribus. at ubi sit arbustum, tamen eundem modum Saserna tribus hominibus adiectis adseuerat probe satis excoli. quae nos ratio docet sufficere posse iugum bouum tritici centum uiginti quinque modiis totidemque leguminum, ut sit in assem autumnalis satio modiorum ducentorum quinquaginta et posthac nihilo minus conserantur trimenstrium
8 modii quinque et septuaginta. hoc deinde sic probatur. semina, quae quarto sulco seruntur in iugeribus uiginti quinque, desiderant bubulcorum operas centum decem et quinque; nam proscinditur is agri modus, quamuis durissimi, quinquaginta operis, iteratur quinque et uiginti, tertiatur et conseritur quadraginta. cetera legumina occupant operas sexaginta, id est menses duos. pluuiales quoque et feriarum conputantur, quibus non aratur, dies quinque et quadraginta, item peracta sementi, quibus requiescunt, dies triginta. sic in asse fiunt octo menses et dies decem. supersunt tamen de anno tres reliqui menses et dies quinque et uiginti, quos absumamus aut in satione trimenstrium aut in uecturis faeni et pabulorum et stercoris aliorumque utensilium.

13 Sed ex iis, quae rettuli, seminibus idem Saserna putat

1 bouum SAq boum R 2 arborius S at bt aut SAR 3 tamen *om.* SAd's spaserna SA 4 asseuerat R *aliquot* 5 bouū S bouum qs bouom A boum R triti SA 6 sil A 7 satiq; SA 8 posthac S posthāc A post hęc (*uel* hec) R conserantur p conseran S conserant AR trimens trium S trimenstrium ds trimeastriū ā trimestrium A trimestrium *uel* trimestrum R 10 quanto S (r *s.* n *m. rec.*) A serantur SA 11 desirant (de *ss. m. alt.*) S (de *ss. m. rec.*) A centum decē & quinq. S CX & quinque AR 12 modis A quanuis R *plerique* 15 opes S (ra *ss. m. rec.*) A 16 computantur R quibus non aratur *om.* SAd (*in marg. add.* d *et m. rec. in* A) 17 XL ta A 18 triginta A XXX S XXXta a XXX *uel* triginta R octo menses fiunt *transpos. sign. postea pos.* A 19 relique (*alt.* e *postea in* ȷ *mut.*) S 20 absumimus R *plerique* satinc (o *ut uid. ss.*) S trimenstrium Sacdqs trimestrium (n *s.* es *scr. m. rec.*) A trimestrium R 21 fentet (i *s. pr.* t *m. rec.*) A

XIII. Que legumina agris prosint quęq; noce ant cp̃ XX *rubr.* m Quę legumina prosint agris (*transpos. sign.*) q̃q; noceãt *rubr.* q que legumina agris prosint queq; noceant C. XVIII *mai.* t Que legumina agris prosĩt *in marg.* d 22 his A his *uel* hijs R retuli R *plerique* sementibus Al putet A

aliis stercorari et iuuari agros, aliis rursus peruri et ema-
ciari; stercorari lupino, faba, uicia, eruilia, lenti, cicercula,
piso. de lupino nihil dubito atque etiam de pabulari
uicia, si tamen eam uiridem desectam confestim aratrum
subsequatur et, quod falx reliquerit, prius quam inarescat,
uomis rescindat atque obruat; id enim cedit pro stercore.
nam si radices eius desecto pabulo relictae inaruerunt, 2
sucum omnem solo auferent uimque terrae absument, quod
etiam in faba ceterisque leguminibus, quibus terra gliscere
uidetur, ueri simile est accidere, ut nisi protinus sublata
messe eorum proscinditur, nihil iis segetibus, quae deinceps
in eo loco seminari debent, profuturum sit. ac de iis quo- 3
que leguminibus, quae uelluntur, Tremelius obesse ait
maxime solo uirus ciceris et lini, alterum quia sit salsae,
alterum quia sit feruidae naturae, quod etiam Vergilius
significat dicendo:

urit enim lini campum seges, urit auenae,
urunt Lethaeo perfusa papauera somno.

neque enim dubium, quin et his seminibus infestetur ager
sicut et milio et panico. sed omni solo, quod praedicto-
rum leguminum segetibus fatiscit, una praesens medicina
est, ut stercore adiuues et absumptas uires hoc uelut pabulo
refoueas, nec tantum propter semina, quae sulcis aratri 4

1 aliis stercorari **SA** alii (*uel* ali) et stercorari (*uel* exstercorari) **R** ali *uel* alii **R** *aliquot* 2 uitia **St** eruilia **SA** eruo **R** et uolia s eruo eruilia **A** lente clpt 4 despectā (p *exp.*) **A** 5 falae (*s. ac primum* r, *deinde* x *scr. m. rec.*) **A** macrescat *uel* marcescat **R** *plerique* 7 nisi **As** relicta|et (et *exp. et* e *s.* ta *scr. m. uet.*) **A** inaruerint **R** 8 adsument **A** assument **R** *aliquot* 9 faua **A** 10 uel simile **SA** 11 messes **SA** iis **Sd** is **A** his *uel* hiis **R** segetis **A** 12 iis **S** his **A** his *uel* hiis **R** 13 belluntur **A** (b *in* v *corr. m. alt.*) **S** tremelius **Sp** tremellius **AR** obes ne **A** 14 maxime ait **R** uirtus **A** salse **R** densae **S** dens (e *ss. m. rec.*) **A** 15 *uerba* alterum quia — auenae urunt *om.* **A** *duorum uersuum spat. uac. rel.* sit *om.* **S** uirgilius **R** 17 *Verg. Georg. 1, 77 sq.* 18 u///runt **S** letiteo (it *in* h *corr. m. alt.*) **S** (eti *exp. et* æ *ss. m. rec.*) **A** praeapac (*exp. et* papauera *postea ss.*) **SA** 22 adsumptas **SA** 23 rebeas **S** (b *exp. et* fou *ss. m. rec.*) **A**

conmittuntur, uerum etiam propter arbores ac uirgulta, quae maiorem in modum laetantur eius modi alimento. quare si est, ut uidetur, agricolis utilissimum, diligentius de eo dicendum existimo, cum priscis auctoribus quamuis non omissa res leui tamen admodum cura sit prodita.

De generibus stercoris

14 Tria igitur genera stercoris sunt praecipue, quod ex auibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus confit. auium primum habetur, quod ex columbariis egeritur, deinde, quod gallinae ceteraeque uolucres edunt, exceptis tamen palustribus aut nantibus, ut anetis et anseris; nam id noxium quoque est. maxime tamen columbinum probamus, quod modice sparsum terram fermentare conperi-
2 mus, secundum deinde, quod homines faciunt, si et aliis uillae purgamentis inmisceatur, quoniam per se naturae est feruentioris et idcirco terram perurit. aptior est tamen surculis hominis urina, quam sex mensibus passus ueterescere si uitibus aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat, nec solum ea res maiorem faciet prouentum, sed etiam saporem et odorem uini pomorum-
3 que reddit meliorem. potest et uetus amurga, quae salem non habet, permixta huic commode frugiferas arbores et

1 committuntur **SAR** ag (g *exp. et* c *ss. m. pr.*) **S** 3 utilissimũ **s** utilissimã **SA** utilissimam (m *postea del.*) **d** utilissima **R** 4 quanuis **R** *plerique* 5 non omnes sares **SA** cũ sit **SA**

XIV. De generibus stercoris *rubr.* **q** (*add.* cp̃ XXI) *rubr.* **m** (*praemisso* XXI) *in marg. rubr.* **s** Stercorum gña & stercorandi modos *rubr.* **l**

6 stercoris genera **R** pręcipua **cd**[2]**q** 7 auimus (m *exp. et* b *ss. m. rec.*) **A** omnibus (h *ante* o *et* i *inter* m *et* n *ss. m. rec.*) **A** 8 auitin **A** 10 plaustribus (*corr. m. rec.*) **A** ut **SR** aut **Aa** anetis **A** ///netis (*in ras. antea* i *scr. ut uid.*; *post in ras. m. alt. scr.* A) **S** anatis **R**

nam ///id **S** namdid (*pr.* d *exp.*) **A** 11 tñ **A** tamen **R** autẽ **Sp** 12 terrem (a *s. alt.* e *m. rec.*) **A** cõperimus **SA** comperimus **R** 14 immisceatur **R** quõ **SA** quom *uel* cum **R** per se *om.* **SAR** feruenti///naturae est (us *in ras. scr. m. alt.*) **S** feruentio nature ÷ **A** 15 iccirco **R** *aliquot* 16 passas **cdq**[1] passam **ks** 17 bitib; (b *eras. et* u *in ras. scr. m. alt.*) **S** (b *exp. et* u *ss. m. rec.*) **A** 18 facit **cd**[2]**kqã**

19 adorem **A** uini **R** uitis **SA** 20 uetus//// (*etiam* s *in ras.*) **S** ueter **A** qua (a *in* æ *corr.*) **S** 21 no auet **S**

praecipue oleas rigare, nam per se quoque adhibita multum iuuat. sed usus utriusque maxime per hiemem est et adhuc uere ante aestiuos uapores, dum etiam uites et arbores ablaqueatae sunt. tertium locum optinet pecudum 4 stercus, atque in eo quoque discrimen est, nam optimum existimatur, quod asinus facit, quia id animal lentissime mandit ideoque facilius concoquit et bene confectum atque idoneum protinus aruo fimum reddit. post haec, quae diximus, ouillum et ab hoc caprinum est, mox ceterorum iumentorum armentorumque, deterrimum ex omnibus suillum habetur; quin etiam satis proficit cineris et fauillae, 5 frutex uero lupini succisus optimi sterceris uim praebet. nec ignoro quoddam esse ruris genus, in quo neque pecora neque auis haberi possint; at tamen inertis est rustici eo quoque loco defici stercore. licet enim quamlibet frondem, 6 licet e uepribus et e uiis conpitisque congesta conligere, licet felicem sine iniuria uicini, etiam cum officio decidere et permiscere cum purgamentis cohortis, licet depressa fossa, qualem stercori reponendo primo uolumine fieri praecepimus, cinerem caenumque cloacarum et culmos

1 adibita (h *s.* di *scr. m. alt.*) S 3 æstiuus (*alt.* u *in* o *mut. m. alt.*) pores S aestiuus tempores A uites (e *in ras.*) est (s *exp.*) S est (s *exp.*) S 4 ablaquaeatæ (*alt.* a *del. et* æ *in ras.*) S ablaquæta (a *s.* æt *ss. m. uet.*) A ablaq; ate å oblaqueatę R obtinet R 5 optumum R *aliquot* 6 quia S q A q̃ c q̃m bklmă quoniam adpqs it (t *in* d *postea corr.*) S 7 mandidit (*pr.* di *postea exp.*) S mandat A id̃ ideoque A & pæne Sp 8 *uerba* quae diximus ouillum et ab hoc caprinum *om.* SA quae *uel* que R quidem cqă 9 ceterũ dũ in iumtorũ S ceterũ dum in iumentorum A 10 uillum (s *ss. m. rec.*) A 11 habetur R (a *s.* et *scr. m. rec.*) A habeat˜ (*s.* e *ras.*) S proficit *scripsi*: profuit R ꝓdicit[2] S ꝓdicit A fabillę S 12 sterceris (*ante* s *ras.*) S stercoris AR 13 pecura (o *s.* u *scr. m. rec.*) A 14 habes (h *exp. et* b *in* v *mut. m. alt.*) S aberi (h *ss. m. alt.*) S possint R possent SAd[1] at R ac SA 15 eo stercore (eo *exp.*) A /// stercore S 16 uerprib; (r *exp. et s.* p *ras.*) S uerpribus A et e uiis *om.* R compitisq; *ed. Ald.*: conpitiq. A (i *in* e *mut. m. alt.*) S compitibusq; R colligere SAR 17 felicẽ (*pr.* e *in* ı *mut. m. alt.*) S felicem Aap[1]ă filicem R 19 fossa *om.* SA (*in marg. add. m. rec. in* A) primo lumine S (uo *inter duo uerba ss. m. rec.*) A 20 praecipimus A

ceteraque, quae euerruntur, in unum congerere. sed eodem
medio loco robustam materiem defigere conuenit, namque
7 ea res serpentem noxiam latere in stercore prohibet. haec
ubi uiduus pecudibus ager. nam ubi greges quadrupedum
uersantur, quaedam cottidie, ut culina et caprile, quaedam
pluuiis diebus, ut bubilia et ouilia, debent emundari. ac
si tantum frumentarius ager est, nihil refert genera ster-
ceris separare; sin autem surculo et segetibus atque etiam
pratis fundus est dispositus, generatim quoque reponendum
est, sicut caprarum et auium. reliqua deinde in praedictum
locum concauom egerenda et adsiduo humore satianda
sunt, ut herbarum semina culmis ceterisque rebus inmixta
8 putrescant. aestiuis deinde mensibus non aliter ac si repa-
stines, totum stercilinum rastris permisceri oportet, quo faci-
lius putrescat et sit aruis idoneum. parum autem diligentis
existimo esse agricolas, apud quos minores singulae pecu-
des trigenis diebus minus quam singulas itemque maiores
denas uehes stercoris efficiunt totidemque singuli homines,
qui non solum ea purgamenta, quae ipsi corporibus edunt,
sed et quae colluuies cohortis et aedificii cotidie gignit,
contrahere et congerere possunt. illud quoque praecipien-

1 euerrunt SA congere SAs 2 deficere A (c *in* ç *mut. m. alt.*) S 3 latere *om.* A 4 quadripedum SA 5 quotidie R caprile klp *in marg.* d cȩrilȩ S cærile A cȩsale *uel* cesale R 6 diebus ut R salentibus SA diebus d[1] obilia A (b *in* v *corr. m. alt.*) S debet SA 7 sterceris S (o *s. alt.* e *postea scr.*) A stercoris R 8 separari R 9 prætis S (a *s.* æ *scr. m. rec.*) A 10 & sit ut S et sit ut (s *s.* et *et* c *s.* it *m. rec.*) A 11 concabom SA concaboum d[1] concauum R egerenda R erigenda SAd[1]s[1] eriganda λ assiduo humore R adsiboum mores S adsiboum (duo *s.* ib *scr. m. rec.*) more A 12 immixta R 13 alter (i *ss. m. alt.*) S *om.* A 14 stercilinum bmq sterquilinum l stercilini nũ S istercilinum A stercilinium R arstris A (ar *in* ra *corr. m. alt.*) S quod A 15 arus S 16 aput (t *in* d *postea mut.*) S 17 tricenis R 18 dena SA *post* dena *uerba* repositum annum requieuerit (requiuerit *postea* e *ss.* S) segetibus esse *inculc.* SA (*cfr infra p. 95 u. 1*) uestercori S uerstercori A 19 illi SA 20 colliopes S (uuies *ss. m. rec.*) A cotidie A cotidie cotidie S quotidie R *plerique* 21 contraitere SA Quibus temporibus agri proscindendi sunt *post* possunt *inser. rubr.* q *in marg.* d illut (t *in* d *postea mut.*) S

dum habeo, stercus omne, quod tempestiue repositum anno requieuerit, segetibus esse maxime utile, nam et uires adhuc solidas habet et herbas non creat; quanto autem uetustius sit, minus prodesse, quoniam minus ualeat. itaque pratis quam recentissimum debere inici, quod plus herbarum progeneret, idque mense Februario luna crescente fieri oportere, nam ea quoque res aliquantum faeni fructum adiuuat. de cetero usu sterceris, qualis in quaque re debeat esse, tum dicemus, cum singula persequemur.

Interim qui frumentis arua praeparare uolet, si autumno 15 sementem facturus est, mense Septembri, si uere, qualibet hiemis parte modicos aceruos luna decrescente disponat, ita ut plani loci iugerum duodeuiginti, cliuosi quattuor et uiginti uehes stercoris teneant, et ut paulo prius dixi, non antea dissupet cumulos, quam erit saturus. si tamen aliqua 2 causa eum tempestiuam stercorationem facere prohibuerit, secunda ratio est, ante quam sariat, more seminantis ex auiariis puluerem stercoris per segetem spargere, si et is non erit, caprinum manu iacere atque ita terram sarculis permiscere; ea res laetas segetes reddit. nec ignorare colonos oportere reor, sicuti refrigescere agrum, qui non ster-

1 habeo **R** ueo **SA** *uerba* repositum — esse *om.* **SA** (*cfr supra ad pag. 94 u. 18*) 2 est **R** *aliquot* et *om.* **SA** 3 sotidas **SA** itabet **A** (it *eras. et* h *in ras. scr. m. alt.*) **S** 4 sit **R** sed **SA** quõ **SA** quam **d**[1] quo **a** quom *uel* cum **R** 6 crescene (t *s.* ne *man. rec.*) **A** 7 ea **R** & **S** et (a *s.* t *scr. m. rec.*) **A** res *om.* **SA** 8 usus **R** *plerique* stercoris **AR** 9 cũ **A** (c *in* t *corr. m. uet.*) **S**

XV. Quibus temporibus agri stercorandi sint. cp̃ XXII *rubr.* **m** XXII. Quib; temporib; agri stercorãdi sunt *in marg. rubr.* **s** 11 septembrii **A** uero **R** *aliquot* q'libet **s** q̧libet **A** 12 disputat **SA** 13 duodeuiginti **SAaä** duo et uiginti **R** 15 dissupes (i *s.* u *et* t *s. ult.* s *scr. m. rec.*) **A** dissipet **SR** arturus **SA** 16 eũ **SA** eum **p** *om.* **R** tempestiua ///stercorationem **S** tempestiua astercorationem **A** 17 sariat **SA** sariant **d** sarias **R** minatis **S** (se *s. u. add. m. rec.*) **A** 18 sfarcere (f *in* p *et* c *in* ç *postea mut.*) **S** si et is *uett. edd.*: si et his **R** spetis **SA** 19 nouerit **A** manu iacere **SR** nũ tangere **A** ae. res (h *s. u. ante* ae *scr. m. alt.; supra* r *ras.*) **S** æ res (h *ss. m. rec.*) **A** 21 oportere **AR** (reor *s.* re *scr. m. alt.*) **S** oportet *uett. edd.*

coretur, ita peruri, si nimium sterceretur, magisque conducere agricolae frequenter id potius quam inmodice facere:
3 nec dubium, quin aquosus ager maiorem eius copiam, siccus minorem desideret, alter quod adsiduis umoribus rigens hoc adhibito regelatur, alter quod per se tepens siccitatibus hoc adsumpto largioribus torretur, propter quod
4 nec deesse ei talem materiem nec superesse oportet. si tamen nullum genus stercoris suppetet, et multum proderit fecisse, quod Marcum Columellam patruum meum, doctissimum et diligentissimum agricolam, saepe numero usurpasse memoria repeto, ut sabulosis locis cretam ingereret, cretosis ac nimium densis sabulum atque ita non solum segetes laetas excitaret, uerum etiam pulcherrimas uineas
5 efficeret. nam idem negabat stercus uitibus ingerendum, quod saporem uini corrumperet, melioremque censebat esse materiam uindemiis exuberandis congesticiam uel de uepribus uel denique aliam quamlibet arcessitam et aduectam humum. iam uero et ego reor, si deficiatur omnibus rebus agricola, lupini certe praesidium expeditissimum non deesse; quod cum exili loco circa Idus Septembris sparserit et inarauerit idque tempestiue uomere uel ligone succi-
6 derit, uim optimae stercorationis exhibebit. succidi autem lupinum sabulosis locis oportet, cum secundum florem,

1 stergeretur A (ge *exp. et* co *ss. m. alt.*) S stercoretur R 2 adgricolę (d *exp. m. alt.*) S adgricolae (d *postea exp.*) A immodice SAR 3 nubium A uiuium (*an* nuuem? *in* dubium *mut. m. alt.*) S 4 asuis SA assiduis R 5 adibito A 6 ad hoc SA assumpto R *plerique* largiore R tolleretur SA 7 materiam R *plerique* 8 genus *in. ras. scr.* S et *om.* SAcq 9 marcũ SA M. R colomella S columella A 10 et diligentissimum *om.* A agricola A 11 pabulosis SA cretotis A (t *in* s *mut. m. alt.*) S 12 agnimiũ (g *exp. et* ç *ss. m. uet.*) S 13 pulcerrimas (h *s.* c *scr. m. alt.*) S 14 negat Sā (ba *ss. m. rec.*) A ingere du (*lin. nasal. ss. alt.* e *ss. m. rec.*) A 15 censerat (r *exp.*) A censeat (r *s.* ea *scr. m. rec.*) A 16 congestigiam SA 17 ueprius (*sub. pr.* u *ras.*; b *s.* iu *scr. m. alt.*) S uæprius A aliquālibet SA aduecta A 18 et aā ut SAR deficiat R 20 exilii sola SA arserit S (sp *adscr. m. rec.*) A 21 inaraueĩt q inarauit SAacd[2]kl inaruerit bmp inaruĩt ā inaruauit d[1] ĩaraũ s succederit A (*pr.* e *in* ı *mut. m. alt.*) S

lubricosis, cum tertium egerit. illic, dum tenerum est, conuertitur, ut celeriter ipsum putrescat permisceaturque gracili solo, hic iam robustius, quod solidioris glaebas diutius sustineat et suspendat, ut eae solibus aestiuis uaporatae resoluantur.

Atque haec arator exsequi poterit, si non solum, quae 16
rettuli genera pabulorum prouiderit, uerum etiam copiam faeni, quo melius armenta tueatur, sine quibus terram commode moliri difficile est, et ideo necessarius ei cultus est etiam prati, cui ueteres Romani primas in agricolatione tribuerunt, nomen quoque indiderunt ab eo, quod proti- 2
nus esset paratum nec magnum laborem desideraret. Marcus quidem Porcius et illa conmemorauit, quod nec tempestatibus adfligeretur ut aliae partes ruris minimeque sumptus egens per omnis annos praeberet reditum neque eum simplicem, cum etiam in pabulo non minus redderet quam in faeno. eius igitur animaduertimus duo genera, quorum 3
alterum est siccaneum, alterum riguum. laeto pinguique campo non desideratur influens riuos, meliusque habetur faenum, quod suapte natura sucoso gignitur solo, quam quod inrigatum aquis elicitur; quae tamen sunt necessariae, si macies terrae postulat. nam et in densa et resoluta humo, quamuis exili, pratum fieri potest, cum facultas inrigandi datur, ac nec campus concauae positionis esse

1 rubricosis **R** egerit florem **R** 2 permisceatur (q; *ss. m. rec.*) **A** 3 quo **Sp** 4 eae **d** ae **S** æ **A** ee *uel* ea e *uel* he **R** uapora atere soluant' **A**

XVI. Quem ad modum ex aruo prata fiunt cp̄ XXIII *rubr.* **m** Quemadmodum ex aruo prata fiant *rubr.* **q** (*add.* XXIII) *in marg. rubr.* **s** *in marg.* **d** 6 orator (pr. o *in* a *postea mut.*) **S** exsequi **al** exequi **SAR** 7 retuli **R** *plerique* 8 tuaetu (*in* tueatur *mut. m. alt.*) **S** (a *s.* e *et* r *s.* u *scr. m. rec.*) **A** 9 cōmodeliri **A** 10 romiani (*pr.* i *postea exp.*) **A** primas *om.* **A** 12 marcus **SA** M. **R** 13 commemorauit **SAR** 14 affligeretur **R** *plerique* minimique **l** *uett. edd.* 15 egens **R** eroris **SA** 18 sincanteum **SA** ////lterū (a *in ras. scr. m. alt.*) **S** 19 desideretur **SA** riuus **R** melius **SA** 20 suapte (suate **A**) natur aquis et eligitur *om. cett.* **SA** succoso *ed. Ald.*: suco (*uel* succo) suo **R** 21 irrigatum **l** irrigatur **R** 22 inde et resolata **S** (nsa *s.* de *et* u *s. pr.* a *scr. m. rec.*) **A** 23 quanuis **R** *plerique* exili **S** exilii **A** exile **R** patu **SA** 24 irrigandi **R** neae **SA** concaba (b *in* v *postea mut.*) **S** concaua **A**

7

neque collis praeruptae debet: ille ne conlectam diutius contineat aquam, hic ne statim praecipitem fundat. potest tamen mediocriter adcliuis, si aut pinguis est aut riguus 5 ager, pratum fieri. at planities maxime talis probatur, quae exigue prona non patitur diutius imbres aut influentis riuos inmorari, sed ut quis eam superuenit umor, lente proripit. itaque si palus in aliqua parte subsidens restagnat, sulcis deriuanda est, quippe aquarum abundantia atque penuria graminibus aeque est exitio.

Quem ad modum facta prata colantur

17 Cultus autem pratorum magis curae quam laboris est. primum ne stirpes aut spinas ualidiorisue incrementi herbas inesse patiamur, atque alias ante hiemem per autumnum exstirpemus, ut rubos, uirgulta, iuncos, alias sic uellamus, ut intuba ac solstitialis spinas; ac neque suem uelimus inpasci, quoniam rostro suffodiat et cespites excitet, neque pecora maiora, nisi cum siccissimum solum est, quia udo demerguntur ungulae et adterunt scinduntque 2 radices herbarum. tum deinde aspriora et pendula

1 debent SA collectam SAR 2 hic ne R igne A (ig *exp. et* hic *ss. m. alt.*) S fundant Sa fundent (e *exp. et* a *ss. m. rec.*) S 3 acliuis SAs adcliuis *uel* accliuis R si *om.* A 4 at R ad SA ac a *om.* p 5 exigua A ꝑno (o *in* a *corr. m. alt.*) S 6 immorari SAR s& (d *adscr. m. alt.*) ut S s et ut A aut si R supuenerit A 7 ꝑrepit (epit *in ras.*) A proripiat ā prorumpit s //////// Itaque (Ita *in ras.*) S im A restagnant SA 8 deriuanda R erituanda SA dirimenda cq *in marg.* ā quippe R qui et SA abundantiaq; penuria SA XVII. Quemadmodum facta prata colantur *rubr.* q (*add.* cp̄ XXIIII) m (*praemisso* XXIIII) *in marg. rubr.* s *in marg.* d 10 pretorū (e *exp. et* a *ss. m. alt.*) S prætorū (a *s.* æ *scr. m. rec.*) A 11 spinas R cineras SA ualidiorisq; R 12 haer S (h *exp. et* v *ss. m. rec.*) A alias per R 13 extirpemus R *plerique* rubus A uirgultas SA iunccos S iuncus A 14 sic uellamus ut *scripsi*: sigilla///| mus u (t *ss. m. rec.*) S sigillā usu A si uellamus ut R ac *om.* SA spinas *om.* SA nequem SA 15 suuen (*in* suem *corr. m. alt.*) S suuem (*pr.* u *exp. et* r *ss. m. rec.*) A inparci A quō SA qm̄ *uel* quom *uel* cum R suofodiat SA cespitem SA 16 solum est *om.* A 17 est *om.* S quiaudo SA quando A demergunt ungulas R adterunt qsā atterunt SAR scindunt neque SA 18 iter|erbarū (iter *exp.*; *in marg.* h *scr. ante* e *m. alt.*) S it herbarū A aspriora SA asperiora clq *in marg.* d macriora ad¹ps *uett. edd.* maiora ā pedula A

loca mense Februario luna crescente fimo iuuanda sunt, omnesque lapides et si qua obiacent falcibus obnoxia conligi debent ac longius exportari submittique pro natura locorum aut temperius aut serius. sunt etiam quaedam prata situ uetustatis obducta, quibus mederi solent agricolae ueteres uel eraso musco seminibusque de tabulato superiectis uel ingesto stercore, quorum neutrum tantum prodest, quantum si cinerem saepius ingeras; ea res muscum enecat. at tamen pigriora sunt ista remedia, cum sit effica- 3
cissimum de integro locum exarare. sed haec, si prata adcessimus, facere debemus; sin autem noua fuerint instituenda uel antiqua renouanda — nam multa sunt, ut dixi, quae neglegentia exolescant et fiant sterilia, eaque expedit interdum etiam frumenti causa exarare, quia talis ager post longam desidiam laetas segetes adfert — igitur 4
eum locum, quem prato destinauerimus, aestate proscissum subactumque protinus per autumnum rapis uel napo uel etiam faba conseremus, insequente deinde anno frumento, tertio diligenter arabimus omnesque ualidiores herbas et rubos et arbores, quae interueniunt, radicitus exstirpabimus, nisi si fructus arbusti id facere nos prohibuerit. deinde uiciam permixtam seminibus faeni seremus, tum glaebas sarculis resoluemus et inducta crate coaequabimus

1 iuuandae (ae *in* a *corr.*) **S** 2 noxia **S** ñ iam **A** colli (gi *add. m. rec.*) **A** colligi **SR** 3 summittiq; **AR** (*pr.* m *in ras.*) **S** 4 autẽperius (*alt.* t *ss. m. alt.*) **S** auĩ perius **A** 6 ueteres *scripsi:* ueteri **SAR** *om.* **s** musto **R** *aliquot* 9 ac **SAd²å** pigridiora **A** sunt *om.* **SA** 11 adcessimus **SA** accessimus **k** arcessimus *in marg.* **b** accepimus **l** cepimus **R** si **A** 13 negligentia **R** isterilia **S** 14 infrumenti **SA** 15 ager **R** ag̃ **S** ac **A** affert **R** *plerique* 16 patro (*in* prato *corr. m. alt.*) **S** (*in* prato *corr. m. rec.*) **A** pratum **R** 17 protinus **SA** sepius **R** auctus **SA** 18 faua **A** 19 ambimus **S** (ra *s.* m *scr. m. rec.*) **A** itherbas **A** ///herbas (h *in ras.*) **S** 20 radicitus **R** radicib; **SAa¹** exstirpauimus **A** extirpauimus **S** extirpabimus **R** 21 si *om.* **SA** id *post* arbusti *om.*, *post* nos *inculc.* **SA** prohi (b *s. u. add. m. alt.*) **S** phi (buerit *add. m. rec.*) **A** 22 permiatam (*pr.* a *in* x *mut.*) **S** (x *s. pr.* a *m. rec.*) **A** cum **SAp** 23 industa grate **S** (c *s.* s *et s.* g *scr. m. rec.*) **A** coiaquauimus **S** (ae *s.* ia *scr. m. rec.*) **A**

[redacted]

grumosque, quos ad uersuram plerumque tractae faciunt crates, disiciamus ita, ne cubi ferramentum faenisecis
5 possit offendere. sed eam uiciam non conuenit ante desecare, quam permaturuerit et aliqua semina subiacenti solo iecerit. tum faenisecas eam oportet recidere ac deinde rigari, si fuerit facultas aquae et si tamen terra densior est; nam in resoluta hmuo non expedit inducere maiorem uim riuorum, prius quam conspissatum fuerit et herbis conligatum solum, quoniam impetus aquarum proluit terram
6 nudatisque radicibus gramina non patitur coalescere. propter quod ne pecora quidem oportet teneris adhuc et subsidentibus pratis inmittere, sed quotiens herba prosiluerit, falcibus desecare; nam pecudes, ut ante iam dixi, molli solo infigunt ungulas atque interruptas non sinunt herbarum radices serpere et condensari. altero tamen anno minora pecora post faenisicia permittemus admitti, si modo siccitas et conditio loci patietur. tertio deinde cum pratum solidius ac durius erit, poterit etiam maiores recipere pecudes. sed in totum curandum est, ut secundum Fauonii exortum mense Februario circa Idus inmixtis seminibus

1 plerunque **R** tracie **SA** 2 gratas **S** (c *s.* g *m. rec.*) **A** disiciamus *scripsi praeeunte Pontedera:* assicamus **SAcq** adsiccamus **abdmãõ** dispiciemus **ps** addespiciemus **l** fęnisecis *uel* fenisecis **R** feni (fęni **S**) sepes **SAp** 3 ea uicinã **A** 5 faenisecas eam oportet recidere ac deinde rigari *scripsi:* fenisece (*alt.* e *in* ȝ *mut. m. alt.*) as oport& inducere ac recidere rigari deinde /// **S** faniseceas oportet inducere ac recidere rigari deinde **A** foenisecum (*uel* fenisecum; *sed* foenicerum **d**[1] feniseccas **k** fenisecas **l**) messorem oportet inducere ac deinde religare rigari deinde **R** *post* inducere *uerba* maiorem uim riuorum *add.* **qã** 6 et *om.* **Aδ** 7 est *om.* **SA** 8 fuerit *om.* **SAd**[1]**s** 9 conligatum **Sa** conligatu **A** colligatum **R** quõ **SA** cum **R** 11 ne **SA** nec **R** subsidientibus (i *post* d *exp.*) **A** 12 inmittere sed (sed *in ras. scr. m. alt.*) **S** inmitteres et **A** immittere sed **R** 14 infigunt **R** infingunt **ab** infugunt (*ut uid.;* infligunt *m. alt.*) **S** infunt (ind *ss. m. rec.*) **A** herbarum *om.* **SA** 15 alte **S** (ro *s. u. add. m. rec.*) **A** 16 faenisi//cia **S** fænisicia **A** foenisticia **d**[1] fenisicia *uel* fenisitia **R** 17 conducio **S** conductio **A** paciet˜ **S** tertio (t *in ras. scr.;* antea n *ut uid.*) **S** 18 poterit *om.* **SA** 19 fauunt (*in* fauoni *mut. m. alt.*) **S** fauont (i *s.* t *m. rec.*) **A** faonii **d** 20 exorsũ **S** (t *s.* s *m. rec.*) **A** fruario (ru *in* eb *mut. m. alt.*) **S** immixtis **R** *plerique*

faeni macriora loca et utique celsiora stercorentur. nam editior cliuus praebet etiam subiectis alimentum, cum superueniens imber aut manu riuos perductus sucum stercoris in inferiorem partem secum trahit. atque ideo fere prudentes agricolae etiam in aratis collem magis quam uallem stercorant, quoniam, ut dixi, pluuiae semper omnem pinguiorem materiam in ima deducunt.

Faenum autem demetitur optime ante quam inarescat; 18
nam et largius percipitur et iucundiorem cibum pecudibus praebet. est autem modus in siccando, ut neque peraridum neque rursus uiride conligatur, alterum quod omnem sucum si amisit, stramenti uicem optinet, alterum si nimium retinuit, in tabulato putrescit ac saepe, cum concaluit, ignem creat et incendium. non numquam etiam, cum faenum cecidimus, imber oppressit; quod si permaduit, inutile est udum mouere, meliusque patiemur superiorem partem sole siccari. tunc demum conuertemus et utrimque siccatum 2
coartabimus in strigam atque ita maniplos uinciemus. nec omnino cunctabimur, quo minus sub tectum congeratur, uel si non conpetet, ut aut in uillam faenum portetur aut in

1 faen (i *s. u. add. m. alt.*) **A** fen (r *s.* e *m. rec. ut uid.*) **A** 3 riuos **SAR** riuo **dlp** riuus **t** perductus **SAt** perducto **R** 4 interiorē **S** 5 aratis (n *s. alt.* a *m. uet.*) **S** 6 stercorant (r *ex* l *fact. ut uid.*) **S** quŏ **SA** cum *uel* quā̆ **R**

XVIII. Quemadmodum succisum (succis **dq**) foenum tractari et condi debeat *rubr.* **q** *in marg.* **d** (*add.* c̄. XXV) *rubr.* **m** (*add.* C. XXIII) **t** (*praemisso* XXV) *in marg. rubr.* **s** 8 demetiet˜ **S** arescat **SA** 9 iocundiorem **R** *plerique* 11 sursus (*pr.* s *in* r *mut. m. uet.*) **S** colligatur **R** condatur **lmp** *in marg.* **b** collegatur **Ad**[1] colleat˜ (e *in* ı *mut. et* g *ss. m. alt.*) **S** alter alterĭ (ĭ *in* ŭ *mut. m. alt.*) **S** altera iterŭ **A** omne **A** (ẽ *m. alt.*) **S** 12 optinet **SAad** obtinet **R** retinu//t (ı *in ras. m. alt.*) **S** 13 caluit **SAc** 14 nunquam **R** num (q *s. u. add. m. alt.*) **S** nŭ (quam *adscr. m. rec.*) **A** cecidimus **R** cedimus **Aa** cędimus **ds** cendimus (n *postea exp.*) **S** condimus **ā** 15 imper *m. pr. ut uid.* **S** ///udum **S** udŭ **Akqt** ut dum **R** dum **blm** *om. uac. sp. rel.* **c** 16 patiemus (s *in* r *corr. m. uet.*) **S**

17 *uerba* siccari tunc demum conuertemus et utrimque *om.* **SA** utrimque *Ursinus:* utrunque **R** 18 striga **SAaks** manimiplos (mi *postea exp.*) **SA** manipulos **R** 20 competet **SAR** oportetur (*pr.* o *postea exp.*) **A**

[redacted]

maniplum conligatur, certe quicquid ad eum modum, quem debet, siccatum erit, in metas exstrui conueniet eas-
3 que ipsas in angustissimos uertices exacui. sic enim commodissime faenum defendetur a pluuiis, quae etiam si non sint, non alienum tamen est praedictas metas facere, ut si quis humor herbis inest, exsudet atque excoquatur in aceruis. propter quod prudentes agricolae quamuis iam inlatum tecto non ante conponunt, quam per paucos dies temere congestum in se concoqui et deferuescere patiantur.

De area constituenda

Sed iam faenisicia insequitur cura messis, quam ut recte possimus percipere, prius instrumenta praeparanda
19 sunt, quibus fruges coguntur. area quoque si terrena erit, ut sit ad trituram satis habilis, primum radatur, deinde confodiatur, permixtis paleis cum amurga, quae salem non accepit, extricetur, nam ea res a populatione murum formicarumque frumenta defendit; tum aequata pauiculis uel molari lapide condensetur et rursus superiectis paleis inculcetur atque ita solibus siccanda relinquatur. sunt ta-

1 manipulum **AR** colligatur **SAR** quidquid **S** 2 siccatur **SA** exstrui **A** extrui **SR** 3 cōmodisse (in *s. u. praemisit m. rec.*) **A** 4 defenditur **R** 6 exsudet atque *om.* **SA** excoquatur (c *in ras.*) **S** 7 quanuis **R** *aliquot* 8 inlatum **SAadsā** illatum **R** conponunt **S** conpunúnt (*pr.* u *in* o *mut. m. rec.*) **A** componunt **R** p aucos (aucos *in* aliquos *corr. m. alt.*) **S** 9 defuruescere **A** (*pr.* u *in* e *postea mut.*) **S** ratiantur (r *in* p *postea mut.*) **S**

XX De area constituenda *maiusc. rubr.* **S** De area constituenda *rubr.* **A** (*abhinc incipiunt capitulorum tituli in* **SA**) De area constituenda *rubr.* **q** *in marg.* **d** (*add.* C. XX4) **t** (*add.* c̄p̄. XXVI *et infra ante* Area quoque *pos.*) *rubr.* **m** De area construenda *rubr.* **c** XXVI. De Area constituenda *in marg. rubr.* **s** De curatione messis **t** 10 sed iam **SAs** sed etiam **R** insequitur **S** sequitur **AR** XIX. 12 terna **SA** 13 at **A** (t *in* d *postea mut.*) **S** 14 confodiatur **R** conficiatur **SA** paruixtis **SA** cum **R** et **SA** amurca **R** *plerique* 15 adcepit (d *in* c *postea corr.*) **S** extricetur *scripsi:* et rigetur **SAkp** *in marg.* **bd** extringetur **R**

populatio (ne *s. u. postea add.*) **SA** murū **A** (i *inter* r *et* u *postea inculc.*) **S** murum **R** formicarumiue **S** (q *ss. m. rec.*) **A** 17 condenset torrens supiectis **A** (*sup. rre ras.*) **S** inculcetur **A** 18 solidib; sic siccanda **S** solidib; siccandi (a *s. ult.* i *m. rec.*) **A**

men, qui prati subiacentem Fauonio partem triturae de- 2
stinant areamque demessa faba et iniecta expoliunt; nam
dum a pecudibus legumina proculcantur, etiam herbae
ungulis adteruntur, atque ita glabrescit et fit idonea fru-
mentis area.

Sed cum matura fuerit seges, ante quam torreatur 21
uaporibus aestiui sideris, qui sunt uastissimi per exortum
Caniculae, celeriter demetatur; nam dispendiosa est cunc-
tatio, primum quod auibus praedam ceterisque animali-
bus praebet, deinde quod grana et ipsae spicae culmis
arentibus et aristis celeriter decidunt. si uero procellae 2
uentorum aut turbines incesserunt, maior pars ad terram
defluit, propter quae recrastinari non debet, sed aequaliter
flauentibus iam satis, ante quam ex toto grana indurescant,
cum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est,
ut potius in area et in aceruo quam in agro grandescant
frumenta; constat enim, si tempestiue decisa sint, postea
capere incrementum. sunt autem metendi genera conplura.
multi falcibus ueruculatis atque iis uel rostratis uel denti- 3
culatis medium culmum secant, multi mergis, alii pectini-

1 prati subiacentem Fauonio *Schneiderus*: pratis obiacentem fabonio **A** (b *in* v *mut. m. alt.*) **S** pratis obiacente fauonio **R** 2 areaq; **SAā** iniecta **SA** lecta **R** expoliunt *uel* expolliunt **R** exolunt **A** (c *s.* o *m. alt.*) **S** 3 pcucantur (l *s.* uc *m. alt.*) **S** etiam herbes **SA** herbae etiam **R** atteruntur **R** adterunt **A** atterunt **S** 4 clabrescit **R** clauescit **SAad**[1] glabrescat **t** durescit **s** idona (e *postea s.* na) **SA** XX. De messe facienda *rubr.* **cq** *in marg.* **d** (*add.* XVII) *in marg. rubr.* **s** (*add.* cp XXVII) *rubr.* **m** De messe faciēnda frumētisq; terēdis & expurgādis. C. XXV **t** 6 seces **SA** 7 ut pauoribus **SA** ortum **R** 8 demetur **SA** 10 ipsa|ae **A** 11 uero *om.* **S** *post* pcelle *inculc.* **A** 12 turbinib; **SA** incesserunt **SAd** incesserint **R** 13 propter *om.* **SA** equaliter **R** ea qualiter **SAd**[1] et qualiter **s** 16 aceruo (acerbo, *sed* b *postea in* v *mut.* **S**) quam in agro **SAt** in aruo quam in aceruo et in agro **R** in aceruo quam et in agro **l** 18 *post* incrementum *tit. inculc.* Quē ad modū metamur frumenta XXVII *in marg. rubr.* **s** Quo modo aratura fieri debeat cp XXVIII *rubr.* **m** complura **SAR** 19 uerutulatis **SA** uericulatis **R** iis **S** his **A** his *uel* hiis **R** rostratis **acd** *ed. Ald.* nostratib; **SAR** *uett. edd.* 20 mergi ta pectinib; **SA**

bus spicam ipsam legunt, idque in rara segete facillimum, in densa difficillimum est.

Quo modo areaturae fieri debeant

Quod si falcibus seges cum parte culmi demessa sit, protinus in aceruum uel in nubilar congeritur et subinde 4 opportunius solibus torrefacta proteritur. sin autem spicae tantum modo recisae sunt, possunt in horreum conferri et deinde per hiemem uel baculis excuti uel exteri pecudibus. at si conpetit, ut in area teratur frumentum, nihil dubium est, quin equis melius quam bubus ea res conficiatur et, si pauca iuga sunt, adicere tribulam et traheam possis, quae res utraque culmos facillime conminuit. ipsae autem spicae 5 melius fustibus tunduntur uannisque expurgantur, at ubi paleis inmixta sunt frumenta, uento separantur. ad eam rem Fauonius habetur eximius, qui leuis aequalisque aestiuis mensibus perflat; quem tamen opperiri lenti est agricolae, quia saepe, dum expectatur, saeua nos hiems deprendit. itaque in area detrita frumenta sic sunt aggeranda, ut omni flatu possint excerni. at si conpluribus diebus undique silebit aura, uannis expurgentur, ne post nimiam uentorum segnitiem uasta tempestas inritum faciat totius anni 6 laborem. pura deinde frumenta, si in annos reconduntur,

1 alegunt SA idq; aklt ideoq; SAR itaq; p 2 inest SA Quemadmodū areaturę fieri debeāt *rubr.* q Quom̄ areature fieri debent *in marg.* d Quō arature fieri debent *rubr.* c 3 seçes S dimissa Adā demissa s dimessa a 5 opportunius s oportunius R opportunis S oportunis At oportunus ā solidibus SA spica & SA 8 ad A (d *in* t *postea mut.*) S ac R competit ut R competitur S cōperitur (t *s.* r *m. rec.*) A 10 adiicere R *aliquot* tribulam R tribulare SA traheam *scripsi* (traham *uett. edd.*): trahere SAR quā res utrasq. S 11 comminuit SAR 12 cuduntur SAā aut SA 13 immixta R frumento uenta uento SA seperantur R *plerique* 14 ęqualisq; ęstiuis ds aequalis quaestiuis S (e *s.* uae *adscr. m. rec.*) A equalisue estiuis R 15 opperiri Ss operiri R operi A 16 saepe *om.* R expetatur SA saeua SA seua *uel* sęua R seuera b sceua s sepius akp hiemis SA 17 egeranda *uel* agerenda R *aliquot* 18 ad A (d *eras. et* t *scr. m. alt.*) S compluribus SAR diebusq (q *postea exp.*) A 19 manib; SA possint A 20 irritum R iaci ad A potius SA 21 sic R *plerique* recunduntur (*pr.* u *postea in* o *mut.*) S

reteri debent, nam quanto sunt expolitiora, minus a curculionibus exeduntur; sin protinus usui destinantur, nihil adtinet repoliri, satisque est in umbra refrigerari et ita granario inferri. leguminum quoque non alia cura est quam reliquorum frumentorum, nam ea quoque uel *** conduntur. atque hoc supremum est aratoris emolumentum percipiendorum seminum, quae terrae crediderit.

Sed cum tam otii quam negotii rationem reddere 21
maiores nostri censuerunt, nos quoque monendos esse agricolas existimamus, quae feriis facere quaeque non facere debeant. sunt enim, ut ait poeta, quae

festis exercere diebus
fas et iura sinunt: riuos deducere nulla
religio uetuit, segeti praetendere saepem,
insidias auibus moliri, incendere uepres
balantumque gregem fluuio mersare salubri.

quamquam pontifices negant segetem feriis saepiri debere; 2
uetant quoque lanarum causa lauari oues nisi si propter medicinam. Vergilius, quod liceat feriis flumine abluere gregem, praecipit et idcirco adicit fluuio mersare salubri, id est salutari; sunt enim uitia, quorum causa pecus utile sit lauare. feriis autem ritus maiorum etiam illa permittit: 3
far pinsire, faces incidere, candelas sebare, uineam con-

1 reteri **R** reperiri **S** repperiri **A** çurçulionibus **S** potinus **A** destjnant˜ (destj *postea scr. in ras.*) **S** 3 attinet **SAR** *post* uel *manifeste hiant* **SAR** absumuntur statim uel *inculc.* **t** statim absumuntur uel *ed. Ald.* uel cuduntur uel proteruntur **p** 6 suppremum **R** *plerique* 7 precipiendorum **R** *aliquot* quæ perme **SA** crediderit *scripsi:* ceciderit **SA** crediderat **R**

XXI. Quę per ferias liceat agricolis et quę non liceat facere *rubr.* **q** *in marg.* **d** (*add.* C. XXVI) **t**; *cfr infra u. 10* 9 facere *omissum s. u. add. m. uet. in* **S** 10 *post* debeant *rubr. titul. inculc.* 11. De feriis *maiusc.* **S** De feriis **A** XXVIIII. De feriis *in marg. rubr.* **s** Que per ferias licet agricolis & que nō liceat facere c̄p XXVIIII **m** 12 *Verg. Georg. 1, 268 sqq.* exercere festis diebus **SA** 14 segete **SA** 17 quanquam **R** *plerique* negant **S** (e *s.* a *m. rec.*) **A** negent **R** sapiri (a *in* æ *mut. m. alt.* **S**; e *s.* a *m. rec.* **A**) feriis **SA** 18 lauare **SA** si *om.* **R** 19 uirgilius **R** frumine (l *s.* r *m. uet.*) **A** 21 id est salutari *om.* **R** *aliquot* 22 labare **S** lauari **R** *aliquot* ritu **SA** 23 far pensire (pinsere **s**[2]**t**[1] pinsare **t**[2]) **R** faro instare **S** farao instare **A** sebare **SR** seuare **R**

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENS

—

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ÅKE JOSEPHSON
STEN HEDBERG

FASCICVLVS TERTIVS
REI RVSTICAE LIBROS TERTIVM, QVARTVM, QVINTVM CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLXVIII

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ÅKE JOSEPHSON
STEN HEDBERG

FASCICVLVS TERTIVS
REI RVSTICAE LIBROS TERTIVM, QVARTVM,
QVINTVM CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLXVIII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBRI III–V

RECENSVIT

STEN HEDBERG

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MCMLXVIII

[redacted]

PRAEFATIO

Editio critica operum L. Iuni Moderati Columellae, quae D
rustica et De arboribus inscribuntur, abhinc annos plus q
septuaginta in Collectione scriptorum ueterum Upsaliensi imp
coepta est[1]. Quam editionem libris tertio, quarto, quinto, du
cimo edendis iam perficienti mihi paucis uerbis disserendum
quam rationem secutus textum et apparatum composuerin
praesertim num in uariis lectionibus codicum recentiorum i
rendis aliam rationem atque Lundström et Josephson secutus

Quomodo codices saec. IX exarati, S et A, inter se et cum c
cibus recentioribus cognati sint, optime demonstrauit Josepl
in libro qui »Die Columella-Handschriften«[2] inscribitur: codic
et A ex eodem codice descriptos esse; codicem A et alium codi
ex alio fonte deriuatum fontes fuisse codicum recentiorum;
undequadraginta[3] numero esse omnesque in Italia saec. XV
ratos esse. Quomodo autem codices recentiores inter se cog
sint, Josephson praeteriit, solummodo monstrans eos in cate
quasdam diuidi posse, e quibus αφψω (i.e. codices ahk, e(d)[4]wå,
mosö) ab A artius, χγ (i.e. codices juc(d)[5]q, xgvœϙƀnütą) et σ
codices bflprńyçøæ, qui nullis certis uinclis affinitatis inter se
iuncti sint sed tamen una eademque littera designari pos
laxius pendeant.

---

[1] Iam apparuerunt: Fasc. I, librum de arboribus continens. Rec. V. Lunds
1897. Fasc. II, libros de re rustica I et II continens. Rec. V. Lundström.
Fasc. IV, libros de re rustica VI et VII continens. Rec. V. Lundström.
Fasc. V, libros de re rustica VIII et IX continens. Rec. Å. Josephson.
Fasc. VI, librum de re rustica X continens. Rec. V. Lundström. 1902. Fasc.
librum de re rustica XI continens. Rec. V. Lundström. 1906.

[2] Å. Josephson, Die Columella-Handschriften. (Acta Universitatis Upsali
Uppsala universitets årsskrift 1955:8.) 1955.

[3] Ad eos accedunt codices duo, qui post saec. XVI perierunt, codices se
decim, qui excerpta tantum continent, et codices quattuor, qui ex editio
impressis deriuati sunt.

[4] 1–4,24,18 et Arb.

[5] 4,24,18–12.

[redacted]

Omnibus codicibus inspectis etiam ea, quae Josephson praetermisit, aliqua ex parte explicare conatus sum. Haec cum accuratius in dissertatione mea[1] tractaui, liceat mihi hic breuiter dicere, quid sentiam. Repperi aliquot codices ex apparatu critico excludi posse: codices a et k nihil ualent, cum e codice h descripti sint; eodem modo cum ą[2] ab v, n ab ƀ, ϙ ab g et ƀ, g v œ ab x, ȡ ab s, s ö ab o, æ[3] ab u pendeant, praetermitti possunt; codex ƀ eundem fere textum quem codex x sed corruptiorem praebet et eam ob rem omitti potest.

His codicibus omissis de eis, qui restant, haec fere dicenda sunt:
α: Hic solus relinquitur codex h.
φ: Codex hyparchetypus deperditus bis uel ter descriptus est. Ab eo pendent codices e(d), qui errores permultos communes habent, et codices wå, quorum cognatio eodem modo apparet. In libris 1–5 et Arb. huc accedit codex o, qui saepius cum codicibus e(d) quam cum codicibus wå consentit.
ψ: Codex hyparchetypus deperditus, e quo codices izä descripti sunt, duos fontes habuit: alter codex w erat (codex i magna ex parte e codice w descriptus est), alter codex aliquis a codice j deriuatus.
ω: Codicibus sȡö sublatis codices o et m restant, ad quos accedit codex b, qui ab eodem fonte atque codex m pendet. In libris 1–5 et Arb. codex o ita correctus est, ut cum codicibus m et b consentiat; in ceteris libris a fonte codicum m et b communi deriuatus est textus primus codicis o. In apparatu codex deperditus, e quo codices (o)mb pendent, littera λ designatur.
κγ: A codice j codex u fere omnia accepit. E codice u alius codex descriptus est, nunc deperditus, e quo correcto, ut cum alio nescioquo codice recentiore consentiat, codices aliquot descripti sunt: codex, e quo codices c(d)q pendent, codex γ, e quo codices xüt descripti sunt, nunc deperditus, et codex ille, de quo supra dixi, qui fons alter codicis ψ erat. Codex γ tamen textum suis ipse coniecturis restituit uel restituere conatus est.

Quam ob rem etiam codices ψ (=izä)ucdqγ(=xüt) tollere pos-

---

[1] S. Hedberg, Contamination and interpolation. A study of the 15th century Columella manuscripts. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 4.) 1968.

[2] 1–11,1,20 et Arb. Postea fere eundem textum ac codices j et u, peiorem tamen, praebet.

[3] 1–5,10,21 et Arb. Postea a codice p, deinde a codice λ artius pendet; textus [illegible] corruptus et contaminatus est.

sumus; restant codices φhjλflpyçøρ, e quo codices r et ń des sunt.

l, p: Codices l et p tam pleni coniecturis sunt ut in nullam cate referri possint; quae coniecturae cum textum ualde infer fecerint, in apparatu critico qui referantur digni non sunt.

φ: Codices A et φ tot et tales errores, etiam lacunas, comn habent ut credere possemus codicem φ e codice A descriptum nisi codex A omissiones aliquot codici φ non communes ha apparet codicem φ maxima ex parte e codice A descriptum Cum ea, quae codex φ a codice A non accepit, bona comı omnium codicum recentiorum sint, codex φ in apparatu critic est citandus.

h²: Codex h saepissime ita correctus est ut cum codice A conse quae correctiones neglegi possunt.

R: Restant codices hjλfρyçø. Cum codices S et A soli omis aliosque errores communes habeant, codices recentiores om codice pendent qui a codice A non pendet; aliis locis codex omnes uel plures e codicibus recentioribus ita consentiunt, ut reat fontem codicum recentiorum communem deperditum littera R designatur, aliquid e codice A accepisse. Facillimu putare codicem R lectiones et a codice A et a codice altero, supra nominaui, praebitas habuisse; in describendo scribas lectionem codicis A, alibi lectionem codicis alterius praetı Cum aliis locis codices A et R fere omnes errores comr habeant, aliis codices S et A uel codex A unus errorem que habeat, apparet codicem R aliis locis plus, aliis minus a cod accepisse; sequitur ut lectiones fontis deperditi codicis R om locis restituere non liceat.

Quamquam optimum esset in apparatu lectiones codicum S et fontis deperditi codicis R referre, qui codices qualitate sunt, fieri id non potest. Quod certa fide restituere potui, i.e. l nes codicum S, A, R, rettuli, ac si quae lectiones codicis R lectionibus codicis A consentiunt, intellegendum est eas a coc praebitas in codicem R influxisse.

In lectionibus codicis R restituendis hac ratione usus sum: e codicum, qui plurimum ualent, i.e. hjλfρyçø, rationem habui, ros neglexi; si unus aliusue eorum forte quid omisit uel mı neglegitur; si plures codices consentiunt, ita ut cogitari eorum lectionem a fonte aliquo deriuatam esse, referuntur; cum codice A consentiunt, alii aliam lectionem, siue coc

[redacted]

communem siue non, praebent, intellegendum est codicem R lectionem duplicem praebuisse.

Aliquotiens incidit, ut omnes fere codices lectionem corruptam praebeant, unus tamen atque alter codex, qui ceteris locis neglegitur, per coniecturam lectionem ueram praebeat; tum codices omnes, qui lectionem ueram habent, referuntur et codices SAhjλfρyçø, sed si quis ceterorum codicum coniecturam falsam fecit, neglegitur. Hae lectiones codicum e coniecturis ortae et coniecturae uirorum doctorum, qui post artem libros typis imprimendi inuentam uixerunt, eodem modo uncis declarantur.

Qua ratione usus Lundström apparatum criticum composuerit, non apparet, nisi quod in libris sexto et septimo edendis nihil, alibi multa omisit. Josephson quoque multa omisisse uidetur; de ratione autem lectionum eligendarum in praefatione nihil dicit: codices octo recentiores, ex quibus duo ex editionibus impressis descripti sint, omissos esse (pp. VII sq.). Sequitur, ut apparatus criticus librorum tertii, quarti, quinti, duodecimi multis rebus ab apparatibus a Lundström et Josephson compositis differat.

Alias rationes, quibus usus est Josephson, probandas puto: Clausulas ad textum constituendum nihil ualere (Die Columella-Handschriften, pp. 13 sqq.); in discrepantiis orthographicis codicem S praeferendum esse, lectiones codicum reliquorum plerumque non referendas (pp. IX–XIII); in locis qui uocentur parallelis referendis Varronem et Palladium diligentissime, ceteros rarius referendos esse nec fontes ab imitationibus diiungendos (p. XIV).

In rubricis capitulorum hac ratione usus sum: Sunt duae series rubricarum, quarum altera argumenta librorum singulorum efficit, ab omnibus fere codicibus ante textum libri, ad quem spectant, enumerata — ei simillimus est index totius operis, quem in ultimo libro undecimo Columella ipse praebet —, altera per textum distributa rubricas capitulorum efficit; quae rubricae a codicibus S et A et aliquot e recentioribus (hbfryç) praebitae saepissime argumentis librorum dissimiles sunt. Eas rubricas respexi et rubricas codicum wåψcqγm neglexi: quae cum fere in omnibus rebus similes argumentis sint, apparet eas a principio non rubricas fuisse sed argumenta, quae per textum distributa sunt.

Verba aliquot ubicumque praebentur iisdem cum uariationibus a codicibus praebentur: scriba legem, quomodo ea uerba scribenda essent, habuisse nec scripturam exemplaris sui secutus esse uidetur. Mihi optimum uisum est ea uerba infra referre, ne in apparatu critico eaedem uariationes saepius reddantur:

intellego, ***neglego*** **et uerba ex iis deriuata a codice R sub forma -*lig*- praeb**
***quia*: A notam habet, quae *qui* intellegi potest; R saepissime *qui* habet.**
***quoniam*: SA notam *quō* habent, R *quom* uel *quoniam* praeter aliquot (wåiză**
qui *cum* habent.
***sextarius*: *sestarius* S.**
***Vergilius*: *Virgilius* R.**
uilica, ***uilicus*: *uilli-*** **wåizăcqγblpρç.**
umor, ***umidus*** **etc.: *hum-* (A²)R.**
Praenomina a codicibus S et A integra praebentur; R litteram initialem

Restat ut gratias amicis meis agam, qui mihi hanc editi praeparanti auxilio fuerunt, in primis J. Svennung, professori rito linguae Latinae Upsaliensi, et successori eius, S. Lunds atque T. Kleberg, editori Collectionis scriptorum ueterum U liensis.

Scribebam Upsaliae mense Martio a. MCMLXVIII.

Sten Hedb

INDEX SIGLORUM

Litteris nigrioribus ei codices designantur qui plurimum ualent atque saepius citantur; ceteri tum tantum citantur cum per coniecturam textum bonum praebent pauci codices recentiores.

S = Sangermanensis, olim Petropolitanus 207, nunc Leninopolitanus Clas. Lat. F v 1.
A = Ambrosianus L 85 sup.
b = Bibl. Brer. Mediol. A.D. XV,4.
c = Caesenas Malatestianus, Plut. 24 sin. 2.
d = Laurentianus, Conu. Suppr. 285.
e = Scorialensis, R. I. 7.
f = Mus. Brit., Add. 19903.
h = Vindobonensis, Lat. 81 et 3144.
i = Vaticanus, Ottob. Lat. 2059.
j = Mus. Brit., Add. 17295.
l = Lipsiensis, Bibl. uniuers., Rep. I, 13.
m = Venetus, Marcianus 462.
o = Vaticanus, Ottob. Lat. 1700.
p = Laurentianus, Plut. 53,27.
q = Laurentianus, Plut. 91 inf. 6.
r = Vaticanus, Lat. 1525.
t = Bononiensis, Bibl. uniuers., 2523.
u = Vaticanus, Urbinas Lat. 260.
w = Vaticanus, Lat. 1524.
x = Gotoburgensis, Bibl. uniuers., Lat. 28.
y = Vaticanus, Lat. 1527.
z = Vindobonensis, Lat. 33.
ȧ = Mus. Brit., Lansdowne 833.
ă = Parisinus, Lat. 6830 A.
ø = Mus. Brit., Harl. 3556.
ŭ = Parisinus, Lat. 6830 C.
ç = Valentinus, Bibl. uniuers., Lat. 651.
ń = Neapolitanus, Lat. V A 6.

[1] = textus primus, qui aliquo modo et aliquando ab aliquo correctus est.
[2] = textus secundus, qui in loco lectionis primae deletae uel non deletae scriptus est.

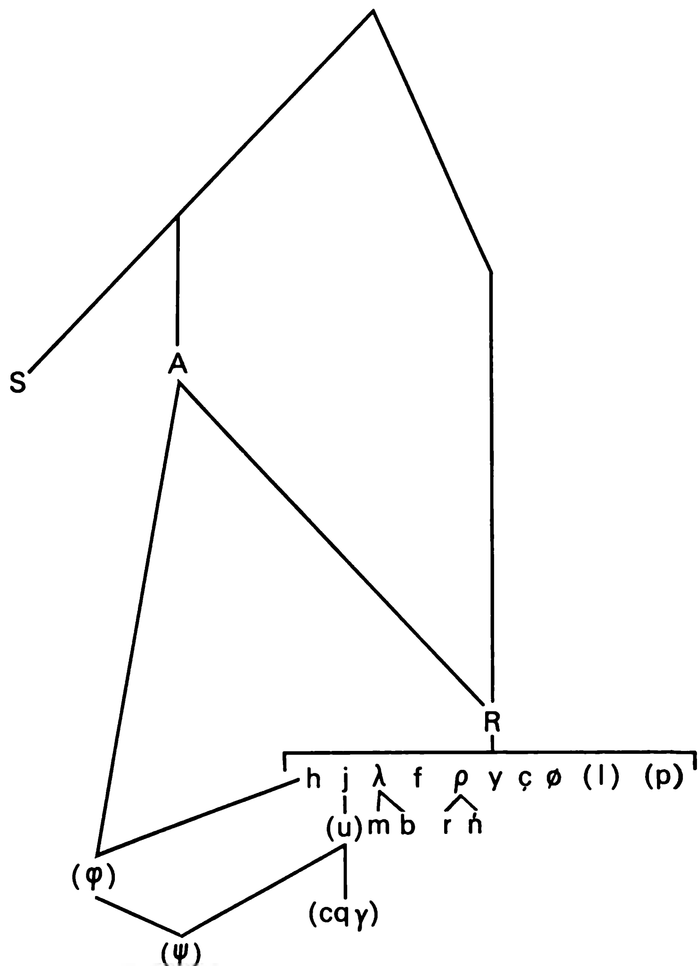
lingar i latinsk filologi vid Göteborgs högskola. Serie fr. o. m. 1926. 4.) [Diss.] Gotoburgi 1928.

Thes. = Thesaurus linguae Latinae. Lipsiae. Vol. 1– (1900–)1905–.

Trotzki = J. Trotzki. Aspasmos, Festschrift für Iwan Tolstoi, Leningrad 1928, pp. 46–51.

Urs. = Fulvius Ursinus, Notae ad M. Catonem, M. Varronem, L. Columellam de re rustica. Romae 1587.

Reliquos editores uel commentatores per apparatum et commentarium Gesneri et Schneideri cognoui.

L. IVNI MODERATI COLVMELLA

REI RVSTICAE

LIBER TERTIVS
SVRCVLARIS PRIOR

[redacted]

TERTIVS LIBER HAEC CONTINET

I. Quod genus uitis conueniat cuique solo et statui caeli.
II. Quae uites suburbanis regionibus ad escam conserendae sunt.
III. Quae uites diffusionis causa deponendae.
IV. Nomina et qualitates minus aut magis generosarum uitium.
V. Disputationem, qua colligitur nihil rusticis magis expedire quam uineas colere.
VI. Quantum debeat agricola ex deposito malleolo redigere.
VII. Quantum in singula iugera uini facere.
VIII. Quot iugera debeat unus uinitor colere.
IX. Quali solo et quomodo uitiarium faciundum sit.
X. Qualis et ex quibus partibus uitis malleolus legendus sit.
XI. Quomodo fecunditatem uitis explores.
XII. Quomodo Aminneas uineas feraces facias.
XIII. Quae spectandae sint qualitates in eo solo, quod uineis destinaueris.
XIV. Quomodo terra pastinetur.
XV. Quot modis uitis ponatur aut in prouinciis aut in Italia.
XVI. Meliorem esse positionem pastinato solo quam in nouali factis scrobibus aut sulcis.
XVII. Quae mensura pastinandi soli uineis abunde sit.
XVIII. Quemadmodum et quibus temporibus conserenda sit uitis.

Titulus L (Liber **Ah**) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quartus surcularis prior **SAhλfryçø**

Argumentum: rubrica Quartus liber haec continet *pr.* **SAhbyø** – *numeros om.* **jr** *post pos.* **m** – 2 consendae S^1 – sint **ρ** – 3 *post* deponendae *add.* sunt **h** sint **jλfρyø** – 5 rusticis **γ** (*lib. XI:* **SAR**) rusticos **SAR** – *ante* colere *add.* et **hjmyø** – 6 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAR** – 8 quod **SA** – 10 patribus **A** – sit *om.* **S** – 12 Amineas **AR** – uineas **SA** uites **R** (*lib. XI:* **SAR**) – 14 pastintur S^1A^1 – 15 quod S^1**A** – 16 melior inesse A^1 – possessionem **SA** – facti **SA** – 18 consendia

---

8 conserendia S²A – 19 *hoc et sequens in unum conscr.* SAR – 22 quod SA – 23 con semine A cum semine R

1 *1* Hactenus aruorum cultus,

ut ait praestantissimus poeta. nihil enim prohibet nos, Publi Siluine, de isdem rebus dicturos celeberrimi carminis auspicari principio. sequitur arborum cura, quae pars rei rusticae uel maxima est. earum species diuersae et multiformes sunt, quippe uarii generis, sicut auctor idem refert,

nullis hominum cogentibus ipsae
sponte sua ueniunt,

multae etiam nostra manu satae procedunt. *2* sed quae non ope humana gignuntur, siluestres ac ferae sui cui⟨us⟩que ingenii poma uel semina gerunt; at quibus labor adhibetur, magis aptae sunt frugibus. de eo igitur prius genere dicendum est, quod nobis alimenta praebet, idque tripertito diuiditur: nam ex surculo uel arbor procedit, ut oleae, uel frutex, ut palmae campestris, uel tertium quiddam, quod nec arborem nec fruticem proprie dixerimus, ut est uitis.

3 Hanc nos ceteris stirpibus iure praeponimus non tantum fructus dulcedine sed etiam facilitate, per quam omni paene regione et omni declinatione mundi, nisi tamen glaciali uel praeferuida, curae mortalium respondet; tamque felix campis quam collibus prouenit, et in densa non minus quam in resoluta, s⟨ed⟩ aeque etiam gracili atque pingui materia siccaque et uliginosa; *4* tum sola maxime utcumque patitur intemperiem caeli uel sub axe frigido uel aestuoso procellosoque. refert tamen cuius generis aut quo habitu uitem pro regionis statu colere censeas: neque enim omni caelo soloue cultus idem neque est idem stirpis eius genus, quodque praecipuum est ex

---

1: 1 *Verg. georg. 2,1* – 5–16 *Colum. arb. 1,1–3* – 7–8 *Verg. georg..2,10–11* – 29–36 *Colum. arb. 3,1–2* – 39–49 *Pallad. 3,9,2* – 51–56 *Pallad. 2,13,1* – 60–62 *Verg. georg. 2,238–240* – 63–67 *Pallad. 2,13,2*

1: 2 Silunae **A** – 3 iisdem **R** – dicturus **S**^{1} – aut spicari **S**^{1}**A** – principio **lp** principia **SAR** – 9 multa **Aj** – 10 cuiusque **x** cuique **SAR** – 11 at **SA**^{2}**R** ad **A**^{1} – 12 discendum **SA** – 13 arbori **Ah** arbore **ρ** – 14 tertium **d**^{2}**tpy** tertius **SAR** – 15 quidam **R** – propie **S** – 17 stirpibus *in ras.* **S** stripibus **A** – 18 etiam **SR** iam **A** – facilitatem **Shmf** – 21 sed aeque *scripsi monente S. Lundström* saepe **SAR** – 22 materia **hλσ** matria **S**^{1}**Aj** macria **S**^{2} *uide diss. pp. 149 sq.* – utrumque **hjλργσ** – 26 idem (*ante* stirpis) **SAj** unum **hλσ** – eius *bis* **S** – 27 dictum

omnibus, non facile dictu est, cum suum cuique regioni magis aut minus aptum esse doceat usus.

5 Exploratum tamen habebit prudens agricola genus uitis habile campo, quod nebulas pruinamque sine noxa perfert, colli, quod siccitatem uentosque patitur; pingui et uberi dabit agro gracilem uitem nec natura nimis fecundam, macro feracem, terrae densae uehementem multaque materia frondentem, resoluto et laeto solo rari sarmenti; umido loco sciet non recte mandari fructum teneri et amplioris acini sed call<os>i et angusti frequentisque uinacei, sicco recte contribui diuersae naturae semina.

6 Sed et post haec non ignorabit dominus loci plus posse qualitatem caeli frigidam uel calidam, siccam uel roscidam, grandinosam uentosamque uel placidam, serenam uel nebulosam; *7* frigidaeque aut nebulosae duorum generum uites aptabit, seu praecoques, quarum maturitas frugum praecurrit hiemem, seu firmi durique acini, quarum inter caligines uuae deflorescunt et mox gelicidiis ac pruinis, ut aliarum caloribus, mitescunt; uentoso quoque et tumultuoso statu caeli fidenter easdem tenaces ac duri acini committet, rursus calido teneriores uberioresque concredet; sicco destinabit eas, quae pluuiis aut continuis roribus putrescunt, roscido, quae siccitatibus laborant, grandinoso, quae foliis duris latisque sunt, quo melius protegant fructum. nam placida et serena regio nullam non recipit, commodissime tamen eam, cuius uel uuae uel acina celeriter decidunt.

8 Ac si uoto est eligendus uineis locus et status caeli, sicut censet uerissime Celsus, optimum est solum nec densum nimis nec resolutum, soluto tamen propius, nec exile nec laetissimum, proximum tamen uberi, nec campestre nec praeceps, simile tamen edito campo, nec siccum nec uliginosum, modice tamen roscidum, quod fontibus non in summo, non in profundo terrae scaturriat sed ut uicinum radicibus umorem sumministret, *9* eumque nec amarum nec salsum, ne saporem uini corrumpat et incrementa uiren-

---

S – 28 aptum u^{2}p apud se SAR – esse *om.* AR – usis A – 30 pruiamque A^{1} – 33 spondentem hjfr^{1} – resuloto A^{1} resuluto A^{2} – 34 rari sarmenti humido R radi sarmentium do (de A) SA – 35 acinis SA – sed AR set S – callosi *ed.pr.* calli S galli AR – uinacei A uinace S uinaceis (uitra- j^{1} -ces h^{1}) R – sic correcte A – 36 comtribui S – 37 *ante* posse *add.* esse A^{1} – 39 frigidaque S – 40 uitis hλσ cutis j – 41 hiemam Ahy *om.* S – agini S^{1} – 42 caelicidiis S^{1}A^{1} – 45 tenerioris uberiorisque R – destinabat A^{1} – 49 eam S^{1}A iam S^{2} ea R – *ante* celeriter *add.* uel AR – 52 proprius Ahλρø – 55 summa A – scaturiat R – 56 tarum A – 57 ne Sjσ nec Ahλr – 58 uelud A – 60 et *om.* Aj – 62 bacho

tium uelut quadam scabra rubigine coerceat, si modo credimus Vergilio dicenti:

salsa autem tellus, et quae perhibetur amara
frugibus infelix; ea nec mansuescit arando
nec baccho genus aut pomis sua nomina seruat.

10 caelum porro neque niuale uinea, sicut praedixi, nec rursus aestuosum desiderat, calido tamen potius quam frigido laetatur, imbribus magis quam serenitatibus offenditur et solo sicco quam nimis pluuio est amicior; perflatu modico lenique gaudet, procellis obnoxia est. atque haec maxime probabilis caeli et soli qualitas.

2 *1* Vitis autem uel ad escam uel ad effusionem deponitur. ad escam non expedit instituere uineta, nisi cum tam suburbanus est ager, ut ratio postulet inconditum fructum mercantibus uelut pomum uendere. quae cum talis est conditio, maxime praecoques et duracinae, tum denique purpureae et bumasti dactylique et Rhodiae, Libycae quoque et cerauniae, *2* nec solum, quae iocunditate saporis, uerum etiam, quae specie commendari possunt, conseri debent, ut stephanitae, ut tripedaneae, ut unciariae, ut cydonitae, item quarum uuae temporibus hiemis durabiles uasis conduntur, ut uennuculae, ut nuper in hos usus exploratae Numisianae.

2: *Gp.* *5,2* – 4–10 *Plin. nat.* *14,40–42*; *Macr. sat.* *3,20,7*; *Isid. orig.* *17,5,15* – 4–8 *Cato agr.* *7,1*; *Pallad.* *3,9,3* – 5–6 *Verg. georg.* *2,95*, *2,101–102* – 11–13 *Pallad.* *3,9,3* – 25–40 *Plin. nat.* *14,21*; *Pallad.* *3,9,4* – 28–29 *Verg. georg.* *2,97* – 29–36 *Cato agr.* *6,4*; *Varro rust.* *1,25*; *Plin. nat.* *14,46*; *Gp.* *4,1,14*, *5,17,2–4*; *Macr. sat.* *3,20,7* – 41–47 *Plin. nat.* *14,22* – 65–80 *Plin. nat.* *14,23*; *Isid. orig.* *17,5,19* – 77–80 *Plin. nat.* *14,25–26* – 81–90 *Plin. nat.* *14,24*; *Macr. sat.* *3,20,7* – 87–90 *Isid. orig.* *17,5,20* – 91–95 *Plin. nat.* *14,27* – 91 *Isid. orig.* *17,5,22* – 101–109 *Plin. nat.* *14,28* – 101–103 *Verg. georg.* *2,99*; *Isid. orig.* *17,5,23* – 104 *Verg. georg.* *2,99–100*; *Plin. nat.* *14,35* – 110–111 *Plin. nat.* *14,29*; *Isid. orig.* *17,5,26* – 115–116 *Verg. georg.* *2,95* – 121–124 *Verg. georg.* *2,91*; *Plin. nat.* *14,25*, *14,39*; *Macr. sat.* *3,20,7*; *Isid. orig.* *17,5,25* – 124–127 *Plin. nat.* *14,31*; *Isid. orig.* *17,5,24* – 128–130 *Plin. nat.* *14,32* – 139–144 *Plin. nat.* *14,34–35* – 139–140 *Isid. orig.* *17,5,28* – 142 *Macr. sat.* *3,20,7* – 152–163 *Plin. nat.* *14,20* – 155–156 *Verg. georg.* *2,105–106*

Amρ bacco **j** – 63 nequem (neque in **f**) uale **Af** neque in ualle **λr** – 64 aestiuosum **AR** – 66 pluuioso **SAf**^{1} *post u. sp.* **h** – amicitior **AR** – perflatum **S**^{1}**A** – modico lenique **SR** odii colonique **A** – 67 *post* probabilis *add.* est **R**

2: 1 effusionem **hjλr**^{1} defusionem **SA** effundendum **σ** *uide diss. p. 139*^{8} – 4 et **λfr**^{2}**yçø** set **S**^{1}**A** sed **S**^{2}**hjρ** – 5 dactylique **Ajfçø** daetylique **S** dactilique **hλρy** – et **S**^{1}**R** e **S**^{2}**A** – hodie **S**^{1} – 6 Libycae **xüç** Lybicae **SAhjσ** Libicae **λø** Libacae **y** – nec **Shλσ** non **Aj** – iucunditate **AR** – 7 possint **AR** – 11 ad **S**^{1}**A** – 14 nimis

3 At ubi uino consulimus, uitis eligitur, quae et in fructu ualet et in materia, quod alterum ad reditus coloni, alterum ad diuturnitatem stirpis plurimum confert. *4* sed ea tum praecipua est, si nec nimis celeriter frondet et primo quoque tempore deflorescit, nec nimis tarde mitescit, quin etiam pruinas et caliginem et carbunculum facile propulsat, eademque nec imbribus putrescit nec siccitatibus abolescit.

5 Talis nobis eligatur uel mediocriter fecunda, si modo is locus habetur, in quo gustus nobilis pretiosusque fluit. nam si sordidus aut uilis est, feracissimam quamque serere conducit, ut multiplicatione frugum reditus augeatur. *6* fere autem omni statu locorum campestria largius uinum sed iucundius adferunt collina, quae tamen ipsa modico statu caeli magis exuberant Aquiloni prona, sed sunt generosiora sub Austro.

7 Nec dubium, quin sit ea nonnullarum uitium natura, ut pro locorum situ bonitate uini modo uincat, modo superetur. solae traduntur Aminneae, excepto caeli statu nimis frigido, ubicumque sint, etiam si degenerent sibi comparatae, magis aut minus probi gustus uina praebere, ceteras omnis sapore praecedere. *8* ea⟨e⟩ cum sint unius nominis, non unam speciem gerunt: duas germanas cognouimus, quarum minor ocius et melius deflorescit, habilis arbori nec non iugo; illic pinguem terram, hic mediocrem desiderat longeque praecedit maiorem, quia et imbres et uentos fortius patitur. *9* nam maior celeriter in flore corrumpitur et magis in iugis quam in arboribus, ideoque non est uineis apta, uix etiam arbusto, nisi praepingui et uiuida terra; nam nec mediocri ualet, multoque minus in exili; prolixarum frequentia materiarum foliorumque et uuarum et acinorum magnitudine dinoscitur; internodiis quoque rarior largis fructibus a minore superatur, gustu non uincitur. et hae quidem utraeque Aminneae.

10 Verum et aliae duae geminae ab eo, quod duplicis uuas exigunt, cognomen trahunt, austerioris uini sed aeque perennis.

7 minus **SAR** – spondet **hjfr**[1] – 16 putrescit **R** harescit **SA** – 19 sordibus **A**[1]**hjλf** – 23 prona sed **pç** pronas et **SAhpø** prona et **jλfy** – 25 nec dubium *bis* **A**[1] – qui **S**[1]**A**[1] – 26 solae traduntur **SA** solae et raduntur **j** solae (solet **ρ** sola **ø**) et traduntur **hλσ** – 27 caelis latu **S** – 28 degenere nisi ui **SA**[1] – 29 custus **A** – eae **t**[2] ea **SAR** – 30 una **A** – 31 defloruescit **A**[1] – 35 *ante* uineis *add.* in **AR** (*exc.* **ρç**) – 37 filiorumque **A**[1] – 38 et acinorum *om.* **SA** – 39 custu **A** – 40 Aminneae **hjλfy** Aminnea **SA** Amineae **ρçø** – 41 duplici **A** – uuae **SA** – 42 [illegible]omen trahunt **SA** gemellae uocantur **hλσ** gemellae uocantur cognomen tra[illegible]i – austeris **SA** – 44 Vesuuii **S**[2]**hjλfr**[1]**ç** Vaesui **S**[1] Vaesuiui **A** Suessae **r**[2]**ńy**

duarum minor uulgo notissima, quippe Campaniae celeberrimos Vesuuii colles Surrentinosque uestit; hilaris inter aestiuos Fauonii flatus, Austris adfligitur. *11* ceteris itaque partibus Italiae non tam uineis quam arbusto est idonea, cum praedictis regionibus commodissime iugum sustineat. materiam fructumque, nisi quod duplicem, non absimilem minori germanae gerit, sicut maior gemina maiori germanae, quae tamen minor hoc melior est, quod fecundior etiam mediocri solo; nam illam nisi praepingui terrae non respondere iam dictum est.

12 Lanatam quoque Aminneam quidam maxime probant, quae hoc uocabulum non ideo usurpat, quod sola ex omnibus Aminneis, uerum quod praecipue canescit lanugine; sane boni uini, sed lenioris quam superiores; crebram quoque materiam fundit atque ideo propter pampini densitatem parum saepe recte deflorescit eademque maturo fructu celeriter putrescit.

13 Super hunc numerum, quem rettulimus, singularis habetur Aminnea maiori germanae non dissimilis prima specie pampini et trunci, sed uini sapore aliquanto inferior, quamuis generosissimis sit proxima, praeferenda etiam propriis uirtutibus: nam et feracior et flore melius exuitur spissasque et albidas uuas ac tumidioris acini gerit, gracili aruo non desciscit atque ideo inter uberrimas uites numeratur.

14 Nomentaneae uini nobilitate subsequuntur Aminneas, fecunditate uero etiam praeueniunt, quippe cum se frequenter inpleant et id, quod ediderunt, optime tuentur. sed earum quoque feracior est minor, cuius et folium parcius scinditur et materia non ita rubet ut maioris, a quo colore rubellanae nuncupantur eaedemque faeciniae, quod plus quam ceterae faecis adferunt. *15* id tamen incommodum repensant uuarum multitudine, quas et in iugo[s] et in arbore melius exhibent. uentos et imbres ualenter sufferunt; celeriter

---

Siresse ø – 48 absimile SA – germanae Sjλyø germina Af germine hρ Germaniae ç – egerit Ahλσ – 49 maiori *Gesner* minori SAR – quo S²A – 50 terrae *om.* SA – 51 iac A – 52 Aminneam hjbfyø Amineam SAmρç – 53 Amineis ρç – 54 lanugiae A¹ – leuioris bρy – 55 superioris R – crebam A – 59 Aminnea SAjb Aminea ńç Am(m)inneam myø Amınineam hjfr – germinae A – panpini S – 60 generossimis A – 61 proximo SA – praeferendam S proferendam A – proprius Ah – 62 spissaque SA – aluidas SA – actu idioris S¹ – 63 aruor A¹ – 65 Nomentanae S – uineae R – subsecuntur SA – Amineas Sρç – 66 se *om.* A¹ – 68 *post* ut *add.* a Ah – 69 rubellianae hλσ – eademque AR – 71 iugo et *Lundström* iugos et S¹ iugo sed et S²AR – 72 exibent S¹ – 73 citius hλσ – 74

argitis etiam in sublimibus fertilis uastis materiis et uuis exuberat. *22* humillimis tabulatis aptior uisulla breuem materiam, durum folium et latum exigit, cuius amplitudine fructus suos optime aduersus grandinem tuetur. qui tamen nisi primo quoque tempore maturi legantur, ad terram decidunt; umoribus etiam, priusquam defluant, putrescunt.

23 Sunt et heluolae, quas nonnulli uarias appellant, neque purpureae neque nigrae, ab heluo, nisi fallor, colore uocitatae. melior est nigrior abundantia uini, sed haec sapore pretio⟨sio⟩r; color acinorum in neutra conspicitur aequalis atque utraque candidi musti. alterna uice annorum plus aut minus adferunt; melius arborem sed et iugum commode uestiunt, mediocri quoque solo fecundae sicut Preciae minor et maior; sed hae[c] generositate uini magis commendantur et frequentibus materiis frondent et cito maturescunt.

24 Albuelis utilior his, ut ait Celsus, in colle quam in campo, in arbore quam in iugo, in summa arbore quam in ima ferax et materiae frequentis et uuae. nam ⟨quae⟩ Graeculae uites sunt, ut Mareoticae, Thasiae, p⟨s⟩ithiae, Sophortiae, sicut habent probabilem gustum, ita nostris regionibus et raritate uuarum et acinorum exiguitate minus fluunt; inerticula tamen nigra, quam quidam Graeci amargion appellant, potest in secunda quasi tribu esse, quod et boni uini est et innoxia, quoniam nomen traxit, quod iners habetur in tentandis neruis, quamuis gustu non sit hebes.

– 105 tabulantis A^1 – brembem S^{1}A – 106 et latum *ante* folium *trp.* A^{2}R – amplitudine Sç altitudinem Ahjρ (*ante add.* ati h^1) amplitudinem λfr^{2}yø – 108 etiam *om.* SA^1 – 109 defluxant A – 110 herbolae hσ bolae λ – uarias hlpy barias SAR – 111 ab heluo S^2 ab *rasura* S^1 albo A^1 ab albo A^{2}jb^{1}fρy^2 ab herbo b^{2}r^{2}ç ab herbi (herbi *del.* h^2) albo h ab herbio y^{1}ø ab herbo albo m – 112 sed SR sae A – pretiosior γ pretior SA pretio R – color acinorum in neutra j color ora cinerum in neutra S coloro facine rumine utra A colore acinorum in neutra hλσ – 113 atque utraque A^{2}R aque S *om. u. sp. r.* A^1 *uide diss. pp. 150 sq.* – candi SA – 114 aut S alit Ahρyçø aliae jλf – auferunt SA – 115 sola SA – 116 hae *scripsi* haec SA et haec R – 117 commendatur SA – 119 albuelis u^2 aldiuelis SA alius uel his R – utiliur S^1 – his *om.* R – 120 ardore S^{1}A^1 – ardore S^{1}A^1 – *ante* in ima *uerba* in iugo in summa arbore (ardore S^{1}A^1) quam *iterum* SA – in ima S^2 in anima S^{1}A in minima R – 121 nam quae γ nam SAR – credule S^1 – 122 psithiae *Ald.* pithiae SAλρ pythiae hjfyçø – sophorsisiae S sophorstsiae A sophortice ρ – sicut R ut SA – probarilem SA – gestum SA – 123 aginorum A – etexiguitate SA – 124 flunt S – amargion *Thes. s. v.* amarcion SAfç amaricion jρø amariciem h amariotion λ amarecion y – 125 quod ... innoxia *om.* SA – 126 tentam SA – 127 quamuis SR quam sit A – gustu λfyçø gustus Shj custus A

29 Multa praeterea genera sunt uitium, quarum nec numerum nec adpellationes cum certa fide referre possumus. neque, ut ait poeta, numerum comprehendere refert,

quem qui scire uelit, Libyci uelit aequoris idem
dicere, quam multae Zephyro turbentur harenae.

30 quippe uniuersae regiones regionumque paene singulae partes habent propria uitium genera, quae consuetudine sua denominant; quaedam etiam stirpes cum locis uocabula mutauerunt, quaedam propter mutationem locorum, sicut supra diximus, etiam a qualitate sua decesserunt, ita ut dinosci non possint, ideoque in hac ipsa Italia, ne[c] dicam in tam diffuso terrarum orbe, uicinae nationes nominibus earum discrepant uariantque uocabula. *31* quare prudentis magistri est eiusmodi nomenclationis aucupio, quo potiri nequea<n>t, studiosos non demorari, sed illud in totum praecipere, quod et Celsus ait et ante eum Marcus Cato, nullum genus uitium conserendum esse, nisi fama, nullum diutius conseruandum, nisi experimento probatum. Atque ubi multa inuitabunt regionis commoda, ut nobilem uitem conseramus, generosam requiremus, inquit Iulius Graecinus; ubi nihil erit aut non multum, quod proritet, feracitatem potius sequemur, quae non eadem portione uincitur pretio quam uincit abundantia.

32 Sed de hac sententia quamquam et ipse paulo ante idem censuerim, quid tamen arcanius iudicem, suo loco mox dicam. Propositum est enim docere, qua ratione uineae pariter feraces et pretiosae fluxurae possint constitui.

3 *1* Nunc, priusquam de satione uitium disseram, non alienum puto uelut quoddam fundamentum iacere disputationi futurae, ut

---

pararari A – gerositate S^1A^1 – 153 *post* neque *add.* enim R *Verg.* – 154 numero hλσ *Verg.* – comprehende SA – 156 turbentur S *Verg.* turbem A uersentur R – 157 uniuersi SA^1 – 158 consuetudinem SA – 160 a hjλfr^{2}çø et ρy *om.* SA – 161 decesserint hλfρyø – ideo quo A – 162 Italiam SA – ne γç nec SAR – orbem S – 163 didiscrepant S^1A^1 – 164 nomenclationis ewo^{2}uc namenclationis SA nomenelationis (mom- j) hjr nomenolationis mfńyø nomenoblationis b nomendationis ç – potiori hjλfρy – 165 nequeant zär^1 nequeat SAR – demerari A^1 – demoraris et S^1 – 167 nisi fama *post* conseruandum *trp.* R – 168 experimendo SA – uitabunt A^1 – 169 nomen uilem A^1 nouilem A^2 – 170 requieremus S^1 – inquit R in quo SA – 171 quo SA – semur SA^1 – 172 portione R tionem SA^1 portionem A^2 – 175 quit S^1 – arganius SA – positum S – 177 fluxorae Ahmfyçø fluxere ρ

ante perpensum et exploratum habeamus, an locupletet patrem familiae uinearum cultus. est enim paene adhuc superuacuum de his conserendis praecipere, dum, quod prius est, nondum concedatur, an omnino sint habendae, idque adeo plurimi dubitent, ut multi refugiant et reformident talem positionem ruris atque optabiliorem pratorum possessionem pascuorumque uel siluae caeduae iudicent. *2* nam de arbusto etiam inter auctores non exigua pugna fuit abnuente Saserna genus id ruris, Tremelio maxime probante. sed et hanc sententiam suo loco aestimabimus.

Interim studiosi agricolationis hoc primum docendi sunt uberrimum esse reditum uinearum. atque, ut omittam ueterem illam felicitatem aruorum, quibus et ante iam Cato Marcus et mox Varro Terentius prodidit singula iugera uinearum sescenas urnas uini praebuisse — id enim maxime adseuerat in primo libro rerum rusticarum Varro — nec una regione prouenire solitum, uerum et in Fauentino agro et in Gallico, qui nunc Piceno contribuitur, *3* his certe temporibus Nomentana regio celeberrima fama est inlustris et praecipue quam possidet Seneca, uir excellentis ingenii atque doctrinae, cuius in praediis uinearum iugera singula culleos octonos reddidisse plerumque conpertum est.

Nam illa uidentur prodigialiter in nostris Caeretanis accidisse, ut aliqua uitis apud te excederet uuarum numerum duorum milium, ut apud me octingenae stirpes insitae intra biennium septenos culleos peraequarent, ut primae uineae centenas amphoras iugeratim praeberent, cum prata et pascua et siluae, si centenos sestertios singula iugera efficiant, optime domino consulere uideantur. *4* nam frumenta maiorem quidem partem Italiae quando cum quarto responderint, uix meminisse possimus.

Cur ergo res infamis est? Non quidem suo, sed hominum

3: 12–22 *Plin. nat. 14,51–52* – 14–17 *Varro rust. 1,2,7* – 90–92 *Plin. nat. 17,172*

3: 4 est **SAh** et **jλσ** – 6 an **SA** an non **R** – 7 optauiliorem **A** – 8 cadue **SA**^{1} – 10 Tremellio **R** – 11 hac **S** – sentiam **SA** – aestimabimus **Abyç** estimauimus **S** extimabimus **hjmfńσ** existimabimus **r** – 14 arborum **SA**^{1} – -rum quibus ... Varro *bis* **SA** – 15 sexcenas **AR** – 17 prouenire **AR** probent re **S** – 18 Fauentino **A**^{2}**R** Florentino **SA**^{1} *cfr Varro rust. 1,2,7* – 19 leberrima **S**^{1} liberrima **A**^{1} – est *om.* **hjλfyçσ** – 20 Seneca uir ex- **SA**^{2}**R** sine caui rex **A**^{1} – 23 Celeretanis **SA**^{1} – 24 aput **S**^{1} – ubarum **S**^{1}**A**^{1} – 25 me octingenae **SA**^{2}**R** meo cum gene **A**^{1} – uiennium **S** – 27 sexternos **A**^{1} sexterno **A**^{2} – singula **A**^{2}**j** ingula **SA**^{1} in singula **hλσ** – 28 optume **A**^{2}**hjmfσ** – 29 maiore **jλf**^{2}**r**^{2}**σ** – parte **jλσ** – 30 possumus **A**^{2}**R** –

inquit uitio Graecinus, primum quod in explorandis seminibus nemo adhibet diligentiam et ideo pessimi generis plerique uineta conserunt, deinde sata non ita nutriunt, ut ante conualescant ac prosiliant, quam retorrescant, sed et si forte adoleuerint, neglegenter colunt. *5* iam illud a principio nihil referre censent, quem locum conserant, immo etiam sedi ⟨e⟩ligunt deterrimam partem agrorum, tamquam sola sit huic stirpi maxime terra idonea, quae nihil aliud ferre possit. sed ne ponendi quidem rationem aut perspiciunt aut perspectam exequuntur; tum etiam dotem, id est instrumentum, raro uineis praeparant, cum ea res, si omissa sit, plurimas operas nec minus arcam patris familiae semper exhauriat. *6* fructum uero plerique quam uberrime praesentem consectantur nec prouident futuro tempori, sed quasi plane in diem uiuant, sic inperant uitibus et eas ita multis palmitibus onerant, ut posteritati non consulant. haec omnia uel certe plurima ex his cum commiserunt, quiduis malunt quam suam culpam confiteri querunturque non respondere sibi uineta, quae uel per auaritiam uel inscientia uel per neglegentiam perdiderunt.

7 At si quis cum scientia sociauerit diligentiam, non, ut ego existimem, ⟨amphoras percipiet⟩ trecenas uel certe ducenas. sed Graecinus, minimum conputans, licet inquit amphoras uicenas percipiant ex singulis iugeribus, omnis istos, qui faenum suum et holera amplexantur, incremento patrimonii facile superabunt; nec in hoc errat, quippe, ut diligens ratiocinator calculo posito uidet, id genus agricolationis maxime rei familiari conducere.

---

32 Crecinus S^1A^1 – 33 homo A^1 – adibet S^1 – 34 enutriunt AR – 35 adoluerunt SA^1 *post rasura* S – neglenter A^1 – 37 sedi eligunt *scripsi* sediligunt S^1A^1 sedeligunt S^2 seligunt A^2R *uide diss. pp. 151 sq.* – 40 perspecta me A^1 – ex(s)equuntur Ajç exequantur S exsecuntur hbf executuntur mpyø – tum R cum SA – 41 rara A^1 – 43 uberrimum A^2R – 44 temporis et SA^1 – uiuat SA^1 – 45 inperat SA^1 – *post* onerant *add.* ut hibeaeas ita multis palmitibus onerantur A^1 – ut *om.* A^1 – posteritate S^1A^1 – 46 cum *om.* S – commisserunt A^1 commisserint A^2 commiserint R – 48 sibi A^2R si S si uel A^1 – quae *om.* A^1 – per SA^2R parapar A^1 – auaritiem S auariciem A^1 auariciam A^2 – inscientiam r¹ńø – uel per negligentiam A^2R quae SA^1 – 50 ad A^1 – inscientia SA^1 – 51 existimem *Dahllöf p. 134* existiment SA^1 existimo A^2R – amphoras percipiet *addidi, om.* SAR – trecenas op tricenas SAR – certe ducenas SA^1 decenas certe A^2R – *post* sed *add.* ut A^2R – 52 inquit amphoras A^2R in quidam operas SA^1 *uide diss. pp. 152 sq.* – 53 percipient A^2R – ferum SA^1 – 55 errat eγl erat SA^1 errant A^2R – diligenter SA^1 – 56 ratiocinatior SA – proposito A^1 – uidet λσ uidere et SA uidet et hj – 57 familiaris SA^1 – condure S – 59 *post* excedunt *add.* tam S – que mulgus

sola ea res omnem inpensam terreni pretio suo liberet, si modo non prouincialis sed Italicus ager est.

12 Neque id cuiquam dubium esse debet, cum et nostram et Iuli Attici rationem dispexerit. nos enim uicena milia malleolum per uineae iugerum inter ordines pangimus, ille minus quattuor milibus deponit. cuius ut uincat ratio, nullus tamen uel iniquissimus locus non maiorem quaestum reddet quam acceperit inpensam: *13* siquidem, ut cultoris neglegentia sex milia seminum intereant, reliqua tamen decem milia tribus milibus nummorum libenter et cum lucro redemptore⟨s⟩ mer⟨c⟩ant⟨ur⟩, quae summa tertia parte superat duo milia sestertiorum, quanti constare iugerum uinearum praediximus. quamquam nostra cura in tantum iam processit, ut non inuiti sestertiis sescenis nummis singula milia uiuiradicis a me rustici mercentur, *14* sed uix istud alius praestiterit: nam nec quisquam nobis facile crediderit tantam in agellis esse nostris abundantiam uini, quantam tu, Siluine, nouisti. mediocre itaque uulgatumque pretium uiuiradicis posui, quo celerius, nullo dissentiente, perduci possent in nostram sententiam, qui propter ignorantiam genus hoc agricolationis reformidant.

15 Siue ergo pastinationis reditus seu futurarum spes uindemiarum cohortari nos debet ad positionem uinearum; quas quoniam docuimus rationis esse conserere, nunc institutionis earum praecepta dabimus.

4 *1* Cui uineta facere cordi est, praecipue caueat, ne alienae potius curae quam suae credere uelit, neue mercetur uiuiradicem sed genus surculi probatissimum domi conserat faciatque uitiarium, ex quo possit agrum uineis uestire. nam quae peregrina ex diuersa regione semina transferuntur, minus sunt familiaria nostro solo quam uernacula, eoque uelut alienigena reformidant mutatam caeli locique

4: 3–7 *Colum. arb.* 1,3 – 9–11 *Plin. nat.* 17,172

Ahλfρø – 89 cuiquam *om.* SA^1 – 90 *post* nos *add.* iam A^2R – molleolum A – 94 intereunt A^1 ingerunt A^2R – 96 redemptores mercantur *scripsi* redemptorum erunt SA^1 redemptor emerit A^2R *uide diss. pp.* 153 *sq.* – 98 inuitis A^1ρ – 99 sexcenis AR – singula γø singulis SAhλf^1ç singuli jf^2ρy – 100 istut S – 101 tantam S^2R tam S^1A^1 tamtam A^2 – 102 quamtan A^1 quamtam A^2 – 103 uiuiradicis jrç uiniradicis SAhλfńyø – quod AR – 107 coitortari SA^1 – 108 consere A^1

4: 1 caue A^1 – 2 mertcetur S^1 – uiniradicem hbfρyø – 3 surculis SA^1 – crobatissimum A^1 – domi A^2R boni SA^1 – uitiarum SA^1mb^1r – 4 uastare A^1 – perenna SA^1 – 5 familia A^1 – solo *om.* A^1 – 6 eoque SA^1jmç et quae (eoque yø) A^2hbσ – alienigenae SA^1 – 8 an is SA^2R ans A^1 – que A^1 – 9 biennii R –

laetior ager conserendus est, longe celerius in ubertate coalescunt. *3* rursus tenuissimo solo uitiarium facere minime rationis est, cum malleolorum pars maior deperit, et, quae superest, tarde fit idonea translationi. ergo mediocris et modice siccus ager uitiario est aptissimus. isque bipalio prius subigi debet, quae est altitudo pastinationis, cum in duos pedes et semissem conuertitur humus, ac deinde tripedaneis relictis spatiis, per quae semina excolantur, in singulis ordinibus, ⟨qui⟩ ducenos quadragenos pedes optinent, sesceni malleoli pangendi sunt. *4* is numerus consummat per totum iugerum seminum milia quattuor et uiginti.

Verum hanc curam praeuenit inquisitio et electio malleolorum; nam ut saepe iam rettuli, quasi fundamentum est praedictae rei probatissimum genus stirpis deponere.

6 *1* Sed electio dupliciter facienda est. non enim solum fecundam esse matrem satis est, ex qua semina petuntur, sed adhibenda ratio est subtilior, ut ex is partibus trunci sumantur, quae et genitales sunt et maxime fertiles. *2* uitis autem fecunda, cuius progeniem studemus summittere, non tantum debet eo aestimari, quod uuas conpluris exigit: potest enim trunci uastitate id accidere et frequentia palmitum; nec tamen eam feracem dixerim, cuius singulae uuae in singulis sarmentis conspiciuntur, sed si per unumquemque pampinum maior numerus uuarum dependet, si ex singulis gemmis conpluribus materiis cum fructu germinat, si denique etiam e duro uirgam cum aliquis racemis citat, si etiam nepotum fructu grauida est, ea sine dubitatione ferax destinari debet legendo malleolo.

3 Malleolus autem nouellus est palmes, innatus prioris anni flagello, cognominatusque a similitudine rei, quod in ea parte, qua deciditur ex uetere sarmento, prominens utrimque mallei speciem praebet. hunc ex fecundissima stirpe legendum censemus omni

---

6: *Gp.* *4,3* – 4–12 *Pallad.* *3,9,6* – 13–23 *Plin. nat.* *17,156–158* – 24–28 *Colum. arb.* *2,1* – 28–33 *Pallad.* *11,3*

---

siue **A[2]R** se **SA[1]** – 17 et **AR** ei **S** – 18 uitiario **A[2]R** seminari **SA[1]** – 19 pastionis **S** – 20 semisses **S** – 21 tripedantis **S** – 22 qui **p** *om.* **SAR** – optinent **A[2]R** optime **SA[1]** – sexceni **A[2]R** septeni **SA[1]** – 24 millia **S** – 25 praeuenit **AR** praebenti **S[1]** praebent **S[2]** – quisitio **S[1]A[1]** – malleorum **SA** – 26 *ante* rei *add.* et **A[1]**

6: 3 his **AR** – 5 uua **SA[1]** – 6 uastate **S** – et frequentia **A[2]R** frequentis **SA[1]** – 10 e duro **jλσ** me dura **SA** in e dura **h** – 11 uirgo **SA** – aliquibus **R** – nepotum **R** nunc totum **SA** – fructum **SA** – 12 ferans **SA[1]** – 13 inantus **S[1]A** natus **S[2]** – 14 cognominatisque **SA** – a **R** ad **SA** – similitudinem **S** – rei *om.* **SA** – qua **S** quae **AR** – 15 dicitur **Afr** – malleoli **jλσ** – spaetiem **S** spatiem **A** – 16

tempore, quo uineae putantur, ac super terram gemmis tribus uel quattuor extantibus diligenter obruendum loco modice umido, non uliginoso; dum tamen antiquissimum sit considerare, ne uitis, ex qua is sumitur, ancipitem floris habeat euentum, ne difficulter acinus ingrandescat, ne aut praecoquis aut serae maturitatis fructum adferat; nam illa uolucribus, haec etiam tempestatibus hiemis infestatur.

4 Tale porro genus non una conprobatur uindemia; potest enim uel anni prouentu uel aliis de causis etiam naturaliter infecunda uitis semel exuberare. sed ubi plurimis uelut emeritis annorum stipendiis fides surculo constitit, nihil dubitandum est de fecunditate, nec tamen ultra quadriennium talis extenditur inquisitio. id enim tempus fere uirentium generositatem declarat, quo sol in eandem partem signifer⟨i per⟩ eosdem numeros redit, per quos cursus sui principium ceperat. quem circuitum meatus dierum integrorum mille quadringentorum sexaginta unius ἀποκατάστασιν uocant studiosi rerum caelestium.

7 *1* Sed certum habeo, Siluine, iam dudum te tacitum requirere, cuius generis sit ista fecunda uitis, quam nos tam adcurate describimus, anne de is aliqua significetur, quae uulgo nunc habentur feracissimae. plurimi namque Bituricam, multi spioniam, quidam baliscam, nonnulli arcelacam laudibus efferunt. *2* nos quoque haec genera testimonio nostro non fraudamus: sunt enim largissimi uini; sed proposuimus docere uineas eiusmodi conserere, quae nec minus uberes fructus praedictis generibus adferant et sint pretiosi saporis, uel Amin⟨n⟩ei uel certe non procul ab eo gustu; cui nostrae sententiae scio paene omnium agricolarum diuersam esse opinionem,

---

stirpe **hjfr** statione **SAλhyçø** – 17 terra **SA** – 18 locu **S**[1] locum **A** – modice *om. u. sp. r.* **A**[1] – 20 is **S** his **A** id **R** – ancipite **S** – 21 acinus **γ** acinis **SAR** – aut (*ante* serae) *om.* **A**[1] – 22 uoluoribus **A** – 24 non una **R** naturae **SA** – 25 anno uentu **SA** – alis **S**[1]**A** – 26 exubere **S**[1] exuberere **A** – uel uite meritis **A** – 27 stupendiis **SA** – 30 signiferi per *ed.pr.* signifer **SA** signi per **R** – 31 circumitus **SA** – 32 quadrigintorum **A** – αποχαταστασιν **A**[2]**hç** ΑΠΟΚΑCΤΑCΙΝ **SA**[1] *om. u. sp. r.* **R**

7: 1 abeo **S**[1] aueo **A**[1] – *ante* Siluine *add.* P **AR** – ian **S** – tactum **SA**[1] – 2 isa **SA** – 3 anne **Shjpyçø** ac ne **Aλf** – his **AR** – uoli **SA** – nunc **SA** non **R** – 4 Bituriuitam **SA** – multis **A** – spioniam **ρçø** sponigan **S** punicam **Ahjλf** spronaiam **y** – 5 basilicam **h**[1]**mρ** basiliscam **h**[2]**jbfyçø** – efferunt nos quoque *om.* **SA** – 6 non fraudamus *om.* **SA** – 8 practiosis **SA** – 9 Aminnei *scripsi* Aminei **Sh**[2]**jρçø** Amine **Ah**[1]**λfr**[1]**y** – 10 agricularum **Ahfy** – 11 Aminneis **λ** mineis **SA** Amineis

[redacted]

quae de Aminneis inueterata longo iam tempore conualuit tamquam natali et ingenita sterilitate laborantibus.

3 Quo magis nobis ex alto repetita conpluribus exemplis firmanda ratio est, quae desidia nec minus inprudentia colonorum damnata ⟨a⟩ut uelut ignorantiae tenebris occaecata luce ueritatis caruit; qua re non intempestiuum est nos ad ea praeuerti, quae uidentur hunc publicum errorem corrigere posse.

8 Quae spectandae sint qualita⟨te⟩s in eo solo quod uineis destinaueris

1 Igitur si rerum naturam, Publi Siluine, uelut acrioribus mentis oculis intueri uelimus, reperiamus parem legem fecunditatis eam dixisse uirentibus atque hominibus ceterisque animalibus nec sic aliis nationibus regionibusue proprias tribuisse dotes, ut aliis in totum similia munera denegaret: quibusdam gentibus numerosam generandi subolem dedit, ut Aegyptiis et Afris, quibus gemini partus familiares ac paene sollemnes sunt, sed et Italici generis esse uoluit eximiae fecunditatis Albanas ⟨S⟩iciniae familiae trigeminorum matres; *2* Germaniam decorauit altissimorum hominum exercitibus, sed et alias gentes non in totum fraudauit praecipuae staturae uiris: nam et Cicero testis est Romanum olim fuisse ciuem Naeuium Pollionem pede[m] longiorem quam quemquam longissimum, et nuper ipsi uidere potuimus in adparatu pompae circensium ludorum Iudaeae gentis hominem proceriorem celsissimo Germano.

3 Transeo ad pecudes. armentis sublimibus insignis Meuania est, Liguria paruis, sed et Meuaniae bos humilis et Liguriae nonnumquam taurus eminentis staturae conspicitur; India perhibetur

---

8: 13–15 *Plin. nat. 7,74* – 32–33 *Plin. nat. 14,8* – 34–35 *Plin. nat. 14,61, 14,64*

---

hjσ – logo **S** – 12 naturali **jmb²σ** – sterelitate **Ahm** – 13 alte **SA** – reretita **A** – 15 aut uelut *scripsi* uiuet **S** ut uel **Ab** et uelut **j** ut uelut **hmσ** – carui **SA** – 16 praeberti S^1**A** praeberi S^2

8: 1 *rubr.* **h²γb** *eadem uerba litt. comm.* **SAh¹jσ** *om.* **m** – qualitates **bńø** qualitas **SAR** – 4 occultis **Ah¹λfr¹** – repperiamus **A** reperiemus **R** – eam **SR** eadem **A** – 5 celeriterque **SA** – 6 -ue **S²jλfyçø** suae **S¹Ahρ** que **ç** *om.* **λf** – 8 progenerandi **R** – sobolem **S²AR** – dedit ut **R** dedita **S** dedit **A** – 9 artus **SA** – sollempnes **Ay** solempnes **hf** solepnes **j** – sed *om.* S^1 – 10 eximia **SA** – Siciniae *scripsi* aequitiae **SAR** *cfr Dion. Halic. 3,13,4* – 11 decoraut **S** – 13 olim *scripsi* cum **SA** *om.* **R** – 14 Pullionem **Aj** – pede **h²lp** pedem **SAR** – 15 ipsi **Shjρyçø** ipsum **A** *om.* **λf** – 16 Iudae **S** – 18 Meuania **SA** – uos **SA** – Ligurae **S** – 19

molibus ferarum mirabilis; pares tamen in l progenerari quis neget, cum intra moenia : tamus elephantos?

4 Sed ad genera frugum redeo. Mysiam abundare frumentis, nec tamen Apulos Can defici segetibus, Tmolon et Corycon flo Arabiam pretiosis odoribus inlustrem ha ciuitatem praedictis egere stirpibus: quipp iam casiam frondentem conspicimus, iam tu que hortos murra et croco.

5 His tamen exemplis nimirum admoı obsequentissimam esse Italiam, quae paene bito studio colonorum ferre didicerit. quo n fructu, qui uelut indigena peculiarisque et ı neque enim dubium Massici Surrentinique agri uitis omnium, quas terra sustinet, nobi

9 *1* Fecunditas ab his forsitan desideretu potest cultoris industria; nam si[c], ut pau sima rerum omnium parens natura quasqu muneribus propriis ditauit, ut tamen cet similibus dotibus fraudaret, cur ea⟨m⟩ dul praedictam legem seruasse, ut, quamuis praecipue fecundum esse uoluerit, tamquan

---

9: 30 *Verg. ecl.* *1,23* – 47–51 *Thphr. CP* *3,5,2;* *17,79, 17,84; Pallad.* *3,9,5*

eminenti **SA** – 20 pares *ed.pr.* paerus S parus A^1 ı ueluas S^{1}A^1 – 21 intra moenia A^{2}R inter amoeni: elepitantos S^{1}A^1 elephtantos A^2 – 23 sed *om.* **AR** – que A^1**hmpø** Lybiamque **b^{1}fy** – 24 frumenti **jλfryø** – 25 Tmolon S^{2}r^1 Tmolo S^1 Imolon **Ah**; Timolon **ç** – Corycion **hjλfçø** Coricion **ρy** – flor Aradiam SA^1 – pretios A^1 – haberi *om.* S^1 – nec S *s u. sp.* A^1 – 28 iam (tam **hø**) turearn plantam R frontisque **SA** – 32 colorum **SAh^1** – adubitemus **SA** – uernaculis **Ajρ** – 34 neque *om.* **SAh** – Mass A^{2}R – Surentinique **SA** – Aluani **SA^1** – 35 uites S non utilitate A in nobilitate **hλσ** non nobilitate j

9: 2 nam si ut *Ald.* nisi aut **SA** nam (non ρ) sicu *om.* **SAry** – 5 eam **γρç** ea **SAR** – 7 precepiue S j ualiscum **SAhfñçø** uasiliscum (bas- b^1) λ ualistu

non tamen sic Aminneum sterile reddiderit, ut ex multis milibus eius ne paucissimae quidem uites fecundae, tamquam in Italicis hominibus Albanae illae sorores, reperiri possint?

2 Id autem cum sit uerisimile, tum etiam uerum esse nos docuit experimentum, cum et in Ardeatino agro, quem multis temporibus ipsi possedimus, et in Carseolano itemque Albano generis Aminnei uitis notatas habuerimus, numero quidem perpaucas, uerum ita fertiles, ut in iugo singulae ternas urnas praeberent, in pergulis autem singulae denas amphoras peraequarent. *3* nec incredibilis debet in Aminneis haec uideri fecunditas; nam quemadmodum Varro Terentius et ante eum Marcus Cato posset adfirmare sescenas urnas priscis cultoribus singula uinearum iugera fudisse, si fecunditas Aminneis defuisset, quas plerumque solas antiqui nouerant, nisi si putamus ea, quae nuper ac modo palae e longinquis regionibus accersita notitiae nostrae sunt tradita, Biturici generis aut balisci, uineta eos coluisse, cum uetustissimas quasque uineas adhuc existimemus Aminneas?

4 Si quis ergo talis, qualis paulo ante possedisse me rettuli, Aminneas pluribus uindemiis exploratas notet, ut ex iis malleolos feracissimos eligat, possit pariter generosas uineas et uberes efficere. nihil enim dubium est, quin ipsa natura subolem matri similem esse uoluerit, unde etiam pastor ille in Bucolicis ait:

sic canibus catulos similes, sic matribus haedos.

5 Unde sacrorum certaminum studiosi pernicissimarum quadrigarum semina diligenti obseruatione custodiunt et spem futurarum uictoriarum concipiunt propagata subole generosi armenti. nos quoque pari ratione, uelut Olympionicarum equarum, ita feracissimarum Aminnearum seminibus electis largae uindemiae spem

---

neum **hρyç** Amininaeum **f** Amminnaeum **ø** – millibus **S** – 9 *post* Italicis *add.* locis **A** – 10 Aluanae **SA**^{1} – repperiri **Ahjmfρ** – possent **SA** – 11 ita **SA** – sint **SAρ** – auarisimile **SA** – 12 Ardentino **SA**^{1} – 13 *ante* Albano *add.* in **R** – Aminneae **j** Ammenei **y** Amminnei **ø** Amminei **ç** – 14 notatis **A** notas **j** – 15 simile **SA** – 17 Amminneis **h** Ammineis **fyçø** – 18 sescenas *Ash* sexcenas **mh**^{2}**çø** sextenas **j** septenas **SAh**^{1}**bfρy** – 19 si *om.* **R** – 20 Am(m)ineis **ρyç** – 22 Vituri **SA** – aut **R** au **SA** – balisti **y** basilisci **λń** – 23 uetustatissimas **SA**^{1} – quasque uineas **hjσ** quasquineas **SAλ** – 25 qualis *om.* **SA** – retuli **mρyç** – 26 Ammineas **Aryç** – his **AR** – malleolis **S**^{1} – 27 possit **SA** posset is **R** – 28 sobolem **S**^{2}**jbρçø** – 29 Bucolicis **mfyçø** Bocolicis **SA** Bucolocis **h** Buccolicis **jbρ** – 30 sic **SR** si **A** – 31 quadrigenarum **SA** *spatium inter* na *et* rum **A** – 33 uictoriarum *om.* **SA** – sobole **S**^{2}**jbńçø** subule **f** – gerosi **A** – 34 olympioniquarum **A** – 35 minnearum **A**^{1} Am(m)inearum **hfρyç** – 37 quidquid **S**^{1}**hb** – 39

capiamus. neque est, quod temporis tarditas quemquam deterreat; nam quicquid morae est, in exploratione surculi absumitur. 6 ceterum, cum fecunditas uitis conprobata est, celerrime insitionibus ad maximum numerum perducitur. eius rei testimonium tu praecipue, Siluine, perhibere nobis potes, cum pulchre memineris a me duo iugera uinearum intra tempus bienni ex una praecoque uite, quam in Caeretano tuo possides, insitione facta consummata.

7 Quemnam igitur existimas uitium numerum intra tantundem temporis interseri posse duorum iugerum malleolis, cum sint ipsa duo iugera unius uitis progenies? quare, si, ut dixi, laborem et curam uelimus adhibere, facile praedicta ratione tam feraces Aminnei generis uineas constituemus quam Biturici aut balisci; tantum retulerit, ut in transferendis seminibus similem statum caeli locique et ipsius uitis habitum obseruemus, quoniam plerumque degenerat surculus, si aut situs agri aut aeris qualitas repugnat aut etiam si ex arbore in iugum defertur.

8 Itaque de frigidis in frigida, de calidis in similia, de uinetis in uineas transferemus. magis tamen ex frigido statu stirpis Aminnea potest calidum sustinere quam ex calido frigidum, quoniam cum omne uitis genus, tum maxime praedictum naturaliter laetatur tepore potius quam frigore. 9 sed et qualitas soli plurimum iuuat, ut ex macro aut mediocri transducatur in melius; nam quod adsuetum est pingui, nullo modo maciem terrae patitur, nisi saepius stercores.

Atque haec de cura eligendi malleoli generatim praecepimus; nunc illud proprie specialiter, ut non solum ex fecundissima uite sed et uitis parte feracissima semina eligantur.

10 1 Feracissima autem semina sunt non, ut ueteres auctores crediderunt, extrema parte[st], quod caput uitis appellant, id est ultimum

10: *Thphr. CP* 3,5; *Gp.* 5,8 – 1–3 *Colum. arb.* 3,1; *Pallad.* 3,9,7 – 9–12 *Plin. nat.* 17,153 – 20–49 *Plin. nat.* 17,156–158 – 20–23 *Pallad.* 3,9,5 – 27–33 *Colum. arb.* 3,1, 20,1 – 92–115 *Plin. nat.* 17,156–158 – 92–101 *Pallad.* 3,9,8 – 120–123 *Verg. georg.* 2,197–200

pracipue S – 40 pulcire SA¹ – 41 biennii R – 42 Caeretano A² Cereno SA¹ Cerretano R – consummataque fyʂ consumataque hjλρç – 44 iugerum *om.* A¹ – 46 adibere S¹ – Am(m)inei ρyç – 47 uineis Aj – qua SA¹jmρ – Biturigi SAj – balisti y basilisci j¹ – 48 rettulit A rettulerit hbfʂ – intra sperendis S¹ intra sperendi A¹ – 50 situ saga ut S¹A – 53 status SAf¹ρ – Am(m)inea ńyç – 54 callidum S¹ – quem S – 60 decureligendi S¹ – 61 illut S¹ – ut non solum *bis* A¹ – ex *om.* SA – 62 semine ligantur S

et productissimum flagellum. nam in eo quoque falluntur agricolae, sed erroris est causa prima species et numerus uuarum, qui plerumque conspicitur in productissimo sarmento. quae res nos decipere non debet: id enim adcidit non palmitis ingenita fertilitate sed loci opportunitate, quia reliquas trunci partes umor omnis et alimentum, quod a solo ministratur, transcurrit, dum ad ultimum perueniat. *2* naturali enim spiritu omne alimentum uirentis quasi quaedam anima per medullam trunci ueluti sifone, quem diabeten uocant mechanici, trahitur in summum, quo cum peruenit, ibi consistit atque consumitur. unde etiam materiae uehementissimae reperiuntur aut in capite uitis aut in crure uicino radicibus. *3* sed et hae steriles, quae e duro citantur, ac duplici ex causa robustae sunt, quod a fetu uacant quodque ex proximo terrae integro atque inlibato suco aluntur; et illae fertiles ac firmae, quia e tenero prorepunt, et quicquid, ut supra dixi, ad eas alimenti peruenit, indiuiduum est. mediae sunt macerrimae, quas transcurrit hinc parte aliqua interceptus, illinc ad se tractus umor.

4 Non debet igitur ultimum flagellum quasi fecundum obseruari, etiam cum plurimum adferat, siquidem loci ubertate in fructum cogitur, sed id sarmentum, quod media uite situm ne inportuna quidem parte deficit ac numeroso fetu benignitatem suam ostendit. hic surculus translatus rarius degenerat, quoniam ex deteriore statu meliorem sortitur; siue enim pastinato deponitur siue trunco inseritur, largioribus satiatur alimentis, quam prius, cum esset in egeno. *5* itaque custodiemus, ut e praedictis locis, quos umeros rustici uocant, semina legamus, eaque tamen tulisse fructum animaduertemus; nam si fetu uacua sint, quamuis laudabilem partem uitis

---

10: 2 parte *scripsi* pars est SAhλσ pars j – 3 palluntur S^{1}A – 4 primi A – 5 conficitur S – in *om.* SA – prudentissimo A – 6 despicere $h^{2}fr^{2}$ńyø – non (*ante* debet) *om.* SA – palmites Ah^{1} – 7 oportunitate Ahjmfρø – runci SA^{1} – 8 transcircum SA^{1} – ultmum A^{1} – 9 spirituum ne A^{1} – 10 quadam SA^{1} – sifone *Thes. 5:1,939,55 sq.* sifons S sifonse A^{1} sifonem A^{2} siphonem R – 11 mecchanici SA – tratur A^{1} – peruenerit A^{2}R – 13 repperiuntur A – 14 stirpes R – e hλfyçø et ρ *om.* SAj – utantur SA – ac *om.* R – probatae R – 15 uocant SAρyø – quotque A – 16 quia Shλf^{1}çø quae Aj qui f^{2}y qua ρ – e S et R *om.* A – 17 elementi S – 18 acerrimae S – quas SA qua hjσ quae m quia b – 19 illic A – ad SAh^{1} a R – 21 etiam SR et ita A – cum SA si R – 22 sed id SR sedit A – nec R – 24 parius S^{1} minus h^{2}fyø raminus h^{1} – 25 pastinatio Ah^{1}j – 26 largioribus satiatur *om.* SA – 27 e SA a R – humerosos R – 28 eaque tamen SA tamen quae R – utilisse A^{1} tilisse A^{2} adtulisse R – animaduertimus R – 29

oratio, nihil aures agere ualent, quod est oculorum, nihil oculi, quod est aurium. *10* ne generandi quidem data est facultas manibus aut plantis, sed quod hominibus ignotum uoluit esse genitor uniuersi, uentre protexit, ut diuina praedita ratione rerum aeterna opifex quasi quibusdam secretis corporis in arcano atque operto sacra illa spiritus elementa cum terrenis primordiis misceret atque hoc animantis machinae speciem effingeret. *11* hac lege pecudes, hac uirgulta progenuit, hac uitium genera figurauit, quibus eadem ipsa mater ac parens primum radices uelut quaedam fundamenta iecit, ut is quasi pedibus insisteret, truncum deinde superposuit uelut quandam staturam corporis et habitus, mox ramis diffudit quasi brachiis, tum pampinos elicuit uelut palmas eorumque alios fructu donauit, alios fronde sola uestiuit ad protegendos tutandosque partus.

12 Ex iis igitur, ut supra diximus, si non ipsa membra genitalia conceptu atque fetu grauida sed tamquam tegumina et umbracula eorum, quae fructibus uidua sunt, legerimus, umbrae scilicet, non uindemiae laborauerimus. *13* quid ergo est? cur, quamuis non sit e duro pampinus sed e tenero natus, si tamen orbus est, etiam in futurum quasi sterilis damnatur a nobis? modo enim disputatio nostra colligebat unicuique corporis parti proprium esse adtributum officium, quod scilicet ei conuenit, ut malleolo quoque, qui opportuno loco natus est, fecunditatis uis adsit, etiam si interim cesset a partu. *14* nec ego abnuerim hoc me instituisse argumentari, sed et illud maxime profiteor palmitem quamuis frugifera parte enatum, si fructum non adtulerit, ne uim quidem fecunditatis habere. nec hoc illi sententiae repugnat: nam et homines quosdam non posse generare quamuis omni membrorum numero constante manifestum est, ne sit incredibile, si genitali loco uirga nata fructu careat, carituram quoque fetu.

---

est oculorum nihil oculi *om.* SA – 63 gerandi S – 64 uniuersis S – 65 ut *om.* S^1 – 67 primordii S – 68 imagine S macine A – specie S – hac (*ante* uirgulta) SA ac hjfρy● et λç – 69 figurauit SR uit A – 70 primam S – fundamenta quaedam R – ut is Sj● ut iis Ahλfyç uitis ut iis ρ – 71 trunci SA^1 – perposuit S – 72 habitu S – raris S – diffundit S – 73 tum R cum SA – *ante* pampinos *add.* caules R – alius S^1A – fructus Sj^1ń – 74 utandosque S – 76 iis S his AR – si *om.* S^1 – 77 grauidas et S^1 – tegumina et *scripsi* teguminet S^1 tegumen et S^2 tegmina et AR – 78 fructu S – bidua S^1 idua A – 79 laborauimus A – 80 panpinus S – e AR et S – 83 oportuno A – 84 luto S^1A – a partu S^2R apertum S^1A – 85 argumentaris et S^1 – 86 illut S^1 – 88 repugnant SAh – 89 cenare S^1

15 Itaque, ut ad consuetudinem agricolarum reuertar, eiusmodi surculos, qui nihil tulerint, spadones appellant, quod non facerent, nisi eos suspicarentur inhabiles frugibus; quae et ipsa appellatio rationem mihi subiecit non eligendi malleolos quamuis probabili parte uitis enatos, si fructum non tulissent, quamquam et hos ipsos sciam non in totum sterilitate adfectos. nam confiteor pampinarios quoque, cum e duro processerint, tempore anni sequentis adquirere fecunditatem et ideo in resicem summitti, ut progenerare possit. *16* uerum eiusmodi partum conperimus non tam ipsius resicis quam materni esse muneris; nam quia inhaeret stirpi suae, quae est natura ferax, mixtus adhuc parentis elementis et fecundis pastus seminibus ac uelut altricis uberibus eductus, paulatim fructum ferre condiscit. at quae citra naturae quandam pubertatem immatura atque intempestiua planta, direpta trunco, uel terrae uel etiam stirpi recisae inseritur, quasi puerilis aetas ne ad coitum quidem, nedum ad conceptum habilis, uim generandi uel in totum perdit uel certe minuit.

17 Quare magno opere censeo in eligendis seminibus adhibere curam, ut e fructuosa parte uitis palmites legamus eos, qui futuram fecunditatem iam dato fructu promittunt, nec tamen contenti simus singulis uuis, maximeque probemus, qui numerosissimis fetibus conspiciuntur. an opilionem laudabimus ex ea matre subolem propagantem, quae geminos enixa sit, et caprarium summittentem fetus earum pecudum, quae trigemino partu commendantur, uidelicet quia speret parentium fecunditati prolem responsuram?

18 Et nos sequemur in uitibus hanc ipsam rationem tanto quidem magis, quod compertum habemus naturali quadam malignitate

---

genare A – 92 ut *om.* A – agricularum A – 93 attulerint R – 95 quamquamuis SA – 96 ipsos *om.* AR – 97 adfetos SA – *ante* pampinarios *add.* nam SA – pampinarius A – 98 processerint hjλfr^1 toceserint S tocesserint A prorepserint r^{2}ńçø proresperint y – sementis SAρy – 99 resicem *scripsi* resicendum SAfr^1 resecem R resectam y – mitti S mittit Ah^{1}fr^1 – 100 resecis R – 101 maternis SAρ – 102 mistus A – ad hoc SA – fecundi jλfρyø – 103 altaricis S – fere SA – 104 pubertate A – intempestatiua S intempestiuam (-statiuam A^2) A – 105 deirepta S teirepta A – stirpe SA – recisae lç recisse SA^2 cisse A^1 recesae hbfρyç resecae j recescae mø – 107 gerandi SA^1 – in *om.* A^1 – perdidit SA – 108 magnopere R – 109 curam ut e fructuosa parte *om.* S^1 – ut e S^{2}A uti R – 110 toto R – fructum SA – contentissimus S^{1}A – 111 prebemus SA – 112 conspiciunt SA – upilionem S^{1}A – macre SA^1 – sobolem S^{2}jbρçø – 113 enixa A^{2}R ex ipsa SA^1 – summittente A – 114 trigimino SA – 115 speret SA semper et R – parentum R – fecunditate SA – resconsula S responsura A – 116 nos *bis* SA – 117 comitatum SA – habeamus R – 118 descissere S – 119 inculcet

desciscere interdum quamuis diligenter probata semina; idque nobis poeta uelut surdis ueritatis inculcet dicendo:

uidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni uis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret. sic omnia fatis
in peius ruere ac retro sublapsa referri.

quod non tantum de seminibus leguminum sed in tota agricolationis ratione dictum esse intellegendum est, *19* si modo longi temporis obseruatione conperimus, quod certe comperimus, eum malleolum, qui quattuor uuas tulerit, deputatum et in terra depositum a fecunditate materna sic degenerare, ut interdum singulis, nonnumquam etiam binis uuis minus adferat. *20* in quantum autem censemus defecturos eos, qui binos aut fere singulos fetus in matre tulerint, cum etiam feracissimi translationem saepe reformident? itaque huius rationis demonstratorem magis esse me quam inuentorem libenter profiteor, ne quis existimet fraudari maiores nostros laude merita. nam id ipsum sensisse eos non dubium est, quamuis nullo alio sit scripto proditum, exceptis, quos rettuli, numeris Vergili, et sic tamen, ut de seminibus leguminum praecipiatur.

21 Cur enim aut e duro natam uirgam aut etiam ex fecundo malleolo, quem ipsi probassent, decisam sagittam repudiabant, si nihil interesse ducebant, ex quo loco semina legerentur? nunc, quia uim fecunditatis certis quasi membris inesse non dubitabant, idcirco pampinarium et sagittam uelut inutiles ad deponendum prudentissime damnauerunt. quod si ita est, nihil dubium est multo magis ab his improbatum esse etiam illum palmitem, qui frugifero loco natus fructum non attulisset. *22* nam si sagittam, id est superiorem partem malleoli, uituperandam censebant, cum esset eadem pars surculi frugiferi, quanto magis uel ex optima uitis parte natum

---

Morgagnus (*Gesner p. 1199*) incollet **S**[1] incolcet **S**[2]**A** indulget **R** – diligendo **SA** – 120 uidi lecta diu et **SR** uidelicet adiuuet **A** – muto **S**[1] – 121 quodannis **SA** – 122 satis **Shbfry** – 123 fruere **A** – sublapsae **A** sublassa **hjλfρy** sublaxa **ø** – ferri **S**[1]**A** – 124 de *om.* **R** – tota agricolationis ratione *Ash* tota agricolatione spatione **SA** totam agricolationis rationem **R** – 127 qui **S**[2]**R** quid **S**[1] quit **A** – deputatur **SA** – terram **R** – depositum **R** que positum **SA** – 129 uuis *om.* **A**[1] – adferant **SAλf**[1]**ç** – 130 defecturos **h**[2]**γ** despecturos **SAh**[1]**jbfø** destituros *uel* descituros **mρyç** – 131 formident **SAh** – 132 sationis **A** – demonstratiorem **A** – 133 lauda **A** – 134 meritta **S**[1] *ut uidi*, *postea ras.* meriacta **A** – 135 quos **SAjø** quod **hλfρyç** – rettulimus (retu- **jmρç**) metris **R** – 136 hic **R** – ut de **SR** uide **A** – 137 enim **SR** em **A** – 141 panpinarium **S** – 143 esse **ρç** esset **SAR** – illud **SA** – 144 sagitta **SA** – 145 uituperanda **SA** – 147 si *om.* **R** – 148 eam **SA** – abscis-

flagellum, si est sterile, inprobatum ab his ratio ipsa declarat, nisi si tamen, quod est absurdum, crediderunt eum translatum et abscisum a sua stirpe destitutumque materno alimento frugi fore, qui ⟨i⟩n ipsa matre nequam fuisse⟨t⟩.

Atque haec et forsitan pluribus dicta sint, quam exigebat ratio ueritatis, minus tamen multis, quam postulabat praue detorta et inueterata opinio rusticorum.

11 De pastinatione

1 Nunc ad reliquum ordinem propositae disputationis redeo. sequitur hanc eligendi malleoli curam pastinationis officium, si tamen ante de qualitate soli constiterit. nam eam quoque plurimum et bonitati et largitati frugum conferre nihil dubium est.

Quali solo uinea deponenda sit

Ac priusquam ipsum solum perspiciamus, illud antiquissimum censemus rudem potius eligendum agrum, si sit facultas, quam ubi fuerit seges aut arbustum. *2* nam de uinetis, quae longo situ exoleuerunt, inter omnis auctores constitit pessima esse, si reserere uelimus, quod et inferius solum plurimis radicibus sit inpeditum ac uelut inretitum, et adhuc non amiserit uirus et cariem illam uetustatis, quibus hebetata quasi aliquibus uenenis humus torpeat. *3* quam ob causam siluestris ager praecipue est eligendus, qui etiam si frutectis aut arboribus obsessus est, facile extricatur, quod suapte natura quaecumque gignuntur non penitus nec in profundum radices agunt sed per summam terrae dispergunt atque diducunt,

---

11: 9–29 *Pallad. 2,13,2* – 36–41 *Varro rust. 1,9,7* – 38–50 *Verg. georg. 2,217–223; Plin. nat. 17,25, 17,29; Pallad. 2,13,3* – 54–57 *Plin. nat. 17,27* – 58–65 *Plin. nat. 17,25, 17,29, 17,33* – 58–69 *Pallad. 2,13,4–5*

---

sum **Ahjfyçø** – 149 mater non **SA** – frugi fore *Hagendahl Eranos 35,102 sq.* frugifero **SAR** – qui in **hq** quin **SAR** – 150 fuisset **qlp** fuisse **SAR** – 151 exiebant **S^{1}** exigebant **S^{2}** exebant **A** – deteriora **A**

11: 1 *pr.* **SAhbfyçø** – 2 nunc **S^{2}R** tunc **S^{1}A** – relinquum **S^{1}** – 4 constituerit **Ah^{1}j** – 6 *pr.* **SAhbfyç** – 7 solum *om.* **AR** – 9 uinetis **h^{1}λç** uidetis **SA** uineis **h^{2}jσ** – 10 omnes **AR** – 13 habetata **A^{1}** – torreat **SA** – 14 acer **S^{1}** – 15 fructetis **hλσ** – obsessus **A^{2}hjλρ** obsessis **SA^{1}** oppressus **fyçø** – 16 in *om.* **SA** – 17 summam **Ahjλyø** summa **S** summum **fρç** – terreae **S** – diducunt *Thes. 5:1,1019, 3* dicuntur **SA** deducunt **R** – 18 recessis **S^{1}** recissis **S^{2}** recesciss **A** – et **SA** atque

quibus ferro recisis et extirpatis, parum, quod superest, inferioris soli rastris licet effodere et in fermentum congerere atque conponere. si tamen rudis terra non sit, proximum est uacuum ab arboribus aruum, si nec hoc est, rarissimum arbustum uel oliuetum, melius tamen uetus oliuetum, quod non fuerit maritum, uineis destinatur. *4* ultima est, ut dixi, conditio restibilis uineae; nam si necessitas facere cogit, prius, quidquid est residuae uitis, extirpari debet, deinde totum solum sicco fimo aut, si id non sit, alterius generis quam recentissimo stercorari atque ita conuerti et diligentissime refossae omnes radices in summum regeri atque comburi, tum rursus uel stercore uetusto, quia non gignit herbas, uel de uepribus egesta humo pastinatum large contegi.

5 At ubi pura noualia et ab arboribus sunt libera, considerandum est, antequam pastinemus, surcularis necne sit terra; idque facillime exploratur per stirpes, quae sua sponte proueniunt. neque enim est ullum tam uiduum solum uirgultis, ut non aliquos surculos progeneret, tamquam piros siluestris et prunos uel rubos certe. nam haec quamuis genera spinarum sint, solent tamen fortia et laeta et grauida fructu consurgere. *6* igitur, si non retorrida nec scabra sed leuia et nitida et prolixa fecundaque uiderimus, eam intellegimus esse terram surcularem. sed hoc in totum ad illud, quod uineis praecipue est idoneum, proprie considerandum, ut prius rettuli, si facilis est humus et modice resoluta, quam dicimus pullam uocitari, nec quia sola ea, sed quia sit habilis maxime uinetis.

7 Quis enim uel mediocris agricola nesciat etiam durissimum tufum uel carbunculum, simulatque sit confractus et in summis regestus, tempestatibus et gelu nec minus aestiuis putrescere caloribus ac resolui, eumque pulcerrime radices uitium per aestatem refrigerare sucumque retinere — quae res alendo surculo sunt ad-

---

R – exstirpatis **A** – parum γ purum **SAR** – 19 lucet **A**^{1} – 20 ab *om.* **R** – 21 aurum **SA** – rasissimum **A** – 23 condicio **A** – restiuilis **SA** – 24 quicquid **A** – exstirpari **A** – 25 rotum **A**^{1} – sicco *om.* **SAh** – si id **R** sit **S**^{1}**A** si **S**^{2} – 26 quam recentissimo **SR** quacentissimo **A** – stercorari **A** stercerari **S** stercori **λfy**^{2} stercore **h**^{2}**jpy**^{1}**çø** stercorei **h**^{1} – conuertit **R** – 27 refossae *Schn.* refossas **SAR** – omnis **S** – comburi tum **hλσ** comburitur **SA** conburi *u. sp.* **j** – 28 ueto **SA** – 29 haegesta **S**^{1}**A** – 30 et *om.* **jλfyçø** – ab *om.* **A** – 31 surculiris **A**^{1} – 33 aliquo **A**^{1} – 34 siluestres **jλσ** – 36 terrida **A** retorridet **R** – nec **S** et **A** *om.* **R** – scabras et **Ah**^{1}**jλσ** – 41 sola ea **SA**^{2} solea **A**^{1} sola **R** – 42 qui **S** – 43 sit confractus *Thes. 4,255,24 sq.* situm confractum **SA** si sint confracti **R** – summis *Thes. 4,255,24 sq.* summus **SA** summo **R** – 44 regesti **R** – *ante* putrescere *add.* et **SA** – 45 pulcher-

commodatissimae —, simili quoque de causa probari solutam glaream calculosumque agrum et mobilem lapidem, si tamen haec pingui glebae permixta sunt — nam eadem ieiuna maxime culpantur —? *8* est autem, ut mea quoque fert opinio, uineis amicus etiam silex, cum superpositum est modicum terrenum, quia frigidus et tenax umoris per ortum Caniculae non patiatur sitire radices. Hyginus quidem, secutus Tremelium, praecipue montium ima, quae uerticibus defluentem humum receperint, uel etiam ualles, quae fluminum adluuie et inundationibus concreuerint, aptas esse uineis adseuerat, me non dissentiente.

9 Cretosa humus utilis habetur uiti; nam per se ipsa creta, qua utuntur figuli quamque nonnulli argillam uocant, inimicissima est nec minus ieiunus sabulo et quidquid, ut ait Iulius Atticus, retorridum surculum facit. id autem solum uel uliginosum est uel salsum uel amarum etiam uel siticulosum et peraridum. nigrum tamen et rutilum sabulonem, qui sit uiuidae terrae permixtus, probauerunt antiqui; nam carbunculosum agrum, nisi stercore adiuues, macras uineas efficere dixerunt. *10* grauis est rubrica, ut idem Atticus ait, et ad conprehendendum radicibus iniqua, sed alit eadem uitem, cum tenuit, uerum est in opere difficilior, quod neque umentem fodere possis, quod sit glutinosissima, nec nimium siccam, quia ultra modum praedura.

12 *1* Sed ne nunc per infinitas terreni species euagemur, non intempestiue commemorabimus Iuli Graecini conscriptam uelut formulam, ad quam pos<s>it aestimatio referri terrae uinealis. idem enim Graecinus sic ait: esse aliquam terram calidam uel frigidam, umidam uel siccam, raram uel densam, leuem aut grauem,

---

12: 22–31 *Pallad. 2,13,5* – 38 *Verg. georg. 2,298; Plin. nat. 17,19* – 41–47 *Plin. nat. 17,20–22, 18,328; Pallad. 2,13,6; Gp. 5,4*

---

rime A^{2}R – 49 pinguit S^{1}A – glaeuae A – 50 fers A^{1} – 54 Tremellium λρ – 55 receperint *Ald.* reciperent SAR – 56 adlubiae SA – congreuerint S^{1} – 57 ne SA^{1} – 59 utuntur R ut undatur SA – 60 quicquit A^{1} quicquid A^{2} – 61 falsum S^{1}A – 62 uel (*ante* amarum) *om.* SA – situculosum SA – 63 humidae hjλfρ uuidae ς – 64 *post* nisi *add.* si hmσ – stercore R stercere S sterceres A *post add.* iuues jλρyςσ – adiuues SA rediuiuus fhyςσ rediuus λ rediuimus r *om.* hj – 65 est R et SA – 66 conprehendum SA – iniquas et S^{1}A – 67 umentem *Ash* umentum S umentu A^{1} humentu A^{2} humentem R – 68 minium SA

12: 1 tunc A^{1} – 2 commemorabimus γp commemorauimus SAR – 3 at A – possit aestimatio *Dahllöf pp. 127 sq.* positaestimatio S positaestimitatio Ahjfr^{1} posita est estimatio λρyςσ – referri p referre SR refferre A – 4 uel frigidam *om.* S^{1}

pinguem aut macram; sed neque nimium calidum solum posse tolerare uitem, quia inurat, neque praegelidum, quoniam uel stupentis et congelatas radices nimio frigore moueri non sinat, quae tum demum se promunt, cum modico te[m]pore euocantur; umorem terrae iusto maiorem putrefacere deposita semina: *2* rursus nimiam siccitatem destituere plantas naturali alimento, aut in totum necare aut scabras et retorridas facere; perdensam humum caelestis aquas non sorbere nec facile perflari, facillime perrumpi et praebere rimas, quibus sol ad radices stirpium penetret, ea⟨n⟩demque uelut conclausa et coartata semina conprimere atque strangulare: *3* raram supra modum uelut per infundibulum transmittere imbres et sole ac uento penitus siccari atque exarescere; grauem terram uix ulla cultura uinci: leuem uix ulla sustineri; pinguissimam et laetissimam luxuria, macram et tenuem ieiunio laborare. opus est, inquit, inter has tam diuersas inaequalitates magno temperamento, quod in corporibus quoque nostris desideratur, quorum bona ualitudo calidi et frigidi, umidi et aridi, densi et rari certo et quasi examinato modo continetur. *4* nec tamen hoc temperamentum in terra, quae uineis destinetur, pari momento libratum esse debere ait, sed in alteram partem propensius, ut calidior terra sit quam frigidior, siccior quam umidior, rarior quam densior, et si qua sunt his similia, ad quae contemplationem suam derigat, qui uineas instituet.

5 Quae cuncta, sicut ego reor, magis prosunt, cum suffragatur etiam status caeli, cuius regionem quam spectare debeant uineae, uetus est dissensio, Saserna maxime probante solis ortum, mox deinde meridiem, tum occasum, Tremelio Scrofa praecipuam posi-

– 6 magram SA – 7 posset onerare S^1 – 9 frigore d^1γlρρç frigori SAR – 10 tepore xtl tempore SAR – euocant R – 12 aut S ut AR – 13 neccare SA – 16 eandemque γ eademque SAR – uelud A – 18 infudibulum S – 20 exrarescere S – ullam cultura A^1 ullam culturam A^2h^1jλσ – uinci leuem SA uincibilem R – 22 luxuriam SA^1 – agram S^1A^1 magram S^2A^2 – iaiunio S – laborrare S^1 – 23 inquid A – interest SA – inaequalitate A – 25 ualetudo jmfryσ – 26 examinati SA – contineatur SA – 27 temperamentom A^1 – 28 esse debere ait R esset deberent SA – set S^1 – 30 ad quae R atque SA – 31 exuam SA – derigat *scripsi* derigam SA dirigat R – uinea S – 33 uinae S^1 – 34 dissensio cγρç dissentio SAR – probanti SA – 35 Tremelio *Ash* Tremelior SA Tremelius hjfyçσ Tremellius λρ – 36 meridiana SA^1 – cessente A – de γ deinde SAR *uide diss.*

tionem meridianam censente, Vergilio [dein] de industria occasum sic repudiante[m]:

neue tibi ad solem uergant uineta cadentem,

Democrito et Magone laudantibus caeli plagam septentrionalem, quia existiment ei subiectas feracissimas fieri uineas, quae tamen bonitate uini superentur. *6* nobis in uniuersum praecipere optimum uisum est, ut in locis frigidis meridiano uineta subiciantur, tepidis orienti aduertantur, si tamen non infestabuntur Austris Eurisque uelut orae maritimae in Baetica. sin autem regiones praedictis uentis fuerint obnoxiae, melius Aquiloni uel Fauonio committentur, nam feruentibus prouinciis, ut Aegypto et Numidia[e], uni septentrioni rectius oppone⟨n⟩tur.

Quibus omnibus diligenter exploratis tum demum pastinationem suscipiemus.

13 *1* Eius autem ratio cum Italici generis futuris agricolis, tum etiam prouincialibus tradenda est, quoniam in longinquis et remotis fere regionibus istud genus uertendi et subigendi agri minime usurpatur, sed aut scrobibus aut sulcis plerumque uineae conseruntur.

De mensura scrobum

2 Scrobibus uinea sic ponitur: quibus autem mos est scrobibus deponere, fere per tris longitudinis pedes perque duos pedes in altitudinem cauato solo, quantum latitudo ferramenti patitur, malleolos utrimque iuxta latera fossarum consternunt et aduersis scrobum

---

13: 7–33 *Colum. arb. 4,3; Plin. nat. 17,167* – 7–22 *Pallad. 2,10,3* – 14–18 *Varro rust. 1,8,5* – 22–33 *Pallad. 2,10,1–2* – 38–42 *Pallad. 2,10,1, 2,13,7* – 49–57 *Thphr. HP 2,5,2; Pallad. 2,13,7* – 49–51 *Colum. arb. 4,3; Plin. nat. 17,168; Pallad. 2,13,7* – 54–57 *Plin. nat. 17,80* – 66–76 *Pallad. 2,10,3*

---

pp. 124 sq. – 37 repudiante γb²lpç repudiantem **SAR** – 39 Magnone **A** – plaga **S** – 40 fieri *om.* **A** – 42 *ante* meridiano *add.* e **SA** – meridisano **SA**¹ – subiacentur **SA**¹ – 43 ortenti **A** – infestabantur **A**¹ – 44 Eurisque] Aeris quae **SA** aurisque h²bf aurisque quae mρyçσ – Vetiga **SA**¹ – tin **SA** – praedictis uentis **R** praedicti {sunt is (his **A**) **SA** – 45 Fabonio **SA** – committetur **S**¹ – 46 fereuntibus **SA** – ut γp et **SAR** – Numidia γ Numidiae **SAR** – 47 opponentur zäγ opponetur **SAR**

13: 3 istut **S**¹ – 4 usurpatus **SA**hmf²ρy – et **S** – 6 *pr.* **SA**hbfyç – 7 uineta hjλfryσ – 8 tres **A**hλσ – longitudines hj¹σ longitudine λfρyç – pedes (*post* longitudinis) *om.* **SA** – 10 aduersi **SA** – 12 passim **AR** – coequam **SA** – quae

debet, ne postea fossorem moretur, neue iam pastinatum solum iacentibus molibus imprimatur et exportantium ramos atque truncos ingressu proculcetur. *7* neque enim parum refert suspensissimum esse pastinatum et, si fieri possit, uestigio quoque inuiolatum, ut mota aequaliter humus nouelli seminis radicibus, quamcumque in partem prorepserint, molliter cedat nec incrementa duritia s[it]ua reuerberet sed tenero ueluti nutritio sinu recipiat et caelestes admittat imbres eosque alendis seminibus dispenset ac suis omnibus partibus ad educandam prolem nouam conspiret.

8 Campestris locus alte duos pedes et semissem infodiendus est, adcliuis regio tris, praeruptior uero collis uel in quattuor pedes uertendus, quoniam, cum ab superiore parte in inferiorem detrahitur humus, uix iustum pastinationi praebet regestum, [ac] nisi multo editiorem ripam quam in plano feceris. rursus depressis uallibus minus alte duobus pedibus deponi uineam non placet; nam praestat non conserere quam in summa terra suspendere, nisi si tamen scaturrigo palustris obuia [fit], sicut in agro Rauennate, plus quam sesquipedem prohibeat infodere.

9 Primum autem praedicti operis exordium est non, ut huius temporis plerique faciunt agricolae, paulatim sulcum exaltare et ita secundo uel tertio gradu peruenire ad destinatam pastinationis altitudinem, sed protinus aequaliter linea posita rectis lateribus perpetuam fossam educere et post tergum motam humum conponere atque in tantum deprimere, donec altitudinis mensuram datam ceperit. *10* tum per omne spatium gradus aequaliter mouenda linea est, optinendumque, ut eadem latitudo in imo reddatur, quae coepta est in summo. opus est autem perito et uigilante exactore, qui ripam erigi iubeat sulcumque uacuari ac totum spatium crudi soli cum emota iam terra committi, sicut praecepi priore libro, cum arandi rationem traderem, monendo, necubi scamna omittantur et,

---

erui et **A²R** eruit **SA¹** – 40 ne **h²jλσ** ut **h¹** *om.* **SA** – moueretur **SA** – 44 motae **SA** – noueli **S¹** nouellis **R** – semini **SA** – 45 proreperint **SA¹** – credat **SA** – ne **R** – sua **h²m** situa **SA²** stiua **A¹** sta **h¹** stua **fy** ista **ρ** *om.* **jbø** – 46 *post* sed *add.* ne **hλσ** – ueluti nutritio *scripsi* uelutintritio **S** uelutintricio **A¹** ueluti nutricio **A²** uelut in nutritio (nutrito **ρ**) **R** – 49 locus *om.* **A** – semisse **A¹** – 50 tres **A²j** – praeruptio **SA** – 51 in *om.* **S** – 52 nisi **t** ac nisi **SAR** – 55 scaturigo **R** – 56 fit **SAhλfńyçø** sit **j** est **r** *om.* **p** – Rauenate **A¹** – 57 sexquipedem **fρø** – prohibent **hλσ** prohibet **jń** – 59 faciunt **SR** faci ex **A** – sucum **A** – 61 erectis **R** – 64 coeperit **Sλfry** – aequaliter **R** et qualiter **SA** – 65 latitu **S¹** altitudo **A¹** – qua **λR** – 66 coapta **A¹** cepta **jρø** – 69 monendo *om.* **SA** – scanna **λfryçø** – 70

quod est durum, summis glebis optega[n]tur. *11* sed huic operi exigendo quasi quandam machinam commenti maiores nostri regulam fabricauerunt, in cuius latere uirgula prominens ad eam altitudinem, qua deprimi sulcum oportet, contingit summam ripae partem. id genus mensurae ciconiam uocant rustici; sed ea quoque fraudem recipit, quoniam plurimum interest, utrum eam pronam an rectam ponas.

Nos itaque huic machinae quasdam partis adiecimus, quae contendentium litem disputationemque dirimerent: *12* nam duas regulas eius latitudinis, ⟨qua⟩ pastinator sulcum facturus est, in speciem Graecae chi litterae decusauimus atque ita mediae parti, qua regulae committuntur, antiquam illam ciconiam infiximus, ut tamquam suppositae basi ad perpendiculum normata insisteret. deinde transuersae, quae est in latere, uirgulae fabrilem libellam superposuimus. sic compositum organum cum in sulcum demissum est, litem domini et conductoris sine iniuria diducit: *13* nam stella, quam diximus Graecae chi litterae faciem obtinere, pariter imae fossae solum metitur atque perlibrat, quia siue pronum seu resupinum est, positione machinae deprenditur, quippe praedictae uirgulae superposita libella alterutrum ostendit nec patitur exactorem operis decipi. sic permensum et perlibratum opus in similitudinem ueruacti semper procedit tantumque spatii linea promota occupatur, quantum effos⟨s⟩us sulcus longitudinis ac latitudinis optinet. atque id genus præparandi soli probatissimum est.

14 **Quo tempore nouellandum et uinea deponenda**

1 Sequitur opus uineae conserendae, quae uel uere uel autumno tempestiue deponitur, uere melius, si aut pluuius aut frigidus status

---

14: 2–8 *Plin. nat. 17,170; Gp. 5,6* – 2–4 *Cato agr. 40,1; Pallad. 3,9,9* – 4–6 *Pallad. 11,4* – 9–19 *Plin. nat. 17,169–170; Gp. 5,14*

---

gleuis S^1A^1 – optegatur *scripsi* obtegatur γpç optegantur SA^1R obtegantur A^2 – 71 maiores γlpç maioris SAR – 73 ripa SA – 76 retam A^1 – 79 qua γ *om.* SAR – 80 Crecae S^1 – chi *om.* AR – decusauimus $ü^2$ decusabimus SAR – media AR – parte j – 81 ciconeam Sh – 82 basi S^2 uasi S^1AR – 83 latere $q^1ü^2t$ alterae SAR – liuellam S^1 – 84 supposuimus AR – dimissum Ahjλfyçø – 85 conducturis A^1 – deducit S^1AR – 86 chi *om.* S^1AR – faciem Sç faciliem Af facili *u. sp.* j facilem hλρyø – obtineri S – 87 perlirat S^1 – 88 deprehenditur AR – 92 effossus *Gesner* et (est ρ) fusus SAR – 93 obtinet $A^2hbρç$

14: 1 *pr.* SAhbfyç – uineam A^2bfy – deponendam SA^2hbfy – 3 pluuiis Aρø

16 *1* Exigue umidum pastinatum sationi conuenit; melius tamen uel arido quam lutoso semen committitur, idque cum supra summam scrobem conpluribus internodi⟨i⟩s productum est, quod de cacumine superest, duabus gemmis tantum supra terram relictis amputatur, et ingesta humo scrobis conpletur. coaequato deinceps pastinato malleolus ordinariis uitibus interserendus, eumque sat erit medio spatio, quod uacat inter uitis, per unam lineam depingere. *2* sic enim melius et ipse conualescit et ordinariis seminibus modice uacuum solum ad culturam praebebitur. in eadem deinde linea, in qua uiuiradix optinet ordinem suum, praesidii causa, quorum ex numero propagare possit in locum demortuae uitis, quinque malleoli pangendi sunt per spatium pedale; isque pes ita medio interordinio sumitur, ut ab utraque uite paribus interuallis distet. *3* tali consitioni Iulius Atticus abunde putat esse malleolorum sedecim milia; nos tamen plus quattuor milibus conserimus, quia neglegentia cultorum magna pars deperit et interitu seminum cetera, quae uirent, rarescunt.

17 *1* De positione surculi non minima disputatio fuit inter auctores. quidam totum flagellum, sicut erat matri detractum, crediderunt sationi conuenire[nt] idque per gemmas quinas uel etiam senas partiti conpluris taleolas terrae mandauerunt; quod ego minime probo magisque adsentior is auctoribus, qui negauerunt esse idoneam frugibus superiorem partem materiae solamque eam, quae est iuncta cum uetere sarmento, probauerunt, ceterum omnem sagittam repudiauerunt. *2* sagittam rustici uocant nouissimam partem surculi, siue quia longius recessit a matre et quasi emicuit atque prosiluit seu quia cacumine attenuata praedicti teli speciem gerit. *3* hanc ergo prudentissimi agricolae negauerunt conseri debere nec

---

16: 1–5 *Pallad.* 3,9,14 – 5–13 *Plin. nat.* 17,172
17: 8–10 *Plin. nat.* 17,156 – 18–23 *Pallad.* 3,9,7 – 24–27 *Plin. nat.* 17,156–158

16: 1 exigue humidum **h**^{3} (*in marg.*) exigue midum **SAh**^{2}(*in marg.*)**jmfç** exigue nudum **bρyø** exiguendum **h**^{1} exigendum **h**^{3} – 2 sumam **S** – 3 internodiis **γyç** internodis **SAR** – 5 humo **S**^{2}**bçø** humu **S**^{1}**Ahjmfy** humus **ρ** – completur **ρ** conpletus **SAhjfyçø** completis **λ** – pastinatio **A**^{1}**R** – 8 melius **S**^{2} omeli **S**^{1}**AR** – 12 pale **AR** – 13 uite *om.* **AR** – ali **SA**^{1} – 14 conpositioni **S** – 15 milia **S** illa **Ajλσ** ilia **h** – 16 interitus **AR**

17: 1 positiones **SA**^{1} – 3 sationi **γlρç** satione **SAR** – conuenire **γlρç** conuenirent **SAR** – 4 taleolas terrae mandauerunt **Sh**^{2}**λyçø** tale oleaster remandauerunt **Ah**^{1}**jfρ** *post add.* oleaster remandauerunt **ø** – 5 atsentior **S** – iis **R** – 13 callen-

tamen sententiae suae rationem nobis prodiderunt, uidelicet qui ipsis in re rustica multum callentibus prompta erat et ante oculc paene exposita.

Omnis enim fecundus pampinus intra quintam aut sextam gem mam fructu exuberat, reliqua parte quamuis longissima uel cessat u perexiguos ostendit racemos. quam ob causam sterilitas cacumin iure ab antiquis incusata est. malleolus autem sic ab isdem pange batur, ut nouello sarmento pars aliqua ueteris haereret, sed han positionem damnauit usus: *4* nam quicquid ex uetere materi relictum erat depressum atque obrutum, celeriter umore putresce bat proximasque radices teneras et uixdum prorepentis uitio su enecabat, quod cum acciderat, superior pars seminis retorresceba mox Iulius Atticus et Cornelius Celsus, aetatis nostrae celeberrin auctores, patrem atque filium Sasernam secuti, quicquid residui fu ex uetere palma per ipsam commissuram, qua[e] nascitur mater noua, raserunt atque ita cum suo capitulo sarmentum depresserun

18 *1* Sed Iulius Atticus praetorto capite et recuruato, ne pastin[at]u effugiat, praedictum semen demersit. pastinum autem uocant agr colae ferramentum bifurcum, quo semina panguntur, unde etia repastinari dictae sunt uineae ueteres, quae refodiebantur. haec eni propria appellatio restibilis uineti erat; nunc antiquitatis inpruder consuetudo, quidquid emoti soli uineis praeparatur, repastinatu uocat. sed ad propositum.

2 Vitiosa est, ut mea fert opinio, Iuli Attici satio, quae contort capitibus malleolum recipit; eiusque rei uitandae non una ratio es primum, quod nulla stirps, antequam deponatur, uexata et infract melius prouenit, quam quae integra et inuiolata sine iniuria cor posita est; deinde, quicquid recuruum et susum uersus spectar

---

18: 1–2 *Plin. nat. 17,156–158* – 8–48 *Gp. 5,9* – 8–17 *Pallad. 3,9,8*

---

tis **AR** – propta **S** – 15 panpinus **SA** – 18 hisdem **A** iisdem **hjbρ** ipsis **ç** – 2 damnauit **S**h^{2}**ç** damnabit **A**h^{1}**jλfńyç** damnabat **r** deuinauit **ø** – quicquit $S^{1}A^{1}$ 22 prorepentis *scripsi praeeunte Pol.* properentis **SA** proparentis **R** – 23 enecab γl enegarat S^{1} enacarat A^{1} enecarat $S^{2}A^{2}$**hjλfyç** euocarat **ρø** – 25 quicquit A^{1} – 2 commissuram **ål** commissarum **SAhjσ** commissurum **λ** – qua *Ald.* quae **SA**

18: 1 recuruatio S^{1} – pastinum **ü**^{2}**p**^{2} pastinatum **SAR** – 2 etfugiat **S** – aute *om.* **R** – 3 quo **R** quod **SA** – 4 refodiebatur A^{1} – 5 restiuilis S^{1} – 6 quidqu A^{1} – 7 set S^{1} – 9 malleolus **SA** – una ratio **S** ut narratio **AR** – 10 stirpans **S** – 12 quitquit S^{1} quicquit A^{1} – sursum **bρø** – bersus A^{1} – spectans **γρç** spe tant **SAhλσ** spectat **j** – 13 hami h^{2}**jλρyçø** hamina **SA** aghamia h^{1} humi **f** – 1

demersum est, cum tempestiuum eximitur, in modum hami repugnat obluctanti fossori et uelut uncus infixus solo, antequam extrahatur, praerumpitur. nam fragilis est ea parte materia, qua torta et recuruata, cum deponeretur, ceperat uitium; propter quod praefracta maiorem partem radicium amittit.

3 Sed ut incommoda ista praeteream, certe illud, quod est inimicissimum, dissimulare nequeo. nam paulo ante, cum de summa parte sarmenti disputarem, quam sagittam dixeram uocitari, colligebam fere intra quintam uel sextam gemmam, quae sint proximae ue⟨te⟩ri sarmento, fructum edi[i]. *4* hanc ergo fecundam partem consumit, qui contorquet malleolum, quoniam et ea pars, quae duplicatur, tres gemmas uel quattuor optinet et reliqui duo uel tres fructuari oculi penitus in terram deprimuntur mersique non materias sed radices creant. ita euenit, ut, quod in sagitta non serenda uitauerimus, id sequamur in eiusmodi malleolo, quem necesse est longiorem facere, si uolumus detortum depangere, nec dubium, quin gemmae cacumini proximae, quae sunt infecundae, in eo relinquantur; ex quibus pampinos pullat uel sterilis uel certe minus feracis, quos rustici uocant racemarios.

5 Quid, quod plurimum interest, ut malleolus, qui deponitur, ea parte, qua est a matre decisus, coalescat et celeriter cicatricem ducat? nam si id factum non est, uelut per fistulam, ita per apertam uitis medullam nimius umor trahitur idemque truncum cauat, unde formicis aliisque animalibus, quae putrefaciunt crura uitium, latebrae praebentur. hoc autem euenit retortis seminibus; cum enim per exemptionem imae partes eorum praefractae sunt, aperta[e] medulla deponuntur atque, inrepentibus aquis praedictisque animalibus, celeriter senescunt. *6* quare pangendi optima est ratio recti malleoli, cuius imum caput, ⟨cum⟩ consertum est bifurco pastini, angustis faucibus ferramenti facile continetur ac deprimitur. idque sarmentum sic demersum citius coalescit: nam et radices e capite,

---

praefracta S² praefata S¹ praefacta A praefractam (-factam mńy) R – 19 ante paulo A¹ – 20 disputare A – 22 ueteri zäu²cütpρ ueri SAhjλyçø neri f – fructum edi *Ber.* fructu medii SAR – 25 fructuarii hjρyç – deprimuntur l deprimantur SAR – 26 ut p² sed SAR – sagitta *Ber.* salictam SAh salicta jλσ – non serenda *Pont.* conseranda S conserando A conserendo R – 28 longiore Amfρyø – 30 pampinos *scripsi* panpinus SA pampinus R – 31 racemaiorios SA – 32 quit A¹ – interest S²AR est S¹ – 33 a *bis* S – decisais S¹ – 34 uelud A – fistula SA¹ – 38 praefractae j praefactae SAhλfyø perfractae ρ praefectae ç – aperta *scripsi* aperte SAR – 39 medullae jfρç – atquis S autquis A – 41 cum consertum

20 1 Prudentis igitur agricolae est uitem, quam praecipue probauerit, nulla interueniente alterius nota⟨e⟩ stirpe, conserere, numerumque quam maximum eius semper augere. sed et prouidentis est diuersa quoque genera deponere: neque enim umquam sic mitis ac temperatus est annus, ut nullo incommodo uexet aliquod uitis genus: siue siccus est, id contristatur, ⟨quod umoribus laetatur⟩, seu pluuius, quod siccitatibus gaudet, seu frigidus et pruinosus, quod non est patiens uredinis, seu feruens, quod uaporem non sustinet.

2 Ac ne nunc mille tempestatium iniurias persequar, semper est aliquid, quod uineas offendat. igitur, si unum genus seuerimus, cum id acciderit, quod ei noxium est, tota uindemia priuabimur: neque enim ullum erit subsidium, cui †. 3 at si uarii generis uineta fecerimus, aliquid ex is inuiolatum erit, quod fructum perferat. nec tamen ea causa nos debet conpellere ad multas uitium uarietates, sed, quod iudicauerimus eximium genus, id quantae possimus multitudinis efficiamus, quod deinde proximum a primo, tum, quod est tertiae uel quartae ⟨quo⟩que; eatenus uelut laetarum quodam conten⟨ti⟩ simus tetradeo: satis est enim per quattuor uel sum⟨mum⟩ quinque genera uindemiae fortunam opperiri.

4 De altero, quod mox proposueram, nihil dubito, quin per species digerendae uites disponendaeque sint in proprios hortos, semitis ac decumanis distinguendae, nec quod aut ipse potueram a meis familiaribus hoc optinere aut ante me quisquam eorum ⟨qui⟩ qua⟨m⟩ maxime id probaueri⟨n⟩t, effecerit; est enim omnium rusticorum operum difficillimum, quia et summam diligentiam legendis desiderat seminibus, et in his discernendis maxima plerumque

20: *Gp.* 5,16 – 9–19 *Pallad.* 3,9,11 – 20–40 *Plin. nat.* 17,187

γb uitis **SAR** – sint γρ sunt **SAR** – eaeque γ aeque **SAhλσ** et quae **j** – 24 quod **Sbç** qui **A**[1] quo **A**[2]**R**

20: 1 probauerint **Ahjmσ** – 2 ulla **AR** – notae γ nota **SAR** – 3 et *om.* **AR** – 5 incommode **SA** – 6 quod umoribus laetatur *addidi* quod humore gaudet *add. Ber.* quod humore proficit (*ante* contristatur) *add. Ald. fortasse rectius*, *om.* **SAR** – 8 perurens **S** frequens **ρ** – saporem **Ahλfyø** – sustinet **bρçø** sustinent **SAR** – 9 tempestatium **Shmfç** tempestatiuum **A** tempestatum **jbρyø** – 10 offendant **SA** – seuerimis **S**[1] – 11 uindemiam **SA** – 12 cui *om.* **γlp** *postea* diuersarum notarum stirpes non fuerint *add. Ald. fortasse recte* – at **R** ad **SA** – 13 aliquit **S**[1] – his **AR** – 14 uarietas **SA** – 17 quoque *Gesner* quae **SAR** – 18 contenti simus *Ald.* contensimus **S** contempsimus **AR** – summum **zγlç** sum **SAhjλyø** sunt **fρ** – 19 furtunam **A** fortuna **j** – operiri **AR** – 21 digerandae **SA** – 22 aut *om.* **AR** – ...i quam *Urs.* qua **SAhjλfyçø** quam **ρ** – 24 probauerint *Urs.* probabit ...yçø probauerit **ρ** – 26 in his *Schn.* ni his **S** nihil **AR** – plerumque **γ**

delectant inpensius ea, quae propriis generibus distinguuntur, quam quae passim uelut abiecta et quodam aceruo confusa sunt; *3* deinde, quod uel alienissimus rusticae uitae, si in agrum tempestiue ueniat, summa cum uoluptate naturae benignitatem miretur, cum ⟨i⟩stinc[i] Bituricae fructibus opimis, hi⟨n⟩c paribus heluo⟨lae⟩ respondent, illinc arcelac⟨ae⟩ uisus, illinc spioniae baliscaeue conuertant, quibus alma tellus annua uice uelut ⟨aet⟩erno quodam puerperio laeta mort⟨al⟩ibus distenta musto demit⟨tit⟩ ubera, inter quae, patre fauente Libero fetis palmitibus uel generis albi uel flauentis ac rutili uel purpureo nitore micantis, undique uersicoloribus pomis grauidus conlucet Autumnus.

4 Sed haec quamuis plurimum delectent, utilitas tamen uincit uoluptatem. nam et pater familiae libentius ad spectaculum rei suae, quanto est ea luculentior, descendit, et, quod de sacro numine poeta dicit:

et quocumque deus circum caput egit honestum,

uero quocumque domini praesenti⟨a⟩ et oculi frequenter accessere, in ea parte maiorem in modum fructus exuberat. sed omitto istud, quod indiscriptis etiam uitibus contingere potest; illa, quae sunt maxime spectanda, persequar. *5* diuersae notae stirpes nec pariter deflorescunt nec ad maturitatem simul perueniunt. quam ob causam, qui separata generibus uineta non habet, patiatur alterum incommodum necesse est, ut aut fructum ⟨serotinum⟩ cum praecoque legat, quae res mox acorem facit, aut, si maturitatem serotini expectet, amittat uindemiam praecoquem, ⟨quae⟩ plerumque populationibus uolucrum pluuiisque aut uentis lacessita dilabitur.

---

distinguntur **SAλfρø** destinguntur **j** – 10 quondam **SA** – 11 uiuitae **S** – 12 uoluntate **Aρø** uolumptate **y** – 13 istinc **p**^{2} stingi **SAR** – opinis **SA** – hinc *Ald.* hic **SAR** – heluolae *Ald.* heluo **SAhj**^{2}**λσ** eluo **j**^{1} – 14 arcelacae **t** arcelac **SAR** – uisus *Ber.* ursus **SAR** *uide diss. pp. 156 sqq.* – spionae **AR** – baliscaeue *Sobel p. 63* ualiscaeue **SAR** – 15 annia **A**^{1} – uelut aeterno **γ** ueluterno **SAR** – 16 laetam **AR** – mortalibus **γ** mortis **S** ortibus **A**^{1} hortibus **A**^{2}**R** – distenta **S**^{2} dista **S**^{1}**AR** – demittit **γ** demit **SAR** – 17 patre **S**^{2} pate **S**^{1}**A**^{2} *om.* **A**^{1}**R** – fetis *Ald.* petis **SAR** – alui **S**^{1}**AR** – 19 conlucet **S**^{2} conlocet **S**^{1}**AR** – 20 plurimus **S**^{1} – delectant **AR** – 21 uoluntatem **A**^{1} – 25 praesentia **ç** praesenti **SAR** – accersere **hjρy** arcersere **λ** accercere **ø** – 26 istut **S**^{1} illud **AR** – indiscriptis *Thes. 7:1,1204,7 sqq.* indescriptis **SAR** – 28 notae stirpes *ed. pr.* notae sunt stirpes **S** nota (notae **m**) est ripes **AR** – 29 maturitem **S**^{1} – qua **S**^{1} – 30 separatam **SA** separata in **h** – 31 serotinum *addidi*, *om.* **SAR** *uide diss. pp. 125 sq.* – praecoque legat *scripsi* precoquaelebat **SA** precoque elebat **hλσ** precope eledat **j** *uide diss. pp. 125 sq.* – 32 expectet **uγ** expectes **SAR** – 33 uindemia **Ajλσ** – quae *add. ed.pr.*, *om.* **SAR** – 34 lacessita **Sç** lascessita **A** lascessit **hjbfryø** lacessit **mń** – 35

6 Si uero interiectionibus fructum carpere censuerit, prim neglegentiae uindemiatoris aleam subeat; neque enim sing totidem antistites possit dare, qui obseruent praecipiantque, acerbae uuae demetantur. deinde etiam, quarum uitium maturi conpetit, cum diuersae notae sint, melioris gustus ab deteri corrumpitur, confususque in unum multarum sapor uetust impatiens fit; atque ideo necessitas cogit agricolam musti annon experiri, cum plurimum pretio accedat, si uenditio uel in annum in aesta⟨tem⟩ certe differri possit.

7 Iam illa generum separatio summam commoditatem hal quod uinitor cuique facilius suam putationem reddet, cum scit, cu notae sit hortus, quem deputat, idque in consemineis uineis obs uari difficile est, quia maior pars putationis per id tempus ad nistratur, quo uitis neque folium notabile gerit; ac multum inter plurisne an paucioris materias pro natura cuiusque stirpis uini summittat, prolixisue flagellis incitet ⟨an⟩ angusta putatione uit coerceat. *8* caeli [quam]quam partem spectet genus quo⟨d⟩ uineti plurimum refert: neque enim omni calido statu nec rur frigido laetatur, sed est proprietas in surculis, ut alii meridiano conualescant, quia sin⟨t⟩ calor⟨i apt⟩iores, alii septentrionem d derent, quia contristentur aestu, quidam temperamento laeten orientis uel occidentis. *9* has differentias seruat pro situ et p tione locorum, qui genera per hortos separat.

Illam quoque non exiguam sequitur utilitatem, quod et labor uindemiae minorem patitur et sumptum; nam ut quaeque uiresc incipiunt, tempestiue leguntur, et quae nondum maturitatem ce runt uuae, sine dispendio differuntur. *10* nec pariter uetus at tempestiuus fructus praecipitat uindemiam cogitque pluris ope quantocumque pretio conducere. iam et illud magnae dotis posse gustum cuiusque generis non mixtum sed uere merum c

---

interectionibus **SAh^{1}jbfrø** – carpere **$S^{2}h^{2}$λfryø** carpare **S^{1}A** capere **h^{1}jńç** – c suerit **S^{2}** gensuerit **S^{1}** genusuerit **Ah^{1}jλfρø** genus suerit **h^{2}** gemisuerit **y** remis **ç** – 36 alacam **AR** – 37 antistites *ed.pr.* antistiores (-stitiores **ρ**) **SAR** – po **S** – 38 cerbae **SA^{1}** – 39 sint **S** si non **AR** – 40 confusque **A^{1}** – 43 aesta **zäγbpç** esta **SAh^{1}jmfyø** aestate **h^{2}ρ** – 46 ortus **AR** – 48 notauile **S** – 49 p cioribus **A^{1}** – 50 summitat **A** – an **γ** *om.* **SAR** – 51 quam **l** quamquam **SA** quodque **γç** quoque **SAR** – 53 ac se **S^{1}AR** – 54 sint **γ** sin **S** insi **A** nisi l calori aptiores *Ash* caloriores **SA** calidiores **R** – septentrione (-enti- **A^{1}**) **Ahjλf** – 59 quaeque uirescere **S^{2}** quae quirescere (quiresgere **S^{1}** uirescere **b** uinescer quirestire **y** quiescere **ç**) **S^{1}AR** – 60 coeperunt **S** – 62 opas **SA** – 63 condu rem **S** – 64 cusque **A^{1}** – 65 siue (*ante* baliscus) **S** seu **AR** – baliscus **Sń** basili

dere ac separatim reponere, siue est ille Bituricus siue baliscus seu spionius. quae genera, cum sic diffusa sunt, quia nihil interuenit diuersae naturae, quod repugnet perpetuitati, nobilitantur; neque enim post annos quindecim uel paulo pluris deprendi possit ignobilitas in gustu, quoniam fere omne uinum eam qualitatem sortitum est, ut uetustate acquirat bonitatem.

11 Quare, ut dicere instituimus, utilissima est generum dispositio, quam si tamen optinere non possis, secunda est ratio, ut diuersae notae non alias conseras uitis, quam quae saporem consimilem fructumque maturitatis eiusdem praebeant. poss⟨is⟩ etiam, si te cura pomorum tangat, ultimis ordinibus in ea fine uineti, quae subiacet septentrionibus, ne, cum increuerint, obumbrent, cacumina ficorum pirorumue et malorum depangere, quae uel inseras interposito bienni spatio uel, si generosa sint, adulta transferas.

Hactenus de positione uinearum. superest pars antiquissima, ut praecipiamus etiam cultus earum, de quibus sequente uolumine pluribus disseremus.

Ah^{1}jλfr^{2}çø uasiliscus **h^2** basilicus **r^1** basilistus **y** – 66 spionius *Ber.* spiniosus **SA** spinosus **R** – gera **S^{1}A^1** – 67 perpetuitati *Schn.* perpetus (perpotus **ρ** perpetuus **ø**) tamen **SAR** – 68 dependi **S^{1}AR** – 70 acquirat **jbρçø** atquirat **S** quirat **A^1** adquirat **A^{2}mfy** – 73 conseras **ρç** conseris **SAR** – 74 possis etiam *scripsi* posset iam **SAR** – 77 uelim seras **S** – 79 hactenus **S** haec **AR** – positionem **A** – 81 *postscr.:* L. (liber **Ah**) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quartus surcularis prior **SAh** Liber quartus rei rusticae explicit **byçø** L. Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quartus explicit **mfr**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER QVARTVS
⟨SVRCVLARIS LIBER SECVNDVS⟩

I. Contra opinionem Attici et Celsi non esse satis al scrobes bipedaneos uineaticis seminibus.

II. Non oportere unius uiuiradicis materiis duos pa uestire sed singula semina singulis adminiculis e contribuenda.

III. Nouam consitionem uineae, nisi magna et adsidua cult adiuuetur, celeriter interire.

IV. Prosterni uitem in scrobem et recuruatam usque ab i solo rectam calamo applicari oportere.

V. A consitione omnibus mensibus diligenter fodiend esse.

VI. Non esse committendum, ut in nouella uinea her nascantur.

VII. Ita pampinandas esse uiuiradices, ut ad unam materi redigantur.

VIII. Eandem pampinationem malleolis adhibenda⟨m⟩.

IX. Tempestiuam pampinationem esse, quae ita tenera ut digito palmites facile deiciantur.

X. Non oportere per aestatem falce pampinos abnodare.

XI. Per autumnum ablaqueandam esse utique primo qu quennio nouellam uineam et ante brumam coaequand

XII. Ablaqueata[m] uinea[m] quemadmodum aestiuae ra culae amputentur.

XIII. Quemadmodum nouella uinea putetur.

XIV. Quod sit optimum tempus putandi.

Titulus: L (*om.* S et A) Iuni Moderati Columellae liber quintus feliciter SA Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quintus incipit feliciter **yçø** Qui rei rusticae incipit **r**

Argumentum: rubrica Liber (*om.* **ń**) quintus haec continet **fń** – *nu ros om.* **j** – 2 uiuiradicis **R** uiraeradicis SA^1 uiridae radicis A^2 – 3 mag $SAh^1b^1σ$ – 4 posterni **A** – recurbatam S^2 – solo **tbø** sole **SAR** – 5 conposit S – 7 panpinandas S papinandos A^1 pantinandos A^2 – 8 panpinationem S adhibendam **γ** adibenda S^1 adhibenda S^2 adiuuenda **A** adiuuanda **λfyø** adiu dam **jń** adiuanda **r** – 9 panpinationem **SAbσ** – 10 perei S^1 – panpinos **SA** – ablaqueandam *Ald.* ablaqueandum **SAR** – utique **S** uiti quae **AR** – 12 a queata uinea *Ald.* oblaqueatam (ablaqueata ρ) uineam **SAR** – 13 quamadmod S^1 – 14 quod sit A^2R quodsi SA^1 – 20 frequendanda A^1 – 22 harundinibu

---

arundibus **S** harundibus **A** – 23 hortolos **A** – 24 ueteranae **wåγbp** uetera **S**^{1} ueteranea **Ahfy** ueteraneae (uera- **j**) **S**^{2}**jmρø** – 27 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAR** – panpinari **SAjbρyø** – 28 quot **dåoγρ** quod **SAR**

1 *1* Cum de uineis conserendis librum a me scriptum, Publi Siluine, conpluribus agricolationis studiosis relegisse⟨s, scio⟩ quosdam repertos esse, qui cetera quidem nostra praecepta laudassent, unum tamen atque alterum reprehendissent: quippe seminibus uineaticis nimium me profundos censuisse fieri scrobes adiecto dodrante super altitudinem bipedaneam, quam Celsus et Atticus prodiderant, singulasque uiuiradices singulis adminiculis parum prudenter contribuisse, cum permiserint idem illi auctores minore sumptu geminis materiis unius seminis diductis duo continua per ordinem uestire pedamenta; quae utraque reprehensio auaram magis habet aestimationem quam ueram.

2 Etenim, ut, quod prius proposui, prius refellam, si contenti bipedanea scrobe futuri sumus, quid ita censemus altius pastinare tam humili mensura uitem posituri? dicet aliquis: ut sit inferior tenera subiacens terra, quae non arceat nec duritie sua repellat nouas inrepentis radiculas. *3* istud quidem contingere potest, etiam si ager bipalio moueatur, et deprimatur scrobis in regesto, quod est fermentatum plus dipondio semisse. nam semper in plano refossa et egesta humus ⟨tumi⟩dior est quam gradus soli crudi.

4 Nec sane positio seminum praealtum cubile substerni desiderat, uerum abunde est semipedaneam consitis resolutam uitibus terra⟨m⟩ subiacere, quae uelut hospitali atque etiam materno sinu recipiat incrementa uirentium. exemplum eius rei capimus in arbusto, ubi,

---

1: 2 relegisses *ed.pr.* relegisse **SAR** – scio *addidi*, *om.* **SAR** (*correctiones aliae fortasse rectiores:* intellexi *h. l. add.* **p**^{2}, *post* quosdam *add.* scio **γ**, *post* esse *add.* ais *ed.pr.*) *uide diss. pp. 159 sq.* – 3 quidem **A^{2}R** quidam **SA^{1}** – 4 reprehendisset **S** reprendissent **A** – 6 dodrante **h^{2}bρyç** adrantei **SAh^{1}mjø** dodrantei **f** – bipedaneam **bpç** bipedaneum (-naum **A^{1}**) **SAR** – 7 singulas **S^{1}** – 8 iidem **jfńyç** – illi **S^{2}** ille **S^{1}** illa **AR** – 9 sumpta **hλfr^{2}yø** – gemmis **R** – materiis unius seminis *om.* **AR** – deductis **AR** – 10 reprehensio *om.* **AR** – auaram *Schn.* abiaram **SAhj** ambiguam (ambiariam **r^{1}**) **R** *post add.* nisi antiquitus ita dicere (dici **b**) solitum erat **byø** – 11 aestimatione **S** – 12 contemti **S** contemi **A^{1}** – 13 pibedanea **A** – 15 sepellat **S^{1}A** – 16 istut **S^{1}** – continere **AR** – 17 bibalio **SA** – 18 dipundio **Ahjσ** dupondio **λ** – 19 refossa et *Schn.* refusos sed **SAR** – humus tumidior *Ald.* humus dior (iucundior **ρ**) **SAh^{1}jλσ** humidior **h^{2}ç^{2}** – 20 nec **Ahjσ** quam **S** ne **λ** – postaltum **R** – 21 terram **γp** terra **SAR** – 22 subiaceret **SAhλfy** – 23 incrementa **tp** incrementi (-tum **ø**) **SAR** – capiamus **AR** – 27 demissa **γ** demessa **S** dimissa

5 – 671283

cum scrobes defodimus, admodum exigui pulueris uiuiradici subicimus.

5 Verior igitur causa est depressius pastinandi, quoniam iugata uineta melius consurgunt altioribus demissa scrobibus. nam bipedaneae uix etiam prouincialibus agricolis adprobari possint, apud quos humili statu uitis plerumque iuxta terram coercetur. cumque iugo destinetur, altiore fundamento stabilienda sit, si modo, quando scandit excelsius, plus alimenti terraeque desiderat. *6* et ideo in maritandis arboribus nemo minorem tripedanea[m] scrobem uitibus comparat.

Ceterum illa parum prudens: agricolarum studio praecipua esse commoda humilis positionis, quod et celeriter adolescant semina, quae non fatigentur multo soli pressa pondere, fiantque uberiora, quae leuiter suspensa si⟨n⟩t.

Nam utraque ista Iuli Attici ratio conuincitur exemplo arbustiuae positionis, quae scilicet multo ualidiorem fertilioremque stirpem reddit, quod non faceret, si [non] laborarent altius demersa[e] semina. *7* quid? quod pastinati humus, dum est recens soluta laxataque, uelut fermento quodam intumescit; cum deinde non longissimam cepit uetustatem, condensata subsidit ac uelut innatantis radices uitium summo solo destituit. hoc autem minus accidit nostrae sationi, qua maiore mensura uitis demittitur. nam quod in profundo semina frigore laborare dicuntur, nos quoque ⟨non⟩ diffitemur, *8* sed non est dipondii et dodrantis altitudo, quae istud efficere possit, cum praesertim, quod paulo ante rettulimus, depressior arbustiuae uitis satio tamen effugiat praedictum incommodum.

2 *1* Alterum illud, quod minore ⟨in⟩pensa duos palos unius seminis flagellis cen⟨sen⟩t maritari, falsissimum: siue enim caput ipsum

---

2: 13–16 *Pallad.* *3,16,2*

AR – crobibus **S**[1] – uipedaneae **S**[1]**A** – 28 aput **S**[1] – 29 cohercetur **Srø** corcetur **j**[1]**y** – 32 tripedanea *Schn.* tripedaneam **S** pedaneam **AR** – 34 praecipu **A**[1] – 36 fatigantur **AR** – 37 sint **γpńç** sit **SAR** – 40 quid **A**[1] – non (*ante* laborarent) *om.* **γ** – demersa **h**[3]**wåzäucqγpçø** demersae **SAR** – 41 quid quod **S** quitquid **A**[1] quicquid **A**[3]**R** – recen **S**[1]**A** – 42 laxatque **AR** – subsidit *Ald.* subsidii **SAR** – 44 summu **A** – sole **AR** – 45 mensu ruitis **SA**[1] – dimittitur **AR** – 46 labore **S**[1]**A** – non **γ** *om.* **SAR** – 47 dupundii **Ahjmfy** dipundii **bρ** dupondii **çø** – orantis **SA** – istut **S**[1]

2: 1 minore **b** minori **SAR** – impensa **γ** pensa **SAR** – 2 censent *ed.pr.* cent **SAR** – 3 statumina **ρç** statuminna **SAhjmf** statuminua **b** statuminia **y** statu-

demortuum est, duo uiduantur statumina et mox uiuiradices totidem substituendae sunt, quae numero suo rationem cultoris onerant; siue tenuit et, ut saepe euenit, uel nigri est generis uel parum fertilis, non in uno sed in pluribus pedamentis fructus claudicat. quamquam etiam generosa⟨e⟩ stirpis uitem sic in duos palos diuisam rerum rusticarum prudentiores existimant minus fertilem fore, quia cratem factura sit.

2 Et idcirco ueteres uineas mergis propagare potius quam totas sternere idem ipse Atticus praecepit, quoniam mergi mox facile radicentur, ita ut quae⟨que⟩ uitis suis radicibus tamquam propriis fundamentis innitatur. haec autem, quae est toto prostrata corpore, cum inferius solum quasi cancellauit atque inretiuit, cratem facit et pluribus radicibus inter se conexis an[i]gitur nec aliter quam si multis palmitibus grauata deficit. *3* quare per omnia praetulerim duobus potius seminibus depositis quam unico periclitari nec id uelut conpendium consectari, quod in utramque partem longe maius adferre possit dispendium.

Sed iam prioris libri disputatio repetit a nobis promissum sequentis exordium.

3 *1* In omni genere inpensarum, sicut ait Graecinus, plerique noua opera fortius auspicantur quam tuentur perfecta: q u i d a m, inquit, a b i n c h o a t o d o m o s e x t r u u n t n e c p e r a e d i f i c a t i s c u l t u m a d h i b e n t; n o n n u l l i s t r e n u e f a b r i c a n t n a u i g i a n e c c o n s u m m a t a p e r i n d e i n s t r u u n t a r m a m e n t i s m i n i s t r i s q u e; q u o s d a m e m a c i t a s i n a r m e n t i s, q u o s d a m e x e r c e t i n c o n p a r a n d i s m a n c i p i i s, s e d ⟨i n⟩ i s d e m t u e n d i s n u l l a c u r a t a n g i t; *2* m u l t i e t i a m b e n e f i c i a, q u a e i n a m i c o s c o n t u l e r u n t, l e u i t a t e d e s t r u u n t. ac ne ista, Siluine, miremur, liberos suos nonnulli nuptiis uotisque quaesitos auare nutriunt nec disciplinis aut ceteris corporis excolunt instrumentis.

muina ø – mox γ uox SAR – 5 tenuit S lenut A^1 lenuit A^2 leniit R – uenit A^{1}R – 7 generosae γ generosa S genera AR – 9 fertile S – 10 totas ü^{2}p^2 totam Sj tota Ahλσ – 11 praecipit AR – 12 radicentur *Sobel p. 12* redigentur SAR – quaeque *ed.pr.* quae SAR – 13 quae est toto S^2 quaestoto S^{1}A quae toto R – 14 cancellauit *Gesner* concellauit SA concelauit R – 15 conexes A^1 conexeis A^2 connexis R – angitur lp anigitur SAR – alter λfryø – 17 qua A – 18 uelud A – utraque parte S – 20 libris A

3: 2 forsius SA – quan S – inquid S^1 – 3 incoato A incohato hjfρø – exstruunt A – 4 adibent S^1 – 7 mancipiis sed in isdem *scripsi* mancipiisdem S mancipiisdeemp A mancipiis de in h^2 mancipiis sed iisdem (isdem j) h^{1}jλfø mancipiis sed de (de sed ρy) iisdem ρyç – 8 multa AR – 11 excoluntur SA – 14

4 De cultura uineae nouellae

1 Et nos igitur, Publi, magno animo uineas ponamus ac maiore studio colamus, quarum consitionis sola illa commodissima ratio est, quam priore tradidimus exordio, ut facta in pastinato scrobe tota uitis a media fere parte sulci prosternatur et ad frontem eius ab imo usque recta materies exigatur calamoque adplicetur. id enim praecipue obseruandum est, ne similis sit alueo scrobis, sed ut expressis angulis uelut ad perpendiculum frontes eius derigantur. *2* nam uitis supina et uelut recubans in alueo deposita, postea, cum ablaqueatur, uulneribus obnoxia est, quoniam, dum exaltare orbem ablaqueationis fossor studet, obliquam uitem plerumque sauciat et nonnumquam praecidit. meminerimus ergo usque ab imo scrobis solo rectum adminiculo sarmentum adplicare et ita in summum perducere, tum cetera, ut priore libro praecepimus, et duabus gemmis superextantibus terram coaequare, deinde malleolo inter ordines posito crebris fossionibus pastinatum resoluere atque in puluerem redigere. *3* sic enim optime et uiuiradices et reliqua semina, quae deposuerimus, conualescent, si mollis ac tenera humus nullis herbis inrepentibus humorem stirpibus praebuerit nec duritia soli nouellas adhuc plantas uelut arto uinculo conpresserit.

5

Numerus autem uertendi soli bidentibus, ut uerum fatear, definiendus non est, cum, quanto crebrior sit, plus prodesse fossionem conueniat. sed quoniam impensarum ratio modum postulat, satis plerisque uisum est ex Kalendis Martiis usque in Octobris tricen-

---

5: *Cato agr. 43,2; Pallad. 4,7,1*

---

post conuincit *add.* nisi (nihil ç) **hjσ** – 43 illa **S** – partem *om.* **SA** – antea **R** (*exc.* **ry**) – uniuersam **R** uniuersa sunt **SA**

4: 1 *pr.* **SAhbfy** – 3 quaram A^1 – 5 tota *om.* **SA** – frondem A^2 – 6 recta materies **SR** rectam tertes **A** – erigatur **R** – calomoque **S** – 7 albeo S^1 – 8 frondes A^2 – dirigantur **AR** – 9 sipina S^1A^1 – et uelut recubans *om.* **SA** – cum **p** quam **SAR** – 10 dum *om.* A^1 – exaltere **SA** exaltares h^1 exlaleare **λ** – 11 fossor (fosor **h**) studet $hjb^1r^1çø$ forstudet **SA** fortius tundit $mb^2fρy$ – oblequam **A** – 12 numquam **S** – praecipit SA^1 – scrobis **R** bis **SA** – 14 praecipimus **Ahfy** – et **SA** ac deinde **R** – 15 superexstantibus **Ajø** – 16 positionibus S^1A – persoluere **A** – 17 optime S^2A^2 opti S^1A^1 motum **R** – 18 si mollis $h^2jbyç$ simul SAh^1m si mollis simul **fρø** – *post* herbis *add.* haerens **hλσ** – 19 praebuerit **R** preberet S^1 preueri S^2 preberit A^1 preuerit A^2 – duritias SA^1 durities A^2 – 20 platas S^1A^2 plates A^1 – uelud **A** – alto **SAρ**

5: 1 uidentibus S^1A – ut *om.* **A** – 3 inpensarem A^1 – 4 plerique **SA** – tri-

simo quoque die nouella uineta confodere omnisque herbas et praecipue gramina extirpare, quae nisi manu eliguntur et in summum reiciuntur, quantulacumque parte adobruta sunt, reuiuiscunt et uitium semina ita perurunt, ut scabra atque retorrida efficiant.

6 *1* Ea porro, siue malleolo⟨s⟩ seu uiuiradices deposuimus, optimum est ab initio sic formare, ut frequenti pampinatione superuacua detrahamus nec patiamur plus quam in unam materiam uires et omne alimentum conferre. primo tamen bini pampini summittuntur, ut sit alter subsidio, si alter forte deciderit. *2* cum deinde paulum induruere uirgae, tum singulae detrahuntur, ac ne quae relictae sunt procellis uentorum decutiantur, molli et laxo uinculo adsurgentis subsequi conueniet, dum clauiculis suis quasi quibusdam manibus adminicula conprehendant.

3 Hoc si operarum penuria facere prohibebit, in malleolo, quem et ipsum pampinare censemus, at certe in ordinariis uitibus utique optinendum est, ne pluribus flagellis emacientur, nisi si propaginibus futuris prospiciemus, sed ut singulis materiis seruiant, quarum incrementa elicere debebimus, adplicato longiore adminiculo, per quod prorepant in tantum, ut sequentis anni iugum exsuperent et in fructum curuari possint. *4* ad quam mensuram cum increuerint, cacumina infringenda sunt, ut potius crassitudine conualescant quam superuacua longitudine adtenuentur.

Idem tamen sarmentum, quod in materiam submittimus, ab imo usque in tres pedes et semissem pampinabimus et omnes eius intra id spatium nepotes enatos saepius decerpemus. *5* quicquid deinde supra germinauerit, intactum relinqui oportebit. magis enim conueniet proximo autumno falce deputari superiorem partem quam aestiuo tempore pampinari, quoniam ex eo loco, unde nepotem ademeris, confestim alterum fundit, quo enato nullus relinquitur oculus in ipsa materia, qui sequente anno cum fructu germinet.

6: *Thphr. CP 3,14* – 1–9 *Pallad. 6,2,1*

gesimo (-cesi- yø) R – 5 uneta S[1] – herbis A[1] – 6 quas SA – 7 quantulacumque hλfρç quantumadcumque SA quantulancunque j quantulactumque y quamtumlacumque ø – partem SAj – adobrata hfy – reuiuescunt S – 8 uium S[1] uiuum A – effiant A

6: 1 malleolos γlç malleolo SAR – 3 detrahamus p[2]ç detramur S[1]A detrahamur S[2]R – 4 uini SA – 6 induere SA[1]h[1]jr[1] – deextrahuntur h extrahuntur mfρyø extrhauntur j – 8 quibus S – 10 si o- *om.* A[1] – 11 ad S – 13 prospiciemus jfr[2]yçø efficiemus SAhλρ – 14 elicere *Urs.* eligere SAR – debemus hλσ – 15 exuperent AR – 16 a SAy – excreuerint R – 17 infringendi SA[1] – 19 ab …

[redacted]

7 *1* Omnis autem pampinationis ea est tempestiuitas, dum adeo teneri palmites sunt, ut leui tactu digiti decutiantur. nam si uehementius induruerunt, aut maiore nisu conuellendi sunt aut falce deputandi; quod utrumque uitandum est, alterum, quia lacerat matrem, si reuellere coneris, alterum, quia sauciat, quod in uiridi et adhuc stirpe inmatura fieri noxium est. *2* neque enim eatenus plaga constitit, qua uestigium fecit acies, sed aestiuis caloribus falce uulnus penitus inpressum et⟨iam⟩ latius inarescit, ita ut non minimam partem de ipso matris corpore necet.

Atque ideo, si iam caulibus duris falcem adhiberi necesse est, id paulum ab ipsa matre recidendum est et uelut reseces relinquendi sunt, qui caloris excipiant iniuriam eatenus, qua enascuntur a latere palmites. ultra enim non serpit uaporis uiolentia.

3 In malleolo similis ratio est pampinandi et in longitudinem eliciendi materiam, si eo uelimus anniculo uti, quod ego saepe feci. sed si propositum est utique recidere, ut bimo potius utamur, cum ad unum pampinum iam redegeris et is ipse excesserit pedalem longitudinem, decacuminare conueniet, ut in ceruicem potius confirmetur et sit robustior.

Atque haec positorum seminum prima cultura est.

8 Ablaqueatio nouellae

1 Sequens deinde tempus, ut prodidit Celsus et Atticus, quos iure maxime nostra aetas probauit, post Idus Octobris ampliorem curam deposcit. nam post Idus Octobris, priusquam frigora inuadant, uitis ablaqueanda est, quod opus adapertas ostendit aestiuas radiculas easque prudens agricola ferro cecidit. nam si passus est conualescere,

---

7: 1–2 *Pallad.* *6,2,2*; *Gp.* *5,28,1–2*
8: *Pallad.* *11,5*; *Gp.* *5,20* – 24–26 *Pallad.* *3,8*

---

pampinabimus *om.* **SA** – 20 pampinabimus **h**^{1}**bç** pampinauimus **h**^{2}**jmσ** – 21 decerpemus **h**^{2}**jλyø** discerpemus **SAfρ** deserpepmus **h**^{1} excerpemus **ç** – inde **jλσ** – 22 intractum **SA** – relicto portauit **SA** – conueniet *om.* **SA** – 26 oculis **SA**

7: 1 ea *om.* **SA**^{1} – 8 uulnus **S**^{2}**bńç** bolnus **S**^{1}**A** uolnus **hjmfrø** *om.* **y** – etiam *Pont.* et **SAR** – inharescit **Ah**^{1}**λ** – ita ut **hjy** aut **SA** ita **λσ** – 10 durus **SA** – adiueri **A**^{1} – id … reseces *om.* **SA** – 12 qui nascuntur **R** – 15 eligendi **AR** – aminiculo **bρø** anuiculo **m** anmiculo **y** – 16 recedere **S**^{1} – bino **λø** himo **j** – 17 redigeris **S**^{1} – is **S** si **R** *om.* **A** – 18 recacuminare **SA** – in ceruicem **bp** inter uitem **SAhr**^{1} in ceruice **j** inter ceruicem **mρy** inter ceruicem uitem **f** ceruicem **ç** ceruicem uitem **ø**

8: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 3 post Idus Octobris *om.* **A**^{2} – 5 adopertas **R** – 6 easque

inferiores deficiunt, atque euenit, ut uinea summa parte terreni radices agat, quae et frigore infestentur et caloribus maiorem in modum aestuent ac uehementer sitire matrem in ortu Caniculae cogant. *2* quare quicquid intra sesquipedem enatum est, cum ablaqueaueris, recidendum est. sed huius non eadem ratio est amputandi, quae traditur in superiore parte uitis. nam minime adleuanda plaga est minimeque adplicandum ferramentum ipsi matri, quoniam, si iuxta truncum radicem praecideris, aut ex cicatrice plures nascentur aut hiemalis, quae consistit in lacusculis ablaqueationis, aqua brumae congelationibus noua uulnera peruret et ad medullam penetrabit. quod ne fiat, recidere ab ipso codice instar unius digiti spatio conueniet atque radiculas praecidere, quae sic ademptae non amplius pullulant e⟨t⟩ a cetera noxa truncum defendunt.

3 Hoc opere consummato, si est hiems in ea regione placida, patens uitis relinquenda est. sin uiolentior hoc facere nos prohibet, ante Idus Decembris praedicti lacusculi coaequandi sunt. si uero etiam praegelida frigora regionis eius suspecta erunt, aliquid fimi uel, si est commodius, columbini stercoris aut in hu⟨n⟩c usu⟨m⟩ praeparatae ueteris urinae senos sextarios, antequam uitem adobruas, radicibus superfundes.

4 Sed ablaqueare omnibus autumnis oportebit primo quinquennio, dum uitis conualescat; ubi uero truncus adoleuerit, fere triennio intermittendus est eius operis labor: nam et minus ferro crura uitium laeduntur nec tam celeriter radiculae inueterato iam codice enascuntur.

(asque ø) hjσ aesque SA absque λ – frondes S frundens A – agricula A – 8 im Smry – 9 aestuent (extuent ń est uenit y) ac uehementer hλσ est ac uentu ementur SAj – matrem *om.* hλσ – in ortu Caniculae hλσ Acniculae ortum S Agniculae ortum A Caniculae ortum j – 10 in SA – sesquipedem enatum p sesquipede aenatum SA sesquipedem natum R – 12 adleuanda mρçø ablaqueanda SAhbf oblaqueanda r[1] ableuanda j *om.* y – 13 adplicandum (ampli- ρ) R adleuandum SAr[1] – 14 catrice A – pube SA – 15 enascentur jfρyç nascantur λ – aut hjyç ut SA at λfρø a y – quae consistit in lacusculis *om.* SAj – constitit fø constitis m[1] constat ρ – lasculis b[1] lacustulis y *post add.* plures λ – oblaqueationis hρ – 16 nouae A – 17 penetrauit SA – recedere S[2] – 19 pubulant A[1] pululant A[2]hλfryø – et a hρ ea SAR – 20 hiemps S[1]A[1] – 21 si SR – hoc γ hic SAR – 24 si SAh quod jλρyçø *om.* f – sterceris S – hunc usum t ucus S hucus A usu R – 25 setarios S[1]Ay sestarios S[2]hj[2]λfç stestarios j[1] – 26 radicis SA – 28 *ante* truncus *add.* uitis R (*exc.* ρ) – 29 intermittendus est eius operis *hoc loco* R *post* quinquennio *supra trp.* SA – est eius R esset SA – uitium R ueritius SA – 30 laeduntur j laedantur SAhλσ – iam *om.* SA – 31 enascantur Aj

[redacted]

9 *1* Ablaqueationem deinde sequitur talis putatio, ut ex praecepto ueterum auctorum uitis ad unam uirgam reuocetur eaque recidatur duabus gemmis iuxta terram relictis; quae putatio non debet secundum articulum fieri, ne reformidet oculus, sed medio fere internodio ea plaga obliqua falce fit, ne, si transuersa fuerit cicatrix, caelestem supercidentem aquam contineat. *2* sed nec ad eam partem, qua est gemma, uerum ad posteriorem declinatur, ut in terram potius deuexa quam in germen delacrimet; namque depluens umor caecat oculum nec patitur crescere.

10 *1* Putandi autem duo sunt tempora, melius autem, ut ait Mago, uernum, antequam surculus progemmet, quoniam umoris plenus facilem plagam et leuem et aequalem accipit nec falci repugnat. hunc autem secuti sunt Celsus et Atticus.

Nobis neque angusta putatione coercenda semina uidentur, nisi admodum inualida sunt, neque utique uerno recidenda, *2* sed primo quidem anno, quo sunt posita, frequentibus fossionibus omnibus mensibus, dum frondent, ac pampinationibus adiuuanda, ut robur accipiant nec plus quam uni materiae seruiant, quam eduxerint. autumno uel uere, si magis conpetent, adradenda et nepotibus, quos pampinator in superiore parte omiserat, liberanda censemus atque ita in iugum inponenda. ea enim leuis et recta sine cicatrice uinea est, quae se primi anni flagello supra iugum extulit, quod tamen apud paucos agricolas et raro contingit; ideoque praedicti auctores primitias uitis resecare censuerunt.

3 Sed nec utique uerna omnibus regionibus melior putatio est. nam ubi caelum frigidum est, ea sine dubio eligenda est; ubi uero

---

9: *Gp. 5,23* – 3–9 *Plin. nat. 17,192*
10: *Gp. 5,23* – 1–15 *Thphr. CP 3,15* – 17–19 *Pallad. 12,4,1*

9: 1 amputatio **A**^{2} – 2 uirgulam **R** – eaque recidatur **hλρyçø** id est **f** *om.* **SAj** – 4 formidet **SAρ** – oculos **A**^{1} – intermodio **A** – 6 aqua **SA** – ad eam **SA**^{2}**R** eadem **A**^{1} – 7 in terram *Ald.* interdum **SAR** – 8 germen **S**^{2} germe **S**^{1} germine **AR** – lacrime **SA** – defluens **R** – 9 crescere **SAhjr**^{1} frondescere **λσ**

10: 1 tempora **AR** genera **S** – autem *om.* **SA** – it **S**^{1}**A**^{1} – 2 progerminet **bø**^{1} progeminet **mrø**^{2} – 3 huc **S**^{1}**A** – 5 nouis **S** – amputatione **A**^{2} – *post* nisi *add.* si **R** – 6 admdum **S**^{1}**A** – 7 frequentius **SA** – possessionibus **A** – 8 *post* adiuuanda *add.* sunt **R** – 9 ut **SA** nec **jλfρø** ne **ç** ut nec **hy** – accipiunt **SAρ** – unae **S** una **A** – 10 adredenda **A** – 11 pampinatione **SAh** – superiorem **S** – partem **SA** – 12 ea *om.* **SA** – 14 sed **A** – 15 censuerunt **Sç** consuerunt **Ajλfńy** consueuerunt **hrø** – 16 uerno **R** – amputatio **A**^{2} – 17 ubi … eligenda est *bis* **S**

aprica loca sunt mollesque hiemes, optima et maxime naturalis est autumnalis, quo tempore diuina quadam lege et aeterna fructum cum fronde stirpes deponunt.

11 *1* Hoc facere, siue uiuiradicem siue malleolum conseueris, censeo. nam illam ueterem opinionem damnauit usus non esse ferro frangendos anniculos malleolos, quoniam reformident, quod frustra Vergilius et iam Saserna Stolonesque et Catones timuerunt, qui non solum in eo errabant, quod primi anni capillamenta seminum intacta patiebantur, sed et post biennium, cum uiuiradix recidenda erat, omnem superficiem amputabant solo tenus iuxta ipsum articulum, ut e duro pullularet.

2 Nos autem magister artium docuit usus primi anni malleolorum formare incrementa nec pati uitem superuacuis frondibus luxuriantem siluescere, nec rursus in tantum coercere, quantum antiqui praecipiebant, ut totam superficiem amputemus, nam id quidem maxime contrarium est: *3* primum, quod, cum ad terram decideris semina, uelut intolerabili adfecta uulnere pleraque intereunt; nonnulla etiam, quae pertinaciter uixerunt, minus fecundas materias adferunt; siquidem e duro quae pullulant, omnium confessione pampinaria saepissime fructu carent.

4 Media igitur ratio sequenda est, ut neque solo tenus malleolum recidamus nec rursus in longiorem materiam prouocemus, sed adnodato superioris anni pollice iuxta ipsam commissuram ueteris sarmenti unam uel duas gemmas relinquemus, ex quibus germinet.

11: 1–8 *Cato agr. 33,2–3; Plin. nat. 17,176* – 4 *Verg. georg. 2,362* – 9–21 *Varro rust. 1,31,2–3; Plin. nat. 17,173*

11: 1 conseueris **hλ** cunnseueris **S^1** connseueris **S^2A** consueueris **j** conseruimus **f** consecueris **ρ** consueuerimus **y** consueris **ç** conseuerimus **ø** – 2 opinem **A** – damnabit **Aj** – tangendos **ρyçø** – 4 iam *om.* **SA** – timuerim **SA^1hr^1** timuerint **A^2** – 5 narrabant **A** – quo **SA** – 6 patiebatur **SAj** – tibiennium **S** – 7 articolum **S^1A** – 8 pulularet **Ahλfryø** – 10 formare **hjρ** formae **SAλçø** fornire **fy** – 11 laxuriantem **A** – 12 praecipienda **SA** – 13 maximum **SA** – a terra **SA** – 14 semina *om.* **SA** – uelud **A** – intollerabili **A^1jλry** – *post* intereunt *add.* ut **hλσ** – 15 nonnulli **SA** – uixerint **hjσ** – 16 e *om.* **A** – qui **A** – pululant **Ahλfρyø** – 18 malleolum *om.* **A** – 20 adnotato **R** – pollicet **SA** – iuxta **SAhçø** super **jλfρy** – 21 germinent **R**

12 De nouella subrigenda

1 Putationem sequitur iam pedandae uineae cura. uerun annus nondum uehementem palum aut ridicam desiderat. not est enim a me plerumque teneram uineam melius adminiculo m quam uehementi adquiescere; itaque aut ueteres, ne nouae rac agant, harundines binas adplicabimus singulis uiticulis, a regionis conditio permittit, de uepribus hastilia, quibus adnect singulae transuersae perticae in unam partem ordinis; *2* genus iugi cantherium uocant rustici. plurimum id refert esse, paulum infra curuationem uitis prorepens pampinus statim ad dat et in transuersa potius se fundat quam in edita uentosque fa sustineat subnixus cantherio. idque iugum intra quartum p conuenit adleuari, dum se uinea corroboret.

13 *1* Inpedationem deinde sequitur adligator, cuius officium e rectam uitem producat in iugum: quae siue iuxta palum est p ut quibusdam placet auctoribus, obseruare debebit, qui adnect in alliganda materia flexum pali, si forte curuus est, sequer putet; nam ea res uncam uitem facit; siue, ut Attico et nonnulli agricolis uisum est, inter uitem et palum spatium relinquitur, nec mihi displicet, recta harundo adiungenda stirpi est et it crebra retinacula in iugum perducenda.

Vinculi genus quale sit, quo religantur semina, plurimum r *2* nam dum nouella uinea est, quam mollissimo nectenda est, si uiminibus salicis aut ulmi ligaueris, increscens uitis se ipsa cidit. optima est ergo genista uel paludibus desectus iuncu ulua; non pessime tamen in umbra siccata faciunt in hunc harundinum quoque folia.

12: 6–8 *Plin. nat. 17,165*
13: 11–12 *Plin. nat. 17,187; Pallad. 4,7,2*

12: 1 *pr.* **SAhbfyç** – *post* subrigenda *add.* putatione **A** putationem **hb** 2 putationem *om.* (*rubricae add.*) **A** – nam **SA** – 3 rigidam **S** ruelicam **ρ** ra **y** – 4 teram **S**^{1} terram **Ahmρ** – 5 *post* uehementi *add.* palo **R** – 6 harundi harum singulis **SA** – uinas **A** – adplicauimus **SA** – adplicabimus *post* ui *trp.* **R** – uitiilicus **A** uitibus **R** – 7 condicio **A** – uepribus **S**^{2} ueprius **S**^{1}**A**^{2} bu **A**^{1} ueteribus **R** – 10 paulum **j** palum **SAhλσ** – adprendat *scripsi* adprenda adprehendat **jλń** adprehendant **hb**^{1}**fryçø** – 12 subnexus **SA** – iugum genum **A**^{1} – 13 conprobaret **SA**

13: 1 adligator **j** adlegator **SAhλσ** – 2 paulum **A**^{1}**j** – 3 ut quibusdam auctoribus *om.* **SA** – placuit **j** – 6 paulum **S**^{1} – relinquitur **SAj** relinque est **hλσ** – 7 displacet **A**^{1} – 8 cribra **SA**^{1} – gum **S** – 9 religatur **SA** redi

hendus. nam plurimum interest adhuc noua consitione pedamen omne uestiri nec mox uineam tum subseri, cum fructus capiendus est.

Mergulus quomodo deponatur

2 Mergi genus est, ubi supra terram iuxta suum adminiculum uitis curuatur atque ex alto scrobe submersa perducitur ad uacantem palum; tum ex arcu uehementer citat materiam, quae protinus adplicata suo pedamento ad iugum euocatur. *3* sequente deinde anno insecatur superior pars curuaturae usque ad medullam, ne totas uires matris propagatum flagellum in se trahat et ut paulatim condiscat suis radicibus ali. bima deinde praeciditur proxime palmam, quae ex arcu summissa est, et id, quod a matre abscisum recessit, confestim alte circumfoditur et scrobiculo facto ad imum solum praeciditur adobruiturque, ut et radices deorsum agat nec ex propinquo neglegenter in summa terra resecta progerminet. *4* tempus autem non aliud magis idoneum est hunc mergum amputandi quam ab Idibus Octobribus in Idus Nouembris, ut hibernis mensibus suas radices confirmet: nam si uere id fecerimus, quo gemmare palmites incipiunt, matris alimentis subito destitutu<s> languescit.

16 *1* Eadem ratio est in transferendo malleolo: nam secundo autumno, si caeli et loci qualitas patitur, commodissime post Idus Octobris, exemptus conseritur; sin autem aliqua terrae uel aeris repugnat iniuria, tempestiuitas eius in proximum uer differtur, neque diutius in uineis relinquendus est, ne soli uires absumat et ordinaria semina infestet, quae quanto celerius liberata sunt consortio uiuiradicium, tanto facilius conualescunt. at in seminario licet trimam atque etiam quadrimam uitem resectam uel anguste putatam custodire, quia non consulitur uindemiae.

16: 12–20 *Plin. nat. 17,194* – 15–20 *Thphr. CP 4,1,4, 4,14,1* – 15–16 *Varro rust. 1,26; Plin. nat. 17,10* – 21–23 *Plin. nat. 17,187, 17,211*

---

8 *pr.* **SAhbfç** – 9 supra **SAλ** iuxta **hjç** iuxta supra **fρy** supra iuxta **ø** – iuxta **SAλ** supra **hjç** *om.* **fρyø** – 11 harcu **A** – 14 trahat et **SR** trahet **A** – 15 ali bima **jfρyø** ab ima **SAhλ** ali ima **ç** – palma **R** – 17 recesserit **R** – altere **SA** *uide diss. pp. 151 sq.* – scrobisculo **S** – 18 scrobum **A^1** – 21 Octobris **A** – hibernus **SA^1** – 22 confirment **SA** – 23 destitutus **γ** destituta **SAR**

16: 1 *ante* eadem *add.* et **R** – 2 cummodissime **S** – 3 consequetur **SA** – 4 iiuria **A** – 5 ne **R** nec **SA** – socii **SA** – absumam **SA** – 7 uiuiradicum **hλσ** – ad **S^1A** – 8 angustiae **AR** – 9 quoniam **R** – uindemeae **A^1** – 10 tricesimum **jø**

2 Cum mensem tricensimum excessit posita uinea, id est tertio autumno, uehementioribus statuminibus statim inpedanda est; idque non ut libet aut fortuito faciendum: nam siue prope truncum deponitur, palus pedali tamen spatio recidendus est, ne aut premat aut radicem uulneret, et ut fossor tamen ab omni parte semina circumfodiat, *3* isque palus sic ponendus est, ut frigorum et aquilonum excipiat uiolentiam uitemque protegat; siue medio interordinio pangetur, uel deponendus est uel, prius paxillo perforato solo, altius adfigendus, quo facilius et iugum et fructum sustineat. nam quanto propius truncum ridica statuitur, etiam leuiter defixa stabilior est, quoniam constringens uitem mutua uice sustinetur et sustinet.

4 Statuminibus deinde firmiora iuga sunt inliganda eaque uel saligneis perticis uel conpluribus quasi fasciculis harundinum conectuntur, ut rigorem habeant nec pandantur onere fructuum. nam binae iam materiae singulis seminibus summittendae erunt, nisi si tamen gracilitas uitis alicuius angustiorem putationem desiderabit, cuius unus palmes atque idem paucorum oculorum erit relinquendus.

17 *1* Pertic⟨ar⟩um iugum fortius minusque operosum est. harundines pluribus operis iugantur, quoniam et pluribus locis nectuntur, ⟨e⟩aeque inter se conuersis cacuminibus uinciendae sunt, ut aequalis crassitudo totius iugi sit. nam si cacumina in unum conpetunt, inbecillitas eius partis, grauata pondere, iam maturum fructum prosternit et canibus ferisque reddit obnoxium. *2* at cum iugum in fascem pluribus harundinibus alterna cacuminum uice ordinatum

---

17: 1 *Plin. nat. 17,166* – 6–8 *Plin. nat. 17,174* – 20–34 *Plin. nat. 17,177–180* – 43–45 *Plin. nat. 17,194* – 52–55 *Plin. nat. 17,165*

---

trigesimum **bρç** – excesserit **R** – 11 statim **R** statum **SA** – inpedienda **SA** – 12 idque **γ** ita **SA** itaque **R** – ut non **A** – 13 defigitur **jmfρyø** – 14 sermina **hjf** serunna **y** – 15 sic *om.* **SA** – 16 prodigam **S** protegam **A** – 17 defodiendus **mfr²ńçø** – taxillo **SA** – ferforato **S¹** ferrorato **A** – 18 adfrigendus **A¹** adigendus **R** – 19 propius **bfρçø** proprius **SAR** – truncus **λyø** truncus cum **hj²fρç** trunco cum **j¹** – rediga **S** – 20 constringens **SAhλρ** contingens **jb²fyç** contringens **ø** – 21 inligamenda **S** inligamenta **A** – eaeque **A¹** – 23 connectuntur **R** – habeat **SA** – 24 binae **mfr²ńçø** uinae **S** uineae **Ajbr¹** bine uinee **h** bineae **y** – maturiae **SA** maturae **j** – seminibus … gracilitas *bis* **SA** – 25 desiderabit *ed.pr.* desiderauit **SAR** – 27 relinquendis **SA**

17: 1 perticarum *Ash* perticum **SA** perticae **hjλyçø** perticat **fρ** – firmius **jmσ** – onorosuum **S¹** onerosum **S²** oneremsum **A** – 2 operibus **λρyø** – 3 eaeque **tlp** aeque **SA** et aeque **R** – cacacuminibus **A** – uincendae **S¹Ahbry** – 6 ad **S¹** – 7 alterna **jfyçø** ternae **SA** alternae **hλρ** – 8 quinquenni **hλσ** – praebent **SA** –

est, fere quinquennii praebet usum. neque enim alia est ratio putationis aut ceterae culturae quam quae primi biennii; nam et autumnalis ablaqueatio sedulo facienda, nec minus uacantibus palis propagines adplicandae. hoc enim opus numquam intermittendum est, quin omnibus instauretur annis.

3 Neque enim ea, quae seruntur a nobis, immortalia esse possunt; ac tamen aeternitati eorum sic consulimus, ut demortuis seminibus alia substituamus nec ad occidionem uniuersum genus perduci patiamur complurium annorum neglegentia. quin etiam crebrae fossiones dandae, quamuis possit una detrahi culturae prioris anni. pampinationes quoque saepe adhibendae: neque enim satis est semel aut iterum tota aestate uiti detrahere frondem superuacuam. *4* Praecipue autem decutienda sunt omnia, quae infra trunci caput egerminauerunt; item si oculi singuli sub iugo binos pampinos emiserunt, quamuis largum fructum ostendant, detrahendi sunt singuli palmites, quo laetior, quae superest materia, consurgat et reliquum melius educet fructum; post quadragesimum et alterum mensem percepta uindemia sic instituenda est putatio, ut summissis pluribus flagellis uitis in stellam diuidatur. *5* sed putatoris officium est pedali fere spatio citra iugum uitem conpescere, ut e capite quicquid teneri est per brachia emissum prouocetur et per iugum inflexum praecipitetur ad eam mensuram, quae terram non possit contingere.

Sed modus pro uiribus trunci seruandus est, ne plures palmites summittantur, quam quibus uitis sufficere queat. fere autem praedicta aetas laeto solo truncoque tres materias, raro quattuor, desiderat, quae per totidem partis ab alligatore diuidi debent. *6* nihil

---

alia est *om.* SA – 10 propagines γp propaginis SAR – 12 qui nominibus SA – instauretur jb¹σ insaturetur SAhmb² insaturatur r¹ – 13 serunt SA – 14 attamen jbç – aeternitate SA – 15 substiamus A – uniuersus A¹ – 16 patimur SA – cumplurium A – 17 possiones A – anno SA – 18 adibendae S¹ adiuendae A adiuuandae jb¹ρ – 19 peruacuam SA – 21 sub SR si A – 22 emiserunt S semisserunt A semiserint f semisserint h¹yø emiserint jbρç emisserint h²m – fructus SA – 23 consurgant SA – 24 reliquo SA – ducet A – quadrigesimum S quadragessimum A quadragensimum hf – 25 perfecta R – 26 in *om.* SA – 27 citra p contra SAhjλρç circa fyø – *post* capite *add.* uitem iugum (iugum uitem A) conpescere ut e capite *iterum* SA *uerba* ut e … conpescere *del.* S² – 28 brachia (-cch- j) emissum h²jç brashiemissum SA brachia emissum bras (brai ρ *om.* ø) hiemissum h¹mfρyø brachia emissum *u. sp.* b¹ brachia emissum hiemis b² – 29 seram S¹ serram S²A – possint SA – 31 palmae SAhλρ – 32 sumittantur S – 33 rari SA – 34 diui S¹ – debent j debet et SAf debent et hλρyçø – 35 in

2 quin etiam ipsa hortulorum descriptio, quanto est minoribus modulis concisa, fatigationem ueluti minuit extimulatque eos, qui opera moliuntur, et ad festinandum inuitat; nam fere uastitas instantis laboris animos debilitat. non nihil etiam prodest uires et prouentum cuiusque partis uinearum nosse, ut aestimemus, quae magis aut minus colenda sit. uindemiatoribus quoque hae semitae et iugum pedamentaque sarcientibus opportunam laxitatem praebent, per quam uel fructus uel statumina portentur.

19 *1* De positione iugi, quatenus a terra leuandum sit, hoc dixisse abunde est humillimam esse quattuor pedum, celsissimam septem, quae tamen in nouellis seminibus uitanda est. neque enim haec prima constitutio uinearum esse debet, sed per annorum longam seriem ad hanc altitudinem uitis perducenda est. *2* ceterum quanto est umidius solum et caelum placidioresque uenti, tanto est altius adtollendum iugum; nam laetitia uitium patitur se celsius euagari, fructusque summotus a terra minus putrescit, et hoc uno modo perflatur uentis, qui nebulam et rorem pestiferum celeriter adsiccant multumque ad deflorescendum et ad bonitatem uini conferunt. *3* rursus exilis terra et adcliuis torrensque aestu uel quae uehementibus procellis obnoxia est, humilius iugum poscit. at si cuncta conpetunt uoto, iusta est altitudo uineae pedum quinque; nec tamen dubium, quin tanto melioris saporis praebeant mustum, quanto in editiora iuga consurgant.

20 *1* Pedatam uineam iugatamque sequitur alligatoris cura, cui antiquissimum esse debet, ut supra dixi, rectam conseruare stirpem nec

---

19: 5–7 *Pallad. 3,12,3*
20: 1–4 *Cato agr. 33,1* – 5–10 *Plin. nat. 17,153* – 12–15 *Plin. nat. 17,180* – 26–28 *Plin. nat. 17,177*

– 8 hortulorum **Sbç** hortolorum **Ahjmfyø** ortulorum **ρ** – 9 extimulatque *Schn.* extimulque **SA** et simul **hλρç** et extimulat **jy** et exstimulant **f** et stimulat **ø** – 10 instantis **R** instisa **SA** – 12 prouentu **A** – 13 uindemitoribus **SAhfryç** – 14 oportuna **A** oportunam **hjλfρø** – crebrent **A**

19: 1 dicxisse **S**[1] – 4 uinarum **SA** – 5 quanto **R** quam **SA** – 6 placidioresque **mb**[1]**fr**[1]**yç** (h)umidioresque **SAhjb**[2]**ρø** – 7 laetia **SA** – partitur **SA** – euaciri **SA** – 8 fructus **SA** – modo uno **A**[1] – 9 et rorem **R** errorem **SA** – celiter **SA** – 10 bonitate **A** – 11 exiliis **SA** – terra et **R** terret **SA** – 12 ad **SA** – 13 uota **A** – 14 dubium **R** dium **SA** – tanto **S**[2]**AR** quanto **S**[1] – praebeat **R** – mustum **R** multo **SA** – 15 oditiora **A**[1] – consurgat **jλyçø** consurgunt **hfρ**

20: 2 recta **SA** – 3 plexum **SA** – ridicae **Ahjλfyç** radice **Spø** – ne **λfyø** nec

21 Nouella uinea quomodo putanda sit

1 Quinquennis uineae non alia est putatio, quam ut figu quemadmodum supra institui dicere, neue superuagetur, s caput trunci pedali fere spatio sit inferius iugo, quatern brachiis, quae duramenta quidam uocant, diuidatur in to partis. haec brachia sat erit interim singulis palmitibus in fru submitti, donec uineae iusti sint roboris. cum deinde aliquot [et] quasi iuuenilem aetatem ceperint, quot palmites rel debeant, incertum est. *2* nam loci laetitia plures, exilitas pau desiderat, siquidem luxuriosa uitis, nisi fructu conpescitur, deflorescit et in materiam frondemque effunditur; infirma n cum onerata est, adfligitur.

Itaque pingui terra singulis brachiis licebit bina iniungere fl nec tamen numerosius onerare, quam ut una uitis octo s palmitibus, nisi admodum nimia ubertas pluris postulabit. iam pergulae magis quam uineae figuram optinet, quae supra, modum materiis distenditur. *3* nec debemus committer brachia pleniora trunco sint, uerum adsidue, cum modo e late eorum flagella licuerit summittere, amputanda erunt sup duramenta, ne iugum excedant sed nouellis palmis semper renouetur, quae si satis excreuerint, iugo superponantur. sin a earum uel perfracta uel parum procera fuerit locumque ido optinebit, unde uitis anno sequenti reuocari debeat, in pol tondeatur, quem quidam custodem, alii resecem, nonnulli prae rium appellant, id est sarmentum gemmarum duarum uel t ex quo cum processere frugiferae materiae, quicquid est uetusti ⟨i⟩bi brachi, amputatur; et ita ex nouello palmite pullescit.

21: 2–17 *Plin. nat. 17,178–180* – 4–6 *Pallad. 3,12,5* – 13–15 *Pallad. 3,* 23–25 *Plin. nat. 17,181*

21: 1 *haec uerba in textu litt. comm.* **SAR** – 3 stitui **SA** – 4 sint **SA** – 6 i cp interius **SAR** – 7 deinde j quod **SA** quod deinde **hλσ** – aliquod **SA** **SAR** *om.* ü²t – quod **SA** – 9 debant **A** – pluris **λσ** – 11 infirma **R** in pri – 13 ingungere **S** – flala **A** – 14 numerius **SA** – quam ut **SR** quamu *A* *post* nisi *add.* si **hjmfρy** – postulauit **SA** – 16 uineae figuram *om.* **SA** committe **A** – 20 semper *om.* **A²** is **A¹** – 21 iugu **A¹** – superponatur **A** aliqua earum **R** silanique harum **SA** – 22 perfacta **S²A** facta **S¹** – fuerint **S.** optineuit **S¹** – policem **AR** – 24 tondetur **A** – estodem **S¹** – resecent **S¹A** precessere **S** – fructiferae **jmfyø** – 27 uetusti ibi *scripsi* uetus tibi **SA** u

Atque haec ratio bene institutarum uinearum in perpetuum custodienda erit.

22 Male formatas uineas restituere

1 Si uero aliter formatas acceperimus et iam multorum annorum neglegentia superueneri<n>t iugum, considerandum erit, cuius longitudinis sint duramina, quae excedant praedictam mensuram. nam si duorum pedum aut paulo amplius fuerint, poterit adhuc uniuersa uinea sub iugum mitti, si tamen palus trunco est adplicitus. *2* is enim a uite summouetur et in medio spatio duorum ordinum ad lineam pangitur; transuersa deinde uitis ad statumen perducitur atque ita iugo subicitur. at si duramenta eius longius excesserunt, ut in quartum aut etiam in quintum statumen prorepserint, maiore sumptu restituitur: mergis namque, qui nobis maxime placent, propagata celerrime prouenit.

3 Hoc tamen, si uetus et exesa est superficies trunci. at si robusta et integra, minorem operam desiderat: quippe hiberno tempore ablaqueata fimo satiatur, angusteque deputatur, et inter quartum et tertium pedem a terra uiridissima parte corticis acuto mucrone ferramenti uulneratur. frequentibus deinde fossuris terra permiscetur, ut incitari uitis possit et ab ea maxime parte, quae uulnerata est, pampinum fundere.

4 Plerumque autem germen de cicatrice procedit, quod siue longius prosiluit, in flagellum summittitur, siue breuius, in pollicem, siue admodum exiguum, in furunculum. is ex quolibet uel minimo capillamento fieri potest: nam ubi unius aut alterius folii pampinus prorepsit e duro, dummodo ad maturitatem perueniat, sequente

---

22: 9–19 *Pallad. 3,16,1* – 9–12 *Plin. nat. 17,182* – 13–19 *Pallad. 12,3* – 20–22 *Plin. nat. 17,181* – 28–41 *Pallad. 4,7,3*

---

tem **R** – brachii **R** – uitis *om.* **A** – 29 atque **R** autem **SA** – hanc **SA** – uene **S**[1] – institurum **A**

22: 1 *pr.* **SAhbfyç** – restituetur **S** – 2 iam *om. u. sp. r.* **A** *om.* **R** – 3 neglegentibus **A** – superuenerint *Gesner* superuenerit **SAR** – 4 sint **SR** si ut **A** – supradictam **R** – 5 poterint **SA** – ad hunc **SA** – 6 mitu **A** – tam **SA** – *post* adplicitus *rubr.* De mergulo **SAhbfyç** – 7 is enim a **R** si semina **S** sis enim a **A** – 9 ad **SA** – excesserint **R** – 10 properserint **SA** – 11 sumtu **S** – restituentur **R** – maxi **S**[1] – plaget **S**[1] placet **S**[2]**A** – 13 at si **h**[2]**j** ad si **SA** sin autem **h**[1]**λσ** – 15 saciatur **S** – angustaequo **SA** – 18 et *om.* **SA** – 19 panpinum **S** – 20 plerique **S**[1] – autem *bis* **S** – catrice **A**[1] – 21 sumitur **S** – policem **Ajλfryσ** – 22 uel **R** et **SA** – 25

uere, si non adnodatus neque adrasus est, uehementem fundit ı riam; quae cum conualuit et quasi brachium fecit, licet tum sup gatam partem duramenti recidere et ita reliquam iugo subicer multi, sequentes conpendium temporis, talis uineas supra qua pedem detruncant, nihil reformidantes eiusmodi resectionem, niam fere plurimarum stirpium natura sic se commodat, ut cicatricem nouellis frondibus repullescant. sed haec quidem minime nobis placet, siquidem uastior plaga, nisi habet super tam ualentem materiam, quae possit inolescere, solis halitu torı mox deinde roribus et imbribus putrescit.

6 Ac tamen, cum est utique uinea recidenda, prius ablaqu deinde paulum infra terram conuenit amputare, ut superiecta hı uim solis arceat et e radicibus nouellos prorumpentis caules tran: tat, qui possint uel sua maritare statumina uel, si qua sunt uid propinquo, propaginibus uestire. *7* haec autem ita fieri debel si uineae altius positae nec in summo labantis radices habebunt boni generis erunt. namque aliter in cassum dependetur o quoniam degeneres etiam renouatae pristinum seruabunt ingen at quae summa parte terrae uix adhaerebunt, deficient, antec conualescant. *8* altera ergo uinea fructuosis potius surculis renda erit, altera funditus extirpanda et reserenda, si modo bonitas suadebit; cuius cum uitio consenuit, nullo modo restit dam censemus.

Loci porro uitia sunt, quae fere ad internicionem uineta pe cunt, macies et sterilitas terrae, salsa uel amara uligo, praece praerupta positio, nimium opaca et soli auersa ualles, harer etiam tofus uel plus iusto ieiunus sabulo nec minus terreno c: ac nuda glarea et si qua est proprietas similis, quae uitem non *9* ceterum, si uacat his et horum similibus incommodis, pote ratione fieri restibilis uinea, quam priore libro praecepimus

---

adnotatus **R** – adrasus **jbσ** adprasus **S** adprassus **Ah**¹ adpressus **h**²**m** – uat **SA** – 26 tunc **R** – 27 relinquam **A** – 29 pedum **A** – 31 nobellis **A** – rep cant **SAhf**¹ repollescant **j** repullescat **λσ** – 32 nobilis **SA** – habet *om.* **SA** umus **S**¹ – 38 qui **SR** quae **A** – 40 uineae **SAjç** uinidae **mfryø** uinedae **h** u **ĥ** humidae **b** – 41 dependetur **h**²**jρç** dependentem **SA** dependentur **h**¹**λ** 42 degeneres etiam **p** degeneri sit uiam **SA** de genere sit etiam **h**² degeneris **j** degeneres sit (sint **bρç**) etiam **h**¹**λσ** – 45 rererenda **A** – 46 suadedebit **A** – senuit **R** conseubit **S** consueuit **A** – 48 internicionem **iç** internitionem **SAR** terra **hλσ** – salsae **SAj** – amarae **Sj** mare **A** – 50 aduersa **jρø** – 51 uel **SA** – 52 nuda **R** da **SA** – 54 quam **γ** quae **SAR** – 55 sint **R** – 56 emendant disseremus *om.* **SA** – 57 ad eam **R** eadem **SA**

rursus mali generis uineta, quae, quamuis robusta sunt, propter sterilitatem fructu carent, ut diximus, emendantur insitione facta, de qua suo loco disseremus, cum ad eam disputationem peruenerimus.

23 *1* Nunc, quia parum uidemur de putatione uinearum locuti, maxime necessariam partem propositi operis diligentius persequemur.

De putatione uineae

Placet ergo, si mitis ac temperata permittit in ea regione, quam colimus, caeli clementia, facta uindemia secundum Idus Octobris auspicari putationem, cum tamen aequinoctiales pluuiae praecesserint et sarmenta iustam maturitatem ceperint; nam siccitas seriorem putationem facit. *2* sin autem caeli status frigidus et pruinosus hiemis uiolentiam denuntiat, in Idus Februarias hanc curam differemus. atque id licebit facere, si erit exiguus possessionis modus; nam ubi ruris uastitas electionem nobis temporis negat, ualentissimam quamque partem uineti frigoribus, macerrimam uere uel autumno, quin etiam per brumam meridiano axi oppositas uitis, Aquiloni per uer et autumnum deputare conueniet; *3* nec dubium, quin sit horum uirgultorum natura talis, ut, quanto maturius detonsa sint, plus materiae, quanto serius, plus fructus adferant.

24 *1* Quandoque igitur uinitor hoc opus obibit, tria praecipue custodiat: primum, ut quam maxime fructui consulat; deinde, ut in annum sequentem quam laetissimas iam hinc eligat materias; tum etiam, ut quam longissimam perennitatem stirpi adquirat. nam quicquid ex his omittitur, magnum adfert domino dispendium.

23: *Plin. nat. 17,189–192; Pallad. 3,12,1* – 5–9 *Pallad. 11,4,1*

24: 3–5 *Pallad. 3,12,1* – 28–35 *Plin. nat. 17,193; Pallad. 3,12,4* – 45–49 *Plin. nat. 17,192; Pallad. 3,12,5* – 49–52 *Pallad. 3,12,2* – 54–62 *Pallad. 3,12,6* – 54–56 *Pallad. 3,12,3* – 63–71 *Pallad. 3,12,2* – 75–81 *Pallad. 3,12,6* – 104–105 *Pallad. 3,12,6* – 107–110 *Plin. nat. 17,192*

23: 4 *pr.* **SAhbfyçø** – 8 *post* iustam *add.* martam iustam **S** arta **A** – 9 frigidis **SA** – pruinosis **Ahfry** – 10 hac **SA** – differremus **S** – 13 frigoris **A** – 14 pruinam **A** – axi oppositas **S** axin oppositas **A**^{1} axi (at si **h**^{2}) in oppositas **A**^{2}**hjmσ** axi impositas **bń** – 15 per **SR** uer **A** – deputari **AR** – 16 natura talis **R** naturalis **SA** – 17 detonsas **S**^{1}**Afø**

24: 3 anno **S**^{1}**A** – hic **SA** – eligat *om.* **SA** – 4 pernitatem **S**^{1}**A** – adquirat **S**^{2}**hmy** atquirat **S**^{1}**Afø** acquirat **jbρç** – 6 sint **SA** – partes **A**^{2}**j** – 9 positionis **S**

2 Vitis autem cum sit per quattuor diuisa partis, totidem
regiones aspicit. quae declinationes, cum contrarias inter se c
tates habeant, uariam quoque postulant ordinationem pro c
tione suae positionis in partibus uitium. igitur ea brachia,
septentrionibus obiecta sunt, paucissimas plagas accipere de
et magis, si putabuntur ingruentibus iam frigoribus, quibus
trices inuruntur. *3* itaque una tantummodo materia iugo pro
et unus infra eam custos erit summittendus, qui uitem m
annum renouet. at e contrario per meridiem plures palmites
mittantur, qui laborantem matrem feruoribus aestiuis opacen
patiantur ante maturitatem fructum inarescere. orientis atque
dentis haud sane magna est in putatione differentia, quoniam s
pari horarum numero sub utroque axi uitis accipit.

4 Modus itaque materiarum is erit, quem dictabit humi
ipsius stirpis laetitia. haec in uniuersum, illa per partis custodi
sunt. nam ut ab ima uite quasi a quibusdam fundamentis inci
semper circa crus dolabella demouenda terra est; et si suboles,
rustici suffraginem uocant, radicibus adhaeret, diligenter ex
tanda ferroque adleuanda est, ut hibernas aquas respuat:
praestat ex uulnere postea subolem repullescentem uellere
nodosam et scabram plagam relinquere. hoc enim modo cel
cicatricem ducit, illo cauatur atque putrescit.

5 Percuratis deinde quasi pedibus crura ipsa truncique
cumspiciendi sunt, ne aut pampinarius palmes innatus aut uer
similis furunculus relinquatur, nisi si iugo[m] superiecta uitis
derabit ab inferiore parte reuocari. si uero trunci pars senecta
adflatu peraruit aut aquis noxiisque animalibus, quae per me
inrepunt, cauata uitis est, dolabella conueniet expurgare qui

---

conpositionis **Ahfρ** constitutionis **jλyçø** – parte **R** – ea **R** in **SA** – 11 puta
SA – ingruentibus iam **R** ingredientibus **SA** – 12 proxima **jńç** proxima
-xum-) **SAhλfryø** – 13 ustos **S**[1]**A** – 14 ad **S**[1]**A** – 16 inarescere *Ald.* h
legere **S** humu legere **A** humo (humore **h**[2]) legere **hjfρ** humo urescere **λy** u
ç urescere legere **ø** – 17 haud **R** aut **SA** – 18 exi **SA** – 19 is erit **S** serit
dictabit **S**[2] dictauit **S**[1] ditauit **AR** – 22 et *om.* **SA** – soboles **S**[2]**jbρyç** – 23 r
SA – explantada **S**[1] explanida **A** explananda **hρ** tanda **yø** – 24 ferroq
ferre quae **A** – 25 postea ... uellere *hoc loco* **hλσ** *post* adleuanda est **jr** *om.*
sobolem **jbρç** sobulem **y** – 28 perdibus **S** – circumspicienda **jρy** circum
ciendi **hf**[1]**y** circum inspicienda **λf**[2]**çø** – 29 innatus **A** inantus **S** internatu
30 furunculus **Sjρyø** runculus **A** surculus **hλr**[1]**ç** frunculus **f** – iugo **p** iugu
– superiecta **jmç** supersecta **SAhbyø** superlecta **ρ** supersepta **f** – 31 ab
– 32 adflatus **S** – dullas **A**[1] – 33 inreputant **S**[1] inrepant **S**[2] – expurgari **hλσ** -

emortuum est, deinde falce eradi uiuo tenus, ut a uiridi cortice ducat cicatricem. *6* neque est difficile mox adleuatas plagas terra, quam prius amurga madefeceris, linere: nam et teredinem formicamque prohibet, solem etiam et pluuias arcet eiusmodi litura, propter quae celerius coalescit et fructum uiridem conseruat. cortex quoque aridus fissusque per summa trunci dependens corpore tenus delibrandus est, quod et melius uitis quasi sordibus liberata conualescit et minus uino faecis adfert. iam uero muscus, qui more compedis crura uitium deuincta conprimit situque et ueterno macerat, ferro destringendus et eradendus est.

7 Atque haec in ima parte uitis. nec minus ea, quae in capite seruanda sint, deinceps praecipiuntur. plagae, quas in duro uitis accipit, obliquae rotundaeque fieri debent; nam citius coalescunt et, quamdiu cicatricem non obduxerunt, commodius aquam fundunt; transuersae plus umoris et recipiunt et continent. eam culpam maxime uinitor fugito. sarmenta lata, uetera, male nata, contorta, deorsum spectantia decidito, nouella et fructuaria, recta summittito; brachia tenera et uiridia seruato, arida et uetera falce amputato; ungues custodum annotinos resecato; *8* in quattuor ferme pedes supra terram uitem elatam totidem brachiis conponito, quorum singula spectant singulas decusati iugi partis; tum uel unum flagellum, si macrior uitis erit, uel duo, si plenior, brachio cuique summittito, eaque iugo superposita praecipitato.

9 Sed meminisse oportebit, ne in eadem linea unoque latere brachi esse duas materias plurisue patiamur; namque id maxime uitem infestat, ubi non omnis pars bracchii pari uice laborat neque aequa portione sucum proli suae dispensat sed ab uno latere exugitur, quo fit, ut ea uena, cuius omnis umor adsumitur, uelut icta fulgure arescat.

10 Vocatur etiam focaneus palmes, qui solet in bifurco medius

quit **S^1** – 34 radi **SA^2j** redi **A^1** – 36 deficeris **SA** – lenire **A** linire **R** – 37 solam **A** – pluui **S^1A** pluuiam **S^2** – 39 delibradus **S** – 40 sordidus **S** – 41 uno **SA** – umore concedit cura **SA** – 42 deuita **S^1** – et *om.* **SA** – 44 atque **R** et quae **S** quae **A** – parte **R** crate **SA** – 45 plagas **SA** – 46 rotudaeque **S^1** – conualescunt **R** – 47 obduxerint **hλσ** – 48 pus **SA** – praecipiunt **Ahjλr^1** excipiunt **b^1σ** – iam **A** – 50 recidito **R** – recta *om.* **SA** – summitito **A** summitto **hjmrs** – 52 ferme **λp** firmae **SAhjσ** – 53 terram **R** terranam **SA** – conposito **SA** – 54 singula spectant *om.* **A** – singulas **A** singula **SR** – 57 meminesse **S^1** – late **S^1A** – brachii **S^2hλσ** – 58 ita **SA** – 59 brachii **R** bracchia **S** brachia **A** – neque *Schn.* quae **SA** atque **R** – 60 ab **SR** ad **A** – 61 ea uena **hλσ** aeuena **SAj** – icta **S^2AR** ita **S^1** – 62 fulgure **hλfyçs** pulchere **S** pulgere **A** fulgore **jρ** – 63 uocatur **λσ** idetur **SAj** oratur **h** – melius **SA** – 65 dua **A** – qua se **R** quasi **SA** – uelud **A**

prorepere, et idcirco eum praedicto uocabulo rustici appellant, inter duo brachia, qua se diuidit uitis, enatus uelut fauces ob atque utriusque duramenti trahens alimenta praeripit. hunc tamquam aemulum diligenter idem amputant et adnodant, p quam conroboretur. si tamen ita praeualuit, ut alterutrum brac adflixerit, id, quod inbecillius est, tollitur et ipse focaneus sun titur. *11* reciso enim brachio aequaliter utrique parti uires r sumministrat.

Igitur caput uitis pede[s] infra iugum constituito, unde se par quattuor, ut dixi, brachia, in quibus quotannis uitis renoı amputatis ueteribus et summissis nouis palmis, quarum dil scite faciendus: nam ubi magna materiarum facultas est, pu custodire debet, ne aut proximas duro, id est a trunco et capite relinquat aut rursus extremas; nam illae minimum uindemiae ferunt, quoniam exiguum fructum praebent, simile⟨s⟩ sc pampinariis, hae uitem exhauriunt, quia nimio fetu onerant et u in alterum ac tertium palum, quod uitiosum esse diximus, teri⟩as tendunt. *12* quare mediae in bracchio commodis palmae summittentur, quae nec spem uindemiae destituant emacient stirpem suam. nonnulli fructus auidius eliciunt extre media flagella summittendo nec mimus proximum duro sarme in custodem resecando, quod faciendum, nisi permittentibus s trunci uiribus, minime censeo: nam ita se induunt uuis, ut neq maturitatem capere, si benignitas terrae atque ipsius trunci la non adsit.

13 Subsidiarius idemque custos in pollicem resecari non deb cum palmae, ex quibus proximi fructus sperantur, idoneo sitae sunt. nam ubi ligaueris eas et in terram spectantis defle infra uinculum materias exprimes. *14* at si longius, quam agricolarum permittit, a capite uitis emicuerit et brachiis in a

---

– 66 praerepit hλ prorepit j – 67 amputent SAh – adnotant R – 69 ad SA – 72 uitis *om.* SA – pede *ed.pr.* pedum SA pedes h pedes supra (infra o λfρyç supra pedes jø – constituito unde R constet retunde SA – 73 quo SA – 75 *post* faciendum *add.* est hλσ – 76 a R ad SA – 77 relinquatur l minimem A^1 – 78 similes ç^1 simile SAR – 80 paulum SA – esse hλç SAjσ – materias tendunt *scripsi* se extendunt *fortasse recte Ald.* ostendunt – 81 medio R – brachio AR – 82 summittuntur hλσ – destuant A – 83 ciem S ematiem A – sua SA – auidus Ahjmfryø – 86 minime R me S nequeant γ neque an S neque ante AR – 87 maturitem A – capere hjσ face cauere λ – laetia A – policem AR – 89 debet p debent SAR – 90 palma SA SA – 91 eas et Sjλfyçø ea sed Ahρ – depresseris fyø – 92 exprimis SA – a

iugorum compluuia perrepserint, custodem ualidum et quam maxime iuxta truncum duorum articulorum uel trium relinquemus, ex quo quasi pollice proximo anno citata materia formetur in brachium et sic recisa uitis ac reuocata intra iugum contineatur.

15 Sed in summittendo custode haec maxime sunt obseruanda: primum ne resupina caelum sed prona potius plaga terram spectet — sic enim et gelicidiis ipsa se protegit et ab sole obumbrabitur —, deinde, ne sagittae sed ungulae similis fiat resectio — nam illa celerius et latius emoritur, haec tardius et angustius reformidat —. quodque etiam usurpari uitiosissime animaduerto, maxime uitandum est: nam dum seruiunt decori, quo sit breuior custos et similis pollici, iuxta ar⟨ti⟩culum sarmentum recidunt. *16* id autem plurimum officit, quoniam secundum plagam posita gemma pruinis et frigore, tum deinde aestu laborat. optimum est igitur medio fere internodio subsidiarium tondere palmitem deuexamque resectionem facere post gemmam, ne, ut ante iam diximus, superlacrimet et gemmantem caecet oculum.

17 Si resicis facultas non erit, circumspiciendus est furunculus, qui, quamuis angustissime praecisus in modum uerrucae, proximo uere materiam exigat, quam uel in bracchium uel in fructum remittamus. si neque is reperitur, saucianda ferro est atque exulceranda uitis in ea parte, qua pampinum studemus elicere. iam uero ipsos palmites, quos uindemiae praeparamus, clauiculis ac nepotibus liberandos magno opere censeo, *18* sed in is recidendis alia condicio est atque alia in is, quae procedunt e trunco: nam quidquid est, quod e duro prominet, uehementius adplicita falce adnodatur et

---

– 93 *ante* a *add.* et **R** – 94 cumpluuia **Aj** – quam **Sjbń** qua **Ahmfryçø** – 95 maximum **R** – truncus **SA** – articulorum **jç** particulorum **SAhλσ** – 96 pollice **S** police **A** policem **R** – in *om.* **SA** – 97 et *om.* **SA** – renouata **jbfyçø** – in **SAj** intra **hλσ** – 98 sumittendo **SA** – custodem **SA** – 99 primum ne resupina **R** pro munere supina **SA** – poti **SA** – plaga **$h^{2}jσ$** plagas **$SAh^{1}λ$** – 100 celicidiis **$S^{1}A$** – sore **S^{1}** – obumbrabitur **$S^{2}h^{1}jb^{2}fyç$** umbraretur **Amρ** obumbraretur **h^{2}** obumbraret **b^{1}** imbraretur **ø** *incertum* S^{1} – 101 *post* sed *add.* ne **R** – ungulis **hλfρyø** – 102 latus **SA** rarius **ρ** – 104 dequori **S^{1}** – quod **hjσ** – 105 polli **SA** – articulum **$q^{1}tl$** arculum **SAR** – 107 laborabat **Ah^{1}** – *post* laborat *rubr.* media uitis inter duos oculos **SAhbfyç** – 108 intermedio **SA** – tendere **SAh** – palmites **SA** – 109 post **SR** potest **A** – iam *om.* **SA** – super lacrimam **A** – 111 resicis **edwåo** recisis **SA** resecis **R** – 112 percisus **A** – 113 qua **A** – facchium **SA** – 114 his **A** – repperitur **Ahjbf** – 115 eligere **AR** – 117 magnopere **R** – iis **hλσ** – 118 quae **$S^{2}j$** iquae **$S^{1}A$** iis (his **ρ**) quae **hλσ** – e **$S^{2}R$** et **$S^{1}A$** – quicquit **A^{1}** quicquid [illegible] – 119 prohiemet **$Ahmb^{2}ρ$** – adplicata **AR** – adnotatur **S^{1}** – 120 celarius

res transigitur. *22* quo plerumque fit, ut, quod praecidi debeat, praefringatur, et sic uitis laniata scabrataque putrescat umoribus nec plagae consanentur. quare magnopere monendus putator est, ut prolixet aciem ferramenti et, quantum possit, nouaculae similem reddat nec ignoret in quaque re, qua parte falcis utendum sit. nam plurimos per hanc inscitiam uastare uineta comperi.

25 *1* Est autem sic disposita uinitoriae falcis figura, ut capulo pars proxima, quae rectam gerit aciem, culter ob similitudinem nominetur, quae flectitur, sinus, quae a flexu procurrit, scalprum; quae deinde adunca est, rostrum appellatur; cui superposita semiformis luna⟨e⟩ species securis dicitur, eiusque uelut apex pronus inminens mucro uocatur. harum partium quaeque suis muneribus fungitur, si modo uinitor gnarus est iis utendi[s]. *2* nam cum in aduersum pressa manu desecare quid debet, cultro utitur, cum retrahere autem, sinu, cum adleuare, scalpro, cum in⟨se⟩care, rostro, cum ictu caedere, securi, cum in angusto aliquid expurgare, mucrone. maior autem pars operis in uinea ductim potius quam caesim facienda est, nam ea plaga, quae[que] sic efficitur, uno uestigio adleuatur: prius enim putator adplicat ferrum atque ita, quae destinauit, praecidit. *3* qui caesim uitem petit, si frustratus est, quod saepe euenit, pluribus ictibus stirpem uulnerat. tutior igitur et utilior putatio est, quae, ut rettuli, ductu falcis, non ictu conficitur.

26 De iuganda uinea

1 Haec peracta sequitur, ut ante iam diximus, adminiculandae iugandaeque uineae cura, cui stabiliendae melior est ridica palo, neque ea quaelibet; nam est praecipua cuneis fissa olea [go], tum

---

26: 3–19 *Varro rust. 1,8,4* – 3–8 *Plin. nat. 17,174* – 26–32 *Plin. nat. 17,180*

25: 2 ob **S^{2}R** ab **S^{1}A** – 4 adunca **h^{2}ütç** adunt **S** aduni **Ajλfρy** adum **ø** adumen **h^{1}** – rostrum **hütç** nostrum **SAjλσ** – 5 lunae **hü^{2}tpç** luna **SAjλσ** – 7 iis utendi *Schn.* iis utendis **S** *om.* **AR** – *ante* cum *add.* eum **AR** – 9 autem **x^{2}ütø^{2}** aut (autem **ç**) in **SAR** *om.* **h^{2}** – sinum **Ah^{1}jλσ** – insecare *scripsi* incure **SAh^{1}jmfyø** in crure **bρ** incuruare **h^{2}ç** *uide diss. pp. 160 sq.* – cum (*ante* ictu) **åcdqγpç** cui **SAR** – 11 uineam **AR** – ductim **S** duc **A** ducit **jλσ** indunt **h^{1}** in duo **h^{2}** duo **ç** – caesim **u^{2}ü^{2}t** cresin **SA^{2}b^{1}ρ** in **A^{1}** chresin **h^{1}λf** diresim **jy** in tres **h^{2}ç** – 12 quae **γ** quaeque **SAR** – 13 distinauit **A** – 14 cesem **Ajmσ** caesam **hbç** – 15 stirpe **Ahjmfryø** – 16 uilior **AR** – ductu **S^{2}hç** dictu **S^{1}Aλfø** dicta **jρy**

26: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 2 hac **Sbń** – adminiculanda **A^{1}** – 4 olea go tum **S** oleam

quercus et suber ac si qua sunt similia robora. tertium optinet locum pedamen teres, idque maxime probatur ex iunipiro, tum ex lauru et cupressu. recte etiam faciunt ad eam rem siluestres sabinae, atque et sabuci probabiles usu statuminis. haec eorumque similia pedamenta post putationem retractanda sunt partesque eorum putres dedolandae acuendaeque, *2* atque alia conuertenda, quae sinceritatem habent, alia summouenda, quae uel cariosa uel iusto breuiora sunt, eorumque in uicem idonea reponenda, iacentia statuenda, declinata corrigenda. iugo si non erit opus nouo, sarturae recentia uincula inserantur; si restituendum uidebitur, antequam uitis palo adplicetur, perticis uel harundinibus conectatur ac tum demum, sicut in nouella praecepimus, uitem iuxta caput infraque brachia conligemus [uitem iuxta caput] cum ridica. idque facere non oportebit omnibus annis eodem loco, ne uinculum incidat et truncum strangulet.

3 Brachia deinde sub stella quadripertito locabimus tenerosque palmites super iugum ligabimus, nihil repugnantes naturae, sed ut quisque obsequetur, leuiter curuabitur, ne deflexus frangatur neue iam tumentes gemmae detergeantur. atque ubi duae materiae per unam partem iugi mittentur, media pertica interueniat, diremptaeque palmae per iugorum conpluuia decurrant et uelut mersae cacuminibus in terram despiciant. *4* id ut scite fiat, meminerit adligator, ne torqueat sarmentum sed tantum inflexum deuinciat et ut omnis materia, quae modo potest praecipitari, iugo superponatur, ut potius innixa perticae quam e uinculo dependeat. saepe enim

gotum *uel sim.* Ah[1]jσ olea in totum h[2] gotum *incl. ed.pr.* tum *retinui* – 5 querrus S[1] quertus A[1] – suber Sh[2] supero Ah[1]bρ subero jfyçø sidero m – 6 probatur o[2]qγh[2]ç prodatur SAR – tum SA[1] -rum A[2]R – ex (*ante* lauru) SAhb[1]σ et jb[2] alextra m – 7 sabinae *scripsi praeeunte Sobel p. 74* abuius S ab huius AR – 8 probabiles *Schn.* probabilis SAjλσ probabili h – usus R – statuminis S statum in his A tantum in his R – 10 acuendaeque S quae Ahλfryø *om.* jńç – ceritatem SAhj – 12 eoruntque S – uice AR – statuenda S[2]jb stuenda S[1]Amfy statstuenda h[1] struenda h[2]ç studenda ρø – 13 sartureae SA – 14 restituendum ń restituendam (-da bç) SAR – 15 arundinibus S – connectatur R – 16 infraque … uitem *pr.* SAfyç *om.* hjλρø iuxta caput *om.* R uitem iuxta caput *inclusit Ald.* – 19 stranguilet SA – 20 lococabimus SA[1] – 21 sed Shjρyø est A est sed λf sed est ç – 22 quisquis SA – obsequitur hλσ – 23 tumentis λfρyø – 24 media R in ea S mea A – diremptaeque mfyç diremtaeque S diremque A direptaeque hb diremptaque j directaeque ρ diremparteque ø – 25 compluria hjλfryø – 26 scte S[1] sote A – 27 *post* sed *add.* et hλσ – et hλσ sed SAj – 28 omni SA – materiae SAhλf[1] – mundo SA – 29 pendeat hλσ pendat j – 30 notaui hσ motaui S mutaui A puto notaui j innotaui λ

notaui per imprudentiam rusticos subicere iugo palmam et ita conligare, ut solo uimine suspendeat; quae uinea cum accipit pampini et uuarum pondus, infringitur.

27 *1* Sic deinde ordinata uineta festinabimus emundare sarmentisque et calamentis liberare, quae sicco tamen loco legenda sunt, ne lutosa humus inculcata maiorem fossori laborem praebeat, qui protinus adhuc silentibus uineis inducendus est. nam si palmis in[i]cientibus progemmantibusque fossorem immiseris, magnam partem uindemiae decusserit. igitur antequam germinent, per diuertium ueris atque hiemis, quam altissime fodiendae uineae sunt, quo laetius et hilarius pullent; eaeque ubi se frondibus uestierint, teneris caulibus necdum adultis modus adhibendus est. *2* idemque uinitor, qui ante ferro, nunc manu deputet umbrasque compescat ac superuacuos pampinos deturbet. nam id plurimum refert non inscite facere, siquidem uel magis pampinatio quam putatio uitibus consulit. nam illa quamuis multum iuuat, sauciat tamen et resecat; haec clementius sine uulnere medetur et anni sequentis expeditiorem putationem facit, *3* tum etiam uitem minus cicatricosam reddit, quoniam id, ex quo uiride et tenerum decerptum est, celeriter consanescit. super haec materiae, quae fructum habent, melius conualescunt et uuae commodius insolatae percoquuntur.

4 Quare prudentis est ac maxime callentis uinitoris aestimare ac dispicere, quibus locis in annum debeat materias summittere, nec orbos tantum detrahere palmites, uerum etiam frugiferos, si supra modum se numerus eorum profuderit; siquidem euenit, ut quidam

---

27: 1–4 *Plin. nat. 17,188; Pallad. 3,20,1*

27: 1 festinauimus SAj – 2 calametis S calamitis A – 3 fussori A¹ – 4 adhuc mpø ad id ut SAhb¹ρ adhuc ut jb²fy adhuc id ut ç – inducendus *ed.pr.* indicendis S indicendus A indulgendus R – incientibus *Pont.* initientibus Sm inicientibus Abr¹ incipientibus hjσ – 5 miseris SAj – 6 decusseris jç – germinent f¹ germinem SA germine hyø germinet λf²ρç geminet j – diuortium R – 7 qua A – 8 pullent ewåo¹ pullente SA pullulent R – eaeque h¹jρ aeque SAλyçø atque f eaque h² – ubi se frondibus SR uuis effodibus Ar¹ uuis effrondibus h¹ *post add.* effodibus y uuis effodibus ø – 9 habendus SA – idque hλσ – 10 decutet SAj – superuacuas A – 11 scite SA – 12 pampinationi quam putationi SAh – uitibus *om.* SA – 13 et resecat R regat SA – 14 annis SA – 16 uiridem A – decerptum bń deceptum SAhmfryçø decreptum j – 17 hac SA – 18 comodius S – percoquuntur hmσ percoquantur SAh praecoquantur j – 19 prutentis S – ac (*ante* maxime) Sjλσ et Ah – ac (*ante* dispicere) S²AR a S¹ – 20 despicere jλσ – 21 si *om.* A – 23 trigemini jλfyø – palmis egerminent R palme

oculi trigeminis palmis egerminent, quibus binos detrahere opo quo commodius singulos alumnos educent. *5* est enim sapi rustici reputare, num maiore fructu uitis se induerit, quam ut ferre eum possit. itaque non solum frondem superuacuam ı decerpere, quod semper faciendum est, uerum interdum pa aliquam fetus decutere, ut ubere suo grauatam uitem leuet; i faciet uariis de causis pampinator industrius, etiam si non erit n fructus, quam ut maturescere queat. *6* si autem continuis s rioribus annis dapsilis prouenit, religatam uitem requiescer refici par erit, si futurae materiae consulendum. nam cacu flagellorum defringere luxuriae comprimendae causa uel dura trunci.sitos pampinos summouere, nisi ad renouandam uitem ı atque alter seruandus est, tum e capite quicquid inter bracchia ı explantare atque eos, qui per ipsa duramenta steriles nequicq matrem opacant, palmites detergere cuiuslibet uel pueri est offic

28 *1* Tempus autem pampinationis, antequam florem uitis oste maxime est eligendum, sed et postea licet eandem repetere. me igitur eorum dierum spatium, quo acini formantur, uinearum r aditum negat, quippe florentem fructum mouere non exp pubescentem uero et quasi adulescentem conuenit religare folii omnibus nudare, tum et crebris fossionibus implere. nam fit ub puluerationibus. *2* nec infitior plerosque ante me rustic rerum magistros tribus fossuris contentos fuisse, ex quibus Gr num, qui sic refert: potest uideri satis esse constitu uineam ter fodere; Celsus quoque et Atticus consentiunt esse motus in uite seu potius in omni surculo naturales, unum,

---

28: 1–4 *Plin. nat. 17,189; Pallad. 6,2,2* – 8–10 *Plin. nat. 17,188*

---

se germinent S^1 palmi se germinent S^{2}A – binis SA – 25 maiorem A^{1}hf^1 duerint SAh – qua SA – 27 decepere A – 28 uitae Ah^1 – inque SA autem hj^{1}λσ aut SAj^2 – 31 dacili SAj – prouenit *Josephson p. 106* prob SAhjλ prouentu b^{1}σ prebentur r^1 – fatigatam yçφ – 32 par erit j paruer patitur hλfyçφ patietur ρ *cfr Josephson p. 107* – 33 defringere t defringe SA defringe h^2 confringere (-ge b) jbσ *cfr Önnerfors Eranos 52,222* – causa R SA – 34 sitos R si post SA – summouerent Ahλσ surremouere j – nisi S – 35 e R et SA – quicquit A – brachia AR – 36 explanare jfy – steriles j similes SAhρ – nequidquam A

28: 3 acina λσ – 4 negant hλσ – 5 et *om.* SAj – 6 nudare ... pulueratio *om.* SA – 8 Graecinus R – 9 quit A – sic R si SA – refet A^1 – 10 ter fod perfodere SA – 11 naturalis hλσ – unum S^{2}hjσ utrium S^{1}A uitium λ

putari uineam; quae res quamuis minus laedit uitem, merito tamen fieri prohibetur, quod frigoribus omnis surculus rigore torpet nec propter gelicidia corticem mouet, ut cicatricem consanet.

4 Atque idem Atticus non prohibet eodem ipso tempore inserere, quod et cum totius obtruncatione uitis et cum eiusdem resectionis fissura praecipit fieri. uerior itaque ratio est inserendi tepentibus iam diebus post hiemem, cum et gemma se et cortex naturaliter mouet nec frigus ingruit, quod possit aut surculum insitum aut fissurae plagam inurere. *5* permiserim tamen festinantibus autumno uitem inserere, quia non dissimilis est eius aeris qualitas uernae.

Sed quocumque quis tempore destinauerit inserere, non aliam sciat esse curam surculis explorandis, quam quae tradita est priore libro, cum de malleolis eligendis praecepimus; quos ubi generosos et fecundos et quam maturissimos uiti detraxerit, diem quoque tepidum silentemque a uentis eligat. *6* tum consideret surculum teretem solidique corporis nec fungosae medullae, crebris etiam gemmis et brevibus internodiis. nam plurimum interest non esse longum sarmentum, quod inseratur, et rursus pluris oculos, quibus egerminet, inesse. itaque si sunt longa internodia, necesse erit ad unam uel summum duas gemmas recidere surculum, ne proceriorem faciamus, quam ut tempestatis uentos et imbres immobilis pati possit.

7 Inseritur autem uitis uel recisa uel integra perforata terebra, sed illa frequentior et paene omnibus agricolis cognita insitio, haec rarior et paucis usurpata. de ea igitur prius disseram, quae magis in consuetudine est.

De inserenda uite

8 Reciditur uitis plerumque supra terram, nonnumquam tamen et infra, quo loco maxime solida est atque enodis. cum iuxta terram insita est, surculus adobruitur cacumine tenus; at cum editior a

---

ricori **S**[1] rigori **S**[2]**A** – 23 *ante* quod *add.* propter **A** – et cum **S** cum eti **A** cum et **hλσ** et **j** – otius **SA** – uitii **SA** – 25 gemma se **S** gemmas **AR** – 27 permiserit **SA** permiscerim **j** – 31 isse **S**[1] – 34 trepidum **A**[1] – silemtemque **SA** – 35 fungosae **Sjρç** iugose **A** fugosae **hbfø** fugossae **m** frigosae **y** – 36 internodis **A** – 37 ut **R** – 39 ne ... quam *om.* **SAh** – 40 et imbres *om.* **SA** – immobiles **SAhmρy** – 42 perferata **A** – 43 prene **A** – 46 *pr.* **SAhbfyç** – 48 nodis **SAh** – 49 sur-

terra est fissura, diligenter subacto luto linitur et subposito musco ligatur, quod et calores et pluuias arceat. temperatur ita surculus, ut, calamo non absimilis, coagmentum habeat ad fissuram, sub qua nodus in uite desideratur, qui quasi alliget eam fissuram nec rimam patiatur ultra procedere. *9* is nodus etiam si quattuor digitis a resectionibus fuerit, inligari tamen eum, priusquam uitis findatur, conueniet, ne, cum scalpro factum fuerit iter surculo, plus iusto plaga hiet. calamus autem non amplius tribus digitis debet adleuari atque is ex ea parte, qua raditur, ut sit leuis. eaque rasura ita deducitur, ut medullam contingat uno latere atque altero paulo ultra corticem destringatur figureturque in speciem cunei, sicut ab ima parte acutus surculus latere altero sit tenuior atque altero plenior perque tenuiorem partem insertus eo latere artetur, quo est plenior, et utrimque contingat fissuram. nam nisi cortex cortici sic applicatur, ut nullo loco transluceat, nequit coalescere.

10 Vinculi genus ad insitionem non unum est. alii uiminibus obstringunt, nonnulli circundant libro fissuram, plurimi ligant iunco, quod est aptissimum. nam uimen cum inaruit, penetrat et insecat corticem. propter quod molliora uincula magis probamus, quae cum circumuenere truncum, adactis harundineis cuneolis artantur. sed antiquissimum est et ante haec ablaqueari uitem radicesque summas uel suboles amputari et post haec adobrui truncum; isque cum conprehendit, aliam rursus exigit curam.

11 Nam saepius pampinandus est, cum germinat, frequentiusque detrahendae suboles, quae ⟨e⟩ lateribus radicibusque prorepunt, tum, quod ex insito profudit, subligandum, ne uento surculus labefactetur aut explantetur tener pampinus. qui cum excreuit, nepotibus orbandus est, nisi si propter penuriam et caluitium loci

---

culis A – ad S^{1}A – 50 fissura R ipsum SA – linito A – superposito R – 51 calore sed S^1 – plubias S^1 – 52 absimilis coagmentum habeat ad *Josephson pp. 110 sqq.* absimilis est purgamentum habens ad SA absimilis j ut coagmentet λσ coagmentet ç *om.* hø – 53 qui S quit A quid R – 56 *ante* ne *add.* et S – 57 hiet S it et A luet j hiet et hλσ – autem non R ut rarior SA – 58 his Ahλσ – parte *om.* SA – *post* sit *add.* ab ea parte SA – 59 pauilo A – 60 una R – 61 acutus (-tius ρ) R artus SA – sit *om.* S^1 – tenuor A^1 – atque altero plenior *om.* S – 62 tenuorem A – quod S – 63 uirinque A – nam nisi hλσ nec SAj – appellatur Aj – 64 nequit γρńç ne quid SAR – patiatur *ante* coalescere *add.* SA *post* coalescere *add.* h^{2}f – 65 utminibus A – 66 non pulli S^{1}A – 67 iugo A – 69 adacti sit A – arundineis SA – 71 soboles S^{2}jbyç – 74 detrahendae R debrahitende S debrachitendae A – soboles S^{2}R – e *scripsi* a R *om.* SA *uide diss. pp. 161 sqq.* – 75 in exsito A – profundit R – *post* surculus *add.* motus R – 76 explanetur R – 77 ordinandus SA – 78 summittuntur S summittur A sum-

summittuntur in propagines. autumnus deinde falcem maturis palmitibus admouet. sed putationis insitis custoditur ea ratio, ut, ubi nulla desideratur propago, unus surculus euocetur in iugum, alter ita recidatur, ut adaequetur plaga trunco, sic tamen, ne quid radatur e duro. *12* pampinandum non aliter est, quam in nouella uiuiradice; putandum uero sic, ut usque in quartum annum parcius imperetur, dum plaga trunci ducat cicatricem.

Atque haec per fissuram insitarum est ordinatio; *13* illa sic per terebrationem: primum ex uicino fructuosissimam considerare uitem, ex qua uelut traducem inhaerentem matri palmitem attrahas et per foramen tramittas. haec enim tutior et certior est insitio, quoniam, etsi proximo uere non conprendit, sequente certe, cum increuit, coniungi cogitur et mox a matre reciditur atque ipsa superficies insitae uitis usque ad receptum surculum obtruncatur. *14* huius traducis si non est facultas, tum detractum uiti quam recentissimum eligitur sarmentum, et leuiter circumrasum, ut cortex tantum detrahatur, aptatur foramini, atque ita luto circumlinitur resecta uitis, ut totus truncus alienigenis surculis seruiat; quod quidem non fit in traduce, qui materno sustinetur ubere, dum inolescat.

15 Sed aliud est ferramentum, quo priores uitem perforabant, aliud, quod ipse usu nunc magis aptum conperi. nam antiqua terebra, quam solam ueteres agricolae nouerant, sc[r]obem faciebat et perurebat eam partem, quam perforauerat; deusta porro raro reuirescebat et insitus surculus conprehendebat, tum etiam scobis numquam sic eximebatur, ut non inhaereret foramini et porro

---

mitur **hjfρø** sumitur **λç** summittitur **y** – autemnus **SA** – 79 sed putationis **hjσ** se putationis **S** septuationis **A** si putationibus **λ** – 80 nullam **SAh^{1}mfyø** – 82 radatur **hλσ** aratur nam **SA** raditur **j** – 83 parcius **übflç** partius **SAR** – 84 ducat **R** ducit **S** duci **A** – 86 terebraciorem **A^{1}** terebracionem **A^{2}** – 87 uelud **A** – 88 tutior **R** putatior **SA** – est *om.* **S^{1}** – 89 conprehendit **AR** – 90 coniungi **jbç** coniugem **SA** coniugi **hmσ** – receditur **S** – 91 uitae **SA** – 92 tum **jç** cum **SA** tam **hλσ** – tractum **SA** – 93 carmentum **S^{1}A** – 94 artatur **SA** – lato **SA** – 95 ut ... surculis *Schn.* ultratus surculus alienigenis surculis **S** ultratus surculus **A** ut totus truncus alieni generis (generi **jf^{2}ρyø**) uitis (uiti **ç**) **R** – quot **A** – 96 quidam **SAhf** – non *om.* **SAh^{1}** – qua **SAhø** – dum **R** cum **SA** – 98 set aliut **S^{1}** – quod **A** – prioris **SA** – 99 aliut **S^{1}** – ipse **SR** in se **A** – usus **R** – matris **SA** – comperit **R** – antiquam **SA** – 100 tebra **S^{1}** tenebra **Ah^{1}mfy** – scobem *ed.pr.* scrobem **SAR** – *post* faciebat *add.* raro reuirescebat **λ** – 101 et *om.* **SAλ** – perurebat **hjσ** perferebat **SA** *om.* **λ** – qua **A** – deusta **R** de uineta **SA** – raro reuirescebat **hjσ** cum pro re (cum rore **S**) conualescebat **SA** *om.* **λ** *cfr Josephson pp. 112 sqq.* – 102 scrobis **h^{2}jλfρyø** – 103 et **SA** ea **R** – porpo **SA** – 106

interuentu suo prohibebat corpus surculi corpori uitis adplicari. *16* nos terebram, quam Gallicam dicimus, ad hanc insitionem commenti longe habiliorem utilioremque comperimus: nam sic excauat truncum, ne[c] foramen inurat, quippe non sc[r]obem sed ramenta facit, quibus exemptis plaga leuis relinquitur, quae facilius omni parte sedentem surculum contingat, nulla[m] interueniente lanugine, quam excitabat antiqua terebra.

17 Igitur secundum uernum aequinoctium perfectam uitium insitionem habeto, locisque aridis et siccis nigram uitem inserito, umidis albam; neque est ulla eius propagandi necessitas, si modo tam mediocris est crassitudo trunci, ut incrementum insiti plagam possit contingere et nisi tamen uacuus locus demortui capitis uitem reposcit; quod cum ita est, alter ex duobus surculis mergitur, alter eductus ad iugum in fructum summittitur. neque inutile est ex ea uite, quam merseris, enascentis in arcu propaginis pampinos educare, quos possis mox, si ita competet, uel propagare uel ad fructum relinquere.

30 *1* Quoniam constituendis colendisque uineis quae uideba<n>tur utiliter praecipi posse disseruimus, pedaminum iugorumque et uiminum prospiciendorum tradenda ratio est. haec enim quasi quaedam dotes uineis ante praeparantur, quibus si deficitur, agricola causam faciendi uineta non habet, cum omnia, quae sunt necessaria, extra fundum quaerenda sint. nec emptionis tantum, sicut ait Atticus, pretium onerat rustici rationem, sed est etiam comparatio molestissima: *2* conuehenda sunt enim tempore iniquissimo hiberni. quare salices uiminales atque harundineta uulga-

---

30: 11–12 *Plin. nat. 17,143* – 15–18 *Thphr. HP 3,3,2; Cato agr. 9; Varro rust. 1,23,4; Colum. arb. 29,1; Plin. nat. 16,77, 17,141; Gp. 11,13* – 19–23 *Plin. nat. 16,177* – 23–27 *Plin. nat. 17,141* – 26–29 *Plin. nat. 17,142–143* – 32–35 *Pallad. 3,23,2* – 37–40 *Plin. nat. 17,143*

---

longem **SA** – 107 exuacat **A** – ne **qγlpńç** nec **SAR** – scobem *ed.pr.* scrobem **SAR** – 108 ramenta *ed.pr.* tramenta **SA** rasamenta **R** – relinqui **SA** – 109 nulla **h²wăozăcdqγlppç** nullam **SAR** – 110 lagunine **A** – quam *om.* **SA** – 112 inserito humidis **S²R** inserit ob umidis **S¹A** – 114 insita **SA** – 115 contegere **jσ** contengere **h¹m** – capiti **S** – 117 est *om.* **Aλ** – 118 qua **A** – enacentis **SA**

30: 1 constituendis colendisque **jλσ** constituendisque **S¹** constituendis **S²Ah** – uidebantur **cqγbpńç** uidebatur **SAhjmσ** – 4 praeparatur **S** – 7 rustici **jmb²σ** uitici **S** uici **Ahb¹r¹** *cfr Josephson p. 116* – etst **S¹** – 8 conuehendant **S¹** (*? ras.*) **Ahρ** – 9 quale **SA** – uulgares uel **A** – 10 consuto **S¹** – *ante* castaneis *rubr.* De

[redacted]

resque siluae, uel consulto consitae castaneis, prius faciendae sunt. salicum uiminalium Atticus putat singula iugera sufficere posse quinis et uicenis iugeribus ligandae uineae, harundineti singula iugera uicenis iugandis, castanieti iugerum totidem palandis, quot harundineti iugandis.

3 Salicem uel riguus ager uel uliginis abundans optime, nec incommode tamen alit planus et pinguis, atque is debet conuerti bipalio. ita enim praecipiunt ueteres in duos et semissem pastinare salicto destinatum solum; nec refert, cuius generis uimen seras, dum sit lentissimum. *4* putant tamen tria esse genera, praecipue Graecae, Gallicae, Sabinae salicis, quam plurimi uocant Amerinam. Graeca flaui coloris est, Gallica obsoleti, purpurei sed tenuissimi uiminis; Amerina salix gracilem uirgam et rutilam gerit; atque hae uel [cum] cacuminibus uel taleis deponuntur. perticae cacuminum modicae plenitudinis, quae tamen dipondiarii orbiculi crassitudinem non excedant, optime panguntur eo usque, dum ad solidum demittantur. *5* taleae sesquipedales terreno inmersae paulum obruuntur. riguus locus spatia laxiora desiderat eaque senum pedum per quincuncem recte faciunt, siccaneus spissiora, sicut sit facilis accessus colentibus ea. quinum pedum interordinia esse abunde est, ut tamen in ipsa linea consitionis alterna uacuis intermissis bipedaneis spatiis consistant semina.

6 Satio est eorum, priusquam germinent, dum silent uirgae, quas arboribus detrahi siccas conuenit. nam roscidas si recideris, parum commode proueniunt; ideoque pluuii dies in exputanda salice uitantur. fodienda sunt primo triennio salicta crebrius, id est ut nouella uineta; cum deinde conualuerint, tribus fossuris contenta sunt; aliter culta celeriter deficiunt. *7* nam quamuis adhibeatur

---

castanea ponenda SAhfyç – facienda Aλρ – 11 salicum *Schn.* licet S licet ut AR – uiminalium *Ald.* uiminalibus (-lis ρ) SAR – 12 uigenis S^{2} – harundineti A^{2}jfr^{2}yç harundinetis Shρø harundetis A^{1} harundinem m *om.* b – 13 uigenis S^{2} – castaniet SA – quot R quod S quod id A – 16 his Ahmfyø – 18 suimen Ahfø – 20 America A^{1} Amerina A^{2}hλfρyø – 21 est R et SA – purpureis Af – sed S et AR – 22 salix R sans SA – uirgam R uocant uirgam quo (uo S) SA – haec AR – 23 cum SAR *om.* p – 24 plenitudinis p planitudinis SAR – dipundiarii AR – 25 exedat SA excedat hńø – dimittatur A dimittantur fy – 26 taleae sesquipedales Sjλρyç tale est qui pedales A tale est (ist f) is qui pedales hfø – immersae j in mense SAhλσ – 29 ea *om.* S^{1} – interordini S – 33 detrahit SAh – nam R ab SA – 34 commode SAhjρ prospere fr^{2}yçø prospere commode λ – 35 facienda SA – prima SAj – creuius SA – 36 inde A – conualerint A^{1}

cura, plurimae salices intereunt, quarum in locum ex propinquo mergis propagari debent curuata et defossa cacumina, quibus restituatur quicquid intercidit. anniculus deinde mergus decidatur a stirpe, ut suis radicibus tamquam uitis ali possit.

31 Genistae satio

1 Perarida loca, quae genus id uirgultorum non recipiunt, genistam postulant. eius, cum sit satis firmum, tum etiam lentissimum est uinculum. seritur autem semine, quod cum est natum, uel defertur bima uiuiradix, uel relicta, cum id tempus excessit, omnibus annis more segetis iuxta terram demeti potest. cetera uincula, qualia sunt ex rubo, maiorem operam, sed in egeno tamen necessariam, exigunt. *2* perticalis fere salix eundem agrum, quem uiminalis, desiderat, melior tamen riguo prouenit. atque ea taleis conseritur et, cum germinauit, ad unam perticam summittitur, crebreque foditur atque exherbatur, nec minus quam uinea pampinatur, ut in longitudinem potius quam in latitudinem euocetur. sic culta quarto demum anno caeditur. *3* nam quae uinculis praeparatur, potest annicula praecidi ad semissem super duos pedes, ut et trunco fruticet et in brachia uelut humilis uinea disponatur; si tamen siccior fuerit ager, bima potius resecabitur.

32 Harundinis satio

1 Harundo minus alto pastinato, melius tamen bipalio seritur. ea, cum sit uiuacissima nec recuset ullum locum, prosperius resoluto quam denso, humido quam sicco, uallibus quam cliuis, flu-

---

31: 2–3 *Colum. arb. 29,1*

32: 2–9 *Thphr. HP 4,11,13; Cato agr. 6,3–4; Varro rust. 1,24,4; Colum. arb. 29; Plin. nat. 17,144; Pallad. 3,23; Gp. 5,53* – 25–26 *Plin. nat. 17,262*

– 37 adibeatur S[1] – 38 plurimi SA – intereont S[1] – loco AR – 39 propagare S[1] – 40 quicquit Ah – intercidat SA intendit ρ interdicit y – 41 stipe S[1]Ah[1]fryø – sis Ay – ali possit R prosit SA

31: 1 *pr.* SAhmfyç – 3 eius R plus SA – 4 seruitur S[1]A – 5 radix SA – id hλσ ut SA uel j – 7 operam *bis* A[1] – 9 talis SA tales h[1]jfø – 12 *post* longitudinem *add.* ramorum R – latitudine S – euocatur Aj – 14 adnicula SA – 15 et (*ante* in) R sed SA – disponantur S[1]

32: 1 *pr.* SAhbfyç – harundini S – 2 harundo S[2]hjλρç itarundo S[1] idarundo Afy id harundo ø – 4 denso R de suo SA – humido S[2]R numido S[1]A – cliuis *ed.pr.* duis S[1] dumis S[2]AR – 5 ueribus A – 6 feritur A[1] – bubus A[1] – seritur

minum ripis et limitibus ac uepribus commodius quam mediis agris deponitur. *2* seritur bulbus radicis, seritur et talea calami, nec minus toto prosternitur corpore. bulbus tripedaneis interuacantibus spatiis obrutus anno celerius maturam perticam praebet, talea e⟨t⟩ tota harundo serius praedicto tempore euenit. sed siue recisa in dupundium et semissem talea siue tota prostrata depone[re]tur, exstent earum cacumina, quae si obruta sunt, totae putrescunt.

3 Sed cultus harundinetis primo triennio non alius est quam ceteris. cum deinde consenuit, repastinandum est. ea est autem senectus, cum uel exaruit situ et inertia plurium annorum uel ita densatum est, ut gracilis et cannae similis harundo prodeat. *4* sed illud de integro refodi debet, hoc potest intercidi et dirarari, quod opus rustici castrationem uocant, quae tamen refectio harundineti caeca est, quia non apparet in terra, quid aut tollendum sit aut relinquendum. tolerabilius tamen harundo castratur, antequam caeditur, quod aliquatenus uelut indices calami demonstrant, quid eruendum sit. *5* tempus repastinandi et conserendi est, priusquam oculi harundinum egerminant. caeditur deinde post brumam. nam usque in id tempus incrementum capit, ac tum conpescitur, cum obriguit hiberno frigore. fodiendum quotiens et uinetum. sed macies eius cinere uel alio stercore iuuanda est, propter quod caesum plerique incendunt harundinetum.

33 Castanieti satio

1 Castanea roboribus proxima est et ideo stabiliendis uineis habilis. tum in repastinato nux posita celeriter emicat et post quin-

33: *Gp. 10,63* – 2–35 *Plin. nat. 17,147–150; Pallad. 12,7,17–22* – 2–3 *Pallad. 12,15,2* – 25–26 *Verg. georg. 2,15; Plin. nat. 17,59*

(*post* radicis) *om.* **SA** – 7 toto *om.* **A** – interuagantibus **A** – 8 satiis **S**[1] satis **A** – obruitus **A** – talea et *Ald.* taleae **SAR** – 9 tota **SAj** totae **hλσ** – tarundo **S**[1]**A** arundo **S**[2] – 10 taleae **λρy**[2] talei **f** – tota **SA** totae harundines **jλσ** totae **h** – prostrata **S** pretrata **A** prostratae **R** – deponetur **m** deponeretur **SAhjf**[2]**yø** deponerentur **bf**[1]**ρ** deponentur **ç** – 11 camina **SA** – quae **jfρy** uel **SA** harundines **h** *om.* **λçø** – obrutae **R** – 12 cuitus **A** – es **S**[1] – 14 plurimum **A** – ita densatum **R** it ad sensatum **S** ita desensatum **A** – 16 disrarari **hjσ** dirari **λń** – 17 castrationem **jb**[1]**fr**[2]**yçø** stipationem **SAhλρ** – uocarit **SA** – 20 quod aliquatenus **hb**[2]**σ** quod quatenus **j** quatenus **SA** quod aliquatenus quatenus **λy** – 22 oculis **SA** – hegerminant **S**[1]**A** – 23 in id tempus **λσ** id in tempus **SAj** in tempus id **hr** – confescitur **S**[1]**r**[2] conficitur **Ahbr**[1] – 24 uinetum *scripsi* uineam **SA** uineta **h**[2]**jbσ** uinetam **h**[1] uinea **m** – 26 incedunt **SAf**

33: 1 *pr.* **SAhbfyç** – castanietis **S** castaneti **A**[1] – 2 et ideo **SA** ideoque **R** – 3

quennium caesa more salicis recreatur atque in palum formata fere usque in alteram caesionem perennat. ea pullam terram et resolutam desiderat, sabulonem umidum uel refractum tofum non respuit, opaco et septentrionali cliuo laetatur, spissum solum et rubricosum reformidat. *2* seritur ab Nouembri mense per totam hiemem sicca terra et repastinata in altitudinem dupundii et semissis. nuces in ordine semipedalibus, ordines autem quinum pedum spatiis dirimuntur. in altitudinem dodrantis castanea depressis sulcis committitur; qui ubi nucibus sunt consiti, priusquam conplanentur breues harundines ab latere castanearum panguntur, ut per hos sationis indices tutius fodi et runcari possint.

3 Simulatque semina stillauerint et iam bima transferri queunt, interuelluntur ac bini pedes arbusculis uacui relinquuntur, ne densitas plantas emaciet. spissius autem propter uarios casus deponitur: nam interdum, priusquam enascatur, aut siccitatibus nux inarescit aut aquarum abundantia putrescit, interdum subterraneis animalibus, sicuti muribus et talpis, infestatur, propter quae saepe nouella castanieta caluescunt. atque ubi frequentanda sunt, melius ex uicino, si conpetit, mergi more pertica declinata propagatur quam exempta reseritur. *4* haec enim uelut inmota sua sede uehementer germinat; at quae radicitus exempta et deposita est, biennio reformidat; propter quod compertum est commodius nucibus quam uiuiradicibus eiusmodi siluas institui. spatia huiusce sationis, quae suprascripta sunt, capita castanearum recipiunt numero MMDCCCLXXX; cuius summae, sicut ait Atticus, ex facili iugera singula praebebunt statuminum duodena milia. etenim taleae propius stirpem recisae quadrifidas plerumque, ac deinde secundae taleae eiusdem arboris bifidas ridicas subministrant, quod

---

in SA ex R – nox SA – 4 salicti R – atque R neque SA – 5 usuque S – cessionem S^2 – rea S – pulsam SA – 7 ciuo S^1 cibo A – solum et rubricosum *om.* SA – rubricosum *om.* $h^2\lambda f^1$ø – 9 dipundii Ajλr dupondii ø – temissis A – nuces *Ald.* nucem SAR – 10 ordine S ordinem AR – 11 dodrantes SA – 13 lattere A – 14 totius A – possit SA – 15 queunt R quae ut SA – 16 bini S^2 uini S^1Ahλσ im j – relinguntur S^1 – 17 semaciet S^1Ah^1 – spissius jfńyçø ipsius SAhλr – 18 nox A^1 – 19 inharescit SA – 20 sicuti muribus *om.* SA – 21 frequendanda A – 22 sic AR – merci S^1A – 23 sed S – 24 uehenter A – radicibus SAhλρ – 26 patria A – 28 numero MMDCCCLXXX *om. u. sp. r.* jfø – numero *om.* R – MM *om. u. sp. r.* A – DCCC (DCCCC ρ) R ACC SA – ait *om.* S^1 – 29 statuminum Sjλfy statum in unum A statu in imum ρç statum (statu ø) in inum hø – milla SA – 30 *post* taleae *add.* ac R – propius fçø proprius SAR – quadripedas SAb^1ρ quadrifedas y – 31 arboris bifidas R arbori sui fluuias SA – 32

genus fissilis adminiculi manet diutius quam teres palus. *5* cultus idem est positionis qui uineae. supputari debet bima, quin etiam trima. nam bis ferro repetenda est uerni principio, ut incitetur eius proceritas.

Potest etiam quercus simili ratione seri, uerum biennio tardius quam castanea deciditur, propter quod ratio postulat tempus potius lucrari, nisi dumosi glareosique montes atque ea genera terrae, quae supra diximus, glandem magis quam castaneam postulabunt.

6 Haec de uineis Italicis uinearumque instrumentis quantum reor non inutiliter et abunde disserui, mox agricolarum prouincialium uineaticos nec minus nostratis et Gallici arbusti cultus traditurus.

---

adminiculis **SAhy** – 33 fossionis **b**^{1}**fy**^{2}**ø** positionis fossionis **h** fossionis positionis **m** – 36 potest **R** post **SA** – 37 decitur **S**^{1}**A** dicitur **S**^{2} – oratio **A** – 38 *post* nisi *add.* si **hjmσ** – duosi S^{1} – 39 cupra **S**^{1}**A** – 43 *postscr.:* Explicit L (Liber **A**^{2} *om.* **A**^{1}) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quintus liber II **SAhf** Liber quintus rei rusticae explicit **rçø** Liber quintus explicit **b** L Iuni Moderati Columellae liber quintus explicit **m** *om.* **jńy**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER QVINTVS
SVRCVLARIS LIBER TERTIVS

I. Quemadmodum datas formas agrorum metiri debeas.
II. Quotena semina iugerum in ternos pedes ac deinde usque in denos pedes disposita recipiat.
III. Culturas prouincialium uinearum.
IV. De ulmariis faciendis.
V. De ordinando arbusto et quae sit eius cultura.
VI. De seminariis oliuarum faciendis.
VII. De cultu oliuetorum.
VIII. De arboribus pomiferis.
IX. De insitionibus arborum.
X. De cythiso.

Titulus: L (Liber **A**) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber sextus surcularis liber tertius feliciter **SA** Liber Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber sextus incipit feliciter **h** L Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber sextus feliciter (*om.* **ç**) incipit (*om.* **rø**) surcularis liber tertius incipit (*om.* **ryç**) **ryçø** Incipit VI **m**

Argumentum: rubrica Liber sextus haec continet **f** – *numeros om.* **jf** – *arg. om.* **ç** – 2 iugeram **A**[1] – usque in denos pedes **jfń** nos **SA** usque in denos pedes nos **hλryø** – 3 de culturas **hj** de cultura **λσ** – 5 ordinanda **SA**

1 *1* Prioribus libris, quos ad te de constituendis colendisque uineis, Siluine, scripseram, nonnulla defuisse dixisti, quae agrestium operum studiosi desiderarent; neque ego infitior aliqua me praeterisse quamuis inquirentem sedule, quae nostri saeculi cultores quaeque ueteres litterarum monumentis prodiderunt. sed cum sum professus rusticae rei praecepta, nisi fallor, adseueraueram, quae uastitas eius scientiae contineret, non cuncta me dicturum sed plurima; nam illud in unius hominis prudentiam cadere non poterat. *2* neque enim est ulla disciplina, non ars, quae singulari consummata sit ingenio. quapropter, ut in magna silua boni uenatoris est indagantem feras quam plurimas capere nec cuiquam culpae fuit non omnis cepisse, ita nobis abunde est tam diffusae materiae, quam suscepimus, maximam partem tradidisse, quippe cum ea uelut omissa desiderentur, quae non sunt propria nostrae professionis; ut proxime, cum de conmetiendis agris rationem Marcus Trebellius noster requireret a me, uicinum atque adeo coniunctum esse censebat demonstranti, quemadmodum agrum pastinemus, praecipere etiam pastinatum quemadmodum metiri debeamus. *3* quod ego non agricolae sed mensoris officium esse dicebam, cum praesertim ne architecti quidem, quibus necesse est mensurarum nosse rationem, dignentur consummatorum aedificiorum, quae ipsi disposuerunt, modum conprehendere, sed aliud existiment professioni suae

---

1: 34–58 *Grom. 94 sqq., 339, 367, 371; Boeth. geom. 401 sqq.; Isid. orig. 15,15* – 34–36 *Varro ling. 5,34; Varro rust. 1,10,2* – 37–38 *Varro ling. 5,35; Varro rust. 1,10,2* – 38–40 *Varro ling. 5,39* – 43 *Varro rust. 1,10,2* – 48–52 *Varro ling. 5,35; Varro rust. 1,10,2* – 48–49 *Varro rust. 1,18,5* – 57–58 *Varro rust. 1,10,2; Heron geom. 4,7*

1: 1 at **S** – de *om.* **A** – 2 scripus seram **S**[1] seribus sera **A** – nonnullam **S** – 3 studio **SA** – 4 inquerentem **S** – 5 sum professus **e** summo festus **SA** sim (si **f** *om.* **h**[1]) professus **R** – 6 *post* fallor *add.* non **R** – unitas **SA** – 7 non *om.* **R** – cunta **S** – 8 prouidentiam **hj**[2]**λfr**[2]**ńyçø** – 9 ar **S**[1] – singulari **äγp** consulari **SA** singuli singulari **R** – 12 abunde **SA** satis abundeque **R** – 13 ea **jç** mea **SAbfρyø** in ea **hm** – 15 conmentiendis **SAλ** – 16 nostrae **A** – a me requireret **hσ** – requiret **A** – 17 pastinaremus **R** – 19 mensuris **A**[1] – 21 quem **R** – disposuerint

facti operis; nam minores persequi superuacuum fuit, pro quibus nulla merces dependitur. igitur, ut diximus, iugerum habet quadratorum pedum $\overline{\text{XXVIII}}$ DCCC, qui pedes efficiunt scripula CCLXXXVIII. *9* ut a minima parte, id est ab dimidio scripulo, incipiam, pars DLXXVI pedes efficit L, id est iugeri dimidium scripulum; pars CCLXXXVIII pedes centum, hoc est scripulum; pars CXLIIII pedes CC, hoc est scripula duo; pars septuagensima et secunda pedes CCCC, hoc est sextula, in qua sunt scripula IIII; pars XLVIII pedes DC, hoc est sicilicus, in quo sunt scripula sex; *10* pars XXIIII pedes MCC, hoc est semuncia, in qua scripula XII; pars XII pedes $\overline{\text{II}}$ CCCC, hoc est uncia, in qua sunt scripula XXIIII; pars VI pedes $\overline{\text{IIII}}$ DCCC, hoc est sextans, in quo scripula XLVIII; pars IIII pedes $\overline{\text{VII}}$ CC, hoc est quadrans, in quo scripula LXXII; *11* pars III pedes $\overline{\text{VIIII}}$ DC, hoc est triens, in quo scripula XCVI; pars III et XII pedes $\overline{\text{XII}}$, hoc est quincunx, in quo scripula CXX; pars dimidia pedes $\overline{\text{XIIII}}$ CCCC, hoc est semis, in quo scripula CXLIIII; pars dimidia et duodecima pedes $\overline{\text{XVI}}$ DCCC, hoc est septunx, in quo scripula CLXVIII; partes duae tertiae pedes $\overline{\text{XVIIII}}$ CC, hoc est bes, in quo scripula CXCII; partes tres quartae pedes $\overline{\text{XXI}}$ DC, hoc est dodrans, in quo scripula CCXVI; *12* pars dimidia et tertia pedes $\overline{\text{XXIIII}}$, hoc est dextans, in quo scripula CCXL; partes duae tertiae et quarta pedes $\overline{\text{XXVI}}$ CCCC, hoc est deunx, in quo scripula CCLXIIII; iugerum pedes $\overline{\text{XXVIII}}$ DCCC, hoc est as, in quo scripula CCLXXXVIII.

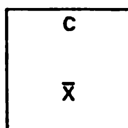
13 Iugeri autem modus si semper quadraret in agendis mensuris, ut longitudinem haberet pedum CCXL, latitudinem pedum CXX, expeditissimum esset ratiocinium; sed quoniam diuersae formae agrorum ueniunt in disputationem, cuiusque generis species subiciemus, quibus quasi formulis utemur.

S^{1}A – 55 posuimus **γbpç** possumus **SAbjσ** possimus **m** – 57 mercede penditur **SA** – 59 ut ... id *om.* **A** – 61 XLIIII **AR** – 62 pars septuagensima et secunda *hoc loco* **üτb^{2}** *ante* pars CXLIIII *trp.* **SAR** – 63 sextulam **S** – XLIIII **A** XVIII **jfρçø** – 64 quo **SAjmç** qua **hbσ** – 65 *post* qua *add.* sunt **R** – 67 *post* in quo *add.* sunt **hλσ** – pedes *om.* **SAb^{1}λfyçø** – 68 *post* in quo *add.* sunt **λ** – 70 quincunx **h^{2}pç** quincuncxs **S** quincunces **Aj** quincuns **h^{2}λfńyø** quinquunx **r** *ras.* **h^{1}** – CX **S** – 72 septunae **Ay^{1}** septim **j** septumae **f** septiunx **ø** – CLXVIII **j** CLXIIX **SAhλσ** CLXIX **ø** – partes duae tertiae *om.* **S^{1}** – 73 $\overline{\text{XVIII}}$ CC **j** – 75 dextans *Ald.* destas **SA** destans **R** – 76 CCXLV **A** CCXLII **h^{2}λçø** CCXLI **f** – pars **S^{1}** – duae tertiae et quarta **hλσ** tertiae et secunda et quarta **SA** tertiae duae et quarta **j** – deunxs **S** deunaes **A** deunes **j** – 79 iugeris **R** – modum **SA** – 80 pedum (*ante* CCXL) **ü^{2}t** pedes **SAR** – CCXL **hüp** CCXLVIII **S** CXLVIII **A** CXL **j^{2}m^{2}bσ** CLXL **m^{1}** CLL **j^{1}ç^{1}** – pedum (*ante* CXX) **t** pedes **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – 81 *post* esset *add.* eius **R** – 82 diisputationem **A^{1}**

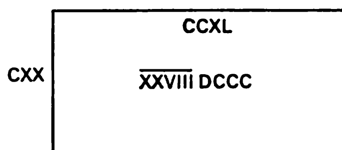
8 – 671283

2 *1* Omnis ager aut quadratus aut longus aut cuneatus aut triquetrus aut rotundus, aut etiam semicirculi uel arcus, nonnunquam etiam plurium angulorum formam exhibet.

Quadrati mensura facillima est; nam cum sit undique pedum totidem, multiplicantur in se duo latera, et quae summa ex multiplicatione effecta est, eam dicemus esse quadratorum pedum, tamquam: esto locus quoquouersus centum pedum; ducimus centies centenos; fiunt $\overline{\text{x}}$; *2* dicemus igitur eum locum habere $\overline{\text{x}}$ pedum quadratorum, quae efficiunt iugeri trientem et sextulam, pro qua portione operis effecti numerationem facere oportebit.

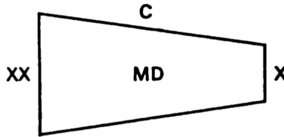
3 At si longior fuerit quam latior, ut exempli causa iugeri forma pedes habet longitudinis CCXL, latitudinis pedes CXX, ita, ut paulo ante dixi, latitudinis pedes cum longitudinis pedibus sic multiplicabis: centies uicies duceni quadrageni; fiunt $\overline{\text{XXVIII}}$ DCCC; dicemus iugerum agri tot pedes quadratos habere, similiterque omnis longitudinis pedes cum pedibus latitudinis multiplicabimus.

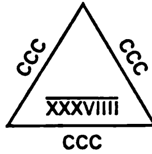
2: 1–10 *Heron geom. 5; Heron metr. 1,1; Grom. 354; Boeth. geom. 415* – 11–16 *Heron geom. 6; Heron metr. 1,1; Grom. 354; Boeth. geom. 416* – 17–22 *Boeth. geom. 418* – 23–29 *Heron geom. 10; Heron metr. 1,17; Grom. 354; Boeth. geom. 404* – 30–35 *Heron geom. 7; Heron metr. 1,3; Grom. 297 sq.; Boeth. geom. 413* – 36–42 *Heron geom. 17; Heron metr. 1,25; Grom. 355; Boeth. geom. 423* – 43–48 *Heron geom. 18,9; Heron metr. 1,30; Grom. 355; Boeth. geom. 424* – 49–57 *Heron geom. 19; Heron metr. 1,27–32; Grom. 356* – 58–64 *Heron geom. 21,16–17; Heron metr. 1,19; Grom. 356; Boeth. geom. 420*

2: 2 rutundus **S^1A^1hjfy** rutondus **σ** – 3 forma **SAhfσ** – exiget **SA** – 7 est **SA** – 10 etfecti **SA** – *formam pr.* **SAhjç** – 11 ad **S^1A^1** – 12 pedes (*post* latitudinis) *Ald.* pedum **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – 13 multiplicabimus **hλσ** – 14 uities **S** – XXVIIII **A** – 16 *formam pr.* **Sh** *numeros tantum pr.* **AR** – LXXVIII **A** – 17 logus

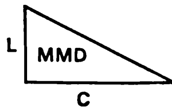
4 Sin autem cuneatus ager fuerit, ut puta longus pedes centum, latus ex una parte pedes XX, ex altera pedes decem, duas latitudines conponemus: fiet utraque summa pedes XXX; huius pars dimidia est XV; decies et quinquies longitudinem multiplicando efficiemus pedes MD; hos igitur in eo cuneo quadratos pedes esse dicemus, quae pars erit iugeri semuncia et scripula tria.

5 At si paribus lateribus triquetrum metiri debueris, hanc formam sequeris: esto ager triangulus pedes quoquouersus CCC; hunc numerum in se multiplicato; fiunt pedes $\overline{\text{XC}}$; huius summae partem tertiam sumito, id est $\overline{\text{XXX}}$; item sumito partem decumam, id est $\overline{\text{VIIII}}$; utramque summam componito; fiunt pedes $\overline{\text{XXXVIIII}}$; dicemus hanc summam quadratorum esse in eo triquetro, quae mensura efficit iugerum et trientem et sicilicum.

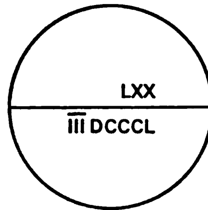

6 Sed si triangulus disparibus fuerit lateribus ager, tamquam in subiecta forma, quae habet rectum angulum, aliter ratiocinium ordinabitur: esto unius lateris linea pedes L et alterius pedes centum; has duas summas in se multiplico; quinquagies centeni quinque milia; horum pars dimidia $\overline{\text{II}}$ D; quae pars iugeri unciam et scripulum efficit.

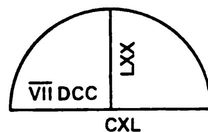

S – 18 ex (*ante* altera) S et (et ex ρ) **AR** – 20 xv **p** decus quinquies **SA** decies et quinque **j** *om.* **hλσ** – 22 *formam pr.* **SAhç** – 23 ad S^1A^1 – paribus **R** tribus **SA** – 24 est **SA** – 27 sumam **S** – 28 triqueto **Sj** – 29 et (*ante* sicilicum) *om.* **SA** – *formam pr.* **SAhç** – 32 pedes (*ante* centum) *scripsi* pedis **m** pedum **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – 35 *formam pr.* **SAh** – 36 podismum inito **jmfryσ** podis minito

7 Si rotundus ager erit, ut circuli speciem habeat, sic podismum inito: esto area rotunda, cuius diametros, id est dimensio, habeat pedes LXX; hoc in se multiplico; septuagies septuageni $\overline{\text{IIII}}$ DCCCC; hanc summam undecies multiplico; fiunt pedes quinquaginta tria milia nongenti; huius summae quartam decimam duco, pedes $\overline{\text{III}}$ DCCCL; hos esse quadratos in eo circulo dico, quae summa efficit iugeri sescunciam, scripula duo et dimidium.

8 Si semicirculus fuerit ager, cuius basis habeat pedes CXL, curuaturae autem latitudo pedes LXX, oportebit multiplicare latitudinem cum basi; septuagies centeni quadrageni fiunt $\overline{\text{VIIII}}$ DCCC; haec undecies fiunt $\overline{\text{CVII}}$ DCCC; huius summae quarta decima est $\overline{\text{VII}}$ DCC; hos pedes esse dicemus in semicirculo, qui efficiunt iugeri quadrantem, scripula quinque.

9 Sin autem minus quam semicirculus erit, arcum sic metiemur: esto arcus, cuius basis habeat pedes XVI, latitudo autem pedes IIII; latitudinem cum basi pono; fit utrumque pedes uiginti; hoc duco quater; fiunt LXXX; horum pars dimidia est XL; item sedecim pedum, qui sunt basis, pars dimidia VIII; hi octo in se multiplicati fiunt LXIIII; quartam decimam partem duco; ea efficiet pedes IIIIS paulo

---

SA pedis (pedismum h^{1}) muminito h podismum mite b podis miminito ńç – 37 esto *om.* S – dimidiammetros S^{1} dimidiametros S^{2}A – 38 hos S^{1} – septuages SA – 40 nungenti S^{1} – duco SA sumo duco hλfçs summo j summo duco ρ sumo y – 41 hoc SAhλσ – 42 sescunciam *scripsi* sesunciam S sexunciam (sexcun- yç) AR – scripulam A – *formam pr.* SAh – 43 semicirculum SA – ager *om.* S – 44 latitudo hλσ latitudinem SAj – 45 septuagena (-ginta m^{1}ρ) AR – centena Ahj – 48 *formam pr.* SAb – 49 sin S^{2}hλσ sint S^{1}A si jń – 50 uasis S^{1}A^{1} – 53 rasis A – hi … LXIIII *om.* Aj – 54 duco *Ald.* dico SAR – ea λfçs eam SAhjy

4 De uineis prouincialibus

1 Vinearum prouincialium plura genera esse comperi, sed ex his, quas ipse cognoui, maxime probantur uelut arbusculae breui crure sine adminiculo per se stantes, deinde quae pedaminibus adnixae singulis iugis inponuntur — eas rustici cantheriatas appellant —, mox quae defixis harundinibus circumuinctae per statumina calamorum materiis ligatis in orbiculos gyrosque flectentur — eas nonnulli characatas uocant —. *2* ultima est conditio stratarum uitium; quae ab enata stirpe confestim uelut proiecta per humum porrigitur. Omnium autem sationis fere eadem est conditio: nam uel scrobe uel sulco semina deponuntur, quoniam pastinationis expertes sunt exterarum gentium agricolae, quae tamen ipsa paene superuacua est his locis, quibus solum putre et per se resolutum est:

namque hoc imitamur arando,

ut ait Vergilius, id est etiam pastinando. *3* itaque Campania, cum uicinum ex nobis capere potest exemplum, non utitur hac molitione terrae, quia facilitas eius soli minorem operam desiderat. sicubi autem densior ager prouincialem rusticum maiorem poscit inpensam, quod nos pastinando efficimus, ille sulco facto consequitur, ut laxius subacto solo deponat semina.

5 *1* Sed ut singula earum, quae proposui, uinearum genera persequar, praedictum ordinem repetam.

Vitis, quae sine adminiculo suis uiribus consistit, solutiore terra[e] scrobe, densiore sulco ponenda est, sed scrobes et sulci plurimum

---

4: *Colum. arb. 4* – 2–9 *Plin. nat. 17,164–165* – 3–4 *Plin. nat. 14,13* – 14 *Verg. georg. 2,204*

5: *Pallad. 3,11* – 3–13 *Plin. nat. 17,80* – 23–26 *Colum. arb. 4,5; Pallad. 3,10,3* – 37–39 *Plin. nat. 17,140* – 46 *Verg. georg. 1,53* – 47–54 *Plin. nat. 17,184* – 55–66 *Pallad. 3,14* – 62–64 *Plin. nat. 17,173* – 84–87 *Plin. nat. 17,176* – 87–90 *Plin, nat. 17,173* – 90–92 *Pallad. 10,18* – 96–101 *Pallad. 9,3* – 102–105 *Pallad. 3,11, 3,14* – 117–119 *Pallad. 3,11* – 126–129 *Plin. nat. 17,186; Pallad. 3,14*

4: 1 *pr.* **SAbbfy** – 2 compori **S¹** – 3 incognoui **SA¹** – uelud **A** – breui **jmyçø** leui **SAhbfρ** – crucre **A¹** – 5 iugis *om.* **A¹** – 6 difixis **A** – statuimia **S¹** – 8 characatas **jλfç** charaeatas **SA** charecatas **h** chareacatas **ρ** chareaeatas **y** charastatas **ø** – straitarum **SA** stratorum **b** strattarum **f** stiatarum **r** – 9 uelud **A** – 10 sationum **jλσ** – 12 centium **S** – ipse **SA** – 13 solem **S¹A** – putrem **SA** – 15 id est **SA** idem **R** – 17 qui **SA** – 20 semina sed **S²R** seminas et **S¹A**

5: 3 terra **γp** terrae **SAR** – 4 desiore **A** – sed **hλσ** sed et **j** *om.* **SA** – 5 tempe-

prosunt, si in locis temperatis, in quibus aestas non est perfı ante annum fiant, quam uinea conseratur. soli tamen ante ł exploranda est: nam si ieiuno atque exili agro semina depor sub ipsum tempus sationis scrobis aut sulcus faciendus est. ; bis in longitudinem altitudinemque defossus tripedaneus a est, latitudine tamen bipedanea. uel si quaterna pedum spati: ordines relicturi sumus, commodius habetur eandem quoquo dare mensuram scrobibus, non amplius tamen quam in tres altitudinis depressis. ceterum quattuor angulis semina adpliı tur, subiecta minuta terra, et ita scrobes adobruentur.

3 Sed de spatiis ordinum eatenus praecipiendum habem intellegant agricolae, siue aratro uineas culturi sint, laxiora ir dinia relinquenda, siue bidentibus, angustiora, sed neque ε siora quam decem pedum neque contractiora quam quattuor. tamen ordines ita disponunt, ut per rectam lineam binos pedı ut plurimum, ternos inter semina relinquant, transuersa laxiora spatia faciant, per quae uel fossor uel arator incedat.

4 Sationis autem cura non alia debet esse, quam quae trad a me tertio uolumine; unum tamen huic consitioni Mago Caı niensis adicit, ut semina ita deponantur, ne protinus totus ε terra compleatur sed dimidia fere pars eius sequente bienniı latim adaequetur; sic enim putat uitem cogi deorsum agere ra hoc ego siccis locis fieri utiliter non negauerim, sed ubi aut uli regio est aut caeli status imbrifer, minime faciendum censeo consistens in semiplenis scrobibus nimius umor, antequam c lescant, semina necat. *5* quare utilius existimo repleri q scrobes, stirpe deposita, sed, cum semina comprehenderint, post aequinoctium autumni debere diligenter atque alte abla et, recisis radiculis, si quas in summo solo citauerint, post ı

---

ratis R terrae ratio S prae ratio A – perfruida A^1 – 6 ante ... conseratur – 7 *post* est *add.* si ante annum fiant SA – *post* deponentur *add.* quam conseratur SA – 8 sub ... faciendus est *om.* SA – *post* faciendus est *add.* annum fiant quam uinea conseratur R *uide diss. pp. 164 sq.* – scrobibus defossis tripedaneis R – 10 latitudinem A – quaternum R – 11 habem habeamus j – 15 si A^1 – 17 uidentibus A – 19 quinos A – 20 ut *om.* SA linquat SA – 21 faciant R fiat SA – amator SA – incedat p incidat S in incedit R – 23 Chartaginiensis A – 24 adigit S – 25 *post* dimidia *add.* ı R – pars fere hσ – uiennio S^1 – 28 inbrifer S – 29 semipleni SA – ni seminis SA – conualescat SA – 30 seminum A – quarum etilius S quaru A^1 – 31 scrobe SA^1 – sed SA et R – comprehenderint statim R tim S. autumnale R – 33 cisis A^1 – radicibus jp radicibus radiculis h^1 – 34 ob

dies adobrui. sic enim utrumque incommodum uitabitur, ut nec radices in superiorem partem euocentur neque inmodicis pluuiis parum ualida uexentur semina. *6* ubi uero iam corroborauerint, nihil dubium est, quin caelestibus aquis plurimum iuuentur. itaque locis, quibus clementia hiemis permittit, adapertas uites relinquere et tota hieme ablaqueatas habere eas conueniet.

De qualitate autem seminum inter auctores non conuenit: alii malleolo protinus conseri uineam melius existimant, alii uiuiradice, de qua re quid sentiam, iam superioribus professus sum. *7* et nunc tamen hoc adicio: esse quosdam agros, quibus non tam bene translata semina quam immota respondeant, sed istud rarissime accidere; notandum item diligenter explorandum esse

quid quaeque ferat regio, quid quaeque recuset.

depositam ergo stirpem, id est malleolum uel uiuiradicem, formare sic conuenit, ut uitis sine pedamine consistat. hoc autem protinus effici non potest: *8* nam nisi adminiculum tenerae atque infirmae contribueris, prorepens pampinus terrae se adplicabit. itaque posito semini harundo adnectitur, quae uelut infantiam eius tueatur atque educet producatque in tantam staturam, quantam permittit agricola. ea porro non debet esse sublimis: nam usque in sesquipedem coercenda est.

9 Cum deinde robur accipit et iam sine adiumento consistere ualet, aut capitis aut brachiorum incrementis adolescit. nam duae species huius quoque culturae sunt: alii capitatas uineas, alii brachiatas magis probant. quibus cordi est in brachia uitem conponere, conuenit summa parte, qua decisa nouella uitis est, quicquid iuxta cicatricem citauerit, conseruari et in quattuor brachia pedalis mensurae diuidere, ita ut omnem partem caeli singula aspiciant. *10* sed haec brachia non statim primo anno tam procera summittuntur, ne oneretur exilitas uitis, sed conpluribus putationibus in

---

– 35 adicies **S¹A** – 36 *post* uexentur *add.* nihil *et u. sp.* **A¹** – corroborauerint **R** conprobauerunt **SA** – 37 nihil *om.* **SA** – iubentur **A¹** – 39 *post* hieme *add.* permittit ... hieme *iterum* **S** – 40 alia **S¹A** – 41 malleoli **SA** – uiuiradice de **S²A²ń²ç** uiuiradicendae **S¹A¹** uiuiradices de **R** – 43 *ante* quibus *add.* in **R** – tam *om.* **SA** – 44 respondeat **S** – istut **S¹** – 45 item **S** itae **A** itaque et **R** – *post* esse *add.* uersibus aliter **SA** – 46 *ante* quid *add.* et **R** *Verg.* – quit **A** – ferat ... quaeque *om.* **S¹** – *post* regio *add.* et **R** *Verg.* – quit **A** – recuseret **S¹A** – 47 uiridem **SA** – 48 uitis *om.* **A¹** – 49 *post* tenerae *add.* uiti **hλσ** – infirmum **SA** – 50 sed **A** – adplicauit **SA** – 51 harundi **SA** – uelud **A** – 53 sesquipedem **xtb** sexquipedem **SAR** – 56 ualens **R** – 59 *post* conuenit *add.* ut a **R** – quitquit **S¹A** – 60 citauerit **h²mσ** curauerit **SAh¹jbr¹** – brachia *om.* **A¹** – 61 cesi **SA** – singuli **SA** – 65

praedictam mensuram educuntur; deinde ex brachiis quasi quaedam cornua prominentia relinqui oportet atque ita totam uitem omni parte in orbem diffundi.

11 Putationis autem ratio eadem est, quae in iugatis uiti⟨bu⟩s. uno tantum differ[e]t, quod pro materiis longioribus pollices quaternum aut quinum gemmarum relinquuntur. pro custodibus autem bigemmes resices fiunt. in ea deinde uinea, quam capitatam diximus, iuxta ipsam matrem usque ad corpus sarmentum detrahitur, una aut altera tantummodo gemma relicta, quae ipsi trunco adhaeret. *12* hoc aut riguis aut pinguissimis locis fieri tuto potest, quoniam uires terrae et fructum et materias ualent praebere. maxime autem aratris excolunt, qui sic formatas uineas habent, eamque rationem sequuntur detrahendi uitibus brachia, quod ipsa capita sine ulla extantia neque aratro neque bubus obnoxia sunt. nam in brachiatis plerumque fit, ut aut crure aut cornibus boum ramuli uitium defringantur, saepe etiam stiua, dum sedulus arator uomere perstringere ordinem et quam proximam partem uitium excolere studet. *13* atque haec quidem cultura uel brachiatis uel capitatis uitibus, antequam progemment, adhibetur.

Cum deinde germinauerunt, fossor insequitur ac bidentibus eas partes subigit, quas bubulcus non putauit pertingere. mox, ubi materias uitis exigit, insequitur pampinator et superuacuos deterget, fructuosos palmites summittit, qui cum induruerunt, uelut in coronam religantur. hoc duabus ex causis fit: una, ne libero excursu in luxuriam prorepant omniaque alimenta pampini absumant, altera, ut religata uitis rursus aditum bubulco fossorique in excolendam se praebeat. *14* pampinandi autem modus is erit, ut opacis locis umidisque et frigidis aestate uitis nudetur foliaque palmitibus detrahantur, ut maturitatem fructus capere possit et ne

---

omni partem **S^{1}A** omnem partem **S^2** – 67 eadem **R** nam eodem **SA** – uitibus **γp** uitis **SAR** – 68 differt **ewåozäγlpr** differet **SAhjbfyç** differri **m** differunt **ń** differret **ø** – 70 resices fiunt **Sh^2** resic (resec **h^1**) efficiunt **Ah^{1}j** reseces (resecae **λf** reseres **ρ**) fiunt **λfρyç** *om. u. sp. r.* **ø** – 71 sarmentum **R** in mentem **SA** – 73 haec **R** – autem *om.* **S^1** – 75 excolunt **R** excolis **S^1** (*?, ras.*) **A** excoli **S^2** – sit **A** – habens **A** – eam **R** – 76 secuntur **SA** – capite **SA** – 77 bubo noxia **S** – 79 etiam **S^{2}AR** et eam **S^1** – sedibus **λρø** sedcilus **j** – 81 braciatis **A** – capitatatis **A** – 82 uitibus *om.* **SA** – progemment **S** progerment **A** gemmet **hjλfρ** gemment **yø** germinet **ç** – adibetur **S^1** – 83 germinauerint **h^{1}jλr** germinauerit **h^{2}fńyçø** – uidentibus **S^{1}A** – 84 potuit **jfr^{2}yçø** – 86 fructoosos **S^1** – palmite **S** – induerue-runt **A^1** – uelud **A** – 87 duobus **A^1** – causit **A^1** – 88 luxuriam **SA^{2}R** iuriam **A^1** – 89 fossurisque **S^1** fossorisque **S^{2}A** – 90 his **A^1** – 92 detrahuntur **SA** – 94

situ putrescat, locis autem siccis calidisque et apricis e contrario palmitibus uuae contegantur et, si parum pampinosa uitis est, aduectis frondibus et interdum stramentis fructus muniatur. *15* Marcus quidem Columella, patruus meus, uir inlustribus disciplinis eruditus ac diligentissimus agricola Baeticae prouinciae, sub ortu Caniculae palmeis tegetibus uineas adumbrabat, quoniam plerumque dicti sideris tempore quaedam partes eius regionis sic infestantur Euro, quem incolae Vulturnum appellant, ut, nisi teguminibus uites opacentur, uelut halitu flammeo fructus uratur.

Atque haec capitatae brachiataeque uitis cultura est. nam illa, quae uni iugo superponitur aut quae materiis summissis harundinum statuminibus per orbem conectitur, fere eandem curam exigit quam iugata. *16* nonnullos tamen in uineis characatis animaduerti, et maxime heluennaci generis, prolixos palmites quasi propagines summo solo adobruere, dein rursus ad harundines erigere et in fructum summittere. quos nostri agricolae mergos, Galli candosoccos uocant eosque adobruunt simplici ex causa, quod existimant plus alimenti terram praebere fructuariis flagellis. itaque post uindemiam uelut inutilia sarmenta decidunt et a stirpe summouent; nos autem praecipimus easdem uirgas, cum a matre fuerint praecisae, sicubi demortuis uitibus ordines uacent aut si nouellam quis uineam instituere uelit, pro uiuiradice ponere, quoniam quidem partes sarmentorum, quae fuerant obrutae, satis multas habent radices, quae depositae scrobibus confestim conprehendant.

17 Superest reliqua illa cultura prostratae uineae, quae nisi uiolentissimo caeli statu suscipi non debet; nam et difficilem laborem colonis exhibet, nec umquam generosi saporis uinum praebet. atque ubi regionis conditio solam eam culturam recipit, bipedaneis scrobibus malleolus deponitur, qui cum egerminauit, ad unam materiam reuocatur eaque primo anno compescitur in duas gemmas; sequente deinde, cum palmites profundit, unus summittitur, ceteri

---

pampinos A^1 – 95 aduects A^1 – 100 tecuminibus S^1A^1 – 101 uelud A – habitu jpø – 103 uno hjbpø in uno f – materies SA – 104 istatuminibus S^1A – connectitur R – 105 nonnullus S^1 – in *om.* Aj – 106 heluen(n)aci (-ati p) tp etluenaci SA eluennaci hjmfyç elunnati b euoluen(n)aci ρ eluennanti ø – prolixus S^1 – 107 deinde AR – ad *om.* SA – eringere S^1 – 108 summittere *om.* A^1 – *post* quos *add.* se SAj – andooccos SA andosoccos j – 109 adobrunt A – existiment (-met h) hbσ existimem j existimenti m – plus R eius SA – 110 terri SA – 112 a *om.* SAj – 114 partese SA – sarmentarum S^1 – 118 siolentissimo SA – 119 nec umquam S^2R mecum quam S^1 mecum quasi A – 120 condicio A – recepit SA – 122 compescitur jλfçø conspicitur SAhr^1y conpascitur ρ – 123 *post* unus *add.*

decutiuntur. at ille, qui summissus est, cum fructum edidit, in eam longitudinem deputatur, uti iacens non excedat interordinii spatium. *18* Nec magna est putationis differentia cubantis et ad statumen ⟨e⟩rectae uineae, nisi quod iacenti uiti breuiores materiae summitti debent, resices quoque angustius in modum furunculorum relinqui. sed post putationem, quam utique autumno in eiusmodi uinea fieri oportet, uitis tota deflectitur in alterum interordinium atque ita pars ea, quae fuerat occupata, uel foditur uel aratur, et, cum exculta est, eandem uitem recipit, ut altera quoque pars excoli possit. *19* de pampinatione talis uineae parum inter auctores conuenit: alii negant esse nudandam uitem, quo melius contra iniuriam uentorum ferarumque fructum abscondant; aliis placet parcius pampinare, ut et uitis non in totum superuacuis frondibus oneretur et tamen fructum uestire aut protegere possit, quae ratio mihi quoque commodior uidetur.

6 De ulmariis faciendis

1 Sed iam de uineis satis diximus; nunc de arboribus praecipiendum est.

6: ***Colum. arb.*** ***16;*** ***Gp.*** ***4,1*** **– 10–15** ***Thphr. HP*** ***3,14,1;*** ***Plin. nat.*** ***16,72*** **– 21–23** ***Cato agr.*** ***5,8*** **– 23–30** ***Plin. nat.*** ***17,200;*** ***Pallad.*** ***3,10,4*** **– 34–41** ***Plin. nat.*** ***17,76*** **– 53–55** ***Plin. nat.*** ***17,75*** **– 59–61** ***Plin. nat.*** ***17,77*** **– 66–68** ***Plin. nat.*** ***17,77, 17,203*** **– 68–71** ***Pallad.*** ***3,13,3*** **– 71–73** ***Plin. nat.*** ***17,202;*** ***Pallad.*** ***3,10,5*** **– 93–94** ***Cato agr.*** ***28,2;*** ***Plin. nat.*** ***17,87*** **– 102–109** ***Pallad.*** ***3,13,2*** **– 102–106** ***Plin. nat.*** ***17,201*** **– 118–122** ***Plin. nat.*** ***17,252*** **– 125–127** ***Plin. nat.*** ***17,205*** **– 127–130** ***Pallad.*** ***3,10,5*** **– 130–134** ***Pallad.*** ***3,10,3*** **– 130–131** ***Verg. georg.*** ***2,261–262*** **– 133–134** ***Plin. nat.*** ***17,85*** **– 135–140** ***Verg. georg.*** ***2,269–272;*** ***Colum. arb.*** ***17,4;*** ***Plin. nat.*** ***17,83*** **– 142–146** ***Cato agr.*** ***28,2*** **– 147–149** ***Pallad.*** ***3,10,5*** **– 152–155** ***Plin. nat.*** ***17,207*** **– 159–172** ***Pallad.*** ***3,13,1*** **– 161–163** ***Plin. nat.*** ***17,208*** **– 166–172** ***Plin. nat.*** ***17,199*** **– 171–172** ***Pallad.*** ***3,13,1*** **– 178–181** ***Plin. nat.*** ***17,208;*** ***Pallad.*** ***3,13,2*** **– 186–188** ***Plin. nat.*** ***17,209–210;*** ***Pallad.*** ***3,13,2*** **– 191–196** ***Plin. nat.*** ***17,180*** **– 193–196** ***Pallad.*** ***3,13,3*** **– 197–203** ***Plin. nat.*** ***17,181*** **– 204–205** ***Plin. nat.*** ***17,211*** **– 206–209** ***Plin. nat.*** ***17,204*** **– 219–225** ***Cato agr.*** ***32*** **– 234–235** ***Pallad.*** ***3,13,3*** **– 241–247** ***Pallad.*** ***3,13,3***

cum **SA** – 124 decutiunt **S** decutienda **A** – at **R** que **SA** – illa **A** – 125 uti **S** uiti **Ahλσ** ut **j** – excedi **S** excedit **A** – interordini **A** interordinis **R** – 126 curantis **SAλfyø** – ad *om.* **SA** – statumen erectae *scripsi* statumen rectae **SAhλσ** statum erectae **j** – 128 resices *scripsi* resicis **SA** recis **h** reseces **jλρyç** recisis **f** res **ø** – angustiis **Sh** – 129 relinqui **jfçø** relictis **SAhρ** relinqui relictis **λ** relinque **y** – sed **R** et **SA** – 130 *ante* uitis *add.* ut **hλσ** – deflectitur **tp** deplectitur **SA** deflectatur **R** – 131 pars ea **R** per sea **S**[1]**A** per se **S**[2] – 132 excuncta **SA**[1] exculcta **A**[2] – 134 ali **SA**[1] – negant esse **hλσ** negentes se **S** negentes esse **A** enim negant esse **j** – 135 ferarum quo **SA** – 137 aut **SA** ac **jλfρyç** et **hø** – satio **R**

Qui uolet frequens et dispositum arbustum paribus spatiis fructuosumque habere, operam dabit, ne emortuis arboribus rarescat ac primam quamque senio ac tempestate adflictam summoueat et in uicem nouellam subolem substituat. id autem facile consequi poterit, si ulmorum seminarium paratum habuerit; quod quomodo et qualis generis faciendum sit, non pigebit deinceps praecipere. *2* Vlmorum duo esse genera conuenit, Gallicum et uernaculum. illud Atinia, hoc nostras dicitur. Atiniam ulmum Tremelius Scrofa non ferre sameram, quod est semen eius arboris, falso est opinatus; nam rariorem sine dubio creat et idcirco plerisque et sterilis uidetur seminibus inter frondem, quam prima germinatione edit, latentibus. itaque nemo ⟨Atin⟩iam serit ex ⟨s⟩amera sed ex subolibus; *3* est autem ulmus longe laetior et procerior quam nostras frondemque iocundiorem bubus praebet, qua cum adsidue pecus paueris et postea generis alterius frondem dare institueris, fastidium bubus adferes. *4* itaque, si fieri poterit, totum agrum genere uno Atiniae ulmi conseremus; si minus, dabimus operam, ut in ordinibus disponendis pari numero uernaculas et Atinias alternemus; ita semper mixta fronde utemur et quasi hoc condimento inlectae pecudes fortius iusta cibariorum conficient. sed uitem maxime populus uidetur alere, deinde ulmus, post etiam fraxinus. *5* populus, quia raram neque idoneam frondem pecori praebet, a plerisque repudiata est. fraxinus, quia capris et ouibus gratissima est nec inutilis bubus, locis asperis et montosis, quibus minus laetatur ulmus, recte seritur. ulmus, quia et uitem commodissime patitur et iocundissimum pabulum bubus adfert uariisque generibus soli prouenit, a plerisque praefertur. itaque, cui arbustum nouum instituere cordi erit, seminaria ulmorum uel fraxinorum parentur ea ratione, quam deinceps subscripsimus. nam populi melius cacuminibus in arbusto protinus disponuntur.

6: 1 *pr.* **SAhλryç** – 7 uicem nouellam **A[2]R** uice nouellam **S** uicino uillam **A[1]** – sobolem **S[2]R** – 8 mulmorum **A[1]** – quod quomodo **γ** quoquo modo **SA** quod quoquo modo **j** quod et quoquo modo **hσ** – 9 picebit **A[1]** – 11 Atinia **A** – Tremellius **AR** – 12 ferre sameram **SAj** ferre (fere **r**) samaram (fa- **ø**) **hλσ** – 13 sine **R** semini **SA** – 15 Atiniam serit *scripsi* inserit **SA** iam serit **R** – samera **ü[2]t** amere **SA** amera **hjλρ** amara **fy** samara **ç** amer **ø** – sed ex *om.* **SAj[1]** – sobolibus **S[2]bç** – 17 iucundiorem **Ahjλfyç** – praebet *om.* **SA** – qua **hλσ** que **SA** quia **j** – paueris **S** parueris **A** alueris **R** – 18 darem **S[1]A** – 19 adfert **R** – 22 inlecto **AR** – 23 iusta **d** iuxta **SAR** – ciuariorum **S** – 26 quae **R** – grauissima **Ahjmfρyø** – 27 montuosis **R** – 28 iucundissimum **Ahjλfyçø** – 29 bubos **A** – 30 refertur **AR** – i **R** si **S** *om.* **A** – 31 est **hjλρy** – 34 pibaliao **A** – 36 aream **AR** – ameram **R**

6 Igitur pingui solo et modice umido bipalio terram pastinabimus ac diligenter occatam et resolutam humum uerno tempore in areas componemus; sameram deinde, quae iam rubicundi coloris erit et compluribus diebus in sole ita iacuerit, ut aliquem tamen sucum et lentorem habeat, iniciemus areis et eas totas seminibus spisse contegemus atque ita cribro putrem terram duos alte digitos incernemus et modice rigabimus stramentisque areas co⟨o⟩periemus, ne prodeuntia cacumina seminum ab auibus praerodantur. *7* ubi deinde prorepseri⟨n⟩t plantae, stramenta colligemus et manibus herbas carpemus, itaque leuiter et curiose faciendum est, ne adhuc tenerae breuesque radiculae ulmorum conuellantur. atque ipsas quidem areas ita anguste compositas habebimus, ut, qui runcaturi sunt, medias partes earum facile manu contingant. nam si latiores fuerint, ipsa semi⟨na i⟩nibunt, quae proculcata noxam capient.

8 Aestate deinde priusquam sol oriatur aut ad uesperum seminariu⟨m⟩ conspargi [se]minus quam rigari debet et, cum ternum pedum plantae fuerint, in aliud seminarium transferri. ac ne radices altius agant, quae res postmodum in eximendo magnum laborem adfert, tunc, cum plantas in aliud seminarium transferemus, oportebit non maximos scrobiculos sesquipedem inter se distantis fodere, deinde radices in nodum, si breues, uel in orbem coronae similem, si longiores erunt, inflecti et oblitas fimo bubulo scrobiculis deponi ac diligenter circumcalcari. *9* possunt etiam collectae cum stirpibus plantae eadem ratione disponi, quod in Atinia ulmo fieri necesse est, quia non seritur ex samera. sed haec ulmus autumni tempore melius quam uere disponitur paulatimque ramuli eius in manu detorquentur, quoniam primo biennio ferri reformidat ictum. tertio demum anno acuta falce abra[n]ditur atque, ubi translationi

---

– rubicondi **Ahmf** – 37 diebus *om.* **AR** – in sole ita **S** insoita **Ah**^{1}**jfyø** insorta **mρ** inscita **b** in sole diebus **h**^{2}**ç** – lacuerit **Ah**^{1}**jλfρyø** – 38 arees **S**^{1} aries **Ahλσ** – 39 cribo **A**^{1}**j**^{2} scribo **j**^{1} – digito **A** – 40 trametisque **AR** – cooperiemus γ coperiemus **S** comperiemus (-ies **m**) **AR** – 42 prorepserint γç prorepserit **SA**^{2}**R** proreppserit **A**^{1} – strameta **A** – 44 breque **S**^{1} braeusque **A**^{1} – 45 quidam **SA** – 46 contingant **S**^{2}**hmńçø** continga **S**^{1} contin *u. sp.* **A**^{1}**jb** contingimus **f** conti *u. sp.* **ø** contingat **r** contingantur **y** – nam *om.* **S** – 47 ipsa semina inibunt quae *scripsi* ipsi (ipsa **t**) seminibusque (semina **t**) **SAR** *cfr Sundwall Eranos 30,47* – 49 seminarium **o**^{2}**ü**^{1}**r** seminario **SAR** – 50 minus *scripsi* seminus **SA** seminis **R** *uide diss. p. 165* – 51 pedem **S**^{1} – aliut **S**^{1} – 53 seminarum **SA** – 54 sexquipedem **AR** – foedere **S**^{1}**A** – 59 amera **S**^{1}**AR** – 60 remuli **S**^{1}**A** – 62 abraditur **h**^{2}**ü**^{2}**tp** ablandi-

iam idonea est, ex eo tempore autumni, quo terra imbribus permaduerit, usque in uernum tempus, antequam radix ulmi in eximendo delibretur, recte seritur.

10 [in se] In resoluta terra ternum pedum quoquouersus faciendi scrobes; at in densa sulci eiusdem altitudinis et latitudinis, qui arbores recipia⟨n⟩t, praeparandi. sic deinde in solo roscido et nebuloso conserendae sunt ulmi, ut earum rami ad orientem et occidentem derigantur, quo plus solis mediae arbores, quibus uitis applicata et religata innititur, accipiant. *11* quod si etiam frumentis consulemus, uberi solo inter quadraginta pedes, exili, ubi nihil seritur, inter uiginti, arbores disponantur. cum deinde adolescere incipie⟨n⟩t, falce formanda⟨e⟩ et tabulata instituenda sunt. hoc enim nomine usurpant agricolae ramos trunco[s] prominentis, eosque uel prop[r]ius ferro conpescunt uel longius promittunt, ut uites laxius diffundantur: hoc in solo pingui melius, illud in gracili. *12* tabulata inter se ne minus ternis pedibus absint atque ita formentur, ne superior ramus in eadem linea sit, qua inferior; nam demissum ex eo palmitem germinantem inferior atteret et fructum decutiet.

Sed quamcumque arborem seueris, eam biennio proximo putare non oportet. post deinde, si ulmus exiguum incrementum ⟨ceperit⟩, uerno tempore, antequam librum demittit, decacuminanda est iuxta ramulum, qui uidebitur esse nitidissimus, ita tamen, uti supra eum trunco[m] stirpem dodrantalem relinquas, ad quam ductus et adplicatus ramus adligetur et correptus cacumen arbori praebeat. *13* deinde stirpem post annum praecidi et adleuari oportet. quod si nullum ramulum arbor id⟨on⟩eum habuerit, sat erit nouem pedes a terra relinqui et superiorem partem detruncari, ut nouae uirgae,

---

tur **SAh[1]jmfńø** arraditur **b** abblanditur **rç** ablauditur **y** – 63 iam **γr** nam **SAR** – 66 in se **SAR** *om.* **γ** – 67 at **jbσ** ad **SA** ac **h** aut **m** – et latitudinis *om.* **AR** – 68 recipiant **γ** respiat **S** respiciat **AR** – sic **S** sed **AR** – roscio **SA** – 69 nebulosae **SA** – eorum **S[1]** – 70 dirigantur **AR** – 72 intra **AR** – exili **γ** exibi **Smρ** exhibi (-beri **ç**) **Ahjbfyçø** – 74 incipient **γp** incipiet **SAR** – formandae **γ** formanda **SAR** – 75 trunco *Ald.* truncos **SA** truncosque **R** – prominentis **γ** promittentis **SAR** – 76 propius **cdγbp** proprius **SAR** – conpescunt *om.* **A[1]** – 78 tabunlata **A[1]** – se ne minus *Ald.* se si minus **S** seminibus **A[1]** se minus **A[2]R** – 79 quam **AR** – 83 ceperit *addidi* recipit *add. Ald.*, *om.* **SAR** – 84 demit **AR** – 85 ramulam **SA** ramum **λ** – essem tidissimus **S[1]** – nitidissimis **A[1]** – 86 trunco *Ald.* truncum **SAR** – dodrantalem *Ald.* dodrantem **Sb** drodamtranitem **A** dodrantanitem **hmfρø** dodrantanidem **j** dodrantantem **y** dodrantaneam **ç** – ad quam **S[2]h[2]ρç** [illegible]am **S[1]Ah[1]jλfyø** – ductus **γ** dubitus **SAR** – 88 praedici **S[1]A[1]** – 89 nullam **nfρy[1]** – arbor idoneum **γρç** arbori deum **S[1]AR** arbor idem **S[2]** – 91

quas emisera[n]t, ab iniuria pecoris tutae sint. sed, si fieri poterit, uno ictu arborem praecidi, si minus, serra desecari et plagam falce adleuari oportebit eamque plagam luto paleato contegi, ne sole aut pluuiis infestetur. *14* post annum aut biennium, cum enati ramuli recte conualuerint, superuacuos deputari et idoneos in ordinem summitti conueniet. quae ulmus a positione bene proueneri[n]t, eius summae uirgae falce debent enodari. at si robusti ramuli erunt, ita ferro amputentur, ut exiguam stirpem prominentem trunco relinquas. cum deinde arbor conualuerit, quicquid falce contingi poterit, exputandum est adleuandumque eatenus, ne plaga corpori mat[u]ri[u]s adplicetur.

15 Vlmum autem nouellam formare sic conuenit: loco pingui octo pedes a terra sine ramo relinquendi uel in aruo gracili septem pedes, supra quod spatium deinde per circuitum in tres partes arbor diuidenda est, ac tribus lateribus singuli ramuli summittendi primo tabulato adsignentur. *16* mox de ternis pedibus superpositis alii rami summittendi sunt ita, ne isdem lineis, quibus in inferiore, positi sin⟨t⟩, eademque ratione usque in cacumen ordinanda erit arbor. atque in frondatione cauendum, ne aut prolixiores pollices fiant, qui ex amputatis uirgis relinquuntur, aut rursus ita adleuentur, ut ipse truncus laedatur aut delibretur — nam parum gaudet ulmus ⟨us⟩que in corpus nudari — uitandumque, ne de duabus plagis una fiat, quoniam talem cicatricem non facile cortex conprehendit.

17 Arboris autem perpetua cultura est non solum diligenter eam disponere sed etiam truncum circumfodere et, quidquid frondis enatum fuerit, alternis annis aut ferro amputare aut astringere, ne nimia umbra uiti noceat. cum deinde arbor uetustate⟨m⟩ fuerit adepta, prop⟨e⟩ terram uulnerabitur ita, ut excauetur usque in

---

emiserat l emiserant **SAR** – iniugeria **A** – 94 fluuiis **SA** – uiennium **S**^{1} – enatu **S**^{1}**A** – 95 *post* idoneos *add.* in ordineos **A** – 96 prouenerit **ü**^{2}**tbpńç** prouenerint **SAR** – eius summae **h**^{2}**ç** eiussimae **SAh**^{1}**jσ** leuissimae **λ** enissimae **y** – 97 ad **S**^{1}**A** – 99 quidquid **S**^{1}**hb** – 100 matris **γ** maturius **SAR** – 103 arbo **S**^{1}**A**^{1} – 105 *post* lateribus *add.* in **A** – 107 iisdem **jbfρç** – in *om.* **S** – 108 superiore **AR** – positi sint *Ald.* positis in **SAR** – easdemque **S** – 110 relinquntur **S**^{1} – 111 laetatur **S**^{1}**A** laetetur **R** – 112 usque *scripsi* quae **SAR** – de *om.* **A**^{1}**j** – 115 *post* solum *add.* autem **AR** – eadem **AR** – 116 quicquid **Ajmσ** – 117 fuerit **A**^{2}**R** est **S** fue **A**^{1} – aut (*ante* ferro) **R** autem **SA** – ne nimia **S**^{2} eniia **A**^{1} enimia **S**^{1}**A**^{2} enimla *seu* emnila **h**^{1}**jmσ** ne ulla **b** ne illa **h**^{2} – 118 enoceat **Ah**^{1}**jσ** – uetustatem **γlpńç** uetustate **SAR** – 119 prope terram *Pomoell pp. 24 sq.* pro terram **S** propter

medullam deturque exitus umori, quem ex superiore parte conceperit. uitem quoque, antequam ex toto arbor praeualescat, conserere conuenit. *18* at si teneram ulmum maritaueris, onus iam non sufferet; si uetusta⟨e au⟩tem uitem adplicueris, coniugem necabit. ita subpares esse aetate et uiribus arbores uitesque conuenit.

Sed arboris maritandae causa scrobis uiuiradici fieri debet latus pedes duo, altus leui terra totidem pedes, graui dupundiu⟨m⟩ et dodrantem, longus pedes sex aut minimum quinque. absit autem hic ab arbore ne minus sesquipedali spatio. nam si radicibus ulmi iunxeris, male uitis conprehendet, et, cum tenuerit, incremento arboris opprimetur. *19* hunc scrobem, si res permittit, autumno facito, ut pluuiis et gelicidiis maceretur. circa uernum deinde aequinoctium binae uites, quo celerius ulmum uestiant, pedem inter se distantes scrobibus disponendae, cauendumque, ne aut septentrionalibus uentis aut rorulentae sed siccae serantur. *20* hanc obseruationem non solum in uitium positione sed in ulmorum ceterarumque arborum praecipio et uti, cum de seminario eximuntur, rubrica notetur una pars, quae nos admoneat, ne aliter arbores constituamus, quam quemadmodum in seminario steterint. plurimum enim refert, ut eam partem caeli spectent, cui ab ten⟨er⟩o consuerunt. melius autem locis apricis, ubi caeli status neque praegelidus neque nimium pluuius est, autumni tempore et arbores et uites post aequinoctium deponuntur. *21* sed eae ita conserendae sunt, ut summam terram, quae aratro subacta sit, semipedem alte substernamus radicesque omnes explicemus et deposita⟨s⟩ stercorata, ut ego existimo, si minus, certe subacta operiamus et circumcalcemus ipsum seminis codicem.

Vites in ultimo scrobe deponi oportet materiasque earum per scrobem porrigi, deinde ad arborem erigi atque ab iniuria pecoris caueis emuniri. *22* locis autem praeferuidis semina septentrionali parte arbori adplicanda sunt, locis frigidis a meridie, temperato

---

ramum AR – 120 deturque S quae AR – 122 ad S^1A^1 – aritaueris S^1A^1 – onus *om.* AR – iam *Schn.* nam SAR – 123 sufferret AR – uetustae autem *Pomoell p. 19* uetustate S uetustatem Ajλρø uetustam hfyç – adpliceris S^1A^2R – negabit AR – 125 matritandem A^1 – scrouis S^1 – 126 altus γ albus SA^1 aluus (alius mr^1y) A^2R – pedes *scripsi* pedum SAR *uide diss. pp. 163 sq.* – dupundium *Ald.* dupundiu SA^1 dupundio $A^2m\sigma$ dopondio h^1 dupondio h^2b dipundio j – 127 pede S^1A^1 – aut S habet AR – 128 sesquipedali ty sexquipedali (-deli A^1) SAR – 131 facit S^1AR – 134 uentris S^1 – rorulenti S^1 – serantur γ ferantur SAR – 137 subrica R – *post* ne *add.* in AR – 139 tenero ohγlρç teno SAjλfyø – 140 ualidus S – 141 arbore A – 142 ea A – 143 somnum a terra S – 144 subterna-

statu caeli aut ab oriente aut ab occidente, ne toto die so umbram patiantur. proxima deinde putatione melius e: Celsus ferro abstineri ipsosque coles in modum coronae cc arbori circumdari, ut flexura[m] materias profundat, quaru dissimam sequente anno caput uitis faciamus. *23* me auten docuit usus multo utilius esse primo quoque tempore falcem admouere nec superuacuis sarmentis pati siluescere. sed ea que, quae primo summittetur, materiam ferro coercendam usque in alteram uel tertiam gemmam, quo robustiores p agat, qui cum primum tabulatum adprehenderint, prox putatione[m] dispone⟨n⟩tur. omnibus annis alioquin in s tabulatum excitabitur, relicta semper una materia, quae a trunco cacumen arboris spectet.

24 Iamque uiti constitutae certa lex ab agricolis inp plerique ima tabulata materiis frequentant, uberiorem fru magis facilem cultum sequentes. at qui bonitati uini stud summas arbores uitem promouent: ut quaeque materia sed in celsissimum quemque ramum extendunt sic, ut sumn summam arborem sequatur, id est, ut duo palmites extremi arboris adplicentur, qui cacumen eius spectent, et prout ramus conualuit, uitem accipi⟨a⟩t. *25* plenioribus ramis palmites, alius ab alio separati, inponantur, gracilioribus pa uitisque nouella tribus toris ad arborem religetur: uno, qu crure arboris, a terra quattuor pedibus distant⟨e⟩, altero, qui parte uitem capit, tertio, qui mediam uitem conplectitur. imum inponi non oportet, quoniam uires uiti adimit; in tamen necessarius habetur, cum aut arbor sine ramis trun aut uitis praeualens in luxuriam euagatur. *26* cetera pu ratio talis est, ut ueteres palmites, quibus proximi anni pependit, omnes recidantur, noui circumcisis undique capr nepotibus, qui ex his nati sunt, amputatis committantur, et

---

mus S^{1} – raticesque S – depositas *Ald.* disposita S deposita AR – 150 t tu S^{1}A temperatu S^{2} – 151 diem S^{1}Aρ – 153 contortortos A^{1} – 154 f plexuram SA flexuram R – materias *Ald.* materiae SAR – 155 facien longum Ahjmb^{1}fryø – 157 superuacuis wåzäucdqγlpç superuacuu 160 proxima putatione *ed. pr.* proximam putationem (amp- A^{2}) SAR – ponentur *Ald.* disponetur SAR – 162 stabulatum S – 164 uitie S^{1} uitii *om.* S – 166 at qui S atque AR – 167 sedebit ita S sede uetita AR – 16 S^{1} – 171 uitem hjρyçø item SA uicem λ utem f – accipiat *Ald.* accipi 174 cruere S^{1}A cruce fç – distante γp distant SAR – 175 capis SA^{1} – 1 *Ald.* uiuum SAR – inponit S^{1}A – non SA tamen R – 182 ramorum h

uitis est, ultimi potius palmites per cacumina ⟨ra⟩morum praecipitentur, si gracilis, trunco proximi, s⟨i⟩ mediocris, medii, quoniam ultimus palmes plurimum fructum adfert, proximus minimum uitemque exhaurit atque attenuat.

27 Maxime autem prodest uitibus omnibus annis resolui. nam et commodius enodantur et refrigerantur, cum alio loco adligatae sunt, minusque laeduntur ac melius conualescunt. atque ipsos palmites ita tabulatis superponi conuenit, ut a tertia gemma uel quarta religati dependeant, eosque non constringi, ne sarmentum uineae praecidatur. *28* quod si ita longe tabulatum est, ut materia parum commode in id perduci possit, palmitem ipsum uiti adligatum supra ter⟨tiam⟩ gemma⟨m⟩ religabimus. hoc ideo fieri praecipimus, quia, quae pars palmitis praecipitata est, ea fructu induitur; at quae uinculo adnexa susum tendit, ea materias sequente anno praebet.

29 Sed ipsorum palmitum duo genera sunt: alterum, quod ex duro prouenit, quod quia primo anno plerumque frondem sine fructu adfert, pampinarium uocant, alterum, quod ex anniculo palmite procreatur, quod quia protinus, fructuarium appellant. cuius ut semper habeamus copiam, imae palmitum partes ad tres gemmas religandae sunt, ut quidquid intra uinculum est, materias exigat. *30* cum deinde annis et robore uitis conualuit, traduces in proximam quamque arborem mittendae; easque post biennium amputare atque alias teneriores tramittere conuenit: nam uetustate uitem fatigant. nonnumquam etiam, cum arborem totam uitis conprehendere nequit, ex usu fuit partem aliquam eius deflexam terrae inmergere et rursus ad eandem arborem duas uel tres propagines excitare, quo pluribus uitibus circumuenta celerius uestiatur.

31 Viti nouellae pampinarium inmitti non oportet, nisi necessario loco natus est, ut uiduum ramum maritet. ueteribus uitibus loco

---

(more λ) SAR – 183 proximi si *Ald.* proximis SAR – medii *Ald.* edit S^1 medit S^{2}AR – 184 nimium AR – 186 uitibus *om.* A^1 – 189 ut γς et SAR – 191 ut γς in SAR – 192 uitia diligatum A – 193 tertiam gemmam *Schn.* ter gemma SAR – religabimus *ed.pr.* religauimus SAR – *ante* praecipimus *add.* preci S^1 – 194 praecapitata SAhfryø – ea *Schn.* ex SAR – fructo Ahmfryø – 195 adnexa *ed.pr.* annexa ütς abnexa SAj abnexas hλfρyø – usum hλσ – 197 palmitem AR – 200 quot A – 201 imae *scripsi* inae SA^1 in ea A^{2}R – palmitem AR – at S^1 – 202 quicquit A^1 quicquid A^{2}jmσ – 205 *post* amputare *add.* nihil AR – transmittere AR – 207 nequit S ne quid AR – ex *om.* A^1 – usum S – 209 uitibus S^2 uitiaus S^1 uitis AR – 211 ueribus S^{1}Ah^{1}jλfyø – loco γh^{2}ς loca SAh^{1}jλσ – 212

nati palmites pampinarii utiles sunt et plerique ad tertiam gemmam resecti optime summittuntur; nam insequenti anno materias fundunt. *32* quisquis autem pampinus loco natus in exputando uel alligando fractus est, modo ut aliquam gemmam habuerit, ex toto tolli non oportet, quoniam proximo anno uel ualidiorem materiam ex una creabit.

33 Praecipites palmites dicuntur, qui de annotinis uirgis enati in duro adligantur. hi plurimum fructus adferunt sed plurimum matri nocent. itaque, nisi extremis ramis, aut si uitis arboris cacumen superauit, praecipitari palmitem non oportet. *34* quod si tamen id genus colis propter fructum summittere quis uelit, palmitem intorqueat, deinde ita alliget et praecipitet; nam et post eum locum, quem intorseris, laetam materiam citabit et praecipitatu⟨s⟩ minus uirium in se trahet, quamuis fructu exuberet. praecipitem uero plus anno pati non oportet. *35* alterum et genus palmitis, quod de nouello nascitur et in tenero adligatum dependet, materiam uocamus. ea et fructum et noua flagella bene procreat. etiam si ex uno capite duae uirgae summittuntur, tamen utra[m]que materia dici[di]tur; nam pampinarius quam uim habeat, supra docui. focaneus est, qui inter duo brachia uelut in furca de medio nascitur; eum colem deterrimum esse conperi, quod neque fructum ferat et utraque brachia, inter quae natus est, attenuet; itaque tollendus est.

36 Plerique uitem ualidam et luxuriosam falso crediderunt feraciorem fieri, si multis palmitibus summissis oneretur. nam ex pluribus uirgis plures pampinos creat, et cum se multa fronde co⟨o⟩perit, peius defloret nebulasque et rores diutius continet omnemque uuam perdit. ualidam ergo uitem in ramos deducere censeo et traduc[t]ibus dispergere atque dir⟨a⟩rare, certosque uinearios coles praecipitare et, si nimis luxuriabitur, solutas materias relinquere: ea ratio uitem feraciorem faceret. *37* sed ut densum arbustum commendabili fructu et decore est, sic, ubi uetustate rarescit, pariter et inutile et

---

at S^1 – tertiam ü^{2}tl terram SAR – 213 refecti AR – anni SA – 215 alligandi SA – factus A^1 – ex toto tolli S^2 ex totolli S^1 extolli AR – 217 creabit h^1 creauit SAh^{2}jλσ – 218 annotinus S^1 – 219 adplicantur S^1 – 220 at S^2 – 224 citauit S^{1}AR – praecipitatus *scripsi* praecipitata SAR – 225 uirium *Ald.* uinum SAR – 226 est S^2 – de *om.* A^1 – 229 utraque h^{2}γρç utramque SAh^{1}jλσ – materiam R – dicitur *ed.pr.* deciditur SAR – 232 esse h^{2}γlp^2 est SAh^{1}jλσ – 234 luxoriosam S – 235 summissus SAjfø – 236 cooperit *ed.pr.* coperit S comperit AR – 237 et rores R errores SA – 238 traducibus tπç traductibus SAR – 239 disperge SAjmfø – dirarare *Ald.* dirrare SAf durare hjλρçø dirare y – unearios S – 242

ramos deducatur, ut noui traduces omnibus annis inter se e: ribus proximis committantur et ueteres decidantur. *4* si ⟨tra⟩ducem non contingit, media uirga inter eas deligetu deinde fructus pondere urguebit, subiectis adminiculis susti hoc autem genus arbusti ceteraeque omnes arbores quant(arantur et circumfodiuntur, maiore fructu exuberant; qı expediat patri familiae facere, ⟨re⟩ditus docet.

8 *1* Omnis tamen arboris cultus simplicior quam uinear longeque ex omnibus stirpibus minorem inpensam desider: quae prima omnium arborum est. *2* nam quamuis non co annis sed fere altero quo[d]que fructum adferat, eximia tam ratio est, quod leui cultu sustinetur, et, cum se non induit, lam inpensam poscit, sed et, si quam recipit, subinde multiplicat; neglecta conpluribus annis non ut uinea deficit ipso tempore aliquid etiam interim patri familiae praestat, (adhibita cultura est, uno anno emendatur. *3* quare etiam hoc genere arboris diligenter praecipere censuimus.

Olearum, sicut uitium, plura genera esse arbitror, sed in notitiam decem omnino peruenerunt: posi[t]a, Lici⟨ni⟩a, Naeuia, Culminia, orces, regi[on]a, radius, †culi†, murtea. quibus baca iucundissima est posiae, speciosissima regi: utraque potius escae quam oleo est idonea. posi[t]a⟨e⟩ tamen

---

8: 3–6 *Thphr. CP 4,13,5; Varro rust. 1,55,3; Plin. nat. 15,3* – 11–2: *3,18,4* – 11–13 *Cato agr. 6,1; Varro rust. 1,24,1; Verg. georg. 2,86; P* *15,4; Isid. orig. 17,7,62–66* – 13–19 *Colum. arb. 17,3; Plin. nat. 15,13* – *nat. 15,8* – 19–21 *Cato agr. 6,2* – 24–26 *Plin. nat. 15,1* – 26 *Plin. nat.* 26–36 *Pallad. 3,18,3–4; Gp. 9,4,4–8* – 34–36 *Varro rust. 1,16,6; Colum. a* *Plin. nat. 17,130, 20,1*

S¹ ramis S²AR – noui ä¹d non uita S non noui AR – 21 comittantur traducem γ dulcem S¹ ducem S²AR – deligetur Sb diligetur Ahjmfyø d ρ dirigetur ç – 23 sub tectis S – substineatur S¹ – 26 reditus *Schn.* (ditu h¹jmfyø dictu bρ ritus h²ç

8: 4 quoque γb²lñç quodque SAhjmb¹fryø – auferat S¹ – 5 illam : A¹ – 6 inperisam A¹ – 7 neclecta S¹ negleta A¹ – 9 adiuita A¹ – 12 o: anno AR – posia *F.-H.* posita SAR – Licinia γ Licia SAR – 13 Nae neuira S neui AR – culmina m¹bfρy – orchos jλ orches fρyø orchas – regia *Ald.* regiona SAR – radius *scripsi* scrisis SAR *uide diss. pp.* – culi SA cul R – 14 uaca S¹A – positae AR – *post* speciosissima *add.* e: regiae sed *Schn.* regies (reges h¹) et (sed b) SAR – 15 utraque S uirga (– leo S¹ – posiae *F.-H.* posita SAR – 16 est festinanter *Pomoell pp.*

saporis egregii, dum uiride est, ⟨fest⟩inan⟨ter cor⟩rumpitur. orces quoque et radius melius ad escam quam in liquorem stringitur. oleum optimum Licinia dat, plurimum Sergia. omnisque olea [et] maior fere ad escam, minor oleo est aptior. *5* nulla ex iis generibus aut praeferuidum aut gelidum statum caeli pati[a]tur. itaque aestuosis locis septentrionali colle, frigidis meridiano gaudet, sed neque depressa loca ⸌ne⸍que ardua, magisque modicos cliuos amat, quales in Italia Sabinorum uel tota prouincia Baetica uidemus.

Hanc arborem plerique existimant ultra sexagensimum a mari aut non uiuere aut non esse feracem, sed in quibusdam locis recte ualet. *6* optime uapores sustinet posia, frigus Sergia[m]. aptissimum genus terrae est oleis, cui glarea subest, si superposita creta sabulo admixta est; non minus probabile est solum, ubi pinguis sabulo est, sed et densior terra, si uiuida et laeta est, commode recipit hanc arborem. creta ex toto repudianda est, magis etiam scaturriginosa et in qua[m] semper uligo consistit. inimicus est etiam ager sabulo macer aut nuda glarea: *7* nam etsi non emoritur in eiusmodi solo, nunquam tamen conualescit. potest tamen in agro frumentario seri uel ubi arbu[s]tus aut ilex steterant; nam quercus etiam excisa radices noxias oliueto relinquit, quarum uirus enecat oleam.

Haec in uniuersum de toto genere huius arboris habui dicere; nunc per partis culturam eius exequar.

9 De seminario oleae

1 Seminariu⟨m⟩ oliueto praeparetur caelo libero, [modo] modice ualido et sucoso neque denso neque soluto solo, potius tamen resoluto. id genus fere terrae nigrae est; quam cum in tres pedes pastinaueris et alta fossa circumdederis, ne transitu[s] pecori⟨s⟩ ager

---

estinam S estimam (exti- ρ -maui ø) AR – corrumpitur *Ald.* rumpitur SAR – orces R orceis SA – 18 et SAR *incl. Urs.* – 19 his AR – 20 praeferuidum Sf praefert (profert b) uidum (*om. u. sp. r.* y) Ahjλryø perfert udum (uuidum ń) ńç – patitur eγp^2 patiatur SAR – 21 frigis SA – 22 neque *ed.pr.* que SAR – ardua γ arduo SAR – 23 Sauinorum SA – Vetica S^1A^1 – 24 sexagensimum hf sexagesimum *uel* LX jλρyçø censimum S^1A centesimum S^2 – 26 posia *F.-H.* postea SA posita h^2λσ possita j postea posita h^1 – sergia γńç sergiam SAR – 27 glaream Aλfρyø – 31 scaturiginosa R – qua wåzäucdqγbρ quam SAhjmfyçø – ulico S^1 – 32 macer aut Sh^2 macera ut Ah^1mσ macera et jb – 34 frumentano SA^1h^1jy frumentanos A^2 – arbutus γç arbustus SAR – 35 excisas AR – 37 *post* habui nobis AR – 38 pratis SA^1 – exsequar A

infes⟨t⟩etur, *2* ramos nouellos proceros et nitidos, quos conprehensos manus possit circumuenire, hoc est manubrii crassitudine[m], feracissimos arboribus adimito et quam recentissimo⟨s⟩ i⟨n⟩ taleas recidito ita, ne corticem aut ullam aliam partem, quam qua[e] serra praeciderit, laedas. hoc autem facile contingit, si prius uaram feceris et eam partem, supra quam ramum secaturus es, faeno aut stramentis texeris, ut molliter et sine noxa corticis taleae superpositae secentur. *3* tale⟨ae⟩ deinde sesquipedales serra praecidantur. atque illae plagae utraque parte falce leuentur et rubrica notentur, ut sic, quemadmodum in arbore steterat ramus, ita pars recte et cacumine caelum spectans deponatur; nam si inuersa mergatur, difficulter conprehendit, et cum [ualidis] conualuit, sterilis in perpetuum est. sed oportebit palorum capita et imas partes mixto fimo cum cinere oblinere et ita totos eos inmergi, ut putris terra quattuor digitis alte superueniat. *4* sed binis indicibus ex utraque parte ⟨m⟩uniantur. hi sunt de qualibet arbore[s] breui spatio iuxta eas positi et inter se uinculo conexi, ne facile singuli deiciantur. hoc

9: *Colum. arb. 17* – 2–44 *Thphr. HP 2,5; Cato agr. 46,1; Gp. 9,11,3* – 6–44 *Gp. 9,5,4–11* – 8–20 *Varro rust. 1,40,4; Plin. nat. 17,124* – 8–13 *Pallad. 3,18,6* – 13–36 *Cato agr. 45* – 13–20 *Gp. 9,11,10–11* – 20–22 *Varro rust. 1,47* – 32–36 *Gp. 9,4,1–4* – 32–33 *Pallad. 3,18,6* – 33–36 *Cato agr. 61,2; Varro rust. 1,30; Pallad. 11,8,1, 12,5* – 37–40 *Thphr. CP 3,7,2; Plin. nat. 17,80–81* – 40–43 *Plin. nat. 17,93; Pallad. 3,18,5* – 42–43 *Cato agr. 6,1* – 43–44 *Cato agr. 6,2; Varro rust. 1,24,1* – 45–48 *Pallad. 3,18,2* – 49–54 *Thphr. HP 2,5,3; Cato agr. 28,1; Plin. nat. 17,86* – 58–60 *Thphr. CP 3,4,3, 3,6,5; Verg. georg. 2,348; Pallad. 3,18,5* – 61–65 *Cato agr. 28,2* – 65–69 *Pallad. 3,18,5* – 79–82 *Plin. nat. 17,130* – 82–84 *Cato agr. 5,8; Plin. nat. 17,139; Pallad. 11,8,1* – 84–86 *Pallad. 11,8,2* – 87–94 *Pallad. 4,8,1* – 87–92 *Pallad. 11,8,2* – 87–88 *Cato agr. 5,8* – 94–97 *Pallad. 11,8,2* – 101–104 *Pallad. 4,8,2, 11,8,3* – 104–107 *Cato agr. 93; Plin. nat. 17,262, 17,265; Pallad. 4,8,1*

9: 1 *pr.* **SAhbyç** – 2 seminarium **γb^{2}lç** seminario **SAR** – oleueto **S^{1}** oleiueto **A** – modo **SR** modo uel **A** *om.* **λ** – 4 festinaueris **S^{1}** fastinaueris **A** – 5 transitu *scripsi* traditus (ad- **h^{2}** tard- **r**) **SAR** – pecoris *scripsi* pecori **SAR** *uide diss. pp. 169 sq.* – ager **p^{2}** ater **SAR** – 6 infestetur *Trotzki* inferetur **S^{2}h^{2}** infereturi **S^{1}Ajσ** inrefuturi **h^{1}** inferturi **λ** – ramus **SA^{1}** – 7 crassitudine **γ** crassitudinem **SAR** – 8 recentissimos in *scripsi* recentissimoi **S^{1}A** recentissimo (reten- **j**) **S^{2}R** – 9 qua t quae **SAR** – serram **A** – 10 uara **A** uaria **R** – 11 es **S^{2}** est **S^{1}AR** – 12 et **olçø** ut **SAR** – taleae **jλήç** talae **SAhfryø** – 13 taleae **γç** tali **SAR** – sexquipedales **AR** – serra **γ** terra **SAR** – 14 lubrica **SAh** – 16 inuersam **A^{1}** uniuersa **mρø** – 17 ualidis **SAR** *inclusi* – 18 est **γ** esse **SAR** – 19 oblinire **h^{2}jλfρ** – inmergi *Schn.* inmediri **SAR** – 19 digitis quattuor **S^{1}** – 20 indicibus **i^{1}t^{2}** inducibus **SAR** – 21 muniantur *Schn.* uniantur **SA** (h)umantur **R** – qualibes **Ah^{1}jmfyø** – arbore **h^{2}ütlp^{2}çø^{2}** arbores **SAR** – breue **SA** – 22 connexi **R** – 23 facere **SAhλf^{2}çø** facile

facere utile est propter fossorum ignorantiam, ut, cum bidentibus aut sarculis seminarium colere institueris, depositae tale[r]ae non laedantur.

5 Quidam melius existimant oculis excolere ⟨et⟩ eosde⟨m⟩ simili ratione disponere. sed utrumque debet post uernum aequinoctium seri et quam frequentissime seminarium primo anno sariri, postero et sequentibus, cum iam radiculae seminum conualuerunt, rastris excoli. sed biennio a putatione abstineri, tertio anno singuli⟨s⟩ seminibus binos ramulos relinqui et frequenter sariri summarium conuenit; *6* quarto anno ex duobus ramis infirmior amputandus est. sic excultae quinquennii arbusculae stabiles translationi sunt. plantae autem in oliueto disponuntur optime siccis et argillosis agris per autumnum, laetis et umidis uerno tempore, paulo antequam germinent.

7 Atque ipsis scrobes quaternum pedum praeparantur anno ante; uel si tempus non largitur, priusquam depona⟨n⟩tur arbores, stramentis atque uirgis iniectis incen[a]dantur scrobes, ut eos ignis putres efficiat, quos sol et ⟨p⟩ruina facere debuerit. spatia oliuetis esse debent pingui et frumentario solo sexagenum pedum in alteram partem atque in alteram quadragenum, macro neque idoneo segetibus quinum et uice[si]num pedum. sed in Fauonium derigi ordines conuenit, ut aestiuo perflatu refrigerentur.

8 Ipsae autem arbusculae hoc modo possunt transferri: antequam plantari⟨o e⟩ruas arbusculam oleae, rubrica notato partem eius, quae

---

jρy facile facere **f^1** – ignorantia **A** – uidentibus **S^1A^1** – 24 depositae taleae **γp^2** deposita et alere (ab aere **b** alterae **ç**) **SAR** – 26 et eosdem *scripsi* corde **SAR** – 27 disponeres et **S^1** – 29 conualuerint **R** – 30 excolis et **S^1A** excoli et **S^2** – singulis **$\gamma p^2 ç ø^2$** singuli **SAR** – 31 summarum **h** seminarium **jbç** – 32 duabus **SAhm frуø** – 33 exultae **S^1Ahλσ** – quinquenni **AR** – 34 argillosis *Pomoell pp. 50 sq.* uliginosis **SAR** – 35 antiquam **S** – 38 si uel **Ajσ** – deponantur **hγ** deponatur (-nant **ç** -nat **ń**) **SAjλσ** – arbores stramentis **$ü^2$t** arbore si istam rectis (rectus **A^1**) **SA** arbore sistam (arborem istam **ç**) rectis **h^1jλσ** arbores si tam rectis **h^2** – 39 atque uirgis iniectis *om.* **AR** – iniectis *Schn.* insectis **S** – incendantur **$h^2 ü^2$tç** in cena (in cenam **m** uicena **b** in sena **ø**) dantur **SAh^1jλσ** – ignis **r^1** ignes **SAR** – 40 putres efficiat **S** putresque ficiat **A^1** putresque faciat **A^2R** – pruina **$h^2 d^1 \gamma p^2$ç** ruina **SAh^1jλσ** – spatium **AR** – oliuetis esse **t** ut uitis me **S** uitis me **AR** – 41 debent **l** deberit (-ebit **h^2ç**) **SAR** – predum **S^1** – 42 nemque **A** – 43 quinum **t** quidam **SAR** – uicenum **γ** uicesimum **SAhmf^2yø** uigesimum **jbf^1ρç** – Fabonium **SA^1** – dirigi **AR** – 44 estiuo **t^2p^2** et uruo **S^1** et uro **S^2** et ruo **A^1** et riuo (suo **h^2ç**) **A^2R** – perflatu **Sh^2ç** perflatur **AR** – refrigerentur **Sh^2** efrigerentur **Ah^1jρ** erigerentur **λf** effrigerentur **y** effringerentur **ç** effigerentur **ø** – 46 plantario eruas *scripsi* plantam (-ta **b**) pars **SAR** – arbusculam oleae *scripsi* arbusculas

meridiem spectat, ut eodem modo, quo in seminario ⟨st⟩etit, deponatur; deinde, ut arbusculae spatium pedale[m] in circuitu relinquatur atque ita cum suo caespite planta eruatur. qui caespes in eximendo ne soluatur, modico⟨s⟩ surculos uirgarum inter se conexos facere oportet eosque pila⟨e⟩, quae eximitur, adplicare et uiminibus ita innectere, ut constricta[e] terra[e] ueluti clausa teneatur, *9* tum subruta parte ima leuiter pilam commouere et subpositis uirgis adligare atque plantam transferre. quae antequam depona[n]tur, oportebit solum scrobis confodere bidentibus, deinde terram aratro subactam, si tamen pinguior erit summa humus, ⟨in⟩mittere et ita seminibus substernere; et si[c] constet scrobibus aqua, omnis haurienda est, ⟨p⟩riusquam demittantur arbores, deinde ingerendi minuti lapides et glarea mixta pingui solo, depositisque seminibus latera scrobis circumcidenda et aliquid stercoris interponendum.

10 Quod si cum sua terra ⟨transferre⟩ plantam non conuenit, tamen optimum est omni fronde priuare truncum atque leuatis plagis caenoque et cinere oblitis scrobe[m] uel sulco[m] deponere truncos. gratus autem materi⟨i⟩s est, qui bracchi crassitudinem habet; poterit etiam longe maioris incrementi et robustioris transferri. quem ita conuenit poni, ut, si n⟨on⟩ periculum a pecore habeat, exiguum admodum supra scrobem emineat — laet⟨i⟩us enim frondet —, si tamen incursus pecoris aliter uitari non potuerit, celsior truncus constituetur, ut sit innoxius ab iniuria pecorum. *11* atque etiam rigandae sunt plantae, cum siccitates incesserunt, nec, ni⟨si⟩ post biennium, ferro tangendae; ac primo surculari debent, ita ut simplex stilus altitudine⟨m⟩ maximi bouis excedat; dein, ⟨ne in⟩ arando

---

olee **S** arbuscula sole **AR** *uide diss. pp. 170 sq.* – 47 meridiae **S**^{1}**A** – stetit *Pomoell pp. 52 sqq.* et id **SAR** – 48 pedale **γbç** pedalem **SAR** – reliquatur **S**^{1} – 49 plant **A**^{1} – 50 modicos **γlp**^{2}**ç** modico **SAR** – connexos **R** – 51 pilae **ü**^{2}**t** pila **SAR** – qua **S** – eximitur **cdqγb** eximuntur **SAR** – 52 constricta terra **γ** constrictae terrae **SAR** – uelut inclausa **AR** – 53 ina **A**^{1} – 54 deponatur **γ** deponantur **SAR** – 55 confodere *F.-H. praeeunte Schn. comm. ad loc.* copia fodere (foed- **S**^{1}) **SAR** – uidentibus **S**^{1} – 56 immittere **p** mittere **SAR** – 57 si **åt** sic **SAR** – 58 priusquam **t** nusquam **SAR** – dimittantur **S** – 59 glaream **A**^{1} – 60 circumcedenda **A** – 61 transferre *ante* plantam *addidi*, *post* plantam *add. F.-H.*, *om.* **SAR** – 62 flagis **S**^{1}**A** – 63 caenoque **S**^{2} cinoque **S**^{1}**A** acinoque **R** – oblitis *Ald.* obruitis **SA** obrutis **R** – scrobe **γ** scrobem **SAR** – sulco **γ** sulcum **SAR** – 64 materiis **γ** maturis **SAR** – brachi **hjmfry** brachii **bńçø** – 65 robustionis **Ah**^{1}**jmfyø** – 66 si non *ed.pr.* sui **SAR** – peccora **Afyø** pecora **hjλρç** – 67 laetius **γ** laetus **SAR** – 70 sint **A**^{1} – incesserunt **ozγlpńç** incenserunt **SAR** – nisi **tblç** ni **SAR** – 71 uiennium **S**^{1} – tangendae **λρç** tangeri (tangi **h**^{2}**ń**) de **SAhjfρyø** – simpleix **S** – 72 stillus **S**^{1} – altitudinem **γç** altitudine **SAR** – bouis *Gesner* scrobis **SAR** – ne in *addidi*, *om.*

fructum, qui stercoret, exorare, qui caedat, cogere. quod tamen satis erit octauo anno fecisse, ne fructuarii rami subinde amputentur.

16 Solent etiam quamuis laetae arbores fructum non adferre. eas terebrari Gallica terebra conuenit atque ita in for⟨a⟩men uiridem tale⟨a⟩m oleastri [p]arte demitti. sic uelut inita arbor fecundo semine fertilior extet; sed [si] haec ablaqueatione adiuuanda est amurgaque insulsa cum suilla uel nostra ur⟨in⟩a uetere, cuius utriusque modus seruatur[um]: nam maximae arbori, ut tantundem aquae misceatur, urna abunde erit. solent etiam uitio sol⟨i⟩ fructum oleae negare; *17* cui rei sic medebimur: altis gyris ablaqueabimus eas, deinde calcis pro magnitudine arboris plus minusue circumdabimus, sed minima arbor modium postulat. hoc remedio si nihil fuerit effectum, ad praesidium insitionis confugiendum erit; quemadmodum autem olea inserenda sit, postmodo dicemus. *18* nonnumquam etiam in olea unus ramus ceteris aliquanto est laetior, quem nisi recideris, tota arbor contristabitur.

Ac de oliuetis hactenus dixisse satis est. superest ⟨ratio⟩ pomiferarum arborum, cui rei deinceps praecepta dabimus.

10 De pomario

1 Modum pomarii, priusquam semi⟨na⟩ seras, circumuenire maceriis uel saepe uel fossa praecipio nec solum pecori sed et homini

---

10: 2–45 *Pallad. 3,19; Gp. 10,2* – 2–9 *Colum. arb. 18* – 9–23 *Colum. arb. 19* – 9–14 *Plin. nat. 17,80* – 19–23 *Thphr. CP 2,10,1; Thphr. HP 3,3,5* – 21 *Plin. nat. 16,111* – 24–45 *Colum. arb. 20* – 36–38 *Plin. nat. 17,70* – 47–63 *Thphr. HP 2,8,2–3; Colum. arb. 21; Pallad. 4,10,23–36; Gp. 10,45* – 47–53 *Cato agr. 8,1* – 53–55 *Plin. nat. 17,255* – 57–60 *Plin. nat. 17,256* – 60–63 *Varro rust. 1,41,6; Plin. nat. 15,69–71; Macr. sat. 3,20,2* – 64–80 *Colum. arb. 22; Pallad. 2,15,6–19* – 64–69 *Plin. nat. 17,63; Gp. 10,57* – 74–80 *Plin. nat. 15,90; Pallad. 3,25,31–33, 12,7,17; Gp. 10,57* – 82–94 *Colum. arb. 23; Plin. nat. 17,259; Pallad. 4,10,1–6* – 88–94 *Gp. 10,30* – 95–104 *Gp. 10,23* – 95–99 *Colum. arb. 24* – 95–96 *Plin. nat. 17,136* – 96–99 *Plin. nat. 17,253; Pallad. 2,15,3* – 99–104 *Cato agr. 7,4; Plin. nat. 15,53–56; Macr. sat. 3,19,6* – 104–108 *Plin. nat. 15,37–38; 15, 49–51; Macr. sat. 3,19,2* – 109–125 *Colum. arb. 25* – 109–113 *Plin. nat. 17,136* – 109–111 *Pallad. 2,15,1 12,7,13,* – 112–113 *Pallad. 3,25,27, 12,7,1* – 113–115 *Pallad. 2,15,9; Gp. 10,72*

SAR – uiridam **SA** – 103 taleam *ed.pr.* talem **SAR** – arte *Schn.* parte **S** partem **AR** – demitti *scripsi* dimitti **SAR** – uelud **A** – 104 si **SAR** *om.* **å** – 105 nostra urina *ed.pr.* natura **SAR** – 106 seruatur **zäγ** seruaturum **SAR** – ut *Schn.* ui **SA** in **R** – 107 misatur **SA** – una **R** – soli **hγ** sol **SAjλσ** – 108 ole **S** – necare **AR** – ablaqueamus **AR** – 109 magnitudinem **SA** – 113 unus *om.* **A¹** – 115 actenus **SA²** tenus **A¹** – ratio γ *om.* **SAR** – 116 praecepta dabimus **S²** praeceptauimus **S¹AR**

⟨humeris autem obseruabis⟩ illo⟨s⟩, qui sunt contra solem ⟨orientem, ut eosdem decerpas; sed si cum radice plantam posueris, incrementum ei maius futurum quam ceteris senties. arbores insitae fructuosiores quam quae insitae non sunt, id est⟩ quam quae ramis aut plantis ponentur.

7 Sed antequam arbuscula⟨s⟩ transferes, nota, ut uentis, quibus ante ⟨stet⟩erunt, constitui possi⟨n⟩t. manus adhibeto, ut de cliuo et sicco ⟨in⟩ umidum agrum transferas. trifurca ⟨se⟩mina maxime ponito; ea extent minime tribus pedibus. si eodem scrobe duas aut tres arbusculas uole[n]s constituere, curato, ne inter se constringa⟨n⟩t; ⟨n⟩a⟨m⟩ it⟨a⟩ uermibus interibunt. *8* ⟨cum semina⟩ depones, dextra sinistraque usque in imum scrobem fasciculos sarmentorum brachii crassitudinis demittito, ita ut supra terram paulum extent, per quos aestate paruo labore aquam radicibus subministres. arbores ac semina cum radicibus autumno serito, hoc est circa Idus Octobris; *9* ramo⟨s⟩ uere, ⟨an⟩tequam germinant arbores, deponito. ac ne tinia molesta sit seminibus ficulnis, in imum scrobem lentisci taleam inuerso cacumine demittito.

De fico

Ficum frigoribus ne serito; loca aprica, calculosa, glareosa, interdum et saxeta amat; eiusmodi agro cito conualescit, si scrobes amplos patentesque feceris. *10* fico⟨rum⟩ genera, ta⟨m⟩etsi sapore atque habitu distant, uno modo, dis⟨paribus locis⟩ pro differentia

---

uberi **S^{1}A** – adferant **S** – 28 humeris autem obseruabis *ex Arb. 20,1 addidi*, *om.* **SAR** – illos *ed.pr.* illa **SAR** – orientem ... id est *ex Arb. 20,1 addidi praeeuntibus Schn. et F.-H.*, *om.* **SAR** – 31 ramis **är^{1}** rimis **SAR** – 32 ponentur *Pont.* conentur **SAR** – 33 arbusculas *ed.pr.* arbuscula **SAR** – transferres **SAhm^{1}fyø** transferas **ç** – ut uentis **ç** uiuentis **SAR** – 34 steterunt *Pomoell pp. 70 sq.* runt **S** erunt **AR** – possint **w^{1}ç** possit **SAR** – adhibeto **S** adiuueto **AR** – 35 in **γp^{2}** *om.* **SAR** – trifurca semina *ex Arb. 20,2 Pomoell pp. 71 sq.* trifurcamina **S** trifurcam in **A** trifurcam **R** – maxima **S^{1}** – 37 uoles **cγç** uolens **SAR** – inter **b^{2}** puter **SAR** – constringant **oγ** constringat **SAR** – 38 nam ita uermibus **t** aut uerbi aut (ut **S**) **SAR** – cum semina *ex Arb. 20,3 add. Ald.*, *om.* **SAR** – 39 depone **AR** – usque **R** us **SA** – fasciculas **SA^{1}** – 40 brachii **γ** brachia **SAR** – demittito **hbfyçø** demicito **S^{1}A** demitito **S^{2}** demittita **j** dimittito **mρ** – 41 sumministrare **AR** – 42 cum *om.* **A^{1}** – 43 ramos uere antequam *ex Arb. 20,3 Pomoell pp. 76 sq.* remoueret equam **SA** remoueret aquam **R** – 44 molestia **S** – 45 aleam **SA^{1}** – dimittito **AR** – 46 *pr.* **SAhbyç** – fico **Ahyç** elco **S** ficu **b** – 48 sazeta **SA^{1}** – huiusmodi **jλ** – agro *ex Arb. 21,1 scripsi* arbor **SAR** – 49 ficorum **γ** fico **SAR** – genera tametsi *scripsi* generata etsi **SAR** – 50 disparibus locis *ex Arb. 21,1 scripsi* des **S** id est **AR**

agri seruntur: locis frigidis et autumni tempori⟨bu⟩s aquosis praecoques ponito, ut ante pluuiam fructum deligas; locis calidis hiberna⟨s serotinas⟩ serito. a[u]t si uoles ficum quamuis non natura[m] seram facere, tunc grossulos, priorem fructum, decutit⟨o⟩; ita alterum ⟨e⟩det, quem in hieme⟨m⟩ differet. nonnumquam etiam, cum frondere coeperint arbores, cacumina fici ferro summa prodest amputare; sic firmiores arbores et feraciores sunt. ac semper conueniet, simulatque folia agere coeperi[n]t ficus, rubricam amurga diluere et cum stercore humano ad radicem infundere. *11* ea res efficit uberiorem fructum et fartum fici pleniorem ac meliorem. serendae sunt autem praecipue Liuianae, Africanae, Calchidicae, Chiae, Lydiae, callistrutiae, ⟨m⟩ariscae, Rhodiae, Libycae, Tiburnae, omnes etiam biferae et [an]t⟨r⟩iferae flosculi.

12 Nucem Graecam serito circa Kalendas Februarias, quia prima gemmascit. agrum durum, calidum, siccum desiderat; nam in locis diuersis nucem si deposueris, plerumque putrescit. antequam nucem deponas, in aqua[m] mulsea nec nimis dulci macerato; ita iucundioris saporis fructum, cum adoleuerit, praebebit et interim melius atque celerius frondebit. *13* ternas nuces in trigonum statuito et nux a nuce minime palmo absit et anceps ad Fauonium spectet. omnis autem nux unam radicem mittit et simplici stilo prorepit; cum ad scrobis solum radix peruenit, duritia humi coercita recuruatur et ex⟨ten⟩sa in modum ramorum alias radices emittit.

14 Nucem Graecam et auellanam Tarentinam facere hoc modo poteris: in quo scrobe destinaueris nuces serere, in eo terram minutam in modum semipedis ponito ibique semen ferulae pangito. cum

– 51 temporibus ç temporis **SAR** – aquosis **S**^{2} a quo is **S**^{1}**AR** – 52 hibernas *Ald.* hiberna **SAR** – 53 serotinas *ex Arb. 21,1 add. Pomoell pp. 77 sq., om.* **SAR** – at *Ald.* aut **SAR** – natura γlp^{2}ç naturam **SAR** – 54 decutito γ decutit **SAR** – 55 edet **h**γ det **SAjλσ** – hyemem **ü** hieme **SAR** – cum *om.* **AR** – fronde **S** – 56 cacuminiha **S**^{1} cacuminina **S**^{2} – anputare **S**^{1} – 57 faraciores **S**^{1} – 58 coeperit γ coeperint **SAR** – amurgam **S** – 60 fartum *ex Arb. 21,2 Ald.* partum **SAR** – 61 Libianae **S** – Calchidicae **Smńyçø** Chalchidicae **Ahjbfr** – Chiae *scripsi* fulcae **SAR** – 62 callistrutiae ρç callistrustiae **SAhjλfyø** – mariscae *scripsi* astopiae **SAR** – Rohiae **SA** – Libycae **Shfç** Lybicae **Amry** Libicae **jbń** Libyte **ø** – Tiburnae *F.-H.* Tibernae **Sjmń** Tybernae **Ahbfryçø** – 63 triferae *ed.pr.* antiferae **SAR** – 67 aqua **zädqγb**^{2}**ç** aquam **SAR** – macerat **AR** – 70 a nuce minime **S** geniminiae **Ajfryø** genimine **hmńç** gemmae **b**^{1} gemima **b**^{2} – 71 nox **Ah**^{1}**jf**^{2} – stilo **S** stoillo **A**^{1} stolo (striolo ρ) **A**^{2}**R** – 72 solum **d**^{1}**γlç** solux **S** solus **AR** – 73 extensa in modum *ex Arb. 22,2 Urs.* ex se in modum **S** ex summo dum **AR** – alias **S** auas **A**^{1} abas **A**^{2} ambas **R** – 75 nuces γp^{2}ç neces **SAR** – minutam **Sh**^{2} inuitam **AR** – · **S** pro **AR** – ferulae **SA**^{2}**R** ferul **A**^{1} – repangito **AR** – 77 ea **Ahjλfyø** –

ferula fuerit enata, eam findito et in medullam eius sine putamine nucem Graecam uel auellanam abscondito et ita adobruito. hoc ante Kalendas Martias facito uel etiam inter Nonas et Idus Martias. eodem tempore iuglandem et pineam et castaneam serere oportet.

De malo Punico emendando

15 Malum Punicum [h]a uere usque in Kalendas Aprilis recte seritur. quod si acidum aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur: stercore suillo et humano urinaque uetere radices rigato; ea res et fertilem arborem reddet et primis annis fructum uinosum, post uero etiam dulcem et ap⟨y⟩rinum facit. nos exiguum admodum laseris uino diluimus et ita cacumina arboris summa obleuimus; ea res emendauit acorem malorum. *16* mala Punica ne in arbore ⟨h⟩ient, remedio erit, lapides tres si, cum ⟨se⟩res arborem, ad radicem ipsam conlocaueris. at si iam arborem sitam habueris, scillam secundum radicem arboris serito. alio modo: cum iam matura mala fuerint, antequam rumpantur, ramulos, quibus dependent, intorqueto; eodem modo seruabuntur incorrupta etiam toto anno.

17 Pirum autumno ante brumam serito, ita ut minime dies XXV ad brumam supersint. quae ut sit ferax, cum adoleuerit, alte eam ablaqueato et iuxta ipsam radicem truncum findito, in fissuram cuneu⟨m⟩ taedae pineae adigito et ibi relinquito; deinde adobruta ablaqueatione cinere⟨m⟩ supra terram inicito. *18* curandum est autem, ut quam generosissimis piris pomaria conseramus. ea sunt crustumina, regia, Signina, Tarentina, quae Syria dicuntur, purpurea, superba, hordeacea, Aniciana, Naeuiana, Fauoniana, Lateritana, Dolabelliana, Turraniana, uolema, mulsa, praecocia, Vene-

---

medulla AR – 78 uel **S** ut **AR** – nouellana $\mathbf{A}^1$ auellana $\mathbf{A}^2$**jmfryø** – abobruito $\mathbf{A}^1$ obruito $\mathbf{A}^2$ – 80 iugulandem $\mathbf{A}^1$ – 81 *pr.* **SAhbfyç** – 82 a uere *Pol.* habere **SAR** – 83 modum $\mathbf{A}^1$ – 86 uero etiam *ex Arb. 23,1 Pomoell pp. 81 sqq.* quinquennium **SAR** – apyrinum *Thes. 2,346,52 sq.* aprinum **SAjλfñyç** apricum **hr** aprimum **ø** – 89 hient **h** ient $\mathbf{SA}^1$ uent $\mathbf{A}^2$**jλσ** – seres $\mathbf{h}^2$ res **SAR** – 90 colueris **AR** (*exc.* $\mathbf{h}^2$) – at $\mathbf{A}^2$**R** a **S** ad $\mathbf{A}^1$ – 96 ad **R** a **SA** – bruma **S** – adoluerit $\mathbf{SAh}^1\boldsymbol{\lambda}\mathbf{r}^2$**yç** – 97 trunco $\mathbf{A}^1$ – in **t** et **SAR** – 98 cuneum **t** cuneo **SAR** – pinea **S** pinae **A** – adigito *scripsi* dicito **S** adicito **AR** *cfr infra lin. 114* – adobruta $\mathbf{S}^2$ abobruta $\mathbf{S}^1$ abruita **A** absumpta **R** – 99 oblaqueatione **A** – cinerem **cdqγlpñ** cinere **SAR** – 101 crustumna $\mathbf{S}^1$ – Tarentina $\mathbf{h}^1$**mçø** Terentina $\mathbf{SAh}^2$**jbfpy** – Syria **ütpç** Syna **SAR** – 102 hordeacea **Ahfçø** hordeacia **S** ordeacea **jbpy** ordeatia **m** – Fauouiana $\mathbf{A}^1$ – 103 mulsia **SA** – 104 numeratio $\mathbf{A}^1$ – 105 Scaudiana *F.-H.* Scaidianam **S**

ria, quaedam alia, quorum enumeratio nunc longa est. *19* praeterea malorum genera exquirenda, maxime Scaudiana, Matiana, orbiculata, Cesti⟨a⟩na, Pedusiana, Amerina, Syrica, melimela, cydonea, quorum genera tria sunt: strutia, chrysomelina, mustia, quae omnia non solum uoluptatem sed etiam salubritatem adferunt.

20 Sorbi quoque et Armeniaci atque Persici non minima est gratia. mala, sorba, pruna post mediam ⟨hi⟩emem usque in Idus Februarias serito; mororum ab Idibus Februariis usque ad aequinoctium uernum satio est; siliquam Graecam, quam quidam ceration uocant, et Persicum ante brumam per autumnum serito. amygdala si parum ferax erit, forata arbore lapidem adigito et ita librum arboris inolescere sinito.

21 Omnium autem generum ramos circa Kalendas Martias in hortis, ⟨ubi e⟩t su⟨bac⟩ta e[s]t stercorata terra est, per puluinos arearum disponere conuenit; danda est opera, ut, dum teneros ramulos habent, ueluti pampinentur et ad unum stilum primo anno semina redigantur; et cum autumnus incesserit, antequam frigus cacumina adurat, omnia folia decerpere expedit et ita crassis harundinibus, quae ab una parte nodos integros habea⟨n⟩t, quasi pilleos induere *22* atque sic a frigore et gelicidiis teneras adhuc uirgas tueri. post XXIIII deinde menses, siue transferre et disponere in ordinem uoles siue inserere, satis tuto utrum⟨que⟩ facies.

11 De insitione

1 Sed omnis surculus inseri potest, si non est ei, cui inseritur, arbori cortice dissimilis. si uero etiam similem fructum et eodem tempore adfert, sine scrupulo egregie inseritur.

---

gaudiana AR – 106 Cestiana *Thes. Onom. 2,355,60 sqq.* Cestina SAR *cfr 12,47,5* – 107 tia S – strutia ρ strutiac S struthia Ahλfç struthya j strucia y struchia ø – chrysomelina Ahjfyçø chysomelina S chrisomelina λ chrisomeliana ρ – mustiae S – 108 uoluptate SA – 109 sorui S^{1}A^{1} – 110 *ante* mala *add.* et A^{2}R – sorba S^{2}hç sorua S^{1}Ajλσ – hiemem *Schn.* essem SA messem R – 111 mororum *ex Arb. 25,1 ed.pr.* malorum SAR – 112 stio S – quedam SA – cerationi S – 114 adigito *Urs.* adicito SAR – 116 genererum S^{1} – ramus AR – 117 hostis SA – ubi et subacta et *ex Arb. 25,2 Pomoell Eranos 30,34 sqq.* truta est SAR – est per *ex Arb. 25,2 Pomoell Eranos 30,34 sqq.* super SAR – 121 fodia A^{1} – 122 ima hλσ – habeant ăqγń habeat SAR – pilleos *ex Arb. 25,2 Pomoell Eranos 30,36 sq.* tiliae SAR – induere atque sic *ex Arb. 25,2 Ald.* sic induere atque SAR – 123 gelicidis SA^{1} – ·lhuc γ adit ut SAR – 125 utrumque *ed.pr.* utrius (-que ρ) SAR – facies *ex Arb.*

2 scripsi facere SAR

Tria genera porro insitionum antiqui tradiderunt: unum, quo resecta et fissa arbor insertos surculos accipit, alterum, quo resecta inter librum et materiam semina admittit, quae utraque genera ueris temporis sunt, tertium, quo ipsas gemmas cum exiguo cortice in partem sui delibratam recipit, quam uocant agricolae emplastrationem, uel, ut quidam, inoculationem; hoc genus insitionis aestiuo tempore optime usurpatur. *2* quarum insitionum rationem cum tradiderimus, a nobis repertam quoque docebimus.

Omnes arbores, simul gemmas agere coeperi⟨n⟩t, luna crescente inserito, oliuam autem circa aequinoctium uernum usque in Idus Aprilis. *3* ex qua arbore inserere uoles et surculos ad insitionem sumes, uideto, ut sit tenera et ferax nodisque crebris, et cum primum germina tumebunt, de ramulis, qui solis ortum spectabunt et integri erunt, eos legito crassitudine digiti minimi. surculi sint bifurci uel trifurci. arborem, quam inserere uoles, serra diligenter exsecato ea parte, qua maxime nitida et sine cicatrice est, dabisque operam, ne librum laedas. *4* cum deinde truncam reddideris, acuto ferramento plagam leuato, deinde quasi cuneum tenuem, ferreum uel osseum, inter corticem et materiam ne minus digitos tres sed considerate demittito, ne laedas aut rumpas corticem. postea surculos, quos inserere uoles, falce acuta ex una parte deradito tantum, quantum cuneus demissus spatii dabit, atque ita, ne medullam neue alterius partis corticem laedas. *5* ubi surculos paratos habueris, cuneum uellito statimque surculos ⟨demittito⟩ in ea for⟨a⟩m⟨in⟩a, quae cuneo adacto inter corticem et materiam feceris. ea autem fine,

---

11: *Thphr. CP 1,6; Varro rust. 1,40,5–1,41,3; Verg. georg. 2,78–82; Plin. nat. 17,99–112, 17,118–119; Pallad. 3,17, 14,51–164; Gp. 3,3,9, 10,75* – 2–75 *Colum. arb. 26* – 13–41 *Cato agr. 40,2–4* – 14–15 *Pallad. 5,2,1* – 27–33 *Pallad. 11,12,5* – 51–71 *Cato agr. 42; Pallad. 7,5,2–4; Gp. 10,77* – 75–99 *Colum. arb. 27* – 86–99 *Plin. nat. 17,137–138*

11: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 3 ue **S**^{1} – 4 *ante* sine *add.* nisi **A**^{1} – scropulo **S** – 6 arbor insertos *ex Arb. 26,1 scripsi* arbore sextos **S** arbor resectos **AR** – 9 emplastationem **R** – 10 inuculationem **A**^{1} – aestiuo tempore *ed.pr.* aestiui temporis **SAR** – 12 quoque repertam **jλ** – 13 coeperint **γbńç** coeperit **SAhjmσ** – 15 arbores **A**^{1} – 16 si **S** – 17 germina tumebunt *Ald.* germinatum ibunt **SAR** – 19 excato **S** – 20 est **AR** et **S** – 21 truncum **A** – 24 post **A**^{1} – 25 quantam **S**^{2}**hjmfryø** – 26 cuneus **γpçø** cuneis **SAR** – demissus **å**^{1}**ur**^{2} dimissus **SAhjfyçø** dimissis **λ** demissis **r**^{1}**ń** – spati **S** – medullam *F.-H.* medullis **SAR** – 27 parti **S**^{1} – *ante* paratos *add.* dimittito **AR** – paratos … statimque surculos *om.* **S**^{1} – habueris **ŭ**^{2}**t** straueris **S**^{2}**AR** – 28 cuneo **S**^{2} – uel lecto **AR** – demittito *scripsi* dimittito **t** *om.* **SAR** *cfr Pomoell pp. 90 sq.* – foramina **x**^{2}**ü**^{2}**t**^{2} forma **SAR** – 30 qua adraseris

qua adraseris, surculos sic inserito, ut semipedem uel amplius de arbore extent. in una arbore duos uel, si truncus uastior est, plures calamos recte inseres, dum ne minus quattuor digitorum inter eos sit spatium; pro arboris magnitudine et corticis bonitate haec facito. *6* cum omnes surculos, quos arbor ea patietur, demiseris, libro ulmi uel iunco aut uimine arborem constringito; postea paleato luto bene subacto oblinito ⟨to⟩tam plagam et spatium, quod est inter surculos, usque adeo, dum minime quattuor digitis ins⟨i⟩ta extent. supra lutum deinde [ra]muscum inponito et ita ligato, ne pluuia dilabatur. quosdam tamen magis delectat in trunco arboris locum seminibus serra facere insectasque partes tenui scalpello leuare atque ita surculos aptare.

7 Si pusillam arborem ⟨in⟩serere uoles, imam abscidito, ita ut sesquipedem e terra extet; cum deinde praecideris, plagam diligenter leuato et medium truncum acuto scalpro modice findito, ita ut fissura digitorum trium sit. in ea⟨m⟩ deinde cuneum, quo diducatur, inserito et surculos ex utraque parte adrasos demittito, sic ut librum seminis libro arboris aequalem facias. *8* cum surculos diligenter aptaueris, cuneum eximito et arborem, ut supra dixi, adligato, deinde terram circa arborem adaggerato usque ad ipsum insitum. ea res a uento et calore maxime tuebitur.

Tertium genus insitionis cum sit subtilissimum, non omni generi arboru⟨m⟩ idoneum est, sed fere recipiunt talem insitionem, quae umidum sucosumque et ualidum librum habent, sicut ficus. *9* nam et lactis plurimum mittit et corticem robustum habet. optime itaque ea inseritur ⟨s⟩carifici ratione:

A^{2} quadraseris **SA^{1}** quo adraseris **R** – 31 in una ... extent *lin. 37 om.* **AR** – 34 arbor ea *Gesner* arbores **S** – 36 totam *Gesner* tam **S** – 37 adeo dum *Schn. comm. ad loc.* ad eodem **S** – insita *Gesner* insta **S** – lutum *ex Arb. 26,5 Pomoell pp. 91 sq.* in **S** inde **A** inde est **R** – 38 muscum *ex Arb. 26,5 ed. pr.* ramuscula **SAR** – 42 pussillam **A^{1}** – inserere **γlç** serere **SAR** – unam **jλr^{1}y** – 43 sesquipedem e **d** sexquipedem e **jbç** sequipedamen **S** sesquipedam (sequi- **A^{1}**) e **Ahfy** sexquipedam (-dalem **ń**) e **mρø** – *post* extet *add.* et **AR** – 44 scalpro **SAyç** scalpello pro **hλø** scalpro pro **jρ** scalplo pro **f** – 45 eam *ex Arb. 26,6 scripsi* ea **SAR** – deinde de **S** – 46 demittito *Ald.* dimittito **SAR** – 49 id **SAmfçø** – 51 *ante* tertium *add.* nos **SA^{2}R** – generi **R** geriem **SA^{1}** generiem **A^{2}** – 52 arborum **ocd** arbori **SAjλσ** arbore **h^{1}** arboris **h^{2}ç** – 54 habent **A^{1}** – 55 ea *om.* **AR** – scarifici *scripsi praeeunte Dahllöf Eranos 25,288* carifici **SA** caprificii **R** – ratione **S** raneus **AR** – 56 *pr.* **SAhbfyç** – 58 is (his **A**) dein quaerito **SA** hisdemque serito **R** – certamque spem germinis **t** certaminis **SAR** – 59 et eam *ex Arb. 26,8 ed.pr.* etiam **SAR** – 60 gemma media **S** gemmaedia **AR** – sit et **Sh^{2}** sitae **AR** – ita **S** ut **AR** – 61 emplastraturus **Sj** eam plastraturus **A** emplastaturus **λfç** eam emplastraturus (-sta-

De fico inserendo

Ex arbore, de qua inserere uoles, nouellos et nitidos ramos eligito; in is dein quaerito gemmam, quae bene apparebit certam⟨que spem germ⟩inis habebit, et eam duobus digitis quadratis circumsignato, ut gemma media sit, et ita acuto scalpello circumcisam diligenter, ne eam laedas, delibrato. *10* item alterius arboris, quam emplastraturus es, nitidissimum ramum eligito et eiusdem spatii corticem circumcidito et materiam delibrato. deinde in eam partem, quam nudaueris, praeparatum emplastrum aptato, ita ut alterae delibratae par⟨ti⟩ conueniat. *11* ubi ita haec feceris, circa gemmam bene adligato cauetoque, ne laedas ipsum germen; deinde commissuras et uincula luto oblinito, spatio relicto, ut gemma libera uinculo non urgeatur. arboris autem insitae subolem et ramos superioris praecidito, ne quid sit, quo[d] possit auocari, aut ne cui[m] magis quam insito seruiat; post XXI diem soluito emplastrum. et hoc genere optime etiam olea inseritur.

De insitionibus arborum

12 Quartum illud genus insitionis iam docuimus, cum de uitibus disputauimus; itaque superuacuum est hoc loco repetere traditam rationem terebrationis. sed cum antiqui negauerint posse omne genus surculorum in omnem arborem inseri et ex illa definitione, qua[e] nos ante paulo usi sumus, ueluti quan⟨dam⟩ legem sanxerint eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro et fructu consimiles is arboribus, quibus inseruntur, existimauimus errorem et huius opinionis discutiendum tradendamque posteris rationem, qua possit omne genus surculi omni generi arboris inseri. *13* quod ne longiore exordio legentem fatigemus, unum quasi exemplum subiciemus, quo possit omne genus surculi dissimilibus arboribus inseri.

---

r^{2}**ø**) **hρyø** eam ampleastaturus **r**^{1} – 62 es **Ahjbσ** est **Sm** – 64 apto **Ahjmfρyø** – alte **S** – 65 parti conueniat *ed.pr.* par conueniat *uel* parco ueniat **SAR** – uene **S**^{1} – 68 urgueatur **S**^{1} – arbores **Ahjb**^{1}**σ** – sobolem **S**^{2}**A** – 69 quo *Ald.* quod **SAR** – uocari **AR** – ne cui **γç** nec uim **SAR** – 72 *pr.* **SAhfyç** – de insitionibus **Ahfyç** instio **S** – arborum *om.* **S** – 73 quarum **Ahjbfryçø** quare **m** – uitis **Ahjmfρyø** – 75 tenebrationis **S**^{1}**A** – 76 illa **Shç** tila **Ajλfy** tilia **ρø** – diffinitione **bρ** difinitione **h**^{2}**m** – 77 qua **h**^{2}**dγb**^{2}**lp**^{2}**ńç** quae **SAh**^{1}**jmb**^{1}**fryø** – ueluti quandam *ed.pr.* uel antequam **SAR** – 78 tantum **cγ** tantos **SAR** – conualescere **AR** – 79 his **AR** – existimabimus **AR** – 81 omni **AR** omne **S** – genere **SAhλfryø** – 83 dissimilibus *F.-H.* dissimilis **Sf** dimissis **AR** – 85 *pr.* **SAhbfyç** – 86 scro-

Oliuae insitio

Scrobe⟨m⟩ quoqueuersus pedum IIII ab arbore oliuae tam longe fodito, ut extremi rami oleae possi⟨n⟩t ea⟨m⟩ contingere. ⟨in⟩ scrobem deinde fici arbusculam deponito, diligentiamque adhibeto, ut robusta et nitida fiat. *14* post biennium, cum iam satis amplum incrementum ceperit, ramum oliuae, qui uidetur nitidissimus, deflecte et ad crus arbor⟨is⟩ ficulneae religa atque ita, amputatis ceteris ramis, ea tantum cacumin⟨a, quae ins⟩eres, relinque. tum arborem fici detrunca plagamque leua et mediam cuneo finde. *15* cacumina deinde oliuae, sicuti matri cohaerent, utraque parte adrade et ita fissurae fici insere cuneumque exime ⟨et⟩ diligenter ramulos colliga, ne qua ui reuella⟨n⟩tur. sic interposito triennio coalescet ficus cum olea, et tum demum, quarto anno, cum ⟨b⟩ene coierit, uelut propagines ramulos oliuae a matre resecabis. hoc modo omne genus in omnem arborem inseres.

Ac priusquam finem libri facimus, quoniam fere species surculorum omnes persequimur, ⟨sed⟩ priori⟨bu⟩s libris de cytiso incipere prauum at⟨que in⟩tempestiuum fuit, nunc arboris praecipientes opportune eius meminerimus.

12 De cytiso

1 Cythisum in agro esse quam plurimum maxime refert, quod gallinis, apibus, ouibus, capris, bubus quoque et omni generi pecudum utilissimum est, quod ex ea cito pinguescit et lactis plurimum

---

12: 2–29 *Colum. arb. 28; Plin. nat. 13,130–134* – 6–7 *Varro rust. 1,23,2* – 17–18 *Varro rust. 1,43*

---

bem **dγp** scrobe **SAR** – pedum **dγ** pedes **SAR** – ab *om.* **AR** – aliue **S**[1] – 87 olae **S** – possint eam **d** possit ea **S** positae **AR** possint **b** – in *add. ed.pr., om.* **SAR** – 88 adiueto **A**[1] adibeto **A**[2] – 90 defrecte **S**[1]**A** – 91 arboris **h**[2]**cdγl**[2]**p**[2]**ńç** ar **S**[1] *ras.* **S**[2] arbor **Ajλfryø** arbori **h**[1] – 92 cacumina quae inseres *Lundström* cacumineris **SA** cacuminer **myø** cacumine **hf** cacuminner **j** cacumina **bρç** – 93 cuneam **AR** – 95 fici insere **SA**[2]**R** ficunsere **A**[1] – et *ex Arb. 27,4 add. ed.pr., om.* **SAR** – 96 reuellantur **hcγp** reuellatur **SAR** – conualescet **AR** – 97 bene **d** ene **S** eno **Ah**[1]**jλfrç** euo **ńyø** eo **h**[2] – 98 uelud **A** – 99 omnem *om.* **R** – 100 fine **S** – specimus **SA**[1] – 101 sed *add. Pomoell Eranos 30,44, om.* **SAR** – prioribus **h**[2]**γ** priores **SAjλσ** priore **h**[1] – cythiso **R** – 102 paruum **Ahλσ** parum **j** – atque intempestiuum *Pomoell Eranos 30,43 sq.* ac tempestiuum **SAR** – 103 oportune **AR**

12: 1 *pr.* **SAhλfyçø** – 2 cytisum **A**[1]**f**[1] citisum **y** – 3 ouibus *om.* **AR** – genere **Ahmb**[1]**fryø** – 4 ea **SA**[2]**R** a **A**[1] – laetis **Afyç** – 5 mensis **Ah**[1]**jλσ** – papulo **S**[1] –

praebet, cum etiam ouis octo mensibus uiridi eo pabulo uti et postea arido possit. praeterea in quolibet agro quamuis macerrimo celeriter comprendit; omnem iniuriam sine noxa patitur. *2* mulieres quidem si lactis inopia premuntur, cythisum aridum in aqua macerare oportet et, cum tota nocte permaduerit, postero die expressi suci ternas heminas permiscere modico uino atque ita potandum dare; sic et ipsae ualebunt et pueri abundantia lactis confirmabuntur.

Satio autem cythisi uel autumno circa Idus Octobris uel uere fieri potest. *3* cum terram bene subegeris, areolas facito ibique uelut ocimi semen cythisi autumno serito. plantas deinde uere disponito, ita ut inter se quoquouersus quattuor pedum spatia distent. si semen non habueris, cacumina [ina] cytisorum uere disponito, stercoratam terram circa aggerato. *4* si pluuia non incesserit, rigato quindecim proximis diebus; simulatque nouam frondem ⟨agere⟩ coeperit, sarrito, et post triennium deinde caedito et pecori praebeto: equo abunde est uiridis pondo xv, bubus pondo uicena, ceterisque pecoribus pro portione uirium. potest autem etiam circa saepem agri satis commode ramis cytisus seri, quoniam facile conprendit et iniuriam sustinet. aridam si dabis, parcius praebeto, quoniam uires maiores habet, priusque aqua macerato et exemptam paleis permisceto. *5* cythisum cum aridam facere uoles, circa mensem Septembrem, ubi semen eius grandescere incipiet, caedito paucisque horis, dum flaccescat, in sole habeto, deinde ⟨in⟩ umbra exsiccato et ita condito.

Hactenus de arboribus praecepisse abunde est reddituro pecoris curam et remedia sequenti uolumine.

---

uiti A – 6 rido S^1A – quolibret S – 7 comprehendit AR – 8 cythissum A – aquam Ahjfryçø – macerari R – 10 heminas hjbfyç eminas SAρ hiemas m eminas heminas ø – 11 ipsa SAhλfryø ipsi ç – fueri S^1 – 13 cythissi A – 14 uene S^1 – facilo A – ibique γ ubique SAR – 15 uelud A – cythissi A – 16 disposito AR – 17 ina SA ima R *incl. Ald.* – cythisorum R – deponito AR – 18 incesserit x^2tp ingresserit S ingesserit A^1bρç ingersserit A^2 ingerserit hjmfyø – 19 noua Ajmfρy$ø^2$ – 20 agere *ex Arb. 28,3 add. ed.pr., om.* SAR – 21 equo t equae SAR – pondo R p. S pedes A – xii R – 22 uirum S^1A – potes S – circa *om.* R – 23 saepem S saeptem A^1 saetem A^2R – cythissus A cythisus R – comprehendit R – 24 partius Ajfyø – 26 cythissum A – 28 demde S^1 – in *ex Arb. 28,4 add. ed.pr., om.* SAR – 29 et siccato SA – 30 redditur S^2 redditoro A^1 – 31 *postscr.:* L (Liber Ah) Iuni Moderati (Columellae *add.* frçø) rei (rerum A) rusticae surcularis liber (*om.* h) sextus explicit (explicitus A explicitus feliciter fyø explicit feliciter r) SAhσ Surcularis liber sextus explicit b L Iuni Moderati Columellae liber sextus explicit m

Collectio scriptorum ueterum Upsaliensis

	Cor. Suec.
Anecdota Byzantina. Ed. V. Lundström. Upsaliae 1902	4: —
Carmina latina epigraphica. Conl. E. Engström. Gotoburgi 1912	Exhaustum
Casae litterarum. Opuscula ex Corpore agrimensorum Romanorum selecta. Rec. et germanice uertit Å. Josephson. Upsaliae 1951	4: —
M. Tulli Ciceronis ad Atticum epistulae. Rec. H. Sjögren.	
Fasc. I, lib. 1–4. Gotoburgi 1916	10: —
II, lib. 5–8. » 1929	15: —
III, lib. 9–12. » 1932	15: —
IV, lib. 13–16. Upsaliae 1960	20: —
M. Tulli Ciceronis ad M. Brutum epistularum liber 9. Rec. H. Sjögren. Gotoburgi 1910	5: —
M. Tulli Ciceronis ad Q. fratrem epistularum libri tres. Rec. H. Sjögren. Gotoburgi 1911	10: —
L. Iuni Moderati Columellae opera quae exstant. Rec. V. Lundström, Å. Josephson, S. Hedberg.	
Fasc. I, lib. de arboribus. Upsaliae 1897	5: —
II, lib. 1–2 rei rusticae. Gotoburgi 1917	10: —
III, lib. 3–5 » » Upsaliae 1968	30: —
IV, lib. 6–7 » » Gotoburgi 1940	15: —
V, lib. 8–9 » » Upsaliae 1955	20: —
VI, lib. 10 » » » 1902	5: —
VII, lib. 11 » » » 1906	5: —
VIII, lib. 12 » » » 1968	20: —
Erotiani uocum Hippocraticarum collectio. Rec. E. Nachmanson. Gotoburgi 1918	15: —
Georgii Lacapeni epistulae. Ed. S. Lindstam. Gotoburgi 1924	15: —
Marculfi formularum libri duo. Rec. et francogallice uertit A. Uddholm. Upsaliae 1962	25: —
Palladii lib. 14 de ueterinaria medicina. Ed. J. Svennung. Gotoburgi 1926	Exhaustum
C. Sallusti Crispi Coniuratio Catilinae. Rec. A. W. Ahlberg. Gotoburgi 1911	Exhaustum
C. Sallusti Crispi Bellum Iugurthinum. Rec. A. W. Ahlberg. Gotoburgi 1915	Exhaustum
Xenophontis Apologia Socratis. Rec. V. Lundström. Upsaliae 1906	3: —

ERANOS' FÖRLAG, Universitetsbiblioteket, Uppsala

30: —

ALMQVIST & WIKSELL 671283

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS QVARTVS

RVSTICAE LIBROS SEXTVM ET SEPTIMVM CONTINENS

GOTOBVRGI
ERANOS' FÖRLAG
MCMXL

INDEX SIGLORUM

S (S^1) = Sangermanensis Petropolitanus Leningradiensis olim 207, nunc Mscr. Lat. 1, saec. IX (S^2 man. alt. admodum uetus).

A = Ambrosianus L 85 sup. saec. IX/X (A^1 si exstat lectio man. alt. A saec. XV).

N = Paris. Lat. N. Acq. 1630 saec. XI } continent excerpt. VI 29,2—35,2 et 38,3—4.

P = Paris. Lat. 13995 saec. XI } continent excerpt. VI 29,2—35,2 et 38,3—4.

R = recentiores saec. XV uel omnes uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.

- **a** = Laurentianus plut. 53, 32.
- **b** = Bibl. Brer. Mediol. A. D. XV, 4.
- **c** = Caesenas Malatestianus plut. 24,2.
- **d** = Laurentianus Conu. Suppr. 285.
- **e** = Escorial. R. I. 7 (ad lib. VII tantum lectiones in promptu fuerunt).
- **f** = Mus. Britt. Add. 19903.
- **g** = Vallicellianus E 39.
- **h** = Vindob. Lat. 81.
- **j** = Mus. Britt. Add. 17295.
- **k** = Laurentianus plut. 53, 24.
- **l** = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I f. 13.
- **m** = Venetus Marcianus 462.
- **n** = Vaticanus Ottob. Lat. 1567.
- **o** = Vaticanus Ottob. Lat. 1700.
- **p** = Laurentianus plut. 53, 27.
- **q** = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
- **r** = Vaticanus Lat. 1525.
- **s** = Laurentianus Strozz. 69.
- **t** = Bononiensis Bibl. Uniuers. 2523.
- **u** = Vaticanus Urbin. 260.
- **v** = Vaticanus Lat. 1526.
- **w** = Vaticanus Lat. 1524.
- **x** = Gotoburgensis Lundstr.
- **y** = Vaticanus Lat. 1527.
- **z** = Vindob. Lat. 33.

å = Mus. Brit. Lansd. 833.
ǎ = Parisinus Lat. 6830 A.
ŏ = Parisinus Lat. 6830 B.
s = Mus. Britt. Harl. 3556.
ŭ = Parisinus Lat. 6830 C.
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus; lectiones perpaucas ad titulos et initia librorum spectantes seruauit C. Fr. Matthaei (Lect. Mosq. vol. I, Lips. 1779).
π = editio princeps (Venetiis, Ienson, 1472).
A = manus recens cod. **A**.

α = consensus codicum **ahk**
γ = » » **gntŭvx**
κ = » » **cdjqu**
ψ = » » **wzåǎ**
ω = » » **osŏ**.

M = Ambrosianus C 212 inf. saec. XIV (cont. excerpt. VI 4—18, 25, 30—34, (35), 38; VII 5—7; accurate edidit J. Svennung, Palladii Rutilii Tauri Aemiliani uiri illustris opus agriculturae. Liber quartus decimus de ueterinaria medicina, Gotoburgi 1926).
Mul. = Mulomedicina Chironis (ed. Oder); lect. codicis unici Monac. lat. 243.
Pall. = Palladii opus agriculturae (ed. Schmitt).
Pel. = Pelagonii artis ueterin. quae exstant. (ed. Ihm); lect. codicis Riccard. 1179.
Veg. = Vegetii Digest. art. mulomed. libri (ed. Lommatzsch).
Hipp. = Corpus Hippiatricorum Graec. (ed. Oder et Hoppe, vol. I Hipp. *Berol*[inensia]; vol. II Hipp. *Par*[isina] et *Cant*[abrigiensia]).

ed. Ald. = Iucundi editio Aldina (Venetiis 1514).

Discrepantiae scripturarum *ae*, *æ*, *e*, *ę*, *oe*, *œ* et *m* uel *n* ante *q* (*-cumque*, *plerumque*, *tamquam* al.) utpote in codicibus confusae ratio non habita est neque uerborum in codicibus admodum uariae distinctionis.

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RUSTICAE

LIBER SEXTVS

ΚΤΗΝΙΚΟΣ

LIBER SEXTVS HAEC CONTINET

I. De bubus probandis.
II. De bubus domandis.
III. De cura et cibariis eorum.
IIII. Vitia boum et medicinas.
V. De tauris.
VI. De uaccis.
VII. De castratione boum.

Liber sextus rei rusticae KTHNIKOC **SA** *inter argum. post lib. XI*   Incipit liber septimus. Septimus liber haec continet (ɔtinent **A**) *maiusc. rubr.* **SA** Incipit liber VII' Columelle *maiusc.* **h** L. Moderati columulle liber septimus incipit **g** Incipit liber septimus (*bis* **r**, *add.* feliciter) *maiusc.* **mrz** Liber septimus incipit **b** Incipit Septimus **l** Liber Septimus Rei rustice **q** L. Iuni (Liber Iuni **w**) moderati columelle rei rustice liber septimus (VII **ø**) incipit feliciter (i. f. *om.* **π**)**wy** *maiusc.* **åøπ** Liber VII. Iunii moderati columelle feliciter incipit *maiusc.* **a** Septimus hec continet *maiusc.* **s** Septimus liber haec continet *maiusc. rubr.* **f** In septimo Iu. Mo. Co. uolumine haec sunt *maiusc.* **d** *inscriptionem post argumentum pos.* **bghr** *om.* **cjknptuüvxäö**

Argumentum libri om. **acklqzäπ**   *ceterum cfr app. crit. ad arg. lib. I et ad arg., quae post finem lib. XI inseruit scriptor*   *numeros* **R** *alii aliter dispos., om. aliquot*   2 bobus **br**   probandis *om.* **sö** Qui boues probandi sint **tv**   3 bobus **br**   4 III De curandis bubus. IIII De cibaria boum **S**   boum **tv**   5 *num. ante* uitia *om.* **Abµ** *al., deinde* IIII, V *e. q. s.*   V De uitia boum et medicine VI Ventris dolor VII Ranę boum sic curantur VIII De tussi VIIII De subputatione X De scabie **S**   uitiam **µ** uicia **y** Sitie **r**[1]   medicinas *scripsi:* medicinae **AR**   6 IIII De tauris **Abµ** *al., num. deinde* V, VI *e. q. s. praeb. usque ad* X Medicinas mularum   XI De tauris **S** De thauris **d** De tauris et uaccis eorumq; cura **tv**   7 XII De uaccis **S** *om.* **w**   8 XIII KPEMΑCTERΑC **S** De castratione uitulorum **γ**

VIII. De equis.
VIIII. De medicinis equorum.
X. De mulis.
XI. Medicinas mularum.

XIIII De aequis S De equis eorumq; cura (cultu v) tv
2 VIII dedicinas equorū A[1] Medicinas eorum μ XV ΙΙΙΙΙΟΜΑΝΕC
XVI De medicinae S De medicina b Cura recte (De cura & recte & v) minus ualentium iuūtorum tv 3 XVII De mulis S mullis ō
4 XIII medicinas mularum AR XVIII De medicina mularum Sr De medicinis mularum(mull- ō)nō

Scio quosdam, Publi Siluine, prudentis agricolas pecoris abnuisse curam gregariorumque pastorum uelut inimicam professionis suae disciplinam constantissime repudiasse neque infitior id eos aliqua ratione fecisse, qua sit agricolae contrarium pastoris propositum, cum ille quam maxime subacto et puro solo gaudeat, hic nouali graminosoque, ille fructum e terra speret, hic e pecore, ideoque arator abominetur, at contra pastor optet herbarum prouentum. sed in is tam discordan- 2 tibus uotis est tamen quaedam societas atque coniunctio, quoniam et pabulum ex fundo plerumque domesticis pecudibus magis quam alienis depascere ex usu est et copiosa stercoratione, quae contingit e gregibus, terrestres fructus exuberant. ‹**Praefatio**›

Qui boues probandi sint Capitulum primum **t** *maiusc.* **v** Praefatio *maiusc.* **π** *praef. tit. om.* **SAR** Publi ~~SAπ P. R~~ Pater **ŏ** libros publi **l** *om.* **g** Syluine **ŏ** agricolas **γϰ**(*exc.* **j**)**bkpŏ**^{2}**π** agricolis **SAψωafhlmrye** Agrigolis **j** 2 hiũsse **s** inimicum **sŏ** minutam (inimi- **n**)**nüx**^{1} 3 constantissime *om., in marg. add.* **S** neque *om.* **ψ** infitior **SA**^{1}**achnoq** inficior **R** 4 id eos **γϰ**(*exc.* **j**; ad **c**) ideo **SAR** aliqua ideo **ωπ** reliqua **å** qua **SA**^{1}**ψ ωfh**^{1}**jlmpru**^{1}**ye** quia **αγϰ**(*exc.* **ju**^{1})**bA** quasi **π** sic **c** 5 prepositum **wz** permaxime **γϰ**(*exc.* **j**) duro **b** 6 & graminosoq; **ω** graminoso **å** graminosq; **rw**^{1} germiõsoq; **å** et terra **gn** 7 æ **A** a **zå** aratorem **ntüx** abhominetur **A**^{1}**γ**(*exc.* **üx**^{1})**ϰ**(*exc.* **dj**)**lŏ** ad **S**^{1} ac **ψ** 8 oportet **ϰp** in ista **SA**^{1} in is (iis **π**) tam **πA** in his (hijs **l**) tam **R** nobis tam **r**^{1} 9 est] Sed **b** sotietas **ωdg** coniuntio **e** aq; **w** *om. u. sp. rel.* **zå** qũo **SAjqu** quoniã **l** qm̃ **k** quomodo **d** quom *uel* cum **R** 10 ex *scripsi:* et **SA**^{1}**gqe** est **c** est e(est *del.*)**h** ė **ju** e (*uel* é)**R** domestibus **p**^{1} 11 depascere (cere *in ras., sequ.* 3 *uel* 4 *litt. eras.*) **S** dispascere **nü**^{1}**x**^{1} despascere **gv** *om.* **a** ex usu est et *Schneider:* exueste *in ras.* **S** exuestet **A**(-scet **bklp**^{2}**qre**)**R** excuescet **c** exustet **a**^{1} exuiss& **s** ex ustione **γ** ex usu sit **π** stercoratio **f** 12 contigit **ge**

spondit, si bene is pasceret, rursusque interroganti, quid deinde
faciendo satis uberes fructus percepturus esset, adfirmauit, si
mediocriter pasceret. ceterum de tam sapiente uiro piget 5
dicere, quod eum quidam auctores memorant eidem quaerenti, quidnam tertium in agricolatione quaestuosum esset, adseuerasse, si quis uel male pasceret, cum praesertim maius dispendium sequatur inertem et inscium pastorem quam prudentem diligentemque conpendium. de secundo tamen responso dubium non est, quin mediocrem neglegentiam domini fructus pecoris exsuperet.

Quam ob causam nos hanc quoque partem rei rusticae, 6
Siluine, quanta ualuimus industria, maiorum secuti praecepta posteritati mandauimus, igiturque cum sint duo genera quadripedum, quorum alterum paramus in consortium operum

uene **S**[1] is pasceret *scripsi:* ipsasciret **S** ipsas geret **A** (gerit **z** gereret **d** greret **r**)**R** ipsam geret **γ** ipsas pasceret geres **l** pasceret **p**[2]**π** demũ **m** 2 uberes **Sγadh**[2]**lpπ** uberet **AR** ubere **r** ubures **c** præcepturus **frπ** esset **γ**(esse **n**)**dπ** est **SAR** *om.* **α** adfirmauit **dfhjmpwy**[1]**ø** affirmauit **R** adfirmabit(af- **lrö**)**ωlry**[2] adfirmabis **SA** adfirmauis **A**[1] 3 mediocritate **wå** sapientem (m *exp.*) **A** 4 eum **SAbflmoprtyøπ** cum **κsö** enim **α** tamen **γ**(*exc.* **t**) *om.* **ψ** eadem **a** *om.* **π** 5 quidnam **k** quodnam **l** quidam **SAα**(*exc.* **k**)**bcdhmqr** quodam **u** quoddam **ψj**[1]**y** quoidam **fj**[2]**opsø** quendam **ö** quid **γ** quid nã quærenti cuidam **π** tercium **ø** et enim **å** agriculatione **qπ** questusum **S** quęstu sum **A** 6 asseuerasse **γ**(*exc.* **v**)**ψ**(*exc.* **w**)**cdkröπ** asse(ads- **b**)ruasse **bv** malle **Aä**[1] pasceres **a**[1] *om.* **ö** magis **a** manus **å** male peius mayius **w**[1] 7 inertum **b** inhertem **r** matrem **å** inscium **kltü**[2] scium **SAR** stium **y** stiuũ **ö** scitum **r** seuum **ψπ** scimus **gnx**[1] sciuit **cu** & serum **b** prudentem **αγblp**[2]**øπ** prudenti **SAR** 8 diligentiq; **ω** conpendium (comp- **k**) de **S**[2]**k** conprendium de **S**[1]**A** comphredium(-pre- **h**[2])de **ah**[2] ɔpendium| **t** comprehendi(-dit **g**[1] conpreh- **u** comprendi **bh**[1]**y**)unde **R** comprendi uno **f** cõpendium unde **ü**[2]**π** tamen secundo **γ** (*exc.* **t**) **κ** (*exc.* **ju**) 9 neglegentiam **SAø** negligentiam (-lient- **r**) **R** diligentiam (dilli- **w**)**ψa**[1]**b**[1] 10 exsuperet **Sn** exuperet **AR** exuberet **ωäπ**
11 quẽ **S** nos *om.* **nü**[2] quoque *om.* **nü**[1]**v** quoq; hanc **t** habet hanc **gx**[2] 12 secuti **Sγκ**(*exc.* **q**)**l** sicuti **AR** sicut **bmä** sicuti maiorum **π** 13 igitur — § 7 *fin.* ciuem *exscr. Mul. Chir. 946 sq.* Igiturq; **S** Igitur **AR** *Mul.* Ideo **c** duo sint **γq** du sint **d** duo (*om.* sint) **c** sunt duo *Mul.* quadripedum **SAαfhjlmrwyzø** quadrupedum **R** *Mul.*

sicut bouem, mulam, equum, asinum, alterum uoluptatis ac reditus et custodiae causa ut ouem, capellam, suem, canem, de eo genere primum dicemus, cuius usus nostri laboris est
7 particeps. nec dubium quin, ut ait Varro, ceteras pecudes bos honore superare debeat, praesertim et in Italia, quae ab hoc nuncupationem traxisse creditur, quod olim Graeci tauros italos uocabant, et in ea urbe, cuius moenibus condendis mas et femina boues aratro terminum signauerunt, uel, ut antiquiora repetam, quod idem Atticis Athenis Cereris et Triptolemi fertur minister, quod inter fulgentissima sidera particeps caeli sit, quod denique laboriosissimus adhuc hominis socius in agricultura, cuius tanta fuit apud antiquos ueneratio, ut tam ca-

sic **ah** uobem malam ecum *Mul.* mulum **lq**[1] mullam **ŏ** mula **y** equm **dmou** uolumtatis **S** uoluntatis **A** uolutatis agregitos *Mul.* et **ls** 2 reditus **SAαϰ**(*exc.* **c**)**ωfmryåπ** redditus **γψ**(*exc.* **å**)**bclp**ø ac **l** cause *Mul.* capellam suem canem **γ** *Mul.* capellam suem tamen **S** capellam ouem (ouem *om.* **k**) tamen (ēn **c**) **ϰah**[2]**k** capellas ouem (oues **w** canem *ss.* **p**[2]) tamen **AR** 3 de primo genere **ωπ** primum *om. Mul.* usus **γkπ** *Mul.* usum **SAR** 4 *unde ait ras. et* a *in ras. scr.* **S** a it (*inter* a *et* i *ras.*) **A** *fuit* adit *uel* agit **SA** adit *Mul.* *Varro r. r. II* 5, 3 5 bos *om.* **å** honore] bono *Mul.* et] **SAR** *Mul.* autem **γ** in ytalia **l** mirabilia **q** quod *Mul.* ad **u** 6 credatur **ϰ**(-edi- *in ras.* **j**) quos **γ**(*exc.* **n**) olim *om. Mul.* enim **γϰ**(*exc.* **j**) gregi **A**[1] nostri tauros greci **γ** 7 ytalos **ln** *om.* **ø** uocabant *Mul.* (*Varr.*) uocarent **π** uocant **SAR** condendis mas **Sü**[1] condendissimas **A** condendis (colendis **ŏ**) si mas **R** condendi mares *Mul.* 8 femmina **α** boues **S** *om.* **AR** uobe *Mul.* a rato (*inter* a *et* r *ras., uid. fuisse* atrato) **S** aratrum **nzå** frat° *Mul.* terminum] primum **nü** signauerint **ψqπ** uelum **cdqtü**[2]**x**[1] anti qui orare petam *Mul.* petā **SA** (petū *ut uid.* **A**[1]) petum **R** pecum(*exc.* **j**; -us **å**)**ϰψ** **tx**[1]**ŏ** potum **l** u. p. *om. u. sp. r.* **nü**[1] 9 atticis **π** atticus **SAR** atticius *Mul.* ad hemstere riset *Mul.* attenis **S**[1]**A**[1] *om.* **tü**[2] ceperis (p *in* r *mut.*) **S** celeris **A**[1] ceteris **cmqrtüåŏø** et] q; **ŏ** triphtolemi **ϰ** (ipcolomi **c**) **ψ** (tut- **å** -lomi **π**) **nüπ** triptolema **s** 10 sydera **bjloqxyåπ** caeli sit *Mul.* cælis **SA** celi **R** 11 quod denique *Mul.* quod deinde qđ **SA** quod deinde **R** ad hūc **An**[1] aduc **l** 12 est *post* -ura *add. Mul.* fuit tanta **α** tanti **l** aputanti quis **S**[1] apud antiquis **A**[1] antiquitus *Mul.* tam **Sγbdh**[1]**kπ** *Mul.* tam̄ **A** tamen (tū) **R** capital esset **p**[2] capitales set (*post* set *ras.*) **S** capitales et **AR** capitalem et **ø** capitale esset **bπ** capitalis esset **dl** capitalis et **ϰ**(*exc.* **h**[1]) esset capitale **γ** capitalem esset *Mul.*

pital esset bouem necāsse quam ciuem. ab hoc igitur promissi operis capiamus exordium.

Quae in emendis bubus sequenda quaeque uitanda sint, non ex facili dixerim, quoniam pecudes pro regionis caelique statu et habitum corporis et ingenium animi et pili colorem gerunt. aliae formae sunt Asiaticis, aliae Gallicis, Epiroticis aliae, nec tantum diuersitas prouinciarum, sed ipsa quoque Italia partibus suis discrepat. Campania plerumque boues progenerat albos et exiles, laboris tamen et culturae patrii soli non inhabiles, 1 **De bubus probandis**

2 Vmbria uastos et albos eademque rubios nec minus probabiles animis quam corporibus, Etruria et Latium conpactos sed ad opera fortis, Appenninus durissimos omnemque difficultatem tolerantis nec ab aspectu decoros. quae

eum *Mul.* necuisse **SA**[1] necasse **R** necassem **g** necare **b** occidere *Mul.* (*Varr.*) qui bouem necasset quam qui ciuem **d** ab **Sπ** *Mul.* ob **AR** hoc *om.* **ω**

I. De bubus probandis *maiusc. rubr.* **SA** *in marg. rubr.* **hz** *in marg.* **y** De bobus probandis *in marg.* **bwă** De bubus probandis. Cap̄ primum *rubr.* **m** In emendis bubus sequenda & uitanda *rubr.* **l** Quid sequendum & quid uitandum in bubus emendis *in marg.* **oø** De Bubus parandis atq; emendis earūq; forma. Cap. I **π** *uulgo om.* **R** 3 bobus **ψabq** utanda (-te- **z**) **zå** sunt **ψlπ** 4 ut non **γϰ**(*exc.* **ju**) quō **SAju** qm̃ **kl** quom **fhmopqw** quo modo **d** quod **n** cum **R** regionisque **A** regione **ø** cæli qu estatu **A** celi staq; **n** 5 status **p**[1] habitum **Sπ** habitu **AR** corporis **R** corpori **Aψ** (*exc.* **å**)**fhjmopqsuyø** corporum **S** ingenium **S** ingenii **AR** ingenui **gx** animi *om.* **pπ** pilli **å** pulli **ŏ** 6 ephyroticis (epy- **k**) **dkq** epirhoticis **c** epirothicis **t** aliẹ epiroticis **ŭ** 8 discrepat *om.* **α** campanea **ψ**(*exc.* **å**) bouem **å** 9 progenerant **SAă** generat **k** et *om.* **ŏ** ex **ø** *uerba* et exiles — uastos et albos *om.* **z** labori **γ** 10 inabiles **yă** umbra **ϰ**(*exc.* **ju** ⁊ men- **d**[2])**y** et *om.* **γ** eãdem **l** rubios **Abfhkmoruyø** rabios (o *s.* a *m*[1] *ut uid.*) **S** rubeos **ψad**[2]**pst** rubros **lqŏπ** rubrios **γ**(*exc.* **t**) rubos **d**[1] rubus **c** 11 phabiles **ϰ**(*exc.* **d**) pbiles **p**[1] & truria **S** ettruria **A**[1] hetruria **ŭ**[2] lactium **gă** latinum **r** 12 compactos (*uel* co- *uel* ɔ- *ut fere semper*) **R** fortis **SA**[1] fortes **R** Apenninus **d**[1]**gklnrvxz** **ăŏπ** Appeninus **otåø** Apeninus **c** Appeninnus **q** omneq; **n** omnem **oŏ** 13 tolerantis **SA** (-atis **s** toll- **ψckmqtuvyø**) **R** tolerantes **bd** tollerantes **alŏ** nec aspectu indecoros **t** decors **ϰ**(*exc.* **j**)

cum tam uaria et diuersa sint, tamen quaedam quasi communia et certa praecepta in emendis iuuencis arator sequi debet, eaque Mago Carthaginiensis ita prodidit, ut nos deinceps me-
3 morabimus: parandi sunt boues nouelli, quadrati, grandibus membris, cornibus proceris ac nigrantibus et robustis, fronte lata et crispa, hirtis auribus, oculis et labris nigris, naribus resimis patulisque, ceruice longa et torosa, palearibus amplis et paene ad genua promissis, pectore magno, armis uastis, capaci et tamquam inplente utero, lateribus porrectis, lumbis latis, dorso recto planoque uel etiam subsidente, clunibus rotundis, cruribus conpactis ac rectis, sed breuioribus potius quam longis nec genibus inprobis, ungulis magnis, caudis longissimis et setosis, pilo totius corporis denso breuique, colore rubii uel fusci, tactu corporis mollissimo.

diuersa **γadh[2]klp[2]π** uersa **SAR** & quasi **s** coram et (*om.* communia) **l** 2 et certa *om.* **k** praecepta *om.* **ψ** iuuentis **ch** iumentis(iuum **w**)**ψdnqx[1]δπ** armentis **t** magno **ju** 3 carthaginiensis **SAfju** carthaginensis(char- **wx** -tag- **åäø**)**R** deinde **π** memorabimus **S[2]χgknpsüxδπ** memorauimus **S[1]Aψabfhlmortvyø** 4 Prandi **ah[1]** *u. 4—14 usus est Pall. IV* 11, 2; *cfr Varr. r. r. II* 5, 7 *sq.* quadri **a** grandibus **bü[2]** *Pall.* grandis **SAαψωfmpryø** grandes **lπ** magnis **γχ** menbris **m** 5 *uerba* cornibus — crispa *om.* **l** ac] et **γ**(*exc.* **t**) **ψc** fron||ptae (f *in ras.*, p *et* a *exp.*; *fuit* promptae) **S** fron¦|| (te *in ras. scr.* A) **A** 6 labiis **γ** 7 resiniis **ψ** resinus **q** resinis **b** rasinis **e** resimi **a** recimis **l** patulis (*om.* que)**γχ** pallearib; **å** 8 ad *om.* **å** a **δ[1]** uastis **γkpåπ** uasti **SAR** puasti **δ** 9 capacibus **q** et capaci **δ** implente **R** lateribus **S[2]R** *Pall.* latibus **S[1]Abfjmoruwyåø** lacibus **αs** lanatib; **t** lateris porrectis latibus **u[1]** lombis **m** 10 plano (*om.* -que) **å** planoq; plano **c** subsidente **vå** susidente **S[2]l** subidente **S[1]AR** subridente **t** surridente **ü[2]** rutundis **S[1]Ahpyø[1]** 11 cōpactis **SA** compactis (*uel* cō-) **R** ac rectis] arrectisq; **π** 12 genubus **c** improbis **R** ungulis **Sγχ**(*exc.* **j**)**lπ** *Pall.* uinculis **Aαψωb fjmprø** uniculis **y** 13 setotis **A** serosis **q** pilo totius *ex Pall. Pontedera:* pilosius **SA** pilosisq; **R** corporis **S** *Pall.* corpori **AR** corpore **γχ**(*exc.* **ju**)**bπ** 14 rubii **SAψfhkmryø** rubei **γχωabp** *Pall.*(robei *cod. PL*) robeo *Varr.* fuscii **å** rubeo uel fusco **lπ** mollis simo (simo *in ras.*) **S** molissimo **ψmδø**

2 **De bubus domandis**

Talis notae uitulos oportet, cum adhuc teneri sunt, consuescere manu tractari, ad praesepia religari, ut exiguus in domitura labor eorum et minus sit periculi. uerum neque ante tertium nec post quintum annum iuuencos domari placet, quoniam illa aetas adhuc tenera est, haec iam praedura. eos autem, qui de grege feri conprehenduntur, sic subigi conuenit. primum omnium spatiosum stabulum praeparetur, 2
ubi domitor facile uersari et unde egredi sine periculo possit. ante stabulum nullae angustiae sint, sed aut campus aut uia late patens, ut cum producentur iuuenci, liberum habeant excursum, ne pauidi aut arboribus aut obiacenti cuilibet rei se inplicent noxamque capiant. in stabulo sint ampla praesepia 3
superque transuersi asseres in modum iugorum a terra septem pedibus elati configantur, ad quos religari possint iuuenci.

De bobus domandis **q** *rubr.* **t** De bubus domandis *rubr. marg.* **s** *maiusc.* **d** De bubus domandis. Capitulum I **g** DE bubus domandis. Caput. II **π** *hoc cap. usus est Palladius IV 12* notule **d**[1]**jnpuüx**[1] uitalos **å** adhunc **S**[1]**Aco**[2] 2 tractare **å**[1] tractarei **ju** religati **ϰ**(*exc.* j) ligari **γ** in domando **nüx**[1] in domitã **c** indomitum **ψ**(*exc.* **å**) 3 sit labor **γ** et *om.* **å** sit *om.* **gtvx**[2] fit **k** 4 tercium **qwå** neq; **R** iuuentos **qå** 5 qũo **SAϰ** (*exc.* **c**) qm̃ **l** quom **fmopwyø** cum **R** adhũc **A** aduc **lm** prædura. Eos **π** predureos **S**[1]**A**(-ios **c**)**ϰωfg**[1]**h**[1]**mpwx**[2]**yåø** predure eos **S**[2] perdureos **r** preduros **abh**[2]**lzå** predura (*u. sp. rel. usque ad* sic subigi) **k** preduruit eos **γ** (*exc.* **g**[1], eos *om.* **g**[2]**v** *et u. sp. rel.* **n**) 6 aut **m** ante **s** qui de (*uel* quide) **S**[2]**tüx**[2]**π** quidem **S**[1]**AR** quidam **moð** quodam **b** gregem **ϰ**(*exc.* j)**gnvx** grece **a** feri **Sπ** fieri **AR** conprehenduntur **SAu** comprehenduntur (-imur **q**) **R** subici **a**
II. De bub; domandis *maiusc. rubr.* **S** de bubus domandis **A** *in marg.* **sy** *rubr. in marg.* **h** De bobus domandis **b** *in marg.* **å** De bubus domandis. cap̃. II *rubr.* **m** De bubus emendis *in marg.* **o** Quo pacto educandi sũt Boues et de cura eorum in emendis domandisq; *rubr.* **l** 7 spaciosum **glpüvååø** 8 uersare **o**[1] agredi **sð** 9 angustia **SA** sed ut **a** sed (*om.* aut) **b** sed *repet. post* campus **SA** ui **SA**[1] 10 latte **A** producentur **SγakAπ** producerentur **A** (pre- **ð**) **R** liberum *om.* **ψ** liber **m** 11 arboris **ø** horrib; **l** abiacenti **ωg**[1]**sπ** obiciendi **r** se *om.* **ü**[1]**å** sese **x**[2] 12 implicent **R** impluent **c** inplicet **S**[1]**A**[1] stabula **nx**[1] 13 supraque **γ** iugerum **t** iugeri **ψ** VII **ϰ**(*exc.* **d**)**gtvx** quinque **d** 14 confingantur **b** configatur **ψ** at **A**[1] quod **α** possit **A**[1]

diem deinde, quo domituram auspiceris, bonum a tempestatibus et a religionibus matutinum eligito cannabinisque funibus 4 cornua iuuencorum ligato. sed laquei, quibus capulantur, lanatis pellibus inuoluti sint, ne tenerae frontes sub cornua laedantur. cum deinde buculos conprehenderis, perducito stabulum et ad 'stipites religato, ita ut exiguum laxamenti habeant distentque inter se aliquanto spatio, ne in conluctatione alter alteri noceat. si nimis asperi erunt, patere unum diem noctemque desaeuiant; simul atque iras contuderint, mane producantur, ita ut et a tergo conplures, qui secuntur, retinaculis eos contineant et unus cum claua salignea procedens modicis ictibus subinde inpetus eorum coerceat.

5 Sin autem placidi et quieti boues erunt, uel eodem die, quo adligaueris, ante uesperum licebit producere et docere per mille passus conposite ac sine pauore ambulare; cum domum

deniq; **ø** bouum **od^{2}gqvx^{2}y^{2}** boum **d^{1}ö** a *ante* temp- *om.* γ(*exc.* **tü^{2}**)*ante* rel- **π** 2 matutinum] tempestiuum **üx^{2}** canabinisq; (-usq; **ö**) **lzäöπ** canabisq; **cø** finibus **wå** 3 copulantur ϰ(*exc.* **ju**)ψ**bglnvxyøπ** 4 lauatis **wå** tenere frontet (-s **S^{2}**A) **S^{1}A^{1}** tenera fronte (-de **rä**) **R** 5 bucculos γ(*exc.* **n**)buccilos **ju** bubulcos **o** bubulos **c** bucolos **π** comprehenderis **R** perducito (pro- **t**) **blpstπ** perducite **SA** (pd- **c**) **R** perduc γ (*exc.* **t** produc **nü**) ad stabulum **ktπ** extra stabulum γ 6 laxamentum γϰ**p** 7 distitent **dgüx** stitent **u** -que *om.* γ(*exc.* **t**) ϰ(*exc.* **j**) aliquo **s** spacio **glpvxüyååø** conluctatione **SA**(cõlu- **w** colu- **sä**)ψω**afhjyø** colluctatione **R** coluctatum ne **å** 8 minus ψ**npq** nimius **y** assperi **S** api **s** 9 daesequeant **S^{1}** deseruiant **odnqz** deseuiat **ø** deseruant **ö** contuderint(-it **t**)γ contulerint **SA**(-it **wö^{1}**)**R** 10 mane **S** manu **AR** in anu **b** perducantur γ**lå** et *om.* **hntå** a et a **f** complures **R** secuntur **SAodntvz** sequntur **m^{1}uö** sequuntur **R** 11 salingnea(-gea **n**)**gnx** saliginea ψ si lignea **m** lignea **b** percedens **ah** precedens **k** procedes **v** 12 *uerba* modicis — produxeris *om.* **b^{1}**, *in marg. add.* **b^{2}** modicis **R** modicibus **SA**ω**af hryø** medicibus **m** modis **k^{1}** inpetus **S** impetus **AR** impeditus **b^{2}d nqü^{1}x^{1}** impectus **t** coherceat(choe- **w**)ψ**qruø** 13 Sint **c** quo alligaueris die γ die *om.* ϰ(*exc.* **ju**)**b^{2}** 14 adligaueris **fhj mopsuywø** alligaueris **SAR** uesperam **π** 15 passos **A**ψω**fh^{1}ø** composite (*uel* cõ- *uel* ɔ-) **R** conposita **SA** composita **α**

reduxeris, arte ad stipites religato, ita ne capite moueri possint, tum demum ad alligatos boues neque a posteriore parte neque a latere, sed aduersus placide et cum quadam uocis adulatione uenito, ut adcedentem consuescant aspicere, deinde nares perfricato, ut hominem discant odorari. mox etiam conuenit 6 tota tergora et tractare et respergere mero, quo familiariores bubulco fiant, uteris quoque et sub femina manum subicere, et ne ad eius modi tactum post modum pauescant et ut ricini, qui plerumque feminibus inhaerent, eximantur; idque cum fit, a latere domitor stare debet, ne calce contingi possit. post 7 haec diductis malis educito linguam totumque os et palatum sale defricato libralesque offas praesulsae adipis in gulam di-

produxeris domum **n** preduxeris (p *exp.* **S**[2]) **S**[1] produxeris **AR** pduxeris **å** produceris **g** arte **SAöπ** arcte **R** a recte **å** recte **u** ante **l** riligato **ju** ligato **sö** 2 deinde **m** ad *om.* **αmsåö** adligatos(ad l- **h**)**bflhmpuwyö** aligatos **ø** alligandos **χ**(*exc.* **ju**)**nüx**[1] neque] atq; **c** 3 ad latere **ju** 4 adcedentem (*uel* ad c-) **R** accedentem **SAγlpzäπ** accendentem **r** consuescat **cgnrvx** assuescant **l** Demum **m** perfrigato **A**[1] 5 homines **γχ** discant **γχpszäöπ** discat **SAαbflmorwyåø** etiam *om.* **p** 6 tota] ora **γ** *om.* **q** tergora *om.* **γχp** terga **r** et *om.* **sö** cractare **π** respargere **bmå** mero *om.* **ψ** familiares **npüyö** familiores **o**[1] 7 fiant bubulco **p** ueteris **χψn** ueretris **ü**[1]**x**[1] uentris **gvx**[2] uentri **tü**[2]**π** suffemina **ü** femora **gvx**[2] in manu **n** munam **x**[1] subiicere **dptüzäπ** subigere **v** subiacere **q**[1]**r** 8 et ne *scripsi:* & **SAR** ne **γsöπ** ut **l** huiusmodi **t** eiusdem **wzå** tractum **wzåø** tectum **r**[1] ricini **r**[2] riclini **SA** reclini **αbft** recliui **χüvx**[2]**y** redini **ωlmpr**[1] rediui **gnx**[1]**ø** redimi(-duni **å**)**ψ** rediuiui **π** 9 femoribus **od**[2]**gqvx**[2] semib; **y** exiteãtur **ø** idq; **S**[2] itq; **S**[1]**A** itaq; **R** ita **γ** ita ut **ö** 10 fit (sit **nv**) **γ** sint **SAR** ad latere **ju** *uerba* ne — possit *add. in marg.* **o** cale **SA**[1] possint **lyä**[1] 11 diductis **nvx** deductis **SAR** educito **tü**[2] seducito **SA** reducito **R** diducito **n** os et *sumpsi ex Pall.* : eo sed **S** eo sub **AR** eorum sub (sub eorũ **ü** sub eorum sub **n**) **γ** cum sub **bm** eius **π** 12 sole **å** defrigato **SA**[1] defricate **l** liberalesq; **h**[1]**rö** liberasq; **n** liberales(*om.* que)**ψ** praesulsae *Pall.* : in praesulsae **SA**(inp-, -e-, -e)**αψbflmtøπ** impresulse **ωjprvx**[2] inpresule **dy** impresule **qu** impressule (in- **g**) **gnüx**[1] impssulle **c** gulam *Pall.* singula **SAR** singuli **y** demittito **p** dimitte *Pall. codd. plerique*

quam nos in nostris agris sequimur. nam ubi plaustro aut
aratro iuuencum consuescimus, ex domitis bubus ualentissi-
mum eundemque placidissimum cum indomito iungimus; is
et procurrentem retrahit et cunctantem producit. si uero non 10
pigeat iugum fabricare, quo tres iungantur, per hanc machina-
tionem consequemur, ut etiam contumaces boues grauissima
opera non recusent. nam ubi piger iuuencus medius inter duos
ueteranos iungitur aratroque iniecto terra molli cogitur,
nulla est imperium respuendi facultas; siue enim efferatus pro-
silit, duorum arbitrio inhibetur, seu consistit, duobus gradien-
tibus etiam inuitus obsequitur, seu conatur decumbere, a
ualentioribus subleuatus trahitur, propter quae undique ne-
cessitate contumaciam deponit et ad patientiam laboris pau-
cissimis uerberibus perducitur.

Est etiam post domituram mollioris generis bos, qui de- 11
cumbit in sulco; eum non saeuitia, sed ratione censeo emen-

sequitur **sö** plalistro **A**[1] plastro **r** 2 bobus **ψabqö** 3 uendenque **SA**[1] eumq; **p** eum deniq; **m** eundem(*om.* que)**dy** domito **l** iniungimus **göπ** iungemus **cos** & ungimus **r** iugnimus **u** is **S** qui **γπ** *om.* **AR** 4 et *om.* **rπ** retrait **A**[1] retrahat **π** producat **π** producitur **ö**[1] 5 fabricare q (*u. sp. r.*) tres **b** iunguntur **γ**(*exc.* **t**)**l** iugantur **ø** per *addidi*: *om.* **SAR** hac machinatione **π** 6 prosequemur **a** consequitur **ö** 7 medios **a** medius modios **y** mediüs medius **r** melius **ø** 8 atroq; **S**[1]**A**[1] *uerba* aratroque — cogitur *om.* **q** inecto **mt** iniuncto **π** inuncto **ö** (*del. et incert.*)**ω** uincto **c** per harenam aut molliorem terram *Varro I 20, 2* 9 nulli **v**[1] inperium **S** efferatus **Sk**[2]**π** efferatur **AR** afferatur **sö** effera (aff- **t** -rra **g**) uis **γ** 10 *uerba* seu consistit — etiam *om.* **q**, seu consistit — obsequitur *om.* **γ**, *omissa post* trahitur *inser.* **tv** (*sed* etiam gradientibus) duabus **y** 11 inuitus **S** inbitur **A**[1] inibitur **o**[1] inhibitur **ω**(*exc.* **o**[1])**bfhjmruyøA** inhibetur **ψcdklp** pro inhibetur **a** *om.* **tvπ** 12 subleuatur **f**[1]**k** sublatus **v** detrahitur **ö** quod **zä** 13 contumatiam **hloqsø** contumantias **ö** *uerba* deponit — patientiam *om.* **s** pacientiam **Scdlnqååø** paciencíam **y** laboris *s. u. add.* **S** paucissis **a** 14 uerberis **ju** 15 enim post **z** q̃; post **ü** post iã **s** domaturã **ψs** mallioris **ah** molioris **w** melioris **γκp** bos] hoc **v** 16 cum **ωwå** hunc **z** seuiti **SA**[1] seuicia **glvxy** rationem **SA**[1]

dandum. nam qui stimulis aut ignibus aliisque tormentis id uitium eximi melius iudicant, uerae rationis ignari sunt, quoniam peruicax contumacia plerumque saeuientem fatigat; propter quod utilius est citra corporis uexationem fame potius et siti cubitorem bouem emendare, nam eum uehementius
12 adficiunt naturalia desideria quam plagae. itaque si bos decubuit, utilissimum est pedes eius sic cingulis obligari, ne aut insistere aut progredi et per hoc pasci possit; quo facto inedia et siti conpulsus deponit ignauiam. quae tamen rarissima est in pecore uernaculo, longeque omnis bos indigena melior est quam peregrinus; nam neque aquae nec pabuli nec caeli mutatione temptatur neque infestatur conditione regionis sicut ille, qui ex planis et campestribus locis in montana et aspera
13 perductus est uel ex montanis in campestria. itaque etiam, cum cogimur ex longinquo boues arcessere, curandum est, ut in similia patriis locis traducantur. item custodiendum, ne in

simul **z** aliis (*om.* que) **r** ad **aks** 2 melius eximi **pȧ** indicant **q** uindicat **c** ueri **A**[1] 3 contumatia **ωchmpqt wø** 4 *uerba* citra — utilissimum est *om.* **ȧ** citra **S** circa **AR** circha **w** uexatione **Sah** uerationem **v** *om.* **nx**[1] potius et situ potius **q** 6 adficiunt **SAfhmpswyø** adfitiunt **o** afficiunt **R** 7 sic pedes eius **ŏπ** cingulis **üvx** singulis **SA**[1]**R** angulis **n** uingulis **A** uinculis **π** *Pall.* 8 possit *post* insistere *inser.* **ωm** progredi aut stare uel pasci *Pall.* per hoc] parce **ntv** pce **güx** posci **a** passi **ŏ** 9 siti **R** sitis **SA** sitti **ȧ** sui **q** conpulsus **SAh** compulsus (*uel* cō- *uel* ɔ-) **R** compulus **π** depulsus **n** ignouia **y** que tamen rarissima **γ** quae tam arissima **S**[1] quā̃ et amarissima **S**[2] qua et amarissima **AR** que et amarissima **bd**[1]**klπ** 10 *sqq. cfr Pall. IV 11,3* indigenā **S** indigentia **ø** 11 namq; **γ** (*exc.* **v**) nec pabuli **SAψ** (*exc.* **ȧ**)**fhoprsyøπ** neque pabuli (papabuli **g**) **R** neque nec pabuli **a** ˙neque celi **γϰ** mutationem **SAψabfhjmpruyø** 12 tentatur **γψωakπ** condicione **Agxȧ** condictione **a** sicuti **ψ** 13 et ex ca- **güvx** motana **S**[1] 14 est *om.* **ψ** in campestria *om.* **ϰ**(*exc.* **j**)**nx**[1] *u. sp. r.* **ü**[1] itquæ **S** etiam *om.* **p** 15 cum **γbj**[1]**lpπ** qūm **d**[1] qum **d**[2] cui **SAR** cum co *om. u. sp. r.* **b** accersere **γ**(*exc.* **t**)**pu** arcescere **bcw** accescere **dq** acessere **ȧ** cauendum **ϰnpüx**[1] 16 similia *Schneider* (ad similia *Pall.*) : simili **SAR** similibus **γ** similis **ŏ** patrii **ŏ** patris **q**[1] traducantur **γsŏ** traducatur **R** (ra *in ras. scr.*)**S** tarducatur **A** Ita **t** ẽ ne **π**

corporatione uel statura uel uiribus inpar cum ualentiore iungatur; nam utraque res inferiori celeriter adfert exitium.

Mores huius pecudis probabiles habentur, qui sunt propi- 14
ores placidis quam concitatis, sed non inertes, qui sunt uerentes plagarum et adclamationum, sed fiducia uirium nec auditu nec uisu pauidi nec ad ingredienda flumina aut pontis formidolosi, multi cibi edaces, uerum in eo conficiendo lenti. nam hi melius concoquunt ideoque robora corporum citra maciem conseruant, qui ex commodo quam qui festinanter mandant.
sed tam uitium est bubulci pinguem quam exilem bouem red- 15
dere; habilis enim et modica corporatura pecoris operarii debet esse neruisque et musculis robusta, non adipibus obesa, ut nec sui tergoris mole nec labore operis degrauetur. quoniam quae sequenda sunt in emendis domandisque bubus tradidimus, tutelam eorum praecipiemus.

comporatione **h**[1] uiridibus **S**[1]**A**[1] impar **SR** iugatur **S**[1]**A** *om.* **å** 2 inferiori **Skπ** inferiore **AR** celiter **a** adfert **SAfhjmopqsuwy** affert **R** exitum **clr**

3 puiles **S** quia **k** propiores **dkptüvxå** propriores **SR** propries **A**[1] priores **ω** *om.* **c** 4 inhertes **amrtöø** inherces **s** 5 plagare **m** adclamationum **SAαψ**(-elemano- **å**)**ωdfjlpuyø** (-em) **r** acclamationum(acl- **tü**[2])**γbcπ** addomationum **q** ad declamationem **m** sed et **c** virum **t** audita **a** aditu **q** 6 ab ingrediamda **n** ab ingredi **r** aggredienda **a** ut **SA**[1] formidolosis **ω** frõdosi **å** 7 ciui **A**[1] confitiendo **mq** lenti *om. u. sp.* *r* **b**[1] nam hi melius *om.* **ö**[1] 8 hii **S** hij **ln** ij **bt** conquocunt **o**[1] concoquit **k** concutiunt **s** coquuunt **lå** corpora **l** circa **n** cura **å** matiem **noqw** matrem **ls** 9 ex commodo **Sdlπ** ex(& **å**)commoda **AR** ex comedunt (cõm- **n**) **γ** mandunt **γx**(*exc.* **ju**)**lπ** 10 tamen **d**[1]**åö** uitium est (est *om.* **n**)**γb**[2]**kπ** uitius ex **SAacfhjmo**[2] (nit- **o**[1])**pqruyöø** in tuis ex **d** uitius est **b**[1]**l** uirius (-rus **å**)ex(& **å**)**ψ** ex (*om.* uitius *u. sp. r.*)**s** ex hilem **o** reddere bouem **b** 11 etiam et **γx**(*exc.* **j**) et *om.* **p** operari **cnå** *om.* **ø** 12 neruiq; **h** ueriusq; **d**[1]**gz** uiribusq; **nüx**[1] utriusq; **å** muscolis **ø** *uerba* robusta non adipibus *om.* **p** obes (b *in* v *mut. m. alia*) aut **S** obeso ut **n** 13 molle **ψ** ne **h** operis *om.* **nü** De curandis bubus in marg. **w** *rubr. in marg.* **fz** De cura et cibariius boum *rubr.* **t**

14 quõ **SA** qm̃ **kl** quom **x**(*exc.* **c**)**fhmops wyø** cum **γabczååöπ** Quẽ **r** bobus **bnqåö** 15 precipiamus **ω**(per- **ö**)**aπ** precipimus **bl** precepimus **m**

De cura et cibariis eorum

3 Boues calore sub dio, frigoribus intra tectum manere oportet. itaque hibernae stabulationi eorum praeparanda sunt stramenta, quae mense Augusto intra dies triginta sublatae messis praecisa in aceruum extrui debent. horum desectio cum pecori tum agro est utilis: liberantur arua sentibus, qui aestiuo tempore per Caniculae ortum recisi plerumque radicitus intereunt, et stramenta pecori subiecta plurimum stercoris efficiunt.

Haec cum ita curauerimus, tum et omne genus pabuli praeparabimus dabimusque operam, ne penuria cibi macie-
2 scat pecus. boues autem recte pascendi non una ratio est. nam si ubertas regionis uiride pabulum subministrat, nemo dubitat, quin id genus cibi ceteris praeponendum sit; quod tamen nisi riguis aut roscidis locis non contingit. itaque in his ipsis uel maximum commodum est, quod sufficit una opera

III. De curandis bubus *maiusc. rubr.* **S** *in marg.* **oswy** *rubr. in marg.* **hz** De curandis bobus **b** De curandis boues(? bubus A) *mai. rubr.* **A**[1] De bubus domandis c. II **g** De cura bouum *rubr.* **l** Cura et cibaria bouum *in marg.* **ø** De cura & cibariis eorum **q** *maiusc.* **d** *add.* Cap̃. III *rubr.* **m** De Boum cura: & cibariis. Caput. III. **π** dio **S** diu **A**[1] diuo **R** cliuo **bwzø** oliuo **å** 2 optet **n** hibernae **SA**[1] hiberna **R** hyberna **cdqtü** stabulationi *ed. Ald.*: stabulatione **p**[2] stabulati **S** stabulatio **A**(-cio **b**)**R** stabula **t** 3 est **gknvx** XXX **γ**(*exc.* **n** XXX[a] **ü**) **ϰk** 4 messis **γah**[2]**kpπ** mensis **SAR** precisa **γkp**[2]**π** precisas **SAR** precreus **l** acerbum **t** 5 cum] tum **ψab**[2]**π** est **b**[1] aruo **b** utilius **c** utili **v** 6 questiuo **S** quæstiuo **A**[1] qextiuo **du** pre **ϰ**(*exc.* **j**) 7 radicib; **s** interierint **k** stramenta *Ursinus:* stramentis **SAR** pecori *Ursinus:* pecoris **SAR** pecora **bmntüx**[1] subiectis **γ** subiecti **π** 8 officiunt **ψ**

9 hoc **l** cum] enim **clwz** *om.* **å** carauerimus **S**[1]**A**[1] caruerimus **S**[2] curuauerimus **å** omnem **S** 10 preparauimus **S** reparabimus **l** prebebimus **ψ** penubia ciui **S**[1] sibi **ø** maciescat **SAafhjmoprsuwyø** macrescat **γ**(*exc.* **tü**[2])**ϰ**(*exc.* **ju**)**ψ**(*exc.* **w**)**bklöπ** macescat **tü**[2] 11 peus **S**[1] peius **A** bouem **l** rõ amplius ẽ **t** est rõ **z** est *om.* **å** 12 sumministrat **SAküπ** 13 dubitet **g** qui in **S** quid **jqu** qđ **p** ciui **S**[1] cibis **m** est sit **a** quod si tamen **m** 14 nisi in **γ** (nisi uiridis **n**) si in **R** si **S** sirisi **A**[1] in **π** riguus **S**[1]**A**[1] (si irriguis A) ac **bm** rosidis **nåøπ** 15 iis **γ** (*exc.* **n**)**π** hijs **aln** dipsis **A**[1] locis uel **å** opera *om.* **å**

duobus iugis, quae eodem die alterna temporum uice uel arant
uel pascuntur. siccioribus agris ad praesepia boues alendi 3
sunt, quibus pro conditione regionum cibi praebentur, eosque
nemo dubitat quin optimi sint uicia in fascem ligata et cicer-
cula itemque pratense faenum. minus commode tuemur ar-
menta paleis, quae ubique et quibusdam regionibus solae prae-
sidio sunt. eae probantur maxime ex milio, tum ex hordeo,
mox etiam ex tritico, sed iumentis iusta operum reddentibus
hordeum praeter has praebetur.

Bubus autem pro temporibus anni pabula dispensantur. 4
Ianuario mense singulis fresi et aqua macerati erui quaternos
sextarios mixtos paleis dare conuenit uel lupini macerati modi-
os uel cicerculae maceratae semodios et super haec adfatim
paleas. licet etiam, si leguminum inopia est, eluta et siccata
uinacia, quae de lora eximuntur, cum paleis miscere, nec du- 5

2 pascantur **S** 3 prę **dq** condicione **Agüx** condictione **ab** conductione **r** regionis **nö** 4 nemoq; eos **bm** sint **Sbkn pvxπ** sunt **AR** uicia **γbcdfhkpy** uitia **SAψωajlmqruσπ** fasce **cdqü** falce **n** faxem **r** illigata **γϰ**(*exc.* **ju** inl- **q**) circũlata **ψ** curecula **a** cicerula **qt**¹ circula **å** 5 pretense **tå** pratensem **r** patrem se **n** *uerba* faenum — ubique et *om.* **c** minũ **SA** minimũ **A**¹ armenta **Sk**² armento **AR** armentum **gnvxπ** 6 palei que **s** paleisq; que **wå** paleis(*om.* que)**nüx**¹ 7 eae **S** ee **gtvx** ea **AR** et **nüπ** maxime *om.* **ψ** melio **g**¹ multo **l** hordeo **S**²**Aψ**(*exc.* **å**) **abfhjo**²**u** ordeo **R** ordio **S**¹ 8 iuxta **ϰ**(*exc.* **d**)**ωflmrtvπ** iustam **b** operam **ωbk**¹**π** opera **z** redentibus **rös** 9 hordeum **SAψ**(*exc.* **å**)**abfhjmoprys** ordeum **R** propter **ω** 10 bobus **bnqüzåö** pabulo **ω** dissipantur **S**¹
IIII. Cibaria boum *maiusc. rubr.* **SA** *rubr. in marg.* **fhz** *in marg.* **qsåö** Cibaria bouũ *in marg.* **ow** *cfr XI 2,99 sqq.* 11 singulis **Aα**(*exc.* **h**¹) **tü**² singuli si **S** fabe **γ** (*exc.* **tü**²) *om.* **R** fresse **γ** (fresę **ü**) frese **k** erui *om.* **m** 13 uel *ante* cic- *om.* **gnüx** cicerule **v** circule **å** semimodios **å** hoc **l** adfatim **Afhjlmopuwyös** affatim **Sγϰ**(*exc.* **ju**)**ψ**(*exc.* **w**)**bkrsπ** affati in **a** 14 paleas **Scπ** paleis **AR** etiam] autem **ωπ** si **SAl** sit(*post* leguminum *pos.* **zå**)**R** sic **n** si sit **t** teguminum **A**¹ liguminum **å** inopa **A**¹ est **S** et **AR** eluta **γ**(*exc.* **x**¹) elata **SAR** clara **l** et] ac **b** 15 uinacia **SA αbfjlnprüwå** uinatia **moyzåsπ** uinaria **sö** uinacea **γ**(*exc.* **nü**)**ϰ**(*exc.* **j**) qua **S**¹ de lora **R** dolore **SAψ** *om.* **ωπ** dubium est **γ**

bium quin ea longe melius cum suis folliculis, ante quam eluantur, praeberi possint, nam et cibi et uini uires habent nitidumque et hilare et corpulentum pecus faciunt. si grano abstinemus, frondis aridae corbis pabulatorius modiorum uiginti sufficit uel foeni pondo triginta uel sine modo uiridis laurea iligneaque frondes, et his, si regionis uis permittit, glans adicitur, quae nisi ad satietatem datur, scabiem parit. potest etiam, si prouentus uilitatem facit, semodius fabae fresae prae-
6 beri. mense Februario plerumque eadem sunt cibaria, Martio et Aprili debet ad foeni pondus adici, qua terra proscinditur; sat erit autem pondo quadragena singulis dari. ab Idibus tamen mensis Aprilis usque in Idus Iunias uiride pabulum

post melius *sequ. in* **s** *ex lib. V huc translata uerba* 11,9 & duobus *e. q. s. usque ad* 12,4 proximis   foliculis **ψ**   eleuantur (elle- **ä**) **ψacds**   2 possunt **x**(*exc.* **j**)**ψ**   & uini & cibi **ä**   ciui **S**   3 hylare **lnwyz** ilare **ö** hilari **ä**   4 pabulatorius **tüx**[1] pabulatoribus **SAR** pabulatorum **zä** paleatoribus **p** *cfr* corbem pabulatorium *XI 2,99* **SAR**   uiginti **SAkoüö** XX **R** XX[ti] **ä**   5 pondo **tzπ** pondus **n** pon **gvüx** p. **SAR** p **ö** per **b** *om.* **ah**[2]**k**   triginta **ö** XXX **SAR** XXX[ta] **k**   sine modo uiridis **S** sine modo uiris **l** sino modo uiris **A**(*uel* si nomodo; uirii **a**)**αm** si non modo(*uel* nõ mõ)uiris(uitis **ω** iuris **dπ**)**R** sunt modo uiris **b** si non inueneris **γ**   6 iligneaq; (i *in ras. scr.*) **S**[2] et ligneaq; *ante ras. ut uid.* **S**[1] et lignea quae **A** (*uel* que *uel* q;) **R** et salignea **γ**   fronde **γ**   et is **k** et hijs **l** & (*om.* his) **s** sed his (hijs **n** ijs **tü**) **γ** *om.* **b**   regiones **p** re- gionib; **r** regio **dl**   uis(ius **gn**)**γ** *om.* **SAR**   permittit **SAzö** permittat **R** pmutat **c** promittat **t**   gla(gl **ä**; *u. sp. r.*)**zä** gla . . s **w**[1] adiicitur (*uel* -ij- *uel* -ji-) **γ**(*exc.* **n**)**dlpzäπ** addicitur **u** adducitur **q**   7 ad] uel **o**   sacietatem **Sψ**(*exc.* **z**)**abcdhlntüvyö**   8 prouentus **Sγ** pro uentu **A** prouentu **R**   uilitatem **R** uilitem **SA** utilitatem **ψafp**   semodios **qä**   faue **A**   fresse **γ**(*exc.* **ü**)**ωä**[1]   9 cibaria sunt **ψπ**   marcio **pqo**   10 et **ntπ** *om.* **SAR** apri **v**   debet] de **c** debe (*u. sp. r.*) **ä** *om.* **ä**   ad *om.* **nt** pondus feni **n**   adiici **dlüπ** aditi **s** addici **o**   quia **γπ** proscindunt **ψ**   11 autem erit **γψ**   quadragenas **S** quatragena **owzö** quę dragena **m** XL[ma] **t**   in singulis **S**   dare **s**[1]**ä** ab idus **gsö** ab iδ **nx** ab id. **o** ab id' **o** od id **b**   12 tantum **gnvx** *om.* **l**   mensis *om.* **γ**   aprił **n** apri . **y** *om.* **ψ**   id **gopxy** id' **qwo** id. **abfhmz** idibus **r**   iuñ **gx** iunij **n** Ianuarias **d**[2] ianuarii **b** ianuar̃ **cq** ianua. **m**

recte secatur; potest etiam in Kalendas Iulias frigidioribus locis
idem praestari. a quo tempore in Kalendas Nouembris tota
aestate et deinde autumno satientur fronde, quae tamen non
ante est utilis, quam cum maturuit uel imbribus uel adsiduis
roribus, probaturque maxime ulmea, post fraxinea et ab hoc
populnea; ultimae sunt ilignea et quernea et laurea, sed eae 7
post aestatem necessariae deficientibus ceteris. possunt etiam
folia ficulnea probe dari, si sit ea copia aut stringere arbores
expediat; ilignea tamen uel melior est quernea, sed eius gene-
ris, quod spinas non habet, nam id quidem ut iuniperus respui-
tur a pecore propter aculeos. Nouembri mense ac Decembri 8
per sementem quantum adpetit bos, tantum praebendum est,
plerumque tamen sufficiunt singulis modi glandis et paleae ad
satietatem datae uel lupini macerati modi uel erui aqua con-

seccatur **š** seratur **s** etiam] enim **γκπ** kalendas **A** kaleñ **n** kalen. **π** kal **bg** kl's **ø** *klł* **u** *kł* **SR** kl' **lowxyä** kl. **fm** klis **å**; *item fere u. sequ.* iullias **ö** iulijs **b** iuł **pq** iul. **m** frigioribus **n** frigoribus **äö**[1] 2 prestari idem **zä** tẽpr **S** nouembris **Adlgzå** nouembrias **v** nouembri **hπ** nouembrium **r** nouem̃br **S**(*uel* -br.)**R** nouenb. **m** noũbr **w** 3 et *om.* **ω** sacientur **cdglnüw** santientur **n** 4 ante *om.* **p** nõ ẽ (*u. sp. r.*) est utilis **ju** non est ante utilis **ø**[1] cum *om.* **S**[1] maturuit **AR** maturauit **S** maturuerit **κ**(matu *u. sp. r.* **ju**)**ψ**(*exc.* **w**)**π** matuerit **t**[1] inbribus **S** himbribus **gx** hymbribus **o**[1] adsiduis **SAfjuø** assiduis **R** 5 probatur (*om.* que) **π** uel mea **Awå** (in ea **å**) ulma **n** ulmen **ö** fraxine **Awå** fraxinee **α** ad **ø** ob **κ**(*exc.* **j**) hac **γπ** 6 populea **γ**(*exc.* **t**)**ø** de populnea **zä** ultima sunt **κpπ** ultima est **γ** ilignea **S**[1]**R** inlignea **S**[1]**A** illignea **š** iliginea **å** ulignea **r** lignea **a** querna **dgmnvxö** eae *scripsi:* ae **S** e **A** *om.* **R** 7 etiam *om.* **å** etiam & **π** 8 *uerba* ficulnea — Nam id quod *om.* **ö**[1], *in marg. add.* **ö**[2] ficulnea folia **mš** ppe **S**[1] si sit ea **π** sit ea **SAψ** si ea **R** si erit **γ** 9 -i lignea **A** illignea **š** querna **γ** 10 id quidem ut *scripsi:* id qđ **SA** (*uel* quod) **R** q **π** iuniperus **R** erius **S** imperius **Awå** iuniperum **κ**(*exc.* **q**; -rũ|rus **c**)**ωp** iuniperis **f** iuniperiis **m** spernitur (st- **ö**) **ω** 11 pp **ö** 12 semetem **SA** adpetit **SAhjmoyø** appetit **R** apetit **ö** tantum *om.* **a**[1] 13 singuli **γ** modi **SA**[1]**å** modii **R** ac **d** uel **nü** 14 societatem **Sabcjlmnqüvyø** societatem **å** siccitatem **u** dare **ψ** modi **SA**[1] modii **R** consparsis **S**[1]**Aψ** conspersi **γmπ**

sparsi sextarii septem permixti paleis uel cicerculae similiter consparsae sextarii duodecim mixti paleis uel singulis modi uinaceorum, si his, ut supra dixi, large paleae adiciantur, uel, si nil horum est, per se foeni pondo quadraginta.

Vitia boum et medicinae

4 Sed non proderit cibo satiari pecora, nisi omnis adhibetur diligentia, ut salubri sint corpore uiresque conseruent, quae utraque custodiuntur large dato per triduum medicamento, quod conponitur pari pondere tritis capparis foliis ac mirti siluestris cupressique et cum aqua nocte una sub dio habetur, idque quater anno fieri debet ultimis temporibus ueris, aesta-
2 tis, autumni, hiemis. saepe etiam languor ac nausea discutitur, si integrum gallinaceum crudum ouum ieiuni faucibus inseras

setarii **S**¹ VII **γκ**(*exc.* **d**)**zπ** *uerba* uel cicerculae — paleis *om.* **nüz** ei cercule **A** 2 consperse **ωgrvxπ** consparsi **ju** sectarii **S**¹ duodecim **SAdgö** XII **R** XXII **u**¹ mixta **ct** *om.* **å** singulis **SAψ** singuli **R** modi **SA** modii **R** 3 uineaceorum **my** si] sed **ω** hiis **a** iis(hijs **n**)**γpπ** *om.* **l** adiiciantur(*uel* -ij- *uel* -ji-)**lprtüzåπ** aditiantur **qö** addiciantur **du** 4 nil **S**²**AR** ni **S**¹ nihil **γκ** quatraginta **wz** XL **Sγκ** XXXX **k**

Vitia (-cia **dg**) boum (bouum **t**) et medicine (*add.* earum **g**) **gq** *rubr.* **t** *maiusc.* **d** medicine pecudū *in marg.* **ø** Eorum custodia a nocuis *rubr. marg.* **z** De Vitiis boum: & medicinis. Caput. IIII. **π** *cap.* 4 *et* 5,1 *usus est Veg. IV* 2, 6 *et* 8—13 5 cibo **t** cibos **S** cibus **AR** cibis **γ** (*exc.* **t**) **ckπ** saciari **cqüvååø** omni **kπ** adhibetur **S**¹**gnvx** adhibeatur **S**²**tü** adiuuetur **AR** adiuuentur **ωπ** 6 conseruet **bm** 7 utraq; **γk**²**π** utroq; **SAR** uero **d** *a* large dato *Columellam exscribere incipit* **M** *praemissis uerbis* (V)t boues salubre⁸ sint corpore uiresq; his custodiantur trduum (i *s.* rd) **M** 8 quod **γk**²**πM** quo **SAR** componitur **R** tritis *scripsi*] triti **M** tristis **SAR** tristris **c** cristis **ω** tristisq; **t** capparis folia (foliis *scripsi*; folii *Veg. om.* ac) ac mirti siluestris **M** (*Veg.*) *om.* **SAR** lupini **ah**² κάππαρις σὺν ἐλαίας ἤτοι μυρσίνης φύλλοις, ἀγρίας μέντοι, ἔτι δὲ κηκὶς κυπαρισσίνη *Hipp. Par.* 917 9 cupēssiq; (u *in* i *mut.*) **M** crupessiq; **u** cupressi (*om.* q;) **cå** *x* trup essi **d**² cupressisq; **m** dio **SA**(edio **h**¹)**αωdfjuw yåø** diuo **RM** *Veg.* die **l** subtrahentur **z** sub (*u. sp. r.*) hētur **å** 10 id **γκ**(*exc.* **ju**) quater in anno **M** *Veg.* 11 autunni (p *s.* un) **M** hyemis **dknoqstüzπ** hiemi **å** semper **γκ** (sēpe **ju**) **π** languor **SAmp** langor **RM** langior **n** longior **y** largior **c** et **γκakπ** aut **l** nausea **R** *Veg.* nausia **M** neusea **SA** nasea **ψa** nusea **ø** discutiuntur **zå** 12 inter **wzå** gallinatium **M** ieiunus (*alt.* u *in* i *mut.*) **M** ieiunis **π**

ac postero die spicas ulpici uel alii cum uino conteras et nari-
bus infundas. neque haec tantum remedia salubritatem faci-
unt: multi largo sale miscent pabula, quidam marrubium de-
terunt cum oleo et uino, quidam porri fibras, alii grana turis,
alii Sabinam herbam rutamque pinsitam mero diluunt eaque
medicamina potanda praebent, multi caulibus uitis albae et 3
ualuulis albis bubus medentur, non nulli pellem serpentis
obtritam cum uino miscent. est etiam remedio cum dulci uino
tritum serpullum, est concisa et in aqua macerata scilla. quae
omnes praedictae potiones trium heminarum singulis diebus
per triduum datae aluom purgant depulsisque uitiis recreant
uires. maxime tamen habetur salutaris amurga, si tantundem 4

ac S²κglpvxπM at αψωbmrtyθA ad S¹A¹ ast å et nü spicas (-is ŏ) ulpici (-pei l ulcipi q uelpici å ulpio r) R spica sulpici A spica-suppici S spicas ulpci (i s. pc) M allii fgjmprxyπ allei M alei cln uno S¹Aŏ et naribus tM et in naribus SAR 2 fatiunt M 3 multi γk²πM multo SAR large q¹ miscetur(-ĕ-ŏ) pŏ miscet c pabulo κ marrubium SAακ(*exc.* c)bflsvyåπM *Veg.* matrubium r marrubrium n marubium γ(*exc.* nv)cmopŏθ in irru-bium ψ deterunt SM (*cfr* tritum *Veg.*) dederunt AR 4 con M genera gnvx thuris ωkpt turis å 5 sauinam SM rutamq; (rutam *Veg.*) pinsitam M putamq; uinitã k putãq; uino tam t putaq; uinitam SA putaq; uini (uinil h¹) tam κabfhlmpryθ putaq; uini cum ψπ putaq; (putatq; ŏ) uini (iuni s umi ŏ) mero tam ω putaq; uinilam(inulam üx²)γ(*exc.* t) diligunt M 6 medicamenta γκπ uitibus SA aluę S 7 ualuulis t ualbulis SA balbulis (-as r) R babulis g bauolis M albis *om.* M bobus abå 8 obtritam γpπM obritam SAR oblitam c obrutam åŏ tum a con M miscente A est SγM sed AR 9 serpullum SAafhjpuyθ serpulum ψ serpu|yllum o serpyllum tx serpillum RM serpilum ŏ est SAtM et R et *ante* in *om.* ω scilla SAgkrtvŏM stilla y stila å scylla R stylla κ(*exc.* c)p sylla åθ quae *om.* M 10 omnis SAŏ rationes a eminarum (emma- m) bcdmr geminarum Awåŏ gheminarum os diebus] po-tionibus M 11 aluom fhjosuyθA albom A¹ aluum S²RM album S¹ alueum a aliũ l purgatur ŏ¹ *om.* h¹ repulsisq; γ(*exc.* t)κπ depulsiq; aå¹å uiciis mpwŏ uitis q recreat ω 12 tamen *om.* g amurca γ(*exc.* t)bosπ *Veg.* amuca M tantumdem q tantũdem dhpuvwxy tantudem g tantunden M

aquae misceas et ea pecus insuescat; quae protinus dari non potest, sed primo cibi adsperguntur, deinde exigua portione medicatur aqua, mox pari mensura mixta datur ad satietatem.

5 Nullo autem tempore et minime aestate utilius est boues in cursum concitari, nam ea res aut aluum mouet aut frequenter febrem. cauendum quoque est, ne ad praesepia sus aut gallina perrepat, nam haec quod desidet inmixtum pabulo bubus adfert necem.

Sus aegra pestilentiam facere ualet. quae cum in gregem incidit, confestim mutandus est status caeli et mutanda regio est, et in pluris partis distributo pecore longinquae regiones

misceatur M insuescat kM consuescat *Veg.* insuescas SAR et ea pecus *om.* a non *om.* M 2 cibum d cibo q[1] sibi g asperguntur γ(*exc.* gx[2])πM *Veg.* adspergunt SAå aspergunt R deinde πM *Veg.* de SAR et γ (*exc.* gx[2]) 3 medicantur gnvx aque nüx[1] *om.* h[1] ad] a M sacietatem (soc- å) clnqtyååM si&atẽ S saturitatem üπ *Veg.*(*exc. P*) 4 et minime *om.* å minime (minine M, *sed postea corr.*)γd[2]pπM minima SAR utile M est *om.* wåå 5 citari q[1] cũ|citari M aut SAαblsyåø *Veg.* acit R acuit z *om.* M aluom y alium alwå aluũ aliũ oø auum (l *s.* au) M mouet aut α(*exc.* h[1])M meta ut SAR met aut l meta et ct meti ut π frequenter febrem *scripsi:* frequenter rzå frequenter accidit c frequens *sequ. u. sp.* h frequens ak frequen *sequ. uac. sp.* SA (*uel* -ẽ) R frequen: m *om. u. sp. rel.* π frequentissime f febrem M 6 est *om.* v at S[1]A[1] sus γM sua SAR aut *om.* ω 7 galina wåö prorepat wå preparat v prepat q haec Sf hęc A(*uel* hec)αx (*exc.* c)ωpry hoc γψbclmøπ ea res hec (ea res *exp.*) M desidet M desidit SAR desedit å decidit γacπ degidit h inmixtum SAfjnquåø in mixtum acghkly immixtum RM papulo S[1] paubulo c 8 bubus SAhkoprsyzπM bobus R adfert SAfhjmopqsuwyøM affert R

De curandis suibus b *in marg.* oqs Vbi gregibus pestilẽtia ingruit: quae remedia adhibẽda sunt. Ca. V. π 9 sus güvxø sues bdklmqö Suaes SApsy sua es(est å)ψfh[1]joruø sua ex ah[2] sub n Sve π Si lues t Oves c [ ]os M (*litt. init. non depicta*) erga å egre c pestilentiam StM pestilentia AR pestilenti γ (*exc.* t) *uerba* facere — confestim *om.* y facere S[2]M face S[1]AR fauce γ(*exc.* t[2], t[1] *incert.*) ualce å gregem bd[1]πM grege SAR 10 confessim h[1] *om.* k mutandus Sd[2]πM mutatus AR celi status γx(*exc.* ju)π et mutanda regio est M *om.* SAR 11 impluris nor plures kq *om.* M partes bkpqπM longiq; ω regionis q

[redacted]

petendae sunt, atque ita segregandi sanis morbidi, ne quis interueniat, qui contagione ceteros labefactet. itaque cum able- 2 gabuntur, in ea loca perducendi erunt, quibus nullum inpascitur pecus, ne aduentu suo etiam illi tabem adferant. euincendi sunt autem quamuis pestiferi morbi et exquisitis remediis propulsandi. tunc panacis et erungii radices faeniculi seminibus miscendae et cum fricti ac moliti tritici farina candenti aqua conspargendae, eoque medicamine saliuandum aegrotum pecus. tum paribus casiae murraeque et turis ponderibus ac 3 tantundem sanguinis marinae testudinis miscetur potio cum uini ueteris sextariis tribus et ita per nares infunditur. sed

ita *om.* **a** segreganda **d**[1] a sanis **dπ** ab(b *exp.*)sanis **M** quis *om.* **M** 2 exteros **s** labefactet **S**[2]**γpM** labefaciet **SAαϰbflmrye**[1] labefaciat(-tiat **ŏ**)**ψωe**[2]**π** Atq; **M** ablegabuntur **SAϰflopeeπM** allegabuntur **abgknrtx**[2]**åă** adlegabuntur **hmwy** alligabuntur **zŏ** allabuntur **ü** allegantur **v** 3 perducēdi **M** perducenda **SAR** sunt **γc** s̄t|erunt **q** inpascitur **SAϰ**(*exc.* **c**)**n** impascitur **R** pascitur **M** *Veg.* 4 illis **πM** talem **lq** adferant **SAfhjmopqsuyeM** afferant **R** *cap. 5 a uerbis* euincendi sunt *usque ad finem si singula exscripsit Pelagonius* 21 *et* 22 (*cfr etiam Veg. IV 3, 6 sqq.*); *uersio Graeca exstat Hipp. Berol. I 24, IV* 12 *et Par.* 54 euinciendi **a** euicendi **gwz** euiscebi **å** 5 autem sunt **a** morboi (o *exp.*)**M** morbo **l** 6 [ ]un **M** tum̄ **ŏ** sunt *Pel.* panatis **γ** (*exc.* **ü**)**cd**[2]**lqrå** pannatis **ŏ** ponatis **d**[1]**wz** penatis **ă** panici **M** *πανακείας Hipp.* et *om.* **M** u⁊ **ă** erungii **S** ereungii **ωπ** aere ungii **A** (nugii **ntüx**[1] migii **y** iungi **rză** ungi **bc**)**R** acre ungii (-gi **å**) **lwå** seringi **M** eryngis *Pel.* *ἠρυγγίου Hipp.* 7 pascendę **A**[1] con **M** fricti **SM** *Pel.* defruti **AR** defurti **h**[1] defructi **ă** defuti **k** defracti **s** atq; **ψ** ẹt **o**[1] moli(molli **nü**)**γ** molliti **z** candenti aqua **M***Pel.* candentiaque **S** candentia quae **A** (*uel* que *uel* q;)**R** cadentia que **ă** candenti aque **γ** candentiq; aqua **π** 8 conspergende **γ**(*exc.* **t**)**jpsuyŏπ** conspargenda *Pel.* eoq; *om.* **A**[1] saluiandum **dy** saluandum **γc** *Pel.* saluia(saliua **wă**)dum **ψ** saliuā dum **ŏ** saliuam dum **M** egrum **M** *Pel.* 9 potus **ϰ** tunc **M** cassie **ψωM** *Pel.* casye **t** casee **k** *κασίας Hipp.* murręq; **SAach**[2]**mno**[2]**e** mirreq; **bdklpqr** mirrheq;(my- **üxπ**)**γπ** myrreque *Pel.* mureq; **h**[1]**juy** muireq; **o**[1] muireaeq; **f** mirre(*om.* que; mu- **w**)**ψ** myrtiq; **ŏ** myrthiq; **s** mura(r *ss.*) eque **M** *σμύρνης Hipp.* turris **S**[1]**ŏ** thuris **bcklopqstπ** 10 tantumdem **h** tm̄dem **gw** tantūdem **boy** tantū **p** maxime **pq** testundis **A**[1] testudine **e** 11 ueteriis **zŏ** sestariis **S**[1]

ipsum medicamentum ponderis sescunciae diuisum portione aequa per triduum cum uino dedisse sat erit. praesens etiam remedium cognouimus radiculae, quam pastores consiliginem uocant; ea Marsis montibus plurima nascitur omnique pecori maxime est salutaris. laeua manu effoditur ante solis ortum;
4 sic enim lecta maiorem uim creditur habere. usus eius traditur talis: aenea fibula pars auriculae latissima circumscribitur, ita ut manante sanguine tamquam O litterae ductus appareat. hoc et intrinsecus et ex superiore parte auriculae cum factum est, media pars descripti orbiculi eadem fibula transuitur et facto foramini praedicta radicula inseritur; quam cum recens plaga conprehendit, ita continet, ut elabi non possit. in eam deinde auriculam omnis uis morbi pestilensque uirus elicitur, donec ea pars, quae fibula circumscripta est, demortua excidat
5 et minimae partis iactura caput conseruetur. Cornelius Celsus

ponderibus **A**[1] sescuncciȩ **S** ses cum cie **M** sescuntiae *Pel.* sexunciæ **A** sexuncie (*uel* sex uncie; -tie **mpqδ**) **R** sex unci **r** potione **h**[1]**o** 2 aqua **ls** tridum(*alt.* u *ss.*)**M** uno **M** 3 remedium &̃ **ωπ** ridicule **d** 4 ea in marsis **γ**(ea *post* marsis **g**) eam marsis **cq** eã arsis **M** ea inarsis **l** *παρὰ Μαυρουσίοις Hipp. Par.* 54 peccori maxine **M** 5 manu haec foditur *Pel.* hortum **M** 6 uin **M** abere **S**[1] *om.* **p** 7 talis traditur **n** tradere talis **g** talis *om.* **h**[1] fibula *in ras.* **S** sibula **p** auricula **AR**(*exc.* **γπ**) circunscribitur **akvπ** circumspicitur **r** 8 manente **ψblmn**[1]**s** mante **s** ·o· littere ductus **M** *Pel.* o littere ductum **SAtü**[2] olitte reductum **bfmorsw** olicte (oliete **ah**) reductum **αxls** olicte remedium reductum **p** olute reductum **zä** olite reductum **äδπ** elictu reductim(-um **n**)**γ**(*exc.* **tü**[2], **ü**[1] *dub.*) 9 et] est **ns** et *ante* ex *om.* **l** ex] a **M** *om.* **m** superiori **xM** *Pel.* parte *om.* **b** tum **g** facta **p** 10 oruiculi **S**[1] transsuitur **Aadhjpq uwys** 11 formamini **A** foramine **gsδM***Pel.* foramina **m** *εἰς τὴν αὐτὴν ὀπὴν Hipp.* radicula *bis* **s** *om.* **δ**[1] 12 conprehendit **SAus** comprehendit **M** (*uel* cõ-) **R** comprehendat **δ** ita] eam **nüx**[1] ip̃a *Pel.* elabi **γM***Pel.*ea labi **SAR** ea(*om.* labi)**s** *πρὸς τὸ μὴ ἐκπεσεῖν αὐτὴν Hipp.* ·eadem inde per *Pel.* *κἀκεῖθεν διὰ Hipp.* 13 uis] uiris **s** pestilentiaeque *Pel.* uirum **ω** eligitur **S** efficitur **A**[1] elicit **cdq** dicitur **u** 14 ea **M***Pel.* *om.* **SAR** circumscriptũ **S** est *om.* **M** excedat **d** excidit **π** 15 *uerba* et — conseruetur *om.* **M** *Pel. Hipp.* conseruatur **AR**

etiam uisci folia cum uino trita per nares infundere iubet; haec facienda, si gregatim pecora laborant, illa deinceps, si singula.

Cruditatis signa sunt crebri ructus ac uentris sonitus, 6 **Vitia boum et medicinae**
fastidia cibi, neruorum intentio, hebetes oculi, propter quae bos neque ruminat neque lingua se deterget. remedio erunt aquae calidae duo congi et mox triginta brassicae modicae caules cocti et ex aceto dati, sed uno die abstinendum est alio cibo. quidam clausum intra tectum continent, ne pasci pos- 2
sit. tum lentisci oleastrique cacuminum pondo quattuor et libram mellis una trita permiscent aquae congio, quae nocte una sub dio habent atque ita faucibus infundunt. deinde interposita hora macerati erui quattuor libras obiciunt aliaque

uisti **ay** fisci **n** eius *Pel.lect.Polit.*(*in marg.* ip̄ius) *τῆς αὐτῆς βοτάνης Hipp.* etiam per **γ** infundi *Pel.* *ἐγχέειν Hipp.* docet **γ** debet **ju** 2 segregatim **S¹ψp***Pel.* peccora **M** si *om* **åM**
V. Vitia bouum (boum **A**) et medicinae *rubr. maiusc.* **SA** Vitia boum (bouum **qsw**) et medicine **b** *in marg.* **oqswyå** *rubr. in marg.* **fh** Cruditatis cura *in marg.* **t** Quod remedium adhibetur boui cruditate laboranti. Caput. VI. **π** uitia bouum et medicine *sine interuallo textui inser.* **M** *capp. 6—8 ueterum more hic illic uarians exscr. Vegetius IV 4 et 5*
3 crudilitatis **A¹** crudelitatis **ψ** cruditas **r** uentri **Aψωaf hjpruye** 4 ciui **S¹** sibi **e** nemorum **ψ** intensio **h²k** intencio **c** intentico **u** habete soculi **A** 5 ligua **gπ** *om.* **l** sed **A** detergit **cnt²** detergat **zå** terget **g** remedia **l** in remedio **ω** R(*?, postea exp.*)Remedio **M** 6 calidae *om.* **l** quotidiane **e**
cogi **S¹A** congi **S²** congii **AR** cognii **s** ɔgij duo **å** trginta (i *s.* rg) **M** XXX **xgnvxy** *Veg.* XXX^ta^ **k** bassice **A¹** brasice **ωcm prwåe** modicae *om.* **M** 7 coacti **nr** cotti **ks** dari **γx** abstinendus **M** 8 intra *om.* **ju** tecta **γå** rectū **u** (in bouili *Veg.*) detinent **M** *Veg.* pascē **t** nasci **k** possint **S** poscit **a** (s *s.* os)**M** 9 cum **gns** tunc **M** lintisci **d** oleastriq; **ltπ** oleastri qua **SAR** olestri qua **c** oleastri (*om.* que) **M** et oleastri *Veg.* quattuor **SAqrså** quatuor **dlnozåM** IIII **bcgmpüyπ** *Veg.* IIII^or^ **afjtuvw xöe** 10 libram **M** libra **SAR** cum libra *Veg.* quem **M** quam **π**
nocte una **SM** nocte unam **A** noctem unam **R** una nocte *Veg.*
11 sub dio **a**(duo **h¹**)**x**(*exc.* **c**)**ψbfmyeπ** sub diuo **γωeprM** *Veg.* sub diu **l** subsidio **SA** habentat|aque **A¹** (t *s.* aq **A**) *ante* atque *ras.* **S** 12 ora **x**(*exc.* **c**)**ö** Mora **M** cerui **ψ** herbi **M** *om.* **xnpüx¹** quattuor **SAabhmprsåeπM** quatuor **dflnotvwzåö** IIII **cgy** *Veg.* IIII^or^ **jkquüx** obiiciunt (*uel* -ij-) **γ**(*exc.* **n**)**cdzå** obitiunt **ö**

3 potione prohibent. hoc per triduum fieri conuenit, ut omnis causa languoris discutiatur. nam si neglecta cruditas est, et inflatio uentris et intestinorum maior dolor insequitur, qui nec capere cibos sinit et gemitus exprimit locoque stare non patitur, saepe decumbere et uolutari cogit caudamque crebrius agere. manifestum remedium est proximam clunibus partem caudae uinculo uehementer obstringere uinique sextarium cum olei hemina faucibus infundere atque ita citatum per mille et
4 quingentos passus agere; si dolor permanet, ungulas circumsecare et uncta manu per anum inserta fimum extrahere rursusque agere currentem. si nec hoc profuit, tres caprifici aridi conteruntur et cum dodrante aquae calidae dantur. ubi nec haec medicina processit, myrti siluestris foliorum duae librae leuigantur totidemque sextarii calidae aquae mixti per uas ligneum faucibus infunduntur, atque ita sub cauda sanguis

conuenit ut M cũ ut S cum AR dũ π *om.* ψ debet ut t 2 causa *om.* M languoris SAfhjquy langoris R longioris n languor M est cruditas nü et *om.* M 3 dolor insequitur γkp dolori sequitur S^{1}AR dolor sequitur S^{2}dlu^{2}πM subsequitur *Veg.* (*om.* maior dolor) 4 sinet M et M *om.* SAR exprimet a 5 patitur γπM patiatur SAR uolutari cogit M *Veg.* cogitare cepit (coepit Abry cępit o) SAR ructitare cepit γ agitare caput π 6 agitare M 7 caude γψω (*exc.* o^1)lπM claude SAαϰbfmo^{1}pye caulde r sexarium (t *ss.*) S 7 cum olei hemina M(em- drăŏ rem- m)R cum oleo hiemina A (i *ante* e *eras.*)S olei cum hemina(em- v)γ infundere faucibus γ (infunde dq effunde c)ϰ(*exc.* u) 8 citatim gnvx mille quingentos rM MD *Veg.* mille ducentos (d^{tos} x cc g cc^{os} n) γ 9 passos Afhrwye circunsecare knv 10 et uncta gvx^{2}πM *Veg.* et cuncta SAR ac uncta t manus M annum ψacmuŏe aluum M extrare S^1 11 carentem(can- k^1)α carrentem o^1 ne ar hoc SAαry^{1}M hec R profui ă proficit ω tres Sα(*exc.* h^1)M res AR arridi ŏ aridæ π 12 con cũ (con *exp.*) M drodrante (*pr.* r *del.*) M aquae] antea quæ SA dandtur (*alt.* d *exp.*)M datur n 13 hec M *om.* SAR mirti cglnqrvyM siluestri S filiorum ju 14 leuigantur M deligantur SAR diligantur e deleguntur γ eligantur ă tunduntur *Veg.* sextari S aque calide ωp missi u pmixte n per duas ă paruas ă 14 cauda ω(*exc.* o^1)l^{1}πM *Veg.* caudam gvx^2 causa SAαbfl^{2}m o^{1}prăe cã djwy eã cnquüxă ea z ĩn t

emittitur; qui cum satis profluxit, inhibetur papyri ligamine.
tum concitate agitur pecus eo usque dum anhelet. sunt et 5
ante detractionem sanguinis illa remedia: tribus heminis uini
triens pinsiti alii permiscetur, et post eam potionem currere
cogitur, uel salis sextans cum decem cepis conteritur et admixto melle decocto collyria inmittuntur aluo, atque ita citatius bos agitur.

Ventris quoque et intestinorum dolor sedatur uisu nan- 7
tium et maxime anatis, quam si conspexit, cui intestinum dolet, celeriter tormento liberatur. eadem anas maiore profectu mulos et equinum genus conspectu suo sanat. sed interdum nulla prodest medicina, sequiturque interaminum uitium,
quorum signum est cruenta et muccosa uentris proluuies. re- 2

prefluxit l pfluxit n profluxerit d¹ inimbetur M inibetur ω papyri Sotüxzτ *Veg.* papiri RM papirii A 2 concitare q citate M concitatus (*sc.* bos) *Veg.* anelet ae anellet ŏ anchelet w anhedet h¹ hanelet drst 3 detrationem M hieminis A eminis qruzå hyemis n 4 triens *Svennung:* tribus SAR *om.* ŏ¹ si labra M IV uncie *Veg.* pinsiti alii π pinsitiali SAR pinsiciali(piu- üx¹)γ (*exc.* t)mq pinsitali a pinsitalis o¹ triti allii M permiscẽtur ü² permscetur (i *ss.*) M 5 sextans R sestans SAabfhowy destans e sextarius γM duae quoque unciae *Veg.* X gpstvx decem unciis ceparum *Veg.* et] uel salis M 6 decocti M collyria Aγ (*exc.* n)κafhoswye *Veg.* colliria SbklmnprzäöπM colliriam å inmittuntur SAh immittuntur M (*uel* ĩm-) R inmittitur yå imitittur w aluo h²tπM albo SAR albuo k ita *om.* S citacius n excitatius c citatus ψlπ 7 agetur ωπ
VI. Ventris dolor *maiusc.* S Ventris dolor *maiusc.* A Ventris dolor b *in marg.* oqswy *rubr. in marg.* fhzå 8 incestinorum ah nautium yå nansium bu mantium g natancium auium M 9 antis S amatis q compexit M 10 liberetur SA maiores(s *exp.*) M prospectu γκ profecto s profectotum(to *exp.*)ulas M 11 mulos R *Veg.* mulus SAψω(mullus ŏ)h¹ multos t muleũ l equum ry quinum M 12 sequiturque M *Veg.* sequitur SAR interaminum *scripsi:* inter|ra minum M terminum S trinũ t minũ A minus R ruminis nüvx¹ nimis g omnium *Veg.* 13 ementa nx muccosa SAl nuccosa M mucosa R mucrosa re uiucosa y *om.* zå profluuies M remedia lq remedii r Remedii que M

calidae duobus sextariis atque ita faucibus infundant eademque pabula, ut supra diximus, obiciant. quidam uinaceorum 4
duas libras torrefaciunt et ita conterunt cum totidem uini austeri sextariis potandumque medicamentum praebent omni alio umore subtracto, nec minus cacumina praedictarum arborum obiciunt. quod si neque uentris erit citata proluuies neque intestinorum ac uentris dolor cibosque respuet et praegrauato capite saepius coniuerit lacrimaeque oculis et pituita nari profluent, usque ad ossa frons media uratur auresque ferro descindantur. sed uulnera facta igne dum sanescunt, defricare uetere bubula urina conuenit, at ferro rescissa melius pice et oleo curantur.

Solent etiam fastidia ciborum adferre uitiosa incrementa 8

sestariis **S** 2 obiiciant (*uel* -ij-) **cdptüz** obicijant **ä** obitiant **qö** uinacearum **xy** uinatiorum **M** 3 terre faciunt **adä** torre fatiunt **M** 4 austeris **M** austri **n** sextariis **M** *om.* **SAR** sextario *Veg.* potandum quæ **SA** potandunq, **M** omni alio humore sub tracto **M** omnia in umores (humores **R** humeros **b**) supra (ut s̃ ö) dixi (dicti **zä**) **SAR** 6 obiiciunt(*uel* -ij-)**cdtüzäπ** abiciunt **r** obitiunt **qö** *om.* **l** erit **M** *Veg.* eriserit **S** crescerit **AR** cresceret **sö** crescet **l** creuerit **π** restiterit **γ** pluuies **n** prolubies **M** 7 ac uentris *om.* **M** cibosque **SγπM** cibusque **AR** cibiq; **ö** cibum **k** et *om.* **ψ** pregauato **oq** in pregrauato **M** 8 coniuerit *Svennung*: conibuerit **M** consueuit **SAR** lacrimeque **M** lachrimeq; **ü** lacrima(lachrima **dnz** lachryma **bkπ**)que **SAR** oculi **γ**(*exc.* **t**)**k** petuita **h**[1] pituite **M** 9 naris **l** narri **ö** mari **ä** naribus **M** *Veg.* fluent **γ**(*exc.* **ü**[2]) perfluent **ä** fons **c** frontis **l** aures(*om.* que)**ψ** 10 descindantur **M** discindantur *Veg.* decidantur **SAR** usturae igne factæ *Veg.* igni dum **M** indũ **S** interdum **AR** *om.* **zä** sane sciunt **ψ** ĩterdũ defricare **π** 11 uetere **M** ueteri *Veg.*(*exc. P*) *om.* **SAR** bula **S**[1] aurina **S** ad **SA**[1] ac **lM** rescissa **ARM** resscissa **S** rescisa **b**[1]**dmz** recissa **u** recisa **cgnqux**[1]**ä** resisca **ö** pige **S**[1]**A**[1] pisce **p** *om.* **m**

VII. Ranae bouum (boum **A**) sic curantur *maiusc. rubr.* **SA** Ranę boum sic curantur. VII. **b** Rane boum (bouũ **oqs**) sic curantur *in marg.* **oqswyä** *rubr. in marg.* **fhz** Ranarum cura *in marg.* **t** Contra fastidia eorum in cibis *rubr.* **l** De Vitiosis incrementis linguæ. Caput. VII . **π**

13 Sed solent **n** solet **c** ciborum **lM** cibo **SAR** adferre **SAfhjmoqsuwys** afferre **RM**

linguae, quas ranas ueterinarii uocant. haec ferro reciduntur et sale cum alio pariter trito uulnera defricantur, donec lacessita pituita profluat. tum uino perluitur os et interposito unius horae spatio uirides herbae uel frondes dantur, dum facta
2 ulcera cicatrices ducant. si neque ranae fuerint neque aluus citata et nihilo minus cibos non adpetet, proderit alium pinsitum cum oleo per nares infundere uel sale et cunela defricare fauces uel eandem partem alio tunso et hallecula linire, sed haec si solum fastidium est.

9 Febricitanti boui conuenit abstineri cibo uno die, postero deinde exiguum sanguinem ieiuno sub cauda mitti atque interposita hora modicae magnitudinis coctos brassicae coliculos

ueterinari **ϰx[2]ð** ueterinari nari **g** ueteres nari **nü[1]x[1]** ueterani **v** ucant(o *s.* uc)**M** he (*uel* hę) **γ**(*exc.* **v[1]**) resc̃iduntur **ð** 2 alio **SA[1]a[1]do[1]uðπ** allio **RM** aleo **lq** oleo **c** lilio **ψ** pari terito(r *s.* ri)**M** ulnera(u *s.* ul)**M** uel nera **ψ** 3 pituita profluat tum uino perluitur os (os *om.* **M**) **tM** pituita tum (cum **γ**[*exc.* **t**]**s** tum [*exp.*] cum **l** dum **α**) uino perluitur (plinitur **n** proluit **s** proluitur **ð**) os **R** pituita proluitur os & inter trito (triduo **A**)uulnera defricatur donec lacessita pituita proluat tum uino perluitur os **S** (*uerba* proluitur — proluat *postea exp.*)**A** interposite **γ** uel unius **ω** uinus **M** 4 spacio **gpsüvxå** 5 durant **wz** dantur **å** uocant **M** *om.* **g[1]** siueq; **dqs** sed neq; **nx[1]** fuerint rane **ð** raue **nx[1]** ne rane **v** fuerunt **nx[1]** alius **ψl** alũ **n** auus (l *ss.* au)**M** 6 citrata **ð** *om. u. sp. r.* **s** nichilominus **hnqwsM** adpetet **SAhjmowys** appetet **abfklzåäðπ** appetit **γϰpr** app & **s** apetet **M** alium **SA[1]ψanqπ** allium **RM** aleum **c** alleum **l** aluum **ð** pensitum **o[1]** pinxitum **r** positum **ϰnüx[1]** insitum **gvx[2]** con **M** 7 et] uel **ωbcmrtåπ** cunella **gnvxäð** cunenela **d[1]** cunea **l** 8 in eãdem (*om.* partem) **t** alio **S[2]n[1]zåäð** alo **S[1]A[1]** allio **RM** alleo **l** oleo **c** tonso **lzå** cinisci **nü[1]x[1]** allecula **cdlnrðM** alecula **ü** hellecula **s** lenire **gnos[1]vx** linere **M** 9 haec(hec **M**)si **SM** hec his **AR** hec hijs **l** hec is **m** hec (hoc **d[1]t**)id **γϰ**(*exc.* **j**)

Cap. 9 hic illic pleraque mutans et addens exscr. Vegetius IV 6 Febris cura et signa *in marg.* **t** 10 febricitanti **R** febricanti **Sk** fabricanti **Aψcm** fabricitanti **ahl[1]** tanti **r** febricitanten **M** bouen **M** 11 ieiunio **dgnqvx** ieiuono **p** ietiuno **å** teuino **m** emitti **γ** (*exc.* **v**) dimitti **M** interposito **n** interpositos **k** 12 hora **M** *Veg.* *om.* **SAR** *u. sp.r.* **t** brasice **ψωr** brassisæ **S** brassis & **A** colliculos **a[1]bmtð** colicolos **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**

triginta ex oleo et garo saliuati more demitti eamque escam per quinque dies ieiuno dari; praeterea cacumina lentisci aut oleae uel tenerrimam quamque frondem ac pampinos uitis obici, tum etiam spongea labra detergeri et aquam frigidam ter die praeberi potandam. quae medicina sub tecto fieri debet nec 2 ante sanitatem bos emitti. signa febricitantis manantes lacrimae, grauatum caput, oculi conpressi, fluuidum saliuis os, longior et cum quodam inpedimento tractus spiritus, interdum et cum gemitu.

Recens tussis optime saliuato farinae hordeaceae discu- **10** titur. interdum magis prosunt gramina concisa et his ad-

XXX γϰp *Veg.* garo **πM** caro **SAR** taro **nx**[1] careo **v** raro **l** ca **ψ** (in **å** casaliua timore **z**!) +dimitti sabi(bi *exp.*)libati+more+ (*transpos. sign. pos.*) **M** saluiati **dopuzπ** in ore **bdnuüx**[1] demitti **Sü** dimitti **ARM** 2 V **gvx** *Veg.* ieiunio **γ** 3 aut **γϰ** (*exc.* **ju**)**p** quanq; **dfgmvx**[2] quandam **nx**[1] terre frondem **ϰ** (*exc.* **u**) **nüx**[1] aut **γϰ**(*exc.* **ju**) pampinos **γπM** *Veg.* pampinus **SAR** pampinis **p** obiici (*uel* -ij-)**dtüzåπ** obiti **ln** 4 tum **γcrπ** Tun **M** cum **SAR** spongia **γd**[2]**qrzåŏ** sfongea **M** ad spongiam *Veg.* labia **lå** libra **o** detergi **clrto** detergere **M** aqua frigida **M** ter per diem **M** ter in die *Veg.* 5 potandam quae **Sπ** potan'dam · que **M** potandamque (*uel* -q;) **AR** potandũq; **c** potandam (*om.* quae) **z** medicina **SAγπM** medicinam **R** sub tecto **R** subtectu **A** subiectu **S** intra tecta (ta *exp.*)tum **M** intra tectum *Veg.* 6 ante *om.* **A** *s. u. add.* A febricitantis **γ**(*exc.* **t**[1])**h**[2]**klπ** febricitatis **ωab**[1]**h**[1]**my** febricantis **Sb**[2]**dprt**[1] febricatis **Acfjqo** fabricatis **ψ** febricans **u** febricitantibus **M** febrientis *Veg.* manantes (-nen- **mŏ** -tem **r**) lacrime (-chri- **bcdz** -chry- **π**)**SAR** lacrime (-chry- **ü**)manantes(-tis **ü**)**γ** mantes (a; *s.* t) lacrime **M** 7 capud **M** conpressi **h** compressi **SAM**(*uel* cõ-)**R** fluidum **Snüx**[1]**o** saluis os **a** salinis os **h**[1]**yo** saliuis os aluus **gvt** os aluus (*om.* saliuis) **nüx**[1] 8 cum *om.* **nüx**[1] quom **y** con **M** quidam **a** quondã **w** quod **n** inpedimento **A** impedimento **SRM** 9 gemitum **SA**

Cap. 10 eodem modo quo supra exscr. Vegetius IV 7 VIII. De tussi *maiusc.* **S** De tusi(s *ss.* A; VIII *in marg.*)**A**[1] VIII De tussi *in marg.* **wy** *rubr. in marg.* **h** De tussi. VIII. **b** De tussi *in marg.* **oqså** *rubr. in marg.* **fz** Tussis cura *in marg.* **t** Contra tussim que accidat bubus *rubr.* **l** De tussi boum. Caput. VIII. **π** *cfr c. 31* (*p. 76,5 sqq.*) 10 Rationes **a** tussis **αγ**(tuscis **n**)**bzå** tusis **M** tussi **SAR** tusci **ŏ** saluiato **dfyå** hordeacee **Sψ** ordeaceae **A**(-ee)**R** ordeatie **l** hordeacie **M** 11 Magis interdum **γ**

mixta fresa faba. lentis quoque ualuulis exemptae et minute molitae miscentur aquae calidae sextarii duo, factaque sorbitio per cornu infunditur. ueterem tussim sanant duae librae hysopi macerati sextariis aquae tribus. nam id medicamentum teritur et cum lentis minute, ut dixi, molitae sextariis quattuor more saliuati datur ac postea aqua hysopi per cornu

2 infunditur. porri etiam sucus cum oleo uel ipsa fibra cum hordeacea farina contrita remedium est; eiusdem radices diligenter lotae et cum farre triticeo pinsitae ieiunoque datae uetustissimam tussim discutiunt. facit idem pari mensura eruum sine ualuulis cum torrido hordeo molitum et saliuati more in fauces dimissum.

mixta his.(*transpos. sign.*) **M** faba fresa **p** fama fresa (*transpos. sign.*)**d** fressa **A**γ(*exc.* ü)**ω** frexa **l** Lentes **π** lentisci **M** ualuulis **SAb²fh²k²mo²ty²ø** uualuulis **p** ualuilis **w²** uauilis **ak¹** ualbulis **gvx²** uuluis **l** balbulis (babulis **cå**)**κψb¹h¹o¹üx¹y¹π** balbulus **n** bubullis **r** bubulis **söM** munite **κ** 2 mollite **cå** molente(e *et pr. parte litt.* n *exp.*)**M** molitaeq; **f** *om.* **a** atq. (t *eras.*)**S** atque(t *exp.*)**A** callide **cn** est arii (*exp. et in marg. scr.* sextarij A) **A¹** seruitio **A¹** 3 sanant **SahπM** sanan **A** sanari **R** sanare **ωn** duabus libris **t** dueli|libre **M** 4 hysopi **Sα**(ysopo **k¹**)**κfoptwyπ** hyssopi **ü** hisopi **AbgmrsvxM** isopi **zö** ysopi **lnå**, *ita fere etiam u. 6 sed* hysopi **A** sextarii **ωq** atque **S¹A¹** 5 cum *om.* **ψ** lentisci **M** molite sextariis **M** molita sextariis **s** molita sestariis **Sh²** molita sestarii **π** molita (mollita **blo** molitas **a**) est ariis (aruis **l** arus **o**) **AR** molita est amus sextariis **ö** molita ut dixi(*transpos. sign.*) sextariis **k** molita est sextariis γ 6 quatuor **acdklnoqsvwz** IIII **g** IIII^or^ **juüx** saluiati **g²kosuπ** saluati **g¹** ante(an **q**)datur **cq** cornus **A¹** 7 funditur **S** sucus cum **M** *Veg.* succus **t** sucum **SAαbcfjlmprsuüyø** succum **ψdgnoqvxöπ** uel is ipsa (is *exp.*) **M** 8 hordeacea **SAzå** ordeacea **R** hordeatia **M** remedium **SrM** remedia **A¹** remedio **R** et eiusdem **M** radicis **π** ligenter **S¹A¹** 9 et cum *om., s. u. add.* **S** ferro **my** triticio **gqu** trititio **c** tritico **lnvö** pinsite **RM** pinsita **SA** pinsinte **p¹** pensate **ö¹** ieiunoque **StM** eiuno quae **A** uinoq; **R** 10 uetustissam **S** sitim **v** sitim(*exp.*)tussim **r** facit **tπM** faciunt **SAR** fatiunt **oö** 11 earum **c** herbum **M** uit uulis **A** ualulis **q** ualiuilis **n** babulis **M** torrido **üM** torreo **SAR** farre **t** hordeo **Sψbfjmpø M** ordeo **AR** tordeo **y** ordeaceo **t** saluiati **dqåπ** 12 demissum **üå**

Suppuratio melius ferro rescinditur quam medicamento. 11
expressa deinde sanie sinus ipse, qui eam continebat, calida bubula urina eluitur atque ita linamentis pice liquida et oleo inbutis conligatur, uel si conligari ea pars non potest, lamina candente sebum caprinum aut bubulum instillatur. quidam cum uitiosam partem inusserunt, urina uetere humana eluunt atque ita aequis ponderibus incocta pice liquida cum uetere axungia linunt.

Sanguis demissus in pedes claudicationem adfert, quae 12

Cap. 11 ut supra exscr. Veg. IV 8 VIIII De supputatione *maiusc.* **S** De subpuratione (*in marg.* VIIII) *maiusc.* **A** De suppuratione VIIII **b** VIIII De suppuratione *in marg.* **wy** (-por-)*rubr. in marg.* **h** De suppuratione (suspi- **f**) *in marg.* **oqsă** *rubr. in marg.* **fz** Suppurationis cura *in marg.* **t** Suppurationis boum obseruatio *rubr.* **l** Suppurationis remedia. Caput. IX. **π** Supputatio **Ss** Supputatione **A**[1] Supparatio **k** resciditur **SA**[1] scinditur **l** 2 expressa **SM** expressce **A**[1] expresse **R** expresso **ωπ** expressus **t** sanie sinus **M** (*Veg.*) sasinus **SAR** saxinus **r** sasinnus **c** sassinus **ă** sasi *u. sp. r.* **p** sinus **u**[2]**π** callida **uă** 3 urinæluitur **A** urine luit[?] **S** ururina eluitur **M** ita *om.* **cπ** liniamentis **ψωbfklmprys** laniamentis **γϰ** lineamentis **ah** linimentis **π** e et (*pr.* e *exp.*) **M** 4 imbutis **M** (*uel* ĩ-)**R** conligatur **SAbfhjlopswys** (cō- **s**)colligatur(-antur **ăă**)**R** curatur **M** *Veg.* sic(c *exp.*) **M** *om.* **h**[1] conligari ea **S** coligaturi(tu *exp.*)ea **M** colligari ea *Veg.* collui ea **ntüx**[1]**π** conlinea **Aϰabfhmopsywe** conliuea(cō- **z**)**ză** coliuea **l** collinea **gkrvx**[2]**ŏ** collinea ea **g** 5 candenti **γ** cadente **csŏ**[1] sebun **S** sebu (u *s.* b A) **A**[1] seuum **RM** *Veg.* aut **Sah**[2]**kπM** *Veg.* ut **AR** uel **nüx**[1] et **ωblm** stillatur **M** *Veg.* 6 partem inusserunt urina uetere humana (humana *om.* **π**) eluunt **πM** partẽminus seruntur (*ex* secantur *ut uid.*) inhabeture huranę luunt **S** parte minus seruntur inhabeturæ(v *add. s. u.* A)rane luunt **A** partem minus seruntur (seuu- **s**) inhabeture(inhe- **d** -eturem **gnvx** -iture **ψqy**) rane (lane **a**[1] raue **x**[1], inhabet urina **ü**) luunt (uunt *om. u. sp. r.* **b**) **R** partem inunxerint tunc urina ueteri humana lauant *Veg.* *uerba inter* partem *et* luunt *om. unius uersus u. sp. r.* **t** 8 axungia linunt (anx- **ă** linũ **k**) **Sαγ**(*exc.* **n**) **dăeπM** axungia liniunt **ln**(*Veg.*)axungiali(anx- **bm**)nunc **Abjmo**[2]**qru** axungiali nuc (*uel* nue) **cwyză** axungralinuc **f** anxungiali nec **p** axungia limẽ **s** axungia (*deinde u. sp. r., in quo* linuere *suppl.* **ŏ**[2]) **ŏ** limẽ **s**(o[1]?)

Cap. 12 ut supra exscr. Veg. IV 9 et 10. Claudicanti boui quod remedium adhibeatur. Caput. X. **π** 9 demissus **Sp** dimissus **γdkyăŏπM** dimissis **Aϰ**(*exc.* **d**)**abfhlmorswzs** adfert **SAhfjmopqsu wyăeM** affert **R** *Veg.* aufert **l** qui **ϰ**(*exc.* **u**) quod **nüx**[1] *Veg.*

cum accidit, statim ungulam inspicito. tactus autem feruorem demonstrat, nec bos uitiatam partem uehementius premi patitur. sed si sanguis adhuc supra ungulas in cruribus est, frictione adsidua discutitur uel, cum ea nihil profuit, scarifatione emittitur. at si iam in ungulis est, inter duos ungues
2 cultello leuiter aperitur, et postea linamenta sale atque aceto inbuta adplicantur ac solea spartea pes induitur maximeque datur opera, ne bos in aquam pedem mittat et ut sicce stabuletur. hic idem sanguis nisi emissus fuerit, famicem creabit, qui si suppurauerit tarde percurabitur. primum ferro circumcisus et expurgatus, deinde pannis aceto et sale et oleo maden-

cum *post* statim *ins.* γ(*exc.* g)κ(*exc.* u) ungulam inspicito **M** inspicito ungulam *Veg.* ungulam inspicis(inspicit v)γ(*exc.* **gr**[a]) ungula inspicit **SAR** ungula ĩspicit˜ π factus **M** tactui **ak** autem *om.* **ntüx**[1] 2 uos **SA** uiciatam **cpy** intiatam **g** 3 est *om.* **b** 4 fricatione (-ẽ ŏ) **R** adsidua **SAfhmp** assidua **R** ad ssidua **M** nichil **hnoM** profruit **M** scarifatione(st- **p**)**αbfjop rtyöo** statifatione **l** scaripatione **SA** scarifactione γ(*exc.* **t**)κ**M** scarificatione ψ(*exc.* **ä**)**m**π scaricatione **s** carifitatione **ä** 5 emittitur α(*exc.* **h**[1]) **lM** emititur **c** emitur **u**[1]**sàŏ** hemitur **SAR** hemutur **ä** demitur γπ at si iam α(*exc.* **h**[1])γ**m** *in ras.* **S**[2] ac si iam **M** ad suam **S**[1](?)**A**κψω**bf h**[1]**pyo** ad sua **l** ad quam **r** quodsi iam *Veg.* duas ungulas **M** 6 aperitur et **M** aperiet **SAR** aperit **r** aperies γπ *Veg.* laniamenta **nq**[1]**üx**[1] liniamenta **lz** lineamenta **ä** linimenta π 7 inbuta **M** imbuta **R** inbuto **SAmr** imbuto αω**wz** adplicantur **SAfhjkopsuwzyo** applicantur **RM** soleas parte apes **A** sparcea ψ spartia γ sptra **c** sparta **lo** induitur **bflmoyŏo**π**M** inducitur **SAR** 8 bos **S**[2]**M** *Veg.* uos **S**[1] us **Aa** iis ψ**bfhjmpruyo** is γκ(*exc.* **u**)**k** ui ω *om.* **l**π aqua **ŏM** quam (quẽ **c**) κ**gr**[a] qua ψ pede **A**κψ**bfmopy** mittat **S**α(*exc.* **h**[1])γ**l**π mittat̃ **M** mittatur **b** mittam **AR** ut et **M** sicce stabuletur **S**γ**M** (*Veg.*) sic gestabuletur **A** (*uel* ges [eges **r** grex ψ pes **sŏ**π] stabuletur) **R** suges stabuletur **l** sic stabuletur seges **k** 9 emisus (*alt.* s *ss.*) **M** famicem **SA**[1]**a**[2]**h**[2]**M** *Veg.* saniem **R** rancem **a** creauit **SA**[1] 10 subpurauerit **Aabdfhjmoqrsuywzo** superauerit **n** super eũ erit **l** percurabitur **SM** percurabitur ac (ab **ä**)**ä**π percurauit (-bit **r** ob *om.* **k**)ob **Aαdfjmoqruwyzo** pcuraũ op- **b** procurauit ob **clpsàŏ** procuratur at(ac **nüz**)γ curabitur nam *Veg.* primũ **S** primum **M** primo **AR** *Veg.* circuncisus **adgjkv**π 11 et *om.* γ ut **ä** purgatus **l** panis **dn** et aceto π et sale *om.* **lo**[1]π

tibus inculcatis, mox axungia uetere et sebo hircino pari pondere decoctis ad sanitatem perducitur. si sanguis in inferiore 3
parte ungulae est, extrema pars ipsius unguis ad uiuum resecatur et ita emittitur, ac linamentis pes inuolutus spartea munitur. mediam ungulam ab inferiore parte non expedit aperire, nisi eo loco iam suppuratio facta est. si dolore neruorum claudicat, oleo et sale genua poplitesque et crura confricanda sunt, donec sanetur.

Si genua intumuerunt, calido aceto fouenda sunt, et lini 4
semen aut milium detritum consparsumque aqua mulsea inponendum. spongiae quoque feruenti aqua inbutae et ex-

inculcatus **M** assungia **d^{1}sv** auxungia **ä** exungia **r** sebo **SA^{1}ü** seuo **RM** *Veg.* seno **h^1** seruo **k** seuo ei **d^1** hyrcino **jst** yrtino **l** ponere **SA^1** 2 in *om.* **ψro** priore **M** interiore *Veg.*
3 est ungule **γ** ipsius *om. u. sp. r.* **y** ungule ipsi *transp. sign.* **M** ungule **γ**(*exc.* **t**)**l** *Veg.* ungulis **r** ungis **s** uinum **abhwy** uium **M** 4 ac] et **k** liniamentis (-ma- **r**)**ψnr** linimentis **lπ** limentis **M** pes] per *uel* p **χψωbfh^{1}lmpryoπ** inuolutis **ψ** uolutus **ŏ** solea spartea **t** spartia (-ie **g**)**gnüx^1** sparta **l** inuolutus *post* spartea *repet. et exp.* **M** 5 media ungula **M** *uerba* parte — aperire *om.* **M** *uerba* ungule est *post* parte *ins.* **q** *item* est ungule **v^1** 6 nisi si in oleo(ol *exp.*) loco **M** nisi in eo loco *Veg. cod. LP* ubi eo loco **b** suppuratio iam **t** supparatio **ak** suppartio **nx^1** suppurtio **gx^2** ẽ facta **ä** 7 *uerba* poplitesque — genua *om.* **y** politeque **SA** et poplites **a** poplites **γ** crura *om.* **u^1** confricanda **d^{2}h^{2}klü^2** *Veg.* (i *s.* c *in ras.*)**S** confringanda(*pr.* n *exp.*)**M** conficanda **A** compicanda(con- **djtu**)**γχbfh^{1}mprûo** complicanda(appl- **ä** expl- **π**)**ψωu^{2}π** conspicanda **a** *uerba* donec — fouenda sunt *om.* **q** 8 sanentur **tzŏ^2**
9 intumuerint **ψM** *Veg.* et] at **blmo^2** ac **sŏ** lini] lemine **s** 10 semen aut **S** *Veg.* semina ut **A** semine ut **ψfhjklopruyŏo** semine et **γχ**(*exc.* **ju**)**abms** semen ut **π** semen cum **M** milio detrito **M** contritum **os** tritum **ŏ** conparsumque **S^1** conspersumq; **γ**(*exc.* **t**)**χ**(*exc.* **c**)**yπ** consparsoq; **M** mulsa **v^{1}äπ** *Veg.* mulsca **üŏ** imponendum **R** inponere **nx^1** 11 Sfongee **M** spongiæ *Veg.* sphongia **Scfhjy** sphogia **u** spongia **R** spongea **å** phongio **A** *om.* **ŏ** quoque **SM** *om.* **AR** inferuenti **ŏ** aqua *om.* **ü** imbute **M** inbuta **SA** imbuta **R** infusae *Veg.* expresse **χnpüx^{1}M** *Veg.* expressa **SAR**

pressae litaeque melle recte genibus adplicantur ac fasceis circumdantur. quod si tumori subest aliquis umor, fermentum uel farina hordeacea ex passo aut aqua mulsa decocta inponitur et, cum maturuit suppuratio, rescinditur ferro eaque emissa, ut supra docuimus, linamentis curatur. possunt etiam, ut Cornelius Celsus praecepit, lilii radix uel scilla cum sale uel sanguinalis herba, quam poligonam Graeci appellant, uel marrubium ferro reclusa sanare. fere autem omnis dolor corporis, si sine uulnere est, recens melius fomentis discutitur, uetus uritur et supra ustum butyrum uel caprina instillatur adeps.

13 Scabies extenuatur trito alio defricta, eodemque remedio curatur rabiosae canis uel lupi morsus, qui tamen et ipse in-

lita eque(*uel* aeque *uel* eq;)**R** litae quæ **A** lita que **S** lita eq̧q; **k** lita **p** linite que **M** linita ę̧que **s** melle *om*. **p** recte *om*. **å** genubus **cl** adplicantur **h**[2]**km** ac plicantur **Afh**[1]**jwyø** applicantur **SRM** fasciis **ltü** fassijs **nvx**[1] fasseis **ø** faseis **wå** fascis **z** fossis **å** fasse **g** fascea **M** 2 circundantur **hjknopvxzåπ** umor **SA** humor **RM** 3 hordeacea **Spz** ordeacea **AR** hordeatia **M** passa **nüx**[1] p̃sso **s** aũt **x**[1] *om*. **nü** aliqua **Aψ** mulsa **SøπM** *Veg*. mulsę̧a **A** mulsea **R** decocto **M** imponitur **R** 4 maturuerit **γ**(*exc*. **nt**)**ϰ** maturauerit *Veg*. supputatio **A**[1] supparatio **r** resciditur **ap** rescindatur **q** 5 liniamentis **ψc** lineamentis **ø** linimentis **π** 6 precepit **SafhjpquyM** precipit **R** precepti **A** lili **å** lini **M** uel] et **nü** aut **π** scilla **SAaklm**[2]**rtyöM** scylla **R** silla **cgm**[1] sylla **åå** uel *om*. **M** 7 sanguinis herbam **M** poligonã **S** polygonam **z** poligonum **M** poligona (polli- **å**) **αmnrsüvååö** polygona **Aϰbfgo ptxwyøπ** poligena **l** marubium **ψclotüzö** 8 reclusa **Snqx**[1]**M** reclausa **AR** recisa **t**[2] (reclusa **t**[1]?) 9 melius recens **M** curatur(*exp*.) discutitur **a** 10 uetus] ul' **M** hustum **su** iustum **bm** butyrum **SAγabdfhjopøπ** *Veg*. butirum **ϰ**(*exc*. **dj**)**ψklmrsyö** ul' bitirum **M** uel caprine **l** ueta prina **b** ul' caprinus **M** stillatur **M**

Cap. 13 eod. modo exscr. Veg. IV 11, 12. X. De scabie *maiusc*. **S** De scabiae *maiusc*. **A** De scabie *in marg*. **boqsyå** *rubr*. *in marg*. **fh** Scabiei cura *in marg*. **t** De scabie|De Rabiosi canis morsura et lupi *rubr*. *in marg*. **z** Ad Scabiem remedia & ad morsũ rabiosi canis uel lupi nec non et ad coriaginem. Caput. XI. **π** 11 Scapie **n** scabes **h**[1] alio **SAψöM** allio **R** oleo **c** defricta **S** defricto **AR** deflicto **l** ul' (*exp*.)defricato **M** defricata *Veg*. eodem (*om*. que)**k**[1]**sö** 12 rabios¦¦¦(o *in* e **S**[2])**S** rabiosi **k**[1]**å** *Veg*. rabioseq; **v** inposito **SAtM** imposito **R** imponito **u**[1] impositio **ω**

posito uulneri uetere salsamento aeque bene sanatur. et ad
scabiem praesentior alia medicina est: cunila bubula et sulpur
conteruntur admixtaque amurga cum oleo atque aceto inco-
quuntur. deinde tepefactis scissum alumen tritum spargitur;
id medicamentum candente sole inlitum maxime prodest. ul- 2
ceribus gallae tritae remedio sunt nec minus sucus marrubii
cum fuligine. est et infesta pestis bubulo pecori — coriaginem
rustici appellant — cum pellis ita tergori adhaeret, ut adpre-
hensa manibus diduci a costis non possit. ea res non aliter
accidit, quam si bos aut ex languore aliquo ad maciem perduc-
tus est aut sudans in opere faciendo refrixit aut si sub onere

ulnere S¹s ueteri sM aque syå que ψ(*exc.* å) sanatur SπM sanentur AR sanetur nüx¹ *uerba* sanentur et ad *om.* ö¹ [S]ed M 2 presentio c *om.* l cunela bubula M cunicula bubula S cuniculabula AR cunicunabula(-bulla n)ϰ(*exc.* d)fnptx² cuincunabula (-nc- ü)d¹güe cum culabula lπ curacunabula d² cimicina bulla vx¹ sulpur AM sulphur SR sulfur vzö *om.* å 3 ammixtaq; kM amurca γ(*exc.* t)bsöeπM *Veg.* oleo *om.* ψ atq; M *Veg.* aqua SAR ageto SA et aceto ls inquoquuntur A inquocuntur ar incoquntur zö incocuntur M 4 liquefactis d in scissum s tritum *om.* ψ spergitur SA spgitur py 5 id medicamentum *om.* ü candente bkt²πM *Veg.* candentem r cantende(-ande n)ϰnüx¹ cadente å cantendente SA(cont- y cand- s¹ -ete ö)R cantedente l sole πM solum SAR iulitum SAωafhmpquyåe illitum bcdgkrtüvx²π inlinitum l *Veg.* uilitum (-cum å)ψ(*exc.* å)j inletum M *om.* nx¹ prodest maxime k prodeest S prodeẽ ö¹ 6 trito ö terre k remedio SωπM remedium AR remedia *Pel.* *199* succus γ (*exc.* ü)ψωahπ succum d sucens q marruuii S marubij lozåö marrubi M *Pel.* 7 fulgine a filigine q¹ fulligine då bubido hk coraginem(-rra- y)bmo²yåö coriginem s¹h¹s 8 ita *om.* a ut] et a adprehensa AahfjmpruwyåeM apprehensa R adprensa S apprensa k deprehensa ω 9 diduci S deduci ARM a *om.* M costibus k¹ö coctis M aliter non güv q⁊r non t aliter *om.* n 10 accidit γk²rπM accedit SAR uos S¹A nos ψ languore SAfhjyM langore R longore n aliquo a(*exc.* h¹)γpπM *Veg.* aliquod SAfh¹åe(adi-)y aliquid ϰψ(*exc.* å)blmr id quod ω matiem ωM mensiem n 11 *uerba* aut sudans — madefactus est *om.* pu fatiendo öM faciende ψ faciundo t refrixit γdM(*Veg.*) *et* S *ante ras. ut uid.* reflixit S²AR reflexit arså¹ö sub honere df¹ö suponere n sub ope q

3 pluuia madefactus est. quae quoniam perniciosa sunt, custodiendum est, ut cum ab opere boues redierint, adhuc aestuantes anhelantesque uino aspergantur et offae adipis faucibus eorum inserantur. quod si praedictum uitium inhaeserit, proderit decoquere laurum et ea calda fouere terga multoque oleo et uino confestim subigere ac per omnis partis adprehendere et adtrahere pellem, idque optime fit sub dio sole feruente. quidam flaces uino et adipi conmiscent eoque medicamento post fomenta praedicta utuntur.

14 Est etiam illa grauis pernicies, cum pulmones exulcerantur. inde tussis et macies et ad ultimum phtisis inuadit, quae ne mortem adferant, radix consiliginis, ita ut supra docuimus, perforatae auriculae inseritur et porri sucus instar heminae

uerba quae quoniam — est *om.* **M** quõ **SA** qm̃ **l** quom **ϰ**(*exc.* **c**)**fmpө** cum **R** sunt **n** perniciosa **Aγ**(*exc.* **n**)**wyåπ** pernitiosa **SR** 2 ut *s. u. add.* **d** et **n** cum]ↄ **M** rediderint **SA** reddieriut **s** redierunt **lnŏ** extuantes **cl** 3 anhelantes(anell- **ŏ**)**sŏ**(*om.* que) aspargantur **Abfjmp** offae **S** offee **å** offea **AR** offa **tüπ** ossa **l** offcce **M** adipib; **zå** 4 inseratur **ϰntüπ** uitium *om.* **M** inhecesserit **A**[1] inhese **ψ** *om* **ŏ** 5 proderit **S**[2](poterit **n**)**γck lπM** prodiderit **S**[1]**AR** prodiderint **ŏ** dequoquere **afkŏ** decoque **q** calda **SAafhopryөπ** calida **R** callida **ŏ** cauda **bkm** calida aqua **M** 6 *uerba* confestim — uino *om.* **c** sub gere **M** ac] et **γ** atq; **ŏ** omnes **åŏM** partes **blüM** adprehendere **SAαf morswyөM** apprehendere **R** 7 adtrahere **SAαωfjmpruwyөM** attrahere **blzååπ** detrahere **γdq** pellem **γpπM** *Veg.* pelle **SAR** *om.* **ψŏ**[1] Itaque **M** diuo **γklM** *Veg.* 8 flaces **SAψө** flacces **R** flactes **l** flocces **d**[1]**π** fauces **M** faeces (fecis *L*) *Veg.* adipe **πM** adhipi **ŏ** commiscent **M**(*uel* co-)**R** 9 uturtur **A** utimur **d** utantur **M**

Cap. 14 eod. modo exscr. Veg. IV 13—15. Thysis cura *in marg.* **t** 10 pernicies **ARM** pernities **Sωjkqrtuüzåө** percuties **n** 11 maties **ωM** et *om.* **no**[1] phthissis(p *s. u.*)**S** pthissis **AM**[1] phtisis **αbdfjmpuyөπM**[2] ptisis **clqrüx**[1] pthysis **ψ**(*exc.* **å**)**ω** tisis **vx**[2] tisim **g** tysis **t**[1] thysis **t**[2]**å** parthisis **n** que meortẽ(e *exp.*)**M** que (in *L*) mortem *Veg.* 12 adferant **SAfhjmopqsuwyө** afferant **R** adfferant (d *exp.*)**M** consiliginis ita **M** consiliginis insita **t** consilis in his ita **SA**(congilis **a**)**α** corili(coryli **ü** corilis **ψ**)in his ita **R** corib; in hijs ita **l** coryli inusta ita **π** consiliginis sic *Veg.* 13 auricole **fhk**[2]**wy** et] ut **ϰ**(*exc.* **ju**)**gvx**[2] tum **ntüx**[1] et nichilominus **M** pecori **x**[1] peco **n** succus **γ**(*exc.* **ü**)**ψoŏπ** siccus **d** hiemini **A** emine **rå**

pari olei mensurae miscetur et cum uini sextario potandus
datur diebus conpluribus. interdum et tumor palati cibos re- 2
spuit crebrumque suspirium facit et hanc speciem praebet,
ut bouis os pendere uideatur. ferro palatum prodest sau-
ciare, ut sanguis profluat, et exemptum ualuolis eruum ma-
ceratum uiridemque frondem uel aliud molle pabulum, dum
sanetur, praebere.

Si in opere collum contuderit, praesentissimum est re- 3
medium sanguis de aure emissus, aut si id factum non erit,
herba, quae uocatur auia, cum sale trita et inposita. si ceruix
mota et deiecta est, considerabimus, in quam partem declinet,
et ex diuersa auricula sanguinem detrahemus. ea porro
uena, quae in aure uidetur esse amplissima, sarmento prius
uerberatur. deinde cum ad ictum intumuit, cultello soluitur,
et postero die iterum ex eodem loco sanguis emittitur, ac

potant'dus(*alt.* t *exp.*)*inter* et *et* cum *pos.* **M** sextario **γM** *Veg.* sestario **π** sestari **S** sextari **Aαjlsuwyø** sextarii **fporzååö** sextariis **c** sextarius **bdmq** potandis **y** 2 conpluribus **SA** compluribus (*uel* cõ-) **R** cõ plurimis **M** *uerba* interdum — sanetur praebere *om.* **M** prelati **ψ** ciuos **A** 3 suspiri **S**[1]**A** suspirum **t** ut] et **g** 4 bouis os *scripsi:* bos lotus **A**(l *an* t *an* *ł* **S**[1]*?*)**S**(locus **αöø** letus **ψπ**)**R** pondere **gkswz** ferre **A**[1] *om.* **zå** prodest *ex Veg. IV 14 addidi: om.* **SAR** 5 perfluat **nrx**[1]**ö** preluat **m** et *om.* **AR** exeptum **s** ualuulis **aüπ** ualuosis **ψnqx**[1] uoluulis **l** 6 fronde **A**

Ad colli dolorem *rubr. in marg.* **z** 8 si in **S** *Veg.* si|||ī **t** sin **AR** [S]I **M** colum **α** contuderit **Sψltüv M** *Veg.* contunderit **AR** potentissimum **zå** 9 dimissus **M** 10 auia *ed. Ald.* : habia **SAR** abia **ü** *Veg.*(*cod. L*) saluia **M** tũ **ψ** com **M** inposita **SAoM** imposita **R** 11 mota ẽ et deiecta **å** deiecta et mota est **w** est *om.* **A**[1] *s. u. add.* **A** considerabimus (consy- **b**)**γbdklpzåπ** *Veg.* considerauimus **SAϰ**(*exc.* **d**)**ωafhmrwyåøM** in quam **SM** *Veg.* quam in **c** quam(*om.* in)**AR** 12 et *om.* **M** ex *om.* **ϰ**(*exc.* **ju**)**nü**[1]**x**[1] auricula **Sαgu**[2]**vx**[2]**äπM** auriculi **z** uiricula **bch**[2] uiricųli **AR** uirculi **u** uincula **x**[1] uinculi **nü**[1] detahemus **M** 13 uidetur amplissima esse **a** esse amplissimam(m *exp.*)uidetur **M** 14 uerberetur **a** uerberator **k**[2] addictum **bå**[1] ad imum **a** adiectum **s** aditum **r** 15 ut **dnqx**[1] exodem **M** *uerba* ac biduo — emittitur *om.* **å**

herbam, quae uocatur auia, ut supra dixi, contundi et inp iubet. clauorum, qui fere ceruicem infestant, minor moles est, nam facile sanantur oleo per ardentem lucernam instilla potior est tamen ratio custodiendi, ne nascantur neue cc caluescant, quae non aliter glabra fiunt, nisi cum sudore a pluuia ceruix in opere madefacta est. itaque cum id accic ueteri latericio trito, prius quam diiungantur, colla conspa oportet et deinde, cum adsiccuerint, subinde oleo inbui.

Si talum aut ungulam uomere laeserit, picem duram axungiam cum sulpure lana sucida inuoluito et candente fe supra uulnus inurito. quod idem remedium optime facit empta stirpe, si forte surculum calcauerit aut acuta testa

hauia **m** habia **ω**(*exc.* **o**[1])**t** abia **ü** *Veg.* (*cod. L*) saluia **M** poni **SAn** imponi **R** ĩponi **M** 2 clabuorum **l** molesta **π** 3 *uerba* nam facile — ardentem *om.* **t** *u. sp. r.* sanantur ole **SAR** *seruauer.* **M** *et Veg.* -o per ardentem **M** o pardentẽ **S** oper tem **AR** 4 potior **RM** patior **S**[1]**Awå** paratior **S**[2] tamen ratio **M** tamen ratio est **π** est tamen ratio in **d** custudiendi custidiendi(o *s. pr.* i)**M** nascantur **SγuπM** *Veg.* nascatur **AR** ua tur **y** ne **ψ** *uerba* colla caluescant — diiungantur *om.* **π** 5 clauesca ntlmnx[1] calluescant **d** calluscant **ö** candescant **v**[1] c ualescant **zå** 6 madefactũ (-tum **A**)**SA** id *om.* **M** 7 *ue* ueteri — colla con *om.* **A**, *in marg. adscr.* A: h*ł* u&eri lateri later trito priusquã diiugantur colle con ueteri latericio (-tio **ntü** **SγM** ueteri lateri lateritio (-ico **u** -ricio **pe**) **R** disiungantu deiungantur **ψ** deiungatur *Veg.* ad iungantur **M** colla **SγzåM** c **R** collo **ckr** conspergi **γbdmy** cum spargi **å** comspargi **M** 8 & **S** *Veg. om.* **ARM** assicuerint(-erunt **nü**[2]**x**)**γ** ad siccum **Scjrsuå** ad siccum (succum **h**[1]) erunt **απ** ad siccum (sucum **b** succum erint **Abdflmopqwyzåöe** adsiccauerint **M** subide **S**[1]**Afjlmpruwy** s indeo **g**[2]**v** oleo *om.* **ψ** inbui **SA** imbui **RM**

Cap. 15 eod. modo exscr. Veg. IV 16, 17 9 talium **A**[1] uomer **γ** *Veg.* pice duram **Afjo**[1]**pruwyåe** pice dura (dum **ö**) **bl** **szö** et] ex **c** 10 auxungiam **A** anxungiam **å** exungian assungiam **d** axungia (anxu- **z** axu- **bw** assu- **s**) **blpswzåπ** sulp **AM** sulphure **R** sulfure **Sgvuyz** *Veg.* succida **γcåöeπ** inuolı *ex Veg. Svennung*: : inuolluto **M** inuoluto *Veg. cod. A* inuoluta **S** *om.* **r** et *om.* **π** 11 uolnus **M** inusito **n** iremedei (*pr.* i *exp.*)**M** optimum **gv** *Veg. cod. A et ed. pr.* 12 si *s.* ı sulculum **ψ** acuto **SA**

lapide ungulam pertuderit. quae tamen si altius uulnerata est, latius ferro circumciditur et ita inuritur, ut supra praecepi, deinde spartea calceata per triduum suffuso aceto curatur.
2 item si uomere crus sauciarit, marina lactuca, quam Graeci tithymallum uocant, admixto sale inponitur. subtriti pedes eluuntur calefacta bubula urina, deinde fasce sarmentorum incenso, cum iam ignis in fauillam recidit, feruenti cineri bos cogitur insistere, ac pice liquida cum oleo uel axungia cornua eius linuntur. minus tamen claudicabunt armenta, si opere disiunctis multa frigida lauentur pedes et deinde suffragines coronaeque ac discrimen ipsum, quo diuisa est bouis ungula, uetere axungia defricentur.

pertuderit γM pertulerit SAR perculerit d[2]π si saltius A[1] si *om.* ψ uulneratum r ulnerata M 2 altius M circunciditur adhjknv inruitur ϰ 3 calcata (-le- n)clnpqu[1]ü[2]x[1] calceatur M aceto suffuso M (*Veg.*) suffoso ad suffosso ɵ effuso m 4 uomer γ(*exc.* v[1])d[2] *Veg.* sauciauerit lrx[2]M sautiarit fwɵ scautiarit z sauciat d[1]x[1] sauciant nv[1] latuca ψc[1]m gre|greci M 5 tithymallum S[1]Aafhjpyo tithymalum S[2](ricti- ŏ)ωπ tithimallum bklm tytimallum (titi- r) ϰrü tytimallon (titi- g)γ(*exc.* ü) titimallium(tithy- w) wz titumalium å titymalum(l *s.* l *add.*)M cythimation å amixto M imponitur RM imponatur π *uerba* subtriti — eluuntur *om.* t *u. sp. r.* subtrito α subtrita π pedes SAψadh[2]uM *Veg.* pede R 6 eluuntur Sα(*exc.* h[1])u[2]πM *Veg.* eluntur Aψωdfh[1]jmpru[1]ɵ elinitur (illi- v)γbcq elantur y dentur l urinia (*alt.* i *exp.*)M fasce RM fasces SAψ falce ln 7 inceso S[1] iam *om.* mM raro l redegit M feruenti Sψωh[1]mryM feruentibus ad[2]h[2]klu[2]π ferueti Afjp ferneti bɵ ferueri ϰ(*exc.* ju[1]) feruidis γ cineri bos M cineribus SAR 8 cocitur SAψ(*exc.* z)ah[1] co cum (co *exp.*) M assungia (-ugnia s) d[1]lrsu anxungia å conua (r *ss.*) M 9 liniuntur blsåå liniantur ϰ (*exc.* j)nü[1]x[1] linantur gjp tamen] stramenta(sta- u ta- j)ϰnx[1](ü[1] *eras.*) tamen ta p tamem M claudicabant A claudebunt ϰ(*exc.* u) claudunt nx[1] (ü *eras.*) armenta claudicabunt gtvx[2] iumenta sŏ ab opere M *Veg.* 10 disiuncta (-o v -i π)kvπ desiunctis å deuĩctis M mulsa M frigida aqua c *Veg. cod. L* suffragiens ntx[1]ŏ suffragies s 11 corone que M *Veg.* quouenç(qu *in ras.*)S coneuæ A coneue ωabhjmpy conene frwzåɵ conneue dku conuene γ(*exc.* t)qå cõnene t conue *u. sp. r.* c concuet l coronæ π quo πM qð S quod A(*uel* qd)R est *om.* üå 12 uete A ueteri s *Veg.* ut tere n anxungia å assugnia s exungia cn defricentur S *Veg.*(-atur *L*) defricetur ARM

16 Saepe etiam uel grauitate longioris itineris uel cum in proscindendo aut duriori solo aut obuiae radici obluctatur, conuellit armos. quod cum accidit, e prioribus cruribus sanguis mittendus est: si dextrum armum laesit, in sinistro, si laeuum, in dextro; si uehementius utrumque uitiauit, item in posterioribus cruribus uenae soluentur. 2 praefractis cornibus linteola sale atque aceto et oleo inbuta superponuntur ligatisque per triduum eadem infunduntur. quarto demum axungia pari pondere cum pice liquida et cortice pineo leuigata inponitur, et ad ultimum, cum iam cicatricem ducunt, fuligo infricatur.

Solent etiam neglecta ulcera scatere uermibus, qui si mane perfunduntur aqua frigida, rigore contracti decidunt, uel si hac ratione non possunt eximi, marrubium aut porrum conteritur et admixto sale inponitur; id celerrime necat praedicta animalia. 3 sed expurgatis ulceribus confestim adhibenda sunt

Cap. XVI eod. modo exscr. Veg. IV 18—20 Ad Conuulsos armos: & cornua præfracta. Caput. XIIII. **π** longi oneris **m** langioris **q**[1] langoris **å** longi|ris **s** longiore **π** itineris **M** *Veg. om.* **SAR** in *om.* **A**[1] imperscindendo (-sid- **ö**) **ω** in prosindendo (c *s.* in) **M** 2 aut *om.* **t** obluctatur *scripsi:* obluctatus **SARM** 3 conuelit **SAl** 4 emittendus **M** emittetur *Veg.* est *om.* **γϰ**(*exc.* **ju**)**ψö**[1] lexit **m** leserit **k** sinixtro **c** sinistrũ **π** leum **S**[1]**Aw** leue **l** 5 destro **bfh oyM** utrunque **ωadjkmpqrvwxM** uiciauit **cglnpwyø** Idem **α** (*exc.* **h**[1]) etiam **M** 6 *uerba* uenae — cornibus *om.* **sä** cruribus *s. u.* **S** uene **SγlM** *Veg.* bene **AR** soluuntur **M** *Veg.* prefractis **S**[2]**R** prefactis **S**[1]**A**[1]**ϰ**(*exc.* **c**)**hrwå** [P]refactis **M** prefatis **cnüx**[1]**ö** omnibus **ϰnü**[1]**x**[1] conibus (r. *s.* on) **M** 7 atque *om.* **c** inbuta **SAmM** imbuta **R** in bucca **ö** superponitur **ϰ**(*exc.* **u**)**nüx**[1] super inponũtur **M** 8 eandem **ϰ**(*exc.* **d**)**p** eademq; **a** infundunt **c** infundantur **sö** Quarta **a** Qurto **M** anxungia **ä** assungia(-ugnia **s**)**osä** *item infra p. 46 u. 1* 9 liquida pice **M** pineo leuigata **SM** pineolo uigata **Ax**[2] pineolo(pene- **q** -eollo **ö**)iugata (iugataq; **n** uigataq; **x**[1]) **R** pine oleo iugata **α**(*exc.* **h**[1]) imponitur **R** 10 cum iam] iam iã **a** siligo **o**[1]**s**[1] infrigatur **A** 11 nec lecta **A** negleta **M** *uerba* uermibus — decidunt *om.* **l** uerminibus **A**[1] 12 perfunditur (un *s.* i) **M** contracti (contineri **o**) decontracti **S**[1]**Aψωb**[1]**fh**[1]**mpryø** 13 hec **sä** *uerba* uel si — conteritur *om., adscr. in marg.* **o** marubium **lüå** at (t *exp.*)ut **M** 14 ammixto **M** imponitur **RM** imponi **ψ** celeriter **t**[1] 15 expurgatis **SγπM** expurgati **AR** expurgato **k**[1] ulceribus **S**[2]**γböπM** ulceri **α**(*exc.* **h**[1]) ulceri(ulceris **d**[1]) ulceribus **S**[1]**AR**

linamenta cum pice et oleo uetereque axungia et extra uulnera eodem medicamento circumlinenda, ne infestentur a muscis, quae ubi ulceribus insederunt, uermes creant.

17 Est etiam mortiferus serpentis ictus, est et minorum animalium noxium uirus. nam et uipera et caecilia saepe, cum in pascuo bos inprouide supercubuit, lacessita onere morsum inprimit, musque araneus, quem Graeci μυγαλῆν appellant, quamuis exiguis dentibus, non exiguam pestem molitur. uenena uiperae depellit super scarifationem ferro factam herba
2 quam uocant personatia trita et cum sale inposita. plus etiam eiusdem radix contusa prodest uel si montanum trifo-

liniamenta **sâ** linimenta **lπ** con **M** ueterque **m** utereq **lŏ** uetere **n** ueteriq; **M** et] uel **a** *om.* **qâ** ulnera **S** uulnero **v** 2 circumlinienda(-lime **-â**)**lnrzâŏ** amusscis **M** 3 uulneribus (uulce- **o**) **ω** insiderunt **lŏ** creant uermes **k** *Cap. 17 eod. m. exscr. Veg. IV 21—23* Ad ictus serpentis & noxiorum animalium. Caput. XV. **π** 4 mortiferis **M** itus **M** et est **p**[1]**s** et(*om.* est) **k** est aust(*exp.*) & est & **o**[1] autẽ **l** minorum **M** *Veg.* magnorum **SAR** 5 et *ante* uipera *om.* **pM** *Veg. ante* cecilia *om.* **A**[1] *bis pos.* **a** cetilia(ci- **q**)**κfp** reptilia **ŏ** 6 pascua **blmπ** pasculo **ns** pabulo **ŏ** inprouide **SAalnque** improuide **M** (*uel* ĩ-)**R** supercubit (-cumbit **â**)**ψ** lacesita **o** lacessit **M** onera **wzâ** honere **du** *om.* **ŏ**[1] 7 inprimit **SAanM** imprimit **R** mussq; (*alt.* s *exp.*) **M** areneus **p**[1] araciens **m** quem **RM** quae **Smr** que **Aψωye** quam **q** *om.* **π** *MYΓAΛHN* **S** *MYΓaaHN* **A**[1] σκυτάλην **fouüŏAπ** σκυτάκηv(-χην **g**)**ghvx** κυτουλην **y** grutaan **l** *om. u. sp. r. cet.* **R** mygalem (m *in* n *mut.*) **M** 8 exiguus **bmr** exigius **s** *om.* **M** exiguum **l** mollitur **Sψ** immolitur **κ**(*exc.* **ju**) Contra morsus uenenatos medicamenta (-tum **s**) *in marg.* **oqsz** 9 uipere depellit **S**(pipere **n**)**γπ** ut p æde pellit **A** ut (aut **r**) per ede (ende **c** eda **q** atele **ah**[1]) pellit (pelit **m** pelli **c**) **R** et per ede (edem **ŏ**)pellit **ω** uipera depellit **M** super *om.* **α** scarifationem **fgjkrtuvx**[2]**âŏ** scariphationem **SAα**(*exc.* **k**; sari- **h**[1])**ψ**(*exc.* **â**) **bmopye** scarifactionem **l** scarificationem(sacri- **q**)**κ**(*exc.* **ju**)**nsüx**[1]**π** scaripationem **M** factam **ltü**[2]**M** captam **SAR** capta **pπ** herba **SAptü**[2] **πM** herbam **R** 10 personatia **M** personatiam (-ci- *cod. L*) *Veg.* psona **SA**(*uel* persona)**R** psana **sŏ** p̊ **w** personam **o**[1]**r** Ypericon persona **â** imposita **R** 11 eiusdem *om.* **ψ** contuosa **q** *om.* **l** si montanum **SM** simonianum **acdpsüx**[2]**ze** simonianium **kwyâŝ** simomiamum **h**[2]**t** simoniamum **A**(-la- **v**)**bfgjlmoruvπ** simomanium **h**[1] simomanum **nqx**[1] simoniacum **ŏ** tripholium(-lum **d**)**du**

[redacted]

lium inuenitur, quod fragosis locis efficacissimum nascit odoris grauis neque absimilis bitumini — et idcirco Graeci e: *ἀσφάλτειον* appellant, nostri autem propter figuram uoca acutum trifolium, nam longis et hirsutis foliis uiret caulemq robustiorem facit quam pratense — huius herbae sucus ui mixtus infunditur faucibus, atque ipsa folia cum sale trita n lagmatis uice cedunt. uel si hanc herbam uiridem temp anni negat, semina eius collecta et leuigata cum uino dant potanda, radicesque cum suo caule tritae atque hordeace farinae et sali commixtae ex aqua mulsa scarifationi super nuntur. est etiam praesens remedium, si conteras frax tenera cacumina quinque librarum cum totidem uini et d

quod inuenitur fragosis **π** repperitur quod fragosis **M** qu fragosis (fragocis **a**[1])] confragosis **lnüx**[1] cum frago si *Veg. codd.* quid fragosis **d**[1] traditur **π** 2 nec **M** assimilis **k** adsimili bituminis **d** *Veg. cod. L* butimini **lm** bytumini **ü** uitumine iccirco **drπ** idcircho **w** eam *om.* **M** cā **å** (graecicā) 3 **ACΦaΛTEION SA** *ἀσφάλτειον in u. sp.* **h**[2]**ü**[2] *in marg.* A *ἀσφάλτιον u. sp.* **fgouvyö** *in marg.* **x**[2] A *ἀσφἄλτῖον* **π** aspalton(*A*; -um *L*) *Veg.* aspl ton *Veg. ed. pr.* aspaltitem **M** *σίλφιον* **x**[2] *uulgo om. u. sp. r.* **R** 4 ci tum **nüx**[2] nam **πM** non **SAR** et *om.* **x**(*exc.* **ju**)**nüx**[2] hyrsutis **t** hirsitis(u *s.* it)**M** caulemque **γωabklπM** caulumque **S** **ψfhmprye** 5 robustiore **A** rubustiorem **afhjoue** pratensem prętense **öe** prautense **g** quam pratense *om. Veg. codd. LA* succus **γ**(*exc.* **ü**)**dowåäπ**; *item* succum *infra pag. seq. u. 1* cunuino cum uino *Veg.* 6 malaginatis **γ**(*exc.* **tü**)**boprsy** malagniatis **fm** lagnatis **k** malaginutis **ψ** malignitatis **a** 7 uice cedunt **M** uiced **SA** incedunt **ψ**(*exc.* **z**)**nt** incendunt **R** uicendunt **ah**[2] intendunt **l** uridem (i *s.* ur) **M** anni tempus **bm** 8 liuigata **ψ** 9 ca trite atq; hordeatie farine **M** caula&triteatq; hordeaciae farinę **S** ca tritae addita hordeacea farina *Veg.* caula (e *s. alt.* a A) ettrite farine caule et trite farine **R** caule trite (caulo trito **n**)et farine(-a **t**)**γ** caule tr farīæ **π** 10 sali **S** sale **AR** salis **M** conmixte **a** scarifatio scariphaciōī **M** scarificationi **üπ** scariphationis(scri- **z**)**Sαbfjo**[2]**pqruwy** cariphationis **A**[1] scaraphationis **m** scarifationis **gvx**[2]**åä** scarifitionis **c** scariphitionis **q** scarificationis **ω**(*exc.* **o**[2])**n** scarifactionis **l** sup imponuntur **ψ** supponuntur **m** 11 etiam] et **π** enim **å** dium **M** conteres **γκ** tenera fraxini **M** frascini **m** faxin 12 tenera **S**[2]**α**(*exc.* **h**[1])**M** tera **S**[1]**A** terna **R** trina(-ta **t**)**γq** cum] et **olq** tum **sö**

bus sextariis olei expressumque sucum faucibus infundas, itemque cacumina eiusdem arboris cum sale trita laesae parti superponas.

Caeciliae morsus tumorem suppurationemque molitur; idem facit etiam muris aranei, sed illius sanatur noxa fibula aenea, si locum laesum conpungas cretaque Cimolia ex
5 aceto linas. mus perniciem, quam intulit, suo corpore luit, nam animal ipsum oleo mersum necatur et, cum inputruit, conteritur, eoque medicamine quandoque morsus muris aranei linitur. uel si id non adest tumorque ostendit iniuriam dentium, cuminum conteritur eoque adicitur exiguum picis liqui-
6 dae et axungiae, ut lentorem malagmatis habeat; id inpositum perniciem commouet. uel si antequam tumor discutere-

sestariis **Sπ** oleis **SAå**[1] olee **nx**[1] expressumq; **α**(*exc.* **h**[1]) **γbdπM** expressus quae **S** expressusque **A** (*uel* -q;)**κ**(*exc.* **d**)**ψωfh**[1]**mrpyø** exp̃ssisq; **l** 2 cacumine **S** eidem **AM** superimponas **å** *Veg. cod L* 4 cecilie(-æ **π**)**γπ** [ ]ecilie **M** celi **S** cæli **A** (*uel* celi)**R** subpurationeq; **S** supurationeq;(e *in* ẽ A)**A**[1] supparationemq; **k** suspurationẽq; **c** supportationẽq; **l** mollitur **t** demolitur(de *exp.* **o**[2])**ω** morsus (rsus *exp.*) litur **M** 5 sicut **wå** etiam facit **b** araneis **å**[1]**M** terranei **ö** sed et **M** istius **q** et illius **M** 6 sibula **p** ahena **κ**(*exc.* **ju**)**gh**[1]**lnvxø** ahenea **fjosuy** henea **mt** lesũ locũ **M** *Veg. cod. L* conpungas **agn** cõpungas **S** ɔpungas **A** compungas (*uel* cõ- cum **å**) **R** cõpũgas **M** cretãq; **M** creta **n** cimonia(-oma **qx**[1] cuno- **c**)**κnx**[1] cymonia **ü** cimola **v** cunelia **y** simolia **h**[1] 7 linias **lxå** *Cap. 17, 5 et 6 exscr. Pelagon. 279, 280; uert. Hipp. Berol. 87,6* [ ]usqam perniciem **M** pernitiem **Sdjklmnoqrsuvx**; *item fere infra u. 13* 8 nam et **ωπ** leo **ψ** negatur **SAψ** *uerba* et — conteritur *om.* **M** imputruit **R** imputruerit *Pel.* conteriter **S**[1]**Abfh**[1]**jmpqruyø** 9 quando **ω** quĩq; **n** muri **m** *om.* **q** aranei muris **M** 10 lenitur **ω** tumorque **M** umorque **SA** humorq; **R** humor quem **α** om̃tit **ö** oñdit **wy** oñit (*om. u. sp. r.* **c**) **κ** oñe **x**[1] õi **nü** extẽdit **ø** inuriam **A** iniuria **n** inuria(muri a **a**)**αü**[1] dentibus(*exc.* **h**[1])**α** 11 e (*exp.*) ciminum **M** cyminum *Pel.* eiq; **π** eo quod **cnqü**[1]**x**[1] adiicitur(*uel* -ij-)**dlptüåπ** liquida **SA**[1] 12 anxungie **å** assugne **s** assungię **å** mallagmatis **å** malagniatis **r** malaginatis **go**[2]**pvwxyå** malagnatis **bm** maligmatis **s** maligniatis **k** impositum **R** 13 commouet **S** cõmouet **A** commouet(*uel* cõ-)**R** comouet **t** submouet *Pel.* summouet **M** sanat *Veg. cod. L* discutetur **crM** discutiatur *Pel. Veg.*

tur, in suppurationem conuertit, optimum est ignea lamina conlectionem resecare et quicquid uitiosi est inurere atque ita liquida pice cum oleo linire. solet etiam ipsum animal uiuum creta figulari circumdari, quae cum siccata est, collo bouum suspenditur; ea res innoxium pecus a morsu muris aranei praebet.

Oculorum uitia plerumque melle sanantur. nam siue 7 intumuerunt, aqua mulsa triticea farina conspargitur et inponitur, siue album in oculo est, montanus sal Hispanus uel Ammoniacus uel etiam Cappadocus minute tritus et inmixtus melli uitium extenuat. facit idem trita sepiae testa et per fistulam ter die oculo inspirata, facit et radix, quam Graeci *σίλφιον* uocant, uulgus autem nostra consuetudine laserpi-

subpuraıonẽ **A** suppinationem **nx**¹ conuertitur **t** conuertit˜ (˜ *del.*) **M** conuerterit(-teret˜ **ä**¹)ψ *Pel.* fuerit conuersa *Veg.* 2 collectionem **M** *Veg.* conuertionem **SAαωfgjmprvx²yø** conuersionem(-ne **b**)**x** (*exc.* **j**)**blntüx¹äπ** consionem(*exc.* **ä** consiti- **ä**)ψ collectum *Pel.* quidquid **SabghnesM** quiquid **o¹v** uiciosi **pw** uitiosum **z** 3 lenire **ωü¹** linere **M** 4 singulari **p** circumdari **S²** (*uel* -cũ-) **blqrstuüxzäM** cumdari **S¹A** circundari(-on- **ä**)**R** insicata (-ica- **ä**)ψ bouum **Sx**(*exc.* **d**)**goøM** boum **AR** 5 suspẽdat˜ **π** eas **ju** morsu(-ui **k**¹ -um **M**)muris **RM** moru moris **S¹** (*in* morsŭ oris *mut.* **S²**) mor|umoris (su *adscr. post* mor *in marg.* A) **A¹** arenei **S¹** aranee **a** aranae **h** 6 praebet *om.* ψ(*exc.* **ä**) 7 oculurum **ju** uicia **mpw** uite **n** sanatur **b¹m** si intulerit(lerit *exp.*)muerit **M** si intumuerint *Veg.* 8 mulsa **R** *Veg.* musa (l *s.* us) **M** mulsae **S** mulsę **A¹** mulsea **d** triticea farina **S** *Veg.* tricea(ti *s.* ce) i(*exp.*)farina **M** tritice afarine (e *s. pr.* a A) **A¹** triticee (tritice **αωogpwä** tritice ac **ø** triture **nx¹**) farine **R** conspergitur γ(*exc.* **t**)ψ(*exc.* **ä**)**ωlpøπ** *Veg.* imponitur **R** componitur **ωπ** 9 siue] [ ]i uero **M** ispanus **SAø** hyspanus **lwz** 10 amoniacus **ä** armaniacus **l** hãmoniacus **M** cappadocus (-uis **a**)**agh²tx** cappodocus **ü** cappodicus **M** cappadocis **SAfh¹jqruyπ** capadocus **nv** capadocis(-tis **ä**)ψ**ωbcdlmpø** capadocius **k** tritum **π** inmixtus **acgnuyøM** inmixtis **SA** immixtus(*uel* ĩm-)**R** ĩmixtum **π** 11 intrita **M** *om.* **a** sepiæ testa *om.* **h¹** *s. u. add.* **h²** tasta **SA¹w¹** resta **sö** texta **nr** 12 die *om.* **M** *bis pos.* **ä** 13 *aφιoN* **S** *φιoN* **A¹** *in u. sp. postea σίλφιον* **fopüvxö** *in marg.* A *σκειλφιον* **g** *μαγουδαϱηv* **uπ** *om.* **k** *om. u. sp. rel.* **R** *plerique*, silpionem **M** silfonium *Veg. cod. L* uolgus **M** consuetudinem **SA** laserpicium **S** lapersicum (i *s.* cu, *deinde totum uerbum exp.*) laserpicum **M**

bus sextariis olei expressumque sucum faucibus infundas, itemque cacumina eiusdem arboris cum sale trita laesae parti superponas.

Caeciliae morsus tumorem suppurationemque molitur; idem facit etiam muris aranei, sed illius sanatur noxa fibula aenea, si locum laesum conpungas cretaque Cimolia ex
5 aceto linas. mus perniciem, quam intulit, suo corpore luit, nam animal ipsum oleo mersum necatur et, cum inputruit, conteritur, eoque medicamine quandoque morsus muris aranei linitur. uel si id non adest tumorque ostendit iniuriam dentium, cuminum conteritur eoque adicitur exiguum picis liqui-
6 dae et axungiae, ut lentorem malagmatis habeat; id inpositum perniciem commouet. uel si antequam tumor discutere-

sestarlis **Sπ** oleis **SAä**[1] olee **nx**[1] expressumq; **α**(*exc.* **h**[1]) **γbdπM** expressus quae **S** expressusque **A** (*uel* -q;)**ϰ**(*exc.* **d**)**ψωfh**[1]**mrpyø** expssisq; **l** 2 cacumine **S** eidem **AM** superimponas **ä** *Veg. cod L* 4 cecilie(-æ **π**)**γπ** [ ]ecilie **M** celi **S** cæli **A** (*uel* celi)**R** subpurationeq; **S** supurationeq;(e *in* ẽ A)**A**[1] supparationemq; **k** suspurationẽq; **c** supportationẽq; **l** mollitur **t** demolitur(de *exp.* **o**[2])**ω** morsus (rsus *exp.*) litur **M** 5 sicut **wå** etiam facit **b** araneis **ä**[1]**M** terranei **ö** sed et **M** istius **q** et illius **M** 6 sibula **p** ahena **ϰ**(*exc.* **ju**)**gh**[1]**lnvxø** ahenea **fjosuy** henea **mt** lesũ locũ **M** *Veg. cod. L* conpungas **agn** cõpungas **S** ɔpungas **A** compungas (*uel* cõ- cum **å**) **R** cõpũgas **M** cretãq; **M** creta **n** cimonia(-oma **qx**[1] cuno- **c**)**ϰnx**[1] cymonia **ü** cimola **v** cunelia **y** simolia **h**[1] 7 linias **lzä** *Cap. 17, 5 et 6 exscr. Pelagon. 279, 280; uert. Hipp. Berol. 87,6* [ ]usqam perniciem **M** pernitiem **Sdjklmnoqrsuvz**; *item fere infra u. 13* 8 nam et **ωπ** leo **ψ** negatur **SAψ** *uerba* et — conteritur *om.* **M** imputruit **R** imputruerit *Pel.* conteriter **S**[1]**Abfh**[1]**jmpqruyø** 9 quando **ω** quĩq; **n** muri **m** *om.* **q** aranei muris **M** 10 lenitur **ω** tumorque **M** umorque **SA** humorq; **R** humor quem **α** om̃tit **ö** oñdit **wy** oñit (*om. u. sp. r.* **c**) **ϰ** oñe **x**[1] õı **nü** extẽdit **ø** inuriam **A** iniuria **n** inuria(muri a **a**)**αü**[1] dentibus(*exc.* **h**[1])**α** 11 e (*exp.*) ciminum **M** cyminum *Pel.* eiq; **π** eo quod **cnqü**[1]**x**[1] adiicitur(*uel* -ij-)**dlptüäπ** liquida **SA**[1] 12 anxungie **ä** assugne **s** assungię **å** mallagmatis **ä** malagniatis **r** malaginatis **go**[2]**pvwxyå** malagnatis **bm** maligmatis **s** maligniatis **k** impositum **R** 13 commouet **S** cõmouet **A** commouet(*uel* cõ-)**R** comouet **t** submouet *Pel.* summouet **M** sanat *Veg. cod. L* discutetur **crM** discutiatur *Pel. Veg.*

tur, in suppurationem conuertit, optimum est ignea lan conlectionem resecare et quicquid uitiosi est inurere atque liquida pice cum oleo linire. solet etiam ipsum animal uiı creta figulari circumdari, quae cum siccata est, collo bo suspenditur; ea res innoxium pecus a morsu muris ar praebet.

Oculorum uitia plerumque melle sanantur. nam : intumuerunt, aqua mulsa triticea farina conspargitur et ponitur, siue album in oculo est, montanus sal Hispanus Ammoniacus uel etiam Cappadocus minute tritus et inmi melli uitium extenuat. facit idem trita sepiae testa et fistulam ter die oculo inspirata, facit et radix, quam Gr *σίλφιον* uocant, uulgus autem nostra consuetudine lase

subpuraɹionẽ **A** suppinationem **nx**[1] conuertitur **t** conuer (~ *del.*) **M** conuerterit(-teret~ **ä**[1])**ψ** *Pel.* fuerit conuersa *Veg.* 2 co tionem **M** *Veg.* conuertionem **SAαωfgjmprvx**[2]**yθ** conuersionem(-ne (*exc.* **j**)**blntüx**[1]**åπ** consionem(*exc.* **å** consiti- **ä**)**ψ** collectum *Pel.* quidquid **SabghnezM** quiquid **o**[1]**v** uiciosi **pw** uitiosum **z** 3 lenire **ωü**[1] linere **M** 4 singulari **p** circumdari **S**[2] (*uel* - **blqrstuüxzäM** cumdari **S**[1]**A** circundari(-on- **å**)**R** insicata (-ica- bouum **Sx**(*exc.* **d**)**goθM** boum **AR** 5 suspẽdat~ **π** ea morsu(-ui **k**[1] -um **M**)muris **RM** moru moris **S**[1] (*in* morsu oris **S**[2]) mor|umoris (su *adscr. post* mor *in marg.* A) **A**[1] arenei **S**[1] aran aranae **h** 6 praebet *om.* **ψ**(*exc.* **ä**) 7 oculurum **ju** uicia ı uite **n** sanatur **b**[1]**m** si intulerit(lerit *exp.*)muerit **M** si intumue *Veg.* 8 mulsa **R** *Veg.* musa (l *s.* us) **M** mulsae **S** mulsę **A**[1] muls triticea farina **S** *Veg.* tricea(ti *s.* ce) i(*exp.*)farina **M** tritice afa (e *s. pr.* a A) **A**[1] triticee (tritice **αωcgpwä** tritice ac **θ** triture **nx**[1]) fariı conspergitur **γ**(*exc.* **t**)**ψ**(*exc.* **ä**)**ωlpθπ** *Veg.* imponitur **R** c ponitur **ωπ** 9 siue] [ ]i uero **M** ispanus **SAθ** hyspanus 10 amoniacus **ä** armaniacus **l** hãmoniacus **M** cappad (-uis **a**)**agh**[2]**tx** cappodocus **ü** cappodicus **M** cappadocis **SAfh**[1]**jqruyπ** c docus **nv** capadocis(-tis **ä**)**ψωbcdlmpθ** capadocius **k** tritum **π** inmixtus **acgnuyθM** inmixtis **SA** immixtus(*uel* ĩm-)**R** ĩmixtum **π** 11 intrita **M** *om.* **a** sepiæ testa *om.* **h**[1] *s. u. add.* **h**[2] tasta **S** resta **sö** texta **nr** 12 die *om.* **M** *bis pos.* **ä** 13 *αφιον* **S** *φιο* *in u. sp. postea σίλφιον* **lopüvxö** *in marg.* A *σκειλφιον* **g** *μαγουδαριν* *om.* **k** *om. u. sp. rel.* **R** *plerique,* silpionem **M** silfonium *Veg. cod. L* uolgus **M** consuetudinem **SA** laserpicium **S** lapersicum cu, *deinde totum uerbum exp.*) laserpicum **M**

8 tium appellat. huius quantocumque ponderi decem partes salis Ammoniaci adiciuntur eaque pariter trita oculo similiter infunduntur, uel eadem radix tunsa et cum oleo lentisci inuncta uitium expurgat. epiphoram subprimit polenta consparsa mulsa aqua et in supercilia genasque inposita; pastinacae quoque agrestis semina et sucus armoraceae cum melle
9 conleuata oculorum sedant dolorem. sed quotiensque mel aliusue sucus remediis adhibetur, circumlinendus erit oculus pice liquida cum oleo, ne a muscis infestetur. nam et ad dulcedinem et ad odorem mellis aliorumque medicamentorum non eae solae, sed et apes aduolant.

18 Magnam etiam perniciem saepe adfert hirudo hausta cum

appellant **ψωlr** apellat **k** pondere **M** *om.* **q** decimã **l** X **gpv** X[em] **x** partis **γq** partem **lmo¹yθ** 2 ammoniaci **RM** admoniaci **SArv** anmoniaci **m** armoniaci **κls** amoniaci **ää** adiiciuntur **bdptüzäπ** aditiuntur **qsö** addiciuntur **gx²θ** adiicitur **l** dñr **x¹** adiciunt **M** eque **M** trita *om.* **M** 3 infunditur **c** tunsa **SMA** *Veg.* contunsa **A¹** contusa **R** lentici **z** lentisi **θ** lensa **ö** iniuncta **ακ**(*exc.* **c**)**npx¹θ** inuicta **c** inunta(c *s.* nt)**M** 4 Opiphoram **l** [ ]piphoras **M** subprimit **SAfhjlmoswy** supprimit **RM** conspersa **nüx¹yπ** consarsa **g** 5 aqua musea(l *s.* us)**M** mulsae ||| **S** musa **m** inposita **å** imposita **γhkπM** inpositas **SA** impositas **R** pastinacae quoque **S** pastinace quoq; **M** pastinaceque **A** (-ateq; **c** -areq; **a** -acesq; **n**) **R** pastnacæq; **π** 6 seminis **M** succus **γ**(*exc.* **u**) **ψ**(*exc.* **z**)**dmoöπ**; *item infra u. 8* armoracee **SπM** amoraceae **Afhy** amoracee **R** amorace **ψ**(*exc.* **å**)**k** amotacee (-a oce **c**)**κnüx¹** amortacee **v** amurce **å** 7 conleuata **SA**(*uel* cõ-)**afhjlmopyåöθπ** cũleuata(*exc.* **å** .cul- **z** cal- **å**)**ψ** colleuata(-to **d**)**R** conglouata **M** tritus *Veg.* sedat **cm** cedant **l¹zå** secant **å** quotiensque **SAκ**(*exc.* **c**)**bfoprθM** quociensq; **hly** quotiens **k** *Veg.* quotienscumq; (*uel* cunq; *uel* cũq;) **R** 8 secus **M**; *u. supra u. 6* circumliniendus **ψlrsöθπ** 9 ledetur uel infestetur **n** 10 et ad odorem mellis **M** et ad (ad *om.* **ö¹**) oculorum mellis **SAR** mellis et ad (ad *om.* **tü**) oculorum **γ** et ad o. *om.* **π** aliorumue **p** 11 ęe (*uel* eę)**αγ**(esse **nx¹**) ea **SAR** hae **π** he **M** et apes **Sα**(*exc.* **h¹**)**γlπM** etates **A** (*uel* aet-)**R**

Cap. 18 uar. exscr. Veg. IV 24 Remedia ad haustam hirudinem. Caput. XVI. **π** 12 enim **M** pernitiem **SωgjkmqruvyM** saepe *om.* **π** adfert **SAfhjmopqsuwy** affert **RM** affecit **å** hirudo **γ**(*exc.* **n**; ir- **ü**)**ψ**(hy- **w**)**ω**(irr- **ö**)**acfhmpθAπ** *Veg.* hirundo **SA¹bjkruy** hyrundo **dnq** harundo **l** hirumdo **M** austa **A¹l**

aqua. ea adhaerens faucibus sanguinem ducit et incre suo transitum cibis praecludit. si tam difficili loco (manu detrahi non possit, fistulam uel arundinem inserito calidum oleum infundito, nam eo contactum animal con decidit. potest etiam per fistulam deusti cimicis odor ir qui ubi superpositus igni fumum emisit, conceptum ni fistula usque ad hirudinem perfert, isque nidor depelle rentem. si tamen uel stomachum uel intestinum tenet, aceto per cornu infuso necatur. has medicinas quamu bus adhibendas praeceperim, posse tamen ex is plurima omni maiori pecori conuenire nihil dubium est.

Sed et machina fabricanda est, qua clausa iumenta que curentur, ut et propior accessus ad pecudem mede

aqua ea] aque a **M** faucib; ad herens **M** adhaeres **S**[1] (he *in interuallo ss.* A) **A**[1] incrementu **Aωfhmprwx**[2]**ϑ** incremen 2 transitu **Aωabfhjlpqruwyåϑ** ciuis **A** cuius **ψ** cibu cubis **f** cubus **lr** producit **ö** de facili **ωm** 3 ue **ϰ**(*e* arundinem **Sktüvöπ M** harundinem **Aψaghlnprux** hiru (hy- **dq** -ud- **c**)**bcdfjmoqsyϑ** 4 infondito **a** contactū **S** (contactu ||| **A** contactu **R** *Veg. cod. A* contanctu **p** contractu **ab** c (-tra- **cq**)**ϰnx**[1] contacta **ü**[1] contactis **ϑ** contactus *Veg. cod. L* 5 fistula **ψ** nidor deusti ciminis hunc nidorem *uerbis* odor — conceptum *omissis* **M** deustici micis **A** *et* **R** *plerique* ((-cæ **π**)nucis **ψpπ** deustici mitis **l** detesti nucis **ϑ** inmitti **S** immitti (*uel* ĩ-) **R** 6 superpositus **S** superponitur **bπ** superpo **AR** supponuntur **ϰ**(*exc.* j)**nåä** emittunt et **γ** emittit **bπ** co contemptũ **å** ceceptum **b** *om.* **c** nitorem **S**[1] 7 hirudinem **γxπ** hirundinem **SARM** hyrundinem **dqwz** yrundinem **l** harundi ö)**båö** perferunt isq; (hijs **n**)**γ** profert isq; **sö** perfectisq; **M** **γmpy**[1]**M** depellat **r** 8 tamem **M** stomachum **Aγ**(*exc.* **v** **lqπ** stomacum **Sψacfhmpruvyϑ M** 9 cornua **oπ** bobus **bö** 10 adhibendas **S** adihibendas **M** *om.* **flåπ** *om. u. sp. r.* **A**[1]**R** a *in. u. sp. scr.* **ü**[2]A is **S** iis **gx** his **ARM** hijs **ln** 11 maio **ψ**(*exc.* **å**) o(*del.*)omni **M** peccori **ϑM** nichil **hnq** *Capp. 19—24 om.* **M** *Cap. 19 exscr. Veg. IV 25* De M faciēda qua clausa iumēta curentur. Caput. XVII. **π** 13 cur *Veg.* et ut **γyä** ñ et **å** propior **bdküzåϑπ** proprior **SA** **grxö**[1] adcessus **joϑ** pecudũ **k** medentibus(tib *in ras.* sit **Sγα**(*exc.* **h**[1])**b**[2]**p** medenti tussit **A**(medendi **ö**)**R** medenti tussi *r.*) **c** medenti ēē possit **d**[2] medenti tulit **ϑ** tutus sit **π**

sit nec in ipsa curatione quadripes reluctando remedia respuat. est autem talis machinae forma: roboreis axibus conpingitur solum, quod habet in longitudinem pedes nouem et in latitudinem pars prior dipundium semissem, pars posterior quattuor
2 pedes. huic solo septenum pedum stipites recti ab utroque latere quaterni adplicantur. ii autem in ipsis quattuor angulis adfixi sunt, omnesque transuersis sex temonibus quasi uacerrae inter se ligantur, ita ut a posteriore parte, quae latior est, uelut in caueam quadripes possit induci nec exire alia parte prohibentibus aduersis axiculis. primis autem duobus statuminibus inponitur firmum iugum, ad quod iumenta capistrantur uel boum cornua religantur, ubi potest etiam numella fabricari, ut inserto capite descendentibus per foramina

nec in]ne **b** quadripes **SAfhjkmqsuwzə** quadrupes **R** reluctando **S²α**(*exc.* **h¹**)**blπ** relictando **S¹** relictanda **A** reluctanda(-lut- **oz**)**R** ad reluctanda **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **ju**) reluctans **t** respuet **o¹δπ** respuit **å** postulat **n** 2 enim **π** formā **SAju** assibus **küπ** *Veg.* asseribus **l** saxibus **ŏ** conpingitur **fgnüŏ²** compingitur **S** (*uel* cō-)**R** ɔpingitur **A** compigitur **t** conpingintur **j¹δ¹** 3 solum quod *om.* **ϰnpüx¹** longitudine **ŏ** nouem(*om.* et)**pü** nou(*om.* em et)**c** IX et **gvx** latitudine **ŏ** 4 dipundium **SR** diputandium **A** depundium **d** dupundium **tå** dispundium **nwz** dipõdiũ **å** dipodiũ **π** quatuor **ψ**(*exc.* **å**)**dklnopqsyŏ** IIII **cgjuvx** IIII^or **ü**; *item fere infra u. 6* 5 soliũ **l** septimum **δ¹** recti *in ras.* **S** *om.* **δ¹** 6 quatterni **m** adplicantur **fhjk mopqsuwyə** applicantur **SAR** aplicantur **ŏ** ii **btü²vπ** it **SAfgjm²p ruwx²yå** id **ϰ**(*exc.* **ju**)**ωlm¹nü¹x¹zåə** ita **α** autet **S** 7 adfixi **SAfjlmoqrsuwyə** affixi **R** infixi **p** transuersos **ψ** transuersi **d** themonibus **π** 8 uacerae **a** uacene **ψgjpuvx¹** uacerne **ω** uacerice **n** uacemie **l** ligantur **Sd¹tüπ** ligatur **AR** ita *om.* **δ¹** posteriore **Sγbd¹** posteriori **R** posteriora **A** *uerba* quae latior — alia parte *om.* **qy** latior **γcdπ** laterior **SAR** 9 gaueam **S¹** quadripes **SAafhjlmruwzə** quadrupes **R** quadrupedes **c** quadruplicem **δ¹** intrare uel induci **n** 10 prohibente **a** assiculis **düδπ** exiculis **z** axiculi **y** duobus **Sγ**(*exc.* **ü¹x²**)**π** duabus **AR** *om.* **p** 11 stratuminibus **A¹** scatuminibus **aå** imponitur **R** capristant˜ **S¹A** capistra istrantur **ah¹** 12 bouum **ωå** bouem **bm** *uerba* ubi — obligant˜ *in marg.* **S** religuntur **a** ubi possunt etiā **π** ubi etiam potest **zå** ubi potest etiam ubi **w** ibi ubi potest etiam **å** etiam] esse **ϰgnvx** numella **Sü²** numelli **AR** 13 fabricati **ϰ**(*exc.* **j**)**nüx¹** fabricarti **vx²** ut] uel **wz** incerto **ah¹nüx¹**

regulis ceruix catenetur. ceterum corpus laqueatum e tentum temonibus obligatur inmotumque medentis ar est expositum. haec ipsa machina communis erit om maiorum quadripedum.

Quoniam de bubus satis praecepimus, opportune de · uaccisque dicemus. tauros maxime membris amplissimis ribus placidis, media aetate probandos censeo. cetera eadem omnia in his obseruabimus quae in bubus elig neque enim alio distat bonus taurus a castrato, nisi quod torua facies est, uegetior aspectus, breuiora cornua, to ceruix et ita uasta, ut sit maxima portio corporis, u paullo subtruncior, qui magis rectus et ad ineundas fe habilis sit.

ceruix catenetur **S** ceruicax tenetur **AR** ceruix tenetur **dπ** distenctũ **d¹ü** discontũ **l** discentum **å** 2 themonibus **S** gantur **SA** obligatus **å** obli(gat˜ *add.* **ö²**)**ö¹** alligetur *Veg.* inmc **bc** immotumq; **SA** (*uel* ĩ-)**R** in motum(*om.* q;)**n** medentibu 3 erit *om.* **q** · 4 quadripedum **SAfhjlopru** quadrupedur XI De tauris *maiusc.* **S** De tauris (*in marg.* X) *maiusc.* **A** tauris *rubr. in marg.* **fh** De tauris **q** *rubr.* **l** *maiusc.* **d** *in marg.* tauris Capitul'. IIII. *rubr.* **m** De tauro *in marg.* **y** De tauris et u *in marg.* **ø** De tauris et uaccis X. **b** De tauris et uaccis eorun *rubr.* **t** De Tauri forma. Caput. XVIII. **π** *titulum post* qua dum *pos.* **dghtwπ,** *post* dicemus **SAblmyå** *om. ceteri*

Cap. 20—22 usus est Palladius IV 11,4—5, 7, 8 5 **abnqå** duobus **ω** bus **p** precipimus **å** opportune oportune **AR** opurtune **lmö** 6 uacasq; **m** uacusq; **b** ta menbris **mp** amplicissimis **p** 7 media etate **R** mæ **S** media etatem **A** aetatis mediae *Pall.* probandos **SAα**(*exc* improbandos(in- **dh¹lou**)**R** 8 omnia eadem **ωå** hijs **aln** imbubus **go** in bobus **abnåö** digendis **b** 9 enim] in **a** huic *om.* **p** 10 uegetiores pectus **S** uegetior aspectior **å** cc **x**(*exc.* **ju**)**å** torsior **ö¹** 11 si **S¹α** sic **ö** *om.* **m** pars **zå** uenter *Schneider*: uentre **SAR** uenere **m** *om.* **å** 12 subtruncio subtruntior **dlmwö** substrictiore (sus- **ü²** -trit- **t**) **gtvx²ü²π** substricto *Pall.* rectus **π** treus **S** reus **AR** *om. u. sp. r.* **ntü¹x¹** *in u. sp. scr.* **ü²** in adeudas **d** ad ineudas **S¹** ad ineundus **q** feminis **o** habilis est feminas **n** est **ωan**

21 Vaccae quoque probantur altissimae formae longaeque, maximis uteris, frontibus latissimis, oculis nigris et patentissimis, cornibus uenustis ac leuibus et nigrantibus, pilosis auribus, conpressis malis, palearibus et caudis amplissimis, ungulis modicis, cruribus paruis. cetera quoque fere eadem in feminis quae et in maribus desiderantur et praecipue, ut sint nouellae, quoniam, cum excesserunt annos decem, fetibus inutiles
2 sunt, rursus minores bimis iniri non oportet. si ante tamen conceperint, partum earum remoueri placet ac per triduum, ne laborent, ubera exprimi, postea mulctra prohiberi.

22 Sed et curandum est omnibus annis aeque atque in reliquis gregibus pecoris, ut dilectus habeatur. nam enisae et uetustae, quod gignere desierunt, summouendae sunt, et uti-

XII De uaccis *maiusc.* **S** De uaccis (*in marg.* XI) *maiusc.* **A** XI De uaccis *in marg.* **wy** De Vaccis *rubr.* **l** *in marg.* **å** *rubr. in marg.* **fh** IIII De tauris et uaccis *in marg.* **os** De uaccis. Cap̄. V. *rubr.* **m** De Forma uaccæ. Caput. XVIIII. **π** formeq; **a** longe (*om.* q;) **dl** 2 maximisq; **å** ueteris ŏ[1] uentris **zå** *uerba* oculis — patentissimis *om.* **y** ac **bm** patentissimis **R** pat||entissimis **S** patientissimis **A** pacentissimis **å** patentibus **γ**(*exc.* **t**)**ϰpå** *post* patentib; *u. sp. r.* **jnquüx** 3 ac] et **ωaπ** lenibus **for** migrantibus **å** palosis **å** 4 compressis **A** (*uel* cõ-)**R** claudis **A**[1] cauldis **r** unguibus **r** *om.* **å** magnis *s.*ungulis *add.* **t**[2] 5 modicis modicis **r** rurib; **SA**[1] & cruribus **π** paruis *dubitanter addidi ex Pall. IV 11,5*; *om.* **SAR** fore **ω** 6 et **Sωπ** *om.* **AR** immaribus **v** in maioribus **b** ut] cũ **l** 7 excesserint **l** excexerunt **u** ·X· **bjnqsuvxz** 8 russus **S** *om.* **nx**[1] uinores **A** iuniores **h**[2]**å** uimis **A** binis **ϰalrx**[2] binus **nwz** inire **ϰp** sint&amen **S**[1] sin ante (autem **cnü**)tamen **γ**(*exc.* **t**[2])**ϰå**[1] 9 partim **ωbdh**[1]**jmpruyø** partẽ **l** eorum **ψ** remouere **ω** reuocari **å** 10 mulctra **Aαbflmoprwyåŏøπ** multra **Sgstvx**[2] multa **czå** mulctram **ü** multram **nx**[1] multam **ϰ**(*exc.* **o**)

Quot annis delectus faciendus. Caput. XX. **π** 11 annis omnibus in (et **n**) hoc **γ** annis *om.* **f** eque (equine **n**) ac **γϰlp** atq; (*om.* eque)**ŏ** in *om.* **γ**(*exc.* **t**) 12 pecorib; **y** dilectis **A** delectus **γbdlmπ** enisae *scripsi* (enixæ *ed. Ald.*): et uisæ **Sh**[2] et uise **AR** et nisae **h**[1] et nixe(-se **nx**[1])**γ** et nixæ **π** uise (*om.* et) **ω** 13 uetuste **n** uetustate **SAR** qđ **SA** quod *uel* qđ **R** que **γoz** quæ **π** desierint **wz** defecerunt **å** summouendae **Sπ** submouende **γl** summouendi **Aαϰ**(*exc.* **d**)**ωbfmyø** submouendi **dp** summoti(-modi **wå**)**ψ** sumendi **r**

que taurae, quae locum fecundarum occupant, ablegand aratro domandae, quoniam laboris et operis non minus iuuenci propter uteri sterilitatem patientes sunt. eius armentum maritima et aprica hiberna desiderat, aestate : opacissima nemorum et montium, elata magis quam pascua. nam melius nemoribus herbidis et frutectis et ca pascitur, quoniam siccis ac lapidosis locis durantur un nec tam fluuios riuosque desiderat quam lacus manu f quoniam et fluuialis aqua, quae fere frigidior est, p abigit et caelestis iucundior est. omnis tamen externi f tolerantior equino armento uacca est ideoque facile su hibernat.

tauro **kπ** quae *om.* **k** adlegande **bdm** allegande **acktå** ablegende **jpux**[2] adlegende **q** oblegande **g** 2 non min quam)**gx**[2] non nunq̃(*uel* nũ-)**ϰntüx**[1] 3 iuuence **γ** iuuenti **α** ueteri **rδ** sterilitatem **ψøπ** sterilitates (-tis **s**) **R** sterilites **SA** patientes sunt *om.* **ü** Et ei'modi **a** 4 hyberna aprica **ψ** africa (f *in ras*. *scr.*)**S** hyberna(hib- **å**)**ψdotü** *post* de *u. sp. r.*; *perg.* ac leta **ntü**[1]**x**[1] aestate autem *scripsi:* e statim tim **Ay** estate in **ah**[2]**k** *in marg.* æstate **π** cestatim **R** cestatem **ψ** tim **l** quam lacu manu cestatim **r** 5 opacissima nemorum et m *scripsi:* opicis morum omnium **SAR** opacis nemorum omnium **a** (opicis **h**[1]) nemorum (nemore **h**[2] *in marg.*) montium **h**[2]**k** opacissim tium **π** elata *Heinsius:* ac læta **S** ac leta **AR** alta **α** (*exc.* **h**[1]) 6 frutectis *Pall. IV 11,7:* fructibus **SAR** fructicibus(frut- **ü**)**γ** frutetis **π** carectis **üx**[1] curetis **SR** turetis **A** curectis **gvx**[2] (-irr- **å**)**ψ** careptis **n** caretis **π** dumetis **t** 7 pascitur *addidi pr Schneidero: om.* **SAR** saturentur *et mox* pascantur *Pall.* qm̃ **AR** quoniam **amr** *om.* **nü**[1] q̃ **cqtzå** qm̃ *ul* q̃ **ü**[2] siccis **S** ac] et **αn** *om.* **tπ** durantur **R** duratur **SAψbfmpyø** du 8 fluuios **α**(*exc.* **h**[1])**nπ** pluuios **SAR** riuos *om.* **ϰnüx**[1]**δ**[1] -que *om.* **γ** desiderant **γoπ** lacus **R** lacu **SAψωf** lactus **o** manufactus **a** 9 quoniam] qui **ju** et] ex- *om.* **üπ** fluuialis **α**(*exc.* **h**[1])**π** pluuialis **SAR** re (fe *uerba* partum — iucundior est *om.* **av** partim **bδ**[1] fru 10 attigit **å** iugundior **S**[1] iocundior **ψ**(*exc.***å**)**cgkln** *uerba* iucundior — facile *om. exiguo u. sp. r.* **b** **αnqüx**[1]**π** extrema **δ**[1] 11 tollerantior **ψ**(*exc.* **w**)**lmty** toleranti uacca *om. u. sp. r.* **nüx**[1] diuo **γcδ** diu **l** 12 hyber ibernat **qu**

adpetit taurus, eadem ratione, qua fastidientibus equis mox
praecipiemus, elicitur cupiditas odore genitalium admoto nari-
3 bus. sed et pabulum circa tempus admissurae subtrahitur
feminis, ne steriles reddat nimia corporis obesitas, et tauris
adicitur, quo fortius ineant, unumque marem quindecim uac-
cis sufficere abunde est. qui ubi iuuencam superuenit, certis
signis conprendere licet, quem sexum generauerit, quoniam,
si parte dextra desiluit, marem seminasse manifestum est, si
laeua feminam. id tamen uerum esse non aliter apparet, quam
ubi post unum coitum forda non admittit taurum. quod et
4 ipsum raro accidit, nam quamuis plena fetu non expletur
libidine; adeo ultra naturae terminos etiam in pecudibus plu-
rimum pollent blandae uoluptatis inlecebrae.

Sed non dubium est, ubi pabuli sit laetitia, posse omnibus annis partum educari, at ubi penuria est, alternis submitti, quod maxime in operariis uaccis fieri placet, ut et uituli

adpetit taurus **S** appetit taurus **tü²π** adpeti taurus **Ahjo** appeti(-ri l)taurus **abgklrvx²** adepti taurus **ψfmpsyδø** appetiturus **ϰ**(*exc.* **j**)**nüx¹** eadem *om.* **wz** 2 precipimus **b** eligitur **S** dicitur **ϰ** ducitur **nüx¹** naribus admoto **t** admota **s** amoto **l** De Vaccis **g** De uaccis & quot (*huc usque maiusc.*) uacce uni tauro conueniunt **d** 3 et] ut **c** *om.* **bmq** paulum **ϰ** substrahitur **Amy** 4 feminis **Sγr** femines **A** feminas **R** femina **d** obes ita set **A** taurus **ä** 5 adiicitur(*uel* -ij)**lptzäπ** addicitur **gux²** addicis **q** additur **nüx²δ** inheant **d²jqu** meant **m** XV **ϰ**(*exc.* **c**)**gküvx** uacis **mδ** 6 habuude **ahlpquδø** iuuentam **bn** ut certis **ψ** 7 conprendere **S** ɔprehendere(he *exp.* A)**A¹** **A** conp̄hēdere **u** comprehendere(*uel* cō-)**R** generauerint **o** gñauerūt **s** generauit **wz** 8 desiliuit **ϰ**(*exc.* **q¹**)**π** dissiluit **å** cētū est **ü** 9 tamen **γωkπ** tam **SAR** *om.* **å** adparet **hmopy** 10 ubi **γ** ui(uis **å¹**)**ψ** in **SAR** si **π** *om. u. sp. r.* **b** admittit **γπ** admittitur **SAR** taurum *om.* **α** 11 explētur **b** 12 *uerba* libidine — uoluptatis *om.* **b** libidinem **So¹ä** ultera **a** pecudis **ψ** pluribus plurimū **S** 13 *uerba* uoluptatis — posse *om.* **r** inlecebre **S²Af hjmpquywz** illecebre **R** ilecebre **S¹o** 14 pauli **Sm¹** leticia **ab ghnxåøπ** 15 ad **A** alterius **ϰgh²lnp** ab eternis **δ** submitti **R** summitti **S** sūmitti **Aklrüvπ** 16 uaccis **S** *om.* **AR** ut et **SAαψωfjuyøπ** ut et ne **l** et ut **bmp** ut **γϰ**(*exc.* **ju**) et **r**

annui temporis spatio lacte satientur nec forda simul ope uteri grauetur onere. quae cum partum edidit, nisi cibis est, quamuis bona nutrix labore fatigata nato subtrahi mentum. itaque et fetae cytisus uiridis et torrefa hordeum maceratumque eruum praebetur et tener ui torrido molitoque milio et permixto lacte saliuatur. n etiam in hos usus Altinae uaccae probantur, quas eius re incolae ceuas appellant. eae sunt humilis staturae, abundantes, propter quod remotis earum fetibus gener pecus alienis educatur uberibus. uel si hoc praesidiun adest, faba fresa et uinum recte tolerat, idque praecip magnis gregibus fieri oportet.

Solent autem uitulis nocere lumbrici, qui fere nasc

anni ϰgnx[2] spacio agnpqüxå sacientur achlmpüåä sp tur ö 2 grauetur Sγπ grauentur AR honere(-no- u) ϰø partim b ptem s fulcta ü faculta s 3 fagata S fatigata re ö 4 et fere ϰl ei fere nüx[1] ei fete t fere ei gv fete (*om.* e forte å cytisus üπ cythisus SAR cythissus Ao cithysus duv citl citisus rö uiridis γh[2]kπ uirides a uiride l[2] uiri SAR torrefa terrefactum(tere- å)ψr torrefactus γ 5 ordeũ π in horreum S orreum c maceratum eruumq; ϰ(*exc.* ju) maceratus eruumq;(eo n)γ earum p *om.* ä tener uitulus *Pontedera:* tenueruit tenuẽ uitulus S[2] teneruit olus Aϰbfh[1]morwyø teneri ut olus p te olus lπ tenerum olus α(*exc.* h[1])γ(holus t) tenuit olus sö terruit tener(*u. sp. r.*)olus zä 6 torrido S[2]α(*exc.* h[1])γläπ torro ido (*exc.* c)ψ(*exc.* ä)bfh[1]mpryø torro odio ω corrido c mollitoq; modicoq; ö molito & s tostum molitumque milium *Pall. V 6* mixto S pmian A permiam(*uel* p miam)bdfghjmoruvx[2]y per unun uuam π per imam alnpqsü permam x[1]ä per nu (*u. sp. r.*) c pen pro una k a paruam ö lacta A uacca α(*exc.* h[1]) saliuatur S uäø salinatur γ(*exc.* t)dfq saluiatur ωhkmprwyzåπ saciatur c cine γ parantur S 8 incoles bm geuas S cenas fmyø c sceuas b euas s cruas l adpellant fhmyw apellant kö eae ee bjmopr he ö hi s ea Aψlø et γϰ(*exc.* j) 9 habundantes q[2]uåø habundantis q[1]sö eorum ωπ 11 adest] est nüx[1] a fressa γ(*exc.* ü) fersa h fessa ö[1] et *om.* ωπ uinu *u. sp. r.* nx[1] tollerat ψclmqt colerato s p̃cipit ψ *om*

Cap. 25 exscr. M Lunbricorum cura in uitulis *in marg.* media ad lumbricos uitulorum. Caput. XXIII. π 13 autem *om.* ö[1] lumbri M lombrici o[1] nacũt˜ π nascantur ä

dere et ipsos neruos, quos Graeci κρεμαστῆρας ab eo appe quod ex illis genitales partes dependent, conprehensos d testis ferro resecare et expressos ita recidere, ut extrema eorum adhaerens praedictis neruis relinquatur. nam hoc nec eruptione sanguinis periclitatur iuuencus nec in t effeminatur adempta omni uirilitate formamque seruat n cum generandi uim deposuit. quam tamen ipsam non tinus amittit, nam si patiaris eum a recenti curatione fem inire, constat ex eo posse generari, sed minime id permi dum, ne profluuio sanguinis intereat. uerum uulnera sarmenticio cinere cum argenti spuma linenda sunt, absti dusque eo die ab umore et exiguo cibo alendus. sequent duo uelut aeger cacuminibus arborum et desecto uiridi pa oblectandus prohibendusque multa potione. placet e pice liquida et cinere cum exiguo oleo ulcera ipsa post trid linire, quo et celerius cicatricem ducant nec a muscis infe tur. hactenus de bubus dixisse abunde est.

et *om.* **t** *Pall.* ΚΡΕΜΑCΤΗΡΑC *rubr.* (*in marg.* XIII) **S** *u. sp. r.* ΚΡΕΜΑCΤΗΡΑC *rubr.* **A** κρεμαςηρασ **π** *om.* **å** *om. u. sp. in u. sp. postea* κρεμαστῆρασ(-ναα **p**)**fopx²ŏ** κρεμαστίρασ **h** κνειωαci'
2 ex ipsis **b** exilis **å** genitalibus **ϰnpüx¹** egnitales **h** ar conprehensos **S** ɔp̄hensos **A** comprehensos(*uel* cō-)**R** 3 deinde **ω** testes **bπ** textis **r** rescindere **ϰ**(*exc.* **ju**)**ntüx¹** et **ω** 4 relinquantur **S¹b** reliq̃tur **π** nam] Hac **c** 5 ne **å** r sanguis **ϰ** pegritatur **b** 6 &ffeminatur **S** effemminat efeminatur(ese- **å**)**åŏ** adepta **sø** omni *om.* **bm** formaq; ata **γ** formatq; seruat **bdq** 7 cum **S** *om.* **AR** protinus 8 cum **ϰ**(*exc.* **cd**) ad recenti **g** arcenti **d¹qr** 9 costa constant **c** ex] nec **ŏ** id *om.* **p** promittendum **qsu** 10 perfluiuo **mŏ** 11 sarmenticio **SAø** sarmentitio (-tino **l**)**R** cum argenti spuma **SAa** *om.* **R** *post* sunt linenda *pos.* **k** *in marg.* **h²** spuma . . . argenti *Pall.* linienda **ϰ**(*exc.* **ju**)**ωl²nrx¹zå** line abstinendũque (-ũs-) **S²** -que *om.* **å** 12 est eo die **n** es die **l** -que eo die *om.* **ŏ¹** humore **R** sequenti **γπ** *Pal* quensei **S** sequens **AR** serquens **d** triduo *om.* **r** 14 able dus **S** portione **ŏ¹** potacione **n** 15 ulcare **S** ipsa *on* 16 line||re (*fuit* lineire?) **S** linite **m¹** et *om.* **stå** du ne **c** 17 Attenus **u¹** dixisse de bubus **ct** b **abzŏ** bus **f** habunde **alnpsŏø** satis **k**

De equis **27** Quibus cordi est educatio generis equini, maxime conuenit prouidere actorem industrium et pabuli copiam, quae utraque uel mediocria possunt aliis pecoribus adhiberi. summam sedulitatem et largam satietatem desiderat equitium, quod ipsum tripartito diuiditur. est enim generosa materies, quae circo sacrisque certaminibus equos praebet, est mularis, quae pretio fetus sui comparatur generoso, est et uulgaris, quae mediocres feminas maresque progenerat. ut quaeque est
2 praestantior, ita ubere campo pascitur. gregibus autem spatiosa et palustria nec montana pascua eligenda sunt, rigua nec umquam siccanea, uacua magis quam stirpibus inpedita, frequenter mollibus potius quam proceris herbis abundantia.
3 uulgaribus equis passim maribus ac feminis pasci permittitur, nec admissurae certa tempora seruantur. generosis circa uernum aequinoctium mares iniungentur, ut eodem tempore, quo

XIII De equis *maiusc. rubr.* **S** De equis **q** *maiusc. rubr.* **Ad** *in marg.* **puwyäe** *rubr. in marg.* **fhz** De equis et de eorum medelis **b** *in marg.* **s** De equis eor; cura *rubr.* **t** De equis Cap̃ .VII. *rubr.* **m** De equis. Caput XXV. **π**   educatio ẽ ö   equitũ **y**[1] equum **r**   2 actorem *Gesner:* auctorem **SAR** autorem **l** auctore **ψ**   3 sunt **a**[1] sunt posunt **å**   aliis **Sγω**(alij **s**)**klπ** alias **AR**   4 *uerba* et largam satietatem *om.* **så**   sacietatem **acdhjmtvyöe**   equitum **dmnq** eoquitiũ **y** equinum **lπ** equinoctium **ö**[1]   5 tripartito **bhorsv** triptito **SAR** tripertito **afghlw**   6 cyrco **k** curro **a**   satisq; **c**   equinos **z** *om.* **l**   praebet *om.* **ju**   est] et **co** esse **y**   7 *uerba* pretio — uulgaris quae *om.* **wå**   precio **qvxπ**   cũpatur **x** corporatur **q**   et est **ps**   uulgarisq; que **ah**   8 ut que est **q** et equeq; est **n**   9 ubero **ψ**   Grecibus **S**   spetiosa **dnq** speciosa **grv**   10 plaustria **an**   pascu **S**[1]   rigua *om.* **q** sunt rigua sunt **cdnx**[1]   regua **S**[1] *om.* **q**   11 siccanea **γl** siccana **Sωaåäπ** sicana **AR** sicane **c**   uacua **γ** uacuaq; **ω** uacuaue **q**[2]**π** bacuane **SA** (lac- **k** -one **l**)**R**   stipibus **l**   impedita **R**   frequentib; **S**   12 mollibus **Sγ** mollis **AR** molis **ö**   pocius quam **v** potiusq; **n**   procellis **k** pecoris **n**   habundantia **κ**(*exc.* **j**)**lpsöe**   13 uulgaris **c**   ac] et **h**[1] *in ras.* **a**   feminis(*uel* foe-)**R** finibus **SAψo**[1] feminib; **h**[2]   pasti **å**   permittuntur **z**   14 certo tempore **ω**   seruantur **Sγ** seruentur **AR**   15 iniungentur **S** iniugentur **A** iungentur **R** iugentur **å**   et **b**   eo **ö**

conceperint, iam laetis et herbidis campis post annum] cum labore fetum educent, . nam mense duodecimo pa edunt. maxime itaque curandum est praedicto tempore ut tam feminis quam admissariis desiderantibus coeund potestas, quoniam id praecipue armentum, si prohibeas, li nis exstimulatur furiis, unde etiam ueneno inditum est n *ἱππομανές*, quod equinae cupidini similem mortalibus am accendit. nec dubium quin aliquot regionibus tanto fla ardore coeundi feminae, ut etiam si marem non habeant, dua et nimia cupiditate figurando sibi ipsae uenerem coh lium more auium uento concipiant. neque enim poeta l tius dicit:

scilicet ante omnis furor est insig
equar

conceperint **S**[2] (-unt **g**[1])**γ** concerint **S**[1] coeperint **A** (*uel* cep-)**R** annum mensem **SAR** annum et mensem **t** unum mensem **k** annum annum mensem **b** ãni mensẽ **π** paruo cum **S**[2]**α**(*exc.* **h**[1]) **nv**[1])**κ**(*exc.* **ju**) paruam cum **v**[1] puo cũ **nsuöπ** per uocum **S**[1]**fh**[1]**m** uocũ **A** (no- **jp**)**bjopwyz** p uotam **ä** p necum **l** 2 lauoræ **A** rem **b** feitum **S** fittũ **A** futum **fjmo**[1]**pruwyäø** furum **l** fuctrũ **ö** tum **s** educant **A**[1] educerit **n** edunt **d**[2]**q** mense **abklzäπ** sem **SAκfhprwyäø** mẽsim **m** post mensem **γ** mensura **ω** duode **abkπ** duodecima **SAψ**(-dena **ä**)**ωfhjlmpryø** duodecimum(*exc.* **j**; **u**)**κ** XII(XII[m] **vx**)**γ** 3 educunt **γκ** itaque] ita ut **s** cauendum **a**[1] est *om.* **d**[2]**gnqv** 4 ineundi **l** 5 admentu

6 exstimulatur **Anz** extimulatur **SR** indictum **osä** 7 XV · ΙΠΠΟΜaΝeϹ *rubr.* **S** ΙΠΠΟΜΑΝεϹ *rubr.* (*in marg.* X hippomanes **gx**[1] hyppomanes **n** *om.* **ä** *om. u. sp. r.* **R** *sed in u. s in marg. postea* ἱππομανὲσ **bfv** *in marg.* ᴀ ἱππόμανεσ **uπ** *in marg.* πομανεσ **o** *in marg.* **x**[2] ἵππομανῆσ **ö** ιιατοπιανεσ **l** cupidinis **wz** 8 accendat **π** aliqđ **S** aliquod(*uel*- qd')**mwäöø** tacito **π** 9 amore uel ardore coeundi **n** mare **g** matrem **m** ad **SAfmo**[1]**ø** assidua **R** adsidũ (assi- **o**[2] asi- **s**[1])**ω** 10 cupidine **ω** figurando **S** figurandus **AR** figurandum **m** figurantibus **ωπ** figurat sibi)**t** uenerem **Sγπ** bene rem **AR** breuiorem **ä** rem **m** c talium **A**[1]**ø** cohortand **s** 11 mente **γd**[1]**u** concipiunt **c** neque **S** quȩ **A** (*uel* que)**R** po&tica **S** petica (o *s.* s ᴀ) **A**[1] 12 dicet **κ** 13 *Verg. Georg. III 266* silicet **owz** omn

14 et mentem uenus ipsa dedit et *add.* **γ** (= *u.* 267)

illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium, superant montis et flumina tranant,
6 continuoque auidis ubi subdita flamma medullis,
uere magis, quia uere calor redit ossibus, illae
ore omnes uersae ad Zephirum stant rupibus altis
exceptantque leuis auras et saepe sine ullis
coniugiis uento grauidae — mirabile dictu...,

7 cum sit notissimum etiam sacro monte Hispaniae, qui procurrit in occidentem iuxta Oceanum, frequenter equas sine coitu uentrem pertulisse fetumque educasse, qui tamen est inutilis, quod triennii, prius quam adolescat, morte absumitur. quare, ut dixi, dabimus operam, ne circa aequinoctium uer-
8 num equae desideriis naturalibus angantur. equos autem pre-

Verg. Georg. III 269 sqq. duci **A**[1] amor *om.* **ju** Gargaraque **A**[1] 3 ascanum **m** aschanũ **k** superanto bontis **A**[1] montis **S** montes **R** 4 trant **S**[1] trani **A**[1] *uerba* tranant — flamma *om.* **q** 5 flama **bdk** flamina **u** flumina **r** 6 reddit **κnrt** ossibus **SA**[1]**γ** omnibus **R** *in ras.* **δ** 9 omnes (omnib; **c**) ore uerse **κ** omnes uerse (*om.* ore)**rå** ad **SA**[1] *Verg.cod.RM*[2](*om. M*[1]) in **R** *Verg.cod.Pγbc Seru. V in ras.* **ö** zephyrum **oπ** zefirum **gx** zephyros **ŏ** cephirũ **w** ephirũ **z** 10 ruptibus **d** ealtis **A**[1] 11 exceptãq; **c** exceptant (*om.* que)**m** leues **lA** lenis **ψ**(*exc.* **å**)lenes **ŏ** sine *om.* **q** si **ø** 13 coniugis **A**[1]**å** corungiis **p** uento *om.* **ψ** 14 dictũ **ly** 15 *cfr Varr. r. r. II 1,19* in sacro monte **γ** hyspanie **κ**(*exc.* **dj**)**f** hypanie **n** 16 occidente **wz** uersus iuxta **z** occeanum (occa- **u**) **κωfnprvwyå** octauum **α** 17 coytu **cm** uentrem **S** uentẽ **A** uentum **R** uentium **t**[1] uetum **q** pertulerisse **S**[1]**A** protulisse **nö** ducasse **ah**[2] inutilis est(est *om.* **ö**[1])**ωπ** est *om.* **z** 18 trienni **gr** triẽniũ **s** triennio **π** anteq̃; **t** adulescat **b** adolescant **cw**[1] absummitur **amø** assumitur **r** assũmitur **ŏ** *om.* **l** 19 nec **κ**(*exc.* **j**) ut **ωy** 20 angantur **ntüx**[1] agantur **k** aguntur **SAR** iungantur **ŏπ**

tiosos reliquo tempore anni remouere oportet a feminis, ne cum uolent, ineant aut, si id facere prohibentur, cupidine licitati inde noxam contrahant. itaque uel in longinqua cua marem placet ablegari uel ad praesepia contineri, e tempore, quo uocatur a feminis, roborandus est largo cib adpropinquante uere hordeo eruoque saginandus, ut ue supersit, quantoque fortior inierit, firmiora semina prae futurae stirpi. quidam etiam praecipiunt eodem ritu mulas admissarium saginare, ut hac sagina hilaris plur feminis sufficiat. uerum tamen nec minus quam quind nec rursus plures quam uiginti unus debet inplere, i admissurae post trimatum usque in annos uiginti plerun idoneus est. quod si admissarius iners in uenerem est, o proritatur detersis spongia feminae locis et admota nar

precíosos **gnpqvwxåøπ** *om.* **l** cum *post* anni *ins.* **SAR**(*exc.* tum **t** oñi **x**[1] *uerba* ne aut — feminas*om.* **ð**[1] 2 dum **γϰ**(*ex* prohibebuntur **γ** cupidini **å** *om.* **b** sollicitati(soli- **n**)in sollicitationis **S** sollicitationi **A** (soli- **ψko** -one **s**)**R** solicitati **rπ** 3 obnoxiam **l** contrahant **Sγ** contrahunt **AR** trahunt **f** 4 **Ad** martem **o**[1] matrem **s** allegari **akt** alligari **cl** adlegari **m** gari **s** 5 uocantur **ψ** uoratur **m** femminis **a**[1] robor **r**[1]**wå** 6 adpropinquante **SAfhmowyð** appropinquante(apro- ordeo **cklnstvwåðπ** herboq. **S**[1] herbo que **A** heruoq; **S**[2]**ψa** ut] et **ψ**(*exc.* **å**) est ut **q**[1] aut **y** 7 *uerba* quantoque — *om.* **t** quanto(*om.* que)**ϰ**(*exc.* **ju**) quantumq; **ø** forcior **y** fort inerit **qr** prebebit **k** prebat **j** *om.* **å** 8 futura **A** fort 9 mullas **åð** mulus **αr** admisarium **A** admissarum **ψ** hec **ð** in hac **wå** ea **s** hylaris **cnqtzå** illaris **ð** pluribus plurimis **AR** 10 ueruntamen **o** XV **gnvx** 11 ne **ϰ**(*e* XX **gnsvx** *om.* **d** *uerba* unus — annos uiginti *om.* **a** inplere **S** implere **AR** isque **Sγϰkpzðπ** hisque **Abfhlmorsv** 12 admissurae *om.* **l** post trimatum **S** põt trimus **t** p̃t r (*sequ. exig. u. sp.*)**A** põt(potest **dgoqrø**)rima(runa **q**) *sequ. u. sp.* **cd** **rvwxyø** põt(potest **bgmå**)rima(runa **g**)**bgmsuzååð** posterrima **l** potes põt *u. sp. r.* **n** p *u. sp. r.* **p** in *om.* **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **ju**) ad **t** XX **γϰ**(*exc.* **q**)**ps** 13 ydoneus **q** esse **tπ** inhers **v** i 14 pritatur **S** ppritatur **A** profricatur(-fic- **s** -tat- **f**)**R** pfrit perfricatur **ckmntx**[1]**z** propfricatur **g** purificatur **l** decersis **d**[1] spongis **S** lotijs **nx**[1] admonta **A**[1] amota **c**

[redacted]

equi. rursus si qua marem non patitur, detrita scilla naturalia eius linuntur, quae res accendit libidinem. non numquam ignobilis quoque uulgaris elicit cupidinem coeundi, nam ubi admotus fere temptauit obsequium feminae, abducitur, et iam patientiori generosior equus inponitur.

Inde maior praegnatibus adhibenda cura est, largoque
11 pascuo firmandae. quod si frigore hiemis herbae defecerint, tecto contineantur ac neque opere neque cursu exerceantur nec frigori committantur nec in angusto clauso, ne aliae aliarum conceptus elidant, nam haec omnia incommoda fetum abigunt. quod si tamen aut partu aut abortu equa laborauit, remedio erit felicula trita et aqua tepida permixta ac data
12 per cornu. sin autem prospere cessit, minime manu contingendus pullus erit, nam laeditur etiam leuissimo contactu. tanta cura adhibebitur, ut et amplo et calido loco cum matre uersetur, ne aut frigus adhuc infirmo noceat aut mater in angustiis eum obterat. paulatim deinde producendus erit prouidendumque, ne stercore ungulas adurat. mox cum firmior

equa **SA**[1] *om.* **ö**[1] si equa **π** patiatur **γϰ**(*exc.* **j**) scilla **SAα**(*exc.* **k**[1])**lrstv** scylla **R** stilla **y** silla **ö**[1] sylla **åø** 2 liniuntur **γϰ** (*exc.* **ju**)**lsåø** res] post **l** accedit **zø** libidine **A** 3 elicit **Sπ** eligit **AR** 4 admotus **γ** admotu **SAR** amotu **c** admota **ψ**(*exc.* **å**)**π** tentauit **ψdkptvöπ** feminae *Ursinus:* femina **SR** semina **A** *om.* **t** abducitur **nrtüx** adducitur **SAR** aducitur **ö** 5 pacientiori **Slø** patentiori(pante- **s** paue- **r**)**mrswå** patenti **zå** gerosior **S**[1] equs **mz** equis **a** imponitur **R**

6 pregnatib; **S** pregnantibus **AR** pregnanti | **a** longoq; **z** largeq. **å** 7 hyemis **ϰ** (*exc.* **ju**)**bnostz** deficerent **m** deficerint **r** defecerunt **d** 9 anguste **d** clause **γϰp** 11 tamen] non **ϰx**[1](*exp.* **d**[2]**x**[2])*om.* **γ** *uerba* abortu — aqua te *om.* **å** aborsu **l**

12 fellicula(-icic- **x**[1] -le **n**)**γ** felicicula **ϰ**(*exc.* **ju**) folicula **å** trita *om.* **b** ac data **Stzå** addata **Abfh**[1]**kloswyå** addita **γ**(*exc.* **t**)**ϰr** adacta **öπ** adlata **mø** allata **p** et data **ah**[2] 13 confringendus **ψ** 14 pullus erit **Sγπ** polluerit **AR** poluerit **ψcö** etiam leditur **γϰ**(*exc.* **ju**) contractu **ψ**(*exc.* **å**)**a** tanta **SAR** tantum **γ**; *uid. aliquid excidisse, cfr Pall. IV 13,6* 15 cura tantum **v** adhibetur **d**[1]**lyö** adhibitur **m**[1] callido **så** 16 uersentur **k** adt |||| (*fuit* adtiu?)**A**[1] aduc **m** infirmo **SA**[1](?)**γd**[2]**π** firmo **R** 17 eum in angustiis **ϰ**(*exc.* **ju**) est **p** 18 stercus **ω**(*exc.* **o**[1]) aduras moxq; cum **b** cum *om.* **A**[1]

fuerit, in eadem pascua in quibus mater est dimittendu desiderio partus sui laboret equa, nam id praecipue ; pecudis amore natorum, nisi fiat potestas, noxam t: uulgari feminae sollemne est omnibus annis parere, ge sam conuenit alternis continere, quo firmior pullus materno laboribus certaminum praeparetur.

Marem putant minorem trimo non esse idoneun missurae, posse uero usque in uigesimum annum progen feminam bimam recte concipere, ut post tertium annum fetum educet, eandemque post decimum non esse utilem, ex annosa matre tarda sit atque iners proles. quae si femina siue ut masculus concipiatur, nostri arbitrii for mocritus adfirmat, qui praecepit, ut cum progenerari m uelimus, sinistrum testiculum admissarii lineo funiculo ; quolibet obligemus, cum feminam, dextrum, idemque in (bus pene pecudibus faciendum censet.

Cum uero natus est pullus, confestim licet indolem

in *ante* quibus *om.* **zä** dimittendus est **äö** nec **cqö** 3 pecudum **l** 4 sollemne **SAn** sollēne **ūx** sollenne **g** sollem solemne **αbcdjmpvyzö** solēne **αstπ** solenne **flräø** solempne **qw** sc 5 alterius **h¹qø** ɔuenire **ä** luctus (*exp.*) pullus **y** De Aetate admissarii : & qs pullus generetur. Caput. XX 7 trino **ψafk** triennio **n** ydoneum **lnqy** 8 uigesim (*exc.* **d**)**agmnpvxzö** uicesimum **Abdfhlo²swyøπ** uicessimum **ää** ui (*et* anno) **o¹** XXsimū **k** XXum **t** XX **r** progenerare *om.* **b** 9 bimam **Sγx**(*exc.* **cq**)**bpyøπ** biniā **c** binam **Aαψωflmqr** se 10 eademq; **klö** tandemq; **ψ** eamq; **γ** decimam **a¹** X cimum annum **lwäø** esse] posse **ø** 11 ex annosa mat annos amatre **Aä** sex annos a matre **R** tarda sit **SAα**(*exc.* **h¹**) t **R** tardauit **ä** inhers **jlu** que sine ut **ls** quesiuit ut **gvx** qu aut **r** quesiuit siue ut **n** q; sinit ut **c** que sunt ut **q** que est sunt u Vt **t** 12 ɔcipatur **A¹** 13 adfirmat **SAfhjmoquwyø** affirmat **l** precepit **SAαbfjlmu** precipit **R** progenerare **kq¹** matrem dc tem **g¹** morem **y¹** 14 sinixtrum **A** finiculo **α** feniculo **ä¹** 15 alligemus **k** femina **ωk** pene in omnibus **ω** 16 dum *om.* **γdq** censeo **l**

De Indole & forma eq. Ca. XXVII. **π** 17 pulpus **A** pulpum **r** poullus **d¹** indole **n** indo **w** extimare **x**(*ex* **rvx¹ø** existimare **π**

[redacted]

mare; si hilaris, si intrepidus, si neque conspectu nouae rei neque auditu terretur, si ante gregem procurrit, si lasciuia et alacritate, interdum et cursu certaminis aequalis exsuperat, si fossam sine cunctatione transilit, pontem flumenque transcendit, haec erunt honesti animi documenta.

2 Corporis uero forma constabit exiguo capite, nigris oculis, naribus apertis, breuibus auriculis et adrectis, ceruice molli lataque nec longa, densa iuba et per dextram partem profusa, lato et musculorum toris numeroso pectore, grandibus armis et rectis, lateribus inflexis, spina duplici, uentre substricto, testibus paribus et exiguis, latis lumbis et subsidentibus,
3 cauda longa et setosa crispaque, mollibus atque altis rectisque cruribus, tereti genu paruoque neque introrsus spectanti, rotundis clunibus, feminibus torosis ac numerosis, duris

hylaris **lnqvzä** intrepitus **SA**[1] noue rei neq. **S** noueque rei **AR** noue rei **γϰ** 2 auditu **Skpπ** audita ut **AR** aducta(addu- **ŏ** -ctu **s**)ut **ω** audite **d**[2] audituue **γ** auditu uoce **l** regem **A**[1] *uerba* terretur — interdum et *om.* **n** 3 cursum **ψp** certaminis *om.* **ntüx**[1] aequalis **Sntüx**[1]**π** exequalis **AR** exqualis **r** exsuperat **np** exuperat **AR** exuberat **Sö** 4 sine] si **ψ** transtulit **ϰ**(*exc.* **ju**)transilijt **ä** ponte **A** trascendit **a** trascendat **r** 5 hoc **A**[1]**m**[1] erunt *om.* **d** onesti **A**

Cap. 29,2 sqq. exscr. Pelag. 1—3, Mulomed. 779—781 *hic inc.* **NP** quae sit optima forma equi *in marg.* **S**[2] Pulcherrimi equi descriptio *in marg.* **boqsä** Aliud ex eodem. Corporis equi forma **P** Corporis equi forma **N** 6 forma] fore **z** corpora **a**[1] *om.* **t** constabat **rŏ** costabit **u** constabit haec *Mul.* nigrisq; **ψ** 7 adapertis *Mul.* adrectis **SAbfhjmopqsuwyzø** arrectis **NPγadklråŏπ** arectis **cä** rectis *Mul.* 8 sed densa *Mul.* iuba **NPγωcdmpπ** *Mul.* iuua **S** *Pel.* luba **q** tuba **h**[2] iube **l** tuta **Aα**(*exc.* **h**[2])**ψbfjruy** cũua **ø** dexterã **l** destram **u** profluxa *Mul.* 9 musiculorum **A**[1] masculorum **ψ**(*exc.* **ä**)**l** (masculis *Pel.*) muscuolorum **h**[1] promusculorum *Mul.* thoris **lsåä** nomeroso **ŏ**[1] uniuerso **y** et neruoso *Mul.* 10 subtricto **N** substicto **d** 11 parius **A**[1] paruis **ct** *om.* **r** subsidentibus **SANP***Pel.* *Mul.* subridentibus(surr- **k**)**R** subripdentis **r** subdentibus **s** 12 caudam **A** setosa **SPα**(*exc.* **h**[1])*Mul.* sectosa **t** secta sa **A** secta **R** secte **wå** septa **ms**[1] *euan. in* **N** non setosa quia abdecet *Pel.* mollibus (b *in ras.*)**S** molibus **ö** & mollibus **ä** 13 cruribus] setiserit *Mul.* teriti **a** torreti **d** terecti **t** teseti *Mul.* intorsus **cz** retrorsus **y** introsum *Pel.* exspectantibus *Mul.* 14 rutundis **S**[1] rotundus **cå** rontundis **a**[1] rotundisq; **γdq** femoribus **γc***Pel.* feminibusq; **q** ac numerosis *om.* *Mul.*

ungulis et altis et concauis rotundisque, quibus coronae ocres superpositae sunt, sitque sic uniuersum corpus (situm, ut sit grande, sublime, erectum, ab aspectu q agile et ex longo, quantum figura permittit, rotundum. autem laudantur, qui sunt ex placido concitati et ex cor mitissimi. nam hi et ad obsequia repperiuntur habiles certamina laboremque promptissimi. bimus equus ad domesticum recte domatur, certaminibus autem e triennio, sic ut tamen post quartum demum annum committatur.

Annorum notae cum corpore mutantur. nam dum et sex mensum est, medii dentes superiores et inf cadunt. cum quartum annum agit, his qui canini appel deiectis alios adfert, intra sextum deinde annum m superiores et inferiores cadunt, sexto anno, quos p

unguibus **Ns**[1] rutundisque **S**[1] mediocre ψ *om.* **a** : sint **NP***Pel. Mul.* sitque sic *scripsi:* sit l*Pel.cod.R* sic **SANP** se **κnx**[1] corpos **P**[1] compositum **R** 3 glande **S**[1]**A** gra ereptum **d** et rectum *Mul.* 4 longinquo ψ longae *Mul.* quamtum **N** figuram **A** rutundum **S**[1] *om.* **x**[1] 5 placi *Mul.* concitati(-tis *Pel.* -tissimi *Mul.*) et ex concitato **SNP***Pe* concitato *om. cett.* **A**[1] et ex concitato (inc- **k**) **αψd**[1]**lπ** & concitat concitato **γ** et ex concitati **κ**(*exc.* **d**[1])**ω**(et *om.* **ö**)**fmpryo** 6 *uert* hi et — mutantur nam *om.* **NP** nam hi *om. Pel.* hij **lnö** et (et ab **n**)**c**[2]**klπ***Pel.* et **AR** ad **p** ab obsequiis *Mul.* repperiu *Pel.* reperiuntur **AR** *Mul.* 7 laboremq; promtissimi Bimus ! remque promptissimi inueniuntur bimus *Mul.* laboremque promp *Pel.* laborem *u. sp. r.*(patientissimi . . . Bimus *suppl.* A)**A**[1]**R** labo *sp. r.* **ö** laborem **alπ** equs **do**[1]**uzö** Equus bimus **π** 8 certan aut **κ**(*exc.* **d**) aut certaminibus **nx**[1] aut certaminibus aut **gvx**[2] 9 sic tamen ut *Mul.* ut *om.* **wå** deinde **m** decimum **e** *om. M* labore ψ 10 committant͂ **c** comittatur **gw** cōmittitur **å**

Cap. 29,5 usus est Pall. IV 13,8 (cfr Veg. III 5) 11 cū l binus **lnrå** binius ψ (*exc.* **å**) bimū **ko** binū **sö** 12 VI **NP** m **SAfh**[1]**o** *Pel. Pall. codd. opt. Veg. cod. L* mensium **NPR** *Mul. Veg.* me *uerba* et inferiores *om. Pel. Pall. Mul.* 13 annum **SN** *Mul. om.* **AR** his **SANPR***Pel. Mul.* hijs **ln** iis *uel* ijs **γ**(*exc.* **n**)**π** apellantur **N***Pel.* apelantur **sö** appellatur **d** 14 adfert **SAfhjmopq** *Pel.* affert**NPR** afert **ö** adferet *Mul.* 15 superiores *om.* **wå** et inferiores **SNP** *om.* **AR***Pel.* VI[to] **NP** quo **S**[1] *Mul.* primo **h**[1]**lq***Pel.*

[redacted]

mutauit, exaequat, septimo omnes explentur aequaliter et ex eo cauatos gerit, nec postea quot annorum sit manifesto conprehendi potest. decimo tamen anno tempora cauari incipiunt et supercilia non numquam canescere et dentes prominere. haec, quae ad animum et mores corpusque et aetatem pertinent, dixisse satis habeo. nunc sequitur curam recte et minus ualentium demonstrare.

De medicinis equorum **30** Si sanis est macies, celerius torrefacto tritico quam hordeo reficitur, sed et uini potio danda est ac deinde paulatim eius modi cibi subtrahendi inmixtis hordeo et furfuribus, dum consuescat faba et puro hordeo ali. nec minus cotidie corpora pecudum quam hominum defricanda sunt, ac saepe plus prodest pressa manu subegisse terga equi, quam si largissime cibos praebeas; paleae uero equis stantibus substernendae.

VII^mo **NP** 2 dentes cauatos *Pel.* cabatos tendentes *Mul.* quot **NPR** qđ **S** quod **A**¹*Pel. Mul.* qδ (*exp.*) q̊t **w** quot annorum *om.* **z** comprehendi (*uel* cõ-) **PR***Pel.* compendi **N**¹ comp̃^h endi **N**² 4 dentes *om.* **ä** 5 *uerba* haec quae — demonstrare *om.* **NP** aetate **S** pertineant **a**¹ 6 abeo **A**¹ 7 demostrare **abk** XVI De medicina *maiusc. rubr.* **S** De medicinae *maiusc. rubr.* **A** De medicina *in marg.* **byw** *rubr. in marg.* **fz** De medicina equorum *rubr. in marg.* **h** De medicinis equorum. Cap̃ VIII. *rubr.* **m** De egritudinibus equorum *rubr.* **l** De minus ualentibus equis *in marg.* **oqs** De cura recte et minus ualentium ium̃torum *rubr.* **t** De Cura & medicina equorum. Caput. XXVIII. **π** *cap. 30,1—2 usus est Pelag. 30* (*cfr Hipp. Ber. 68,4*) 8 sanis **nx**¹ satis **SANPR** maties **lswδ** torrefacto et celerius **π** trittico **S** tritoco **A**¹ tirtico **o** trito **n** hordeo **SPψbfg h**²**jmoprvxe** ordeo **ANR** 9 Set et **N** pocio **N** 10 cibi *s. u.* **S** subtrahendis **r** substrahendi **δ** *deinceps et ins.* **ω** (*exc.* **o**¹) sunt **q**¹ inmixtis **SAnqàe** immixtis (*uel* ĩ-) **NPR** immistis **b** inmixtus **g** hordeo **SNPψabfhjmopre** ordeo **AR**; *ita etiam u. sq.* et] ac **γ** (*exc.* **t**) *om.* **crt** forfuribus **N** 11 *uerba* ali nec minus *om.* **NP** ali **R** alii **SA**¹**α** alie **n** *post* ali *u. sp. r.* **AR** (*exc.* **rtπ**) De medicina *in marg.* **ä** cotidiae **A** cotidie **NPlquye** cottidie **S** quotidie **R** quottidie **γ**(*exc.* **v**)**bä** 12 quam hominum *om.* **NP** 13 subegisse **NPγ**(*exc.* **n**)**blπ** *Pel.* subigisse **SAR** sibigisse **u** febigisse **q** terga *om.* **a** equi **α**(*exc.* **h**¹)λ*Pel.* qui **AR** q̃ **np** *om.* **SNPdglr tvzπ** si *om.* **xnpx**¹ largissimos **α**(*exc.* **h**¹) 14 prebeas **tx**² *Pel.* praebeat **A** prebeat **SR** p̃beat **P** prebeatur **Nn** Palee ů equis stantib; substernendae (-bter- **N**¹) **NP** *om.* **SAR** *Pel.*

multum autem refert robur corporis ac pedum conse quod utrumque custodiemus, si idoneis temporibus ad p pia, ad aquam, ad exercitationem pecus duxerimus cur fuerit, ut stabulentur sicco loco, ne umore madescant un quod facile euitabimus, si aut stabula roboreis axibus strata aut diligenter subinde emundata fuerit humus et superiactae.

Plerumque iumenta morbos concipiunt lassitudi aestu, non numquam et frigore et cum suo tempore u non fecerint uel si sudant et a concitatione confestim bi uel si, cum diu steterint, subito ad cursum exstimulata lassitudini quies remedio est, ita ut in fauces oleum uel

Multum hoc refertis **N** robor **A**[1] corporis et **ϰ**(*e* et corpus **γ** pedum **P**[2]**A** *Pel.* pecudum **SA**[1]**NPR** conser *Pel.* seruare **AR** custodire **NP** *om.* **δ** 3 ad quam **my**[1]**zä** tacionem (ci *s.* rt *scr.*) **N** pecudes *Pel.* 4 fuerit] que **N** tibi stabuletur **N** *Pel.* ne] ut **ϰ**(*exc.* **d**[2])**x**[1] umore enim scunt *Pel.* humore **PR** humere **N** 5 euitabimus **NPR** euit **SA**[1] uitabimus **γϰp** uitamus *Pel.* aut *om.* **γϰp** robores boras **b** robora re **ø** robor ei saxibus **A** assibus **γϰ**(*exc.* **j**) bus **l** costrata **w** castrata **n** constracta **δ** constructa *Pel.* 6 data *Pel.* fuerit **NP**[2]**γlδø** fuerint **SAP**[1]**R** (*et Pel. sed* hum *s. om.*) huius **wzá** palea **ωglnvøπ** 7 superiacta piactę **NP** superiecta **AR** piecta **u**[1]

Capp. 30,3—34 *exscr.* **M** 30,3 *et* 4 *exscr. Pelag.* 4; *uert. Ber.* 107,3 medicinę (-a **Ah**) iumentorum *contin. in textu* **S** *in marg.* **fh** De medicinis equorum **gq** *maiusc.* **d** 8 |lerunq; **M** ex *ante* lassitudine *ins.* **M** aut *Pel.* laxitudine **ϰ**(*exc.* **ju**)lasci **wzδ** et *ante* aestu *om.* **ω** 9 et *ante* frigore *om.* **NP** a aut fame *add. Pel.* utrinam **A**[1] 10 fecerunt **N**[1] dant uel a **n** sisudantia a **M** sudantes et a (*sc. equi*) *Pel.* a *om.* **N** concitacione **N** confestim] statim **NP** *Pel.* biberim **d** bibe 11 uel *om.* **M** ue **r** aut *Pel.* si cum *om.* **l** si *om. Pel.* cum] con **M** *post* subito *uerba* aut inloabom (*exp.*) in labor *ins.* **M** in ccursum (*alt.* c *exc.*) **M** *εἰς πολὺν δρόμον Hipp.* ex lata **ANfy** extimulata **SPbh**[2]**lmo**[2]**prswáøπ** stimulata **RM** stimul *equi*) *Pel.* sint **q** *om.* **y** fuerint *Pel.* 12 laxitudini **ct** lassitu [ ]assitudinem **M** lassitudini autem et labori *Pel.* quies *om.* **M** remedium **ψπ** remdio *u. sp. deinceps rel.* **M** est *om.* **gnvx** ita **A** ita *om.* **M** molliter cubet et *post* ita ut *ins. Pel.*

[redacted]

uino mixta infundatur. frigori fomenta adhibentur et calefacto oleo lumbi rigantur caputque et spina tepenti adipe uel uncto
4 liniuntur. si urinam non facit, eadem fere remedia sunt. nam oleum inmixtum uino supra ilia et renes infunditur, et si hoc parum profuit, melle decocto ac sale collyrium tenue inditur foramini, quo manat urina, uel musca uiua uel turis mica uel e bitumine collyrium inseritur naturalibus. haec eadem remedia
5 adhibebuntur, si genitalia deusserint. capitis dolorem indicant lacrimae, quae profluunt, auresque flaccidae et tota

mista **N** mixtus **M** mixto **g**[1] admixta **å** infundantur **ϰrsõ**[1] fundat˜ **ü** frigoris **ϰgpx**[2] *uerba* et — rigantur *om.* **AR**
2 lumbi rigantur **SNP**(-entur)*Pel.* rigantur lumbi **M** repenti **c** unto **o** luino(l *exp.*)**s** umo **ŏ** uino **π** 3 liniantur **å** laniuntur **ŏ**[1] linuntur **PmM** linentur *Pel.*
Cap. 30,4 exscr. Pelag. 162 (*Veg. II 79,23*), *uert. Hipp. Ber. 48,4*
facit (*exp.*) fecerint **l** iremedia (*pr.* i *exc.*) **M** 4 *uerba* oleum inmixtum uino *om.* **M** inmixtum **SNbcnåø** inmixtam **A** immixtum (*uel* ĩ-) **PR** ĩmixto **l** mixtum **y** mistum *Pel.* uina **A** super **ϒmrM** eres **A**[1] infunduntur **så** infunde *Pel.* sit **g** *om.* **ø** hoc] id *Pel.* *uerba* et si hoc — inditur *om.* **l** 5 profuerit *Pel.* proficit **N** ac **SNPM***Pel.* et **AR***Veg.* collyrium **Poπ** *Pel.Veg.* collurium **SA**[1]**fh**[1]**mprwx**[2]**yåø** conlurium **b** collirium **Nα**(*exc.* **h**[1]) **ϒ**(*exc.* **g**)**ϰ** (coli- **u** -rri- **du**)**szåAM** colliurium **g** colirium **ŏ** inducitur **M** inde *Pel.* 6 foramini **SNPπM***Pel.* foram·na **AR** foramine **af**[1]**k** *Veg.cod.L om.* **r** quo] ὅθεν *Hipp.* manat urina **SNP** *Pel.Veg.* maturina **AR** maturna **ϰmno**[2]**ps**[2]**üx**[1] meat urina **α**(*exc.* **h**[1]) mat urina **π** matur **ø** decurrit turina (t *exp.*) **M** musca uiua **SNPM** *Veg.* (muscam uiuam admoue *Pel.*) μυῖαν ζῶσαν *Hipp.* quæcauiua **A**[1] in quæ(que **h**[1] quę **d** qua **ø**)ca uiua **dfhøA** in aqua(qua **a**)eca uiua (uina **k**)**ak** inque cauiua **fjmo**[2]**pquvy** inque (ineque **z**) canina **ψbct** inque cauina **no**[1]**rs** **üxπ** inque cauinua **g** inque cauiria **ŏ** in cauilia **l** thuris mica **pståπ** turifinica **nqx** turifomica **c** turifinia **d** e bitumine **SNPA** e uitumine **A**[1]*Pel.* bitumine(by- **tü**)**R** bituminis **M** de bitumine *Veg.*
7 collyrium **SPo**[2]**püπ** collirium **ANRM** coliriũ **ŏ** collyriam **o**[1] coliriam **ø** iremedia (i *exp.*) **M** 8 adibebuntur **N** adhibentur **lsM** adhibeuntur **h**[1] deusserint **u**[1]**πM** deusserit **SAPR** deuserit **Noø** deijs serit(deis- **å**)**ψ** deiserit **n** denserit **sy** dunxerit **b**
Cap. 30,5 init. usus est Pel. 47, uert. Hipp. Berol. 103,4 et 12
indicat **N**[1] 9 lachrymę **bküπ** lachrime **zå** quae] cum **M** auresi que **A**[1] flacide **Aωåå** proiectae *Pel.* et tota **M** eta **A**[1] et **SNPR***Pel.*

ceruix cum capite adgrauata et in terram submiss rescinditur uena, quae sub oculo est, et os calida foue boque abstinetur primo die, inde postero autem potio tepidae aquae praebetur ac uiride gramen, tum uetus f uel molle stramentum substernitur, crepusculoque iterum datur paruumque hordei cum uicialibus, ut pe guas portiones cibi ad iusta perducatur. si equo m dolent, calido aceto fouendae et axungia uetere confric sunt, eademque medicina tumentibus adhibenda est. si laeserit aut sanguinem demiserit, medio fere in utroque uenae soluantur et turis polline cum eo qui profluit sa

aggrauata **Pγabcàπ** agrauata **lw¹ð** grauata **M** subn submissam **ð** summissa **SANPγ**(*exc.* **n**)**ckàà** sumissa **r** submixam (ı **d** summissia **M** demissa *Pel.* 2 et *om.* **M** hos **N** *om.* **o¹** calida **SNPlnrtüxe²M** calda **AR** caldda **à** cauda **jux** 3 absti **N¹** *ut uid.* primoque **A¹** prĩa **π** inde *om.* **M** deinde **cæð** **M** ante **SNP** (*uel* añ)**R** *om.* **A¹π** potionem **gvx¹** potacionem **n** ieiune **b¹** 4 p̃bent˜ **cð** uiridi gramĩe tum **à** grame **S²NPRM** gegramen tum **S¹** gramentum **Axe** gramen cum **lp** *om.* **A¹** stramentum **SNPR** stramen tum **Aωjbpryπ** strame (nõ **k**)**αψ** stramentun **M** susternitur **Nk** crespuscu crepussculoq; (*pr.* s *exp.*) **M** crepustosq; **y** corpusculoq; **v** crep (*om.* que) **m** 6 paruũq. **SNP** parumque **AR** plerũq; **ψ** pau hordei **SNPbfjmoprüyzeM** ordei **Aαγ**(*exc.* **n**)**xswààöπ** ordij l cum(con **àð**)uitialibus **AωhqtzàπM** cũ uiualibus **c** uɫ uicialibu cialibus (*om.* cum) **n** ut sic **M** exiguas portõẽs **M** e potiones(poci- **N**)**SNP** exigua portione **γxpAπ** exigua potione bh¹mrye exiguã potionẽ **l** exigua potioris **α**(*exc.* **h¹**) 7 cib; **N** perducitur **ψ** perducantur **ahrs** *om.* **d** equo] ad eque **M** *uerbis* et axungia uetere confricandae *uerba* sunt. Si ea remed erunt. Inurende *exhibet* **M** *cfr Hipp. Ber. 18,3* axungiæ **A** as **rà** assugnia **s** anxungia **à** XXungia **NP** confrincande **A¹** canda **α** confirmande **ψ** 9 adibenda **N** est *om.* **M**

Cap. 30,6 si armos — *7 fin. exscr. Pel. 43* (*ex Pel. Veg. II45, Ber. 26,21*) *uert. Eumel. Hipp. Par. 1071* 10 lesserit **à** lexerit **c** demiserit(-is **N**)**SNPszàM** dimiserit **A** (-sse- **m**)**R***Pel. om.* **r** *om.* **M** crure(cure **t**)**γcAπ** cruore **SA¹NPR** crire (u *s.* i) **M** 11 **opstπ** aeris **à** poline **ψð** pollure **x¹** polliure **n¹** pollinẽ *Pel.* *post* polline *uerba* cum dimiserit *ins.* **x**(*exc.* **c**)**gnvx** profluit **S** **πM** *Pel.* profluuit **k** proflubuit **AR**(bu *in ras. scr.* **A**) sangu

inmixto armi linantur, et ne plus iusto exanimetur, stercus ipsius iumenti fluentibus uenis admotum fasceis obligetur. postero quoque die ex isdem locis sanguis detrahatur et eodem 7 modo curetur hordeoque abstineatur exiguo faeno dato. post triduum deinde usque in diem sextum porri sucus instar trium cyathorum mixtus cum olei hemina faucibus per cornu infundatur. post sextum diem lente ingredi cogatur et, cum ambulauerit, in piscinam dimitti eum conueniet, ita ut natet; sic paulatim firmioribus cibis adhibitis ad iusta perducetur.

8 at si bilis molesta iumento est, uenter intumescit nec emittit uentos, manus uncta inseritur aluo et obsessi naturales exitus

inmixto **SANbfghnqàø** inmisto *Pel.* immixto **PM** (*uel* ĩ-)**R** mixto **π** liniantur **üyπ** leuãtur (la- **l²**) **l¹** lianuantur *Pel.* exanimetur **SA¹NPψ**(*exc.* **à**)**ωbfhjkmuvx²π** exanietur *Pel.* examinetur **cdglnpqyàø** examinentur **ar** exinaniatur **tüx¹A** sanguis emittatur **M** 2 admotum **PNRM** admotam **SA¹** admixtum **k** ad modum **l** *Pel.* fasciis **γu** faceis **q** fasceris **ψ** abligetur **M** 3 quoq;(*exp.*)Postremo quoque **M** posteroque *Pel.* isdem **S** iisdem(*uel* ij-)**γϰ**(*exc.* **c**)**ψkpπ** hisdem **Aω abcfhmryø** *Pel.* hijsdem **l** eisdem **NPM** *Veg.* locis **SNPM** *Pel. Veg.* (*τόπων Hipp.*) *om.* **AR** sanguis *om.* **ŏ** detrahitur **m** dextrahatur **s** detraatur **N¹** dethrhatur (*pr.* h *exp.*) **M** et eodem **SNPM** *Pel.* eodemq; **γŏ** eosdemq; **s** eodem **AR** 4 hordeoq; **ψabfhjmoprüø** ordeoq; **SANPγ**(*exc.* **ü**)**ϰklyà ŏπ** ordeo (*om.* que) **s** hordoq; **M** *uerba* feno dato — hemina *in initio folii 20ʳ quasi omnino uel euanuerunt uel deleta sunt in* **N**; *legi possunt* in diem sex . . . *et* ciator . . . et *ante* post *ins. Pel.* post triduum **SAPϰblmpŏπ***Pel.* postriduum **αψforyø** postridie **γs** pertriduum **M***Veg.* *τῇ γ' Hipp. Par. μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν Hipp. Ber.*

5 *uerba* porri — sextum diem *om.* **n** succus **γ**(*exc.* **ü**)**doqwüπ**

6 cyathorum **SAαγ**(*exc.* **g**)**bfopøπ***Pel.* cyatherum **y** ciathorum **cgjmà** cyatorum **Pdr** ciatorum **NlqsuwzàŏM** cum *om.* **ψ** oloei (*alt.* o *exp.*) **M** emina **cdrwzŏ** cornũ **k¹** cornua **q** infunditur **ψsŏ**

7 lentum **A¹** lentem **q** lento **l** longe **s** incedere *Pel.* 8 demitti **ü** mitti *Pel.* cũueniet **M** conuenit *Pel.* ita *om.* **nx¹** 9 ciuis **A¹** adhibitis **P²M** *Pel* adibitis **S²N** adhiuitis *ut uid.* **P¹** adiuitis **S¹A¹** adiutus **R** adiuctus **t¹** ad (ab **n**) intus **d¹nq** ad sanitatem *Pel.* perducatur **t** perducitur **r** *Pel.* perducent **d²q** producetur **du**

Cap. 30, 8 et 9 init. uertit Eumelus Hipp. Ber. 75,9 10 ad **A¹** uilis **M** iumento molesta est **k** molesta ẽ iumento **π** molestia **S²** *om.* **ω** intumesscit **M** tumescit **γ** 11 unta **js** iuncta **mà** uincta **r** ano **lM** obsexi **dou** obseri **q** obselli **n** opp̃ssi **M** naturalis **SA¹**

adaperiuntur, exemptoque stercore postea cunila bubul herba pedicularis cum sale tritae decocto melli misce atque ita facta collyria subiciuntur, quae uentrem mo bilemque omnem deducunt. quidam murrae tritae quad tem cum hemina uini faucibus infundunt et anum liquida oblinunt, alii marina aqua lauant aluum, alii recente m

Solent etiam uermes atque lumbrici nocere intesl quorum signa sunt, si iumenta cum dolore crebro uolutaı si admouent caput utero, si caudam saepius iactant. prae medicina est, ita ut supra scriptum est, inserere manuı

adiperiuntur A¹ exemtoque SN exempto (*om.* que)nqå 1 *post* stercore *scr. et exp.* A postea NPM posite a S posita ea A & s)R postea ea c postea ca- ü posita ca- γ(*exc.* ü)post posita posita π cunila SANPhjkmpyz²σπ cunilia ϰ(*exc.* j)ωbr cunic -timilia (-cuinlia n -tunila g)γ cũ l cunela M cunila bubula] eı bula ψ bubula] pabula q 2 erba N pedicularis γ(cicu- ju)ϰsπM pediucularis SANPR tritae(-ę S)SANP trita et R M decocto NP decoctos SA decocta (-cotta ks) R cocto M *μετὰ τος ἡψημένου Hipp.* mella g¹ meli mõ miscetur åäø 3 collirio M collyria SAPabfhjopüyåπ colliria Nγ(*exc.* ü)ψ(*exc.* mrs coliria ϰ(*exc.* j)õ collirya ø subiiciuntur(*uel* -ij-)bcdst subitiuntur qõ *pro uerbis* quae — deducunt *uerba* citaq; aluo omnis deducit˜ *exhibet* M 4 myrre o²ü mure ψõ murie nx² : Nd²s murrhe t myrrhe vx¹π mirrhe g quadratem SA¹ 5 e SA¹NPcdõ uin (i *s. u. add.*) M *om.* õ infunduntur kõ i: dit M anum S²NPα(*exc.* h¹)γlzπM annũ S¹å annul A(*deinceps* ı *rel.* c)ϰfh¹mpwåø animal ω ainuil y anũ aluũ b *om.* r et an quid apice *distinx.* A 6 obliniunt Nϰ(*exc.* j)alnrwååM² aqu: rina N liiqu (*exp.*) lauant M aluum] alium u *om.* ksM *τὴ στέρα Hipp.* aluum lauant Nå *uerba* alii — muria *om.* l aliai a¹ alia s recente SNP recte A¹γ(*exc.* gx²)ϰ(*exc.* ju)ωzä αfgmrx²ywåøA rete bjpu recenti πM murca M

uerba solent . . . *ad fin. cap. uertit Eumelus Hipp. Par. 724* 7 atq; M in qua SAR in aqua Pψbk *et fort.* N *sed incert.* quasi : *Hipp.* lumbri cio cere A¹ lubrici nocere N lumbri noccre ψ (lumbro q) nocere jqu 8 signa *om.* ψ si *om.* z c quodam crebro z crebra A¹ crebo N uoluntantur A¹N²r tantis M 9 ammouent M capite r 10 scripta zi tum M *ὡς εἴπομεν Hipp.* inserere NPγϰ(*exc.* ju)klpπM inseı ωabfhjmruwyåø sere zä

[redacted]

fimum eximere, deinde aluom marina aqua uel muria dura lauare, postea radicem capparis tritam cum sextario aceti faucibus infundere, nam hoc modo praedicta intereunt animalia.

31 Omni autem inbecillo pecori alte substernendum est, quo mollius cubet. recens tussis celeriter sanatur pinsita lente et a ualuulis separata minuteque molita. quae cum ita facta sunt, sextarius aquae calidae in eandem mensuram lentis miscetur et faucibus infunditur, similisque medicina triduo adhibetur, ac uiridibus herbis cacuminibusque arborum recreatur aegrotum pecus. uetus autem tussis discutitur porri suco trium cyathorum cum olei hemina conpluribus diebus faucibus infuso isdemque, ut supra monuimus, cibis praebitis.

aluom **S**[1] aluum **S**[2]**ANPR** anum **M** aqua marina **N** aqua maria(*om.* uel)**S**[1] aqua umuria **c**[1] *post* marina aqua *uerbo* diluere *capitulum explicit* **M**; *sequentia omissa usque ad* recens tusis dure **ah**[2]**k**[2] durum **k**[1] 2 labare **S** lauere **N** leuare **ŏ** caparis **Nmow äăŏπ** capris **z** sestario **Sπ** aceti **SNPπ** cum aceto **AR** et aceto **o**[1]**s** aceto **o**[2]**ŏ** 3 infundunt **N**[1] intereunt *om.* **N**[1] interea *ss.* **N**[2]

Ad Tussim. Caput. XXVIIII. **π** 4 omnia (autem *om.*) **N** hec *ss.* **N**[2] inbecillo **SANgmuyø** imbecillo **P** (*uel* ĩ-; -ilo **r** -bello **ä**)**R** subternendum **S**[1] susternendum **dgkv**[1]**x** substernandum (-stercora- **ä**)**ψ**

5 molius **r** melius **ωä** cubel **A**[1] cubet & **ωπ** *uerba* recens tussis — recr. aegr. pecus *libere uertit Eumelus Hipp. Berol. 22,7; iisdem usus est Pel. 108 et Hipp. Berol. 22,48* tusis **M** sanato **N**[1] pinsite(*uel* -ae)**a**[1]**d** pinxita **r** pinscita **ŏ** insita **l** a] d **N** *om.* **p** 6 pabulis **M** babulis *Pel.* sepata **jlpsüwxy** seperata **guŏ** seperatæ **d** superata **q** inuteque **A** muteq; **ψ** minuit eque **l** minutaq. **π** mollita **v** molitæ **d** molita quae *om.* **wz**

facte **j**[1]**zä** 7 sestarius **Sπ** sextariis **nx**[1]**M** sex̃ **P** sex **N** callide **cm** in eadem mensura **M** *εἰς ἴσην ποσότητα Hipp.* misceatur **A**[1] miscet˜ — triduo *om.* **h**[1], *in marg. add.* **h**[2] 8 infundere **a** infundatur **s** adibetur **N** 9 erbis **N** cacuminibus(*om.* que)**ψqy** recreatum **d** recreatus **N** egrum **M** 10 *uerba* tussis discutitur *om.* **N** tusis **M** porro **N**[1] succo**γ**(*exc.* **ü**)**ψdopqsπ**

cyathorum **SAabdfhj**[2]**opüvyøπ** cyatorum **P** chyatorum **k** ciathorum **gj**[1]**mnux** ciatorum(xi- **ä**)**ψclqrstöM** *incert.* **N** 11 emina **NPdnwå**

conpluribus **SA**[1] compluribus **NPRM** cũ pluribns *Pel.* faucibus **tü**[2]**A**

diebus faucibus *scripsi:* diebus in fauces *Pel.* diebus **M** *om.* **SA NPR** 12 isdemque **SANPωfhjlmu** iisdemq; **R** iidemq; **a** idemq; **q** hisdemq; **cø** isdem **y** hisdem **M** premonuimus **γ** preuitis **a**

Inpetigines et quicquid scabiei est aceto et alumine c cantur. non numquam, si permanent, paribus ponde: mixtis nitro et scisso alumine cum aceto linuntur. pa] feruentissimo sole usque eo strigile raduntur, quoad elic sanguis. tum ex aequo miscentur radices agrestis hed sulpurque et pix liquida cum alumine. eo medicamine] dicta uitia curantur.

Intertrigo bis die subluitur aqua calida, mox decoct trito sale cum adipe defricatur, dum sanguis emanet. sc: mortifera huic quadripedi est, nisi celeriter succurritur.

ad cap. 31, 2 et 32 cfr Hipp. Berol. 69,25 et 26 inpet: **SAmnåM** impetigines **NP** (*uel* ĩ-)**R** impetigenes **αl** impectigines(in (*exc.* **ju**) quicquit **A** queque **NP** scabiei est *scripsi:* scab **M** scabiei **ktü²** scabies **SANPR** et *ante* aceto *ss.* **M** et **k** ex **SANPR** et ex **q** *om.* **n** alumine **SNPαbltü²πAM** atumine **jopvx²yø** acumine **ψmsŏ** antumine **nx¹** (**ü¹**?) autumine **ϰ**(*exc.* **j**) *fere etiam u. 3, sed u. 6* alumine *omnes* defricatur **r** deficiatu 2 si] se **z** *om.* **h¹** 3 mixtis **SNPM** permixtis **AR** **dgmqvx²ŏ** intro **ψnorsy** fisso **M** saxo **cu** scisso(*exp.*)saxo **d** s: cisse **N** linuntur **SAPαbfjmprtyøπ** (i *s.* nu)**M** linantur **γ**(*exc.* **t**) li tur **lsŏ** liniantur **ϰ**(*exc.* **ju**)**zå** linuantur **u** linatur **o¹**(?)liniuit˜ **wå** i **N** papulæ **A** ut papulce **M** pabulo **SA¹NPR** 4 solo **b** meo **ŏ** *om.* **M** strigili **NP** strigele **ü** strigilo (-llo **ŏ**) **åŏ** r tur **A¹å** radantur **P¹M** qđ ad **S¹** quod ad **ψ** quod **mo¹** el tur **M** heliciatur **u** -liciatur **my** -ijcitur **å** 5 Tun **M** e: **αnå** hedere **M** herbe **SANPR** *κισσοῦ Hipp.* 6 sulpurque **A** p)**M** sulfurque **SPŏ** sulphurq; **R** sulphureq; **c** sulphur(*om.* que)**N** et *om.* **a** acumine **P¹** 7 utia (i *s.* u) **M** uicia **Ny**

Ad intertriginem et scabiem. Caput. XXX. **π** 8 Intert: bis in die **γϰps** bis dies **l** sublinitur **gv¹** soluitur **ansx¹π** aqua *om.* **ψ** calido **ψ** decocta **M** ac trito **SNPM** a agrito **AR** agrico **γπ** agnito **m** agito **ψ** 9 et sale **γϰp** fricantur **M** defricato **N** dum] ut **M** sanguis **Pαπ** sang saguis **M** sanei uis **A** sanie uis **ϰbfpry** saniei uis **γ**(*exc.* **n**) sane sani uis **mø** samen uis **n** saniem uis **ω** (*exc.* **ŏ¹**) sanguinem uis **ŏ¹** sa (*om.* emanet) **l** emanet **SAPπM** emanat **R** emaneat **α**(*ex* emenat **m** emant **ψ** manat **N** *αἵματος ῥύσις ἐπιγένηται Hipp.* 10 quadripedi **SAαfjlmnpruyåM** quatripedi **w** quadrupedi **NPR** p(*exp.*)est **M** coleriter (o *in* e *corr.*) **M** succurratur **tåå**)**γψsø** succuritur **dfh**

[redacted]

si leuis est, inter initia candenti sub sole uel cedro uel oleo
lentisci linitur uel urticae semine et oleo detritis uel unguine
2 ceti, quod in lacibus sallitus thynnus remittit. praecipue tamen
huic noxae salutaris est adeps marini uituli, sed si iam inue-
terauit, uehementioribus opus est remediis, propter quod bi-
tumen et sulpur et ueratrum pici liquidae axungiaeque ueteri
mixta pari pondere incocuntur, atque ea conpositione curan-
3 tur, ita ut prius scabies ferro erasa perluatur urina. saepe
etiam scalpello usque ad uiuom resecare et amputare scabiem
profuit atque ita factis ulceribus mederi liquida pice atque

si *om.* **N**[1] *ss.* **N**[2] lenis **bo** nitia **S** uitia **q** iutia **r** inicia **Nly** candenti **NPtM** candentis **SAR** candentes **q** cadentis **ψmn** tandem eis **s** sub sole **SANPα**(*exc.* **h**[1])**tü**[2]**M** subole **h**[1] sobole **R** sobolis **π** cedro **SNPgnrvx**[2] cedre **AR** tedre **ä** edere **üx**[1] edore **t** cædria **π** crebro **M** *om.* **y** cedro uel oleo lentisci] ἐλαίῳ σχινίνῳ ἢ κεδρίνῳ *Hipp.* uel *om.* **yM** ue **u** 2 lenitur **x**[1] leuiter **n** lienitur **g** uertice **dju** urtico **ä** seme **SA**[1] de tricis **y** intritis **M** *uerba* uel unguine — remittit *om.* **M** inguine **γ**(*exc.* **ü**) ungine **ψ** 3 latibus **lr** lactibus **ŏ** lateribus **γ**(*exc.* **g**)**ϰ**(*exc.* **u**) lãcibus **π** salitus **ŏπ** sallitis(ali- **ä** -ictis **ä**)**ψ** sallitijs **k** *om.* **γ**(*exc.* **gx**[2])**ϰ**(*exc.* **u**) thynnus **SAPkπ** tunn us **N** tynnus **ü** thymnus **R** tymnus **lv**[2] tymnijs **v**[1] thimnus **m** thiminus **c** timnus **r** timus **ŏ** thymis **ä** chyamus(chi- **n**)**nx**[1] *uerba* praecipue — perluatur urina *suo more exscr. Pel. 359, uert. Hipp. Par. 306* 4 est *om.* **ψü** marini uituli adpes **M** adeps uituli marini *Pel.* S& **N** inueterauerait (a *ante* i *postea exc.*) **N** inueterauerit *Pel.* 5 uehemencioribus **NM** opus *om.* **o**[1] est opus **γ** *om.* **ŏ** quod] hoc **ü** *om.* **t** bitumen **SANP** *Pel.* bitumem (*ult. pars alt. litt.* m *exp.*) **M** bitumine **R** ἄσφαλτον *Hipp.* 6 et *om.* **nM** sulphur **NP** sulpure **S**[1]**AM** sulphure **S**[2]**R** sulfure **gvxŏ** cum sulphure *Pel.* θέαφον *Hipp.* ueratrum **P** ueratum **N** ueratro **SAR** ueterato **m** ueteratro **ω** (*exc.* **o**[1]) uerato **n** ueretro **ø** cera et **M** attroci *Pel.* ὄξος *Hipp.* pice **l**[1]**M** *Pel.* picis **c** liquida **M** *Pel.* axunciæque **A**[1] anxungie **ä** assugneq; **s** axungia **γϰ**(*exc.* **d**)*Pel.* -que *om.* **γϰä** *Pel.* ueteri **NPRM***Pel.* ueterio **SA** uetere **ωd**[1]**ü** 7 mixta **SA**[1]**NPM** commixta(*uel* cõ- con- **ø**)**R** incocuntur **SANPö** incoquuntur **RM** incoquntur **dlzä** inquocuntur **cr** inquocoquuntur(quo *exp.*)**o** insequuntur **ah**[1] coguntur *Pel.* ea conpositione **SA**(-ici- **N**; com- *uel* cõ-)**NPR** *Pel.* eo medicamine **M** curatur **NM** *Pel.* 8 prius *om.* **bm** plus **N** rasa **N** crassa **ϰ**(*exc.* **j**) **nx**[1]**ö**[1] errasa **M** etiam sepe **γ** 9 scapello **n** scalbello **N** uiuom **S**[1] uiuum **S**[2]**PRM** uinum **N** uium **A**[1] imum **γ** scabie **ψ** scabiam **u**[1] 10 profluit **N** vvlceribus **o** atque] et **γϰ**

[redacted]

oleo, quae et purgant et replent uulnera. quae cum e sunt, ut celerius cicatricem et pilum ducant, maxime pr fuligo ex aeno ulceri infricata.

Muscas quoque uulnera infestantis submouebimus et oleo uel unguine infusis; cetera ulcera erui farina curantur. cicatrices oculorum ieiuna saliua et sale defri extenuantur uel cum fossili sale trita sepiae testa uel s agrestis pastinacae pinsito et per linteum super oculos exp omnisque dolor oculorum inunctione suci plantaginis cum

loleo (l *exp.*) **M** et purgant **PNh**[4]**tA** et expurgant **A**[1]**k** p **M** expurgant **SR** uulnera **PNαγ**(*exc.* **gx**[2])**ωbcdπM** uulnere **gjlmpqrux**[2]**yø** que **NPγ**(*exc.* **gx**[2])**kM** aquæ **S** aque quæ **A**[1] que (*uel* aquae quae) **R** aqua que **g** aqua & **x**[2] aque et que **χ**(*exc* Que **ah** æque quæ **A** ita sint expleta **N** 2 et **å** cer et cicatricem **A**[1] cicatrices **M** ducant **NPαγxåM** ducat 3 & ex **N** aeno **SPbkprtåö** *Pel. 170* ceno **N** eno **A**[1]**h** aheno **γ**(*exc.* **t**)**dflmosyøAπ** haeno **ψ**(*exc.* **å**)**cjqu**[2] hano **u**[1] oleo n ulcere **M** uulneri **ø** infriata **S**[1] infrigata **S**[2] infricta friatur *Pel. 170*

Ad muscas & oculorum dolores. Caput. XXXI. **π** 4 m quoq; **sö** muscasq; **k** infestantes **NPγχlzå** insectantes **M** submouebimus **RM** summouebimus **SNPfhkmowyöAπ** summoliebim pie **M** 5 unguinem **A**[1] confusis **t** infusus **ö** **χnü**[1]**x**[1] ex creta **t** creta **ü**[2] cetrea **s** [ ]eterar (*alt.* r *exp.*) **M** ulc *om.* **SANPR** erbi **A** 6 curatur **M** *uerba* cicatrices — thymino *exscr. Pel. 437; uert. Hipp. Par. Eumelus Hipp. Berol. 11,35* et cicatrices **c** ieiunia **w** *sp. r.* **n** defricatę **Nγ**(*exc.* **n**)**M** defricata **AR** defricta **SP**[1] def *ut uid.* **P**[2] defriato *Pel.* 7 fossili **SPM** fossali **N** fusili **AR** fu fisili **ø** fuscili **t** *om. Pel. Hipp.* trito *Pel.* sepi ac **l** sepie sepiei(ei *exp.*)ae **f** sepe **k** texta **r** tectta **s** 8 agrestis **pπM** *Pel.* agrestibus **SAR** agresti **N** *ἀγρίου Hipp.* pastinate **vy** pis *Pel. σινήπεως Hipp. Par. 422 ἀγριοσταφυλίνου Berol. 11,35* et *om.* **å** lintheum **s** oculum **M** *Pel. τὸν ὀφθαλμὸν Hipp.* expso **M** 9 ☐mnis quoque **M** inunctione **NP** (*uel* in inunctio ue(uel **d**)**cd** in untione **ö** iniunctione **SA**[1] inũcitione (*alt.* i *ex* succi **γ**(*exc.* **ü**)**doqwyååöπ** suo **ah** suco **k** suci plant *om. Pel. Hipp. Par. 442, sed ἀρνογλώσσου χυλὸν Berol. 11,35* tagines **A** mele **ø** melleo **f**[1]

acapno uel, si id non est, utique thymino celeriter leuatur. non numquam etiam per nares profluuium sanguinis periculum adtulit idque repressum est infuso naribus uiridis coriandri suco.

34 Interdum et fastidio ciborum languescit pecus. eius remedium est genus seminis, quod git appellatur, cuius duo cyathi triti diluuntur olei cyathis tribus et uini sextario atque ita faucibus infunduntur. sed et nausea discutitur, si caput alii tritum cum uini hemina saepius potandum praebeas. suppuratio melius ignea lammina quam frigido ferramento

acapno **M** *Pel.* acapo **Ps** acaprio **SA**(*uel* a ca-)**R** a caprino **N** accaprio **q** acciprio **dtü¹x¹** accipio **n** & caprio **r** et ca(*u. sp. r. exc.* **å**)**ψ** ciprio **ü²** attico **π** *ἀκάπνου Hipp. Par.* 422 *'Αττικῷ Berol.* 11,35 uel] et **ω** thymino **SAPαfjopsye** *Pel.* thimino **bmrwzåM** tiMino **N** timino **γ**(*exc.* **n**)**κ**(*exc.* **j**) **ö** cymino **l** cunino **n** thymo **π** thimo **å** *θυνιακῷ Hipp.* leuatur **S²ANPR** leuabitur **S¹** lauatur **ωcgmnuvx** lãtur **j** liberatur **M** *καταπαύεται Hipp.* 2 nomnumquam **N** [ ]unnunquam **M** *uerba* per nares — coriandri suco *exscr. Pel.* 307; *uert. Hipp. Par.* 443 plerũq; attulit piculũ **c** 3 adtulit **SAfhjmouvy** attulit **NPRM** obtulit **s** *om.* **ö¹** repressum **NPγakM** reprensum **Sw** reprehensum **AR** reprehens sum **h** reprimitur *Pel.* naribus *om.* **N** naso **t** uncidis **t** uridis **M** uiridi **N** coriandro **N¹** 4 succo **γ**(*exc.* **ü**)**dowåπ**

Ad Fastidia ciborum et labem pestiferam remedia. Ca. XXXII. **π** *cfr Hipp. Par.* 136 5 et *om.* **γκω**(-dum et *om.* **ö¹**)**π** cibr3 (o *ss.*) **M** eius] Ei uero **N** 6 geminis **h¹** seminus **N**, *ubi deinceps uerba* quod git — infunduntur *omissa sunt* git **SPh²s²πM** gis **AR** gits **k** gyt **nüx¹** gys **gtvx²** agis **r** *μελάνθιον Hipp.* appelatur **M** cuis (s *exp. et* us *sigl. ss.*) **M** cui **P** ciathi duo **M** 7 cyathi **SAabdfhjoptüwyeπ** chyati **k** ciathi **gmnqvxzäM** cyati **Pl** ciati **crsåö** ciathij **u** diluuntur **SP** diluantur **M** diiuguntur **A** diiunguntur **γ**(disi- **n**) **κψ**(-ant- **å**)**flmprye** deiunguntur **b** adiunguntur **αωπ** oleo **e¹** cyathis **S²R** quiathis **S¹** quiatis **A** chyatis **k** ciathis **gquxzäM** ciatis **clåö** cyatis **Ps** cyathi **r** uinis **S** uni **M** sestario **Sπ** sex̃ **P** sextorio **M** 8 infundantur **M** [ ]ed et **M** det **S¹A** Set **h** sed **ak** et **S²NPR** nausia **N** si **Sαsöe²πM** isi **Aκfmoprydåe¹** ipsi **b** et si **l** etiam si **γ** *om. u. sp. r.* **ψ** (*exc.* **å**) 9 alii **SAψrsöe** alei **bM** allii **NPR** allei **γk** *σκορόδου Hipp.* triti **M** tutum **ö¹** emina **NPdå** potantum **M** 10 subputatio **q** subpurato **u** ignea lamina melius **ü** lammina **SAP** lamina **RM** lamna(i *ss.* mn)**N** ferro **N**

reseratur et expressa postea linamentis curatur. est illa pestifera labes, ut intra paucos dies equae subita ma deinde morte corripiantur; quod cum accidit, qua sextarios gari singulis per nares infundere utile est, si m formae sunt, nam si maioris, etiam congios. ea res o pituitam per nares elicit et pecudem expurgat.

Rara quidem sed et haec equarum nota rabies, ut c aqua imaginem suam uiderint, amore inani capiantur (hunc oblitae pabuli tabe cupidinis intereant. eius uerae signa sunt, cum per pascua ueluti exstimulatae concu subinde circumspicientes requirere ac desiderare aliquid u tur. mentis error discutitur, si decidas inaequaliter (

resecatur γ(*exc.* **v**x²)ψ(sec- **å**)ω(*exc.* **o**²)**pq**π reserratur **m** **M** *uerba* et expressa — curatur *om.* **q** postmodum **t** lineamentis **α** liniamentis **zå** laniamentis **s** linimentis **NP**π lina (*alt.* a *in* i *corr.*)**M** curetur **M** etiam *om.* **å** 2 la pacos (u *s.* ac) **M** matie **oq** uoce (*ł* macie *ss.* *m*²)**N** 3 inde **M** corripiatur(cori- **å**)ψ concipiatur δ¹ coripiantur **M** cum ita accidit **N** 4 sestarios **S**π sex̃ **P** sex **N** *post* gari asserente columella *inser.* **M** *uerba* infundere — per nares *o* 5 *uerba* nam si maioris — Rara quidem *in initio folii 21ʳ e* *runt* (*legi potest* . . . tiam cong . . .) **N** sint ψ est **M** maio et **m** concios **A**¹ cungios **M** 6 pituitatem δ**M** tam **ahs**¹ pictuitam **q** ptuitam **n**

Cap. 35 *in* **M** *breuiatum et mutatum* De equarum rabie put. XXXIII. π 7 et] ut **c** *om.* ω**nz**¹**s** hoc **N** est **s**π equarum **NP**α(*exc.* **h**¹)γ**s**π ea quarum **SAR** nota **SNP**γ non **AR** rabies nota **N** ut] et **bc** cum *om.* **å** 8 aquam **d** ymaginem **ly** amore **SNP**γ**kl**π(**M**) more **AR** mori **d** ta(*u.* *sp* cupidinis **S**²**NP**γ**lzå**π cupidis **S**¹**AR** uero(uerae *scripsi*; *c* ardoris **M**)rabiei **PN** uasae sapiae **A** uase sapie **SR** uase(case **s**¹)se cause(ce **t**) sepe γ uesaniæ π 10 exstimulate **Aahloss** extin **SPR** extumulate **n** estimulate **t** stimulate **gü**(**M**) *euan. in* **N** corsãt **y** 11 deinde **a** circunspicientes **k**π circũspitiente (circumspitiunt **M**) requirere **NP**γ**d**² requirunt **α**π requirĩt quirit **AR** requirent **l** *om.* **h**¹ desidare **S**¹ uidetur **mr** 12 discutitur (d *ss.*) **S** decutitur **N** decidas **SANPR** deduc *uerba* inaequaliter comas equae et eam deducas *breuiato cod* *textu* (Comas eius inequaliter recide et aq̃ (*exp.*) || ad aquam perd *usus addidi praeeunte Svennungio: om.* **SANPR**

2 equae et eam deducas ad aquam. tum demum speculata deformitatem suam pristinae imaginis abolet memoriam. haec de uniuerso equarum genere satis dicta sunt, illa proprie praecipienda sunt is, quibus mularum greges curae est submittere.

De mulis 36 In educando genere mularum antiquissimum est diligenter exquirere atque explorare parentem futurae prolis, feminam et marem, quorum alter si non est idoneus, labat etiam quod
2 ex duobus fingitur. equam conuenit quadrimam usque in annos decem amplissimae atque pulcherrimae formae, membris fortibus, patientissimam laboris eligere, ut discordantem utero suo generis alieni stirpem insitam facile recipiat ac perferat et ad fetum non solum corporis bona, sed ingenii conferat. nam cum difficulter iniecta genitalibus locis animentur semina, tum etiam concepta diutius in partum adolescunt

speculatæ **π** speculatam **f**[1] tā **l** 2 ymaginis **lt** abolent **låπ** *post* memoriam *pergunt* Macies et languor *e. q. s.* (*c. 38,3*) *om. cett.* **NP** 3 uenere **ø** sunt *om.* **c** Ille **å** prope **ŏ** 4 is *scripsi*: iis **γ**(*exc.* **n**)**d** his **SA** (*uel* hijs)**R** submittere **γ** (*exc.* **n**)**ϰ**(*exc.* **c**)**apzäøπ** summittere **SAR**

XVII De medicine mularum *maiusc.* **S** De mulis (*in marg.* XXVII) *maiusc.* **A** De mulis **gq** *rubr.* **lt** *maiusc.* **d** *in marg.* **by** (*add.* XVII)**w** *rubr. in marg.* **fz** De mulis. Cap̃ VIIII. *rubr.* **m** IX De mulis *in marg.* **s** XVII De mulis educandis *rubr. in marg.* **h** De Mulis. Caput. XXX IIII. **π** *titulum post* abolet memoriam *pos.* **dgqt** *capp. 36 et 37 et init. c. 38 desunt in* **M** *c. 36 et 37 usus est Pall. IV 14* 6 genere *om.* **p** est antiquissimum **p** 7 equirere **nx**[1] 8 alter si *scripsi*: alteri **SAR** alter **gntx**[1]**π** alter | ri **d** non] nomen non **ϰ** (*exc.* **ju**) nomen **ux**[2] minime **γ**(*exc.* **x**[2]) es **c** *om.* **q** idoneum (yd- **c**) **cd**[1] ydoneus **glqy** lauat **Ay**[1] laudat **l** labor(at *s.* or)**s** labator **ŏ** 9 equam **SAγzäπ** equum **R** equm **d**[1]**uŏ** quam **r** conueniet **oŏ** conuerat **n** quadrimam *ex Pall. Schneider:* quamam **S** quam am- **A** quoniam (*uel* qm̃) **R** quā **å** *om.* **t** a quadrima usque in decennem *Pall.* 10 X **fgknquvx** amplixime **u** amplissim **p** pulcerrime **q** pulcherime **wz**

membris **m** neruis **k** 11 patientissimum (pac- **s**) **rs** patientissimis **ŏ** et **a** 12 stipem **b** 13 preferat **ϰp** ad fetum **S** (*uel* foe-) **γbcπ** ad fectum **Am** adfectum **dfhq** affectum **ako**[2] adfectam **jo**[1]**puwyzø** affectam **såäŏ** ad sectam **lr** 14 conserat **dq** amentur **ø** 15 concepte **ωb** iniecta **l** dilatius **S** ptem **y** adolescant **ωπ**

atque peracto anno mense tertio decimo uix eduntur, na inhaeret plus socordiae paternae quam uigoris materni. tamen equae dictos ut in usus minore cura reperiuntur, est labor eligendi maris, quoniam saepe iudicium pro frustratur experimentum. multi admissarii specie mirabiles pessimam subolem forma uel sexu progenerant siue parui corporis feminas fingunt siue etiam speciosi mares quam feminas, reditum patris familiae minuunt quidam contempti ab aspectu pretiosissimorum ser feraces sunt. non numquam aliquis generositatem suam exhibet, sed hebes in uoluptate rarissime sollicitatur ad rem. huius sensum magistri lacessunt subadmota g eiusdem femina, quoniam similia similibus familiariora natura, itaque obiectu asinae cum superiectum ebl

atq; **γωπ** ut que **SA** utq; **R** ut **q** XIII **gkmvx** 2 sec((*exc.* **g**)**r**¹(-dit)**l** rigoris **b** maternæ **S** (-ne)**A**¹ ueruntame **opqπ** 3 tamen *om.* **ψ** æq. **S** ut *om.* **κnptüx**¹ i usu **d** suis **zå** cureperiunt' **S** cure periuntur **A** **m** minor est **ωn** 4 maris **γπ** magis **SAR** *om.* **l** quouia quõ) **SAψ**(*exc.* **å**)**jfly** quom **hkmosvxπ** quomodo **κ**(*exc.* **j**)**gnprvå** c q̃ **be** iuditium **Schmnozõ** indicium **le** 5 frustretur **t** frust frustantur **õ**¹ impedimentum **jpqu** admissariis **S** spetie 6 mirabiles pessimam *Ursinus:* mirabilissimam **SAR** s **S**¹**A** sobolem **S**²**R** forma **γπ** formam **SAR** foeminam **å** u *om.* **t**¹ *u. sp. r.* sexu **π** sex **SAR** fex **x**¹ 7 fingunt **SAly** fin *om.* **ψ** speciosi **å** spetiosi **St** specioso **A** (spet- **abdhosuwz**)**R** sos **l** ~~speciosa~~ **g** spetiorum **m** 8 redditum **γA** minuunt minus ut a **A** minus ut **R** 9 quidem **nyzå** contepti **A** c **γκfp** pretiosissimorum **A** (prec- **clopqwyåeπ** -arum **z**)**R** pr rum **a** preciosorum(pret- **n**)**gnvx** preciosarum **å** presciolorum **t** sissimi **S** 10 aliqui **π** aliquod **å** natis *om.* **nx**¹ 11 exibe exhibent **d**¹**π** hebes i **S** hebe si **AR** he si **k** ebesi (*uel* ebe si)**γ**((*exc.* **j**) hebetesi **o** hebetes **söπ** hebeti **t** uoluntate **κ**(*exc.* **u**)**n** rarissime **Sγκ**(*exc.* **ju**)**k** rarissimi **AR** sollicitantur (soli- **köπ** solicitatur **bcqrwe**¹ uentrem **ω** 12 huiuscemodi **π** sen sensium **SAmo** sensuum **sõ** sensim **α**(*exc.* **h**¹)sensu **g** *om.* **π** bus **π** lacessunt **S** *om.* **AR** subadmota **A** (-amo- **c**)**R** s mota **k** admota **S** 13 quam **γ** familiora **ωm** familiari similiora **ψπ** 14 obiecta **r** abiectu **n** cum *om.* **κ**(*exc.* superiectum *scripsi*: superiectu **SAR** subiecta **ψ** superiect

[redacted]

sunt, uelut incensum et occaecatum cupidine, subtracta quam petierat, fastiditae inponunt equae.

37 Est et alterum genus admissarii furentis in libidinem, quod nisi astu inhibetur, adfert gregi perniciem. nam et saepe uinculis adruptis grauidas inquietat et, cum admittitur, ceruicibus dorsisque feminarum inprimit morsus. quod ne faciat, paulisper ad molam iunctus amoris saeuitiam labore temperat
2 et sic ueneri modestior adhibetur. nec tamen aliter admittendus est etiam clementioris libidinis, quoniam multum refert naturaliter sopitum pecudis ingenium modica exercitatione concuti atque excitari uegetioremque factum marem feminae iniungi, ut tacita quadam ui semina ipsa principiis agilioribus figurentur.

3 Mula autem non solum ex equa et asino, sed et asina et equo itemque onagro et equa generatur. quidam uero non dissimulandi auctores ut Marcus Varro et ante eum Diony-

libidine **γ** 2 fastidite **R** festiditae **S** festidite **A**[1] fastidire **du** fastidie **l** fastiditate **afy** imponunt **R**(*exc.* **h**)
Ad Tẽperãdam sæuiciã admissarii in libidinẽ furentis. Ca. XXXV. **π** 3 est et **AR** & est **S** est &̃ **r** est(*om.* et)**γϰ**(*exc.* **ju**)**ψ** libidine **lzå** 4 actu **ŏ** hastu **fmå** adfert **SAfhjmo**[1]**pqsuwyåäø** affert **R** afferret **n** pernitiem **Sϰ**(*exc.* **c**)**kmnorzåø** 5 abruptis **γϰkåπ** arruptis **a** aruptis **ŏ** adrectis(u *s.* c)**r** 6 imprimit **R**(*exc.* **h**) supprimit **b** 7 mollam **wä** iunctus **SAαbfjnprvwyz** uinctus **R** amoris **Sγψp**[2]**π** a maioris **Aαϰ**(-ri **d**)**ωfmp**[1]**ryø** ad maioris **l** ad maiorem **b** seuitia **ϰ**(*exc.* **u**)**ky** labore **γp**[2]**π** laborare **SAR** 8 adhibetur **m** adiubetur **S** adiuuetur **AR** admiscetur **γ** admittitur **π** aliter tamen **γϰ**(*exc.* **ju**) aliter *om.* **ψ**(*exc.* **å**) 9 dementioris **bm noŏ** quõ **SA** qm̃ **k** quom **ϰ**(*exc.* **c**)**bfhmopswπ** cum **R** 10 pecoris **t**[1] pecudibus **r** exercitatione **γωqπ** excitatione **SAR** 11 ɔcita **A** contriti **å** uegentioremq; **nr** ueietioremq; **ä** uegetibusq; **a** factam **ω** marem **γabh**[2]**qπA** mare **SA**[1]**R** more **sŏ** 12 ut *om.* **a** quadam ui **α**(*exc.* **h**[1])**γϰωπ** quadram ui **SAfh**[1]**mprs**[2]**ø** quadraui(*u. sp. r.* **ä** *add.* tu **w** tum **å**)**ψ** quadrauiui **by** quadra min **l** principiis **γϰbkmπ** principis **SAψωafhlpryø** agelioribus figuretur **ψ** 14 mula **Sγø**[2] multa **AR** aequ **S**[1] sed et **SAg** sed ex **R** uel ex **å** asino **bm** 15 item(*om.* -que)**α** onagro] p̃stantius **y** *et in marg.* **r** onagro prestantius **f** generantur **ϰ**(*exc.* **ju**)**bmsŏ** 16 dissimulendi **A**[1] *Varro II 1,27* marcus **SA** M. **R** dionysius **Sadfhpsxzπ** dyonisius **Acjoåø** dionisius **R**

sius ac Mago prodiderunt mularum fetus regionibus adeo non prodigiosos haberi, ut tam familiares sint partus earum, quam sunt nobis equarum. neque tamen est in hoc pecore aut animo aut forma praestantius quod seminauit asinus, quamuis possit huic aliqu conparari quod progenerat onager, nisi et indomit seruitio contumax siluestris mores strigosumque patri fert habitum. itaque eius modi admissarius nepotibus quam filiis utilior est. nam ubi asina et onagro natus adm equae, per gradus infracta feritate quicquid ex eo pr paternam formam et modestiam, fortitudinem celeritat auitam refert. qui ex equo et asina concepti generantur, uis a patre nomen traxerint, quod hinni uocantur, ma omnia magis similes sunt. itaque commodissimum est a destinare mularum generi seminando, cuius ut dixi s experimento est speciosior. uerum tamen ab aspect

affrice **amsä** aphricę **z** 2 non *om.* **ju** ut tam] uitã **A** ı famiares **S**[1] 3 quam sint **α**(*exc.* **h**[1])**ωrπ** æquarum **A** rum **d** neq; ut tamen **r** 4 ut animo **ju** formam **SA** nauit asinus **γ** seminabituinsinus **S** seminabitu in sinus **A**(sinu **m** **c**)**fmp**[1]**ryø** seminabitur in sinus(sinu **ω**)**ψωabhl** seminabitur asin seminabit asinus **π** quamuis *scripsi:* Quanq̃ *add.* **π** *om.* **SAR** set **γ** aliqualiter **ϰ**(*exc.* **j**) equaliter **γ** 6 comparari (*uel* cc **α**(*exc.* **h**[1])**γϰ**(*exc.* **j**)**bπ** conpari **SA** compari **ωfh**[1]**jlmprywåø** com *r.*)**sä** ac **c** 7 seruitio **γ** seruili **SAR** ceruili **m** seruile **k** se siluestri **π** mores strigosum **t** more strigosum **dπ** more (sorigo **ä** strigosi **p**[2])sunt **R** morestrigo sunt **S** mores trigo sunt strigo (strige **b**)sunt **abcmq** mores tergo sunt **γ**(*exc.* **t**) -q; **SAR** *om.* **cπ** praefert *scripsi:* pfert **ä** praeferret **SAR** prefere preseuet **h**[1] huiusmõi **g** 9 filis **S**[1] assina **cä** ona (*exc.* **gv**)**π** onager **AR** 10 infracta **γπ** infra et a **SAR** fer fricate **m** quicquit **A**[1] 11 paternam **Sωbklåπ** paterna **AR** forma **γϰ**(*exc.* **u**) modestia **Ajp** molestiam **bm** molestia **ϰ**(*exc.* suam (molle **n** sua **t**)**γ** celeriter que **A** 12 aui **γ** ad uitã 13 hini **ø** hynni **oø** humi **q** himij **g** inni **å** uocant **ω** 14 magis **sö** 15 seminado **ah** speties **αdmoqsu** (*uulgo* spes **x**[1]) 16 spetiosior **ϰ**(*exc.* **c**)**afhmntwzö** spectior **ä** preti p̃ciosior **l** *c. 37,6—8 exscr. Mulom. 782—784* ueru **αdnqvπ** ab spectu **gh**

[redacted]

aliter probari debet quam ut sit amplissimi corporis, ceruice ualida, robustis ac latis costis, pectore musculoso et uasto, feminibus lacertosis, cruribus conpactis, coloris nigri uel macilis. nam murinus cum sit in asino uulgaris, tum etiam
7 non optume respondet in mula. neque nos uniuersa quadripedis species decipiat, si qualem probamus conspicimus. nam quem ad modum arietum quae sunt in linguis et palatis maculae plerumque in uelleribus agnorum deprehenduntur, ita si discolores pilos asinus in palpebris aut auribus gerit, subolem quoque frequenter facit diuersi coloris, qui et ipse, etiam si diligentissime in admissario exploratus est, saepe tamen domini spem decipit. nam interdum etiam citra praedicta signa dissimiles sui mulas fingit, quod accidere non aliter reor quam ut auitus color primordiis seminum mixtus reddatur nepotibus.
8 Igitur qualem descripsi asellum, cum est protinus genitus, oporteat matri statim subtrahi et ignoranti equae subici. ea optime tenebris fallitur, nam cum obscuro loco partu eius amoto

3 compactis **R** *Mul.* 4 macilis **AR** magilis **S** maculis **α**(*exc.* **h**^{1})**ψ** masculis **δ** magillini *Mul.* murrinus **δ** marinus **q** tum] tamen **nx**^{1} 5 optume **SAαfjmoqsuθ** optime **R** quadripedis **SAαfjlmpqryθ** quadrupedis(-tru- **w**)**R** *Mul.* speties **dhkoquθ** 6 decipiet **ωlnå**^{1}**π** concipiamus *Mul.* 7 tinguis **A**^{1} liguis *Mul.* 9 bicolores *Mul.*, *sed* discolores *Pall.* pillos **å** pilos si **α** asinos **A**^{1} geret **a** subole **S**^{1}**A**^{1} subolẽ ᴀ sobolem **R** sobole **S**^{2} sobolemq; **k** 10 frequenter *om.* **ω** ipsi **a** si *om.* **θ** *Mul.* dicitur **å** 11 est *om.* **α** domini spem **S** *Mul.* domini **Aωafjhmpruwyåθ** dominum **bdklqåπ** dum **c** deiñ **z** diutius **γ** 12 *post* decipit *u. sp. r.* **s** circa **lr**^{1}**δ**^{1} intra **a** cura **å** 13 sui] sunt *Mul.* reor *om.* **A**^{1}**bm** eorum *Mul.* 14 auitus color **Sωπ** aut tusculor **A**^{1}**abq** aut tuscolor(*uel* tus color) **cfjhmpruyθ**ᴀ auctus color **γdl** aut tuus color **ψ** aptus color **k** habitus color *Mul.* primo dissimine *Mul.* mixtus **Sdksöπ** *Mul.* mixtu **Aacfghjlopqr**^{2}**uvx**^{2}**yθ** mixta **ψbr**^{1} mixtum **mn** mixtim **tüx**^{1} *§ 8 cfr Hipp. Cant. 10,19* 15 protinus *scripsi:* ptris **A** ptri **Sju** protri **fh**^{1}**l prs**^{1}**wyθ** proti **oπ** potri **bm** patri **γϰ**(*exc.* **ju**)**zå** priori **s**^{2} protu **å** porci **δ** *om.* **α** (*exc.* **h**^{1}) progenitus *Mul.* statim *ante* genitus *ex u. sequ. inser.* **SAR**; *deleui* 16 opporteat **dqw** oportet(opp- **n**)**γ** *Mul.* statim *om.* **b** ignorante **ω** ignorantiae quae **A** subijci *uel* subiici **dzåπ** ea **γπ** *Mul.* ae **SA**^{1} ac **R** et **αl** 17 in tenebris *Mul.* *Plin. VIII 171* ei **å** *om.* **bm** cum *Mul.* *om* **SAR** admoto **c**^{1}**nr**^{1}

praedictus pullus subiectus est, quasi ex ea natus alitur. inde cum decem diebus insueuit equa, semper postea desi(praebet ubera. sic nutritus admissarius equas diligere cor interdum etiam, quamuis materno lacte sit educatus, a tenero conuersatus equis familiariter earum consuetu adpetere. sed ei non oportet minori quam trimo inire pe atque id ipsum si concedatur, uere fieri conueniet, c desecto uiridi pabulo et largo hordeo firmandus, non quam etiam saliuandus erit. nec tamen temere femina(mittetur, nam nisi prius ea marem cognouit, adsiliente missarium calcibus proturbat et iniuria depulsum etiam equis reddit inimicum. id ne fiat, degener ac uulgaris admouetur, qui sollicitet obsequia feminae, neque is inire sinitur, sed si iam est equa ueneris patiens, con abacto uiliore pretioso mari subigitur. locus est ad ho

praedictus — est *om. u. sp. r.* **k** *inter* praedictus *et* est *uac.* pullus subiectus *Mul. om.* **SAR** est *om.* **γπ** 2 X· insueuit equa **Sγkπ** *Mul.* in sue uite (uire **ŏ**) qua **AR** *om.* **c** sup *add.* **n** desideranti **S** destinanti **AR** destinato **t** rat in *Mul.* 3 uber *Mul.* Si **f** nutritus **Sγπ** *Mul.* nutri nutriturus **å** 4 materno] familiariter **ψ** potest a (pullo *add. Mul.*) **Sπ***Mul.* potestate(posteritate **u**)uero **AR** postea 5 conuersatus **Stŏ**[1]**π** *Mul.* conuersatur **AR** consuetudin(6 appetere (nõ app- **k**)**abcdklrzååŏπ** *Mul.* appetit **γ** ei *om.* **π** **kp** minorem **π** trino **ϰ**(*exc.* **u**)**ψl** trime **t** trimum **π** ini mitti *scripsi:* inaremitti **S** in are mitti **A**(aere **as** acre **ŏ**)**αωbd** mare mitti **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **d**)**ψl** marem cõmitti **t** admitti **π** cedatur **γψπ** concidatur **SAR** 8 desecreto **A**[1] defacto **ϰ**(*e* defecto **l** ordeo **Aγcd**[1]**klmsyŏ** formandus **γϰ**(*exc.* **ju**) firm 9 saluiandus **ωdqe** salinandus **π** saginandus **γ** comm **ωnvx** committentur **SAR** temere **g** tenere **SAR** 10 mat cognouit **π** conciuit **SAR** concinit **cqŏ** adsilientem **ry** lientem **γ**(*exc.* **n**) adsilentem(ass- **n**)**SAαψωblfmne** assidentem(ac **ϰp** 11 perturbat **lnqsz** 12 redit **sŏ** degener ag(ac **S**[2])**S** ner et **π** degener **t** ne genera(-as **j**[1] -e **nx**[1])**AR** asellus **no** 1 itet **bkowåŏπ** solicitarier **r** femina **ψ** is **Sγϰpπ** his **AR** tamen *om.* **ω** 14 si ita est equa (eque **ŏ**) **ω** 15 uioliore **rå** precioso **γpqwyåπ** p̃sidio **l** mari **γπ** maris **SAR** subigitu ungitur **AR** iungitur **γϰ**(*exc.* **ju**)**π** hos **Sγ**(*exc.* **n**)**s**[2]**π** hoc **AR** l

exstructus — machinam uocant rustici duos parietes aduerso cliuolo inaedificatos, qui angusto interuallo sic inter se distant, ne femina conluctari aut admissario ascendenti auertere se possit. aditus est ex utraque parte, sed ab inferiore clatris munitus, ad quae capistrata in imo cliuo constituitur equa, ut et prona melius ineuntis semina recipiat et facilem sui tergoris ascensum ab editiore parte minori quadripedi praebeat. quae cum ex asino conceptum edidit, partum sequenti anno uacua nutrit. id enim utilius est quam quod quidam faciunt, ut et
11 fetam nihilo minus admisso equo inpleant. annicula mula recte a matre repellitur et amota montibus aut feris locis pascitur, ut ungulas duret sitque post modum longis itineribus habilis. nam clitellis aptior mulus, illa quidem agilior, sed uterque sexus et uiam recte graditur et terram commode proscindit, nisi si pretium quadripedis rationem rustici onerat aut campus graui gleba robora boum deposcit.

exstructus **A** extructus **SR** machinam **γåπ** macinam **SAR** quem macinã **k** 2 cliuulo **tx**¹ diuolo **bă** diliuulo **l** interuallis **SA** *cm.* **a** sit **lo** sicut **k** 3 conluctari (cõ- **π**) **SAafhjoryåøπ** colluctari (colu- **cg** condu- **sŏ**)**R** aut *om.* **A**¹ adscendenti **j** ascendente (-ẽ **l**) **lm** 4 se *om.* **p** se possit *om.* **ŏ** additus **tø** ab inferiore **SAR** inferiore **p** inferioris **ϰ** inferior **γ** (*exc.* **g**) clatris **zåπ** claris **SAR** clarus **ωjlm** claustris **γ** 5 ad quae *ed. Ald.*: ad quod **SAR** aliquid **ϰ**(*exc.* **j**)*om.* **γ** cõpistarta **q** in imo **S**² immo **S**¹**Abfh**¹**my** in uno **ah**² miuo **l** imo **ψkrøπ** uno **γϰωp** et ut **g** 6 prona **γϰpsy** pronam **SAR** 7 ediciore **g** editore (-i **k**)**ϰ**(*exc.* **j**)**k** editione **lå** quadripedi **SAαfjmruy** quadrupedi **R** prebeatq; que **h** 8 exea sino **A**¹ uacua nutrit *om.* **n** 9 enim] cum **q** quam *om.* **ø** faciunt *om.* **u** et fetum **l** effoetam **gvx** effectam **nt** efetam **ϰ** 10 nichilo **hlø** inpleant **S** impleant **AR** implicant **ω** anicula **g** amicula **ψ** (*exc.* **w**) amnicula **r** mula *om.* **ψ** 11 ammota **a** feris **γω** seris **SAR** soris(fo- **h**)**α** 12 deuret **y** duret duret **f** sitque **α**(*exc.* **h**¹)**γch**²**qrzπ** sique **SAωbdh**¹**jmpuywåø** si quae **f** si quẽ **l** s in que **ă** postea **γ** iteneribus **Ar** 13 mulis **cq**¹ mullus **ŏ** quidem(-am **n**)**γπ** quod **SAR** 14 ut uterq; **bm** 15 fronscicindit **A**¹ nisi(*om.* si)**ab** precium **qsvwxåπ** quadripedis **SAfh**¹**jmp qruwyzå** quatripedis **d** quadrupedis **R** onerat **γkosåπ** onerant (hodqu) **SAR** 16 gleba **Sγpπ** graebra **A**¹ craebra **fA** crebra **R** robori **ŏ** bouum **SAcu** bonum **q** deposcat **t** poscit **k**¹

Medicinas huius pecoris plerumque iam in aliis gen edocui; propria tamen quaedam uitia mularum non omi quorum remedia subscripsi. equienti mulae cruda br datur, suspiriosae sanguis detrahitur et cum sextario atque olei turis semuncia marrubii sucus instar heminae tus infunditur. suffraginosae hordeacia farina inponitur, suppuratio ferro reclusa linamentis curatur, uel gari o sextarius cum libra olei per narem sinistram dimittitu misceturque huic medicamini trium uel quattuor ou albus liquor separatis uitellis. flemina secari et interdum solent. sanguis demissus in pedes ita ut in equis emittitu si est herba, quam ueratrum uocant rustici, pro pabulo

Medicinas mularum *maiusc.* **d** Medicinas mularum capitul X **m** Medicine mularum **gq** De medicina *rubr. in marg.* **fx** De me (-na **b**) mularum *rubr.* **t** *in marg.* **b** De medicinis mulorum (X. *marg.* **os** DE Medicinis eorum. Caput ultimum. **π** huic **Afs** hi **cjruwzå** *om.* **o¹pqy** pecoris *om.* **p** 2 docui **p** adc ommittam **br** obmittam **dqs** 3 suscripsi **k**

XVIII De medicina mularum *maiusc.* **S** De medicina m (XVIII *in marg.*) **A** *rubr. in marg.* **h** Mularum medicine *in m* De medicina mulorum *in marg.* **l** De medicina earum *in marg.* **y** De medicina *in marg.* **w** *cap. 38 a uerbo* equienti *usque ad exscr.* **M** equanti **n** Febricitanti **t** brasica(basicha brafia **n** 4 suspirose **γ**(*exc.* **ü**)**χms** detragitur **M** s **Sπ** 5 thuris **χ**(*exc.* **ju**)**lopr²st** semuntia **mnqsxö** sem **dpwzå** semūcias **k** *om.* **M** marruuii **S** marubii **ψωlü** marru succus**γ**(*exc.* **ü**)**doqwååöπ** emine **d¹väπ** mi 6 [s s]uffragio nose **M** suffragio se **n** sufraginose **ω** h cia **S** ordeacia **A** hordeatia **mM** hordeacea **ψabfhjloprüsπ** orde (*exc.* **ü**)**χ**(*exc.* **j**)**ksyö** hordeiora **å** imponitur **R** 7 rel recisa **t** lineamentis **s** liniamentis **s²zå** linimentis **π** liciam *uerba* uel gari — uitellis *om.* **M** uel gari **Sπ** uel c uulgari(-cari **üx¹**)**nüx¹** uel meri **t** 8 seruitarius **ψ** sertarius **hj** rius **π** dimittitur] infunditur **v** 9 medicamentum **nüx¹** caminū **c** medicationi **å** quattuor **SAabfhjmrsuwsπ** quat IIII^or **pü** 10 separatis **SAαcdfrvåsπ** seperatis *uel* sepatis **R** sep (repar- **l** super- **m**)**blm** [f]lemina **M** femina **SAR** Semina **x¹ö** serari **χntü¹x¹** siccari(sec- **w**)**wå** *om.* **å** iniuri **A¹** 11 [(i *ss.*) **M** demissus **Sχγ** dimissus **ARM** ut] et **a** *om.* **zå** admittitur **π** 12 ueretrū **u** uerbas cum **M** uocant **γχ** (*exc.* **u**) pro *om.* **y**

[redacted]

est et ὑοσκύαμος, cuius semen detritum et cum uino datum praedicto uitio medetur.

Macies et languor submouetur saepius data potione, quae recipit semunciam sulpuris ouumque crudum et murrae pondus denarii. haec trita uino admiscentur atque ita
4 faucibus infunduntur. sed et tussi dolorique uentris eadem ista aeque medentur. ad maciem nulla res tantum quantum Medica potest. ea herba uiridis celerius nec tarde tamen arida faeni uice saginat iumenta, ueı um modice danda, ne nimio sanguine stranguletur pecus. lassae et aestuanti mulae adeps in fauces demittitur uinumque in os suffunditur.

est et **SAt** est **RM** est *u. sp. r.* **yåø** *om.* **aüå** *om. u. sp. r.* **z** YOCkyAλ|ΛOC **S** yoσkyaμoc **A** ὑοσκύαμοσ **π** *om. u. sp. r.* **R** (*sed in u. sp. postea* ὑοσκύαμοσ **ωfhuüx** ὑοσκυαΜωοΗ **g** *Vòσkδamoſ* **l**) *om. nullo sp. r.* **å** ihosciamos **M** et *om.* **M**

a uerbis Macies & languor *excerp. pergunt* **NP** *uerba* 3 Macies — 7 medentur *exscr. Pel. 32; cfr Hipp. Ber. 68,12* 3 maties **ωc qyM** languor **gAPϰ**(*exc.* **d**)**bfhmpyπM** *Pel. R* langor **NR** langior(lo- **r**) **nr** submouetur **R** summouetur (sumo- **k**) **SANPbröø** *Pel.* sum uo mouetur (uo *exp.*) **M** mulis *add.* **NP** pocione **N** potione quae *om.* **q** repit **frø** semuntiam **Pϰ**(*exc.* **d**)**sö** semuntian **M** semiunciam(-ti- **pw**)**ψdnp** sulpuris **SAahM** sulphuris **NP**(-oris **o**)**R** *Pel.* sulfuris **gvzzäö** ociumq; **a** orrumq; **h**¹**k** ouum **r** oĩq; **å** mirre **Ngvzäø** mirrhe **t** myrre **o**²**p**²**süx** myrę **ö** myrrhæ **π** denari **M** denaris **r** tria **czäøπ** intrita **M** admiscentur **γωa**²**cdkπ** ammisentur **M** admiscetur **SAψa**¹**bfhlmpqruyø** atque ita] itaque **N**

infundentur **α**(*exc.* **h**¹) infunditur **Nψ** infundatur **M** sed et] s& **N** et *om.* **ω** *uerba* et — medentur *om.* **l** aeque *om. Pel.*

tus si **Aabfhuwyå** thus si **ϰ**(*exc.* **u**)**präø** tusci **n** dolorisq; **Nö** doriq; **cr** dolori **b** ista] esca **å** *om.* **ö**¹**M** *post* medentur *nihil ex Columella excerpt. in* **NP** aeque] q; **c** matiem **csx**²**M** macies **u** manes **b** materies **nqüx**¹ matrem **g** macione **ö** ea] Et **t** celerius **SM** *om.* **AR** tñ tarde **bm** tarde tãtum **π** ter tarde (ter *exp.*; tamen *om.*)**M** aridia(*alt.* i *exp.*)**M** arrida **ω** uite **r** uitia **M** sagenat **ω** nec **b** strangulentur pecora **γ** distendat pecus **M**

laxe **t** ustuanti **A**¹ extuatim **ϰ** adeps **α**(*exc.* **h**¹)**tü**²**AM** ad eos **SA**¹**R** ad os **cπ** demittitur **Sp** dimittitur **AR** dimittur (i *s.* tt) **M** uinumque **αωe**²**πM** uirumque **SA**¹**ψbe**¹**lmrvyø** uerumq; **nx**¹ merumq; **tü**²**A** utrumq;(*uel-* nq;) **ϰgpü**¹**x**² in os *om* **M** suffunduntur **ψ**(*exc.* **å**)

cetera exequemur in mulis, sicut prioribus huius uol partibus tradidimus, quae curam boum equorumque con

exsequemur **M** exeque(mur *in marg.* A)**A** pprioribus **S**[1] **M** huius *om.* **ω** uoluminibus **A** cura **åM** cura in 2 bouum **SAowM** boum **R** equarumq; **Aak** contine

L. iuni moderati columelle. rei rustice. lib VII. ueterinariu cinalis *maiusc.* **S** liber iuni moderati columelle rei rustice lib utterinarius medicinalis *maiusc.* **A** Iunii moderati columelle (liber rei rustice uterinarius medicinalis explicit (liber septimus *add.* citer *add.* **h**) *rubr.* **h** *maiusc.* **a** l. iu. (iuni **be**) moderati columel colu. **o**) rei rustice liber VII. explicit uterrinarius (foeliciter u feliciter ut ueteri- **y** utteri- **bo**) medicinalis **by** *maiusc.* **eor** I (Iuni **f**) moderati Columellae rei rusticae liber septimus explic. narius medicinalis (foeliciter veterinarius **f**) *maiusc.* **få** L. iuni iuni **l**) moderati columelle rei rustice liber septimus explicit fc (*add.* ut terinarius **e**) **lw** *maiusc.* **e** L. iunii moderati columelle rei ad P. Siluinum liber septimus explicit **v** L. iu. mo. col. rei r liber VII explicit *maiusc.* **s** l. iuni mo. col. liber septimus *maiusc.* **m** L. Columelle liber VII explicit *rubr.* **g** septimi lib *maiusc.* **d**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RUSTICAE

LIBER SEPTIMVS

DE MINORE PECORE

[redacted] [redacted]

LIBER SEPTIMVS HAEC CONTINET

Liber II (secundus **å**) de minore pecore Liber octauus (VIII **e** continet **å** *maiusc.* **Seo** lib. II (secundus **y** III **o**) de minore (-ri **ø**) ; liber VIII.(octauus **y**) haec continet **Abowy** iusdem de minore liber octauus incipit foeliciter cuius argumenta haec sunt *mai* Vtterinarius Medicinalis Liber II. De minore pecore **μ** Liber Iu derati Colomelle Rei Rustice octauus incip̄ feliciter *rubr.* **l** Libe incipit feliciter de minore pecore *rubr.* **h** incipit VIII liber ei feli~ *maiusc.* **r** Liber octauus incipit feliciter **a** L. M. Columell octauus incipit **g** L. Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber incipit feliciter *maiusc.* **f** Incipit liber octauus *maiusc.* **m** (*ad* citer) *rubr.* **z** Incipit VIII h'cont' **s** Octauus haec continet *ma* Liber octauus rei rustice seqtur **q** Lutii iunii moderati columel rusticae liber octauus *maiusc.* **π** *Inscriptionem om. u. sp. r.* **tuüxåδ**

Argumentum libri om. **acfklqzåπ** *ceterum cfr app. crit.* *lib. I et VI* *numerum ante* De ouibus *om.* **S** *etiam ante* nore **A,** *quam ob rem mutati sunt numeri usque ad* XIII Me earum *in* **S,** *ad* XII Medicinas eorum *in* **A** *numeros p* **dmnüvwxåδ** *om.* **gjptuv** 3 emendi **A**[1] De generibus oui que regio cuiq; generi conueniat **tv** 4 arietis **A** De eli arietibus et ouibus comparandis **tv** 5 tetis **S** De tuend bus || De generosis ouibus sub tecto alendis **tv** 6 medicinas *a* *lib. XI* Medicina **SAμbefhmory** De medicina γ(*exc.* **tv**)**djpsuwåδ** ouili **Ss** ouillai **A** ouille **g** ouilis **fn** Medicina pecoris ouilli laborantis **tv**

VI. De officio pastorum.
VII. De capris.
VIII. Medicinas earum.
VIIII. De caseo faciendo.
X. De subus.
XI. Medicinas earum.
XII. De castratione.
XIII. De canibus.
XIIII. Medicinas eorum.

officio **S** *arg. p. l. XI* offitio **ωü** officina **AR** officia **j** pastoris **ωü** *uersum om.* **tv** 2 De pecore caprino et eius cultu **tv** 3 Medicinas **SA** Medicina **μr** Medicine(Mede- **h**)**R** De medicina **δ** De medicinis **ns** Dedicine **w** Medicina caprini pecoris **tv** 5 subus **SAbdfjmrs** *arg. p. l. XI* suibus γ(*aliter* **tv**)**p**[2] subiis **ωμehp**[1]**uwyλ** De pecore suillo eiusque cultu **tv** 6 Medicinas **SA** *arg. p. l. XI* Medicine (Mede- **h**) **R** De medicinis **n** Cura uitiosi pecoris ouilli **tv** 7 De castratione pecoris suilli **tv** 8 De canibus & medicinis (medĩ **o**) earum **os** De pastoralibus (pastoribus **t**) et uillaticis canibus **tv** 9 Medicinas **SA** *arg. p. l. XI* Medicine **R** De medicinis **δ** De medicina **y** Medicinie **n** Remedia morbo laborantium canum **tv** eorum **SAd**[2] *arg. p. l. XI* earum **R**

De minore pecore dicturis, Publi Siluine, prin(tenebit minor in ora Arcadiae uilis hic uolgarisque a cuius plerique rusticarum rerum auctores in emendis tı que iumentis praecipuam rationem uolunt esse. nec i nam etiam eo rure, quod pascuo caret, contineri potest (et qualicumque pabulo contentus, quippe uel foliis spi uepraticis alitur uel obiecto fasce stramentorum, paleis quae pene omnibus regionibus abundant, etiam gliscit inprudentis custodis uiolentiam neglegentiamque fort sustinet plagarum et penuriae tolerantissimus, propteı tardius deficit quam ullum aliud armentum. nam]

L. iuni moderati columelle rei rustice liber octauus (\ foeliciter *add.* **w** *post* octauus *add.* **y** incipit feliciter **åø)wy** **eosåø** Liber VIII. incipit **b** De minore asello **nq** *rubr.* **t** **d** De minore asello capitulum primum *rubr.* **m** *maiusc.* **v** De a *marg.* **o** De asello. Caput. I. **π** dicturus **ωabd²ekpqu¹åøμ** **d¹nüx²z** publi **SA** P. **R** 2 minor in ora *scripsi*: minor **SA¹R** minor **γAπ** archadie **κψωabkprvåø** asellus **t** uolgarisque **Aaefhpyø** uulgarisque **SR** 3 in *om.* **a¹** dis *om.* **ny** 4 iuuencis **å** ne iniuria **ø** 5 iam **d²**(eo rure **tπ** eorum re **SAR** eorum grex **k** eo re **a** in illorum re(*om* **nüvx** eorum in illorum re **g** pot&st **S** 6 contentũ **a** (*om.* que) **a** 7 uepratici salitur **S** uel pratici salitur **A** uel (prati his **a** prati||is *s. u.* **h** pratis **ksö** pticis **yπ** herbis *in m.* alitur(aliter **clqå** salicis **nüx¹**) **R** abiecto **ψ** falce ı 8 habundant **puø** abundat **y** 9 inprudentis **SAåø** impruc uiolentiam *addidi*: *om.* **SAR** negligentiamq; **R** negli; (-ciã **g**) quam **γ** negligentiam **π** *uerba* -sime sustin& plag penurię tolerantis *om., in m. add.* **S** 10 substinet **qsuzø** plı tollerantissimus **celnqtuyzåå** patientissimus **p** 11 d(ullud **a¹** uullum **g**

Post huius quadripedis ouilli pecoris secunda ratio quae prima fit, si ad utilitatis magnitudinem referas. na praecipue nos contra uiolentiam frigoris protegit corpori que nostris liberaliora praebet uelamina, tum etiam lactisque abundantia non solum agrestis saturat, sed e elegantium mensas iucundis et numerosis dapibus exo quibusdam uero nationibus frumenti expertibus uictum modat, ex quo Nomadum Getarumque plurimi *γαλακτοπ* dicuntur. igitur id pecus, quamuis mollissimum sit, ut prudentissime Celsus, ualetudinis tutissimae est minim pestilentia laborat. uerum tamen eligendum est ad natu loci, quod semper obseruari non solum in hoc, sed etia tota ruris disciplina Vergilius praecipit, cum ait:

De ouibus emendis tuendisque *maiusc. rubr.* **S** *maiusc.* **d** *mi* **gq** *in marg.* **å** De ouibus emendis tuendisq; Cp̃ II. *rubr.* **m** De O emendis tuendisq; Caput. II. **π** De ouibus tuendis *in marg.* **s** De bus *in marg.* **b** De generibus ouium et que regio cuiq; pecori conu *rubr.* **t** *tit. om.* **A** *et* **R** *plerique* huius **S** *om.* **AR** maiores **t** quadripedis **SA**(-dru-**ψbdlnqsvxyåöπ**)**R** quadrupedes(-dri- **h**[1])**ch**[1]**t** drupedum **g** ouilli **R** ouili **SAlozåöπ** ouilij **s** ouilis **n** 2 eaq; **l** queq; **z** ulitatis **A**[1] preferas **l** 3 nos precip nos *om.* **p** frigoris uiolentiam **π** reuerentiam **p** 4 libe **ψs** liberariora **k** uelaminatur etiam **Ae** tum] qn **l** cur **bf** uir cesei **S**[1]**A** 5 habundantia **Acjlnpqåö** saturet **l** etiam *om.* **nå** 6 eligantium **Aå** ellegantium **s** iocundis **x** **lnrvxö** **vmiũsos** (i *s.* o) **y** dapidibus **e**[1] lapidibus **m** 7 nati ex partibus **nu**[1]**v** expentibus **m** comodat **pqtå** 8 num **xns**[2] numidum **d**[2] nomidum **h**[2] munadum **x** namadum **y** geta que **Sπ** cetarumque **Aflors** ceterarumq; **R** *ΓΑΑΚΤΟΠωΤΑΙ* **S** TaaKOΠωTaI **A** *γαλακτοπῶται* **π** *post* plurimi *u. sp. r.* **R** (*ex* *γαλακτοπόται* *expl.* **efglosüx** *et in marg.* **h**[2]**A** *γαλακτοπωται* **ö** *γαλα* *τοται* **u** gentium *νομάδες* **t** *pergunt* Galatopote **S**[1]**b** Galact **S**[2]**A**(*uel* g-)**x**(-cro-**q**)**ωefhklpyσπ** Galathopote **mr** gallatopote **gnvx** e tope **a** Galocto poete **w** poete **zå** poetę poetę **å** *om.* **tü** 9 di tur (*inter* di *et* c *ras.*) **S** id] hoc **p** nobilissimum **γx**(*e* molissimum **ahåö** 10 prudentissimus **c** ualetudinis **S**[1] u dinis **S**[2]**AR** 11 pestilentia **Sγksu**[2]**π** pestilentie **A**(*uel* -ae)**R** ueruntamen **aeknpvπ** 12 etiam *om.* **γxpö** 13 totam **zå** disciplinam **ψ**(*exc.* **å**) uirgilius **R** *Verg. Georg. II* 109

nec uero terrae ferre omnes omnia possunt.
3 pinguis et campestris situs proceras ouis tolerat, gracilis et collinus quadratas, siluestris et montosus exiguas. pratis planisque noualibus tectum pecus commodissime pascitur, idque non solum generibus, sed etiam coloribus plurimum refert. generis eximii Calabras Apulasque et Milesias nostri existimabant earumque optimas Tarentinas. nunc Gallicae pretiosiores habentur earumque praecipue Altinates, item quae circa Parmam et Mutinam macris stabulantur campis.
4 color albus cum sit optimus, tum etiam est utilissimus, quod ex hoc plurimi fiunt neque hic ex alio. sunt etiam suapte natura pretio commendabiles pullus atque fuscus, quos praebet in Italia Pollentia, in Baetica Corduba nec minus Asia rutilos, quos uocant ἐρυθραίους. sed et alias uarietates in hoc pecudis

fere **lõ**[1] ferro **r** ferres **j**[1] 2 et] est **ψ**(*exc.* **å**) oues **hl** eius **qå** tollerat **ceglyå** 3 colinus **aåõ** at siluestris **γ** & siluestris **xp** siluestres **m** et *om.* **xp** montuosus **lt** montosis **på** motosus **õ**[1] 4 nonualibus **A** naualibus **ju** tecum **m**[1] grecum **t** pascetur **g** patitur **nx**[1] 6 resistere **A**[1] referet **h**[1] talabras **n** calabrasq; (*om.* apulas) **a** milesias (-asq; **n**)**γ** miles **SAR** milites **bd**[2]**su**[2]**õπ** 7 existimabunt **jpue**[1] optima starent inas (*ult.* a *in ras.*) **S** *uerba* nunc — altinates *om.* **p** nunc — earumq; *om.* **nvx** hunc **ed**[1]**q** gallici **l** galice (-ee **õ**)**gõ** 8 preciosiores **elovwyπ** earumq; *om.* **gtü** precipueq; **g** itemq; que **bmo**[2]**sõ**[2] Itaque **π** 9 citra **sõ**[1] circha **w** 10 tum] quom **e** tamen **nx**[1] est etiam **r** etiam (*om.* est) **ψe** 11 hoc] eo **π** *om.* **ω** ex suapte **ω** 12 precio **lopqüvwxåõπ** *om.* **n** commendabiles (come- **tx**)**γ**(*exc.* **n**) commendabilis **SAR** cõmendabis **j** pulus **åõ** quod **α** prebent **ωπ** 13 polentia **cgüõ** imbetica **q** et betica **å** *om.* **å** cordoba **A** cordula **hv** lutilos **SA**[1] rutilo **m** rutibus **x** ruribus **nx**[1] (**ü**[1]?) 14 uocant **a** uocat **SAR** uocant greci **å** *ΕΡΥΘΡΑΙωC* (*rubr., deinde ras.*) **S** *ЄΡΥΘΡãΙωC* (*deinde u. sp. r.*) **A** *ερυθρούσ* **π** *graec. om. u. sp. r.* **R** *sed in u. sp. scr. postea ἐρυθραίουσ* **ü** *ἐρυθραίοσ* **el** *ερυθραιος* **x** *ἐρυφραιοσ* **g** *ἐρυθρούσ* **tõ** *ἐροθραῖσ* **os** *et in marg. ἐρυθραῖοσ* **h**[2]**A** *ἐρυθροῖσ* **s**[2] *om. sp. non r.* **l** *deinde lat. litt.* Erythraeos **S**(*uel.* -eos) **abfhjmnruüvx** Erythreos **A** erithreos **ωgpyπ** erytheos **å** eritaheos **w** erythracos **q** eiythracos **d** euthracos **c** erythra(*maiusc.*)eos **s** *om.* **ekltså** uaritates **S** uarietas **ψ** pecoris **ωv**[1]**π**

genere docuit usus exprimere. nam cum in munici Gaditanum ex uicino Africae miri coloris siluestres a arietes sicut aliae bestiae munerariis deportarentur, M Columella patruus meus, acris uir ingeni atque inlustris cola, quosdam mercatus in agros transtulit et mansuet tectis ouibus admisit. eae primum hirtos, sed paterni c agnos ediderunt, qui deinde et ipsi Tarentinis ouibus in tenuioris uelleris arietes progenerauerunt. ex his rursus quid conceptum est, maternam mollitiem, paternum et a rettulit colorem. hoc modo Columella dicebat, qualemcu speciem, quae fuerit in bestiis, per nepotum gradus mit feritate reddi. set ad propositum reuertar.

Ergo duo genera sunt ouilli pecoris, molle et hirsu sed in utroque uel emendo uel tuendo plura communia, dam tamen sunt propria generosi, quae obseruari conu

in *om.* αψ 2 caditanũ S¹A¹ affrice mw aphrice ü ä aphrici z iniri αg uiri v uarii sü uuari nx¹ mire l sil γϰp 3 in uiuariis γ M. R 4 Collumella oä Columm Columnella ü Columbella r ingeni A ingenii R (ii *in ras. uid.*)S at q inlustris SAfhjpyw illustris R . 5 quon mereatus A¹ mercant n mẽca s mansuefactis k¹ 6 *om.* a obibus S¹ et γ(*exc.* t)ϰ(*exc.* j)δ¹ que t He f he δ² hirtos *ed. Ald.*: ortos SA(ho- bwz)R sed *om.* t 7 c demũ m ipse e obibus S¹ opibus S² impositi(-ta 8 tenuiris S¹A¹ tennuioris f tenerioris ü tenuioribus n nerarunt püäπ 9 molliciem abcghlpvxäsπ moliciem ä mc (-iẽ s) ω ac l 10 retulit cgjklmnpqrswyz attulit ä hoc modo — reddi set *om.* wä Collumella ä Colummella e C nella ü qualencunq; gkvxδπ 11 spetiem cmoqu γzäs fuerint SAR fuerin h¹ fuerunt ϰ(*exc.* ju) inuestiis S¹ 12 reddis & S¹ reddi. sed S² reddisset Ace¹ redidisset s redisset ϰ(ωe²flmpy redisse αγbr² rediisse zäπ reddisse t² reddidisse r¹ IIII De arietibus eligendis *rubr. maiusc.* S De arietib; eli A *in marg.*(elli- w)befswyz *rubr.* l III De arietibus eligendis *in n rubr. in marg.* h De arietibus eligendis. Capitulum III *rubr.* arietibus *in marg.* ä 13 ouilli αγ(*exc.* n)ϰbempr²wy ouili SA zäsπ hyrsutum nv 14 uel *om.* ä uel tuendo *addidi eunte ex parte Gesnero* : *om.* SAR 15 sunt tamen (tamen *om* proprie e oseruari obseruari w

[redacted] [redacted]

communia in emendis gregibus fere illa: si candor lanae maxime placet, numquam nisi candidissimos mares legeris, quoniam ex albo saepe fuscus editur partus, erythraeo uel pullo
3 numquam generatur albus. itaque non solum ea ratio est probandi arietis, si uellere candido uestitur, sed etiam si palatum atque lingua concolor lanae est, nam cum eae corporis partes nigrae aut maculosae sunt, pulla uel etiam uaria nascitur proles, idque inter cetera eximie talibus numeris significauit idem qui supra:

illum autem, quamuis aries sit candidus ipse,
nigra subest udo tantum cui lingua palato,
reice, ne maculis infuscet uellera pullis
nascentum.

2 una eademque ratio est in erythraeis et nigris arietibus, quorum similiter, ut iam dixi, neutra pars esse debet discolor lanae multoque minus ipsa uniuersitas tergoris maculis uariet. ideo nisi lanatas oues emi non oportet, quo melius unitas co-

in *om.* **k** fere illa *om.* **a** 2 numquam] semper quam *in marg.* **t** nisi **S** *om.* **AR** 3 parthus **S** ex erythræo **t**[2]**π** erithreo **gprä** erythraco **q** eritharaco **å** erythmeo **s** eritinio **ŏ** erythrareo **k** erytharaco **w** erytheo **b** albusq; **h**

De arietibus eligendis **gq** *maiusc.* **d** De eligendis arietibus et ouibus comparandis **t** De Arietibus eligendis. Cap. III. **π** est *om.* **γdq**

5 probande **n** probanda **q** probandis **j**[1] probandum **g** si] et **y** se **d**[1]**ju** candido uellere **b** pallatum **ψ** 6 lingua *om.* **r**[1]**ŏ**[1] concollor **SA**[1] cũ color **å** ẽ lane **ä** eae] et **ϰnüx**[1] ea **s** hec **lŏ** hee **o** hæ **π** he **rs** *om.* **y** 7 aut] atq; **γϰ**(*exc.* **ju**) musculose(-scose **ä**)**ψ** pila **c** pili **nüx**[1] & **ä** 8 numeris **γdkpsåŏπ** numeri **SAR** muneri **m** *Verg. Georg. III* 387 *sqq.* 10 candidum **a**[1] 11 ipse **Sγsπ** ipsa **AR** 12 iugera **n** tantum modo **v** tamen **d** cum **dqwä** 14 reijce (*uel* -ii-) **γ**(*exc.* **n**)**depŏπ** irice **o** reice ne] reicere **z** nec **bm** maculas **q** pulis **A**[1]**ŏ** 15 nascentum(nac- **v** -ur **g**)**γuŏπ** nascentium **SAR** nascentiumq; **m** 16 eadem (*om.* que) **ϰ**(*exc.* **j**)**ŏ**[1] est *om.* **ŏ**[1] erithreis **gmpv** erythracis **dq** eritharcis **ψ** eritrahis **ŏ** & *in ras. scr.* **S** 17 iam *om.* **nüx**[1] 18 mutoque **Aefh**[1]**y** *om.* **a** minus ipsa *om.* **a** uniuersa **γϰp** maculosis **ω** 19 ideo] nõ **z** (*uulgo* iõ!)

loris appareat, quae nisi praecipua est in arietibus, pa notae plerumque natis inhaerent.

Habitus autem maxime probatur, cum est altus procerus, uentre promisso atque lanato, cauda longissim sique uelleris, fronte lata, testibus amplis, intortis cor non quia magis hic sit utilis — nam est melior mutilus a sed quia minime nocent intorta potius quam subrecta et cornua. quibusdam tamen regionibus, ubi caeli status u uentosusque est, capros et arietes optauerimus uel ampli cornibus, quae tam porrecta altaque maximam partem c a tempestate defendant. itaque si plerumque est at hiems, hoc genus eligemus, si clementior, mutilum probal marem, quoniam est illud incommodum in cornuto, quod sentiat se uelut quodam naturali telo capitis armatum quenter in pugnam procurrit et fit in feminas quoque proc

adpareat **S** apareat **wŏ** apparat **q** appat **ju** paternae
2 inherent **γ** inheret **SAR**
Cap. 3,3—4 usus est Pall. VIII 4,2 3 autem *om.* **l** aut **n** maxime autem **s** albus **ă** atque *ante* lanato *om.* **ψ** 4 lau densisq; **ωj**[1]**wå** 5 fronte **Sγb**[2]**dπ** *Pall.* in fronte **AR** test **γ** 6 *uerba* nam est melior mutilus *om.* **h**[1] melior nam est tura ẽ melior **t** *om.* **h**[1] inutilis **ϰ**(*exc.* **ju**)**l**[1]**åŏ** utilis **h**[1] maxime i mutillus **ă**[1] *uerba* aries sed quia *om.* **a** 7 quia **Sγklsŏπ** q surrecta **γsπ** subiecta **r**[1]**ŏ**[1] surrepta(subr- **uă**)**ϰ**(*exc.* **j**)**ă** 8 corona **ψ** quibusdam **Sk**[2]**π** quibus **AR** Quin hijs (ijs **ü**) **n** ijs **t** Quibus is **v** tamen *om.* **π** status *om.* **r** hu **γϰ**(*exc.* **j**)**abm** uiuidus(ni- **ă**)**ψp** ĩuidus **l** 9 -que *om.* **ă** **r** capres **l** aries **p** 10 quod **γ** tam] cũ **l** tum **å** recta **tü**[2] profecto **SA** (pre- **l**)**R** profectoq;(*om.* alta)**å** al alta **k** altoque **SAR** capitis *om.* **t**[1] corporis *in marg.* **t**[2] et **e** defendant **γckl**[1]**π** defendat **SAR** deffendat **åe** defen plerumq;(*uel* -un-)**γbcklqr**[1]**syzåπ** plerum **SAad**[2]**efhjmopr**[2]**uwe** **ŏ** plenum **ă** plerunq; plerum **d**[1] atrotior **elmqwy** 12 (hy- **tüsπ**)**γψabh**[2]**ksŏ**[2]**π** hiemis(hy- **cdeoq**)**SAϰeflmopryø** hiems(*se ras. m*[2]; *fuit* hiemis?)**h**[1]**ŏ**[1] eligimus **bü** ellegimus **s** dem **cjmpă** mutilem **ŏ**[1] inutilum **å** 14 senciat **eglå** ne tẹlo **S** naturate loco **A** nẽ telo **t** nature(nẽ)loco **R** armentu
15 impugnam **gn** sit **q** sic **nüx**[1] procacior **γ**(*exc* **korπ** procatior **SAR** procatio **ă** pcreatior **m**

nam riualem, quamuis solus admissurae non sufficit, uiolentis-
sime persequitur nec ab alio tempestiue patitur iniri gregem,
5 nisi cum est fatigatus libidine. mutilus autem, cum se tam-
quam exarmatum intellegat, nec ad rixam promptus et est in
uenere mitior. itaque capri uel arietis petulci saeuitiam pasto-
res hac astutia repellunt: mensurae pedalis robustam tabulam
configunt aculeis et aduersam fronti cornibus religant; ea res
ferum prohibet a rixa, quoniam stimulatum suo ictu ipsum se
6 sauciat. Epicharmus autem Syracusanus, qui pecudum medici-
nas diligentissime conscripsit, adfirmat pugnacem arietem miti-
gari terebra secundum auriculas foratis cornibus, qua curuan-
tur in flexum. eius quadripedis aetas ad progenerandum opti-
ma est trima, nec tamen inhabilis usque in annos octo. femina
post bimatum maritari debet iuuenisque habetur quinquennis;
7 fatiscit post annum septimum. igitur, ut dixi, mercaberis

uiolatissime **ψ** 2 prosequitur **g[1]kl[1]ops[1]π** au **S[1]** tempestiuum **γ**(*exc.* **nv**) *post* patitur *pos.* **γ** iniri **s[2]tü** inire **R** ini (patituri nigrae gem **S** patiturinigregẽ **A**) **SA** 3 libidinem **Aå** mutitus **S[1]** mutilis **αdq** multis **c** mutillus **ä** inutilis **åø** 4 exarmentum **σ** exornatum **ä** intellegat **SAeø** intelligat **R** ne **t** rissam **d[2]o[1]r** prontus **t** est et **γ**(*exc.* **t**) est(*om.* et)**kt** nec est **ŏ[1]** 5 uenerem **γκs** uentrem **ŏ** uentus **m** uenire **a** arietis **γakszäŏ[2]π** arietes **SAκbefhlmoprwyåŏ[1]ø** seuiciam **clmä** pastoris **bem** 6 ac **nou** astucia **acgxyåø** mansure **S[1]A** roburobustã **S[1]** 7 confingunt **κ**(*exc.* **j**)**bå** aduerse **γ** aduersane **s** frontem **d[1]** *om.* **g** religat **ŏ[1]** redigant **å** 8 ferrum **A[1]y[1]ŏ** prohibet a **R** prohibent a **c** prohibita **SA** quõ **SA** qm̃ **l** quom **κ** (*exc.* **c**)**efhmopsw** cum **R** stimolatum **bm** stimulatus **k** hictu **S[1]** 9 sautiat **mswŏπ** sentiat **zä** epicarmus **gsvxŏ** epycharmus **cd[2]kmnq** epycarmus **d[1]t** siracusanus **Abjknpuw** 10 adfirmat **SAf[1]hjmoqsuwy** affirmat **R** confirmat **ŏ** pugnatem **d[1]y** pugnantem **ψfŏ** mitigare **γ** 11 terebratis **c[1]** cornibus qua *in ras. scr.* **S** quia **gnä** curuatur **cpŏ[1]** 12 flexu **γ**(*exc.* **gx[2]**)**zä** quadripedis **SAefhjmorsuyø** quadrupedis(-tru- **w**)**R** propugnandum **nü[1]x[1]** gñandum **g** 13 in] ad **γ** VIII annos **t** 14 post *om.* **e** uimatum **S[1]A[1]** maritari deb&(-ri deb- *in ras.*) **S** maritas debet **ä** iuuenis(*om.* que)**zø** quinquennijs **nx[1]** 15 fatescit **o** VII (VII[um] **ü** VI **u**)**γdu** VI. **j** mercaberis **π** mercaueris **S** mercaris **AR** mercharis **wz** mercari **γbq**

ouis intonsas, uariam et canam inprobabis, quod sit incert loris. maiorem trima dente minacem sterilem repudi eliges bimam uasti corporis, ceruice prolixi uilli nec as lanosi et ampli uteri, nam uitandus est glaber et exigu

Atque haec fere communia sunt in conparandis ou illa etiam tuendis: humilia facere stabula, sed in l tudinem potius quam in latitudinem porrecta, ut sim hieme calida sint nec angustiae fetus oblidant. ea pon bent contra medium diem, namque id pecus, quamui omnibus animalibus sit uestitissimum, frigoris tamen in entissimum est nec minus aestiui uaporis. itaque chors c sublimi macerie praeponi uestibulo debet, ut sit in eam t exitus aestuandi, deturque opera, ne quis umor consista semper quam aridissimis filicibus uel culmis stabula cons

oues **lü** intonsas **Sγlsπ** intonsis **A** (-ten- **r**[1])**R** uaria γ et] **ăt t** cauam **ăδ** cana (lana **t**) γ *post* canam *a* conamque **Sψefjlmopqr**[2]**uyδe** et (*postea del.*) conăq; **A** comamq; **cd** mam **rπ** coma γ eo namq; (nan- **ak**) **αs** *om. u. sp. r.* **b** impro **SAαωdefjlmpqyăπ** improbabilis ψ(*exc.* **ă**)**bcrue** improbabile(-obă 2 trima **aü**[2]**π** trime **SAR** dente **π** tem **SAR** *uu. 3 et 4 usus est Pall. VIII 4,3* 3 uimă **A**[1] uastis **g**[1] uasti corporis et prolixi *Pall.* ceruice **tü**[2] cerui et torui et **ωπ** cornu et **l** prolixa **tü**[2] uili **nsz** uillis **δ** uelle *Pall.* 4 ueteri **ă** uteris **α**(*exc.* **h**[1]) et **wă** gaber **ju** 5 sunt *om.* **κnpüx**[1] comparandis **R** De tuendis ouibus 6 etiam] nō **t** intuendis **k** tuenda **ωπ** humida **ă** hu utilia **a** humila **q** facerest habula **S**[1] 7 porrecta γ prore prouecta **δπ** profecta **cd** porrectă **S** profectam **Aψ**(per- **z**)**efhjmop** prefectam **b** prouectam **s** profectum **a** profectu **l** 8 et *om.* **κ** in **l** hyeme **dekoqtüzπ** yieme **l** hiemẽ **δ** oblidant γ obligant afligant **δ** debet **d** dicunt **z** 10 sit **S** *om.* **AR** uestistissi uestitiximum **u** uecistissimum **c** uetustissimum (-am **r**)**ψaere** frigoris — inpatientissimum *om.* **a** frigorib; **ă** inpatientiss **SAcgjnu** impatientissimum (-cien- **ă**) **R** estiuis uaporib;(-ori **ă** *sp. r.* **w**)ψ 11 estui **p** chors **SA**[1] cohors **R** 12 macereri materie **elnqrüx**[1]**ăπ** mãe **o**[1] materia **d** ea **dkü** 13 exitus es *ras. scr.* **S** estiuandi **κ**(ext- **c**)**eh**[1]**nptv** estiua nisi **g** extuandi **δ** teturq; **SA**[1] *uerba* deturque — filicibus *om.* **ă** umor **SA**[1] hu humo **d** subsistat γ(*exc.* **vx**[2]) 14 ardissimis **l** crudissi filicibus **Sκ**(*exc.* **u**)**ltüπ** felicibus **AR** silicibus **gnvx** cu culinis **v** constra **jo** costra **u** costruta **s**

[redacted]

sint, quo purius et mollius incubent fetae, sintque illa mundis- 9 sima, neque earum ualitudo, quae praecipue custodienda est, infestetur uligine. omni autem pecudi alrga praebenda sunt alimenta, nam uel exiguus numerus, cum pabulo satiatur, plus domino reddit quam maximus grex, si sensit penuriam. sequeris autem noualia non solum herbida, sed quae plerumque uidua sunt spinis, utamur enim saepius auctoritate diuini carminis:

si tibi lanitium curae est, primum aspera silua
lappaeque tribolique absint.

10 quoniam ea res, ut ait idem, scabros ouis reddit,

cum tonsis inlutus adhaesit
sudor et hirsutis secuerunt corpora uepres,

uerba quo — sint *om.* **c** purius **γ** plurius **SAR** plenius **l** plus **s** plur *u. sp. r.* **å** puper (*deinde uerba* quam aridissimis — quo pu *repet.*) **m** molius **nö**[1] melius **ψ** intubent **a** incumbent(-un- **m**)**Abdkl mnr**[2]**uzåö** incumbant **r**[1] fere sint **noüx**[1] *uerba* fetae sint *om.* **låö** *etiam uerba* -que illa mundissima *om.* **l** stercoreq; *pro uerbis* fetae sintque illa **t** sintque illa *Gesner*: sint quola **SAR** sint colla **γ**(*exc.* **t**)**ψ** sint cola **kru** sint quopa **f** sint quala **π** mondissima **o** 2 ne qua **γ**(*exc.* **t**) ualetudo **s** ualido **f** 3 uligene **π** Omnia **S** pecori **γκ** 4 et alimenta sunt **n** ẽ sunt alimenta **v**[1] patiatur **S** saciatur **üv** sanatur **e** 5 maxumus **c** gregex **å** rex grex **l**[1] *om.* **q** sensit **SAαψbeflry** sentit **γκω på**[2]**øπ** sensv **m** 6 sequeres **q**[1] sequebris **e**[1] 7 uida **jpu** uiria **d**[1] uiridia **d**[2] utamur **R** utam **S**[1]**Aeh**[1] utar **S**[2]**ψ** utantur **c** mutamus **l** enim] ergo **γκ** autoritate **d**(**S**[1] *ut uid.*) diui **ck** *Verg. Georg. III 384 sq.* 9 lanicium **d**[2]**vx**[2] lancium **gx**[1] lantium **n** lanitum **e**[1]**uw** cure **küö**[2] *Verg.* cura **SAR** est *om.* **üå** *Verg.* 10 silua *om.* **α** 11 lappe quo **α**(*exc.* **h**[1])lappe ęq; **d** lappeq; et **ö** lapeq; **ce** lappe (*om.* que)**m** tribolique **S**[1]**A**[1] *Verg.* tribulique **R** tribulisq; **m** tribuli (*om.* que) **nqö** tribulis(*om.* que)**α** apsint **S**[1]**A** 12 scabras **γsöπ** scrabos **u** scabos **d**[1] stabro **y** oues **l**[1]**üö** redit **quö** *Verg. Georg. III 443 sq.* 13 tum **s** tonsus **v** inlutus **S**[1]**Aκeflmopryøπ** *Verg. codd. M*[1]*PR* inlotus **S**[2]**s** *Verg. codd. aliquot* illotus (-tis **n**)**γ** inlotis **ö** in lutos **b** in litus (-tt- **å**)**ψ** in lucus **α** 14 sudore **αey** hirsutis **SA**(hy- **lö**)**R** *Verg. codd. MR* hirsuti **γc**[2]**pπ** *Verg. codd. cett.*

tum etiam cotidie minuitur fructus lanae, quae quanto lixior in pecore concrescit, tanto magis obnoxia est rubis, bus uelut hamis inuncata pascentium tergoribus auell molle uero pecus etiam uelamen, quo protegitur, am atque id non paruo sumptu reparatur.

De admissurae temporibus inter auctores fere cons primum esse uernum Parilibus, si sit ouis matura, sin feta circa Iulium mensem; prius tamen haut dubie probab ut messem uindemia, fructum deinde uineaticum fetura pe excipiat et totius autumni pabulo satiatus agnus ante ma tiam frigorum atque hiemis ieiunium confirmetur. nam m est autumnalis uerno, sicut ait uerissime Celsus, quia n ad rem pertinet, ut ante aestiuum quam hibernum solsti conualescat, solusque ex omnibus animalibus bruma mode nascitur. ac si res exigit, ut plurimi mares progener

cotidie SAl cottidie t quotidie R quottidie bgswxå fruc *om.* AR lane SA lana R 2 corpore(uepe å)ψ ta obnoxia S (adn- n)γ obnoxium AR *post* rubis *uerba* mature sincera feta *inculc.* r 3 amis qsåø ramis k humis å ü hamus cg²u² amus δ¹ hemus g¹ anus nu¹ inuncata S²tü²π i cata S¹ i nunc cata A inuncat a R inuncatria l imineat a å m (-iat z)a wzå 4 amittit αγ(*exc.* n)dlπ admittit SAR 5 ratur m requiritur l

V De admissure temporibus *maiusc. rubr.* S De admissure poribus A *in marg.* oswyz *om. ceteri* *uerba, quae in codd. a tuli loco posita sunt aut omissa, textui restitui* § *11 et 12 cfr* *VIII 4,4* 6 *uerba* inter — uernum *maiusc.* A consistit ϰ(*e* constat γ constititit ø consistitit å¹ 7 est ψ ẽ se δ admi tempus *post* esse *inser.* π uerum nt ueternum d parilib paribus AR partubus ntüx¹ partũ sδ ouis *om.* r eius l m Stü²π mature AR mare p natura l nature c sin uero π sincera syncera d 8 fetu ψ primus b haut SA¹ aut lrδ ha *om.* bm probabilius t²π probabilis SAR probabilem q prob 9 messem ckütπ mensem SAR uindemia t² uindemiam 10 tocius wyå autunni py anni t saciatus Se sacratus k mesticiam cdgvxy 11 frigore A¹ hyemis stüzπ melius l 12 quia Sb²π qui AR quod ntvx¹ 13 *om.* åδ hybernum doqü solistitium A solsticium svå 14 soliusq; cq exigunt bm 15 ut *om.* bm

sint, Aristoteles uir callidissimus rerum naturae praecepit admissurae tempore obseruare siccis diebus halitus septentrionales, ut contra uentum gregem pascamus et eum spectans admittatur pecus, at si feminae generandae erunt, austrinos flatus captare, ut eadem ratione matrices ineantur. nam illud, quod priore libro docuimus, ut admissarii dexter uel etiam sinister uinculo testiculus obligetur, in magnis gregibus operosum est.

13 Post feturam deinde longinguae regionis upilio uilicus fere omnem subolem pastioni reseruat suburbunae, teneros agnos, dum adhuc herbae sunt expertes, lanio tradit, quoniam et paruo sumptu deuehuntur et his submotis fructus lactis ex matribus non minor percipitur. submitti tamen etiam in uicinia urbis quintum quemque oportebit, nam
14 uernaculum pecus peregrino longe est utilius, nec committi debet, ut totus grex effetus senectute dominum destituat, cum praesertim boni pastoris uel prima cura sit annis omnibus

sunt **ϰ**(*exc.* **ju**) Aristotiles **Saclnu** Arestoteles **e** Arestoles **h** precipit **γbmrwzå** *om.* **då** 2 admissorem(-re **o**[1] -siore **o**[2])**ω** halitu **zå** alitus **gkvx**[1] alitis **w**[1]**å** aditus **n** septemtrionalēs **bdpruwe** (-ẽ- **R** *plerique*) 3 ut **ntüx**[1] et **SAR** cum **lm** 4 at **S**[2]**R** ac **S**[1]**απ** ad **A**[1]**ü**[1] erunt **SAα**(*in ras.* **h**) esunt **fjpuy** eę sunt **r** sunt **R** haustrinos (hast- **å**)**ψ** austerinos **b** 5 flatos **å** eadem ratione **γϰ**(*exc.* **j**)**akl** **ő**[1]**π** eadem rationem **SAefhjye** eandem rationem **ψω**(*exc.* **ő**[1])**bmr** ut] et **abm** 6 dester **joruπ** 7 testiculis **A**[1]**ψb** obligatur **ψ** 9 upilio **S**[1]**A**[1] opilio **R** uilicus **SAϰωabefhmryåe** uillicus **γψ**(*exc.* **å**)**klpπ** 10 subolem **S**[1]**A** sobolem **S**[2]**R** *om.* **k** pastioni **Sπ** pastione **A** (-sci- **z**)**R** reseruet **oπ** 11 acnos **S**[1] aduc **l** expartes **A**[1]**g** l'expertes **w** *om.* **å** *u. sp. r.* **z** ex paruo **e** tradet **ωπ** trad'r **ü** 12 hijs **ln** ijs **ü** submotis **ptü** summotis **SAR** sumotis **zzå** summotus **an** 13 latis **ψ**(*exc.* **å**)**x**[1] latus **n** minor **R** mino **A** minus **befmå** *om.* **S** precipitur **eh**[1]**qrz** precipitetur **a** submitti **γ**(*exc.* **v**)**bdp** summitti **SAR** summoti **å** 14 etiam *om.* **ψ** uicina **bfh**[1]**mtüx**[1] quintũquẽque **S** quicumq; **A** (*uel* -cun-)**R** quacunq; **t** quandoq; **π** 15 uernacularium(-rim **w**)**wå** uernacul *u. sp.r.* **zå** utilior **d**[1]**k**[2] utilis **o** nec] nam **bm** 16 ut **Ssü**[2]**π** *om.* **AR** effetus **γ**(*exc.* **n**)**ϰfkmpsyőe** offetus **e** effectus **Aψabhnorπ** effectu **S** affectus **l** 17 Quom **er** sit *om.* **nüx**[1] omnib; *s. u. add.* **S** *om.* **c** omnibus annis **jktü**

in demortuarum uitiosarumque ouium locum totidem etiam plura capita substituere, quoniam saepe frigorum que hiemis saeuitia pastorem decipit et eas ouis intere quas ille tempore autumni ratus adhuc esse tolerabiles submouerat; quo magis etiam propter hos casus nisi ‹ ualidissisima non conprendatur hiemi, nouaque prog repleatur numerus. quod qui faciet, seruare debebit, minori quadrimae neue ei, quae excessit annos octo, pr‹ submittat. neutra enim aetas ad educandum est idonea, etiam quod ex uetere materia nascitur, plerumque conger tum parentis senium refert, nam uel sterile uel inbecillum partus uero incientis pecoris non secus quam obstetri more custodiri debet, neque enim aliter hoc animal q muliebris sexus enititur saepiusque etiam, quanto est omni

in demortuarum γ(*exc.* g)kpqsuπ inde (unde r) mortuarum uiciosarumq; nw uitiosarum(*om.* -que)π 2 substituer (sust- c²s -ure r)R substinere(-iere w)bmw sustinere c¹kvå substi (sust- ü)güx *om.* å frigorẽ A frigore α 3 hyemis ϰ(*ex* ekoüsπ yemis l pastore Aå pastorum e et *om.* p ouis *ed. Ald.*: exe ouis S ex eo uis γ(*exc.* t)sŏπ ex eo uix AR ex interimit γŏ intereunt q 4 aduc m adhunc å S²αγblrπ essem SAϰ (ẽẽ essem d¹)ψωefmys essent p tollera ψacehlmnqrts intollerabiles b 5 submouerat adgnpüås sumn rat SAR summo uetat å quos ϰ(*exc.* ju)ψ hos *om.* v quae *om.* sä 6 ualidissima non l ualidissimo non Sα ualidis anon Aefmys ualidissimo anno R ualidissimo et non ωπ con datur SA conprehendatur h comprehendatur R comprehendant˜o hyemi deoqtüsπ 7 qui] si n nec a 8 quatrimae SA¹ VIII nvx *om.* e 9 submittat R summittat SAbkqrv sumittat mittat m neutra Sαγsŏπ ne ultra A (nec c ultera l)R yd lnqu 10 cũ genera tũ s cum gña ŏ cognatum s 11 par senium S²rtŏπ parentis se nimiũ S¹A (parentisse d²lmqs pntisse y p tasse e parenti se bhk patum se d¹)R parentis seminum lz par seminarium ä ptum senium(se niuium n)nüx¹ se mimium (*om.* p tis) a uel *ante* sterile *om.* γ *alt.* uel] et t inbec SAmuωs imbecillum R 12 incientis *Ursinus*: incipientis SAR obstetritum s obstreticum fr hostreticum k 13 enim ‹ esse å alter A¹ 14 mulieribus ωaehåπ mulieris kr mul bus p sapiensq;α -que etiam *om.* ŏ -que *om.* s

[redacted]

tionis ignarum, laborat in partu. quare ueterinariae medicinae prudens esse debet pecoris magister, ut si res exigat uel integrum conceptum, cum transuersus haeret locis genitalibus, extrahat uel ferro diuisum citra matris perniciem partibus
17 educat, quod Graeci uocant ἐμβρυουλκεῖν. agnus autem, cum est editus, erigi debet atque uberibus admoueri, tum eius diductum os pressis umectare papillis, ut condiscat maternum trahere alimentum. sed prius quam hoc fiat, exiguum lactis emulgendum est, quod pastores colostram uocant; ea nisi aliquatenus emittitur, nocet agno, qui primo biduo quo natus est
18 cum matre claudatur, ut ea foueat partum suum. mox deinde, quam diu non lasciuit, obscuro et calido septo custodiatur, postea luxuriantem uirgea cum conparibus hara claudi oportebit, ne uelut puerili nimia exultatione macescat, cauendumque

ignarus **γ**(*exc.* **gü[2]x[2]**)**κ**(*exc.* **dj**)**m** impartu **gn** quare *ante* medicine *pos.* **γ** ueterina quare ueterinariae **f** ueterinarie **S[2]Aψ** (-cie **ŏ**)**ωd[1]ejnpuyøπ** uerinarie **S[1]** ueterianarie **bod[2]gqvx[2]** ueteranarie **lm** ueternarie **α** ueterniarie **üx[1]** deteri' nraliẽ **t** ueterrima **r** 2 debet esse **γr** 4 pernitiem **κbemnorüwŏø** partum **γ** partus **κ**(*exc.* **ju**)
5 educat **Sψt** ducat **AR** duca **c** *EμBPYOYAKEIN rubr.* **S** *totius uersus spat.* **A** ἐμβρυγὄκος **π** *om. u. sp. r.* **R** (*in u. sp. scr.* ἐμβρυουακοσ **efhsx**A *in marg.* ἐμβρυομακοσ (*-va-* **g**) **gy** ἐμβρυὄκοσ **ŏ** ἐμβρουλ'κοσ **o**) *om. sine u. sp.* **ü** agnus — admoueri *maiusc.* **A** *§§ 17—25 usus est Pall. XII 13,1 sqq.* 6 aditus **S[1]A[1]** uberius **q[1]** ubi uberibus **d** tum **Sγsŏπ** cum **AR** quom **e** eius *om.* **tü** diductum **Ss[1]ŏ** deductum **AR** eductum **wå** 7 umectare **SAabefhjowy** humectare **R**
8 faciat **t** exiguus **d[1]ju** lactis **S** *om.* **AR** 9 emulgendum **stü[2]ŏπ** emulgendus **SAR** colostram **A[1]** (pol- **q** -rum **e**)**R** colastram **SyŏA** calostram **blm** collostram **cgtx[2]** collustram **nüvx[1]** 10 omittitur **a**
primo biduo *Heinsius et Gesner*: mouiduo **S[1]Acfhlmnoqrø** mobiduo **S[2]b** mouidio **j** in ouiduo (inoui- **dv** -ue **e**)**degu[2]üvxy** in odio **u[1]** nouiduo **p** moruduo **ψ** biduo **sŏπ** in ouili **ak** *sequ. ras.* **t** primo per biduum *Pall.* natris **π** est **btü[2]zå** *om.* **SAR** 11 ea foueat *scripsi praeeunte ex parte ed. Ald.*: et **SAR** sed (*eraso* ut)**t** ei **π** per **e** deinde quam] deniq; **z** dem̃ **t** 12 quam diu *om.* **ct** septo **Sαγsŏ[2]** septe **AR** secto **ŏ[1]** 13 uirgia **n** uirga **ψk[1]** iurgia **oŏ[1]** conparibus **Ah[2]** comparibus **SR** paribus **h[1]** hara *scripsi*: harea **κepre** area **SAR** 14 exultationẽ accessat **A** macescat **Sγce** macesscat **dø** maccescat **q** macrescat **α**(**h[1]** *eras.*)**psŏ** macessat **ψflπ** maccessat (**A**) **bjmoruy** curandumq; **ŏ** Cauendum (*om.* -que) **π**

est, ut tenerior separetur a ualidioribus, quia robustus a inbecillum. satisque est mane, prius quam grex proceda pascua, deinde etiam crepusculo redeuntibus saturis oui admiscere agnos. qui cum firmi esse coeperunt, pascendi s intra stabulum cytiso uel Medica, tum etiam furfuribus si permittit annona, farina hordei uel erui. deinde ubi c ualuerint, circa meridiem pratis aut noualibus uillae conti matres admouendae sunt et a septo mittendi agni, ut con cant foris pasci.

De genere pabuli iam et ante diximus et nunc eor quae omissa sunt, meminimus iucundissimas herbas e quae aratro proscissis aruis nascantur, deinde quae pı uligine carentibus, palustris siluestrisque minime idoı haberi. nec tamen ulla sunt tam blanda pabula aut et pascua, quorum gratia non exolescat usu continuo, nisi p dum fastidio pastor occurrerit praebito sale, quod uelut ac ac pabuli condimentum per aestatem canalibus ligneis inp tum, cum e pastu redierunt oues, lambunt, atque eo sa

seperetur **hnovwδ** (-p- **R** *aliquot*) abadlidioribus **A** tus **S** robustis **ah** agit **å** magis angit **q** 2 inbecillum **SA** imbecillum **R** satisque **Sγ**(satis **n**) statimque **A**[1](s *s.* m A)**R** est] ẽt **δπ** et **h**[2] 3 in crepusculo **v** 4 ceperunt **SAϰ**(*ex* **floprsyzåσπ** ceperint **R** stabulo **k** 5 cytiso **Sq**[1]**üzπ** cythi cythissom **A** cithyso **z** cithiso **gnδ** medimedica tum **S** medic **wå** medicatis **ü** medicans **nz**[1] (medicatum *uulgo* **R**) furibus **h**[1] faribus **ø** 6 promittet **δ**[1] farri uel ordei erui **δ**[1] horde **ψbefjmpruüσπ** ordei **R** herui **Sw** 7 naualibns **SA** tiguis **kp** 8 a septo **γ** a se **SAR** ad se **s**[2] emittentur **γ** condiscant **R** condiscat **SAabefhjlmpruwy**

10 jam **S**[2] am **S**[1] an **AR** Nam **π** ut **α** et **ø** *om.* **γ** et *ante om.* **g** et **nsδπ** ut **SAR** 11 meminerimus **γ** meminus **f** iocundissimas **ϰψgklnvzδ** ẽẽ herbas **d** herbas *om.* **u** 12 *ante* pratis *om.* **ϰ**(*exc.* **ju**)**nüz**[1] 13 uel igne **wå** palustril plaustris **δ**[1] ydoneas **lqw** 14 *uerba* aut — pascua *om.* **t** aut **Sπ** ut **AR** 15 gratio **S**[1]**A** ratio **S**[2] excolescat **Aϰabefhopr** exollescat **å** 16 pastidio **S**[1]**A** uelut aquae ac *scripsi*: uel a ac **S** uel atq; ac **AR** uel aque ac **k** uel atq; **rs**[1]**å** uelut ac **s**[2] uel uelut ad **π** 17 condumentum **α** par **S**[1] lingeis **u** inpositum **SA** impositum **R** 18 passu **l** redierint **rü**

[redacted]

inde ubi quarta sitim caeli college hora,
ad puteos aut alta greges ad stagn:

perducamus medioque die, ut idem, ad uallem

sicubi magna Iouis antiquo robore q cus
ingentis tendit ramos aut sicubi nig
ilicibus crebris atra nemus accubat bra.

rursus deinde iam mitigato uapore compellamus aquar etiam per aestatem id faciendum est — et iterum in pa producamus

solis ad occasum, cum frigidus a uesper
temperat et saltus reficit iam rosc luna.

sed obseruandum est sidus aestatis per emersum Canicula ante meridiem grex in occidentem spectans agatur et in partem progrediatur, post meridiem in orientem, si qu plurimum refert, ne pascentium capita sint aduersa soli

situm **em** celi (cadi **wå**) collegerit **abfhlrwy** celi colege celicole gerit)**xðs** celi coegerit γ (*corr.* **ü**²) *uerba* hora — ' *om.* **r** ora **js** 3 aut **ð** aut ad **S** ad **AR** et ad **blmos** atq; γ (*cod. R Verg.*) 4 ducamus **h**¹**k** *Verg. Georg. III* 332 *sqq.* 5 sicuti (sicu **w** siccu **å**) ψ *uerba* magna — sicubi *om.* **d**¹**ju** Iouis *om.* **e** quercui **ah** quarc' **y** tendat *Verg.* 7 ing 8 illicibus **ψωcemt** crebris atra **AR** crebri satra **S** c sacra **ð**¹ *Verg.* uenus **wå** accumbat **l** accubet **ð** *Verg.* 10 gata **p** acubato **ð** compellamus **Að** compellam' **Su** compella compellantur γ aquam **SAR** ad aquam **γd**²**sðπ** 11 id] est *om.* γ et *om.* **v** in pabula **St** ad pabul pabulo **AR** *Verg. Georg. III* 336 *sq.* 13 ad *om.* **a** uera **a**¹ 15 saltus **γlπ** *Verg. post* reficit *pos.* **s** *om.* **SAR** ψ(*exc.* **w**)**sπ** 17 est *om.* **ð** sydus **bcglqtxåπ** peruer pmersum **p** pro emersũ **l** 18 ante] qñ **y** occidente **zå** 20 c **a** referit **mo** ne] ut **xωnüx**¹ ne ut **g** obuersa γ aduer

[redacted]

25 plerumque nocet animalibus oriente praedicto sidere. hieme et uere matutinis temporibus intra septa contineantur, dum dies aruis gelicidia detrahat. nam pruinosa herba pecudi glandiginem creat uentremque proluit, quare etiam frigidis umidisque temporibus anni semel die potestas aquae facienda est.

26 Tum qui sequitur gregem circumspectus ac uigilans — id quod omnibus et omnium quadripedum custodibus praecipitur — magna clementia moderetur idemque propior quia silent et in agendis recipiendisque ouibus adclamatione ac baculo minetur nec umquam telum emittat in eas neque ab his longius recedat nec aut recubet aut considat. nam nisi procedit, stare debet, quoniam quidem custodis officium sublimem celsissimamque oculorum ueluti speculam desiderat, ut neque tardiores grauidas, dum cunctantur, neque agiles et fetas, dum

oriente *om.* **os** sidera **A** sydere **bclqtåπ** hieme et *om.* **S**[1] uere et hieme **ωbm** hyeme **cdekoqtüzπ** 2 secta **ϰ**(*exc.* **j**) contieantur **S**[1]**A**[1] contineatur **ϰgnpüx** 3 detrahet **ŏ** detrahere **o** *post* pruinosa *add.* is **Aϰaefhopwyzåø** his(hijs **n**)**γmrsŏ** ijs **lå** iis **π** huic **bk** *om.* **S** diebus *post* his *add.* **γ** pecori **ŏ** *om.* **r** glandigine **S** glaudinem **Aαbjmopø** glandinem **efwyå** grandinem **ϰ**(*exc.* **j**)**rzå** grandem **l** grauedinem **γsŏπ** 4 great **S**[1] uentẽ quae **S**[1]**A**[1] uerẽque **mo** *om. u. sp. r.* **ŏ** humidisq; **R** 5 die *Ursinus* : ei **SAR** eis **l** & **ŏ**[1] e **å**

VII De officio pastoris *maiusc. rubr.* **S** De officio pastoris *maior. litt. totius uersus spat.* **A** *in marg.* **bowyå** *rubr.* **fl** III. De officio pastoris *rubr. in marg.* **h** De ouibus tectis. Capitulum IIII. *rubr.* **m** *uerba* Tum — quod om- *maiusc.* **A** 6 persequitur **m** circunspectus (tans- **a**) **akvπ** ac] et **γ** an **e** 7 et] est **a** quadripedum **SAefhjlmoru** quadrupedum(-tru- **dw**)**R** 8 idemq; **π** idem **SAR** propior qa silent **π** proprior(propior **ex**[1])que silent **SAR** proprior (*om.* q. s.) **k** 9 et in agendis **SakrszåŏAπ** etiam gendis **A**[1]**befhmo pwyø** etiam gentib; **cd**[2] etiam uigendis **d**[1]**q** et uigendis **u** et iungendis **j** et cogendis (-tis **g**) **γ** et inducendis **l** obibus **S**[1] acclamatione **γabcdelzåø** 10 emittit **å** emittam **e** in *om.* **r** iongius ab his **S** hijs **lnw** iis **γ** (*exc.* **n**) 11 recubet **γsŏπ** recauet **SAR** recaueat **å** residat **a** procedet **u** procedat **n** procedent **s** 12 sublimen **S**[1]**Aafhø** sublim̃ **jq** 13 speculum **eq** *om.* **m** 14 et grauidas **m**[2]**t** cunctantur (cunt- **d**)**adrs** cunctatur **SAR** acilles **S**[1] agilles **A** & effetas **d**[2] effetas(*om.* et)**k** et fetus **q**

procurrunt, separari a ceteris sinat, ne fur aut bestia nantem pastorem decipiat. sed haec communia fere s omni pecore ouillo; nunc quae sunt generosi propria di

Graecum pecus, quod plerique Tarentinum uocai cum domini praesentia est, uix expedit haberi, si quio curam et cibum maiorem desiderat. nam cum sit unit genus lanigerum ceteris pecudibus mollius, tum ex oı Tarentinum est mollissimum, quod nullam domini aı gistrorum ineptiam sustinet multoque minus auaritia aestus nec frigoris patiens. raro foris, plerumque domi et est auidissimum cibi, cui si quid detrahitur fraude clades sequitur gregem. singula capita per hiemem rec scuntur ad praesepia tribus hordei uel frese cum suis u fabae aut cicerculae quattuor sextariis, ut et aridam fr praebeas aut siccam uel uiridem Medicam cytisumue etiam cordi feni septena pondo aut leguminum paleas ad

separari(-per- ŏ)stŏπ separare SA (-per- cgmow -p- jlüxzå)R bestia α(*exc.* h¹)γϰflprsyzå bestias Abeh¹mowåŏeπ bestius S lucinantem(hanu- v¹ hulu- s¹)s¹tv¹ alucinantem(allu- z elu- c)ı 2 he r *om.* y sunt fere a 3 ouilo szåe ouilli q sunt *om.* ω generosos e dicimus c VIII De obibus tectis *maiusc. rubr.* S De ouibus tectis *litt. tot. uers. spat.* A *maiusc.* d De ouibus tectis gq *rubr.* l *i* beswyå *rubr. in marg.* fh De ouilibus tectis *in marg.* o De Ouibus Cap. IIII π De generosis ouibus subtecto alendis *rubr.* t De m pecoris ouili. Cp̃. V. *rubr.* m *uerba* Grecum — domini *ma* 4 plerumque S 5 penitentia ωm 7 genus] pecus γ 8 nobilissimum e aut *om.* q 9 ineptiem q ineptias n stinet ltuåŏe auariciam blpåπ 10 ne frigoris r aut fri nec frigus q paciens aehoå pauens m 11 ciui S¹A¹ sibi e si quid S *om.* AR si ŏ² se ŏ¹ cum t fide å uilici S uillici kπ uilicis A(-ll- ψn)R 12 singuli A¹ hieme S h cdekoqtüxzπ 13 hordei Sbefjprüzååeπ ordei AR hordeis m¹ SAψefryeπ *om.* R *ante* ordei *pos.* l fresse γ(*exc.* ü)m¹wzåŏ ualuubus n faliuilis s¹ 14 quatuor ψdglnpvyŏ IIII^or kü q^or x sestariis S ut et] et aut t aut åπ ut w frontem cdr nqü frodem y 15 praebeas *scripsi:* praebeat SAR medici (*exc.* j)nüx¹zå medicum å cytisum Süπ cythisum R cithisum cytissimũ A -ue] ne guüvx -que kp 16 adfatim SAωf wyåeπ affatim γabcdekrzå adfatũ q

[redacted]

3 minimus agnis uendundis in hac pecude nec ullus lactis redi-
tus haberi potest, nam et qui submoueri debent paucissimos
post dies, quam editi sunt, inmaturi fere mactantur, orbaeque
natis suis alienae suboli praebent ubera. quippe singuli agni
binis nutricibus submittuntur nec quicquam subtrahi submissis
expedit, quo saturior lactens celeriter confirmetur et parta
nutrici consociata minus laboret in educatione fetus sui. quam
ob causam diligenti cura seruandum est, ut et suis cotidie
4 matribus et alienis non amantibus agni subrumentur. plures
autem in eius modi gregibus quam in hirtis masculos enutrire
oportet. nam prius quam feminas inire possint, mares castrati,
cum bimatum expleuerunt, enecantur, et pelles eorum propter
pulchritudinem lanae maiore pretio quam alia uellera mer-
cantibus traduntur. liberis autem campis et omni surculo
ruboque uacantibus ouem Graecam pascere meminerimus, ne, ut
5 supra dixi, et lana carpatur et tegumen. nec tamen ea minus

minimis γ(*exc.* **t**)**k** uendendis **bnüx**[1] ullius **d** reddi-tus γ**b**[1]**celps** 2 potest haberi γ qui *om.* γ submoueri **cptä** summoueri **SAR** debent γ(*exc.* **nü**[1])**bsπ** debet **SAR** 3 inmaturi **SAåø** immaturi **R** imaturi **dju** si maturi **g** maturi **c** *om. u. sp. r.* **n** pene **ü** uero **e** mactandi **ü**[1] mattantur **o** mittät˜ **k** mactentur **q** 4 natis **ksöπ** nates **SA** nate **R** m̃res **tü**[2] suboli **S**[1]**A**[1] soboli **R** sobolis **å** anni **mo** 5 binis *om.* **ωm** submittuntur **ψcdefhnptüøπ** summittuntur **SAR** summittantur **a** submissis **ωam**[2] summissis **SAbefkltwøπ** sumissis **hm**[1]**å** summis **xprz** sumis **å** suminus **y** si minus γ(*exc.* **t** summus **n**) 6 saturio **ω** saturno **m** saurtio **z** saturiores **t** lactens *scripsi*: lactis **SAR** 7 consotiata **duzø** laboraret **u** haberet **ø** 8 et **S**[2]**ksö** est **S**[1]**AR** *del.* **t**[2] suis **S** in suis **AR** cotidie **SAlqu** cottidie **t** quotidie **R** quottidie **bgnsxå** 9 alieni **j** alicui **d**[1] surrumentur **kr** subrimentur **å** subruantur **t**[2] submittentur γ(*exc.* **t**) 10 eiusdem **e** huiusmodi **ψrü** hyrtis **lt** hircis **ψd**[2]**nπ** enutriri **wzå** 11 femine γ 12 bumatum **S**[1]**A**[1] ebimatum **b** expleuerunt **R** expluerunt **SA**[1] expleuerint γ(*exc.* **n**)**ψcel** polles **SA**[1] peles **ö** 13 pulcritudinem **dh**[1]**wø** pretio maiore **c** precio **gsüwxyåøπ** alie illa **ω** mergantibus **S**[1] merchantibus **cw** 14 omnis **SA** 15 rubo quae **S**[1] memineribus **S**[1]**Afh**[1]**jmuä**[1]**ø** meminerebus **y** me *u. sp. r.* **wå** ne ut] neu **r** ut(*om.* ne)**am** 16 tegmen **cåå** tergumen **m** tegum̃eta **π** *ad § 5 sq. cfr Pall. XII 13,5 sq.* nec *om. u. s. r.* **n** netq; **x**

sedulam curam foris, quia non cotidie procedit in sed maiorem domesticam postulat, nam saepius deteg refrigeranda est, saepius eius lana deducenda uinoque insucanda, non numquam etiam tota est eluenda, si d mittit apricitas, idque ter anno fieri sat est. stabula u quenter euerrenda et purganda umorque omnis urinae rendus est, qui commodissime siccatur perforatis quibus ouilia consternuntur, ut grex supercubet. nec caeno aut stercore, sed exitiosis quoque serpentibu liberentur, quod ut fiat,

disce et odoratam stabulis incen cedru
Galbaneoque agitare graues ni celydro
saepe sub inmotis praesepibus aut tact
uipera delituit caelumque exte fug

cotidie **SAϰ**(*exc.* **cj**)**lm** cottidie **å** quotidie **R** quottidie **bgnstxi**
non cotidie non **ϰ**(*exc.* **c**) 2 maiorem **γs²ŏπ** maioris **SAE**
detergenda **ms²ŏπ** detenda **q** 3 refrigenda **A¹a** refugienda **l**
uino & oleo **ü** 4 insuccanda **ostäπ** tota *om.* **a**
γϰ(*exc.* **ju**) eleuanda **r** etuenda **a** 5 a pricita sicq; **A¹**
idq; **z** Jd (et *uel* at **S¹**?) que **S²** fieri ter anno(in an
bm ter fieri anno **q** fieri in anno **a** sat erit **f** satis(*om.* est)γ
6 euertenda **qrzå** euerenda **oŏ** enerranda **y** euerrende **g** hum
uerba omnis — commodissime *om.* **l** deuertendus **cqr**
rendus **ŏ** 7 est *om.* **S** commodisse **ah** comodissime **oq**
siccantur **p** sicatur **å** stabulis **ψ**(*exc.* **å**)**j¹** 8 ouillia **å**
construuntur **π** supcumbet **d¹** percubet **r** 9 stercor
Verg. Georg. III 414 sqq. 11 odoratam **Sγcqŏπ** odorat
ordeatum **l** accendere *Verg.* 13 galbanoq; **y** Chalba
Gabaneoq; **å** grauis **γ** (*exc.* **ü**)**ŏ²** *Verg.*(*exc.R*) graui **ŏ¹**
re **fh** celydros **SAefjpsyπ** celidros **αmru** chelidros **w** chel
Verg. celindros **d²q** chelindros(chi- **å**)**γzå** celyndros **bo** cylind
colindros **oå** colidios **l** 15 sub inmotis] sũmotis **b** subimotis
inmotis **cnqs** immotis **SAR** ignotis **å** *cod. R Verg.* praesepibu
sepibus **w** 16 tacta **s** 16 delicuit **S¹A¹**

[redacted]

a u t t e c t o a d s u e t u s c o l u b e r.

quare, ut idem iubet,

c a p e r o b o r a, p a s t o r,
t o l l e n t e m q u e m i n a s e t s i b i l a c o l l a t u-
m e n t e m
d e i c e,

uel, ne istud cum periculo facere necesse sit, muliebris capillos aut ceruina saepius ure cornua, quorum odor maxime non patitur stabulis praedictam pestem consistere.

7 Tonsurae certum tempus anni per omnes regiones seruari non potest, quoniam nec ubique tarde nec celeriter aestas ingruit, et est modus optimus considerare tempestates, quibus ouis neque frigus, si lanam detraxeris, neque aestum, si nondum detonderis, sentiat. uerum ea quandoque detonsa fuerit, ungui debet tali medicamine: sucus excocti lupini ueterisque uini faex et amurca pari mensura miscentur eoque liquamine
8 tonsa ouis inbuitur, atque ubi per triduum dilibuto tergore

adsuetus **SAfhjmopsuwyø** assuetus **R** assuetos **e** colober **A**[1] 2 iubet *om.* **ü** *Verg. Georg. III 420 sqq.* 3 cape saxa manu *ex Verg. inser.* **π** *om.* **SAR** 4 -que *om.* **ju** & sibila *in ras. scr.* **S** sybila **b** sibilla **gpwå** sibula **q** cola **Am** 6 Deiice *ex Verg.* **π** *om.* **SAR** 7 faceret **zå** mulieribus **a**[1]**e** mulieris **ŏ**[1] *Pall.* muliebres **l** capillos **Skltü**[2]**π** capillus **AR** 8 ceruma **mŏ** praedictam *om.* **ψ** predicta **m**

cap. 4,7 et 8 usus est Pall. VI 8 11 non] con **S**[1] quoniam (*uel* qũo *uel* qm̃) **SAhjklzå** quom **cefmwyøπ** quomodo **x**(*exc.* **cj**)**an püx**[1] cum **ωbgrtvx**[2]**å** ubi **dg**[1] tandem **wå** gestas **A**[1] 13 nec frigus **dtuüvx** detexeris **γdq** nundum **cwåe** 14 detoderis **S** detodoris **A** detunderis **wå** detonseris **bc** deconderis **ŏ** detonderit **y** qñ **üx** qñ; **u** quecumq; **t** 15 ungui **SAaehjopuyπ** ungi **R** ignenii **r** medicam̃to **ü** succus **γmowåπ** excocti **γ** (*exc.* **x**[1]**ü**[1])**π** excoctj (ctj *in ras. scr.*) **S**[2] excoleti **S**[1](?)**AR** exoleti **l** excolecti **α**(*exc.* **h**[1], -ll- **k**) lupuni **cŏ** lupnij **s** ueteris(*om.* -que)**γx** (*exc.* **ju**) 16 faex *om.* **q** sex **nå** amurga **qzå** mescentur **ju** eaq; **A**[1] liqueamine **å** ligamine **n** linimine **s** liamine **mo** limine **ŏ**[1] 17 imbuitur **R** inbitur **S**[1] imbitur **A**[1] inbibitur **S**[2] ubi (uti **nx**[1])per **Sdknqtüx**[1] ubique per **AR** dilibuto **SAfhkryø** delibuto **R** delibuta **γ** liguore tergore **p**

medicamina perbibit, quarto die, si est uicinia maris, ӕ deducta mersatur, si minus, caelestis aqua sub dio sal hunc usum durata paulum decoquitur eaque grex pe hoc modo curatum pecus toto anno scabrum fieri no Celsus adfirmat, nec dubium est, quin etiam ob eam re quoque mollior atque prolixior renascatur.

Et quoniam censuimus cultum curamque recte u um, nunc quem ad modum uitiis aut morbo labora subueniundum sit, praecipiemus, quamquam pars haec pene tota iam exhausta est, cum de medicina maioris priore libro disputaremus, quia cum sit fere eadem c natura minorum maiorumque quadripedum, paucae par morborum et remediorum differentiae possunt inuenir tamen quantulaecumque sunt, non omittentur a nob

medicamina *ed. Ald.* : media **SAR** inedia **bkü** perbibit **f** uit **S**[1]**A** peribit **d**[1]**lnx**[1] peribunt **b** prebibut **m** prebebunt **ω** pen per *u. sp. r.* **zå** sudabunt **π** uicinia **SAαϰ**(*exc.* **c**)**eflpwπ** ui **bcmryzååo** littus **γψ**(*exc.* **z**)**ckoδπ** 2 si minus cele minus est cælestis **π** si minusca et gustis (gustus **ahj**)**Aabfhju** s ea et gustus (gustiis **å** gustis **elo**)**ϰ**(*exc.* **ju**)**ψeklpyo** si minus eac ea q **ü**) gustus **γ**(*exc.* **t**) si minus causa et gustus **r** si minus est d (est de *in ras.*)**t** si in musca (multa **s**) et gustis **ωm** si . . caelestis *Pall.* sub dio **π** sub diuo *Pall.* subsidio **SAR** 4 **Aaefhowyåo** scrabrum **ϰ** 5 adfirmat **SAfhjmopqsuwyo** af affirmatis **e** est] etiam **a** 6 quoque *om. in fine uersu* *etiam* **δ** lanaq; (*om.* quo-) **å** nascatur **γ** renacatur **π**

De medicina pecoris ouilli *in marg.* **g** De minoris pecori cina *in marg.* **os** Medicina pecoris morbo laborantis *rubr.* **t** D cina pecoris et (ouili et de **z**) officina pastorum *in marg.* **zå** dicina pecoris (*usq. adhuc maiusc* **d**) ouilli et de officina past Medicinæ pecoris ouili. Cap. V. **π** 7 curam cultumq; **zå** tiaum **S**[1] 8 uicijs **lwyå** intus **ω** 9 subueniundum **SAfju** endum **R** quandoq; **å** 10 exhausta **eklotüzåδπ** excausa **A** sa **Så** exausta **achrA** exausa **R** exosa **v** est] sit **ü** *om.* **ak** *del.* l 11 quia **tü**[2]**π** qua **SAR** que **bk** quare **sδ** quam **wy** quarum (*om.* **nrvx** *uerba* sit — maiorum *om.* **r** corporum **ntüx**[1] 12 maiorisq; **ω** minore maioreq; **m** minorem maiorumq; **e**[1] q dum **SAdfhjmopuy** quadrupedum **R** praueq; **b** 14 q tumquæ **A** quantulumcũq; (-ulucunq; **j**) **ϰsδ** quantulacũq; **zå** obmittentur **pzπ**

2 Si aegrotat uniuersum pecus, ut et ante praecepimus et nunc, quia remur esse maxime salutare, iterum adseueramus, in hoc casu quod est remedium praesentissumum, pabula mutemus et aquationes totiusque regionis alium quaeramus statum caeli curemusque, si ex calore et aestu concepta pestis inuasit, ut opaca rura, si inuasit frigore, ut eligantur aprica.
3 sed modice ac sine festinatione prosequi pecus oportebit, ne inbecillitas eius longis itineribus adgrauetur, nec tamen in totum pigre ac segniter agere. nam quem ad modum fessas morbo pecudes uehementer agitare et extendere non conuenit, ita conducit mediocriter exercere et quasi torpentis excitare nec pati ueterno consenescere atque extingui. cum deinde grex ad locum fuerit perductus, in lacinias colonis distribuatur,
4 nam particulatim facilius quam uniuersus conualescit, siue

De minoris pecoris medicina *in marg.* **b** De officina pastorum. **a c**. VI. *rubr.* **m** *a uerbis* si egrotat *incipiunt denuo excerpta in* **M**, *sed om. uerba* ut et — praestantissumum ut *om.* **nx**[1] et *om.* **åö** et ante ut **guvü** precipimus **gnrö**[1] 2 quia remur esse **S**[2] quia ~~remus-ree~~ se **S**[1] qremus resse **A** quiremus esse **R** queremus esse **kpaäπ(aö)** querimus esse **γl** querendus esse **r** maximo esse **aö** adseueramus **SA**(-tum **ø**)**efhjlmopqu wyøπ** asseueramus **R** 3 presentissumum **S** presentis summum **AR** præsēs & summum **π** presentissimum **kp** pabulum **M** 4 totiusque **SA**(-oci- **lmwyåö**)**R** totius **ωbfmπM** et cęli alium **t** et alium **M** quaeramus *om.* **M** 5 celi statum **M** curemusque *om.* **M** q̃remusq; **å** ex *om.* **M** *ante* ut opaca *inser.* curemus **M** 6 ut] et **a** ut et **å** rurasinuasit frigore **SA**[1] curas. in frigore (*om.* inuasit) **M** ut] et **bcoø** 7 ac] et **erzå** sine *om.* **M** festinatio(pres- **å**)**wå** persequi **π** ne] ut **z** 8 inbecillitas **SAmuø** imbecillitas (*uel* ĩ- -ili- **rö**)**R** imbecilitas llicita o (cilitas *et* o *exp.*) **M** longi si teneribus **l** longe si teneribus **Acfh**[1]**rwyåø** longe teneribus(itin- **o**)**bo** longis icineribus **M** adgrauetur **SAfjmo**[2]**pswyø** aggrauetur **R** agrauetur **x** (*exc.* **c**)**klM** grauet˜ **o** 9 pigriter **ωbm** pigere **å** *om.* **α** ac] et **x** *uerba* nam — agitare *om.* **å** 10 fessas *s. u. add.* **S** fessus **blm** 11 exerceri **M** torpentes **zåM** excitari **M** 12 uterno **n** uerno **å** paterno **wå** consenescerem **S**[1] consuescere **kzåM** 13 latinias **juvø** latinas (-is **c**) **cp** lacunas **nü**[1]**wx** launias **q** lacrimas **å** lacimas (-a **z**) **lz** colonis **nrtüx**[1]**åπM** coloniis **SAR** colonus **ωabejk**[1] **mü**[2] ius **g** 14 uniuersum **fM**

quia ipsius morbi halitus minor est in exiguo numero se expeditius cura maior adhibetur paucioribus. haec e reliqua, ne nunc eadem repetamus, quae superiore e percensuimus, obseruare debemus, si uniuersae labor illa si singulae.

Ouis frequentius quam ullum aliud animal infe scabie, quae fere nascitur, sicut noster memorat pc

cum frigidus i
altius ad uiuum persedit et horrida
bruma gelu,

uel post tonsuram, si remedium praedicti medicamin adhibeas, si aestiuum sudorem mari uel flumine non a si tonsum gregem patiaris siluestribus spinis ac rubis sa si stabulo utaris, in quo mulae aut equi aut asini stet praecipue tamen exiguitas cibi maciem, macies autem sc

quia] quam **M** illuuies morbi atq; haliturs (r *exp.*) **M** alitus **ψbcdkpqtvσπ** habitus **ry** in] ex **π** 2 expe (*exc.* **t**)**x**(*exc.* **ju**)**å** expeditius numero suo **M** maiora **M** paucioribus — singulae *om.* **M** pautioribus **dmow** 3 nec **wå** 4 laborabant **ŏ** laborauerint **zå** *uerba* illa — singulae *om. u.* 5 illa si **Sü²π** illas in **AR** illa in **zåσ²** illa **σ** singu singulis **klzå**

VIIII De scabie *maiusc. rubr.* **S** De scabie **A** *in marg.* **y** *i marg.* **fh** *uerba* oues — scabiæ *maiusc. litt.* **A** 6 [ ]uis **SAR** ullum **Sα**(*exc.* **h¹**)**ωlstüAπ** nullum **A¹R** infestat **x¹M** infestantur **R** infertur **A¹** 7 Siscabie **M** memoret **A** *Verg. Georg. III 441 sqq.* *pro uerbis* sicut — gelu *exhibet* inbre et gelu **M** 8 cum **SAR** *cod. R Verg.* ubi *codd. Verg.* hymber **σs** ymber **l** 9 altius *om.* **wå** persederit **t** gano **A¹** crino **l** 10 brũ agelu **S¹** bruma *om.* **v** 11 tunsu tonsuras **π** predictum **ωbmr** 12 ea estiuum **S** & st extiuum **l** estuum **h¹** estibus **M** amari sudorem **M** su frumine **S¹A¹** ãbulas **M¹** adluas **sŏ** ablueas **o¹** ol 13 Si eo stabulo utaris in quo mule *ante* Si tonsum *scr. et* intonsum **d²** siluestribus **Sγk²M** si siluestribus **AR** estribus **α**(*exc.* **k¹**) rubis ac spinis **γ** ac rubis *om.* **M** sauciari si **Sγ** sautiari Si eo **M** sauciaris(saut- **emowŏ** -atis **c**)**AR** **q²zå** 14 stabula **c** stabu **a** mille **å** miale **r** muli **q** asini **M** asinæ **π** 15 ciui **S¹A¹** matiem **osM** ma macient **zå** maties **osM** scabies **mo**

6 facit. haec ubi coepit inrepere, sic intellegitur: uitiosum locum
pecudes aut morsu scalpunt aut cornu uel ungula tundunt
aut arbori adfricant parietibusue detergent. quod ubi ali-
quam facientem uideris, conprehendere oportebit et lanam
diducere, nam subest aspera cutis et uelut quaedam porrigo,
cui primo quoque tempore occurrendum est, ne totam proge-
niem coinquinet, si quidem celeriter cum et alia pecora tum
7 praecipue oues contagione uexentur. sunt autem conplura
medicamina, quae idcirco enumerabimus, non quia cunctis
uti necesse sit, sed quia non nullis regionibus quaedam rep-
periri nequeunt, ut ex pluribus aliquod inuentum remedio
sit. facit autem commode primum ea conpositio, quam paulo
ante demonstrauimus, si ad faecem et amurgam sucumque
decocti lupini misceas portione aequa detritum album helle-
8 borum. potest etiam scabritiem tollere sucus uiridis cicutae,

irrepere **bkoπ** increpre (c *exp. et* e *s.* pr *scr.*) **M** intelligitur **R** intelligi(s *postea add.*)**M** 2 morsu scalpunt (sclapunt **ü**) **R** morsus calpunt *dist.* **SA** morsus cauant **M** morsum scalpunt (slapũt **å**)**ψ**(*exc.* **å**)**g** aut ungula **γ** uel ungulan (*ult.* n *exp.*) **M** 3 adfricant **SAϰ** (*exc.* **c**)**ψfhlmopsyoπ** affricant **RM** africant **kå** afficant **e** parietibusue **π** parietibus uel **SAR** uel parietibus **kt** parietesue **M** *uerba* par. — detergent *om.* **å** detergunt **awzå** 4 fatientem **M** conprehendere **S** ɔprehendere **Aa** comprehendere **RM** lanam diducere *ed. Ald.* : lanam deducere **M** lana rudi deucere **S** lana(lane **z**)rudi ducere **AR** 5 porrigo **SA**[1] prurigo **R** prurigo || prurigo **M** 6 quoque *om.* **M** *ante* primo *pos.* **q** occurrẽder(der *exp.*)dum **M** 7 conquinet **S**[1] (?)**bdq**[1]**sx**[1] De scabiei medicina *rubr. in marg.* **h** Sed **π** 8 uexantur **rzäM** conplura **SA** complura **R** cum plura **ah** quã plura **l** plura **M** 9 idcirca **S**[1]**mo** iccirco **deπ** id circho **ö** enumerauimus **M** enarrabimus **π** numerabimus **pä** Num **M** cuntis **M** 10 uti *om.* **x**[1]**M** ut **rπ** sit *om.* **a** repperiri **S**[2] repperi **S**[1]**A** **αbefjmpryo** reperiri **R** repperire **M** reperi **ouw** *om.* **å** 11 nequimus **M** ut **M** *om.* **SAR** 12 sit *om.* **k** compositio **RM** 13 demostrauimus **uM** amurcam **γ**(*exc.* **t**)**bdklpsπM** succumq; **γ**(*exc.* **ü**)**ψ**(*exc.* **z**)**dmosπ** sucum quoque **M** 14 ad misceas **M** eque **M** *uerba* detritum — helleborum *om.* **M** eleborum(heleb- **os**)**ω** **cäπ** helleboreos **S** helleborem **A**[1] elleborum **lå** 15 scabritiem **S**[2] scabriciem **πM** cabritiem **S**[1] cabritie **kmq** cabricie **Aϰ**(*exc.* **q**)**abfhpwyäo** cabricẽ **zå** capritie **γ** capriciae **e** cribricie **l** cabrice **r** rabricie(-tie **s**)**ω** succus **γ**(*exc.* **ü**)**ψ**(*exc.* **z**)**dqoöπ**

quae uerno tempore, cum iam caulem nec adhuc semina decisa contunditur atque expressus umor eius fictili reconditur duabus urnis liquoris admixto salis torridi sem quod ubi factum est, oblitum uas in stercilino defoditur ac anno fimi uapore concoctum mox promitur tepefactu medicamentum inlinitur scabrae parti, quae tamen aspera testa defricta uel pumice redulceratur. eidem ren est amurga duabus partibus decocta, item uetus ho urina testis candentibus inusta. quidam tamen hanc i subiectis ignibus quinta parte minuunt admiscentque me pari sucum uiridis cicutae, deinde singulis urnis eius liqua singulos fricti salis sextarios infundunt. facit etiam sul triti et picis liquidae modus aequalis igne lento coctus

qui **M** quoue **v** cum] quo **M** caulen **M** caules **k**[2] aduc **lm** fecit **tx**[1] 2 *uerba* atque — reconditur *om.* **d** expresus (*alt.* s *ss.*)**M** expressum **S**[1]**A**[1] humor **R** umor eius more in **M** uaso **M** 3 conditur **a**[1] retonditur **ø** liquore **c** admisto **oπ** 4 ubi *om.* **A**[1] factum est *om.* **M** oblitu **Aϰ** **wyåø** in stercilino **αbemowyåδ**A intercilino **S**[1]**A**[1] in sterquilino in(est in **q**)testiculino **ϰ**(*exc.* **j**)**n** in testiculmo **üx**[1] in stercilinio **f** in sterquilinio **gstzπ** sterculino(*om.* in)**M** ac] et **ϰnüx**[1] 5 fu conctum(coctum **s**)**ωbm** cumcoctum **å** promittitur **S**[1]**A**[1] tum **M** promrtitur **n** 6 medicamentum in- *om.* **a** inlinitur nitur **M** linitur **AR** scabie **αγclo** tamen **S** tamem **M** *om* 7 arida(arri- **d**)**djnpuüx**[1] tecta **zå** defricta **Svπ** def **abg**[1]**hqry** defruicta(-u **w**)**Aϰ**(*exc.* **c**)**ωelwxø** defruuta **p** defruta **g**[2]**k** fricata **t** de fructu **å** defr *u. sp. r.* **zå** de **cm** *u. sp. r.* **n** defrica Eisdem **M** remedium **a** 8 amurca **γ**(*exc.* **t**)**bkpåπM** duobus **Aαψ**(*exc.* **å**)**ωfjmpruyø** partibus *om.* **M** item] eid 9 candentis **M** quidam **α**(*exc.* **h**[1])**γsyπM** quadam **SAR** hanc ipsam **α**(*exc.* **h**[1])**γM** hac(ac **noδ** hæc **π**)ipsa **SAR** 10 s tam is **a** *om.* **v** .v.pte **j** qui tam partem sinunt **M** minuunt pari mensura **γϰ** (*exc.* **ju**) 11 succum **γ**(*exc.* **ü**)**ψ**(*exc.* singulis urnis ei' **M** singularis triti et picis eius **S** singulari et picis **A** singularis (singulis **å**) triti (tritici **b** criti **s** riti **δ**) et (& picis (pacis **r**) **R** singularibus bricie picis **α**(*exc.* **h**[1]) singularis bri picis **h**[1] liquamini **l** liquide minis **A**[1] liquide eminis(hemini liquide **ϰ**(*exc.* **u**)**nt üx**[1] 12 fricti sali sestarios **S**[1] frictis aliis rios **A**[1] fruti salis sextarios **a** sulpuris **S**[1]**A**[1]**M** sulphuris **S**[2]**R** ris **ψ**(*exc.* **å**)**cdgstvxδ** 13 lento **SπM** lente **AR**

[redacted]

Georgicum carmen adfirmat nullam esse praestantiorem medicinam,

quam si quis ferro potuit rescindere summum
ulceris os: alitur uitium uiuitque tegendo.

itaque reserandum est et ut cetera uulnera medicamentis curandum. subicit deinde aeque prudenter, febricitantibus ouibus de talo uel inter duas ungulas sanguinem emitti oportere, nam plurimum, inquit,

profuit incensos aestus auertere et inter
ima ferire pedis salientem sanguine uenam.

11 nos etiam sub oculis et de auribus sanguinem detrahimus. Clodigo quoque dupliciter infestat ouem, siue cum sublu-

georcicum **S¹A** georgicon **ŏ** carnem **A¹** (carmen *in ras.* **S**) adfirmat **SAfhjmosuwyøM** affirmat **R** *om.* **q** nulla **A** *Verg. Georg. III* 453 *sq.* 3 potuit ferro rescindere **y** potuit (poterit **l**) rescindere **SAαωbeflmpruwåøπ** rescindere potuit(poterit **t**)**γκ**(*exc.* **u**)**zä** 5 *uerba* ulceris — reserandum est *om.* **M** uicium **y** uicium quis **l** tegendo **Sα**(*exc.* **h¹**)**γpsŏπ** detegendo(e tegendo **q**)**Aκψbefh¹lmoryø** 7 resecandum **γkq** et ut cetera uulnera **S²M** ut cera uulnera **S** et ulcera uulnera **A** et ulcera **R** ut uulnera **t¹** 8 subiicit(*uel* -ij- *uel* -ji-)**deptüzäπ** *om.* **M** [ ]ebricitantem(tem *exp.*)tibus **M** 9 ouis **A¹** sanguine **å** emitti **γκ**(*exc.* **u**)**M** mitti **R** mitti ||| **SA** (*fuit in ras.* t *ut uid.*) oportere **M** oportet **SAR** 10 inquit **M** id quid **St** id quid **A** id quidem **nvxπ** id quidam **g** id qŏ **jopuüwyz** id quod **A¹R** id quod (*exp.*) nam qŏ **q** *Verg. Georg. III 459 sq.* 11 estus **Sγ**(*exc.* **g**)**sπM** aestui **Af** estui **aklyø** estiui (ext- **qu** -uij **e** -uu **cq** -uusŏ) **R** extrui **d²** 12 inter ima (*uel* Ima) **S²γκ**(*exc.* **u**)**lsπM** interma **S¹** interina **A** (*uel* -rma)**R** indeter | ma **ŏ¹** 13 sanguine **Sγ**(*exc.* **n**)**od** **r²sπM** sanguinem **AR** 15 at nos **M** anguinen **M** trahimus **ω** detrahamus **w¹å** detrahemus **M**

16 clodigo *Svennung*: E clodi cum **M** Clodi **SA** cludi **A¹** cladi **R** calidi **twå** claui **ü²π** quoque *om.* **ä** infestat **tM** infestato **SRA** (**A¹** *incert.*) infestät **ü²π** subliuies **t** sublimes **uv²x¹** sublimen **v¹** luuies **g** sublubies **M**

uies atque intertrigo in ipso discrimine ungulae nascit cum idem locus tuberculum habet, cuius media fere canino similis extat pilus eique subest uermiculus. su et intertrigo pice per se liquida uel alumine et sulpure aceto mixtis litae eruentur uel tenero Punico malo, prius grana faciat, cum alumine pinsito superfusoque ace aeris rubigine infriata uel conbusta galla cum auster leuigata et inlita. tuberculum, cui subest uermiculus quam cautissime circumsecari oportet, ne dum amp etiam quod infra est animal uulneremus. id enim cum s tur, uenenatam saniem mittit, quae respersum uuln insanabile facit, ut totus pes amputandus sit. sed cum culum diligenter circumcideris, candens seuum uulne ardentem tedam instillato.

intertrigo *om.* S (*in marg. add.*) intertigo c interrigo nx¹ i (-rgigo j)dju intergrigo w¹ inte *u. sp. r.* zå 3 cannino M exit M plus h¹ amplius M ei quæ SA ei l uermiculus S h¹)lstüyzöπM mermiculus S¹Abefgh¹jmopruwx¹åø inermiculus (iner ϰ(*exc.* j)nx² uernaculus å subliuies(-mies x¹)tx¹ö sublimes cn bies M 4 intertigo c interrigo nü per se *om.* π et] u sulpure SA¹fh¹ sulpore M sulphure R sulfure cdgvxzåö to cito sanatur uel tenero malo punico M rite söπ liti l lat å tenero πM tero S¹AR toro å telo r austero S² 6 facit tö² fa super fuso (*om.* que) M 7 ueris M erigine ü rob *exp.*)ine M infriata πM infrita S¹AR infricta α(*exc.* h¹)sü²öe cata S² conbusta SAy combusta(cum- å)RM cum *om.* d austro α a uetero ö austeri M 8 leuigata SAαertü²zåπM leni liniguta c inlita S illita tM nuta AR unta p uncta α(*exc.* h¹) ü² mixta π tabernaculum (tub- y taberc- w) ψy uermicul (*exc.* h¹)flrstwzåöπM mermiculus (iner- cnq)R mirmiculus S¹ mime A¹ *om.* å ferro quam] ferroq; γϰ(*exc.* ju) 9 circunsecari k cumsectari ö circumsecare M ut dum c amputantur nx¹ tatur å 10 animalis g ulneremus S¹π sautiatur mwöM 11 renouatum (-am ü² renotum n) faucem nüx¹ scabiem sa emittit k respersum M repressum AR res pressũ Sl 12 ut] quod M totum tü pes SAα(*exc.* h¹)M per (*uulg* Sed SM et AR tabernaculum å 13 diligenter *om.* nx¹ circuncideris anpox circumcidederis S¹ circumcideeris d¹ circumdi circunderis t sebum ü stiuum l ferrum s

[redacted]

surculi nepetae siluestris lana inuoluti naribus inseruntur uersanturque, donec sternuat ouis. fracta pecudum non aliter quam hominum crura sanantur inuoluta lanis oleo atque uino
19 insucatis et mox circumdatis ferulis conligata. est etiam grauis pernities herbae sanguinariae, qua si pasta est ouis, toto uentre distenditur contrahiturque et spumat et quaedam tenuia taetri odoris excernit. celeriter sanguinem mitti oportet sub cauda in ea parte, quae proxima est clunibus, nec minus in labro superiore uena soluenda est. suspiriose laborantibus ouibus auriculae ferro rescindendae mutandaeque regiones, quod in omnibus morbis ac pestibus fieri debere censemus.

20 Agnis quoque succurrendum est uel febricitantibus uel aegritudine alia defectis; qui ubi morbo laborant, admitti ad matres non debent, ne in eas pernitiem transferant. itaque separatim mulgendae sunt oues, et caelestis aqua pari mensura

siluestri a siluetstri (*pr.* t *exp.*) M inuolutis S² 2 uersantur (*om.* que) sŏ sternutat S² strenuat ω strenuatur å 3 crura α(*exc.* h¹)ctπM cura SAR 4 insuccatis otåå²π circundatis ade kmpvxyπ arcum datis M circundantur ø ferula M conligata Sefhlmopzåø oligata A colligata RM 5 pernities Sϰ(*exc.* c)eklmnrz åŏø pernicies ARM herba sanguinaria M quasi S¹AR qu|asi M que si α(*exc.* h¹)tü quã si S²pπ quã cũ zå quãdo s quam å 6 discenditur egn distrahitur w et spumat et M et spumat SAR et spuma γø et spumam π quadam γ quãdam π *om.* ŏ¹ 7 ten uia M tenui SAR tenui et cl¹ tenuem π *om.* å excernit M expernit S¹AR exspernit bm expernit˜ S²x¹ expuit czåπ expromit ü experni *u. sp. r.* n *om. u. sp. r.* t celeritur A¹ emitti Mø 9 ueno S¹A¹ suspiriose R suspiriore SA suspirose ϰgnv suspitiose(-ci- ø)efø subspiritose r suspirioue h²k suspiriose ue a susprio(io *in ras.*)t suspirio M 10 ouibus M *om.* SAR perro S¹ rescindente M 11 morbis ac (ad S¹Aå) pestibus S²AR morbis pestilentie M debere *om.* γ

XI Medicine agnorum *maiusc. rubr.* S Medicine agnorũ *rubr.* A *in marg.* ewyå *rubr. in marg.* fhz De agnorum medelis *in marg.* bos *uerba* agnis — egritu *maiusc.* A 12 uel febricitantibus *om.* M 13 effectis ψr efectis ø affectis π morborant S¹ ammitti M

14 pernitiem Sϰ(*exc.* c)eklmozåŏø perniciem ARM trasferat c trasferrant (*alt.* r *exp.*) M 15 separatim tüM separatis S separatim si A(-ti- swŏ sepat- *aliquot*)R sint gknv qua S¹A¹ aquę ü

lacti miscenda est, atque ea potio febricitantibus c multi lacte caprino isdem medentur, quod per corni infunditur faucibus. est etiam mentigo, quam pastores ṇem uocant, mortifera lactentibus. ea plerumque fit, inprudentiam pastoris emissi agni uel etiam haedi rc herbas depauerunt, quod minime committi oportet. se id factum est, uelut ignis sacer os atque labra foedis ulc obsidet. remedio sunt hisopum et sal aequis ponderibu trita, nam ea mixtura palatum atque lingua totumc perfricatur. mox ulcera lauantur aceto et tunc pice l cum adipe suilla perlinuntur. quibusdam placet rul aeneae tertiam partem duabus ueteris axungiae porti commiscere tepefactoque uti medicamine. non nulli cupressi trita miscent aquae et ita perluunt ulcera palatum. castrationis autem ratio iam tradita est, neque alia in agnis quam in maiore quadripede seruatur.

lactis **tM** lacte **g** ca **A**[1] potius **M** danta **S**[1] 2 l hisdem **cnrM** iisdem (*uel* ijsdem) **Sψbdkpüvπ** quod p lum **S**[1] 3 facibus (u *ss.*) **M** *om.* **l** etiam] autem **π** host **k** 4 morltifera (l *exp.*) **M** lactantibus **ωbg**[2]**mp** lattentibus tentibus **qå** *om.* **M** *uerba post* plerũq; sit (*sic*) *usque ad* uelu per imprudentiam **zåπ** per impcrudentiam (c *exp.*) **M** imp tia **tü** prudentiam **SAR** 5 emissio **zå** omissi **M** etiam *om.* **b** heædi **A** edi(*uel* ædi)**α**(*exc.* **h**[1])**κωgntvx**[2] rosculas **m** rosidas **åø** 6 depauerint **S**[2] pauerunt **M** 7 id factum **S**[2]**tM** infactum **S**[1]**AR** tum **rπ** ui factum **γ**(*exc.* **nt**) infactus **n** ueluti **ωbn** lab 8 obsidet **πM** obsident **SAR** hisopum **SahM** isopum **dgk** hysopum **Aωbefjmprwyø** hyssopum **ü** ysopum **κ**(*exc.* **dj**)**ln** is hysopus **π** sale quis **A** sale equis **M** detrita **ü** 9 et **nx**[1] palum **ju** aut **dnqx**[1] lingua **S**[2]**A**[1]**tü** ligua **M** longua **S**[1] lingu totuq; **M** 10 labantur **M** 11 *uerba* cum adipe suilla suillo **π** pertinuntur **S**[1] perliniuntur **jlnzåπ** robi 12 aene (*uel* ene) **ψb** iente **δ**[1] exerice **x**[1] ex *u. sp. r.* **n** eree tertia **SA**[1] terciam **åå** perueteris **γ**(*exc.* **ü**)**κ**(*exc.* **ju**) anx asungie **o** assungie **så** axumgie **M** 13 tepefactaq; **gnvx** p *post* medicamine **å** *uerba* non nulli — palatum *om.* **lM** 14 c trita **Sα**(**h**[1] *incert.*)**på** cum pressurita **A**(prossu- **w** prosu- **å**)**R** cu rita (cũp- **o**)**ωø** cupressina **tü**[2]**π** perlinunt **p** perliniunt **n** per **wå** 15 enim] est **κ**(*exc.* **q**)**gnvx** *om.* **kqü**[1] 16 magnis **e** in ma magis **gnvx** maiori **M** quadripede **SAadefhjlmopqrvy** quad (quatru- **w**) **R** quadrupedum (um *exp. et* e *ss.*) **M** seruantur

9

[redacted]

De capris 6 Et quoniam de ouiarico satis dictum est, ad caprinum pecus nunc reuertar. id autem genus dumeta potius quam campestrem situm desiderat asperisque etiam locis ac siluestribus optime pascitur, nam nec rubos auersatur nec uepribus offenditur et arbusculis frutectisque maxime gaudet. ea sunt arbutus atque alaternus cytisusque agrestis nec minus iligneі querneique frutices, qui in altitudinem non prosilierunt.

2 Caper, cui sub maxillis binae uerruculae collo dependent, optimus habetur, amplissimi corporis, cruribus crassis, plena et breui ceruice, flaccidis et praegrauantibus auribus, exiguo

XII De capris **q** *maiusc.* **d** De caprino pecore *in marg.* **s** De pecore caprino *in marg.* **å** De Caprino pecore. Cap. VI. **π** De pecore caprino et eius cultu *maiusc. rubr.* **t** De officina pastorum. Siue de capris **g** At **c** satis *ante* de *pos.* **k** ea primum **ø** 2 pecus] genus **d** nũc n (*alt.* n *exp.*) **M** reuertatur **oå** cõuertar **t**[1] *cetera om.* **M** *usque ad init. cap.* 7

XII. De capris *maiusc. rubr.* **S** De capris (XVIIII *in marg. inf.*) **A** *rubr. in marg.* **h** De caprino pecore *in marg.* **bo** De pecore caprino *rubr.* **l** De capus. cp̃. VII. *rubr.* **m** quam *om.* **ω** 3 campestrem **γϰ**(*exc.* **ju**)**zåπ** campreste **S**[1]**A** campestre **R** dederat **S**[1] derat **A** asperis (*om.* que) **t** etiam *om.* **sö** atq; **r** et **j**[1] 4 pacitur **g**[1] *uerba* nam — auersatur *om.* **t** auersatur **SAaefhwyåøπ** aduersatur **R** nec u.] ne f. **ø** febribus **Aαωb eflrwyåø** 5 frutectisq; **SAp** fructetisq; **R** frutetisq; **nrüyπ** 6 arbutus **Sü** arbustus **cefgh**[1]**lpvwyåø** arbustis **sö** arbusta **zå** arubustus **Aϰ**(*exc.* **c**)**h**[2]**knx**[2]**π** arabustus **b** arobustus **mor** arubiscus **tx**[1] arubisculus **n** atque *om.* **ü** alaternus **S** alternus **AR** altanus **tü**[2] cytisusque **Süπ** cytissusque **A** cythisusq;(-thy- **å**)**R** cithisusq; **g** ne munus **c** minus nec **g**[1] iliginei **SA** illignei **zö** 7 querniq; **cüv** querneq; **å** quernei **g** frutices **SAαers**[1]**wπ** fructices **R** prosiluerunt **ö**

XIII De probandis hircis *maiusc. rubr.* **S** De probandis hircis *rubr.* **A** *in marg.* **eoqswä** (ircis **h**) *rubr. in marg.* **fhz** *§§ 2—4 init. usus est Pall. XII 13,7* 8 casper **v** cũ cui **å** an **l** enim cui **z** uerucule(neru- **g**)**αγmorå** deprehendent **ø** 9 optumus **a** amplissimili **S** crassis **Sγkπ** *Eall.* crasis **ø** erasis **AR** 10 uebreui **S**[1] flaccidis **S**[2]**R** placidis **S**[1]**A**[1] flacidis **ψ**(*exc.* **w**)**ö** flaccididis **p** flexis *Pall.* pregrauantibus **Sϰ**(*exc.* **ju**)**ψlptöπ** pregrauantis (-gia- **a**) **Aaefhjmourø** pregrauatis **bks** pregnantibus **γ**(*exc.* **t**)

capite, nigro densoque et nitido atque longissimo pilo, ipse tondetur

usum in castrorum ac miseris uel
naut

est autem mensum septem satis habilis ad progene quoniam inmodicus libidinis, dum adhuc uberibus matrem stupro superuenit et ideo ante sex annos celeri senescit, quod inmatura ueneris cupidine primis p temporibus exhaustus est, itaque quinquennis parum habetur feminis inplendis. capella praecipue probatur si hirco, quem descripsimus, si etiam est uberis maximi abundantissimi. hanc pecudem mutilam parabimus caeli statu, nam procelloso atque imbrifero cornutam. autem et omni regione maritos gregum mutilos esse op quia cornuti fere perniciosi sunt propter petulantia numerum generis huius maiorem quam centum capit uno clauso non expedit habere, cum lanigerae mille

denso(*om.* que)**hπ** et *om.* **wå** pulo **ä** pillo **wö** tur **c** condetur **n** tundetur **π** *Verg. Georg. III 313* 3 rum **ø** castorum **l** ac] et *Verg.* 5 mensum **S**[2] mensuum **fpø** mensium **R** VII **γϰp** at **S**[1]**A**[1] progenerandum **S** p dum **A**[1] procreandum **R** 6 inmodicus **SAgnuåäø** in modicus modicus **R** inmodicis **a** immodicis **h**[1]**q**[1] ĩmodice**k** uberibus rius **AR** liberius **å** 7 VI **t** celeriter *om.* **π** 8 inmatu in matura **abdgnqz** immatura(-ro **ä**)**R** 9 exautus **S**[1]**A**[1] quinquenis **S**[1] quinq̃nnius **b** qui q̃nuis **nx**[1] ydon 10 inplendis **S** implendis **AR** 11 irco **ah**[2] hyrco **w** scripsimus **w** pscripsimus **l** maximis **gä** 12 abundanti habundantissimi **lmpqruåø** mutilam **ktüπ** mutila **lvx**[2] i nullã **n** nulla **ϰ**(*exc.* **ju**)**x**[1]**åö** milia **ru** milã **S** mila **Aabefhjmopsy** *om. u. sp. r.* **zä** 13 namq; **os** pcelso **w**[1] pceloso **w**[2]**ä** soq; **u** at **qr** aque **e** inbrifero **S**[1]**lm** himbrifero **k** c **t** cornuta **SAR** comuta **x**[1] 14 autem *scripsi:* nam **SAR** sigregũ **wå** inutilos **agh** inutiles **cdktä** mutiles **qπ** **Ss** qui **AR** qm̃ **t** perniciosi **Aglpsüvxåäø** pernitiosi **S** tiosi **ah** *uerba* sed — maiorem *om.* **p** 16 hius (h scr.) **A** cubitũ **l** 17 clausa **γ** (octãsa **n**) clausso **e** clausos nulle **dq** nullo **l** uile **nx**[1]

commode stabulentur. atque ubi caprae primum conparantur, melius est unum gregem totum quam ex pluribus particulatim mercari, ut nec in pastione separatim laciniae deducantur et in caprili maiore concordia quiete consistant. huic pecudi nocet aestus, sed magis frigus, et praecipue fetae, quia gelicidiosior hiemps conceptum uitiat. nec tamen ea sola creant abortus, sed etiam glans cum citra satietatem data est. itaque nisi potest adfatim praeberi, non est gregi permittenda.

6 Tempus admissurae per autumnum fere ante mensem Decembrem praecipimus, ut iam propinquante uere gemmantibus frutectis, cum primum siluae noua germinant fronde, partus edatur. ipsum uero caprile uel naturali saxo uel manu constratum eligi debet, quoniam huic pecori nihil substernitur diligensque pastor cotidie stabulum conuerrit nec patitur stercus aut umorem consistere lutumue fieri, quae cuncta sunt capris
7 inimica. parit autem, si est generosa proles, frequenter duos,

stabuleantur **S**[1]**A**[1] stabulantur **S**[2] At **t** *inter* ubi *et* capr̨ę *ras.* **S** comparantur **R** (ↄpăt˜ *aliquot*). 2 uno **ă** . n . unum **n** 3 seperatim **gmoŏ** (sepatim **dlosuüwxyz**) laciniæ **π** licinie **SAR** licine **αg** 4 maiori **o**[1]**ps**[2] quieta **ωmă** *om.* **p** pecori **b** 5 friguus **S**[1]**A**[1] quæ **π** que a **t** *om* **ă** gelicidiosior *temptaui* : geliciorior **S**[1] geliciodior **S**[2] gelicior **AR** gelitior **deqsüwx**[2]**yŏø** gelicidio **π** gelicidiis **t** gelatio **z** glacio **ă** geliti *u. sp. r.* **n** 6 hiemps **SA** hiems **afhjnprsyăŏ** hyems **ekow** hiemis **bglmtuvă** hyemis **cdeqüxzπ** uitiat **S** fecit **AR** effecit **z** efficit **ă** tamen **Sză** tantum (tm̃) **AR** creant *ed. Ald.* : creat **SAR** 7 abortum **tü** abortu **S** aborta **ză**[2] abortat **AR** obortat **e** oburtus **π** glans *om.* **r** cura **ză** satietatem **AR** sacietatem **Sγ**(*exc.* **n**)**bejpyăăø** elata **b** 8 post **v** *om.* **r** affatim **R** prebere **gns**[1]**vx** greci **S**[1] permittendum **ü** permutandum **ngx** mutandum **v**

9 autũ **S** precepimus **αψr** 10 iam **S** *om.* **AR** gemmatib; **A**[1] geminantib; **em** germinantib; **ωză** gernimantib; **t** 11 frutectis **SApt** frutetis **rüyπ** fructetis **R** fructicis **l** silua **n** suluæ **π** noua *om.* **π** 12 constratum **γ**(castratum **n**)**klπ** constratu **SAR** constrato **d**[1]**ps**[1] constrata **y** 13 susternitur **gkx** consternitur **a**[1] 14 cotidie **lqu** quotidie **R** quottidie **bgnstxă** esti||||die **S**[2] (**S**[1] *incert.*) estidie **A**[1] stabulum *ante* quot(t)idie *pos.* **γ** *om.* **ă** conuertit **ϰ**(*exc.* **d**)**ωegh**[1] **lnüx**[1] couererit **t**[1] conuenit **ø** conuenerit **ψ**(*exc.* **w**) 15 umorem **SA**[1] humorem **R**

non numquam trigeminos. pessima est fetura, cum binae ternos haedos efficiunt; qui ubi editi sunt, eode quo agni educantur, nisi quod magis haedorum lasci pescenda et artius cohibenda est. tum super lactis a tiam samera uel cytisus aut hedera praebenda uel etia mina lentisci aliaeque tenues frondes obiciendae sunt. geminis singula capita, quae uidentur esse robustiora, plementum gregis reseruantur, cetera mercantibus tra anniculae uel bimae capellae — nam utraque aetas edit — submitti haedum non oportet, neque enim nisi trima debet. sed anniculae confestim depellenda bimae tam diu admittenda, dum possit esse uendibi ultra octo annos matres seruandae sunt, quod adsidu fatigatae steriles existant. magister autem pecoris acer strenuus, laboris patientissimus, alacer atque audax ess ut qui per rupes, per solitudines, per uepres facile u

non unq̃ **p** &̃ trigeminos **ä** cum *om.* **wå** 2 binos **ä**[1] terno **nx**[1] edos **κωeklmnptvwäø** 3 quo **α** **ntüäπ** qui **SAR** hedorum **efh**[1]**jmnprüwåxy**[2]**π** hederum **ω** **SAκ**(*exc.* **j**)**bgh**[2]**kltvy**[1]**zäø** odorum **a** conpescenda **S** conpes compescenda **R** *uu. 4—6 et 11—14 usus est Pall. XII 13,* 4 arctius **ktüzä** arcius **dl** habundantiam **lmnpquø** 5 s saniera **a** sameta **w** sa *u. sp. r.* **zä** cytisus **Srüπ** cytissu thisus **R** cithisus **gmö** hedera **SAψωbvπ** edera **R** *Pall.* p *om.* **γdq** et prebenda **ø** 6 aliaequae **S** (*uel* aliæque) **tüπ** al (quae A) alteq;(alte que)**R** alti q; **ω** tenues **ptüπ** tenue **SA** frontes **nx**[1] .obiitiende **sö** obiiciende (*uel* -ij- *uel.* -ji-) **cetüsπ** de **ä** subitiende **q** sed *om.* **gnvx** 7 qua **m** quia **b**[2] u suplementum **Så** suplementur **A** supplementis **f** 8 merchantibus **cw** mercatibus **rπ** 9 bime **Sγa**[2]**dh**[2]**kl** **AR** 10 dedit **g** submitti (-it **u**) **R** summitti **SAωbfk** mittendum **r** edum **α**(*exc.* **h**[1])**κωlzäø** *om.* **r** educere A 11 trina **b** firma **z** tama **l** tenua **nx**[1] amicule **ä** amnicule **r** les **S**[1]**A** soboles **S**[2]**R** 12 binȩ **b** admittenda *om.* **π** posit uendiuilis **S**[1] uendibile **nx**[1] 13 VIII **kü** adsiduo **fhjmov** duo **R** adsidue **SA** 14 fatigatae steriles **S**[2]**tüπ** fatigata||¦steri *ras. fuit & uel* est) **S**[1] fatigata est exsteriles **A** fatigata est ste atigata est et steriles (sterilis **r**) **R** auter **A**[1] 16 et qui uel per **dr** uel(*om.* per)**γ** uel per *om.* **q** solitudinis **S**[1]**A**[1] ı et (sed **ü**) ut(*om.* non)**γ** & non(*om.* ut)**e** ut non(*om.* et)**q**

non ut alterius generis pastores sequatur, sed plerumque et antecedat gregem. maxime strenuum pecus est capella praecedens; subinde quae incedit compesci debet, ne procurrat, sed placide ac lente pabuletur, ut et largi sit uberis et non strigosissimi corporis.

Medicinae earum 7 Atque alia genera pecorum, cum pestilentia uexantur, prius morbo et languoribus macescunt, solae capellae quamuis optimae atque hilares subito concidunt et uelut aliqua ruina gregatim prosternantur. id autem accidere maxime solet ubertate pabuli, quam ob rem, dum adhuc paucas pestis perculit, omnibus sanguis detrahendus nec toto die pascendae, sed mediis quattuor horis intra saepta claudendae. 2 sin alius languor infestat, poculo medicantur harundinis et albae

pastoris **b** sequantur **bm** plerisq; **ω** et *scripsi* : ut **SAR** 2 capelle **SAR** praecedens *Schneider* : capraecedent **S** capre cedent **A** (cedunt **d**^{1}**ü**^{1} cadent **å** tedeunt **nx**^{1})**R** 3 quae incedit *scripsi* : quem cedit **SAR** quae cedit **rπ** procurrat **γ**(*exc.* **nx**^{1}) procurret **SAR** procuret **afoswå** percurret **k** 4 placite **e** ac] et **q** et ut **t** ut autem **l** strigorissimi **A**^{1} *et ut uid. ante ras.* **S**^{1}

XIIII De medicina caprarum *maiusc. rubr.* **S** De medicina caprarum **A** *rubr.* **l** *in marg.* **boswyzå** (*add.* Cap. VII.) **π** *in marg. rubr.* **h** Medicine earum **q** *maiusc.* **d** *add.* c. VIII *in marg. rubr.* **m** De capris medicine earum **g** Medicina caprini pecoris *rubr.* **t** *cap. 7 exstat in* **M** 6 Atque *om.* **M** |aa| lia **M** 7 languoribus **SAdepqyM** langoribus **R** maciescunt **S**^{1} marcescunt **sM** quambis **S**^{1} 8 optima **SA**^{1} hillares(ill- **å**)**äö** hylares **lntz** ilares **n** ylares **q** et **M** *om.* **SAR** ueluti **e** 9 gregatim *om.* **γ**(*exc.* **tü**^{2}) congregate **M** prosternantur **ltü**^{2}**åπ** prosternatur **SAR** consternuntur **M**

uerba id — pabuli *om.* **M** id autem accidere *scripsi* : id autem cedere **t** id ãt tum cedere **c** id actim cedere **S**^{1} id actum cedere **AR** id accidere **S**^{2}**π** axime **S**^{1} 10 papuli **S**^{1} dum **tü**^{2}**M** *om.* **SAR** paucas **SM** caudas **AR** cum eas **π** 11 eiusmodi *post* pestis *ins.* **M** pertulit **eglnx**^{1}**å** est *post* detrahendus *ins.* **M**

nec *om.* **å** ne **r** tota **yπ** 12 sunt *post* pascende *ins.* **M**

uerba sed — quattuor *om.* **ö** medie **M** quatuor **κ**(*exc.* **u**) **aklnopvwyzå** [ ]atuor **M** IIII^{or} **tü** intra quattuor septa **s** claudente **w** si **M** 13 languor **SAbeflmpyM** langor **R** angor **ö**

pabulo **γ**(*exc.* **x**^{2}) populo **e** Pocula **M** arundinis(-neis **å**)**γ** (*exc.* **v**)**cdekzäöπ** harundis **v** alte **κ**(*exc.* **ju**)**nüx**^{1}

spinae radicibus, quas cum ferreis pilis diligenter contu admiscemus aquam pluuiatilem solamque potandam praebemus. quod si ea res aegritudinem non depellit, uei sunt pecora uel, si neque id contingere potest, ferro n saliendaque. mox interposito spatio conueniet olim reparare, nec tamen ante quam pestilens tempus anı id fuit hiemis, uertatur aestate siue autumnum uere mı cum uero singulae morbo laborabunt, eadem remedia etiam ouibus, adhibebimus. nam cum distendetur aqua quod uitium Graeci uocant ὕδρωπα, sub armo pellis incisa perniciosum transmittat umorem, tum factum ı pice liquida curetur. cum effetae loca genitalia tum

Quam **M** palis γ (*exc.* **x²**)**c** pillis ψ(*exc.* **å**)**ö** conti **S** contundimus **ARM** 2 pluuialem **bcmnuåπ** 3 egritu repellit **M** uendendi **A¹** 4 uel sine id **vx¹ü¹** ue neq; **w** uel sine idq; **nx²** ut si neque id **M** neque *om.* **l**, *sed* ı pōt *ins.* 5 saliendaque(-quae **S¹**)**SüM** saltenda quae **A¹** salend sallendaq; **gh¹nqx¹** salendaq; que **ωcdzåo** saliendaq; quae **A** salli que **l** sallendaq;(-deq; **wå**)que **α**(*exc.* **h¹**)**befjmpruvwx²yå** mo spacio **gqüvxåo** cūueniet **M** olim **SAR** alium **π** 6 reparere **S¹** reponere **z** tamem **M** 7 it **SA¹ä¹** uel **π** *uerba* hiemis — mutetur *om.* **nx¹** hyemis **κ**(*exc.* **ju**)**eo** yemis **l** uertatur **tüπM** uertantur **SAR** mercantur **z** ĩ e autumnum **SAR** autumni **tüvπ** autumnus **M** uere **α**(**üzåö¹πM** uer **c** uerum **SAR** ueram **h¹** ĩ ueris **t** mutetur **Stü²** tur **AR** mutentur **α**(*exc.* **h¹**)utentur **å** mutemur **M** imitetur **zå** 8 uero **RM** uere **SAκ**(*exc.* **d**)**ψfhkryo** morbo **M** dom domū **g** 9 ouibus etiam **γκ**(*exc.* **ju**) obibus **S¹** a bimus **S²t** athibebimus **S¹** adhibuimus **R** adhibimus **A¹** adhibe *uerba* nam cum — ὕδρωπα *om. u. sp. r.* **nx¹** nam *om.* cum *om.* **a** discendetur **ky** distenditur **l¹** distentur **ωbmå** aqua **SA¹tπM** aque **R** intercutis est **M** ĩt' cutis **t** 10 uicium **ahwo** *om.* **g** gregi **A¹** ΥΔΡωΠΑ **SA** ὕδρ *marg.* **A** *in uac. sp.* **fh²oü²**, *item* υδρωπα **e** εδριασστα **y** ὑδρόπιαηv **t** *s* *uulgo om. u. sp. r.* **R** ὑδερον **π** ypanac (a *s.* yp *add.*) **M** γ(*exc.* **n**)**κ**(*exc.* **j**) 11 perniciosum **ghüxyå** pernitiosum **SAR** transmittit **akt** transmittet **π** umorem **SA¹** humorem **RM** cum γ(*exc.* **t**)**lM** (*incert.*) tū **z** 12 effete **t** & foetae **Sbπ** (*uel* foeta)**κ**(*exc.* **ju**)**lnüx¹** et facte **AR** et fate **ωm** fere **M**

aut secundae non responderint, defruti sextarius uel, cum id defuerit, boni uini tantundem faucibus infundatur et naturalia ceroto liquido repleantur. sed ne nunc singula persequar, sicut in ouillo pecore praedictum est, caprino medebimur.

De caseo faciendo 8 Casei quoque faciendi non erit omittenda cura utique longinquis regionibus, ubi mulctram deuehere non expedit. is porro si tenui liquore conficitur, quam celerrime uendendus est, dum adhuc uiridis sucum retinet, si pingui et opimo, longiorem patitur custodiam. sed lacte fieri debet sincero et quam recentissimo — nam requietum uel aqua mixtum celeriter acorem concipit — et id plerumque cogi agni aut haedi coagulo, quamuis possit et agrestis cardui flore conduci et seminibus

sedem **jnqtuü[1]x[1]** respondebunt **M** defruti sextarius **S[2]** defriti sextarius **M** defrutis est aurius **S[1]** defrutis est aurus **ωm** defrutis est aunus **Afjruy** defrutis(-frutus **e** fructus **r**) est (etiam **v**) annus (anus **π**) **R** de (*u. sp. r.*) est annus **zä** deflutis est **å** (*u. sp. r.*) **w** defructi sextans **tü** co; **M** 2 fuerit **ωbmå** tantumdem (-ũd- *aliquot*) **γ** tandumdem **sM** facibus **S[1]** infundantur **gvx**

genitalia **ϰntüx[1]** in naturalia(ina- **w**) **wå** 3 ceroto **M** geratori **SAtü[2]w** genitori **å** ageratori **R** aggeratoris **v** liquida **b** liquide **l**

repleatur **ü[1]** nunc ne **M** prosequar **ö** persequamur **M**

4 ouilo **Slzzπ** ouillio **ä** dictum **ö** medemur **h[2]k** medicemur **ah[2]** *hic desinit* **M**

XV De caseo faciendo *maiusc. rubr.* **S** De caseo faciendo **g** *tot. uers. sp.* **A** *rubr.* **lt** *maiusc.* **d** *in marg.* **eyä** *rubr. in marg.* **fh** De caseo faciendo cap̃. VIIII⁰ *rubr.* **m** De faciendo caseo *in marg.* **bos** De caseo fiendo **q** Casei faciendi cura *in marg.* **p** Casei faciendi ratio. Cap. VIII. **π** *cap. 8 usus est Pall. VI 9* 5 faciendi *om.* **a** *ante* quoq; *pos.* **nx[1]** obmittenda **pz** 6 partibus regionibus **f** mulcram **S** mulcra **A[1]h[1]**(*?*) mulctra **püåä** multra **R** in ultra **g** multa **ωcdlmn** multram **π** lac non **t** 7 sit **ϰ**(*exc.* **d**)**efh[1]mo[1]ryø** sic **ψblo[2]ps[1]π** celeberrime **wå** uendundus **cjpu** 8 succum **dgnotvwx[2]åäπ** optimo **α**(*exc.* **h[1]**)**üöøπ** 9 patitur **S** patimur **AR** patimus **v** patiamur **y** et quam] atq; **b** 10 quietum **ä** aqua mixtum *Heinsius* : quã mixtum **S** maximum **AR** maxime **ωblm**

11 aquorem **S** concipit **t** concipiat **SAR** recipiat **n** et id *scripsi:* id **SAR** cogi] agi **A[1]** cogitur **p[2]** aut haedi *om.* **wå**

edi (*uel* aedi) **ϰ**(*exc.* **j**)**kln[1]ostzöø** 12 agrestis **b[2]p[2]tü[2]π** *Pall.* agrestius **SAR** agrestibus **γ**(*exc.* **tü[2]**)**d** cardui **tü[2]π** *Pall.* cardiu **S** cardius **AR** carduis **αγ**(*exc.* **tü[2]**)**dqr** tardius **o[1]ö** cardi **p[2]z** cardis **ä[2]**

gneci nec minus ficulneo lacte, quod emittit arbor, si eius tem saucies corticem. uerum optimus caseus est, qu guum medicaminis habet. minimum autem coagulum sinum lactis argentei pondus denarii, nec dubium qu ramulis glaciatus caseus iucundissime sapiat. sed mulctr est repleta lacte, non sine tepore aliquo debet esse, nec admouenda est flammis, ut quibusdam placet, sed hau cul igne constituenda, et confestim cum concreuit liqu fiscellas aut in calathos uel formas transferendus est. nam me refert primo quoque tempore serum percolari et a co materia separari. quam ob causam rustici ne patiantur q sua sponte pigro umore defluere, sed cum paulo s caseus factus est, pondera superponunt, quibus expri serum; deinde ut formis aut calathis exemptus est, op frigido loco, ne possit uitiari, quamuis mundissimis t conponitur, aspargitur tritis salibus, ut exsudet acidu quorem, atque ubi duratus est, uehementius premitu conspissetur, et rursus torrido sale contingitur rurs

gneti **egx[2]zeπ** greci **cl** graeci **å** grieci **du** gricci **q** grieti **nvt** **t** gnen **ä** 2 sauties **qwπ** ceseus **S[1]** cęseus **A** 3 med medicamis **A[1]** nimium **eors** coagulum **γϰ**(*exc.* **ju**)**π** coag coaculo **A[1]** cogulo **k** 4 serũ **z** serium *in marg.* **ä** arge argenteis **SAR** denarii **π** denariis **SAR** 5 ramulus **bm** glaceatus **c** glatiacus **ð[1]** grauatus **å** iocundissime **ψcgklnvxð** sapit **rzä** saciat **l** *om.* **ð[1]** mulctra **αψ**(*exc.* **w**)**d[2]jnpq[2]uüx** in mulcta **q[1]** multra **bcd[1]tvwπ** multre **r** mulctrat **SAωefmyø** mu 6 replenta **A[1]** *om.* **e** tempore **S[1]A[1]dåöø** eẽ debet **ä** 7 haut **S[2]A[1]l** haud **R** aut **S[1]ψkrπ** adhuc **ωb** aduc **m** nec **t** *in ra* 8 et *om.* **ϰnüx[1]** increuit **ϰnptüx[1]** concreauit **w** cre 9 fiscellam **sð** fescellas **l** in *om.* **acw** calathos **R** **SAγ**(*exc.* **ü**)**d[1]å** chalatos **cq** chalathos **u** 10 seuum **b[1]** *om.* **nx[1]** 11 seperari **gu**(separi **oüwz**) patiuntur **p[2]** paciantur **lså** *om.* **ωm** 12 primo **k** umore **SA[1]** humore **R** pabul solidior **d[2]** solidus **bwå** 13 est *om.* **ω** supponunt **ä** ponant **t** 14 calathis **R** calatis **nwåπ** chalatis **SAc** exem exemtus **S[2]** exemtis **S[1]A** ac] aut **γdeqz** et **h[1]wåð** 15 uicia **ovwxä** 16 componitur **SAR** aspargitur **SAaefhjruø** aspergi aspgr̃)**R** aspergiturq; **t** exudet **γψckpåð** accidũ **A** que **S** est *om.* **ω** ut **Sωtü[1]** *om.* **AR** 18 contigit

[redacted]

5 ponderibus condensatur. hoc cum per dies nouem factum est, aqua dulci abluitur et sub umbra cratibus in hoc factis ita ordinatur, ne alter alterum caseus contingat et ut modice siccetur, deinde quo tenerior permaneat, clauso neque uentis obnoxio loco stipatur per conplura tabulata. sic neque fistulosus neque salsus neque aridus prouenit, quorum uitiorum primum solet accidere si parum pressus, secundum si nimio
6 sale inbutus, tertium si sole exustus est. hoc genus casei potest etiam trans maria permitti; nam is, qui recens intra paucos dies absumi debet, leuiore cura conficitur, quippe fiscellis exemptus in salem muriamque demittitur et mox in sole paulum siccatur. non nulli ante quam pecus numellis induant, uirides pineas nuces in mulctram demittunt et mox super eas emulgent nec separant, nisi cum transmiserunt in formas coactam materiam. ipsos quidam uirides conterunt nucleos
7 et lacti permiscent atque ita congelant. sunt qui thymum

cum] est **ω** nouem *om.* **a** factus **A**[1] 2 dulci abluitur **S** dulcia bibitur **A** dulci ebibitur (et bi- **n** obi- **ψr**) **R** dulci elubibur **l** dulci eluitur **π** fatis **SA** 3 nec **ωbm** alter alterum **Sα**(*exc.* **h**[1])**γdπ** altera alterum(-am **r**) **AR** ceseus **S**[1]**A** caeseus **ef** 4 maneat **nx**[1] 5 conplura **A** complura **SR** sic neque **Sp**[2]**π** sic nec is **α**(*exc.* **h**[1]) -s igneas **A** signeas **R** ligneas **c** lignea **t**[2] siigueas **nx**[1] fistulosis (-olis **ü**)**γϰ**(*exc.* **ju**) fisculosus **yå** fistolosus **am** 6 uiciorum **cl** 7 sedium **nx**[1] secundo **p** 8 imbutus **R** imbitus **a** tertium **Sπ** tertio **AR** poterit **z** post **f** 9 permittitur **A** his **Aψefh**[1]**rwyzø** 10 absummi **av** assummi **r** adsumi **l** leniore **wåπ** leuiori **y** leuiora **z** 11 muriamque **Sltπ** mureamq; **nüx**[1] murcamq; **ϰ**(*exc.* **j**) **bkx**[2]**yzå** murtamq;(my- **å**)**Aωaefhjmpvwåø** murtam **gx**[2] murramq; **r** demittitur **S** dimittitur **AR** aũt quam **cp**[1]**qüx**[1] autem antequam (aũt añq̃)**γ**(*exc.* **x**[1])**ϰ** (*exc.* **cq**) 12 numellus **c** muuellijs **x**[1] mamellis **g** *om. u. sp. r.* **nzå** induant *Broukhusius* : indurat **SAR** inducãt **π** 13 in **p**[2]**π** *om.* **SAR** multram **π** mulctra(-tea **z**)**S**[2]**γ**(*exc.* **t**)**jkzuzå** mulcra **c**[2] multra **Aabefhmoprtwyåöø** multa **S**[1]**l** mulctura (-lt- **c**[1])**ϰ**(*exc.* **ju**) demittunt **S** dimittunt **AR** dimittitur **nqx**[1] 14 seperant **goø** (sepant **ϰpxz**) superant **wå** sperant **ø** transmiserint **π** transierunt **SAR** 15 coactam *om.* **zå** materiem **Sö** quidem **ϰ**(*exc.* **j**)**ωbeh**[1]**mn** **wyåøπ** 16 ita *om.* **dnqüx**[1]**ö** congelant **α**(*exc.* **h**[1])**büπ** concelant **SA** (-lla- **h**[1]**sö**)**R** congellant **å** concelat **u** concedant **egpq** gelant *Pall.* thymum **SAefotüxøπ** thimum **R** tymum **ahly** timum **dk** thinum **g** ptimum **v**

contritum cribroque colatum cum lacte cogant. s qualiscumque uelis saporis efficere possis, adiecto quod condimento. illa uero notissima est ratio faciundi casei dicimus manu pressum, namque is paulum gelatus in n dum est tepefacta, rescinditur et feruente aqua perfu manu figuratur uel buxeis formis exprimitur. est eti ingrati saporis muria praeduratus atque ita malinis lig culmi fumo coloratus. sed iam redeamus ad originem

In omni genere quadripedum species maris di eligitur, quoniam frequentius patri similior est progenie matri. quare etiam in suillo pecore probandi sunt totius corporis amplitudine eximii, sed qui quadrati potius qua aut rotundi sint, uentre promisso, clunibus uastis nec

crebroq; **åö** cribro **p** frequenter *Pall.* collatum **αψö** cere **S[1]A[1]** possit **ah** eligeris(elli- **ä**)**ψωbmn** degeris **e** 3 faciendi **bdlnqüx[1]** facíunda **m** quā **c** quae **å** 4 dix uanu **SA** pressum **R** pressu **SAefmoywåø** pressa **b** pı nam quis **AR** paulo **l** paulus **k** gelatus **α** cæla celatus **AR** uim(uini **ä**)celatus **rä** celatius **pqu** *u. sp. r. om.* **ö[1]** dum **Sä** mulctrandum **AR** multrandum **ωbrtxπ** 5 tepefacta phata **S** neres fata **A** ne res fata **b[1]d[1]efgjlmpuvwx[2]yå** ne pes ne res fatus **h[1]** ne res factus **h[2]** ne res facta **ωb[2]t** nec res fat nec res facta **cü[2]ä[1]** ne res fa **ø** nec fata **x[1]** arefactus **ak** *in* perfus **S** profusus **lmnx[1]ö** uel *om.* **nüx[1]** 6 figu *Ald.*: figuratus **SAR** buscis **c** buseis **lm** buxtis **y** buxeris non *om.* **ψr** 7 coloris **ä** inuria **km** mitria **ö** mina **ä** perduratus(-ta **n**)**γzä** ita *om.* **wz** malinis **cdü[1]** nis **SAR** malignis(-lli- **ö**)**ω** mallini **wå** *om.* **k** ligneis **d**

XVI De subus *maiusc. rubr.* **S** De subus **A** *rubr.* **l** *in ma* subus. Capitulū cap̄. X. *rubr.* **m** De suibus **gq** *in marg.* **by** *marg.* **f** *maiusc.* **d** *rubr. mai. in marg.* **h** De subijs *in marg.* **ew** *marg.* **z** De cura suum *in marg.* **oaö** De pecore suillo eiusq; cult De Suibus & eorum medicinis. Cap. IX. **π** *cap. 9 usus e dius III 26* 9 quadripedum **SAefhjlmopuy** quadrupedum speties **ϰ**(*exc.* **q**)**emors** 10 eligitur *om.* **k** frequenti quenter **AR** 11 peccore **wö** pecori **π** probandi **S** repro res pbandi **A** tocius **wy** 12 amplitudine **Sπ** amplitudi eximii **Stπ** eximit **AR** potius **S[2]γϰ**(*exc.* **j**)**bπ** positi quam *ed. Ald*: *om.* **SRA** rotundi potius quam lo 13 rutundi **S[1]** rotondi **l** sunt **dwåπ**

arbutus, prunus et paliurus atque achrades piri. haec enim
diuersis temporibus mitescunt ac pene toto anno gregem
7 saturant. at ubi penuria est arborum, terrenum pabulum
consectabimur et sicco limosum praeferemus, ut paludem
rimentur effodiantque lumbricos atque in luto uolutentur,
quod est huic pecudi gratissimum, quin et aquis abuti possint;
namque id fecisse maxime aestate profuit et dulcis eruisse
radiculas aquatilis siluae, tamquam scirpi iuncique et degene-
8 ris harundinis, quam uulgus cannam uocant. nam quidem
cultus ager opimas reddit sues, cum est graminosus et pluribus
generibus pomorum consitus, ut per anni diuersa tempora
mala, pruna, pirum, multiformes nuces ac ficum praebeat.
nec tamen propter haec parcetur horreis, nam saepe de manu
dandum est, cum foris deficit pabulum, propter quod plurima
glans uel cisternis in aquam uel fumo tabulatis recondenda est.
9 fabae quoque et similium leguminum, cum uilitas permittit,

abrutus **Awå** abruntus **e** arbustus **n** paliurus **R** paliuris **SA**[1] paluirus **abh**[1]**lmqwy** palinurus **k** palirus **p** achrades(-ens **x**[2])**flt vyx**[2]**π** acades **SAe** achades(-ens **q**)**cqx**[1]**ø** achadres(-ens **d**)**ωbdmü** acrades **r**[1] athrades **α** archades(-ens **n**)**gnpr**[2]**z** arcades **å** arhades **w** achardes **ju** archedes **ä** pirus **ä** pori **r** enim] cum **ωnx**[1]
2 diuorsis **r** 3 ad **S**[1]**A**[1] arboris **p** papulum **S**[1]
4 sic collimosum **p** proferemus **χ**(*exc.* **j**)**rä** preferremus **yö**
5 rimetur **p** rumentur **ö**[1] effodiantq;(-atq; **p**)**R** et fodiantq; **SA aehø** et ffodiantq; **y** et effodiant **mzö** et effodiantq; **or** et effodiamq; **b** lombricos **å** 6 pecudi **SAαωbeflmpwyåø** pecori **γχzäπ** pecodi **r** 7 estatem **SAeπ** 8 aquatiles **γχ**(-los **d**) scirpi **h**[2]**jkpuü** scirpei **r** scyrpi **π** scorpi **h**[1] stirpi **SAR** sirpi **ω** uinciq; **kø** unciq; **wå** iunci(*om.* q;)**q** 9 arundinis **γ**(*exc.* **n**)**χ**(*exc.* **dj**)**kzäπø** uulnus **A**[1] canā **ψ**(*exc.* **z**) cannos **l** uocat **π** 10 agetur **q** optimas **fåö**[1]**π** etiam opimas **gnvx** redit **u** 11 generibus *om.* **SAewå** annum **k** tempora *om.* **f** 12 prima **Ax**[1] pirum **R** pyrum **S** pyrrum **A** purum **a** 13 tamen *om.* **ä** tantum **eh**[1]**wå** hoc **γωpqs** p (*u. sp. r.*) **z** *om. u. sp. r.* **ä**
14 est *om.* **SAewå** deficiet **j**[2]**p** defiet **j**[1] 15 grans **u** cysternis **v** cisterius **d**[1]**qw** aqua **ψ** quam **h**[1] fimo(fuino **w**)**ψr** recondenda **S**[2]**pπ** reconda **S**[1]**A** recondida **u** recondita **R**
16 faba **αbflopryø** fabarum **sö**[1] uillitas **ψ** facilitas **e** permittet **γχwå** permittat **l**

facienda est potestas et utique uere, dum adhuc lactent pabula, quae subus plerumque nocent. itaque mane, quam procedant in pascua, conditiuis cibis sustinenda ne inmaturis herbis citetur aluus eoque uitio pecus ema nec ut ceteri greges uniuersi claudi debent, sed per p harae faciendae sunt, quibus aut a partu aut etiam prae includantur. nam praecipue sues cateruatim atque inco cum sint pariter inclusae, super alias aliae cubant e elidunt. quare, ut dixi, iunctae parietibus harae constr sunt in altitudinem pedum quattuor, ne sus transsilire queat; nam contegi non debet, ut a superiore parte numerum porcorum recenseat et, si quem decumbens oppresserit, cubanti subtrahat. sit autem uigilax, i industrius, nauus; omnium quas pascit et matricum et

potestas **Sγωbdπ** potestus **k** potestatis **Aϰ**(*exc.* **d**)**ψaefhlr** statatis **m** potestas et *om.* **p** facienda potestas est **ω** uerendum **nrüx**[1] aduc **lm** *om.* **v** lactent *Pall. III 26,3* **SAψ** lanciunt **R** lanceant **d**[1] clanciunt **α** lactiunt **p** lactant **π** lace uirida **αn** 2 subus **SAα**(*exc.* **a**[2])**jop** subijs(sub his **c**)**ϰa**[2]**efln** suibus **γbsπ** sus(su **z**)*u. sp. r.* **zå** nocet **SAewå** manu 3 procedunt **nx**[1]**zå** condituus **o** conditus **p** conditis **å** cum sustinendae **π** sustinenda **SAR** substinenda (-di **å**)**cgnqtuå** 4 inmaturis **SAfhjø** in maturis **cegmntyzåå** immaturis (*uel* ĩma-) uerbis **SA**[1] albus **SA**[1] ematietur **swö** emacretur **x**[1] e **å** macietur **l** 5 nec ut **Sγkpπ** ne ut **AR** glandi **ϰnüx**[1] *om.* **SAα**(*exc.* **h**[1])**ψe** portucus **αefju** porticos **A** 6 hare **γ** haree **ϰ**(*exc.* **c**)**fh**[1]**loyø** aree **bcmrszåö** *om.* **SAα**(*exc.* **h**[1])**ewå** **zåπ** a parte **SAfquø** a patre **er** aperte **bcdjlmwyå** aperire **ω** e parte **γ** parite **p** pregnates **eyA** regnates **SA**[1] pregnantes (pr 7 catur uatim **SA** caternatim **h**[1] atq; **R** ad **S** ut a **eA** ac **π** aut **w** 8 sunt **Sp** 9 elident **A**[1] hare **Sγk** haree **Aϰ**(*exc.* **c**)**aefhlmwyåø** aree **ωbcrzå** 10 altitudine **ϰgnv** quatuor **ϰ**(*exc.* **ju**)**lnovwyzåö** IIII[or] **kü** IIII **p** suus **SA**[1] transsilire **ahø** transilire **SAR** transire **pwå** secta **ϰü** 11 contigi **Akw** contingi **elå** parte *om.* **ϰ**(*exc.* **ju**)**mnüx** 12 numerum **SAp** numeros **R** decunbens **my** mature rem **v** 13 oppreseit **A**[1] oppreserit **A** opprexerit **u** depresserit sit **SAαfptwyåøπ** sic **ωblm** si **γ**(*exc.* **t**)**ϰerzå** uigilax **SAe** lans **R** inpiger **SAn** impiger **R** 14 gnauus **p** manus **eåö** (*exc.* **h**[1]) nutricum **gx**[2]**π** manucum **v** iuniorum **ntüx**[1]

rum meminisse debet, ut uniuscuiusque partum consideret.
semper obseruet enitentem claudatque, ut in hara fetum edat.
11 tum denotet protinus, quot et quales sunt nati, et curet, ne
quis sub nutrice aliena educetur, nam facillime porci, si euase-
rint haram, miscent se, et scrofa cum decubuit aeque alieno
12 ac suo praebet ubera. itaque porculatoris maximum officium
est, ut unamquamque cum sua prole claudat. qui si memoria
deficitur, quo minus agnoscat cuiusque progeniem, pice liquida
eandem notam scrofae et porcis inponat, siue per litteras siue
per alias formas unumquemque fetum cum matre distinguat.
nam in maiore numero diuersis notis opus est, ne confundatur
13 memoria custodis. at tamen quia id facere gregibus amplis
uidetur operosum, commodissimum est haras ita fabricare,
ut limen earum in tantam altitudinem consurgat, quantam

patrum **p** partis **l** 2 et semper **s** semper et **ø** conseruet **a** enitentes **nü** emittentem **ø** claudatq; ut in **R** claudat in **SAewå** claudat ut in **α**(*exc.* **h**[1])**frπ** hara **SAαγeπ** aera **ωb** area **κ**(*exc.* **dj**)**mpå** harea **dfjlzø** hare **r** haras **wå** horrea **y** 3 dum **A**[1] dinotet **SAew** eliuocet **å** denotat **r** quot **R** qđ **S**[1]**A**[1] quod **gr**[1] quo **l** quotq; **π** sunt **SAκ**(*om.* **d**)**ψelmπ** sint **αγωbfrpyø** ne quis **S**[2]**γκpπ** nutrix equis **S**[1]**Ae** nutrix ne(nec **ø** cum **wå**) quis(quid**s**) **αψωbflmryø** 4 aliena educetur **pü** alienę(-e **A**) ducetur **SA** aliena educatur(cåt-˘**d**)**R** porcis(-ti- **n**)**γκ** porti **y** euaserunt **pq** 5 haram **R** aram **SA**[1]**h**[1]**lmy** haream **djuzå** aream **bc** harant **kt**[1] *om.* **q** miscet **b** scropha **γ** scroffa **äø** *uerba* aeque — officium *om.* **wå** 6 atq; **bos** aut **q** prendet(prehendet **k**)**Aαe** ita **dgnqvx** porculatorum **nx**[1] est off. **os** est *om.* **ö** offitium **eoquz** 7 ut] et **f** *om.* **m** unamque **SAewå** unamquenq; **gnqtx** se **κ**(*exc.* **d**)**üx**[1] 8 cognoscat **ψ** pgentem **S**[1] 9 eandem **R** eadem **Aα**(*exc.* **h**[1])**ψ** eadem eadẽ **S** eademq; **e** caudam **ø** notae **Ae** nocte **ψ** nota **α**(*exc.* **h**[1]) inponat **S** imponat **R** inrotat **Awå** inortat **e** innotat **h**[2]**π** scroffe **ø** siue per litteras *om.* **ω** per *om.* **q** 10 distinguit **π** *om.* **r** 11 maiori **ωü** confundantur **bov**[1] condatur **d** 12 pastoris **q** pastoris custodis **γd** ac **SAabhmø** qui **Aewå** id **SAewåπ** ita **R** *om.* **ø** amplius **dgnqvx** 13 commodissimumq; **zä** aras **cq** areas **blp** horas **r** 14 limen earum (harum **α** *exc.* **h**[1]) **R** limenarum **f** lumem earum **m** limen arium **h**[1] lunenarium **l** minearum˛**SAewå** quantā **S** quantum **AR**

possit nutrix euadere, lactens supergredi non possit. alienus inrepit et in cubili suam quisque matrem nidus tat, qui tamen non debet octo capitum numerum e non quia ignorem fecunditatem scrofarum maioris esse ri, sed quia celerrime fatiscit, quae pluris educat. atq quibus partus submittitur, cocto sunt hordeo sustinen ad maciem summam perducantur et ex ea ad aliquan ciem. diligens autem porculator frequenter suile conu saepius haras, nam quamuis praedictum animal in tionem spurce uersetur, mundissimum tamen cubile de hic fere cultus est suilli pecoris recte ualentis; sequ dicamus, quae sit cura uitiosi.

Febricitantium signa sunt, cum obstipae sues tra

audire u lactans c supergredi R ut pergredi SA gredi ψe ut supergredi π sui egredi r si egredi f *uerba* su non possit *om.* ü non *om.* dgnqvx ne esåö 2 inrepit S irrepit kπ irrepat R inrepat bfjlmrsüyø repat q cubile q cı cubiculi ωm quisquã A nidus Sϰpπ nidos AR uiden (*exc.* gx²) expect & uidens ü exspectat Ahp expectat tat v expectet lü 3 que ü tamen Sα(*exc.* h¹)psüzå tm̃ A t tandem w¹ debent zå 4 nec b qui A quin ewåπ quiã ignoret l *om.* r fecunditate wz 5 qui Aewå fatis cet s)ƒω quia nx¹ plures lpü atque] et nüx¹ eae hæ π e AR 6 submittitur gqtx² summittitur AR sũmitur S mitur aü¹ sumitur ψc sumituntur k summuitur x¹ coctc ü²vxwåπ octo R otio r ordeo γ(*exc.* ü)cdklswåö hordea substinende(-da ø)ltzöø 7 macem S¹A¹ matiem ω pe SAew pernitiem dejmnoruüwzyö 8 suille γ(*exc.* üx suilo å conuerrit SAαbefmtvwx²yø conuerret p conuertit x¹zäπ conuerit å committit zö 9 aras c hareas l pal dprst 11 uero fere γdq suili bmswzå suilla g¹nv¹ø *uerba* sequitur — uitiosi *om.* jqu

XVII De morbo suum *maiusc. rubr.* S De morbo suum *in marg.* begw *rubr. in marg.* fh De morbo suum et remedio *marg.* zå De morbo porcorum (pecorum o) *in marg.* os Medicine e *maiusc.* d Medicine earum Capitulum XI *rubr.* m Cura uitiosi pe illi *rubr.* t De Medicina suũ. Cap. X. π 13 febricantium k tantium nx¹ febricitatum m opstipe S² obstipite ϰ(*exc.* abstipite b obstirpe t obstupe y¹ transuersa pa S¹A tra

[redacted]

capita ferunt ac per pascua subito, cum paululum procurre-
2 runt, consistunt et uertigine correptae concidunt. earum
notanda sunt capita, quam in partem proclinent, ut ex diuersa
parte de auricula sanguinem mittamus. item sub cauda duobus
digitis a clunibus intermissis uenam feriamus, quae est in eo
loco satis ampla, eamque sarmento prius oportet uerberari,
deinde ab ictu uirgae tumentem ferro rescindi detractoque
3 sanguine conligari saligneo libro uel etiam ulmeo. quod cum
fecerimus, uno aut altero die sub tecto pecudem continebimus et aquam modice calidam quantam uolent farinaeque hordeaceae singulos sextarios praebebimus. strumosis sub lingua sanguis mittendus est, qui cum profluxerit, sale trito cum farina triticea confricari totum os conueniet. quidam praesentius putant esse remedium, cum per cornum singulis ternos cyathos gari demittunt. deinde fissas taleas ferularum lineo funiculo religant et ita collo suspendunt, ut

uerba ac — procurrerunt *om.* a per *om.* hk ac] et q at r paulum t pabulum bdgnqvxyå ad pabula m per pabulum r pcucurrert A 2 nec tigine e correcte dr correcpte q 3 capita *om.* w corpora capita nx[1] proclinent S proclinentur AR procliuentur lnqr[2] prodimentur ŏ procliueruntur r[1] declinent p declinentur v ut *om.* Aewå aduersa(auersa v)γzå 4 de *om.* a dignis A digitis duobus γκ(*exc.* ju) 5 ac | lunibus A adunibus h[1]q ueram w ueniam å fenam q 6 ample p opportet nw 7 auictu S abiectu aq abi&u v ad ictum pπ sub ictu ø 8 colligari (conl- abfh[2]jmoyzø) saligneo SR colligaris aligneo A conligaris a ligneo eh[1]wå etiam] et kp *om.* n 9 tecto sanguine ωm 10 callidam dä (h[1]?) caldam fprø quantum γdkpqrzå uolet γc 11 hordeacee R hordeacie SA ordeacee γ(*exc.* ü)κ(*exc.* u) klsåŏ singulis pπ sestarios Sπ strinnosis d strumosi s strumosiq; å 12 emittendus p est *om.* wå profluxerit R pluxerit SAe produxerit w profluxe nüx[1] perfluxerit aq preluxerit å 13 trita caea A[1] tritica mu[1] tritici & p in totum π conuenit γκ(*exc.* ju) sŏ conueniet h qui wå 14 praesentius *om.* S[1]ŏ[1] prestantius c putant frequentius esse ŏ esse putant γ cum per R compea S cum pea Aewå cum pecorum c cornu γ(*exc.* n)kŏπ 15 cyatos ŏr chyatos k cythatos sw cythitos å ciathos g ciatos nptvxzåŏ gari R cari S[1]Aewå gariri å agri r *om.* k demittunt S dimittunt AR fixas gr fissa ø 16 fecularum(fecu- ø)αnvx[1]ø forularum å

strumae ferulis contingantur. nauseantibus quoque s habetur eburnea scobis sali fricto et fabae minut conmixta ieiunisque prius quam in pascua prodeant solet etiam uniuersum pecus aegrotare, ita ut emacie cibos capiat productumque in pascua medio campo bat et quodam ueterno pressum somnos aestiuo s captet. quod cum facit, totus grex tecto clauditur stabul uno die abstinetur potione et pabulo. postridie radix a cucumeris trita et conmixta cum aqua datur sitientibu cum pecudes biberunt, nausea correptae uomitant atqu gantur, omnique bile depulsa cicercula uel faba dur consparsa, deinde sicut hominibus aqua calida potan mittitur.

Sed cum omni quadripedi per aestatem sitis sit tum suillo maxime est inimica. quare non ut capell ouem sic et hoc animal bis aquam duci praecipimu

nauseantis **ju** nausientib; **ŏ** nã sentib; **l** qδq; **SAw** quicq; **å** 2 hebenea (-na **ŏ**) **ω** scrobis **γkl** s **SAR** *om.* **y** stricto **ψ** fresse **γ**(*exc.* **ü**)**ŏ** 3 c (ɔm- **A**) **SAR** ieiuniisq; **α** in *om.* **SAewå** obie abiecta **SAR** abiecto **α** 4 uniuersam **SA**[1] ita ut] ita *u. sp. r.* **ä** *post* ut **z** ematietur **cdŏ** acietur **Aewåä** m

5 cybos **r** cibum **p** productusq; **SAewåπ** modi medio in **ä** procumbit **γκ** procumbunt **fø** decumbat **p** perc

6 somnos **SAαewåøπ** sõpnos **l** somno **R** sõpno **qu** sum no **t** sono **ä** 7 capiat **l** faciet **ω** tecto *om.* **Aα** claudatur **γκ**(*exc.* **ju**) claudiatur **zä** 8 a potione **l** cibo e

paulo **SAew** posttridie(-due **u**)**SAκafhlowø** an sanguinei **SAeh**[1]**jlpuwyåø** 9 cicumeris **SA**[1] cocumeris **u** cac tuturneris **nx**[1] cum aqua *om.* **nüx**[1] sicientibus **achlå** bus(-cien- **n**)**nø** 10 biberint **l** 11 bile **R** uile **SA**[1] byle bille **w** luce **p** duria **e**[1] exdura **p** muria *om.* **ä** spersa **γκπ**(conspsa **djyø**) sic **zå** calda **Shyø** callid

Medicine suum *maiusc. rubr.* **S** 14 quadrupedi **ψ**(*exc* **nprstvπ** ęstẽ **S** sic **o** 15 cum **e** -tam **å** suilo **bwz** sullo **m** 16 ouem *om.* **nx**[1] si **ωblm** sit **ø** *om.* **zå** bis **S**[2]**α**(*exc.* **h**[1]) uis **S**[1]**A** in s- **ewå** *om.* **R** adam ąd aquam **S**[2]**R** precipimus **R** precepimus **SAzπ** ses

[redacted]

fieri potest, iuxta flumen aut stagnum per ortum Caniculae
detineri, quia cum sit aestuosissimum, non est contentum
potione aquae, nisi obesam inluuiem atque distentam pabulis
aluum demerserit ac refrigerauerit, nec ulla re magis gaudet
7 quam riuis atque caenoso lacu uolutari. quod si locorum situs
repugnat, ut ita fieri possit, puteis extracta et large canalibus
inmissa praebenda sunt pocula, quibus nisi adfatim satiantur,
pulmonariae fiunt; isque morbus optime sanatur auriculis
inserta consiligine, de qua radicula diligenter ac saepius iam
8 locuti sumus. solet etiam uitiosi splenis dolor eas infestare,
quod accidit, cum siccitas magna prouenit et, ut Bucolicum
loquitur poema,

strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma.

nam pecus inexsatiabile suis dulcedinem pabuli consectantur et supra modum aestate splenis incremento laborant. cui suc-

uel **γϰ**(*exc.* **ju**) ortum **SR** hortum **z** orbem **a** totum **Aw** totam **e** caniculare **wå** 3 inluuiem **S²Ahmorsw** inluiem **S¹** inluie **å** illuuiem **abkzäδπ** ingluuiem **γϰflpye** in lumen **e** distentam **S²R** distem **S¹Ae** disteni **wå** distentum **α**(*exc.* **h¹**)**zä** distenctam **ü** distantem **n** distentatam **r** papulis **S** pabulo **π** pabuli saluum **elwå** 4 ac **S** et **AR** refrigerauit **sδ** megis **S¹A¹** 5 ceno solatij(-cii **å**)**ewå** uolitari **ä** uoluptari **e** uoluntarii **å** 6 puteis *om.* **nx¹** extracta et **R** extractet **S¹Aew²å** extract (*u. sp. r.*) et **ä** extractis et **z** 7 inmissa **SAghqyåe** immissa **R** adfatim **SAϰ**(*exc.* **d**)**ωfhlmpywe** affatim **R** saciantur **oelnüx¹åπ** farciantur(sa- **t**)**gtvx²** 8 pulmone **wå** pulmo varie **e** pulmone tabe **ä** isq; **jpuπ** quiq; **R** quisq; **S¹A** quippe **w** qui quidem **k** qui **t** auribus **d¹nüvx¹** 9 exarta **SAewå** ɔsilicine **A¹** cum siligine **r** diligent **S¹A¹** iam *om.* **gvx** 10 loquuti **fw** iam **SAewå** uitiosis **δ** uitiosis & **p** 11 ficitas **S¹Ae** sicitas **w** bocolicũ **S¹** buccolicum(boc- **n** bobuc- **g**)**gnprvxz** bucolicon **π** *Verg. Ecl. VII 54* 15 inexatiabile suis **h¹** inexsatiabile (-xatib- **k**) sui **α**(*exc.* **h¹**) inexitiabiles bis **SA** inexitiauiles bis **A¹** inexitiabiles (-ci- **å**) bis **wå** exitiabiles bis **e** inexitiabile (exit- **cü** -excia- **e**)suis **γϰlyzäe** inexitiabile sues **pπ** inexitiabiles (-ici- **sδ**) suis (sui **b**) **ωbfmr** dulcedine **bmp** desectantur **α** 16 et *om.* **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **ju**)**δ** sepra **S** estate splenis **R** es bata es plenis **SA** esbate splenis (spe- **k**) **abefhklmryze** estate plenis **ä** elbate splenis **ju** heluate splenis **p**

curritur, si fabricentur canales tamaricis et rusco turque aqua et sitientibus admoueantur, quippe ligı medicabilis epotus intestinum tumorem compescit.

Castrationis autem in hoc pecore duo tempora se ueris et autumni, et eius administrandae duplex rati illa, quam iam tradidimus, cum duobus uulneribus per unamquamque plagam singuli exprimuntur testicı est speciosior, sed magis periculosa, quam tamen non c cum uirilem partem utramque ferro reseratam detrax inpressum uulnus scalpellum inserito et mediam quas quae interuenit duobus membris genitalibus, rescindi uncis digitis alterum quoque testiculum educito; sic cicatrix adhibitis ceteris remediis, quae prius docuim autem, quod pertinet ad religionem patris familiae, ı cendum putaui: sunt quaedam scrofae, quae mandu suos, quod cum fit, non habetur prodigium, nam omnibus pecudibus inpatientissimae famis aliqua

si] et ϰ(*exc.* ju)nüx[1] tamaricis (cam- k)α(*exc.* h[1])pı rices ü tramaricus SAewå tramaricis(ram- ju cram- y -tis å) rices m tramåtis c iramancis q ex *antepos.* tü[2]x[1] et *on* rusto yö trunco p impleantur quia l repleantur ö anturq; j[1]u 2 et] deinde π sicientibus ahmös si sit admoueatur wå succus dgostvwxyåäπ 3 n epotus *om.* γ potus lwå humorem e

De castratione *maiusc.* d *maiusc. rubr.* S De castration *marg.* beosswyå *rubr. in marg.* fzå De castratione. cap̃ XII *n* castratione suum *rubr.* hl De castratione suum. Cap. XI. π] tione pecoris suilli t 4 in ptπ *om.* SAR opere pπ uel p est rõ t prima ẽ c 6 iam *ante* impressis (*exc.* ju)zå inpressis SAø impressis R 7 unamque e tiosior bdefmnqtwz non *om.* p 9 unam ϰnüx[1]yø unı utranq;(*uel* -mq;)ωbfghlmv ferre A[1] reseratam S AR resectam π 10 inpressum SAø impressum R impress (*exc.* ju) uulneris tü[1] 11 menbris em rescandito zå 12 fiet una nπ 13 dcimus S[1] edocuimus p 14 pı regionem SAewå 15 scrophe γfh scrofhe ø 16 sit 17 pecudibus R *om.* SAψe impatientissime(-acie- å)R x[1] fanus g sic aliquando ωm sic aliquando sic y[1] ali sic q aliquando se u se sic nx[1] st̃ si ü (aliquando *om.* nüx[1]å

[redacted]

non solum nihil agricolam iuuat, sed et auocat desidemque ab
opere suo reddit. de uillatico igitur et pastorali dicendum est, 3
nam uenaticus nihil pertinet ad nostram professionem.

Villae custos eligendus est amplissimi corporis, uasti
latratus canorique, prius ut auditu maleficum, deinde etiam
conspectu terreat et tamen non numquam nec uisus quidem
horribili fremitu suo fuget insidiantem. sit autem coloris
unius, isque magis eligitur albus in pastorali, niger in uillatico,
nam uarius in neutro est laudabilis. pastor album probat,
quoniam est ferae dissimilis, magnoque opus interdum discri-
mine est in propulsandis lupis sub obscuro mane uel etiam
crepusculo, ne pro bestia canem feriat. uillaticus, qui homi- 4
num maleficiis opponitur, siue luce clara fur aduenit, terri-
bilior niger conspicitur, siue noctu, ne conspiciatur quidem
propter umbrae similitudinem, quam ob rem tectus tenebris
canis tutiorem adcessum habet ad insidiantem. probatur
quadratus potius quam longus aut breuis, capite tam magno,
ut corporis uideatur pars maxima, deiectis et propendentibus

nihil *om.* **q** aduocat **ϰ**(*exc.* **dj**)**egl**[1]**nprx**[1]**zå** desidetq; **qu** desidem(*om.* que)**r** 2 redit **qu** uillatigo **S** uit latigo **A**[1] uenatico **ewå**A Vilatico **d** pastolali **S**[1] 3 nichil **h** et nihil **d**[1]**u** profexionem **lu**

5 canorisq; **lnx**[1]**ø** canorusq; **t** ut prius **ntüx**[1] prius (*om.* ut) **cq** auditui **Aeh**[1]**wå** maleficium **t** malefitium **e** malificum **gπ**
6 *uerba* nec uisus — insidiantem *om.* **n** *et* isque — uarius *om.* **nüx**[1] nec **SAα**(*exc.* **h**[1])**γelwå** ne **R** uisũs **S** 7 horribilis **zå** orribili(ori- **c**)**ϰ**(*exc.* **jq**) 8 uiuus **x**[1] huius **l** *uerba* isq; — nam *om.* **ü** eligatur **π** elligitur **owø** 9 in neutro] in netro **q** inet⁰ **u** iuuetur **nx**[1] neuter **ü** 10 quontã **A** quom tam **ew** cum tam **å** quom **h**[2] cum **a** est *om.* **wå** 11 sub *om.* **nx**[1] scuro **ϰ**(*exc.* **j**)
12 crepuscolo **a** crepulo **l** uestio **S** bestico **A**[1] *uerba* uillaticus — luce *om.* **nx**[1] 13 maleficiis(malle- **c**) **R** maleficis **SA**[1] malefitiis **egmqtz** maleficus **br** maleficio **p** aduenit **S** aduenerit **AR** terriuilior **S**[1] terribiliter **o** niger *om.* **q** 14 conspiciatur **ϰ** (*exc.* **j**) *uerba* siue — conspicitur *om.* **er** nocte **Aϰψntüx**[1]**π** ne **SAkpsüöπ** nec **R** conspicitur **på** 15 quam *om.* **SAewå**
16 habet accessum **wå** adcessum **SAωhmyø** accessum **R** accessu **p** habeat **π** hebetat **p** 18 corporis *om.* **ω** deiectus **Aewå**

auribus, nigris uel glaucis oculis acri lumine radiantibus, amplo uillosoque pectore, latis armis, cruribus crassis et hirtis, cauda breui, uestigiorum articulis et unguibus amplissimis, qui Graece δράκες appellantur. hic erit uillatici status
5 praecipue laudandus. mores autem neque mitissimi nec rursus truces atque crudeles, quod illi furem quoque adulantur, hi etiam domesticos inuadunt. satis est seueros esse nec blandos, ut non numquam etiam conseruos iratius intuantur, semper excandescant in exteros. maxime autem debent in custodia uigilantes conspici nec erronei, sed adsidui et circumspecti magis quam temerarii. nam illi, nisi quod certum conpererunt, non indicant, hi uano strepitu et falsa suspicione concitantur.
6 haec idcirco memoranda credidi, quia non natura tantum, sed etiam disciplina mores facit, ut et, cum emendi potestas fuerit, eius modi probemus et, cum educabimus domi natos,
7 talibus institutis formemus. nec multum refert, an uillatici

auriculis **ω** agri **A**[1] radientibus **p**[1] candiantibus **z** candentibus **ä** 2 uilosoq; **kzäåø** crissis **A**[1] 3 auriculis **SAew** auriculas **å** pedibus auriculis articulis **k** pedibus auriculis *in marg.* **a**[2]**h**[2] ungulis **cd** 4 *uerba* qui — appellantur *om.* **l** *ΔPAKHC* **SA** draces **p** δράκας **π** *uulgo om. u. sp. rel. post* grece **R** *ante* grece **γϰ** *in u. sp. inser.* δράκειc **ef** δράκησ **hü** δράκασ **ox** δράκοσ **s** ἀρακσ **g** δρακ˜ δράκας **ŏ** hĩc **A** Vilatici **d** 5 neq; **γϰ**(*exc.* **j**)**pπ** 6 crudes **f** atque crudeles *om.* **sŏ** quoque furem **γωbm** fures **dk**[2] forem **å** adulentur **gπ** hij **lz** 7 satius **ωbdfjpru yzäø** satus **h**[1] blandus **Aewå** 8 ɔserbas **A**[1] *om.* **q** iratus **k**[1]**mă** inicius **l** non unquam **gn** conseruasisatius **A** conseruari satius **ewå** intuantur **SAewå** intueantur **R** 9 excandescunt **dgnqvwx** excandescat **ø** 10 uigilaces **γϰbmo**[2]**pqyø** errore ne **S**[1] errore **Aewå** erronea uarronei **c** adsidui **SAfhjø** assidui **R** adsui **wå** 11 temeri **SAewå** nam illi nisi **R** nam illi limsi **ø** quā inlinisi **SAewå** quod certum *om.* **b** conpererer̃ **S**[1] conperer̃ **S**[2] ɔperer̃t **A** compererunt **R** cepunt **zä** 12 indicant **SAα**(*exc.* **h**[1])**delp wåπ** indigant **ωfh**[1]**jmqruyzäø** indagant **γc** diligant **b** hic **e** ii **p** *om.* **n** falso **A**[1] suspicione **Aahjlpsüå** suspitione **SR** 13 hoc **j** nec **ŏ** iccirco **derπ** idcircho **w** tradidi **nx**[1] q **A** 14 disciplinā **SA** et *om.* **åπ** 15 dominatos **A** *et uulgo* **R** chiatos **ä** 16 institutis **Sα**(*exc.* **h**[1])**γbcdmpŏ**[1]**π** instituti **Aψω**(*exc.* **ŏ**[1]) **efh**[1]**jlquryø** refert an **R** refertā **SA**[1]

corporibus graues et parum ueloces sint; plus enim comminus et in gradu quam eminus et in spatioso cursu facere debent. nam semper circa septa et intra aedificium consistunt, immo ne longius quidem recedere debent satisque pulchre funguntur officio, si et aduenientem sagaciter odorantur et latratu conterrent nec patiuntur propius accedere uel constantius adpropinquantem uiolenter inuadunt. primum est enim non adtemptari, secundum est lacessitum fortiter et perseueranter uindicari. atque haec de domesticis custodibus, illa de pastoralibus.

Pecuarius canis neque tam strigosus aut pernix debet 8
esse, quam qui dammas ceruosque et uelocissima sectantur animalia, nec tam obesus aut grauis quam uillae horreique custos, sed et robustus nihilo minus et aliquatenus promptus ac strenuus, quoniam et ad rixam pugnamque nec minus ad 9
cursum conparatur, cum et lupi repellere insidias et raptorem

corporis **ψ**(*exc.* **å**) pares **Aewå** cominus **bdknptüxzåå** coīs **l** quominus **ös** 2 gradu *om.* **SAewå** gratu **n** spartioso **SA** spacioso **glotixyåå** debet **SAefwå** 3 *uerba* namsemper — debent *om.* **ab** nam si semper **dnqüv**^{1}**x**^{1} edifitium **eht** hedificium **quw** consistant **π** inmo **S** ymo **l** 4 pulchre **AR** pulcre **Scn wyåö** *om.* **ä** 5 offitio **ceoqstwz** si et] sed **å** si *om.* **g** et *om.* **nüx**^{1}**π** si te **ä** ad uehementem(id uehementer **c**)**κ** uehementem **n** odorantur **R** oderantur **SA**^{1} adorantur **ø** adoriantur (-entur **n** -atitur **v**) **γapπ** adoriuntur **h**^{2}**k** conterent **aåπ** 6 propius **R** proprius **SA acefhlqrt**^{1}**uyø** adcedere **fhqy** accidere **SA**^{1} adpropinquantem **SA bfhjmquø** appropinquantem **R** ad propinquitatem **ω** 7 est *om.* **nx**^{1} adtemptari **SAabfhlmorsyø** attemptari **gxz** atemptari **nö** attentari **κekptüvwåå** adtentari **π** 9 de **dpt** *om.* **SAR** *alt.* de *om.* **π** pastoralibus **R** pastoribus **SAαer**^{1}**wå** pastoralibus(-rib- **s**)pastoribus **ω** 10 pecuaris **SAew** pecuarijs **å** pecumarius **a** tam̃ **A** tñ **ψ** tamẽ **e** *om.* **q** p *u. sp. r.* **zä** esse debet **p** 11 qui dammas **R** quidam mas **Aeluwå** qui damas **büäπ** quidẽ mas **Sα** qui clamans **t** cernosq; **wzå** ceruasq; **ä** sectatur **t**^{2}**π** septantur **κ** 12 obessus **m** obsessus **å** aut] et **klp** uile **S**^{1} ille **A**^{1}**ewå** orreiq; **cw** hortiq; **tüx**^{1} ortisq; **n** horrei quam **å** horrei **gpv** 13 custodes sed **nqüx**^{1} custos(*om.* sed)**z** et *om.* **et** aliquantulum **ä** promtus **Ak** 14 et *om.* **lä** pugnamque] et ad pugnam **π** neq; **p** minus] tamen **SAewå** 15 cursum *om.* **A**^{1} conparatur **SA** comparatur (-mpa- **dnüwxy**) **R** comparantur(ɔpa- **ä**)**äö** rupi **SAwå**

ferum consequi fugientem praedamque excutere atque auferre debeat. quare status eius longior productiorque ad hos casus magis habilis est quam breuis aut etiam quadratus, quoniam, ut dixi, non numquam necessitas exigit celeritate bestiam consectandi. ceteri artus similes membris uillatici canis aeque probantur.

10 Cibaria fere eadem sunt utrique generi praebenda. nam si tam laxa rura sunt, ut sustineant pecorum greges, omnis sine discrimine hordeacea farina cum sero commode pascit. sin autem surculo consitus ager sine pascuo est, farreo uel triticeo pane satiandi sunt, admixto tamen liquore coctae fabae, sed tepido, nam feruens rabiem creat.

11 Huic quadripedi neque feminae neque mari nisi post annum permittenda uenus est, quae si teneris conceditur, carpit et corpus et uires animosque degenerat. primus effetae partus amouendus est, quoniam tiruncula nec recte nutrit et educatio

ferum *om.* **ntüx**¹ *uerba* debeat quare status *om.* **SAewå** 2 quare] qa **k** hoc **nx**¹ 4 celeritate bestiam **R** celeriter atem bestii **A**¹**ew** celeriter autẽ bestii **S** celeriter atebestum **d**¹**u** celeritate atebestum **d**²**q** celeriter a tembestri **å** celeritate ad tebestum **nü**¹**x**¹ celerrime bestiam **π** celeritate(*om.* bestiam)**c** consectandi (-tari **t**) ceteri (ce *u. sp. r.* **zå**) **R** consectam dicere **SAewå** consectam di ceteri **du** 5 actus **ωk**¹**m** arctus **b** *om.* **q**

8 lata **e** *om.* **å**¹ -r utra **A**¹ sustineat **SAewå** substineant **ote** instineant **nx**¹ omnis **R** omnes **pπ** hominis **SAϰenwx**¹**å** *om.* **l** 9 discrimines **A** canes *post* discrimine *add.* **π** hordecea **S** ordeacea **γ**(*exc.* ü)**ϰ**(*exc.* **j**)**klsö** hordeatia **mp** cum] nam **S**¹ 10 consitus surculo **γ** surculo conditus consitus **f** est **R** et **SAψåπ** tritico **m**¹**r** triticio **ø** 11 saciandi **Sosvø** satiendi **p** saturandi **l** atmixto **S**¹ coste **ϰ**(*exc.* **j**) toste **nüx**¹ cotte **k** coacte **y** 12 nam] non a **Aewå** non ad- **j** non **d**¹**nqux**¹ feruens **R** feruenti **SAe wå** feruentis **qu** ereat **A**¹ membris (membras **A** membra s- **ewå**) uillatica(-llia- **w**¹**å**) *inter* creat *et* huic *inser.* **SA**¹**ewå**

13 quadripedi **Aαefjlmoruwø** quadrupedi **Sγϰ**(*exc.* **ju**)**bpsyzåäöπ** nisi **γks**²**zäπ** ni **S**¹**AR** 14 est *om.* **π** sit generis **Aewå** 15 ueteres **SAe wå** animos (*om.* que) **Aewå** effecte **å** parius **Ae** 16 admouendus **glmnorsxyäö** ammouendus **d**¹**quø** abmouendus **v** tyruncula **üvz** tirincula **c** ciruncula **å** tecte **Aewå** educatio **ϰ**(*exc.* **j**) **ψeltπ** education **SA** educati **αγ**(*exc.* **t**)**jpryø** educato(-at **sö**)**ωbfm**

totius habitus aufert incrementum. mares iuuenilit in annos decem progenerant, post id tempus ineundi non uidentur habiles, quoniam seniorum pigra subole feminae concipiunt usque in annos nouem nec sunt ut decimum. catulos sex mensibus primis, dum corrob emitti non oportet nisi ad matrem lusus ac lasciuia postea catenis per diem continendi et noctibus solue umquam eos, quorum generosam uolumus indolem uare, patiemur alienae nutricis uberibus educari, semper et lac et spiritus maternus longe magis inge incrementa corporis auget. quod si et feta lacte caprinum maxime conueniet praeberi catulis, du mensum quattuor.

Nominibus autem non longissimis appellandi si celerius quisque uocatus exaudiat, nec tamen breuiorib quae duabus syllabis enuntiantur, sicuti Graecum est

tocius **huwy** 2 X **jpy** 3 suboles **S**[1]**Aahmo**[2]**ruyø** sobol les **j** 4 IX **j** VIIII **ü** *post* existit *8 uersus* (Fedes hēant *e. q. s. usque ad* ordinē gallinarum) *ex VIII 2 inser.* **w** n **ewåπ** 5 decennium(-eni- **å**)**γcå** ducennium **w** ·X· **jp** tur **SA** 6 luxus **lð** 7 potest ea **ew** *uerba* catenis per tinendi *om.* **ωbfh**[1]**lm,** *sed post* soluendi *inser.* **ωbfm,** *etiam uer* tibus soluendi *iterum* **h**[1] *uerba* postea et noctibus soluend umq̃ *exhibet* **r** et noctibus soluendi *om.* **Aewå** catenis **SAk**[1] thenis **behk**[2]**mopsyø**[2]**π** chatenis **w** et cathenis **a** canis **czå** cane **γdq** *post* soluendi *add.* catenis **cdgüvx** cathenis **nqtzå** umquam eos *om.* **l** necumque os **Aew** neqcũq; os **å** num **γϰ**(*exc.* **ju** nonq̃ **q**[1]) 8 generosa **SA**· uoluimus **lmwz** uo indolẽā **A**[1] 10 et semper lac(et *om.* **ü**)**γq** et lac semp et *post* lac *om.* **α** ingeni **SA**[1] ingenis **å** 11 aget **SA**[1]**ew** ag si et (ẽet **ð**) feta **ωa**[2]**bfhryzäøπ** si et fata **SAew** et si fata **å** et et si et feta **a**[1] si effeta **γϰkp** 12 catulus **SAe** dum] q fiant **ωltuüøπ** fiat **SAR** sint **p** 13 mensum **SAaef** **du** mensium **R** mẽssium **t** mensuum **kp** quatuor **ϰ**(*exc.* **u** ΠII[or] **jü** IIII **p**

Quibus appellandi nominibus canes (sint *add.* **q**) **qå** *rubr.* 15 neq; **owå** tamen] in **π** *om.* **e** quam *om.* **d** **Sü**[1] sillabis(-ila- **m**)**glmnqrwyð** enunciantur **glvxy** enunt **å**) **pzåå** sillabicantur **e** sicut **bpwåå** grece **ωbm** *CK* σκύλαξ **π** *uulgo om. u. sp. r.* **R** *in u. sp. postea scr.* σκύλαξ **ωd**

Latinum Ferox, Graecum *Λάκων*, Latinum Celer, uel femina, ut sunt Graeca *Σπουδή*, *'Αλκή*, *'Ρώμη*, Latina Lupa, Cerua,
14 Tigris. catulorum caudas post diem quadragensimum, quam sint editi, sic castrare conueniet. neruus est, qui per articulos spinae prorepit usque ad ultimam partem caudae; is mordicus conprehensus et aliquatenus eductus abrumpitur, quo facto neque in longitudinem cauda foedum capit incrementum, et, ut plurimi pastores adfirmant, rabies arcetur, letifer morbus huic generi.

Medicinae eorum 13 Fere autem per aestatem sic muscis aures canum exulcerantur, saepe ut totas amittant; quod ne fiat, amaris nucibus contritis linendae sunt. quod si ulceribus iam praeoccupatae fuerint, coctam picem liquidam suillae adipi mixtam uulneribus stillari conueniet. hoc eodem medicamine contacti ricini decidunt, nam manu non sunt uellendi, ne, ut et ante praedixe-
2 ram, faciant ulcera. pulicosae cani remedia sunt siue cyminum

latine ŭ latinūq; **h** grece **ωbm** *ΛΑΚωΝ* **SA** *λάκων* **π** *om. u. sp. r.* **R** *in u. sp. postea λάκων* **ωehnüx** *in marg.* **d** *λακωνν* **g** *λακιος* **ly** *ταχὺς* **t**[2] 2 grece **p** greci **y** *СПОΥΔΗ · ΑΛΚΗ · ΡωΜΗ* **SA** *σασιτου φαλα κιισωα* **π** *om. u. sp. r.* **R** *in u. sp. postea σπουδή ἀλκή ῥώμη* (*accent. om. uel praue pos.*) **dehuüx** *σπουδή αλκιῥωμη* (*ῥνωμη* **s**) **os** *σπουλή* (*u. sp. r.*) *ῥωμη* **k** *ισουαΗλΗϱωαυπη* **g** 3 tygris **o** quadragensimum **SAfh** quadragesimum (-essi- **mtŏ**)**R** XL[mum] **ŭ** XL **jp** 4 siccatrare **S**[1]**A**[1] 5 mordicus **γκfpys** modicus **l** modice **SAR** 6 comprehensus **R** comprensus **fh**[1]**osy** conpressus (ↄp- **A**) **SA** compressus **α**(*exc.* **h**[1])**ψemrσπ** adrumpitur **κgnvx** obrumpitur **b** 8 adfirmant **SAfhjlowys** affirmant **R** lotifer **S**[2]

Medicinae earum *maiusc.* **d** Medicine earum. cap̄ XIIII[o] *rubr.* **m** De curis earum *in marg.* **s** De Morbis et medicinis canum. Cap. XIII. **π** Remedia morbo laborantium canum *rubr.* **t** 10 minuscis **S** aries **nx**[1] auies **g** aureis **e** tantum **ωbm** earum **ŭ** 11 *uerba* amittant — sunt *om.* **wå** admittant **ωjv** amittit **nx**[1] ut quod **nx**[1] fit **eq** fiant **s** 12 linende **S** liniende **AR** limandae **e** preocupate **op** 13 suilli **zå** mixtam *add. ed Ad.: om.* **SAR** 14 eodemine **å** eodem **γ**(*exc.* **nx**[1])**κ**(*exc.* **ju**)**bhkpåπ** edem **S** eadem **AR** coctā tiricini **S** ricidini **c** recini **o**[1] riemi **q** 15 concidunt **ω** decident **wå** & ante **S** ante **AR** 16 faciant **R** faciunt **SAewå** faciat **å** ulcera **sπ** ulcerā **S** ultra **Aewå** uulnera **R** pullicose **ŏ** puliose **g** puliculose **å** periculose **d** sue **ju** sume **dgüx**[1]**zåπ** summe **eqv** *om.* **n** cyminum **SAbefosσπ** ciminum **R** cuminum **ch**[1]**jp**[2]**tuwåŏ** cum inu **p**[1]

tritum pari pondere cum ueratro aquaque mixtum et i seu cucumeris anguinei sucus uel, si haec non sunt, amurga per totum corpus infusa. si scabies infestauit, et sesami tantundem conterito et cum pice liquida pern uitiosamque partem linito, quod medicamentum putatur hominibus esse conueniens. eadem pestis si fuerit uehem cedrino liquore aboletur; reliqua uitia, sicut in ceteris ar bus praecepimus, curanda erunt.

Hactenus de minore pecore. mox de uillaticis pastic quae continent uolucrum pisciumque et siluestrium q pedum curam, sequente uolumine praecipiemus.

ueratio **x**[1] ue(*u. sp. r.*)**n** illitum **γbcpzå** inditum **ŏ** 2 siue **ω** anguinei **R** sanguinei **SAewå** sangioni **p** **dgnos**[2]**twxåπ** sucos **p** sibi **A**[1] sit **l** prosunt **zå** 3 **Smos**[1]**t** amurca **AR**

Ad scabiem remedium **A** *maiusc. rubr.* **S** *in marg.* **e** Ad : canum *rubr.* **l** Remedium ad scabiem *in marg.* **o** *rubr. in marg.*] scabies et **A** infestabit **bkp** infestant **x**[1] infestat **n** infesta gypsi **Sd**[1]**eü**[1]**Aπ** gipsi **A**[1]**ψch**[2]**k**[1]**qx**[2] sipsi **nx**[1] cythisi (cithi- **uy** cytha- **l**) **R** 4 tantundem **AR** tantũdem **Sclpsüwxŏo** tant **y** tm̃dem **å** interito **S**[1] contrito **lzå** 5 uiciosamq; ci etiam] et **γju** 6 uehementior cedrino (cedrimo **y** cedimo **q** **d**) **R** cedrino uehementior **wåo** cedrino uehementer **SAe** ueh cedrino **ωbm** 7 colore **wå** adoletur **lpry** uicia reliquis **ü** 8 precipimus **γcqswåŏ** erunt **SAp** sunt **R** 9 uilliticijs(-llat- **n**)**nüx**[1] uilliticis **dq** uillicis **c** 10 conueni uolucrum **Skpv**[2] uolucrumq; **AR** et uolucrum et **v**[1]] **Aewå** quadripedum **SAaefhjlmopuy** quadrupedum **R** quenti **lüw** sequentem **r** sequentibus uoluminibus **p**

Iuni moderati columelle rei rustice liber (liber *om.* **A**) VI rinarius (-riis **A**) medicinalis de minore pecore liber II *maiu* **SA** L. iuni (*om.* **bh**) moderati (mo. **m**) columelle rei rustice lib (octauus **flmwå**) explicit *maiusc.* **αehlmorwyŏ** ueterinariis me *add.* **ŏ** ueterinarius (-natijs **y** -nariis **pr** -naris **e**) medicinalis de pecore liber II (II. Liber **μ** *om.* **f**) *add.* **μefprwyåo** L. iuni r col. rei rustice liber VIII finit *maiusc.* **s** L iunii columelle mod rustice ad p. siluinum de minore pecore liber nonus (*sic*) expli citer *maiusc.* **v** *subscriptionem om. reliqui.*

[redacted]

GOTOBVRGI MCMXL. TYPIS DESCR. ELANDERS BOKTR. A.-B.

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPS

L. IVNI MODER
COLVMELLA

OPERA QVAE EXSTAN

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ET

ÅKE JOSEPHSON

FASCICVLVS QVINTVS
REI RVSTICAE LIBROS OCTAVV
ET NONVM CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLV

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ET

ÅKE JOSEPHSON

FASCICVLVS QVINTVS
REI RVSTICAE LIBROS OCTAVVM
ET NONVM CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLV

[redacted]

L. IVNI MODERATI COLVME

REI RVSTICAE

LIBRI VIII—IX

RECENSVIT

ÅKE JOSEPHSON

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MCMLV

Maiorem partem impensae praebuit

HUMANISTISKA FONDEN

PRAEFATIO

In libris Columellae octauo et nono edendis primo uolo me hoc libello fasciculos quos curauit V. Lundst de Columella optime meritus, continuasse, eumque isd nibus magna ex parte confecisse.

Quod attinet ad codices Columellae, eam rem paucis absoluere licet, cum in libro meo, qui *Die C Handschriften* (Vpsaliae 1955) inscribitur, fusius atqu tius de eis disputauerim.[2]

Satis constat opus Columellae et per duos codice (saec. IX) et per complures codices saec. XV nobis e tum. Codices autem ueteres hi sunt:

S — codex Sangermanensis, antea Corbeiensis, nun politanus Lat. F v I (olim Petropolitanus 207), memb priore parte saec. IX minuscula ut dicunt Carolina

A — codex Ambrosianus L 85 sup., eodem fere temp litteris minusculis anglosaxicis exaratus.

Manifestum est, ut Häussner in opusculo magni primus demonstrauit, deinde Lundström et discipuli e argumentis certis confirmauerunt, textum codicum

---

[1] Hi sunt: fasc. I librum de arboribus continens (1897), fas primum et secundum continens (1917), fasc. IV libros sextum e continens (1940), fasc. VI librum decimum continens (1902) librum undecimum continens (1906).

[2] Textum codicum omnium aut in ipsis aut in imagini phototypice expressis legi, praeter textum codicis Lipsiensis collationibus quas diligenter curauerunt V. Lundström et cognoui.

[3] J. Häussner, Die handschriftliche Überlieferung des Moderatus Columella, Progr. Karlsruhe 1889.

[redacted]

qui inter se proxima affinitate coniuncti sunt, fundamento editioni criticae esse debere. Cum archetypum commune librarius codicis A minus accurate quam librarius codicis S descripserit et saepius textum corrigere conatus sit, male quidem et inscienter, S plus ad textum uerum constituendum quam A ualere apparet.

Codices recentiores saec. XV, quorum consensum Häussner et Lundström littera **R** designauerunt, omnes ex eodem fonte fluxisse permultis interpolationibus communibus apertum est. Quamquam, ut testes huius aetatis, textum saepe ualde emendatum praebent, ad uerum textum constituendum, codicibus ueteribus multis locis corruptis, non inutiles sunt. Archetypum codicum recentiorum alium fontem quam S et A habere cum ex aliis rebus tum ex eo apparet quod non paucis locis textum plenum in R legimus, ubi S et A unum uel plura uerba, plerumque per homoeoteleuton, omittunt.

Etsi igitur codices ueteres ex uno archetypo, codices recentiores ex altero deriuati sunt, perlegenti tamen apparatum criticum huius fasciculi et eorum quos Lundström edidit perspicuum erit, codicem A et codices familiae R affinitate quadam coniungi. Haud raro enim menda communia horum codicum inueniet, ubi S solus lectionem ueram conseruauit. Praebet igitur consensus codicum R et lectiones quae demonstrant fontem communem huius familiae alium archetypum quam codices S et A habere, et alias lectiones quae docent A et R cognatos esse, id quod, quantum intellego, nullo modo explanare possumus nisi archetypum codicum R contaminatum quod dicunt fuisse ponimus.[1] Qua re etiam intellegimus quomodo lectiones ut ita dicam duplices in codices R irrepserint, e.gr.:

3,2,10 *uerum et aliae duae geminae ab eo quod duplices uuas exigunt cognomen trahunt, austerioris uini sed aeque perennis.* — *cognomen trahunt* SAφdioünx^1, *gemelle uocantur* αo^{2}γσ, *gemelle uocantur cognomen trahunt* zäsκæ.

[1] Eodem modo de affinitate codicum iudicauit J. Trotzki, Studien zur Überlieferungsgeschichte Columellas, Raccolta di scritti in onore di Felice Ramorino, Milano 1927, p. 449–472.

9,6,1 *si neutrum aderit* (scil. neque cortex neque
opere uitorio salicibus connectentur (scil. aluaria).
uitorio salicibus connectuntur tb^{1}r^{1}ø, *opererio salicibos co*
S, *operarios* (*operario* akw^1) *ali cibos* (*salicibus* ak) *c*
tuntur Aakw^{1}zωb^{2}r^2, *opere uitorio salicibus connectunt*
rios ali cibos (*operario salicibus* h) *con*(*n*)*ectuntur* hexγfy

Codices saec. XV familiae R, qui omnes aut plurim
Columellae tredecim nobis traditos continent, unum
draginta adhuc cognoui.[1] Praeter eos quos in indice s
(p. XVII sq.) enumerabo hos noto, quorum uariationes
ratu critico non posui:

Baltimore, Walters Art Gallery 369 textum fere eunde
codex n praebet. Hic solum aliquot locos libri VIII et I
ubi eadem uerba uacuis spatiis relictis codices duo o
8,10,2 *munitum*; 10,4 *unum*; 14,11 *creandas*; 9,13,5
13,8 *ponatur*; 14,12 *fastus*.

Mus. Brit. Arundel 81 proxima affinitate cum codic
nectus, fortasse apographon huius codicis. Exempla m
communium affero has omissiones: 8,16,8 *non pessim*
sedem; 13,3 *secutus*.

Mus. Brit. Lansd. 833 (Lundström å) aut ex codice w
tus aut cum eo artissimo nexu coniunctus est. Hae on
inter alias codicibus w et å communes sunt: 7,13,1
quod ... linendae sunt; 8,3,8 *eaque mundissima ... pura*
5,18 *teneris euagari ... hordeacea pascendi.*

Parisinus Lat. 6830 B (Lundström ö) cum codicib
cum signo ω notaui proxime cohaeret, in primis cum
qui minus emendationum et corruptelarum habet.

Napolitanus, Bibl. Nat. V.A.5 subscriptionem habe
apparet, ut iam Häussner op. laud. p. 21 uidit, cod

[1] Codices saec. XV qui inter alia continent excerpta libroru
XI quos cognoui hi sunt: *Scorialensis a. IV, 26; Oxoniensis, B*
Canon. misc. 77; *Senensis, Bibl. comm. L IX, 24* (u. Lundst
Columella-Excerptor aus dem 15. Jahrh., Vpsaliae 1894);
lat. 8068. Cum nullius pretii sint ad textum constituendum,
uarias eorum in apparatum criticum non attuli.

editione principe descriptum esse (u. etiam T. de Marinis, La biblioteca napoletana dei re d'Aragona, uol. II, Mediolani 1947, p. 148).

Napolitanus, Bibl. Nat. V.A.6 ad textum libri VIII et IX nihil ualet. In eorum codicum numero quos cum signo σ notaui reponendus est.

Napolitanus, Bibl. Nat. V.A.7. De eo codice eadem quae de codice Parisino Lat. 6830 B dici possunt.

Laurentianus plut. 53,19 ex editione Bruschiana (anno 1482 confecta) descriptus est, ut iam e subscriptione elucet (u. Häussner op. laud. p. 21).

De affinitatibus ceterorum codicum magnae familiae R uideas quaeso indicem siglorum; e siglis quae ibi litteris Graecis scripta sunt quomodo codices inter se cohaereant intellegitur. Hic etiam addere uelim, codices classis φ et ψ saepissime eadem menda habere, sicut etiam codices classis χ et γ. Fieri non potest ut stemmate quodam exprimamus quomodo cognati sint, cum, ut codices huius aetatis, ualde sint inter se contaminati. Multum autem interest ad pretium codicum aestimandum quod non solum, ut antea scripsi, fons communis codicum R sed etiam classes singulae huius familiae magis minusue e codice A (aut ex alio codice cum A proxime cognato) scripturas hauserunt, imprimis codices classis α et φ et ψ. Exempla multa et, quod intellegam, certa in libro meo qui *Die Columella-Handschriften* inscribitur inueniri possunt. Codices magnae classis γ textum quamquam saepe ualde interpolatum et emendatum tamen a lectionibus codicis A non pendentem praebent, idemque praesertim de codice t dici potest; ita aliquot locis ad textum constituendum per eos solos adiuuamur.

De ratione codicum disserens facere non possum quin de adnotationibus Angeli Politiani pauca dicam. Politianus, uir doctissimus et codicum ueterum peritissimus, in editione principe, quae nunc Parisiis in bibliotheca nationali seruatur (Bibl. Nat., Réserve S 439), collationes duorum codicum aut in margine aut inter lineas ascripsit. Cum unus codicum Politiani, ut alibi (*Die Columella-Handschriften* p. 160 sqq.) expono, idem qui

A sit[1], adnotationes ex hoc codice exhaustas in appara cum non intuli. Alter autem codex Politiani, cuius littera *n* addita notauit, nobis non seruatus esse uid aliud dicere possumus nisi eum familiae R fuisse. Adn quas Politianus hoc ex codice, a Nicolao Nicolo ex uetu plari descripto, attulit non ab re mihi uisum est in aj criticum inserere (litteris *Pol.* designatas).

Ne lector in apparatu critico, cuius etiam praese solito maior est, summergatur, uarietates minoris codicum R singulorum omisi (de rebus orthograpl infra), textu codicum ueterum S et A accuratius n cui nimium in apparatu posuisse uidear, in ment cum haec editio Columellae critica, quae uocatur, j uarietates codicum non solum ad textum uerum consti sed etiam ad codices, et quos ego contulerim et qui a ignoti, disponendos et aestimandos pertinere.[2]

In censura editionis Lundströmii librorum VI et V] (Classical Philology 37, 1942, p. 453–455), editorem re quod formas diuersas in textu sine constantia s *spongea* (6,9,1) et *spongia(e)* (6,12,4 et 27,10), *mirti* *myrti* (6,6,4), *uiuum* (6,12,3) et *uiuom* (6,32,3), ca constantiae putans esse quod editor nimium pretium codici S.[3] Recte reprehendisset, si uerisimile esset Co ipsum his in rebus constanter scripsisse. Incertas sane

---

[1] Sic iam Häussner (op. laud. p. 12 sq.), argumentis non s cum Lundström, Quaestiones Papinianae, Vpsaliae 1893, codicem Politiani eundem atque Ambrosianum negauerit praefationem libri de arboribus anno 1897 scriptam p. X).

[2] Conferas quaeso quae scripsit Eduard Schwartz in editi Eusebii, tom. II:3. Lipsiae 1909, p. CLXXXVII: »Ein exacte Apparat wird immer an dem Übelstande leiden, dass er eine Varianten mitschleppen muss, die für die Textrecension di bedeuten, aber doch nicht entbehrt werden können, da au Schätzung der einzelnen Hss. und Handschriftengruppen be

[3] Cfr etiam W. Heraeus, Svensk humanistisk tidskrift I, 1917, col. 137 sq., qui eadem fere uituperat.

[redacted]

nes et saepe in controuersiam uocatas has esse admitto, sed plerique uiri docti nostrae aetatis, recte mea sententia, putant etiam in rebus orthographicis codices ueteres et bonos auctoritatem quandam habere. Conferas uelim quae scripsit Lundström ipse, Eranos 16, 1916, p. 189 sq. et alibi de usu Columellae; de aliis auctoribus inter alios J. Svennung, Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache, 1935, p. 103–108, ubi discrepantias similes cum apud alios tum in scriptis Varronis et Palladii rusticis notauit. Ut de scriptore eiusdem aetatis dicam, M. C. Gertz in editione dialogorum L. Annaei Senecae eadem ratione qua Lundström usus est, quod in praefatione (p. XX sqq.) argumentis bonis exposuit. Facere non possum quin de eis quae his de rebus eximie disseruit M. Lenchantin de Gubernatis in praefatione editionis Annalium Taciti (Romae 1940), p. XIX sqq. commemorem, ubi de uariatione formarum rebusque orthographicis in codice Mediceo (eodem fere tempore quo codex S scripto) occurrentibus cum ipsius Taciti sermone, quantum de eo conicere possumus, comparat.[1]

Quam ob rem sicut Lundström codicem S plerumque secutus sum, etiamsi formas uarias eiusdem uerbi praebet. Scripsi igitur lectiones huius codicis conseruans

lacessiri 9,8,3 sed *lacessi* 9,15,4 (*lacessiri* R; u. Neue-Wagener, III p. 249 sq. et Linde p. 77);

uase 9,11,1 et 15,5 sed *uaso* 9,8,10 (*uase* R) et 13,5 (*uase* R); formam quae est *uaso* etiam in codicibus SA et R aliquot 2,2,20 inuenimus (u. Neue-Wagener, I p. 854 et Linde p. 42);

cohors 8,3,8; *cohortem* 8,3,3; *cohortibus* 8,5,23; *cohortalis* 8,3,8; *cohortales* 8,11,13; *cohortalium* 8,1,3; sed *chorte* 8,3,6; *chortalis* 8,2,2 et 2,6, *chortales* 8,2,3 et 4,4, *chortalium* 8,2,1 — cfr in editione Lundströmii *chortis* 1,6,24 (*chortes* SA, *cohortis*

---

[1] Conferas uelim etiam quae de textu Taciti constituendo R. Syme, Journal of Roman Studies 38, 1948, p. 124 scribit: »In establishing the text of Tacitus it is plain duty to reproduce M [= codicem Mediceum] as far as possible and avoid the temptation of imposing uniformity of spelling.«

R plerique; sed *cohortis* 2,14,6 et 14,8. (V. Thes. s.u.) H an Columella uariationis causa — quam apud eum usitat esse nemo ignorat — has aliasque formas diuersas sc

conquinatae 8,5,19 (SAkiœϱ) — cfr 7,5,6 *conquin* R aliquot (Lundström *coinquinet*) — sed 8,7,2 *coinq* (*conquinentur* A^1ϰx^1ø). Cfr de his formis Thes. 3, 1564, Tidner, Sprachlicher Kommentar zur lateinischen D apostolorum, 1938, p. 108.

aluus (uel *albus*) saepissime in codicibus S et A leg interdum haud scio an uariationis causa *alueus* (ut fer in R) uidemus: *alueorum* 9,2,5 (*aluorum* Ae); *alueis* 14,1. Cfr Linde p. 14.

quoqueuersus 8,3,2 (sic SA) sed *quoquouersus* 8,14,1 codd.); cfr *quoqueuersus* arb. 3,5 et 7,2 (SA et R 2,5,1 (omnes codd.); 11,2,86 (omnes codd.); sed *quoq* arb. 4,3 (bis) et 27,2; 11,2,28.[2] Lundström omnib *quoquouersus* scribit, sed uide Neue-Wagener, II p. 7 Meusel, Lexicon Caesarianum, II col. 1618.

cunela 9,4,6; *cunelae* 9,5,6 et 14,10 (sic saepe in al Columellae); sed *cunilae* 9,4,2 (sic etiam 6,30,8; cfr ubi codd. *cunicula* praebent). Videas quaeso Thes. 4, 1 et Linde p. 29.

intibi (gen.) 8,14,2 et 9,4,5 sed *intubi* 9,1,8[3] (et 11,3

---

[1] Facere non possum quin hoc loco pauca de uerbis *excudere* *dere* dicam, ut uariationem Columellae demonstrem. In libro oct S *excudere* quater decies, *excludere* octies praebet (codex A p eandem formam atque S habet); uerba idem significant, scili bando oua aperire uel pullos ex ouis elicere» (Thes. s.u. *excude* dubium est quin Columella haec uerba uariationis causa scripserit, neque assentiri possum iis quae dicit B. Rehm, C 1935–36, p. 272: »Ich halte es für undenkbar, dass Columell und *excludere* so promiscue verwendete, wie es in den Handschri und möchte getrost überall das erstere herstellen.»

[2] Cfr etiam arb. 16, 2, ubi textus corruptus est; u. Lundströ 2, 1897, p. 51.

[3] Dubitans hoc in loco formam attributi *ferae* seruaui (omn quamquam Columella, ut scribit Schneider in commentario, a quod est *intibum* (uel *intibus*) genus neutrum tribuit. Genus f

cluditur 8,11,3; *cluderent* 8,16,1 (*cludent* SA; *clauderent* R); *cludendi* 8,5,17; *cluso* (subst.) 8,8,9; sed formas a *clau-* incipientes alibi multis locis inuenimus (cfr Thes. 3, 1300, 29–76, ubi de Columella falso docemur).

condicio 8,11,3 (sic ubique in A) sed *conditio* multis locis (8,13,3; 15,2; 17,13; 9,1,3; 6,1; 6,2; 8,6); de orthographia huius uerbi A. Ernout (Revue de philologie 75, 1949, p. 107–119) optime disseruit.

Vt ad mera orthographica transeamus, in uerbis Graecis tenues et aspiratas promiscue sine legibus codices habent; etiam hac in re optima ratio mihi uidetur ita ut librarius codicis optimi S scribere, e.gr. *cytisus* 9,4,2; *cytisi* 8,4,2 (*cytis* SA[1]); 5,2; 9,5,6; sed *cythisi* 8,5,2 — *ornithonis* 8,4,6; *ornithonem* 8,4,5; *ornithone* 8,8,3 et 9,1; sed *ornitonis* 8,3,1 et 10,3.

Eadem ratione utor in uerbis quae cum praepositionibus componuntur scribendis. Scribo igitur *appositum* 8,16,3 (codd. omnes) sed *adpositam* 8,8,4 (sic SA), *adponuntur* 8,10,5 (SA), *adponant* 8,14,10 (SA); *immaturo* 9,13,10 (*in-* A) sed *inmatura* 8,5,23 bis (SA) et 8,11,5 (SA), *inmaturos* 8,11,16 (SA). Cum — ut iam ex his exemplis apparet — codices ueteres in uerbis cum praepositionibus compositis saepius formam praepositionis integram praebeant, codices recentiores assimilatam, plures formas non assimilatas in textu meo reperies. Conferas uelim quae nuper O. Prinz (ALMA 21, 1949–50, p. 87–115 et 23, 1953, p. 35–60) disseruit, qui demonstrat formas assimilatas rariores esse quam ex editionibus apparere uideatur.[1] Vsu assimilationis quem in codicibus S et A inuenimus etiam alio modo quae disseruit Prinz confirmantur. Praepositionis enim *sub* ante *p* et *m* formam integram raro seruari Prinz docet; in libris meae editionis codex S formam non assimilatam praepositionis cum uerbo *ponere* compositae bis praebet (8,5,4 *subponi*; 8,5,11 *subponendi*),

---

alibi non inueni, sed conferas quaeso Phoc. gramm. V p. 426.19 *in singulari numero generis feminini, in plurali neutri, ... haec intibus haec intiba.*

[1] »Die Nichtassimilation ist im ganzen Altertum bis ins frühe Mittelalter hinein verbreiteter gewesen als es den landläufigen heutigen Anschauungen entspricht.« (Op. laud. p. 107.)

[redacted]

saepe formam mutatam, quae eadem cum uerbo *moue* componitur.

Nemo autem credat me putare hoc modo omnibus lc orthographicum Columellae a me obseruari posse; autem rationem excogitare non possum. Necesse qu caute et diligenter his in rebus procedere et omnem per se iudicare. Vnum exemplum affero. Cum alib libro VIII haud raro uerbum quod est *reditus* sensu dictum (»Einkünfte«) inuenimus. Saepe in codicibus ribus duo *d* legimus, ueteres autem uno solo loco eam praebent (8,1,2 *redditum*). Hanc formam quamqua scriptionibus et alibi reperire possumus (u. e. gr. lex cellini s. u.), tamen a codice S discedens hoc uno loco nc praesertim cum apud scriptores eiusdem aetatis non in

Cum uariationes quas codices in formis cum praepos compositis praebent, tum alias discrepantias parui quae ad orthographiam pertinent in apparatu criticc taui; nulla igitur, duce Lundströmio, discrepantiae scri *e*, *æ*, *ę*, *œ* (quae praesertim in A confunduntur), et *m* a *q* (in *plerumque*, *utrimque* et aliis uerbis) ratio habita e falsae in codicibus uerborum distinctionis, nisi nonn in locis ut ita dicam criticis, ubi etiam quisquiliae huiu ad textum constituendum ualere possunt. Variation graphicas codicum recentiorum, quae nullius fere mom plurimas omisi, codicum ueterum accuratius notaui. Lu ut mihi uidetur, nimiis rebus huius generis apparatum tim librorum VI et VII, onerauit.

In uirgulis et aliis interpunctionis signis rationem, quae »psychologica« dici potest, potius adhil usum Germanorum (et Suecorum), qui leges logicae enuntiationibus distinguendis sequuntur. Hoc enim n pius, ut uidetur, ad usum auctorum antiquorum ac

---

[1] Vide praesertim K. Ziegler in praefatione editionis libri Materno scripti, qui *De errore profanarum religionum* inscribit 1907, p. XIV sqq. et N. O. Nilsson, Metrische Stildifferenzen tiren des Horaz, Vpsaliae 1952, p. 122 sqq.

Parallelorum qui uocantur locorum collectionem compleri posse non mihi ignotum est. Locos Varronis et Palladii similes primum afferendos curaui. Imitationes a fontibus non disiunxi, cum auctores qui de rebus rusticis post Columellam scripserunt libros qui ante eum — Latina aut Graeca lingua — compositi erant fontes haud raro habuerunt. Multa quae ad has res spectant in *Pauly-Wissowa, Realencyklopädie* s.u. »Geflügelzucht« tom. VII col. 903–927 (ad librum octauum) et tom. III col. 431–457 s.u. »Biene« et »Bienenzucht« (ad librum nonum) leguntur.

Non est quod de editionibus prioribus hic multa dicam. Editio princeps Venetiis anno 1472 thypice expressa cum textum eiusdem generis quod codices recentiores, multo tamen emendatiorem, praebeat, nihil habemus quod uariationes in apparatu critico notemus, ut fecit Lundström in editione librorum VI et VII. Neque ita se res habet ut textus editionis principis cum textu codicis s, sicut dicunt Häussner op. laud. p. 21 et Trotzki op. laud. p. 450, proxime coniunctus sit. Aliquot autem locis insigni modo cum codice p conspirat, e.gr.

8,2,3 *semimares capi qui hoc nomine uocantur*] *s. qui capi hoc n. u.* p et ed. pr.

8,2,13 post *ediderunt* add. *nam et paternam speciem gerunt* p et ed. pr.

8,5,16 *pulei*] *pulegii* p et ed. pr.

9,6,1 *opere uitorio*] *opere tectorio* p et ed. pr. (*opererio* S *operario* A et R aliquot; u. Hss. p. 67[81]).

Alibi editio princeps lectiones cum codicibus classis γ communes habet, ut

8,17,13 *mitis*] *nucis* γ, *nuces* ed. pr.

9,3,1 *apium siue examinum* κγ et ed. pr.

9,6,4 *circumstructis*] *circumcinctis uel circumstructis* κγ et ed. pr.

9,7,3 post *ruinam* add. *operibus* ψcdq^{2}u^{2}üϙnx^1 et ed. pr.

9,9,6 *mire* om. κüϙnx^1 et ed. pr.

9,9,7 *agmen*] *examen uel agmen* xüϙnx et ed. pr.

Valde dubito certiusne possit determinari qua editio princeps cum codicibus recentioribus coniunc

Editio secunda, opera et impensis Barthol. B Bruschi, Regii 1482, haud multum ab editione pri crepat, sed in editione a Ph. Beroaldo curata, Bonor textus aliquot locis emendatus est (u.e. gr. 8,11,3; 9,1,3); nihil fere noui editiones Regii 1496, ibid. 1499, 1504 confectae continent. Alios codices (sed solum fa editioni Aldinae (anno 1514 typis scriptae) fundame manifestum est, quae etiam textum ualde emendatum Ceterae editiones dignae quas nominemus sunt J. M (Lipsiae 1735 et editio noua 1773 a J. A. Ernesto c J. G. Schneideri, Lipsiae 1794, de quarum meritis optime Häussner op. laud. passim disseruit. Gesner et codicem A non cognouerunt, et lectiones codicis S collationes mutilas, quamquam Schneider pretium codicis S primus intellexit (u. praefationem tom. II pag. 13 sq.). Quanto his libris praestet editio Lunds omni fere linea elucet.

In hac editione praeparanda multos benignissime me grato animo confiteor, in primis hos: J. Svennung, pr ordinarium linguae Latinae Vpsaliensem, huius edit citatorem et instigatorem, in cuius seminario multa de didici; T. Kleberg, praefectum bibliothecae uniuersitat ensis — quo inuestigationis loco nullus potest inueniri editoremque collectionis scriptorum ueterum Vpsaliens et collegas N. O. Nilsson et A. Önnerfors, quorum cura tione multa inepta omittere potui. Postremo hoc loc morandum est eos qui bibliothecae Gotoburgensi

---

[1] Cfr. A. Dain, Les manuscrits, Paris 1949, p. 147: »... on r que très rarement les manuscrits qui ont serui aux premières pour ainsi dire jamais quand il s'agit des éditions incunables.» Stählin, Editionstechnik, 1914, p. 16.

liberaliter mihi utendas tradidisse imagines phototypice expressas et collationes codicum aliquot Columellae manu Lundströmii factas.

Scribebam Vpsaliae mense Aprili a. MCMLV.

Åke Josephson

INDEX SIGLORVM

S (**S^1**) — Sangermanensis, olim Petropolitanus 207, nu
politanus Clas. Lat. F v l; saec. IX. (**S^2** text
tum significat.[1])

A (**A^1**) — Ambrosianus L 85 sup.; saex. IX. (**A^2** textum
significat.[1])

R — recentiores saec. XV uel omnes uel omnes p
qui separatim laudantur. (Numeri parui *1* e
omnes codices eadem ratione qua ad S et A

a — Laurentianus plut. 53, 32.
b — Bibl. Brer. Mediol. A.D. XV, 4.
c — Caesenas Malatestianus plut. 24 sin. 2.
d — Laurentianus Conu. Suppr. 285.
e — Scorialensis R. I. 7.
f — Mus. Brit. Add. 19903.
g — Vallicellianus E 39.
h — Vindobonensis Lat. 81 et 3144 (idem cod
p. 77).
i — Vaticanus Ottob. Lat. 2059.
j — Mus. Brit. Add. 17295.
k — Laurentianus plut. 53, 24.
l — Lipsiensis, Bibl. comm. Rep. I f. 13.
m — Venetus Marcianus 462.
n — Vaticanus Ottob. Lat. 1567.
o — Vaticanus Ottob. Lat. 1700.
p — Laurentianus plut. 53, 27.
q — Laurentianus plut. 91 inf. 6.
r — Vaticanus Lat. 1525.
s — Laurentianus Strozz. 69.
t — Bononiensis, Bibl. uniuers. 2523.
u — Vaticanus Urbinas Lat. 260.
v — Vaticanus Lat. 1526.
w — Vaticanus Lat. 1524.

---

[1] Ad correctiones codicum S et A uideas quaeso quae i
qui Die Columella-Handschriften inscribitur p. 17, 19, 34 s

x — Gotoburgensis Lat. 28.
y — Vaticanus Lat. 1527.
z — Vindobonensis Lat. 33.
ă — Parisinus Lat. 6830 A.
ø — Mus. Brit. Harl. 3556.
ü — Parisinus Lat. 6830 C.
æ — Laurentianus Aedil. 168.
œ — Morganensis 139, olim Hamiltonensis 184.
ç — Valentinus, Bibl. uniuers., Lat. 651.
o̧ — Oxoniensis, Bodleianus Canon. Lat. Class. 305.

Pol. — adnotationes Angeli Politiani e codice a Nicolao Nicolo descripto in editione principe factae (u. Hss. p. 163).

α — consensus codicum **ahk**
γ — » » **gœü o̧nx v t**
κ — » » **cdq ju**
σ — » » **bflryøçæ p**
φ — » » **ew**
ψ — » » **iză**
ω — » » **m os**

---

ed. pr. — editio princeps: Rei rusticae scriptores, Venetiis Nicol. Jenson 1472.
ed. Beroaldi 1494 — Opera agricolationum cum exscriptionibus Ph. Beroaldi, Bononiae 1494.
ed. Ald. — editio Aldina: Libri de re rustica, Venetiis in aed. Aldi 1514.
Gesner — Scriptores rei rusticae ueteres Latini ... curante J. M. Gesnero, editio secunda, Lipsiae 1773.
Schn. — Scriptores rei rusticae ueteres Latini ... correxit ... illustrauit J. G. Schneider, Lipsiae 1794.[1]

---

[1] Hoc opusculum iam sub prelis erat, cum in manus meas uenit volumen secundum editionis Columellae, quae in »Loeb Classical Library« continetur (L. J. Mod. Columella On Agriculture with a recension of the text and an English translation by E. S. Forster and E. H. Heffner. Vol. II: Res Rustica V–IX. London and Cambridge, Massachusetts 1954). Qua de editione in libro, qui uocatur Die Columella-Handschriften, aliquot paginas scripsi (p. 166—174).

Victorius — Petrus Victorius, Explicationes suarum in Varronem, Columellam castigationum, Lugduni 1542.
Vrsinus — Fuluius Vrsinus, Notae ad M. Catonem, M. V L. Columellam de re rustica, Romae 1587.
Kottmann — M. Kottmann, De elocutione L. Junii Mode mellae, Programm Rottweil 1903.
Nyström — G. Nyström, Variatio sermonis hos Columel burgi 1926.
Dahllöf — N. Dahllöf, Tempora och modi hos Columella, (1931.
Linde — H. Linde, Studier till Columellas nionde bok, (1936.
Kleberg — T. Kleberg, Några anmärkningar till Columell bok, Eranos 35, 1937, p. 22–31.
Hss. — Å. Josephson, Die Columella-Handschriften, Vps (Acta uniuersitatis Vpsaliensis).

[redacted]

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER OCTAVVS

DE VILLATICIS PASTIONIBVS AVIARIVS ET PISCATOR

LIBER OCTAVVS HAEC CONTINET

L. (*om.* **SA**) Iuni Moderati (*om.* **r**) Columell(a)e rei rust nonus (*uel* VIIII) incipit (*om.* **SA**) feliciter (*om.* **SAer**) de (*o* ticis pastionibus auiarius et piscator **SAφωfry** Liber VII ticis pastionibus auiarium et piscium hec incipit feliciter **a** l de uillaticis pascionibus auiarium et piscium **h** Incipit noı de uillaticis pastionibus aurarius et piscator **l** Eiusdemque ‹ pastionibus auiarius et piscator liber nonus incipit foelici nonus incipit de uillaticis pastionibus auiarius (auiariis **b**) **bç** Nono libro de uillaticis pascionibus rei rusticae **d** Libe rustice de uillaticis pascionibus sequitur **q** Liber nonus inci et piscator **s** L. Columelle liber nonus incipit feliciter **ç** I incipit **gœ** Incipit liber nonus **n** *inscriptionem post ‹* **φωgœçbry** *inscriptionem om.* **kiäcjuüxtæp**

Liber nonus (*uel* VIIII) haec continet **SAeobfryœæ** Liber continet. Rubrica noni libri **w** Sequitur liber VIIII haec Haec continet **h** Haec continentur **d** Cuius argumenta haec ‹ 2 cohortalibus **A²R** gallinis *ante* cohortalibus **çn** *om.* **n** gallinaris **A** Quot sint genera gallinarum; libus earumque tutela et educatione **v** Quot sunt genera g 4 De ouis seruandis **t** 5 faciendis **A¹ep** De c gallinis earumque tutela et educatione **t** *postea add.* queı gallinas pingues et teneras reddi oportet **vt** 6 columbis et faciendis **vp** *postea add.* eorumque tutela et ed 7 *om.* **vt**

Quae fere consummabant, Publi Siluine, ruris expe*d*iendi 1
scientiam, quaeque pecuariae negotiationis exigebat ratio, septem memorauimus libris. hic nunc sequentis numeri titulum possidebit, nec quia proximam propriamque rustici curam desiderent ea quae dicturi sumus, sed quia non alio loco quam in agris aut uillis debeant administrari. et tamen agrestibus magis quam
urbanis prosint, quippe uillaticae pastiones sicut pecuariae non 2
minimam colono stipem conferunt, cum et auium stercore macerrimis uineis et omni surculo atque aruo medeantur, et eisdem familiarem focum mensamque pretiosis dapibus opulentent, postremo uenditorum animalium pretio uillae reditum augeant. quare de hoc quoque genere pastionis dicendum censui.
Est autem id fere uel in uilla uel circa uillam. in uilla est quod 3
appellant Graeci ὀρνειθῶνες καὶ περιστερεῶνες, atque etiam, cum

---

De cohortalibus gallinis et gallinariis constituendis *rubr.* **dq** De cohortalibus gallinis nutriendis et gallinariis constituendis capitulum primum **ç** Quot sunt genera gallinarum **t** 1 quae] quanto **nx**¹ consumabant **R** consumabantur **nx**¹ expediendi *scripsi* (*u. Hss. p. 71*): experiendi **SAφ** exercendi(s) experiendique **R** exercendi **ü** et exercendique **ϰnx**¹ 2 pecunarie **alr** pecuniariae **S** pecuniarte **A** (r *expunctum*) exibat **S¹A** erigebat **ä** 3 nunc sequentis *om.* **ç** possidebat **wä** 4 nec *om.* **SAφ** propriam proximamque **oϰγ** (*exc.* **v**) propriamque *om.* **p** 5 non in alio **ψϰγ** (*exc.* **t**) 7 profuit **ünx**¹ sicut] licet **ω** pecuniariae **SA** pecurie **ju** 8 stipemus ferunt **v** stercore *om.* **l** 9 arbo **S¹A** 10 focum **A²R** locum **SA¹** pretiosibus **A** opulentet **S** opulentant **R** 11 reditum **od** redditum **SAR** (*u. praef. p.* XIII) 12 augent **R** quare **R** -que **SA** 13 est *om.* **SA** autem *om.* **nx**¹ ferre **A** uel in uilla **SAcde** uel in uillam **R** uel circa uillam in uilla *om.* **A**¹ 14 ορνειθωνες και περιστερεωνες *uel sim.* **SAhosugüxlçæ** *om. u. sp. r.* **R** atque etiam cum datur *om.* **gœ**

datur liquoris facultas, ἰχθυοτροφεῖα sedula cura exercentur. ea sunt omnia, ut Latine potius loquamur, sicut auium cohortalium stabula nec minus earum, quae conclauibus septae saginantur,
4 uel aquatilium animalium receptacula. rursus circa uillam ponuntur μελισσῶνες καὶ χηνοβόσκια, quin etiam λαγοτροφεῖα studiose administrantur; quae nos similiter appellamus apum cubilia, apiaria, uel nantium uolucrum, quae stagnis piscinisque laetantur, auiaria, uel etiam pecudum siluestrium, quae nemoribus clausis custodiuntur, uiuaria.

2 Prius igitur de his praecipiam, quae intra septa uillae pascuntur. ac de aliis quidem forsitan ambigatur an sint agrestibus possidenda, gallinarum uero plerumque agricolae cura sollemnis est. earum genera sunt uel chortalium uel rusticarum uel

De chortalibus gallinis

2 Africanarum. chortalis est auis quae uulgo per omnes fere uillas conspicitur, rustica, quae non dissimilis uillaticae per aucupem decipitur — eaque plurima est in insula quam nauitae Ligustico mari sitam producto nomine alitis Gallinariam uoci-

13–15 *Varro rust. 3, 9, 1–2* 16–7: 1 *Varro rust. 3, 9, 17*

1 liquoris **AR** litoris **S** litoris *uel* littoris **dqutinx¹vtis** lictor' l ιχθυοτροφια **Sheosutixlçæ** ιχουοθροφια **A** ιχθυοτροφιαπφω **g** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **aä** 2 coortalium **A¹** 3 quae *om.* **w** sagittantur **SA¹** 4 uilla **SA** 5 μελισσωνες και χηνοβοσκια (-βουσκια **SA**) **SAhosugüxlçæ** μελισσωνες και χηνο *cum lac.* **e** *om. u. sp. r.* **R** quin] quod **p** tiam **SA¹** λαγοτροφια (*uel* λαγω-) **SAheosu güxlçæ** *post* studiose **ü** *om. u. sp. r.* (*post* studiose **dju**) **R** *sine u. sp.* **ç** 6 studiose *om.* **x¹** apium **R** *aliquot* 7 uel nantium . . . auiaria *om.* **ä** uolucrum *om.* **Aφ** piscinique **A¹** pisciumque **xünx¹** 8 uel . . . uiuaria *om.* **nx¹** peducum **S** pedum **w**
De gallinariis *rubr.* **z** 10 praecipiam . . . pascuntur *om.* **nx¹** septe **S¹** 11 *post* pascuntur *add.* (et **gçt**) quod (*uel* quot) sint genera gallinarum **R** (*exc.* **wψnx¹**) ambigantur **SAαφψor** sit **SA** *et* **R** *aliquot* 12 cur(a)e **cγ** solem(p)nis **A** *et* **R** *aliquot* 13 cortalium **A¹** cohortalium **A²R** (*u. praef. p.* x) 14 *post* Africanarum *in textu* de chortalibus (kor- **S** cohor- **A²R**) gallinis **S** *rubr.* **Aheos bflyç** cohortalis **R** fere per omnes **γ** omne **S¹A¹** 15 conspeccitur **A¹** 16 naut(a)e **asimbp** e ligustico **Aφixy** e ligustro **ä** iligustico **l** lyastico **p** 17 sitam **R** sit **SA** si tamen **w** sit sitamen **e** *Pol.* produlcio **A** gallinarium **Adg** gallinarum **mœt** gallinam **a** uocitauerant **aφ**

tauerunt. Africana est quam plerique Numidicam dicunt, Μελεάγριδι similis, nisi quod rutilam galeam et cristam capite gerit, quae utraque sunt in Meleagride caerulae.

Sed ex his tribus generibus chortales feminae proprie appel- 3
lantur gallinae, mares autem galli, semimares capi, qui hoc nomine uocantur cum sint castrati libidinis abolendae causa. nec tamen id patiuntur amissis genitalibus, sed ferro candente calcaribus inustis, quae cum ignea ui consumpta sunt, facta ulcera dum consanescant, figulari creta linuntur. huius igitur 4
uillatici generis non spernendus est reditus, si adhibeatur educandi scientia, quam plerique Graecorum et praecipue celebrauere Deliaci. sed et hi, quoniam procera corpora et animos ad proelia pertinacis requirebant, praecipue Tanagricum genus et Rhodium probabant, nec minus Calcidicum et Medicum, quod ab imperito uulgo littera mutata Melicum appellatur. nobis 5
nostrum uernaculum maxime placet, omisso tamen illo studio

4–6 *Varro rust.* 3, 9, 3   7–9 *Varro rust.* 3, 9, 3; *cfr Plin. nat.* 10, 50 *et Aristot. hist. anim.* 9, 50, 631 *b*   11–12 *Varro rust.* 3, 9, 2; *cfr Plin. nat.* 10, 139 *et Cic. acad.* 2, 57   13–14 *Varro rust.* 3, 9, 6; *Plin. nat.* 10, 48   14–15 *Varro rust.* 3, 9, 19

---

2 μελεαγριδαι (-ιδι **S** -ιαι **A**[1]) **SAheosugxl**æ meleagride **ç** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **ñ**   rustilam **S**[1]**y**   galeam (caleam **S**[1]) et cristam **SAh**[2]**k** et cristam **a** cristam **R** (*u. Hss. p. 86*)   capite *om.* **SA**   3 agerit **S** acerit **A**   quae in utraque **R** quae uilitraque **nx**[1]   sunt *om.* **φo** est **ñt**   cerul(a)e **SAα** cerulee **ct** cerula **sm** c(a)erulea **R**
post caerulae *add.* castratio gallie curatio *in textu* **p**   4 his **AR** is **S**   cohortales **R**   5 qui capi **p**   6 uocatur **S**   libidinis . . . linuntur (*u.* 9) *om.* **p**   7 gandente **S**[1]**A**[1]   9 uicera **S**   consanescunt **soq** consenescunt **dγ**   liniuntur **ψodqγ** (*exc.* **t**)   10 uillatice **A**   redditus **R** *aliquot* (*cfr* 8, 1, 2)   si adhibeatur . . . plerique *om.* **l**   12 delsaci sed **α** delsacis et **SA**[1] d *lac.* sed **zi** *sine lac.* **i**   ii **izdp**   animosa **SA**[1]**wψ**   13 proelio **S**   requiebant **SA**[1]   tenagricum **dq** cenagricum **c** teneagricum **ñnx**[1] tanag *cum lac.* **iz**   hrodium **A**   14 calchidicum **S**[2] calchidicum *uel* chalcidicum **R** *aliquot* (*cfr* 8, 2, 13) calchiacum **w**   medii cum **A**   quod ab **SR** quodam **A**   15 appellantur **A**   nouis **SA**   16 nostrorum **osdqñnb**

[redacted]

poterit, omnes huius et ab hoc proximi coloris elig aliter, uitentur albae, quae fere cum sint molles ac mini tum ne fecundae quidem facile reperiuntur, atque e spicuae propter insigne candoris ab accipitribus saepius abripiuntur. sint ergo matrices robii coloris, c pectorosae, magnis capitibus, rectis rutilisque crist auribus, et sub hac specie quam amplissimae, ne unguibus; generosissimaeque creduntur quae quin digitos, sed ita ne cruribus emineant transuersa calc quae hoc uirile gerit insigne, contumax ad concubit natur admittere marem, raroque fecunda etiam cun calcis aculeis oua perfringit.

Gallinaceos mares nisi salacissimos habere non expe in his quoque sicut feminis idem color, idem numerus status altior quaeritur; sublimes sanguineaeque nec cristae, rauidi uel nigrantes oculi, breuia et adun maximae candidissimaeque aures, paleae ex rutilo a quae uelut incanae barbae dependent; iubae deinde ex auro flauae, per colla ceruicesque in umeros diff

---

5–8 *Varro rust.* 3, 9, 4; *Plin. nat.* 10, 156; *Geop.* 14, 7, 9   9–12 *Geop.* 14, 7, 17   13–10: 11 *Varro rust.* 3, 9, 5; *Geop.*

---

1 ab] ad **xũnx**[1] ob **ωq**   colores **R** *plerique*   2 euitentur (eni- **qgq**) **κγ** uiterbitentur **SA**   3 reper reperiantur **R** referiantur **S** rerientur **A**   4 propter **SAay R**   insigne **SR** inspicue **A**   aqualis **S**[1]**A** aquibus **ar** piantur **odq** rapiuntur **zi**   robii **S** probi **R** ł probi *Pol.* 1 (*u. Hss. p. 90*)   6 pectore se **ah**[1] pectore sed **k**   recti -que cristulis *om.* **SAe**   cristulis] cristis **w** cristis cristulis cristis **e**   albis *post* auribus **γ**   7 hae **S**   8 ungulis **R**   generosis // aeque **S** generosis seque **A** **ũnx**[1]   emeneant **S**[1]   transuelsa **SA**   10 gerit *o* dedignantur **łωq** dedinatur **w** dedignatam **A**   11 incur *quot*   12 calcis] taleis **nx**[1]   perfrincit **S**[2] ferfringit **A** 1 14 feminis **SAe** in feminis **R**   15 nec **SAah**[2]**ki** (a)eque 16 rauidi **φjuqp** rabidi **R** rubidi **SAstb** rubicunde **ak** rubicun 17 maximeque **ω**   candidissimaeque **R** candidissimae simae **ω** -que **SAφ**   paleae **A**[2]**R** galeae **SA**[1]**e** gallee **w** cantes **S**[1]   18 iubae **R** be **S** uel **A**   bariae **S**[1]   19 hu

lata et musculosa pectora, lacertosaeque similes brachiis alae; tum procerissimae caudae duplici ordine singulis utrimque prominentibus pinnis inflexae; quin etiam uasta femina et frequenter horrentibus plumis hirta, robusta crura nec longa sed
11 infestis uelut sudibus nocenter armata. mores autem, quamuis non ad pugnam neque ad uictoriae laudem praeparentur, maxime tamen generosi probantur, ut sint elati, alacres, uigilaces et ad saepius canendum prompti, nec qui facile terreantur. nam interdum resistere debent et protegere coniugalem gregem, quin et attollentem minas serpentem uel aliud noxium animal interficere.

12 Talibus autem maribus quinae singulis feminae comparantur. nam Rhodii generis aut Medici propter grauitatem neque patres nimis salaces nec fecundae matres, quae tamen ternae singulis maritantur. et cum pauca oua posuerunt, inertes ad incubandum multoque magis ad excludendum, raro fetus suos educant. itaque quibus cordi est ea genera propter corporum speciem possidere, cum exceperunt oua generosarum, uulgaribus gallinis subiciunt,
13 ut ab his excusi pulli nutriantur. Tanagrici plerumque Rhodiis et Medicis amplitudine pares non multum moribus a uernaculis distant, sicut et Calcidici. omnium tamen horum generum nothi sunt optimi pulli, quos conceptos ex peregrinis maribus nostra-

10 *Verg. georg. 3, 421* tollentemque minas

3 pennis **S**[2] *et* **R** *aliquot; om.* **γ** 5 mares **aäcoeçnxvtp** 7 elati **AR** telati **S** alati **w** uigilantes **φiäs** 8 promti **A** *et* **R** *aliquot* faciles **nxv** 9 debet **xγ** (*exc.* **t**) 10 et **S** uel **p** *om.* **AR** *post* serpentem *add.* uel alium serpentem **S** alium **SA** 12 manibus **S**[1]**A** cōparā **S** 13 hrodi **S** herodi **A** melici **mr**[1] *Pol.* mellici **o** 14 satages **A** 15 cum] tamen **nx**[1] *om.* **oet** inhertes **S**[1]**Aesç** *om.* **w** 16 excudendum **ψgoeçx**[a]**vfyrçp** ł escudendum *Pol.* educanti **S** 18 generosarum **R** gene **SA** 19 ut] et **ünx**[1] ut et **ψ** excusi **Aaiz** excussi **Sä** exclusi **R** excludi exclusi **w** hrodiis **S** hordiis **A** 20 mendicis **S**[1] moribus] erroribus **ψ** 21 chalci- *uel* calchi- *uel* chalchi- **R** *aliquot* eorum **xünx**[1] nothi **SAφjç** noti **R** notae **t** 22 optimae **t** *post* optimi *add.* sunt **SAφ** matribus **çx**[a]**vbf**[1]**sp**

tes ediderunt, et salacitatem fecunditatemque uerna(nent. pumileas aues, nisi quem humilitas earum de: propter fecunditatem nec propter alium reditum nimi tam hercule quam nec pugnacem nec rixosae libidir nam plerumque ceteros infestat, et non patitur inir cum ipse pluribus sufficere non queat. inpedienda procacitas eius anpullaceo corio, quod cum in orbi(matum est, media pars eius rescinditur, et per excisa galli pes inseritur, eaque quasi compede cohibentur 1

Sed, ut proposui, iam de tutela generis uniuersi p

Gallinaria constitui debent parte uillae quae hibern orientem. iuncta sint ea furno uel culinae, ut ad auem fumus, qui est huic generi praecipue salutaris. totius ficinae, id est ornitonis, tres continuae extruunt quarum, sicuti dixi, perpetua frons orientem sit obu(deinde fronte exiguus detur unus omnino aditus mec quae ips⟨a⟩, e tribus minima, esse debet in altitudin(queuersus pedes 'septem. in ea singuli dextro laeuoq

---

2–3 *Plin. nat. 10, 156* 11 *cap. 3: cfr Varro rust. 3, 9*
12–13 *Geop. 14, 7, 1*

---

1 *post* ediderunt *add.* nam et paternam speciem gerunt **p** ditatemque] et fecunditatem **γ** uernaculam . . . fecun(**nx**[1] uernaculum **A** uernacula **aωl** 2 pumileas **S** ; humiles **αtf** pulias **p** 3 redditum **R** *aliquot* **h**[1]**kψxγfryeç** probatam **Sah**[2]**ωbæ** probatum **Al** probo tan **φp** 4 pugnacen **S**[1]**A** pugnantem **l** risose **c** rissose (5 inire **SAαwψlr** iniri **R** 6 itaque est **ωæ** 7 an apullaceo **kn** 8 et per . . . inseritur *om.* **SA** 9 quia comniede **SA**

10 set **S** uniuersi generis **R** generis **d**

De (II De **S**) gallinariis **SAhφäosblyç** De gallinariis facie 14 ornithonis **R** orinthonis **sd** extrahuntur **Ahφosbr** cons 15 sicuti **SAnx** sicut **R** orientem **SAR** (*u. C. F. Syntax des Nom. und Akk., 1908, p. 139*) orienti **t** in *om.* **A** 16 deinde **AR** inde **S**[1] in **S**[2] unius **ςnx**[1] *Schn.*: ipse **SAR** ipsa **çæ** ipsis **wzäo** ips *cum lac.* **i** ped *in* minime **A**[1] quoquouersus **R** (*u. praef. p.* XI) **ςnx**[1] pedum **αωbeçæ** septem pedes **t** singula **A**

aditus ad utramque cellam faciundi sunt, iuncti parieti qui est intrantibus aduersus. huic autem focus applicetur tam longus, ut nec inpediat praedictos aditus et ab eo fumus perueniat in utramque cellam; eaeque longitudinis et altitudinis duodenos pedes habeant, nec plus latitudinis quam media.

3 Sublimitas diuidatur tabulatis, quae super se quaternos et
infra septenos liberos pedes habeant, quoniam ipsa singulos
occupant. utraque tabulata gallinis seruire debent, et ea paruis
ab oriente singulis inluminari fenestellis, quae et ipsae matu-
tinum exitum praebeant auibus ad cohortem, nec minus ues-
pertinum introitum. sed curandum erit ut semper noctibus clau-
4 dantur, quo tutius aues maneant. infra tabulata maiores fene-
stellae aperiantur, et eae clatris muniantur, ne possint noxia
inrepere animalia, sic tamen ut inlustria sint loca, quo com-
modius habitet auiarius, qui subinde debet speculari aut in-
cubantis aut parturientis fetas. nam etiam in his ipsis locis ita
crassos parietes aedificare conuenit, ut excisa per ordinem
gallinarum cubilia recipiant, in quibus aut oua edantur aut

12–14 *Varro rust.* 3, 7, 3   17–18 *cfr Varro rust.* 3, 9, 7 in pariete exclusa sint cubilia earum

---

1 rutamque **SA** faciendi **R** *plerique* iaciundi **jufr**[2] **y** *Pol.* iaciendi **ç** 2 intratibus **S**[1] appicetur **S**[1] 4 eaeque **S** (a)eque **AR** et altitudinis . . . latitudinis *om.* **i** et ad altitudinis **Ah**[2]**çp** 5 nec plus . . . pedes habeant *om.* **l** nec] nam **ωqgαdnxæ**[1] latitudinis] altitudinis **äp**

6 sublimis **v** sublitas **mob** supra **clp** 7 ipsos **ψ** 8 occupat **SA** parui **A** 9 festestellis **A**[1] fenestris **os** matutinam **A**[1] 10 exitum *om.* **SA** auibus **R** animus **S** animos **A** ad **AR** at **S** 12 quo tutius **R** quotius **SA**[2] quoties **A**[1] intra **AR** fenestell(a)e **SAah**[2]**k** fenestr(a)e **R** 13 e(a)e **R** e **SA** ea **xγ** hec **l** clatris . . . tamen *om.* **os** cratris **jt** clateis **z** clauis **çnx**[1] nec **od** 14 tamen] inde **αv** ut *om.* **cdqüçnx**[1] sunt **SA** quo] que **c** quae **djmsb** 15 habitent **γ** (*exc.* **t**) qui **R** quia **S** qua **A** que **çnx**[1] incumbantis **R** *aliquot* 16 parturentis **A**[1] imparturientis **ü**[1]**çnx**[1] his ipsis **R** ipsis his **än** iis ipsis **heutfyæç** ipsis **SA** his **d** ita *om.* **uγ** 17 exercisa **SA** (*cfr Varro* exclusa; *u. Goetz, Festschrift Judeich,* 1929, *p.* 53)

excludantur pulli. hoc enim et salubrius et elegantius (illud quod quidam faciunt, ut palis in parietis uel actis uimineos qualos superponant. siue autem parietit diximus cauatis aut qualis uimineis praeponenda eru bula, per quae matrices ad cubilia uel pariendi uel i causa perueniant. neque enim debent ipsis nidis inu dum adsiliunt pedibus oua confringant.

Ascensus deinde auibus ad tabulata per utramqu datur, iunctis parieti modicis asserculis, qui paulum gradibus asperantur, ne sint aduolantibus lubrici. sed a forinsecus praedictis fenestellis scandulae similiter iniu quibus inrepant aues ad requiem nocturnam. maxim curabimus ut et haec auiaria et cetera, de quibus mo sumus, intrinsecus et extrinsecus poliantur opere tec quae ad aues feles habeant aut coluber adcessum, tum noxiae prohibeantur pestes.

Tabulatis insistere dormientem auem non expedit laedatur stercore, quod cum pedibus uncis adhaesit, p creat. ea pernicies ut euitetur, perticae dolantur in c

14–15 *cfr Varro rust. 3, 7, 3*   17–14: 4 *cfr Geop. 14, 7, 2*

1 excudantur **ωfryφp** *Pol.* excubantur ψ   2 quot A R parietem p pariete l   uehementer . . . parietibus *om.* 3 uimineos R ui minimo SA^2 superponant R superp superimponant γ   4 aut R siue SAah^{2}k   qualem SA qualc uimineis R uimineos S^{2}ah^{2}k uinineos A uineos S^1 5 *post add.* uineas palos superponant siue autem parietibus ita u cauatis aut qualis uimineis praeponenda erant uestibula r ueniat odüqn   nidis A^{2}R dis SA^1 inbolare SA

8 tabulatum w   10 grandibus vp   sed ab . . . noctur a R *aliquot*   cohorte R   11 fenestrellis qn f fenestis m   similiter iniungantur] sil *lac.* iungantur ψ xima S maxum A   13 curabimus S^{2}kdgüx^{2}vlç curauimus S dixturi S diciturí A^1 14 et extrinsecus *om.* SAφ   neque (*exc.* t) l ne αωtσ (*exc.* l)   15 ad *om.* S^{1}Aφ (*u. Hss. p.* habeat mobfryp   tum et SAah^{2}k et R

18 ungis A   19 ea *om.* A^1 pernities S   ut euit zlryφp ute//uitetur S ut ei (eis ψ)uitetur φψ ut uitetur R

Cibaria gallinis praebentur optima pinsitum h uicia, nec minus cicercula, tum etiam milium aut pa haec ubi uilitas annonae permittit; ubi uero ea excreta tritici minuta commode dantur. nam per mentum, etiam quibus locis uilissimum est, non ut betur, quia obest auibus. potest etiam lolium decoc nec minus furfures modice a farina excreti, qui si ni farris, non sunt idonei, nec tamen appetuntur ieiu folia seminaque maxime probantur et sunt huic gei sima, neque est ulla regio in qua non possit huius copia esse uel maxima. uinacea quamuis tolerabilit dari non debent, nisi quibus anni temporibus auis edit, nam et partus raros et oua faciunt exigua. sed post autumnum cessa[n]t a fetu, potest hoc cibo sust

Ac tamen quaecumque dabitur esca per cohortem u die incipiente et iam in uesperum declinato, bis diui ut et mane non protinus a cubili latius euagentu crepusculum propter cibi spem temperius ad officinai

---

1–14 *cfr Geop. 14, 7, 3* 11–13 *Pallad. 1, 27, 1* ui sterilescunt

---

De cibariis gallinarum **zosqb** Que cibaria praebentur ga 1 ordeum **R** *aliquot* 2 uicia (*uel* uitia) **R** ı uinatia **w** uicium **p** panicium **SA** (*cfr 2, 9, 19*) **ϙnx**[1] si sed **g** 3 aec **S**[1] ubi] tibi **ϲϑϙnx**[1] ubi t annae **S**[1] anne **A**[1] est ea **ψcdqgϑx** 4 minute **A** per . . . uilissimum est *om.* **a** se *om.* **cdqγ** (*exc.* **t**) 5 **SA**[1] 6 decoctium **A**[1] 7 abent **S**[1] 8 nec tamen . . . *om.* **l** nappeturtur **A** ieiunis **t** ieiuni **SAR** (*u. Hss.* cytisi **A**[2] cythisi *uel* cithysi *uel* cithisi **R** cytis **SA**[1] 10 nec possint **SA**[1] 11 uinacia **lep** (*Pallad.*) uincea **a** tollerab pascat **SA** 12 diari **SA** temporibus anni **R** f(o)et 13 raros **SAd** raro **R** et oua . . . cum plane *om.* **w** exig sed **S**[2]**R** et **S**[1]**A** plene **A** 14 *post* autumnum *add.* c cessat *scripsi* (*u. Hss. p. 84*[50]): cessant *codd.* pos 15 attamen **R** *plerique* datur **cdqϑϙnx**[1] dantur **ϲ** nato bis **SR** declinat ouis **A** declinante bis **γ** 17 a] t **ϙ** tatius **SA** 18 cresculam **d** ciui **S**[1] t

possintque numerus capitum saepius recognosci. nam uolatile pecus facile custodiam pastoris decipit.

4 Siccus etiam puluis et cinis, ubicumque cohortem porticus uel tectum protegit, iuxta parietem reponendus est, ut sit quo aues se perfundant. nam his rebus plumam pinnasque emundant, si modo credimus Ephesio Heraclito, qui ait sues caeno, chortales aues puluere lauari.

5 Gallina post primam emitti et ante horam diei undecimam claudi debet, cuius uagae cultus hic quem diximus erit. nec tamen alius clausae, nisi quod ea non emittetur, sed intra ornithonem ter die pascitur maiore mensura. nam singulis capitibus quaterni cyathi diurna cibaria sunt, cum uagis bini

6 praebeantur. habeat tamen etiam clausa oportet amplum uestibulum quo prodeat et ubi apricetur, idque sit retibus munitum, ne aquila uel accipiter inuolet.

Quas inpensas et curas, nisi locis quibus harum rerum uigent pretia, non expedit adhiberi. antiquissima est autem

---

3 *Pallad. 1, 27, 1* puluere utantur et cinere 13–15 *Varro rust. 3, 9, 14–15*

---

1 possitque **A²R** 2 custodiam pastoris **Sp** pastoris custodiam **AR**

3 etiam] est **odqcεçqnx¹** et **ū** est etiam **gv** cinis **S²R** inis **S¹** nix **A** 4 tectus **SA** parietes **R** *plerique* 5 profundant **γ** pennasque **S²** *et* **R** *aliquot* mundant **p** 6 heradito **A¹** cohortales **A²R** 7 *post* puluere *add.* uel cinere **R**

8 gallinam **A** *et* **R** *aliquot* 9 nec tamen . . . emittetur *om.* **p** 11 ordithonem **A¹** orinthonem **ψòdq** maiorem **S** *post* mensura *rubr.* De mensuris (-ura **q**) cibariorum **SAhwzisqlyç** Que mensura per diem cibi gallinarum **t** 12 cyathi **A²** ciathi **S²** cyat(h)i *uel* ciat(h)i **R** quiathi **S¹A¹** bagis **S** bacis **A¹** bini **SAbah²kb** terni uel bini **R** bini uel terni **p** 13 pr(a)ebeatur **SA** habere **γ** (*exc.* **g**) tamen etiam] etiam tamen **g** tamen **tlp** etiam **ū** tamen et **çnx¹** inde et **œ** clausam **γ** (*exc.* **g**) 14 applicetur **l** sit] est **p** 15 ne **R** non **S** *om.* **A**

16 et *om.* **Aw** curam **h¹ωσ** *Pol.* locis et quibus **SAa** 17 athiberi **S¹A¹** adhibere **p**

cum omnibus pecoribus tum in hoc fides pastoris, qui domino seruat, nullius ornithonis quaestus uincit inpe

De tutela satis dictum est, nunc reliquum ordine quemur.

Confecta bruma parere fere id genus auium consuei earum quae sunt fecundissimae locis tepidioribus circa Ianuarias oua edere incipiunt, frigidis autem regionib mense post Idus. sed cibis idoneis fecunditas earum est, quo maturius partum edant. optime praebetur ad s hordeum semicoctum, nam et maius facit ouorum incr et frequentiores partus, et is cibus quasi condiendus est i cythisi foliis ac semine eiusdem, quae maxime putant fecunditatem auium. modus cibariorum sit, ut di binorum cyathorum hordei. aliquid tamen admiscen cytisi, uel si id non fuerit, uiciae aut milii.

Curae autem debebit esse custodi, cum parturient habeant quam mundissimis paleis constrata cubil subinde conuerrat, et alia stramenta quam recenti

---

5 *cfr Pallad. 2, 21* 10–11 *Pallad. 1, 27, 1* 16–18: 2 *rust. 3, 9, 8*

---

1 cum in omnibus **R** pecoribus *om.* **p** pastoribu
qui nisi **AR** quin si **S** eam] eadem **p** cum **w**
Sωp *Pol.* nullis **Aw** nullus **R** hornitonis **SA** orinthonis **wψ**
uincit **S** iungit **Aah²** uincet **R**
De seruandis ouis *rubr.* **zdg** De ouibus seruandis C. II **ϙ**
quemur **R** *aliquot* persequamur **o¹s**
5 parere fere **ϰγp** fere **SAah²kφ** parere **h¹ωσ** *Pol.* 7
8 elicienda **Sz** eligenda **AR** exigenda **p** augenda **t** 9
S probetur **hl** probatur **se** 10 ordeum **R** *plerique*
ouorum **S²a** oborum **S¹** obhorum **Aφ** horum **R** 1
tiorem **p** et **SA** sed **R** is **R** his **SAhkeψωqjuϙfrys**
12 cithisi **R** *aliquot* cytisi **A** quae **SA** quae utraq
13 modus **SA** modus autem **R** bagis **SA** magis **e¹γ** (*exc.*
15 cythisi *uel* cithisi **R** *plerique*
16 parturiens **S** parturierint **t** 17 paleis quam mundissi
constrata **R** constra **A** con/tra **S** quae **SA** eaqu
18 conuertat **dqũϙnx¹l** recentissimas **t** quem **cx¹**
reponant **SA**

[redacted]

ponat. nam pulicibus atque aliis similibus replentur, quae secum affert auis, cum ad idem cubile reuertitur. adsiduus autem debet esse custos et speculari parientes, quod se facere gallinae testantur crebris singultibus interiecta uoce acuta. 4 obseruare itaque dum edant oua et confestim circumire oportebit cubilia, ut quae nata sunt recolligantur, notenturque quae quoque die sunt edita, et quam recentissima supponantur gluttientibus (sic enim rustici appellant auis eas quae uolunt incubare), cetera uel reponantur uel aere mutentur. aptissima porro sunt ad excludendum recentissima quaeque. possunt tamen etiam requieta subponi, dum ne uetustiora sint quam 5 dierum decem. fere autem cum primum partum consummauerunt gallinae, incubare cupiunt ab Idibus Ianuariis. quod facere non omnibus permittendum est, quoniam quidem nouellae

---

10–12 *Varro rust. 3, 9, 10; cfr Plin. nat. 10, 151* 14–19: 5 *cfr Varro rust. 3, 9, 9 et Geop. 14, 7, 16*

---

1 pullicibus **SA** atque aliis **SA** aliisque **R** *post* similibus *add.* animalibus **R** quae *om.* **SA** 2 affere **A**¹ idem] diem **nx**¹ 3 custos **R** cum **SA** speculari parientes (*uel* parietes) **R** specularientes (-tis **S**²) **S** speculiarentis (-larentis **A**²) **A** se] si **cdqnx**¹ 4 crebis **SA** singulibus **A**¹ interiectā **S** uoce et acuta (actuta **s**) **ω** 5 obseruare itaque dum edant oua **R** obseruare dum (idum **A**) edant oua itaque dum **SA** 6 quae **SR** qui **A** nati **SA** notentur quaequ(a)e **SA**² notentur aquae **A**¹ notenturqu(a)e **R** notentur **cdqnx**¹**v** 7 quoque] quoquo **ψ** quoque quo **w** quoque que **v** quoque quando **cœnx**² quando **ūt** die *om.* **cdqγ** sint **R** sunt edita] interdicta **p** et] ut **γ** (*exc.* **x**¹) recentissimas **SA** subponantur **A** 8 gluttientibus **SA** glutientibus **ah**²**k** glucientibus **t** glot(t)ientibus **ăp** gloc(c)ientibus **φi**²**zosjugūọx**²**vryeọ** gloccicientibus **c** gloetientibus **h**¹**mdb** gloc(c)iantibus **i**¹**cœnx**¹**sœ** gloetienbus **q** gloecientibus **f** glecientibus **l** aues **R** *aliquot* eas aues (auis **sœ**) **wψsœp** 9 reponuntur **S**¹ eremutentur **SA**¹ rem utentur **A**²**αφψqfyọçsœ** remittentur (-antur **s**) **ωϰ**(*exc.* **q**)**γblrs** ea rem utentur **p** 10 porro sunt . . . recentissima *om.* **i** excludendum **Sh** excudendum **AR** excudiendum **s** excubandum **ză** recentissima **SR** recitissima **A** 11 etiam *om.* **p** uestustiora **A** sunt **SAφjunl** 12 ferre **S** fore **eϰx**²**rs** 13 cupiunt **SAakφψd** incipiunt **R** Idus **SAcs** 14 praetermittendum **qgœnx** quidam **ir** qdā **w** quedā **x**

magis edendis quam excudendis ouis utiliores sunt, inh cupiditas incubandi pinnula per nares traiecta. uetera auis ad hanc rem eligi oportebit, quae iam saepius ic moresque earum maxime pernosci, quoniam aliae n cudant, aliae editos pullos commodius educent. at e quaedam et sua et aliena oua comminuunt atque co quod facientem protinus summouere conueniet.

Pulli autem duarum aut trium auium excusi, dı teneri sunt, ad unam quae est melior nutrix transfer sed primo quoque die, dum mater suos et alieno similitudinem dinoscere non potest. uerumtame oportet modum, neque enim debet maior esse quar capitum. negant enim hoc ampliorem gregem poss nutriri.

Numerus ouorum quae subiciuntur inpar obser semper idem. nam primo tempore, id est mense quindecim nec umquam plura subici debent, Ma<rt> nec his pauciora, undecim Aprili, tota deinde aestate

---

8–14 *Varro rust. 3, 9, 13; Geop. 14, 7, 25* 15 *Varro r*
Pallad. 1, 27, 1; Plin. nat. 10, 151; Geop. 14, 7, 13

---

1 edendis **S[2]A[1]R** eadendis **S[1]A[2]** ardendis **e[1]** excudend cubandis **R** ł excubandis *Pol.* excubendis **is** 2 incubanc piu nulla **SA** nares traiecta **R** nasieta **SA[2]** nasia et a **A** ranis **A[1]** 3 aues **R** *aliquot* iam **SA** etiam **R** *Pol.* 4 maxime] facile **γ** pernosti **A** aliae] ille **p** *om.* dant **SAcf[2]** excudunt **bp** excubant **R** excubent **t** excubant 5 edit *cum lac.* **is** educant **ah[2]klp** ad **A** **S[2]R** et sue **S[1]** est ut **A** oua *om.* **wnx[1]** 7 quod eam conuenient **S** conueniunt **Ae** conuenit **odqγ** 8 excussi **R** *Pol.* ex etcussi **d** excu (*cum lac.* **is**) **ψ** excl 9 unam quae] unamquamque qu(a)e **odqγ** sit melior **I** **odqγ** 10 suos et alienos propter *om.* **SAφ** 11 dissin **os** dignoscere **cl** *om.* **k** seruari **SAa** seruare **R** esse debet **iγs** maior debet esse **kwis** debet esse **e[1]** maior quam triginta **R** quatriginta **SA** 13 capita **odqγ** 15 ouarum **A[1]** quam **A** obiiciuntur **l** inpar *om.* **SA** conseruatur **odqgnx[1]** 17 quindecim **R** q quadecem **A** quamdecem **ah[2]** Martio *ed. Ald.*: Maio *cod*

Kalendas Octobris tredecim. postea superuacua est huius rei
9 cura, quod frigoribus exclusi pulli plerumque intereant. multi tamen etiam ab aestiuo solstitio non putant bonam pullationem, quod ab eo tempore, etiam si facile educationem habent, iustum tamen non capiunt incrementum. uerum suburbanis locis, ubi a matre pulli non exiguis pretiis ueneunt, probanda est aestiua educatio. semper autem cum supponuntur oua, considerari debebit ut luna crescente ab decima usque ad quintam decimam id fiat. nam et ipsa suppositio per hos fere dies est commodissima, et sic administrandum est ut rursus cum excluduntur pulli luna crescat.

10 Diebus quibus animantur oua et in speciem uolucrum conformantur, ter septenis opus est gallinaceo generi, at pauonino et anserino paulo amplius ter nouenis. quae si quando fuerint supponenda gallinis, prius eas incubare decem diebus fetibus alienigenis patiemur. tum demum sui generis quattuor oua, nec plura quam quinque fouenda recipient, sed et haec quam

---

2–11 *cfr Varro rust. 3, 9, 16 et Plin. nat. 10, 152* 7–9 *Pallad. 1, 27, 1; Geop. 14, 7, 14* 10–12 *Varro rust. 3, 9, 10; Geop. 14, 7, 28*

---

1 postea *om.* nx[1] rei *om.* is 2 excussi αωσ ex *cum lac.* sä ex di i multi R plerumque SA (*cfr 8, 10, 4 et 17, 5*) 3 etiam AR iam S *om.* iä facilem R 5 uerum suburbanis] suburbanis uero p 6 *post* matre *add.* familias t non exiguis pretiis ueneunt (ueniunt κγ) SR plerumque intereant (pulli *post* plerumque k) Aah[2]k non exiguis pretiis ueneunt plerumque intereant φψ 7 aestiuę ducatio A cum *om.* e[1]œ 8 considerare A debet wψtr debent l a(b) decima (*uel* decuma; decimo gœçnxv) usque R *Pol.* ab ducumu usque S abducamusque Aφ abdecuma abdecumaus h[1] ad] in ät 9 subpositio A 10 est SR et A 11 excudantur e excuduntur wωcfryeçp excu *lac.* untur iä excutiuntur s

12 in *om.* SAe ut w specie SA spetie φ species l conformantur SAah[2]qlp formantur R 13 septenis] septem p generi SR *Pol.* genere Aφl ad S[1]A[1] ac wωκ et γ (*exc.* t) p pauonino A[2]R pauonio κγœ pauonindo e pauone SA[1] 14 fuerit γ 15 ea ωb foetis ω 16 alienigenis A[2]R genis SA[1] alienis ä alien *cum lac.* is alie ingenii gç aliȩ ingens nx[1] alie ingeni œ 17 et *om.* œκγp

maxima, nam ex pusillis aues minutae nascuntur. cum deinde quis uolet quam plurimos mares excudi, longissima quaeque et acutissima oua subiciet, et rursus cum feminas quam rutundissima. 11

De suppositione ouorum

Subponendi autem consuetudo tradita est ab his qui religiosius haec administrant eiusmodi: primum quam secretissima cubilia legunt, ne incubantes matrices ab aliis auibus inquietentur; deinde antequam consternant ea, diligenter emundant, paleasque, quas substraturi sunt, sulpure et bitumine atque ardente teda perlustrant et expiatas cubilibus iniciunt, ita factis concauatis nidis, ne aduolantibus aut etiam desilientibus decidant oua. plurimi etiam infra cubilium stramenta graminis aliquid et ramulos lauri nec minus alii capita cum clauis ferreis subiciunt. quae cuncta remedio creduntur esse aduersus tonitrua, quibus uitiantur oua pullique semiformes interimuntur, antequam toti partibus suis consummentur. seruat autem qui 12 13

1–4 *cfr Plin. nat. 10, 145 et Aristot. hist. anim. 6, 2, 559 a*
8–10 *Geop. 14, 11, 4* 12–14 *Plin. nat. 10, 152; Geop. 14, 7, 11*

1 nam ex] nex **A**[1] pulsisillis **SA**[2] pulsillis **A**[1] minutae **R** minima **SAh**[2] nascentur **SA** 2 plures **qnx**[1]**v** excuti **s** excu *cum lac.* **iS** excludi **d** et *om.* **SA** 3 femnas **S**[1]**A** quam] quarum **A**[1] quasque **e** quoque **ψ** rotundissima **S**[2]**R**
De (IIII De **S**) suppositione (*uel* sub-) ouorum **SAhcpsioshlyc** 5 iis **dyp** regiosius **SA**[1] 6 *post* religiosius *add.* qui **A** hic **qnx**[1] administrat **SA** secretissimã **S** 7 legunt **SA** eligunt **R** nec **x** 8 eam **R** *aliquot* emundent **t** 9 paleas (-que *om.*) **egns** quas *om.* **ticqnx**[1] substracturi **sdcex**[2]**v** substractaturi **qticqnx**[1] subitacturi **g** sulphure **S**[2]**R** sulfure **isx** pitumine **A** 10 expiata **p** expiatis **f** 11 concauatis **R** concubantis **SA** nidis . . . desilientibus *om.* **n** auolantibus **k** abuolantibus **acdqgçt**[2]**fy** ab aduolantibus **jcexv** aut] ut **A**[1] etiam *om.* **cpsib** et **i** desilentibus **SA** *post* desilientibus *add.* euoluta **xγ** euolute **t** euolta **p** obuoluta **h**[1]**ωσ** *Pol.* 12 oua *om.* **wcdqγ** cubiculum **cdqγ** instramta **S** istramenta **A** 13 romulos **S**[1] romulus **A**[1] allii **R** *aliquot Pol.; om.* **çn** 14 remedia **A**[2]**R** tonetrua **S**[1] tronitrua **t** 15 quibus uitiantur . . . interimuntur *om.* **y** semiformes] fores **A**[1] interemuntur **S**[1]**A**[1]**a** 16 consummentur **SAe** consumentur **R** consumuntur **cdqçnx**[1]

subicit ne singula in cubili manu conponat, sed totum ouorum numerum in alueolum ligneum conferat. deinde uniuersum leuiter in praeparatum nidum transfundat.

14 Incubantibus autem gallinis iuxta ponendus est cibus, ut saturae studiosius nidis inmorentur, neue longius euagatae refrigerent oua. quae quamuis pedibus ipsae conuertant, auiarius tamen, cum desilierint matres, circumire debet ac manu uersare, ut aequaliter calore concepto facile animentur, quin etiam, si qua unguibus laesa uel fracta sunt, ut remoueat, idque cum fecerit duodeuiginti diebus, undeuicesimo animaduertat an pulli rostellis oua pertuderint, et auscultetur si pipant. nam saepe propter crassitudinem putamina[rum]
15 rumpere non queunt. itaque haerentis pullos manu eximere oportebit et matri fouendos subicere, idque non amplius triduo facere. nam post unum et uicesimum diem silentia oua carent

---

7–9 *Varro rust.* 3, 9, 11; *Geop.* 14, 7, 20

---

1 subi(i)cit **A²R** -subi **SA¹** cubili **SAe** cubilia **R** *Pol.* cōponant **S** conponant **A** oborum **S** obortū **A¹** 2 albeolum **A¹** lignum **g** lingeum **u** *om.* **p** 3 leniter **R** *aliquot; ante* uniuersum **p** nidum *om.* **A¹**

4 iuxta ponendus **SR** subponendus (sup- **e**) **Aφ** est *om.* **cdqüç nx¹** esse est **e** 5 euagare **akzçnx¹** 6 refrigerant **A** -uis pedibus *om.* **SA** ipsa **A** conuert **S** confere **A** 7 auarius **SA** desiluerint **lp** desiluerit **e** debet **ψ** debent **SAR** 8 aliqualiter **e** colore **a** *om.* **ω** 9 uel] aut **cdqγ** (*exc.* **t**) sint **ψγ** ut *om.* **t** 10 itque **S¹A²** itaque **A¹w** quodque **çnx¹** *om.* **œ** duodeuiginti diebus **SAφψt** die **R** undeuicesimo **Sdp** undeuiges(s)imo **αωjuγrçœ** unodeuigesimo **qbfye** unde uicessime **A** inde uigesimo **cl** *om.* **φψ** animaduertat **AR** enim aduertat **S** animaduertere **γ** (*exc.* **t**) 11 pertuderint **SAhωx²brç** pertunderint **R** pertulerunt **w** et] aut **ωb** 12 pipant **SAer¹e** pipiant **R** (*cfr Nyström p. 86*) putamina *Schn. in comm.*: putaminarum **SA** putaminum **R** 13 inrumpere (*uel* irrum-) **R** itaque] ita ut **cdqγ** idque **w** 14 oportet **t** idque non . . . facere *om.* **a** idque] quodque **γ** (*exc.* **t**) 15 nam] cum **t** uigesimum **R** *aliquot* careant **gçnxvt**

animalibus, eaque remouenda sunt, ne incubans inani spe
diutius retineatur effeta.

Pullos autem non oportet singulos, ut quisque natus sit,
tollere, sed uno die in cubili sinere cum matre et aqua ciboque
abstinere, dum omnes excudantur. postero die, cum grex
fuerit effectus, hoc modo deponatur: cribro uiciario uel etiam 16
loliario, qui iam fuerit in usu, pulli superponantur, deinde pulei
surculis fumigentur. ea res uideatur prohibere pituitam, quae
celerrime teneros interficit.

Post hoc cauea cum matre cludendi sunt, et farre hordeaceo 17
cum aqua incocto uel adoreo farre uino resperso modice alendi.
nam maxime cruditas uitanda est. et ob hoc iam tertia die
cauea cum matre continendi sunt, priusque quam emittantur
ad recentem cibum, singuli temptandi ne quid hesterni habeant
in gutture. nam nisi uacua est ingluuies, cruditatem significat,
abstinerique debent dum concoquant.

6–8 *Geop. 14, 9, 1* 10–11 *Varro rust. 3, 9, 21*

---

1 ni **csüçnx**[1] incumbans **cdq** incumbas **se** neani **A**[1] inani spe *post* diutius **lp** spe] sepe **cnt**[1] spe (sepe) *post* retineatur **çnx**[1]**t**[1] 2 retineatur **SAκγ** detineatur **R** dettineantur **s** effecta **wo**[1]**sd**

3 autem *om.* **t** oportebit **t** singulos *post* sit **p** 4 tollere *om.* **a** sed uno . . . abstinere *om.* **h**[1] una **ah**[2]**k** 5 excludantur **A**[1]**b** excubantur **A**[2]**φψ** 6 effetus **Saizçnx**[1] deponitur **cqγ** (*exc.* **t**) depoñr **d** deponantur **e** uitiario **S** *et* **R** *aliquot* 7 tam **A** supponantur **ät** reponantur **p** pulci **iqçnx**[1]**t**[1] pulcis **d** pulegii **p** 8 surculus **csçnx**[1] fungentur **çnx**[1] uideatur **SAe** uidetur **R**

10 h(a)ec **cqγp** he **d** *om.* **g**[1] claudendi **φcdqrp** eludendi **e** ordeaceo **R** *aliquot* hordeaceo . . . farre *om.* **ç** 11 adoro **A**[1] adorieo **nx**[1] adorre **q** -sperso *om. u. sp. r.* **ψ** *post* alendi *add.* sunt **ψ** 12 crudelitas **ψ** et *om.* **p** ob] ab **aψc** iam *om.* **AR** iam tertia die] in horam tertiam **p** 13 cauea *om.* **t** cum **Shsγbçp** *om.*, **AR** condendi **p** priusque quam **SAe** priusquam **R** prius **äc** 14 temtandi **St** tementandi **A** teptandi **r** tendandi **kwcdp** ne *om.* **SA** esterni **S** *et* **R** *aliquot* 15 nisi **S** cum **ψ** *om.* **AR** uacua] natura **e** 16 concoquant **SR** eoquant **A**

18 Longius autem non est permittendum teneris euagari, sed circa caueam continendi sunt et farina hordeacea pascendi, dum corroborentur; cauendumque ne a serpentibus adflentur, quarum odor tam pestilens est ut interimat uniuersos. id uitatur saepius incenso cornu ceruino uel galbano uel muliebri capillo, quorum omnium fere nidoribus praedicta pestis summouetur.
19 sed et curandum erit ut tepide habeantur, nam nec calorem nec frigus sustinent. optimumque est intra officinam clausos haberi cum matre, et post quadragesimum diem potestatem uagandi fieri. sed primis quasi infantiae diebus pertractandi sunt, plumulaeque sub cauda clunibus detrahendae, ne stercore
20 conquinatae durescant et naturalia praecludant. quod quamuis caueatur, saepe tamen euenit ut aluus exitum non habeat. itaque pinna pertunditur, et iter digestis cibis praebetur.

Saepe etiam ualidioribus factis atque ipsis matribus etiam uitanda pituitae pernicies erit. quae ne fiat, mundissimis uasis

---

3–6 *Varro rust. 3, 9, 14; Geop. 14, 9, 3* 8–10 *Geop. 14, 9, 4; cfr Varro rust. 3, 9, 15* 16–25: 4 *cfr Plin. nat. 10, 157* 16–25: 1 *cfr Geop. 14, 17, 4*

---

1 teneris . . . pascendi *om.* **w** 2 hordeacee **A** 3 corroboretur **A** cauendumque est ne **ϙnp** quorum **γ** 4 est **odqγrϙ** *om.* **SAR** interemat **S**[1]**Ae** iuuatur **p** 5 incensu **SA** cerbino **A** calbano **A** 6 quorum fere omnium **p** nidioribus **dq** melioribus **ϙnx**[1] 7 sed *om.* **p** et] ut **g** ut et **γ** habeatur **A** calore **A** 8 est] est ut **ϰϙnx**[1] est et **x**[2] intra **aätx**[2]**tlϙp** infra **SAR** inter **sϰωϙnx**[1] clausus **Ae**[1]**w** haberi] tenere **p** *om.* **l** 9 dies **p** 10 fieri] dari **l** infantiae **R** infantib; **S** infartis **A** 11 plumalequę **A** plumeque **w** plumulaeque . . . detrahendae *om.* **c** clauda **A** crunibus **SA** *om.* **l** *post* detrahendae *add.* sunt **dqjuγ** (*exc.* **t**) 12 conquinat(a)e **SAkeioϙ** conqnat(a)e **wdqnx**[1]**s** coinquinat(a)e **ahzäcgx**[2]**vtbflrϙ** coinqnat(a)e **juüyæ** coinquinato **mob** coinqnato **s** *om.* **p** nuturalia **A**[2] quot **A** 13 albus **S**[1]**A** alius **awi** alium **z** aliu *cum lac.* **ä** 14 iter digestis] interiectis **t** iter] inter **odqγrø** ciuis **S**[1]**A**

15 s(a)epe **SAak**[2]**kφψuæ** sed **h**[1]**ωϰγσ** *Pol.* etiam **eäæ** etiam iam **SAwizϰγ** iam etiam **ασ** iam **ω** *post* ualidioribus *add.* etiam **o** ipsis etiam matribus **t** etiam *om.* **lp** 16 pituitae *om.* **SAp** erat **A** *post* quae *add.* cauendum **c** mundis **p**

et quam purissimam praebebimus aquam. nec minus gallinaria semper fumigabimus et emundata stercore liberabimus. quod si 21
tamen pestis permanserit, sunt qui micas alii tepido madefaciant oleo et faucibus inferant. quidam hominis urina tepida rigant ora, et tamdiu conprimunt dum eas amaritudo cogat per nares emoliri pituitae nauseam. uua quoque, quam Graeci ἀγρίαν σταφυλήν uocant, cum cibo mixta prodest, uel eadem pertrita et cum aqua potui data.

Atque haec remedia mediocriter laborantibus adhibentur. 22
nam si pituita circumuenit oculos et iam cibos auis respuit, ferro rescinduntur genae, et coacta sub oculis sanies omnis exprimitur. atque ita paulum triti salis uulneribus infria[n]tur.
id porro uitium maxime nascitur cum frigore et penuria cibi 23
laborant aues, item cum per aestatem consistens in cohortibus fuit aqua, item cum ficus aut uua inmatura nec ad satietatem permissa est, quibus scilicet cibis abstinendae sunt aues. eosque ut fastidiant efficit uua labrusca de uepribus inmatura

---

3–4 *Pallad. 1, 27, 2; Geop. 14, 17, 5*   6–7 *Pallad 1, 27, 2; Geop. 14, 17, 5*   9–12 *Pallad. 1, 27, 2; Geop. 14, 17, 6*   17–26: 1 *Plin. nat. 14, 99*

---

1 purissimam] mundissimam **osp**   gallinariam **SA**   2 et *om.* **A**   emendata **SA** mundata **oq¹x**   liberauimus **A**   3 pestis *om.* **cdqγ** (*exc.* **t**)   micas **SAωlr²** (*Pallad.*) spicas **R**   alii **S** alei **R** alleii **γsep** alli **k** alfi **Aah²ωub²ls** olei **i**   madefactas **R**   4 oleo et **SAφψ** oleo **R**   inserant **p**   5 comprimunt dum *om.* **os**   dum eas] duas **A¹**   6 nauseam **t²** naseam **t¹** nausea **R** nausa **SA**   uua] una **R** *aliquot* aqua **SA**   *post* graeci *add.* appellant **p**   αγριαν σταφυλην *uel sim.* **SAheosugtxtlçse** *om.* *u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **ad**   7 uocant *om.* **p**   prodent **SA**   pertritam **S**   8 et cum . . . pituita *om.* **c**   datam **SA**   9 athibenter (ad- **A²**) **A**   10 pituita si **xγ**   11 resciduntur **S** rescinditur **As**   12 atque ita . . . infriatur *om.* **r**   ita] id **ascd**   triti **SR** attriti **Ah²ke** attritis **wψ** *om.* **as**   ulceribus **i** uluneribus **s** muliebribus **ce**   infriatur *ed. pr.* (*cfr Richter, Würzb. Jahrb., 1949/50, p. 75*): infriantur **S** infricantur **A** infricantur *uel* infricatur **R** refricantur **e**   15 fuit aqua **SA** aqua potatur **R**   una **A¹el**   *post* inmatura *add.* uua **γ**   16 ciuis **S¹**   17 eo usque **R** *Pol.*   *post* fastidiant *add.* te **S¹A**   laberusca **S¹A** lambrusca **ii**   de se uepribus **A**

lecta, quae cum hordeo triticeo minuto cocta obicitur esurientibus, eiusque sapore offensae aues omnem spernantur uuam. similis ratio est etiam caprifici, quae decocta cum cibo praebetur auibus, et ita fici fastidium creat.

24 Mos quoque, sicut in ceteris pecudibus, eligendi quamque optimam et deteriorem uendendi seruetur etiam in hoc genere, ut per autumni tempus omnibus annis, cum fructus earum cessat, numerus quoque minuatur. summouebimus autem ueteres, id est quae trimatum excesserunt, item quae aut parum fecundae aut parum bonae nutrices sunt, praecipue quae oua uel sua uel aliena consumunt, nec minus quae uelut mares cantare coeperunt, item serotini pulli, qui a solstitio nati capere iustum incrementum non potuerunt. in masculis non eadem ratio seruabitur, sed tamdiu custodiemus generosos quamdiu feminas inplere potuerunt. nam rarior est in his auibus mariti bonitas.

25 Eodem quoque tempore cum parere desinent aues, id est ab Idibus Nouembribus, pretiosiores cibi subtrahendi sunt et uinacea praebenda, quae satis commode pascunt, adiectis interdum tritici excrementis.

1 lecta qu(a)e **SR** lectaque qu(a)e **φp** -le et aqua **A** ordeo **R** *plerique* tritico **SAa** uel triticis **p** minuta **A** minutis **p** cocto **A** exurientibus **kra** exurientes **aäl** esuriem **i** 2 eiusque] eo usque **αωbfryçæp** omnem **SAαeäü²tb¹fry¹æ** fame(m) **R** fame omnem **w** famem omnem **sl** fame omnes **i l** fame *Pol.* aspernantur **R** 4 fici **SAφψ** uerae fici **R** *Pol.*

5 mos **SAαωü¹çx²vlraç** mox **R** quoque que **dqçnx¹** quam **ä** pecoribus **αeωqγ**(*exc.* **t**)**ryæp** 6 seruetur ne etiam **SAφa** etiam *om.* **çnx¹** 7 ut *om.* **SAφ** *post* per *add.* ar **A²** autumnum **cdignv** fructis **A** 8 summouimus **A** 9 quae aut **SR** quae **γ** quae aui **Aw** aui **e** 10 parum bonae *om.* **SA** sunt et praecipue **R** *aliquot* quae *om.* **SAφ** 11 uel *ante* aliena *om.* **A¹** uel aliena uel sua **ωvbæ** minus *om.* **S¹** uelut mares **R** *Pol.* uel mane **SAφ** 12 *post* cantare *add.* atque etiam (etiam *om.* **adqg¹**) calcare **R** (*exc.* **p**) a **S** *Pol.* a *uel* ab **R** *om.* **Aφi** 13 non **SAφψ** autem non **R** 14 saluabitur **iä** 15 feminas **Säp** feminam **AR** potuerint **t²p** ratior **A¹** rarior est] rariores **p**

17 eodem quoque] eodemque **s¹cdqγ** (*exc.* **t**) desinä **ü** desistant **çv** desiscant **cenx¹** 18 preciosiores **S** *et* **R** *aliquot* 19 abiectis **lr** *om. u. sp. r.* **ä** 20 trittici **S** incrementis **xγ** (*exc.* **t**)

Ouorum quoque longioris temporis custodia non aliena est 6 **De seruandis ouis** huic curae; quae commode seruantur per hiemem, si paleis obruas, aestate, si furfuribus. quidam prius trito sale sex horis adoperiunt, deinde eluunt, atque ita paleis ac furfuribus obruunt. nonnulli solida, multi etiam fresa faba coaggerant, alii salibus integris adoperiunt, alii muria tepefacta durant. sed omnis sal, 2 quemadmodum non patitur putrescere, ita minuit oua, nec sinit plena permanere, quae res ementem deterret. itaque ne in muriam quidem qui demittunt, integritatem ouorum conseruant.

Pinguem quoque facere gallinam, quamuis fartoris, non 7 **De farturis** rustici sit officium, tamen quia non aegre contingit, praecipiendum putaui. locus ad hanc rem desideratur maxime calidus et minimi luminis, in quo singulae caueis angustioribus uel sportis inclusae pendeant aues, sed ita coartatae ne uersari possint. uerum habeant ex utraque parte foramina, unum quo 2 caput exeratur, alterum quo cauda clunesque, ut et cibos capere possint et eos digestos sic edere ne stercore coinquinentur.

1–6 *Varro rust. 3, 9, 12; Geop. 14, 11, 6–7* 2–4 *Plin. nat. 10, 167* 12–15 *Varro rust. 3, 9, 19*

De (V De **S**) seruandis ouis **SAhφψωblyeç** De ouis seruandis **t** 1 quoque *om.* **cdqγ** 2 quae *om.* **xüçnx**[1] palea is **A** patis **t** 3 tristo **SA** attrito **p** sale *om.* **w** oris **S** 4 adoperiunt' **S** ita *om.* **w** ac] atque **b** et **ixt** aut **ä** 6 cooperiunt **γ** durant **R** adudant **S** aducant **A** omnes **S** omnes es **A**[1] salis **SA**[1] (*u. Hss. p.* 28) 8 quae] itaque **γ** (*exc.* **gv**) ementem **AR** mentem **Sp** *om.* **cdqγ** (*exc.* **gv**) *post* deterret *add.* que res ementem deterret **t** itaque ne **R** ita ne **r** itaque ut **c** itaque **SAφnx**[1] 9 muria **SAosγ** quidem *om.* **p**

De (VI De **S**) farturis **SAhφψflyç** De farturis gallinis **os** De gallinis farciendis (faciendis **m**) **mdqgç** De farciendis gallinis **b** Quemadmodum gallinas pingues et teneras reddi oporteat **t** 10 farturis **SA** 11 rastici **A** quia *om.* **A** 12 desiderandus **nx**[1] 13 minime **cdqnx**[1] 14 cohartat(a)e **awxoul** coartae **e** coartare **s** cohartare **r** 15 ex utraque *om.* **A**[1] *u. sp. r.* **zä** qd **A**[1] 16 capiat **A**[1] exercatur **d** exoratur **es** exter(r)atur **ω** *om.* **p** caudam **p** ut *om.* **cenx**[1] et *om.* **güçvtr** 17 possit **p** conquin(a)entur **A**[1]**xx**[1]**s** conquinetur **e** coninquinentur **vr**

substernantur autem mundissimae paleae uel molle foenum, id est cordum. nam si dure cubant, non facile pinguescunt. pluma omnis e capite et sub alis atque clunibus detergetur, illic ne peduculum creet, hic ne stercore loca naturalia exulceret.

3 Cibus autem praebetur hordeacea farina, quae cum est aqua consparsa et subacta, formantur offae, quibus auis saliuatur. hae tamen primis diebus dari parcius debent, dum plus concoquere consuescant. nam cruditas maxime uitanda est, tantumque praebendum quantum digerere possint. neque ante recens admouenda est quam temptato gutture apparuerit nihil ueteris
4 escae remansisse. cum deinde satiata est auis, paululum deposita cauea dimittitur, et ita ne euagetur, sed potius, si quid est quod eam stimulet aut mordeat, rostro persequatur.

Haec fere communis est cura farcientium. nam illi qui uolunt non solum opimas sed etiam teneras auis efficere, mulsea re-

---

1 substernatur **R** susternantur **e** susternatur **akgūqωç** mundissima palea **AR** 2 cordum **SA²nx¹p** cordium **R** *Pol.* cordicum **A¹** non *om.* **κœ¹nx¹** pinguescant **A** *post* pinguescunt *add.* facile **c** 3 e *om.* **κgūqωx¹** est **u** detergentur **Ae** detergatur **w** detergitur **l** illic **S²adγblæ** illi **S¹Aakφψmoωqjux¹lryæç** *om.* **p** 4 pediculum **R**

5 praebeatur **t** ordeacea **R** *plerique* ordeaceae **A** quae cum **SR** quaecumque **Ah²φωbry** est *om.* **SAαφ** aqua *om.* **w** 6 conspersa **R** *aliquot* saliuatur **Sαi²mofryæç** *Pol.* salibatur **Aφi¹ā¹** saluiatur **l** saliuetur **zqju** saluietur **ā²odp** salinetur **œx¹** salinatur **b** saliginatur **s** saginetur **γ** saginatur **æ** (*u. Hss. p. 130*) 7 h(a)e **γ** hec **l** e(a)e **R** ea **p** ita **SAe** (*u. Hss. p. 129*) partius **SA** *et* **R** *aliquot* dabant **A¹** conquere **A¹b¹** 8 maxime *post* est **R** *om.* **k** maxume **A** crudanda **SA¹** 9 ante autem recens **ωb** 10 tentato **R** *aliquot* tepefacto **i²zā** temptatio **i¹** 11 cum *om.* **Aφ** saciata **S** *et* **R** *aliquot* depositae **Se** deposite **A** 12 caueae **SAφ** demittitur **S** mittitur **p** et **SAφz** sed **R** euagetur **Sl** uagetur **AR** 13 istimulet **S¹A¹**

14 est communis **os** farcientium *uel* fartientium **R** facentium **SA²ah¹vr¹** fatientium **A¹w** sarcientium **l** et parcientium **e** partientium **jup** **l** facientium *Pol.* colunt **SAφ** 15 aues **R** *aliquot* mulsea **R** mulscea **c** mulcea **we** musea **r** multa **SAh²** recenti **h²** regenti **S** recente **R** recentia **A**

centi aqua praedicti generis farinam conspargunt, ciunt. nonnulli tribus aquae partibus, unam boni ui madefactoque triticeo pane obesant auem, quae (quoniam id quoque custodiendum est) saginari co sima pergliscit. sed si fastidiet cibum, totidem dieb oportebit quot iam farturae processerint, ita tamen omne opimandi quintam et uicesimam lunam s antiquissimum est autem maximam quamque auem epulis destinare. sic enim digna merces sequitur inpensam.

Hac eadem ratione palumbos columbosque cellar simos facere contingit. neque est tamen in columbis tantus reditus quantus in educandis. nam etiam h sessio non abhorret a cura boni rustici. sed id ger tutela pascitur longinquis regionibus, ubi liber egres

---

1–7 *cfr Cato agr. 89 et Varro rust. 3, 9, 21* 11 *cap.* *rust. 3, 7, 3–7; Pallad. 1, 24; Geop. 14, 6*

---

1 aqua **R** aque **S** qui **A** eque **gp** conspargent **ar** con faciunt **aesosmb** fatiunt **c** sarciunt **l** 2 eque **cegn** boni **p** uini *om.* **c¹dqü¹nx¹** permiscent **nx¹** 3 que **A** -que *om.* **x**(*exc.* **u**)**γ**(*exc.* **t**) primo **A** tuna **A** 4 quoniam **R** uiuoniam **SA** est *om.* **xγ** uicensima **SAael** uicessima *uel* uicesima *uel* uigesima **R** *om.* **r** 6 quod **SA¹a** iam] in **nx¹** fartur(a)e **A¹** farcture **tp** futurae **b** 7 quitam **S¹** uigesimam mam *uel* uigessimam **R** *aliquot* superueniunt **SAφ** s **ciz** 8 maxumam **A²** 9 epulis destinare epulis **k** sequi possint **k** operam et] optimam **p**

De (VI De **S**) palumbis et columbis farciendis **SAhwzkosd** lumbis et palumbis farciendis **gqb** De palumbis et columb lumbis et columbis constituendis **e** De palumbis columb endis **l** De palumbis et columbis farciendis eorumque tute tione **t** 11 h(a)ec **S¹A** *et* **R** *aliquot* palumbes **nx¹vs** besque **n** 12 *post* contingit *rubr*, De columbariis c **Aebl** tam **SA** faciendis **SAe** sarciendis **l** 13 ta *post* reditus *rubr.* De (VII De **S**) columbariis constituendi etiam **SR** *Pol.* et **zcdqγ** *om.* **Aφ** horum **φγ** (*ex* **SAR** 14 minori **ωγb**

[redacted]

retibus emunitam, quae excludat accipitres et recipiat egredientis ad apricationem columbas, nec minus in agros emittat matrices quae ouis uel pullis incubant, ne quasi graui perpetuae custodiae seruitio contristatae senescant. nam cum paulum 5
circa aedificia uolitauerunt, exhilaratae recreantur, et ad foetus suos uegetiores redeunt, propter quos ne longius quidem euagari aut fugere conantur.

Vasa quibus aqua praebetur similia esse debent gallinariis, quae colla bibentium admittant et cupientis lauari propter angustias non recipiant. nam id facere eas nec ouis nec pullis, quibus plerumque incubant, expedit.

Ceterum cibos iuxta parietem conueniet spargi, quoniam fere 6
partes eae columbarii carent stercore. commodissima cibaria putantur uicia uel eruum, tum etiam lenticula, milium, lolium, nec minus excreta tritici, et si qua sunt alia legumina, quibus etiam gallinae aluntur. locus autem subinde conuerri et emundari debet. nam quanto est cultior, tanto laetior auis conspicitur, eaque tam fastidiosa est ut saepe sedes suas perosa, si detur auolandi potestas, relinquat, quod frequenter in his regionibus ubi liberos habent egressus accidere solet. id ne 7

13–16 *Varro rust. 3, 7, 8; Pallad. 1, 24, 3; Geop. 14, 1, 5*

1 ei munitam **A** excludant **Aαφblrγϙ** recipiant **akry** egredientes **R** *plerique* 2 emittat **azä** emittant **SAR** 3 *post* quae *add.* uel **p** oues **A**[1] uel] et **αϙnx**[1] ouis uel *om.* **e** incumbant **ωcdqüϙnx**[1]**b** quasi] quo si **zä** 4 contristari **ϙnx**[1] 5 uolitauerint **zä** uolauerunt **ϙnx**[1] nolauerunt **α** 6 ne] non **ϙnx**[1] uel **c** *om.* **α**[1] quidem] uolitare **c** 7 conatur **SA**

8 uasa quibus] quibus uisa **γ** (*exc.* **t**) pr(a)ebetur **SAhk** pr(a)ebeatur **R** prebentur **a** debent *om.* **A**[1] 9 cupientes **R** *aliquot* 11 incumbant **cdqu**

12 ispargi **A** quoniam **R** qui **SA** fere **R** *om.* **SAψcp** 13 partes **R** pariētes **c** parietes **k** artes **SA** e(a)e **R** h(a)e **ψϙ** ae ae **SA** *om.* **sxüϙnx**[1] columbarii **SAcgblϙ** columbari **R** 14 etiam *om.* **e** lenticulū **A** milium et lolium **ah**[2]**k** miliumque et lolium **R** 15 trittici **S** 16 conuerti **bep** conueniri **α** 17 letitior **A** 18 perosa et si **α** 19 detur auolandi] de cura uolandi **φ** de turri uolandi **l** relinquant **SA** quod **SR** id quod **Aah**[2]**kφx**[2]**t**[1] 20 ubi . . . rustici *om.* **p**

in uagis maxime est inprobandus, quod eum facillime s accipiter.

Fecunditas autem, quamuis longe minor sit quam narum, maiorem tamen refert quaestum. nam et oc pullos educat, si est bona matrix, et pretiis eorum d conplet arcam, sicut eximius auctor M. Varro nobis qui prodidit etiam illis seuerioribus temporibus pari milibus singulis sestertiorum solita uenire. nam nos saeculi, si credere uolumus inueniri qui quaterni nummorum binas aues mercentur. quamquam uel h tolerabiles pute*m* qui oblectamenta deliciarum p habendique causa graui aere et argento pensent, quan Ponticum Phasim et Scythicae stagna Maeotis hell nunc Gangeticas et Aegyptias auis temulenter eructa

Potest tamen in hoc auiario, sicuti dictum est, sagina nam si quae steriles aut sordidi coloris interueniunt, si gallinae farciuntur. pulli uero facilius sub matribus pin

---

4–5 *Varro rust. 3, 7, 9; Geop. 14, 1, 3; cfr Aristot. hist. anim*
5–8 *Varro rust. 3 7, 10* 17–34: 5 *cfr Varro rust. 3, 7, 9–*

---

1 est *om.* **S** speculator **Ah¹φωry** speculetur **a**
3 minor **R** minorum **SA²e** minore **A¹** sit **R** est **t** *om.* **S** *om.* **e** 4 maiore **e** tamen *om.* **p** perfert **aswbl** **å** *om.* **i** (*ante* maiorem *pos.* **zå**) opties **x** 5 domi **cå s** domini causa **å** 6 complent **φψœl** compleat **x** **x¹** implet **ū** *om.* **p** Varro] uero **A¹** 7 quid **A¹** uerioribus *add.* suis **R** 8 milinib; **A¹** sextertiorum **R** *a* uenire **lp** ueniri **SAR** nam nostri . . . inueniri *om.* **A¹** nire **ǫnx¹** milibus *om.* **t** 10 nummorum **SAah²kφ** n ue **S¹** 11 putem *ed. Ald.:* putent *codd.* diliciaru 12 penset **R** *aliquot* 13 ponticum **SR** cum ponti **A** phasint **S** phascint **A** scythicae *scripsi:* sciatiae **SA** sythica **t** stagna] stagnam **A¹** signa **ǫn** eotis **A¹** meoto **n** mcocō **ǫ** nicotio **x¹** melioris **r** helluati **p²** (helu *p. 175*) helluat **gœūǫnxœ** heluat **SAahemocqjubflyœç** helluant eluant **ψ** eluat **kwdvr** belluati **p¹** iam] tam **cūǫnx¹** *aliquot* temulentur **A¹**
15 potest **R** pontes **SA** tamen etiam in **R** sicut *om.* **t** agrina **A** 17 fartiunt **Aφ** faciunt **S** sortiuntu

si iam firmis, priusquam subuolent, paucas detrahas pinnas et obteras crura, ut uno loco quiescant, praebeasque copiosum
12 cibum parentibus, quo et se et eos abundantius alant. quidam leuiter obligant crura, quoniam si frangantur, dolorem et ex eo maciem fieri putent. sed nihil ista res pinguitudinis efficit. nam dum uincula exedere conantur, non quiescunt, et hac quasi exercitatione corpori nihil adiciunt. fracta crura non plus quam bidui aut summum tridui dolorem adferunt, et spem tollunt euagandi.

De turturibus

9 Turturum educatio superuacua est, quoniam id genus in ornithone nec parit nec excudit. uolatura ita ut capitur farturae destinatur, eaque leuiore cura quam ceterae aues saginatur, uerum non omnibus temporibus. nam per hiemem, quamuis adhibeatur opera, difficulter crescit, et tamen, quia maior est
2 turdi copia, pretium turturis minuitur. rursus aestate uel sua sponte, dummodo sit facultas cibi, pinguescit. nihil enim aliud quam obicitur esca, sed praecipue milium, nec quia tritico uel aliis frumentis minus crassescat, uerum quod semine huius

---

10 *cap. 9: cfr Varro rust. 3, 8; Pallad. 1, 25; Geop. 14, 24, 1–4*

---

1 paucas *om.* **t** detrahas **Sp** subtrahas **AR** pennas **S²κγ** 2 ut uno . . . crura *om.* **r** copiosus **SAφ** copiosos **ψ** 3 cibus **Aφ** cibos **ψ** parie(n)tibus **R** *aliquot* eos *om.* **A¹** 4 frangatur **A** 5 putant **R** *aliquot* puta ent **A** pinguidinis **S¹g¹** pinguedinis **lϱp** 6 exedere **γ** excedere **œ** ex(s)erere **SAR** exercere **ωbry** exhere **odq** exherē **u** (*u. Hss. p. 128*) quiescunt **SAφe** conquiescunt **R** *Pol.* hec **κüϙnx¹** 7 exacratione **ϙn** exacratae **x¹** 8 uidui **S**

De (VIII De **S**) turturibus **SAhφzäωdqblyœϙ** De turturibus saginandis **t** De columbariis constituendis **gϙ** 10 id genus **R** ingenuus **SAe** ingeniis **w** 11 hornithone **SA** *et* **R** *aliquot* ornithone *uel* orinthone **R** *plerique* horint(h)one **φ** excludit **γ** capiant **ϙnx¹** farcturę **tp** 12 leuiores **SAc** saginatur **ψ** saginantur **SAR** 13 temporibus *om.* **SA** nam **SAcd** *om.* **R** adhibeantur (at- **A¹**) **SAb** 14 crescit **SAφiă** gliscit **R** maior] minor **ză** muō **i** 16 ciui **S¹** aliut **A¹** 18 crassescat **SAezädqüϙn** crasescat **e** cressecat **i** grassescat **w** crassescant **R** grassescant **p** crassescunt **blr** crassi *cum lac.* **c** semini **SA** huius **R** cuius **SA** eius **ψκγ** (*exc.* **v**)

maxime delectatur. hieme tamen offae panis uino m sicut etiam palumbos, celerius opimant quam c receptacula non tamquam columbis loculamenta u cauatae fiunt, sed ad lineam mutuli per parietem fixi cannabinas adcipiunt, praetentis retibus quibus pro uolare, quoniam si id faciant, corpori detrahunt. in h pascantur milio aut tritico, sed ea semina dari nisi oportet, satiatque semodius cibi in diebus singulis centenos turtures. aqua semper recens et quam m uasculis, qualibus columbis atque gallinis, praebet culaeque emundantur, ne stercus urat pedes, quod ipsum diligenter reponi debet ad cultus agrorum arl sicut et omnium auium praeterquam nantium. l aetas ad saginam non tam uetus est idonea quam noue circa messem, cum iam confirmata est pullities, eligi

Turdis maior opera et inpensa praebetur, qui om rure, sed salubrius in eo pascuntur in quo capti s difficulter in aliam regionem transferuntur, quia ca

3–6 *Varro rust. 3, 8, 2* 6–9 *Varro rust. 3, 8, 3* *1, 25* 17 *cap. 10: cfr Pallad. 1, 26 et Geop. 14, 24, 5–8*

1 delectantur **R** 3 loculumenta **A** *et* **R** *aliquot* **Aφ** fiunt **S** efficiunt **AR** efficiuntur **t** fiant **p** (*u.* mutuli **αgx²vlr** mutili **SAR** inutili **icqϙ** fixi per **os** 5 cannauinas **S** canalinas **t** canabinis **i** *om. u. sp.* 6 id **SR** ad **A** hiis **S** 7 pascuntur **R** nisi **R** 8 ciui **S¹** 9 turtures **R** tur **S¹** datur **S²** *om.* **A** 10 *aliquot* praebeatur **A¹** 11 -que *om.* **tp** em mundentur **R** stercus *om.* **nx¹** quo **SA** et *o* 12 ipsum **cūnx¹tl** id ipsum **SAR** id **ϙ** (*cfr e. g. 6, 24, 3 et 12,* arborum agrorumque **p** 13 siccū **S** omni auium **ϙnx¹** auis *om.* **w** 14 ad saginam **SR** adsigna' **A¹** adsig tam *om.* **dqnx¹** 15 messem **R** m̄sē **S** mensem **Awnx¹b** **ünx¹t** etas pulli **œ** pullicies etas **gϙ**

De (VIIII De **S**) turdis **SAhcφzăωdqgϙblyœϙ** De turdis ale 17 rure sed **A²R** rures et **S¹A¹** rure et **S²** insalubrius difficulter . . . coniecti sunt *om.* **ø** 18 in] non **w** i aliam **dqγ** clausis **ωb**

[redacted]

plurimi despondent, quod faciunt etiam cum eodem momento temporis a rete in auiaria coniecti sunt. itaque ne id accidat, ueterani debent intermisceri, qui ab aucupibus in hunc usum nutriti quasi allectatores sint captiuorum, maestitiamque eorum mitigent interuolando. sic enim consuescent et aquam et cibos adpetere feri, si mansuetos id facere uiderint.

2 Locum aeque munitum et apricum quam columbae desiderant, sed in eo transuersae perticae perforatis parietibus aduersis aptantur, quibus insidant cum satiati cibo requiescere uolunt. hae perticae non altius a terra debent subleuari quam hominis
3 statura patitur, ut a stante contingi possint. cibi ponuntur fere partibus his ornitonis quae super perticas non habent, quo mundiores permaneant. semper autem arida ficus diligenter pinsita et permixta polline praeberi debet, tam large quidem ut
4 supersit. hanc quidam mandunt et ita obiciunt. sed istud in maiore numero facere vix expedit, quia nec paruo conducuntur qui mandant, et ab his ipsis aliquantum propter iucunditatem

---

3–5 *Pallad. 1, 26, 2* 7–9 *Pallad. 1, 26, 1* 13–37: 3 *Pallad. 1, 26, 2; Geop. 14, 24, 6*

---

1 quod faciunt *om.* **n** faciant **ωςxv** etiam cum] etiam **aω** tum **nx**[1] 2 rete **R** rethe **ψ** rite **l** rei **S**[1]**A**[1] re **S**[2]**A**[2]**h**[2] in auiaria **S**[2]**A**[2]**R** nauiaria **S**[1]**A**[1] 3 aucipibus **SA** 4 adtectatores **c** adlectores **ω** 5 mitigant **AR** enim] cuitu **x**[1] euitu **ςn** consuescant **x**[1] consuescunt **ςnr** et cibos **SR** ad cibos **A** 6 fieri **agly** man'etos **A** uiderunt **t**

7 munitum *om. u. sp. r.* **n** quam **SAa** quem **R** ut **p** columb(a)e **SAp** columbi **R** 9 insidant **Sakγ** (*exc.* **ω**) **fsω** insidiant **A**[1]**hφimxωyς** insudant **r** insideant **A**[2]**zlosb** insident **p** incidant **l** cum **R** tum **ũ** tamen **ςnx**[1] eum **SA** saciati **SA**[2]**ω** sanati **A**[1] requiesce **Sω** 10 h(a)e **Sãclωp** æ **A** e(a)e **R** et **ũςnx**[1]**ω** subleuari debent **γ** 11 patiatur **γ** contigi **SA**[1] ciui **S**[1] 12 his *om.* **ωb** iis **p** (h)ornithonis *uel* (h)orinthonis **R** *post* super *add.* se **R** est **e** quo **R** quae **S** que **A** 13 fictis **A** 14 pinsia **SA** pmix **A** pobline **S** publine **A** debent **SA** quidem **R** *aliquot* 16 quia] qui **φ** 17 qui] qua qui **ωx**[1] quia qui **dqςn** iis **tp** ipsis *om.* **cdqũςnx**[1] aliquantulum **γ** *om.* **ω** iocunditatem **R** *aliquot*

consumitur. multi uarietatem ciborum, ne unum fastidiant, praebendam putant. ea est cum obiciuntur myrti et lentisci semina, item oleastri et hederaceae baccae nec minus arbuti. fere enim etiam in agris ab eiusmodi uolucribus adpetuntur 5
quae in auiariis quoque desidentium detergent fastidia, faciuntque auidiorem uolaturam, quod maxime expedit, nam largiore cibo celerius pinguescit. semper tamen etiam canaliculi milio repleti adponuntur, quae est firmissima esca, nam illa quae supra diximus pulmentariorum uice dantur. uasa quibus 6
recens et munda praebeatur aqua non dissimilia sint gallinariis. hac inpensa curaque M. Terentius ternis saepe denariis singulos emptitatos esse significat auorum temporibus, quibus qui triumphabant populo dabant epulum. at nunc aetatis nostrae luxuria cottidiana fecit haec pretia, propter quae ne rusticis quidem contemnendus sit hic reditus.

Atque ea genera quae intra septa uillae cibantur fere persecuti sumus. nunc de his dicendum est quibus etiam exitus ad agrestia pabula dantur.

7–9 *Geop.* *14, 24, 7–8* 10 *Pallad.* *1, 26, 2* 11–13 *Varro rust.* *3, 2, 15–16*

---

1 consumunt **dqçnx**[1] consumuntur **c** multu **S**[1]**A** *post* multi *add.* propter **cdqgüçnx**[1] uarietate **SA** unam **ωb** *om.* **ç** *u. sp. r.* **n** 2 ea] ita **A**[1] mirti **R** *aliquot* 3 hederace(a)e **güçnx** ederace(a)e **R** hęreceę **S** hereceae **A** oderaceę **s** bac(a)e **R** *aliquot* uace **SA** arbuti **kyp** (*Pallad.; cfr 8, 9, 15 et 9, 4, 7*) arbusti **SAR** 4 enim] cum **ücçnx**[1] *om.* **ω** *post* uolucribus *add.* h(a)ec **R** (*exc.* **φ**) 5 in auiariis *bis* **S** desidentium **R** desidentum **akubfys** *Pol.* desident **p** desiderent **φ** sidentur **S** sidenter **A** *post* desidentium *add.* tum **φψxüçnx**[1]**p** detergent . . . maxime *om.* **çn** faciuntaque (-quę **S**) **SA** 7 semp **p** **S** etiam *om.* **cdqçnx**[1] 8 repletia **S**[1]**A** 10 praebeantur **A**[1] 11 hanc **SA** 12 entitatos **A** esse] saepe **ωbs** esse saepe **cdqgcsx**[2]**v** 13 populor **S** ad **A**[1] 14 luxuria **Sxγbryçsp** luxurie **akφψω** luxoriae **Ahf** luxoria **s** luxuries **l** cotidiana **Alu** quot(t)idiana **R** ferit **x**[1] ferint **çn** facit **p** quae ne . . . ea genera *om.* **w** 15 contempnendus **R** *aliquot* contendendus **dv** sit] est **A**[1]**os** 16 septe **A** cibantur] curantur **p** persequuti **R** *aliquot* 17 *post* sumus *rubr.* De pauonibus **iädgç** De pauonibus educandis **t** De **q** nunc **SR** hunc **A** grestia **SA**

De pauonibus

11 Pauonum educatio magis urbani patrisfamiliae quam tetrici rustici curam poscit. sed nec haec tamen aliena est agricolae, captantis undique uoluptates adquirere, quibus solitudinem ruris eblandiatur. harum autem decor auium etiam exteros, nedum dominos oblectat. idque genus alitum nemorosis et paruis insulis, quales obiacent Italiae, facillime continetur. nam quoniam nec sublimiter potest nec per longa spatia uolitare, tum etiam quia furis et noxiorum animalium rapinae metus non est, sine custode tuto uagatur, maioremque pabuli partem sibi
2 adquirit. feminae quidem sua sponte tamquam seruitio liberatae studiosius pullos enutriunt. nec curator aliud facere debet quam ut diei certo tempore signo dato iuxta uillam gregem conuocet, et exiguum hordei concurrentibus obiciat, ut nec auis esuriat et numerus aduenientium recognoscatur.
3 Sed huius possessionis rara condicio est. quare mediter-

---

1 cap. 11: cfr Varro rust. 3, 6; Pallad. 1, 28; Geop. 14, 18
5–6 Pallad. 1, 28, 1; cfr Geop. 14, 18, 1 νησιδίοις χειροποιήτοις
8–9 Pallad 1, 28, 1

De (X De S) pauonibus SAhexmoblyeçse 1 urbanis SAakφψor 2 sed *om.* Aφ ne cp tamen haec ψϰγ (*exc.* t) haec *om.* a aliena est] est aliena ψedqγ aliena v 3 uolupetates SA[1] adquirere ahw atquire SA acquirere R solitudinem SAzi solitudines R *post* solitudines *add.* facillime continentur nam quoniam nec sublimiter possit v[1] 4 ruri S eblandiatur iab eblandiantur R ablandiantur om blandiantur ũ ablandantur x[1] abladiantur ϙ seu blandiatur S seu blindiatur A seu ablandiatur t decor auium R decora autem S[1]A[1] decora auis S[2] decora A[2] 5 *post* nedum *add.* domesticos p oblectant R *aliquot* idque *scripsi saudente Svennungio* itaque SAR (*cfr 4, 16, 2; 8, 5, 14; 9, 14, 10*) 6 paruulis AR obicient A continetur SAφ continentur R nam *om.* p 7 sublimiter R supliter S stilit̃ A longa AR loca S 8 feris ϙnx[1] et SAc ac R 9 partem pabuli γ (*exc.* v) 10 adquirit S atquirit A acquirit R tamquam SR quamquam A 11 nutriunt ϙnx[1]y 12 ut *om.* Aφixϰγ (*exc.* t) conixet x[1] connixet ϙ conninx et n 13 ordei R *plerique* decurrentibus A exuriat R *plerique*

15 huius *om.* e professionis e rara *om.* ϙnx[1] conditio R *plerique* condictio a mediterraneis S[2]Aφ mediterra nehis S[1] mediterraneis locis R

raneis maior adhibenda cura est, eaque sic administretur: herbidus siluestrisque ager planus sublimi cluditur maceria, cuius tribus lateribus porticus adplicantur et in quarto duae cellae, ut sit altera custodis habitatio atque altera stabulum pauonum. sub porticibus deinde per ordinem fiunt harundinea septa in modum cauearum, quales columbaria[e] tectis superponuntur. ea septa distinguuntur uelut clatris intercurrentibus calamis, ita ut ab utroque latere singulos aditus habeant. stabulum 4
autem carere debet uligine, cuius in solo per ordinem figuntur breues paxilli, eorumque partes summae lingulas dolatas habent, quae transuersis foratis perticis induantur. hae porro quadratae perticae paxillis superponuntur, ut auem recipiant adsilientem. sed idcirco sunt exemptiles, ut cum res exigit paxillis eductae liberum aditum conuerrentibus stabulum praebeant.

Hoc genus auium cum trimatum expleuit optime progenerat. 5
siquidem tenerior aetas aut sterilis aut parum fecunda est. masculus pauo gallinaceam salacitatem habet, atque ideo

---

16–17 *Varro rust. 3, 6, 2; Plin. nat. 10, 161; Geop. 14, 18, 3; cfr Aristot. hist. anim. 6, 9, 564 a et Aelian. 5, 32* 18–40: 1 *Pallad. 1, 28, 1*

---

1 adbibenda **S** adiuuenda **A**[1] heruidus **A**[1] 2 clauditur **R** *aliquot* 4 ut sit altera *om.* **h**[1] custodis . . . altera *om.* **r** 5 sub] sed **cdçnx**[1]**f** fiunt] fuerit **çnx**[1] saepta et in **cdqçnx**[1] 6 quales **SAp** qualis **R** columbaria *ed. Beroaldi 1494:* (*cfr Varro rust. 3, 7, 11* columbaria qui in tegulis habent) columbariae *codd.* tectis **SAklp** tectus **R** supponuntur **wil** 7 distinguntur **SA** *et* **R** *aliquot* distinguitur **ç** distingitur **nt**[1] intercerrentibus **A** 9 finguntur **SAgb** fingintir **l** 10 breuis **A** paxilli **R** taxilli **SA** (*cfr 8, 2, 3*) earumque **A**[1] ligulas **cep** lingolas **n** linguas **w** longolas **e** singulas **l** edolatas **R** (*cfr 8, 3, 7*) 11 transuersi **A** inducantur **R** haec **Al** 12 taxillis **SA** recipiat **SAk** 13 adsalientem **cd** assalientem **çnx**[1] adsaliendum **q** *om.* **se** exemtibiles **Aak**[2]**ket** exemptile **w** 14 *ante* paxillis *add.* a **R** taxillis **SA** paxillis . . . hoc *om.* **h**[1] deduct(a)e **AR** deductus **n** deductum **çx**[1] habitum **çnx**[1] conuerentibus **SA** conuertentibus **çnx**[1]
16 auium] autem **A**[1] 17 steriles **A**[1] 18 habent **SA**[1]

protegit, idque cum facit rotari dicitur. post admissurae tempus matrices custodiendae sunt, ne alibi quam in stabulo fetus edant, saepiusque digitis loca feminarum temptanda sunt, nam in promptu gerunt oua quibus iam partus adpropinquat. itaque includendae sunt inci[pi]entes, ne extra clausum fetum edant.

Maximeque temporibus his quibus parturiunt pluribus stra- 9 mentis exaggerandum est auiarium, quo tutius integri fetus excipiantur. nam fere pauones cum ad nocturnam requiem uenerunt, praedictis perticis insistentes enituntur oua, quae quo prop[r]ius ac mollius deciderunt, inlibatam seruant integritatem. cottidie ergo diligenter mane temporibus feturae stabula circumeunda erunt, et iacentia oua colligenda, quae quanto recentiora gallinis subiecta sunt, tanto commodius excuduntur, idque fieri maxime patrisfamiliae rationi conducit. nam feminae 10 pauones quae non incubant ter anno fere partus edunt, at quae fouent oua totum tempus fecunditatis aut excudendis aut etiam educandis pullis consumunt. primus est partus quinque fere ouorum, secundus quattuor, tertius aut trium aut duorum.

6–10 *Geop.* *14, 18, 5*   14–18 *Pallad.* *1, 28, 3*

1 rotari **SAφist** rotare **R** rotas **i**   tempus **SAφ** tempus confestim **R**   *post* tempus *textus usque ad* destinatur *8, 14, 2 deest in* **j**   2 ne alibi . . . temptanda sunt *om.* **q**   alibi quam **R** aliquam **SA**   3 tentanda **R** *aliquot*   5 incudendae **SA**   incientes *Vrsinus p. 176* (*cfr 4, 27, 1 et 7, 3, 16; u. Hss. p. 132*): incipientes **SAR** implentes **zωgx²b²flr²yeφ** enitentes **ü²t**
7 his *om.* **p**   8 integrae **SAφ**   9 cum *om.* **A¹**   11 propius *ed. Ald.:* proprius **S** prius **AR**   decider̄ **S**   12 cotidie **Al** quot(t)idie **R**   futurae **SA¹r** festurae **a**   circum unda **A¹**   13 acentia **A¹**   14 subiecta *om.* **e**   excluduntur **χœüqnx¹vr²s**   idque] itaque **p**   15 rationi *Vrsinus p. 176:* ratione *codd.*   conducat **A¹**   16 non incubant . . . at quae *om.* **r**   incumbant **dquœnxvs**   ter anno **R** ter amno **A²** terramno **A¹** terrā non **S** ter in anno **z**   at *om.* **χγ** (*exc.* **t**)   17 aut excudendis . . . educandis] aut etiam excudendis **s** aut etiam excudendis (-us **o**) aut etiam educandis **mo** *om.* **œ**   excudendis aut *om.* **SAφψ**   18 fere *om.* **qnx¹**   19 quatuor **R** *aliquot*   *post* duorum *add.* ouorum **l**

transferri, et subinde qui nati fuerint pauonini ad unam con-
gregari, donec quinque et uiginti capitum grex efficiatur.
Sed cum erunt editi pulli, similiter ut gallinacei primo die 14
non moueantur, postero deinde cum educatrice transferantur
in caueam. primisque diebus alantur hordeaceo farre uino re-
sperso, nec minus ex quolibet frumento cocta pulticula et re-
frigerata. post paucos deinde dies huic cibo adiciendum erit
concisum porrum Tarentinum et caseus mollis uehementer ex-
pressus. nam serum nocere pullis manifestum est. lucustae 15
quoque pedibus ademptis utiles cibandis pullis habentur.
atque his pasci debent usque ad sextum mensem, postmodum
satis est hordeum de manu praebere. possunt autem post
quintum et tricensimum diem quam nati sunt etiam in agrum
satis tuto educi, sequiturque grex uelut matrem gallinam sin-
gultientem. ea cauea clausa fertur in agrum a pastore et missa
ligato pede longa linea custoditur, ad quam circumuolant pulli;
qui cum ad satietatem pasti sunt, reducuntur in uillam, perse-
quentes, ut dixi, nutricis singultus.
Satis autem conuenit inter auctores non debere alias gallinas, 16
quae pullos sui generis educant, in eodem loco pasci. nam cum

5–10 *Pallad. 1, 28, 5; Geop. 14, 18, 8* 11–18 *Pallad. 1, 28, 6*

3 cum *om.* **SA** pullo **A**[1] 4 postera **R** *aliquot* deinde **SAah**[2]**kcp** die **R** deindė die **s** die deinde **i** (*u. Hss. p. 98*) deinde cum educatrice] diducatrice **h**[1] educatices **SA** transferuntur **A** transferentur **S** transfertur **e** 5 cauea **A** primisque] primis **qnx**[1] ordeaceo **R** *plerique* respero **S** 6 cotta **S** 7 deinde dies **R** dies deinde **SA** deinde **y** dies **p** huic **R** hic **S** hoc **A** adi(i)ciundum **R** *aliquot* 8 concissum **R** *aliquot* conscissum **qnx**[1] porrum] pirrum **w** penum **qnx**[1] hementer **S**[1] 9 manifestum . . . pullis *om.* **h**[1] locustae **R** *aliquot* 12 ordeum **R** *aliquot* passunt **A** autem quintum post **qnx**[1] 13 tricensimum **Saf** tricesimum **A** trices(s)imum *uel* trigesimum **R** agrū **S** agro **R** agris **A** 14 satis *om.* **A** 15 ea **R** ex **SA** cauea clausa **R** clausa cauea **d** causam causaque **SA** et *om.* **odqγ** (*exc.* **t**) 16 linea **SAp** linea gallina **R** custodituri **A** ad quam **R** aquam **SAl** 17 sacietatem **S** *et* **R** *aliquot* 18 singuli **SA** 19 aliis **SA** gallinas *om.* **c** 20 fasci **SA**

conspexerunt pauoninam prolem, suos pullos diligere desinunt et inmaturos relinquunt, perosae uidelicet quod nec magnitudine nec specie pauoninis pares sint. uitia quae gallinaceo generi nocere solent, eadem has aues infestant, sed nec remedia traduntur alia quam quae gallinaceis adhibentur. nam et pituita et cruditas et si quae aliae sunt pestes, isdem remediis
17 quae proposuimus prohibentur. septimum deinde mensem cum excesserunt, in stabulo cum ceteris ad nocturnam requiem debent includi. et erit curandum ne humi maneant, nam qui sic cubitant tollendi sunt et supra perticas inponendi, ne frigore laborent.

De Numidicis et rusticis gallinis

12 Numidicarum eadem est fere quae pauonum educatio. ceterum siluestres gallinae, quae rusticae appellantur, in seruitute non fetant, et ideo nihil de his praecepimus, nisi ut cibus ad satietatem praebeatur, quo sint conuiuiorum epulis aptiores.

De anseribus

13 Venio nunc ad eas aues quas Graeci uocant ἀμφιβίους, quia non tantum terrestria sed aquatilia quoque desiderant pabula, nec magis humo quam stagno consuerunt. eiusque generis

---

6–7 *Pallad. 1, 28, 6* 12 *cap. 12: cfr Geop. 14, 19* 16 *cap. 13–14: cfr Varro rust. 3, 10; Plin. nat. 10, 162–163; Pallad. 1, 30; Geop. 14, 22* 16–18 *Varro 3, 10, 1; cfr Cic. nat deor. 1, 103*

---

1 proles **SA** pullus **A** diligenter **ꝗnx**[1] 2 relinqunt **S**[1]**ss** perosi **R** magnitudinē **SAw** 3 ne **SA** pauoni **R** gallinacei generis **SA** 4 auis **κγ** infastant **A** 5 adiuuentur **A** 6 pestes **SR** gestes **A** isdem **SAūꝗn** iisdem **kwψvtyp** hisdem **R** hiisdem **aml** iis **ç** 9 debet **SA** et **SA** sed **R** ne] *post* humi **A** nec **S**

De (XI De **S**) numidicis et rusticis gallinis **SAhφψmodqtblyçss** De numidicis et rusticis auibus **s** 12 est **R** et **SA** 14 praecepimus **SAaeoubrs** praecipimus **R** ad *om.* **i** 15 sacietatem **S** *et* **R** *aliquot; om.* **i**

De anseribus **dqms** De (XII De **S**) anseribus et anatibus **SAhφψos blyç** De anserum anatum aliarumque nantium uolucrum tutela **t** De numidicis et rusticis gallinis **g** De numidicis et rusticis gallinis et anseribus capitulum VIII **ç** 16 αμφιβιους *uel sim.* **SAheosgūxlçss** amphibius **p** *om. u. sp. r.* **R** 17 terrestria sed] terrestrias et **A**[1] destrant **A**[1] 18 consueuerunt **R** *plerique* censuerunt **ak**

anser praecipue rusticis gratus est, quod nec maximam curam poscit, et sollertiorem custodiam quam canis praebet. nam 2 clangore prodit insidiantem, sicut etiam memoria tradidit in obsidione Capitoli, cum aduentum Gallorum uociferatus est, canibus silentibus.

Is autem non ubique haberi potest, ut existimat uerissime Celsus, qui sic ait: a n s e r n e q u e s i n e a q u a n e c s i n e m u l t a h e r b a f a c i l e s u s t i n e t u r, n e q u e u t i l i s e s t l o c i s c o n s i t i s, q u i a q u i c q u i d t e n e r u m c o n t i n g e r e p o t e s t c a r p i t. s i c u b i u e r o f l u m e n a u t l a c u s e s t h e r b a e q u e c o p i a 3 n e q u e n i m i s i u x t a s a t a e f r u g e s, i d q u o q u e g e n u s n u t r i e n d u m e s t. quod etiam nos facere censemus, non quia magni sit fructus, sed quia minimi oneris. at tamen praestat ex se pullos atque plumam, quam non, ut in ouibus lanam, semel demetere, sed bis anno, uere et autumno, uellere licet. atque ob has quidem causas, si permittit locorum conditio, uel paucos utique oportet educare singulisque maribus ternas feminas destinare — nam propter grauitatem pluris inire non possunt —, quin etiam in ⟨f⟩rutectis circa chortem secretis angulis haras facere, in quibus cubitent et fetus ubi edant.

2–5 *cfr Plin. nat. 10, 51 et Aelian. 12, 33* 7–11 *Pallad. 1, 30, 1* 14–15 *cfr Plin. nat. 10, 53*

1 rusticus **p** 2 solertiorem **R** *aliquot* praebet quam canis **R** 3 glangore **S**[1] etiam **SAaec** et **R** memoriā **SA** 4 capitolii **R** aduentus **t** 5 silentibus *om.* **SA** 6 his **A** *et* **R** *aliquot* existimant **A** 7 neque **R** *aliquot* multa *om.* **ϙnx**[1] 9 quicquit **A**[1] tenerum **R** rerum **SA** contigere **S** 10 sic ubi] sed ubi **ϙnx**[1] sic uero ubi **os** 11 nec **R** *aliquot* nimix **S**[1] minus **säp** sater **A** id quoque genus *om.* **SA** *post* genus *add.* minus **φ** 12 nos *om.* **w** 13 nimi **SA**[1] honeris **R** *aliquot* ac **SA** 14 atque] aut **nx**[1] plumam *om.* **A**[1] pluuiam **ψ** pulmam **e** ut *om.* **A** uti **ψb** in *om.* **ψ** 15 demetere sed **SR** demeteres et **A** 16 condicio **A** *et* **R** *aliquot* paucas **gœxv** 19 quin et etiam **SA** frutectis *Schn. in comm. et Önnerfors, Eranos 1954, p. 217:* rutectis **SA** al in ruri tectis **h**[2] (*marg.*); *post* chortem *pos.* protecti sint **αωσ** pretecti sint **s** protecti **is** porrecti **ǎ** pretecti **κgüx²v** pr(a)etecte **ϙn** protecte **œx**[1] protectis **t** *om.* **φ** circa **SAh**[2] intra **R** cohortem **A**[2]**R** 20 aras **A** *et* **R** *plerique* raras **o** taras **u** ubi *om.* **AR**

14 Qui uero greges nantium possidere student, χηνοβόσκια constituunt, quae tum demum uigebunt, si fuerint ordinata ratione tali: cohors ab omni cetero pecore secreta clauditur, alta nouem pedum maceria porticibusque circumdata, ita ut in aliqua parte sit cella custodis. sub porticibus deinde quadratae harae caementis uel etiam laterculis extruuntur, quas singulas satis est habere quoquouersus pedes ternos et aditus singulos firmis ostiolis munitos, quia per feturam diligenter claudi
2 debent. extra uillam deinde non longe ab aedificio si est stagnum uel flumen, alia non quaeritur aqua, sin aliter, lacus piscinaque manu fiunt, ut sint quibus inurinari possint aues. nam sine isto primordio non magis quam sine terreno recte uiuere nequeunt. palustris quoque sed herbidus ager destinetur, atque alia pabula conserantur, ut uicia, trifolium, fenum Graecum, sed praecipue genus intibi, quod σέριν Graeci appellant. lactucae quoque in hunc usum semina uel maxime serenda sunt, quoniam

9–11 *Pallad. 1, 30, 1* 13–16 *Pallad. 1, 30, 1* 13–14 *Varro rust. 3, 10, 5* 15–16 *Geop. 14, 22, 2*

De anatibus *rubr.* **dq** De anatis **zâ** De anseribus et anatibus **gǫ** 1 quin **ϰ** nantium **SAu²bçæ** natium **h¹** nautium **y** anatum **R** anatium **eu¹** ΧΗΝΟΒΟϹ· **S** χηνοβοσκιαν *uel sim.* **hâosdgũxlçæ** *Pol.* chenoboscia **A²** *om. u. sp. r.* **A¹R** *sine u. sp.* **y** *ante* constituunt *add.* nan **S** nam **A¹et** constituant **t** 2 quae *om.* **odqǫn** uigebunt] augebunt **œǫnx¹** 4 porticibus (-que *om.*) **γ** circũndata **S¹** circũdate **A** circumdatur **p** circumdata ... porticibus *om.* **nv** ut *om.* **oǫnx¹** 6 har(a)e **A²R** are **ϰγ** (*exc.* **t**) **r** aree **p** habere **SA¹** etiam] iam **odqǫx¹** *om.* **n** 7 satis est ... singulos *om.* **c** 8 hostiolis **R** *aliquot* feturam *uel* foeturam **R** futuram **SAa** 9 debent et extra **R** uilla **A** agnum **A¹** 10 alia *ed. Ald.*: alta **SAR** alt'a **t** queratur **ϰũǫnx¹t** alter **S** fiscinaquae **S** 11 manu *om.* **k** inurinari **SAαφψϰũǫnx¹ry¹æ** innare **ωu²gœx²vtbfly²eçp** sine *om.* **odqγ** (*exc.* **t**) fine **A¹** 12 nequeunt **SAφψ** queunt **R** (*cfr Önnerfors, Eranos 1954, p. 218*) 13 palestris **A¹** quodque **S** sed *om.* **gœũ¹nv** *post* quoque *pos.* **ũ²ǫx¹** heruidus **S¹A¹** destinatur **R** 14 alta **A** uitia **S²** *et* **R** *aliquot* uitria **S¹** 15 intibi **SAah²** intubi **R** uitubi **zâ** inubi **h¹e** intube **ǫnx¹** σεριν **hosgũxflçæ** caepī **S** cepin **p** cepi **A** *om. u. sp. r.* **R** graeci *ante* σεριν *uel lac.* **R** *plerique; om.* **w** 16 serendũ **A¹**

et mollissimum est olus et libentissime ab his auibus appetitur,
tum etiam pullis utilissima est esca.
Haec cum praeparata sunt, curandum est ut mares feminae- 3
que quam amplissimi corporis et albi coloris eligantur. nam est
aliud genus uarium, quod a fero mitigatum domesticum factum
est. id neque aeque fecundum est nec tam pretiosum, propter
quod minime nutriendum est. anseribus ad admittendum 4
tempus aptissimum est a bruma, mox ad pariendum et ad in-
cubandum a Kalendis Februariis uel Martiis usque ad solstitium,
quod fit ultima parte mensis Iunii. ineunt autem non, ut priores
aues de quibus diximus, insistentes humi, nam fere in flumine
aut piscinis id faciunt; singulaeque ter anno pariunt, si pro-
hibeantur fetus suos excudere, quod magis expedit quam cum
ipsae suos fouent. nam et a gallinis melius enutriuntur et longe 5
maior grex efficitur. pariunt autem singulis fetibus oua primo
quina, sequenti quaterna, nouissimo terna. quem partum non-
nulli permittunt ipsis matribus educare, quia reliquo tempore
anni uacaturae sunt a fetu. minime autem concedendum est
feminis extra septum parere, sed cum uidebuntur sedem quae-
rere, comprimendae sunt atque temptandae. nam si adpropin-
quat partus, digito tanguntur oua, quae sunt in prima parte

3–5 *Varro rust.* *3, 10, 2; Pallad. 1, 30, 1; Geop. 14, 22, 1*
7–9 *Varro rust. 3, 10, 3* (*cfr Goetz, Festschrift Judeich, 1929, p. 52*); *Pallad. 1, 30, 2* 10–12 *Varro rust. 3, 10, 3* 12–13 *Varro rust. 3, 10, 3; Plin. nat. 10, 162; Geop. 14, 22, 3*

1 est olus et libentissime] et olentissime e
3 parata (prae- *om.*) p *post* ut *add.* esca haec praeparata ce[1] feminaque *om.* l 4 amplissime S[1] 5 factum *om.* e 6 aeque SR que Ad[2] *om.* eiA 7 quod *om.* sA ad admittendum A ad admittandum S admittendis R admittendi ωb 8 est *om.* γ (*exc.* t) est et S a *om.* AR 9 februarias A[1] 11 fere AR se S 13 concudere A[1] quam] quoniam ςnx[1] tum ςnx[1] 14 ipse SA ipsi R a *om.* SAes melius *om.* r enutriunt e enutritur S nutritur A 16 sequente γ (*exc.* t) nouissima A[1] 18 uacaturite A[1] minime . . . parere *om.* p 20 atque temtandae *om.* r tentandae R *aliquot* adpropinquant (*uel* ap-) R *aliquot* id appropinquat e propinquat r (*cfr 8, 11, 8*) 21 digitu A[1] digitus S digitis p tangantur t *om.* h[1]

locorum genitalium. quamobrem perduci ad haram debent in-
6 cludique ut fetum edant, idque singulis semel fecisse satis est,
quoniam unaquaeque recurrit eodem ubi primo peperit. sed
nouissimo fetu cum uolumus ipsas incubare, notandi erunt
uniuscuiusque partus, ut suis matribus subiciantur, quoniam
negatur anser aliena excudere oua, nisi subiecta sua quoque
habuerit. supponuntur autem gallinis huius generis sicut pa-
uonina plurima quinque, paucissima tria, ipsis deinde anseri-
bus paucissima septem, plurima quindecim.

7 Sed custodiri debet ut ouis subiciantur herbae urticarum — quo quasi remedio medicantur —, ne noceri possit excus[s]is anserculis, quos enecant urticae si teneros pupugerunt. pullis autem formandis excludendisque triginta diebus opus est cum sunt frigora, nam tepidis quinque et uiginti satis est. saepius tamen anser tricensimo die nascitur.

8 Atque is dum exiguus est decem primis diebus pascitur in hara clausus cum matre. postea cum serenitas permittit, producitur in prata et ad piscinas. cauendumque est ne aut

1–2 *Pallad.* *1, 30, 2* 4–6 *Varro rust.* *3, 10, 3; Geop.* *14, 22, 9* 7–9 *Varro rust.* *3, 10, 3; Pallad.* *1, 30, 2* 10–14 *Plin. nat.* *10, 163* 10–12 *Pallad.* *1, 30, 2* 12–14 *Varro rust.* *3, 10, 3* 16–49: 2 *Varro rust.* *3, 10, 4; Pallad.* *1, 30, 3; Geop.* *14, 22, 4* 18–49: 5 *Plin. nat.* *10, 163*

1 aram SAcp debet SAcp 2 festum A[1] *post* edant *add.* plerisque xqnx[1]p 4 incumbere A[1]p incumbare A[2] cubare k 6 aliene A[1] *post* nisi *add.* ubi a 7 huius generis SAcp huius generis oua R 8 tria . . . paucissima *om.* e 9 septem R sep̄ S semp A semper cpu[1]

10 custodire SAcp debet SAcp debent R *om.* u ut ouis SAah[2]kcpψ ubi R ut t subiantur S[1] 11 quo casu cdqγ (*exc.* t) quo quē a medio d medicinantur p *post* ne *add.* autem h[2]k noceri p nocere SAR noce a uetere l excusis *Gesner praeeunte Schöttgennio:* excussis *codd.* 12 enegant S[1] necant γ pupugerint wal pugerint s pepugerunt p 13 autem] anima qnx[1] excudendisque R excudendis ce excutiendisque ep excubandisque a triginta *om.* qnx[1] 14 sunt frigora . . . satis est *om.* u[1]qnx[1] 15 tricensimo SAe tric(c)esimo *uel* trigesimo R

16 is R iis S id a e his A 17 ara R *aliquot* clausum SAcpb 18 producitur *om.* k producere iter ω et in prata ωb cauendum (-que *om.*) cdqqnx[1]se

[redacted]

aculeis urticae conpunga[n]tur aut esuriens mittatur in pascuum, sed ante concisis intubis uel lactucae foliis saturetur. nam si adhuc parum firmus indigens ciborum peruenit in pascuum, fruticibus aut solidioribus herbis obluctatur ita pertinaciter ut collum abrumpat. milium quoque aut etiam triticum mixtum cum aqua recte praebetur. atque ubi paulum se confirmauit, in gregem coaequalium conpellitur et hordeo alitur. quod et in matricibus praebere non inutile est.

Pullos autem non expedit plures in singulas haras quam 9 uigenos adici, nec rursus omnino cum maribus includi, quoniam ualidior enecat infirmum. cellas in quibus incubitant siccissimas esse oportet substratuique habere paleas uel, si eae non sunt, crassi⟨ssi⟩mum quoque foenum. cetera eadem quae in aliis generibus pullorum seruanda sunt, ne coluber, ne uipera faelesque aut etiam mustela possit aspirare, quae fere pernicies ad internecionem prosternunt teneros.

Sunt qui hordeum maceratum incubantibus adponant, nec pa- 10

3–5 *Varro rust. 3, 10, 5* 5–6 *Varro rust. 3, 10, 6; Geop. 14, 22, 6*
9–16 *Varro rust. 3, 10, 4* 17–50: 4 *Varro rust. 3, 10, 6; Geop. 14, 22, 10*

1 conpungatur *ed. Ald.*: conpungantur *codd.* esuriens **A** esuriens *uel* exuriens **R** esuries **S** esurientes **p** 2 sed ante . . . saturetur *om.* **ψ** sed ante . . . in pascuum *om.* **wb**[1] saturentur **oscp** 3 si **SAφ** si est **R** 4 fruticibus **oç** fructicibus **SAR** fructibus **aiscdlyp** aut solidioribus . . . abrumpat *om.* **w** herbis *om.* **p** obluctantur **lr** oblectatur **çnx**[1] 5 obrumpat **ebr** obrumpant **l** abrumpit **å** tritticum **S** 6 atque ubi . . . conpellitur *om.* **co** paulum se **Sp** laulū se **A** se paulum **R** se paululum **sår** 7 ordeo **R** *aliquot* immatricibus **S**

9 aras **A** *et* **R** *aliquot* 10 uicenos **AR** maioribus **cp** 11 infimum **SA** 12 oportet] conuenit **d** substratuique **SAφψç** substratuque **ahωbfrysp** substractuque (-taque **c**) **x** substractasque **kγs** habere] fere **p** pales **S** eas **A**[1] si eae] sicce **p** he(a)e *uel* he **scγ** hec **l** ea **A**[1] 13 crassissimum *Schn.*: crassimum **SA**[2] crassinū **A**[1] gratissimum **R** gatissimum **e** 14 ne coluber ne feles ne uipera **p** ne] nec **l** et **cdqγ** uel **s** phalesque **aw** phaleosque **e** philesque **l** 15 possit aspirare] assit **p** 16 internitionem **AR** interiorem **a** teneros prosternunt **p** prosternunt *om.* **co**

17 ordeum **R** *aliquot* paciantur **S** *et* **R** *aliquot*

similesque uolucres, quae stagna et paludes rimantur. locus
planus eligitur, isque munitur sublimiter pedum quindecim
maceria. deinde clatris superpositis grandi macula retibus con-
tegitur, ne aut euolandi sit potestas domesticis auibus, aut
aquilis et accipitribus inuolandi. sed ea tota maceries opere 2
tectorio leuigatur extra intraque, ne feles aut ui⟨u⟩erra perrepat.
media deinde parte nessotrophii lacus defoditur in duos pedes
altitudinis, spatiumque longitudinis datur et latitudinis quan-
tum loci conditio permittit.

Orae lacus ne corrumpantur uiolentia restagna⟨n⟩tis undae, 3
quae semper influere debet, opere signino consternuntur, easque
non in gradus oportet erigi sed paulatim cliuo subsidere, ut
tamquam e litore descendatur in aquam. solum autem stagni
per circuitum, quod sit instar modi totius duarum partium,
lapidibus inculcatis ac tectorio muniendum est, ne possit her-
bas euomere, praebeatque nantibus aquae puram superficiem.

2–3 *Varro rust.* 3, 11, 2   3–6 *Varro rust.* 3, 11, 3   10–13 *Varro rust.* 3, 11, 1

---

1 quae *om.* **ūqnx^{1}v**   *post* rimantur *rubr.* De piscinis faciendis **zdqq** De piscinis **g**   3 glandi **A^{1}** grandis **γ**   4 sit potestas . . . inuolandi *om.* **i**   potestas sit **ω**   5 et] aut **z** uel **ä** ac **l**   ea tota **AR** eat opta **S** tota **ωbæ**   opere **R** opere et **qnx^{1}** oportet **SA**   6 ectorio **S** rectorio **c**   ne] nec **wiz** *om.* **k**   feles **SA^{2}** pheles **R** fles **A^{1}**   aut] nec **wψ**   uiuerra *Victorius:* uierra **SA** uipera **R** repat **SA**   7 medio **SA**   deinde] demum **ω**   partu **qnx^{1}** nes(s)otrophi(i) **R** nossotrophii **SAφiälr** nessotrophe **p**   defodiuntur **p**   8 longitudini **ju** longitudine **ä**   dator **A^{1}**   latitudinis **SAahk^{2}** latitudini **R** latitudine **x^{1}** altitudini **cyø** altitudinis **k^{1}**   9 locis **SA**   condicio **A** *et* **R** *aliquot* condictio **br**   permitt- **SA**
10 -ore **SA** ora **R**   uolentia **S**   restagnantis *ed. Ald.:* restagnatis **S** restagnati sunt **AR** restagnant **p**   undae quae **S** undaeque **R** undique **oal** deq; **A** auidique **qnx^{1}** *om.* **ah^{2}k**   11 debent **R** siganio **qnx^{1}**   consulternuntur **S^{1}** consubsternuntur **S^{2}**   eaque **SA**   12 non *om.* **qnx^{1}**   cliue **ω** *om.* **wr**   13 descendantur **SA** descendant **zqnx^{1}**   14 tuarum **A^{1}**   15 lapidibus *om.* **cdqqnx^{1}** incolcultatis **A** inconcultatis **h^{2}k**   ac **R** ad **SA^{1}** at **A^{2}**   16 praebeantque **uγ**   nantibus] meatibus **ψ**   aquae **R** adaque **ψ** ad aquam **Aφt** ad quam **S^{1}ah^{2}k** aquam **S^{2}ωbr^{1}y^{1}**

4 Media rursus terrena pars esse debet, ut colocasiis conseratur aliisque familiaribus a[t]quae uiridibus quae inopacant auium receptacula. sunt enim quibus cordi est uel insulis tamaricum aut scirporum frutectis immorari, nec ob hanc tamen causam totus lacus siluulis occupetur, sed, ut dixi, per circuitum uacet, ut sine inpedimento, cum apricitate diei gestiunt aues, nandi
5 uelocitate concertent. nam quemadmodum desiderant esse quo inrepant et ubi delitiscentibus fluuialibus animalibus insidientur, ita offenduntur si non sunt libera spatia quae permeent. extra lacum deinde per uigenos undique pedes gramine ripae uestiantur; sintque post hunc agri modum circa maceriam lapide fabricata et expolita tectoriis pedalia in quadratum cubilia quibus innidificent aues, eaque contegantur intersitis buxeis uel myrteis fruticibus, qui non excedant altitudinem parietum.
6 Statim deinde perpetuus canaliculus humi depressus construatur, per quem cottidie mixti cum aqua cibi decurrant. sic enim pabulatur id genus auium. gratissima est esca terrestris

---

11–13 *Varro rust.* 3, 11, 2 17–53: 4 *Geop.* 14, 23, 2–3
15–17 *Varro rust.* 3, 11, 2 17–53: 4 *Varro rust.* 3, 11, 3

---

2 aquae *ed. Ald.*: atque *codd.* (*cfr e.g.* 7, 3, 20 *et* 8, 3, 9) uiridis **A** 3 in *ante* insulis *add.* **cetiqnx**[1] tamaricum *uel* thamaricum **R** tramaricum **SA** ea maritum **i** 4 stirporum **R** *aliquot* frutectis **SA²ae** frutectibus **A**[1] fructetis **R** frutecis **q** frutetis **dūç** frucetis **j** fructices **çnx¹t** fructicis **s** fructectis **y** structetis **w** 5 lacus **SA** locus **R** siluulis] siliginis **zi²** 6 apricitatem **SA** diei **R** die **S** dies **odqçnx¹æ** di- **A** aues *om.* **t** 7 quamadmodum **A¹g** quo **l** qui **SAR** (*cfr* 8, 4, 6) 8 delitescentibus **R** fluuiaticis **R** insidiantur **l** insidientem **k** insidentur **çx**[1] *om.* **n** 9 ita **SR** ut **A** effodiuntur **SAzκγfrye** effodiunt **i** sint **SA** *et* **R** *aliquot* quae **S** qua **R** *om.* **A** pernicent *uel* peruicent **msgçnx¹v** pornicent **o** peruitaē **ū** 10 uigenos **Sk** uicenos **AR** undequi **SA** pedos **A**[1] 11 suntque **Ab** 12 fabricata **SAec** fabricatam **R** fabricatum **ω** fabrefactam **i** expoliata **Sg** 13 nidificent **R** nidificant **k** contegatur **SAφ** insistentibus **p** uel] aut **odqγ** 14 myrticis **zi** mirticis **wi** myrtetis **m** mirtetis **osb** fruticibus **SAahfy** fructicibus **R** 15 canalicus **A**[1] 16 cotidie **Aul** quot(t)idie **R** cibi] sibi **odqγ** (*exc.* **t**) *om.* **e** 17 pabulatur **R** rabulatur **A** ambulatur **S** depabulatur **wψ** *post* est *add.* et **oqçnx**[1] esca *om.* **ace**[1] ęstas **z**

leguminis panicum et milium, nec non et hordeum. sed ubi copia est, etiam glans ac uinacea praebentur. aquatilis autem cibi si sit facultas, datur cammarus et riualis hallecula uel si qua sunt incrementi parui fluuiorum animalia.

Tempora concubitus eadem quae ceteri siluestres alites ob- 7
seruant Martii sequentisque mensis, per quos festucae surculique in uiuariis passim spargendi sunt, ut colligere possint aues quibus nidos construant. sed antiquissimum est, cum quis nessotrophium constituere uolet, ut praedictarum auium circa paludes, in quibus plerumque fetant, oua colligat et cohortalibus gallinis subiciat. sic enim excusi educatique pulli deponunt ingenia siluestria, clausique uiuariis haut dubitanter progenerant. nam si modo captas auis, quae consueuere libero uictu, custodiae tradere uelis, parere cunctantur in seruitute. Sed de tutela nantium uolucrum satis dictum est.

Verum opportune, dum meminimus aquatilium animalium, **16** **De piscium cura**
ad curam peruenimus piscium, quorum reditum quamuis alie-

8–11 *Geop. 14, 23, 4* 16 *cap. 16: cfr Geop. 20*

---

1 non et] non **gūçqnx[1]v** ordeum **A** *et* **R** *aliquot* 2 ac] a **ωb** et **aγ** praebeatur *uel* praebeantur **R** aquatili **S** aquatilibus **R** atque uasilibus **k** cibi **S** cibis **AR** 3 cam(m)ariis *uel* caminariis **R** *aliquot* canuariis **œçqnx[1]v** gammarus **ç** *om. u. sp. r.* **r** allecula **R** *aliquot* mallecula **p** si *om.* **A**
5 tempora *om.* **çnx[1]** eadem quae] eadem **S[1]** eademq; qu(a)e **xçqnx** ceterae **S[2]** alites] aues **œ[1]çnx[1]** illices **l** obseruent **ω** 6 festucae **R** fetu **SA** 7 uiuariis **Sx[1]p** uiariis **A[1]t** auiariis **A[2]R** sunt *om.* **ωx** 8 construunt **AR** consternunt **œūçqnx[1]** consternant **t** conseruunt **m** conseruant **p** cum quis *om.* **p** 9 nessotrophium **R** nessotrophum **oçnx[1]** nossotrophium **SAφiz** 10 ferant **ψ** fetunt **p** colligant **R** *aliquot* 11 subiiciant **x[1]p** excussi **A[2]R** exclusi **d** 12 clausisque **iωçnrp** uiuarii **ψ** haud **A[2]R** aut **A[1]** 13 aues **R** *aliquot* consueuere libero *om.* **SA** 14 conantur **os**
15 tutela nantium **S[2]R** tulantium **S[1]A**
De (XIIII De **S**) piscium cura **SAhwosblyç** De piscium cura et inclusione **ψ** De piscibus alendis et includendis **gç** De piscibus alendis (a)t includendis **dq** De piscibus faciendis et piscibus alendis **m** De piscinis **e** De piscinis faciendis et piscibus alendis **t** 16 meminimimus **S**
17 cura **A**

nissimum agricultoribus putem — quid enim tam contrarium
est quam terrenum fluuido? —, tamen non omittam. nam et
harum studia rerum maiores nostri celebrauerunt, adeo quidem
ut etiam dulcibus aquis fluuiatilis cluderent pisces, atque
eadem cura mugilem squalumque nutrirent qua nunc muraena
2 et lupus educatur. magni enim aestimabat uetus illa Romuli et
Numae rustica progenies, si urbanae uitae comparetur uillatica,
nulla parte copiarum defici; quamobrem non solum piscinas
quas ipsi construxerant frequentabant, sed etiam quos rerum
natura lacus fecerat conuectis marinis seminibus replebant.
inde Velinus, inde etiam Sabatinus, item Volsiniensis et Ciminius
lupos auratasque procreauerunt, ac si qua sunt alia piscium
3 genera dulcis undae tolerantia. mox istam curam sequens aetas
aboleuit, et lautitiae locupletium maria ipsa Neptunumque
clauserunt iam tum auorum memoria cum circumferretur
Marcii Philippi uelut urbanissimum, quod erat luxuriose factum
atque dictum. nam is forte Casini cum apud hospitem cenaret,

2–56: 3 *cfr Varro rust. 3, 3, 8–10*

---

1 agriculturibus **S¹A¹** quid] quos **S¹** 2 est **SA** excogitare **R** excogitari **t** putem **p** quam **SA** quenquam **R** queam q̄ **eωbfγϙ** q̄; q̄; **r** queam **l** queat **t** potest quam **ꝏ** tamen non] non tamen **dγ** non **q** 4 etiam *om.* **k** aquibus **SA** fluuiatilis *scripsi:* afluuiatilis **SA** fluuiales **R** marinos **t** cluderent *scripsi:* cludent **SA** clauderent **R** 5 muligem **os** squalumque **SAαjuflr²yϑϙp** squarumque **φi** scarumque **ωdqγbr¹ꝏ** scatumque **c** squaliumque **x** qualiumque **ǩ** 6 (a)estimabat **SA²αφǩdūx²lyϙꝏ** (a)estimabant **motb** estimabit **i** estimat **p** extimabat **qjus** existimabat **xcoꝏvlr** existimabant **sϙnx¹** stimabat **g** stabat **A¹** 10 confectis **A** replebat **SA** 11 belinus **A¹** uolsinensis **R** *aliquot* uolsiriensis **cqū** uolisiriensis **nx¹** uolifiriensis **ϙ** bolsiniensis **SA¹** ciminius **SAe** ciminus **αwiǩjugūx²tflrϙp** siminus **s** cyminus **v** ceminus **ωbꝏ** cenimus **c** cicinus **y** ciminis **x** cemmus **d¹q** ceninus **d²** seminis **ꝏϙnx¹** 12 piscium *post* genera **kγ** 13 ethas **A** 14 locupletum **R** *aliquot* ipsa . . . memoria *om.* **b** 15 iam **SAe** etiam **R** auorum **R** quorum **SA** *om.* **x¹** memoriam **SAαeω** cum *om.* **w** 16 luxuriose **Shbr¹y¹ꝏ** luxoriose **Aakφψ** luxuriosissime (*uel* luxo-) **xγ** luxuriosissimum (*uel* luxo-) **ωflr²y²ϑϙ** luxuriorissime **p** 17 casini] casu **ϙnx¹** aput **A¹**

appositumque e uicino flumine lupum degustasset atque ex-
puisset, inprobum factum dicto prosecutus, pereant, inquit,
nisi piscem putaui. hoc igitur periurium multorum sub- 4
tiliorem fecit gulam, doctaque et erudita palata fastidire docuit
fluuialem lupum, nisi quem Tiberis aduerso torrente defetigasset.
itaque Terentius Varro, nullus est, inquit, hoc saeculo ne-
bulo ac mintho qui non iam dicat nihil sua interesse,
utrum eiusmodi piscibus an ranis frequens habeat
uiuarium. ac tamen isdem temporibus quibus hanc memorabat 5
Varro luxuriam maxime laudabatur seueritas Catonis, qui
nihilominus et ipse tutor Luculli grandi aere sestertium milium
quadringentorum piscinas pupilli sui uenditabat. iam enim
celebres erant deliciae popinales cum ad mare defer⟨r⟩*e*ntur
uiuaria, quorum studiosissimi, uelut ante deuictarum gentium
Numantinus et Isauricus, ita Sergius Orata et Licinius Muraena
captorum piscium laetabantur uocabulis. sed quoniam sic mores
obcalluere, non ut haec usitata uerum ut maxime laudabilia et 6
honesta iudicarentur, nos quoque ne uideamur tot saeculorum

6–9 *Varro rust. 3, 3, 9* 9–12 *Varro rust. 3, 2, 17; Macrobius 3, 15, 6* 14–16 *cfr Plin. nat. 9, 168–170; Macrobius 3, 15, 2*

---

1 oppositumque **os** degutasset **S**[1] deguttasset **A**[1] exspuisset **A** ex(s)puisse **qnx**[1] 2 inprobum *om.* **A**[1] prosequutus **R** *aliquot* 3 pisces **γ** igitur *om.* **p** multorei **qnx**[1] multo unde **œ** 5 defatigasset **k**[1]**äosodtbe** 6 terrentius **SA**[1]**a** hoc seculo inquit **l** nebulo **zä** nebullus **SA**[1] nebulus **A**[2]**R** (*u. Goetz, Festschrift Judeich, 1929, p. 51*) 7 ac] aut **ωqnx**[1] mintho **SAeä** minthon **R** dicat **SAe** dicit **R** 8 frequens **SR** flere quis **A** abeat **S**[1] 9 ac **SAe** at **R** iisdem *uel* hisdem *uel* hiisdem **R** *aliquot* hanc **R** hunc **zäœ** hinc **v** h(a)ec **SAφ** memorabas **α** 10 luxuriam **Sφ** luxoriam **A** luxuriem *uel* luxoriem **R** laudabantur **e** laudatur **SA** 11 lucilli **SA**[1]**odqqnx**[1] intuli **h**[1] sextertium **R** *plerique* sestertiis **S** 12 pupilli *om.* **A** sui **SR** ui **A** iam] tam **γ** 13 dilitiae **A**[1] deferrentur *ed. Ald.:* defertur **SA** deferantur **R** *Pol.* deterantur **x**[1] deserantur **qn** 15 aurata **R** 17 obcalluere **ah**[2]**l** occalluere **k** obcaluere **SAR** obcalcauere **odqœtiqnx**[1] obcaulere **b** ut *om.* **qp** usitate **S**[1] usitata . . . maxime *om.* **œ**[1] 18 tot **SAφ** tot iam **R**

seri castigatores, hunc etiam quaestum uillaticum patri familiae demonstra[re]mus.

Qui siue insulas siue maritimos agros mercatur, propter exilitatem soli, quae plerumque litori uicina est, fructus terrae
7 percipere non potuerit, ut ex mari reditum constituat. huius autem rei quasi primordium est naturam loci contemplari, quo piscinas facere constituerit. non enim omnibus litoribus omne genus haberi potest. limosa regio planum educat piscem, uelut soleam, rhombum, passerem, eadem quoque maxime idonea est conchyliis, murici⟨bu⟩s et ostreis, purpurarumque tunc concha-
8 rum pectunculi⟨s⟩, balani⟨s⟩ uel sphondili⟨s⟩. at harenosi gurgites planos quidem non pessime, sed pelagios melius pascunt, ut auratas ac dentices, Punicasque et indigenas umbras, uerum conchyliis minus apti. rursus optime saxosum mare nominis sui pisces nutrit, qui scilicet, quod in petris stabulentur, saxatiles dicti sunt, ut merulae turdique, nec minus melanuri[a].

---

1 seri] fieri **ψodqγ** quętum **S[2]A** quę **S[1]** patris **R** *aliquot* 2 demonstramus *scripsi:* demonstraremus **SAR** demonstremus **p** 3 insulas **R** in insula **SA** mercatur **SAφju** mercaretur **ψdqçx[1]** mācharetur **c** marcaretur **n** mercatus **R** 4 exilitate **A** terrae **SR** ferre **A** 5 percipere non potuerit **R** percipuerit **SA** ut] et **odqçnx[1]** mare **A** 6 primordiam **A[1]** est *om.* **çnx[1]** natura **oqçn** nam **dx** quo **R** quod **SA[1]** qui **A[2]ah[2]k** 7 constitueris **R** 9 soleant **A[1]** *om.* **w** rombum **R** *aliquot* ritombum **A[1]** et hombum **is** et hembum **i** eadem **S[2]R** edem **S[1]A** 10 conchyliis **l** conchiliis **A[2]R** conciliis **SA[1]** (*cfr 8, 16, 8 et 17, 9*) muricibus *ed. Ald.:* muricis *codd.* ostrei **SA** tunc **SA** tum *uel* cum **R** *om.* **sγ** concarum **R** *aliquot* harum **A** 11 pectunculis *ed. Ald.:* pectunculi **R** pectiunculi **SA[2]** pectiuncula **A[1]** pectuniculi **d** pectiniculi **φψ** petunculi **sp** percunculi **l** balanis *ed. pr.:* balani **SR** blani **Aφju** balari **p** sphondilis *ed. pr.:* sphondili **SA[2]R** sphondyli **A[1]ef** spondili *uel* spondyli **R** *aliquot* ad **S[1]A[1]** 12 non *om.* **v** pessime **αωσ** spessime **S** spissime **A** spis(s)issime **wψ** saepissime **e** proxime **κγ** *om.* **v** 13 ac] et **scγb** indigenas **Sah[2]ωodqūçx[8]tblrsçsep** indigenos **Aeψju** indigeneas **g** indigneas **cnx[1]v** indignos **w** ondigenas **fy** undigenas **h[1]** umbrasue **R** 14 conchiliis **A[2]** *et* **R** *plerique* saxorum **os** 15 sexatiles **bfy** 16 turbidique **ays** nec minus *om.* **ω** melanuri *ed. Ald.:* melanuria **SAR** luclamiria **cçnx[1]**

Atque ut litorum sic et fretorum differentias nosse oportet, 9
ne nos alienigenae pisces decipiant. non enim omni mari potest omnis esse, ut helops, qui Pamphilio profundo nec alio pascitur, ut Atlantico faber, qui generosissimis piscibus adnumeratur in nostro Gadium municipio — eumque prisca consuetudine zaeum appellamus —, ut scarus, qui totius Asiae Graeciaeque litore Sicilia tenus frequentissimus exit, numquam in Ligusticum nec per Gallias enauit ad Hibericum mare. itaque ne si capti 10
quidem perferantur in nostra uiuaria, diuturni queant possideri. sola ex pretiosis piscibus muraena, quamuis Tartesi⟨i⟩ pelagi, quod est ultimum, uernacula, quouis hospes freto peregrinum mare sustinet.

Sed iam de situ piscinarum dicendum est.

De positione piscinae

Stagnum censemus eximie optimum quod sic positum est ut 17
insequens maris unda priorem summoueat, nec intra conseptum sinat remanere ueterem. namque id simillimum est pelago, quod agitatum uentis adsidue renouatur nec concalescere potest, quoniam gelidum ab imo fluctum reuoluit in partem superiorem. id autem stagnum uel exciditur in petra, cuius rarissima est occasio, uel in litore construitur opere signino. sed utcumque 2

4–6 *Plin. nat.* 9, 68

1 *post* ut *add.* hic **SAah²k** 3 elops (clops **αx¹**) **łχγr** pamphilio **S** *et* **R** *aliquot* pamphilo **ωαb** 4 atlantico *uel* athlantico **R** aticantico **SA** generosissimus **Sϙnx¹** pisces **A** 5 gaudium **A¹R** eum quem **Sα** consuetudinem **S** z(a)eum **SAR** zacum **a** raeum **ψ** reum **g** et tum **nx¹** etum **ϙ** et cum **cjα** et eum **dqnű¹** tharum **l** 6 scharus **SA** *et* **R** *plerique* scaurus **trp** 7 sicili(a)e **R** *aliquot* siciliae a- **A** exiit **A** ligustum **cdq** ligusti **A** 9 perforantur **e** queant **SR** quo eant **A** 10 preciosis **S** tartesii *Schn.* (*cfr Gell.* 6, 16, 5 *e Varrone* muraena Tartesia): t(h)arsensi **R** tharsesi **ah²kp** partesit **SA** *ante* pelagi *add.* carpat(h)i(i)que **R** carpasi **p** 11 uernacula **xγp** uernaculo **SAR**
13 iam] eam **A¹**
De (XV De **S**) positione piscinae **SAosqbyϙα** De positione piscinarum **sál** De situ piscinae **h** 14 quod **SR** quotque **A** 16 uetere **SA** 19 excitur **SA** impetra **A** 20 signino] sign *cum lac.* **sá** *om.* **w**

deprehensum est. si semper influente gurgite rigari haberi debet spatia intra solum, exemptis aliis angulis et recessibus, quo secedant squamosi greges, aliis in rectum retortis nec nimis spatiosis, quibus muraenae delitescant, quamquam nonnullis commisceri eas cum alterius notae piscibus non placet, quia si rabie incitantur, quod huic generi velut canino solet accidere, saepissime persequuntur squamosos plurimosque mandendo
3 consumunt. itemque, si loci natura permittit, omni lateri piscinae dari convenit. facilius enim uetus summouetur unda, cum quacumque parte fluctus urget per aduersa patet exitus. hos autem meatus fieri censemus per imam consepti partem. si loci situs ita competit, ut in solo piscinae posita libella septem pedibus sublimius esse maris aequor ostendat. nam piscibus stagni haec in altitudinem gurgitis mensura abunde est; nec dubium quin quanto magis imo mari ueniat unda, tanto sit
4 frigidior, quod est aptissimum nantibus. sin autem locus ubi uiuarium constituere censemus pari libra cum aequore maris est, in pedes nouem defodiatur piscina, et infra duos a summa parte cuniculis riui perducantur, curandumque est ut largissime ueniant, quoniam modus ille aquae iacentis infra libram maris non aliter exprimitur, quam si maior recentis freti uis incesserit.

1 si semper *om.* **a** influentem gurgitem **S** rigit **A** haberi **SA** *et* **R** *aliquot* 2 species **A**¹**w** pecus **p** *om.* **qux**¹ earumque **A** altos **φ** quo . . . retortos *om.* **m**¹ 3 secadant **SA** squamosi] quam osi **A**¹ cocliam **S** coclios **A**¹ coclia **A**² clocleam **ω** cloacam **γ** nimis] minus **cdqx**²**v** 4 spatiosus **A** spetiosos **a** delitescant **R** 6 quod huic . . . persequuntur *om.* **h**¹ 7 sepissime **SAal** s a,euissime **R** persecuntur **SA** *et* **R** *aliquot* squamosos] quam osos **A**¹ plurimusque **S**¹ 8 itinere **A**¹ -que si **SR** quasi **Aah**²**k** latere **kmxγv** 10 cum *om.* **p** urguet **ahmox**²**bv** urgeat **gt** urgent **l** urg *cum lac.* **sl** arguet **r** irrigue **k** uiget **v** aduersa **SAφzi** aduersam **R** 11 imam] unam **R** *aliquot* 12 loci situs **R** locus **SA** (*cfr e.g.* 9, 5, 1) sole **ω** piscina **oseqcoqux**¹ 13 ostendebat **ωedqux**¹**b** ondat **j** 14 *post* stagni *add.* loci situs **izωedqγm** loci **i** loci situs ita competit . . . septem pedibus **h**¹ haec in *om.* **p** in *om.* **R** *aliquot* mensura gurgitis **p** 15 ueniat **SA**²**tp** uenit **A**¹**R** 18 intra **R** ad **SA** 19 cuniculis **SAah**²**ku** cuniculos **R** *post* ut *add.* quam **R** 20 quoiam **SA** 21 maiore **S**¹**A**¹

Multi putant in eiusmodi stagnis longos piscibus recessus et 5
flexuosos in lateribus specus esse fabricandos, quo sint opaciores aestuantibus latebrae. sed si recens mare non semper stagnum permeat, id facere contrarium est, nam eiusmodi receptacula nec facile nouas admittunt aquas, et difficiliter ueteres emittunt, plusque nocet putris unda quam prodest
opacitas. debent tamen similes uelut cellae parietibus excauari, 6
ut sint quae protegant refugientis ardorem solis, et nihilominus facile quam conceperint aquam remittant. uerum meminisse oportebit ut riu⟨i⟩s per quos exundat piscina praefigantur aenei foraminibus exiguis cancelli, quibus inpediatur fuga piscium. si uero laxitas permittit, e litore scopulos, qui praecipue uerbenis algae uestiuntur, non erit alienum per stagni spatia disponere, et quantum comminisci ualet hominis ingenium repraesentare faciem maris, ut clausi quam minime custodiam sentiant.

Hac ratione stabulis ordinatis aquatile pecus inducemus. 7
sitque nobis antiquissimum meminisse etiam in fluuiatili negotio, quod in terreno praecipitur,

et quid quaeque ferat regio.

neque enim si uelimus, ut in mari nonnumquam conspeximus,

20 *Verg. georg. 1, 53*

1 longis SA   et] est et SA   2 flexuoso g flexuosus t fluxuosos A¹wcdqφæ fluxuosus n¹x¹   3 (a)estuantes œφnx¹v   5 aquas . . . emittunt *om.* œ¹   et SAah²k nec R nec nisi t   difficulter R   7 opactas SA¹œ   tamen *om.* A   8 refucientis A¹ refugientem ωcd¹qœφnx¹b defugientis p   9 facile *om.* œφnx¹ facere v   quam *om.* A   10 ut riuis *ed pr.:* utrius SAR ut riuus l utri c uerius φnx¹   praefigantur t pr(a)efigentur R praeficantur S praeficentur A   11 ahenei eu aheni w aena d atenei ah²k eneis p haenei o   expediatur φnx¹   12 si uero] sed nemo φnx¹   lassitas cdqγ   13 uerbenis R *Pol.* ueluenis SA uerbinis z uerbius t   algae (aliae w) uestiuntur SR acleue sciuntur A   stagini SA   15 maris SAh²t ueri maris R
17 hoc A¹   ordinata S   18 nobis x² nouis SAR   fluuiali wψvrp   19 terreno] marino t   20 et] ut wi *om.* b   quod φnx¹   *post* regio *add.* oportet si quis in eo SAφψ

numquam destituitur. spissi deinde clatri marginibus infiguntur, 10
qui super aquam semper emineant, etiam cum maris aestus
intumuerit. mox praeiaciuntur in gyrum moles, ita ut con-
plectantur sinu suo et tamen excedant stagni modum. sic enim
et maris atrocitas obiectu crepidinis frangitur, et in tranquillo
consistens piscis sedibus suis non exturbatur, neque ipsum
uiuarium repletur congerie, quam tempestatibus eructat pelagi
uiolentia. oportebit autem nonnullis locis moles intercidi more 11
Maeandri paruis sed angustis itineribus, quae quantalibet
hiemis saeuitia mare sine fluctu transmittant.

Esca iacentium mollior esse debet quam saxatilium. nam
quia dentibus carent, aut lambunt cibos aut integros hauriunt,
mandere quidem non possunt. itaque praeberi conuenit tabentis 12
halleculas et salibus exesam chalcidem putremque sardinam nec
minus saurorum branchiam, uel quicquid intestini pelamis
aut lacertus gerit, tum scombri carcharique et elacatae uenter-
culos, et — ne per singula enumerem — salsamentorum omnium
purgamenta, quae cetariorum officinis euerruntur. nos autem
plura nominauimus genera, non quia cuncta cunctis litoribus

1 clati **A** infiguntur **SAcp** infinguntur **R** infunditur **a** 2 aqua **A** cum maris . . . complectantur *om.* **b**[1] 3 girum **R** *aliquot* cyrum **A**[1] complectatur **wqnx**[1] 6 pibcibus **qnx**[1] piscibus piscis **w** 7 erutat **t**[1] eruptat **kosr** 8 mules **A**[1] more **SR** morem ac **A** 9 maeneandri **S** neandri **A** paruis] potius **cdq** **csu**[1]**qnx**[1] angustiis **A** quantalibet **R** quantalibus et **SA** 10 hiemi **SA** transmittat **R**

11 esca **SA** hi(n)c esca **R** sexatilium **i** saxilium **c** sextalium **wby** 12 qua (quae **S**[2]) dentibus **S** quadantibus **A** 13 mandare **SA** talentes **cp** 14 halleculam **SA** helleculas **ep** alleculas **c** calcidem **R** *aliquot* sardiniam **R** *aliquot* 15 saurorum *scripsi* (*u. Hss. p. 29*): aurorum **SA** scaurorum **R** brachia **csuqnx**[1]**t** brachiam **hise** blacchiam **l** brachium in **a** quicquit **A** uel et **p** pelamis **R** pelanus *uel* pelamus **cdjuuqnxvse** pelas **i** pel *cum lac.* **zA** palemis **SAt** felamis **p** 16 gerit tum **eo** geritum **SA** gerit cum **R** elacate **w** elecate **djux**[2]**vyep** eleutate **g** elacte **se** lacte **az** lapt(a)e **SAR** cloaco **l** *om.* **cs**[1] uenterculos *om.* **cs**[1] 17 singule numerem (numere **A**) **SA** 18 purgamentorum **A**[1] cetariorum **R** ceteriorum **h**[2]**cl** ceterarum **SA** ceterum **a** 19 nominauimus] enumerauimus uel nominauimus **qn**

saginatur, cum ad piscatoris forum perlatus est, macies indicat eum non esse libero mari captum sed de custodia elatum, propter quod plurimum pretio detrahitur.

Atque haec uillatica pastio finem praesenti disputationi 16
faciat, ne inmodico uolumine lector fatigetur. redeamus autem sequenti exordio ad curam siluestrium pecorum cultumque apium.

---

1 piscatorum **d**[1]**l** pastoris **sā** 2 custodielatum **SAah**[2] custodia latum **k**

4 disputationis **SA**[1] 5 delector **S**[1]**A** lectos **qnx**[1] redeamus **γ** rediemus **SAR** reddemus **oqp** redemus **d** reddimus **l** 6 sequenti] secundo **qnx**[1] 7 apum **Sko** (*cfr Linde p. 11*)

Iuni Moderati Columelle rei rusticae liber nonus de uillaticis pastionibus (rusticis **A**) auiarius et piscator **SA** (L.) Iuni(i) Moderati Columell(a)e de uillaticis (uinaticis **l**) pastionibus auiarius et piscator (piscatorque **osbæ**) liber nonus (*uel* VIIII) explicit **qosbflyeçæ** Iunii Moderati Columelle rei rustice explicit liber nonus **a** L. I. Mo Columelle uillaticis pastionibus aularibus et piscator liber VIIII explicit **r** L. Iuni Mo Columellae rei rusticae liber nonus explicit **m** Iuni Moderati Columelle rei rusticae explicit liber nonus de uillaticis pastionibus et piscatoriis **h** L. M. Columelle liber nonus explicit **gq**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER NONVS

DE VILLATICIS PASTIONIBVS MACELLARIVS ET APIARIVS

LIBER NONVS HAEC CONTINET

L. (*om.* **A**) Iuni Moderati Columelle rei rustice liber decimus de uillaticis pastionibus macellarius et apiarius **SA** Liber decimus Iunii Moderati Columelle rei rustice de uillaticis pastionibus macellarius et apiarius (actriarius **a**) **ah** L. Iuni Moderati Columell(a)e rei rustic(a)e de uillaticis pastionibus macellarius et apiarius (epiarius **y**) liber decimus incipit (*om.* **e**) feliciter (*om.* **eor**) **eosbfryse** L. Iunii Moderati Columellae macellarius et apiarius liber decimus de uillaticis pastionibus incipit **v** Liber decimus rei rustice de uil(l)aticis pascionibus sequitur (*om.* **d**) **dq** De uillaticis (uiuariis **l**) pastionibus macellarius et apiarius liber decimus incipit feliciter (*om.* **ç**) **lç** Incipit liber decimus macelarius et apiarius **z** Incipit liber decimus **wmg** Incipit decimus liber **œ** Incipit decimus **ϙ** *inscriptionem post argumentum* **φωgœϙbfryse** *inscriptionem om.* **kilcjutnxtp**

Liber (*om.* **r**) decimus h(a)ec (hae **fe**) continet **SAφosbfryse** Haec continet **h** Hec continet et incipit feliciter **a** Liber primus in quo haec sunt **d** Haec sunt argumenta totius huius decimi libri **v**

2 faciendis **A** *et* **R** *plerique* et *om.* **o** feris pecudibus includendis **vt** feris] foris **A**[1] *om.* **up** 3 de apibus . . . genus *om.* **φ** *post* debeat (*u.* 6) **h** de apibus] dapibus **œ** que a diuersis auctoribus de originibus tradita sunt **vt** 4 quot] quod **S** quot sint (sunt **dp**) genera **dœtnxvtp** quot apium genera **l** quot genera . . . genus *post* esse debeat **ju** apium] aptus **x**[1] *om.* **nl** ex his *om.* **ū** ex his optimum genus] optimum **ex** omnibus **l** ijs **fsp** eis **os** 5 aptus] apium **ho** 6 debet **nvr** debeant **l** 7 edibus **w** sepibus **d**

⟨**Praefatio**⟩

Venio nunc ad tutelam pecudum siluestrium et apium educationem, quas et ipsas, Publi Siluine, uillaticas pastiones iure dixerim, siquidem mos antiquus lepusculis capreisque ac subus feris iuxta uillam plerumque subiecta dominicis habitationibus ponebat uiuaria, ut et conspectu sui clausa uenatio possidentis oblectaret oculos, et cum exegisset usus epularum, uelut e cella promeretur. apibus quoque dabantur sedes adhuc nostra 2
memoria uel in ipsis uillae parietibus excisis uel in protectis porticibus ac pomariis. quare quoniam tituli quem *prae*scripsimus huic disputationi ratio reddita est, ea nunc quae proposuimus singula persequamur.

De uiuariis faciundis et includendis pecudibus feris

Ferae pecudes, ut capreoli dammaeque nec minus orygum 1
ceruorumque genera et aprorum, modo lautitiis ac uoluptatibus dominorum seruiunt, modo quaestui ac reditibus. sed qui uenationem uoluptati suae claudunt contenti sunt, utcumque con-

---

De uiuariis faciendis et feris pecudibus includendis *rubr.* **t** De uiuariis faciendis et includendis pecudibus feris (feris *om.* **qϙ**) **qϙ** 1 at **S**[1] et *om.* **SA** educationum **A** 2 et *om.* **A** Publi **SA** P. **R** 3 subus **A** sub. **S** suibus **üp** subiis *uel* sub iis **R** 5 ponebant **α** et] e **ωb** *om.* **ah**[2]**kϰγ** (*exc.* **t**) suo **R** classa **S** 6 et cum . . . promeretur *om.* **r**[1] 7 promerentur **R** apius **S**[1] 8 memoria *ante* nostra **A** in ipsis **AR** inpis **S** 9 quare quoniam] quoniam quando **odqϙnx**[1] praescripsimus *Schn.*: perscripsimus **S** scripsimus **AR** 11 prosequamur **R** *aliquot*
De uiuariis faciundis (-iendis **z**) et includendis (inducendis **os**) pecudibus feris (feris *om.* **i**) **SAhwizωbϙæ** 12 ut] et **R** *aliquot* orygum **Sh** origum **AR** 13 eruorumque **os** -que] quo **S**[1]**A**[1] apiorum **ϙnx**[1] caprorum **b** modula uitiis **A** ac] et **R** *aliquot*
14 redditibus **R** *plerique* reditus **ry** uenatione **S** 15 uoluptatibus suis (sues **n**) **nx**[1] contenti **S**[2]**ü**[2]**tlϙ** conti **S**[1]**AR** conati **ah**[2]**k** cunti **dqœ** cuncti **icϙnx**[1]**v** c *cum lac.* **zå** *om. u. sp. r.* **g** *sine u. sp.* **p** sunt *om.* **p**

uacerras inter pedes octonos figere, serisque transuersis ita clatrare ne spatiorum laxitas quae foraminibus interuenit pecudi praebeat fugam. hoc autem modo licet etiam latissimas regiones tractusque montium claudere, sicuti Galliarum nec non et in aliis quibusdam prouinciis locorum uastitas patitur. nam et fabricandis ingens est materiae uacerris copia, et cetera in hanc rem feliciter suppetunt; quippe crebris fontibus abundat solum, quod est maxime praedictis generibus salutare, tum etiam sua 5 sponte pabula feris benignissime subministrat; praecipueque saltus eliguntur, qui et terrenis fetibus et arboreis abundant. nam ut graminibus ita frugibus roburneis opus est. maximeque laudantur qui sunt feracissimi querneae glandis et iligneae nec minus cerreae, tum et arbuti ceterorumque pomorum siluestrium, quae diligentius persecuti sumus cum de chortalibus subus disputaremus. nam eadem fere sunt pecudum siluestrium pabula quae domesticarum.

---

1 uacceras **SA**[1] uaterias **l** uicerras **g** defigere **R** 2 clatare **sœ** glatrare **Ab** claterare **ςnx**[1] glastare **cp** glastrare **rœ** clamare **u** nec **ωb** lassitas **κγ** (*exc.* **ũt**) foraminibus] seraminibus **γ** (*exc.* **gt**) 3 modo] non **cdqςnx**[1] etiam *om.* **ςnx**[1] lassimas **ςnx**[1] laxissimas **ũ** lassiuias **d** lassiuras **c** *om.* **q** 4 galliorum **ωbrœ** gallicarum **A**[2]**ah**[2]**kwç** galligarum **A**[1] gallicorum **e** gallinarum **z** 5 alitis **A**[1] quibus (-dam *om.*) **A**[1] prouinciis locorum **SAah**[2]**kcpκũnx**[2]**p** prouinciis ubi locorum **R** 6 igneus **cdq** materiae *post* uacerris **R** uacerriis **SA** uaceriis **e** uariis **a** uacenis **h**[1]**r**[1] cetera in] ceteram **Aαςnx**[1] ceteram in **gœx**[2] 7 fontibus] sumptibus **ςnx**[1] solum *om.* **S**[1] 9 subministrat **agũx**[2]**by** subministrant **SAR** 10 eligantur **A**[1] ternis **S**[1]**Ai** t *cum lac.* **z** *om. u. sp. r.* **ã** arboribus **κœũςnx**[1] arbores **œ** habundant **R** *aliquot* 11 nam *om.* **ςnx**[1] ita frugibus *om.* **d**[1] fructibus **Aah**[2]**k** roburneis **SAlũ**[2] roburueis **ã** robur (robor **a**) ne (i)is (his **c**) **R** robur ne non **ũ**[1]**ςnx**[1] robur ne **f** opus] robor **a** est **SAah**[2]**k** habet **R** 12 neae (quer- *om.*) **A** iligne(a)e **S**[2]**R** iligne **A**[2] illigene **w** illigenee **i** iligee **j** il *cum lac.* **zã** elignee **p** elignec **l** ligne **S**[1]**A**[1] lignee **a** 13 acerreae **SAah**[2]**k** cerre **ip** carere **r**[1] t're **ã** tum **γl** tunc **p** cum **SAR** arbuti **h**[2]**k** arbusti **SAR** arbu *cum lac.* **a** (*cfr 8, 10, 14 et 9, 4, 7*) siluestrium *om.* **S**[1] 14 persequuti **R** *aliquot* prosequuti **b** cohortalibus **A**[2]**R** subus **S**[2] sub **S**[1] super **p** *om.* **AR** 15 sunt fere **γ** (*exc.* **t**) sunt pecudum siluestrium *om.* **α**

6 Contentus tamen non debet esse diligens paterfamiliae cibis quos suapte natura terra gignit, sed temporibus anni quibus siluae pabulis carent condita messe clausis succurrere hordeoque alere uel adoreo farre aut faba, plurimumque etiam uinaceis, quidquid denique uilissime constiterit dare. idque ut intellegant ferae praeberi, unam uel alteram domi mansuefactam conueniet immittere, quae peruagata totum uiuarium cunctantis ad obiecta 7 cibaria pecudes perducat. nec solum istud per hiemis penuriam fieri expedit, sed cum etiam fetae partus ediderint, quo melius educent natos. itaque custos uiuarii frequenter speculari debebit si iam effetae sunt, ut manu datis sustineantur frumentis.

Nec uero patiendus est oryx aut aper aliusue quis ferus ultra quadrimatum senescere. nam usque in hoc tempus capiunt incrementa, postea macescunt senectute. quare dum uiridis aetas pulchritudinem corporis conseruat, aere mutandi sunt. 8 ceruus tamen conpluribus annis sustineri potest. nam diu iuuentus possidetur, quod aeui longioris uitam sortitus est.

De minoris autem incrementi animalibus, qualis est lepus, haec praecipiemus, ut in his uiuariis quae maceria munita sunt farragini(s) et holerum ferae intubi lactucaeque semina par-

---

1 ciuis **S**[1]**A** 2 quos **SR** qd **A** 3 conditam esse **Aaφψp** condita inesse **ατ** ordeoque **A** *et* **R** *aliquot* 4 adore **φax**[1] ordeo **ai** aut faba *om.* **τ** primumque **SAak** 5 quicquid **A**[2] *et* **R** *aliquot* quicquit **A**[1] idque *om.* **SA** intelligant **R** *plerique* 6 nansuefactum **A** 7 peruacata **S**[1]**A** 8 istut **S**[1] 9 fetae] fetas **τ** fere **dqδφax**[1] 10 educant **SAh** speculiari **A**[1] 11 sunt **SAah**[2]**k** sint **R** (*u. Dahllöf p. 112*) manu **SAφψx** de manu **αωg** **ax**[2]**vtσ** *Pol.* a manu **δφax**[1]

12 est *om.* **edqδφax**[1] orix **A**[2] *et* **R** *plerique* erix **l** oryx . . . senescere nam *om.* **h**[1] 13 *post* nam usque *add.* in senectute **a**[1] 14 poste **ah** 15 estas **A**[1] (a)ere mutandi **R** remutandi **At** remutundi **S** 16 tamen] autem **γ** anni **A**[1] sustinere **Ae** 18 minoribus **SAφψxγ** (*exc.* **t**) incrementi **ilφφ** incrementis **SAR** incremente **i** lupus **iωcdqφax**[1]**b** 19 his] haec **δφax**[1] *om.* **l** uariis **A**[1] 20 farraginis *ed. pr.:* farragini **δ** fer(r)agini **SAR** ferrageni **φ** forragini **l** olerum **R** *plerique* ferae *om.* **os** (*u. praef. p.* XI[3]) intubae **nx**[1] incube **ϙ** intuli **a** inrubi **τ** int *cum lac.* **i** nit *cum lac.* **z** paruolis **S**[1] paruis **ω**

uulis areolis per diuersa spatia factis iniciantur, itemque Punicum cicer uel hoc uernaculum, nec minus hordeum et cicercula condita ex horreo promantur et aqua caelesti macerata obiciantur. nam sicca non nimis ab lepusculis adpetuntur. haec 9
porro animalia uel similia his, etiam silente me, facile intellegitur quam non expediat conferre in uiuarium quod uacerris circumdatum est, siquidem propter exiguitatem corporis facile clatris subrepunt et liberos nancta egressus fugam moliuntur.

Venio nunc ad aluorum curam, de quibus neque diligentius 2 **De apibus**
quicquam praecipi potest quam ab Hygino iam dictum est, nec ornatius quam Vergilio, nec elegantius quam Celso. Hyginus ueterum auctorum placita secretis dispersa monimentis industrie colligit, Vergilius poeticis floribus inluminauit, Celsus utriusque memorati adhibuit modum. quare ne adtemptanda 2
quidem nobis fuit haec disputationis materia, nisi quod consummatio susceptae professionis hanc quoque sui partem desi-

---

1 arealis **d^{1}ϙnx^1** arcolis **l** ariolis **ω** oreolis **y** diuersas **A^1** iniciantur] largiantur **p** 2 uel in hoc **α** uernaculum **tp** uernaculo **SAR** ordeum **R** *aliquot* et] in **xüϙnx^1** 3 cicerculo **A^1** 4 sicca] sic **xüϙnx^1** atpetuntur **S^{1}A^1** adpetantur **ah** appetantur **ke** haec] nec **ü^{1}ϙnx^1** 5 silente me **Sü^2** silentem et **AR** intelligitur **R** 6 in *om.* **A^1** *ante* uiuarium *add.* id **R** uacerus **h** macerus **a** maceriis **k** 7 glatris **A** 8 nancta *Linde p. 14:* nancte **S** nacte **AR** molliuntur **At**

De apibus **SAhφψmodblyϙsω** Que a diuersis auctoribus de origine apium tradita sunt **t** Quot sunt genera apium et quod optimum **gϙ** 9 alueorum **R** *plerique* aliorum **wsi** 10 ab] ob **A^1** in **odqϙnx^1** higino **R** *plerique* igino **si** igine **A^1** 11 uirgilio **AR** higinus **R** *plerique; om. u. sp. r.* **i** 12 plagita **SA^1** monimentis **A^2** *et* **R** *aliquot* monymentis **SA^1** monumentis **R** *plerique* 13 collegit **S^2** *et* **R** *aliquot* (*ad uariationem temporum cfr e.g. 9, 14, 6 et 14, 18; cfr Dahllöf p. 21*) uirgilius **A^{2}R** inluminauit] uolumina aut **ϙnx^1** 14 quare ne **SR** quam rene **A^1** qua in re ne **A^{2}φil** quare nec **α** ne **j** adtentanda *uel* attentanda **R** *aliquot* acceptanda **w** attendenda **i** an temperanda **s** an temptanda **o** a temptanda **m** 15 nouis **S^{1}A** consumatio **R** *plerique* 16 suscep-t(a)eque **odqϙnx^1**

in monte Hymetio, ut Eu*p*hronius, an Cretae Saturn bus, ut Nicander; non magis quam utrum examina, cetera uidemus animalia, concubitu subolem pro heredem generis sui floribus eligant, quod adfirmat nc et utrum euomant liquorem mellis, an alia parte red enim et his similia magis scrutantium rerum natur quam rusticorum est inquirere. studiosis quoque gratiora sunt ista in otio legentibus, quam negotiosi quoniam neque in opere neque in re familiari quicqu quare reuertamur ad ea quae alueorum cultoribus r sunt.

Peripateticae sectae conditor Aristoteles in his libı animalibus conscripsit examinum genera conplura d

---

3–4 *Verg. georg. 4, 200–201; cfr Plin. nat. 11, 46; Aristot 5, 21, 553 a et de gener. anim. 3, 10, 760 a* 12–76: 5 *cfr 3, 16, 18 et Aristot. hist. anim. 5, 22, 553 b*

---

1 hymetio **Sdqjufysc** *Pol.* hyemetio **Aα** himetio **R** immet **l** lymetio **p** euphronius *Pontedera* (*cfr Linde p. 16*): eu **αeb¹rç** eutronius **cæ** heutronius **d** euponius **ωgœü²x²vtb²fly ju** erichonii **i** erit(h)ronii **çnx¹** erichthonii **ü¹** eutronu **q** *om* certe **α** cretre **w** 2 ut] aut **A¹** neander **å** meand **çnx¹br** menander **ü** nichander **ø** eander **q** utrunque **dq** utrumque **c** 3 animalia uidemus **ω** sobolem **S²** 4 eligat **A** quod non affirmat **cdqü¹çnx¹ ωbæ** uomant **A¹** 6 enim *om.* **ωb** 7 rusticarum **A¹** sima **å¹** gratiosiora **zå²** 8 lentibus **A¹** 9 quoniam r iam **ünx¹** 10 reuertamur **SR** perferamur **A¹** perfertam *post* quae *add.* ad **ωb** aluorum **Ae** apte **A**

Quot (quod **A¹**) genera sunt apium (apum **S**) et quod his optimum *in textu* **SA** Quot genera sunt apium et optimum genus *rubr.* **m** Quot apium genera sunt et quod his optimum sit (sit *om.* **hobyç**) **hwzåobyç** Quot apium ger optimum ex omnibus **l** Quot sint (sunt **d**) genera apium et optimum genus sit (sit *om.* **dq**) **dqt** Quales pabulationes pastionum (pastionum *om.* **g**) esse debent **gç**

12 peripathethice **S** peripateti **A¹** sexte **A¹** septe **R** conditur **SA¹** 13 examinum **SAαwbflry²ç** apium **eåy¹øa** exapium **m** exagium **os** apium examinum **i** apium siue ex

eorumque alia quae vastas sed glomerosas easdemque nigras et hirsutas apes habent, alia minores quidem sed aeque rotundas
2 et infusci coloris horridique pili, alia magis exiguas nec tam rotundas sed obesas tamen et latas coloris meliusculi, nonnulla minimas gracilesque et acuti alvi, ex aureolo varias atque leves. eius auctoritatem sequens Vergilius maxime probat parvulas, oblongas leves nitidas,

ardentes auro et paribus lita corpora guttis.

moribus etiam placidis. nam quanto grandior apis atque etiam est rotundior, tanto peior, si vero saevior, maxime pessima est.
3 sed tamen iracundia notae melioris apium facile delenitur adsiduo interventu eorum qui curant. nam cum saepius tractantur celerius mansuescunt, durantque, si diligenter excultae sunt, in annos decem. nec ullum examen hanc aetatem potest excedere, quamvis in demortuarum locum quotannis pullos substituant. nam fere decimo ad internecionem anno gens universa totius
4 alvi consumitur. itaque ne hoc in toto fiat apiario, semper pro-

---

8 Verg. georg. 4, 99 12–17 cf. Plin. nat. 11, 69 et Arist. hist. anim. 5, 22, 554 b

---

1 eorumque Vrsinus p. 179: earumque codd. cfr e. g. 8, 17, 5 alia quae, aeque γ alias t set A¹ nigras SR generis A 2 apes γ om. p alias AR aias fqmx¹ minores SAaegpicdqhnmr²tbvr¹w maiores mojugmx²vb²lr²yacp maioris s maiores minores ai l maiores Pol. quidem . . . exiguas om. l aeque R neque SA rotundas S²AR 3 et fusci . . . rutundas om. ω infussi wi infusi ai infusa b fusci SA alias R alias minores k alas minores ah 4 rotundas S²AR nonnullas R 5 graciesque R glacilisque A¹ aluei, aculei eqmx¹t aureolo R 6 eiusque R uirgilius A²R l gilius A¹ paruulas S²A²R 9 gradior S¹ atque etiam, est atque gmx²vt atque eiqfiqmx¹ 10 est om. eiqγ rotundior S²AR seuerior eiqgcqmx¹ est om. eiqγ 11 meliores Aw apium om. eiqqmx¹ denitur SA delenitur ω de cum loc. ai adsidue A¹ 12 currant SA post curant add. aluearia R tractatur SA 13 sunt om. ωb 14 nullum eiqqmx²v hac S 15 qd annis SA¹ 16 decumo SAah decimo R internitionem A¹R internicionem A² om. u. sp. r. ψ sine u. sp. l 17 nec R aliquot; om. l apiario fiat R

paganda erit suboles, obseruandumque uere, cum se fundent examina, ut excipiantur et domiciliorum augeatur. nam saepe morbis intercipiuntur, quibu: modum mederi oportet suo loco dicetur.

Interim per has notas quas iam diximus proba destinari debent pabulationes, eaeque sint secretissi noster praecepit Maro, uiduae pecudibus, aprico procelloso caeli statu:

quo neque sit uentis aditus, nam pabula u
ferre domum prohibent, neque oues]

floribus insultent, aut errans bucula cam[
decutiat rorem, et surgentis atterat herba

eademque regio fecunda sit fruticis exigui, et maxi aut origani, tum etiam thymbrae uel nostratis cuni satureiam rustici uocant. post haec frequens sit : maioris surculus, ut rosmarinum et utraque cytisus satiua et altera suae spontis), itemque semper uiren

5 *cap. 4: Pallad. 1, 37, 1–3* 5–8 *Pallad. 1, 37, 1* *georg. 4, 9–12* 14–78: 8 *Pallad. 1, 37, 2*

1 suboles **S**[1]**A**[1]**a** soboles **S**[2]**A**[2]**R** noue **A** profun fundat **v** 4 dicemus **ũçntp**

Quales pabulationes et qui (quis **hosb**) situs earum pastionum **mqt**) esse debeat (debent **śob**) **SAhsšωdqtbyç** apium eligendis **gç** 5 apius **S**[1]**A**[1] 6 e(a)eque **Sũt** et que **ah**[2]**k** et ut **ωp** ut et **SAR** 7 praecepit **SAhb** marro **A**[1] uarro **l** uide **SA** indue **d** nidue **s** man **ũ** *om. u. sp. r.* **n** *sine u. sp.* **t** 9 quo **SAφšũtlç** quod **I** sint **xγ** 10 fere **A**[1] *et* **R** *aliquot* opes **SA**[1] *aliquot* 11 pedulci **A**[1] 12 insultent *om.* **w** err **ũçnx**[1] 13 decutiet **x** deiciat **çnx**[1] denunciat **œ** su atterat] at **A**[1] 14 fructicis **R** *aliquot* fructus **œl** maxime *om.* **A**[1]**ω** hymi **A**[1] thimi **A**[2] *et* **R** *aliquot* **S**[2]**R** auct **S**[1]**A** t(h)imbrae *uel* tymbrae **R** *aliquot* *et* **R** *plerique* cimele **gx** cymele **n** 16 satureiam **R** satyrã& etiam **A**[1] satyreiam **A**[2] frequentis **A**[1] 17 maior ut] et **çnx**[1] rosmarinus **γ** cythisus *uel* cithisus **R** 18 sua e sponatis **A**[1] item **γ**

minor ilex, nam prolixior ab omnibus inprobatur; ederae quoque non propter bonitatem recipiuntur, sed quia praebent plurimum
3 mellis. arborum uero sunt probatissimae rutila atque alba ziziphus, nec minus amaracus, tum etiam amigdalae persicique ac piri, denique pomiferarum pleraeque, ne singulis immorer. ac siluestrium commodissime faciunt glandifera robora, quin etiam terebinthus, nec dissimilis huic lentiscus et odorata cedrus ac tilia. solae ex omnibus ut nocentes taxi repudiantur.
4 Mille praeterea semina uel crudo caespite uirentia uel subacta sulco flores amicissimos apibus creant, ut sint in uirgineo solo frutices amelli, caules acanthini, scapus asphodeli, gladiolus narcissi. at in hortensi lira consita nitent candida lilia nec his sordidiora leucoia, tum Punicae rosae luteolaeque et Sarranae uiolae, nec minus caelestis luminis hyacinthus; Corycius item Siculusque bulbus croci deponitur, qui coloret inodoretque mella.
5 iam uero notae uilioris innumerabiles nascuntur herbae cultis

11–15 *Pallad. 1, 37, 2*

1 minor] murens A[1] ulex S[1]A[1] heder(a)e R *aliquot* 2 propter in bonitatem A[1] propter nouitatem S[1] recipiuntur AR re *lac.* nt' S 3 arborem A[1] arbores κüçqnx[1] rutilia κçqnx[1] ziziphus *ed. pr.*: zizippus AR *in ras.* S *om. u. sp. r.* v 4 amaragus A[1]p amarathus ü amaricus κγ migdale A[1] persiccique A[1] persici (-que *om.*) κγbl ac S a A[1] atque A[2]R 5 immorer *om. u. sp. r.* sä ac gx at A[2]R ad SA[1]a a l 7 terebintus *uel* therebinthus R *aliquot* tereuenthus S[1]A[1] terebenthus S[2] lenticus A[1] et odorata cedrus *om.* SA[1] 8 tiliae A[2]R sola SA[1] ut A[1] sunt A[2]R *om.* St

9 uirentia *om.* ak subactas A[1] 10 sulco *om.* κü[1]çqnx[1] uirgeneo A uirginio *Pol.* uirgine p solo *om.* κü[1]çqnx[1] 11 fructices R *plerique* acantini *uel* achantini *uel* achanthini R *aliquot* achantii d echantini S aspodelli i asphodelli sä asphedeli d asphodili t aspodeli R *aliquot* 12 at AR ad S lilia *om.* A[1] 13 sordidolareucola SA[1] sordidiora *om. u. sp. r.* sä roseo A[1] serranae SA[1]b 14 luminis SA[1]p numinis A[2]R hiyacintus A[1] hiiacintus A[2] hiacint(h)us *uel* iacint(h)us R *aliquot* coricius A[2] coricius *uel* coritius R *aliquot* corinthius sä 15 crocique A[2]R crociisque t cruci A[1] inodoretque S inodorequae A[1] odoretque A[2]R mella *om.* SA[1] 16 tam SA[1]x[1] uilleoris A[1] melioris e cultisque ψodqγ (*exc.* üt)

atque pascuis regionibus, quae fauorum ceras exuberant, ut uulgares lapsanae nec his pretiosior armoracia rapistrique holus et intibi siluestris ac nigri papaueris flores, tum agrestis pastinaca et eiusdem nominis edomita, quam Graeci σταφυλῖνον uocant.
Verum ex cunctis quae proposui quaeque omisi temporum 6
compendia sequens (nam inexputabilis erat numerus) saporis praecipui mella reddit thymum, eximio deinde proximum thymbra serpillumque et origanum. tertiae notae, sed adhuc generosae, marinum ros et nostras cunela, quam dixi satureiam. mediocris deinde gustus amaracini ac ziziphi flores, reliqua⟨que⟩
quae proposuimus cibaria. sed ex sordidis deterrimae notae mel 7
habetur nemorense, quod sparto atque arbu[s]to prouenit, uillaticum, quod nascitur in holeribus et stercorosis herbis.

Et quoniam situm pastionum atque etiam genera pabulorum exposui, nunc de ipsis receptaculis et domiciliis examinum loquar.

6–9 *Pallad. 1, 37, 3; cfr Varro rust. 3, 16, 26; Plin. nat. 11, 38; Aristot. hist. anim. 5, 22, 554 a* 11–13 *Pallad. 1, 37, 3*

---

1 ac **aiγ** regionis **SA¹** 2 is **A¹** iis **lp** olus **R** *aliquot* 3 intibi **SA¹ex** intubi **A²R** ac *om.* **A¹** g nigri **A** pappaueris **A** 4 graeci *om. u. sp. r.* **p** σταφυλῖνον *ed. Ald.*: σταφυλει (-φυαει **A¹**) non **SA¹** σταφυλινην *uel sim.* **A²heosugûxyçse** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **a** 5 temporis **cdqûçnx¹** *om.* **j** 6 erat numerus **A²** et numerus **R** et enumeri **SA¹** 7 praecipue **SA¹** thymus *uel* thimus **R** thimum **A²** eximio **SA** thymo *uel* thimo **R** proximum **SAicdû** proximu **q** proximi *uel* proxumi **R** *Pol.* proxime **g** proxima **tp** 8 thymbra **û** thybra **SA** tymbra *uel* timbra **R** thimbra **p** notae] noue **A¹** 9 cunellas **i** timela **gseçnxv** cimela **û** saturae iam **S** *post* satureiam *add.* a rusticis uocari **t** 10 amarachini **SA¹e** amaranchini **A²R** amaranthum **p** ac] a **SA¹** *et* **R** *aliquot* ziziphi **A²R** zizyphi **S** ziziphy **A¹** zigipi **i** ririphi **çx¹** ziriphi **n** zizphili **l** zixippi **s** reliquaque quae *ed. pr.*: reliqua qu(a)e **SAR** reliqua parte **e** et reliqua que **b** 11 cibariis **SA¹** sed ex] et sed **ç** ex] et **κγ** mel *om.* **l** 12 habentur **SAα** nec morense **A¹** numerose **k** sparto] exparto **ωse** exporto **b** ex prato **t** arbuto *ed. Ald.* (*Pallad.; cfr 8, 10, 5 et 9, 4, 7*): arbusto *codd.* *post* prouenit *add.* atque **t** 13 oleribus **R** *aliquot* et stercorosis herbis *om.* **SA¹**
De sedibus apium eligendis *rubr.* **t** De uasis alueorum probandis **gç** 14 quoniam **SAçnx¹tp** cum *uel* quom **R** pastionum *om.* **p** etiam *om.* **p** 15 nunc *om.* **ω¹** et *om.* **SA¹**

De sedibus apium eligendis

5 Sedes apium collocanda est contra brumalem meridiem procul a tumultu et coetu hominum ac pecudum, nec calido loco nec frigido, nam utraque re infestantur. haec autem sit ima parte uallis, et ut uacuae cum prodeunt pabulatum apes facilius editioribus aduolent, et collectis utensilibus cum onere per procliuia non aegre deuolent. si uillae situs ita conpetit, non est dubitandum quin aedificio iunctum apiarium maceria circumdemus, sed in ea parte quae tetris latrinae sterculinique et a
2 balinei libera est odoribus. uel et si positio repugnabit, nec maxime tamen incommoda congruent, sic quoque magis expediet sub oculis domini esse apiarium. sin autem cuncta fuerint inimica, certe uicina uallis occupetur, quo saepius descendere non sit graue possidenti. nam res ista maximam fidem desiderat, quae quoniam rarissima est, interuentu domini tutius custoditur. neque ea curatorem fraudulentum tantum sed etiam segnitiae inmundae perosa est. aeque enim dedignatur si minus pure habita est ac si tractetur fraudulenter.

3 Sed ubicumque fuerint aluaria non editissimo claudantur muro. qui si metu praedonum sublimior placuerit, tribus elatis ab humo pedibus exiguis in ordinem fenestellis apibus sit per-

---

1–3 *cfr Varro rust. 3, 16, 12; Plin. nat. 21, 80; Geop. 15, 2, 1* 8–9 *Pallad. 1, 37, 4* 18–81: 1 *cfr Geop. 15, 2, 9*

De (IIII De S) sedibus (sepibus A¹) apium eligendis (elegendis A) SAh wψmodqbyc 1 apibus A²R est *om.* çpnx¹ *ante* collocanda guedx²vt 3 re *om.* xüçpnx¹ 4 apis A¹ 5 edistioribus a *om. u. sp. r.* k per p A¹ 6 procliuio A¹ 8 tretris S¹A¹ terris edqçpnx¹ teris h¹ tetrisa v *om.* ce latrinae] lachrymae e 9 liberta S liberata p uel et S uellet A¹ uerum A²R repugnauit S¹A¹ 10 maxima A²R incommode A¹ congluent SA¹ expediet SA¹t expeditet A² expedit et R expedit φål 11 domum cdqceçpnx¹v domui g *om.* a 12 inimica] munita γ (*exc.* vt) certa SA¹ discendere t 14 totius A¹ 15 fraudulentum ψ fraudulentium SAR fraudulentem ü segnitiae S²A²R segnitiem t sednitiae S¹A¹ seguicio x¹ signi *cum. lac.* n 16 inmundae *ante* segnitia R inmundam t inmodc A¹ perose A¹ dedignantur A *et* R *aliquot* deesignatur r

18 albaria SA¹ aluearia A²R 19 praedonum] latronum p elatis *om.* p 20 fenestelles SA¹

uius; iungaturque tugurium, quod et custodes habitent et condatur instrumentum; sitque maxime repletum praeparatis aluis ad usum nouorum examinum, nec minus herbis salutaribus, et si qua sunt alia quae languentibus adhibentur.

palmaque uestibulum aut ingens oleaster obumbret, 4
ut cum uere nouo ducent examina reges,
uicina inuitet decedere ripa calori,
obuiaque hospitiis teneat frondentibus arbos.

Tum perennis aqua, si est facultas, inducatur uel extracta 5
manu detur, sine qua neque faui neque mella nec pulli denique figurari queunt. siue igitur, ut dixi, praeterfluens unda uel putealis canalibus inmissa fuerit, uirgis ac lapidibus aggeretur apium causa,

pontibus ut crebris possint consistere et alas
pandere ad aestiuum solem, si forte morantis
sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit Eurus.

Conseri deinde circa totum apiarium debent arbusculae in- 6
crementi parui, maximeque propter salubritatem. nam sunt etiam remedio languentibus cytisi, tum deinde casiae atque pini et rosmarinum, quin etiam cunelae et thymi frutices, item

---

4–8 *Verg. georg. 4, 20–21, 23–24* (*u. Linde p. 31 et Kleberg p. 27*) 9–16 *cfr Varro rust. 3, 16, 27 et Geop. 15, 2, 2* 14–16 *Verg. georg. 4, 27–29* 19 *Varro rust. 3, 16, 13*

---

1 quod **SA**[1] quo **A**[2]**R** (*u. Linde p. 30*) 2 condantur **SA**[1]**o** sit quem **S**[1]**A**[1] atque **φnx**[1] 3 alubis **SA**[1] alueis **A**[2]**R** salutaribus herbis **φn** 4 sint **γ** 6 ut] ui **A**[1] uero **A**[1] 7 inuitent **A**[1]**φn** decetere **S**[1] decetera **A**[1]

9 extracta **SA**[1] extructa **A**[2]**R** 10 qua **SA**[1]**ah**[2]**k** aqua **A**[2]**R** faui neque *om.* **e** 14 ut **SR** aut **Ah** alias **R** *aliquot* 15 aestium **SA**[1] 16 aut . . . inmerserit *om.* **S** noptuno **A**[1] neptunus **t**[1]

17 debent **A**[2]**R** debet **S** debent in **A**[1] debent . . . parui *om.* **ω**[1]

19 cytisi **SA**[1]**ü** cithisi **A**[2] cythisi *uel* cithysi *uel* cithisi **R** 20 cumelae **φ** cimel(l)ae **ωs** timele **gωxv** canele **p** thimi **A** *et* **R** *plerique* frutiges **SA**[1] fructices **R** *aliquot* itemque **A**[2]**R**

suppetent, ligno cauae arboris aut in tabulas desectae fabrica-
buntur. deterrima est conditio fictilium, quae et accenduntur 2
aestatis uaporibus et gelantur hiemis frigoribus. reliqua sunt
aluorum genera duo, ut ex fimo fingantur uel lateribus extru-
antur. quorum alterum iure damnauit Celsus, quoniam maxime
est ignibus obnoxium, alterum probauit, quamuis incommodum
eius praecipuum non dissimulauerit, quod si res postulet,
transferri non possit. itaque non adsentior ei, qui putat nihilo 3
minus eius generis habendas esse aluos. neque enim solum id
repugnat rationibus domini quod inmobiles sint, cum uendere
aut alios agros instruere uelit (hoc enim commodum pertinet ad
utilitatem solius patrisfamiliae), sed (quod ipsarum apium causa
fieri debet), cum aut morbo aut sterilitate et penuria locorum
uexatas conueniet in aliam regionem mitti, nec propter prae-
dictam causam moueri poterint. hoc maxime uitandum est. ita- 4
que quamuis doctissimi uiri auctoritatem reuerebar, tamen am-
bitione summota quid ipse censerem non omisi. nam quod
maxime mouet Celsum, ne sint stabula uel igni uel furibus
obnoxia, potest uitari latericio circumstructis aluis, ut inpediatur
rapina praedonis et contra flammarum uiolentiam proteg*a*ntur,
easdemque, cum fuerint mouendae, resolutis structurae conpagi-

1 igno **A**[1] lingua **α** caue **SA** (*Varro*) cauatae **R** cauare **ϙnx**[1] aut *om.* **SA** tabulas **SR** faniles **A** deseptae **ϰnxϙ**[1] 2 deterrime **SA**[1] condicio **A** *et* **R** *aliquot* condictio **a** 3 aporibus **A**[1] frigoribus] temporibus **ϙnx**[1] 4 alborum **S**[1] alueorum **R** ut **SA** uel **R** finguntur **SAw** *om.* **l** exstruantur **A** 5 *ante* Celsus *add.* ex **A**[1] 7 non *om.* **wiz** 8 absentior **ωy** ei] et **A** putant **SA** 9 habendos **SA** albos **S**[1] alueos **R** *plerique* enim id solum **ωbl** 10 cum] tum **SA** *et* **R** *aliquot* eum **ar** 11 instituere **zägx**[2]**vir**[2]**y** *Pol.* commodum **SR** modium **A** pertinet *om.* **A** 12 patrifamiliae **SA** quod *om.* **cdqü ϙnx**[1]**v** causa **R** coriosa **SA** 13 sterelitate **A** et **SA** aut **R** 14 conueniat **ϰγ** propter *om.* **A** 15 poterit **p** poterant **AR** 18 mouit **S**[2]**e** nouit **S**[1] nouet **A**[1] sint] sine **ϰγp** sinit **os** tabula **ϰγ** 19 *ante* latericio *add.* opere **R** *Pol.* circumstructis **SAαφizωbr**[1]**s** circumcinctis **äflr**[2]**yeϙp** circumcinctis (circumcintis **dj**) uel circumstructis **ϰγ** 20 uiolentia **A** protegantur *ed. Ald.*: proteguntur *codd.* 21 easque **t** easdem **üϙnx**[1] eiusdemque **l** remouendae **ϙnx**[1]**s** resolitus **A**[1]

bus licebit transferre. sed quoniam plerisque uidetur istud operosum, qualiacumque uasa placuerint conlocari debebunt.

Quemadmodum alui conlocandae sint

7 Suggestus lapideus extenditur per totum apiarium in tres pedes altitudinis totidemque crassitudinis extructus, isque diligenter opere tectorio leuigatur, ita ne ascensus lacertis aut
2 anguibus aliisue noxiis animalibus praebeatur. superponuntur deinde siue, ut Celso placet, lateribus facta domicilia, siue, ut nobis, aluaria praeterquam tergo et frontibus circumstructa; seu, quod paene omnium in usu est qui modo diligenter ista curant, per ordinem uasa disposita ligantur uel laterculis uel caementis, ita ut singula binis parietibus angustis contineantur, liberaeque frontes utrimque sint. nam et qua procedunt nonnumquam patefaciendae sint, et multo magis a tergo qua
3 subinde curantur examina. sin autem nulli parietes aluis interuenient, sic tamen conlocandae erunt ut paulum altera ab altera distet, nec cum inspiciuntur, ea quae in curatione tractatur haerentem sibi alteram concutiat uicinasque apes conterreat, quae omnem motum inbecillis ut cereis scilicet operibus suis tamquam ruinam timent. ordines quidem uasorum

3–6 *Pallad.* I, 37, 7

Quemadmodum alui (*uel* aluei) collocandae (-di **dq**) sint (*uel* sunt) **wψ osdqtbyç** Quemadmodum deinde praecepimus quemadmodum alue conlocande sint **SA** De comparandis apibus **gç** 3 lapideis **A**^{1} in **R** per **SA** 4 pedes *om.* **A** totidemque crassitudinis *om.* **SA** exstructus **A** 5 tectono **A**^{1} ita ne ascensus lacertis *om.* **S** 6 anguiculis aut aliis noxiis **æ** noxis **S**^{1}**A** 8 novis **A** albaria **SA**^{1} aluearia **R** tergo et frontibus **SA** a tergo **R** et frontibus tergo **ah**^{2}**k** (*u. Hss. p. 81*) constructa **çn** 9 in omnium usu **œçnxt** in usu omnium **ŭ** 11 angustus **çnx**^{1} angustius **g** continentur **A** 12 liueraeque **A**^{1} liberoque **çnx**^{1} procedant **çnx**^{1} 13 patefaciendi **çnx**^{1} sunt **AR** a tergo *om.* **p** qua **SAa** quia **R** qui **çnx**^{1} 14 autem] etiam **p** aluis **SAa** alueis **R** *om.* **œ** 15 interueniunt **çnx**^{1} alter ab **A** 16 distent **Aαp** 17 tractantur **R** sibi **SR** siue **A**^{1} sibe **A**^{2}**o**^{1}**m** 18 conterreat **SAα wiŭ**^{2} contereat **ăg** conterat **R** conterrat **ω** ceteris **SAe** 19 ruinam] ruinariam **œ** ruinam operibus **ψodq**^{2}**u**^{2}**ŭçnx**^{1} operibus **q**^{1}**u**^{1} *om. u. sp. r.* **j**

superinstructos in altitudinem tris esse abunde est, quoniam summum sic quoque parum commode curator inspicit.

Ora cauearum, quae praebent apibus uestibula, proniora sint 4
quam terga, ut ne influant imbres, et si forte tamen incesserint, non inmorentur sed per aditum effluant. propter quos conuenit aluaria porticu supermuniri, sin aliter, luto Punico frondibus inlimatis adumbrari, quod tegumen cum frigora et pluuias tum et aestus arcet. nec tamen ita nocet huic generi caloris ut hiemis halitus. itaque semper aedificium sit post apiarium, quod aquilonis excipiat iniuriam stabulisque praebeat teporem. nec 5
minus ipsa domicilia, quamuis aedificio proteguntur, obuersa tamen ad hibernum orientem conponi debebunt, ut apricum habeant apes matutinum egressum et sint experrectiores; nam frigus ignauiam creat. propter quod etiam foramina, quibus exitus aut introitus datur, angustissima esse debent, ut quam minimum frigoris admittant. eaque satis est ita forari ne possint capere plus unius apis incrementum. sic neque uenenatus stelio nec obscenum scarabei uel papilionis genus lucifugaeque blattae,

---

3–4 *Pallad. 1, 37, 7* 9–10 *cfr Pallad. 1, 37, 7* 11–12 *Pallad. 1, 37, 8* 14–16 *Pallad. 1, 37, 7* 17–18 *Verg. georg. 4, 243*

---

1 superstructos **p** in *om.* **A** tres **A** 2 sic summum sic **qnx**[1] 4 ut ne **AR** binę **S** tamen forte **γ** incesserint *Linde p. 37:* incesserit **SA** ingesserint **R** ingresserint **lr** augesserint **qnx**[1] ingesserint **t** incesserit *Pol.* 5 etfluant **A** &ffluant **S** affluant **gφr** 6 albaria **S** aluearia **R** *om.* **φ** porticibus **R** porticulis **qnx**[1] frontibus **SA** 7 inlimatis **SR** *Pol.* inlimates **A** illinitis **xγ** (*exc.* **gū**) *om.* **p** tegimen **R** *aliquot* tegmen **akk** regimen **x** 8 et aestus **S** aestus **R** estatus **A** nec tamen ita nocet *om.* **S**[1] nec tamen . . . halitus *om.* **mse** ita *om.* **γ** ut] aut **odqγ** hiemis alitus **ah**[1]**k** hiemalitus **SA** hiemis (*uel* hyemis) aestus **R** hyemis (h)austus **φ** hiemis haustus **p** hyemis aestus arcet **ost** hyemis astus *Pol.* 10 stabilisque **S** prebet **qnx**[1] tempore **A** temporem **h**[1]**gcex** 11 protegantur **R** 13 maturinum **t** 16 minimus **ahφωqjufys** minimis **iūr** possit **SAkp** 17 nec **R** ne **mp** uenatus **ωodqū**[1]**v** ueneratus **cex**[1] ueneratur **qn** uennaturus **g** stelio **SA**[1]**l** (*Verg.*) stellio **A**[2]**R** 18 obcenum **S**[1]**A** obscenu **p** obscenti **x**[1] obstenti **qn** scarabri **SAakwl** scabri **e** scambei **b** papil(l)onis **mo** blactae **R**

spiritu ex respondente earum subito fremitu poterimus aestimare
uel multitudinem uel paucitatem. praecipue autem custodien- 3
dum est ut ex uicinia potius quam peregrinis regionibus pe-
tantur, quoniam solent caeli nouitate lacessiri. quod si non
contingit ac necesse habuerimus longinquis itineribus aduehere,
curabimus ne salebris sollicitentur, optimeque noctibus collo
portabuntur. nam diebus requies danda est, et infundendi sunt
grati apibus liquores, quibus intra clausum alantur. mox cum 4
perlatae domum fuerint, si dies superuenerit, nec aperiri nec
conlocari oportebit aluum nisi uesperi, ut apes placidae mane
post totius noctis requiem egrediantur. specularique debebimus
fere triduo, numquid uniuersae se profundant, quod cum faciunt,
fugam meditantur. ea remediis quibus debeat inhiberi mox
praecipiemus.

At quae dono uel aucupio contingunt, minus scrupulose pro- 5
bantur, quamquam ne sic quidem uelim nisi optimas possidere,
cum et inpensam et eandem operam custodis postulent bonae
atque inprobae quoque. maxime refert ut non sint degeneres
intermiscendae, quae infament generosas. nam minor fructus
mellis respondet, cum segniora interueniunt examina. uerum- 6

2–14 *Pallad. 1, 38, 1–2; cfr Geop. 15, 2, 10–11*

---

1 p̄spondente **A** sumito **SA** existimare **xoscd²g** extimare **iqrse** 3 est *om.* **κγ** ex uicinia] examina **ŭqnx¹** peregrinis **SAdgce** ex peregrinis **R** petuntur **SA** 5 iteneribus **A** aduehe **S¹A** 6 curauimus **SA** colla **A** 7 portantur **ωb fyse** 8 gratia pius **SA** 9 superauerit **qnx¹** 10 collocari **R** alueum **R** apes **SR** auis **A** aues **jup** 11 noctis requiem **R** quiem noctis **SA** speculiarique **A** debemus **R** 12 numquid **S** namq; **A** quid **R** faciant **A** 13 remedia **R** debeant **R**

Quemadmodum siluestria examina capiantur *rubr.* **zdqgqt**
15 quae] quaeque **φx²bfr** *Pol.* quecunque **z** domo **dcer** do *cum lac.* **cj** 16 nec **cdqqnx¹b** sic] si **qn** optimos **φp** 17 et eandem **SR** eandem **A** eandem operam] curam **p** custodes **A** 18 quoque **SA** quod **R** refert ut **A** referunt **S** refert **R** sunt **ah** 19 iter miscende **A** inmiscendae (*uel* im-) **xŭqnx¹** 20 exemina **S¹A**

aestimabis distantiam loci. sed cum animaduerteris celeriter 9
redeuntis, non aegre persequens iter uolantium ad sedem perduceris examinis.

In his autem quae longius meare uidebuntur, sollertior adhibebitur cura, quae talis est: harundinis internodium cum suis articulis exciditur, et terebratur ab latere talea, per quod foramen exiguo melle uel defruto instillato ponitur iuxta fontem. deinde cum ad odorem dulcis liquaminis conplures apes inrepserunt, tollitur talea et inposito foramini pollice non emittitur nisi una, quae cum euasit, fugam suam demonstrat obseruanti, atque is, dum sufficit, persequitur euolantem. cum 10
deinde conspicere desi⟨i⟩t apem, tum alteram emittit, et si eandem petit caeli partem, uestigiis prioribus inhaeret. si minus, aliam quoque atque aliam foramine adaperto patitur egredi, regionemque notat in quam plures reuolent, et eas persequitur, donec ad latebram perducatur examinis. quod siue est abditum specu, fumo elicietur, et cum erupit aeris strepitu coercetur. nam statim sono territum uel in frutice uel in editiore siluae fronde considit, et a uestigatore praeparato uaso reconditur. sin 11
autem sedem habet arboris cauae, et aut extat ramus quem

4–90: 7 *Pallad.* 5, 7, 3–5

1 extimabis **sxgvs** existimabis **ocor** distantia **cqγ** (*exc.* **tt**) aduerteris **dγ** (*exc.* **t**) *post* animaduerteris *add.* distantia loci **a** 2 persequeris **SR** uiolantium **t** 3 exanimis **a** an examinis **gçnx** 5 cura] citra **A** 6 ab (ad **a a k**) latere (latera **c**) talea **R** alua (alba **S**[1]) teret alea (alia **S**) **SA** 7 defructo **aovtp** defriti **SA**[2] defritim **A**[1] instil(l)ate **ωb** sallato **A**[1] 8 pontem **S**[1]**A** 9 insperserunt **SA** apposito **R** pollice . . . suam *om.* **A**[1] 11 obseruari **cdqçnx**[1]**b** cum *om.* **SA** 12 conspicere *om.* **t** desiit *ed. pr.:* desit **R** possit **SA** (*u. Hss. p. 35*) apem tum **R** apertum **SA** altera **A** 13 petit **R** cepit **SA** emittit petit **al** eadem **R** *aliquot* prioris **γ** *ante* si *add.* et **γ** 14 atque aliam *om.* **a** foramine] formam ineat **p** 15 notet **R** notat **p** et *om.* **SA** 16 quod **SA** quo **R** 17 elicitur **A**[1] cohercetur **R** *aliquot* 18 statim *om.* **p** fructice **R** *aliquot* editiore] mediocre **çnx**[1] 19 consedit **A** considet **R** concidet **cdqçnx**[1] a *om.* **çnx**[1] uase **R** 20 extet **γ** (*exc.* **t**)

examinibus, domum referant. sed hoc nisi locis quibus abundant apes facere non expedit. nam saepe uel inania uasa nancti qui forte praetereunt secum auferunt, neque est tanti uacua perdere complura, ut uno uel altero potiare pleno. at in maiore copia, etiam si multa intercipiuntur, plus est quod in repertis apibus adquiritur. 14

Atque haec ratio est capiendi siluestria examina. deinceps talis altera est uernacula retinendi.

Quemadmodum uernacula noua examina obseruentur et in aluos condantur

Semper quidem custos sedule circumire debet aluaria; neque enim ullum tempus est quo non curam desiderent. sed eam postulant diligentiorem cum uernant et exundant nouis fetibus, qui nisi curatoris obsidio protinus excepti sunt diffugiunt. quippe talis est apium natura ut pariter quaeque plebs generetur cum regibus; qui ubi euolandi uires adepti sunt, consortia dedignantur uetustiorum, multoque magis imperia, quippe cum rationabili generi mortalium, tum magis egentibus consilii mutis animalibus nulla sit regni societas. itaque noui 9 2

9–13 *Pallad.* 7, 7, 4 17–92: 5 *cfr Varro rust.* 3, 16, 29 *et Pallad.* 7, 7, 4

1 referat **gωδûxv** quibus *om.* **t** 2 non expedit . . . auferunt neque *om.* **b** inantia **A** nacti **S²R** qui **α** quae **SAR** 4 potiare **akæp** patiore **SAg** pati ore **φiœ** patiare **Iryϙ** patrare **ho** potiore **ωb** patiare ore **vt** pati uel potiare **sxûx²** pati uel patiare **ϙnx¹** pati potiore re **ä** ponari **l** at] ad **x¹** *om.* **ϙn** 5 etiam *om.* **xû ϙnx¹** si multa **SR** simulata **Aφc** est *om.* **αe** 6 adquiritur **A²d** atquiritur **SA¹** acquiritur **R**
7 est *om.* **xγ** (*exc.* **t**) 8 altera *ante* talis **ϙn** ratio **û¹t** est *om.* **Aα**
Quemadmodum uernacula noua (noua *om.* **mdqgϙtæ**) examina (examina *om.* **y** examina prodeuntia **zâmdqgϙt**) obseruentur (reseruentur **b**) et in aluos (*uel* alueos; alueolis **gϙ** alios **w**) condantur *in textu* **SA** *rubr.* **hwψωdqgϙtbyçæ** 9 castos **mo¹** albaria **S** aluearia **R**
10 quod **Aφx** (*exc.* **q**) **γ** (*exc.* **n**) 11 postulent **mgx²** exeundant **SA** nouas **A** 12 curatorio **gϙnx¹** defugiunt **p** 13 quippe talis . . . magis imperia *om.* **ω** ut *om.* **A** 14 reginibus **S¹A¹** 15 uetustorum **ϙnx¹** 16 generi *Gesner:* genere *codd.* consilium **A** 17 muti **S** multa **A** nulli **cdqûϙnx¹** sit] est **xûϙnx¹t** regum **ûϙnx¹**

duces procedunt cum sua iuuentute, quae uno aut altero die in ipso domicilii uestibulo glomerata consistens, egressu suo propriae desiderium sedis ostendit, eaque tamquam patria contenta est, si procurator protinus adsignetur. sin autem defuit
3 custos, uelut iniuria repulsa peregrinam regionem petit. quod ne fiat, boni curatoris est uernis temporibus obseruare aluos in octauam fere diei, post quam horam non temere se noua proripiunt agmina, eorumque egressus diligenter custodiat. nam quaedam solent, cum subito euaserunt, sine cunctatione se
4 proripere. poterit exploratam fugam praesciscere uespertinis temporibus aurem singulis alueis admouendo. siquidem fere ante triduum quam eruptionem facturae sunt, uelut militaria signa mouentium tumultus ac murmur exoritur, ex quo, ut uerissime dicit Vergilius,

corda licet uulgi praesciscere, namque morantis
Martius ille aeris rauci canor inuocat, et uox
auditur fractos sonitus imitata tubarum.

5–13 *Pallad.* 7, 7, 5; *cfr Varro rust.* 3, 16, 9; *Plin. nat.* 11, 54; *Aristot. hist. anim.* 9, 40, 625 b   15–17 *Verg. georg.* 4, 70–72

1 praecedunt **ωb**   auuentute **A**   die in **R** dein **SA**
2 consistentegressus (-gressu S^{2}) **SA**   3 eaque **SR** eadem **A** tamquam **SA** uelut **R**   4 procuratori **R** procurati **ϰϙnx**^{1} a procuratore **p**   5 uel **SA** *et* **R** *aliquot*   repulsam **SA** *et* **R** *aliquot* depulsa **z**   6 flat S^{1}**A**   uerni S^{1}**p**   obseruari **SA**   aluis **SA** alueos **R**   7 tamere **SA**   prorepiunt **g** prorumpunt **ŭϙnx**^{1} prorupunt **œ**   8 agmine S^{2}**A** acio mine S^{1} eorumque egressus **zgœ** x^{2}**vtlr**^{2}**sϛp** eorum egressus **y** eoque regressus **SAφiăr**^{1} eorumque regressus **f** eoque (eaque **u**) uel eorumque regressus (egressus **c** gressus **d**) **ϰŭ**^{2} eoque uel eorum uel regressus **ŭ**^{1}**ϙn** eorumque egressus eoque regressus **αωbsœ** eq; eaq; regressa egressus **x**^{1} (*u. Hss. p.* 70)   *ante* diligenter *add.* ut **R**   diligentius **ϰγ**   9 quadam **ϙnx**^{1} se *om.* **ză**
10 praescissere **A** *et* **R** *aliquot* praecissere **i** procissere **w** prosciscere **ϙnx**^{1} 11 aurem] autem **b** aut **ϙnx**^{1} 12 militaria **R** milia S^{1}**A** tię *superscr.* S^{2} 13 mouentius $S^{1}A^{1}$ *om.* **p**   ex quo] quo **p** *om.* **ϙ** ut *om.* **cdqγ**   14 uirgilius **R**   15 praescissere **A** *et* **R** *aliquot* moranti S^{1}**A**   16 inuocat **SA** increpat **R** (*Verg.*) increpas **ϙn**
17 fractas **ză** fractus **a**^{1}**i** factos **j** fructus **Aw**

Itaque maxime obseruari debent quae istud faciunt, ut siue 5
ad pugnam eruperint (nam inter se tamquam ciuilibus bellis et
cum alteris quasi cum exteris gentibus proeliantur), siue fugae
causa se proripuerint, praesto sit ad utrumque casum paratus
custos. pugna quidem uel unius inter se dissidentis uel duorum 6
examinum discordantium facile conpescitur; nam, ut idem ait,

pulueris exigui iactu conpressa quiescit,

aut aqua mulsea passoue et alio quo liquore simplici respersa,
uidelicet familiari dulcedine saeuientium iras mitigante. nam
eadem mire etiam dissidentis reges conciliant. sunt enim saepe
plures unius populi duces, et quasi procerum seditione plebs in
partis diducitur, quod frequenter fieri prohibendum est, quoniam
intestino bello totae gentes consumuntur. itaque si constat 7
principibus gratia, maneat pax incruenta. sin autem saepius
acie dimicantis notaueris, duces seditionum interficere curabis;
dimicantium uero proelia praedictis remediis sedantur.

Ac deinde cum agmen glomeratum in proximo frondentis ar-
busculae ramo consederit, animaduertito an totum examen in
speciem unius uuae dependeat. idque signum erit aut unum
regem inesse aut certe plures bona fide reconciliatos, paterisque 8

5–9 *Pallad. 7, 7, 6; cfr Varro rust. 3, 16, 35 et Plin. nat. 11, 58*
7 *Verg. georg. 4, 87* 10–16 *cfr Varro rust. 3, 16, 18 et Geop. 15, 2, 15* 17–94: 3 *Pallad. 7, 7, 6*

1 debet **R** 3 quasi cum] *om.* **S**[1] quasi **A** 4 sint **A**[1] causam **cdqx**[1] cām **w** paratos **A** 5 inter **R** in **SA** 6 examinum inter se discordantium **çn** conpescitur . . . iactu *bis* **a**
8 aqua *om.* **çdqüçnx**[1] mulsa **R** mulso **üx**[1] uulso **çn** uis eam **p**
alio quo liquore **R** aliquo (aliquor **S**[1]) liquore **Shkbl** aliquore **A** (*cfr 9, 11, 1*) simili **R** respersam **R** 9 dulcedinis **A**
mitigare **ωbεsæ** 10 mire *om.* **xüçnx**[1] inire **R** *aliquot* saepe *post* plures **xüçnx**[1] *om.* **c** 12 deducitur **AR** prohibendum] prohibitum **cs** 13 consumantur **xçnx**[1] 15 aciem **R** 16 proelia *om.* **φψ** remedis **S**[1]**A**[1] secantur **ü** septantur **xçnx**[1]
17 agmen] examen **sä** examen uel agmen **xüçnx**[1] glomerantum **nx**[1]**sæ** glomeram tum **ç** glomeratur **p** frondente **çnx**[1] arbusculo **çnx**[1] 18 ramos **p** 19 spiciem **SA** uuae *om. u. sp. r.* **i**
dependat **αo** 20 pluris **R** paterisque **SA** patieris **α** patieritis **äp** pacier' **l** petieritis **R** petieris **ç**

dum in suum reuolet domicilium. sin autem duobus aut etiam conpluribus uelut uberibus ductum fuerit examen, ne dubitaueris et pluris proceres et adhuc iratos esse, atque in his partibus quibus maxime uideris apes glomerari requirere duces debebis. itaque suco praedictarum herbarum, id est melisphylli uel apiastri, manu inlita, ne ad tactum diffugiant, leuiter inseres digitos, et diductas apes scrutaberis, donec auctorem pugnae reperias.

10 Sunt autem hi reges maiores paulo et oblongi magis quam ceterae apes, rectioribus cruribus, sed minus amplis pinnis, pulchri coloris et nitidi, leuesque ac sine pilo, sine spiculo, nisi quis forte pleniorem quasi capillum quem in uentre gerunt aculeum putat, quo et ipso tamen ad nocendum non utuntur. quidam etiam infusci atque hirsuti reperiuntur, quorum pro habitu damnabis ingenium.

2 nam duo sunt regum facies, duo corpora plebis.
alter erit maculis auro squalentibus ardens
et rutilis clarus squamis insignis et ore.

5–8 *Pallad. 7, 7, 7* 9–15 *Pallad. 7, 7, 7; cfr Varro rust. 3, 16, 18; Plin. nat. 11, 51; Aristot. hist. anim. 5, 21, 553 a et 9, 40, 624 b; Geop. 15, 2, 16* 16–18 *Verg. georg. 4, 92 + 95, 91, 93 + 92*

---

1 autem duobus *om.* **ju** 2 ductum **SAφ** deductum **R** diductum **p** 3 et] ut **ωb** plures **γlæp** ratos **ςnx**[1] iis **üp** 4 *ante* quibus *add.* in **γ** maxime *om.* **w** 5 melisfylli **S**[2] mellisfylli **S**[1] mellis filli **Awzä** mellisphilli **αωσ** mellis fili **c** mellisphylli **ü** mellisiphilli **e** melliphilli **dqjugςnv** melliphylli **œx** melliphyli **t** mellifilli **i** mellipuli **p** (*cfr 9, 8, 13*) 6 ad tactum] attactum **S**[1] ad actum **gς** attanctum **c** ad tectum **r** diffugiat **p** diffugiunt **ςn** inheres **A**[1] 7 deductas **AR** ape **S**[1] scrutaueris **S** sectaberis **ςnx**[1] pugnae *om.* **ixüςnx**[1] 8 reperies **äcdqςnx**[1]**e**
Quae sit forma regis apium *rubr.* **o** Regis apum forma **q** 9 autem *om.* **b** paulo maiores **p** 10 cetera **A** pennis **S**[2]**p** 13 tamen] tantum **R** *plerique* 14 infusi **z** infuci **i** infu *cum lac.* **ä** 15 damnabilis **A** 16 duae **kcqjγcp** 17 alter erit **R** alterit **A** alter r **S** 18 squamis clarus insignis **gœxvt** insignis squamis clarus **ςn**

atque hinc maxime probatur qui est melior, nam deterior, sordido sputo similis, tam foedus est quam

puluere ab alto
cum uenit et sicco terram spuit ore uiator,

et, ut idem ait,

desidia latamque trahens inglorius aluum.

omnes igitur duces notae deterioris

dede neci, melior uacua sine regnet in aula.

qui tamen et ipse spoliandus est alis, ubi saepius cum examine 3
suo conatur eruptione facta profugere. nam uelut quadam compede retinebimus erronem ducem detractis alis, qui fugae destitutus praesidio finem regni non audet excedere, propter quod ne ditionis quidem suae populo permittit longius euagari.

Sed nonnumquam idem necandus est, cum uetus aluare 11
numero apium destituitur, atque infrequentia eius ali*o* quo examine replenda est. itaque cum primo uere in eo uase nata est pullities, nouus rex eligitur, ut multitudo sine discordia cum parentibus suis conuersetur. quod si nullam progeniem tulerint

3–4 *Verg. georg. 4, 96–97* 6 *Verg. georg. 4, 94* 8 *Verg. georg. 4, 90* 9–10 *Pallad. 7, 7, 7; cfr Verg. georg. 4, 106–107 et Plin. nat. 11, 54* 18–96: 4 *Pallad. 7, 7, 8*

1 hic **R** probatu **S**[1] probata **S**[2] probatu' **A** est *om.* **p** 2 fecus **A** quam] quoniam **ϙnx**[1] 6 desidiam **ωbp** *om.* **küϙnx**[1] 7 deteriores **ϙnx**[1] 8 dede] d *cum lac.* **z** dentur **å** sine] signe **A**[1] in aula . . . ubi saepius *om.* **n** 9 quae **cdq** tamen] tantum **R** *plerique* saepius *om.* **w** 10 fata **S** uelut] ut **ϙnx**[1] 11 compende **A** retenebimus **A** erronem **Sh**[1]**eüσ** (*exc.* **r**) errorem **Awωχγr** erroneum **ah**[2]**k** erratorem **j** errantem **ψ** ducis **γ** 13 dictionis **A** *et* **R** *aliquot* quidem] quid **φ** *om.* **lp** suo populo **Aeωb** populo suae **dqœx**[1] populo suo **ϙn** sua populum **æ** sue quidem populo **t**

14 idem **S**[2]**A** de **S**[1] is **t** *om.* **R** negandus **S**[1]**A**[1]**ç**[1] est *om.* **åγ** cum uetus . . . replenda est *om.* **a** uetatus **SA** alueare **S**[2]**R** 15 eius infrequentia **œϙnx**[1]**t** alio quo *Linde p. 51* (*cfr 9, 9, 6*): alia quo **S**[2]**A** alie quo **S**[1] aliquo **R** 16 examina **SA** tum **SA** 17 ut] ac **gœϙnxv** at **ü**[1] cum *om.* **p**

faui, duas uel tres aluorum plebes in unam contribuere licebit, sed prius respersas dulci liquore, tum demum includere, et posito cibo, dum conuersari consuescant, exiguis spiramentis relictis, triduo fere clausas habere.

Quemadmodum frequentandae sint alui quae exigua habent examina

2 Sunt qui seniorem potius regem summouent, quod est contrarium, quippe turba uetustior uelut quidam senatus minoribus parere non cense[n]t, atque imperia ualidiorum contumaciter 3 spernendo poenis ac mortibus afficitur. illi quidem incommodo, quod iuueniori examini solet accidere, cum antiquarum apium relictus a nobis rex senectute defecit, et tamquam domino mortuo familia nimia licentia discordat, facile occurritur. nam ex iis aluis quae plures habent principes dux unus eligitur, isque translatus ad eas quae sine imperio sunt rector constituitur. potest autem minore molestia in his domiciliis quae aliqua peste 4 vexata sunt paucitas apium emendari. nam ubi cognita est

14–97: 3 *Pallad.* 7, 7, 8

1 duas **R** dius **SA** alueorum **R** *plerique* plebs **A**^{1}**a** pedes **ω** cūtribuere **S**^{1} unum **R** 2 respersas] prosperam **p** dulci **SR** uici **A** tum demum] tam deinde **ω** 3 cibo dum] ciborum **S**^{1}

Quemadmodum (VIIII quemadmodum **S**) frequentandae (-di **hemob**) sunt alui (*uel* aluei) quae (qui **hem**) exigua habent examina **SAhemobyç** 5 sunt qui . . . contrarium *om.* **ϙnx**^{1} summouent **S** s̄t moueat **A** submoueant **R** amoueant **p** 6 minoribus] in moribus **mb** 7 non censet *Linde p. 51:* non censent **S** non cessent **A** non cessant **α** necesse est **R** *om.* **æ** contumaciter **S**^{2}**R** coitu (coitur **A**) aciter **S**^{1}**A** *om.* **e** 8 spernendos **zϰγ** (*exc.* **t**) *om.* **e** afficiuntur (*uel* ad-) **R** afficiunt **α** 9 iuueniori **S**^{2}**h**^{1}**wωjuflryçæp** inueniori **S**^{1}**Aœde** iuniori **ah**^{2}**kψqγb** iueniori **œx**^{2} uiniori **n** examina **A**^{1} 10 relictis **ϰγ** (*exc.* **t**) nouis **p** deficit **R** *aliquot* domino] dum **œ** *om.* **ϙnx**^{1} 11 mortuo *om.* **ϙnx**^{1} facileque **ψ** occurritur **Szωx**^{2}**tb**^{2}**fl**^{2} **r**^{2}**sp** discurritur **AR** destruitur **œ** discurritur uel (uel cum **cdq**) occurritur **ϰ** destruitur uel cum occurritur **ūϙnx**^{1} 12 ex] in **p** his **AR** alueis **R** 13 translata **ϙnx**^{1}

post constituitur *rubr.* Quemadmodum frequentandi (frequentande **t**) sunt (sint **t**) alui (*uel* aluei) quae (qui **dā** quam **q**) exigua habent examina **ψdqgt** Quemadmodum frequentandi sunt exigua qui aluei habent examina **ϙ** 14 minorem molestiam **SA** domicilis **S**^{1}**p** uexata sunt **SA** uexantur **R**

ıuos oportet cc
ıllorum contin
.matur. est aut
cerarum uel
ıtulae quam su
etinentur. Cels
fistulas esse,
ıuctoritatem C
s apes, fieri d
ı sunt plebei s
:de rubri color

forte praedict
əm longiorem :
: apis euadit u
ı leuet sublim:
ulgo iacentium
repetierit alu
nderit, uel sta
ıs custos nouı

istot. hist. anim. ,

: p. 52) al
us **SA** cerei **R** c
3 regit **A** a
et . . . laxioris *o*
.e **S** quidam
; **u** contine *cum*
9 ut *om.* **e**
ircuitū **S** :
halatus **SA**
ns **e** fastic
ra **cq**) reuolet **S**¹
: **çæ**) **S**²**AR**
iacentium terr
ilp eaque qu(a)
20 proxuma
lamentum **p**

mentum in hoc praeparatum perlinat intrinsecus praedictis herbis, deinde guttis mellis respersum admoueat, tum manibus
3 aut etiam trulla congregatas apes recondat. atque uti debet adhibita cetera cura, diligenter conpositum et inlitum uas interim patiatur in eodem loco esse, dum aduesperascat. primo deinde crepusculo transferat et reponat in ordinem reliquarum
4 aluorum. oportet autem etiam uacua domicilia conlocata in apiariis habere. nam sunt nonnulla examina quae cum processerunt statim sedem sibi quaerant in proximo, eamque occupent quam uacantem reppererunt.

Haec fere adquirendarum atque etiam retinendarum apium traditur cura.

Remedia morbo laborantium

13 Sequitur ut morbo uel pestilentia laborantibus remedia desiderentur. pestilentiae rara in apibus pernicies, nec tamen aliud quam quod in cetero pecore praecipimus quid fieri possit reperio, nisi ut longius alui transferantur. morborum autem facilius et causae dispiciuntur et inueniuntur medicinae.
2 Maximus[que uel minimus] annuus earum labor est initio

18–99: 7 *Pallad.* 4, 15, 1; *cfr Plin. nat.* 11, 66 *et Geop.* 15, 2, 12

1 haec **ūçnx¹** perliniat **AR** praeliniat **γ** 3 recundat **S¹** uti] ita **φ** debeat **Aφy¹** 4 athibita **S¹A** certa **xçnx¹** 6 ordine **xγ** (*exc.* **ū**) **r** reliquorum **R** 7 alueorum **R** *plerique* autem] tam **p** *om.* **ωbæ** etiam *om.* **çnx¹** 8 nonnulli **A** nonnulla examina *om.* **p** processerint **odγ** precesserunt **ur** 9 edem **ȧ** *om.* **v** sibi *ante* edem **ȧ** eamque **t** eaque **SA** eademque **moc qœçnxv** eandemque **R** eodemque **g** sibi *ante* occupent **aφiωjuσ** 10 uacantem **S²** uocantem **S¹A** uacuam **R** reppererunt **bp** repererunt **R** *Pol.* reperierunt **wψçn** repeperunt **ç** reperunt **œ** repperunt **S¹A** repperiunt **S²** 11 atquirendarum **A¹** acquirendarum **R** *plerique* acquerendarum **αr** atque] ac **γ** 12 crura **S¹A**
Remedia (X Remedia **S**) morbo laborantium **SAφψodqbyç** Remedia morbo laborantium apium (apum **ç**) **mgçt** De remedio morbo laborantium **h** 14 pestilentia **ωūçnx¹bæ** 15 quod *om.* **du** praecipimus **SAågœnxv** praecepimus **R** potest **A** 16 repriora **A¹** reperiora **A²** aluei **R** 17 dispiciuntur **SA** inspiciuntur **R** incipiuntur **n** 18 maximus *Kleberg p.* 26 (maximus autem *ed. Ald.*): maximusque uel (et **œçn**) minimus **SAR** maximus et minimus **x¹** maximus autem uel minimus **ū** maximusque uel **w** annuus . . . floret *om.* **w** animus **ψcdqgœçnx²y** annus **væ¹** auis **x¹** eorum **At** est labor **çnæ**

ueris, quo tithymalli floret frutex, et quo amara ulmi semina
sua promunt. nam quasi nouis pomis ita his primitiuis floribus
inlectae auide uescuntur post hibernam famem, alioqui citra
satietatem tali nocente cibo. cum se adfatim repleuerunt, pro-
fluuio alui, nisi celeriter succurritur, intereunt. nam tithymallus
maiorum quoque animalium uentrem soluit et proprie ulmus
apium. eaque causa est cur in regionibus Italiae quae sunt eius
generis arboribus consitae raro frequentes durent apes. itaque 3
ueris principio si medicatos cibos praebeas, isdem remediis et
prouideri potest ne tali peste uexentur, et cum iam laborant
sanari. nam illud quod Hyginus antiquos secutus auctores
prodidit, ipse non expertus adseuerare non audeo, uolentibus
tamen licebit experiri. siquidem praecepit apium corpora, quae 4
cum eiusmodi pestis incessit, sub fauis aceruatim enectae re-
periuntur, sicco loco per hiemem reposita circa aequinoctium
uernum, cum clementia diei suaserit, post horam tertiam in
solem proferre, ficulneoque cinere obruere. quo facto adfirmat

---

11–100: 2 *cfr Varro rust. 3, 16, 37; Plin. nat. 11, 69; Aristot. de respir. 9, 475 b*

---

1 tithymalli (-mali **S²**) **Sdqu** tithimalli **A** tithi- *uel* thiti- *uel* thithi- *uel* titi- *uel* tyt(h)imal(l)i **R** thimalli **p** fructex **R** *aliquot* quos **SAah²k** quae **φψp** *Pol.* amaras **SA** samera **t** ulmis **SA** 3 alioquin **R** circa **xçqnx¹** 4 sacietatem **R** *aliquot* sacietatēm **S** ptali **SA** cibo *om.* **p** cum ad se **A** repleuerint **R** 5 albi **S** aluéi **R** *aliquot* *post* nam *add.* et **R** *plerique* tithymallus (-malus **S²**) **Sdqp** tithimallus **A** tithi- *uel* thiti- *uel* thithi- *uel* titi- *uel* tyt(h)imal(l)us **R** chitimallus **i** cithimallus **c** 7 cur] erit **çnx¹** in regionibus italiae **R** ingeniobus taliae **SA** eius] italie **φ** 8 arbores **d** arboris **qçnx¹** *om.* **p** 9 ueris **SR** herbis **A** si] se **t** *om.* **p** iisdem **R** *plerique* 10 prouidere **SAφ** talis **A** 11 higinus **SA** *et* **R** *plerique* antiquos **SA²t** antiquus **A¹** maiores (*uel* -is) **R** sequutus **R** *aliquot; om.* **v** 12 adseruare **çnx¹** seuerare **g** audeo **SAü²** audet **R** 13 siquidem] si tamen **p** l sitamen *Pol.; om.* **af** praecipit **R** *plerique* 14 cessit (in- *om.*) **p** fabis **A¹** acerbatim **A¹** enecta **S** periuntur (re- *om.*) **S¹A** 15 hyemem **R** *aliquot* 16 die **å** dei **egœx²v** *om.* **cdqüçnx¹** 17 quo **R** qui **SA**

Est et illa causa interitus quod interdum continuis annis 13 plurimi flores proueniunt, et apes magis mellifici⟨i⟩s quam fetibus student. itaque nonnulli, quibus minor est harum rerum scientia, magis fructibus delectantur, ignorantes exitium apibus imminere, quae et nimio fatigatae opere plurimae pereunt, nec ullis iuuentutis supplementis confrequentatae nouissime reliquae intereunt. itaque si tale uer incessit, ut et prata etiam parua 14 floribus abundent, utilissimum est tertio quoque die exiguis foraminibus relictis, per quae ⟨non⟩ possint ereper⟨e⟩, aluorum exitus praecludi, ut ab opere mellificii auocatae apes, quoniam non sperent se posse ceras omnis liquoribus stipare, fetibus expleant.

Atque haec fere sunt examinum uitio laborantium remedia. **14** Deinceps illa totius anni cura, ut idem Hyginus commodissime prodidit. ab aequinoctio primo, quod mense Martio circa VIII Kalendas Aprilis in octaua parte Arietis conficitur, ad ortum Vergiliarum dies uerni temporis habentur duodequinquaginta.

Quid q | que t | pore f | ant a | et per a | tempo | quid c | tor fa | debeat

---

1–12 *Pallad. 4, 15, 3* 14–104: 15 *Pallad. 4, 15, 4; cfr Varro rust. 3, 16, 17; Plin. nat. 11, 45; Geop. 15, 4, 6*

---

1 est] etiam **p** interius **xüçnx**[1] interdum *om.* **c** 2 mellificiis *ed. pr.:* mellificis *codd.* est minor **ψodqüçnx**[1] 3 arum **S**[1]**A** 4 al(l)ectantur **xüçnx**[1] oblectantur **a** 5 imminore **SA** minuere **çnx**[1] 6 cum frequentatae **A** *et* **R** *plerique* cum confrequentate **ju** 7 et ut **exçnx**[1] ut etiam **a** ut **üse** prata *post* parua **k** etiam **SA** et **R** *om.* **ας** parua **SAα** arua **R** 8 habundent **mse** quoque] que **S**[1]**cdqgçnx**[1] 9 non *add. ed. Ald.* possit **R** erepere *Linde p. 63:* ere p **S** crep **A** eripe **p** *om.* **R** alueorum **R** *plerique* 10 praecludit **S**[1]**A** ab opere **R** alueo fere **SA** mellificii **ül** mellifici **SAR** euocatae **R** euocare **φ** euacate **m** euacare **os** 11 se non sperent **R** seras **ak** omnes **R** *aliquot* omnibus **p** fletibus **A**[1]**a**

Quid (XI Quid **S** quod **qg**) quoque (quoquo **g**) tempore (ex animum **q**) faciant apes (aues **m**) et per tempora anni (anni tempora **mdqgçt**) quid curator (earum curator **hψmdqgçnt**) facere debeat (debet **wi**) **SA** **hφψmodqgçntbyçse** 14 illam **p** curam **p** ut] et ut **mo** ut et **s** *post* idem *add.* ipse **p** higinus **A**[2] *uel* higinius **R** *aliquot* 16 apīl **A** ortū **S** octu **A** exortum **R** 27 uirgiliarum **R** *plerique* dis **S**[1]**A** duode- **SAα** duo et **R**

per hos primum ait apes curandas esse adapertis alueis, ut omnia purgamenta quae sunt hiberno tempore congesta eximantur, et araneis, qui fauos conrumpunt, detractis fumus immittatur factus incenso bubulo fimo. hic enim quasi quadam
2 cognatione generis maxime est apibus aptus. uermiculi quoque, qui tiniae uocantur, item papiliones enecandi sunt. quae pestes plerumque fauis adhaerentes decidunt, si fimo medullam bubulam misceas, et his incensis nidorem admoueas. hac cura per id tempus quod diximus examina firmabuntur, eaque fortius
3 operibus inseruient. uerum maxime custodiendum est curatori qui apes nutrit, cum aluos tractare debebit, uti[que] pridie castus ab rebus ueneriis neue temulentus nec nisi lotus ad eas accedat, abstineatque omnibus redolentibus esculentis, ut sunt salsamenta et eorum omnium liquamina, itemque foetentibus acrimoniis alii uel ceparum ceterarumque rerum similium.

4 Vndequinquagesimo die ab aequinoctio uerno, cum fit Vergiliarum exortus circa V Idus Maias, incipiunt examina uiribus

---

3–9 *cfr Plin. nat. 21, 81* 10–13 *cfr Varro rust. 3, 16, 6; Plin. nat. 11, 44; Pallad. 1, 37, 4; Aelian. 1, 58 et 5, 11; Geop. 15, 2, 19*

---

1 per hos **AR** peros **S** adapertis] et apertis **sa** adpertis **p** 2 hyberno **R** *aliquot* eximiantur **A**[1] examinantur **l** 3 et araneis . . . immitatur *om.* **ϙnx**[1] araneos **A** qui *post* fauos **A**[1] 4 factus **SAκγp** facto **R** facta **ϙn** fiacto **a** bubule **A**[1] fimi **S** 5 aptus] actus **κgϙnx** actis **ω** uel miculi **S**[1]**A**[1] uernaculi **ϙn** 6 tineae **ψr** tunc **ϙn** tūt **x**[1] *post* papiliones *add.* qui tunc **ϙn** 7 fabis **SA**[1] coherentes **p** fumo **Ad** bibulam **ϙnx**[1] 8 inpensis **SA** 9 it **S**[1] 10 inseruiens **A** inseruiunt **ϙnx**[1] 11 albos **S**[1] alueos **R** *plerique* uti *ed. Ald.:* utique *codd.* 12 ueneris **A**[1] uenereis **R** *plerique* te (ste **S**[2]) molestus **S** temulestus **A**[1] 13 omnibus **SAαäl** fere omnibus **R** fere ab omnibus **ü** exculentis **St**[1] excultis **A** 14 salamenta **SA**[1] aliquamina **S**[1]**A**[1] eliquamina **A**[2]**R** item (-que *om.*) **A**[1] 15 agrimoniis **A**[1] acrimonei **sa** acrimonibus **i** alii **S** allii **ϙp** allei **R** alei **wψmr**[1] alleis **ah**[2]**k** *om.* **A** ceparumque **S**[1]**A** ceterarumque *om.* **SA** rerumque **S**[2] 16 indequinquagesimo **γ** equinoctium **A**[1] sit **R** uirgiliarum **R** *plerique*

et numero augeri. sed et iisdem diebus intereunt quae paucas et aegras apes habent. eodemque tempore progenerantur in extremis partibus fauorum amplioris magnitudinis quam sunt ceterae apes, eosque nonnulli putant esse reges. uerum quidam Graecorum auctores οἴστρους appellant, ab eo quod exagitent nec patiantur examina conquiescere. itaque praecipiunt eos enecari.

Ab exortu Vergiliarum ad solstitium, quod fit ultimo mense 5
Iunio circa octauam partem Cancri, fere examinant alui. quo tempore uehementius custodiri debent, ne nouae suboles diffugiant. tumque peracto solstitio usque ad ortum Caniculae, qui fere dies triginta sunt, pariter et frumenta et faui demetuntur. sed hi quemadmodum tolli debeant mox dicetur, cum de confectura mellis praecipiemus. ceterum hoc eodem tempore pro- 6
generare posse apes iuuenco perempto, Democritus et Mago nec minus Vergilius prodiderunt. Mago quidem uentribus etiam bubulis idem fieri adfirmat, quam rationem diligentius prosequi superuacuum puto, consentiens Celso, qui prudentissime ait non tanto interitu pecus istud amitti ut sic requirendum sit.

2–7 *Pallad. 6, 10; cfr Verg. georg. 3, 148 et Plin. nat. 11, 47* 13–16 *cfr Varro rust. 3, 16, 4; Verg. georg. 4, 284–285; Ovid. met. 15, 364–367; Plin. nat. 11, 70; Nicander Ther. 740–741; Aelian. 2, 57; Geop. 15, 2, 21–25* (*u. RE 3, 434; M. Wellmann, Die Georgika des Demokritos, 1921, p. 24 et 57; Linde p. 16*)

---

1 hisdem **A** *et* **R** *plerique* eisdem **p** qui **cdqςnx**[1] 2 tempore] genere **ςnx**[1] in **R** et **SAφ** 3 sunt **AR** sani **S** 4 uerum] rerum **ςnx**[1] quidem **R** *aliquot* 5 οιστρους *uel sim.* **SAheosugtixςæ** *om. u. sp. r.* **R** 6 ne **ψ** neque **cdqγ** 7 necari **z** nectari **i** enescari **os**

8 uirgiliarum **R** *aliquot* 9 octauo in partem **A** 10 soboles **S**[2]**kφψqγςæp** 12 pariter et **A** pater et **S** pariter **R** demuntur **SA** 13 hiemadmodum **SA** dicetur . . . mellis *om.* **p** 14 *post* mellis *add.* dicetur **S** dicetur cum supra **Aφ** cum] dum **ςn** progenerari **R** 15 peremto **S** democritus et *om.* **w** magno **SA**[1]**ς** 16 uirgilius **R** *plerique* uentribus] ueteribus **p** ueneribus **w** 17 adfirmat] desinuat **A**[1] 18 prudentissima **A** 19 interitum **gœ** interitus **ςn** istut **S**[1] amicti **Aræ** admitti **ψcdςnx**[1]**p** admicti **qju**

7 Verum hoc tempore et usque in autumni aequinoctium decimo quoque die alui aperiendae et fumigandae sunt. quod cum sit molestum examinibus, saluberrimum tamen esse conuenit. suffitas deinde et aestuantis apes refrigerare oportet, consparsis uacuis partibus aluorum et recentissimi rigoris aqua infusa; deinde si quid ablui non poterit, pinnis aquilae uel etiam
8 cuiuslibet uasti alitis, quae rigorem habent, emundari. praeterea ut tiniae uerrantur papilionesque necentur, qui plerumque intra aluos morantes apibus exitio sunt. nam et ceras erodunt et stercore suo uermes progenerant, quos aluorum tinias appellamus.
9 itaque quo tempore maluae florent, cum est earum maxima multitudo, si uas aeneum simile miliario uespere ponatur inter aluos, et in fundum eius lumen aliquod demittatur, undique papiliones concurrant, dumque circa flammulam uolitent adurantur, quoniam nec facile ex angusto susum euolent,

---

7–107: 2 *Pallad.* 5, 7, 7; *cfr Plin. nat.* 21, 8, 1

---

1 et usque] ei'que **A** 2 albi **S**[1] aluei **R** *aliquot* aperiendi **akp** sunt *ante* et fumigandae **εωκγblæp** et fumigandae *om.* **α** fumigandi **p** 3 sint **SA** 4 deinde] demum **ω** aestatuantis **S**[1] aestaantis **S**[2] aestuantes **γæp** extuantis (-tes **q**) **κ** 5 cum sparsis **ψ** conspersis **jr**[1]**yæp** uacuis **SR** baculus **A** alueorum **R** *aliquot* algorum **κū**[1]**ϙnx**[1] alugorum **œ** aqua *ante* recentissimi **p** rectissimi **SAd**[2]**qflr**[2]**ø** al rectissimi **w**[2]**c**[2] recentissimi al rectissimi **u** 6 ablui **SR** aluus **A** alui **ϙ** 7 cuiusque alitis uasti **p** -libet uasti **SR** libet uastae **ψodqγ** libet uastis **l** besti- **A** alitis **R** altus **x**[1] alitas **SA** rigore **S**[1]**A** 8 tinee **ψœ**[2]**vræp** tunc **ūϙx**[1] *om.* **œ**[1] *post* tiniae *add.* si apparuerint **R** (*exc.* **ah**[2]**k**) euer(r)antur **R** euarrantur **y** euertantur **dœϙ** *om.* **q** papiliones (*om.* -que) **odqγ** necemtur **S**[1] enecentur **R** 9 inter **Aψωdqœūϙnx**[1] alueos **R** *aliquot* *post* aluos *add.* et **ϙnx**[1] ceras **R** ceteras **S** ceteros **A** 10 et stercore . . . aluorum *om.* **s** procreant **αφiämobr**[1]**p** aluuorum **A**[1] tineas **wψosγrp** *om.* **m** 11 eorum **SA** 12 si uas] sciuas **ω** *om.* **n** aenum **z** alıeneum **edfy**[2] adheneum **ϙnx**[1] haeneum **o** ineum **A** similẽ **SA** simile miliario uespere *om.* **g** meliario **ϙnx**[1] 13 eius lumen **S**[2]**R** eus lumen **S**[1] ellus **A** aliquod *ante* lumen **ωbæ** dimittatur **A** *et* **R** *plerique* dimittitur **ω** 14 concurrent **R** concurtant **p** flammam **vø** uolitant **ωæ** uolant **b** uocant uolent **p** 15 comburentur **ϙn** quoniam] quod **κγ** facile *om.* **a** angustu **A** sursum **R** susum . . . lateribus *om.* **ä** euolant **ωb** *om.* **ϙ**

nec rursus longius ab igne possunt recedere, cum lateribus aeneis circumueniantur, ideoque propinquo ardore consumantur.

A Canicula fere post diem quinquagesimum Arcturus oritur, 10
cum inroratis floribus thymi et cunelae thymbraeque apes mella conficiunt, idque optimae notae emitescit autumni aequinoctio, quod est ante Kalendas Octobris, cum octauam partem Librae sol attigit. sed inter Caniculae et Arcturi exortum cauendum erit ne apes intercipiantur uiolentia crabronum, qui ante aluaria plerumque obsidiantur prodeuntibus.

Post Arcturi exortum circa aequinoctium Librae, sicut dixi, 11
fauorum secunda est exemptio. ab aequinoctio deinde, quod conficitur circa VIII Kalendas Octobris ad Vergiliarum occasum diebus XL, ex floribus tamaricis et siluestribus frutectis apes collecta mella cibariis hiemis reponunt. quibus nihil est omnino detrahendum, ne saepius iniuria contristatae uelut desperatione rerum profugiant.

3–4 *cfr Plin. nat. 11, 34* 8 *cfr Pallad. 12, 8, 1* 10–14 *cfr Varro rust. 3, 16, 34 et Plin. nat. 11, 41*

---

1 possint ab igne **p** tum **γ** h(a)eneis **eos** haenis **w** ahenis **d** aheneis **hf** adheneis **ϙnx**[1] eneis **A** 2 consumatur **SA**
3 a canicula **R** a canicule **SA** annicula **t** acturus **S**[1]**A** arturus **ϰgœxtr**[1] a recturus **m** 4 inroratus **ω** irroratus **bæ** irrorat **p** thymi **SA**[1]**eodüp** thimi **A**[2]**R** chimi **w** cunel(a)e **S**[2]**αεωϭdjuσ** cumele **q** cunelle **ψ** cimel(l)e **wü** cymele **p** tymel(l)(a)e **xt** t(h)imelli **gœϙn** thimelle **v** culae **S**[1] cule **A** thymbr(a)eque **Sahiünfye** tymbreque **kgtrϙ** timbr(a)eque **ȧωvbæ** thybraque **A** thymbraque **φ** timbraque **v** thimbreque **zoϙjuœϙxl** thimbreϙque **d** et himbreque **p** 5 idque **R** atque **SA** (*cfr 8, 5, 14 et 8, 11, 1*) nota **Aαφωbp** emitescit **R** enitescit **Aajœxvtir**[2]**s** mitescit **r**[1] nitescit **S** intescit **ϙ** autni **A**[1]
7 attigat **A** arturi **cjur**[1] cauendum . . . exortum *om.* **ϙ**
8 uiolentior **nx**[1] crabonum **Aœp** cabronum **zdür** rabronum **a** carbronum **h**[1] 9 aluearia **R**
10 arturi **xtr**[1] exortum circa *om.* **ȧ** 11 est exemptis **z** exemptio est **ȧ** deinde] demum **ω** quod **R** cum **SA** 12 uirgiliarum **R** *aliquot* 13 tamaricis **R** (tamarici *Pallad.*) amaricis **t** amaracis **SA** frutectis **SAm** fructetis **R** frutetis **kdqüϙ** 14 hyemis **R** *aliquot* omnino] aminuo **x**[1] anomnino **ϙ**[1] an *cum lac.* **n**
15 constristate **S** desperatione . . . brumam quae *om.* **w**

12 Ab occasu Vergiliarum ad brumam, quae fere conficitur circa VIII Kalendas Ianuarii in octaua parte Capricorni, iam recondito melle utuntur examina. nec me fallit Hipparchi ratio, quae docet solstitia et aequinoctia non octauis sed primis partibus signorum confici. uerum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis antiquorumque fastus astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis, quia et notior est ista uetus agricolis concepta opinio, nec tamen Hipparchi subtilitas
13 pinguioribus, ut aiunt, rusticorum litteris necessaria est. ergo Vergiliarum occasu primo statim conueniat aperire aluos et depurgare quicquid immundi est diligentiusque curare, quoniam per tempora hiemis non expedit mouere aut patefacere uasa. quam ob causam dum adhuc autumni reliquiae sunt, apricissimo die purgatis domiciliis opercula intus usque ad fauos admouenda sunt, omni uacua parte sedis exclusa, quo facilius angustiae cauearum per hiemem concalescant. idque semper faciendum est etiam in his aluis quae paucitate plebis infrequentes sunt.
14 quicquid deinde rimarum est aut foraminum luto et fimo bubulo mixtis inlinemus extrinsecus, nec nisi aditus quibus commeent

9–109: 3 *Pallad. 12, 8, 1–2; cfr Varro rust. 3, 16, 16; Plin. nat. 21, 80; Geop. 15, 2, 8*

1 fere *om.* **ϙnx**[1] confingitur **SA** 2 capricornii **R** *aliquot* iam] nam **ϙnx**[1] 3 me] melle **a** hypparchi **R** *aliquot* 4 solistitia **A** 6 methonis **R** *aliquot* mentonis **SA** fastus **p** fatus **SAR** facus **x**[1] *om.* **ω**[1] *om. u. sp. r.* **n** 7 aptatis **S** aptatus **A** publicis . . . opinio *om.* **ł** sacrificiis] edificiis **n** noctior **Aω** nouior **S**[1] 8 opio **S**[1] hypparchi *uel* hipparci **R** *aliquot* 10 conueniet **R** alueos **R** *aliquot* 11 depurgari **ωrs** epurgari **b** quicquit **A** 12 hyemis **R** *aliquot* tepefacere **i**[2]**zωϙnx**[1]**bs** ł tepefacere **d**[2] 13 quam ob causam **SR** quam causam **A** quando causam **gω** *om.* **ϙnx**[1] aduc **A** atumni **A** reliquiae sunt **R** reliquae **ciqjvbysp** reliqui **ω** reliquo **s** requiescunt **SA** 14 purgas **ϙnx**[1] domicilis **S**[1] admauenda **S**[1] admouendi **ϙnx**[1] admonendi **l** 15 sediis **S** 16 hyemem **R** *aliquot* conualescant **t** 17 etiam in his *om.* **t**[1] iis **gωüxt**[2]**p** alueis **R** *plerique* sunt *om.* **cdqüϙnx**[1] 18 quicquit **A** et] aut **wϙ** 19 intrinsecus **A** comment **g** commeunt **ϙnx**[1]

relinquemus. et quamuis porticu protecta uasa nihilo minus congestu culmorum et frondium supertegemus, quantumque res patietur a frigore et tempestatibus muniemus.

Quidam exemptis interaneis occisas aues intus includunt, 15
quae tempore hiberno plumis suis delitiscentibus apibus praebent teporem. tum etiam, si sunt adsumpta cibaria, commode pascuntur esurientes, nec nisi ossa earum relinquunt. sin autem faui suffecerint, permanent inlibatae, nec quamuis amantissimas munditiarum offendunt odore suo. melius tamen nos existimamus tempore hiberno fame laborantibus ad ipsos aditus in canaliculis uel contusam et aqua madefactam ficum aridam uel defrutum aut passum praebere. quibus liquoribus mundam lanam imbuere oportebit, ut insistentes apes quasi per siphonem sucum euocent. uuas etiam passas cum infregerimus, paulum 16
aqua respersas probe dabimus. atque his cibariis non solum hieme, sed etiam quibus temporibus, ut iam supra dixi, tithymallus atque ulmi florebunt, sustinendae sunt. post confectam 17
brumam diebus fere quadraginta quicquid est reposit*u*m mellis,

8–14 *cfr Varro rust. 3, 16, 28; Plin. nat. 21, 82* 17–110: 4 *cfr Plin. nat. 11, 43 et Aristot. hist. anim. 9, 40, 625 b*

1 protectu **A** 2 congesta **γ** coniesta **œ** culmeorum **odqçnx**[1] 3 a] et **α** tempestate **p** miniemus **ju** 4 interraneis **SA**[1] intraneis **mo** ineraneis **s** occasis **A** aues **SR** has apes **A** 5 hyberno **R** *aliquot* delitescentibus **A**[2]**R** 6 adsupta **A** absumpta **t** (*cfr 9, 14, 19*) 7 exurientes **R** *aliquot* ossa **R** os **S**[1] oss **S**[2]**A** 8 suffecerint *Linde p. 70:* suffecere **S**[2] sufficere **S**[1]**Ap** sufficerent **R** mantissimas **SA** 9 nos **SA** esse nos **R** esse non **odqçnx**[1] esse **eš** 10 hyberno **R** *aliquot* 11 canalibus **wŭ** contusa **œ** contusa mella **i**[2]**zωσ** aquam **Aαodqjb** madefacta **iäp** 12 defructum **Aoscjugœxv** defractum **çu** munda **A** mutandam **p** 13 apes *om.* **ω** 14 uuas . . . sustinendae *om.* **r**[1] infrigerimus **φnx**[1]**v** infringerimus **ç** infriegerimus **œ** infregeremus **A**[1] 15 aquam **ahœ** respersa **çnp** 16 hyeme **R** *aliquot* dixit **S**[1]**A** supra *om.* **t** tithymallus **S**[1] tithymalus **S**[2] t(h)ity- *uel* t(h)it(h)i- *uel* tyt(h)imal(l)us **R** thichimallus **os** thymalliis **p** tithymallorum **s** ithymallus **A** 17 *post* atque *add.* etiam **R** florebant **p** sustinenda **SAφ** 18 brumam] hyemem **p** fere *om.* **κγfç** quicquit **A** quidquid **R** *plerique* repositum *Linde p. 72:* repositam **A** reposita **S** repositi **R**

nisi liberalius relictum, consumunt; saepe etiam uacuatis ceris usque in ortum fere Arcturi, qui est ab Idibus Februariis, ieiunae fauis accubantes torpent more serpentium et quiete sua spiritum conseruant. quem tamen ne amittant, si longior fames incesserit, optimum est per aditum uestibuli siponibus dulcia liquamina inmittere, et ita penuriam temporum sustinere, dum Arcturi ortus et hirundinis aduentus commodiores polliceantur
18 futuras tempestates. itaque post hoc tempus, cum diei permittit hilaritas, procedere audent in pascua. nam ab aequinoctio uerno sine cunctatione iam passim uagantur, et idoneos ad fetum decerpunt flores atque intra tecta conportant.

Haec obseruanda per anni tempora diligentissime Hyginus praecepit. ceterum illa Celsus adicit, paucis locis eam felicitatem suppetere ut apibus alia pabula hiberna atque alia praebeantur
19 aestiua. itaque quibus locis post ueris tempora flores idonei deficiunt, negat oportere immota examina relinqui, sed uernis pastionibus adsumptis in ea loca transferri, quae serotinis floribus thymi et origani thymbraeque benignius apes alere possint. quod fieri ait et Achaiae regionibus, ubi transferuntur

1 consūmunt **S** cereris **S**[1] 2 fere *om.* **odqūqnx**[1] arturi **xr** 3 *post* accubantes *add.* more **A**[1] torpente **A** serpentum **akwsād** 4 spiritum **SR** sapium **A** conseruent **A** consternant **qx**[1] consernant **n** ne **SR** e **A** non **qt** amittam **SA** amictant **qju** famis **qnx**[1]**p** 5 uestibuli *om.* **a** siphonibus **S**[2] *et* **R** *aliquot* sipionibus **ey** simphonibus **qnx**[1] si *cum lac.* **c** 6 penuria **gœ** sustineri **α** 7 arturi **xtr**[1] irundinis *uel* hyrundinis **R** *aliquot* arundinis **A** 8 faturas **t** cum diei] et **p** 9 il(l)aritas **dœx** hylaritas **sœ** audeant **e** ab *om.* **SAœ** 10 ad fetum] adfectum **A**[1] 11 decerpunt . . . per anni *om.* **œ**

12 obseruandi **mo** obseruandi sunt **s** obseruanda sunt **eā** higinus *uel* higinius **R** *aliquot* 13 praecipit **R** (*ad uariationem temporum cfr e. g. 9, 2, 1 et 9, 14, 6; Dahllöf p. 21*) addicit **SR** dt **A** locis **SR** longis **A** *om.* **w** felicitatem *om.* **SA** 14 suppetere *om.* **SA** hyberna **R** *aliquot* 15 aetiua **A** post ueris tempora **R** potueris sitempora **SA** 17 pationibus **A** assumptis **kebrp** asumptis **t** absumptis **R** absumptus **mo** sumptis **lœ** (*cfr 9, 14, 15*) 18 thimi **R** *plerique* thymbraeque **SAahexūx**[1]**y** tymbraeque **iωtbīrœp** t(h)imbraeque **kgœvlœ** timbreeque **ā** t(h)ymbreqque **wz** t(h)ymbrae **qnx**[1] benignus **gœ** 19 possunt **R** *aliquot* posse **sœ**

in Atticas pastiones, et Euboea, et rursus in insulis Cycladibus, cum ex aliis transportantur S⟨c⟩yrum, nec minus in Sicilia, cum ex reliquis eius partibus in Hyblaeam conferuntur. idemque 20 ait ex floribus ceras fieri, ex matutino rore mella, quae tanto meliorem qualitatem capiunt quanto iucundiore sit materia cera confecta. sed ante translationem diligenter aluos inspicere praecepit, ueteresque et tiniosos et labantis fauos eximere, nec nisi paucos et optimos reseruare, ut simul etiam ex meliore flore quam plurimi fiant, eaque uasa quae quis transferre uelit non nisi noctibus et sine concussione portare.

Mox uere transacto sequitur, ut dixi, mellis uindemia, **15 De m[...] conficie[...] do, et qu[...] admodu[...] castrari [...] beant al[...]** propter quam totius anni labor exercetur. eius maturitas intellegitur cum animaduertimus fucos ab apibus expelli ac fugari. quod est genus amplioris incrementi simillimum api, sed, ut ait Vergilius,

---

3–6 *cfr Plin. nat. 11, 34 et Aristot. hist. anim. 5, 22, 553 b*
11–112: 8 *cfr Plin. nat. 11, 27–28* 11–14 *Pallad. 7, 7, 1; cfr Geop. 15, 5, 1*

---

1 aticas **A¹ω** athicas **R** *aliquot* insulis] siluis **t** cicladibus **R** *aliquot* 2 cum] qui **d** que **ϙx¹** transferuntur **ϰϙnx¹tvω** transferantur **ū** scyrum *ed. pr.*: syrum **SAR** sirum **wjgωn** syrimi **x¹** *om.* **ϙ** 3 hibl(a)eam **kγ** hyblam **ū** hibleaem **ah** ibleam **p** yblacam **l** 4 ceras **SR** cerasi **ϰ** cerasii **ūϙnx¹** certas **ω** celsus **A** celsus ceras **ah²k** ex **R** ea **S** ea' **A** matutino . . . tanto *om. u. sp. r.* **A** 5 quanto] grato **ϙ** gapto **n** iucundiore *uel* iocundiore **R** iucundior **SA** iocundicere **ϙn** iacundiore **h¹** 6 cera *om.* **ϙnx¹** diligenter *post* aluos **p** alueos **R** 7 praecipit **R** *plerique* tiniosos **S** tiniosus **A** tineosos **R** lauentis **S** labentis **A** fabos **S** 8 ut] et **ϙnx¹bω** etiam **R** && **S** ei etiam **A** meliore (-ores **t**) *post* flore **ϰγ** 9 quam *om.* **A** uasa **AR** us a- **S** 10 concusione **A**

De (XII De **S**) melle conficiendo et quemadmodum (quom **i** quando **wxi**) castrari debeant alui (aluei **R** *plerique; post* aluei *add.* aut quando **ψ**) **SAwψobyϙ** De melle faciendo (conficiendo **mg**) aut (et **mgϙ**) quando castrari debent (debeant **mdg** debeant aluei **ϙ**) **mdqgϙ** Quemadmodum et quando castrari debeant aluei **t** 11 uere **SR** fere **Ae** *om.* **a** transacta **ϰ** uindemiam **SA** 12 totus **p** 13 intelligitur **R** *plerique* animaduertimos **S¹** focus **A¹** fucas **ϙnx¹** ac] aut **ϙnx¹** 14 simullinu' **A** api sed **S** apis (api **ah²k**) et **AR** 15 uirgilius **R** *aliquot*

ignauum fucos pecus

2 et immune, sine industria fauis adsidens. nam neque alimenta congerit, et ab aliis inuecta consumit. uerumtamen ad procreationem subolis conferre aliquid hi fuci uidentur, insidentes seminibus quibus apes figurantur. itaque ad fouendam et educandam nouam prolem familiarius admittuntur. exclusis deinde pullis extra tecta proturbantur, et, ut idem ait,

praesepibus arcentur.

3 hos quidam praecipiunt in totum exterminari oportere. quod ego Magoni consentiens faciendum non censeo, uerum saeuitiae modum adhibendum. nam nec ad occidionem gens interimenda est, ne apes inertia laborent, quae cum fuci aliquam partem cibariorum absumunt, sarciendo damna fiunt agiliores. nec rursus multitudinem praedonum co⟨nu⟩alescere patiendum est, ne
4 uniuersas apes alienas diripiant. ergo cum rixam fucorum et apium saepius committi uideris, adapertas aluos inspicies, ut siue semipleni faui sint differantur, siue iam liquore conpleti et superpositis ceris tamquam operculis obliti demetantur.

---

1 *Verg. georg. 4, 168; Aen. 1, 435* *Verg. georg. 4, 244* 8 *Verg. georg. 4, 168 et Aen. 1, 435* 15–17 *Varro rust. 3, 16, 32*

---

1 fugos **b** *om.* **p** pecus *om.* **ωb** *post* pecus *add.* a praesepibus arcent (arcet **c**) **cotiiqnx**[1] 2 et immune **φiiiωcdqαx**[2]**hr**[1]**çsαp** et minime **tiqnx**[1] minime **t** etiam rure **SAαjuvfl** et in rure **z** etiam ture **ys** iam rure **r**[8] et immune et iam rure **g** (*u. Hss. p. 68*) *post* sine industria *add.* etiam rure sine industria **w** et immune sine industria **u** 3 alis **S**[1] uerum (-tamen *om.*) **cdqiiqnx**[1] 4 sobolis **S**[2] *et* **R** *plerique* prolis **p** hi **SR** in **A** fugi **A** fusci **wiš** 5 adfouendum **A** et *om.* **SA** 6 educandam *om.* **SA** admittantur **S** exclusis . . . proturbantur *om.* **y** 8 praesepibus *Kleberg, Gnomon 1938 p. 281* a praesepibus **R** presepius **SA** arcent **hwψ odqγ** hos] hoc **αv** oporteret **SA** 10 non censeo **S**[2]**R** nonseo **S**[1] *om.* **A** uerum **SR** sed **A** seuitae **SA** 11 occisionem **A** interemenda **S**[1]**A** 12 fugi **A** 13 assumunt **akγ** assumant **v**[1] adsumunt **hl** 14 conualescere *scripsi:* coalescere *codd.* (*u. Hss. p. 114*[74]) 15 unsas **SA** apes **SAnlr**[1] opes **R** aliena **S** diripi **S**[1] diripiet **A** fugorum **A** 16 saepe **qnx**[1] aluus **S** inspiciens **SAe**[2]**w** aspicies **κγ** (*exc.* **n**) inspicias **l** conspiciens **e**[1] 17 faui sint differantur **SR** fauis indifferantur **A** conplecti **A**

Dies uero castrandi fere matutinus occupandus est; neque enim conuenit aestu medio exasperatas apes lacessi. duobus autem ferramentis ad hunc usum opus est, sesquipedali uel paulo ampliore mensura factis, quorum alterum sit culter oblongus ex utraque parte acie lata, uno capite aduncum scalprum, alterum prima fronte planum et acutissimum, quo melius hoc faui subsecentur, illo eradantur, et quidquid sordidum deciderit attrahatur. sed ubi a posteriore parte, qua nullum est 5 uestibulum, patefactum fuerit aluare, fumum admouebimus factum galbano uel arido fimo. ea porro uase fictili prunis inmixta conduntur, idque uas ansatum simile angustae ollae figuratur, ita ut pars altera sit acutior, per quam modico foramine fumus emanet, altera latior et ore paulo patentiore, per quam possit adflari. talis olla cum est aluari obiecta, spiritu 6 admoto fumus ad apes promouetur, quae confestim nidoris inpatientes in priorem partem domicilii et interdum extra uestibulum se conferunt.

1–2 *Pallad.* 7, 7, 2 9–13 *Pallad.* 7, 7, 2; *cfr Geop.* 15, 5, 5

---

1 des **S**[1] occupandus] eligendus **t** 2 apes *om.* **A** lacessiri **R** 3 autem *om.* **odqüçnx**[1] ferre mentes **A**[1] huc **S** sesquipedali **Sadjtfsçp** sexquipedali **AR** 4 alter **wψodqçnx**[1] 5 oblongus . . . alterum *om.* **os** *post* oblongus *add.* alterum **SA** capit **S**[1]**A** adunum **A** 6 scalpum **çnx**[1] salprum **t** prima] pinna **çnx**[1] acuissimum **S**[1] 7 subsecentur **SA** succidantur **R** *om.* **gûx**[2]**v** illa **A** illo eradantur *om.* **cuûçnx**[1]**t** erradantur **S** quicquit **A** sordidum **SAαωçnæ** sordidium **s** sordium **R** *om.* **r**[1] 8 posteriori **mosæp** superiori **s** qua' ullum **A** 9 alueare **R** aluu albare **A** 10 uase **SR** uas et **A** fictili *post* prunis **g** primis **A** pinnis **cuûçnx**[1]**r** pruna **t** 11 inmixta *om.* **œn** cunduntur **S**[1] idque uas **SR** idquas **A** olee **wψ** colle **A**[1] 12 ita] itaque **ψdqûçnx**[1] ut *om.* **SAgœûv** altera pars **R** modice **t** 13 emanat **Ah**[2] et] est **φψxp** *om.* **γ** patulo **rçp** patentiore **ah**[1]**φâωd**[1]**gœx**[2]**vtr**[1]**y**[1]**æp** potentiore **o**[1]**b** latentiore **k** latiore **SA** **h**[2]**zflr**[2]**y**[2]**sç** al latiore **w**[2]**c**[2] l'latiore **d**[2] patentiore al' latiore **qju** al latiore patentiore **i** patentior alias latiore **ûçnx**[1] 14 aluari *scripsi* (*cfr Linde p. 14*): alueari **t** albario **SA** aluario **p** aluueario **R** 15 admotu **SA** admota **œçnx**[1] promouerunt **φ** promeourunt **S** promourunt **A** 16 intradum **A** 17 se **SR** sed **A**

Atque ubi potestas facta est liberius inspiciendi, fere, si duo
7 sunt examina, duo genera quoque fauorum inueniuntur. nam
etiam in concordia suum quaeque plebs morem figurandi ceras
fingendique seruant. sed omnes faui semper cauearum tectis et
paululum ab lateribus adhaerentes dependent, ita ne solum
8 contingant, quoniam id praebet examinibus iter. ceterum figura
cerarum talis est qualis et habitus domicilii. nam et quadrata
et rutunda spatia nec minus longa suam speciem uelut formae
quaedam fauis praebent. ideoque non semper eiusdem figurae
reperiuntur faui. sed hi qualescumque sunt, non omnes eximan-
tur. nam priore messe, dum adhuc rura pastionibus abundant,
quinta pars fauorum, posteriore, cum iam metuitur hiemps,
9 tertia relinquenda est. atque hic tamen modus non est in
omnibus regionibus certus, quoniam pro multitudine florum et
ubertate pabuli apibus consulendum est.

Ac si cerae dependentes in longitudinem decurrunt, eo ferramento quod simile est cultro insecandi sunt faui, deinde subiectis duobus brachiis excipiendi atque ita promendi. sin autem transuersi tectis cauearum inhaerent, tunc scalprato fer-

---

1–10 *cfr Plin. nat. 11, 23* 10–13 *Pallad. 7, 7, 2; cfr Varro rust. 3, 16, 33–34; Plin. nat. 11, 35; Geop. 15, 5, 4* 10–13 *cfr Aristot. hist. anim. 9, 40, 627 a* 17–115: 4 *cfr Geop. 15, 4, 8*

---

1 potestas *om.* A[1] si] se **xx**[1] 2 sunt *post* examina **j** quoque] quorum **od**[1]**ϙnx**[1] quorumque **g** pauorum **SA** inuenitur **ϙnx**[1] 3 incordia **SA** suum **R** sunt **SA** 4 seruat **R** (*cfr 8, 8, 3; Kottmann p. 14*) 5 paulum **rœ** pabulum **aodγl** 6 quoniam . . . figura *om.* A[1] quoniam **SAϙ** cum *uel* quom **R** quem **wψ** quod **e** id **SR** hic **A** 7 quadrati **A** 8 et *om.* **p** rotunda **S**[2]**AR** *om.* **p** spatio **A** 9 non *post* semper **oduœ**[1]**ūϙnx**[1] *om.* **q**[1] eius quem **SA** 10 periuntur **SA** fauis **SA** *om.* **ϙnx**[1] ii **ūtp** sint **AR** 11 priorē esse **S** abundat **gω** 12 metuntur **A** metiuntur **zātb** metuetur **ϙn** metetur **œx**[1] hiemps **SAe** hiems *uel* hyems **R** hieme **ah**[3] hyeme **k** 13 tamen] tantum **αφω** tum **œϙnx**[1]**t** 15 pabuli *om.* **r**
16 recurrunt **t** ea **gœϙnx**[1] 17 est simile **R** etiam simile **œ** simile **xūϙnx**[1] 18 subiectis *om.* **e** brachiis duobus **A** excipiandi **A** excipiendi sunt **ψ** ita *om.* **e** premendi **ah**[3]**k**[2] prebendi **k**[1] 19 transuerse **ūx**[1] transuersa **y** scalpatro **osb** scalpato **m** scalpro **ūr**

ramento est opus, ut aduersa fronte inpressi desecentur. eximi 10
autem debent ueteres uel uitiosi, et relinqui maxime integri ac melle pleni et si qui tamen pullos continent, ut examini progenerando reseruentur.

Omnis deinde copia fauorum conferenda est in eum locum in quo mel conficere uoles, linendaque sunt diligenter foramina parietum et fenestrarum, ne quid sit apibus peruium, quae uelut amissas opes suas pertinaciter uestigant et persecutae consumunt. itaque ex iisdem rebus fumus etiam in aditu loci faciendus est, qui propulset intrare temptantis. castratae 11
deinde alui si quae transuersos fauos in aditu habebunt conuertendae erunt, ut alterna uice posteriores partes uestibula fiant. sic enim proxime cum castrabuntur, ueteres potius faui quam noui eximentur, ceraeque renouabuntur, quae tanto deteriores sunt quanto uetustiores. quod si forte aluaria circumstructa et immobilia fuerint, curae erit nobis ut semper modo a posteriore modo a priore parte castrentur. idque fieri ante diei quintam horam debebit, deinde repeti uel post nonam uel postero mane.

Sed quotcumque faui sunt demessi, eodem die dum tepent 12
conficere mel conuenit. saligneus qualus uel tenui uimine rarius

5–116: 10 *Pallad.* 7, 7, 3

1 *post* ferramento *add. per ditt.* quod simile (*u. 17*) . . . scalprato ferramento n 4 reseruetur S[1] seruentur A
5 deinde *om.* cdqüçnx[1] 6 liniendaque si linendo que A 7 quit S[1] auibus γ 8 omissas A persequutae R *aliquot* 9 itaque ex . . . temptantis *om.* A[1] hisdem A[2] *et* R *plerique* adito h[2]kωd[1]q[2]œübfy[2] addito j audito cq[1]uçnx[1]s 10 propulset A[1]ψ gœtx[2]vt propulsent SA[2] αφωχçnx[1] propulse g temtantis St tentantis wo tentantes jp temptantes çn 11 conuertenda γ (*exc.* t) 12 uestibulo SAa nebula ω 13 cum *om.* SA ueteres . . . renouabuntur *om.* SAy 15 aluearia R 16 a *om.* aγ 17 posteriore modo *om.* a modo a priore *om.* S[1] a *om.* γ 19 manes S
De melle conficiendo *rubr.* t 20 sed AR & S quodcumque S *et* R *aliquot* quocumque gœ demissi S dimisi A depent A 21 conficere mel SA mella (melle d) conficere ψcdqüçnx[1]tlp mella conficere mel αφωjugœx[2]vbfryœçœ conueniet αp

contextus saccus, inuersae metae similis, qualis est quo uinum liquatur, obscuro loco suspenditur. in eum deinde carptim congeruntur faui. sed adhibenda cura est ut separentur eae partes cerarum quae uel pullos habent uel rubras sordes. nam
13 sunt mali saporis et suo suco mella corrumpunt. deinde ubi liquatum mel in subiectum alueum defluxit, transferetur in uasa fictilia, quae paucis diebus aperta sint dum musteus fructus deferuescat, isque saepius ligula purgandus est. mox deinde fragmina fauorum, quae in sacco retractata remanserunt, exprimuntur. atque id secundae notae mel defluit et ab diligentioribus seorsum reponitur, ne quod est primi saporis hoc adhibito fiat deterius.

De cera facienda

16 Cerae fructus quamuis aeris exigui non tamen omittendus est, cum sit eius usus ad multa necessarius. expressae fauorum reliquiae, posteaquam diligenter aqua dulci perlutae sunt, in uas aeneum coiciuntur, adiecta deinde aqua liquantur ignibus. quod ubi factum est, cera per stramenta uel iuncos defusa colatur, atque iterum similiter de integro coquitur, et in quas

---

14–16 *Pallad.* 7, 7, 4; *cfr Plin. nat.* 21, 83

---

1 saccos **A** succus **t** secus uel saccus **w** uniuersae **akwωdgςqx**[1] **vbs** uni *cum lac.* **n** quo] cum **ςnx**[1] 2 loquatur **ju** carpti **SA** 3 congerunt **t** conceruntur **A** fauis **SA** seperentur **ahzωςnx**[1]**sp** ea **A** he **R** *aliquot* 4 partes **SR** ceres **A** rubas **SA** 5 sunt *om.* **cdqũςnx**[1] sucu **A** suco (*uel* succo) suo **R** corumpunt **S** corrumpuntur **ςn** 6 mel] uel **aχũςnx**[1] mel uel **ψ** in subiectum . . . mel (*u.* 10) *om.* **w** transfertur **R** transferatur **t** 8 fructeus **ς**[2]**nx**[1] fruteus **ũς**[1] feruescat (de- *om.*) **ςn**[1] hisque **R** *plerique* 9 remanserunt retractata (retracta **hzωb**) **R** 10 id **R** in **SA** secundae] faciendae **ςnx**[1] uel **χωũςnx**[1] diligentibus **ςn** 11 quo **ςnx**[1] 12 adibito **A** deterias **S**[1] De (XIII De **S**) cera (cura **A**[1]) facienda (faciunda **A**[2]**m**) **SAhφzĩmod qgςtbyς** 13 F(a)ere **ςn** Vere **ς** 14 expraee **A**[1] 15 reliquae **R** *aliquot* postquam **φũp** postea **A** aqua . . . adiecta *om. u. sp. r.* **A** dulci . . . aqua *om.* **h**[1] dulcis **S** perlote **sĩ** 16 aenum **gςnx**[2]**vt** ahenum **eũx**[1] aheneum **oχ** coiciuntur **Sĩ** ċoni(i)untur **AR** proiiciuntur **a** 17 stragmenta **αφizωjuñyς** strañ **SA** iunco **p** uineos **ω** 18 iterum *om.* **ςnx**[1]**t** coquitur de integro **γ** quasque **m** quarumque **o**

quis uoluit formas aqua prius adiecta defunditur; eamque concretam facile est eximere, quoniam qui subest umor non patitur formis inhaerere.

Sed iam consummata disputatione de uillaticis pecudibus 2
atque pastionibus, quae reliqua nobis rusticarum rerum pars superest, de cultu hortorum, Publi Siluine, deinceps ita ut et tibi et Gallioni nostro conplacuerat, in carmen conferemus.

---

1 quis **SAαb** quisque **R** aqua prius **R** aquarius **SA** 2 qui subest] quibus est **p** humor **A** *et* **R** *plerique* 3 inharere **S**[1] 4 consumata **R** *aliquot* uillaticas **A** 6 superest **SR** subest **odqgüqn** est **Awy**[1] publis **S**[1]**A**[1] *om.* **œ** siluine *om.* **œ** et *om.* **qnx**[1] 7 gallico **gqnx**[1] il(l)ioni gal(l)ico **œv** conseremus **q** *post* conferemus *add.* finis **hqpdqjuf** ita finis **l** explicit X **æ** L. (liber **wi**) Iuni(i) Moderati Columellae rei rusticae liber (liber *om.* **wi**) X explicit **SAaqpimobfryeçæ** L. M. Columelle liber decimus explicit **g**

Collectio scriptorum ueterum Upsaliensis

Cor. Suec.

Anecdota Byzantina. Ed. V. Lundström. Upsaliae 1902 . . 2:—

Carmina latina epigraphica. Conl. E. Engström. Gotoburgi 1912 . . . . Exhaustum

Casae litterarum. Opuscula ex Corpore agrimensorum Romanorum selecta. Rec. et germanice uertit Å. Josephson. Upsaliae 1951 . . . . 3:—

M. Tulli Ciceronis ad Atticum epistulae. Rec. H. Sjögren.

Fasc. I, lib. 1–4. Gotoburgi 1916 . . . . 8:—
II, lib. 5–8. » 1929 . . . . 10:—
III, lib. 9–12. » 1932 . . . . 10:—

M. Tulli Ciceronis ad M. Brutum epistularum liber 9. Rec. H. Sjögren. Gotoburgi 1910 . . . . 3:50

M. Tulli Ciceronis ad Q. fratrem epistularum libri tres. Rec. H. Sjögren. Gotoburgi 1911 . . . . 5:—

L. Iuni Moderati Columellae opera quae exstant. Rec. V. Lundström et Å. Josephson.

Fasc. I, lib. de arboribus. Upsaliae 1897 . . . . 3:—
II, lib. 1– 2 rei rusticae. Gotoburgi 1917 . . . . 6:—
IV, lib. 6– 7 » » » 1940 . . . . 12:—
V, lib. 8– 9 » » Upsaliae 1955 . . . . 15:—
VI, lib. 10 » » » 1902 . . . . 3:—
VII, lib. 11 » » » 1906 . . . . 5:—

Erotiani uocum Hippocraticarum collectio. Rec. E. Nachmanson. Gotoburgi 1918 . . . . 15:—

Georgii Lacapeni epistulae. Ed. S. Lindstam. Gotoburgi 1924 . . . . Exhaustum

Palladii lib. 14 de ueterinaria medicina. Ed. J. Svennung. Gotoburgi 1926 . . . . Exhaustum

C. Sallusti Crispi Coniuratio Catilinae. Rec. A. W. Ahlberg. Gotoburgi 1911 . . . . 3:50

C. Sallusti Crispi Bellum Iugurthinum. Rec. A. W. Ahlberg. Gotoburgi 1915 . . . . Exhaustum

Xenophontis Apologia Socratis. Rec. V. Lundström. Upsaliae 1906 . . . . 1:50

ERANOS' FÖRLAG, Uppsala

15:—

ALMQVIST & WIKSE

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS SEXTVS
REI RVSTICAE LIBRVM DECIMVM CONTINENS

VPSALIAE
IN LIBRARIA LUNDEQUISTIANA

LIPSIAE
OTTO HARRASSOWITZ

MDCCCCII

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS SEXTVS

REI RVSTICAE LIBRVM DECIMVM CONTINENS

VPSALIAE
In Libraria Lundequistiana

LIPSIAE
Otto Harrassowitz

MDCCCCII

L. IVNI MODERATI COLVMELL

REI RVSTIC

LIBER DECIMVS

(CARMEN DE CVLTV HORTORVM)

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MDCCCCII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

CEPVRICVS DE CVLTV HORTORVM

LIBER DECIMVS

cum sequens et praecipue nostra aetas dapibus libidinosa pretia constituerit cenaeque non naturalibus desideriis sed censibus aestimentur, plebeia paupertas summota pretiosi-
3 oribus cibis ad uulgares compellitur. quare cultus hortorum, quorum iam fructus magis in usu est, diligentius nobis, quam tradidere maiores, praecipiendus est, isque, sicut institueram, prorsa oratione prioribus subnecteretur exordiis, nisi propositum meum expugnasset frequens postulatio tua, quae praecepit, ut poeticis numeris explerem georgici carminis omissas partis, quas tamen et ipse Vergilius significauerat posteris se memorandas relinquere. neque enim aliter istud nobis fuerat audendum quam ex
4 uoluntate uatis maxime uenerandi, cuius quasi numine instigante pigre sine dubio propter difficultatem operis, uerumtamen non sine spe prosperi successus adgressi sumus tenuem admodum et paene uiduatam corpore materiam, quae tam exilis est, ut in consummatione quidem totius operis adnumerari ueluti particula possit laboris nostri, per se uero et quasi suis finibus terminata nullo modo speciose conspici. nam etsi multa sunt eius quasi membra, de quibus aliquid possumus effari, tamen eadem tam exigua sunt, ut, quod aiunt Graeci, ex inconprehen-

cu'sequens **A** consequens **R** precipua **cmμqsp** nostrae aetas **S** nr̃e etas **A** libidinose **A** libidinosis **R** 2 cenaeque] se neq; **cdq** naturalius **SA** extimentur **c** desieris **S** 4 ad uulgares] adulcares **A** 5 quorum iam *scripsi Eran. II p. 58 sq.:* qũo **S** qm̃ **A** qm̃ et *uel* quoniam et **R** tradedere **μ** 6 precipi,,,'endus est isque **S** p̀cipiendis isq; **A** 7 sic̄ instituere' **A** prorsa *scripsi:* prosa **R** prorsus *omissis duobus uerbis quae sequuntur* **SA** subnectetur **μ** 9 precepit **SA** peruicit **R** georgici] greci **bmqs** (uł georgici *in marg.*) **c** l' greci *suprascr.* **d** 10 omissis **a** uirgilius **R** 11 posteris post se **bmstv** uł post se *in marg.* **cd** posteris uł post se **qu** post se commemoranda posteris se memoranda **a** memoranda **bcμpt** commemoranda **cdmqsv** relinquo **bcdmqs** 12 audiendum **cdqs** 13 instigante **R** castigante **SA** 15 prosperis **A** aggressi **R** adgredi **m** 17 tm̃ **A** tamen **ak** consumatione **acdqs** 18 annumerari **c** ueluti *Schneiderus:* uelut in **Sabm** uelut In **A** uelut **cdq** 20 speciosi **A** spetiosi **μ** spetiose **abdm** et simul sunt **SA** et simulta *uel* etsi multa **R** *man. alt. in* **S** etsimulata sunt **bc** 21 aliq't **A** possimus **a** et tm̃ **A** et tamen (n *ex* m *factum*) **S** exciua **A** 21 ut *om.* **μ** incomprehensibili **R** excomprehensibili **ak**

sibili paruitate harenae funis effici non possit. quare quicquid est istud, quod elucubrauimus, adeo propriam sibi laudem non uindicat, ut boni consulat, si non sit dedecori prius editis a me scriptorum monumentis. sed iam praefari desinamus.

1 herene **A** arenę **b** *praefationis partem post harenae om.* **d**
2 adeo] ideo **R** 3 sit] desit **a**

Hortorum quoque te cultus, Siluine, docebo
Atque ea, quae quondam spatiis exclusus iniquis,
Cum caneret laetas segetes et munera Bacchi
Et te, magna Pales, nec non caelestia mella,
Vergilius nobis post se memoranda reliquit.

Principio sedem numeroso praebeat horto
Pinguis ager putris glebae resolutaque terga
Qui gerit et fossus gracilis imitatur harenas.
Atque habilis natura soli, quae gramine laeto
Parturit et rutilas ebuli creat uuida bacas.
Nam neque sicca placet, nec quae stagnata palude
Perpetitur querulae semper conuicia ranae.
Tum quae sponte sua frondosas educat ulmos
Palmitibusque feris laetatur et aspera siluis
Achradis aut pruni lapidosis obruta pomis
Gaudet et iniussi consternitur ubere mali,
Sed negat elleboros et noxia carbasa suco
Nec patitur taxos nec strenua toxica sudat,

1 ortorum cμq   de (te *postea suprascr. suppuncto* de) **A**   2 quae *om.* **cq**   condam **a** qudam **c** cq°ndam (c *del.*) **d**   exclusis **dq**   bachi **dp**   5 uirgilius **R**   6 orto **acq**   7 putres glebas **abmspk** putris glebas **cdq**   terra **SAμ**   8 terit **Aμt** (*suprascr.* gerit) **d**   mittatur **A** immittatur **c** *om.* **q**   9 Atque habilis *om.* **A**, *ubi uersus incipit a* Natura   10 ebulus *in marg.* μ   huuida **a** uirida **es** uiuida (*post in* inuida *mut.*) **p**   bacchas **b**   11 placet sed nec stagnata **S** placet nec stagnata **A**   13 frondoses (a *supra* e *scr. man. alt.*) **A**   15 Ach///radis (ar *ante rasur. scr.*) **S** Aclaradis **A** (*in marg.* arcadis) μ Acradis **a** Acharadis (Achradis *in marg.*) **bd** primi **Ap**   16 iniussi *man. alt. in* **k** iniussa **SA** iniussu **R**   17 negat (g *in* c *mut. man. alt.*) **S** necat **Áμ**   elleboro sed **A** eleboros et **es** helleboros et **qk**   carbasa **S** carbas ia **A** galbana **R**   succo **ds**   18 tossica **a** toxia **m**

Quamuis semihominis uesano gramine feta
Mandragorae pariat flores maestamque cicutam
Nec manibus mitis ferulas nec cruribus aequa
Terga rubi spinisque ferat paliuron acutis.
Vicini quoque sint amnes, quos incola durus
Adtrahat auxilio semper sitientibus hortis,
Aut fons inlacrimet putei non sede profunda,
Ne grauis hausuris tendentibus ilia uellat.
Talis humus uel parietibus uel saepibus hirtis
Claudatur, ne sit pecori neu peruia furi.
Nec tibi Daedaliae quaerantur munera dextrae,
Nec Polyclitea nec Phradmonis aut Ageladae
Arte laboretur, sed truncum forte dolatum
Arboris antiquae numen uenerare Priapi
Terribilis membri, medio qui semper in horto
Inguinibus puero, praedoni falce minetur.
  Ergo age nunc cultus et tempora quaeque ser
Seminibus, quae cura satis, quo sidere primum
Nascantur flores Paestique rosaria gemment,
Quo Bacchi genus aut aliena stirpe grauata
Mitis adoptatis curuetur frugibus arbos,
Pierides tenui deducite carmine Musae.
  Oceani sitiens cum iam canis hauserit undas
Et paribus Titan orbem librauerit horis,

19 quanuis **aμ** uexano **c** (s *supra* x *scr.*) **k** foei
21 ęque *uel* aeque *uel* eque *uel* equę **R** 22 rubis rubi spinis quæ **A** rubis spinisque **R** paluiron **ap** **SA** ortis **c** 25 illacrimet **R** illacrimat **c** 26 ausuris **a** (**m** haustris **cp** hausturis **dqt** 27 sepius **A** hitis **SA** claudatur *exhibetur* neut *uel* ne ut **abmsμ** neu **cdqpkt** 29 dedaliae **S** dealię **A** dedalię *uel* dedalie **R** 30 policlytęa **S** polyclitea **aqμkt** policlitea **bcs** polycletea **m** fradmonis **p** fr phragmonis **Abcmqsμ** phraginonis **a** fragemonis (e *postea exp.* e *scr.*) **d** agelede **A** 31 Ante **A** sedtrus cũ forte **A** **SAabμ** (triphalli *suprascr.*) **d** (aut ithyphalli *in marg.*) **kt** triphali (uel priapi *suprascr.*) **c** triphalli **qs** 33 orto **c** gunib; **A** p̃donis **A** 36 Segminib; **d** 37 pestique stisque **μ** (*om.* que) **s** festaque **S** festi **A** festi quoque **a** gẽ *pr. omiss. adscr. man. alt.* **A** 38 bachi **Sm** ad aliena **dq**

Cum satur autumnus quassans sua tempora pomis
Sordidus et musto spumantis exprimet uuas,
Tum mihi ferrato uersetur robore palae
Dulcis humus, si iam pluuiis defessa madebit.
At si cruda manet caelo durata sereno,
Tum iussi ueniant decliui tramite riui,
Terra bibat fontis et hiantia compleat ora.
Quod si nec caeli nec campi competit umor
Ingeniumque loci uel Iuppiter abnegat imbrem,
Expectetur hiems, dum Bacchi Gnosius ardor
Aequore caeruleo celetur uertice mundi
Solis et aduersos metuant Atlantides ortus.
Atque ubi iam tuto necdum confisus Olympo,
Sed trepidus profugit chelas et spicula Phoebus
Dira Nepae tergoque Croti festinat equino,
Nescia plebs, generis matri ne parcite falsae.
Ista Prometheae genetrix fuit altera cretae;
Altera nos enixa parens, quo tempore saeuos
Tellurem Ponto mersit Neptunus et imum
Concutiens barathrum Lethaeas terruit undas.
Tumque semel Stygium regem uidere trementem
Tartara, cum pelagi streperent sub pondere Manes.

43 quassas **c** tēp̄ **A** 44 Sordib; **dkv** Sordidis **m** spumantes **c**
i
45 m **S** uersentur **aμpk** ueretur **bms** uerretur **d** uer͛etur **c**
46 si *om.* **S** defessa **SAad** defossa **R** madeuit **A**
47 Ad (*postea in* at *mut.*) **S** Ad **A** madet *in marg.* μ 49 hianti compleat ore **R** (*excepto* **a**) hianti compleat hora **p** 50 Quod sine celi **A** humor **R** 51 iupiter **cμqs** abnegēt μ 52 Exspectetur **A** hiemps **SAm** hyemps **dqs** hyems **c** gnosius **μd** noxius **SAR** *(in marg.)* μ 53 caeruletur (ru *postea expunct.*) **S** ceruletur **Adk** celeretur **R** celeriter (ceruletur *in marg.*) μ 54 athlantides **SR** lantides **A** athlantidis **c** athalantidis **d** 55 toto **μp** *(in marg.)* **k** nedum **c** nondum **p**
56 foebus **Sd** 57 nepe **pr** nepet **bms** negat uel nepet **dq** (*pro litt.* et *spatium uacuum*) **c** neget **l** negat **SAaμk** eroti **AR** 58 ne] nec **cqp** 59 promethei **SA** genitrix **acq** altera crete altera nos enixa parens **R** altera noxe || Nixa parens **S** alter | axae || Nixa parens **A** altera craetae altera nixa parens μ 61 mersit *om.* **S** neptumnus **ak** neptūnus **cdqs** 62 concuties **c** barathrum (h *postea exp.*) **S** baratrum **cdmp** lactheas **A** 63 simul **cmqs** semel *in* simul *mut.* **d** stigium **SAR**

Nos fecunda manus uiduo mortalibus orbe
Progenerat, nos abruptae tum montibus altis
Deucalioneae cautes peperere. sed ecce
Durior aeternusque uocat labor: heia age segni
Pellite nunc somnos et curui uomere dentis
Iam uiridis lacerate comas, iam scindite amictu
Tu grauibus rastris cunctantia perfode terga,
Tu penitus latis eradere uiscera marris
Ne dubita et summo feruentia cespite mixta
Ponere, quae canis iaceant urenda pruinis,
Verberibus gelidis iraeque obnoxia cauri,
Alliget ut saeuus Boreas Eurusque resoluat.
Post ubi Riphaeae torpentia frigora brumae
Candidus aprica Zephyrus regelauerit aura
Sidereoque polo cedet Lyra mersa profundo
Veris et aduentum nidis cantauit hirundo,
Rudere tum pingui solido uel stercore aselli
Armentiue fimo saturet ieiunia terrae,
Ipse ferens holitor diruptos pondere qualos,
Pabula nec pudeat fisso praebere nouali,
Inmundis quaecunque uomit latrina cloacis.
Densaque iam pluuiis durataque summa pruinis

65 manusuiduo (nusuid *in ras.*) **S** orbi **b**μ 66 abru
(tum *supra uersum*) **d** abruptis tum μ altis *om.* **A**
ac 68 eia **cp** 69 Pellice **cq** 71 cum tatia (*in* cunc
72 marris **k** matris **SAR** *post* matris *scr.* uiscera *et del.* **A**
cespite *Gesnerus praeeunte* **p** feruenti cespite *exh.*: frementia
quentia acespite (a *in* frequentia *man. alt. del.*) **A** frequent
frequenti a cespite **cdq** frequenti cespite **bm** frequenti et cespite
74 iaceantur *man. pr. in* **S** iacent **AR** 75 ce
chauri **SR** hauri **A** cancri (uel cauri *in marg.*) **c** 76
borreas **a** 77 rishae **S** riphei (e *suprascr. man. alt.*) **A**
78 zephirus **AR** regelauerat **cd** auras **SA** 79 Sid
ras., deinde paruum spatium uac.) **S** Sidere qq **A** sydereo
lira **bkm** 80 cantarit **a** hyrundo **dmqs** 82 se
terra **A** 83 diruptos **SA** diductos **a** deductos **R** qu
Sbms quata **A** 84 pigeat **acq** (pudeat *in marg.*) μ
marg. pigeat) **d** fesso **m** (i *supra* e *scr.*) **d** *in marg.* μ
mundi//s **A** 86 pluuiis **S** puluis **AR** puluuis **d**

[redacted]

Aequora dulcis humi repetat mucrone bidentis.
Mox bene cum glebis uiuacem cespitis herbam
Contundat marrae uel fracti dente ligonis,
Putria maturi soluantur ut ubera campi.
Tunc quoque trita solo splendentia farcula sumat
Angustosque foros aduerso limite ducens
Rursus in obliquum distinguat tramite paruo.
Verum ubi iam puro discrimine pectita tellus
Deposito squalore nitens sua semina poscet,
Pingite tunc uarios, terrestria sidera, flores,
Candida leucoia et flauentia lumina caltae
Narcissique comas et hiantis saeua leonis
Ora feri calathisque uirentia lilia canis
Nec non uel niueos uel caeruleos hyacinthos.
Tum quae pallet humi, quae frondens purpurat auro,
Ponatur uiola et nimium rosa plena pudoris.
Nunc medica panacem lacrima sucoque salubri
Glaucea et profugos uinctura papauera somnos
Spargite, quaeque uiros acuunt armantque puellis,
Iam Megaris ueniant genitalia semina bulbi,
Et quae Sicca legit Getulis obruta glebis,
Et quae frugifero seritur uicina Priapo,
Excitet ut Veneri tardos eruca maritos.
Iam breue chaerepolum et torpenti grata palato

88 gleuis (b *supra* u *scr. man. alt.*) **A** uiuacũ **S** uiua cum **A** *post* cespitis *parua rasura* **S** 89 Contundant **ap** marem (*alt.* m *expunct.*) **c** mannę **b** narrae μ *om.* **a** 90 ut] et **a** 91 trito μ sumant **SR** summant **A** 93 distinguit **a** 94 petita **b** 96 Pingite tunc (*ex* pingit etunc *corr.*) **S** Pingit etunc **A** Pingit et in **R** sydera **cm** 97 leucoya **c** lamina **A** 98 Narcisiq; **cs** 99 chalatisque **SA** calatisque **c**μ 100 hyiacinthos **S** 101 pallet] pelle **c** frondes **SA** purpurat auro **p** (aut tabo *adscr.*) **c** (tabo *suprascr.*) **d** purpuratabo *uel* purpura tabo **SAb**μ**s** purpurat tabo **a** 103 lachrima succoq; **d** 104 Glaugea (c *supra* g *postea scr.*)' **A** Glancea **a** profusos **a**μ ꝑfusus **A** iunctura **d**μ uinctora (v *supra* o *scr. m. alt.*) **A** papa uero (a *supra* o *scr. man. alt.*) **A** 105 Sparcite **A** ac|cuunt **A** armentq; **cd** 106 bului (b *supra alt.* u *scr. m. alt.*) **A** 107 Eaq; sicca **A** 108 uiṅcina (n *postea exp.*) **A** 109 uereri tardo seruca **A** 110 chae repulum (*in uacuo spatio mendum membr.*) **A** cheropolum **ad** cherepolim **c** grato (a *supra* o *man. alt.*) **A**

Intiba, iam teneris frondens lactucula fibris
Alliaque infractis spicis et olentia late
Vlpica quaeque fabis habilis fabrilia miscet.
Iam siser Assyrioque uenit quae semine radix
Sectaque praebetur madido sociata lupino,
Ut Pelusiaci proritet pocula zythi.
Tempore non alio uili quoque salgama merce
Capparis et tristis inulae ferulaeque minaces
Plantantur nec non serpentia gramina mentae
Et bene odorati flores sparguntur anethi
Rutaque Palladiae bacae iutura saporem
Seque lacessenti fletum factura sinapis
Atque holeris pulli radix lacrimosaque caepa
Ponitur et lactis gustus quae condiat herba,
Deletura quidem fronti data signa fugarum,
Vimque suam idcirco profitetur nomine Graio.
Tum quoque conseritur, toto quae plurima terrae
Orbe uirens pariter plebi regique superbo
Frigoribus caules et ueri cymata mittit:
Quae pariunt ueteres caeposo litore Cumae,
Quae Marrucini, quae Signia monte Lepino,
Pinguis item Capua et Caudinis faucibus horti,

111 Intiba **SA**μ Intuba **R** frondens et lactula **Sa** frondes | et lactula **A** 112 Aliaquae **S** Aliaq; **cq** ^{s}picis **A** 114 assirioque **S** assyrio quæ **A**μ qua semine **SAabm** quo semina **cd** qua semina μ 115 Sextaque (x *postea in* c *corr.*) **S** saciata **c** satiata **d** 116 zithi **abm** 118 inulęq; minaces (*om.* ferulae) **SA** ferulesq; **dq** 119 non *om.* **A** mente **SA** 120 odorat **A** (e *adscr. man. alt.*) **S** floras (e *supra* a *scr. m. pr.*) **A** pårguntur **a** antethi (*prior. litt.* t *postea exp.*) **S** anthethi **A** 121 Ruraq; **c** palladia ebace **A** uictura **ac** uitura **d**μ 122 Sedq; **cq** Sed quę **d** 123 oleris **bcd** 124 custus (c *in* g *mut. man. 2*) **S** clistus (cl *in ras.*; *antea* custus *scr. fuit, ut uidetur*) **A** 125 Deletura **SAa** Deiectura **R** fugarum **p** fucarum **SAR** 126 Graio] grati **A** grayo **c** 127 consertur **SA** 128 pleui (u *in* b *mut. man. alt.*) **S** 129 cimata **cd**μ**q** cymatha **m** 130 cesposo **cq** cetoso **p** (spo *supra* to *postea scr.*) **d** lito//ecume (r *in ras. postea scr.*) **S** littore **R** 131 marucini **c** signa **csp** lepino *uett. edd.*: lepuno **SAR** lepimo **dq** 132 capia (u *supra* i *scr.*) μ horti **p** hortis **Ss** horris **AR**

Signorum et pecorum princeps caput efferet undis,
Alma sinum tellus iam pandet adultaque poscens
Semina depositis cupiet se nubere plantis,
Inuigilate uiri: tacito nam tempora gressu
Diffugiunt nulloque sono conuertitur annus.
Flagitat ecce suos genetrix mitissima fetus,
Et quos enixa est partus, iam quaerit alendos
Priuignasque rogat proles. date nunc sua matri
Pignora, tempus adest: uiridi redimite parentem
Progenie, tu cinge comas, tu dissere crines.
Nunc apio uiridi crispetur florida tellus,
Nunc capitis porri longo resoluta capillo
Laetetur mollemque sinum staphylinus inumbret.
Nunc et odoratae peregrino munere plantae
Sicaniis croceae descendant montibus Hyblae.
Nataque iam ueniant hilaro samsuca Canopo
Et lacrimas imitata tuas, Cinyreia uirgo,
Sed melior stactis ponatur Achaia murra
Et male damnati maesto qui sanguine surgunt
Aeacii flores inmortalesque amaranti
Et quos mille parit diues natura colores,
Disponat plantis holitor, quos semine seuit.
Nunc ueniat quamuis oculis inimica corambe,
Iamque salutari properet lactuca sapore,
Tristia quae releuat longi fastidia morbi,
Altera crebra uiret, fusco nitet altera crine,

157 Alma sinum **R** Masinũ **SA** 158 se nubere **SAa** denubere **R** planus **d** 160 Diffugunt (*in* diffugiunt *mut. m.* 2) **S** 161 genitrix **ac** fetu **A** 163 Privignatq; (s *supra* t *postea scr.*) **a** 165 Progeniem μ tu cinge] tuę Inge **A** tu cince **a** comas **SA** comam **R** 166 apios μ erispetur (c *suprascr. man. alt.*) **A** 167 captis **A** porro **cdq** resuluta **a** 168 staphilinus **bcm** 170 Sicanis **A** (nis *in* njis *mut. m.* 2) **S** hible **c** 171 iam *om.* **a** thilaro **S** hylaro **cm** sansuca **R** 172 inmitata **c** cynireia **S** cyniretta **A** cynireia **R** cynireiaque μ 173 stactis **ap** tactis **SAR** intactis **bcdmqs** archaia **A** achaya **c** 175 immortalesq; **cd** amaranthi **SAR** 176 paris **c** 177 tolitor **a** 178 oculus **A** corambe *scripsi:* coramue **SAR** 179 properat μ latuca **c** 180 Tristra **A** reuelat **A** stactidia **d** 181 crine (ne *in ras.*) **S** criem **A**

Inque sinus matris uiolento depluit imbre.
Nec genetrix nati nunc aspernatur amorem,
Et patitur nexus flammata cupidine Tellus.
Hinc maria, hinc montes, hinc totus denique mundus
Ver agit, hinc hominum pecudum uolucrumque cupido,
Atque amor ignescit menti saeuitque medullis,
Dum satiata Venus fecundos compleat artus
Et generet uarias soboles semperque frequentet
Prole noua mundum, uacuo ne torpeat aeuo.
Sed quid ego infreno uolitare per aethera cursu
Passus equos audax sublimi tramite raptor?
Ista canit, maiore deo quem Delphica laurus
Inpulit ad rerum causas et sacra mouentem
Orgia naturae secretaque foedera caeli
Extimulat uatem per Dindyma casta Cybeles
Perque Cithaeronem, Nyseia per iuga Bacchi,
Per sua Parnasi, per amica silentia Musis
Pierii nemoris, Bacchea uoce frementem
Delie te Paean, et te Euhie Euhie Paean.
Me mea Calliope cura leuiore uagantem
Iam reuocat paruoque iubet decurrere gyro
Et secum gracili conectere carmina filo,
Quae canat inter opus Musa modulante putator

206 Defluit **bcmqs** *(man. alt. in)* **d** impre (p *eras. et* b *postea scr.*) **S** 207 genitrix **acq** amorem] humorē **A** 208 Et **SA** Sed **R** flamata **d** 211 ignes cumenti **A** 212 saciata **Sbm** fecundus **SA** fęcundo **d** arctus **SA** 213 generat **A** suboles (u *in* o *mut. man. 2*) **S** sub oles **A** 214 uacua **A** aeo (u *suprascr. m. alt.*) **S** eo (v *suprascr. m. alt.*) **A** 215 cetera (ęthera *suprascr.*) **d** 217 Iste (a *suprascr. man. alt.*) **S** 218 Impulit **R** ad] et **R** causas et **R** causa est **SA** secreta (*om.* que) **cq** 220 Extimulet **R** dindima **Sabm** dyndima **c** casta **SA** 221 citheronem **S** ciceronem (t *supra alt.* c *scr. man. alt.*) **A** citeronem **R** cyteronem **c** nyseiaq; **a** nysaeiaque **μ** nisciaq; **bm** nyseiq; **cd** 222 parnasi **a** parnasii **SAdμq** pernasii **bcms** per amica **S** p̧nica **A** per omissa **R** 223 Pierii Inemoris . **A** baccheia **SA** 224 te paen (in paean *mut. man. pr.*) **S** et ehyie (ie *in ras.*) ęhyie paen **S** ete hyie ehyi epaen **A** et hyie ethyie paen **a** ethehyie (*uel* etehyie) chyiepaen **bmμ** & ehye ehye (*uel* ehyie) pean **cdq** 225 caliope **c** cura leuiore **R** curauerit ore **SA** 226 giro **dq** 227 conectere **SA** connectere **R** fil//o **A** 228 mosu (v *et* a *supra* o *et* u *scr. man. alt.*) **A** putato **cdq**

Pangitur in cera docti mucrone magistri:
Sic et humo pingui ferratae cuspidis ictu
Deprimitur folio uiridis, pede candida beta.
Quin et odoratis messis iam floribus instat:
Iam uer purpureum, iam uersicoloribus anni
Fetibus alma parens pingi sua tempora gaudet.
Iam Phrygiae loti gemmantia lumina promunt
Et conniuentes oculos uiolaria soluunt,
Oscitat et leo et ingenuo confusa rubore
Virgineas adaperta genas rosa praestet honores
Caelitibus templisque Sabaeum miscet odorem.
Nunc uos Pegasidum comites Acheloidas oro
Maenaliosque choros dryadum nymphasque Napaeas,
Quae colitis nemus Amphrysi, quae Thessala Tempe,
Quae iuga Cyllenes et opaci rura Lycaei
Antraque Castaliis semper rorantia guttis
Et quae Sicanii flores legistis Halaesi,
Cum Cereris proles uestris intenta choreis
Aequoris Hennaei uernantia lilia carpsit
Raptaque Lethaei coniunx mox facta tyranni
Sideribus tristes umbras et Tartara caelo
Praeposuit Ditemque Ioui letumque saluti

252 docto μ 253 cu|spidis *(alt.* s *add. m. alt.)* **A** 254 uiridispei de (i *ante* de *del. man. alt.*) **S** 255 instat **abm** insta **SAcd** instant μ 256 purpuræ *(deinde lacuna membr.)* um *(supra* u *ras.)* **A** anni **R** annis **c**μ**q** annus **SAa** 257 pium gi *(in* pingi///*mut. man. alt.)* **S** pium gi **A** cingi **R** 258 hrygię **A** (p *antepos. man. alt.*) **S** frigie *uel* phrigie **R** loti *ed. Ald.*: lotę **S** lotae **A** lote *uel* lotę **R** geminantia **Aacdqs** 259 conuiuentis **SA** uiuaria **SA** in uaria μ 261 adoperta **m** gen[a]ụs **A** praestet] præbet **ap** prebet μ 262 odorem **R** honorem **SA**μ 263 comitis **AR** ache/heloidas **A** acheloydas **cdq** atheloidas μ 264 coros **A** dyadum **c** nimphasq; **abcm** napeias **c** 265 amphrysii **S** am phryssi[i] **A** amphryssi **ad**μ**q** amphrissi **bcms** amphrisi **p** tessala **abm** tessale **d** 266 gyllenaes (g *in* c *mut. man. pr.*) **S** cillenes **abdm** lycęi (c *in* g *mut. man. 2*) **S** licæi **A** licei **R** 267 castaliis **R** castalli is **d** casis **SA** 268 siccanii **bcm** siccani μ 269 proles **R** flores **SA** intenta *uett. edd.*: intecta **SAR** hennaei **S** hennei **A** etnei **as** ethnei **bcdmq** hetnei μ 271 coniux (n *suprascr. man. alt.*) **S** coniux **A** tiranni (y *suprascr.*) μ 272 umbras **SR** imbres **Aa**μ 273 iouilo etumque **S** iouilo etũ|que **A**

Et nunc inferno potitur Proserpina regno:
Vos quoque iam posito luctu maestoque timore
Huc facili gressu teneras aduertite plantas
Tellurisque comas sacris aptate canistris.
Hinc nullae insidiae nymphis, non ulla rapina,
Casta Fides nobis colitur sanctique Penates.
Omnia plena iocis, securo plena cachinno,
Plena mero, laetisque uirent conuiuia pratis.
Nunc uer egelidum, nunc est mollissimus annus,
Dum Phoebus tener, ac tenera decumbere in herba
Suadet et arguto fugientis gramine fontis
Nec rigidos potare iuuat nec sole tepentis.
Iamque Dionaeis redimitur floribus hortus,
Iam rosa mitescit Sarrano clarior ostro.
Nec tam nubifugo Borea Latonia Phoebe
Purpureo radiat uultu, nec Sirius ardor
Sic micat aut rutilus Pyrois aut ore corusco
Hesperus, Eoo remeat cum Lucifer ortu,
Nec tam sidereo fulget Thaumantias arcu,
Quam nitidis hilares conlucent fetibus horti.
Quare age uel iubare exorto iam nocte suprema
Vel dum Phoebus equos in gurgite mersat Hibero,

276 gressus **A** (s *del. man. alt.*) **S** tenera **A**μ (s *add. man. alt.*) **S** aduertite **p** auertite **SAR** a uertice **bcmq** 277 comes (a *supra* e *scr.*) μ artate **cdq** 278 Hinc **SA** Hic **R** nympis **A** (h *suprascr. man. alt.*) **S** nimphis **abm** non nulla **c** 279 poenas (te *supra* as *scr. man. alt.*) **A** 280 secura **A** cachino (*alt.* n *suprascr. man. alt.*) **S** chachino **AR** 282 uere gelidum **SA** uer est gelidum **R** gellidum **c** 283 febus **bm** tenerans tenera **SA** tenerus tenera **s** decumbere **a** decumbit **SAR** 284 Saudet **c** in arguto **cd** 285 rigido **a** portare **Ad** 286 dyoneis reddun-tur **c** hortus *uel* ortus **R** herbis **SA** 287 sarano **bm** 288 Nec iā **SA** nubifico **bdm**μ**qs** phoobe **R** pobe **SA** *totum uersum om.* **c** 289 Purpurio **c** rediat **a** uulto **A** 290 Sic mitigata ut **A** aut **S** ut **R** et **a** rutilus **d**μ rutilius **SA** rutilis **acq** rutibus **bms** pirois **S** pyronis **a** ore] odore **cdq** 291 Hesperus ore eo (*transpos. sign. postea pos.*) meat **A** heoo **R** licifer **a** 292 fuget **A** fulgeat μ 293 hylares μ collucent **ac** colucent **bm** houi **A** orti **c** 294 supre///ma **A** 295 du///hoebus (*in* dū phoebus *corr. man. alt.*) **S** dum hoebus (P *ante* h *suprascr. man. alt.*) **A** cum phoebus (*uel* febus) **R**

Sicubi odoratas praetexit amaracus umbras,
Carpite narcissique comas sterilisque balausti.
Et tu, ne Corydonis opes despernat Alexis,
Formoso Nais puero formosior ipsa
Fer calathis uiolam et nigro permixta ligustro
Balsama cum casia nectens croceosque corymbos
Sparge mero Bacchi: nam Bacchus condit odores.
Et uos, agrestes, duro qui pollice mollis
Demetitis flores, cano iam uimine textum
Sirpiculum ferrugineis cumulate hyacinthis.
Iam rosa distendat contorti stamina iunci
Pressaque flammeola rumpatur fiscina calta,
Mercibus ut uernis diues Vortumnus abundet
Et titubante gradu multo madefactus Iaccho
Aere sinus gerulus plenos grauis urbe reportet.
  Sed cum maturis flauebit messis aristis
Atque diem gemino Titan extenderit astro
Hauserit et flammis Lernaei brachia cancri,
Allia tunc caepis, cereale papauer anetho
Iungite, dumque uirent, nexos deferte maniplos
Et celebres Fortis Fortunae dicite laudes
Mercibus exactis hilarisque recurrite in hortos.

296 amaricus **cd** 297 narcisiq; **A** nācisciq; **c** sterilisq; **R** sterilesque **SA** balausti **d** balausio **SA** balausi **R** Palausi **a** 298 tu ne **p** tunc **SAR** coridonis **bcdmqs** dispernat **R** 299 Formoso **Sa** formosa **AR** cassia **c** nectes **c** formonsior **A** (n *postea del.*) **S** 300 calatis **a** nigra **a** 301 cum *om.* **A** tasia **a** 302 Sparget **A** (t *postea del.*) **S** 303 agerestes **A** (e *ante* r *postea eras.*) **S** agrestis (i *post in* e *mut.*) **a** 304 Cano iam **R** canolā **SA** 305 Sirpiculum **a** Surpiculum **SAR** cumulate **a** comulate **R** tumulat **SA** hyacintis **a** ihacintis **bm** iacynthis **c** 306 contorti **R** contorto **SA**μ 307 calca **cq** 308 uertumnus **t** portunus **SAR** habundet **a** 309 iacho **abm** iacco **c** 310 Arre **bm** Are **cd**μ**q** Atre **s** gerulus **Sb** (*suprascr.* genus) **d** genus **A**μ (*in marg.* at gerulus) **c** genus uel gerulus **q** plenos **bdm** plenus **SAc**μ grauis **SR** genus grauis **A** gens grauis **a** reporiet **A** reportat **c** 311 flammebit **A** 312 expenderit **S** 313 flammis] terris **bcm** *(supra uers.)* **d** 314 Alia **SA** tunc **SA** cum **R** aneto **SAR** 315 deferte **Sbcmq** deforte **A** offerte **a** adferte μ afferte (de *supra* af *scr.*) **d** manipulos **A** 317 exatis **SA** recurrit et In | hortos **A** ortos **c**

Tunc quoque proscisso riguoque insparsa nouali
Ocima comprimite et grauibus densate cylindris,
Exurat sata ne resoluti pulueris aestus
Paruulus aut pulex inrepens dente lacessat
Neu formica rapax populari semina possit.
Nec solum teneras audent erodere frondes
Implicitus conchae limax hirsutaque campe,
Sed cum iam ualido pinguescit lurida caule
Brassica cumque tument pallentia robora betae
Mercibus atque holitor gaudet securus adultis
Et iam maturis quaerit supponere falcem,
Saepe ferus duros iaculatur Iuppiter imbres,
Grandine dilapidans hominumque boumque labores,
Saepe etiam grauidis inrorat pestifer undis,
Ex quibus infestae Baccho glaucisque salictis
Nascuntur uolucres serpitque eruca per hortos,
Quos super ingrediens exurit semina morsu,
Quae capitis uiduata comas spoliataque nudo
Vertice trunca iacent tristi consumpta ueneno.
Haec ne ruricolae paterentur monstra, salutis
Ipsa nouas artis uaria experientia rerum
Et labor ostendit miseris ususque magister
Tradidit agricolis uentos sedare furentis
Et tempestatem Tuscis auertere sacris.
Hinc mala Rubigo uiridis ne torreat herbas,

318 Tunc **S** Tum **AR** 319 Ocia (m *postea supra uers. adscr.*) **a** cũprimite **S** densatque cylindris **A** densate cylindris **R** (e *et* c *postea man. alt. in ras. scr.*) **S** chilindris **c** 320 sata ne] satana **SA** aestus **S** (ae *in ras.*) **A** ęstu *uel* estu **R** 321 irrepens **cq** inreptens **a** 322 forma **a**
323 sola **A** audenter odere *man. pr. in* **SA** frondens (*alt.* n *expunct.*) **μ**
324 Implicitis **bm** cu'chae **A** concha et **a** irsutaq; **d** hirsuta/quae **A** campe **R** campi **SA** 325 iam *om.* **A** pinguescit **SA** turgescit **R** turescit **μ** 326 robora **R** robore **SA** 327 olitor **ad** 329 iupiter **R** iuppite **c** ignes **μ** (ĩbres *suprascr.*) **d** (at imbres *in marg.*) **c** 331 irrorat **c** uuis **a** 332 E **SAcdμ** Et **abmq** infestet **a** (t *postea del.*) **d** glaucas | que (as *in* js *mut. man. alt.*) **A** 333 Nascantur **A** uolucre **A** euruca **A** erucha **a** ortos **c** 334 Quos **aμ** Quo **SAcdq** Quod **bm** 335 comas **Sa** comis **A** coma **R** 336 consumta **S** 340 agricoli **A** 342 rubigo *om.* **A**

Sanguine lactentis catuli placatur et extis.
Hinc caput Arcadici nudum cute fertur aselli
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris,
Vtque Iouis magni prohiberet fulgura Tarchon,
Saepe suas sedes praecinxit uitibus albis.
Hinc Amythaonius, docuit quem plurima Chiron,
Nocturnas crucibus uolucres suspendit et altis
Culminibus uetuit feralia carmina flere.
Sed ne dira nouas segetes animalia carpant,
Profuit interdum medicantem semina pingui
Palladia sine fruge salis conspargere amurca
Innataue laris nigra satiare fauilla.
Profuit et plantis latices infundere amaros
Marruuii multoque sedi contingere suco.
At si nulla ualet medicina repellere pestem,
Dardanicae ueniunt artes nudataque plantas
Femina, quae iustis tum demum operata iuuencae
Legibus obsceno manat pudibunda cruore,
Sed resoluta sinus, resoluto maesta capillo,
Ter circum areolas et saepem ducitur horti.
Quae cum lustrauit gradiens — mirabile uisu —
Non aliter quam decussa pluit arbore nimbus
Vel teretis mali uel tectae cortice glandis,
Voluitur in terram distorto corpore campe.

343 lactentis **d** latentis **c** lactantis **SAabm** catuli **R** catulis **SA** exitis **A** (it *eras. et* t *scr. man. alt.*) **S** 344 archadici **R** 345 Tirhenus **a** Thirenus **bm** Tirrhenus **d** Tyrrenus **c** limine **R** ruris **R** rursus **SA** 346 Utiq; iobis **A** fulgura **SR** fulgora **A** tarchon **R** tarcho **S** tarcha **A** 347 praetinxit μ 348 amitaonius **bcd** aminthanus **S** amynthanus **A**μ amynthanius **a** chyron **bdm** 349 suspendiret (t *supra* r *scr. man. alt.*) **A** suspondit μ 351 diras **bm** dura **cd** 352 sanguine pingui **bmq** (semini *suprascr.*) **d** sanguinem (m *post exp.*) pingui μ 354 Innatā uelaris **SA** Innata uel aris **R** saciare **Sc** 356 Marruuii **S** Marruuit **A** Marrubii **R** sedi *ed. Ald.*: seri **SAR** 357 Ad **A** (d *in* t *mut. man. alt.*) **S** uacet **A** (c *in* l *mut. man. alt.*) **S** 358 Dardanie *uel* -ię **R** 359 iuuencae **SA**μ iuuente *uel*- te **R** 360 mandat **c**μ 361 sinius **SA** maiesta **A** 362 hortis **bm**μ ortis **c** 363 Quem **SA** Que *uel* Quę *uel* Quæ **R** miserabile **SA** 364 arbore **SA** ab arbore **R** 365 recte **a** 366 in **SA**μ ad **R** campue (am *in ras.; antea* conpue *scriptum fuisse uidetur*) **A**

Ventre leges medio; sobolem dabit illa capacem
Naryciae picis aut Actaei mellis Hymeti
Aut habilem lymphis hamulam Bacchoue lagoenam,
Tum pueros eadem fluuiis innare docebit.
Liuidus at cucumis, grauida qui nascitur aluo
Hirtus et ut coluber nodoso gramine tectus
Ventre cubat flexo semper collectus in orbem,
Noxius exacuit morbos aestatis iniquae.
Fetidus hic suco, pingui quoque semine fartus.
At qui sub trichila manantem repit ad undam
Labentemque sequens nimium tenuatur amore,
Candidus, effetae tremebundior ubere porcae,
Mollior infuso calathis modo lacte gelato,
Dulcis erit riguoque madescit luteus aruo
Et feret auxilium quondam mortalibus aegris.
Cum canis Erigones flagrans Hyperionis aestu
Arboreos aperit fetus cumulataque moris
Candida sanguineo manat fiscella cruore,
Tunc praecox bifera descendit ab arbore ficus
Armeniisque et cereolis prunisque Damasci
Stipantur calathi et pomis, quae barbara Persis
Miserat, ut fama est, patriis armata uenenis.
At nunc expositi paruo discrimine leti
Ambrosios praebent sucos, oblita nocendi.

385 Ventre leges **R** Ventreles **SA** subolem **A** (u *in* o *corr. man. alt.*) **S** illi **A** 386 Narcię **A** (y *suprascr. man. alt.*) **S** Naritie *uel* -ię **R** aut hactei **R** autaei **SA** 387 limphis **Sbm** hamolam (u *supra* o *scr.*) μ bachoq; **d** bacchoque μ 388 fluuis **SA** 389 at μ aut **SAa** et **R** ac **p** qui **R** que **SAd** que grauida **A** 390 Hyrtus **a** colyber **SAac**μ 391 Uente **A** 392 Noxios **abm** morbus μ
393 suco pingui quoque **R** sucoque et pingui **SA** trichila (trachila **a**) manantem (manentem **bm**) repit **R** tricleã anterepit **SA** ad undam **R** anundam **SA** 395 Latentemq; **cd** nimio **R** 396 et fetae **S** et fete **A** tremibundio rubore **A** (*in* -ior ubere *corr. man. alt.*) **S** 397 geluo **A**
398 erit riguque (i *post* u *adscr. man. alt.*) **S** eri triguq; **A** erit regnoq; **cd** arbo **A** (b *in* u *corr. man. alt.*) **S** 399 quodam **A**
400 flagrans *om.* **d** hiperionis **a** hiporionis **bcm** *man. alt. in* **d**
401 cum | lataque **A** 403 bifere **SA** 404 Armenisque **A** Armenusq; **bdm** 407 Ad (d *in* t *mut. man. alt.*) **SA** 408 succos **d**

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS SEPTIMVS

REI RVSTICAE LIBRVM VNDECIMVM CONTINENS

VPSALIAE
In Libraria Lundequistiana

LIPSIAE
Otto Harrassowitz

MDCCCCVI

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER VNDECIMVS

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

VPSALIAE
TYPIS DESCR. K. W. APPELBERG
MDCCCCVI

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER VNDECIMVS

VILICVS ET HORTORVM

[redacted]

INDEX SIGLORUM

S = Sangermanensis Petropolitanus olim 207, nunc Cl. L. F. v. N. 1.
A = Ambrosianus L 85 sup.
R = codices recentiores uel omnes meliores uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.
- **a** = Laurentianus plut. 53, 32.
- **b** = Bibl. Brer. Mediol. A. D. xv, 4.
- **c** = Caesenas Malatestianus plut. 24, 2.
- **d** = Laur. Conu. Suppr. 285.
- **g** = Vallicellianus E 39.
- **k** = Laurentianus plut. 53, 24.
- **l** = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I. f. 13.
- **m** = Venetus Marcianus 462.
- **p** = Laurentianus plut. 53, 27.
- **q** = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
- **r** = Vaticanus lat. 1525.
- **s** = Laur.-Strozzianus 69.
- **u** = Urbino-Vaticanus 260.
- **v** = Vaticanus lat. 1526.
- **w** = Vaticanus lat. 1524.
- **y** = Vaticanus lat. 1527.
- **μ** = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus. Lectiones reddidi e collatione C. Fr. Matthaei (Lect. Mosq. vol. I, Lips. 1779).

V = codicis ueteris fragmentum, cuius exempla in **A** fol. 206^{v}—207^{v} et eodem textus loco in codd. **R** haud paucis (**cdmqrsuwy** *Ottob. 1700*) seruantur.
- **α** = **V** in cod. **A**.
- **ρ** = **V** in codd. **R** supra nominatis.

uett. edd. = editiones duae uetustissimae.
- *ed. pr.* = editio princeps ("Iensoniana" Venetiis 1472).
- *ed. Brusch.* = editio secunda ("Bruschiana" Regii 1482).

Discrepantiae scripturarum ae, æ, e, ę, œ utpote in codicibus confusae rationem non habui.

Claudius Augustalis, tam ingenuae naturae ditionis adulescens, conplurium studiosorum et agricolarum sermonibus instigatus extudit mihi, torum prosa ut oratione conponerem. nec r fallebat hic euentus rei, cum praedictam materiar legibus inplicarem. sed tibi, Publi Siluine, p expetenti uersificationis nostrae gustum, negare nebam, facturus mox, si conlibuisset, quod nunc ut holitoris curam subtexerem uilici officiis. qua primo rei rusticae libro uidebar aliquatenus exec

Incipit liber duodecimus *rubr. maiusc.* **S** Incipit lib **Aa** incipit liber duodecimus *rubr. litt.* **b** Incipit liber XII ; *spat. uac. rel.*) **m** Liber Duodecimus , prosa de cultu ho cura hortorum *litt. maiusc.* **d** Liber duodecimus Prosa de cu *rubr.* **q** Liber XII incipit feliciter *litt. maiusc.* **s** Incipit liber feliciter Liber duodecimus. XII **w** duodecimus incipit *rubr.* cultu hortorum. De cura hortorum. L. M. Columelle libe explicit. eiusdem duodecimus incipit **g** Prosa de cultu ho cura hortorum. Liber duodecimus prosa de cultu hortorum L. Iun. Moderati Colum̃. liber XI (*sic!*) r. r. de uillicis off ortorum prosa orãe. Argumenta hec sunt (*huc usque litt. rubr.* uillice & que opera suis quibuscunq; temporibus ãni ipsum tent. Quid uni iugo boum quoquo mense per singulos dies i bendum sit. Secundus (*rubr. litt.*) Prosa de cultu ortorum III. *tionem omiserunt* **ckpa**

1 Claudios (u *sup.* o *m. rec.*) **A** 2 complurium **SAR** c complurimi **a** studiosorum *Gesnerus:* studiorum **SAR** num **R** excudit **R** 4 com(cō **S**)ponerem **SAR** tamen 6 implicarem **AR** 8 conlibisset **A** (u *superscr. m. a.*) **S** **bdmu** collibuisse **c** collibuisse **a** aggredior **R** 9 subtex texeram **Aa** subtexam **R** uilici **d** uilicis **SA** uillicis **a** uillic **SA** qui **R** 10 qũo **SA** quom *uel* cum **R**

a Socrate, utrumne, si res familiaris desiderasse uilicum tamquam fabrum an a se instituere consueu uero, inquit, ipse instituo. etenim qui me al meum locum substituitur et uicarius meae tiae succedit, is ea quae ego scire debet. s nimium prisca et eius quidem temporis sunt, quo ic machus negabat quemquam rusticari nescire. r memores ignorantiae nostrae uigentis sensus adul corporisque robusti peritissimis agricolis conn quorum monitionibus uel unus ex multis (nam e erudire) non solum rusticationis, sed imperandi co scientiam. quidam enim quamuis operum probati fices, imperitandi parum prudentes, aut saeuius lenius agendo rem dominorum corrumpunt. quare, docendus et a pueritia rusticis operibus edurand que prius experimentis inspiciendus erit futurus u solum an perdidicerit disciplinam ruris, sed an mino fidem ac beniuolentiam exhibeat, sine qu prodest uilici summa scientia. potentissimum est eo magisterio scire et existimare, quale officium labor sit cuique iniungendus. nam nec ualentissir exsequi, quod imperatur, si nesciat, quid agat, n simus, si sit inualidus. qualitas itaque cuiusqu sideranda est. quippe aliqua sunt opera tantummc tamquam promouendi onera portandique, aliqua

2 constituere **bm** 3 absentem in **S** 5 is *or*
6 et *om.* **SA** ischomachus **d** scomachus **SAR** scomach
8 ignorantiae itaque **SA** *omnibus quae sequuntur post* ignorant
itaque cuiusque (*i. e.* nostrae *u.* *8* — qualitas *u.* *23*) *omissis*
abgmry ingentis **cdkpqsuw** *Ottob. 1567 et 1700* 9 comı
10 unus *ed. pr.*: unum **R** nam non est **cq** *Ottob. 1*
cilis **p** 12 scientiam **bgpsuw** *Ottob. 1567* inscientiam **acdk**
1700 probissimi **bkmrsy** probantissimi **g** 15 edurandus
Ottob. 1700 educandus **akw** *Ottob. 1567* educandis **r** 16 in

17 sed an **p** et an **R** 20 qualis **p** quis (qs *uel* q̃ˢ *u*
21 possit *uett. edd.*: posset **R** 22 exsequi **SAR** nec imp
25 aliqua etiam sociata uiribus *scripsi*: aliqua socia
alia sociata uiribus **A** aliqua sociata tam (tum **a**) uiribus **R**

ciata uiribus et arti, ut fodiendi arandique, ut segetes et prata desecandi; nonnullis minus uirium, plus artis adhibetur, sicut putationibus insitionibusque uineti; plurimum etiam scientia pollet in aliquibus, ut in pastione pecoris
9 atque eiusdem medicina. quorum omnium officiorum uilicus, quod iam dixi prius, aestimator bonus esse non potest, nisi fuerit etiam peritus, ut in unoquoque corrigere queat perperam factum. neque enim satis est reprehendisse peccantem, si non doceat recti uiam. libenter igitur eadem loquor: tam docendus est futurus uilicus quam futurus figulus aut faber. et haud facile dixerim, num illa tanto expeditiora sint discentibus artificia, quanto minus ampla
10 sunt. rusticationis autem magna et diffusa materia est, partesque si uelimus eius percensere, uix numero conprehendamus. quare satis admirari nequeo, quod primo scriptorum meorum exordio iure conquestus sum, ceterarum artium minus uitae necessariarum repertos antistites, agriculturae neque discipulos neque praeceptores inuentos; nisi magnitudo rei fecerit reuerentiam uel discendi uel profitendi pene inmensam scientiam, cum tamen non ideo turpi
11 desperatione oportuerit eam neglegi. nam nec oratoria disciplina deseritur, quia perfectus orator nusquam repertus est, nec philosophia, quia nullus consummatae sapientiae, sed e contrario plurimi semet ipsos exhortantur uel aliquas

1 fouiendi (d *supra* u *scr.* m^2) **A** ut *ante* segetes *om.* **R** 3 ueneti (*pr.* e *in* i *mut.* m^2) **S** 5 &que euisdem **S** 6 quod **SA** quem **R** dixi prius **SA** prius dixi **R** estimator **SA** existimator **R** 7 utinino corrigere (quoq *superscr. m. uet.*; u *sup. alt.* i *m. uet.*) **S** 8 reprehendisse **R** reprehendi **SA** 10 loquor **R** loquatur **A** loquitur (t *in* m *mut.* m^2) **S** futurus (ac *sup. pr.* u *scr. m. rec.*) **A** 11 uigillus (f *et* u *superscr. m. rec.*) **A** haut **S** (t *in* d *mut. m. rec.*) **A** num **SAR** nõ **b** nã **c** 13 sunt **R** diffusa **S** 14 comprehendamus **SR** 17 necessarium **R** antestites (i *sup. pr.* e *scr. m. pr. ut. uid.*) **S** 19 fecerit **AR** ceperit **S** reppererit **p** pepererit **g** fecerit uł pepererit **cn** 20 inmensam **SAc** immensam **R** 21 negligi **R** 23 consumatę *uel* -te **R** sapientie *uel* -ę **R** scientiæ **S** scientie **A** 24 contraria **A**

partes earum addiscere, quamuis uniuersas pe possint. etenim quae probabilis ratio est ob quia nequeas orator esse perfectus, aut in socc pelli, quia desponderis sapientiam? magnae rei, cumque possederis, fuisse participem, non minim quis ergo, inquis, docebit futurum uilicum, si fessor est? et ego intellego, difficillimum esse a auctore cuncta rusticationis consequi praecept tamen ut uniuersae disciplinae uix aliquem con plurimos partium eius inuenias magistros, per q queas perfectum uilicum. nam et arator reperi bonus et optimus fossor aut foeni sector nec mi tor et uinitor, tum etiam ueterinarius et probus singuli rationem scientiae suae desideranti non

Igitur conplurium agrestium formatus a susceperit officium uilicationis, in primis conuic stici multoque magis exteri uitet. somni et uin nentissimus, quae utraque sunt inimicissima nam et ebrioso cura officii pariter cum memori tur et somniculoso plurima effugiunt. quid enin ipse agere aut cuiquam dormiens imperare? tu a uenereis amoribus auersus; quibus si se dec aliud quicquam possit cogitare quam illud, q nam uitiis eiusmodi pellectus animus nec praem dius quam fructum libidinis nec supplicium gr frustrationem cupiditatis existimat. igitur prim uigilet familiamque semper ad opera cunctanter poribus anni festinanter producat et strenue ipse

2 ommutescendi **Aa** omutescendi **bm** 3 compel
5 est gloria **AR** gloria est **S** 7 intelligo **R** 10 plur
mũ **b** 11 arator **SAdp** orator **R** reperiatur **S** repperiatu
15 cumplurium **S** complurium **AR** agestiũ (r *sup.* c
16 conuinctum **am** coniunctum **b** domesticum **R**
magis *inculc.* **R** exteri uitet **AR** exteribit & **S** exñi uit
20 subniculoso (om *superscr. m. alt.*) **A** effugiunt **cdgmq**
officiunt **SAabkr** 21 dum **A** 22 ueneriis **SA** uenereis *m*
28 procedat **a**

[redacted]

plurimum enim refert colonos a primo mane opus adgredi
15 nec lentos per otium pigre procedere. siquidem Ischomachus
idem ille, Malo, inquit, **unius agilem atque industriam**
quam decem hominum neglegentem et tardam ope-
16 **ram.** quippe plurimum adfert mali, si operario tricandi
potestas fiat. nam ut in itinere conficiendo saepe dimidio maturius peruenit is, qui nauiter et sine ullis concessationibus permeauit, quam is, qui cum sit una profectus, umbras arborum fonticulorumque amoenitatem uel aurae refrigerationem captauit, sic in agresti negotio dici uix potest,
17 quid nauus operarius ignauo et cessatore praestet. hoc
igitur custodire oportet uilicum, ne statim a prima luce familia cunctanter et languide procedat, sed uelut in aliquod proelium cum uigore et alacritate animi praecedentem eum tamquam ducem strenue sequatur; uariisque exhortationibus in opere ipso exhilaret laborantes et interdum, tamquam deficienti succursurus, ferramentum auferat parumper et ipse fungatur eius officio moneatque sic fieri
18 debere, ut ab ipso fortiter sit effectum. atque ubi crepus-
culum incesserit, neminem post se relinquat, sed omnes subsequatur more optimi pastoris, qui e grege nullam pecudem patitur in agro relinqui. tum uero, cum tectum subierit, idem faciat, quod ille diligens opilio, nec in domicilio suo statim delitiscat, sed agat cuiusque maximam curam. siue quis, quod accidit plerumque, sauciatus in opere noxam ceperit, adhibeat fomenta, siue aliter

1 aggredi **R** 2 nec *om.* **Aa** ischomachus **dg** scomachus **Abmw** comachus (f *ante* c *inculc.* m^2) **S** schomachus **c** stomachus **au** 3 inquid (d *in* t *mut.* m^2) **S** 4 negligentem **R** 5 affert **R** tricandi **S** (*in marg.* meretricãdi *scr.* m^2) **A** meretricandi **R** 8 permeauit *scripsi*: permeabit **SAR** 9 refrigerationis **cd** 15 uarisque (*alt.* i *superscr. iam m. pr. ut uid.*) **S** 16 laborantis **S** 17 autferat (*pr.* t *del.* m^2) **S** 20 reliquerit **Sp** omnis **S** oms̃ **A** omnes **R** 22 tunc **S** 23 subigerit **cd** illo **A** diliges (n *superscr.* m^2) **S** opilioni ec (*? m. pr.;* in opilio nec *mut.* m^2) **S** oppinio nec **A** 24 delitiscat **Sp** (e *sup. alt.* i *scr. m. rec.*) **A** delitescat **R** 25 plerunque **R** 26 noxam **R** noxiam **Sa** noxium **A** aliter **SAa** alter **R**

nus aut ipse uinxerit, sine iussu patrisfamiliae resoluat.
sacrificia nisi ex praecepto domini facere nesciat; haruspicem sagamque sua sponte non nouerit, quae utraque genera
23 uana superstitione rudes animos infestant. non urbem, non ullas nundinas, nisi uendendae aut emendae rei necessariae causa, frequentauerit. neque enim coloniae suae terminos egredi debet nec absentia sua familiae cessandi aut delinquendi spatium dare. semitas nouosque limites in agro fieri prohibeat. hospitem, nisi ex amicitia domini, quam rarissime recipiat. ad ministeria sua conseruos non adhibeat nec ulli terminos egredi, nisi magna coegerit necessitas,
24 permittat. pecuniam domini neque in pecore nec in aliis rebus promercalibus occupet. haec enim res auocat uilici curam et eum negotiatorem potius facit quam agricolam nec umquam sinit eum cum rationibus domini paria facere, sed ubi nummum est numeratio, res pro nummis ostenditur. itaque tam istud uitandum habebit quam hercule fugiendum uenandi aut aucupandi studium, quibus rebus plurimae
25 operae auocantur. iam illa, quae etiam in maioribus imperiis difficulter custodiuntur, considerare debebit, ne aut crudelius aut remissius agat cum subiectis; semperque foueat bonos et sedulos, parcat etiam minus probis, et ita temperet, ut magis eius uereantur seueritatem, quam ut saeuitiam detestentur, poteritque id custodire, si maluerit cauere, ne peccet operarius, quam, cum peccauerit, sero

1 uincxerit S soluat SA 4 nõ nullas bc 5 emendende (*alt.* nde *postea exp.*) A 7 deliquendi S 10 at ministeria S 15 unquam R eum *om.* AR 16 ubi nummum est numeratio *scripsi:* ubi non est numeratio Sakw ubi ñ est numeratio A ubi est numeratio exigitur cdq u ẽ numeratio exigitur u ubi eris numeratio exigitur g ubi numeratio exigitur lmp 17 tam studiũ uitandũ A fugient dũ (t *del.* m[2]) S 18 aut SR t̄ A uel a 19 iam illa R illa iam SA iam illa etiam a 22 pascat bc probos c bonis b 23 temperet R temperat (*in* -et *mutare uoluisse uid.* m[2]) S temperate Aa magis eius R eius (*om.* magis) S eī magis A 24 si *om. postea add. m. rec.* A

punire. nulla est autem uel nequissimi hom custodia quam cotidiana operis exactio. nam illu M. Catonis oraculum: Nihil agendo homines discunt. itaquae curabit uilicus, ut iusta redda non aegre consequetur, si semper se repraeser enim et magistri singulorum officiorum diligenter sua munia et familia post operis exercitation cibo quietique potius ac somno quam malefi dabit. in uniuersa porro uillicatione, sicut in c pretiosissimum est intellegere quemque, nescii nesciat, semperque cupere, quod ignoret, .addis etsi multum prodest scientia, plus tamen obest uel neglegentia, maxime in rusticatione, cuius est caput semel fecisse, quicquid exegerit ratio cult quamuis interdum emendata sit perperam facti dentia uel neglegentia, res tamen ipsa iam domi nec mox in tantum exuberat, ut et iacturam ca restituat et quaestum resarciat. praelabentis uer fuga quam sit inreparabilis, quis dubitet? eius igi praecipue semper caueat, ne inprouidus ab oper res est agrestis insidiosissima cunctanti; quod ipsi sius uetustissimus auctor Hesiodus hoc uersu si

Αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς ἀνὴρ ἄταισι παλαίει.

1 nulla est autem exegerit ratio *omnibus, quae inter* aute gerit *u.* 14 *exstant, omissis* **SA** num in illa **a** nequissim 2 cotidiana **cdmu** cottidiana **q** quotidiana **akps** quottidiana **bg** *Schneiderus:* itaque **R** at que **a** iuxta **r** ista **p** 10 intelli 11 adiscere **bcdmq** 12 scientia *uett. edd.:* inscientia **R** **cgprw** 13 neglegentia **d** negligentia **R** est *post* cuius 14 nam **R** num **S** ñ **A** 15 emendata **SA** emendatū *uel* facti **SA** factum **R** imprudentia **R** 16 negligentia **R** 19 quis *om.* **cd** 20 improuidus **R** 22 uetussimu *m*²) **A** esiodus (h *praescr. m*²) **A** exiodus **d** significa ΑΙΕΙΔΑΝ ΒΟΛΙΕΡΤΟ CANEPATA ΑΙCΙΠΑΛΑΙΕ **s** aieia aN aNHPATA aICIΠMaIe **A** ἀιει δ'ἀμβολἰεργος ἀνὴρ ἄτησι **a** 'Αιεὶ δαμβολιεργος ἀνῆρ ἀτησιπαλαιει *Ottob.* 1700 αἰεῖ δ' ἀνηβατησιπαλἴεις **g** ἀιεὶ δέμβολιεργος ἀγνὴρ ἄντησι παλ *Graeca uulgo om. uacuo spat. rel.* **R**

quare uulgare illud de arborum positione rusticis usurpatum »Serere ne dubites», id uilicus ad agri totum cultum referri iudicet credatque praetermissas non duodecim horas, sed annum perisse, nisi sua quaque die, quod instat,
30 effecerit. nam cum propriis pene momentis fieri quidque debeat, si unum opus tardius, quam oporteat, peractum sit, ceterae quoque, quae sequuntur, culturae post iusta tempora serius adhibentur, omnisque turbatus operis ordo spem totius anni frustratur. quare necessaria est menstrui cuiusque officii monitio ea, quae pendet ex ratione siderum caeli.
31 nam, ut ait Vergilius,

»tam sunt Arcturi sidera nobis
Haedorumque dies seruandi et lucidus anguis,
Quam quibus in patriam uentosa per aequora uectis
Pontus et ostriferi fauces tentantur Abydi.»

contra quam obseruationem multis argumentationibus disseruisse me non infitior in iis libris, quos aduersus astrologos conposueram. sed illis disputationibus exigebatur id, quod inprobissime Chaldaei pollicentur, ut certis quasi ter-
32 minis ita diebus statis aëris mutationes respondeant. in hac autem ruris disciplina non desideratur eiusmodi scrupulositas, sed quod dicitur pingui Minerua quamuis utile continget uilico tempestatis futurae praesagium, si persuasum habuerit, modo ante, modo post, interdum etiam stato die orientis uel occidentis conpetere uim sideris. nam satis

1 rusticas **A** 2 totam **S** totũ **AR** 4 perijsse **b** 5 paene omentis (m *inter* e *et* o *s. u. add. m*[2]) **S** fieri *om.* **A** quitq; (d *sup.* t *m. rec.*) **A** 6 oporteat **R** oportet **SA** 7 secuntur **Ad** iuxta **cd** temporae **A** 10 officiũ **S** (~ *postea eras.*) **A** rationem (m *postea exp.*) **S** rationẽ (~ *postea eras.*) **A** siderũ et celi **S** 11 uirgilius **R** 16 temtantur **A** temptantur **bc** 17 ɔtra aquã **A** 18 infitior **A** inficior **SR** iis **d** his **SAR** astrologus (o *sup.* u *m. alt.*) **A** 19 com (cõ **S**) posueram **SAR** 21 statis **S** satis **AR** estatis **p** 23 quãuis utile **S** quamuis inutile **A** quamuis uis utile **a** quantum uis utile **R** quantũ utile **u** 24 continget **R** contingit **SA** contingat **d** persuaserit (erit *exp. et* um *superscr. m. uel.*) **A** 26 competere **SAR** sederis (i *sup. pr.* e *m. rec.*) **A**

prouidus erit, cui licebit ante multos dies cauer tempora.

Itaque praecipiemus, quid quoque mense sit, sic temporibus accommodantes opera ruris, serit status caeli; cuius uarietatem mutationem hoc commentario fuerit praemonitus uilicus, aut decipietur aut certe non frequenter.

Et ne desciscamus ab optimo uate, quo uere nouo terram proscindere incipiat. noui a principium non sic obseruare rusticus debet, quen astrologus, ut exspectet certum illum diem, qui ue facere dicitur, sed aliquid etiam sumat de par quoniam consumpta bruma iam intepescit annus que clementior dies opera moliri. possit igitur Ianuariis, ut principem mensem Romani anni auspicari culturarum officia; quorum alia ex pristi consummabit atque alia futuri temporis inchoa autem erit per dimidios menses exsequi quodque quia neque praefestinatum opus nimium inmat possit ante quindecim dies factum nec rursus po nimium tarde.

Id. Ian. uentosa tempestas et incertus status.
XVIII Kal. Febr. tempestas incerta.
XVII Kal. Febr. sol in Aquarium transit; Leo m: occidere; Africus, interdum Auster cum pl

1 suspecta **R** suscepta **SA**
II itẽque **S** itemq. **A** 6 aut nonnũquã **S** aut ñ nun 8 ne desciscamus **R** ne desiscamus **g** ne desistamus **S** n desi *pr.* n *et* st *sup. alt.* n *scr. m. uel.*) **A** ne sciscamus **b** q 11 expectet **SAR** 12 aliquit (d *superscr. m. rec.*) **A** 1 **SAagku** clementer **R** 15 ꝓromani **S** ꝓmani **A** obser 16 auspicari **R** rusticari **SA** 18 exequi **SR** quoque S 19 immature **SAR** 22 Dies caelestes *rubr. mai.* **S** Dies c *mai.* **A** *titulum om.* **R** incertas **A** k̃ feb̄r **S** kl *uel* k februarias **A** 23 tempes (tas *superscr. m. rec.*) **A** k̃ s̃s kl s̃s **A** kl *uel* kal̄. feb̄r. *uel* februarii *uel* s̃s **R**; *eodem modo seq* *signif.* 25 aster (u *superscr. m. rec.*) pluuia (c̃ *ante* p *supers*

XVI Kal. Febr. Cancer desinit occidere; hiemat.

XV Kal. Febr. Aquarius incipit oriri, uentus Africus, tempestatem significat.

XI Kal. Febr. Fidicula uespere occidit, dies pluuius.

VIIII Kal. Febr. ex occasu pristini sideris significat tempestatem, interdum etiam tempestas.

VI Kal. Febr. Leonis quae est in pectore clara stella occidit, nonnumquam significat, hiemps bipertitur.

V Kal. Febr. Auster aut Africus, hiemat, pluuius dies.

III Kal. Febr. Delphinus incipit occidere, item Fidicula occidere, significat.

pridie Kal. Febr. eorum, quae supra, siderum occasus tempestatem facit, interdum tantummodo significat.

6 Hoc igitur semimenstruum et deinceps sequentia tempestatibus adnotatis percensuimus, quo cautior uilicus, ut iam dixi, uel abstinere possit operibus uel festinationem adhibere. itaque ab Idibus Ianuariis, quod habetur tempus inter brumam et aduentum Fauonii, si maior est uineae uel arbusti modus, quicquid ex autumno putationis superfuit, repetendum est, sed ita, ne matutinis temporibus uitis saucietur, quoniam pruinis et gelicidiis nocturnis adhuc
7 rigentes materiae ferrum reformidant. itaque dum hae regelatae secentur, usque in horam secundam uel tertiam poterunt uepres attenuari, ne incremento suo agrum occupent, segetes emundari, acerui uirgarum fieri, ligna denique con-

2 XV **R** qntodecimo **d** XII **SA** 4 uespere **R** uesp **S** uesper **A** 5 VIIII **AR** nono **d** VIII **S** k sep̃ **S** VI k sep̃ **S** 8 nonnunquam **R** hiemps **SA** hiems *uel* hyems **R** hiemis **bm** bipertitur **R** bipartitur **ad** biptitus **m** biperitur **SA** 9 V k̃ sep̃ **S** frigus (a *praescr. s. u. m. rec.*) **A** 12 prid. *litt. mai.* **SA** quae *uett. edd.*: qui **SAR** 14 semimenstruum **AR** semimenstrũ **Sd** 15 annotatis **R** 18 et] uel **bcq** fauoni **SA** est ut uineæ **S** 19 quidquid **S** quicquit **A** 22 hae regelatae secentur *scripsi*: here gelate secuntur **S** he relegate sectuntur **A** hę *uel* hee *uel* hec relegate (-ę) sequuntur **R** 24 attenuari ne **R** attenurine **Aacmuv** apte//urine (p *in ras. m²*; *uidetur m. r.* attenurine *scripsisse*) **S** *uerba* occupent — uirgarum *om.* **A**; *in marg. inf. sic lac. suppl. m. alt.*: occupi eni segetes emundari acerui uirgarum occupiem **a** occup (*uac. sp. rel.*) **c**

fici, ut tum demum tepenti iam die putatio adı apricis etiam et macris aut aridis locis prata ian et a pecore sunt defendenda, ut faeni sit copia. que et pingues agros tempestiuum est proscin(uliginosi et mediocris habitus sub aestatem uerua macerrimi uero et aridi post aestatem primo autuı et subinde conserendi. sed iugerum agri pingui pore anni commode duabus operis proscinditur, nis pluuiis adhuc madens terra facilem cultum s eodem mense ante Kalendas Februarias sariend autumnales, siue illae seminis adorei sunt, quod uennuculum uocant, seu tritici, earumque tempe est, cum enata frumenta quattuor fibrarum esse hordeum quoque maturum, quibus superest oper: mum sarire debebunt. sed et faba eandem cultu si iam coliculus eius in quattuor digitos altitudin nam prius saruisse nimium teneram non exped melius quidem priore mense nec tamen inprob(uel proximo seremus. nam Martio nullo modo mittendum esse rustici praecipiunt. uineae, qua latae et ligatae, recte iam fodiuntur. surculi, florem adferunt, statim circa Idus inserendi sun siorum, tuburum, amygdalorum persicorumque. etiam palis conficiendis idoneum tempus est, ne aedificia succidere arborem conuenit. sed utra(fiunt luna decrescente ab uicesima usque in t

1 cum demum **AR** 3 defenda **A** defensanda **d** 5 ueruagendi **a** ueruagiendi **SA** uero agendi **R** 6 *uerb*(tem primo autumno arandi *om.* **SA** autumno **p** aūt nō *uel* 7 et *om.* **b** 10 eodemq; **R** kł februarias **S** kl feƀ (s *s. u. praescr. m. rec.*) **A** 11 uennuculum *scripsi ex II, Buchnero:* uennaculum **SA** uernaculum **R** 12 eorumq; **R** A nunc demum **R** nun demum (c *s. alt.* n *scr. m*[2]) **S** nec demum 15 sarrire **SA** 16 creuit **S** 17 eruū q̧dem melius probe **SAR** 19 proximo seremus **bmp** proximo serenus seremus **AR** committendum **SAR** 20 sunt *om.* **cdq** sunt 22 afferunt **R** 23 tuburum **SAa** tuberum **R** radicis cesima **c** uigesima **AR** xx **S** tricesimam **d** xxx **S** trigesimam

VII Id. Febr. Callisto sidus occidit, Fauonii spirar
VI Id. Febr. uentosa tempestas.
III Id. Febr. Eurus.

Per hosce dies locis maritimis et calidis ac uel arua purgantur et in faenum submittuntur partes uinearum propter brumam uel frigora on palandae et adligandae sunt, ne postea tument laedantur et oculi adterantur. item uinearum fo locis peragenda est arbustorumque siue putatic gatio finienda, quorum iusta certa esse non pos Nonas deinde et Idus pomorum seminaria facie maturae plantae de seminariis in scrobes tra pastinatio quoque, quae mense Decembri uel Ianu est, iam nunc includenda et uitibus conserenda natur autem terreni iugerum ita, ut solum in trium pedum defodiatur operis octoginta uel in dupondii semissis operis quinquaginta uel ad l quae est altitudo duorum pedum, operis quadrag tamen in agro sicco surculis conserendis minin tionis mensura est. nam holeribus deponendis sesquipedalis altitudo satisfacere, quae plerumque iugera triginta operis conficitur. hoc eodem ten

1 idus septēbr **S** idus ss **A** idus febr. *uel* s̃s **R** sy fidis **SAp** fidus **abmw** filis **cdu** filius **g** fauoni **S** 2 id III idus s̃s **A** III idus **S** 4 et siccis **cd** 5 sūmittuntur **Ac** omisso **A** 7 plandc (a *sup.* pl *m. rec.*) **A** palade **a** adligan **AR** alliganda **S** nec postea **cd** 8 adterantur **du** adterrant tur **SR** aiterantur **A** alterantur **a** isdem **S** hisdem **AR** eisder 9 est *om.* **cdq** alligatio **SAR** 10 finienda **R** finen figenda **Aa** fingēda **b** est *post* finienda *add.* **R** ceria *om.*, *postea s. u.* ñ *add.* **A** 12 transferendæ **S** transfe transferantur **R** 13 decembri uel (o *inter* i *et* u *add. m*2 est iam **R** coepta &iam **S** coepta etiã. **A** 15 ita ut **R** at̃ **A** 16 octoginta **SA** octuaginta **a** LXXX **R** 17 dupon dius **A** dipundii **R** semissis **S** semis **A** semisses **R** qu L **R** uipedalium **A** (ui *in* bi *mut. m*2) **S** bipalium **R** que **Aa** qui *uel* q **R** quadraginta **SA** XL **R** 20 uel *om* sesquipedalis **Sd** sexquipedalis **AR** plerunque **R**

coris pars in prata egerenda, pars oleis et ceteris arboribus inspargenda, quin etiam uinearia diligenter facienda malleolusque quam curiosissime pangendus. populos et salices et fraxinos, prius quam frondeant, plantasque ulmorum nunc ponere utile est, ante autem satas nunc exputare et circumfodere ac summas earum aestiuas radices amputare. sarmenta e uineis nondum fossis atque arbustis et segetibus ramos aut rubos, quicquid denique iacens facile fodientem uel alio genere terram molientem potest inpedire, nunc egerere et ad sepem adplicare oportet, rosaria noua conserere uel antiqua curare, harundineta nunc ponere uel etiam pristina colere, salicta facere uel deputare, runcare ac fodere, genistam semine uel plantis in pastinato uel etiam sulco deponere. trimenstruum quoque satio non est aliena huic tempori, quamuis tepidis regionibus melius administretur per mensem Ianuarium.

Id. Febr. Sagittarius uespere occidit, uehementer hiemat.
xvi Kal. Mart. uespere Crater oritur, uenti mutatio.
xv Kal. Mart. sol in Pisces transitum facit, nonnumquam uentosa tempestas.

1 egerenda **Sgmp** degerenda **Aa** egredienda **R** arboribus **SR** oleribus **A** 2 uinearia **SA** uinearia *uel* uinaria **R** uiciaria *in marg.* **b** 3 quam recentissimus curiosissime **cpqu** quam rectissimus curiosissime **g** quam recentissimus (*om.* pangendus) **d** populos *uett. edd.*: populus **SAR** 4 fraxinos *uett. edd.*: fraxinus **SAR** 5 nunponere **SA** ante aut **cd** 7 sarmenta e uineis **S** sarmente uineis **Ap** sarmenta uineis **R** 8 quidquid **S** quicquit **A** iacens facile *scripsi*: facile **SA** iacens **R** 9 molliem **A** molli en (tē *superscr. m*²) **S** inpedire **SA** impedire **R** impendere **a** 10 egerere **Sa** egere **A** egeri **R** applicari **AR** aplicari (*alt.* p *superscr. m*²) **S** 12 colore **A** (*alt.* o *in.* e *mut. m*²) **S** deputaruncare **SA** 13 genistam **d** genestam **SAR** 14 trime^r^stium **c** 15 administretur **R** administraretur **SA**
18 uespe **d** uesperi **R** uesper **SA** 18 k marī **S** kl. marī **A** kal. mart. **R** grater **A** 19 xv k s̃s **S** xv kl̄ s̃s **A** xv kal. mart. *uel* s̃s **R**; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* pisces **R** pisce **Ac** piscē **Sb** nonnunquam **SAR**

XIII et XII Kal. Mart. Fauonius uel Auster cum ; nimbis.

X Kal. Mart. Leo desinit occidere, uenti sept qui uocantur ὀρνιθίαι, per dies triginta ϵ tum et hirundo aduenit.

VIIII Kal. Mart. Arcturus prima nocte oritur, fr Aquilone uel Coro, interdum pluuia.

VIII Kal. Mart. Sagitta crepusculo incipit oriri, pestates, alcyonei dies uocantur, in Atlant mari summa tranquillitas notata est.

VII Kal. Mart. uentosa tempestas, hirundo cons Per hos dies frigidis locis earum rerum, scripsimus, tempestiua est administratio, locis dioribus, quamuis sera, tamen necessaria. ceteru et uiuiradicis positio huius temporis esse uidet nec tamen deterior etiam inter Kalendas et Idu mensis, utique si non sit feruentissima regio; si magis frigida, uel melior. insitio quoque arbo uitium tepidis locis hoc tempore commode admi

Kal. Mart. Africus, interdum Auster cum grand

VI Non. Mart. Vindemitor apparet, quem Gra τῆρα dicunt, septentrionales uenti.

IIII Non. Mart. Fauonius, interdum Auster, hie

Non. Mart. Equus mane oritur, flatus Aquilonis.

XII et XII **A** 3 uentis **A** 4 ΟΡΝΕΙΘΙΑΙ **S** (ὀρνείθιαι *rubr.* **a** ornithiae *uett. edd.: uulgo om. uac. sp. rel.* **R** 7 coro e choro **SAR** 8 In crepusculo **A** 9 alcyone **SA** alcionaei **a** alcionei **d** 10 noṭata **R** nota **SA** 12 fri 15 uiuiradicis **R** uiuaeradicis **S** uiueradicis **A** tem (*transpos. sign. pos.*) **A** esse temporis **S** 16 kl̄ **S** kalendus 17 utiquenti si **A** (nti *postea del.*) **S** feruentissimo **A** 2 kl̄ mart̄ **A** kal. mart. **R** 21 VI NŌN S̄S̄ **SA** VI non. ṃart. uindemitor **S** uindemicor **A** uindemiator **R** quā **A** TI ΙΡΥΓΗΤΗΡΑ **A** ΤΡΥΓΗΤΗρὰ **g** τρυΓΗτΉρα **a** τρυγητῆρα *ed.* *uulgo om. uac. sp. rel.* **R** 23 IIII nōn S̄S̄ **SA** IIII non. mart. 24 nonis S̄S̄ **SA** non. *uel* nonis mart. *uel* S̄S̄ **R** equos **Acd**

semissis, eumque similiter una opera efficit. rosa num perfossum et cultum habere iam tempus est. rantibus circum radices amurcam, quae salem ı nunc conueniet infundere; maximis sex congii, ı arboribus urna satisfaciunt, ceteris aestimanda sed tamen quae nihil uitii habuerint, aliquant fient, si amurca rigentur insulsa. nonnulli ho tempus esse seminariis instituendis dixerunt. bacas lauri et murti ceterorumque uiridium areolas disserere praeceperunt. orthocissos et l Idibus Februariis uel etiam Kalendis Martiis po iidem censuerunt.

Id. Mart. Nepa incipit occidere, significat tempe
xvii Kal. Apr. Nepa occidit, hiemat.
xvi Kal. Apr. Sol in Arietem transitum facit, uel Corus.
xii Kal. Apr. Equus occidit mane, septentrion
x Kal. Apr. Aries incipit exoriri, pluuius dies, ninguit.
viiii et viii Kal. Apr. Aequinoctium uernum, ten significat.

Ab Idibus eadem, quae supra, utique perag optime autem uliginosa et pinguia loca nunc de scinduntur; at quae mense Ianuario ueruacta feci

3 amurca **S** habeat **R** habeant **SA** habebat **cd** 4 conueri et **SA** sex *om.* **SA** congii **SAa** congiis **R** urne (-ę) **R** extimanda **R** 6 habuerit **SAR** 7 fiet **A** insulsas (*ult.* s *postea del.*) **A** *inter* nonnulli *et* hoc *ras.* **S** bagas **S** baucas **A** bachas **c** murti **SAR** mirti **bc** mirthi **g** cissos **R** *om.* **SAa** 12 idem **Sb** 13 idibus martĭs **S** idib xvii kł aprilis **SA** xvii kl. *uel* kal. april. *uel* apr. **R** xvi kĪ s̄s **A** xvi kl. *uel* kal. apr. *uel* april. *uel* s̄s **R**; *eod. mo* *num. sign.* 16 chorus **SAR** 17 equos **c** 19 nir ninguet **p** ningit **R** viiii et viii **R** viii **SA** 23 optu pingua **A** proscinditur **A** 24 Atque **Sa** atq; **AR** u fecimus *Gesnerus:* facimus **SAR**

uinitor restituere debet et fracta iuga considerate resarcire aut disiectos palos reponere, ita ne teneros pampinos explantet. eodem tempore secundi fetus pecudes signari oportet.

39 Kal. Maiis, hoc biduo sol unam dicitur tenere particulam, Sucula cum sole exoritur.

VI Non. Mai. septentrionales uenti.

V Non. Mai. Centaurus totus apparet, tempestatem significat.

III Non. Mai. idem sidus pluuiam significat.

pridie Non. Mai. Nepa medius occidit, tempestatem significat.

Non. Mai. Vergiliae exoriuntur mane, Fauonius.

VII Id. Mai. aestatis initium, Fauonius aut Corus, interdum et pluuiae.

40 VI Id. Mai. Vergiliae totae apparent, Fauonius aut Corus, interdum et pluuiae.

III Id. Mai. Fidis mane oritur, significat tempestatem.

Per hos dies runcandae segetes sunt, faenisiciae instituendae. bonus operarius prati iugerum desecat nec minus mille ducentos manipulos unus obligat, qui sint singuli quaternarum librarum. arbores quoque tempus est ablaqueatas circumfodere et operire; una opera nouellas cir-
41 cumfodiet arbores LXXX, mediocres LXV, magnas L. hoc

1 considerate resarcire **SAa** considerare et resarcire **R** 5 KL maias **S** kl maias **A** kal. maias **R** uiduo **S** uido (u *sup.* o *scr. m. rec.*) **A** una **SA** VI NON ŠS **SA** VI non. mai. *uel* maias **R**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* 11 PRID **S** PRID **A** nonis ŠS **SA** non. mai. **R** 13 exoritur **A** 14 VII idus ŠS **SA** idus mai. **R**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* chorus **SAR** 15 pluuie (e *in* æ *mut. m²*) **S** pluuia **AR** 16 chorus **SAR** 19 runcande **R** nunande (r *sup. pr.* n *et* c *sup.* na *scr. m. rec.*) **A** nonandæ **S** 21 obligat **AR** alligat **S** 22 ablaqueatas **R** ablaqueatis **SA** ablaqueatos **b** allaqueatus **a** 23 circumfodiet et **ab** 24 mediocres] *a syll.* -ocres *inc.* **V**; *cfr infra adn. p. 35 u. 5* LXV **AR** LXX **SVp** ðc α

mense seminaria omnia crebre fodere oportet Kalendis Martiis usque in Idus Septembres omı bus non solum seminariis, sed etiam nouellis u fossio est. iisdem diebus, ubi praegelidum et pluı est, oleae putantur et muscantur. ceterum tepidi duobus temporibus anni facere istud oportebi Idibus Octobribus usque in Idus Decembres, ite bus Februariis usque in Idus Martias, si tamen a non remittit. hoc eodem mense in pastinato se uissima positio est olearis taleae, eamque oporte xeris, fimo et cinere mixtis oblinere et superpone ne sole findatur. sed hoc idem opus melius fiet ı mensis Martii uel prima mensis Aprilis et ceteris ı quibus praecepimus seminaria plantis uel ramis

Id. Mai. Fidis mane exoritur, Auster aut Eurinu dies umidus.
xvii Kal. Iun. idem, quod supra.
xvi et xv Kal. Iun. Eurinus uel Auster cum plı
xiiii Kal. Iun. sol in Geminos introitum facit.

1 mense seminaria **RV** menses minaria (sm *in* sen menses minaria (se *ante* m *superscr. m. rec.*) **A** crebro tebit **b** sed a **ab** 2 kl̄ martiis **S** kl̃ martiis **A** kl̂ mart. **Rρ** idus septembres **S** idus septembris **Aα** id. temb. **Rρ** 3 seminariis sed etiam nouellis uineis **R** sen sed etiam nouellis **SAV** 4 fossio danda (*transpos. sign.* isdem **SAα** isdem *uel* ijsdem **Rρ** pluuia **A** 5 tepedi *mut. m*[2]) **S** 6 annis **α** 7 idibus **SA** idib; **α** idibus *uel* octobribus **SA** octobrib; **α** octobr. *uel* octo. *uel* oct. **Rρ** (is *in* es *mut. m. alt.*) **α** decembr. *uel* decēb. **Rρ** iterum idibus **SAα** idibus *uel* id. **Rρ** 8 februariis **SAα** febr. **Rρ** 9 seminaria **V** 10 taleae eamque **S** talee eãque **AαR** panxeris **Sgρ** anxeris (p *s. u. praescr. m. pr* **A** panseris **R** panseris uel panxeris **a** 11 oblinere **SAV** **ρ** *in* **cdms** 12 idem **R** *om.* **SAV** marcii **α** 14 15 idibus **SAVR** maias **SAα** maiis *uel* mai. **Rρ** **ARρ** 16 dies *om.* **A** humidus **Rρ** 17 kl̄ **S** kl̃ **Aα** iunias **SAα** iunias *uel* iun. **Rρ**

XII Kal. Iun. Suculae exoriuntur, septentrionales uenti, nonnumquam Auster cum pluuia.

XI et X Kal. Iun. Arcturus mane occidit, tempestatem significat.

VIII et VII et VI Kal. Iun. Capra mane exoritur, septentrionales uenti.

44 Ab Idibus usque in Kalendas Iunias ueteranam uineam, priusquam florere incipiat, iterum fodere oportet, eandemque et ceteras omnes uineas identidem pampinare. quod si saepius feceris, puerilis una opera iugerum uineti pampinabit. quibusdam regionibus oues nunc tondentur, et pecoris nati aut amissi ratio accipitur. item qui lupinum stercorandi agri causa seuit, nunc demum aratro subuertit.

45 Kal. Iun. et IIII Non. Aquila exoritur, tempestas uentosa et interdum pluuia.

VII Id. Iun. Arcturus occidit, Fauonius aut Corus.

IIII Id. Iun. Delphinus uespere exoritur, Fauonius, interdum rorat.

46 His diebus, si opere uicti sumus, eadem quae extremo mense Maio facienda sunt. item omnes arbores frugiferae circumfossae aggerari debent, ut ante solstitium id opus peractum sit. quin etiam pro conditione regionis et caeli

3 kł ss̃ **S** k̃l ss̃ **A**α kal. iunias *uel* iun. *uel* ss̃ **R**ρ; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* 5 VIII et VII et VI **SAR** VIII · VII · VI · c VIIII et VIII α VIIII et VIII *uel* nono et octauo ρ kł **S** kl̄ **A**α kal. **R**ρ 8 eandemq; **RV** eandem quã **SA** 9 omnes *om.* **A** identidem **SAV** itidem **R** panpinare **S** 10 iugera **A** panpinabit **S** 11 obes **A** (b *in* v *mut. m*[2]) **S** tondetur **A** 12 aut amissi **R** uel amissi **d** et mulsi **SAV** iterũ **Ad** 13 cesa (causa *superscr. m. rec.*) α seuit **SAV** serit **R** aratro **RV** arat po **S** arat qua **A** subuertitur ρ

14 kł iunias **S** kl̄ iunias α k̃l iuniis **A** kl. *uel* kal. iun. *uel* iuniis **R**ρ non **SR**ρ nõn **A** nonas α 16 iđ ss̃ **S** idus ss̃ **A** ĩb ss̃ α id. *uel* idus ss̃ *uel* iunias **R**ρ; *eod. modo sequ. diei num. signif.* chorus **SAVR** 20 frugifere **SVp** fructifere **AR** 21 circumfossari et aggerari ρ *plerique* solistitium α 22 peractum **S** pactum **A** peractum *uel* pactum **R** factũ α (*uel* fẽm) ρ condicione α (*alt.* c *in* t *mut. m. rec.*) **A**

terra uel proscinditur uel iteratur, eaque, si (proscinditur operis tribus, iteratur duabus, te lirantur autem iugera duo bis opera una. at s terra, proscinditur iugerum duabus operis, it lirantur una iugera quattuor, cum in subacta ia tiores porcae sulcantur. quae ratio colligit, ut num facile possint uno iugo ,tritici obseri m(quinquaginta ceterorumque leguminum modii c dem his diebus area triturae praeparanda est; res desecta erit, in eam conferatur. uinearum (bus maior est modus iteratus esse debet ante pabulum, si facultas est, uel nunc uel etiam s quindecim diebus, qui fuerunt ante Kalendas Iu beri pecori oportet. a Kalendis autem Iuniis, si uiridis herba, usque in ultimum autumni frond(praebebimus.

Id. Iun. calor incipit.

XIII Kal. Iul. sol introitum Cancro facit, tempes nificat.

1 *uerba* eaque — iteratur *om.* A eaque si est SR 3 linantur SA duo bis a duabus SAV duo R *postea mut.*) SAα et ρ 4 iteratur SAR tertiatur V *om.* a liratur Vb linantur A 5 una iugera bcgmq una in subactā α subactam ρ terrā (~ *postea eras.*) α ter 7 possit (n *superscr. m. rec.*) α modi S 8 cetereoru o *postea lin. del.*) S modi S Iisdem bd isdem SAVR randus (a *sup.* us *scr. m. rec.*) α precipienda b ut *om.* 10 uineare ρ *nonnulli* 11 modius ρ iratus (te *sup. ut uid.*) α iteratur a iteratas m 12 *uerba* pabulum - o 13 fuerī α fuerunt *uel* fuerant ρ fuerunt c fuerint R f ante Va a R kl̄ iūn. α kal. iun. ρ kal. iuniis R prel pecori depreberi R 14 kl̄ S kalendas A kl̄ α kal. Rρ iunias S iun. *uel* iuniis Rρ defecit V deficit SAR 15 autūnum c *et* ρ *nonnulli* 18 XIII α kl̄ S kl̄ Aα kal. R iulias A iul. *uel* iulias Rρ cancro *om.* (s. *u. add. m. pr.*

VIII Id. Iul. Capricornus medius occidit.

VII Id. Iul. Cepheus uespere exoritur, temp nificat.

VI Id. Iul. Prodromi flare incipiunt.

His diebus eadem, quae supra. sed et pro uactum optime nunc iteratur et siluestris ager luna utilissime exstirpatur.

Id. Iul. Procyon exoritur mane, tempestatem s

XIII Kal. Aug. Sol in Leonem transitum facit

VIII Kal. Aug. Aquarius incipit occidere clar uel Auster.

VII Kal. Aug. Canicula apparet, caligo aestuo

VI Kal. Aug. Aquila exoritur.

IIII Kal. Aug. Leonis in pectore clara stel interdum tempestatem significat.

III Kal. Aug. Aquila occidit; significat tempe

His diebus locis temperatis et maritimis me tur, et intra dies triginta, quam desecta est, strame

VIII idus ss̃ **SA** id. *uel* idus ss̃ *uel* iul. *uel* iulias **R**; *co dier. num. sign.* 2 cepheus **adgp** cetheus **SAb** citheus capheus **cq** cephee (us *superscr.*) **m** 4 VI **AR** V **S** 6 optir nunc (e *inter* m *et* n *inculc. m*[2]) **S** siluestres *alt.* e *in* i *mut.* 7 extirpatur **SAR** 8 prochyon **ad** mane *om.* **SA** XIII XIII kl̄ augustas **A** XIII kal. aug. *uel* augustas **R** 10 *post* fau *codicibus turbatus*: VIII k̄ ss̃ aquarius incipit occidere fauoni VII k̄ ss̃ leonis in pectore clara stella exoritur interdum ten nificat. III k̄ ss̃ aquila occidit significat tempestatem. His *omiss. cett.* **S** VIIII kl̄ ss̃ leonis in pectore clara stella ex tempest̄ signif. III kl̄ ss̃ aquila occidit significat tempestate *e. q. s. omiss. cett.* **A** VIIII kal. ss̃ (*uel* aug. *uel* augustus) tore clara stella exoritur (clare stelle exoriuntur **d**) interdun significat. VIII kal. ss̃ (*cfr supra; cod. modo sequ. dier. nun* rius *e. q. s. deinceps ita ut in textu* **R**; *locum restitui praeeu Pontedera Wachsmuthio* 13 augustas ea aquila **a** 14 15 tempestatem significat his diebus **a** tempestatem *om.* **p** **SA** XXX *uel* triginta **R** qua **d** *uerba* quā - strai *omissa in marg. adscr. m. pr.* **S**

[redacted]

III Id. Mart. Piscis aquilonius desinit oriri, septentrionales uenti
pridie Id. Mart. Argo nauis exoritur, Fauonius aut Auster, interdum Aquilo.

25 His diebus commode instruuntur horti, de quibus suo loco dicam secretius, ne inter hanc quasi turbam operum neglegentius holitoris officia descripsisse uidear aut nunc
26 ordinem reliquarum culturarum coeptum interrupisse. igitur a Kalendis Martiis eximia est uitium putatio usque in x Kal. Apr., si tamen se gemmae nondum moueant. surculi quoque silentes ad insitionem nunc praecipue utiliterque leguntur, et ipsa insitio uitium atque arborum longe nunc est optima. frigidis quoque locis et umidis uitium satio nunc praecipua est, sed et ficulnea cacumina iam tumentia utilissime deponuntur. sartura quoque frumentorum iteratur
27 egregie; modios tres una opera recte sarit. prata purgare et a pecore defendere iam tempestiuum est; locis quidem calidis et siccis etiam a mense Ianuario, ut supra diximus, id fieri debet, nam frigidis uel a Quinquatribus prata recte
28 submittuntur. scrobes omnis generis, quos eris autumno consiturus, hoc tempore fieri oportebit; eorum quaternarii, hoc est quoquouersus pedum quaternum, si est commodum terrenum, quattuordecim ab uno fiunt, ternarii autem decem et octo. ceterum ad deponendas uites uel non magni incrementi arbores sulcus, qui sit pedum centum et uiginti, latitudine bipedanea, in altitudinem deprimi debet dupondii

III idus s̅s̅ SA III id. mart. R 2 pridie idus s̅s̅ S PR. idus s̅s̅ A prid. id. *uel* idus mart. *uel* s̅s̅ R argonius cd 5 turba A 6 negligentius R 7 cultarũ (ura *sup.* a *scr. m. rec.*) A 8 a kł S a kl̄ A a kal. R x kł apriles S x kl̄ (kal. R) aprilis AR 9 mouent S 10 utiliterque R utiliter SA 11 uitio A longe *om.* SA 12 humidis R 13 utilissima A 14 deponuntur S deponitur A ponuntur R 16 peccore A iam pestiuum A 17 a mense R mense SA 19 sumittunt̄ S sũmittuntur A summittuntur p submetuntur R 20 fieri SAR preparare cd quaternũ S quaternu A quaternum a IIII R XIIII SAR 22 decem et octo SA XVIII R 24 sit *om.* SA e uiginti A 25 uipedanea A (ui *in* bi *mut. m?*) S dupondii semissis S dupondii semisse R se dupondii dimissis A

semissis, eumque similiter una opera efficit. rosa num perfossum et cultum habere iam tempus est. rantibus circum radices amurcam, quae salem n nunc conueniet infundere; maximis sex congii, n arboribus urna satisfaciunt, ceteris aestimanda ‹ sed tamen quae nihil uitii habuerint, aliquant fient, si amurca rigentur insulsa. nonnulli hoc tempus esse seminariis instituendis dixerunt. bacas lauri et murti ceterorumque uiridium : areolas disserere praeceperunt. orthocissos et h Idibus Februariis uel etiam Kalendis Martiis pon iidem censuerunt.

Id. Mart. Nepa incipit occidere, significat tempe:
XVII Kal. Apr. Nepa occidit, hiemat.
XVI Kal. Apr. Sol in Arietem transitum facit, uel Corus.
XII Kal. Apr. Equus occidit mane, septentriona
X Kal. Apr. Aries incipit exoriri, pluuius dies, ninguit.
VIIII et VIII Kal. Apr. Aequinoctium uernum, tem significat.

Ab Idibus eadem, quae supra, utique perage optime autem uliginosa et pinguia loca nunc den scinduntur; at quae mense Ianuario ueruacta fecin

3 amurca **S** habeat **R** habeant **SA** habebat **cd** 4 ‹ conueri et **SA** sex *om.* **SA** congii **SAa** congiis **R** urne (-ę) **R** extimanda **R** 6 habuerit **SAR** 7 fiet **A** insulsas (*ult.* s *postea del.*) **A** *inter* nonnulli *et* hoc *ras.* **S** bagas **S** baucas **A** bachas **c** murti **SAR** mirti **bc** mirthi **g** cissos **R** *om.* **SAa** 12 idem **Sb** 13 idibus martĪs **S** idibu
XVII kł aprilis **SA** XVII kl. *uel* kal. april. *uel* apr. **R** XVI kĪ s̃s **A** XVI kl. *uel* kal. apr. *uel* april. *uel* s̃s **R**; *eod. mod num. sign.* 16 chorus **SAR** 17 equos **c** 19 nin ninguet **p** ningit **R** VIIII et VIII **R** VIII **SA** 23 optun pingua **A** proscinditur **A** 24 Atque **Sa** atq; **AR** ue
fecimus *Gesnerus:* facimus **SAR**

ultima parte Martii sunt iteranda. et si quae pergulae uitium generosarum uel si quae in agris aut uepribus singulares arbores maritae a putatoribus relictae sunt, ante Kalendas Apriles utique deputari debent; post quam diem sera et in-
33 fructuosa fit eiusmodi rerum cultura. milii quoque et panici haec prima satio est, quae peragi debet circa Idus Apriles. utriusque seminis sextarii quini singula iugera occupant quin etiam pecus lanatum ceteraque quadripedia tempus idoneum est castrandi. locis autem tepidis ab Idibus Februariis usque in Idus Apriles, at locis frigidis ab Idibus Martiis usque in Idus Maias omnia recte pecora castrantur.

34 Kal. Apr. Nepa occidit mane, tempestatem significat.

Non Apr. Fauonius aut Auster cum grandine, nonnumquam hoc idem pridie.

VIII Id. Apr. Vergiliae uespere celantur, interdum hiemat.

VII Id. Apr. et VI et V Austri et Africi, tempestatem significat.

IIII Id. Apr. sole oriente Libra occidere incipit, interdum tempestatem significat.

35 pridie Id. Apr. Suculae celantur, hiemat.

His diebus locis frigidis prima uinearum fossio utique ante Idus peragenda est, quaeque mense Martio post confectum aequinoctium fieri debuerunt, nunc denique quam primum exsequenda sunt. fici uitesque adhuc recte inseruntur;

3 maritae (t *inter* a *et* e *suprascr. m*[2]) **S** marite **AR** in ariete **cd** a putatoribus **SR** amputatorib; **A** ac putatoribus **b** a putationibus **cd** relicta **A** kł aprił **S** kľ aprľl **A** kl *uel* kal. apr. *uel* april. **R** 4 quã diem **SA** quem diem **R** sera **R** cetera **SA** 5 eiusmodi **SA** huiusmodi **R** cultura **R** cura **SA** 6 aprilis **SA** apr. *uel* april. **R** 8 quadrupedia **bc** 10 idus apriles **S** idus aprilis **A** id. apr. *uel* april. **R** at *scripsi:* ad **SA** et **a** in **R** ab idus **SA** ab id. **R** 12 kł aprilibus **S** kľ aprilibus **A** kal. apr. *uel* april. **R** 13 nonis s̃s **SA** non. apr. *uel* april. *uel* s̃s **R** nonnunquam **R** 14 pridẽ **S** pride **A** pridie *uel* prid. **R** VIII idus s̃s **SA** VIII id. apr. *uel* april. *uel* s̃s **R**; *eodem modo sequ. dier. num. sign.* 16 et *ante* africi *om.* **SA** significat **SAR** significant **a** 18 sole **S** sol **AR** occidetre **A** 20 PRID. **A** 22 confectã **A** 24 exequenda **SAR**

seminaria, quae sunt ante facta, runcari et adhuc fodiri possunt. oues Tarentinae radice lanaria bent, ut tonsurae praeparentur.

Id. Apr., ut supra, Libra occidit, hiemat.

xviii Kal. Mai. uentosa tempestas et imbres nec stanter.

xv Kal. Mai. sol in Taurum transitum facit, significat.

xiiii Kal. Mai. Suculae se uespere celant, pluuiam

xi Kal. Mai. uer bipertitur, pluuia et nonnumquai

x Kal. Mai. Vergiliae cum sole oriuntur, A Auster, dies umidus.

viiii Kal. Mai. prima nocte Fidicula apparet, ter significat.

iiii Kal. Mai. Auster fere cum pluuia.

iii Kal. Mai. mane Capra exoritur, Austrinus d dum pluuiae.

pridie Kal. Mai. Canis se uespere celat; tempesta ficat.

Per hos dies eadem, quae supra, persequemu que, si iam librum remittunt, inseri oleae uel e ceteraeque pomiferae arbores eodem emplastratio inseri. sed et prima pampinatio recte inchoatur, repentes oculi digito decuti possint. si qua pr uineis aut fossor disturbauit aut neglegentia omisi

2 obes **SA** lauaria (*ult.* a *postea exp.*) **A** 4 idibu idibus aprilis **A** id. *uel* idib; apr. *uel* april. **R** hiemam maias **S** kl̄ maias **A** kal. maias **R** xv k̄ s̄s̄ **S** xv kl̄ s̄s̄ **A** x *uel* s̄s̄ **R**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* 9 se *om.* **SA** cedant **A** pluuiam *om.* **SA** 10 bipertitur **S** biptitur **R** 12 umidus **A** humidus **R** uel idus **S** 13 fiducula **SA** uie **R** pluuii **SA** 18 Prid **SA** 21 empalastri (*pr.* a *exp. scr. m. rec.*) **A** 22 cenere (c *in* ç *mut. m*2) **S** 23 panpi incoatur (h *superscr. m*2) **S** 24 dicito (c *in* ç *mut. m*2) **S** **cd** posst̄ **A** possunt **Sab** 25 uineis **A** fussor (u *in* *uel.*) **S** negligentia **R**

[redacted]

mense seminaria omnia crebre fodere oportet. Kalendis Martiis usque in Idus Septembres omn bus non solum seminariis, sed etiam nouellis ui fossio est. iisdem diebus, ubi praegelidum et pluui est, oleae putantur et muscantur. ceterum tepidis duobus temporibus anni facere istud oportebit, Idibus Octobribus usque in Idus Decembres, ite bus Februariis usque in Idus Martias, si tamen a non remittit. hoc eodem mense in pastinato se uissima positio est olearis taleae, eamque oporte xeris, fimo et cinere mixtis oblinere et superpone ne sole findatur. sed hoc idem opus melius fiet u mensis Martii uel prima mensis Aprilis et ceteris t quibus praecepimus seminaria plantis uel ramis

Id. Mai. Fidis mane exoritur, Auster aut Eurinu dies umidus.

XVII Kal. Iun. idem, quod supra.

XVI et XV Kal. Iun. Eurinus uel Auster cum pl

XIIII Kal. Iun. sol in Geminos introitum facit.

1 mense seminaria **RV** menses minaria (sm *in* ser menses minaria (se *ante* m *superscr. m. rec.*) **A** crebro tebit **b** sed a **ab** 2 kl̄ martiis **S** kl̄ martiis **A** k mart. **Rρ** idus septembres **S** idus septembris **Aα** id. temb. **Rρ** 3 seminariis sed etiam nouellis uineis **R** ser sed etiam nouellis **SAV** 4 fossio danda (*transpos. sign.* isdem **SAα** isdem *uel* ijsdem **Rρ** pluuia **A** 5 teped *mut. m²*) **S** 6 annis **α** 7 idibus **SA** idib; **α** idibus *ue* octobribus **SA** octobrib; **α** octobr. *uel* octo. *uel* oct. **Rρ** (is *in* es *mut. m. alt.*) **α** decembr. *uel* decēb. **Rρ** iterum idibus **SAα** idibus *uel* id. **Rρ** 8 februariis **SAα** febr. **Rρ** 9 seminaria **V** 10 taleae eamque **S** talee eāque **AαR** panxeris **Sgρ** anxeris (p *s. u. praescr. m. p* **A** panseris **R** panseris uel panxeris **a** 11 oblinere **SAV** ρ *in* **cdms** 12 idem **R** *om.* **SAV** marcii **α** 14 15 idibus **SAVR** maias **SAα** maiis *uel* mai. **Rρ** **ARρ** 16 dies *om.* **A** humidus **Rρ** 17 kl̄ **S** kl̃ **Aα** iunias **SAα** iunias *uel* iun. **Rρ**

terra uel proscinditur uel iteratur, eaque, si est proscinditur operis tribus, iteratur duabus, terti lirantur autem iugera duo bis opera una. at si f terra, proscinditur iugerum duabus operis, iter lirantur una iugera quattuor, cum in subacta iam tiores porcae sulcantur. quae ratio colligit, ut pe num facile possint uno iugo ,tritici obseri modi quinquaginta ceterorumque leguminum modii cen dem his diebus area triturae praeparanda est; ut res desecta erit, in eam conferatur. uinearum qu bus maior est modus iteratus esse debet ante s pabulum, si facultas est, uel nunc uel etiam sup quindecim diebus, qui fuerunt ante Kalendas Iun beri pecori oportet. a Kalendis autem Iuniis, si ia uiridis herba, usque in ultimum autumni fronden praebebimus.

Id. Iun. calor incipit.

XIII Kal. Iul. sol introitum Cancro facit, tempest nificat.

1 *uerba* eaque — iteratur *om.* **A** eaque si est **SR** 3 linantur **SA** duo bis **a** duabus **SAV** duo **R** *postea mut.*) **SA**α et ρ 4 iteratur **SAR** tertiatur **V** *om.* **a** liratur **Vb** linantur **A** 5 una iugera **bcgmq** una in i subactã α subactam ρ terrã (~ *postea eras.*) α terr 7 possit (n *superscr. m. rec.*) α modi **S** 8 cetereorum o *postea lin. del.*) **S** modi **S** Iisdem **bd** isdem **SAVR** randus (a *sup.* us *scr. m. rec.*) α precipienda **b** ut *om.* **A** 10 uineare ρ *nonnulli* 11 modius ρ iratus (te *sup.* r *ut uid.*) α iteratur **a** iteratas **m** 12 *uerba* pabulum -- opc 13 fuerit α fuerunt *uel* fuerant ρ fuerunt **c** fuerint **R** fu ante **Va** a **R** kl iũn. α kal. iun. ρ kal. iuniis **R** prebc pecori depreberi **B** 14 kl **S** kalendas **A** kl α kal. **R**ρ iunias **S** iun. *uel* iuniis **R**ρ defecit **V** deficit **SAR** 15 autũnum **c** *et* ρ *nonnulli* 18 XIII α kl **S** kl **A**α kal. **R**ρ iulias **A** iul. *uel* iulias **R**ρ cancro *om.* (s. *u. add. m. pr. u*

XI Kal. Iul. Anguifer, qui Graece dicitur ὀφιοῦχος, mane occidit, tempestatem significat.

VIII et VII et VI Kal. Iul. solstitium, Fauonius et calor.

III Kal. Iul. uentosa tempestas.

50 His diebus eadem, quae supra. sed et uiciam in pabulum secare oportet, priusquam siliquae eius durentur, hordeum metere, fabam serotinam ducere, fabam maturam conterere et paleas eius diligenter recondere, hordeum terere paleasque omnis recondere, alueos castrare, quos subinde nono quoque aut decimo die a Kalendis Maiis considerare et curare oportet. nunc autem si sunt pleni atque operculati faui, demetendi sunt; sin autem maiore parte uacant aut sine operculis adaperti sunt, nondum esse maturos significatur, itaque mellatio est differenda. quidam in prouinciis transmarinis uel hoc uel sequente mense sesama serunt.

51 Kal. Iul. Fauonius uel Auster et calor.

IIII Non. Iul. Corona occidit mane.

pridie Non. Iul. Cancer medius occidit, calor.

XI kł ss̃ **S** XI kl̃ ss̃ **Aa** XI kal. ss̃ *uel* iulias **Rρ**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* a grecis **cdmq** ΟΦΙΟΥΧΟϹ **α** ΦΙΟΥΧΟϹ **S** ΦΙΟΥaΟϹ **A** ὀφιοῦχος *rubr.* **s** ὀφιουχος *ed. pr.* ὀφιοιυχοζωη **g** *uulgo om. uacuo spatio relicto* **Rρ** 3 solistitiũ **S** 5 uitiam **Aa** 6 prius | siliq; **α** prius silique **ρ**, *sed* priusq̃, silique **ρ** *in* **d** siliqua **SA** ordeum **a** 8 recondere **SAR** condere **Vb** componere **p** 9 omnes **p** *et* **ρ** *nonnulli* condere **V** quos **V** quas **SAR** 10 aut decimo die *om.* **A** a **AV** (d *superscr.* m^2) **S** ad **R** kl̃. mais **α** kl. *uel* kal. maii *uel* majis **ρ** kł maias **S** kalendas maias **A** kl *uel* kal. maias **R** 12 //// demeteundi (u *postea exp.*) **S** demendi **cdlq** parte *om.* **A** bachant **A** (b *in* v *mut.* m^2) **S** uocant (o *in* a *mut. m. rec.*) **α** *post uerbum* uacant *desinit* **V**; *cfr infra p. 35 u. 5 adn.* 13 adaperti **R** adoperti **A** adopertis **S** 16 *uerba* quidam — serunt *a m. pr. omissa in marg. sup. add.* (*sed* menses amiserunt) *m. alt.* **A** 17 kł iulias **S** kl̃ iulius **A** kl *uel* kal. iuliis **R** 18 IIII nonas ss̃ **SA** IIII non *uel* nonas ss̃ *uel* iuli *uel* iulias **R** 19 prid̃ nonas ss̃ **S** PRID̃. nonas ss̃ **A** pridie non. *uel* nonas ss̃ *uel* iuli *uel* iulias **R** cancor (c *sup.* a *m. rec.*) **A**

in aceruum congeruntur. iugerum stramentorum opera una desecat, quibus remotis, priusquam sol acrior exurat terram, omnes arbores, quae fuerant in segete, circumfodere et adobruere oportet. item quibus magna sementis praepara-
55 tur, nunc debent iterare. nam de fodiendis colendisue nouellis uineis saepius iam dixi, nullum esse mensem omittendum, donec autumnale aequinoctium conficiatur. meminisse autem oportebit, ut per hos et Augusti mensis dies antelucanis et uespertinis temporibus frondem pecudibus caedamus. item quascumque uineas culturi sumus, ne per aestum, sed mane usque in tertiam et a decima usque in
56 crepusculum fodiamus. quibusdam regionibus, sicut in Cilicia et Pamphylia, hoc mense sesama seruntur, Italiae autem regionibus umidis possunt ultimo mense Iunio seri. quin etiam tempus est ficulneis arboribus caprificum suspendere, quod quidam existimant idcirco fieri debere, ne fructus decidat et ut celerius ad maturitatem perueniat.

Kal. Aug. Etesiae.
pridie Non. Aug. Leo medius exoritur, tempestatem significat.
57 VII Id. Aug. Aquarius occidit medius, nebulosus aestus.
pridie Id. Aug. Fidis occidit mane, autumnus incipit.

His diebus eadem quae supra. nonnullis tamen locis faui demetuntur; qui si non sunt melle repleti nec operculati, differenda est in mensem Octobrem mellatio.

2 agrior (c *sup.* g *m. rec.*) **A** 4 adobrure (e *sup.* u *m*[2]) **S** sementis (mentis *in ras. scr.*) **S** 5 fodiendis *om.* **SA** colendis (*omisso* ue) **SA** collendisq; **c** 6 iam *om.* **SA** esse mensem **R** esse mensem ẽe (esse *postea lin. del.*) **A** mensem esse **S** omiciendũ (? *m. pr.*; *in* omittendũ *mut. m*[2]) **S** 7 conficitur (a *sup. alt.* i *m. rec.*) **A** 9 et uespertinis *om.* **A** 11 decuma **A** 13 pamphilia **A** 14 humidis **R** ultime **A** 15 arbori ficulneis caprificũ **A** 18 kł augustis **S** kl̃ augustis **A** kal aug. *uel* augustis **R** etesiae **S** et aesiae **A** ecthesie **R** ectesie **d** 19 pridie non s̃s **S** PRID̃. nonas s̃s **A** pridie *uel* prid. non. s̃s *uel* aug. **R** VII id. s̃s **S** VII idus s̃s **A** VII id. *uel* idus s̃s *uel* aug. **R** 22 prid̄ id̄ s̃s **S** prĩd idus s̃s **A** pridie *uel* prid. id. s̃s *uel* aug. **R** et autumnus **R** 25 est ex in **A**

scissa est; sin autem celerius, etiam tertiatum s conuenit. hoc etiam tempore, qui consueuerunt dire, aquam marinam praeparant et aduectam d de qua conficienda praecipiam, cum uilicae of sequar.

Id. Sept. ex pristino sidere nonnumquam tempes nificat.

XV Kal. Oct. Arcturus exoritur, Fauonius aut interdum Eurus, quem quidam Vulturnum

XIIII Kal. Oct. spica Virginis exoritur, Fauonius a

XIII Kal. Oct. sol in Libram transitum facit, Cra tino tempore apparet.

XI Kal. Oct. Pisces occidunt mane, item Aries incipit, Fauonius aut Corus, interdum Au imbribus.

X Kal. Oct. Argo nauis occidit, tempestatem interdum et pluuiam.

VIIII Kal. Oct. Centaurus incipit mane oriri, ten significat, interdum et pluuiam.

VIII Kal. Oct. et VII et VI Aequinoctium autumnal que significat.

V Kal. Oct. Haedi exoriuntur, Fauonius, non Auster cum pluuia.

IIII Kal. Oct. Virgo desinit oriri, tempestatem s

1 tertiatum solum **a** tertia cũ solum **S** tertia cum solum siue solum **cdq** tertiatum siue satum solum **gu** tertiatum satu tertianũ satũ solum **p** 3 decocunt (cu *in* qvu *mut. m. re* quuntur **a** 4 uillice **R** persequar **SAa** exequar **R** septẽbrib; **S** Idibus septembris (bus *sup.* s *m. rec.*) **A** idib septembr. **R** 8 xv kł octobres **S** xv kl̃ octobris **A** xv octobr. **R** 10 xiiii k̄ s̃s **S** xiiii kl̃ s̃s **A** xiiii kl. *uel* kal *uel* octobr. **R**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* chorus 13 Incidere (oc *sup.* in *m. rec.*) **A** 14 chorus **SAR**

19 interdum et pluuiam *om.* **S** *om. unius uersus uacuo in quo m. recentiss. uerba omissa suppleuit* **A** 20 æquinot autumnale *om.* **SAb**

67 His diebus uindemiae plurimis regionibus fiunt, quarum maturitatem alii aliter interpretati sunt. quidam cum uidissent partem aliquam uuarum uirescere, crediderunt tempestiuam esse uindemiam, quidam cum coloratas et perlucidas uuas animaduertissent, nonnulli etiam cum pampinos ac folia decidere considerassent. quae omnia fallacia sunt, quoniam inmaturis uuis omnia eadem possunt accidere
68 propter intemperiem solis aut anni. itaque nonnulli gustu explorare maturitatem temptauerunt, ut siue dulcis esset sapor uuae siue acidus proinde aestimarent. sed et haec ipsa res habet aliquam fallaciam. nam quaedam genera uuarum numquam dulcedinem capiunt propter austeritatem
69 nimiam. itaque optimum est, quod nos fecimus, ipsam naturalem contemplare maturitatem. naturalis autem maturitas est, si cum expresseris uinacea, quae acinis celantur, iam infuscata et nonnulla praeter modum nigra fuerint. nam colorem nulla res uinaceis potest adferre nisi naturae maturitas, praesertim cum ita in media parte acinorum sint, ut et a sole et a uentis protegantur umorque ipse non pa-
70 tiatur ea praecipi aut infuscari nisi suapte natura. hoc igitur cum exploratum habuerit uilicus, sciet uindemiam sibi esse faciendam. sed antequam fructum cogere incipiat, cuncta praeparanda erunt superiore, si fieri possit, mense; si minus, certe ut ante quindecim dies dolia partim picata par-

1 plurimis **Sap** plurimi **A** pluribus **R** regioni (b; *adscr. s. u. m*[2]) **S** *om.* **A** 2 alter (i *superscr. m*[2]) **SA** 7 accideri (e *sup. alt.* i *m. rec.*) **A** 8 intemperi **S** (em *s. u. adscr. m. rec.*) **A** custu (g *sup.* c *m. rec.*) **A** 9 e plorare (x *inter* e *et* p *m*[2]) **S** tentauerunt **R** 13 optimum **SAb** optumum **am** oportunum **cdgpqu** nos **R** non **A** (n *eras. et* s *scr. m*[2]) **S** fecimus **SAabmp** facimus **R** faciemus **g** 14 contemplare **SA** contemplari **R** contemplati **b** 16 prope modum **a** 17 afferre **R** 18 in *om.* **S** 19 ut et **R** et **SAa** a sole et a uentis **SA** a sole estuentis **p** a sole extuante (*uel* estuante) et a uentis **cdgqu** a sole et a uentis extuante **abm** humorque **R** patiatur **SA** patitur **R** 20 precipi **S** p̃cipia **A** precipi **R** percipi **g** precoqui **a** suape (t *sup.* p *m. rec.*) **A** 21 uillicus **R** sciet **SA** sciat **R** 22 faciendũ **A** 23 possit **SA** posset **R**

pridie Non. Oct. Haedi oriuntur uespere, Aries medius occidit, Aquilo.

VIII Id. Oct. Coronae clara stella exoritur.

74 VI Id. Oct. Vergiliae exoriuntur uespere, Fauonius et interdum Africus cum pluuia.

III et pridie Id. Oct. Corona tota mane exoritur, Auster hibernus et nonnumquam pluuia.

Per hos dies frigidis regionibus uindemia et cetera, quae supra scripta sunt, fieri solent, iisdemque regionibus frumenta matura seruntur et praecipue far adoreum. locis etiam opacis triticum nunc recte seritur. et quoniam sementis mentionem fecimus, non intempestiue, quantum 75 cuiusque seminis iugerum agri recipiat, referemus. iugerum agri recipit tritici modios quattuor uel quinque, farris adorei modios nouem uel decem, hordei modios quinque uel sex, milii uel panici sextarios quattuor uel quinque, lupini modios octo uel decem, phaseli modios quattuor, pisi modios tres uel quattuor, fabae modios sex, lentis modium unum paulo amplius, lini seminis modios octo uel decem, cicerculae modios tres uel quattuor, ciceris modios tres uel quattuor, sesami sextarios quattuor uel quinque, uiciae pabularis modios septem uel octo, uiciae seminalis modios quinque uel sex, erui modios quattuor uel quinque, farraginis hordeaceae

1 prid̄ S prīd A prid. *uel* pridie R apud a   3 VIII id. ss̄ S VIII idus ss̄ A VIII id. *uel* idus ss̄ *uel* oct. *uel* octobr. R   stelle (e *in* a *mut. m. rec.*) S   9 supra *in textu om. s. u. add. m. uet.* S   isdemque (*uel* hisdemque *uel* iisdemque) regionibus frumenta R isdem frumenta quæ regionibus S isdē frum̄ta q; regionib; A   14 IIII SA III *uel* quattuor R   faris (*alt.* r *suprascr. m. rec.*) A   15 m̊ S   *uerba* nouem uel decem hordei modios *om.* SA   *numeralia quae sequuntur uulgo numerorum notis exh. codd.*   16 uel panici *om.* SA   ss S ss̄ A ss *uel* sextarios R   IIII uel quinque S   m̊ S moð A mod. *uel* modios R; *ita etiam infra sed interdum* moð S m̊ A   17 faseli SA faseoli R quattuor *bis* A   18 unum *om.* SA uernum a   19 ci///cerculę S   20 ciceris m̊ III uel III Aa ciceris mod. (*uel* modios) III uel IIII R *om.* S   21 ss̄ SA ss̄ *uel* sextarios R   uitiae S   22 octo *om.* Sa V ꝉ VI (ꝉ VI *in ras.* m^2) S   III uel V S

modios septem uel octo, siliquae modios sex singulos cyathos serere oportet in areolis lon denum, latis pedum quinum. cannabis grana s quadrato ponuntur.

Id. Oct. et sequenti biduo interdum tempestas quam rorat tantummodo, Iugulae exoriunt
XIIII Kal. Nou. sol in Scorpionem transitum facit
XIIII et XII Kal. Nou. solis exortu Vergiliae inci dere, tempestatem significat.
XI Kal. Nou. Tauri cauda occidit, Auster, interd
VIII Kal. Nou. Centaurus exoriri mane desinit, te significat.
VII Kal. Nou. Nepae frons exoritur, tempestatem
V Kal. Nou. Vergiliae occidunt, hiemat cum gelicidiis.

2 qui ad hos (d *in* t *mut. m*[2]) S quiathos A ciatho *uel* cyatos R 3 x latis pedum v R x latis pedum crana (c *in* ç *mut. m*[2]) S 5 idibus octobribus S idib d. *uel* idibus oct. *uel* octobr. R tempestas R temper peratas A *post* tempestas non *abrumpit textus tenorem recensionis* A *insertum in codd.* **Acdmqrsuwy** *Ottob. 1700; i fragmenti* A *in aliis codd. aliter inducitur*: intdū temperatas magnas A interdum tempestas nōnumq̃ rorat (*sequitur uac. sp* nas cq interdū tempestas nōnūquā rorat ñ ocres (ores u) LX interdum tempestas nonnumquam rorat LXX magnas msy *O* terdum tempestas ñ ocres LXX magnas w *fini fragm.* V *tur textus*: demetendi sī sin aī maiore parte uocant rura nū demetēdi sunt XIIII kl cdqu demetendi sunt maiore parte nūquā XIIII kl mwy *Ottob. 1700* demetendi sunt. Sin a parte uacant rara numq̃ XIIII. kl s *suo folio* A *scr. in* r (*i* nas . . . *des.* maiore parte uacant rara nunquam . XIII kl. no *aliis quoque codicibus turbationis signa exstant*: interdum tem q̃ rorat LXX magnas L hoc mense seminaria omnia crebro foe XVI XIIII kal. nouembr b nonnumquam rorat *om.* a pede . . . nuntur XIIII kl. *omissis cett.* k tantūmodo iugule exoriu ///// S sucule exoriuntur uesperi p *om.* AR 7 nouembr bris A nouembr R 8 XII k S XII kl ss A XII kl *uel* kal. nouembr. R; eod. modo (ss S) *sequ. dier. num. signif.* exortū S exortus S uergilie S uirgilie AR 14 uirgili

IIII Kal. Nou. Arcturus uespere occidit, uentosus dies.

III Kal. Nou. et pridie Cassiope incipit occidere, tempestatem significat.

79 Per hos dies quaecunque semina differri debent, arbusculaeque omnis generis recte ponuntur. ulmi quoque uitibus recte maritantur, ipsaeque uites in arbustis et uineis commode propagantur. seminaria runcare et fodere tempus est, tum etiam arbores ablaqueare nec minus uineas easdemque putare itemque in arbustis uitem deputare. seminaria, quae suo tempore pampinata non sunt, arbusculaeque ficorum in seminariis putari et ad singulos stilos redigi debent; quae tamen melius, dum tenera sunt, per germinationem pampinantur. sed cum omnia in agricultura strenue facienda
80 sint, tum maxime sementis. uetus est agricolarum prouerbium, maturam sationem saepe decipere solere, seram numquam, quin mala sit. itaque in totum praecipimus: ut quisque natura locus frigidus erit, is primus conseratur, ut quisque calidus, nouissimus. uicia et faba stercorare agrum
81 dicuntur. lupinum nisi in florem uerteris, nihil agrum stercoraueris. sed nec ulla res magis uacuis operariis aut seritur aut conditur. nam et primis temporibus ante ullam sementem possis id obruere et nouissimis post coactos fructus
82 tollere. sementi facta inoccare oportet, quod sparseris. duo iugera tres operae commode occabunt arboresque, quae intererunt, ablaqueabunt, quamuis antiqui singulis operis singula iugera sariri et occari uelint; quod an recte fieri

2 tertio k̄ s̄s̄ et prið **S** III kl̄ et prid̃ s̄s̄ **A** III kl (kal) et prid. (pridie) s̄s̄ *uel* no. (nouembr.) **R** 4 differri *om.* **A** aribus culaeque **A** 10 panpinata **S** arbuscula quae (e *inter* a *et* q *scr. et ult.* a *del.* *m*²) **S** arbusculaq; **A** 11 seminaris **SA** 12 tame melius (n *inculc.* *m*²) **S** tam emelius **A** tenere **S** panpinantur **SA** 13 agriculturas **A** 15 sole |reseram (re *in alt. uersus init. eras. in pr. u. fine adscr.* *m*²) **S** 16 sit **R** sint **SAbdm** 17 primus **Scd** primis **Ag** primum **bmp** pinum **a** 19 uerteris *om.* **A** 20 operaris **S** operis **A** 21 ulla **A** 22 possis *scripsi*: possit **SAR** coactos **Agp** actos (co *s. u. praescr.* *m*²) **S** octos **a** coactus **R** cohactos (h *lin. del.*) **d** 25 singulis **SR** similis **A**

possit, adfirmare non ausim. eodem tempore fo: que purgare et elices sulcosque aquarios facere iisdem temporibus, si sit, fraxineam, si minus c nec haec sit, iligneam frondem bubus recte pra glandis quoque non inutile est singulis iugis m gulos dare; nec tamen amplius, ne laborent, diebus triginta praebueris. nam si paucioribus (tur, ut ait Hyginus, per uer scabiosi boues fiu autem paleis inmiscenda est atque ita bubus a tum etiam siluam, si quis barbaricam, id est coı uelit facere, recte conseret glandibus et ceteris tum et olea destringenda est, ex qua uelis uir efficere; quod fit optimum ex uaria oliua, cum grescere. nam acerbum nisi ex alba olea fieri ı

Kal. Nou. et postridie caput Tauri occidit, plı nificat.

III Non. Nou. Fidicula mane exoritur, hiemat (

VIII Id. Nou. idem sidus totum exoritur, Auster nius, hiemat.

VII Id. Nou. significat tempestatem, hiemat.

VI Id. Nou. Vergiliae mane occidunt, signific statem, hiemat.

1 affirmare R riuosque *uett. edd.*: riuos SAR 3 dem A hisdem *uel* iisdem *uel* hiisdem R fraxineam S fraxinea R orneam SAa ornea R 4 ile igneã A (e *pos* 5 singulis (o *sup. alt.* i *scr. m. rec.*) A 7 xxx R (*uerba* nam si paucioribus diebus datur *om.* SA datur bn 8 hycinus (c in ç *mut. m²*) S ꝑ uer R perui a (12 uelis|oleũ A uelis oleum a 13 incipit nigresce increscere R incipiunt crescere A 14 aceruum S ı bribus S kl̄ nouembrib; A kl *uel* kal. nouembr. R p̄t t III nōn s̄s S IIII nonas s̄s A IIII non. s̄s *uel* nouē. *uel* nouer fidicuia (*ult.* i *in* l *mut. m²*) S VIII id s̄s S VIII IDVS *uel* idus s̄s *uel* nouem. *uel* nouembr. R; *eod. modo sequ. dier* isdem A & hiemat S

V Id. Nou. stella clara Scorpionis exoritur, tempestatem significat, uel Vulturnus, interdum rorat.

IIII Id. Nou. hiemis initium, Auster aut Eurus, interdum rorat.

85 his diebus usque in Idus, quue superiore mense facere non potueris, adhuc tolerabiliter efficies. sed et proprie hoc obseruabis, ut pridie, quam plenilunium sit, si minus certe ipso plenilunio, omnem, quam saturus es, fabam uno die spargas; sed postea licebit ab auibus et pecore defensam obruas, eamque, si ita conpetierit lunae cursus, ante Idus Nouembres occatam habeas quam pinguissimo et nouo loco, 86 si minus, quam stercoratissimo. satis erit in singula iugera uehes stercoris conportare numero decem octo; uehis autem stercoris una habet modios octoginta. ex quo colligitur oportere in denos quoquouersus pedes modios quinos stercoris spargere. quae ratio docet uniuerso iugero satisfacere modios MCCCCXL. 87 tum etiam conuenit oleas ablaqueare et, si sunt parum fructuosae uel cacuminibus retorridae frondis, magnis arboribus quaternos modios stercoris caprini circumspargere, in ceteris autem pro magnitudine portionem seruare; eodem tempore uineis ablaqueatis columbinum stercus ad singulas uites, quod sit instar unius sextarii, uel urinae hominis congios uel alterius generis quaternos sextarios stercoris infundere. iugerum uinearum in senos pedes positarum duae operae oblaqueant.

88 Id. Nou. dies incertus, saepius tamen placidus.

6 poteris **SA** 7 cete (r *superscr. m*[2]) **S** 9 spargas **R** pagas **Ad** peragas **S** *in marg.* **b** conparare **S** ɔparare **A** conparare **R** 11 nouembres **S** nouembris **A** nouembr. *uel* nouembres **R** 13 comportare **SAR** decem octo **SA** decem octo *uel* XVIII **R** uehis **SA** uehos **a** uehes **R** 14 una **S** uno **Ad** *om.* **R** 15 quoqueuersus **S** q̃quersus **A** quoq; uersus *uel* quoqueuersus **R** quinos **R** quinque **SAa** m̊ **S** moð **A** m̊ *uel* modios **R** 19 modios *om.* **A** 16 sterceris *in ras. scr. m*[2] **S** 23 sestarii **S** 24 sestarios **S** 26 Idus nouembres **S** Idus nouembris **A** id. *uel* idibus nouẽ *uel* nouembr. **R**

xvi Kal. Dec. Fidis exoritur mane, Auster, interc magnus.

xv Kal. Dec. Aquilo, interdum Auster cum plu

xiiii Kal. Dec. sol in Sagittarium transitum fac mane oriuntur, tempestatem significat.

xii Kal. Dec. Tauri cornua uespere occidunt, gidus et pluuia.

xi Kal. Dec. Sucula mane occidit, hiemat.

x Kal. Dec. Lepus occidit mane, tempestatem

vii Kal. Dec. Canicula occidit solis ortu, hiemat

pridie Kal. Dec. totae Suculae occidunt, Fa Auster, interdum pluuia.

His diebus, quae praeterita erunt superiori
consequi oportebit. et, si non plurimum serimu
est intra Kalendas Decembres sementem fecisse.
longis noctibus ad diurnum tempus aliquid adici
nam multa sunt, quae in lucubratione recte aga
enim uineas possidemus, pali et ridicae poss
exacuique, siue regio ferulae uel corticis ferax
aluaria fieri debent, siue palmae spartiue fe
fiscinae sportaeque, seu uirgultorum, corbes ex
ne caetera nunc persequar, nulla regio non aliq
quod ad lucubrationem confici possit. nam
agricolae expectare diei breuitatem, praecipue
gionibus, in quibus brumales dies horarum n

xvi k̄ decēmbres S xvi kl̄ decembris A xvii *uel* xvi k
uel decembr R fides SA fidis R xv k̄ d̄s S xv kl̄ d̄s A
dec. *uel* decembr. R; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* 6
peri AR 10 or''tu'' (*ex* oritur *fact.*) S oritur AR olitur
SA 13 p̃terita eē *m. a. scr. in ras.* S 14 oportebit S op
15 kl̄ decēbres S kl̄ decembris A kl *uel* kal. decembr. *uel*
fecisse SAa confecisse R 16 ad diurnum cdgp ad
diuт̄nū (т̄nū *in ras. scr.*) S ad diuturnum R 17 agantur
19 exacuiq; R exad|quæ (d *in* cui *mut. m*²) S exa
pr. q *scr. m. rec.*) A 20 aluaria A albaria S aluearia R
ues (u *in* b *mut. m*²) S corbe a 22 aliquit (t *in* d *mu*
affert R 25 in quibus *om.* A

bis unius; ex Idibus glandis modium unum pale tum et lupini macerati modium unum paleis inmi maturam farraginem. Decembri frondem aridam u cum erui semodio macerato uel lupini, quod ex macerato exierit uel glandis modium unum, ut su tum est, uel farraginem.

Et quoniam percensuimus opera, quae suis q temporibus anni uilicum exsequi oporteret, memore nostri subiungemus cultus hortorum, quorum aeq suscipere debebit, ut et quotidiani uictus sui leu tum et aduenienti domino praebeat, quod ait p emptas ruris dapes. Democritus in eo libro, qu gicon appellauit, parum prudenter censet eos facere, exstruant munimenta, quod neque latere fabricata perennare possit pluuiis ac tempestatibus plerum stata neque lapides supra rei dignitatem poscat si uero amplum modum sepire quis uelit, patrim opus. ipse igitur ostendam rationem, qua no opera hortum ab incursu hominum pecudumque

Vetustissimi auctores uiuam sepem structili pra quia non solum minorem inpensam desideraret, uer diuturnior inmensis operibus permaneret; itaque

1 coruis ' bis unius (ui *in* bi *mut. et* bis *del. m. a.*) **S** unum *om.* **SA** uinũ **a** immixtum **R** 3 faraginem **S** **ac**; *sic etiam mox infra* 5 exierit **SR** exigerit **A** exegerit
III. De cultu hortorũ *rubr. mai.* **S** de cultu hortorum *rubr.* hortorum (*usque adh. rubr.*) Cap. II **m** cura hortor; **d** *uulgo* o exsequi **SA** exequi **R** curam **R** cura **S** cultura **A** culturam **ab** tididiani **SA** quottidiani **b** 11 inemptas ruris dapes **gp** inempt apes **S** inemptas rure de apes **A** inempta ruris dapes **R** 1 mocritus — munimus *om.* **SAw** georgicon **p** georgica **b** g georgiam **g** 13 hortos **bgms** ortos **c** 14 extruant **R** **gpsu** monimenta **R** monumenta **cdq** maceries *Ursinus*: mate 15 infestrata **a** infestate **d** 16 inpensam **R** 19 De muni lendo horto *rubr. mai.* **SA** 20 Vetussimi (tis *sup.* ss m^2) **S** V (i *sup.* o *m. rec.*) **A** 21 qui **a** impensam **R** 22 in in mensis **gq** immensis **R** operibus **SAaklmsw** temporibus **b** *1567* uepris **SA** uepres **R**

4 efficiendi consitis spinis rationem talem reddiderunt. locus, quem sepire destinaueris, ab aequinoctio autumnali, simulatque terra maduerit imbribus, circumuallandus est duobus sulcis tripedaneo spatio inter se distantibus. modum altitudinis eorum abunde est esse bipedaneum, sed eos uacuos perhiemare patiemur praeparatis seminibus, quibus obserantur. ea sint uastissimarum spinarum maximeque rubi et paliuri et eius, quam Graeci uocant κυνόσβατον, nos
5 sentem canis appellamus. horum autem ruborum semina quam maturissima legere oportet et erui moliti farinae inmiscere; quae cum est aqua consparsa, inlinitur uel nauticis ueteribus funibus uel quibuslibet aliis restibus. siccati deinde funiculi reponuntur in tabulato; mox ubi bruma confecta est, intermissis quadraginta diebus circa hirundinis aduentum, cum iam Fauonius exoritur, post Idus Februarias, si qua in sulcis per hiemem constitit aqua, exhauritur, resolutaque humus, quae erat autumno regesta, usque
6 ad mediam sulcorum altitudinem reponitur. praedicti deinde funes de tabulato prompti explicantur et in longitudinem per utrumque sulcum porrecti obruuntur, sed ita, ut non nimium supergesta terra semina spinarum, quae inhaerent toris funiculorum, enasci possint. ea fere citra tricensimum diem prorepunt, atque ubi coeperunt aliquod incrementum habere, sic insuesci debent, ut in id spatium, quod sulcis
7 interiacet, inclinentur. oportebit autem uirgeam sepem interponere, quam super se pandant sentes utriusque sulci,

2 sepiri **SA** æquinotio **S** 4 *post* altitudinis *add.* et latitudinis **gmp** *in marg. add.* **b** 7 eas////////astissimũ (*in ras. post* s *m*[3] *scr.* int *et ante* a *scr.* u) **S** 8 paliri (u *supr.* ir *scr.* *m*[2]) **S** KΥΝΟC-BATON **S** KΥΝΟCBaTON **A** κυροςβαπον **g** κυνόσβατον *rubr.* **u** κυνός βατος *ed. pr.*: *uulgo om. uac. sp. rel.* **R** 9 autem *om.* **SA** 10 legere *scripsi*: religi **AR** legi **Sp** eligi **cgq** erbi **A** immiscere **R** 11 conspsa **bd** illinitur **R** 14 interemissis **A** 15 februarias **S** februariis **A** febr. *uel* februarias **R** 21 inherent toris **R** inhaerent | .// oris **S** inherento|nis **A** inherent oris **a** in heren toris **b** inherent thoris **p** 22 possit **SA** citra **SAb** circa **R** tricensimũ **Aa** (c *in* ç *mut. et* n *del.* *m*[2]) **S** trigesimum **R** tricesimum **cq**

solum. eiusque abunde est gradum effodere tribus pedibus, 11 ut in quattuor consurgat regestum. at ubi copia est rigandi, satis erit non alto bipalio, id est minus quam duos pedes ferramento uomale conuertere. sed curabimus, ut ager, quem uere conseri oportet, autumno circa Kalendas Nouembres pastinetur; quem deinde uelimus autumno instruere, mense Maio conuertamus, ut aut hiemis frigoribus aut aestiuis solibus et gleba soluatur et radices herbarum necentur. nec multo ante stercorare debebimus, sed cum sationis adpropinquabit tempus, ante quintum diem exherbandus erit locus stercorandusque et ita diligenter fossione iteran-
12 dus, ut fimo terra conmisceatur. optimum uero stercus est ad hunc usum asini, quia minimum herbarum creat, proximum uel armenti uel ouium, si sit anno maceratum; nam quod homines faciunt, quamuis habeatur excellentissimum, non tamen necesse est adhibere, nisi aut nudae glareae aut sine ullo robore solutissimae harenae, cum maior
13 scilicet uis alimenti desideratur. igitur solum, quod conserere uere destinauerimus, post autumnum patiemur effossum iacere brumae frigoribus et pruinis inurendum; quippe e contrario sicut calor aestatis ita uis frigoris excoquit terram fermentatamque soluit. quare peracta bruma tum demum stercus inicietur, et circa Idus Ianuarias humus refossa in areas diuiditur; quae tamen sic informandae sunt, ut facile runcantium manus ad dimidiam partem latitudinis earum perueniant, ne, qui prosequuntur herbas, semina proculcare cogantur, sed potius per semitas ingrediantur et alterna uice dimidias areas eruncent.

1 habunde **A** 2 ad **A** regandi **A** 3 bipedalio **A** 4 curabimus **a** (bi *ex* ui *fact.*) **b** curauimus **SAR** 5 kl̃ nouembr **S** kalendis nouembris **A** kl *uel* kal. nouembr. *uel* nouembris **R** 6 instruere **SAabmp** instituere **R** 9 stercoræ **A** sed **SR** et **Aa** 10 appropinquabit **bd** appropinquauit **SAR** 12 commisceatur **SAR** 13 asint (i *sup.* t *m. rec.*) **A** 18 alimenti (*alt.* i *in ras.* m^2; *antea* a *fuisse uid.*) **S** 19 effosũ **A** 21 e *ante* contrario *om.* **A** 26 prosecuntur **S** p̃secuntur **AR** herbis **bc**

Haec, ante sationem quae facienda sunt, di est; nunc quid quoque tempore uel colendum ı sit, praecipiamus, et primum de his generibu est, quae possunt duobus seri temporibus, id et uere. sunt autem semina brassicae et lactu erucae, nasturcii, coriandri, caerefolii, anethi, siseris, papaueris; haec enim uel circa Kalendas uel melius ante Kalendas Martias Februario ser uero siccis aut tepidis, qualia sunt Calabriae maritima, possunt circa Idus Ianuarias terr rursus quae tantum autumno conseri debent, s maritimum uel apricum agrum incolimus, hae alium, cepae capitula, ulpicum, sinape. sed iam quidque tempore terrae mandari plerumque co menses digeramus.

Ergo post Kalendas Ianuarias confestim re lepidium. mense autem Februario uel planta ruta atque asparagus et iterum cepae semen et minus si uernum et aestiuum fructum uoles habe radicis et rapae napique semina obrues. nam ultima est huius temporis positio. at circa Kal tias locis apricis licet porrum, si iam ingranduit, item panacem ultima parte Martii mensis. d Kalendas Apriles aeque porrum atque inulam e plantam rutae. item ut maturius enascatur, cucı bita, capparis serenda est. nam semen betae, cum malum florebit, tum demum optime ser

2 nunc **Sp** in uno **AR** 5 brassica et lactuca **S** cærefolii **A** cerefolii **R** cerofolii **a** cereoli **p** 7 kl̄ **S** kl̄ **R**; *ita etiam locis mox sequent.* 8 uel melius **R** uelius **S** mar̄t **SA** mart. *uel* martias **R** committi **SAR** allium **R** sinape **SA** sinapis **R** senapis **p** sed iam etiam nunc potius **R** 15 diceramus (c *in* ç *mut. m*[2]) **S** dium *uett. edd.* lepidum **SAR** 18 asparagus **AR** (*sub* sp gos **a** asparago **c** aspargo **d** cæpe **SA** cepe **R** 20 et *om.* **SA** 23 item *om.* **A** 24 apr̄l **S** aprilis **A** lis **R** 25 nascatur **cdq**

autem caput circa Idus Maias tolerabiliter adhuc transfertur. post hoc nihil ingruente aestate obrui debet nisi semen apii, si tamen rigaturus es; sic enim optime per aestum prouenit. ceterum Augusto circa Vulcanalia tertia satio est eaque optima radicis et rapae itemque napi et siseris nec minus holeris atri.

19 Atque haec sunt sationum tempora. nunc de iis, quae aliquam curam desiderant, singulis loquar, quæque praeteriero intellegi oportebit nullam postulare operam nisi runcatoris; de qua semel hoc dicendum est, omni tempore consulendum esse, ut herbae exterminentur.

20 Vlpicum, quod quidam alium Punicum uocant, Graeci autem ἀφροσκόρδον appellant, longe maioris est incrementi quam alium, idque circa Kalendas Octobres, antequam deponatur, ex uno capite in plura diuidetur. habet enim uelut alium plures cohaerentis spicas, eaeque cum sint di-
21 uisae, liratim seri debent, ut in puluinis positae minus infestentur hiemis aquis. est autem lira similis ei porcae, quam in sationibus campestribus rustici faciunt, ut uliginem uitent; sed haec in hortis minor est facienda, et per summam partem eius, id est in dorso inter palmaria spatia, spicae ulpici uel alii (nam id quoque similiter conseritur) disponendae sunt. sulci lirarum inter se distent semipedali spatio. deinde cum ternas fibras emiserunt spicae, sariantur. nam quo saepius id factum est, maius semina capiunt

1 adhoc **S** 2 post *om. in fine uersus* **A** nisi si **A** 3 ꝓuenit ꝑaestū (*transpos. signo pos. iam m. pr.*) **S** ꝑ estū ꝓuenit **A** per estum prouenit **abp** per estatem prouenit **R** per estiuem proueт̄t **m** 5 napi ////**S** et *om.* **SA** sisaris **d** ciceris **c** 6 holeris **SAab** oleris **R**
7 iis **d** hiis **a** his **SAR** 9 intelligi **R** 12 quide **S** alium **S** (*alt.* l *superscr. m. a.*) **A** allium **R** 13 ΑΦΡΟCΚΟΡΔΟΝ **S** aΦΡΟCΚΟΡ-ΔΟΝ **A** ἀφροσκοροσον **g** ἀφροσκόροδον *ed. pr.: uulgo om. uac. sp. rel.* **R**
14 allium **R** octobr **S** octobris **A** octobr. *uel* octobris **R** 15 habet /////nim (*? m. pr.; enim* m^2) **S** 16 uelud **A** allium **R** cohaerentis *om.* **S** spicas eaeque **Sb** spicas eęque **m** spicasa ea eque **A** spicas eque *uel* ęque **R** sint **AR** sunt **S** diuisa **A** 18 libra **S** 20 hoc (o *in* e *mut.* m^2) **S** 22 allii **R** 23 disponendi **SAb** 24 dein **S**

incrementum. deinde ante quam caulem fac uiridem superficiem intorquere et in terram pro ueniet, quo uastiora capita fiant. regionibus aut neutrum horum per autumnum seri debet, ı tempore corrumpuntur; quod fere mense Ianu: et idcirco frigidis locis tempus optimum est : picum ponendi circa Idus praedicti mensis. se uel conseremus uel iam matura in tabulatum seruabimus, ut iis horis, quibus aut obruentur : luna infra terram sit. nam sic sata et rursus : dita existimantur neque acerrimi saporis exs mandentium halitus inodorare. multi tamen ha lendas Ianuarias mediis diebus serunt mense I caeli tepor et situs terrae permittit.

Brassica, cum sex foliorum erit, transferri ‹ radix eius liquido fimo prius inlita et inuoluta taeniolis pangatur. haec enim res efficit, ut in c rius madescat et uiridem colorem sine nitro coı autem frigidis et pluuiis regionibus positio eius Idus Apriles; cuius depressae plantae cum tenu tum holitoris ratio patitur, saepius sarta et sterc conualescit pleniorisque incrementi et coliculı cymam. nonnulli hanc eandem locis apricioribus Martiis deponunt; sed maior pars eius in cymam postea hibernum caulem amplum facit, cum es secta. possis autem uel maximos caules bis trans si facias, plus seminis et maioris incrementi praebe

1 faciant **R** faciunt **SAab**   2 sup////ficiem **S**   oı 6 allium **R**   9 ut his horis **S** ut his locis **AR** ut iis loc horis *et* -ruentur *rasura, in qua* q̣b. aut ob *scr. m*[2] **S**   1c dita **a** fere condita **SA** sic recondita **R**   11 ęstimantur saporis — odorari *om.* **A**   existere **SR**   12 alitus **R** odorari **S** inodare **c** moderare **ap**   13 iã̄n **A**   16 illita inlita &iam uoluta **S** inlita etiã̄ uoluta **A** inlita et uoluta **a**

20 aprī **S** aprilis **A** apr. *uel* aprilis **R**   tenuera eadem **A**   25 caules *s. u. add. m*[2] **S**   26 transfert *scr. m. rec.*) **A**   27 facias (i *in ras. m*[2]) **S**

25 Lactuca totidem foliorum quot brassica transferri debet. locis quidem apricis et maritimis optime autumno ponitur, mediterraneis et frigidis contra; hieme non aeque commode dispangitur. sed et huius quoque radix fimo liniri debet maioremque copiam desiderat aquae, si quo tenerioris folii.
26 sunt autem conplura lactucae genera, quae suo quidque tempore seri oportet. eorum, quae fusci est uel purpurei aut etiam uiridis coloris et crispi folii, uti Caeciliana, mense Ianuario recte differtur, at Cappadocia, quae pallido et pexo densoque folio uiret, mense Februario; quae deinde candida est et crispissimi folii, ut in prouincia Baetica est finibus Gaditani municipii, mense Martio recte pangitur.
27 est et Cyprii generis ex albo rubicunda, leui et tenerrimo folio, quae usque in Idus Octobres commode disponitur. fere tamen aprico caeli statu, quibus locis aquarum copia est, pene toto anno lactuca seri potest. quae quo tardius caulem faciat, cum aliquod incrementum habuerit, exiguam testam media parte accipiat; eo quasi onere coercita in latitudinem se diffundit. eadem est ratio etiam intubi, nisi quod hiemem magis sustinet ideoque uel frigidis regionibus primo autumno seri potest.

28 Cinarae subolem melius per autumni aequinoctium disponemus; semen commodius circa Kalendas Martias seremus, eiusque plantam ante Kalendas Nouembres de-

2 ponitur **R** ponuntur **SA** 3 hieme **R** hiemẽ **S** hiemem **A** 4 dispangitur **S** dispargitur **AR** et *om.* **b** iniri **a** 5 si quo **SAR** sique **b** sicco **d** quo si **p** 6 sunt quæ **S** complura **SAR** genere **A** quidque **SAa** quoq; **R** 7 seri **R** fieri **SA** & eorũ **S** est uel *scripsi*: et ut **SA** et uelut **R** ucluti **d** et ulue **p** 8 at **R** ad **A** (d *in* t *mut.* m^2) **S** ac **b** 9 cappadocica **S** 10 foli uiret (o *supra pr.* i *adscr.* m^2) **S** folii uiret **A** 11 ꝓuintia **A** 12 municipit **A** 13 cypri **SAR** 14 octobres **S** octobris **Aa** aprilis **R** 17 cum **R** tũ **S** tum **A** aliud **abm** 19 intubi **Sdgm** intibi **bcq** inubi **A** uitib **p** sutibi **a** nusi **S** 21 proximo **ab** 22 subolem (u *in* o *mut.* m^2) **S** 23 disponemus **R** disponimus **SAa** 24 eiusq. *post* plantã *rep. m. pr., del.* m^2 **S** ante **SAa** (*in marg.*) **b** circa **R** nouebr. **S** nouembris **A** nouem. *uel* nouembris **R**

primemus et multo cinere stercorabimus. id stercoris huic holeri uidetur aptissimum.

Sinape atque coriandrum nec minus eruc ita, uti sata sunt, sua sede inmota permanent eorum cultus alius, quam ut stercorata runcent autem non solum autumno, sed et uere conse quoque sinapis prima hieme translatae plus adferunt.

Panax utroque tempore leui et subacta ter disseritur, quo maius incrementum capiat; m eius uerna satio est.

Porrum si sectiuum facere uelis, densius s ceperunt priores relinqui et ita, cum increuerit, nos docuit usus longe melius fieri, si differas more quo capitatum modicis spatiis, id est inte digitos, depangas et, cum conualuerit, deseces. ir quod magni capitis efficere uoles, seruandum e quam translatum deponas, omnis radiculas amput rum summas partes intondeas; tum testulae u quasi sedes singulis subiectae seminibus abob fiant capita latioris incrementi. cultus autem po adsidua sartio et stercoratio est, nec aliud tamen quod totiens rigari et stercorari saririque debe demetitur. semen eius locis calidis mense Ianua Februario seritur; cuius incrementum quo maius linteolis conplura grana inligantur atque ita

1 stercorauimus **SA** 2 olcri **A** 3 sinape **SAac** 6 ueri **A** 8 afferunt **R** 10 disseritur **R** dissere runtur **A** melior **S** melius **AR** 13 secari sed **R** secare.s & (*iuxta & adscr.* d *m²*) **S** 15 more **A** m quaternos **R** quattuor **SAb** 16 depancas **A** 17 seru est **SA** 18 oēs **d** 19 sumas **S** testulae (ulae *in quid m. pr scr. fuerit, non liquet*) **S** 20 in singulis **R** v *sup. pr.* u *m²*) **S** 22 assidua **R** secti uinsi (i *inter m²*) **S** secti uini si **A** 23 quo **AR** qđ **S** 26 complu illigantur **R** ita *om.* **SAb**

[redacted]

enatum autem differri debet in iis locis, quibus aqua subministrari non potest, circa aequinoctium autumni; at quibus possis umorem praebere, mense Maio recte transferuntur.

33 Apium quoque possis plantis serere nec minus semine, sed praecipue aqua laetatur et ideo secundum fontem commodissime ponitur. quod si quis id uelit lati folii facere, quantum seminis possint tres digiti conprehendere, raro linteolo inliget et ita in areolas dispositum liget. uel si crispae frondis id fieri maluerit, semen eius inditum pilae et saligneo palo pinsitum expoliatumque similiter linteolis
34 ligatum obruat. potest etiam citra hanc operam fieri crispum qualitercunque satum, si, cum est natum, incrementum eius superuoluto cylindro coërceas. satio eius est optima post Idus Maias usque in solstitium; nam teporem desiderat.

Fere etiam his diebus ocima seruntur, quorum cum semen obrutum est, diligenter inculcatur pauicula uel cylindro. nam si terram suspensam relinquas, plerumque corrumpitur.

35 Pastinaca et siser atque inula conualescunt alte pastinato et stercorato loco, sed quam rarissime ponenda sunt, ut maiora capiant incrementa. inulam uero interuallo trium pedum seri conuenit, quoniam uastos facit frutices et radicibus ut oculus harundinis serpit. nec est alius cultus horum omnium, nisi ut sartionibus herbae tollantur. com-

1 deferri **R** in his locis **SAR** 2 ad (d *in* t *mut. m²*) **S** 3 humorem **R** 4 semine *om. m. pr., in marg. add. m. rec.* **A** 7 cōprehendere **S** ɔprehendere **A** comprehendere **R** 8 illiget **R** liget **SA** eliget **a** religet **R** relegent **bm** riget **p** 9 malueris **b** mulieris **a** 10 pale (a *in* i *mut. m. rec.*) **A** pale (o *sup.* e *scr. m. rec.*) **A** in linteolis **cdq** 11 obruas **b** obrues **a** 13 *uerba* superuoluto — est *in textu omissa in marg. adscr. m. rec.* **A** 14 solistitiū **A** tempore **A** tēpore (*in* teporē *mut. m²*) **S** 15 hisdem diebus **a** optima **A** 19 at quæ nul a (I *in pr. ras. scr. m²*) **S** atq; innula **Acdq** pistinato **A** 22 In nullā **A** nul ā (I *ante* n *scr. m²*) **S** innulam **cdq** quoniam **am** quonā **S** quoInam **A** qm̄ **R** 23 frutices **S** fructices **AR** harundis **SA**

modissime autem deponentur prima parte Se| ultima Augusti parte.

Atrum holus, quod Graecorum quidam u σέλινον, nonnulli σμύρναιον, pastinato loco se conseri, maxime iuxta maceriam, quoniam et u et qualicunque conualescit loco; idque cum sem non totum radicitus tollas, sed alternos frutic submittas, aeuo manet paruamque sartionis exi seritur a Vulcanalibus usque in Kalendas Sept etiam mense Ianuario.

Menta dulcem desiderat uliginem; quam iuxta fontem mense Martio recte ponitur. cu semina defecerunt, licet de noualibus siluestre conligere atque ita inuersis cacuminibus dispo res feritatem detrahit et edomitam reddit.

Rutam autumno semine satam mense Ma oportet in apricum et cinerem aggerare runcare conualescat, ne herbis enecetur. sed uelata r runcari; quam nisi contexeris, perniciosa nascu si tamen per ignorantiam nuda manu runcaueri atque tumor incesserit, oleo subinde perungito frutex pluribus annis manet innoxius, nisi si m est in menstruis, contigerit eum et ob hoc exa

3 olus **a** horū **A** hipposelinon ΠΕΤROCΕΛΕΙΝΟΝ nc ΝαΙΟΝ **S** hipposelinō ΠΕΤΡΟCΕΛΕΙΝΟΝ ñnulli ΖΜΥΡΝαΙΟΝ ροΗπετροσσaΗρον nonnulli σμυρναιορι **g** hipposelignon ἱππ nulli σμυρναῖον **a** hipposelinon nōnīli smyrteum **p** hipposeli (*uac. sp. ante et post* nonnulli *rel.*) **R**; hipposelinon *ut glossa* 7 frutices **S** fructices **AR** 8 submittas euo **g** summittas mittas euo **kmp** summittas sæuom **S** summittas reuom **A** sun submittas seūo **d** submittas *uac. sp. postea rel.* **cq** satic 9 septēbr. **S** septembris **A** septembr. *uel* septembris **R** **SAR** atque | inuersis **A** 16 semines **A** ratā **A** 1 runcareque **SA** runcariq; **R** 18 necetur **A** 19 pe 20 ignorantia **A** runcaris **ab** 21 intumor cesserit **A** **Ad** perungit (o *add. m*[2]) **S** perunguito **R** eiusdem //// / (*in ras.* frute *scr. m*[2]) **S** exaurierit **A**

39 Thymum et transmarina cunela et serpyllum, sicut
priore libro iam rettuli, magis aluaria curantibus quam ho-
litoribus studiose conseruntur. sed nos ea condimentorum
causa (nam sunt quibusdam esculentis aptissima) non alie-
num putamus etiam in hortis habere. locum neque pinguem
neque stercoratum, sed apricum desiderant, ut quae ma-
cerrimo solo per se maritimis plerumque regionibus nascan-
40 tur. eae res et semine et plantis circa aequinoctium uer-
num seruntur. melius tamen est thymi nouellas plantas
disponere. quae cum subacto solo depressae fuerint, ne
tarde conprehendant, aridi thymi fruticem contundi oportet
atque ita pinsito illo pridie, quam uolueris uti, aquam me-
dicare; quae cum sucum eius perceperit, depositis fruticibus
41 infunditur, donec eos recte confirmet. ceterum cunela uiua-
cior est, quam ut inpensius curanda sit.

Lepidium cum ante Kalendas Martias habueris dispositum uelut porrum sectiuum demetere poteris, rarius tamen. nam post Kalendas Nouembres secandum non erit quoniam frigoribus uiolatum emoritur; biennio tamen sufficiet, si diligenter sartum et stercoratum fuerit. multis etiam locis uiuacitatem suam usque in annos decem prorogat.

42 Beta florenti Punico malo semine obruitur et simul atque quinque foliorum est, ut brassica, differtur aestate, si riguus est locus; at si siccaneus, autumno, cum iam pluuiae incesserint, disponi debebit.

1 cunela **SAad** cunila **R** et *ante* serpyllum *om.* **SAR** *suppl. uett. edd.* 2 rettuli **SAb** retuli **R** saluaria **A** saluari (a *adscr.* m^2) **S** aluearia **R** curanti (b. *adscr. s. u.* m^2) **S** 5 pinguæ̃ **A** 7 nascantur **S** nascuntur **AR** 8 eae (*uel* eę) res **R** & res **d** ea res **SAa** sesemine **SA** 9 seruatur **SAb** hymi (t *s. u. praescr.* m^2) **SA** 11 comprehendant *uett. edd.*: conprehendat **A** comprehendat **SR** fruticẽ **SA** fructicem **R** 12 pinsito illo *scripsi praeeuntibus ex parte uett. edd:* in illo **SAa** insito **R** insita **p** 13 succum **R** fruticib; **d** fructibus **SAR** 15 impensius **R** inpenses **SA** impense **c** 16 mãr **S** mãrt **A** mart. *uel* martias **R** 18 nouembr. **S** nouẽb. **A** nouembr. *uel* nouembris **R** 19 uiolatã **A** 22 florenti (flo *in ras.*) **S** floriorũ **A** (*in* foliorum *mut.* m^2) **S** 24 locus **SAR** hortus **d** *om.* **b** ac **A** aut **bd** siccanæus (*om.* si) **A** 25 debebit *uett. edd.*: debebunt **SAR** debet **p**

Chaerephyllum itemque holus atriplicis, uocant ἀνδράφαξιν, circa Kalendas Octobres non frigidissimo loco. nam si regio saeuas l post Idus Februarias semina disserenda sunt patienda.

Papauer et anethum eandem habent coı tionis quam chaerephyllum et ἀνδράφαξις.

Satiui asparagi, quam corrudam rustic mina fere biennio praeparantur. ea cum pi coroso loco post Idus Februarias sic obrueris, tres digiti seminis conprehendere queunt, sin deponas, fere post quadragensimum diem i cantur et quasi unitatem faciunt; quas radicul tas atque connexas holitores sphongeas appell quattuor et uiginti menses in locum apricum didum stercorosumque transferri conuenit. inter se pedali mensura distantes fiunt non am talis altitudinis, in quam ita sphongiolae de facile superposita terra germinent. sed in loc tibus sulcorum imis disponenda sunt semina, in alueolis maneant. at uliginosis e contrari

1 chærefilium **Sa** chaerephylium **A** cherephylum **n**
cerefilium **d** chaerephylium **b** cherephilium **cq** cerefolium
ΔΡΑΦΑξΙΝ **S** aΝaΡaΦaΖΙΝ **A** ἀνδράφαξιν **n** αροραφαξ
uac. spat. rel. **R** octob. **S** octobris **A** octob. *uel* octol
emas **A** 4 semina *uett. edd.*: semine **SAR** 5 patie
6 habet **SAa** condicionem **A** condictionem **a**
lium **SA** chere filium **a** cherophilum **bcq** cerofiliū **d** cher
rophylum **m** cherefylium **n** an ΔΡΑΦΑξΙC **S** aΝΔΡaφ
φαξις **g** ἀνδράφαξιν **n** *uulgo om. uac. spat. rel.* **R**; et *qu*
8 aspargi **Ac** corudam **bgmp** corundā **SAacq** conidan
SAR solo **d** 11 comprehendere **SAR** 12 quadrag
dragesimum **R** implicantur **R** 13 inligatas **a** inlig
14 conexas **A** phongeas **SA** sphongeas **a** spoı
gias **R** sphungias **p** eas **SR** eos **A** eaq; **cdq** 15
lidum **SA** 17 dodrantales **SAR** dodrātes **d** 18 in
gie **A** sphongiole **b** spongiole **R** fongię **S** 19 t
siccis (*alt.* c *in ras.*) **S** 21 ad **A** (d *in* t *mut.*

obruatur; post ubi ceperit aliquod incrementu aggeretur. nam si super terram emerserit, dı gosa fiet.

Cucumis et cucurbita, cum copia est aqua(curam desiderant; nam plurimum iuuantur u autem sicco loco seri debuerint, quo rigationem non expediat, mense `Februario sesquipedali altit facienda est. post Idus deinde Martias, quasi altitudinis sulci stramentis inditis tegenda, mox terra usque in dimidium sulcum adgerenda, po: minibus tam diu est aqua praebenda, donec atque ubi conualescere coeperint, adiecta humo eorum prosequenda sunt, donec sulcus coaequet culta semina sine rigatione tota aestate sati: fructumque iucundioris saporis quam rigua p aquosis autem locis primo quoque tempore, ı ante Kalendas Martias semen ponendum est, possit aequinoctio confecto, idque de media parte semen inuerso cacumine ponito, ut fiat incremen nam sunt ad usum uasorum satis idoneae, sicut Al cucurbitae, cum exaruerunt. at si esculentae merci p recto cacumine de collo cucurbitae sumptum seme erit, quo prolixior et tenuior fructus eius enascatur, maius aeris inuenit pretium. sed custodiendum e: minime ad eum locum, in quo uel cucumeres aut

5 umore S umores A humore R   6 rigationem d
rigatiot ne A   ministrari p   7 sexquipedali AR   f
est S fossa facienda ẽt A fosse faciende sunt R   8 mar̃t
martias R   10 adgerenda S aggerenda Ad aggeranda R
11 enascatur SA   13 sĩc A   15 iocundioris a
17 mãr S mãrt A mart. *uel* martias R   differri ı
deferri R   18 confecto aequinoctio S   19 ponjto (
ras.) S   21 exaruerunt R (ar *in ras. scr. m*[2]) S exharue
runt d   at R ac SA   23 quo S qd̃ A q *uel* quod R
tur R nascatur SA   scilicet R si licet SA   24 acris c
25 locum *om.* SA   cucumeres *scripsi:* cucumeris SA

consitae sunt, mulier admittatur. nam fere contactu eius lan-
guescunt incrementa uirentium. si uero etiam in menstruis
51 fuerit, uisu quoque suo nouellos fetus necabit. cucumis
tener et iucundissimus fit, si, ante quam seras, semen eius
lacte maceres. nonnulli etiam quo dulcior exsistat, aqua
mulsa idem faciunt. sed qui praematurum fructum cucu-
meris habere uolet, confecta bruma stercoratam terram
inditam cophinis obferat modicumque praebeat umorem.
deinde cum enata semina fuerint, tepidis diebus et insola-
tis iuxta aedificium sub diuo ponat, ita ut ab omni adflatu
protegantur. ceterum frigoribus ac tempestatibus sub tec-
tum referat idque tam diu faciat, dum aequinoctium uer-
num confiat. postea totos cophinos demittat in terram;
52 sic enim praecoquem fructum habebit. possunt etiam, si
sit operae pretium, uasis maioribus rotulae subici, quo
minore labore producantur et rursus intra tecta recipiantur.
sed nihilo minus specularibus integi debebunt, ut etiam
53 frigoribus serenis diebus tuto producantur ad solem. hac
ratione fere toto anno Tiberio Caesari cucumis praebebatur.
nos autem leuiore opera istud fieri apud Aegyptiae gentis
Bolum Mendesium legimus, qui praecipit aprico et ster-
coroso loco alternis ordinibus ferulas, alternis rubos in
hortis consitas habere; deinde eas confecto aequinoctio
paululo infra terram secare et ligneo stilo laxatis uel rubi

2 urentiũ **S** 3 uisu **R** uiso **A** (u *sup.* o *scr.* *m*^{2}) **S** uisa **b** necabit **R** nacauit (a *in* æ *mut.* *m*^{2}) **S** negauit **A** negabit **a** 4 iucundissimus **R** iucundissimis **S** iocundissimis **A** iocundissimus **a** 5 existat **SAR** 8 obferat **m** offerat **SAab** obserat **cdgpq** humorem **R** 10 afflatu **R** 11 a (c *s. u. adscr.* *m*^{2}) **S** 13 confiat **SAb** conficiat **R** 14 possint **S** 17 integi debebunt ut **R** inintegi debebuntur **S** inintegi debebĩ ut **A** intus integi debebunt ut **a** ui integi debebunt ut **d** 18 serens (i *sup.* ns *scr. m. rec.*) **A** 20 istut (t *in* d *mut.* *m*^{2}) **S** aput **S** 21 uolum mendisiũ **A** uolumendesiũ **S** uolunum mendesium **a** populum mendensium **R** pracit aprico **A** 22 robos (u *sup. pr.* o *scr.* *m*^{2}) **S** 23 consitas (itas *in ras.*) **S** eas **R** ex **SA** 24 paululo **S** paululũ **A** paululum **R** pabulum **b** lineo **A** (g *sup.* in *scr.* *m*^{2}) **S**

uel ferulae medullis stercus inmittere atqu cucumeris inserere, quae scilicet incrementc rubis et ferulis (namque non sua, sed quasi dice aluntur); sic insitam stirpem frigoribus meris praebere fructum. satio secunda eius Quinquatribus obseruatur.

Capparis plurimis prouinciis sua spon nascitur. sed quibus locis eius inopia est, si s siccum locum desiderabit, isque debebit ant fossula, quae repleatur lapidibus et calce uel ut sit quasi quaedam lorica, ne possint eam praedicti seminis frutices, qui fere per totum a tur, nisi munimento aliquo prohibiti sunt. non tantum incommodum est (subinde enim stirpari) quantum quod noxium uirus habent sterile solum reddunt. cultu aut nullo aut le tenta est, quippe quae res etiam in deserti rustici operam conualescat. seritur utroque ae

Cepina magis frequenter subactam post quam altius conuersam. itaque ex Kalendis N proscindi solum debet, ut hiemis frigoribus putrescat, intermissisque quadraginta diebus iterari et interpositis uno ac uiginti diebus ter tinus stercorari, mox bidentibus aequaliter p areas disponi deletis radicibus omnibus. dei lendas Februarias sereno die conueniat sem quibus aliquid satureiae semen intermiscend eam quoque habeamus. nam et uiridis esui

1 inmittere **SAb** immittere **R** 2 sua /////| sed (suas
3 materna **bmp** *s. u.* **d** macerata **SAR** 7 prouin
*m*²) **S** 12 p̃dicto (o *in* ȷ *mut. m*²) **S** 13 sunt **S** s
14 exstirpari **A** extirpari **SA** 15 uires **A** 16 leuissin
SAb 18 conualescat **S** conualescit **AR** 20 nouemb
uel. nouembr. **R** 24 uidentibus **A** 25 disponi lectis
letis) **b** disponi dilectus **S** dispondilectus **Aa** disponi delec
deletis **d** 26 febr **S** fẽb **A** febr. **R** 28 iocunda **a**

nec arida inutilis ad pulmentaria condienda. sed cepina uel saepius, certe non minus debet quam quater sariri. cuius si semen excipere uoles, capita maxima generis Ascalonii, quod est optimum, mense Februario disponito quaternorum uel etiam quinum digitorum spatiis distantia,
58 et cum coeperint uirere, ne minus ter consarito; deinde cum fecerint caulem, humilioribus quasi cantheriolis interpositis rigorem stilorum conseruato. nam nisi harundines transuersas in modum iugatae uineae crebre disposueris, thalli ceparum uentis prosternuntur totumque semen excutietur; quod scilicet non ante legendum est, quam cum maturescere coeperit coloremque nigrum habere. sed nec patiendum est, ut perarescat, ut totum decidat, uerum integri thalli uellendi sunt et sole siccandi.

59 Napus et rapa duas sationes habent et eandem culturam quam raphanus. melior est tamen satio mensis Augusti. iugerum agri quattuor sextarios seminis eorum poscit, sed ita ut radicis Syriacae super hanc mensuram
60 paulo plus quam heminam seminis recipiat. qui aestate ista seret, caueat, ne propter siccitates pulix adhuc tenera folia prorepentia consumat, idque ut uitetur, puluis, qui supra cameram inuenitur, uel etiam fuligo, quae supra focos tectis inhaeret, conligi debet; deinde pridie quam satio fiat, conmisceri cum seminibus et aqua conspargi, ut tota nocte sucum trahat. nam sic macerata postero die

1 at **A** (t *in* d *mut. m. rec.*) **S** plum̃taria **A** (lu *eras. et* ul *in ras. scr.*) **S** 4 dispositio **SA** 6 coeperit **SA** uirere **R** uiuere **S** uidere **A** 6 consarito **R** inconserito **SA** deinde **R** die in die **A** (*ult.* i *eras.*) **S** 7 canteriolis **R** cateriolis **A** chateriolis **S** 8 rigorem **p** rigoribus **SAR** 9 uinea **SA** 13 perharescat **S** ꝑharescat **A** 17 sestarios **S** 18 syriace **p** surice **R** urice **A** (a *sup.* i *scr. m²*) **S** 19 hieminam **A** 20 pulix **Aw** (i *in* e *mut. m. a. uet.*) **S** culix **bkmpru** culex **cdq** cuelex **g** calix **a** 21 ꝑpentia **A** (ru *sup.* ꝑp *scr. m²*) **S** prorepensia **a** id q̊q; **d** plus (u *et* i *superscr. m²*) **S** pluis **A** puluis enim **d** 22 caram **A** (me *sup.* r *scr. m²*) **S** fulico **A** 23 colligi **SAR** 24 commisceri **SAR** 25 totā **A**

praedixi, suco herbae sedi macerata sunt. nihil enim sic medicatis nocent urucae. sed Democritus in eo libro, qui Graece inscribitur περὶ ἀντιπαθῶν, adfirmat has ipsas bestiolas enecari, si mulier, quae in menstruis est, solutis crinibus et nudo pede unamquamque aream ter circumeat; post hoc enim decidere omnes uermiculos et ita emori.

65 Hactenus praecipiendum existimaui de cultu hortorum et officiis uilici, quem quamuis instructum atque eruditum omni opere rustico esse oportere prima parte huius exordii censuerim, quoniam tamen plerumque euenit, ut eorum, quae didicerimus, memoria nos deficiat eaque saepius ex commentariis renouanda sint, omnium librorum meorum argumenta subieci, ut cum res exegisset, facile reperiri possit, quid in quoque quaerendum et qualiter quidque faciendum sit.

LIBER PRIMVS HAEC CONTINET:

praecepta quae sequantur qui rusticari uelint
qualiter dispositus fundus maxime probetur
quae praecipue inspiciendo agro, antequam ematur, notanda sint
de salubritate regionum
de aqua

2 nocent **SR** urent **A** 3 ΠΕΡΙΑΝΤΙΠΑΦΟΝ **S** ΠΕΡΑΝΤΙΠΑΤωΝ **A** περιαντιπϿ| **g** *uulgo om. uac. sp. rel.* **R** affirmat **R** has **R** hos (a *superscr. m. rec.*) **A** (o *in* a *mut. m. rec.*) **S** 4 enectari **A** 6 uermiculas **Aa** 8 uillici **R** instructum atque *om.* **SA** 12 meo **A** 13 repperiri **A**

argumentorum conspectum hic in libri undecimi fine positum exhibent **SAcklqruwyμ** *sub "tabulae" nomine ante totum rei rusticae opus pos.* **a** *om.* **bgpsv** *om. uacuo spatio rel.* **m** (Tabula deficit *in uac. sp. scr.*) **d**

Liber primus haec continet *rubr. mai.* **SA**; *sic. sequ. quoque libr. titul.* Tabula libri primi Lucii Moderati Columelle rei rustice incipit feliciter et hec continet **a** 18 ꝓbetur **S** probetur **R** prebetur (o *sup. pr.* e scr. *m. rec.*) **A** 19 inspitiendo **μ** 20 sint *scripsi:* sunt **SAR**

quod solum cuique legumini conueniat
quem ad modum et quot operis iugerum quodque frumentorum et leguminum colatur
pro modo cuiusque agri quot operae desiderentur
quae legumina agris prosint quaeque noceant
de generibus stercoris
quibus temporibus agri proscindendi sint
quem ad modum ex aruo prata fiant
quem ad modum facta prata colantur
quem ad modum succisum faenum tractari et condi debeat
de area constituenda
de messe facienda
quo modo araturae fieri debeant
quae per ferias liceat agricolis et quae non liceat facere

LIBER TERTIVS REI RVSTICAE SVRCVLARIS PRIOR:

quod genus uitis conueniat cuique solo et statu caeli
quae uites suburbanis regionibus ad escam conserendae

4 qd operae S qd p ea AR 7 proscindendi sunt SAR 8 aruo R arbo A (b *in* u *mut. m*2) S 10 succisū S succis ut Aμ succis et a succis R

15 *sequitur in codicibus argumentum ad librum de arboribus qui uocatur spectans:* Liber tertius phyteuticus surcularis (*rubr. mai.* SA). de uitiario faciendo. qualia semina (et semina A) et quando legas. quemadmodum semina legas. de malleolis. de uineis constituendis. de generibus uinearum. quem ad modum uites coli debeant. De resecanda uetere uinea (uinea uetera *transpos. signo postea pos.* S) et propaganda. de propagatione. de insitione. infructuosas uites fecundas facere. ut uua acinorum genera complura habeat. uineam quo modo putes. de fossura. de pampinatione. ne rubigo uineā uexet (uex̄ S). ne formica uitem ascendat (excecat Aμ exsecat R). ne sorices (surices *m. pr. in* A) uuas comedant. de arbustis. de olíueto. de pomario constituendo. de scrobibus faciendis. quo modo semina legas. quando ficus serenda sit. de ceteris pomis. de seminario faciendo. de insitione. oliuam fico inserere. de cytiso (cytisso A). de salice et genista (genesta A). de harundine. de uiola. de rosa.

quae in codd. sequuntur librorum numeri quartus, quintus, sextus *c. q. s. in* tertius, quartus, quintus *c. q. s. correxi*

rei *in tit. om.* SA 17 statu SAa statui R

quae uites diffusionis causa deponendae

nomina et qualitates minus aut magis genero

disputationem, qua conligitur nihil magis rust quam uineas colere

quantum debeat agricola ex disposito malleol

quantum in singula iugera facere uini

quot iugera debeat unus uinitor colere

quo modo amineas uites feraces facias

quae spectandae sint qualitates in eo solo, destinaueris

quo modo terra pastinetur

quot modis uitis ponatur aut in prouinciis aut

meliorem esse pastinato solo positionem qua factis scrobibus aut sulcis

quae mensura pastinandi soli uineis abunde si

quem ad modum et quibus temporibus conser

quae obseruare debeat qui uitem conserit

contra Iulii Attici positionem, quae contortur ponit

quam longus esse debeat malleolus

quot genera uitium ponenda sint

utrum distinctis uitium generibus horti conser consemineae uineae faciundae

LIBER QVARTVS REI RVSTICAE SVRCV SECVNDVS:

contra opinionem Attici et Celsi non esse sati bes bipedaneos uineaticis seminibus

non oportere unius uiuiradicis materiis duos p

2 magis gerosarū (ne *sup.* er *scr.* *m*²) S magis r 3 colligitur SAR 4 collere A 8 ãmineas A ãmineas 9 in co loco R 12 ꝓuincis S 14 fictis A siccis serenda sit uitis R conserenda sit / S conserendas istis serendi R conserendae SA 23 faciundę S faciendae A 28 uiuiradices Aµ materi s S

sed singula semina singulis adminiculis esse contribuenda

nouam constitutionem uineae, nisi magna et adsidua cura adiuuetur, celeriter interire

prosterni uitem in scrobe et recuruatam usque ab imo solo rectam calamo adplicari oportere

a consitione omnibus mensibus diligenter fodiendum esse

non esse conmittendum, ut in nouella uinea herbae nascantur

ita pampinandas esse uiuiradices, ut ad unam materiam redigantur

eandem pampinationem malleolis adhibendam

tempestiuam pampinationem esse, quae ita tenera est, ut digito palmites facile deiciantur

non oportere per aestatem falce pampinos adnotare

per autumnum ablaqueandum esse utique primo quinquennio

nouellam uineam ante brumam coaequandam

ablaqueata uinea quem ad modum aestiuae ridiculae amputentur

quem ad modum nouella uinea putetur

quod sit optimum tempus putandi

quo modo malleolus resecandus sit

quem ad modum uitis adliganda sit

quem ad modum pampinanda sit uinea

quam alte cantherius leuandus sit

quem ad modum malleolis iugum inponendum sit

quem ad modum nouella uinea frequentanda et propagines faciendae sint

3 assidua **R** 5 in scrobem **R** recurua tam **S** ab imo *uel* ab uno **R** ad uimo **A** ad imo **S** 6 calamo **S** calore **AR** adplicare eq applicari **SAR** adplicari μ 8 committendum **SAR** 11 panpinationem **A** 14 panpinus **A** 15 quinquannio *m. pr. in* **A** 16 bruma **A** 17 estiua **AR** rediculе **AR** 19 putetur **a** putentur **AR** (n *postea del.*) **S** 21 resecandus sit *scripsi:* resecandus est **SAR** 22 adliganda μ alliganda **SAR** 24 quam alte cantherius **Sa** quam alterius (canthe *superscr. m. rec.*) **A** qualiter uel quem alte cantherius **R** quam alter cantherius μ 25 palleolis **A** imponendum **R** 26 uineę afrequentanda **S**

quo tempore et cuius aetatis uiuiradix transfere
quem ad modum ex harundinibus iugum facien
quem ad modum in hortulos uineae diuidendae
quem ad modum ueteraneae uineae restituantuı
quem ad modum eaedem putentur quaeque bo in constituenda uinea aut uitare aut sequi
quem ad modum pampinari debeat
quot fossuris excoli
de inserendis tuendisque uineis
de salictis faciendis
de genistis conserendis
de harundinetis
de castanietis

LIBER QVINTVS REI RVSTICAE SVRCVI TERTIVS:

quem ad modum datas formas agrorum metiri
quotena semina iugerum in ternos pedes ac de in denos disposita recipiat
culturas prouincialium uinearum
de ulmariis faciendis
de seminariis oliuarum faciendis
de ordinando arbusto et quae sit eius cultura
de cultu oliuetorum
de arboribus pomiferis
de insitionibus arborum
de cytiso

1 sit **SA** 3 diuidene (d *sup.* ne *scr.* **m**[2]) **S** diuic *exp.*) **A** diuidenda **a** 5 eandem **A** 6 constituenda ui tare at (u *superscr.* **m**[2]) sequi **S** constituendae uitare uineam stituende uitare uineã atsequi **A** constituende uineam ac uitare ac sequi **a** constituenda uinea uitare aut assequi **R** **A** 11 genestis **SA**μ

18 recipias **S** 20 ulmaris **Aa** 22 et *post* arbust 26 quytiso **S**

LIBER OCTAVVS REI RVSTICAE DE VI PASTIONIBVS LIBER PRIMVS:

de cohortalibus gallinis nutriendis et gallina endis
de seruandis ouis
de gallinis farciendis
de columbis et palumbis farciendis
de columbariis constituendis
de turturibus
de turdis
de pauonibus
de Numidicis et rusticis gallinis
de anseribus
de anatibus et quercedulis
de piscinis faciendis et piscibus alendis

LIBER NONVS REI RVSTICAE DE VILL PASTIONIBVS LIBER SECVNDVS MACEI ET APIARIVS:

de uiuariis faciendis et includendis pecudibus f
de apibus
quot genera sunt apium et quod ex his optim
quales pabulationes et qui situs pastionum api beat
de sedibus apium eligendis
de uasis aluorum probandis
quem ad modum alui conlocandae sint
de conparandis apibus
quem ad modum siluestria examina capiantur

3 de chortalibus **S** de pecortalibus (pe *exp. et* hor *s rec.*) **A** 6 faciendis (r *sup.* ac *scr.* *m*[2]) **S** 14 anctib; *tit. om.* **A** 22 fabulationes **S** apium **R** aptus **SA** sepibus **AR** 26 conlocandi **SA**μ collocandi **R** 27 comparandis **SR** 28 siluestris **A** examen (*in* -ina *mu*

quem ad modum uernacula examina prodeuntia obseruentur et in aluos condantur

quem ad modum frequentandae sint alui, quae exigua habent examina

remedia morbo laborantium apium

quid quoque tempore faciant apes et per anni tempora quid earum curator facere debeat

de melle conficiendo et quem ad modum et quando castrari debeant alui

de cera facienda

LIBER DECIMVS REI RVSTICAE

carmen de cultu hortorum

LIBER VNDECIMVS HIC EST VILICVS ET HORTORVM.

1 examina *ante* prodeuntia *om.* **AR** 3 frequentanda **A** 5 quid *ante* quoque *om.* **SA**μ quod **cq** 13 utilicus *in tit.* **A**μ uillicus **R** 14 *sequuntur in codd., quibus argumentorum conspectus continetur, exceptis* **cq** *haec uerba, quorum prior pars ad librum sequentem altera ad librum de arboribus qui uocatur spectare uidentur:* Continet autem quae intra uillam agi debeant a muliere officio uilicationis (uilli- **R**) praeposita (prop- **A**). de condituris uinorum. de custodia pomorum. et pleraque alia quae in oeconomicis libris praecipiuntur. Praeter hos duodecim libros singularis est (ei **R** et **r**) liber (*in* **S** *add. s. u. m*²) ad eprium (epirum **r**) marcellum de cultura uinearum et arborum. hic liber aliter (liberaliter **R**) quam indicem habet' (*sic* **SA**; habet **R**) inscriptus (*sic* **SA**; in scripturis *uel* inscripturis **R**).

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERV

L. IVNI MODI
COLVMELI

OPERA QVAE EXS

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDST

ÅKE JOSEPHSON
STEN HEDBERG

FASCICVLVS OCTAV
REI RVSTICAE LIBRVM DVOD
CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLXVIII

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ÅKE JOSEPHSON
STEN HEDBERG

FASCICVLVS OCTAVVS
REI RVSTICAE LIBRVM DVODECIMVM
CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLXVIII

[redacted]

L. IVNI MODERATI COL

REI RVSTIC

LIBER XII

RECENSVIT

STEN HEDBERG

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL
MCMLXVIII

[redacted]

Maiorem partem impensae praebuit

STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

PRAEFATIO

Fasciculus octauus atque ultimus huius editio atque fasciculus tertius perfectus est. Quam ob est hic ea omnia referre quae in praefatione fasci

Verba aliquot ubicumque praebentur iisdem c codicibus praebentur: scriba legem, quomodo essent, habuisse nec scripturam exemplaris sui se Ea uerba infra refero, ne in apparatu critico saepius citentur:

intellego, *neglego* et uerba ex iis deriuata a codice **R** sub for
quia: **A** notam habet, quae *qui* intellegi potest; **R** saepissim
quoniam: **SA** notam *quō* habent, **R** *quom* uel *quoniam* praet qui *cum* habent.
sextarius: sestarius **S.**
uilica, *uilicus: uilli-* wåzăcqγblpρçæ.
umor, *umidus* etc.: *hum-* (A²)R.
Praenomina a codicibus **S** et **A** integra praebentur; **R** lit

Scribebam Upsaliae mense Martio a. MCML

γ — consensus codicum xüt
λ — » » mb
ρ — » » rń
σ — » » fργς
R — » » hjλσ uel omnium uel omnium pra
laudantur

Ald. — Libri de re rustica M. Catonis lib. I, M. Terentii Va
Moderati Columellae lib. XIII, Palladii lib. XIIII. [Ed. J
Venetiis in aedibus Aldi et Andr. soceri mense Maio 151
ALL — Archiv für lateinische Lexikographie und Gram
E. Wölfflin. Leipzig. Jahrg. 1(1884)–9(1893), Bd. 9–15 (1
diss. — S. Hedberg, Contamination and interpolation. A stud
Columella manuscripts. (Acta Universitatis Upsaliensis.
liensia 4.) [Diss.] Uppsala 1968.
ed.pr. — Rei rusticae scriptores Cato, Terentius Varro, C
Rutilius. [Ed. Georgius Merula.] Venetiis 1472.
F.-H. — Lucius Iunius Moderatus Columella on agriculture
the text and an English translation by E. S. Forster and
(Loeb classical library. Latin authors.) II–III. Res rustica
London & Cambridge, Mass., 1954–1955.
Gesner — Scriptores rei rusticae ueteres Latini: Cato, Varro,
quibus nunc accedit Vegetius De mulo-medicina et Gargil
tum, cum editionibus prope omnibus et mss. pluribus c
uirorum clariss. integrae tum editae tum ineditae et lexicon
Jo. Matthia Gesnero. Lipsiae 1735.
Schn. — Scriptores rei rusticae ueteres Latini. Ex librorum s
torum fide et uirorum doctorum coniecturis correxit atque
collectis et excerptis commentariis suisque illustrauit Jo.
T. I–IV. Lipsiae 1794–1796.
Urs. — Fulvius Ursinus, Notae ad M. Catonem, M. Varro
de re rustica. Romae 1587.

Reliquos editores uel commentatores per apparatum et co
et Schneideri cognoui.

S A

R

h j λ f ρ y ç ø (l) (p)

(u) m b r ń

(φ)

(cqγ)

(ψ)

LIBER DVODECIMVS HAEC CON

I. Καθολικά curae domesticae, et prae
exsequi debeat.
II. Quemadmodum tractare debeat pen
III. Idem ipse quae et qualia uasa parare
et salgamis condiendis.
IV. Quemadmodum ex uino uapido ace
V. Quemadmodum muria dura fiat.
VI. Quae per quattuor tempora anni he
modum condiantur.
VII. Oxygala quemadmodum fiat.
VIII. Pirorum et malorum ceterorumque
positio.
IX. Aquae marinae et aquae dulcis coct
X. Compositiones, quibus uina condiar
XI. Curationem uini.
XII. De mella et aqua mulsa facienda.
XIII. De caseo in usus domesticos seruan
XIV. De malis et piris in sole siccandis.
XV. De ficis aridis.
XVI. De uuis passis faciendis.
XVII. De aceto ficulneo faciendo.
XVIII. Quae uindemiae praeparanda sint.
XIX. De compluribus generibus condit
uinum confirmatur.
XX. De passo faciendo.
XXI. De sapa coquenda.

Titulus: L (Liber **Ahjσ**) Iuni Moderati Columellae rei
decimus. Vilica (Vilicae S). Liber tertius decimus haec conti
Argumentum: arg. om. λ – duodecimus *Ald.* tertius decim
pr. **Ajρy** – 1 καθολικα **SAjf** capitula y *om.* **hρç** – exequi
uappido S apido A^1 auido A^2 – 5 uria S^1A – 9 *hoc et sequens i*
– condiuntur S – 11 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAhjσ** –
SAhfyç melle ρ mele j – 13 caseos S – 16 faciundis R – 1
S – confirmantur S^2 – 22 fruto fρy – 23 fruto fρy – Neapc

---

languientis S – uinum SAhjyç *post add.* Vinum dulce quemadmodum facias f – 26 *post* interierit *in duo diuis. pr.* SAhjσ – 27 scilliten SA scyllitem jfç scillitem ρ styllicem y – 28 scilliten SA scyllitem jfç scillitem ρ styllitem y – 29 absinthitem hfç absinthytem j absithitem ń absintheum y – 30 *post* hysopiten *in duo diuis. pr.* Ahjσ – hysopiten S chysopiten A hisopitem hρ hysopitem jfç thisopiten y – 31 murtys j murtis σ – 32 fiant SA – 34 collares Ahρ – 36 *om.* Ah – 37 *hoc et sequens in unum conscr.* SAR – conditarum AR – 38 aluarum S – 39 sanipsa Afr[a] – 42 *post add.* Salsinum quemadmodum facias f – 46 moretum SAç muretum h murtetum jfry mirtetum ń

1 Xenophon Atheniensis eo libro, Publi Siluine, inscribitur, prodidit maritale coniugium sic c natura, ut non solum iucundissima, uerum etian societas iniretur: nam primum, quod etiam Cice humanum temporis longinquitate occi hoc marem cum femina esse coniunctum, hac eadem societate mortalibus adiutoria minus propugnacula praeparentur. *2* tu uictus et cultus humanus non, uti feris, i siluestribus locis sed domi sub tecto ad necessarium fuit alterutrum foris et sub labore et industria compararet, quae tect tur — siquidem uel rusticari uel nauig genere alio negotiari necesse erat, ut alic adquireremus. *3* cum uero paratae re essent congestae, alium esse oportuit, custodiret et ea conficeret opera, quae administrari: nam et fruges ceteraque restria indigebant tecti, et ouium cetera dum fetus atque fructus clauso custodi minus reliqua utensilia, quibus aut al genus aut etiam excolitur.

4 Quare, cum et operam et diligentian ea, quae proposuimus, nec exigua cura rentur, quae domi custodiri oporteret, natura comparata est [opera] mulieris a diligentiam, uiri autem ad exercitatione

pf.: 4–44 *Xen. oec.* 7,18–28

pf: 1 eoconomicus **Ahjy** aeconomicus **mfρç** iconomicus b nam primum *Schn.* iam pridem **SAR** – 5 temporis *om.* A occiderit **AR** – 8 cum **SAjλρ** quom **hfy** quoniam **ç** – 10 ad A – 11 duo **S**[1] – 14 negotiatori **A** – 15 atquireremus **SA** quiremus **b** – paretae **h**[1] partae **h**[2]**jλr**[2]**y**[2] parte ratae **f** – cetera **R** – 19 tecto **R** – 20 custodienda **R** – 21 aut *om.* **λy**[2]**ç** desideraret **Sjf** considerarent **Ahb**[1]**ńy**[1] desiderarent u 24 ne **Ahλfryç** – atquirerentur **SA** – 26 *ante* natura *add.* a

quid meminisse, quid in posterum prospicere debeat, ut fere eum morem seruet, quem uilico praecepimus, quoniam pleraque similia esse debent in uiro atque femina; et tam malum uitare quam premium recte factorum sperare; tum elaborare, ut quam minimam operam uilicus intra tectum impendat, cui et primo mane cum familia prodeundum est et crepusculo peractis operibus fatigato redeundum. *4* nec tamen instituendo uilicam domesticarum rerum uilico remittimus curam, sed laborem eius adiutrice data leuamus. ceterum munia, quae domi capessuntur, non in totum muliebri officio relinquenda sunt, sed ita deleganda ei, ut identidem oculis uilici custodiantur; sic enim diligentior erit uilica, si meminerit ibi esse, cui frequenter ratio reddenda sit.

5 Ea porro persuasissimum habere debebit aut in totum aut certe plurimum domi se morari oportere; tunc, quibus aliquid in agro faciendum erit seruis, eo⟨s⟩ foras emittere, quibus autem in uilla quid agendum uidebitur, eos intra parietes continere atque animaduertere, ne diurna cessando frustrentur opera; quae domum autem inferuntur, diligenter inspicere, ne delibata sint, et ita explorata atque inuiolata recipere; tum separare, quae consumenda sunt, et, quae superfieri possunt, custodire, ne sumptus annuus menstruus fiat. *6* tum, si quis ex familia coeperit aduersa ualitudine adfici, uidendum erit, ut is quam commodissime ministretur; nam ex eiusmodi cura nascitur beniuolentia nec minus obsequium; quin etiam fidelius quam prius seruire student, qui conualuerunt, cum est aegris adhibita diligentia.

2 *1* Post haec meminisse debebit, quae inferantur, ut idoneis et salubribus locis recondita[e] sine noxa permaneant. nihil enim magis curandum est quam praeparare, ubi quidque reponatur, et unde, cum opus sit, promatur. ea loca qualia esse debeant, et primo uolumine, cum uillam constitueremus, et undecimo, cum de uilico dispu-

2: *Cato agr. 143*

in) S[2]AR quit S[1] – fere eum SR ferum A – 19 et *om.* A[1] – 22 capescenda R – in AR it S[1] id S[2] – 23 deligenda A[1] deliganda A[2] delegenda jλ – 24 uilica ... ibi *om.* SA – ratio frequenter R – 26 ea AR e S – 27 memorari R – 28 eos ü[2] eo SAR – 30 cessendo SA – frustentur hjmf – 33 annus SAh[1]f – 34 ualetudine jmfy – 35 his AR

2: 2 recondita ütp reconditae (-dereitae f[1]) R *om.* SA – 3 quitque S[1] – unde *om.* SA – 4 *ante* primo *add.* in R – 5 *ante* undecimo *add.* in R – uilico SA officio uilici R – 9 commodissimi A[1] commodisim A[2] – 10 superlectilem SA – 14

taremus, iam dicta sunt. *2* sed ne nunc qu breuiter pigebit: nam quod est excelsissimum (sima uasa et uestem desiderat, quod denique hor aridum, frumentis habetur idoneum, quod frigidı uinum custodit, quod bene inlustre, fragilem sup postulat opera, quae multi luminis indigent. *3* receptaculis oportebit suo quidque loco generatir cialiter nonnulla disponere, quo facilius, cum quid recipere possit. nam uetus est prouerbium: paupeı esse, cum alicuius indigeat, uti eo non posse, q proiectum iaceat, quod desideratur. itaque in re fa est neglegentia quam diligentia.

4 Quis enim dubitet nihil esse pulchrius in c dispositione atque ordine, quod etiam ludicris spe cognoscere: nam ubi chorus canentium non ad ce numeris praeeuntis magistri consensit, disson tumultuosum audientibus canere uidetur; at ubi pedibus uelut facta conspiratione consensit atq eiusmodi uocum concordia non solum ipsis caı quiddam et dulce resonat uerum etiam spectantes tissima uoluptate permulcentur. *5* iam uero ir miles neque imperator sine ordine ac dispositione explicare, cum armatus inermem, eques peditem, tem, si sint permixti, confundant. haec eadem rat atque ordinis etiam in nauigiis plurimum ualet: na incessit et est rite disposita nauis, suo quidque ordi mentum sine trepidatione minister promit, cum (postulatum. *6* quod si tantum haec possunt uel exercitibus uel etiam in nauigiis, nihil dubium est, ordinem dispositionemque rerum, quas reponit, (unumquidque facilius consideratur, cum est adsi et, si quid forte abest, ipse uacuus locus admonet requiratur; si quid uero curari aut concinnari opor

---

recipere SAhjρy^1ç reperiri λfy^2 reperire r^2 – 15 indigeas R in re AR rei S – 20 at S^1 – 21 preuntis S^1fç praeceuntis y ad S^1 – 23 continuit S – 27 ualeat AR – 28 perditem S. eadem R enim SA – 31 suo quidque p suo quitque S suc Ahλρy suoque quidque jfç – 34 excitibus S^1 – 36 unumqui SA unumquodque hλσ – consideratur üp consideratum S.

2 – 671284

legitur, cum ordine suo recensetur. de quibus omnibus Marcus Cicero, auctoritatem Xenophontis secutus in Oeconomico, sic inducit ⟨I⟩schomachum sciscitanti Socrati narrantem:

3 *1* Praeparatis idoneis locis instrumentum et supellectilem distribuere coepimus. ac primum ea secreuimus, quibus ad res diuinas uti solemus, postea mundum muliebrem, qui ad dies festos comparatur, deinde ad ⟨bellum⟩ uirilem, item dierum sollemnium ornatum nec minus calciamenta utrique sexui conuenientia; tum iam seorsum arma ac tela separabantur et in altera parte, quibus ⟨ad⟩ lanificia utuntur, *2* post, quae ad cibum comparandum uasa adsolent, construebantur; inde, quae ad lauationem, quae ad exornationem, quae ad mensam cotidianam atque epulationem pertinent, exponebantur; postea ex his, quibus cotidie utimur, quod menstruum esset, seposuimus; annuum quoque in duas partes diuisimus: nam sic minus fallit, qui exitus futurus sit. *3* haec postquam omnia secreuimus, tum suo quaeque loco disposuimus. deinde, quibus cotidie seruuli utuntur, quae ad lanificia, quae ad cibaria coquenda et conficienda pertinent, haec ipsis, qui his uti solent, tradidimus et, ubi exponerent, demonstrauimus et, ut salua essent, praecepimus. *4* quibus autem ad dies festos et ad hospitum aduentum utimur et ad quaedam rara negotia, haec promo tradidimus et loca omnium demonstrauimus et ei omnia adnumerauimus

---

3: 1–27 *Xen. oec. 9,6–10*

---

39 recensentur **S** – 40 Xenofontis **S** Xenophontes **A** zenophontis **r** – secutus **Sρç** sequutus **hjλfy** *om.* **A** *ante* Xenophontis *trp.* **j** – oeconomico **fy** oeconomicos **SA** economico **hjbrç** oceonomico **m** eonomico **ń** – 41 Ischomachum **q** Schomachum **S** Scomachum **Ajbf** Stomachum **hńyç** Scomacum **m** Schomacum **r**

3: 1 superlectilem **SA** – 5 bellum *add. Schottus, om.* **SAR** – solemnium **R** – 7 seperabantur **h**^{2} preparabunt **λ** preparabantur **fńy**^{2} separabuntur uel preparabrabantur **r** *om.* **h**^{1} – 8 ad **ç** *om.* **SAR** – 9 *post* uasa *add.* ut **A**^{2}**R** – 11 quotidianam **R** – 12 quotidie **jλσ** – 13 menstrum **S** – posuimus **A** – annum **AR** – 14 ducas **A** – diuisas **A** – 16 quotidie **hjσ** quottidie **λ** – 17 ad (*ante* lanificia *et ante* cibaria) **S**^{2}**AR** at **S**^{1} – 18 conficiendo **A** – ipsis qui his **SA** ipsa quibus **j** ipsa quis **hλfńy** ipsa qui **r** ipsa qui iis **ç** – 19 exponerent **SA** ea ponerent **R** – 21 ad (*ante* quaedam) **SR** at **A** – 22 promo *Gesner* prima **S**^{1} primo **S**^{2}**AR** – 24 admonui-

atque adnumerata ipsi exscripsimus eum(ut, quodcumque opus esset, sciret, unde minisset atque adnotaret, quid et quand(set, et cum recepisset, ut quidque suo l

5 Igitur haec nobis antiqui per ⟨I⟩schomachi cepta industriae ac diligentiae tradiderunt, quae demonstramus. nec tamen una eius esse cura d custodiat, quae tectis inlata receperit, sed subinde : consideret, ne aut supellex uestisue condita situ di aliaue utensilia neglegentia desidiaque sua corrump uero diebus, uel cum frigoribus aut pruinis mulier opus obire non potuerit, ut ad lanificium reducatu sint et pectitae lanae, quo facilius iusta lanifici exigere possit. nihil enim nocebit, si sibi atque ac honore seruulis uestis domi confecta fuerit, quo miliae rationes onerentur.

7 Illud uero etiam in perpetuum custodiendun qui foris rusticari debebunt, cum iam e uilla fa requirat, ac si quis, ut euenit, curam contubernalis tergiuersans fefellerit, causam desidiae sciscite utrum aduersa ualitudine inhibitus restiterit an] et, si compererit uel simulantem languorem, sir ualitudinarium deducat; praestat enim opere fatiga requiescere unum aut alterum diem quam press ueram noxam concipere.

8 Denique uno loco quam minime oportebit neque enim sedentaria eius opera est, sed modo accedere ac, si quid melius sciat, docere, si minus qui plus intellegat; modo eos, qui cibum familiae sere, tum etiam culinam et bubilia nec minus prae

---

mus **R** – 26 atnotaret **S**^{1} – et (*ante* quandо) *om.* **A**^{1} – noui **A** – ab antiquis **R** – Ischomachi **q** Scomachi **SAhj**ʼ mathi **ń** Stomachi **yç** – 30 demonstrauimus **hλρ** – cura (**Amy** supplex **r** – aut (*ante* fruges) **SR** ut **A** – 33 aliaue **S**l diaue **R** – 34 diuo **brç** – 36 iuxta **jλρ** – persequat quae – 38 seruolis **hfyç** – 40 ero **S**^{1} – 41 forus **A**^{1} – recesseri **A**^{2}**hfy** – dilituerit **A** – 45 et si compererit *om.* **S**^{1} – 46 u: – 47 *post* pressum *add.* animum **mfr**^{2}**y**^{2} – 50 at **S**^{1}**A**^{1} – 52 c **SAjρy** – bouilia **SA** bublia **h** – praesepia emundanda **S**^{2}]

curare; ualitudinaria quoque, uel si uacent ab inbecillis, identidem aperire et inmunditiis liberare, ut, cum res exegerit, bene ordinata et salubria languentibus praebeantur; *9* promis quoque et cellariis aliquid attendentibus aut metuentibus interuenire, nec minus interesse pastoribus in stabulis fructum cogentibus aut [ut] fetus ouium aliarumue pecudum subrumantibus; tonsuris uero earum utique interesse et lanas diligenter percipere et uellera ad numerum pecoris recensere; tum insistere atriensibus, ut supellectilem exponant; et aeramenta detersa nitidentur atque rubigine liberentur, ceteraque, quae refectionem desiderant, fabris concinnanda tradantur. *10* postremo, his rebus omnibus constitutis, nihil hanc arbitror distributionem profuturam, nisi, ut iam dixi, uilicus saepius et aliquando tamen dominus aut matrona considerauerit animaduerteritque, ut ordinatio instituta conseruetur. quod etiam in bene moratis ciuitatibus semper est obseruatum, quarum primoribus atque optimatibus non satis uisum est bonas leges habere, nisi custodes earum diligentissimos ciues ⟨creassent⟩, quos Graeci νομοφύλακας appellant. *11* horum erat officium eos, qui legibus parerent, laudibus prosequi nec minus honoribus, eos autem, qui non parerent, poena multare, quod nunc scilicet faciunt magistratus adsidua iurisdictione uim legum custodientes. sed haec in uniuersum administranda tradidisse abunde sit.

4 *1* Nunc de ceteris rebus, quae omissae erant prioribus libris, quoniam uilicae reseruabantur officiis, praecipiemus, et, ut aliquis ordo custodiatur, incipiemus a uerno tempore, quoniam fere maturis atque trimenstribus consummatis sationibus uacua tempora iam contingunt ad ea exequenda, quae deinceps docebimus.

2 Paruarum rerum curam non defuisse Poenis Graecisque auctoribus atque etiam Romanis memoria tradidit: nam et Mago Carthaginiensis et Hamilcar, quos secuti uidentur Graecae gentis non

---

S[1]A praesepia (-fep- f) mundanda R – 54 ualetudinaria Ahjmfy – uagent S – 55 inmunditis S[1] – 56 promis SAh[1]br[2]y[1] penis h[2]jmfr[2]y[2]ç promptis ρ – 57 aut metuentibus *om.* SAh – 58 ut SAR *om.* zü[2]tpy – foetus Ahλyç – 59 uerum R – 60 utique SAλσ etiam hjr[1]y[1] – et lanas diligenter SA[2]R pastoribus insta A[1] – *post* lanas *add.* etiam R – 61 recenser S[1]A[1] recenseri S[2] – atriensibus üpńçæ atrientibus SAR – superlectilem SA[1] – 62 nidentur SA – 63 *post* quae *add.* si hmσ sic j – concinanda A – 65 profuturum hjλfyç – 67 constituta SA – 68 ciuilibus S – 69 optumatibus hmfy – 70 creassent p *om.* SAR – νομοφυλακας SAhjfç *om. u. sp. r.* λρy – 71 appellant S[1]S[3]R appellabant S[2]Ańyç

4: 4 atque *bis* A[1] – trimestribus mρ – consumatis bryç – 5 contingant S[1] – 7 Magis A[1] Magon A[2] – Carthaginensis hλρyç[1] – 8 Hamilcar S[2]j Hmilcar S[1]

obscuri scriptores Mnaseas atque P[h]axamus, tı generis, postquam a bellis uacuum fuit, quasi qı uictui humano conferre non dedignati sunt, ut Mı †Mecenas† Licinius, tum etiam Gaius Matius, qu pistoris et coqui nec minus cellarii diligentiam s struere. *3* his autem omnibus placuit eum, qui ı cium susceperit, castum esse continentemque o totum in eo sit, ne contrectentur pocula uel cibi r certe abstinentissimo rebus ueneriis; quibus si fuer uel femina, debere eos flumine aut perenni aqua,] contingant, ablui; propter quod his necessarium e ginis ministerium, per quos promantur, quae ı *4* post hoc praeceptum locum et uasa idonea sa iubent: locum esse debere auersum a sole, quam siccissimum, ne situ penora mucorem contrahant; uel uitrea, plura potius quam ampla, et eorum nonnulla tamen pura, prout condicio conditurae uasa dedita opera fieri oportere patenti ore et usqu lia nec in modum doliorum formata, ut, exemptis ı quidquid superest aequali pondere usque ad fun quoniam ea res innoxia penora conseruet, ubi semper sint iure summersa; quod in utero dolii fie ter inaequalitatem figurae; maxime autem ad haec aceti et durae muriae usum; quae utraque sic con

5 Vinum uapidum fieri acrius

1 In sextarios quadraginta octo fermenti libran quadrantem, salis sextarium; haec subterito et sı tario mellis aceto diluito atque ita in praedictam ı quidam hordei tosti sextarios quattuor et nuces a quadraginta et mentae uiridis pondo selibram in e

---

Halcar A Amilcar hλσ – sequuti hjmfry – 9 Paxamus *Ala* mus AR – deinde S – 12 Mecenas Smb^{2}r^2 Bascenas Ahjb nas y^1 Macenas y^2 – 13 diligentius Aj – 16 *post* nisi aut *add.* – 25 conditio AR – 26 oportet AR – patente hjλfy – 27 dolorum A^1 – exemtis S^1 exemtum S^2 *post add.* ut S^{1}A – quicquid AR – 29 conseruet fr^{2}ńy^{2}ç construet SAhjλr^{1}y fieri R – 31 hoc R – 32 usuum SA

5: 1 *pr.* SAhλryç – 2 duo de quinquaginta R – arida

albae et asparagi et rusci et thamni et digitelli et] lapsanae et battis et eius coliculum, qui miluinus p etiam tenerum coliculum faeniculi. *2* haec om: commode seruantur, id est, aceti duas partes et ter si miscueris; sed uitis alba et ruscum et thamnu lapsana et pastinaca et nepeta et battis generatin nuntur et sale consparsa biduo sub umbra, dum nuntur; deinde, si tantum remiserunt umoris, ut possint, *3* si minus, superfusa dura muria, lau inposito exprimuntur; tum suo quidque uase c supra dixi, quod est mixtum duabus partibus ac infunditur, faeniculique aridi, quod est per uinden lectum, spissamentum inponitur, ita ut herbas dep in summum labrum fideliae perueniat.

4 Holus atrum et ferulam et faeniculum cum reponito, dum flaccescat; deinde folia et corticem rum detrahito. caules si fuerint pollice crassiores, et in duas partes diuidito. ipsos quoque flores, diduci et partiri oportebit atque ita in uasa condi supra scriptum est, infundi et paucas radiculas la: σίλφιον uocant, adici, tum ita spissamento faeni ut ius superueniat. *5* cymam, caule⟨m⟩, cappa: puleium, digitellum compluribus diebus sub t flaccescat, et tum eodem modo condiri conuenit

Ruta[m], satureia[m], cunela[m]

Sunt qui rutam muria tantum dura sine aceto cum usus exigit, aqua uel etiam uino abluant utantur; hac conditura possit commode saturei: uiridis cunela seruari.

coliculis R – 7 aluae S – asperagi A – rustici A – 9 con ruscum) SA e R – ruscus R – et (*post* asparagus) *om.* S/ SA – nepta A – 14 uire A – 15 possunt A[1] – labantu: quitque A – 17 mura S[1] muria S[2] – 19 et ius R e SA – 2 *om.* A – 22 flaccescat γπ falacescat S[1] flacescat S[2]R falacc – foliam SA – 23 colles SA – grassiores A – 25 diduci d inde S[2]AR de S[1] – 26 lasaris R – 27 σιλφιον SAhfç *om.* adiectum R – spissamenta Ayç – fenuli A – contegi hλ – 28 caulem tl caulo SAR – caparim A – pede A – 2 flaccessat A[1] flacescat λp – 31 ruta satureia cunela *scripsi* r reim S) cunelam *uersalibus rubr.* SA *litt. comm.* R – 32 co AR – possint A

8 **Oxygalae compositio**

1 Oxygalam sic facito: ollam nouam sumito eamque iuxta fundum terebrato; deinde cauum, quem feceris, surculo obturato et lacte ouillo quam recentissimo uas repleto eoque adicito uiridium condimentorum fasciculos origani, mentae, cepae, coriandri. has herbas ita in lacte demittito, ut ligamina earum extent. *2* post diem quintum surculum, quo cauum opturaueras, eximito et serum emittito; cum deinde lac coeperit manare, eodem surculo cauum obturato, intermissoque triduo, ita ut supra dictum est, serum emittito et fasciculos condimentorum exemptos abicito, deinde exiguum aridi thymi et cunelae aridae super lac destringito concisique sectiui porri quantum uidebitur adicito et permisceto; mox intermisso biduo rursus emittito serum cauumque obturato et salis triti quantum satis erit adicito et misceto. operculo deinde inposito oblinito. non antea aperueris ollam, quam usus exegerit.

Alio modo

3 Sunt qui, satiui uel etiam siluestris lepidii herbam cum collegerunt, in umbra siccent, deinde folia eius, abiecto caule, die et nocte muria macerata expressaque lacti misceant sine condimentis, et salis quantum satis arbitrantur adiciant, tum cetera, quae supra praecepimus, faciant.

Aliter

Nonnulli recentia folia lepidii cum dulci lacte in olla miscent et post diem tertium, quemadmodum praecepimus, serum emittunt, deinde compertam satureiam uiridem, tum etiam arida semina

---

8: 17–21 *Plin. nat. 19,166*

8: 1 *pr.* SAhλryç – oxigalae hλy – 2 oxigalam λρy – 3 tenebrato S[1]A – obdurato A – 4 ouilo S – uas *om.* SA – uiridum SA – 6 diem *om.* A – 7 obturaueras jλσ – 8 surculum A – 9 tridu S[1]A – 10 exemtos S – 11 thimi SR – 12 triduo hjmb[2]fρy[2] – 13 serum emittito λσ – 14 *post* inposito *add.* et R – oblinio S[1]A – ante jmç – 15 aperuersis A – 16 *pr.* SAhryç – 17 satibi SA – lepidi R – 18 et *om.* SA – 19 muriam SA – 20 tunc AR – 22 *pr.* SAhyç – 26 thimi AR – appii R

coriandri atque anethi et thymi et apii in unum b salemque bene coctum cribratum permiscent. ce supra, faciunt.

9 Lactucae conditura

1 Caules lactucae ab imo depurgatos eatenus, uidebuntur, in alueo sallire oportet diemque unum dum muriam remittant, deinde in muria eluer cratibus pandere, dum adsiccescant; tum substern dum et faeniculum rutaeque aliquid et porri co miscere; tum siccatos coliculos ita componere, u integri interponantur, quos ipsos ante dura muria rari oportebit; *2* similiterque adsiccatos cum fas condi et superfundi ius, quod sit aceti duarum pa muriae; deinde arido spissamento faeniculi sic supernatet; quod ut fiat, is, qui huic officio prae dere ius debebit neque pati sitire salgama sed e spongea uasa pertergere et aqua fontana quam r gerare.

Intibi

3 Simili ratione intibum et cacumina rubi, qua dire oportet nec minus thymi et satureiae et o armoraciorum cymam. haec autem, quae supra s tempore conponuntur.

10 *1* Nunc, quae per aestatem circa messem uel messibus colligi et reponi debeant, praecipiemus:

9: *Apic. 3,18* – 4–10 *Gp. 6,13* – 14–20 *Plin. nat. 15,42*,
10: 22–32 *Pallad. 3,25,8–9* – 22–27 *Varro rust. 1,59,3* – *15,53, 15,56*

9: 1 *pr.* **SAhλyç** – 5 pratibus **A** – tum **SR** dum **A** – arid **Ahmy** – phaseoli **p** passioli **SA** fasioli **R** – 11 murae S^1 **SA** – huius **S** – 13 nec **R** – pati sitire **R** patis nec itinere – 16 *pr.* **SAhy** – 17 intubum **R** – cacumina rubi (rubis h cacumina rub **A** – quam **S** – lactucam **æ** lactuca **SR** lactura – 19 armoraciorum **j** armoratiorum SA^2**hpyç** armoratioro A^1
10: 1 nunc S^2h^2**ç** non S^1 nun **A** num h^1**jλfńy** nam **r** – es

dum aegrotantibus salutaris, censeo uel pauca p dire sed separata generatim; nam si commiscea genere corrumpitur.

De aluis castrandis

6 Et quoniam o⟨p⟩portune mellis fecimus me tempore alui castrandae ac mel conficiendum, c quibus nono libro iam diximus. nec nunc aliar uilica, quam ut administrantibus intersit fructu

11 De mella et mulsa facienda

1 Ceterum cum eodem tempore mella nec m uetustatem reponi debeat, meminisse oportebit, rium mel de fauis fuerit exemptum, cerae statim et aqua fontana uel caelesti macerentur. express tur et in uas plumbeum defusa decoquatur, omni spumis eximatur. quae decocta cum tam crass frutum, refrigeretur et bene picatis lagonis c quidam mella pro aqua mulsa utuntur, nonnulli e condituras oliuarum, quibus quidem magis ido cibarium saporem habet. nec potest languentib remedio esse, cum, si bibatur, inflationem stom rum faciat.

De aqua mulsa facienda

Itaque seposita e⟨a⟩ et ad condituras destina erit optimo melle aqua mulsa.

11: *Plin. nat.* 22,110

S operculo R – imposito R – cypsato S¹A¹ – 29 posset S – 34 opportune wxç oportune SAR – 37 uilico R – frum
11: 1 *pr.* SAhryç – melle Shrç – 2 melle SA – 5 fun caeleste SAhmσ – macerantur S¹ – coloretur SA – 6 defi citiae S – 7 iam SA – defructum S – 8 lagenis jp lagoenis ç – hac ç haec SAR – 9 nonnulla SA – 12 praecordiarur 14 *pr.* SAhmryç – 15 seposita ea *Gesner* sepositae SA optima S optuma A

Portulaca et battis quemadmodum seruentu

2 Sunt etiam quaedam herbae, quas adprop condire possis, ut portulacam et holus cordum, q battim uocant. hae herbae diligenter purgantur panduntur, deinde, quarto die, sal in fundis fidel et separatim unaquaeque earum componitur acet sal superponitur; nam his herbis muria non con

14 De malis et piris in sole siccandis

Hoc eodem tempore, uel etiam primo mense pira dulcissimi saporis, mediocriter matura eligu tres partes harundine uel osseo cultello diuisa donec arescant. eorum si est multitudo, non mini riorum per hiemem rusticis uindicant; nam pro sicuti ficus, quae cum arida seposita est, hiemis corum cibaria adiuuat.

15 De ficis siccandis

1 Ea porro neque nimium uieta neque inmatu eo loco expandi, qui toto die solem accipit. pa pedibus inter se distantes figuntur et perticis iuga in hunc usum cannae iugis superponuntur, ita u absint a terra, ne umorem, quem fere noctibu trahere possint. tunc ficus inicitur, et crates pas carice uel filice textae, ex utroque latere super te nuntur, ut, cum sol in occasu fuerit, erigantur e testudineato tecto more tuguriorum uiescentem

---

14: 5–8 *Cato agr. 56; Plin. nat. 15,58*
15: *Pallad. 4,10,33–35*

– 11 protulacam SAh[1] – holos SA – satiuum A[1]R – 12
– 13 sali S[1]
14: 1 *pr.* SAhλryç – 6 pulimentario S[1]
15: 1 *pr.* SAhλryç – 2 uieta mfy[2]ç uicta SAhbρy[1] uire
om. A[1] – 4 iugantur S[2]h[2]jrç iungantur S[1]Aλfñy ingantur
cractes A – pulmo A – aut SA uel R – 8 felicae S[1]A si
occasum AR – adclines S[2]hfρy atclines S[1]A adcliues jλ –
uiscentem SA[1] uirescentem A[2]R – ab rore S arbore A a

se pondere suo pressae conlidantur. deinde aeno fictili ampla praeparatam lixiuam cineris sar conuenit, quae cum feruebit, exiguum olei quam permisceri, deinde uuas pro magnitudine binas u conligatas in aenum feruens demitti et exiguum rentur, nec rursus committere, ut excoquantur; deratione temperamentoque opus est. *2* cum in crate disponito rarius, quam ut altera alteram c deinde horas unamquamque uuam conuertito nec reponito, ne in umore, qui defluxerit, corrumpatu contegi debent quemadmodum fici, ut a rore uel cum deinde modice aruerint, in uasa noua sine gypsata sicco loco reponito.

Aliter

3 Quidam uuam passam foliis ficulneis inuolu alii foliis uitigineis, nonnulli plataninis semiuietas ita in amphoras recondunt. sunt qui culmos fabae quod cremauerint, cineream lixiuam faciant, deind rios decem salis tres cyathos et olei cyathum adici igne calefaciant et cetera eodem modo administre bitur in aeno parum inesse olei, subinde, quantur tur, quo sit pinguior et nitidior uua passa.

De sorbis

4 Eodem tempore sorba manu lecta curiose ir adicito, et opercula picata inponito et gypso linit

---

16: 19–26 *Plin. nat. 15,66–67* – 28–38 *Plin. nat. 15,61;* I

16: 1 *pr.* **SAhλrç** – 2 aluas **SA** – 3 maxime **A** – 5 ah aeneo **bρ** aeheneo **h**^{1}**y** – 6 lixiuiam **m**^{2}**bfń** lixiniam **m**^{1} liuxi *Schn.* sarmentiui **SA** sarmenti **R** – 9 aenum **A**^{1}**bç** aenium **S** **A**^{2} aheneum **hjmfy** – 10 excoquatur **A** – 11 temperament **S** temperatiore **A** – est *om.* **S** – 12 crate disponito (-sito b ponito **S** canteriis (-the- ρ) ponito **Ahjb**^{1}**ρy**^{2} – 16 tum **SA** – rit **S**^{1} aruerit **S**^{2}**A** – 18 *pr.* **SAhyç** – 19 folis **S**^{1} – 20 alii platanis **A** – semiuietas **h** semiuitas **SAm** semiuittas **jbf** im **A**^{1} – recundunt **S**^{1} – faue **A** – 22 cremauerit **SA** – c lixiuiam **λf** – lixiuiae **hλf** – 23 alis **S** – quiathos **S** – qu cum **S** tam **ρ** – 24 calfaciant **S** – 25 aheno **A**^{2} aheneo **hjm** 27 *pr.* **SAλryç** – 28 sorua **S**^{1} soruua **A**^{1} – urciolos **S**^{1}**Ahjn**

uilicae de isdem rebus praecipere, ut intellegat su:
bere, quaecumque sub tecto administrantur circa ı

2 Si ager amplus aut uineta aut arbusta grandia
fabricandae decemmodiae et trimodiae, fiscellae te
dae, nec minus fa⟨l⟩culae et ungues ferrei quam p
exacuendi sunt, ne uindemitor manu destringat uu:
fructus portio dispersis acinis in terram dilab:
quoque fiscellis aptandi sunt et lora trimodiis. tun
torcularii et fora omniaque uasa, si uicinum est ma
si minus, dulci eluenda sunt et commundanda et
canda, ne umorem habea⟨n⟩t. cella quoque uinar
liberanda et bonis odoribus suffi[ci]enda, ne quer
rem acoremue. *4* tum sacrificia Libero Liberaeq
sori⟨i⟩s quam sanctissime castissimeque facienda
miam ab torculari aut uinaria cella recedendum est
mustum conficiunt, pure mundeque faciant ne⟨c⟩
partem fructu⟨u⟩m intercipiendi.

5 Dolia quoque et seriae ceteraque uasa ante qua
demiae diem picanda sunt atque aliter ea, quae de
aliter, quae stant supra terram: nam ea, quae dem
lampadibus ardentibus calefiunt, et cum pix in fu
sublata lampade rutabulo ligneo et ferrea curuata
quod destillauit aut quod in lateribus haesit; dein
gitur et, feruentissima pice infusa, nouo alio rut
picatur. *6* at quae supra terram consistunt, ⟨ant⟩
quam curentur, in solem producuntur, deinde, c
sunt, in labra conuertuntur et, subiectis paruis
suspenduntur; atque ita igni⟨s⟩ subicitur et tam

18: 1 *pr.* SAhmryç – praeparandae hm – 2 inscribitur c
est etiam t extet iam SAR – 4 iisdem jbρ hisdem m his ç ·
undecimam Ah^{1}mσ – 6 perenne cqlr perenniae SAR – 7
cemmodia S decemodia A decemodiae R – tria modiae S –
lae SAR – 10 dilabatur åc^{1}üt^{2}b dilabitur SAR – 12 orcular
danda S^{1} – adsignanda AR – 14 habeant c^{1}dγl habeat SA
sufficienda SAR – foetorem Ahy faecem S^{1} fetorem S^{2}jλfρ
– pressoriis cγl^{1} pressoris SAR – 17 castrissimeque A^{1} *ra*
– 19 nec t ne SAR – 20 partem lp pantem SAR – fructuu
21 ante S ne AR – 22 humi aliter S^{2}ç humilia ter S^{1}Ahjmf
pix *F.-H.* picem S^{2} *ras.* S^{1} pixim AR – destillauit e^{2} destin
S^{2} – 26 destillabit S^{2} – deinde mρ – 28 ante *scripsi* e S^{1}A
jf *uide diss. pp. 171 sqq.* – 29 qua S – 31 ignis e^{2}t igni SAI

bimus decrescentem lunam, cum est sub terra, et die uuas quam maturissimas legimus, quibus pro quod defluxerit, antequam prelo pes eximatur, sat defrutaria conferemus, lenique primum igne et te lignis, quae gremia rustici appellant, fornacem in commodo mustum ferueat. *4* isque, qui praeerit cola iuncea uel spartea ex crudo, id est non malle parata habeat, itemque fasciculos faeniculi fustibu possit utique ad fundum uasorum demittere, ut qu sederit exagitet et in summum reducat, tum coli tiam, quae redundarit, expurget, nec absistat id fa bitur eliquatum omni faece mustum carere; tum si quae percocta sublaturus sit, seu quoscumque uolu odores adiciat, et nihilominus subinde faeniculo p subsederit, quod possit plumbeum perforare. *5* acriorem potuerit ignem uas sustinere, id est, cum mustum excoctum in se feruebit, tum codices et ua ciantur sed ita, ne fundum contingant; quod nis saepe uas ipsum pertundetur; uel, si id factum non e tur mustum et, amaritudine concepta, condituri oportebit autem, antequam mustum in uasa def oleo bono plumbea intrinsecus inbui, bene fricari adici. ea res non patitur defrutum aduri.

20 *1* Quin etiam diligenter factum defrutum, si acescere; quod cum ita sit, meminerimus annicu iam bonitas explorata est, uinum condire; nam uiti tunc fructus, qui perceptus est, uitiat⟨ur⟩. ipsa au sapa aut defrutum coquitur, plumbea potius qua bent: *2* nam in coctura eruginem remittunt aene

20: *Cato agr. 113* – 4–6 *Plin. nat. 14,136* – 32–37 *Pli*
55–59 *Cato agr. 23,3–4; Plin. nat. 14,120; Gp. 6,8*

A – obseruauimus S – 19 tum S – 20 uas S^1 – 22 confera
j – tenuimus S – 25 spartea ex jσ spartes et S sparteas
spartea sed h^2 – 27 quicquit S^1 – subsederit ü^{2}l superseder
AR – 29 quae *ed.pr.* quam SAR – 32 funiculo AR – qu
AR – 35 se *om.* A^1 – ferebit A^1 – 37 pertundentur S^1 per
fructaria Aj – 41 patiatur S
20: 1 indiligenter S – 2 accessere A^1 acessere A^2 – anni
S – medicamentum AR – 4 uitiatur *Ald.* uitiat SAR – 5
A^2hjmfy – 6 cocturam S – ahenea A^2hmfy – 8 coquu

[redacted]

murram, pondo quincunx, calami pondo libram amomi pondo quadrans, croci quincunx, †erisp libram. *6* haec, ut dixi, arida, contusa et cribra his commisceri rasis, quod est genus crudae picis; uetustior, tanto melior habetur: nam longo tem cum est contusa, in puluere⟨m⟩ redigitur et h admiscetur; satis est autem praedictis ponderib misceri.

Ex hac compositione quantum in sextarios n octonos adiciendum sit, incertum est, quoniam aestimari oportet, quid satis sit, cauendumque sapor intellegatur; nam ea res emptorem fugat. umida fuerit uindemia, trientem, si sicca, quadra in binas amphoras miscere solitus sum, ita ut quatt musti modus — urna autem quattuor et uigint nonnullos agricolas singulis amphoris quadran indidisse scio sed hoc coactos fecisse propter nin uini eiusmodi, quod uix triginta diebus integ *8* hoc tamen mustum, si sit lignorum copia, satiu et omnem spumam cum faecibus expurgare, quo decidet sed reliqua perennis est. at si lignorum pe ris uel gypsi quod flos appellatur, uncias singul decocti defruti sextarios binos singulis amphoris ea res etiam si non in totum perennem, at certe uindemiam plerumque uini saporem seruat.

21 Aliter, quemadmodum mustum infirmi gene possit perduci

1 Mustum quam dulcissimi saporis decoqu decoctum, sicut supra dixi, defrutum uocatur; q

21: 3–5 *Plin. nat. 14,80; Pallad. 11,14,2* – 26–39 *Cat 14,126; Pallad. 11,14,2*

quarum SAR – 35 pondo *om.* R – quicuna AR – casiaes cincunx A – erispae SA^2 eris A^1 erirpe h cripe j eripae m e p errype ç – panpinaceae SA – 40 in *om.* AR – puluerem tç S^1 – 41 sex R ex SA – 43 mustis S – 44 adadiciendum A – 47 sica S – 49 modum S – 50 agricola A^1 – *post* agricol maneuat S^1 – 54 faecibus S^{2}h^2 facibus S^{1}A faucibus R – 5 S^1 – 58 perennem at SA^1 perennat A^{2}R

21: 1 *pr.* SAhλryç – mustum quemadmodum Ahλryç

[redacted]

transfertur in uasa et reponitur, ut post annum sit in usu. potest tamen et post dies nouem, quam refrixerit, adici in uinum, et melius est, si anno requieuerit. eius defruti sextarius in duas urnas musti adicitur, si mustum ex uineis collinis est, sed, si ex campestribus, tres heminae adiciuntur. *2* patimur autem, cum de lacu mustum sublatum est, biduo deferuescere et purgari; tertio die defrutum adicimus. deinde interposito biduo, cum id mustum pariter cum defruto deferbuerit, purgatur et ita eo adicitur in binas urnas ligula cumulata uel mensura semunciae bene plenae salis cocti et triti. sal autem quam candidissimus coicitur in urceo fictili sine pice; qui urceus cum recipit salem, diligenter totus oblinitur luto paleato et ita igni admouetur ac tamdiu torretur, quamdiu strepitum edit; cum silere coepit, finem habet cocturae. *3* praeterea faenum Graecum maceratur in uino uetere per triduum, deinde eximitur et in furno siccatur uel in sole; idque cum est aridum factum, molitur. ex eo molito post sallituram musti cochlear cumulatum uel simile genus poculi huius, quod est quarta pars cyathi, adicitur in binas urnas. deinde, cum iam perfecte mustum deferbuit et constitit, tantundem gypsi floris miscemus, quantum salis adieceramus, atque ita postero die purgamus dolium et nutritum uinum operimus atque oblinimus.

4 Hac conditura Columella patruus meus, inlustris agricola, uti solitus est in his fundis, in quibus palustres uineas habebat. sed idem, cum collina uina condiebat, aquam salsam decoctam ad tertias pro sale adiciebat. ea porro facit sine dubio maiorem mensuram et odoris melioris, sed periculum habet, ne uitietur uinum, si male cocta sit aqua; sumitur autem haec, ut iam dixeram, quam longissime ab litore; nam liquidior et purior est, quantum altiore mari hausta est. *5* eam si quis, ut Columella faciebat, reponat et post triennium in alia uasa eliquatam transfundat, deinde post alterum triennium decoquat usque ad partem tertiam, longe meliorem habebit condituram uini, nec ullum periculum erit, ne uina uitientur. satis est autem sextarios singulos adicere salsae aquae in binas musti urnas, quamuis multi etiam binos inmisceant, nonnulli etiam ternos sextarios, idque ego facere non recusem, si genus uini tantum ualeat, ut aquae salsae non intellegatur sapor. *6* itaque diligens pater familiae, cum parauerit fundum, statim prima uindemia tres aut quattuor

---

frutis S – 8 aditur j additur hσ – si (*ante* mustum) AR sit S – 9 mustus S – 12 deferuerit S – 13 semuntiae S^2 – planae S^1jλρ – 14 urcio S^1 – 15 tum S – 17 foenum Ahλfyç – 18 maceratum S – tridum S – 20 simile AR sim S – 21 uius S – quod *F.-H.* qui SAR – quiathi S – 23 adieceramus γç adicieramus

notas conditurae totidem amphoris musti experi habeat, quantum plurimum salsae uinum, quod gustus pati possit.

22 Alterum medicamen, quo[d] mustum condis

1 Picis liquidae Nemeturicae metretam add alueum, et in eodem infundito cineri⟨s⟩ lixiuae c permisceto spatha lignea; cum requieuerit, eliqu iterum tantundem lixiuae addito, eodem pacto quato; tertio quoque idem facito. cinis autem od eluit spurcitiam. *2* post eodem addito picis alterius notae quam purissimae et quam optimae durae quam purissimae quinque libras; haec n admisceto pici Nemeturicae. tum aquae marina mae, si erit, si minus, ad tertiam partem rece decoctae congios duos inicito, apertum labrum si Caniculae ortum et spatha lignea permisceto qua eo, dum ea, quae addideris, in pice conliques noctibus autem labrum operire conueniet, ne inr cum aqua marina, quam addideris, sole consum tectum uas totum ferre curabis; huius medicam quadrantem in sextarios quadraginta octo misce conditura contenti esse, alii cyathos tres eius me in totidem sextarios, quot supra diximus.

23 Conditura uini picati

1 Pix corticata appellatur, qua utuntur ad con ea sic conficitur, ut dura sit, et quanto facta est u

---

SAR – 27 uina *om.* S – 29 mala Ahmb^{1}fryç – 31 a λρ - – 33 eliquata S – 36 aquae S easque AR – uinas S – primum S – 41 coniturae S – 43 custus S^1

22: 1 *pr.* SAhλryç – aliter SAhr alter y – quod SA A^{2}fρ Nemoeturicae y – 3 cineris l cinere (-rem m) SAR SAhfñyç lixiuiae j^{1}λr lixune j^2 – congias S concios A^1 – 4 – lexiuam S lixiuiam jλń – 5 lexiuae S lixiuiae jbfń lisci S – adito Aj – Brutiae ρç Brutticiae b – 8 notae S Brut simae *om.* S^1AR – 11 si (*ante* erit) SR sic A – 12 contios in S ininsinito A^1 insinito A^2R – sole t solem SAR – 13 sphata Ahjbρyç phata f – 15 introretur A^1 – 16 consun SA^1 – 20 sextario A^2 – quod SA^1

eliquatam in sole XIIII diebus patiemur esse, ut umor remansit adsiccetur; noctibus autem uas inroretur. cum hoc modo picem praeparauerimu: bis deferbuerint, condire uoluerimus, in musti quadraginta cyathos duos picis praedictae sic ac mensura, quam condituri sumus, sextarios dı oportebit, deinde ex his sextariis in picis sextanten infundere et manu tamquam mulsum subigere, sed ubi toti duo sextarii cum pice coierint et quasi tum eosdem in ⟨i⟩d uas, unde sumpseramus, permisceatur medicamen, rutabulo ligneo peragi

25 Aquam dulcem ad condituram uini salsam 1

1 Quoniam quidam, immo enim fere omnes, uel marina mustum condiunt, eam quoque parte: tendam putaui.

In mediterraneo, quo non est facilis aquae m: erit ad condituras conficienda muria: *2* huic rei caelestis aqua, si minus, ex fonte liquidissimo pro alterutram curabis quam plurimam et quam optiı ante quinquennium in sole ponere, deinde, ‹ tamdiu pati, donec ad pristinum modum per factum fuerit, alia uasa habeto et in ea sensim aqu ad faecem peruenias; semper enim in requieta a quod in imo reperitur. *3* sic curata cum fuerit, ad tertias decoquenda est. adiciuntur autem in aqı quinquaginta salis candidi[s] sextarii sex et n sextarius. haec pariter decoqui et omnem spı oportet, deinde, cum refrixerit, tum quantumcı tantum in amphoram musti portionem adici.

25: 2–18 *Cato agr. 105* – 20–29 *Plin. nat. 14,120; Pall*

---

quiathos SA – 17 sextantem $jb^{1}\rho$ sestantem SAhλfyç – uas l duas SAR

25: 1 *pr.* SAhλryç – quam Amryç – 5 mediaterran ficiendas R – uriam A^{1} muriam A^{2} – 7 profuluens S^{1} – conputuerit S – 10 pristinam A^{1} – 13 repperitur SA – 1 *Schn.* candidis S *om.* AR – sestarii sex S sextariis A^{1} se A^{1} – 17 quantumcuique S – moris S – 19 *pr.* SAhλryç

[redacted]

mustum lixiuum, hoc est, antequam prelo pressum sit, quod in lacum musti fluxerit, tollito; cum deferbuerit, in sextarios quinquaginta irim bene pinsitam ne plus unciae pondere addito; uinum a faecibus eliquatum diffundito. hoc uinum erit suaue, firmum, corpori salubre.

28 Aliter uinum dulce condire

1 Irim quam candidissimam pinsito; faenum Graecum uetere uino macerato, deinde in sole exponito aut in furno, ut siccescat; tum commolito minutissime. item odoramenta trita, id est irim cribratam, quae sit instar pondo quincun⟨cem⟩ et trientem, faeni Graeci pondo quincuncem et trientem, schoeni pondo quincuncem in unum permisceto; tum in serias singulas, quae sint amphorum septenum, addito medicaminis pondo unciam scripula octo. *2* gypsi, cum ex locis palustribus mustum erit, in serias singulas ternas heminas, cum de nouellis uineis erit, sextarium, cum de ueteribus et locis siccis, heminas singulas adicito. tertio die, quam calcaueris, condituram infundito; sed antequam condias, musti aliquantum in seriam de seria transferto, ne in condiendo, cum medicamento efferuescat, effluat. *3* sic autem curato: gypsum et medicamentum in labello permisceto, quantum seriis singulis fuerit necessarium, idque medicamentum musto diluito et ipsa ad serias addito et permisceto. cum deferbuerit, statim repleto et oblinito. omne uinum cum condieris, nolito statim diffundere sed sinito in dolis liquescere; postea, cum de doliis aut de seriis diffundere uoles, per uer florente rosa defaecatum quam liquidissimum in uasa bene picata et pura transferto. *4* si in uetustatem seruare uoles, in cado duarum urnarum quam optimi uini sextarium aut faecis generosae recentis

---

28: 2–8 *Plin. nat. 14,135* – 21–27 *Gp. 7,12,7*

27: 1 *pr.* SAhλryç – 2 uinom S^1 – 3 temporie S^1 temperie S^2 – caldas S – 4 proelo S – praesum S^1 – quod *om.* S – 5 lacu S – 6 pisitam A – ad S – 7 foecibus Afy foetibus h – corporali AR

28: 1 *pr.* SAhλryç – 2 condidissimam A – foenum Ahλfyç – 3 exposito AR – ut AR aut S – 5 quincuncem ü^{2}t quinque *uel* v SAR – foeni Aλfyç – 6 quincum SA – scheni S – quincumquem S – 8 scripulam AR – 9 serias *om.* AR – 10 cum (*post* heminas) h tum SAjλσ – 12 aliquantulum AR – 14 efferuescit Ahjmb^{1}σ – effluat *scripsi* et fluat SAjλσ et effluat h – curatio AR – 15 seris S – 17 deferuuerit A^1 deferuerit A^2R – 18 nolite Ahjmfr^{2}y – defundere S – doliis AR – 19 per uer S uere AR – 20 effaecatum S – 21 cando A

1 Si quod animal in mustum ceciderit et inte

⟨Si⟩ serpens aut mus sorexue in mustum cecid uinum faciat, ita, ut repertum corpus fuerit, cinisque eius in uas, quo deciderat, frigidus infu bulo ligneo permisceatur. ea res erit remedio.

2 Vinum ex marruuio

Vinum marruuii multi utile putant ad omni maxime ad tussim. cum uindemiam facies, marr maxime de locis incultis et macris legito eosq deinde fasciculos facito et tomice palmea aut i seriam mittito, ita ut uinculum extet. in musti marruuii libras octo adicito, ut simul cum musto eximito marruuium et purgatum uinum diligent

33 ⟨Vinum scilliten⟩

1 Vinum scilliten ⟨ad con⟩coquendum et ad c itemque ad ueterem tussim et ad stomachum oportet: primum ante dies quadraginta, quam u miare, scillam legito eamque secato quam tenui radicem, taleolasque sectas suspendere in umb deinde, cum aridae erunt, in musti Aminnei sex octo scillae aridae adde pondo libram, eamque in xxx; postea eximito et defaecatum uinum in amph *2* Alii scribunt in musti sextarios XLVIII scillae ar et quadrantem adici oportere, quod et ipsum no

33: *Plin. nat. 14,106; Pallad. 8,6; Gp. 2,47,8*

31: 1 si ... interierit *ut rubr. posui, litt. comm.* **SAR** – qu **SAhjλfr[2]y** – 2 si *addidi, om.* **SAR** – aui **A** – 4 uasa **Aλ**
32: 1 *pr.* **SAhλryç** – marubio **m** marrubio **hbryç** – **S[1]A** – marruuii *scripsi* marruuiae **SA** marrubi **hf** marru – teneras **SA** – 4 easque **A** – 6 cc **ou[2]d[2]ç** ducentos **p** tt esse **b[2]y[2]** *om. u. sp. r.* **j** – 7 marrubii **R** – 8 marrubium **R**
33: 1 *rubr. momento 26 argumenti similem pr.* **hm** – 2 concoquendum *Ald.* coquendum **SAR** – 5 scillam **lp** sc *om.* **A** – secato **S[3]R** sicato **S[1]** siccato **S[2]** *om.* **A** – raphani aridas **A** – Aminnei **q** Amminei **SAhmfrç** Haminei **j** Ar **lń** scyllae **SAR** – 9 bonas *ed.pr.* binas **SAR** – 10 XLIX **AR**

nouam et inplebis ad summum. tum adicies r aridi lino colligatos; sed patieris una deferuesce deinde eximes ramulorum fasciculum, et purgatı gypsabis. sat erit autem roris marini sesquilib musti adicere. hoc uino post duos menses possi

37 Vinum Graeco simile facere ad aluum moll

Uuas praecoques quam maturissimas legito (in sole siccato; quarto die calcato, et mustum, q tortiuo, coicito in seriam diligenterque curato, u faeces expurgentur. deinde quinto die, cum p salis cocti et cribrati duos sextarios uel, quod es unum sextarium in sextarios musti XLVIII. qui sextarium miscent, nonnulli etiam duos adiciunt notam parum esse firmam.

38 Vinum myrtitem

1 Vinum myrtitem ad tormina et ad alui prolu lum stomachum sic facito: duo genera sunt myrt est nigrum, alterum album. nigri generis bacae, leguntur, et semina earum eximuntur, atque ip in sole siccantur, et in fictili fidelia sicco loco repo per uindemiam ex uetere arbusto uel, si id non e uineis Aminneae bene maturae uuae sole calido mustum adicitur in seriam et statim primo die, ar

---

37: *Cato agr. 24; Pallad. 11,14,2–3*
38: *Pallad. 2,18, 3,27, 3,31* – 2–26 *Cato agr. 125; Pl* *Plin. nat. 23,161* – 28–39 *Plin. nat. 15,123*

36: 1 *pr.* SAhλryç – tormina h torminam SAλryç – 4 rosis A – marin S^1 – 6 haridi S – colligato SA – 8 sexqu r^2 sesquilibra f

37: 1 *pr.* SAhλryç – molliendum S^2 malliendum S^1 mo dam $λr^2$ moliendum r^1 *om.* y – 2 praecoces jbσ – legi hjλρy – tridum S – 4 deferuuerit A – 7 XLIX *uel sim.* uino SA

38: 1 *pr.* SAhmryç – myrtitem A mirtitem Shmr my 2 myrtiten hç myrticem j mirtitem bry mirtiten m – alu S^1 sthomachum S^2 – sunt genera hλσ – 4 et S^1A – 7 arbu Aminneae hf Aminnae SA Haminneae j Ammineae λρyç

[redacted]

Aliter

7 Multi nigram uel albam myrti bacam, cu destringunt et, duabus horis eam cum paululum tam siccauerunt, proterunt, ita ut, quantum fieri semina integra permaneant; tum per lineum fiscu rant, exprimunt et per colum iunceum liquatum bene picatis condunt neque melle neque alia re liquor non tam est durabilis, sed quamdiu sine n lior est ad ualitudinem quam alterius myrtitis nota

Aliter

8 Sunt qui hunc ipsum expressum sucum, si facultas, in tertiam partem decoquant et refrigerat culis condant; sic confectum diutius permanet. decoxeris, possit innoxium durare biennio, si mo genter id feceris.

39 Passum quemadmodum fiat

1 Passum optimum sic fieri Mago praecipit, ut praecoquem bene maturam legere; acina mucida a furcas uel palos, qui cannas sustineant, inter quat et perticis iugare; tum insuper cannas ponere et in et noctibus tegere, ne inrorentur; cum deinde decerpere et in dolium aut in seriam coicere; eode optimum, sicut grana summersa sint, adicere; ubi seque impleuerit, sexto die in fiscellam conferre

---

39: *Plin. nat. 14,81; Pallad. 11,19*

– 40 *pr.* **SAhm** – 41 nigrum **A**[1] – myti **S**[1] mirti **λfr** – 4 **tlń** destringet **S**[1] destringent (dis- **m**) **S**[2]**Ahjλσ** destringent **hmryç** posterunt **S**[1]**A** post terunt **S**[2] poterunt **bfń** prot *u. sp.* triuerant **AR** – 45 lagunaulis **S**[1] langunculis **jf**[1] lagunculus alia) **ryç** nec **SAhjmfń** nisi **b** – inmixtae **SA** – 47 no **S**[1] – **SAjλσ** – noxa **γf**[1]**ç** noxia **SAR** – 48 ualetudinem **Ahy** – myrtetis **hbńyç** mirtetis **mr** – compositiones **SA** – 49 condunt **R** – confectam **AR** – et *om.* **AR**

39: 1 *pr.* **SAhmryç** – 2 si **A** – 3 naturam **A** – acina mu acida **SA** acina acida **R** – 4 cannans **A** – ficere **S**[1] – 6 exha **S**[1] – 8 granum **A** – sint adicere *bis* **A**[1] – uua **m** uua

4 – 671284

proculcato et sic permixtam prelo subicito; qu aut dolis aut amphoris condito et, cum deferbu modius autem seruatur in amphoris. *2* hanc i Columella ex aqua uetere faciebat et nonnum innoxiam seruabat.

41 Mulsum optimum sic facies

Mustum lixiuum de lacu statim tollito. ho destillauerit, antequam nimium calcetur uua; genere, quod sicco die legeris, id facito. conici mellis optimi pondo X et diligenter permixtum r eamque protinus gypsabis iubebisque in tabul uolueris facere, pro portione, qua supra, mel simum et alterum diem lagonam aperire oport mustum eliquatum oblinire atque in fumum rep

42 Compositio medicamenti ad tormina, q ὀπώρας

1 In caccabo fictili nouo uel in stagneo coqui Aminnei urna et mala cydonea grandia expurgat dulcia granata, quae Punica uocantur, et sorba exemptis seminibus, quae sit instar sextariorum coquuntur, ut omnia poma deliquescant cum mu spatha lignea uel harundine permisceat poma, deinde, cum fuerint decocta, ut non multum iur rantur et percolantur, eaque, quae in colo subs contrita leuigantur, et iterum in suo sibi iure len

---

41: *Gp. 8,25–26*

40: 1 *pr.* SAhλryç – 2 decumam Af – quot wdt^{2}lpή ceos ex p uinaceo (-eto A^1) sed SAR – eddem A^1 – 8 S – 9 ipsa S^1 – Macrius SA – 10 umquam SAλfy

41: 1 *pr.* SAhλryç – 3 nimium cd minimum SAR – 4 h^{2}ρ) R – 6 uidebisque λρy – 7 uicesimum m uigesim linare SAhλfr^{2}y oblinere ç

42: 1 *pr.* SAhmryç – at A – 2 οπωρας S οιτωρας Al m – 3 cacabo hmńy cachabo r – figuli AR – cocitur Amminei λrç – cidonia Sρ cidonea j cydonia m – gradi sorua Aj^1y^1 – 8 spatha S^2 spathata S^1 sphata Ajλσ spata

tur, carbonibus decoquuntur, donec crassamen in modum faecis existat. *3* prius tamen, quam de igne medicamentum tollatur, III heminae roris Syriaci contriti et cribrati super omnia adiciuntur et spatha permiscentur, ut coeant cum ceteris; tum refrigeratum medicamentum adicitur in uas fictile nouum picatum, idque gypsatum alte[r] suspenditur, ne pallorem trahat.

43 Caseum sic condiemus

Caesi aridi ouil⟨l⟩i proximi anni frusta ampla facito et picato uase componito. tum optimi generis mustum adinpleto, ita ut superueniat; et sit ius aliquanto copiosius, quoniam caseus combibit et fit uitiosus, nisi mustum semper supernatet eum. uas autem, cum impleueris, statim gypsabis. deinde post dies XX licet aperias et utaris qua uoles adhibita conditura; est autem etiam per se non iniocundus.

44 Uuas, ut sint uirides usque ad annum, sic custodies

1 Uuas bumastos uel duracinas uel purpureas cum desecueris a uite, continuo pediculos earum inpicato dura pice; deinde labellum fictile nouum inpleto paleis quam siccissimis cribratis, ut sine puluere sint, et ita uuas superponito; tum labello altero adoperito et circumlinito luto paleato atque ita in tabulato siccissimo composita labra paleis siccis obruito. *2* omnis autem uua sine noxa seruari potest, si luna decrescente et sereno caelo post horam quartam, cum

---

43: *Gp. 8,19,5–6*

44: *Varro rust. 1,54,2; Plin. nat. 15,62–63; Gp. 4,15 – 2–7 Cato agr. 7,2; Varro rust. 1,58; Pallad. 10,17 – 32–37 Plin. nat. 15,67; Pallad. 3,25,18 – 39–50 Plin. nat. 15,66 – 52–67 Plin. nat. 15,65; Pallad. 3,25,17, 12,12,2 – 60–67 Pallad. 10,17*

---

multu **A** – 13 tollantur **SA** – 14 hiemine **A** – 15 spatha **z** spathata **S** sphata **AR** – 16 uas S^2 alias S^1**AR** – 17 alte h^2**dγ** alter **SAR**

43: 1 *pr.* **SAh** – casseum A^1 – 2 ouilli **wåocdγrç** ouili **SAR** – frustra **AR** – uase **wåzcqγlpyç** uaso **SAR** – 4 sit ius ht^2 siccius **SAλσ** siccus **j** – 5 eum *scripsi* et ut **SAR** – 6 liceat **AR** – 7 uoles **jç** uolet **SAfρy** uelet **λ** – conditura S^2h^2ç conditur S^1Ah^1**jλσ** – 8 iniocundus **Sf** iniucundus Ah^1**jç** iniucundius (-ioc- ñ) h^2**bρ** iucundius **m** iniucundis **y**

44: 1 *pr.* **SAhλryç** – custodies **Sy** custodiemus **Ahλrç** – 4 fictilem **SAhλσ** – 6 composito a **SA** – 8 cum S^2**R** eum S^1**A** – 10 decimano **S** – uaurum S^1 – 11

iam insolata est nec roris quicquam habet, uiti d
in proximo decumano fiat, ut pix ferueat, in qu
statim demittantur.

Aliter

In dolium bene picatum defruti amphoram cc
uersos fustes spisse artato, ita ut defrutum nc
superponito fictiles nouuas patinas et his sic u
altera alteram non contingat; tum opercula patini
deinde alterum tabulatum et tertium, et quamdiu
dolii, similiter super instruito et eadem ration
deinde picatum operculum dolii defruto large lin
[in] cinere opturato. *3* nonnulli adiecto defr
transuersas perticas artare et ex his uuas ita sus
tum contingant, deinde operculum inpositum ob

Aliter

Quidam uuas cum ita, ut supra dixi, legerunt
pice in sole siccant; deinde, cum ea in umbra re
fures hordeaceos adiciunt et uuas ita superponun
non comprimat. tum generis eiusdem furfures in
tabulatum uuarum eodem modo collocant, idq
dum dolium alternis furfuribus et uuis comple
inposita linunt, et uuas siccissimo frigidissimoque

Aliter

4 Quidam eadem ratione arida populnea uel
uirides uuas custodiunt; nonnulli sicco flore gy
quas non nimium maturas uitibus detraxerunt.
uuam, si qua sunt in ea uitiosa grana, forficibus
in horreo suspendunt, in quo triticum positum
rugosa facit acina et paene tam dulcia, quam est

---

dimittantur AR – 12 *pr.* SAhyç – 13 be S[1] – transuers
– 15 patinas r patenas SAR – 16 patenis AR – 18 dolii h
ρç – super *om.* AR – 20 in SAR *om.* c – 21 aptare ρyç
quidem A – 26 ordeaceos ρy – altera altera S – 27 comp
om. AR – 31 *pr.* SAhyç – 32 abiegnea *scripsi* abiegnia S
4,289 – 33 nonnullis Ah[1]λfρy – 34 nimio AR – 38 *pr.* S

45 De ollaribus uuis

1 Antiqui plerumque scirpiculas et uen⟨n⟩ı Aminneas et Gallicas, quaeque maiores et duri uasis condebant; nunc autem circa urbem maxi Numisianae probantur. hae[c] sereno caelo, cu sustulit, IIII uel V hora[s], si modo luna decresci modice maturae rectissime leguntur; statim pedicı deinde in cratibus ita ponuntur, ne alter⟨a⟩ alterai demum sub tectum referuntur et ⟨m⟩ucida uel ı cibus amputantur et, cum paululum sub umbra aut etiam quaternae, pro capacitate uasorum, in o opercula diligenter pice opturantur, ne umorem uinaceorum pes bene prelo expressus proruitur є scopionibus resoluta intrita folliculorum in dol deorsum uersus spectantes ollae componuntur, intercalcari possint uinacea. *3* quae cum dili; primum tabulatum fecerunt, aliae ollae eodem m exple[n]turque secundum tabulatum; deinde s truuntur ollae et spisse incalcantur. mox usque ac uinacea[e] condensantur et statim operculo sup modum gypsi temperato dolium linitur. monend uasa empturus est, ne bibulas aut male coctas oll que res, transmisso umore, uitiat uuam. quin eti ad usum promuntur ollae, tota singula tabulata spissata uinacea, si semel mota sunt, celeriter ac rumpunt.

45: *Cato agr. 7,2* – 2–16 *Plin. nat. 15,62; Pallad. 3,25,1*

45: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 scirpiculas *scripsi* scirriculas **S** surriculas **ń** *cfr 3,2,27* – uennuculas *scripsi* uenunculas **S** ı colas **m** uenuccolas **b** uemictulas **y** *cfr 3,2,2* – 3 Amir Amineas **Ajmσ** Ammineas **bç** – 5 hae **t** haec **SAR** – 6 ho lectissime **R** – statim … picantur *om.* **AR** – 8 altera c mucida *Schn.* acida **SAR** – 11 capacitate **cd^{2}γl^{2}** capietate **A^{2}jmσ** capiteate **h** capite **b** – dimittur **A** demittitur **j** dimitti transmittunt **A^{1}** – 14 scopionibus *Gesner* scipionibus **SA** sint **dqγprç** possunt **SAR** – uineacea **SAhfρç** – 18 exple que **SAR** – extruntur **A** extrahuntur **R** – 20 uinacea umorem **S^{1}A** – uitiat **S^{2}h^{2}b** uitat **S^{1}A** inuitat **h^{1}jmfρç** ir **A**

[redacted]

46 Conditura mense Octobri et Nouembri

1 Sequuntur uindemiam rerum autumnalium compositiones, quae et ipsae curam uilicae distendunt; nec ignoro plurima ⟨in⟩ hunc librum non esse conlata, quae Gaius Matius diligentissime persecutus. illi enim propositum fuit urbanas mensas et lauta conuiuia instruere; libros tres edidit, quos inscripsit nominibus ⟨pistoris⟩, coci et salgamari. nobis tamen abunde sunt ea, quae ex facili rusticae simplicitati non magna inpensa possunt contingere.

Mala granata Punica seruare uiridia

2 Quidam pediculos Punicorum, sicuti sunt in arbore, intorquent, ne pluuiis mala rumpantur et hiantia dispereant, eaque ad maiores ramos religant, ut inmota permaneant. deinde sparteis re[s]tibus arborem cludunt, ne aut coruis aut cornicibus aliisue auibus pomum laceretur. nonnulli uascula fictilia dependentibus mali⟨s⟩ aptant et inlita luto paleato arboribus haerere patiuntur; alii faeno uel culmo singula inuoluunt et insuper luto paleato crasse linunt, atque ita maioribus ramis inligant, ne, ut dixi, uento commoueantur. *3* sed haec omnia, ut dixi, sereno caelo administrari sine rore debent; quae tamen aut facienda non sunt, quia laeduntur arbusculae, aut certe non continuis annis usurpanda, praesertim cum liceat etiam detracta arboribus eadem innoxia[e] custodire: nam et sub tecto fossulae tripedaneae siccissimo loco fiunt, eoque cum aliquantulum terrae minutae repositum est, infiguntur sabuci ramuli; deinde sereno caelo granata leguntur cum suis pediculis ⟨et ramulis⟩ inseruntur, quoniam sabucus tam apertam et laxam medullam habet, ut facile malorum pediculos recipiat; *4* sed cauere oportebit, ne minus quattuor digitis a terra absint et ne inter se poma contingant; tum

---

46: 10–50 *Pallad. 4,10,7–10; Gp. 10,38* – 10–17 *Gp. 10,29,2* – 34–39 *Plin. nat. 15,60; Pallad. 4,10,7* – 39–42 *Plin. nat. 15,64* – 48–50 *Plin. nat. 15,64* – 52–54 *Pallad. 3,25,25–26; Gp. 10,21,3*

46: 1 *pr.* SAhmryç – 2 secuntur SA – 3 in d^{2}ütç *om.* SAR – 4 Mattius SA – 7 pistoris *addidi, om.* SAR *cfr 12,4,2* – 8 simplicetati S^1 – 9 *pr.* SAhλryç – 10 arborem torquent AR – 12 retibus *Urs.* restibus SAR – 13 aut (*ante* coruis) S^2AR au S^1 – 14 malis dqγç mali SAR – 15 alli S^1A – foeno hbfyç – 16 grasse SA – 19 faciendo SA – 21 innoxia *ed.pr.* innoxiae SAR – sub tecto l subiecto SAR – fossulae h^{2}ü^{2}tlr^2 possulae SAR – 22 tripedanae S – 24 leguntur ń legantur SAR – et ramulis *addidi* et sambuco *add. edd. uett., om.* SAR – 26 malorum t^2 maiorum SAhjσ maiores λ – nec AR – 27 dicitis S^1 – ab Sj – 29

factae scrobi operculum inponitur et paleato eaque humus, quae fuerat egesta, superaggeratur dolio fieri potest, siue quis uolet resolutam terr dium uas adicere seu, quod quidam malunt, flu ceteraque eadem ratione peragere.

Aliter

5 Poenus quidem Mago praecipit aquam ma calefieri et in ea mala granata, lino uel sparto li mitti, dum decolorentur, et exempta per tridu postea loco frigido suspendi, et, cum res exeg postero die usque in eam horam, qua fuerit ute dulci macerari. sed et idem auctor est creta fig recentia mala crasse inlinire et, cum argilla ex suspendere, mox, cum exegerit usus, in aqua d resoluere. haec ratio tamquam recentissimum *6* idem iubet Mago in urceo nouo fictili substerr neam uel ilignea⟨m⟩ et ita disponere, ut scobis in deinde facto primo tabulato rursus scobem subs mala disponere, itaque sic facere, donec urceus fuerit repletus, operculum inponere et crasso lu nire. *7* omne autem pomum, quod in uetustat peciolis suis legendum est, sed, si sine arboris etiam cum ramulis; nam ea res plurimum ad pe

Mala cydonea quemadmodum seruentur

Multi cum ramulis suis arbori detrahunt et, diligenter mala obruerunt, in sole siccant, dei creta fecit, luto linunt et adsiccata frigido loco s

---

humo S[1]AR – superaggerentur A superaggeretur R – 3 S eicitur AR – quot A – 33 *pr.* SAh – 35 ea dqp eo dimitti AR – 36 decolerentur S[1]my – 39 dulce AR – 40 exharuit S – 41 demittere ü dimittere SAR – 42 custodir populneam t populneum SAR – 44 iligneam ütb ilign scrobes hj – 46 itaque sic facere *om.* AR – urcilus SAb pleatus A – 49 si *om.* S[1]AR – arboriis S – 51 *pr.* SA cydoniae S cydoneae A cidoneae h cidonea r – 54 adsicc

47 **Aliter**

1 Multi eadem ratione, qua granata, in scrobibus uel dolis seruant cydonea, nonnulli foliis ficulneis inligant, deinde cretam figularem cum amurca subigunt et ea linunt mala, quae, cum siccata sunt, in tabulato frigido loco et sicco reponunt. nonnulli haec eadem in patinas nouas sicco gypso ita obruunt, ut altera alteram non contingat.

Aliter

2 Nihil tamen certius aut melius experti sumus, quam ut cydonea maturissima integra sine macula et sereno caelo decrescente luna legantur et in lagona noua, quae sit patentissimi oris, detersa lanugine, quae malis inest, conponantur leuiter et laxe, ne collidi possint; deinde, cum ad fauces usque fuerint composita, uimineis surculis sic transuersi⟨s⟩ artentur, ut modice mala comprimant nec patiantur ea, cum acceperunt liquorem, subleuari; tum quam optimo et liquidissimo melle uas usque ad summum ita repleatur, ut pomum summersum sit. *3* haec ratio non solum ipsa mala custodit sed etiam liquorem mulsi saporis praebet, qui sine noxa possit inter cib[i]um dari febricitantibus; isque uocatur melomeli. sed cauendum est, ne, quae in melle custodire uolueris, inmatura mala condantur, quoniam grossa si lecta sunt, ita indurescunt, ut usui non sint.

4 Illud uero, quod multi faciunt, ut ea diuidant osseo cultro et semina eximant, quod putent ex eis pomum uitiari, superuacuum esse nun⟨c⟩ docui, adeo quidem, ut, etiam si uermiculus inest, non amplius tamen corrumpantur mala, cum praedictum liquorem acceperint; nam ea mellis est natura, ut coerceat uitia nec serpere ea patiatur, qua ex causa etiam exanimum corpus hominis per annos plurimos innoxium conseruat.

47: 2–28 *Pallad. 3,25,25–26; Gp. 10,21,7, 10,28* – 2–7 *Pallad. 3,25,17* – 30–47 *Plin. nat. 15,60; Pallad. 3,25,17* – 36–39 *Plin. nat. 15,64; Pallad. 3,25,19*

47: 1 *pr.* **SAhç** – 2 doliis **R** – 3 cydonia **SA**^{1} – inligunt **A**^{1} – 4 subigunt *Ald.* subiciunt **SAR** – 6 patenas **Ahρy**^{1}**ç** – altera **S** alter **AR** – contingant **SA** – 8 *pr.* **SAhç** – 13 fimineis **Ah**^{1}**λσ** femineis **j** – 14 transuersis **t**^{2} transuersi **SAR** – arctentur **A**^{1} – comprimunt **A**^{1} – 15 liquurem **S**^{1} – 18 cibum **d**^{2} cibium **S**^{2}**h**^{2} ciuium **S**^{1}**AR** – 19 hisque **AR** – meleomeli **ρ** malomelli **b** – 21 usui **jç** usi **SAhbfρy** nisi **m** – 22 osse occulteo **S**^{1}**A** – 23 putent **S**^{2} potent **S**^{1}**Ajy** poterit **h**^{1}**ç** possent **h**^{2} potest **fρ** petent **λ** – 24 nunc *ed.pr.* no **S** non **AR** – 25 tamen *om.* **S**^{1} – 29 *pr.* **SAhryç** –

De malis Ces⟨t⟩ianis, orbiculatis, melimeli

5 Itaque possint etiam alia genera malorun Ces⟨t⟩iana, melimela, Matiana[s], hoc liquore uidentur in melle dulciora fieri sic condita nec conseruare, arculae fagineae uel etiam tiliagine quibus uestimenta forensia conduntur, huic r praeparari debent, ⟨e⟩aeque tabulato frigidissim neque fumus neque taeter perueniat odor, c cartha substrata praedicta poma sic conponi, ut f culi deorsum spectent, quemadmodum etiam i et ne inter se, alterum ab altero, contingantur. dum est, ut unumquodque genus separatim pr na[n]tur; nam cum una clausa sunt diuersa gen dant et celerius uitiantur. propter quod etiam co rum non tam[en] est firmum uinum quam si per neum uel ap[r]ianum aut etiam faecin⟨i⟩um sicut supra dixi, cum diligenter mala fuerint c arcularum contegantur, et luto paleato linantur c spiritus possit.

Aliter

Atque ea ipsa nonnulli, sicut in aliis generibus populnea, quidam etiam abiegnea scobe inter diunt; haec tamen poma non matura sed acerbi

48 Inulae curatio

1 Cum eius radicem mense Octobri, quo[d] e terra erueris, aspero linteolo, uel etiam cilicio,

---

Cesianis **SAhryç** – orbiculaeis **SAhryç** *cfr mox* – 30 p
Urs. Caesiana **SAR** *cfr 5,10,19* – Matiana **h**[2]**dütç** Mat:
qua **hç** – dulciaora **S**[1] – 33 conueruare **A**[1] – faginae
eaeque **t** aeque **SAR** – 36 collocantur **t** conlocatur **S**
cartha *om.* **AR** – poma **dγlç** pomi **SAR** – 39 ita **AR** ·
propriis **γpρ** proprius **SAhjλfy** propius **ç** – reponatur **γ**
una *ed.pr.* uno **Sh**[2] bino **A** uino (in uno **ρ**) **R** – 43 tam **x**
neum **my** Ammineum **bρç** – 44 apianum *Ald.* aprianu
cinium *F.-H.* faecinum **SAR** *cfr 3,2,14* – 45 sic **Ah**[1]**jλfr**
AR – 48 *pr.* **SAhyç** – 49 sic **AR** – 50 abiegnea *scrips*
abiegna **R** *cfr 12,44,4* – 51 natura **A** – aceruissima **S**[1]
48: 1 *pr.* **SAhrç** – 2 radice **AR** – quo **t** quod **SAR** -

[redacted]

harenae inhaerebit; deinde acutissimo cultello summatim eradito et, quae plenior radicula fuerit, pro modo crassitudinis in duas uel plures ⟨partes⟩ digiti longitudine diffindito; deinde ex aceto modice in caccabulo aeneo coquito ita, ne taleolae semicrudae sint. post hoc in umbra triduo siccentur et ita in fideliam picatam recondantur, adiecto passo uel defruto, quod supernatet, spissamentoque cunelae inposito contectum uas pelliculetur.

Aliter crudam inulam condire

2 Cum radices eius eraseris, taleolas, ut supra, facito et in umbra triduo uel etiam quatriduo siccato, deinde siccatas in uasis sine pice, interiecta cunela, coicito; ius infundito, quod eam compositionem habeat, ut sex partibus aceti una pars sapae misceatur cum hemina salis cocti; eo iure macerentur taleolae, donec quam minimum amaritudinis resipiant. *3* postea exempta⟨e⟩ iterum siccentur per dies quinque in umbra; tum crassamen uini faeculenti, nec minus, ⟨si⟩ sit, mulsi et utriusque eorum quartam partem boni defruti confundito in ollam, quae cum inferbuerit, taleolas inulae adicito et statim ab igne remoueto ac rudicula lignea peragitato, donec perfecte refrigescant; postea transfundito in fideliam picatam, operculo tegito tumque pelliculato.

Aliter inul[l]am condire

4 Cum radiculas diligenter eraseris, minute concisas in muria dura macerato, donec amaritudinem dimittant; deinde effusa muria sorba quam optima et maturissima, semine detracto, contere et cum inula misce; tum siue passum seu quam optimum defrutum adicito et uas opturato.

---

quit **A** quicquid **R** – 5 radiculae **A**^{1} – 6 partes **ü**^{2} *om.* **SAR** – 7 aheneo **hjmfy** – taleolae **wx**^{2}**üt** taliolae **SAR** – semicrudae sint **S**^{2} *ras.* **S**^{1} mitru desint **AR** – 9 cimelae **S**^{2} – 11 *pr.* **SAryç** – crudam *om.* **S**^{1} – innullam **S**^{1}**A** inullam **S**^{2} – 14 ius (eius **S**^{1}) infundito quod eam compositionem **S** quae cunelae inposito contectum uas pelliculetur **AR** – 15 hiemina **A** – 16 iurem **A** – 17 exemptae *Ald.* exempta **SAR** – 18 tunc **AR** – crassamentum **AR** – si *add. ed. pr., om.* **SAR** – 20 inferuuerit **SA** – taleolas **ăh**^{2}**γpρ** taliolas **SR** toliolas **A** – 21 tudicula **SA** – 22 operculam **A** – 24 *pr.* **SAhryç** – innullam **S**^{1}**Ay** inullam **S**^{2}**hrç** – 26 demittant **S** – 27 sorba **h**^{2}**ütpç** soruua **S** sorua **Ah**^{1}**jλfρ** serua **y** – optuma **Ahjmf** – 29 uuas **S**^{1}**AR** – 30 *pr.* **SAhyç** – 31 cum *om.* **AR** – condiuuerunt **S** – 32 cytoneis **SAhjfy** citoneis **ρ** – in melle uel defruto **hλ** in defruto melle uel **f** – 33 defrumento **S**^{1} – 34 pellicant **A**^{1}

Aliter

5 Quidam cum condiuerunt inulam muria exsiccant et malis cydoneis tritis, quae in defrut rant, miscent atque ita superfundunt passum u operculatum pelliculant.

49 Oliuarum conditurae

1 Acerbam pauseam mense Septembri uel O uindemia est, contundere; et aqua calida paulul prime faeniculique seminibus et lentisci cum permixta⟨m⟩ reconde in fideliam et mustum q infunde; tum fasciculum uiridis faeniculi supe oliuae premantur et ius superemineat. sic cur possis uti.

Aliter

2 Albam pauseam uel orchitem uel radiolu contundes, primam quamque, ne decoloretur, i demerge. cuius cum tantum paratae habueris, q implendae amphorae, faeniculi aridi fasciculum deinde uiridis faeniculi semina et lentisci dest urceolo habeto; tum exempta⟨m⟩ de muria o permixta⟨m⟩ praedictis seminibus in uas adici fauces peruenerit eius, faeniculi aridi fasciculo recentis musti duas partes et unam durae muria hac conditura compositis oliuis toto anno comn

---

49: *Pallad. 12,22* – 2–19 *Cato agr. 117; Varro rust. 1,6* *9,32* – 10–28 *Cato agr. 7,4; Plin. nat. 15,16* – 39–43 *P* *Cato agr. 7,4* – 59–62 *Gp. 9,33,3* – 70–87 *Cato agr. 119*

49: 1 *pr.* SAhryç – 4 foeniculique bfy – cocta SA – SAR – fidelium AR – 9 *pr.* SAhryç – 10 albam ü²tl horhadem SA horchitem hfç horthitem y – 11 de äh²q¹x²ü²tlpç duriam SAR – 13 faenuculi SA foeniculi 15 urceolo ñ urciola SAR – exemptam ç exempta SAR permixta SAR – 18 recentis äylç recentes SAR – 20 *p*

Aliter

3 Quidam oliuam non contundunt sed acuta harundine insecant; idque operosius quidem, sed melius est, quia haec candidior est oliua quam ea, quae ex contusione liuorem contrahit.

Aliter

Alii siue contu[n]derunt siue inliserunt oliuas, modico sale cocto et praedictis seminibus inmiscent, deinde sapam uel passum uel, si est facultas, mella⟨m⟩ infundunt. mella autem quomodo fiat, paulo ante hoc ipso libro praecepimus. cetera omnia similiter administrant.

Oliua alba ex muria

4 Posias oliuas uel regias sine macula quam candidissimas manu ⟨s⟩tringito et eligito; deinde, substrato faeniculo, in amphoram coicito, intermixti⟨s⟩ seminibus lentisci nec minus faeniculi, et, cum ad fauces [u]uas repleueris, adicito muriam duram; tum, spissamento facto de harundinum foliis, oliuam premito, ut infra ius mersa sit, et iterum infundito muriam duram, dum ad summum amphorae labrum perueniat. *5* at haec oliua per se parum iucunda est, sed ad eas condituras, quae lautioribus mensis adhibentur, idonea maxime est: nam cum res exegit, de amphora promitur et contusa recipit quamcumque uolueris condituram. plerumque tamen sectiuum porrum et rutam cum apio tenero et mentam minute concidunt et contusis oliuis miscent[ur], deinde exiguum aceti piperati et plusculum mellis aut mulsi adiciunt oleumque uiride inrorant[ur]. atque ita fasciculo apii uiridis contegitur.

Aliter ex dulci

6 Quidam si⟨c⟩ lectae oliuae in modios singulos ternas heminas salis permiscent et, adiectis seminibus lentisci faeniculoque sub-

---

A – harundinei **S^{1}A** – 22 operasius **S** operiisius **A** – 24 *pr.* **SAhryç** – 25 contuderunt **ewcγbpç** contunderunt **SAhjmfρ** contenderunt **y** – 27 mellam *ed.pr.* mella (-lea **j^1**) **SAR** – fiant **jbρç** – pabulo **A** – 29 *pr.* **SAhryç** – 30 candidissas **SA** – 31 stringito et *scripsi* tringinto et **S** trito et **A** tritas **R** *uide diss. p. 102*^{19} – faeniculo **S^2** faeniculi **S^{1}Ahjmfρç** foeniculi **by** – 32 coito **S** – intermixtis **t** intermixti **S** intermixtum (-tam **λ**) **AR** – 33 af **S^1** – uas **oh^{2}dtp** uuas **SAR** – 36 at **x^{2}ü** ad **SAR** – 38 exigit **S^2** – 41 miscent **c** miscentur **SAR** – exigum **S** – 42 flosculum **AR** – 43 inrorant **tń** inrorantur **SAR** – 44 *pr.* **SAhryç** – 45 sic **γ** si **SAR** – singulas **A** – 46 adlectis **SA** – foeniculoque **Abfy** – 48 infundent **AR** – 49

strato, amphoram usque ad fauces replent oliuis acerrimo infundunt et, cum iam paene amph faeniculi spissamento deprimunt bacam et rursu summum labrum adiciunt; postea quadragesim fundunt et sapae uel defruti tres partes cum acet amphoram replent.

De oliuis ex dulci condiendis

7 Est et illa probata compositio, ut, cum in alba uti⟨que⟩ conmaturuerit, omne ius defundat partibus defruti cum aceti una repleatur amphor possit etiam regia conponi uel orchita.

Aliter albae colymbades sine dulci

8 Quidam unam partem muriae et duas aceti oliuas poseas colymbadas faciunt, quibus si pe satis iucundas experietur, quamuis et hae, cu⟨m conditurам qualemcumque recipere possi⟨n⟩t.

De oliuis fuscis

Oliuae poseae, cum iam decolorantur, antequa peciolis leguntur et in oleo quam optimo serua nota etiam post annum repraesentat uiridem nonnulli etiam, cum de oleo exemerunt, eas trit nouis adponunt.

De epytyris faciendis

9 Est et illud conditurae genus, quod in ciuit rumque usurpatur, idque uocant epytyrum: ol chi⟨t⟩a, cum primum ex albo decolora[n]tur fi

---

foeniculi λfy – 50 defundunt S^2 defunt S^1 infundent AR – 53 *pr.* SAhryç – 55 utique *scripsi* ubi SAR – 58 *pr.* 61 hae cum exeunt *Ald.* haec sic (si my) SAR – 62 possir *pr.* SAhyç – 64 posseae SA – cum peciolis *scripsi* peci *12,46,7* – 67 eas trito S^2 astrito S^{1}AR – adspersas hjr^2 SAhryç – epyteris h^1 epytiris h^2 epityris ç epithyris r tyrum ç opytirum b – orchita *ed.pr.* orchia S^{1}R iorc

caelo manu destringitur et in cannis uno die sub umbra expanditur et, si qui adhaerent pediculi foliaque aut surculi, leguntur; postero die cribratur et nouo fisco inclusa prelo supponitur uehementerque premitur, ut exudet, quantulumcumque habet amurgae. *10* patimur autem nonnumquam tota nocte et postero die pondere pressam bacam uelut exaniari; tum, resolutis corticulis, eximimus eam, et in singulos modios oliuae triti salis cocti singulos sextarios infundimus, itemque lentisci semen rutaeque et faeniculi folia sub umbra siccata, quanta satis uidentur, concisa minute admiscemus; patimurque horis tribus, dum aliquatenus baca salem conbibat; tum superfundimus boni saporis oleum, ita ut obruat oliuam, et faeniculi aridi fasciculum deprimimus, ut ius supernatet. *11* huic autem conditurae uasa noua fictilia sine pice praeparantur; quae ne[c] possi⟨n⟩t oleum sorbere, tamquam oliuariae metretae imbuuntur liquida gum⟨mi⟩ et adsicca⟨n⟩tur.

50 Nigrarum oliuarum conditura

1 Sequitur autem frigus hiemis, per quod oliuitas, sicut uindemia, curam uilicae repetit. prius itaque, quia iam inchoauimus, de conditurís oliuarum praecipiemus, ac statim conficiendi olei rationem subiciemus.

Nigrarum oliuarum compositio

Paus⟨e⟩ae bacae uel orchitae, nonnullis regionibus etiam Naeuiae, conuiuiorum epulis praeparantur; has igitur, cum iam nigruerint nec adhuc tamen permaturae fuerint, sereno caelo destringere manu conuenit lectasque cribrare et secernere, quaecumque maculosae, uitiosae minorisue incrementi uidebuntur. *2* deinde in singulos

---

50: *Pallad. 12,22; Gp. 9,28–32* – 2–19 *Cato agr. 7,4; Plin. nat. 15,16* – 43–49 *Gp. 9,33,3*

---

decoloratur **dx²ü** decolorantur **SAR** – 73 annis **AR** – 74 quid **AR** – foliaque aut surculi *om.* S^1 – 78 uacam S^1**A** baccam **ńyç** – examari **R** – 81 quanta **S** quaeta **A** quae ita **R** – 82 uaca S^1**A** bacca **ńç** – 83 foeniculi **λfy** – 84 supernatet **S²h²ńç** supernas et **S¹Ah¹jmfy** supernet et **b** supernas **r** – 85 ne **pç** nec **SAR** – possint **hqüt** possit **SAR** – 87 gummi *Schn.* tum **SAR** – assiccantur **t** atsiccatur **S** absiccatur **Ahjfyç** assiccatur **λç** obsiccatur **ρ**

50: 1 *pr.* **SAhryç** – 2 oliuetas **A** olineta **R** – 3 cura mulicae **S¹AR** – 4 oleo **A¹** – 6 *pr.* **SAy** – 7 pauseae *ed.pr.* pausae **SAR** – bachae **SAhmfρ** bacchae **y** baccae **ç** – 8 haec **λρ** – 10 lectaque **R** – 11 in *om.* **AR** – 12 hieminas **A²** – 14

modios oliuae salis integri ternas heminas adi qualos confundere et, superposito copioso sale, i gat, XL dies pati consudescere atque omnem postea in alueum diffundere mundaque spongea detergere; tum in uas adicere e⟨t⟩ sapa uel defrut superposito spissamento aridi faeniculi, quod *3* plerique tamen tres partes defruti aut melli aceti, aliqui duas partes et unam aceti, et eo [q

Aliter

Quidam cum oliuam nigram legerunt, eader supra, salliunt et sic collocant in qualis, ut, inm tisci, alterna tabulata oliuarum et similiter deinc oliuarum et similiter supra salis usque in sur deinde post XL dies, cum oliua quicquid habu dauit, in alueum defundunt et iam cribratam sep lentisci, spongia[m]que detergent, ne quid adh amphoram confundunt, adiecto defruto uel sapa est copiosa, ceteraque similiter faciunt.

Oliua nigra sine dulci

4 In singulos modios oliuae singulos sextar lentisci et ternos cyathos seminis faeniculi, si faeniculum concisum, quantum satis uidebitur, a in singulis modis oliuarum salis cocti sed non m admisceri et ita in amphoris condi; easque fascic rari et cottidie per terram uolutari, deinde tertio die, quidquid amurgae inest, emitti; *5* post diffundi et a sale tantummodo separari, sicut r

---

xxx *uel sim.* **AR** – 15 spongea *scripsi* sphongea **S** spon *12,50,5* – sale **S** – 16 et *Ald.* e S^1 *om.* S^2**AR** – 18 melli aceti *om.* **S** – eo *F.-H.* eoque **S** eo quo **AR** – 20 *pr.* **S** (*exc.* **ç**) – portione **ç** portionem **SAR** – 24 componant G – 25 quicquit **A** quidquid S^1 – habuit *om.* **R** – amurgae – 26 a **jrç** – 27 spongiaque **γ** spongiamque (spho- **S**) **SA** 32 lentisci **qγlç** lentisque **SAhjσ** lentiscique **λ** – ternos torno **ρ** – quyathos **SA** – foeniculi **λfyç** – 33 foeniculu modiis A^2**R** – coctis **SA** – 35 faeniculis fasciculi S^1 – 36 37 quicquit **A** quicquid **R** – amurcae **AR** – mitti **AR** – spongia **λ**f^1**ρç** – detergantur **d**x^2**tl** detergatur **SAR** – 3

ga⟨n⟩tur oliuae sed ita, ut erunt exempta⟨e⟩, maximi⟨s⟩ salis micis in amphoram condantur et, spissamentis inpositis, ad usus in cellam reponantur.

Oliuam Ciliciensem sic condito

Maturam oliuam in muria[m] factam colymbadem de muria tollito, spongea tergeto; dein canna uiridi scindito duobus uel tribus locis et triduo in aceto habeto, quarto die spongia extergeto, in uas, id est in urceum aut caccabum nouum, mittito, substrato apio et modica ruta. concis deinde pleno uase oliuis inmitte defrutum usque ad os; lauri turiones in hoc uas mittito, ut oliuas deprimant; post dies xx utere.

51 Samsa quemadmodum fia[n]t

1 Oliua nigra maturissima sereno caelo legitur eaque sub umbra uno die in cannis porrigitur, et quaecumque est uitiosa baca separatur. item si qui adhaeserunt pediculi, adimuntur foliaque ⟨et⟩ *surculi* quicumque sunt intermixti, eliguntur. postero die diligenter cribratur, ut, si quid inest stercoris, separetur. deinde int⟨eg⟩ra oliua nouo fisco includitur et prelo subicitur, ut tota nocte exprimatur. *2* postero die inicitur quam mundissimis molis suspensis, ne nucleus frangatur, et, cum est in samsam redacta, tunc sal coctus tritusque manu permiscetur cum ceteris aridis condimentis; haec sunt autem careum, cyminum, semen faeniculi, anesum Aegyptium. sat erit autem totidem heminas salis adicere, quot sunt modi oliuarum, et oleum superfundere, ne exarescat; idque fieri debebit, quotiensque uidebitur adsiccari. *3* nec dubium est, quin optimi

---

51: *Gp.* 9,28–32

SAR – maximis *scripsi* maxime S maximi AR – micis SA^2 miscis A^{1}R – 40 spissetis AR – 42 *pr.* SAhryç – Ciliensiem Ay Ciliensem hr – 43 muria *scripsi* statiuam SAhjfrç statuam λ staturam ń stantiuam y – 44 spongea Abç sphongea Shjfy spongia mρ – tergito S – deinde bρy – 45 quarta AR – spongia owăc^{2}qtblpń sphongia S spongea AR – 46 urcium S^{1}A – 47 concisae S concisa h^2 – 48 uas S usu AR – ut ŭ^2 et SAR

51: 1 *pr.* SAhryç – samsam A sansa hrç – fiant SAryç – 4 adhaeserant jλρ – peducul A^1 peduculi A^2 – et t *om.* SAR – 6 integra *scripsi* inter S intra AR *uide diss. pp. 173 sq.* – 8 incitur A^1 – 9 sansam jρç – 11 autem *om.* S – foeniculi bfy – 12 quod SA – modii R – 13 exharescat S – 15 postea S possia A^1 – 17 sic R – Lyciniae Ahf

saporis sit, quae ex oliua posia facta est. ceterum sapor eius non permanet integer. uidentur aute rei magis esse idonea, sicut Liciniae et Culmi habetur praecipua in hos usus olea Calabrica, qu: similitudinem oleastellum uocant.

52 De oleo conficiendo

1 Media est oliuitas plerumque initium mensi et ante hoc tempus acerbum oleum conficitur, tiuum, et circa hunc mensem uiride[m] premi maturum; sed acerbum oleum facere patris fami conducit, quoniam exiguum fluit, nisi si baca terram decidit et necesse est eam sublegere, ne a bus ferisue consumatur. *2* uiridis autem n(maxime expedit, quoniam et satis fluit et pre domini reditum. sed si uasta sunt olieuta, nece eorum maturo fructui reseruetur. locus autem, ir debet, etiam descriptus est priore uolumine; pa pertinentia commemoranda sunt, quae prius om

3 Tabulatum, quo inferatur olea, necessar praeceptum habeamus uniuscuiusque diei fruc statim subiciatur. uerumtamen, quia interdum m culariorum uincit laborem, sit [laborem] oporte quo inportentur fructus, idque tabulatum simile et habere lacusculos tam multos, quam postulab separetur et seorsum reponatur uniuscuiusque horum lacusculorum solum lapide uel tegulis c ita decliue fieri, ut celeriter omnis umor per

---

52: *Pallad. 12,17; Gp. 9,19–23* – 2–13 *Thphr. CP 6* 37–39 *Cato agr. 66,1; Gp. 9,19,6* – 59–122 *Cato agr. 64–(* *Pallad. 11,10* – 59–69 *Gp. 9,7* – 59–61 *Varro rust. 1,:* 65–66 *Plin. nat. 15,5* – 75–78 *Cato agr. 66,2* – 124–145 *rust. 1,55,6; Plin. nat. 15,21* – 134–140 *Cato non exsta* *exstat* – 147–154 *Plin. nat. 15,23; Gp. 9,17,5*

52: 1 *pr.* SAhryç – 3 aceruum S – 4 uiride dqγç uir S – 6 si *om.* AR – 7 peculibus SA – 10 oliueto SA – 1 AR – es S[1] – 16 torculariorum c troclariorum SAR - SAmy labore jσ labor b *om.* h *postea add.* est R – 18 in åäh[2]u[1]cdqγlpń die SAh[1]jλfryç – 21 tegulas A[1] – 22

defluat; nam est inimicissima oleo amurca; quae si remansit in baca, saporem olei corrumpit. itaque, cum lacus, quemadmodum diximus, extruxeris, asserculos inter se distantes semipedalibus spatiis supra solum ponito et cannas diligenter spisse textas inicito, ita ut ne bacam transmittere queant et oliuae pondus possint sustinere. *5* iuxta omnis autem lacusculos ea parte, qua defluet amurca, sub ipsis fistulis in modum fossularum concauum pauimentum uel canalem lapideum esse oportebit, in quo consista[n]t et unde exhauriri possit quidquid defluxerit; praeterea lacus uel dolia praeparata sub tecto haberi oportebit, quae seorsum recipiant sui cuiusque generis amurcam, siue quae sincera fluxerit, siue etiam quae salem receperit; nam utraque usibus plurimis idonea est.

6 Oleo autem conficiendo molae utiliores sunt quam trapetum, trapetum quam canalis et solea. molae quam facillimam patiuntur administrationem, cum pro magnitudine bacarum uel summitti uel etiam eleuari possint, ne nucleus, qui saporem olei uitiat, confringatur. rursus trapetum plus operis faciliusque quam solea et canalis efficit. *7* est et organum erectae tribulae simile, quod tudicula uocatur, idque non incommode opus efficit, nisi quod frequenter uitiatur et, si bacae plusculum ingesseris, inpeditur. pro conditione tamen et regionum consuetudine praedictae machinae exercentur, sed est optima molarum, tum etiam trapeti.

Haec, antequam de oleo conficiendo dissererem, praefari necesse habui. *8* nunc ad ipsam rem ueniendum est, quamquam multa omissa sint, quae sicut ante uindemiam, sic et ante oliuitatem praeparanda sunt, tamquam lignorum copia, quae multo ante apportanda est, ne, cum res desiderauerit, opere auocentur, tum scalae, corbulae decemmodiae, trimodiae, satoriae, quibus destricta baca suscipitur, fisci, funes cannabini uel spartei[s], concae ferreae, quibus depletur oleum, opercula, quibus uasa olearia conteguntur, spongeae maiores et minores, urcei, quibus oleum progeritur, cannae tegetes, quibus oliua excipitur, et si qua sunt alia, quae nunc memoriam meam

---

murca SA^1 – 24 uaca S^1 – 26 spatis S^1 – testes AR – 27 sustine S^1 – 30 consistat t consistant SAR – exauriri Af exhariri j – 31 quicquit A^1 quicquid A^{2}R – 35 oleum A^1 oleae j – 36 et solea tp^2 est olea SAR – 37 cum *F.-H.* tum SAR – 38 confrincatur S^{1}A^1 – 42 flusculum AR – 43 condicione A – 44 est S et AR – 48 atportanda S^1 adportanda Ahjfy – 49 tum tl cum SAR – 50 suscipitur ewdγ suspicitur SAR – 51 cannabini *Gesner* cannauini S canna A cannali (-ati ρ) R – uel *om.* R – spartei t isparteis SA sparteis R – 52 olearea A^1 – sphongeae S

fugiunt. *9* haec omnia multo plura esse deber depereunt et pauciora fiunt; quorum si quid suo t opus intermittetur. sed iam, quod pollicitus sun

De oleo uiridi conficiendo

Cum primum bacae uariare coeperint et ia fuerint, plures tamen albae, sereno caelo manib oportebit et, substratis tegetibus aut cannis, crib tum diligenter emundatam protinus in torcular in fiscis nouis includi prelisque subici, ut, quant exprimatur. postea, resolutis torculis, emoli debe sextariis integri salis ⟨in⟩ singulos modios, et au tudo erit regionis, aut certe nouis fiscis samsae ex primum defluxerit in rotundum labrum — nam plumbeum quadratum uel structile gemellar — depleat et in fictilia labra, huic usui praeparata,

11 Sin⟨t⟩ autem in cella olearia tres laboru primae notae, id est primae pressurae, oleum reci tertius tertiae; nam plurimum refert non m multoque minus tertiationem, cum prima press melioris saporis est, quod minore ui preli, quasi cum deinde paulum in labris primis constiterit capulator in secunda labra debebit et deinde in ultima[m]. nam quanto saepius translatione ipsa exercetur, tanto fit liquidius et amurca liberatur. in singulis ordinibus tricena componi labra, r olivueta et maiorem numerum desiderauerint. oleum cum amurca congelabitur, plusculo sale dum erit; ea res resoluit oleum et separat ab ⟨ue⟩rendum est, ne salsum fiat; nam quantu

— 55 refugiunt **AR** — 56 defuerit **cdqγlpç** defuerint **SAI**
— exsequar **Af**[2] — 58 *pr.* **SAhryç** — 59 uacae **S**[1] — 60 ma
tis **SA**[1] — 62 mundatam **AR** — 63 proelisque **S** — 64 et
adlectis **SA** — uinis **S**[1]**A** — 65 setariis **S**[1] — in t *om.* **SAR**
Ahjfr[2]**yç** — 66 sanse **jρç** — 67 rutundum **S**[1] — est *ed.pr.*
S[1] — copulator (-tur **A**[1]) **AR** — 70 sint **d**[2]**tń** sin **SAR** — c
74 proeli **S** — lixiuum t lexiuum **SAR** — 75 paululum **AI**
SAR — 79 si *om.* **AR** — 80 maiorem **ocdγλpńç** malorun
nerum **S** — 82 utio **S** — neque uerendum *ed.pr.* ne quer

[redacted]

salis, nihilominus saporem non recipit oleum. solet autem ne si⟨c⟩ quidem resolui, cum maiora frigora incesserunt; itaque nitrum torretur et contritum inspargitur et conmiscetur; ea res eliquat amurcam.

13 Quidam quamuis diligentes olearii bacam integram prelo non subiciunt, quod existimant aliquid olei deperire; nam cum preli pondus accepit, non sola exprimitur amurca, sed et aliquid secum pinguedinis attrahit. illud autem in totum praecipiendum habeo, ut neque fumus neque fuligo, quamdiu uiride oleum conficitur, in torcular admittatur aut in cellam oleariam: nam est utraque res inimica huic rei. peritissimique olearii uix patiuntur ad unam lucernam opus fieri, quapropter ad eum statum caeli et torcular et cella olearia constituenda est, qui maxime a frigidis uentis auersus est, ut quam minime uapor ignis desideretur.

14 Dolia autem et seriae, in quibus oleum reponitur, non tantum eo tempore curanda sunt, cum fructus necessitas cogit, sed ubi fuerint a mercatore uacuata, confestim uilica debet adhibere curam, ut, si quae faeces aut amurcae in fundis uasorum subsederint, statim emundentur et non calidissima lixiua, ne uasa ceram remittant, semel atque iterum eluantur, deinde aqua tepida leuiter manibus defricentur et saepius eluantur, atque ita spongia omnis umor adsiccetur. *15* sunt qui cretam figularem in modum liquidae faecis aqua resoluant et, cum uasa lauerint, hoc quasi iure intrinsecus oblinant et patiantur arescere; postea, cum res exigat, ali⟨i⟩ pura aqua, nonnulli prius amurca, deinde aqua uasa perluunt et adsiccant; tum considerant, numquid ceram nouam dolia desiderent: nam fere sexta quaque oliuitate cerari oportere antiqui dixerunt, *16* quod fieri posse non intellego: nam quemadmodum noua uasa, si calefiant, liquidam ceram facile recipiant, sic uetera non crediderim propter olei sucum ceraturam pati. quam tamen et ipsam ceraturam nostrorum temporum agricolae repudiauerunt existimaueruntque satius esse noua dolia liquida gummi perluere siccataque subfumi-

---

S^1 – 84 sic x^2tp si SAR – 88 uacam S^1 – proelo S – 89 proeli S – 90 secum S^2h^2jλç sed cum S^1Ah^1fρy – 91 pinguidinis A^1 – 92 fulico A^1 – 93 torcular wăăcdγb^1lń trocla S troclar Ajy strodar h stoclar m stroclar b^2fç troclear r – oliariam hjbfry – 94 inimici A^1 – 95 stratum S^1 – et torcular wăăcdγl etroclar SA et troclar R – 97 ut *om.* AR – mme S^1 – 101 amurgae Ahjmfρy – 102 uasam S^1Ahfy uasum j – 103 eleuantur S^1R – 104 eleuantur S^1 – sphongia S – 105 adsiccentur A^1 – 106 aquam AR – 107 harescere S – postea S^2 potest S^1AR – alii *scripsi* ali S tali AR – 108 adsiccan S^1 – 110 quaeque S – 111 noua AR no S – 112 crediderim γç credideram SAR – 115 cummi S^1A^1 – 116 aut malum odorem

gare alba cera, ne pallorem aut malum odore suffitionem semper faciendam iudicant, quotie uetera uasa curantur ⟨et⟩ oleo nouo praeparant semel noua dolia uel serias crasse gummi liuerun gummitione contenti sunt; et sane, quae semel o ⟨i⟩am alteram gummitionem non recipit: respu tudo talem materiam, qualis est gummis.

Oleum maturum quemadmodum boni fiat

Post mensem Decembrem circa Kalendas I tione, qua superius, destringenda erit olea et nam si reposita in tabulatum fuerit, celeriter c hiemalibus pluuiis amurgae plus concipit, qua rei. *18* cauendum est itaque, ne fiat oleum c modo uitari poterit; si protinus inlata de agro expressa ce⟨te⟩raque sic administrata fueri⟨n⟩t plerique agricolarum crediderunt, si sub tect oleum in tabulato crescere, quod tam falsum es menta grandescere. idque mendacium uetus il refellit: *19* ait enim in tabulato conrugari o fieri; propter quo⟨d⟩, cum facti unius mensurar reposuerit et post multos dies eam molere uol mensurae, quam intulerat, ex alio aceruo, simil tum⟨cum⟩que mensurae defuit, supplet; eoqu plus semiuietae quam recentes bacae reddere, modios acceperit. *20* attamen, ut maxime nihil⟨o⟩minus ex pretio uiridis olei plus quam

---

om. **AR** – 117 sufficionem **Shjbr** suffumigationem **ń** – 1 – olea noua **AR** – 119 cummi **SA¹** – liuerunt *ed.pr.* li **h²b¹ç** linitur **ρ** – 120 cummitione **SA¹** – conbibit iam **SAR** – 121 commitionem **S** cummitionem **A¹** gommiti gumitionem **r** – 122 cummis **S¹A¹** – 123 *pr.* **SAhryç** fluuis **Sh¹jf** fluuiis **Aλρ** pluuis **h²** pluuiis **ç** – amurca *Pont.* cera quae **SAR** – fuerint *Pont.* fuerit **SAR** – 13 **AR** – conrucari **S¹** – 135 quod cum **ä̈ädü²tlp²ç** quo cun cuiuscunque **b** – 136 oblitus **t¹p²** oblitis **SA** obliti **R** – **S²h²j** alo **S¹Ah¹λσ** aluo **ρ** – ceruo **Ah¹jλσ** – quantumc que **SAR** – 138 uidentur *Heinsius* uidetur **SAR** – 13 quietae **S** esse quietae **AR** – recentes *Heinsius* recentis **SAR** – 141 nihilominus **ä** nihil minus **SAR** – multitud

nummorum contrahitur. sed et Cato dicit: ⟨n⟩ec sic quidem quidquam ponderis aut mensurae oleo accedit, si portionem uelis in factum adiectae bacae conputare. quapropter dubitare non debemus lectam oliuam primo quoque tempore conmolere preloque subicere.

De cibario oleo conficiendo

21 Nec ignoro etiam cibarium oleum esse faciendum; nam ubi uel exesa uermiculis oliua decidit, uel tempestatibus et pluuiis in lutum defluxit, ad praesidium aquae calidae decurritur; aenumque calefieri debet, ut inmundae bacae eluantur; sed id non feruentissima fieri oportet uerum modice calida, quo commodior gustus olei fiat: nam si excoctus est, etiam uermiculorum ceterarumque immunditiarum saporem trahit. sed cum fuerit oliua elota, reliqua, sicut supra praecepimus, fieri debebunt. *22* fiscis autem non isdem probum et cibarium oleum premi oportebit: nam ueteres ad caducam oliuam, noui autem ordinario aptari oleo, semperque, cum expresserint facta, statim feruentissima debent aqua bis aut ter elui, deinde, si sit profluens, inpositis lapidibus, ut pondere pressi detineantur, inmergi, uel, si nec flumen est, in lacu aut in piscina quam purissimae aquae macerari et postea uirgis uerberari, ut sordes faecesque dedicant, et iterum elui siccarique.

53 Olei gleucini compositio

1 Quamuis non erat huius temporis olei gleucini compositio, tamen huic parti uoluminis reseruata est, ne parum opportune uini conditionibus interponeretur. hac autem ratione confici debet: uas oleare quam maximum et aut nouum aut certe bene solidum praeparari oportet, deinde per uindemiam musti quam optimi generis et quam recentissimi sextarios LX cum olei pondo LXXX in id confundi, tum aromata non cribrata, sed ne minute quidem contusa, uerum

53: *Plin. nat. 15,29*

nem alii **SAR** – 142 nec *Pont.* et **SAR** – quiquam **SA** – 145 proeloque **S** – 146 *pr.* **SAhryç** – cebario **A** – 148 uel (*ante* exesa) *om.* **AR** – exsesa S^1A^1 – 149 caldae S^2 *ras.* S^1 – ahenumque **A^2hjmfy** – 151 custus S^1 – 152 immundiarum S^1A^1 immundiciarum **$S^2$by** – 154 praecoepimus **A** – 158 profuluens S^1 – 161 siccariique S^1

53: 1 *pr.* **SAhryç** – 3 oportune **Ahλσ** – uicini (-nis j) **AR** – 4 condicionibus **A** – 5 olea **AR** – 7 recentissimis S^1 – confundi tum **SA** confunditur **R** – 8

leuiter confracta in reticulum iunceum aut lint olei atque musti prae⟨dictum modum⟩ demitt his portionibus pensata ea[t], quae infra subicim cardamomi, xylobalsami, corticis de palma, faeni macerati et postea siccati atque etiam torrefacti, etiam iridis Graecae nec minus anesi Aegyptii; j uniuscuiusque libram et quadrantem, ut supra inclusa demittito et metretam linito; post se nonum apertae metretae, si quid faecis aut spu haerebit, manu eximito et detergito, deinde oleur uasis recondito. *3* mox reticulum eximito et ar mundissime contundito tritaque in eandem me tantundem olei, quantum prius, infundito et ponito, post septimum diem oleum depleto et, musti, picato cado recondito; nam id si non exa tum dabitur potandum inbecillis bubus et ceter

Oleum autem secundarium non insuauis odo tionem praebere poterit dolore neruorum labora

54 Oleum ad unguenta sic facito

1 Antequam oliua nigrescat, cum primum de nec tamen adhuc uaria fuerit, maxime Licinian Sergiam, si nec haec fuerit, tunc Culminiam ba et statim purgatam prelo integram subicito et a *2* deinde suspensa mola oliuam frangito eamqu in nouo fisco adicito, subiectamque prelo sic intorqueas sed tantum ipsius preli pondere exprimi patiaris. deinde, cum sic fluxerit, protin separet et diligenter seorsum in noua labra tran

---

contuse **A**^{1} – 10 atque **S** aut quae **AR** – praedictum mo demitti (pondo de- **h**^{2}) **SAR** – sint *Ald.* sin **SAR** – 11 pensatae atque **SAR** – calamus **S**^{1} calamo **S**^{2} – scoher xylobalsami *Ald.* cardamo mixto balsami **SAR** – uino iuncti **SA** – 16 demittito **å** dimittito **SAR** – 17 apertae metreta **S**^{1}**AR** – quis **SA** – 19 recondita **A**^{1} – 22 oleo **AI** **SAR** – relicum **S** – 23 candore condito **Ah**^{1}**jλσ** – exacuer cerit **Ah**^{1}**j**^{2}**bfry** exacerit **j**^{1} exauterit **λ** exacescerit **h**^{2} - potantum **SAh**^{1}**jmfńy** potatum **br** – cetero **tç** ceterorum **A** quotidianam **R**

54: 1 *pr.* **SAhryç** – 2 coeperit **äγry** coepit **SAR** – 4 culmini **h**^{1}**fy** – manum **S** – 5 proelo **S** – *ante* integran

reliquum olei, quod postea fuerit expressum, poterit ad escam, uel cum alia nota mixtum uel per se, adprobari.

55 *1* Hactenus de oleo dixisse abunde est. nunc ad minora redeamus.

De sucidia et salsura facienda

Omne pecus et praecipue suem pridie, quam occidatur, potione prohiberi oportet, quo sit caro siccior. nam si biberit, plus umoris salsura habebit. ergo sitientem cum occideris, bene exossato: nam ea res minus cariosam et magis durabilem salsuram facit. *2* deinde cum exossaueris, cocto sale nec nimium minuto sed suspensa mola infracto diligenter sallito et maxime in eas partes, quibus ossa relicta sunt, largum salem infarcito. conpositisque supra tabulatum tergoribus aut frustis uasta pondera inponito, ut exanietur; tertio die pondera remoueto et manibus diligenter salsuram fricato, eamque cum uoles reponere, minuto et trito sale aspergito atque ita reponito nec desieris cottidie salsuram fricare, donec matura sit. *3* quod si serenitas fuerit his diebus, quibus perfricatur caro, patieris eam sale consparsam esse VIIII diebus; a[u]t si nubilum aut pluuiae, XI uel duodecima die ad lacum salsuram deferri oportebit et salem prius excuti, deinde aqua dulci diligenter elui, necubi sal inhaereat, et paulum adsiccatam in carnario suspendi, quo modicus fumus perueniat, qui, si quid umoris adhuc continetur, siccare eum possit. haec salsura luna decrescente maxime per brumam sed etiam mense Februario ante Idus commode fiet.

Aliter

4 Est et illa salsura, quae etiam locis calidis omni tempore anni potest usurpari, cum ab aqua pridie sues prohibitae sunt: postero die

---

55: *Cato agr. 162; Gp. 19,9*

A – 7 proelo **S** – 8 proeli **SAhf** – 10 separet **dtl** separare **SAR** – atque *scripsi* eiusque **SAR** *uide diss. p. 174* – 11 relicum **S**[1]

55: 2 *pr.* **SAhryç** – succidia **rç** – 4 biberis **h**[1]**mfy** – 5 exossata **h**[1]**jmfry** – 6 cariosam *scripsi* incynosam **SAR** *uide diss. pp. 126 sq.* – salsurum **SA** – 9 tercoribus **A**[1] – 10 exanetur **S**[1] – 11 *post* et *add.* in **AR** – 13 desieris *scripsi* desit eius **S** desieius **A** desieris eius **R** *uide diss. p. 140*[9] – quotidie **R** – 14 salem **SA** – 15 at **ç** aut **SAR** – pluuiam **S** – 17 elu **S**[1] – ne ubi **SA** – 18 paululum **Ahjmfρy** – adsiccata **S** – 19 quit **S**[1] – 20 hae **SA** – salsuram **S**[1]**A** – 22 *pr.* **SAhryç** – 23 tem-

mactantur et uel[ut] aqua candente uel ex tenui facta glabra⟨n⟩tu⟨r⟩; nam utroque modo pili c libraria frusta conciditur. deinde in seria subst modice, ut supra diximus, infractus; deinde c conponuntur et alternus sal ingeritur. sed cu peruentum est, sale reliqua pars repletur et i [u]uas contegitur. eaque caro semper consumat mentum in muria sua permanet.

56 Raporum conditura

1 Rapa quam rotundissima sumito, eaque, si gito, et summam cutem nouacula decerpito; dei runt salgamarii, decusatim ferramento lunato inc usque ad imum [per]praecidas rapa. tum sal raporum non nimium minutum adspergito et seria conponito, et, sale plusculo inspersa, trid dent. *2* post tertium diem mediam fibram ra ceperit salem; deinde, cum uidebitur satis rece omnibus singula suo sibi iure eluito; uel, si n fuerit, muriam duram adicito et ita eluito et p cistam uimineam, quae neque [non] spisse, sol uiminibus contexta sit, rapa conponito. deinde si superponito, ut usque ad fundum, si res exigat, i possit. *3* cum eam tabula[tu]m sic aptauer superponito et sinito nocte tota et uno die si picato fictili uel in uitreo conponito et sic infu iure contegantur.

56: *Pallad. 13,5; Apic. 3,13*

---

pori **S**[1] – 25 maciantur **Ahjσ** – uel **düt**[2]**p**[8] uelut **SA** glabrata **SAR** – troque **A** – 27 frustra **AR** – coctus et – 28 infractas **Ah**[1]**jλσ** – 29 alternis **S** – 31 uas **h**[8] ouas uuas in uas **fy** uuas uel in uas **r** – contegitur *scripsi* con matur **A** consummato **f**

56: 1 *pr.* **SAhryç** – 2 rapa **S** raporum **AR** – rutu **Ajbfç** – 3 nouaculam **S** – 5 praecidas **åütç** perpraecida **SAR** – cisuras **S** – 6 adspergato **S**[1] – 7 aspersa *uel* a **odp**[2]**ç** custo **S**[1] gusto **S**[2]**AR** – 9 et **SAR** *om.* **üt** – 12 contesta **SA** – apta **S** aptam **mf** – tabulam **odtç** tabula eum **R** – tabulam *Ald.* tabulatum **SAR** – 17 sinapi **åx**

[redacted]

58 Holeris atri radicem quemadmodum conp
Februario mense

1 Priusquam holus atrum coliculum agat, r mense Ianuario uel etiam Februario, et diligente: terreni habeat, in aceto et sale conponito; dei eximito et corticem eius delibratum abicito; cete concisam in fideliam uitream uel nouam fictiler ius, quod, sicut infra scriptum est, fieri debebi tam et uuam passam et exiguam cepam aridam e farre, exiguo melle subterito; quae cum fuerit b defruti duas partes et aceti unam permisceto a fideliam confundito, eamque, operculo contec cum deinde uti uoles, cum suo iure concisas r: oleum adicito.

Siseris radicem quemadmodum componas

3 Hoc ipso tempore siseris radicem poteris supra, condire; sed cum exegerit usus, eximes d cum exiguo oleo superfunde.

59 Quemadmodum moretum facias

1 Addito in mortarium satureiam, mentam, apium, porrum sectiuum aut, si id non erit, u lactucae, folia erucae, thymum uiride uel nepeta puleium et çaseum recent⟨em⟩ et salsum. ea om acetique piperati exiguum permisceto; hanc catillo composueris, oleum superfundito.

59: 24–40 *Apic. 1,18*

58: 1 *pr.* SAhryç – holeris SA²hryç priusquam A¹ – S serito (fer- j) AR – 4 defrictam *scripsi* diffrictam S def 7 fictile A – 8 sic R – 11 defrutii S¹ – 12 pelliculato *ed.* S²AR – 15 *pr.* SAhyç – componis Sh – 16 *ante* siseris *del.* S² – qua AR uua S – 17 exegerit bpç exegerat S ex j¹ – oximeli hmr exymeli b eximelli ń

59: 1 *pr.* SAhryç – 3 id *om.* AR – 5 recentem cqü¹

[redacted]

Aliter

5 Ligustici unciam, passae uuae, detractis mentae aridae sextantem, piperis albi uel nigri maiorem inpensam uitabis, possunt melli admi si pretiosius oxyporum facere uoles, haec e compositione miscebis et ita in usum repones; cum lasar habueris, pro silphio melius adicies

Clausulam peracti operis mei, Publi Siluin indicem lecturis, si modo fuerint, qui digne nihil dubitasse me paene infinita esse, quae materiae, uerum ea, quae maxime uidebantur tradenda censuisse. nec tamen ca⟨pit homi⟩n rum rerum prudentiam: nam etiam quicumqu lium sapientissimi, multa scisse dicuntur, non

---

SAhλfyç – 32 exigerit **Ahmfry** – 34 *pr.* **SAhryç** – 3 tae aridae sextantem *om.* **AR** – sextantem *Schn.* sestan S^1 – 38 oxyporum S oxyporium **Ajfyç** oxiporium **hr** o 39 compositionem S – Syriacum S cum **AR**

ep.: 1 alienum S^2 alienom S^1 alienam **AR** – 2 dicentu hominis *scripsi* canis **SAR** *uide diss. pp. 176 sq.* – nat scississe **A** – *postscr.:* L Iuni Moderati Columellae r **fry** *om.* **m**) explicit feliciter (*om.* **m**) **Smfry** Liber Iuni explicit feliciter **h** Amen Deo gratias finis *uel sim.* **hç**

Collectio scriptorum ueterum Upsaliensis

	Cor. Suec.
Anecdota Byzantina. Ed. V. Lundström. Upsaliae 1902	4:—
Carmina latina epigraphica. Conl. E. Engström. Gotoburgi 1912	Exhaustum
Casae litterarum. Opuscula ex Corpore agrimensorum Romanorum selecta. Rec. et germanice uertit Å. Josephson. Upsaliae 1951	4:—
M. Tulli Ciceronis ad Atticum epistulae. Rec. H. Sjögren.	
Fasc. I, lib. 1–4. Gotoburgi 1916	10:—
II, lib. 5–8. » 1929	15:—
III, lib. 9–12. » 1932	15:—
IV, lib. 13–16. Upsaliae 1960	20:—
M. Tulli Ciceronis ad M. Brutum epistularum liber 9. Rec. H. Sjögren. Gotoburgi 1910	5:—
M. Tulli Ciceronis ad Q. fratrem epistularum libri tres. Rec. H. Sjögren. Gotoburgi 1911	10:—
L. Iuni Moderati Columellae opera quae exstant. Rec. V. Lundström, Å. Josephson, S. Hedberg.	
Fasc. I, lib. de arboribus. Upsaliae 1897	5:—
II, lib. 1–2 rei rusticae. Gotoburgi 1917	10:—
III, lib. 3–5 » » Upsaliae 1968	30:—
IV, lib. 6–7 » » Gotoburgi 1940	15:—
V, lib. 8–9 » » Upsaliae 1955	20:—
VI, lib. 10 » » » 1902	5:—
VII, lib. 11 » » » 1906	5:—
VIII, lib. 12 » » » 1968	20:—
Erotiani uocum Hippocraticarum collectio. Rec. E. Nachmanson. Gotoburgi 1918	15:—
Georgii Lacapeni epistulae. Ed. S. Lindstam. Gotoburgi 1924	15:—
Marculfi formularum libri duo. Rec. et francogallice uertit A. Uddholm. Upsaliae 1962	25:—
Palladii lib. 14 de ueterinaria medicina. Ed. J. Svennung. Gotoburgi 1926	Exhaustum
C. Sallusti Crispi Coniuratio Catilinae. Rec. A. W. Ahlberg. Gotoburgi 1911	Exhaustum
C. Sallusti Crispi Bellum Iugurthinum. Rec. A. W. Ahlberg. Gotoburgi 1915	Exhaustum
Xenophontis Apologia Socratis. Rec. V. Lundström. Upsaliae 1906	3:—

ERANOS' FÖRLAG, Universitetsbiblioteket, Uppsala

20:—

ALMQVIST & WIKSELL 671284

